

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

İKÖF

NEVZAT ONARAN / TÜRK NÜFUS MÜHENDİSLİĞİ

NEVZAT ONARAN

ERMENİLER, RUMLAR ve KÜRTLER

TÜRK NÜFUS MÜHENDİSLİĞİ

(1914 - 1940)

2. BASIM

İKÖF

Nevzat Onaran

Nevzat Onaran, 1957'de Malatya-Hasançelebi'de doğdu. İlk ve orta öğretiminden sonra İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde lisans ve İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Para-Banka bilim dalında yüksek lisans eğitimi tamamlayan Onaran, bir süre muhasebecilik yaptı ve ardından çalışma hayatını ekonomi muhabiri ve editörü olarak sürdürdü. Onaran, Özgürlük Dünyası, Özgür Gündem, Evrensel Gerçek, Para ve Dünya gibi birçok dergi ve gazetede çalıştı. Onaran'ın yayımlanmış iki kitabı: Osmanlı'da Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1914-1919), Emvâl-i Melûkenin Tasfiyesi-I, Evrensel Basım Yayın, İstanbul-2013 ile Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930), Emvâl-i Melûkenin Tasfiyesi-II, Evrensel Basım Yayın, İstanbul-2013. Onaran'ın Aydın Çubukçu, C. Hakkı Zariç ve Onur Özlüklü ile birlikte ortak çalışması: Ulanç ve Onur, 1915-2015 Ermeni Soykırımı'nın 100. Yılı, Evrensel Basım Yayın, İstanbul-2015. Onaran, yakın dönemle ilgili araştırmalarına devam etmektedir.

KÖR KİTAP - 6

TÜRK NÜFUS MÜHENDİSLİĞİ (1914-1940) - NEVZAT ONARAN
ERMENİLER, RUMLAR ve KÜRTLER

KAPAK ve İÇ TASARIM • DEVRİM KOCALAN

KAPAK FOTO • ARAS YAYINCILIK ARŞİVİ

Ermeni yetimhanelerinden biri; Cünye, bugün Lübnan'da 1919.

Fotoğrafta öne çıkanları çocuk Misak Manuşyan'dır.

ISBN 978-605-82390-5-0

Birinci Basım EYLÜL 2017 • İkinci Basım MAYIS 2018

© Ginko Kitap Ltd. Şti. 2017

BASKI: Ezgi Matbaacılık Tekstil Pors. İnş. San. Tic. Ltd. Şti.

Sanayi Cd. Altay Sk. No. 14 Yenibosna / İstanbul • Sertifika No. 12142

T: 0212 452 23 02 • www.ezgimatbaa.net

Ginko Kitap : Osmanağa Mah. Ali Suavi Sk. No: 10 D. 3 Kadıköy / İstanbul

T: 0216 449 20 99 • F: 0216 449 21 00

www.korkitap.com • info@korkitap.com

Sertifika No: 35054

Kör Kitap, Ginko Kitap Ltd. Şti. tescilli markasıdır.

NEVZAT ONARAN

ERMENİLER, RUMLAR ve KÜRTLER

TÜRK NÜFUS MÜHENDİSLİĞİ

(1914 - 1940)

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	13
KISALTMALAR	17
GİRİŞ	
KİTLESEL MÜLKÜSÜZLEŞTİRME VE DEVLETİN DÂHİLİ HARBI	19
1. BÖLÜM	
TÜRK - MİLLÎ DEVLETİ	29
1.1- TÜRKİYE, OSMANLI'NIN DEVAMI	34
1.1.1- İTTİHATÇI MİRAS	39
1.1.2- 1921'DE VİLÂİYETLERE MUHTARIYET (Mİ?)	55
1.1.3- MECLİS YETKİSİ BAŞKUMANDAN'DA	67
1.1.4- HÜKÜMET İZMİR'E ÇAĞRILDI VE EGE'DE YAĞMA	71
1.1.5- 'DİKTATÖRYAL BİR CUMHURİYET'	84
1.2- RUMLAR LOZAN'DAN ÖNCE ANADOLU'DAN TEMİZLENDİ	90
1.2.1- ANKARA'NIN LOZAN HAZIRLIĞI	98
1.2.2- MUSUL PROGRAMDAN ÇIKARTILDI	107
1.2.3- 'HAREMDEKİ KADINLAR' VE KURDİSTAN	110
1.2.4- ASLINDA 112 BİN RUM MÜBADİLDİ	122
1.2.5- MGK'NIN İMROZ'U RUMSUZLAŞTIRMA PLANI	130
1.3- TAKRİR-i SÜKÛN CUMHURİYETİ	137
1.3.1- MERKEZİ 'AYAR' KANUNU	146
1.3.2- İDAMDAN ANAYASAYI İLGA	162
1.3.3- İSTİKLAL MAHKEMESİ 'ADALETİ'	167
1.3.3.1- 1920'DE 14 MAHKEME KURULDU	169
1.3.3.2- 1925'TE ANKARA İLE DİYARBEKİR MAHKEMESİ	176
1.3.3.3- ŞEYH SAİD DAVASINDA 'İNGİLİZ' POLİS	183
1.3.4- 'GEREKSİZ' EVRAK TEMİZLİĞİ	191
1.3.5- EGEMENLİK CHP ŞEFİ'NİNÖR	196
1.4- SONUÇ: HIRİSTİYANLAR ANADOLU'DAN TASFİYE EDİLDİ	214

2. BÖLÜM

VE SIRA KÜRTLER'DE

219

2.1- TBMM KÜRDİSTAN OOSYASI	225
2.1.1- 'KÜRDİSTAN MEBUSUYUZ'	226
2.1.2- 'KÜRDİSTAN'IN YÜZDE 92'Sİ TÜRKÇE BİLMEZ' VE KÜRTÇE ZABIT	227
2.1.3- BMM REİSİ'NİN KÜRDİSTAN TALİMATI	228
2.1.4- 'KÜRDİSTAN MESELESİ YOKTUR'	232
2.1.5- DERSİM VE KÜRDİSTAN TARTIŞMASI	236
2.1.6- DERSİM'E 'DEVLETÇİ' TEKLİF	239
2.1.7- ANAYASADA MUHTARİYET VE KÖÇGİRİ	245
2.1.8- KÜRT MEBUSALARDAN LOZAN'A MESAJ	250
2.1.9- KÜRDİSTAN'A KİM GİTTİ?	252
2.1.10- KÜRTÇE EĞİTİM ES GEÇİLDİ	253
2.1.11- 'KÜRTLER, TÜRK'ÜN AMCAZADESİ'	254
2.2- 'ŞARK İSLAHAT'LA TÜRKLEŞECEK	255
2.2.1- DAHİLİYE'DEN GENELKURMA'YA HAZIRLIK	256
2.2.2- ABÜLHALİK'İN İMHA RAPORU	258
2.2.3- 'HEDEF KÜRTLER' PLANI	262
2.2.3.1- DEVLETİN 'SOPASI'	265
2.2.3.2- 'KÜRTÇE MEN EDİLMELİDİR'	269
2.2.3.3- MENZİL HATTINA 500 BİN MUHACİR	270
2.2.3.4- DEVLETİN AĞASI VE AŞİRETİ	273
2.2.3.5- ÖNCELİKLİ HEDEF DERSİM	275
2.2.4- 'YÜZDE 80 KÜRTÇE' BUGÜN KAÇA İNDİ?	276
2.3- 'DİLDE VE KANDA BİRLİK' PROJESİ	279
2.3.1- 'HERKES TÜRK OLACAK' İSKÂNİ	282
2.3.2- TÜRKÇE OLMAYAN DİLE TASFİYE	297
2.3.3- NÜFUS İTHALİ VE SÜRGÜN	301
2.3.4- DERSİM SÜRGÜNLERİ DÖNDÜ (MÜ?)	307
2.4- 1930'LAR HAZIRLIĞI VE DERSİM	310
2.4.1- İNÖNÜ'NÜN KÜRD[İSTAN] RAPORU	311
2.4.1.1- 'ERZİNCAN, KÜRDİSTAN MERKEZİ OLMASIN'	314
2.4.1.2- 'BU, KÜRT MESELESİ'	317
2.4.2- ABİDİN ÖZMEN: KÜRTÇE YASAKLANMALI	319
2.4.3- İMHANIN VE TASFİYENİN 1930 MODELİ	322
2.4.3.1- 'ASAYİŞ' ÖLÜM VE SÜRGÜNDÜ	323
2.4.3.2- 'ASİMİLASYON ŞEFAKATLE OLMAZ'	328
2.4.4- TC'NİN DERSİM'İ 'MEDENİLEŞTİRME' HARBİ	334
2.4.5- 'SASUN'DA ÇOCUKLARA İDRAR İÇİRİLDİ'	350
2.4.6- 33 KURŞUN'DAN ROBOSKİ'YE	354
2.4.7- ELAZIĞ'DAN VAN'A TÜRKÇÜ HAT	358
2.5- SONUÇ: KÜRT'ÜN 'TÜRK'Ü MAKBUL	369

3. BÖLÜM

YA TÜRK-SÜNNİ İSLÂM'SIN YA DA

375

3.1- CUMHURİYET'İN 'TEK' TİPİ

377

3.1.1- ERMENİ VE RUM'A BAKIŞ	378
3.1.2- VATANDAŞA RESMİ TÖRPÜLEME	386
3.2- MİLLETİN TÜRK, DİLİN DE	392
3.2.1- 'TÜRK ÖZ YURDU ANADOLU'	393
3.2.2- 'HERKES TÜRK'TÜR'	399
3.2.3- TÜRK'SEN MAKBULSÜN	403
3.2.4- RESMİ DİL, YENİ ANADIL	406
3.2.5- 'YURTTA TÜRK, CİHANDA TÜRK'	418
3.3- TÜRK'SEN VATANDAŞSIN	424
3.3.1- 'KANDAŞ VE İSLÂM' MUHACİRLER	428
3.3.2- RUM VE ERMENİ NE KADAR?	433
3.4- VATANDAŞ TEMİZLİĞİ	436
3.4.1- ERMENİ'Yİ, RUM'U VE YAHUDİ'Yİ AT	438
3.4.2- TÜRK'Ü VE İSLÂM'I AL	452
3.5- VATANDAŞIN TÜRK'Ü, GAYRİ TÜRK'Ü	456
3.5.1- ERMENİ 'TÜRKİYE'YE GELEMEZ'	458
3.5.2- SIRA NÜFUS KÜTÜKLERİNDE	469
3.5.3- 'KANDAŞ' FAALİYET	473
3.5.4- KİM YERLİ, KİM YABANCI?	482
3.5.5- NÜFUSUN 'GİZLİSİ'	497
3.5.6- 'HER TÜRK'E SOYADI	502
3.5.7- TC VATANDAŞ FIŞI	506
3.6- SONUÇ: VATANDAŞ, MİLLÎ TÜRK'TÜR	514

4. BÖLÜM

TÜRKÇÜ EKONOMİ POLİTİK	517
4.1- TAARRUZ BÜTÇESİ VE GANİMET	520
4.1.1- MALİYE KASASINDA KURUŞ YOK	521
4.1.2- BAŞKUMANDAN MALİYE'YE BORÇ VERDİ	532
4.1.3- BÜTÇE'YE 'GANAİMİ HARBİYE' GELİRİ	539
4.2- DEVLET 'ALDI' VE 'VERDİ'	543
4.2.1- ERMENİ VE RUM MALI	548
4.2.2- 'METRÜK' TRANSFERİ	559
4.2.2.1- ZİRAAT BANKASINDAN SATILIK	567
4.2.2.2- 500 BİN MUHACİRE 100 MİLYONLUK SERVET	574
4.2.2.3- SATILIK KİLİSELER	577
4.2.3- ANKARA'NIN, İSTANBUL'A TASFİYE ÇALIIMI	580
4.2.4- BONUSU OLAN 'METRÜK'Ü ALIR MI?	586
4.3- 'METRÜK' TAPULAMA	592
4.3.1- EVVELKİ TAPU KAYDI GEÇERSİZ	597
4.3.2- 'BENİMDİR, ADIMA KAYDEDİN'	604
4.3.3- '20-30 YILDIR BENİMDİR'	612
4.3.4- BİNALARIN KAYDI	617
4.3.5- 'ADANA TÜRKLERİN'DİR' VE TAPU TASHİHİ	621
4.4- DEVLETLEŞTİRME, TOPRAK VE İSTİHDAM	625
4.4.1- 'METRÜK' İLK DEVLETLEŞTİRMEDİR	628
4.4.2- KÜRDÜ TOPRAKLANDIRMA(MA) VE AŞİRET FIŞI	632

4.4.3- DERSİM'DE CUMHURİYET TASFİYESİ	656
4.4.4- TÜRK'E 'İŞ VE AŞ'	662
4.4.5- HAZİNE ALACAĞINI NİYE SİLDİ?	672
4.4.6- ECNEBİ SERMAYESİ İLÂNLARI	675
4.5- SONUÇ: KEMALİZM'İN 'METRÜK' İNKİLÂBİ	679

SONUÇ

FAŞİZMLE MAYALANMIŞ TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ	685

BELGELER	695

KAYNAKÇA	727

DİZİN	735

Yoldaşlara saygıyla*

Акыр иапысоу афызцаа ирзыскуеит
(Ak'ır yap sou ayzızcıa yırzısk'uey)

احياء للرفق مع كل الاحترام
(İhdei ilrifak meakil ihtiram)

Шццхь зыхуэсццI ныбжъэгъухэм я фэеплэу
(Ş'ih zɔuesş'nɔj euǧx em ya fɛyɛplɔu)

Ողբոյն Հնկերներու
(Voǧcuyɛn İngerneru)

თანამებრძოლებს პატივისცემდით
(Tanamebrdzoleb s pativisc emil)

רדדל יער
(reayladereh)

Jirêhevalan re bî rêzdarî

Gzamsînepes şınale mevıçkınam

Στους συντροφους με αγάπη
(Stus sinıtrofus me agapı)

حَسْبُ حَمْر (محد)...
(İrohme amiqoro...)

Hurmel qeybî hemê yan

* Alfabetik sırayla; Abhazca, Arapça, Çerkesçe, Ermenice, Gürcüce, İbranice, Kurmancî, Lazca, Rumca, Süryanice, Zazakî. İthafın anadilde yazılmasında cemeği geçen yoldaşlara teşekkür ederim. N.O.

ÖNSÖZ

Son beş yılda Koçgiri, Pontos, Sasun ve Dersim çalışma konularımdı. Topladığım malzemeye göre iki ciltlik bir çalışmayı planladım. Birlikte yetiştirmenin zorluğunu dikkate alarak, konu ve dönem itibariyle bağlantılı da olsa iki ayrı kitap haline getirdim. Bu kitap, ortak çalışmamın ilki olup, ikincisi gelecek yıla kaldı. Her iki kitap, konu itibariyle *emvâl-i metrûkenin tasfiyesi*yle ilgili iki ciltlik çalışmamın devamı niteliğindedir.

Araştırmamın geçmişi önceki yıllara gitse de, son üç yılda bu iki kitaba yoğunlaştım.

Araştırmanın ana materyali devletin kendi evrakları ve kanunlarla, genelgeler gibi resmi belgelerdi.

Devletin ilgili birimlerince gizliliği kaldırılmış veya açıklanmasında mahzur görülmeyen resmi belgelerini Başbakanlık Osmanlı ile Cumhuriyet arşivinde inceledim. Arşiv çalışanlarına teşekkür ederim.

Osmanlıca evrakı tam incelediysem belgenin referansını olduğu gibi yazdım, eğer Osmanlıca evrakı alıp incelemediysem, sadece *özet katalog bilgisini* dikkate alıydsam *BOA-Katalog* veya *BCA-Katalog* şeklinde gösterdim.

İttihat ve Terakki dönemi sonrasında 1920'lerde Cumhuriyet'in ekonomi politığının netleştirilmesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920-16 Nisan 1923 birinci dönemine ait 29 cilt aleni ve 4 cilt gizli celse zabıtlarının tamamını inceledim. Konu itibariyle devamı yıllardaki zabıtlara da baktım.

Resmi olarak mevzuat için 1928-1940 dönemi 12 yıllık *Resmi Gazete* ve 1928-1950 dönemi 22 yıllık Dahiliye Vekâletinin *Idare* dergisini taradım. Kanunla kapalı ifadeler, genelgelerle açıklandığı için, böylece kanundaki asıl hedefi netleştirme imkânı buldum.

Öncesinde *Cumhuriyet* gazetesinin Kasım 1928-1940 Aralık dönemini ve *Agos* gazetesinin Temmuz 1996-Haziran 2011 dönemini taramıştım.

Dönemin *dilini, isimleri ve zabutlardaki ifadeyi bugüne aktarma* gayretinde oldum. Diyarbakır değil *Diyarbakir*, Sinop değil *Sinob*, hükümet değil *İcra Vekilleri Heyeti*, Başbakan değil *Başvekil*, isimleri de *Şeyh Said* ya da *Seyid Rıza* olarak yazdım.

Alıntı yaptığımda Türkçe yanlışları ya da günümüz diline uymayan kelimeler dâhil neyse onu aktardım, 'Cumhuriyet' değil, '*Cümhuriyet*' gibi hiçbir şekilde değişiklik yapmadım, sadece alıntılan kısımda kelimelerin anlamını yazdım.

Bir de *Türkleştirilen isimler* yerine aslını kullandım Tunçeli yerine *Dersim*, Sason yerine *Sasun* gibi:

Metinde yaptığım *her tür eki ve bazı kelimelerin anlamını* [...] şeklinde gösterdim. Örneğin: Başvekil [Başbakan] veya 1341 [1925] gibi.

Takvim kullanımında zorunlu olmadıkça alıntı veya tam aktarım dışında miladi olanı yazdım.

21 Mayıs 2016'da bilgi talebiyle TC Başbakanlığına internet'ten başvurdum.

Sorularım 11.12.1964 tarih ve 403 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu ile kaç kişinin TC vatandaşlığından çıkarıldığı ve bunlarla ilgili kararname hakkında. Başbakanlığın yönlendirmesiyle ilgili birimden yanıt geldi, teşekkür ederim. Fakat gelen yazı, sorularıma cevap verilmeyeceği hakkında bilgilendirmeydi.

Çalışmamın siz okura ulaşmasında emek veren, uyarılarda bulunan, okuyup hata ve kusurlarımı düzelten Nesim Ovadya İzrail'e, Aydın Çubukçu'ya, Pakrat Estukyan'a ve Kâmil Tekin Sürek'e teşekkür ederim. Elbette ki, tüm eleştirilerin muhatabı benim!

Resmi Gazete arşivi Başbakanlık sitesinde yüklü olması, araştırmamı kolaylaştırdı. *Resmi Gazete*'yi yaklaşık dört ay boyunca taramama imkân sağlayan *Evrensel* gazetesine ve çalışanlarına teşekkür ederim.

Osmanlıca evraklar için her başvurumu yanıtlayan emektar dost Züleyha Yördem'e teşekkür ederim.

Rafael de Nögalis'in *Hilâl Altında Dört Sene* isimli çalışmasının fotokopisini sağlayan ve 1930'lu yıllardaki kolonileşme hakkında bilgilendiren Ömer Turan'a teşekkür ederim.

Küçük Asya Merkezi Başkanı Stavros Anestidis'e teşekkür ederim, başvurumu yanıtladı. Sorularıma alacağım cevapla, Küçük Asya Rumlarının durumuyla ilgili analizimi derinleştirmeyi düşünüyordum, ama olmadı.

Türkiye'ye geldiği halde 1924'te sınır dışı edilen Osmanlı sanayicisi Benon Değirmenciyan'la ilgili emek verip topladığı bilgiyi incelememe fırsat veren Nesim Ovadya İzrail'e teşekkür ederim.

Nesim Ağabeyin her fırsatta danışabildiğim ve güç veren gayretini özellikle belirtmek isterim. Ayrıca sohbetimizde gündeme gelen Nesim Ağabeyin önerisini aktarıyorum:

Hıristiyanların ve Musevilerin varlığının tasfiyesi, Kürtlerin Türkleştirilmesi ve Alevi-Kızılbaşların Sünnileştirilmesi politikasıyla ilgili elinde bilgi-belge olanları açıklamaya, yayımlamaya ve paylaşmaya davet ediyorum.

Kapak fotoğrafı için *Aras Yayıncılık*'a teşekkür ederiz.

Ermeni yetimhanelerinden birinin fotoğrafı; Cünye, bugün Lübnan'da, yıl 1919.

Yetimhanedeki çocuklardan biri *Misak Manuşyan* öne çıkarılan kırmızılı çocuk. 1 Eylül 1906 Adıyaman doğumlu Manuşyan, 1915 soykırımında tüm ailesini kaybetmiş yetimlerden. Çocukluk ve gençlik yılları Suriye ve Lübnan'da yetimhanede geçti. 19 yaşında yetim kardeşiyle 1925'te Paris'e geldi. Ermenice dergilerde edebiyat, tarih ve sanat makaleleri yazan Manuşyan, Fransız Komünist Partisi'ne üye oldu. Nazi işgalinde Paris'te silahlı direnişi örgütleyen ve bildik *Kızıl Afiş*'te "Ermeni, elebaşı, 56 suikast, 150 öldürme, 600 yaralama" ifadesiyle hedef gösterilen Manuşyan, 16 Kasım 1943'te tutuklandı ve 21 Şubat 1944'te 22 yoldaşıyla birlikte kurşuna dizildi. (Melinee Manouchian, *Manuşyan, Bir Özgürlük Tutsağı*, çeviri: Sosi Dolanoğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul-2009.)

Misak Manuşyan yoldaşa ve yoldaşlarına saygıyla...

Anadolu halklarının nasıl bir *mühendislik faaliyetiyle* hedef alındığına ve imhaya tâbi tutulduğuna mercek tuttum.

İstanbul/Avcılar
Ekim 2016

KISALTMALAR

BOA	Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi
BCA	Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi
BEO	Başbakanlık Babıalı Evrak Odası Belgeleri
BMM	Büyük Millet Meclisi
MMZC	Osmanlı Meclisi Mebusan Zabıt Cidesi
MAZC	Osmanlı Meclisi Âyan Zabıt Cidesi
MV	Meclis-i Vükelâ Mazharı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM ZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cidesi
TBMMGCZ	Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıdan
TPT	Türk Parlamento Tarihi
DH	Dâhiliye Nezareti Belgeleri
DHŞFR	Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemî Belgeleri
BAŞBAKANLIK MUAMELÂT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ	Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü Evrakı 1920- 1951 yıllanna ait (Fonun adı: 030.10.00)
BAKANLAR KURULU KARARLARI-1928 ÖNCESİ	Bakanlar Kurulunun 1920-1928 döneminde aldığı kararlar (Fonun adı: 030.18.1.1)
BAKANLAR KURULU KARARLARI-1928 SONRASI	Bakanlar Kurulunun 1928 ve sonrasında aldığı kararlar (Fonun adı: 30.18.1.2)
MGK	Millî Güvenlik Kurulu
ATASE	Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
Atatürk KDTYK	Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
RG	Resmî Gazete
BDH	Birinci Dünya Harbi
ED	eski dosya no
Y.D	yeni dosya no
F	fihrist no
Kls	klasör
Kr.	karton
K	kuru
D	dosya
S	sıra
age	adı geçen eser
nr.	numara
sf.	sayfa

GİRİŞ

KİTLESEL MÜLKÜSÜZLEŞTİRME VE DEVLETİN DÂHİLİ HARBİ

1 915'te Ermeniler, Trakya'da Yahudiler, İmroz'da Rumlar, Sivas'ta Alevi-Kızılbaşlar ve aydınlar, Sur'da, Cizre'de ve Şırnak'ta Kürtler...

Bunlar, 1915'ten bugüne Türk milliyetçiliğın ekonomi politiğın kanlı pratiğinden...

Gayri Türk ve gayri Sünni İslâm'ın can ve mal güvenliğı imha edildi.

Ermeniler, Rumlar, Yahudiler...

Ve Kürtler...

1908 Devriminin iki temel görevi vardı: Biri millî meseleyi çözmek ve diğeri de, Osmanlı Saray oligarşisinin halkı yoksullaştıran ve zulmeden politikasına son vermektir.

1876 Anayasasının yürürlüğe konması ve Meclisi Mebusan için seçimin yapılması ötesinde iktidarı değiştirmeye devam edilemedi ve 1908 Devrimi kadük kaldı. 1908'in önemli politik gücü İttihat ve Terakki, devrimi derinleştirmedeğ gibi, 1912 Makedonya sorununun Balkan savaşıyla sonlandırıldığı dönemde programını Türkçü-merkeziyetçi rotada yoğunlaştırdı.

İttihatçıların *Türkçü-merkeziyetçi* rotası, bir yönüyle 1908 Devriminin tasfiyesinin programıydı. Çünkü millî meseleyi çözmekten ve *Saray oligarşisini* tasfiye etmekten uzaklaşan her adım, aynı zamanda devrimi boğmanın pratiğiydi.

1913 Ocak darbesiyle iktidarın tek ve siyasi hayatın hâkim partisi konumuna gelen *İttihat ve Terakki*, Türk milliyetçiliğının ekonomi politiğini esas aldı ve bunun icrasında Osmanlı'nın devlet gücünü kullandı.

Zaten Osmanlı'da Türk ve Sünni İslâm olanlar devlete hâkimken, diğer milletlerse devletin kelimenin tam anlamıyla ezileniydi.

Böyle bir ayırım olduğu için hâkim ve mahkûm millet tanımı yapılmadı mı?

Millet-i hâkime olan kimdi?

Millet-i mahkûme olan kimdi?

Bugün dahi Ermeniler konusu gündeme geldiğinde, hiç sıkılmadan *millet-i mahkûme Ermeniler* denmiyor mu? Bu halde millet-i hâkime, genelinde Sünni İslâm denilse de özelinde Türklerdi.

Sadece mahkûm olan Ermeniler değildi, Osmanlı'da Sünni İslâm-Türk dışında her millet mahkûmdu. Diğer bir deyişle *Osmanlı, mahkûm milletler sistemi*ydi. Bunun kendisi dahi yeterince sorunluysa ve nitekim böylesi yapılanmanın krize giden sorunu 19'uncu yüzyıl sonunda ve 20'nci yüzyıl başında en yakıcı bir biçimde yaşandı.

Millî mesele 1908 Devriminin çözmesi gereken temel bir sorundu.

Devrim kavşaktaydı, ya *millî mesele çözülecek* ve yatağında akacaktı ya da boğulup gidecekti. İttihat ve Terakki ile hükümeti, Saray oligarşisiyle birlikte millî mesele karşısında konumlandı ve Türkçü-Merkeziyetçi programıyla, 1908 Devrimini boğdu.

* * *

Osmanlı gibi çok dinli ve çok milletli imparatorlukta, toplumsal hayatın etkin düzenleme politikası iskândı.

İskânda, temel politika, '*böl-parçala ve yönet*'ti!

İskân politikası tarihinde *Trabzon* özelindeki uygulama, Osmanlı'nın ne yaptığı'nın anlaşılması açısından önemliydi.

Trabzon bugünkü gibi *öz Türk ve öz Sünni İslâm* kimlikli bir kent değildi. 1461'de Osmanlı Trabzon'u *işgal* ettiğinde, Rum nüfusun kahir ağırlığının olduğu bir Hristiyan şehriydi. İslâm nüfusun iskânıyla ve vergisel teşvik politikasıyla, Trabzon'un dinsel kimliği İslâm'a dönüştürüldü.

Trabzon şehir nüfusunda 1486'da yüzde 19,2 olan İslâm nüfusu payı, bir asır sonra yüzde 53,62'ye çıktı ve aynı dönem itibariyle Hristiyan nüfus payı da yüzde 80,78'den yüzde 46,38'e indi. Millet olarak nüfus dağılımı Ermenilerde yüzde 12,49'dan yüzde 5,82'ye, Rumlarda yüzde 65,1'den yüzde 38,34'e geriledi.¹

Böylece İslâmlaşan Trabzon, Türkleşmenin de ilk aşamasındaydı.

16'ncı yüzyıl sonundan itibaren İslâmi kimlik giydirilen Trabzon'un tam Türkleştirilmesi de, 1921 Pontosluların kırımıyla tamamlandı.

* * *

1 Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslâmlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583*, çeviren: Demet ve Heath Lowry, 3. basım, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul-2005, sf. 7-9, 78, 98-100, 215, 218.

İskân politikasının özünde nüfusun demografik yapısına müdahale olduğunu Saray oligarşisinden öğrenen İttihat ve Terakki, bunu Osmanlı'nın millî meselesini tasfiyesinin temel politikası haline getirdi.

İkili yönü vardı. Öncelikle bölge veya vilâyet nüfusunun demografik yapısı değiştirilirken, buna bağlı olarak ekonomik yapısının da benzer bir işleme tâbi tutulması hedeflendi. Demografik ve ekonomik yapının yeniden düzenlenmesinin temel prensibi, dinen Sünnî İslâm ve milleten Türk olma idi.

Burada, Osmanlı sisteminden dolayı, kimliksel olarak İslâm'a temel bir fonksiyon yüklenirken, Türk yokmuş gibi analiz özünde eksik kalacaktı. 19'uncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı sisteminde, millî meselelerin kendi yakıcılığını hissettirmesine paralel Türk kimliği öne çıkmaya başladı. Nitekim 1895-1896 Ermenilerin imhasıyla başlayan süreç böylesi bir konumlanmayı içeriyordu. Bunun için Osmanlı'nın sistemsel krizine, *Osmanlıcılık*, *İslâmcılık* gibi tartışmalarla çözüm getirilemediği için *Türkçülük* öne geçti. İttihat ve Terakki de, Türkçülükte yoğunlaştığı oranda 1908 Devriminden koptu.

İttihat ve Terakki hükümeti hazırlığının temel materyali, kimin, nerede, ne kadar yaşadığının bilinmesiydi. 1908 Devrimi sonrasında böylesi bir program için Osmanlı'nın resmi ilk nüfus sayımı denilecek bir çalışma 1914'de yapıldı. Bu temelde nüfus mühendisliğiyle ilgili çalışmaya devam edildi.²

Belirlenen iki temel politika vardı:

Bir, hedef bilinen milletin nüfus yoğunluğunu parçalamak amacıyla bir başka yere sürmek.

İki, hedef bilinen milletin nüfus yoğunluğunun bulunduğu mıntıkaya İslâm ve Türk nüfusu iskân etmektir.

Bunun kanlı pratiği Ermeni milleti özelinde yaşandı...

İskân ve sürgün politikası, 1927 Nüfus Sayımı sonrası hazırlığıyla 1934'teki İskân Kanunuyla³ yeniden belirlendi. Böylece *Cumhuriyet'in tek tip insanı üretme* politikası netleştirildi. Türkiye coğrafyası, Türklerin ve asimile edileceklerin iskân edileceği mıntika ile yasak bölgeler olarak üçe bölündü. Balkanlardan gelen Türk-İslâm muhacirler buna göre iskân edilirken, Dersim'de kırım icra edildi. Amaç, çoğulcu toplumsal yapıyı 'tek'leştirmekti.

Bu durumda Türkleştirmeye yönelik tüm merkezi devlet faaliyetine *toplumsal veya etnisite mühendislik projesi* denilip geçilmesi doğru olmayacaktı. Çünkü *fûlin failinin* yani projenin öznesinin hem dini hem de millî kimliği vardı: Dinen Sünnî İslâm ve milleten Türk'tü! İçeriği itibarıyla bu, toplumsal muhen-

2 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Çeviri: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2003; Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği*, İletişim Yayınları, İstanbul-2008.

3 14. 6. 1934 tarih ve 2510 sayılı İskân Kanunu, *Resmî Gazete*, 21.6.1934, sayı: 2733, sf. 4003-4009; *Sicillî Kavanini*, cilt: 10, Hazırlayan: Karakoç Sarkis, Cihan Kitaphanesi, 1934, sf. 406-423.

dislik projesi aslında tam anlamıyla *Türk Nüfus Mühendisliği Projesi*'ydi.⁴

1910'lardan itibaren Ermenilerin, Rumların, Süryanilerin, Yahudilerin, Kürtlerin, Alevi-Kızılbaşların imhası, katliamı ve asimilasyonu pratiğinden *Türk Nüfus Mühendisliği* kapsamını şöyle netleştirdim:

1. Hristiyan (ve Musevi) milletleri canıyla ve malıyla tasfiye etmek.
2. İslâm milletler ile Alevi-Kızılbaşları imha ve asimilasyonla, Türkleştirme ve Sünnileştirmek.
3. Tarihi ve coğrafi varlığı Türkleştirmek.

Bunun pratiğinde '*Türkiye Türklerindir*' şiarıyla, 1914-1923 döneminde *Anadolu Hristiyanlardan temizlendi, fiilen Sünni İslâmlaştı ve Türkleşti*. Sıradaki hedef, *Anadolu'nun tamamen Türkleştirilmesi ve Sünni İslâmlaştırılması* vardı. 1920'lerden beri *Türk-millî devletinin* temel gündemi Kürtlerin tasfiyesi olup, ırkçı politikaya aynen devam edildi. Alevi-Kızılbaşların asimilasyonuna ise Dersim kırımı sonrasında Amerikan Yeşil Kuşak Teorisiyle 1970'lerden itibaren öncelik verildi.

Türk-millî devletin bir tür kurucu sözleşmesi denilebilecek *Türk Nüfus Mühendisliği*, esas olarak Türk milliyetçiliğin tek tip insan üretmesinin ve *Hristiyanları tasfiyesinin* ve Anadolu'yu Türkleştirmenin projesiydi. 1915 Ermenilerinden, İmrozlu Rumlara asırlık pratik ortaya koyuyor ki, Hristiyan varlığının hedeflenmesine özel bir önem verilmiştir. Hristiyan'ın dilsel ve dinsel değişimiyle yani anadilini unutup Sünni İslâm olsa dahi bir dereceye kadar '*makbul Türk vatandaşı*' olarak kabul edilmiş olsa da, esasta hep yeterli bulunmamış ve güvenilmemiştir. Bunun özel olarak belirtilmemesi ya da dikkat çekilmemesi pratiğin aktarımını eksik bırakacaktır. Sistemin Sünni İslâm karakterinin bu kadar güçlü olmasının temelinde, Hristiyanları hedefleyen böylesi ideolojik bir konumlanma vardır.

Türk-Sünni İslâm sentezi denmesi bunun içindir. Vatandaş kimliği netleştirilirken, tek tip üretimin karşılığı olarak Türk denirken, Sünni İslâm damarının bu kadar güçlü olmasının temelinde Hristiyan karşıtlığı vardır.

Zamanla Hristiyanların risk konumunun zayıflamasına paralel, yerine *Alevi-Kızılbaşlar* ikame edildi. Özellikle 1970'lerden beri yoğunlukla kırdan kente göç eden Alevi-Kızılbaşların hedef bilinmesi tesadüf değildi. Hristiyanlığın varlığının minimize edildiğinin gerçekleştiği kabulünden Sünni İslâm'ın karşıtlığı olarak Alevi-Kızılbaş kimliği öne çıkarıldı. 12 Eylül darbesi atmosferinde, 1915'lerde olduğu gibi Sünni İslâm tarlasının bu kadar işlenmesi boşuna

⁴ Toplumsal veya etnisite mühendislik projesi gibi öznesi belirsiz kullanmak yerine, belirgin hale getirmek için 'toplum' ya da 'etnisite' yerine 'Türk' diyerek, *Türk Mühendislik Projesi* dedim. Bu tanımlamayı ilk kez, 'Mülkiyetin Türkleştirilmesi ve 1915 Yağması' isimli makalede kullandım. (*Evensel* gazetesi, 20-22 Nisan 2015.) Bu çalışmada da, aynen kullandım, fakat bilgi alışverişi sonunda *Türk Nüfus Mühendisliği Projesi* tanımlamasının uygun olacağını ve İttihatçılardan bugüne devlet pratiğini daha iyi ifade edeceğini düşünüyorum. Bir başka milliyetçi devlet pratiğinde böyle bir tanımlama olup-olmadığını bilmiyorum. N.O.

değildi ve Fethullahçı tarikat ile bugünkü AKP iktidarı bu temelde koalisyon ortağı oldu.

Türk Nüfus Mühendisliği, demografik ve ekonomik yapının Türkleştirilmesinin projesi olup, *asırlık pratiğiyle* bugüne geldi. Bu kapsamda Türk Nüfus Mühendisliğinin ekonomi politikası, dinen Sünni-İslâm ve milleten Türk olmayanın demografik ve ekonomik yapıdan tasfiyesiydi. Bu proje, 1915'ten 2016'ya asırlık geçmişiyle bugün aynen yürürlüktedir. 2016'da Sur'daki, Cizre'deki, Nusaybin'deki ve Şırnak'taki Kürtleri imhanın temelinde İttihatçıların temellendirdiği bu ekonomi politik vardır.

* * *

İttihatçı hükümetin Balkanlardan gelen İslâm muhacirlerini iskân edeceği mıntika gerekçesiyle ilk hedef seçtiği millet Rumlardı. 1913 sonu ve 1914'ün ilk yarısında İttihat ve Terakki hükümetinin organize ettiği sokak hareketleriyle Trakya ve Ege'de Rumlar Yunanistan'a kovuldu. Bu harekâtın İzmir örgütleyicilerinden Celâl Bayar, anılarında ne yaptıklarını yazdı.⁵ Amaç, '*Gavur İzmir*'in '*Türk İzmir*' olması ve bunun için Rum nüfusunun demografik yapısını değiştirmekti. Bununla sınırlı kalınmadı geride kalan Rum malları yağmalanırken, ayrıca Rum malı ve esnafı da boykot edildi. Rumlar savaş sırasında 1915'te de, dâhile sürüldü.

Bu, Türk milliyetçiliğinin ekonomi politikasının *asırlık kitlesel mülksüzleştirme* politikasının *ilkiydi*.

İttihatçı hükümetin operasyonu ile sahipsiz bıraktırlan mülkler, mülkiyeti Türkleştirmenin öznesiydi, öyle de yapıldı. Böylece, sadece bağın, bahçenin, tarlanın, hanın, apartmanın değil, aynı zamanda sermayenin ve istihdamın Türkleştirilmesi gerçekleştirildi.

İki emperyalist kamplaşmanın savaş hazırlığı yaptığı ortamda İttihat ve Terakki hükümeti, mevcut askeri ve ekonomik ilişkisinin devamı olarak Almanya safını tercih etti. Aslında Osmanlı-Almanya iki ülke ilişkisi ötesinde, Osmanlı *doğrudan Almanya'nın* güdümündeydi. Böylesi iki kampın savaşının bir cephesi olan *Çanakkale'de emperyalizm püskürtüldü* ve ezilen halklara örnek direniş gösterildi gibi söylem, aslında Alman komutasındaki savaşa ve iki emperyalist kamptan birine methiye dizmektir. Böylesi kaygan zemindeki politik söylem *1920-1922'deki Türk Kurtuluş Savaşı'nda* bir kez daha tekrar edildi. Sorunlar İtalya, Fransa ve İngiltere ile masada çözüldüğü ve sadece Yunanistan'la cephede karşı karşıya gelindiği halde, 7 düvelle savaşıldı yalanı üretildi.

Basit mantık yürütmesine devam edeceğim.

Birinci Paylaşım Savaşında Osmanlı ordusunu ve halkını Almanya güdümünde kırdıran İttihatçı hükümet, dâhilde *Ermeni milletini* yurdundan etti. Can ve mal güvenliği imha edilen Ermeni milletin soyu kırma uğratıldı. 1915

5 Celâl Bayar, *Ben De Yazdım, Millî Mücadeleye Gidiş*, cilt: 5, Sabah Gazetesi Kitapları, İstanbul-1997, sf. 103-124.

yılında vatanı parçalayacak diye Ermenilere bunlar yapılırken, Bulgaristan'a Osmanlı-Almanya safında savaşması karşılığında vatan toprağı *Dimetoka vilâyeti hibe edildi*. Bu politikanın sonucunda Garbi Trakya Yunanistan'da kaldı. İşte İttihatçıların Türk milliyetçiliğı buydu!

Kapsam itibariyle Ermenilerin yaşadığı rutin bir devlet faaliyeti değildi, bu *bir tür harpti*, savaştı. Bu savaşta iki cephe yoktu; devletin vatandaşına karşı bir savaşıydı. Vatandaşın can ve mal güvenliğinin imha edildiğı bir harpti, savaştı. Resmi söylemin iddiası doğru olsaydı, 100 binlerce Ermeni sürülürken *şu direniş oldu-bu yaşandı* denmesi lazımdı, yok böyle bir şey. Zaten Ermeni partileri silahlı ve güçlü olsalardı, birkaç ayda kolayca 100 binlerce Ermeni sürülemezdi. Soykırımıyla, yurdundan edilen Ermenilerin mülkü gasp edildi ve yağmalandı. Bu, *ikinci* kitlesel mülksüzleştirmeydi.

Kitlesel mülksüzleştirmenin *üçüncüsü*, 1920-1922 döneminde yaşandı. Lozan'da 30 Ocak 1923'te imzalanan Türkiye-Yunanistan Mübadele Antlaşması sonrasında Türkiye'den Yunanistan'a 112 bin Rum mübadil gitti. Oysa resmi Rum mübadil toplamı 1,2 milyondur.⁶ Anlaşıldı ki, antlaşmadan evvel, Türk Kurtuluş Savaşı döneminde Karadeniz Pontosluları da dâhil yüz binlerce Rum Anadolu'dan Yunanistan'a kovalandı veya kaçırıldı. Böylece 1913-1914'te kaçırılan Rumlara, 1920-1922 döneminde kovalanan tahminen 700-900 bin Rum daha eklendi. Mübadele antlaşmasıyla, iki ülkenin birbiriyle olan sorunun bitmesi ile Rumların gasp edilen mülklerine de meşruiyet sağlandı. Bu da, *üçüncü* kitlesel mülksüzleştirmeydi. Cumhuriyet ilanı öncesinde yürürlüğe konulan 333 sayılı kanunla, neredeyse sahibinin başında olmayan her mülke el kondu. Birkaç yıl sonra Mezopotamya'nın kadim Hristiyan milleti *Nasturiler* de, Musul müzakeresi öncesinde, düzenlenen askeri operasyonla tasfiye edildi.

Özetle, 1914-1923 döneminde Anadolu'dan temizlenen Ermeni ve Rumların mülkünün gaspı, aslında ilgili mevzuat gereğı, milyonlarca insanın 100 binlerce mülkünün bir anda devletleştirilmesi olup, sonrasında yağmalandı veya satıldı. Ardından bu mülkler yeni sahiplerine tapulandı. Mülklere devletin el koyması, dağılması, satılması ve tapulanması Cumhuriyet mevzuatıyla gerçekleştirildi ve kalıcı hale getirildi. Dönemsel olarak Osmanlı sanayisine hâkim Ermeni ve Rum sermayedarın tasfiyesiyle sermayenin Türkleştirilmesinin temeli bu dönemde atıldı.

Dördüncü kitlesel mülksüzleştirme, 1934 yazında 2510 sayılı İskân Kanunu Meclis'te kabul edildiğı ve yürürlüğe girdiğı⁷ günlerde Trakya Yahudilerin kaçırılmasıyla gerçekleşti. Türk-İslâm muhacirlere iskân yeri sağlamak için Trakyalı Yahudiler yerinden-yurdundan edildi. Can güvenliğı derdine düşen Trakya Yahudileri İstanbul'a sığındı⁸ ve zamanla İstanbul Yahudileri de Tür-

6 Nüfus İşleri Genel Müdürlüğünün 10 yıllık Çalışma Raporu (1933), 12.8.1933 tarihli, Hülâsa, sf. 1 ve rapor içinde İlişik sayı 8: Vilâyet dahilinde mübadeleye tâbi elyevm mevcut Rum miktarı, sf. 1-2, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4 [ve bundan sonra, Nüfus İşleri-1933]; Başvekil İsmet'in açıklaması, TBMM ZC, III/26-19.3.1931, sf. 60-67 ve zabıt sonundaki 92 no'lu raporda sf. 4, 9.

7 14.6.1934 tarih ve 2510 sayılı İskân Kanunu, Resmi Gazete, 21.6.1934, sayı: 2733, sf. 4003-4009.

8 Avner Levi, Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler, İletişim Yayınları, 2. baskı, İstanbul-1998, sf. 100-

kiye'den dışarıya kaçırmaya başladı. Zorla yerini ve yurdunu terk eden Trakya Yahudilerinin geride kalan malı-mülkü yağmadan talana ve bir an önce elden çıkarıp satmaya kadar birçok işlemle transferi gerçekleştirildi.

Kitlesele mülksüzleştirmenin *beşincisi*, 1960'larda Kontantinopolisli/İstanbul Rumlarının Yunanistan'a kovulması ve İmroz'un Rumlardan temizlenmesiyle yaşandı.

Mülksüzleştirme hep vardı; bir biçimde çeşitli gerekçelerle malıyla ilgilenemez durumda olanların mülkleri de kadaastro çalışmasıyla Hazine'ye veya işgal edene transferine devam edildi. Yine bu dönemde 1970'lerde, Hristiyan ve Musevi vakıfların normal yasal statüyle edindiği mülkler resmen gasp edildi. Son yıllarda bu vakıf mallarıyla ilgili iyileştirmeye yönelik faaliyet de, aldatmanın ötesine geçmedi.

Elbette 1930'lardan 1960'lara mülksüzleştirmeye yönelik politikalar uygulanmadı değil, sadece kitlesele olanları dikkate aldım. 1942 Varlık Vergisi imhasında ve 6-7 Eylül 1955 yağmasında elbette mülkünü kaybedenler olmuştur. Sonuç olarak Anadolu'nun bu iki kadim halkı Ermeniler ve Rumlar binlerce yıl var olduğu yurdunda yaşayamaz duruma getirildi ve Lozan Antlaşmasıyla da Anadolu'dan Hristiyanların temizlenmesi resmen onaylandı.

Bir diğer Hristiyan millet *Süryanilerin* 1915'lerde başlayan toprağında yaşatmama politikasına bugün de devam ediliyor.

* * *

1920'lerin başından itibaren gayri Türk ve İslâm olan *Kürtlerin Türkleştirilmesi*, Hristiyan Ermeni ve Rum milletinden farklılık içeriyordu. Bunun temelinde aynı dinden İslâm olmak vardı. Kürtlerin Türkleştirilmesinde, Kürtçe yasaklanırken askeri politikalarla imha ve asimilasyon hedeflendi. Kürdistan ahalisinin yüzde 80-90 Türkçe bilmediği resmen tutanaklarda ifade edilen⁹ bir vakadır. Bugün bu oranın Türkçe lehine artmış olması, geçen dönemde uygulanan Türkleştirme politikasının ve asimilasyonun bir neticesidir.

En geniş anlamda sermaye dâhil mülkiyetin Türkleştirilmesi sistemiyle gayri İslâm milletinden insanların, sürgünle ve kovalamayla ya da bir başka fiille kopan mülkiyet ilişkisinin yeniden kurulmasına asla izin verilmedi. 1915'de sürülen Ermeniler, 1914'te Ege ile Trakya'da kovulan ve 1920'lerde tüm Anadolu'dan kaçırılan-kovulan Rumlar, 1934'de Trakya'da evini-barkını bırakıp kaçan Yahudiler, 1960'larda antlaşma iptaliyle sınır dışı edilen-kovulan İstanbullu veya İmrozlu Rumlardan sanıyorum istisnalar dışında yeniden mülküne sahip olan olmadı. Devlet, kopan mülk-sahiplik ilişkisini

130; Rifat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, 5. baskı, İstanbul-2001, sf. 243-258; *Cumhuriyet*, 6-9 Temmuz 1934, sf. 1 ve devamı; *Cumhuriyet*, 11.7.1934, sf. 1 ve 6; *Cumhuriyet*, 12.7.1934, sf. 3; *Cumhuriyet*, 15.7.1934, sf. 1 ve 4.

9 Muş Mebusu Hacı Ahmet Hamdi'nin açıklaması, *TBMM ZC*, 1/6-30.11.1336 (1920), sf. 156-157; Birinci Umumi Müfettiş Avni Doğan'ın raporu, için, Mehmet Bayrak, *Kürtlere Vurulan Kelepçe, Şark Islahat Planı*, Öz-Ge Yayınları, Ankara-2009, sf. 217, 221.

yeniden kurdurmadı. Bu, İttihatçılardan bugüne Türk devletinin değişmez temel tasfiye politikasıdır.

Oysa bu ekonomi politik, asimilasyonun hedefindeki Kürtler açısından *kısa vadede* aynen geçerli değildi. Bunda İslâm dininden ve asimile edilecek olmak önemli bir karineydi. Hristiyan milletinden insanların mülkü Türkleştirilirken, kendilerinin Türkleşmesine fırsat verilmedi, yok olması hedeflendi ve öyle yapıldı. Kürtlerin Türkleştirilmesi ve mülkiyet ilişkisi bakımından farklı bir süreç yaşandı ve yaşanıyor. *Uzun vadede* özellikle dilini unutan ve asimile edilen Kürt'ün Türkleştirilmesi halinde malıyla ve canıyla tasfiye süreci gerçekleştirilmiş olmaktadır.

Hristiyanlar kadar olmasa da benzer uygulamayı Museviler de yaşadı. Bu farklılığın temelinde Musevilerin nüfusu ve ekonomik gücünün, Hristiyanlar kadar etkin olmaması ve belli temsilcileri aracılığıyla merkezi iktidarla ilişkisini iyi tutma yaklaşımı vardır.

1920'lerin ilk yarısından beri Kürtler, Türkleştirme hedefinde olarak, türlü operasyonlarla 1925-1927'lerde, 1930'larda Ağrı'da ve Zilan'da ve 1938 Dersim kırımında binlercesi öldürüldü, binlercesi yerinden-yurdundan sürüldü.

Ayrıca Sivas'tan Harput'a, Bitlis'e, Van'a ve Erzurum'a Ermenilerin Batı Ermenistan'da kalan mülkü iskân edilen Türk muhacirlere ve önemli bir kısmı da *İdris Bitlisi'nin* temellendirdiği anlaşmaya göre kaderini devletle ilişkilendiren bazı Kürt aşiretlere transfer edildi. Burada mülkiyetin Türkleştirilmesinin böylesi bir farklılığı vardır. Hiç kuşkusuz Ermeni mülklerinin bu türden transferiyle mülk sahibi kılınan Kürtlerin Türkleştirilmesi hedeflendi; öncelik işbirliğini güçlendirmeydi.

Bir yönüyle Dersim'de hem İdris Bitlisi'nin anlaşması haricinde kalması hem de 1915'lerde Ermeni mülkiyetinin transferi yapılmamış veya çok sınırlı yapılmış olması, 1938'de ne olduğunu daha iyi anlaşılır kılmaktadır.

1990'lardan beri süren *düşük yoğunluklu savaşla* Kürtlerin ve Anadolu halklarının on binlercesi öldü ve milyonlarcası mağdur oldu. Bu süreçte değişik gerekçelerle Kürdistan dışına göçmek zorunda kalmış ve hayatını orada sürdüren Kürtlere yönelik yer yer şehir veya kasaba düzeyinde yapılan saldırı ve yağmaların farklılığını dikkate almak gerekir. Örneğin 2015'te Kırşehir'de ve daha pek çok yerde sokaktaki güçler hiç kuşkusuz devletle temaslı olarak Kürtlere ve HDP'lilere, saldırıldı. Bunun sonucunda insanlar, can güvenliği gerekçesiyle göçmek zorunda kaldı.

Kırşehir özelinde vesaire yerlerde Kürtlerin yaşadığıyla genel olarak Hristiyanların yaşadığında esasta bir benzerlik vardır, can ve mal güvenliği birlikte imha edilmiştir.

Bir de Kürdistan kırsalının haricinde kentlerinde Sur'da, Cizre'de, Şirnak'ta, Yüksekova'da ve Nusaybin'de yapılanlar önceliklerden farklı bir devlet icraatıydı. 1990'larda kırdaki ahaliye usulen "*giri, canını kurtar*" denilip köyler yakıldı, oysa kentler "*sokağa çıkmak yasak*" gerekçesiyle kuşatıldı, canı, mahallesini, sokağı, evi içindekilerle birlikte imha edildi.

Hayatın devamlılığının iki unsuru *can ve mal* güvenliği birlikte hedef alındı.

1915'te Ermenilerin, 1914-1923'de Rumların, 1934'te Trakya'da Yahudilerin, 1938'de Dersimli Kürtlerin/Zazaların, 1964'te Kontantinopolisli/İstanbul ve İmrozlu Rumların yaşıadığı bildik bir tür devlet operasyonu değildi. Bu dönemlerde insanların *can ve mal güvenliği* birlikte imha edildi, insanlar evinde-barkında yaşıayamaz duruma getirildi. Bunlar, kapsamı itibariyle bildik bir devlet faaliyetinin ötesinde temelde bir farklılık içeriyordu.

Özetle, kısa sürede on binlerce insanın demografik ve ekonomik yapıdan tasfiyesi aslında bir tür harpti, savaşı. Yukarıda değindiğim gibi bildik iki cephesi olan bir savaş değil, merkezi iktidarın vatandaşına, insanına karşı harbiydi. Bu harpte, zamana yayılan bir pratikle değil, kısa sürede yüz binlerce vatandaşın *can ve mal güvenliği* imha edildi. Süre ve kapsam itibariyle bu, bir tür *dâhili harpti*! Bu da, İttihatçıların Ermeni soykırımından Cumhuriyet'e miras politikaydı.

Bu temelde *Türk Nüfus Mühendisliği Projesi*yle belirlenen kimin, nereden temizleneceğiyle ilgili tespitin, dâhili harple icrasıyla, bir asırda Hıristiyanlar tam olarak Anadolu'dan ve büyük oranda İstanbul'dan temizlendi.

Gayri İslâm'ın can ve mal güvenliğinin imhasına yönelik politikanın uygulanması, gayri Türklerin yani Kürtlerin tasfiyesinde o denli kolaylıkla uygulanamamıştır. Ermeni ve Rumlar gibi sınır dışı edilemeyen Kürtlerin nüfus yoğunluğunun bir gereği olarak, Türkleştirilmesi zamana yayıldı ve Kürtlerin can ve mal güvenliğinin imhası, 1920'lerde, 1930'ların başıında Ağrı'da, 1938'de Dersim'de, 1990'larda köylerin boşaltmasında, dönem dönem belli vilâyetler özelinde hep uygulanı geldi.

TC'nin mevcut Türkleştirme planı icrasıyla 2016'da Sur, Cizre, Nusaybin ve Şırnak kent merkezinde can ve mal güvenliği tankla-topla hedef alındı. Bu itibarla AKP'nin 2016'da yaptığıyla, CHP'nin 1930'larda yaptığının tek farkı kullanılan imhanın diliydi. CHP'nin *Trku* dili, AKP'nin *Sünni İslâmcı* diline dönüştü. 1938'de Dersim fatihi CHP hkmetiydi, 2016'da Sur, Cizre, Nusaybin ve Şırnak fatihi de AKP hükümetidir. Bir hükümet, hükmettiği toprağın *fatih*ise vay o devletin haline.

Sur, Cizre ve Nusaybin deyince, hendek vesairenin hatırlatılacağı muhakkaktır. Dolmabahçe'deki masanın iki tarafında, devletin ve Kürtlerin temsilcisi heyetler vardı. O tarihe kadar yapılan müzakereyle belirlenen mutabakat metni açıklandı. Devlet, masayı devirdiğinde, Sur ve Cizre planı hazırıldı ve icrası için gün sayıyordu. Aklı evvel zevatın, devletin *2009-2015 döneminde* zaman zaman doğrudan veya aracılarda PKK ile grtğn yok sayıp akla ziyan söylediklerinin hiçbir kıymeti harbiyesi yoktur.

Bu topraklarda devletin masayı devirmesi ilk kez olmuyor ki; AKP hükümetinin yaptığından bir asır önce de İttihat ve Terakki hükümeti, 8 Şubat 1914 tarihli Ermeni reform paketini imzaladı. İttihatçı hükümet, imzasının mürekkebi kurumadan, reform paketini yırtıp attı ve ardından soykırım planını icraya

başladı. Bu anlamda 100 yılda İttihat ve Terakki'den AKP'ye¹⁰ alınan mesafe bir arpa boyu yoldu.

* * *

Çalışmamda *Türk Nüfus Mühendisliği Projesi* kapsamında, 1914'ler sonrasına değinmekle birlikte 1920-1940 döneminde yoğunlaştım. 1914'lerin ve devamının ekonomi politigiğini emvâl-i metrûkenin tasfiyesi¹¹ olarak inceledim. Çalışmam dört bölümden oluşuyor.

Birinci bölümde, Osmanlı'dan 1914'lerin ekonomi politik mirası ve Türk Kurtuluş Savaşı ile Cumhuriyet'e dönüşümü, Lozan'ı, mübadeleyi ve Takrir-i Sükûn icraatını inceledim.

İkinci bölümde, 1920'lerin ilk yarısına kadar Anadolu'nun kadim iki milleti Ermeniler ve Rumların tasfiye edilmesi sonrası Cumhuriyet gündemindeki Kürtlerin Türkleştirilmesi politikasını ele aldım.

Üçüncü bölümde, Türk nüfus mühendisliğinin karargâhı İçişleri Bakanlığı ve Nüfus Umum Müdürlüğü'nün Türk vatandaşı kimliğinin ince detaylarını inceledim. Türk vatandaşının hem yerli hem de millî olduğuna yönelik devlet faaliyetiyle, bir anlamda vatandaşın *Türk'ünü ve gayri Türk'ünün* ayrımının nasıl yapıldığının politikasını analiz ettim.

Dördüncü bölümde, Türk milliyetçiliği ekonomi politigünün oluşumu ve uygulaması üzerinde durdum. İttihatçıların temellendirdiği ekonomi politik, tam olarak 1920'lerde Kemalist iktidarın kanunları ve pratiğiyle kalıcılaştı.

Ayrıca 1920-1923 dönemi Meclis zabıtlarının Osmanlıcadan Latin harflere çevrilmesinden kaynaklı kaygılardan hep bahsedilmiştir. Araştırmamda gördüm ki, aleni ve gizli celseler arasında uygunsuzluk vardır; 25 celse zaptında tutarsızlık tespit ettim. Aleni celsede devamı celselerin gizli olacağı açıklanmış, ama gizli celsede böyle bir zabtın olmadığını belirledim.¹²

Özetle: 1915'te Ermeni soykırımından 1940'lara ve 2016'da Sur'a TC'ye karakterini veren Türk milliyetçiliğinin bütünlüğünü oluşturan üç faktörü, Türk Nüfus Mühendisliği, tasfiyenin ekonomi politigi ve devletin dâhili harbiydi. Temel amaç, Türk ve Sünni İslâm olmayanın demografik ve ekonomik yapıdan tasfiyesiydi. Devletin asırlık pratiği ortada, tasfiyeye aynen devam edilmektedir!

10 Nevzat Onaran, T[alâ]'tan T[ayyip]'e 100 yıl, *Özgür Gündem* gazetesi, 10 Nisan 2011.

11 Nevzat Onaran, *Osmanlı'da Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1914-1919)*, *Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-I*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013; Nevzat Onaran, *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930)*, *Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-II*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013.

12 Meclis'in 24 Nisan 1920-16 Nisan 1923 dönemi zaptını inceledim. Tutarsızlığın örneği olarak: 3 Temmuz 1336 (1920) tarihli aleni 26'ncı içtima sonunda 2, 3 ve 4'üncü celselerin hafî olduğunu yazıyor. 3.7.1336'daki gizli celsede ise 2 ve 3'üncü celse zaptı var, 4'üncü celse zaptı yoktur. Zabıt özetinde de 4 celseden bahsedilmiyor. (*TBMM Zabıt Ceridesi*, devre: I, içtimai senesi: 1, cilt: 1, 3.7.1336 (1920) tarihli oturum, 3.basıllık, TBMM Matbaası, Ankara-1959, sf. 160 [ve bundan sonra *TBMM ZC*, devre/cilt-tarih] ve hülâsası, 1/2-4.7.1336, sf. 162-163; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, cilt: 1, 3.7.1336 tarihli oturum, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara-1985, sf. 51-74 [ve bundan sonra, *TBMM GCZ*, cilt-tarih] ve hülâsası, sf. 1-4.7.1336, sf. 76.)

1. BÖLÜM

TÜRK-MİLLÎ DEVLETİ

Osmanlı sistemi tıkandı ve krizde boğuldu. Hiçbir toplumsal, siyasi ve ekonomik soruna çare üretilemedi. Saray oligarşisi, günü geçirme derdindeydi. Krizin derinleştiği Abdülhamid'in sultanlığında ve 1908 Devrimi sonrasında, yani Haziran 1878-Ekim 1918 döneminde 40 yılda tam 32 hükümet kuruldu.¹ Hükümetin biri geldi, biri gitti. Adülhamid'in Meclis'i feshettiği ve Anayasayı askıya aldığı ve kendisinin jurnalcileriyle tahtunda oturduğu 1878-1908 yılları arasında tam 17 hükümet işbaşına geldiye de, sorunlar azalmadı ve kriz daha da derinleşti.

Bu koşullarda gerçekleşen 1908 Devrimi, aşamadığı Saray oligarşisinin duvarı altında kaldı. 1908 Devrimi, yıllardır sarayın kangren haline getirdiği, millî meseleyi çözecek, halkın yaşadığı zulme ve sefaletle son verecek politikayı üretilmedi. Yılı dolmadan 1908 Devriminin önü, 31 Mart kalkışması ve Saray ile hükümetin dâhliyle gerçekleşen 1909 Adana Ermeni katliamıyla kesildi. Devrim bir daha rayında ilerlemedi ve sonunda kadük kaldı. 1908 Devriminin itici gücü İttihat ve Terakki Cemiyeti programını 1876 Anayasası'nın yürürlüğe konması ve Osmanlı Meclisi Mebusanı'nın açılmasıyla² sınırlı tuttuğu için kolayca devrimin karşısına geçti.

1 Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. baskı, Ankara-1985, sf. 119; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İstihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, cilt: 3, İletişim Yayınları, İstanbul-2000, sf. 65 [ve bundan sonra, Tunaya-cilt]. Birinci Paylaşım Harbi sonrası sadece iki yıldıysa yani Ekim 1918-Ekim 1920 döneminde 7 hükümet kuruldu. (İhsan Güneş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler, Programları ve meclisteki yansılar*, (1908-1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-2012, sf. 213-267.)

2 Resneli Niyazi, *Resneli Niyazi Hatıratı*, Hazırlayan: Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, 1. Basım, İstanbul-2003, sf. 220-221, 314-315.

Makedonya sorununun Balkan harbiyle sonuçlanması ardından Ocak 1913 darbesiyle siyasal hayatın tek ve hâkim partisi olan *İttihat ve Terakki*, Türkçü ve merkezîyetçi programda³ yoğunlaştı.

Çok milletli ve dinli Osmanlı'da, 'tek'çi *Türkçü ve merkezi yetçi* program krize çare olacak politika değildi ve öyle oldu. *İttihat ve Terakki*, Türkçü ve merkezîyetçi programıyla Osmanlı'nın krizini derinleştirirken, yıkımı hızlandırdı.

İttihat ve Terakki hükümeti, iktidarı muvakkat [geçici] kanunlarla sürdürme keyfiliğiyle Meclisi Mebusan'ı yok saydı. 1908-1918 döneminde 1000 tanesi *İttihat ve Terakki* hükümeti dönemine ait olmak üzere, toplam 1682 muvakkat kanun ve 1500 normal kanun yürürlüğe kondu.⁴ *İttihat ve Terakki*'nin nasıl kanun yaptığıyla ilgili olarak Enver Paşa'ya atfedilen, "yok kanun, yap kanun" sloganı, *İttihatçı* meşruiyet yönteminin ne yaptığıнын sade bir şekilde dile getirilmesi idi.⁵ *İttihatçıların* maliyecisi Cavid de, Tunaya'dan önce, bizzat o günlerde 28 Ekim 1915'de kabinenin Enver'in "yok kanun, yap kanun, var kanun" düşüncesine göre hareket ettiğini kaydetti.⁶

İktidar meşrutiyyetini 'yok kanun, yap kanun, var kanun'la sağlayan *İttihat ve Terakki* hükümeti, Birinci Paylaşım Savaşında Osmanlı'yı iki emperyalist kamptan Almanya kuyruğuna taktı. Ordusunu Alman generaline ve maliyesini Alman markına teslim eden Osmanlı yenildi.

İttihat ve Terakki hükümetinin, iki ünlü muvakkat kanunundan biri 27 Mayıs 1915 tarihli *Tehcir Kanunu* ve 26 Eylül 1915 tarihli *Tasfiye Kanunun* idi. Ermeni soykırımının yasal kılıfı olan bu iki kanunla⁸ sürülen insanların can ve mal güvenliği imha edildi. *İttihat ve Terakki* hükümeti, hariçteki savaşın yanı

3 *İttihat ve Terakki* programı için bakınız: Tunaya-3, sf. 293-294; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyyet Dönemi, 1908-1918*, cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul-1998, sf. 62, 140-145; Mete Tunçay, *Cihat ve Tehcir, 1915-1916 Yazıları*, Salyangoz Yayınları, 1. basım, İstanbul-2008, sf. 88.

4 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, Birinci Kitap, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Mayıs 2003, 2. baskı, sf. 170; Tunaya-3, sf. 466-467.

5 Tunaya-3, sf. 468.

6 Cavid Bey Meşrutiyyet Ruznâmesi, cilt: 3, Hazırlayanlar: Prof. Dr. Hasan Babacan-Servet Avcı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2015, sf. 155.

7 2 Ağustos 1914 tarihli Almanya-Osmanlı Antlaşması ve Osmanlı ordu karargâhına Alman subaylar hâkimdi, hatta Osmanlı Genelkurmay Başkanı da Alman Tuğgeneral Bronzart von Chellendrafte idi ve 1914 sonrasında alınan 201,2 milyon liralık dış borcun 199 milyonunu Almanya verdi, bunun için bakınız: Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa (1908-1914)*, cilt: 2, Remzi Kitabevi, 2. baskı, İstanbul-1976, sf. 518; General Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1964, sf. 47-48; İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922*, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Harbi, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1993, sf. 53; Maliye Nazırı Cavit'in açıklaması, *MMZC*, devre: 3, sene: 4, cilt: 2, 21 Şubat 1334 (1918) tarihli oturum, TBMM Basımevi, Ankara-1991, sf. 424, 426 ve *MAZC*, devre: 3, sene: 4, cilt: 1, 2 Mart 1334 tarihli oturum, TBMM Basımevi, Ankara-1990, sf. 532-533, 540.

8 *Takvim-i Vekayi*, 19 Mayıs 1331 tarih ve no: 2189, aktaran, Doç. Dr. Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayın No: 5, 1. Baskı, Van-1990, sf. 111, 181; *Takvim-i Vekayi*, 14 Eylül 1331, No: 2303'ten aktaran, *DÜSTUR*, Tertib-i Sanî (2. Tertip), cilt: 7, Dersaadet-1336, sf. 737-740; *Sicilli Kavanini*, cilt: 16, Hazırlayan Karakoç Sarkis, İstanbul-1936, sf. 678-679.

sıra esas olarak bu iki geçici kanunla vatandaşına karşı *resmen savaştı*. Bu, bildik bir iç savaş yani iki tarafın savaşı değildi. Bu, İttihat ve Terakki hükümetinin bugünün ifadesiyle kendi vatandaşına karşı sürdürdüğü bir savaşı.

Ermeniler böyle bir savaşla soykırımın kurbanı oldu.

İttihat ve Terakki hükümetinin Osmanlı vatandaşı Ermenilere karşı savaşıyla Ermeniler, *yurdundan sürüldü, malına-mülküne el kondu ve tarihi-kültürel varlığı yok edildi*.

Ermenilere *vatanı bölecek* diye böylesi zulmü yapan İttihat ve Terakki hükümeti, Bulgaristan'ın Almanya-Osmanlı safında savaşa katılması karşılığında Meriç'in batısındaki Dimetoka vilâyetini hibe etti. Hatta Dimetoka Bulgaristan'a hibe edilmeden önce Dimetoka Ermenileri de sürülmüştü. Lozan'da Ankara heyeti Garbi Trakya'yı gündeme getirdiğinde, Dimetoka'nın Bulgaristan vilâyeti olduğu söylenecek ve Ankara, pek gelişme sağlayamayacaktı.⁹

Zaten Ermeniler silahlı olsaydı, yüz binlerce Ermenin sürülmesi hem o kadar kolay olmazdı hem de sürgün anında Ermenilerin direnmesi lazımdı. Sürgün anında bir tek Ermeni direnişinden bahsedilmemesi, Ermenilerin ne konumda olduğunun net izahıdır. Rumlar da sürgün kurbanı bir millettir. Ege ve Marmara'daki Rumların bir kısmı, İttihat ve Terakki hükümetinin askeri planıyla Yunanistan'a kovulurken, Karadeniz'deki Rumlar da Anadolu içine sürüldü. Kovulan ve sürülen Rumların da malı-mülkü yağmalandı.

Osmanlı'yı Almanya kampında savaştıran ve Ermeniler ile Rumları ve diğer milletten insanları yerinden-yurdundan eden İttihatçılar, 1918 güz aylarında Meclisi Mebusan'da soruşturuldu ve bir kısmı da 1919'da yargılandı, Talât dâhil birçoğuna idam cezası verildi.¹⁰ Daha sonrasında, Türk Kurtuluş Savaşı döneminde İttihatçıların savaştaki rolü ve yaptıklarıyla ilgili soruşturma ve yargılamaya devam edilmedi.

Zaten İttihat ve Terakki'nin savaş politikasıyla 1919'lara gelindiğinde Anadolu kan gölüne dönmüştü. Bu koşullarda Osmanlı'nın İstanbul'una karşı Mustafa Kemal önderliğindeki Anadolu hareketinin Ankara'sı Büyük Millet Meclisi'ni toplamakla konumunu güçlendirdi ve zamanla İstanbul'u tasfiye etti.

9 Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa, 1914-1922*, cilt: 3, Remzi Kitabevi, 2. baskı, İstanbul-1978, sf. 368, 384-385, 394; *İsmet İnönü Hatıraları*, Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, 1. Basım, Ankara-2006, sf. 336-337; *Halil Menteşe'nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul-1986, sf. 220-221; Celâl Bayar, *Ben De Yazdım, Millî Mücadeleye Gidiş*, cilt: 4, Sabah Gazetesi Kitapları, İstanbul-1997, sf. 162-166; *TBMM ZC*, devre: II, cilt: 1, 21.8.1339 (1923) tarihli oturum, sf. 236, 240 [ve bundan sonra, *TBMM ZC*, devre/cilt-tarih]; *Lozan Barış Konferansı, tutanaklar-belgeler*, Çeviren: Seha. L. Meray, cilt: 1, Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2001, sf. 33, 43, 46, 87-88, 92 [ve bundan sonra, Lozan-cilt]; *Lozan-5*, sf. 9; BOA. DH. ŞFR, 57/32, 3 Teşrinievvel 1331, aktaran, *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı, 1915-1920*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2. Baskı, Ankara-1995, sf. 106.

10 Soruşturma ve yargılama için bakınız: *MMZC*, devre: 3, senesi: 5, cilt: 1, TBMM Basımevi, Ankara-1992; Vahakn N. Dadrian-Taner Akçam, *Tebcir ve Taktik, Divan-ı Harb-i Örfi, İttihad ve Terakki'nin Yargılanması*, 1919-1922, İstanbul Bilgi üniversitesi Yayınları, İstanbul-2008.

Ankara, bu sürece 1915'lerde İttihat ve Terakki'nin temellendirdiği programı esas alarak hazırlandı. Devamlılık sadece programla sınırlı değildi, gerek politik gerekse bürokratik kadro açısından aynı durum geçerliydi. Bu itibarla, İttihat ve Terakki'nin doğrudan adıyla anılmasa da Ankara, 1915-1920 döneminde Osmanlı'nın son yıllarına hükmetmiş *Talât, Enver ve Cemal gibi bilinenler* dışında kalan İttihatçıların yeni merkeziydi.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın merkez üssü Ankara'nın 1920-1923 yılları, hem bir kurtuluş hem de Osmanlı'nın bittiği Türkiye'nin mirasçısı olduğu ve saltanatın ilgasıyla ilgili iki kararla¹¹ Cumhuriyet'e geçiş dönemidir. Türk Kurtuluş Savaşında İngiltere, Fransa ve İtalya ile sorunlar *masa başında* halledilirken, *fiilen Yunanistan'la savaşıldı* ve 9 Eylül 1922 tarihi itibarıyla İzmir işgalden kurtarıldı. Kasım 1922'de Lozan'a katılmakla Ankara, uluslararası düzeyde konumunu tescilledi.

Lozan'da nihai antlaşma imzalanmadan önce Ankara, 30 Ocak 1923'te fiilen savaştığı Yunanistan'la mübadele antlaşması imzaladı. Mübadele antlaşması gereği, Türkiye'den resmen 112 bin Rum gitti. Resmi olarak toplam Rum mübadil nüfusu 1,2 milyondur; buna antlaşma gereği 1912 Ekim'den sonra gidenler dâhildir. Osmanlı'nın resmi nüfus verisine göre 1914'te 1,8 milyon Rum¹² vardı. Bunun bir kısmı 1913-1914'te Yunanistan'a kovulduğu ve bir kısmı savaşta öldüğü dikkate alındığında, mübadele öncesinde Anadolu'da tahminen bir milyonu civarında Rum vardı. 1920-1921 *Pontos kırımıyla* yine Rumların bir kısmı Yunanistan'a kovuldu veya kaçmak zorunda kaldı.

Mübadele kapsamı dışında olan *Konstantinopolis/İstanbul, İmroz/Gökçeada ve Tenedos/Bozcaada Rumları* hariç, antlaşma gereği Yunanistan'a gönderilen resmi Rum mübadil nüfusu 112 bindi.

Peki, 1920'lerin başında Anadolu'da bir milyon civarındaki Rum nüfusu, nasıl 112 bine indi?

Bu, Türk Kurtuluş Savaşında dâhilde ne yaşandığının net sorusudur. 1920-1922 döneminde Rum nüfusunun bu denli ciddi azalması nasıl izah edilir? Rumların yaşadığı, Ankara merkezi iktidarın vatandaşına karşı bir harbinden başka bir şey değildir.

Bu yönüyle, 1915'lerde Ermenilerin yaşadığına benzerdi.

11 TBMM'nin 30.10.1338 tarih ve 307 sayılı Osmanlı İmparatorluğunun İnkıraz Bulup [bittiği] Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Teşekkül Ettiğine Dair Kararı, *TBMM ZC*, 1/24-30.10.1338 (1922), sf. 292-298 ve Fihrist-sf. 6 ile *DÜSTUR*. 3. Tertip, cilt: 3, Milliyet Matbaası, İstanbul-1929, sf. 149; TBMM'nin 1.11.1338 tarih ve 308 sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisinin Hukuku Hâkimiyet ve Hükümrinin Mümessili Hakikisi Olduğuna Dair Kararı, *TBMM ZC*, 1/24-1.11.1338, sf. 304, 313-316 ve Fihrist-sf. 7 ile *DÜSTUR*. 3. Tertip, cilt: 3, Milliyet Matbaası, İstanbul-1929, sf. 152-153. *DÜSTUR*'daki Osmanlı'nın bittiği ve TBMM Hükümetinin teşekkül edildiğinedair 307 sayılı karar, Meclis zaptındayer almayan metindir. N.O.

12 İçişleri Bakanlığı, Nüfus Defterleri İdaresi Genel Müdürlüğü, *Memalik-i Osmaniyyenin 1330 Senesi Nüfusu*, İstanbul-1919'dan aktaran, Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Çeviri: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2003, sf. 226-227.

1938'de aynısını bu sefer Dersim Kürtleri yaşadı!

Mücadele antlaşması, Rumlar özelinde ne olduğunu geri planda bırakmıştır. Rumların yaşadığı bu trajedide, Yunanistan ile Türkiye'yi savaştıran İngiltere'nin belirleyici rolü vardır. O kadar ki Yunanistan'ın İzmir'i işgal etmesinin ve Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkmasının resmi gerekçesi aynıdır. Bu gerekçe, Türk-İslâm çeteler Rum ahaliye saldırıyor ve evini-barkını yıkıyor, önleyin. Gerekçeyi Yunanistan'a ve Osmanlı Sarayı'na bildirenin İngiltere¹³ olması tesadüf değildir. Böylece İngiltere, Yunanistan'la Türkiye'yi vuruşturma planını uyguladı. Ankara, İngiltere meselesini masa başında hallederken, İzmir ve Ege'yi işgal eden Yunanistan'la savaştı.

Sonunda Anadolu veya Küçük Asya Rumları, binlerce yıllık yurdunda yaşamaz hale getirildi. Sonuç itibariyle 1919'larda Osmanlı'da hâkim zihniyet, İttihatçıların programının devamı olarak Rumlardan kurtulmayı düşünüyor ve bunun gereğini yapmayı planlıyor olabilirdi, ama İzmir işgali, tasfiye planının icrasını hızlandırdı.

Ankara heyeti, 1922 Kasım ayında Lozan'a gittiğinde, Anadolu'nun Hristiyan kadim iki milleti Ermeniler ve Rumlar tasfiye edilmişti. Diğer bir deyişle Kasım 1922 tarihi itibariyle Anadolu, Ermeni ve Rum milletinden temizlenmişti. Lozan, aynı zamanda hem Ermeni ve Rumların Anadolu'dan temizlenmesine, hem de *Anadolu'nun Sünni İslâmlaştırılmasına ve Türkleştirilmesine* atılan imzadır. Sadece bu da değil, aynı zamanda Kürdistan'ın parçalanmasına da atılan imzadır. 1915'lerden itibaren başlayan yani Osmanlı'nın yıkılmasının ve Cumhuriyet'in kurulmasının politik ve bürokratik kadrosu İttihatçılardı. Lozan'la Türk-millî devleti, Türkiye varlığı tescillendi ve Türkiye, dönemin emperyal güçlerince muhatap kabul edildi.

İttihat ve Terakki hükümetinin 1910'larda temellendirdiği Türkçü ve merkezîyetçi programıyla, 1915'te Ermeni soykırımıyla ve 1920'lerde Anadolu'nun Rumlardan yani Hristiyanlardan temizlenmesiyle, *Anadolu fiilen Sünni İslâmlaştı ve Türkleşti*. Kürtlere yönelik asimilasyon programıyla da Anadolu'nun *tamamen Türkleştirilmesi* hedeflendi. 1920'lerden itibaren Anadolu'nun tamamen Türkleştirilmesinin hedefinde Kürtler ve tamamen Sünnileştirilmesinin hedefinde de Türk-Kürt Alevi-Kızılbaşlar vardı. Dersim bu iki hedef itibariyle seçilen pilot bölgeydi.

13 Sadi Borak, *Atatürk*, Başak Yayınevi, 1973, sf. 221-224'den aktaran, Sadi Borak, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919)*, Kaynak Yayınları, 2. baskı, İstanbul-1998, sf. 249-250; Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni, Siyasî Hatıralarım*, cilt: 1, Emre Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2000, sf. 230; Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Bateş Atatürk Dizisi, İstanbul-1998, sf.171; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, 2000, sf. 80; Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2003, sf. 173; Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, cilt: 3, İstanbul-1974, sf. 1189 ve Falih Rıfkı Atay, *Çankaya-Atatürk Devri Hatıraları*, cilt: 1, Dünya Gazetesi Yay., İstanbul-1961, aktaran, Prof. Dr. Neoklis Sarris'in Önsöz'ü, Ömer Asan, *Pontos Kültürü*, Belge Yayınları, İstanbul-2000, İkinci Baskı, sf. XIX.

Lozan'ın kabulü ve Cumhuriyet ilanı sonrasında Anadolu'nun fiilen Sünüleştürülmesi ve Türkleştirilmesi faaliyetine katılanlar suçsuz olduğuna hükmedildi. 365 sayılı kanunla seferberlik 1 Kasım 1923 tarihi itibarıyla ilga edildi.¹⁴ Seferberlik kaldırıldıktan sonra 372 sayılı kanunla, Mondros Mütarekesi imzalandığı 30.10.1918'den Lozan'ın Meclis tarafından tasdik edildiği 23.8.1923'e kadar geçen dönemde, memleket savunması için oluşturulmuş "her nevi cemiyet ve heyetlerle müferezelerin kumandan ve efrat ve mensubini [...] memleket uğrunda ihtiyar olunmuş ef'al [eylem] ve harekât" cürüm [suç] olinadığı¹⁵ kabul edildi. Böylece Kuvayı Milliye dönemi dâhil memleket savunması için yapıldığı kabul edilen her türlü eylem ve hareketin suç olduğuna karar verildi.

1.1- TÜRKİYE, OSMANLI'NIN DEVAMI

Emperyalistler, Birinci Paylaşım Savaşı öncesinde saflaştı. Osmanlı, Almanya'nın stratejik ortağı olarak, birlikte savaştı ve yenildi. Osmanlı'ya bunu yaşatan İttihat ve Terakki hükümetinin çekirdek kadrosu önce Dahiliye Nazırı ve sonra Sadrazam olan Talât, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver ile Bahriye Nazırı Cemal görevlerinden istifa ettikten sonra İstanbul'dan kaçtı ve soluğu Almanya'da aldı. Bu ortamda Mustafa Kemal [Atatürk], Kâzım Karabekir, Ali Fuat [Cebeşoy] gibi bir grup İttihatçı subay birbiriyle irtibatlı olarak arayış içine girdi.

Erzurum ve Sivas kongreleriyle meşruiyet bulan bu hareket güçlendi ve yerelde *Müdafaa-i Hukuk Hareketi* olarak teşkilatlandı. *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, üst örgüt olarak Anadolu'da varlığını güçlendirdi. Anadolu'da yaygınlaşan *Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'nin arkasında İttihatçılar vardı. Hiç şüphesiz, kurtuluş hareketini oluşturan *Müdafaa-i Hukukçular* Anadolu ve Trakya'da İttihat ve Terakki'nin açmış olduğu şubelere dayandı. 179 şubesinin 164 tanesi aynı İttihatçı kadro ile kurulmuş, tabelalarını değiştirmiş ve İttihat ve Terakki'yi *Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'ne dönüştürmüştü.

Osmanlı'nın yenilmesi ve kısmi işgal sonrasında Türk Kurtuluş Savaşı teşkilatlanmasını yapan ve Türkiye Cumhuriyetini kuran asker ve sivil kadronun İttihatçı olduğu konusunda fikri birlik vardır.¹⁶

14 31.10.1339 tarih ve 365 sayılı Seferberliğin İlgasına Dair Kanun, *TBMM ZC*, 11/3-31.10.1339 (1923), sf. 112, 117-120 ve Fihrist-sf. 4.

15 19.11.1339 tarih ve 372 sayılı 30 Teşrinievvel 1334'ten 23 Ağustos 1339 Tarihine Kadar Geçen Müdür Zarfında Müdafaa-i Memleket Uğrunda İka Edilmiş Olan Ef'al ve Harekâtın Cürüm Addolunmayacağı Hakkında Kanun, *TBMM ZC*, 11/3-31.10.1339 ve 6.11.1339 ve 17.11.1339 ve 19.11.1339, sf. 120-136 ve 269-284 ve 416-419, 426-434 ve 449-450 ve Fihrist-sf. 4.

16 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, *Kanun-ı Esasî ve Meşruiyet Dönemi*, Birinci Kitap, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Mayıs 2003, 2. Baskı, sf. 171, 176; Tunaya-3, sf. 676; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması, 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-1999, sf. 26, 169 [ve bundan sonra, Mete Tunçay-Tek Parti]; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çeviren: Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, 13.

Mustafa Kemal dâhil, hareketin önderleri 1919'un son çeyreğinde yapılan seçimde mebus seçildi. Erzurum Mebusu Mustafa Kemal, İstanbul'da toplanan Meclisi Mebusan'a katılmadı, Ankara'da kaldı. 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmi işgaliyle İstanbul'a karşı Ankara yeni merkezdi. 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla Ankara'nın konumuna hem meşruiyet hem de resmîyet kazandırıldı.

İttihatçıların böylesi etkin konumu, Mustafa Kemal tarafından da ifade edilmiş ve Teşkilât-ı Mahsûsa elemanları harekete katılmıştır.¹⁷ İttihatçıların böylesi etkin konumu nedeniyle, 1919 sonunda yapılan seçime Hristiyanların katılması engellenmişti. Fakat Museviler için böyle engelleme yapılmamış Mişon Ventura İstanbul mebusu¹⁸ seçilmişti. Hristiyanların dışlanması, İttihatçı politığın devamıydı ve sistemi karakterize eden yapısal unsurdur.

Bu özetten *iki sonuç* çıkartmak mümkündür.

Birincisi: Türkiye'ye, Osmanlı'dan miras İttihatçı politik zihniyet hâkimdir.

İkincisi: Osmanlı'dan Türkiye'ye İttihatçı politik ve bürokratik kadro devamlılığı vardır.

İttihatçı zihniyet hâkimiyetiyle, 1915'lerde Birinci Paylaşım Savaşı'nda Ermenilere karşı İttihatçı hükümetin dâhili harbinin benzeri, 1920'lerde Türk Kurtuluş Savaşı döneminde Rumlar özelinde yoğunlaştırılmıştır. Bunun sonucu 30 Ocak 1923'te Lozan'da Mübadele Antlaşmasının imzalanmasından sonra, Anadolu'dan 112 bin Rum gitti. Oysa mübadelede bahsedilen toplam Rum nüfusu resmen 1,2 milyondur.

İzmir'in Yunanistan işgalinden kurtarıldığı 9 Eylül 1922 sonrasında Ankara, Osmanlı merkezi İstanbul'a karşı resmen egemenliğini ilân etti. Uluslararası düzeyde barış görüşmelerinde Ankara, temsil yetkisini eline almayı başardı.

30 Ekim 1922'de Meclis'te, Fransa, Büyük Britanya ve İtalya temsilcilerinin sulh yapmak üzere, Ankara ile İstanbul'u davet etmesi ve İstanbul'dan Sadrazam Tevfik'in Ankara'ya telgraf göndererek, ikilik çıkmaması için bir kişinin İstanbul'a gönderilmesini istemesi üzerine yapılan müzakerede, sulh

Baskı, İstanbul-2002, sf. 215-216; Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılar*, İletişim Yayınları, İstanbul-2003, sf. 249-255; Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2002, sf. 136-139; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele-II, Son Meşruiyet, 1919-1920*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul-2010, sf. 29; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, Ankara-2001, sf. 464; Hüseyin Cahit Yalçın, *Talat Paşa*, Yedigün Neşriyatı, 1943, sf. 6; Muhittin Birgen, *İttihat ve Terakki'de On Sene*, cilt: 2, Hazırlayan: Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, İstanbul-2006, sf. 687, 696-697, 705; Cemal Kutay, *Talat Paşanın Gurbet Hatıraları*, İstanbul 1983, cilt: 1, sf. 7'den aktaran, Doç. Dr. Ahmet Eyicil, *Doktor Nâzım Bey*, Gün Yayıncılık, 1. basım, Ankara-2004, sf. 259.

17 Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I-III, cilt. III, Atatürk KDTYK, Ankara-1989, sf. 85-86; Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, Anlatan: Emekli Suvari Albay: Hüsamettin Ertürk, Ararat Yayınevi, 3. baskı, İstanbul-1969, sf. 123-125, 206, 233, 336.

18 Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Medis-i Mebusan Seçimleri*, AKDTYK-Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004, sf. 294, 317; *Türk Parlamento Tarihi, I. ve II Meşruiyet*, cilt: 2, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, sf. 68.

yapmakta *tek yetkilinin Ankara olduğuna* dikkat çekildi.¹⁹ Ardından taktirle yeni düzenlemeye gidildi.

Rıza Nur ve aralarında Mustafa Kemal, Kılıç Ali, Ali Fethi, Dişab Ağa, Kâzım Karabekir, Dr. Adnan, Yunus Nadi, Hüseyin Raufun da imzasının bulunduğı 78 arkadaşının Osmanlı İmparatorluğu'nun munkariz olduğuna [bittiğine] ve yeni Türkiye hükümetinin onun vârisi bulunduğuna dair taktirri gündeme alındı. İfade edileni özetliyorum: Osmanlı İmparatorluğunun hakiki sahibi Türk milletidir. Türk milleti, Anadolu'da hem harici düşmana hem de Saray'a ve Babıâli'ye karşı savaştı. Türk milleti, Ankara'da Büyük Millet Meclisi'ni, hükümeti ve orduyu oluşturdu.

Taktirde yer alan 6 madde özetle şöyle:

Madde 1- Osmanlı İmparatorluğu otokratik sistemi bitmiştir.

Madde 2- Türkiye Devleti namıyla Büyük Millet Meclisi Hükümeti kurulmuştur.

Madde 3- "Yeni Türkiye Hükümeti, munkariz Osmanlı İmparatorluğu'nun yegâne vârisidir [tek mirasçısıdır]."

Madde 4- [1921] Teşkilât-ı Esasiye Kanunuyla, İstanbul'daki Padişahlık yok olmuş ve tarihe geçmiştir.

Madde 5- İstanbul'da meşru hükümet yoktur, İstanbul ve civarı da Büyük Millet Meclisi'ne aittir.

Madde 6- Türkiye Hükümeti, hilâfeti esir bulunduğı ecnebler elinden kurtaracaktır.

Rıza Nur taktirinde İstanbul'daki saltanat ile halifelik makamı ve tümünden Osmanlı'ya karşı, Türkiye'nin varlığına dikkat çekildi.

Müzakerenin ardından taktir oylandı.

Bu arada Reis, bir taktirle ilgili oylamada "Kabul edilmiştir" dediğı halde, söz almaların devamı üzerine, nisabın yeterli olmadığını söyledi, hilafet ve saltanat meselesinin yeniden oylanacağını belirtti. Kabul edilen taktir, karar isminden anlaşılacağı gibi 307 no'lu *Osmanlı İmparatorluğu'nun bittiğı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin teşekkül ettiğine* dairdir.²⁰

Zaten Rıza Nur taktirinin 3'üncü maddesinde Türkiye'nin, biten Osmanlı'nın mirasçısı olduğu ifade edilmişti. Yukarıdaki özetlediğim iki temel sonucun devamı olarak:

Üçüncüsü: Osmanlı'nın tek mirasçısı Türkiye'dir.

Dördüncüsü: İdeolojik-politik ve kadrosal devamlılık ile miras ilişkisi sonucudur ki, Osmanlı'nın Almanya safında niye savaşa sokulduğu, yenildiğı ve milyonlarca insanın ölümünün hesabı sorulmamıştır.

19 TBMM ZC, 1/24-30.10.1338 (1922), sf. 269-292.

20 TBMM'nin 30.10.1338 tarih ve 307 sayılı kararı, TBMM ZC, 1/24-30.10.1338 (1922), sf. 292-298 ve Fihrist-sf. 6; DÜSTUR, 3. Tertip, cilt: 3, Milliyet Matbaası, İstanbul-1929, sf. 149.

1 Kasım 1922’de yeni bir tahrirle Rıza Nur ve arkadaşlarına ait tahririn 6’ncı maddesi değiştirildi. Halifelîğe karşı tavrı daha da netleştirilen maddeyi yeni haliyle özetliyorum:

Madde 6- Hilâfet Türklere ve Hanedanı Âl-i Osmana aittir. Halife TBMM tarafından intihab olunur [seçilir]. TBMM Hükümeti, makamı Hilâfeti esir bulunduğu ecnebler elinden kurtaracaktır.²¹

Buna göre ‘Hilâfet’ Türklere ve Osmanlı hanedanına aittir. Böylece ortaklık sistemiyle, İstanbul’un işgal edilmiş durumuna dikkat çekilerek, yetki Osmanlı hanedanının elinden alınmıştır. Zaten halifelik makamı da 3 Mart 1924’te ilga edilecektir.

Sinob mebusu Rıza Nur ve arkadaşlarının 30.10.1922 tarihli tahririnin 6’ncı maddesi değişiklik teklifinin okunmasının ardından Hüseyin Avni, verdiği tadilnamenin yani değişiklik tahririnin [önergemin] okunmasını hatırlattı. Aralarında Salâhaddin (Mersin), Sırrı (İzmit), Hakkı Hâmi (Sinob), Mehmed Şükrü (Karahisarı Sahib) dâhil 26 mebusun imzasının bulunduğu tahrir, iki maddedir. Aslında bu tahrir, encümenin hazırladığı tahririn esas metnidir.

Sinob Mebusu Rıza Nur ve arkadaşları ile Hüseyin Avni ve arkadaşlarının tahririnin müzakeresinde ilk söz alan Mustafa Kemal oldu.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal, konu halifelik olunca, dini pek çok konuya değindi. Nuh’un torununun Türk isminde bir zat olduğunu, 100 milyon Türkün bulunduğunu, halifelîği Yavuz’un aldığını belirten Mustafa Kemal, “Milletin saltanat ve hâkimiyet makamı yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi’dir. Ve bu makamı hâkimiyetin hükümetine, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti derler. Bundan başka bir makamı saltanat, bundan başka bir heyeti hükümet yoktur ve olamaz” dedi ve bu içerikte konuşmasını sürdürdü. Mustafa Kemal, İstanbul ve Halifelîğe yönelik eleştirisinin devamında Vahideddin hakkında konuştu:

“Maattessüf bu milletin hükümdar diye, Sultan diye, Padişah diye, Halife diye başında bulundurduğu Vahideddin [...] (Allah kahretsin sadaları) Vahideddin bu hareketi denaetkâranesiye [alçaklığıyla] yalnız kendinin lâıyk olduğu bir muameleyi kabul etmiş olmaktan başka hiçbir şey yapmış olmadı. Vahideddin, bu hareketiyle kendini öldürdü ve temsil eylediği şekli idarenin indirasını [dağılmasını] zaruri kıldı. Fakat efendiler, millet hiçbir vakit bu hareketi hiyanetkâranenin kurbanı olmaya razı olmadı [...] Milletin saltanat ve hâkimiyet makamı yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi’dir.”²²

Müzakere sonunda tahrirler, Kanunu Esasi, Adliye ve Şer’iye encümenlerine havale edildi. Ortak hazırlanan iki maddelik mazbata Meclis’te okundu.

21 TBMM ZC. 1/24-1.11.1338 (1922), sf. 304.

22 TBMM ZC. 1/24-1.11.1338 (1922), sf. 304-310.

Bu iki maddeyle birlikte Osmanlı ile ilgili uzun bir giriş kısmı olan tahrir, Meclis'in 308 no'lu kararı olarak kabul edildi²³ ve böylece, saltanat ilga edilirken, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hâkimiyetin tek temsilcisi olduğu ilân edildi.

Meclis'in 308 no'lu kararı tahrirlerini ve içeriğini özetliyorum:

1. Encümen Rıza Nur ve Hüseyin Avni tahrirlerini birleştirmiştir.
2. Encümen mazbatasını girişinde Rıza Nur tahriri değerlendirilmiştir.
3. Saltanat ilgasındaki iki madde dikkate alındığında, saltanatı ilga eden tahrir esasta Hüseyin Avni ve arkadaşlarıdır.
4. Bu topraklarda tek yetkili TBMM hükümetidir, İstanbul 16.3.1920 tarihi itibariyle tarihe geçmiştir.
5. Halife Osmanlı hanedanlığına ait olup, halifeyi Meclis seçecektir. Türkiye devleti, halifenin sığınacağı yerdir.

Meclisin iki kararıyla Türkiye, hem Osmanlı'nın tek mirasçısı (307 no'lu karar), hem de saltanat makamı ilga edilen Osmanlı hanedanlığının elindeki halifeliğin sığınacağı yer (308 no'lu karar) olmuştur. Böylece Türkiye, Osmanlı saltanatına son verilirken resmen Osmanlı'nın mirasçısı ilân edilmiştir.

Halife Vahideddin'in kaçmasıyla, Meclis bu kararı gereği ilk ve son kez halifeyi de seçti.

Albay Refet'in komutan olarak gönderildiği İstanbul'dan hükümete yollandığı telgrafta Halife Vahideddin'in 17 Kasım 1922'de İngiliz himayesinde kaçtığını bildirmesi üzerine, 18 Kasım'da önce hafif celsede olmak üzere uzun müzakerenin ardından Meclis tarafından Şehzade Abdülmecid Halife seçildi.²⁴ Halife Abdülmecid'e Meclis'ten bir heyet gönderildi ve halifeden de Meclis'e teşekkür telgrafı geldi.²⁵

23 *Kabul edilen Kanunu Esasi, Adliye ve Şer'iye encümenlerin iki maddelik mazbatasını aynen aktarıyorum: "1- Teşkilât-ı Esasiye Kanunuyla Türkiye halkı, hukuku hâkimiyeti ve hükümraneisini mümessili hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyeti mânevîyesinde gayrikabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak [bırakmak ve parçalanmak ve vazgeçmek] üzere temsile ve bilfiil istimaline [kullanmaya] ve iradei milliyeye istinad etmeyen [dayanmayan] hiçbir kuvvet ve heyeti tanınamaya karar verdiği cihetle Misakı Milli hudutları dâhilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinden başka şekli Hükümeti tanımaz. Binaenaleyh Türkiye halkı hâkimiyeti şahsiyeye müstenidolan [dayanan] İstanbul'daki şekli hükümet 16 Mart 1336'dan [1920'den] itibaren veebediyyen tarihe muntakal addeylemiştir [geçmiştir]. 2- Hilâfet, hanedan Âli Osman'a aidolup halifelîğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlakan erşad ve aslah olanı intihab olunur [seçilir]. Türkiye devleti, makamı Hilâfetin istinatgâhıdır [sığınacak yeridir]."* (TBMM'nin 1.11.1338 tarih ve 308 sayılı kararı, *TBMM ZC*, 1/24-1.11.1338 (1922), sf. 304, 313-316 ve Fihrist-sf. 7; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 3, Milliyet Matbaası, İstanbul-1929, sf. 152-153.) *DÜSTUR*'da, ayrıca Meclis zaptından farklı olarak kararla ilgili uzun bir sunuş yazısı da vardır. N.O.

24 *TBMM Gizli CelseZabıtları*, cilt: 3, 18.11.1338 (1922), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara-1985, sf. 1042-1065 [ve bundan sonra, *TBMM GCZ*, cilt-tarih]; *TBMM ZC*, 1/24-18.11.1338, sf. 562-566.

25 *TBMM GCZ*, 3-20.11.1338 (1922), sf. 1081-1082; *TBMM ZC*, 1/25-20.11.1338, sf. 12-18; *TBMM ZC*, 1/25-21.11.1338, sf. 26-28; *TBMM ZC*, 1/25-27.11.1338, sf. 81-83, 90-91, 93-94, 107-108.

Aldülmecid'in halifeliği bir buçuk yıl sürmedi. Halifeliğin ilgası, 3 Mart 1924'te gerçekleşti. 431 sayılı kanunun, "Halifelik hal'edilmiştir. Hilâfet Hükümet ve Cumhuriyet mâna ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan [içerdiğinden] Hilâfet makamı mülğadır" (madde 1) hükmüyle, hem hilâfet makamının kaldırıldığına hem de aslında '*hükümet ile Cumhuriyet*'in hilâfeti içerdiğine hükmedildi.²⁶ Kanunun diğer maddeleriyle hanedan ailesinin Türkiye'de yaşaması yasaklanırken, aile fertlerinin vatandaşlık sıfatı kaldırıldı ve mallarına da el konuldu.

Saltanatın ilgası ve halifelikle ilgili Meclis'in iki kararı sonrasında, 6 Kasım 1922'de hafi celsede, Osmanlı'nın son hükümetinin istifa etmesiyle 4 Kasım 1922'den itibaren BMM hükümetinin İstanbul'a vaziyet ettiğine yönelik 16 maddelik talimatı okundu ve müzakeresi yapıldı. Devamında İstanbul'daki memurların durumu da görüşüldü.²⁷ Böylece İstanbul'da idari yapının Ankara sistemine entegresinde temel bir adım atıldı.

1.1.1- İTTİHATÇI MİRAS

II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlı Meclisi Mebusan'da üç dönem mebus seçilen Aydın Mebusu Emmanuil Emmanuilidis²⁸, Mondros Mütarekesi ardından Atina'ya sığındı ve hayatının geri kalan kısmını orada geçirdi. Emmanuil Emmanuilidis, mebus olarak Osmanlı'nın yıkımına şahit olduğu dönemi ve 1920'lerin öncesinde neler yaşandığını anlattığı *Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yılları* başlıklı çalışmasını kaleme aldı.

Emmanuil Emmanuilidis, Osmanlı'nın kendi tebaasına yani bugünün ifadesiyle vatandaşına karşı yaptığı imha, onun ifadesiyle tırnak içinde '*kutsal bir savaş*'tı. Buna göre içteki '*kutsal*' savaşın ilk hedefi Ermenilerdi. Abdülhamid döneminde 1895-1896'da 200 bin Ermeni ve II. Meşrutiyet sonrasında 1909'da Kilikya'da 20 bin Ermeni katledildi. İttihat ve Terakki iktidarı yıllarında 1915'te 1 milyon Ermeni sürüldü ve 600 bini katledildi. 1 milyon Ermeni'nin malına mülküne devlet tarafından el kondu. Birinci Dünya Savaşı öncesinde ilk darbe Rumlara vuruldu. 1914'ün ilk yarısında 250 bin Rum Yunanistan'a kovuldu, varlıklarına el kondu. Bu, Trakya ile İzmir bölgesinin Türkleştirilmesi için atılan ilk etkin adımdı. Daha sonra da *etnik temizlik programı* ısrarla uygulandı. Sonunda Rum nüfus, büyük şehirlerde önemsiz bir azınlığa dönüştürüldü.²⁹

Emmanuil Emmanuilidis, Osmanlı'nın son 10 yılında Türkleştirme amacıyla gayri Türklere yönelik politikanın kitlesel kurbanının Ermeniler ve Rumlar oldu-

26 3 Mart 1340 tarih ve 431 sayılı Hilâfetin İlgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Me-maliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, Ankara-1948, sf. 323-324.

27 *TBMMGCZ*, 3-6.11.1338 (1922), sf. 1009-1019; *TBMMGCZ*, 3-11.11.1338, sf. 1022-1039; *TBMMZC*, 1/24-11.11.1338, sf. 457-460, 464-467.

28 *Türk Parlamento Tarihi, I. ve II. Meşrutiyet*, cilt: 2, TBMM Vakfı Yayınları No: 15, Ankara-1998, sf. 258.

29 Emmanuil Emmanuilidis, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yılları*, Türkçesi: Niko Çanakçıoğlu, Belge Yayınları, İstanbul-2014, sf. 139-153.

ğunu özetledi. Ermeniler yurdundan ölümüne sürülürken, 1913-1914'te Rumlar da Ege'den ve Trakya'dan Yunanistan'a kovuldu.

Rumlar'dan geride kalanlar da, Anadolu'nun Yunanistan işgalinden kurtarılması sırasında tasfiye edildi. Yunanistan ve Türkiye devleti için bu tasfiyenin resmi adı 30 Ocak 1923 tarihli Mübadele Antlaşması oldu.

İttihat ve Terakki hükümetinin vatandaşına karşı dâhili harbinde hiçbir kimsenin can güvenliği yoktu. 1908-1918 döneminde yapılan üç seçimde Osmanlı Meclisi'ne giren 22 Ermeni mebustan 7 tanesi öldürüldü.

Emmanuil Emmanuilidis, 1908 sonrasında Osmanlı Meclisi Mebusanı hakkında bilgi verirken Rum ve Ermeni mebuslardan da bahsediyor ve Ermeni mebuslardan İstanbul Mebusu [Krikor] Zohrap, Erzurum Mebusu Vartkes [Hovhannes Serengülyan] ile Halep Mebusu Artin [Boşgezenyan] özelinde anlatımını sürdürdü.

28.11.1916 tarihli oturumunda Meclis Başkanı, Sadrazamdan gelen açıklamayı okuttu ve Ermeni mebuslardan Vartkes, Zohrap, Ergani Mebusu İstapan [Çıracıyan] ve Van Mebusu [Arşag] Vramyan [Onnik Tertsakyan] ile Muş [Van] Mebusu [Vahan] Papazyan'ın öldürüldüğünü açıkladı.³⁰ Sadrazamın Mehmed Said'in 28 Kasım 1916'ta Meclis'te okunan yazısı:

"Meclis Başkanlığına

2 Kasım 1916 tarih ve 62 no'lu yazınıza cevap vermekteyiz:

Önceki dönemde teşrif etmeyen mebuslardan Vartkes (Erzurum) ve Zohrap (İstanbul), Diyarbakır Askeri Mahkemesinin isteği üzerine oraya gönderilirlerken, Çerkez Ahmet ve onun çete üyeleri tarafından öldürüldüler.

Cinayeti işleyen suçlular Şam Askeri Mahkemesinin kararıyla idam edildiler.

Bitlis Mebusu [Minas] Çeraz Efendi, seferberlikten önce Avrupa'ya giderek, geri dönmedi.

Ergani Mebusu İstapan [Çıracıyan] Efendi, oradan aldığımız bilgilere (dipnot 288: Kurbanlar arasına Agop Hırlakyan'ı da eklemek lazımdır. Mütarekeden sonra Maraş'ta katledildi. Sakin ve bayağı yaşlı biriydi. Silah ve savaştan uzakta kalan biriydi.) göre, artık hayatta değildir.

Muş Mebusu [Vahan] Papazyan (dipnot 289: Papazyan'ın Rusya'ya kaçtığı öğrenildi.) çeteleri yönetirken öldürüldü.

Kayseri Mebusu [Karabet] Tomayan, ilk dönem toplantısından az önce, memleketini terk ederek bir daha geri dönmedi.

Bunlar Dahiliye Nezaretinin açıklamalarında bulunmaktadır.

5 Safer 1335 ve 15 Kasım 1332 [28 Kasım 1916]³¹

30 Emmanuil Emmanuilidis, *age*, sf. 294-301.

31 Emmanuil Emmanuilidis, *age*, sf. 299-300.

Ermeni milletinin can ve mal güvenliğinin imha edildiği 1915 yılı ve sonrasında katledilenler arasında Ermeni mebuslar da vardı. Sadrazamın Meclis'e gönderdiği yazıda dört Ermeni mebusun öldürüldüğü yazılıyordu.³² Buna göre öldürülen Ermeni mebuslar şunlardı: Vahan Papasyan [Papazyan] (Van), Vramyan Onnik Dersakyan [Tertsakyan] (Van), Krikor Zöhrab [Zohrab] (İstanbul) ve Varteks [Vartkes] (Erzurum) idi. Aslında 22 Ermeni mebusun 7 tanesi öldürülmüştür.³³ 1915 yılında. Bu mebuslar, Krikor Zohrab, Hovhannes Seregülyan (Vartkes), Hampartsum Boyacıyan (Murad), Dr. Nazaret Dağavaryan, Dr. Garabet Paşayan, İsdepan Çıracıyan, Onnik Tertsakyan (Arşag Vramyan) idi.

İttihatçıların dâhili savaşı

Emmanuil Emmanuilidis'in bizzat yakından tanıdığı İttihat ve Terakki'nin hükümeti ve partinin önderleriyle ilgili dikkat çekici analizini özetleyerek aktarıyorum:

İttihat ve Terakki'de Talât, Enver ve Cemal'den oluşan grup, memleketin üç kişilik hâkimiydi. Memlekete diktatörlüğün yerleşmesiyle birlikte Anayasaya şeklen dokunulmadı. "*Diktatörlük üçgeninin başı Talât*" tı. Sadrazam olmadığı dönemde Talât, hükümetin etkin şahsiyetiydi; gözü, amacı dışında hiçbir şey görmüyordu. Ermeni katliamı yüzünden, kendisinden ırkdaşı için insaf dileyen bir Ermeni mebusuna, "Bugün için, insan hayatlarının ve felaketlerinin hiçbir önemi yoktur. Kim bilir benim sonum da ne olacaktır?" demiştir.

Talât yalnız değildi, üçlünden bir diğer aktif şahsiyet de *Enver*'di. Hayalinde evrensel bir [Türk-]İslâm imparatorluğu kurmak olan Enver'i Alman militarizmine bağlayan bu hevesiydi. Enver, Mezopotamya'ya giderken, demiryolu boyunca sürgüne gönderilen Ermenileri gördü. Onların bu haline acıyan Enver, daha fazla ızdırıp çekmemeleri için öldürülmeleri emirini verdi. Enver, "Ermeni felaketi ve Türkiye'nin savaşa girmesine sebep olanların elebaşısıydı." İnsan olarak Enver, Talât'tan daha alt seviyedeydi. Üçgenin üçüncüsü *Cemal* de, dünya savaşı sırasında Suriye'ye gitti ve Arapları Türkleştirmek iddiasıyla ve yönettiği bölgeyi, cinayetle, sürgünle, gaspla ve açlıkla çöle çevirdi.³⁴

32 Araştırmamda (Nevzat Onaran, *Osmanlı'da Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1914-1919)*, *Emvâl-i Metrâkenin Tasfiyesi-I*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul-2013, sf. 179.) dört Ermeni mebusun öldürüldüğünü yazmışım. Temel aldığım kaynak TBMM yayını *Türkiye Parlamento Tarihi*'dir (*Türk Parlamento Tarihi, I. ve II. Mevzuatı*, cilt: 2, TBMM Vakfı Yayınları No: 15, Ankara-1998, sf. 27, 30, 38, 52, 363, 410, 584.) ve isim dâhil bilgi yanlışlığının kaynağı bu kitaptır. N.O.

33 Nesim Ovadya İzrail, *1915'te Öldürülen 7 Ermeni Milletvekili*, makalesi için, *Utanç ve Onur, 1915-2015 Ermeni Soykırımı'nın 100. Yılı*, Hazırlayanlar: Aydın Çubukçu-Nevzat Onaran-C. Hakkı Zariç-Onur Öztürk, Evrensel Basım Yayın, İstanbul-2015, sf. 53-65; Nesim Ovadya İzrail, *24 Nisan 1915 İstanbul, Çankırı, Ayaş, Ankara*, 2. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2014; Nesim Ovadya İzrail, *1915 Bir Ölüm Yolculuğu Krikor Zohrab*, 2. baskı, Pencere Yayınları, İstanbul-2013.

34 Emmanuil Emmanuilidis, *age*, sf. 265, 272-281.

Emmanuil Emmanuilidis'in İttihat ve Terakki Hükümeti'nin savaş dönemi politikalarını analiz ettiği kısım hayli bilgilendiriciydi. Emmanuil Emmanuilidis'in 1915'te harici savaşın yanı sıra aynı zamanda *dâhili savaşın* da sürdürüldüğü tespiti çok önemliydi. Bu açıdan devletin vatandaşını imhası olan '*dâhili harp/savaş*' tespiti isabetli olup, sonraki yıllarda aynen uygulandı. Diğer bir deyişle, vatandaşa karşı *hükümetin dâhili savaşıydı*. Emmanuil Emmanuilidis'in anlatımını özetliyorum:

Jön Türk [İttihat ve Terakki] hükümeti "bir demir yumruk gibi memleketi yöneterek, ölüm kalım savaşı verdiği bahanesiyle", zorunlu saydığı her türlü tedbir kararını aldı ve uyguladı. Diğer devletlerden farklı olarak Osmanlı'da savaş, hem dışta hem de "*resmen ilân edilmemekle beraber*" içte sürdürülüyordu. Jön Türk programının devletin iç yönetimi için bir hedefi, "*Türk olmayan unsurlar imha edilecek veya bir şekilde o kadar zayıflatılacaktı*" böylece, İslâm olmayanların üstünlük elde etmelerine müsaade edilmeyecekti. Memleketin bütün ticari ve ekonomik hayatı 'millî' ellere yani Türk unsuruna geçecekti.³⁵

Jön Türkler, Balkan Savaşından sonra, çürümekte olan "Osmanlı İmparatorluğunun yerine, homojen bağımsız millî bir devlet kurma fikriyle" genel felâketin öncüsü gibi çalışmaya başladı. Siyasetlerine uymayanı elbette '*imha ederken*', aslında hükümetin maddi ve manevi imkânlarından yoksun kendi halkını imha etmekteydi. '*Halkın kanıyla beslenenler*', kurbanlarını hor göerek, böyle bir zamanda büyük terbiyesiz bir tavır içinde olabiliyordu. Aydınlar büyük bir tüccar, Tokatlıyan Lokantasına gittiğinde, "Ne zaman buraya gelsem, savaşın olduğunu hiç hatırlamıyorum" diyordu.³⁶

İttihat ve Terakki hükümetinin Almanya'nın müttefiki olarak dışta Rusya-İngiltere-Fransa ile savaşırken, aynı zamanda *homojen bir Türk devleti* kurma hedefiyle içte de Türk olmayan unsurlara karşı savaştığına dikkat çeken Emmanuil Emmanuilidis'in kaleme aldığı 1915 yılı ve sonrasında hükümetin icra ettiği savaş politikasını özetliyorum ve kolaylıkla anlaşılması amacıyla maddeleştirdim:

Savaşla 1913 yılından beri esen terör havası daha büyük boyutlara ulaştı. *Sıkıyönetim* sürekli yürürlükteydi, askeri mahkemeler avukatsız ve gizli bir şekilde davalara bakıyordu ve hapishaneler Hristiyanlarla doluydu.

Polis, Abdülhamid zamanında bile ulaşamadığı büyük bir güce sahip oldu ve halkın korkusu haline geldi.

Kahveler, oteller, şehir hattı vapurları, tramvaylar, yollar, bahçeler ve genelde halkın toplanmasına uygun yerler hafiyelerle dolmuştu. Bunların görevi, darbe hareketlerini, düşmanla muhtemel işbirliğini ve rejime karşı düşünce ve hareketleri vaktinde ortaya çıkartmaktı.

35 Emmanuil Emmanuilidis, *age*, sf. 184.

36 Emmanuil Emmanuilidis, *age*, sf. 212.

Her Müslüman, Jön Türk propagandası parolası ile *Türk olmayan unsurları her fırsatta aşağıladığında*, moralini çökertecek her türlü hareketinde cezalandırılmayacağını bildiği için, egemen ve üstünlüğünü baskıyla uygulamayı hissettirir bir tavır takındı.

Basına, yoğun bir *sansür* uygulandı. Postanelerde bile sansür memurları vardı. Mektuplar zarfları açık bir şekilde postaya teslim edilip, zarfın üzerinde, gönderenin adı ve adresinin yazılması mecburiyeti vardı. Türkçe ve Fransızca dillerinden başka lisana müsaade yoktu.

Rumların evlerini başka isimlere devretmeleri yasaklandı. Bunun bahanesi hükümet tarafından Makedonya olaylarına karşı bir misillemeydi. Bu, aslında Rumları sınır dışı etme hazırlıklarının başlangıcıydı.

Dükkanlarda yalnızca Türkçe yazılı tabelaların bulunması emredildi. Ayrıca coğrafi isimlerin, bundan sonra *Türkçe isimleri dışında başka dilde anılmamaları* için çok sıkı emir verildi. Böylece eski adı *Pera* Piskoposu'nun yeni sıfatı *Beyoğlu* Piskoposu oldu.

Aileler tutuklamalardan ve evlere yapılan baskınlardan dolayı çok huzursuzdu. Yüzlerce Ermeni'nin İstanbul'dan sürgüne gönderilmesine başlandı. Trakya'dan deniz yoluyla sürgünlerin gönderildiği bazı gemilerin batmasından sonra, İstanbul kıyılarına cesetleri vurdu.

Çıkarılan kararnamelerle, *idam cezası* en alışılmış uygulama oldu.³⁷

Askere alınan Hristiyanlara silah verilmedi ve inşaatta çalıştırmak için *amele* taburunda toplandı:

- Seferberlik sonrasında 45 yaşına kadar olan İslâm ve gayri İslâmlar silah altına alındı.
- Mutlakiyet devrinde askere alınmayan ve bunun yerine askerlik bedeli ödeyen gayrimüslimlerin de askere alınmasıyla ilgili düzenlemeler Haziran 1909'da yapıldı.

İtiraf etmeliyim ki, herkes Hristiyanların askere alınmasını kendi halkları açısından yararlı buluyordu.

Aslında Rum ve Ermeni mebuslar kurnazca kurulmuş bir tuzağın içine düştüler.

- Yardımcı işler bahanesiyle *amele taburları* ortaya çıkartıldı.
- Müslüman subayların taraf tutucu tavırlarıyla düşmanlıklar daha da arttı.
- Hem Almanlar hem de Türkler, Balkan Savaşındaki yenilginin sebebi olarak ordudaki gayrimüslimler olduğunu varsaydılar.
- Trakya ve Anadolu'da Hristiyanlara [Rumlara] karşı [1914 yılı baharında] zulüm, ticari boykot ve her türlü alçaltıcı tedbirler başlatıldı. Hükümet kanunları eşit olarak uygulamıyordu.

37 Emmanuil Emmanuilidis, *age*, sf. 181-184.

- Özellikle Ermeni askerler, kurşuna diziliyor ya da boğazlanıyordu. Bayburt'ta 300 Ermeni jandarmalar tarafından kurşuna dizilmişti.
- 6 Ekim 1916 tarihli kanunla askerlik bedeli ödeyen ve askerlik hizmetinden muaf kalanları da, askere çağırma yetkisi onaylandı. Böylece askerlik genel bir afet şeklini aldı.
- Dağlarda 200-300 bin asker firarisi vardı. Karadeniz'de (Pontos'ta) Türk ve Hristiyan asker kaçakları dağlarda ortak çeteler kurarak, uzun zaman bölgede hâkimiyet kurmuşlardı.³⁸

'El koymalar ve vurgunculuk'

Emmanuil Emmanuilidis'in İttihatçı hükümetin ekonomi politikası ile ilgili yazdığını özetledim:

- Seferberlik ilân edildikten sonra, hükümet mülklere *bir el koyma* furyasına başladı. Otomobiller, arabalar, yük hayvanları ve 150 bin civarında her nevi hayvana, türlü mallara, kumaşlara, derilere, her nevi tahtalara, ayakkabı ve giyim çeşitleriyle, yiyeceklerle, fabrika ve değirmenlere, vakıflara ait bina ve okullara, 5 tondan yukarı kapasiteli gemilere el koyuldu. Balıkçı tekneleriyle aletleri Savunma Bakanlığı emrine tahsis edildi. Genelde şehirde yaşayan *Türkler, askeriyenin el koyma tedbirinden muaf* tutuldu.
- El konulan Hristiyan servetinin, Türk mağazalarında düşük fiyatla satılması, hatta parasız dağıtılması günlük iştendi. Bu metodu Türkler çok uygun buldu. Malların fiyatı büyük bir artış gösterdiğinden, buna göre birisi (193 no'lu dipnot: Mesela Hristiyan balıkçı tekneleri Savunma Bakanlığının menfaati için çalıştırılırken, aynı zamanda Türk balıkçıları da, bir zamanlar okkası 60 para olan istavritleri 80 kuruşa [paraya, olmalı], barbunyanları da 15 kuruş [para] yerine 250 kuruşa [paraya] satıyorlardı.) zarar ediyordu ve ötekisi kolayca kazanıyordu.
- Memurların el koyduğu malların sayımı yapıp bazı tüccarlara mazbata verildi, bazılarına da verilmiyordu. Bazı mazbatalara el konulan malın değeri yazılırken, bazılarında da yazılmıyordu. Mallarına el konulanlar, herhangi bir teberra [para] almadılar. Daha sonra tüccarlara ellerindeki mazbatalarla bazı *vergileri indirme imkânı* verildi.
- Böylece ilk hedefinden uzaklaşan bu tedbir, *vurgunculuk, dolandırıcılık ve tehdit* şeklini aldı. Uygulama açısından resmi merciler tarafından belli bir mala el konulacağı haberi çıkartılıyordu. Bu halde fiyatı düşen malı, o zaman genel müdür, ordu levazımı, subaylar, devlet memurları ve fırsatçılar çok düşük fiyattan satın alıyordu. O mala da ondan sonra el konulmuyordu ve onu satın alanlar büyük kârlar elde ediyorlardı.

38 Emmanuil Emmanuilidis, *age*, sf. 184-199.

- Romanya'dan ithalatın yapıldığı dönemde hükümet hububat ve una el koymayacağını açıkladı. Fiyatlar yüksek olduğu için tüccarlar büyük kazançlar elde edecekleri umuduyla büyük miktarda un ithal ettiler. Hükümet aniden bu mala el koydu. Memlekette açlık ve sefaleti isteyen hükümetin başka türlü politika izlemesi beklenemezdi.³⁹
- Seferberlikten sonra, hükümetin el koyduğu az miktardaki tren yollarından başka taşıma araçları yoktu. Seferberlik memleketin bütün taşıma hayvanlarını bitkin hale düşürdü. Hayvanlar ordunun elinde sürüler halinde telef oluyordu.
- Demiryolu askeri ve ticari taşımacılık ihtiyacını karşılamayacak kadar yetersizdi. Trenler için yeterli kömür yoktu. Karadeniz'de Rus donanmasının üstünlüğü nedeniyle Zonguldak'tan kömür getirmek mümkün değildi. Kömür eksikliğinden İstanbul'da şehir hatları vapur seferleri kısıtlandı.
- Savaşta Ege kıyılarındaki limanlar İtilâf donanması tarafından abluka altına alınmıştı.
- Tekelci taşımacılığın gerçek amacı, bugüne kadar memleketin ekonomik etkinliğini temsil eden ve buna hizmet veren diğer unsurları zarara uğratarak, *Türklerin ekonomik üstünlük kazanma* programının uygulanmasıydı. Türk olması şartıyla herhangi bir şahıs, sabıkalı bile olsa destekleniyordu. Türk tüccar başarısına çok emindi, çünkü mallarını taşıma kolaylığına sahipti.
- Bazı Türk şirketleri o derece destekleniyordu ki, hükümetin sözde bazı ihtiyaçlarını tedarik edecek gibi, hükümetle sözleşme imzalanıyor ve mal sanki hükümete aitmiş gibi taşındıktan sonra, o malın teslimatı konusunda herhangi bir işlem yapılmıyordu. Kazançlar o kadar büyüktü ki, ithalatçı malın üçte ikisini seve seve hükümete bedelsiz veriyordu.
- *Vurgunculuk* ortamı kaba saba bir görüntü aldı. Nakliyat konusunu hiç düşünmeyen Türkler, bir veya birden fazla tren vagonu için nakliyat izni çıkartıyordu ve daha sonra izni Hristiyanlara satıyorlardı.
- İnsanların ulaşımında da zorluklar vardı. Polisin büyük bir casus korkusu vardı, yurtiçinden pasaportla (editör notu: *mürur tezkeresi*) dolaşma uygulamasının gayesi ticariydi.

Bu pasaportu almak için polise müracaat edecek bir Türk onu gün içinde veya en geç üç günde alabiliyordu, İslâm kadınlarınsa böyle bir pasaporta ihtiyaçları yoktu. Aksine *Ermenilerin seyahat etmesi yasaktı*. Buna rağmen, bunlardan birisi böyle bir pasaportu almayı başardıysa bu umulmayacak bir hediye sayılıyordu. Rumlara bu pasaport verilmekle birlikte, daima güçlük çıkartılıyordu. Sonradan pasaport uygulaması yasaklandı. Bu uygulama Şubat 1917'de tamamen kaldırılmasına rağmen, diğer güçlükler yerinde kaldı.⁴⁰

39 Emmanuil Emmanuilidis, *age*, sf. 199-201.

40 Emmanuil Emmanuilidis, *age*, sf. 201-206.

- Altın o derece güvenilir oldu ki, nikelden yapılan demir paralar tedavülde kaldırıldı. Altın lira İstanbul'da 4-5 ve Halep'te 10 kağıt lira değerindeydi. Farkın Suriye'de fazladan hissedilmesi üzerine, Cemal Paşa bu farkın ortadan kalkmaması halinde kurayla her 10 tüccardan 1'ini sürgün edeceğine dair tehditler savurdu.
- Maliye Nazırı Cavid, 1917'de bütçeyi sunarken, paranın değer kaybetmesinin milliyetçilikle ilgisinin olmadığını açıkladı. Söylevlerle devalüasyonu önlemek imkânsızdı. Yeni banknot kağıt para bastırma kararı çok daha faydalıydı.
- Devlet iç borçlanmaya gitti, ama bonolar halktan ilgi görmediği için şiddet yoluna başvuruldu.⁴¹
- Hükümet, "*Hristiyanları yok etmek*" için insanlık dışı tedbirlerini sürdürdü. Salgın hastalıktan hayvanlar telef oldu.

Çalışacak çiftçi sayısı, tohum ve hayvan eksikliğinden dolayı, üretim azaldı. Hükümet üretimden, mahsulün 1/4'ünü normal vergi ve 1/8'ini ek vergi mahiyetinde alarak, çiftçiden zorunlu olarak 1/8'ini daha satın alarak, onun üstünde de istediği miktarı alarak, karşılığında 5-6, 7 veya 8 kuruş öderken, mesela Musul'da unun kilosu 250⁴² kuruşa satılıyordu. Sonunda çiftçinin ne çalışmak ne de üretmek arzusu kalıyordu.

- Sıhhiye ve sağlık hizmeti, Türkiye'de hiçbir zaman yeterli değildi ve ilaç ve doktorlar daima eksikti. Salgın tifo hastalığı ordu ve halkı tamamen bitti.
- Isınmak için yakacak yoktu.
- Açlıktan kıvranan halkın yararına alınan en önemli tedbir '*vesika*' sistemi idi. Bu sistemle herkes günlük ekmek dışında, diğer yiyeceklerin aylık evrakla dağıtılması öngörülüyordu ve herkes bu vesikayı elde etmeye mecburdu.

Ekmek dağıtımı ilk başlarda yerel yönetimlere belediyelere tahsis edilmişti. Daha sonra bu iş İstanbul İttihat ve Terakki Şubesine verildi. Şubenin başında Talât'ın sadık taraftarı Kara Kemal vardı.

- Jön Türkler esnaf cemiyetleri kurdu. Hristiyan fırıncıların fırınlarına el kondu.

Hristiyan bakkallar da eksilmeye başlamıştı. Hristiyan bakkallara şeker ve diğer gıda ürünleri verilmediği için bunlar da yavaşça azalıyordu.

Kara Kemal'in kurduğu cemiyetlerin "Hristiyanların ekonomik gelişmesine" büyük bir darbe indirdiği kesindi.

- Vurgunculuğa karşı 24 Mayıs 1917'de Meclis'e getirilen tasarı 18 Haziran'da kanunlaştı, *Men'i İhtikar Komisyonu* kuruldu.

41 Emmanuil Emmanuilidis, *age*, sf. 206-209.

42 250 kuruş yani 2,5 lira çok abartılı, acaba çeviri hatası mı? N.O

Vurgunculuk önlenemedi, ama pratiğiyle Hristiyanlar zarar gördü. Yeni bir yasayla 1 Eylül 1916'da İhracat Komisyonu teşkil edildi. Komisyon ihracat için izin veriyordu ve ihracattan yüzde 10'u geçmemek üzere vergi alınıyordu.

Hristiyanlar ihracat belgesi çıkaramadığı için, ihracat belgesi alan İslamlar bunu piyasada satmaya başladı.⁴³

Meclis'in 21 Şubat 1918'deki toplantısında *Maliye Nazırı Cavid*'in⁴⁴ mali durum hakkında yaptığı açıklama şöyleydi:

1918'de masraflar 51 milyon lira, 1917'deyse 53 milyon liraydı. 2 milyon liralık fark tasarruf bonusu faizleri ve demiryollarına verilen fonların kesintilerinden kaynaklanıyordu. Tasarruf bonoları 1918'de iyi kâr getirmemişti. Fonların en önemli bölümü olan 5,5 milyon lirası asker emeklisi içindi. Bu miktar 1917'de 3,9 milyon liraydı. 1918 için beklenen gelir 37 milyon lira ve bu 1917'de 23,8 milyon liraydı. 1918 yılında gelir gider farkı yani açık 14 milyon liraydı. Buna 60 milyon liralık askeri harcama da eklendiğinde bütçe açığı 74 milyon lirayı buluyordu. Bu, nasıl kapatılacaktı? Elbette her zamanki gibi, hükümet her altı ayda bir *Almanya ile kredi sözleşmesi* imzalıyordu. Dış borç toplamı 2 milyon Avusturya'ya ve diğeri Almanya'ya ait olmak üzere 201.255.000 liraydı. Savaş öncesi dış borçsa 155 milyon liraydı.⁴⁵

Emmanuil Emmanuilidis, bu tespitleriyle, Ermenileri imha politikasıyla bir tür devletin vatandaşına karşı dâhili savaşın sürdürüldüğünü ve bu dönemde mali kaynağın Almanya'dan alınan borçla karşılandığını ortaya koydu. Aydın Mebusu Emmanuil Emmanuilidis'in kaleminden 1920'lere kalan İttihatçı pratiği özetledim.

Osmanlı subayı Nögalis'in şahidliği

Aydın Mebusu Emmanuil Emmanuilidis gibi Ermenilere neler yapıldığının bir başka şahidi daha vardı. Osmanlı ordusuna yüzbaşı rütbesiyle gönüllü sıfatıyla giren ve harbin sonuna kadar orduda kalan *Venezuallı Rafael de Nögalis*, Hasankale'den Erzurum'a ve Van'a gitti ve oradan geri çekilme sırasında bizzat gördüğünü ve neler yaşadığını *Hilâl Altında Dört Sene* isimli kitabında kaleme aldı. Nögalis'in anılarında dâhilde neler yaşadığıyla ilgili kısımları yazdığım başlıklarla, özetleyerek aktarıyorum:

Ermeni askerler: Osmanlı Türk hükümeti, henüz ordudan kaçamayan Ermeni askerleri yol yapımında veya dağlık yerlerde erzak naklinde kullandı.

⁴³ Emmanuil Emmanuilidis, *age*, sf. 209-221.

⁴⁴ Emmanuil Emmanuilidis'in burada verdiği bilgiyi, Kasım 2013'de yayımlanan kitabımda (Nevzat Onaran, *Osmanlı'da Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1914-1919)*, *Emvâl-i Metrâkenin Ta'fiyesi-I*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul-2013, sf. 129-136) değerlendirmiştim. Emmanuil Emmanuilidis'in kitabı Ocak 2014'te yayımlandığı için, okuyamamıştım. Osmanlı maliyesini aynı bilgiyle analiz etmek güzel bir tesadüftü. N.O.

⁴⁵ Emmanuil Emmanuilidis, *age*, sf. 221-230.

Korkuyorlardı: Erzurum'da hemen hemen bütün Ermeniler büyük korku içindeydi. Birçok Ermeni yeniden kıtal [katliam] olup olmayacağını sormak için beni yanlarına çağırıyordu. Van vilâyetindeki Ermeni isyanı, Ermenilerin zararına olmuştur.⁴⁶

Hınıs Ermenileri: 19 Mayıs'ta [1915] yani ben Hınıs'tan ayrıldıktan beş hafta sonra Hınıs'ta kıtal başlamış ve buradaki "*Ermeniler tamamıyla imha*" edilmişti. Ben Hınıs'ta iken silahtan tecrit edilmiş Ermeni asker kafesi buraya gelmişti. Bunlara refakat eden muhafızlardan öğrendiğime göre, Ermenilerin yarısından çoğu yollarda açlık ve soğuktan ölmüşlerdi.

Hamidiye Alayı: 14 Nisan [1915] Bingöl'de Gümgüm'e vardık. Geceyi Kürt şeyhlerinden Mustafa'nın evinde geçirdik. Mustafa, İstanbul'da Harbiye mektebinde tahsil görmüş ve aşiretinin [oluşturduğu] Hamidiye Alayına kumanda etmiş ve 1895-1896 Ermeni katliamında çok hizmetler yapmıştı.⁴⁷

Türk ve Kürt kıtaları: 20 Nisan 1915'te Adilcevaz'a vardık. Çarşı çok feciydi. Ermeni dükkânları yağma edilmiş, aknuş olan kan, katilin kılıcı altında kurbanların kesildiği yerleri irac ediyordu [gösteriyordu]. Silahlı Türk ve Kürt kıtaları sokaklarda dolaşıyordu. Şehir etrafındaki tepelerin de Ermeniler tarafından tutulduğu söyleniyordu. Şarkta sema kızışmıştı; Ermeni payitahtı Van alevler içindeydi.⁴⁸

Van'da katliam: Van'da Ermeniler, jandarmalar ve Türk sivil memurlar tarafından öldürülüyor ve göle en derin yere atılıyordu. Pazar yeri yangın ateşiyle ışıklanmıştı, kilise yanıyor. Yanan Ermeni cesetlerin kokusu çevreye yayılıyordu. Kürtler Ermenilere ateş ediyordu ve düzinelerce Ermeniler yere seriliyor, bir kısmı da kaçıyor. İslâmların kuyu ve evlerine saklanmış ve gizlenmiş Ermeniler aranıyor ve bulunanlar öldürülüyordu. "Kurban olanların ölüm raşesiyle [titremesiyle] vücutları titrerken dudaklarda beliren ısırap tebessümlerini gördüğüm zaman bende hâsıl olan tahassüsâtı [duygulanmayı] izah etmeğe hacet görmem. Bu manzarayı hatırladığım zaman ihtizar [can çeken] halinde bulunanların canhıraş feryatlarını duyuyor gibi oluyordum." Benden himaye isteyen kişileri, ortaya çıkan Kürtler tarafından hemen yere serildi. Hiçbir şey görmemiş gibi vaziyet aldım, şarkta çok hassas görünmemek gerekiyordu.⁴⁹

Evler yağmalandı: [Van'da] ateş mıntıkası dışında kalan Ermeni evleri İslâmların avam tabakası tarafından yağmalandı. Çünkü şarkta parasını bankalara verenlerin adedi mahduttur [sınırlıdır]; ekseri insanlar paralarını duvarlarda yahut kilerlerde saklardı. Bu sebeple kıymetli eşyalar ararken evlerin altı üstüne çevrilirdi.⁵⁰

46 Rafaelde Nögalis, *Hilâl Altında Dört Sene*, Çeviren: Kaymakam Hakkı, İstanbul Asker Matbaa, 1931, sf. 4.

47 Rafael de Nögalis, *age*, sf. 9.

48 Rafael de Nögalis, *age*, sf. 12.

49 Rafael de Nögalis, *age*, sf. 14-16.

50 Rafael de Nögalis, *age*, sf. 17.

Van'da ceset kokusu: Van'a geldiğim vakit hükümet temizlikle meşguldü. İlerde hesap vermeğe mecbur olmamak için Ermeni cesetleri ortadan kaldırılıyor ve cinayetle ilgili izler siliniyordu. Bu mesaiye rağmen ötede beride üzerleri az toprakla örtülen ceset yığınları, köpekler tarafından çıkarılırken müşahade ediliyordu [görülüyordu]. Cesetlerin kokusu o kadar keskin idi ki, bunun derecesini valinin oturduğu hükümet konağına geldiğim zaman anlayabilmişim.⁵¹

Ermeni mebusların katli: Enver Paşanın eniştesi Van Valisi Cevdet, muhitini rahatsız eden kimseleri imha ettirir, fazla bilgisi olanı da ortadan kaldırır. Vali konağında yemeksofrasında bir tarafımda jandarma yüzbaşısı Reşit ve sağ tarafımda da İngiliz spor elbisesi giymiş ve birkaç dil bilen Ahmet oturuyordu. Bu Ahmet, hükümet emriyle Ermeni mebuslar Zohrab'ı ve Vartkes'i öldüren Çerkez gönüllü kıtasının kumandanıydı.⁵²

Ermeni gönüllüler: 30 Nisan'da Vali Rusların gönüllü kıtaatımızı gerileteceğini hesap etmişti. Ermeniler İran'a hicret için Van'ı terk edeceklerdi. Ben kan dökülmesine nihayet verilmesini istiyordum. Ermenilerin valinin kendilerine refakat etmesini şart koşmuşlardı, valinin bu teklifi reddedeceğine kani olduğum için ben Ermeniler nezdinde gönderilmemi rica ettim, vali teklifimi ıstımezlikten geldi. Müzakere inkıtaa uğradı [kesildi]. Rusların gelmesiyle [Van'ı işgaliyle] Kürtler sürüleriyle birlikte kaçmaya başladı. Rusların öncüsü Ermeni gönüllülerdi ve bu Ermeni gönüllüler ile Kazaklar ellerine düşene aman vermiyordu.⁵³

Bitlis'te 15 bin ve Muş'ta 50 bin Ermeni: 9 Haziran'da Cudi eteğinden geçtik. Ertesi gün nehir kenarında yarım düzine asılı Kürtler vardı. 25 Haziran'da [1915] Cevdet, Bitlisli 200 Ermeni'den 5000 altın aldıktan sonra astırdı, bu parayı Halil Beyle [Kut] arasında taksim eyledi. Cevdet, bununla da iktifa eylemeyerek [yetinmeyerek] şehrin bütün erkek Ermenilerini 50'şer kişilik kıtalar halinde sevk etti ve tenha yerlerde öldürttü. Genç kadınlar alçak grup arasında taksim edildi ve ihtiyarlarla 12 yaşına kadar çocuklar başka memleketlere sürüldü. Bu suretle Bitlis'te *bir günde 15 bin Ermeni* imha edildi. Uzun zamandan beri Cevdet, Ermenilerin azraili olmuştu. Bitlis'ten sonra Cevdet, Kâzım Karabekir refakatinde Muş'a gitti ve Ermeni ahalisinin büyük kısmı imha edildi. Muş'ta 14 günde 50 bin Ermeni öldürüldü. Kadın ve çocuklar canlı canlı yakıldı, bir kısmı da Fırat'a atıldı.

Sürülenin yüzde 90'ı öldü: Van, Bitlis, Diyarbekir ve kısmen de Mamuretülaziz vilâyetinde kelimenin tam manasıyla katliam yapılmıştı. Hükümetin diğer vilâyetlerde sürdüğü Ermeni kabilelerin yüzde 90'ı yollarda tifüs hastalığından ve mahrumiyetten yollarda ölmüştü. Açlıktan kaçanlar da Kürt ve Çerkez eşkıyalar tarafından öldürüldü.⁵⁴

51 Rafael de Nögalis, *age*, sf. 18.

52 Rafael de Nögalis, *age*, sf. 20-21.

53 Rafael de Nögalis, *age*, sf. 30, 34-35, 40-45.

54 Rafael de Nögalis, *age*, sf. 47, 54-55

Fırat'ta cesetler: Fırat nehri sahillerinde yüzlerce Ermeni çocuklarının, kadınlarının cesetlerini gördüm. Bu cesetler vahşi hayvanlara, çakallara yem oluyordu. Cesetler ötede beride açıkta duruyordu. Katliam fırkanın [İttihat ve Terakki'nin] hazırladığı esaslı bir *plan dâhilinde* icra edildiğine hiç şüphe yoktu. Planı, başta Dahiliye Nazırı Talât olmak üzere sivil hükümet memurları hazırlamıştır.

[Amaç] *evvelen Ermenileri sonra da Rum ve diğer Hıristiyanları* Türkiye arazisinden çıkarmaktır. Bunun da delili Siirt, Cezire ve o civardaki vilâyetlerde yapılan katliamlardır. Böylece 200 binden fazla Nasturi, Suriyeli Katolik, Kıpti vesaire imha edildi. Bunların Ermenilerle hiçbir münasebetleri yoktu ve hükümetin daima sadık tebaası olarak yaşamışlardı. Ölümü İslâmlığa tercih eden Ankaralı Ermeni Katoliklerinin teb'idi [uzaklaştırılması], Gregoriyan Ermenilerinin büyük kısmının Türkler tarafından aynı teklif ve şeraite tâbi tutulması bu planın neticesidir.⁵⁵

Osmanlı ordusu subayı yüzbaşı Rafael de Nögalis, Van'da, Erzurum'da, Muş'ta ve Bitlis'te Ermenilerin nasıl öldürüldüğüne şahitliğini böyle kaleme aldı.

İttihatçı Cavid: Ermeni mevcudiyeti imha edildi

Ermenilere neler yapıldığının bir diğer şahidi de 1913 sonrasında İttihatçı hükümetin Maliye Nazırı İttihatçı Cavid Beydir.⁵⁶ Sadece nazır değil, İttihat ve Terakki'nin 1916 ve 1917'deki kongrelerinde Merkezi Umumi üyeliğine seçilen⁵⁷ Cavid, Alman Goben ve Breslav gemilerine Osmanlı bayrağının çekilmesi, Karadeniz'e açılması ve 30 Ekim 1914'te Rusya'nın Odesa limanını bombalamasının ardından bu saldırı konusunda hükümet kararı olmadığı gerekçesiyle istifa etti. Bunu Odesa limanı saldırısını resmi söylemin aksine 17 Kasım 1914 tarihli günlüğüne aynen yazdı ve 4 Mayıs 1915'te de bunu Karadeniz darbesi olarak nitelendirdi⁵⁸ ve bundan sonra artık, Osmanlı Almanya'nın istediği cephe Rusya ile savaşır hale geldi.

55 Rafael de Nögalis, *age*, sf. 56.

56 *İttihatçı Cavid Bey*: 1908-1918 döneminde önce Selanik ve sonra Kale-i Sultaniye [Çanakkale] mebusu seçilen Cavid Bey, Said Halim, Talât (4.2.1917-13.10.1918) ve Ahmet İzzet paşa (14.10.1918-1.11.1918) hükümetlerinde Maliye Nazırlığı yaptı. Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşına girişini onaylamadığı için nazırlıktan istifa etti, 2.11.1914 tarihinde ve istifa 5 Kasım 1914'te kabul edildi. Aralık 1919'da ülke dışına kaçtı ve Ankara'da toplanan BMM hükümeti faaliyetini destekledi ve Londra ile Lozan konferanslarında Ankara heyetinde yer aldı. İttihat ve Terakki'yi yeniden canlandırmaya faaliyeti nedeniyle Ankara İstiklal Mahkemesinde yargılandı ve 26.8.1926'da idam edildi. (*Türk Parlamento Tarihi, I. ve II. Mevzuatı*, cilt: 1, TBMM Vakfı Yayınları No: 14, Ankara-1998, sf. 320-326; *Türk Parlamento Tarihi, I. ve II. Mevzuatı*, cilt: 2, TBMM Vakfı Yayınları No: 15, Ankara-1998, sf. 516-517; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, cilt: 3, kısım: 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1991, sf. 258-259; *Felâket Günleri, Mütareke Devrinin Fecî Tarihi*, cilt: 1, hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul-2000, Osman Selim Kocahanoğlu'nun yazdığı Önsöz'ü.)

57 Tunaya-3, sf. 298-299.

58 *Cavid Bey Mevzuatı Ruznâmesi*, cilt: 3, Hazırlayanlar: Prof. Dr. Hasan Babacan-Servet Aşvar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2015, sf. 10, 73.

Cavid'in istifası sonrasında Maliye Nazırlığını, Dahiliye Nazırı Talât üstlendi, ama günlüklerden anlıyoruz ki, Maliye Nazırlığını Talât üstlenmiş olsa da, Cavid bir tür nazır olarak Almanya ile kredi görüşmelerini sürdürdü. Sarıkamış savaşına pek değinmeyen Cavid, 14 Şubat 1915'te, "*boş bir emel*" için kurbanlar verildiğini ifade etti. Ayrıca Çanakkale cephesi hakkında daha çok değerlendirmede bulunan Cavid, 27 Nisan 1915'te, harp bitmeden padişaha Gazi unvanı verilmesini çocukça bulduğunu yazdı.⁵⁹

Günlükten iki önemli konuya değineceğim. Almanların isteği doğrultusunda Osmanlı Bankası'na el konulması meselesinin yanlışlığı üzerinde duruldu ve bankaya el konulmadı.⁶⁰ Hatta İttihatçı hükümet kapitülasyonu kaldırırsa da, müttefiki Almanya bunu onaylayan kararı almaz.⁶¹

Bir diğer konu Ermeni meselesi Cavid'in günlüklerinde, Ermeni mebusların tutuklanmasıyla yer aldı. Berlin'de kredi arayışındayken Cavid, [İstanbul Mebusu] Krikor Zohrab'ın oğlunun, babasının ve [Erzurum Mebusu] Varteks [Vartkes] tevkif olunarak Konya'ya götürüldüğünü söylediğini aktardı, 14 Haziran 1915'te ve 10 gün sonra da öldürüldüklerini öğrendiğini yazdı.⁶² Birkaç ay sonra geniş bir değerlendirme yapan Cavid, 29 Ağustos-24 Eylül 1915 dönemine ait topluca yazdığı notlarından birinin başlığı '*Ermeni Mes'lesi*' idi, aynen aktarıyorum:

"Osmanlı tarihi en kurûn-ı vüstâ [Ortaçağ] zamanlarında bile böyle azim bir cinayete ve geniş mikyasta [ölçüde] bir zulme sahifelerini açmamıştır. Anlatılan vakâyî'in yanında zaman-ı sâbıkın [eski zamanın] en karanlık işkenceleri çocuk oyunu gibi kalıyor. Temenni edecek bir şey kalmıyorsa bu hikâyât ve rivâyâtın yalan hiç olmazsa mübalağlı olmasıdır. Talât bütün kanâatiyle buna iştirâk etmiş [katılmış] ve esasını [yapanları da] tehniye eylemiştir [kutlamış] kanâatindeyim. Merkez-i Umûmîlik birkaç aptal sakat görüşlerle beraber olmak üzere. Ermeni vilâyetlerinde başlayan cereyân en yakın vilâyetlere kadar uzamış ve belki en yakın vilâyetler en feci sahnelerle şahit olmuştur. Bir gün bizdeyiz, Talât, 'acı şey, uykuma giriyor, fakat memleket için bu zarûrî idi. Paris'te ne diyeceğiz' diyordu. Ermeni vilâyetlerindeki halkı haydi dağıttınız, fakat insanî tarzda dağıttınız. Hainleri hatta binlerce olsa asınız. Rus'u, Rus'a müzâheret [yardım] edenleri içimizde saklamaktan kim zevk alacak? Fakat orada durunuz. Bütün bir kavmin mevcûdiyet-i siyaset değil, mevcûdiyet-i hayatiyesini imhaya [nasıl] kalkabildiniz. [?] Hem haksızsınız, hem [de] gayr-i muktedirsiniz [yapamazsınız]. Şehir haricine çıkan kadınları, çocukları, ihtiyarları dağ başında, göl kenarlarında boğmayı kabul etmek için nasıl bir vicdân sahibi olmalı! Ya sonra suistîmal yapan valiler, me'mûrlar.

59 Cavid Bey Meşrutîyet Ruznâmesi, cilt: 3, sf. 36, 69.

60 Cavid Bey Meşrutîyet Ruznâmesi, cilt: 3, sf. 12, 18-19, 23, 33, 95, 108-114, 119, 134.

61 Cavid Bey Meşrutîyet Ruznâmesi, cilt: 3, sf. 13, 147, 180, 316.

62 Cavid Bey Meşrutîyet Ruznâmesi, cilt: 3, sf. 84, 89-90.

Hadsiz hesapsız, Talât bunlara karşı tuğyan ediyor [sinirlenip kızıyor]. Tahkikât komisyonu yapacak, mücrimleri [suçluları] cezalandıracak. Fakat yapılan şeyler bununla men edilmiş [yasaklanmış] mi olacak? Ermenileri kaldırmak [yok etmek] için bunları yapıyorlar... Osmanlılık cereyanı yerine kör, düşüncesiz bir milliyet cereyanı kaim olmuş. Güzel bir insaniyet aptal kasaplar elinde ne hâle geliyor?"⁶³

İttihatçı Cavid'in değerlendirmesini özetliyorum:

1. Osmanlı'nın Ortaçağ'ında bile Ermenilerin yaşadığına benzer cinayet görülmedi. Eski zamanın işkenceleri, Ermeni vilâyetlerinde yapılanlar yanında çocuk oyuncakı kalır.
2. Bana göre, Talât, Ermenilere yapılanlara bütünüyle katılmış ve yapanları da kutlamıştır.
3. Bizim evde Talât, "*Acı şey, uykuma giriyor, fakat memleket için bu zarûri idi*" dedi.

Talât'ın benzer değerlendirmesini bir diğer İttihatçı Halil Menteşe⁶⁴ de aktardı anılarında.

4. Hainler asılsın, tamam ama bütün Ermenilerin '*mevcûdiyet-i hayatiyesini*' yani hepsini nasıl imha edersiniz? Hem haksızsınız hem de yapamazsınız.
5. Ermeni milletinden kadınlar, çocuklar ve ihtiyarlar dağ başında kasaplar tarafından öldürüldü ve boğduruldu.
6. Ermeni malları, vali ve memurlar tarafından hesapsız bir şekilde suistimal edildi. Talât bu duruma sinirleniyor, güya kurulacak komisyon suçluları cezalandıracakmış. Yapılanlar ne olacak? Zaten bunlar da Ermenileri yok etmek için yapıyor.

Partiyi bildiği için Talât'ın yönlendirici konumuna dikkat çeken Cavid, Ermeni vilâyetlerinde Ermenileri işkenceyle öldüren ve boğanları kasaplar olarak tanımladı ve böyle bir zulmün Osmanlı tarihinde olmadığını ifade etti. Ermenilerin geride kalan mallarının yağmalandığını belirterek, aslında bunun da Ermenileri yok etmek için yapıldığına dikkat çeken Cavid, yapılanları tüm Ermeni mevcudiyetini imhası olarak tanımladı.

Talât'tan sonraki Ahmet İzzet kabinesinde de Maliye Nazırı olan Cavid, Mondros Mütarekesi öncesinde yapılan görüşmelerle ilgili 16 Ekim 1918 tarihli günlüğünde, Rumlar ve Ermeniler meselesinin görüşüldüğünü, Ermenilerin mülkünün çoğunun muhacir ile memurlar tarafından işgal edildiğini, bir kısmının yıkıldığını belirterek, bu halde Ermenilerin dönmesi halinde mesken sorunun yaşanacağını yazdı. Cavid, ayrıca Osmanlı Ermenistanı için plebisit mesele-

63 Cavid Bey Meşrutîyet Ruznâmesi, cilt: 3, sf. 135.

64 Halil Menteşenin Anıları, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul-1986, sf. 216.

sinin görüşüldüğünü de ifade etti. Cavid, Ermeni mülkleri hakkında bir rakam da verdi. 9 Kasım 1918 tarihli günlüğünde Cavid, satılan Ermeni mülküyle ilgili 1 milyon liradan bahsetti.⁶⁵ İttihatçı hükümetin soruşturulması hakkında Meclisi Mebusan'ın 5'inci Şubesine 24-26 Kasım 1918 tarihlerinde ifade veren İttihatçı Cavid'in değindiği konulardan biri de Ermenilerin sürgün edilmesi idi. O dönemde kabineden istifa ettiği için görevde bulunmadığını belirtti.⁶⁶

Eylül 1915'te İttihatçı Cavid'in günlüğüne yazdığını, istifa etmiş olsa da bir tür dışarıdan bakan gibi faaliyet gösterdiği İttihatçı hükümetin Ermeni vilâyetlerinde Ermenilerle ilgili politikasını iki madde halinde özetlemek mümkündür:

1. Ermeni vilâyetlerinde Ermenilerin mevcudiyeti imha edildi.
2. Ermenilerin malı mülkü yağmalandı. Kasım 1918 tarihi itibarıyla Ermeni mülklerinin satışından kasada 1 milyon lira vardı.

İttihatçı hükümetin Ermenilere yaptığını bu kadar net kaleme alan İttihatçı Cavid, o dönemde Ermenilere neler yapıldığını herkesin bildiğini de itiraf etmiş olmaktadır. Cavid'in ifadesiyle Ermenilerin mevcudiyetinin imhasının, bir diğer tanımlaması da Ermeni soykırımıdır.

Almanya Meclisi'nin geciken kararı

Eylül 1915'te İttihatçı Cavid'in Ermeni vilâyetlerinde Ermenilerin mevcudiyetinin imha edildiği tespiti, bir asır sonra Almanya meclis kararında aynen ifade edildi. Aslında karar için çok geç kalınmıştı. Almanya'nın herhangi bir ülke olmadığı ve Ermeni soykırımında doğrudan rolü olduğu kararda aynen ifade edildi. Bu anlamda 2 Haziran 2016 tarihli Almanya Federal Meclisinin '1915-1916 döneminde Ermenilere ve diğer Hristiyan azınlıklara dönük soykırımı hatırlama ve anma' kararı⁶⁷ çok önemliydi. Kararda 1915 Ermeni soykırımıyla ilgili önemli tespitler ve Almanya İmparatorluğu'nun rolüne yönelik saptamalar yapıldı.⁶⁸ Almanya Federal Meclisi kararının gerekçesini üç madde halinde özetliyorum:

1. 1 milyonu aşkın Ermeni planlı bir devlet faaliyetiyle kurban edildi.
2. Ermenilerin yaşadığı soykırımdır.
3. Osmanlı İmparatorluğu'nun baş müttefiki Almanya İmparatorluğu, Ermeni soykırım sürecine dâhildir, sorumludur.

Ayrıca kararda yapılan tespitler de şunlardır:

65 Cavid Bey Mevrutî yet Ruznâmesi, cilt: 3, sf. 581-582, 615.

66 Meclis-i Mebusan, Encümen Mazbataları ve Tekalifi-i Kanuniyye ile Said Halim ve Mehmet Talat Paşalar Kabineleri Azalarının Divân-ı Aliye Sevkleri Hakkında 5. Şubece İcrâ Kılınan Tahkikat, devre: III, sene: 1334, içtimai senesi: 5, cilt: 1, no: 503-523, TBMM Basımevi, Ankara, sf. 172-212.

67 'CDU/CSU, SPD ve Birlik 90/Yeşiller'in Alman Meclisi'ne sunduğu tasarı önergesi, 1915-1916 döneminde Ermenilere ve diğer Hristiyan azınlıklara dönük soykırımı hatırlama ve anma', Karin Karakaşlı'nın çevirisi için bakınız, AGOS-2.6.2016, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/15524/ermeni-soykirimi-tasarisi-nin-tam-metni>

68 Nevzat Onaran, Almanya, Ermeniler'le 'tam yüzleşmeli', *Eurosenel*, 7 Temmuz 2016.

1. Ermenilerin planlı sürgün ve yok edilişi, diğer bir ifadeyle Ermeni soykırımı, “*kitlesel imha, etnik temizlik*” tarihinde örnek bir vakadır.
2. Diğer Hristiyan azınlıklar Süryaniler ve Keldaniler de benzer politikanın kurbanı oldu.
3. Osmanlı İmparatorluğu’nun baş müttefiki Alman İmparatorluğu’nun “*bu olaylarda suç ortaklığı*” vardır.
4. Federal Meclis, “*Almanya’nın özel tarihi sorumluluğunu kabul eder.*” 1915’te Almanya, Ermenilere ne yapıldığını biliyordu.
5. Federal Meclis, Türkiye’de Ermeni-Türk barışmasını hedefleyen bütün girişim ve katkıyı memnuniyetle karşılamaktadır. Ayrıca Almanya, Ermenistan ve Türkiye yakınlaşmasını desteklemektedir.

Almanya Federal Meclisi’nin tespitiyle, İttihat ve Terakki’nin planlı devlet faaliyeti 1915’te Ermeni soykırımında Almanya İmparatorluğu suç ortağıdır ve özel tarihi sorumluluğu vardır. Soykırımın planlı bir cürüm olması, kasıt unsurunu da içerir. Bu halde, kasıtlı olarak soykırım yapmaktan Almanya ve Osmanlı devletleri birlikte sorumludur. Almanya Federal Meclisi kararında Alman hükümetini görevlendirdi ve yüzleşmenin üzerinde durarak, Türkiye’yi barışa teşvik etmenin önemine dikkat çekti.

Kararda, Almanya-Osmanlı ittifak anlaşmasına atıf yapılarak, Almanya İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu’nun askeri baş müttefiki olarak tanımlandı. İlişki bu kadar netleştirilince, devamında da, Ermeni soykırımında ve diğer Hristiyan azınlıkların Keldanilerin ve Süryanilerin benzer politikayla kurban edilmesinde, “Alman İmparatorluğu’nun da bu olaylarda suç ortaklığı” ve “özel tarihi sorumluluğu” vardır tespiti yapıldı. Denilmektedir ki, Almanya İmparatorluğu, Osmanlı’nın Ermeni soykırımı fiilinde suç ortağıdır.

Karar, Almanya’nın konumunu belirlemekle birlikte Osmanlı’nın ve onun mirasçısı Türkiye Cumhuriyeti’nin rolünü de netleştirmektedir. Bunun için, Almanya Federal Meclisi, İttihat ve Terakki hükümetinin Ermenileri planlı yok etme fiilinde suç ortağı Alman İmparatorluğu’nun rolünü, sadece ‘*kurbanların yasını tutmakla*’ diğer ifadeyle bir tür özürle sınırlandırması isabetli değildir. Ermeni milletinin manevi kaybının yanı sıra maddi kaybının telafisi de dikkate alınmalıdır. Gasp edilen Ermeni mülklerinin tazmini hedeflenmelidir.

Yüzde 99’u İslâm düsturuna gelindi

II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlı Meclisi Mebusan’da üç dönem mebus seçilen *Aydın Mebusu Emmanuil Emmanuilidis’in*, Osmanlı ordusuna yüzbaşı rütbesiyle gönüllü sıfatıyla giren ve harbin sonuna kadar orduda kalan *Venezuelalı Rafael de Nögalis’in* ve İttihatçı hükümetin *Maliye Nazırı İttihatçı Cavid’in* yazdıklarının ana fikri Ermenilerin ve Hristiyanların toprağında yaşayamaz duruma getirilmesiydi. Bu bir asır sonra Alman Federal Meclisi’nin 2 Haziran 2016 tarihli kararında da aynen ifade edildi.

Rumlar 1914'lerde Trakya ve Ege'de Yunanistan'a kovalanırlar ve harpte dâhile sürülürken, 1915'lerde Ermeniler, toprağından kopartıldı ve malı-mülkü yağmalandı ve soyu kırıma uğrattıldı.

1915'ler ve sonrasında genelinde Anadolu kan gölüne dönüştürülürken, özelinde Ermeni soykırımı yaşandı. İttihatçı hükümetin dışta ve içteki savaşıyla 3,5 milyon insan katledildi. Bunun 800 bini Ermeni, 300-500 bini Rum, 2,5 milyona yakını İslâm ahalisiydi. 18,5 milyonluk nüfus 1920'lere gelindiğinde 12 milyona indi.⁶⁹

Hristiyanlara yönelik imha politikasına sonraki yıllarda devam edildi. 1920'lerde Rumlardan canını kurtaran, 1914'lerdeki gibi Yunanistan'a kaçtı.

İttihatçı Türkçü politikayla, 1914-1923 döneminde Anadolu'nun kadim iki halkı Ermeniler ve Rumlar yurdunda yok edildi. Böylece Anadolu 1914-1923 döneminde fiilen *Hristiyanlardan temizlendiği* oranda İslâmlaştırıldı yani Sünni İslâmlaştırıldı. 1914'lerde bugünkü TC sınırları içinde yüzde 20 civarında olan Hristiyan ve Musevi oranı, 1920'lerin sonunda yüzde 2,8'e⁷⁰ ve bugün de tahminen binde 1'lere geriledi. İdeolojik-politik devamı getirildi, her fırsatta tekrar edildiği gibi Alevi-Kızılbaşları yok sayarak Türkiye'nin yüzde 99'u *İslâm resmi* söylemi düsturlaştırıldı.

1.1.2- 1921'DE VİLÂYETLERE MUHTARİYET (Mİ?)

Anadolu hareketi böylesi İttihatçı miras üzerinde var oldu. Ankara'da Meclis'in açılması sonrasında, bir yıl içerisinde varlığını *Büyük Millet Meclisi Hükümeti* olarak şekillendirdi. Meclis'in açılmasının yılı dolmadan yeni bir anayasa hazırlandı.

1921 Anayasası'nın temel iki özelliğinden birisi Cumhuriyeti hedeflemesi (madde 1) ve diğeri de merkezîyetçiliğe karşı yerel yönetimi güçlendiren (madde 11) muhtariyet sistemini mümkün kılmasıydı. Ayrıca temel bir özelliği de, *resmi dil ve vatandaş tanımının olmamasıydı*. Vilâyet ahalisinin yönetimde söz sahibi olması anlamında çoğulculuğa yani katılımcılığa kapı aralayan 11'inci maddesiyle 1921 Anayasası, aslında İttihatçı mirasla çelişir hali kısa zamanda yok edildi; anayasada yazıldığıyla kaldı.

İttihatçı mirasla böylesi hükmün yazıldığı siyasal atmosfer önemliydi. Lenin Sovyetlerinin⁷¹ silah ile para yardımı yaptığı⁷² ve yakın ilişkide olduğu

69 Harbin insani kayıpla ilgili yapılan çalışmalardan aktaran Nevzat Onaran, *Osmanlı'da Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1914-1919)*, *Emvâl-i Metrâkenin Tasfiyesi-I*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013, sf. 234-237.

70 Kemal H. Karpat, *age*, sf. 208-227; *Umumi Nüfus Tahriri (1927)*, Fasikül 1-2, İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara-1929, sf. xvii, ix.

71 Ekim 1917 Devrimi sonrasında Rusya'da, 1922 sonunda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kuruldu ve gerekli anayasal çalışmalar yapıldı. Bundan dolayı Rusya yerine Lenin Sovyetleri dedim. N.O.

72 Sovyet yardımı Temmuz 1920'de başladı ve devam etti. Bakınız: Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Atatürk KDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara-1990. sf. 542-550;

bir dönemde BMM Reisi Mustafa Kemal, 18 Ekim 1920'de [Resmi] Türkiye Komünist Fırkası'nı kurduracak⁷³ kadar taktikçiydi.

[Resmi] Türkiye Komünist Fırkası kurulduktan birkaç ay sonra, Ankara'nın davetiyle yola çıkan Türkiye Komünist Fırkası lideri Mustafa Suphi ve yoldaşları yine Ankara'nın planıyla Karadeniz'de boğduruldu. Bu plan, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni'nin gündeme getirmesiyle BMM Reisi Mustafa Kemal tarafından bizzat açıklandı, 22 Ocak 1921'de Meclis gizli celsede.⁷⁴ Planın açıklanmasından altı gün sonra 28 Ocak 1921'de Suphi ve yoldaşları katledildi. Ne tesadüf ki, Mustafa Suphi ve yoldaşlarının katlinin fermanı Meclis'te açıklanmadan iki gün öncesinde 20 Ocak 1921'de yeni anayasa kabul edildi.

Suphi ve yoldaşlarının katliyle başlayan süreçle *Türk milliyetçiliği ekonomi politiğinin anti-komünist çizgisi* temellendirildi ve uygulanı geldi.

Anayasa hazırlığıyla Ankara, aslında mevcut sistemin ikili yapısını sonlandırmamanın son vuruşunu yaptı. Bu hüküm, aralarında Mustafa Kemal, Kılıç Ali, Ali Fethi, Diyab Ağa, Kâzım Karabekir, Dr. Adnan, Yunus Nadi, Hüseyin Raufun da imzalarının bulunduğu Rıza Nur ve 78 rüfekasının Osmanlı İmparatorluğunun munkariz olduğuna [bittiğine] ve yeni Türkiye hükümetinin onun vârisi olduğuna dair takirde ifade edilmişti. Takririn 4'üncü maddesindeki "Teşkilât-ı Esasiye Kanuniyle hukuku hükümrani milletin nefsine verildiğinden, İstanbul'daki Padişahlık mâdum [mevcut değil] ve tarihe muntekildir [geçmiştir]" hükmüyle, 1921 Anayasasının yeni düzenine dikkat çekilerek⁷⁵ Osmanlı'nın 1921 Anayasası ile zaten ilga edilmiş olduğu hatırlatıldı.

Bu gerekçelerle de olsa, 1921 Anayasası BMM'nin yılı dolmadan yaptığı en önemli faaliyetiydi. Cumhuriyeti içeren hükmü dışında, Anayasa yürürlüğe girmesiyle kaldı. Bugün de demokrasi tartışması ve anayasa değişikliği gündeme geldiğinde genellikle bahsedilen 1921 Anayasası'nın hatırlanan ve hatırlatılan hükmü, idari yapı için önerilen yerelden yönetime ağırlık vermesiydi. Teklifin müzakeresinde mebusların ifadesi, toplumsal yapının çoğulculuğu pek değil, hiç dikkate alınmadığı için olsa gerek, yerelin konumuna ağırlık verilmedi. Madde, hükümsüz kaldı.

1921 Anayasası olarak da bilinen 85 sayılı kanun⁷⁶, biri ek olmak üzere toplam 24 maddeydi. En önemli özelliği bir anlamda İstanbul'a karşı konumunu

Kâzım Özalp, *Millî Mücadele (1919-1922)*, cilt: 1, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. baskı, Ankara-1998, sf. 219; Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923*, Boyut Kitapları, İstanbul-2000, sf. 613-620.

73 BMM Reisi Mustafa Kemal'in ve Muhittin Baha'nın (Bursa) Resmi TKF için açıklaması için, *TBMM ZC*, I/7-3.1.1337 [1921], sf. 160-161. Ayrıca bakınız: Feridun Kandemir, *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul-1965 ve Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-1 (1908-1925)*, 2. baskı, BDS Yayınları, İstanbul-2000.

74 *TBMM GCZ*, 1-22.1.1337 (1921), sf. 325-337, aktaran, Nevzat Onaran, Suphi'nin Fermanı BMM'de açıklandı, *Eurensel* gazetesi, 31 Mayıs-3 Haziran 2012.

75 *TBMM ZC*, I/24-30.10.1338 (1922), sf. 293.

76 20.1.1337 [1921] tarih ve 85 sayılı Teşkilât-ı Esâsiyye Kanunu, Prof. Dr. Suna Kili, Prof. Dr. A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara-1985, sf. 91-93.

pekiştirmenin de bir ifadesi olarak “*Hâkimiyet, bilâ kaydü şart milletindir...*” (madde 1) hükmüne yer verilmesiydi.

BMM Reisi Mustafa Kemal, müzakerenin yapıldığı 18 Eylül 1920-20 Ocak 1921 döneminde imzası bulunduğu teklif için sadece bir kez 20 Ocak 1921’de söz aldı. Muhtariyet müzakeresinde herkesin farklı bir anlayışta olduğu anlaşılmaktadır.

Lenin liderliğinde Sovyet sistemini inşa döneminde ve Sovyet yardımının alındığı böylesi bir sırada Ankara, *yerelden yönetimi* güçlendiren bir anlayışı benimsemiş gibi görünüyordu.

Bunun sonucu olarak muhtariyet, 1921 Anayasasında yer aldı, ancak öyle kaldı, uygulanmadı. Maddeye göre 1921’de *Koçgiri ve Pontos meselesi* özelinde düzenleme yapılabilirdi, ama yapılmadı. Bu anlamda maddenin varlığı, taktikten öte bir anlamı olmadı. Daha sonra 1923 başında Mustafa Kemal, İzmit’teki açıklamasında Kürt sorunuyla ilgili bu maddeyi ifade etse de, gereğini yapmadı. Zaten bu hüküm yani muhtariyet maddeleri, 1921 Anayasasında cumhuriyet ilânıyla ilgili yapılan değişikliklerle ilga edildi.

Anayasa teklifi 18 Eylül 1920’de Meclis’te müzakere edilmeye başlandı. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal imzasının bulunduğu 13 Eylül 1920 tarihli Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu Lâyihasının 19’uncu maddesinde, “Vilâyet umuru [işleri] mahalliyede şahsiyeti maneviye ve muhtariyeti tammeyi [bütün, noksansız] haizdir [...] bilûmum umuru maarif, sıhhiye, iktisadiye, ziraiye, nafia ve muaveneti içtimaiyenin tanzimi idaresi (Vilâyet Meclislerinin) salâhiyeti dâhilindedir” denildi.

Büyük Millet Meclisi (madde 9-13, 15, 17) ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (madde 1-4) ile Büyük Millet Meclisi Hükümeti (madde 15) ve Türkiye Halk Hükümeti (madde 8) tanımlamasının yapıldığı 31 maddelik teklifin hangi encümene havale edileceği müzakere edildi.⁷⁷ Vilâyet meclisleri ‘5000 nüfusa bir aza’ itibariyle vilâyet halkınca seçilecek ve Meclis devrei [yani iki sene] süresi kadar görev yapacak (madde 20) ve Vilâyet Meclisi, bir reis ve 4 azadan ibaret Heyeti İdare seçecekti (madde 21).⁷⁸ 18 Eylül’de müzakere devam kararıyla görüşmeye ara verildi.

‘Kürdistan’da Türkçe konuşulmaz’

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu layihasıyla ilgili muvakkat bir encümen seçimi yapıldı ve layiha 24 madde⁷⁹ olarak düzenlendi. 31 maddelik layihadaki 19’uncu madde, encümene teklifin 24 maddeye inmesiyle biraz değişiklikle 12’nci madde oldu.⁸⁰

77 TBMMZC, 1/4-18.9.1336 (1920), sf. 201-209.

78 TBMMZC, 1/4-18.9.1336 (1920), sf. 202.

79 TBMMZC, 1/4-25.9.1336 (1920), sf. 322; TBMMZC, 1/5-4.11.1336, sf. 290-291.

80 TBMMZC, 1/5-18.11.1336 (1920), sf. 415.

Muhtariyet, encümen layihasında vilâyetin idaresi, '*maarif, sıhhiye, iktisat, ziraat, nafia ve muaveneti içtimaiye işlerinin tanzim etmesi*' olarak aynen yer aldı. Müzakereye devam edildi.⁸¹ Hatta tek dereceli intihap [seçim] ve mesleki esasa göre mebus intihabı (madde 4) ve iki yılda bir seçim yapılması (madde 5) hakkındaki görüşmede⁸² söz alan *Muş Mebusu Hacı Ahmet Hamdi*, İslâm'da meslek sahibinin pek olmadığını belirtti ve konuşmasını özetleyerek aktarıyorum:

Meslek sahibi 80-90 sınıftan bahsediliyor, ama emin olunuz ki bu mülahazalar garbi Anadolu muhitine uydurulmuş gibi görünüyor. Emin olunuz ki öyle yerler vardır ki, İslâm'dan meslek sahibi 5-6 insan ancak bulunabilir, mütebakisi hep mileli [geriye kalan hep milletler] gayrimüslimdir. "*Kürdistan'a ihalei nazar edilecek olursa görülecek ki, ahalinin yüzde 8'i Türkçe tekellüm bile edemez [konuşamaz]*" ve yüzde 95 dahi okuyamaz ve yazmaz. Bunlar geldiği vakitte yanlarında birer tercüman mı getirecekler? Ecnebilere hâdis olan bir şekli, tespit edilmeyen her rengi taklit etmek, umulmadık mazarrat tevhit eder [zarara sebep olur].⁸³

Meclis zabıtlarında muhtariyet görüşmesinde Kürt mebusun ifade ettiği budur. Halkın Kürtçe bildiğini ve buna göre bir düzenleme yapılması gerektiğini önermeyen bir Kürt mebus!

4'üncü maddenin görüşülmesine devam edildi. 7 Aralık 1920'de teklifler görüşülürken, 1 10'uncu içtimanın 1'inci '*celsenin mabadi hafidir*' ifadesine rağmen, TBMM Gizli Celse Zabıtlarında 7 Aralık 1920 tarihiyle ilgili zabıt bulunmamaktadır. Oysa 2 ve 9 Aralık 1920 tarihlerinde yapılan hafi celse zabıtları vardır.⁸⁴

Hatta 7 Aralık 1920 tarihli zabıt hulâsasında, birinci celsenin devamı *hafi* yapıldığı bilgisine yer verilmiş, "Bilâhare Teşkilât-ı Esasiye lâyiha kanuniyesinin hükümetin teklifindeki beşinci maddesinin müzakeresi için celsei hafiye akdolundu" denilmiştir.⁸⁵

Nitekim Reis, '*1. celsenin mabadi hafidir*'den sonra aleni celseye geçildiğinde seçimin iki yılda bir yapılacağını ve tekrardan intihap hakkına sahip olduğu düzenlemesini yapan 5'inci maddenin müzakere edileceğini açıkladı.⁸⁶

Zaptın olmaması önemli teknik bir sorun değilse, düşünmeye değer! Teşkilât-ı Esasiye Kanunu layihasının 4'üncü ve 5'inci maddesiyle ilgili takrirler verildi ve müzakereye devam edildi. Ardından 6, 7, 8 ve 9 ile 11'inci maddelerin müzakeresi yapıldı.⁸⁷

81 TBMM ZC, 1/5-18.11.1336 (1920), sf. 407-418; TBMM ZC, 1/5-20.11.1336, sf. 448-449, 458-467.

82 TBMM ZC, 1/6-29 ve 30.11.1336 (1920), sf. 120-137 ve 148-166.

83 TBMM ZC, 1/6-30.11.1336 (1920), sf. 156-157.

84 TBMM ZC, 1/6-7.12.1336 (1920), sf. 259; TBMM GCZ, 1-2.12.1336, sf. 237-250; TBMM GCZ, 1-9.12.1336, sf. 251-262.

85 TBMM ZC, 1/6-9.12.1336 (1920), sf. 269.

86 TBMM ZC, 1/6-7.12.1336 (1920), sf. 259.

87 TBMM ZC, 1/6-6 ve 7 ve 13 ve 14.12.1336 (1920), sf. 226-227 ve 258-265 ve 337-352 ve 358-368.

Muhtariyet müzakeresi

Meclis'te reis, vilâyetlere muhtariyet sistemi getiren teklifin 12'nci maddesi-ni okuttu ve müzakereye başlandı. Böyle bir konuyla ilgili mebusların değerlen-dirmesini özetleyerek aktarıyorum:

Musa Kâzım (Konya): Madde, âdemi merkeziyete doğru atılmış bir hatve-den [adımdan] ibarettir. Bundan sonra tanzim edilecek kanunla merkeziyete ya da âdemi merkeziyete doğru gidileceği anlaşılmaktadır. Aslında bilcümle teşkilâtı hükümet esasında dâhili, harici, adlî, sıhhi esaslar kanunla vazedilmiş olmaktadır.

Muhtariyetin nasıl olacağıyla ilgili müzakere Süleyman Sırrı (Yozgat), Musa Kâzım (Konya), Vehbi (Karesi), Ali Rıza (Batum) arasında devam etti ve maddeyle ilgili önerge verildi. Meclis'e İdarei Umumiye Vilâyat Kanunu ve İdarei Mahal-leyi Kanunu gelecek ve bununla ilgili düzenlemeler de yapılacağı ifade edildi.

Tahsin (Aydın): Maddedeki "Harici ve dâhili siyaset, adli ve askeri umur, beynelmilel iktisadi münasabat ve hükümetin umumi tekâlifî ile menafii birden ziyade vilâyata şamil hususat müstesna" hükümde deniyor ki, bunlar merkezi hükümete ait olacak. Sonra maarif, sıhhiye, iktisat, ziraat, nafia ve muaveneti içtimaiye işlerse mahalli idarelere verilecek. Şu halde inzibat, emniyeti umumi-ye meselesi hükümeti *merkeziyeye mi*, *vezaifi umumiye mi* ait olacak? Yoksa *mahalli vezaiften mi* addolunacaktır? Bu, burada sarahaten beyan olunmalı ve burada münakaşa edilmelidir. Bu işler mahalli vezaiften addedilmelidir.

Mustafa Kemal (Ertuğrul [Bilecik]): Bu madde kanuniyede hükümetin umumi tekâlifî [vergileri] doğrudan doğruya idarei merkeziyeye veriliyor. Şu halde mahalli hükümete ne kalıyor? Varidatı hususiyemiz maarife [özel geli-rimiz eğitime] bile kâfi gelmez. Daima parasızlıktan şikâyet olunuyor. İdarei mahalliyede sıhhiye, iktisat, ziraat, nafia hususunda da mahalli hükümetlere birer miktar para ayrılmalıdır. İkincisi, belediyelerin de bu mahalli hükümetler-le birleştirilmesini teklif ediyorum. Asayiş kuvvei icraiyesini mahalli hükümete verilmesi mahzurludur.

Tunalı Hilmi (Bolu): Tahsin Bey mühim bir noktaya temas etti, asayiş ve emniyet meselesi. Nahiye ve köy maddeleri gelince öyle ümit ederim ki, umu-miyetle kabul edeceğimiz bir esas olacaktır, mahalli inzibat ve asayiş, köyün ve nahiyenin hususi teşkilâtına merbut olacaktır, aynı zamanda kaymakam ve vali-nin emrinde umumi zabıta kuvveti bulunacaktır. Şûra, Müslüman olmamız iti-bariyle ruhumuzu okşadığı için Meclis yerine Şûra kelimesini teklif ediyorum.⁸⁸

Vehbi (Karesi, Encümen Azası): İnzibat köylüye verileceği için bu mesele halledilmiştir. 21'inci maddeye göre, kaza meclisi inzibati salâhiyeti haiz ola-caktır. Bunun ayrıca bir inzibat kuvveti, korucu veya bekçisi salâhiyeti inzi-batiyeyi haizdir. Umumi asayiş meselesi kazalardan vilâyetlerden idare edile-

⁸⁸ TBMMZC. I/6- 14.12.1336 (1920), sf. 368-371.

cektir. Mesela 15 kişilik bir çeteyi, hiçbir köylünün kuvveti imha edemeyeceği için devletin ayrıca inzibat kuvveti bulunacaktır. Varidat meselesine gelince, devletin varidatı umumiyesi olacağı için, varidatı umumiyeyi memurini umumiye için konmuştur. Arzettiğim gibi devletin bu halde tekâlifi umumiyesi olacaktır; bir miktar vergi verilecek veya mahalline gelen vergilerin bakiyesi verilecektir. 22'nci maddeye göre, bir kasaba, bir nahiye denildiği zaman, beledi vezaifin de hepsi ona aittir.

Tahsin (Aydın): 11'inci maddede maarif hükümeti merkeziyeye aidiyeti zikrediliyor [anılıyor], maarifin merkezce idaresi iktiza eden [gereken] kısmı zikrolunmuyor. Buradan anlaşıyor ki, emri maarif sırf mahalli vezaifden addediliyor. Halbuki maarifin merkezi hükümet vezaifi olan kısmı da vardır; darülmualimler, darülfünunlar. Bunların mahalli idare ve bütçelerle yapılması imkânı yoktur. Muallim yetiştirmeyi hiçbir vakit vilâyet yapamaz.

Madde okunarak tekliflerin müzakeresiyle devam edildi.

"Vilâyet Meclisleri yerine Vilâyet Şûraları denilsin" teklifinde bulunan Bolu Mebusu Tunalı Hilmi'den sonra, Süleyman Sırrı (Yozgad), Mustafa Kemal (Ertuğrul), Tahsin (Aydın), Vehbi (Karesi) Zekâi (Adana) önergelerde bulundu. Müzakere sonrasında 12'nci madde Encümeni Mahsusa azası Vehbi (Karesi) tarafından, madde şöyle düzenledi:

Madde 12- "Vilâyet mahalli umurunda mânavi şahsiyeti ve muhtariyeti haizdir. Harici ve dâhili siyaset, şeri, adli ve askeri umur, beynelmilel iktisadi münasebat ve hükümetin umumi tekâlifi ile menafi birden ziyade vilâyata şâmil hususat müstesna olmak üzere Büyük Millet Meclisince vazedilecek kavanin mucibince evkaf, medaris, maarif, sıhhiye, iktisat, ziraat, nafia ve muaveneti içtimaiye işlerinin tanzim ve idaresi vilâyet şûralarının salâhiyeti dâhilindedir."

Madde okundu ve oylandı, kabul edildi.⁸⁹ Bu madde, teklifteki bir maddenin çıkarılmasıyla, 1921 Anayasasında 11'inci madde olarak yer aldı. Vilâyetin, "evkaf [vakıflar], medaris [medreseler], maarif [eğitim], sıhhiye [sağlık], iktisat, ziraat, nafia [bayındırlık] ve muaveneti içtimaiye [sosyal yardım] işlerinin tanzim ve idaresi" Vilâyet Şûrasının vazifesi olarak belirlenmiştir. Fakat valinin atanmasıyla ve görevlendirilmesiyle, şûranın muhtariyet alanı daraltılmıştır.

Vilâyat şûralarının oluşumu ve intihabıyla ilgili 13'üncü madde görüşüldü. Buna göre, "Vilâyet Şûraları" azası vilâyet halkınca iki yıllık bir dönem için seçilecek ve iki ayda bir toplanacaktır. Madde aynen kabul edildi.⁹⁰

89 TBMMZC, 1/6-14.12.1336 (1920), sf. 370-376. Müzakere sürecinden anladım ki, daha önceki kimi makale çalışmamda ve kitabımda 1921 Anayasası'nın vilâyetler düzeyindeki muhtariyet ve federatif yorumlu yaklaşımın hayli fazla yüklümlü bir analiz olduğunu düşünmekteyim. N.O.

90 TBMMZC, 1/6-20ve 22.12.1336 (1920), sf. 449-452 ve 481-483.

Meclis zaptına göre, 12'nci madde müzakeresinde garbın dışında şarktan hiçbir mebus söz almadı, fikir beyan etmedi. Dersim, Diyarbekir vesaire mebusları söz almadı. Muhtariyet gerekçesi çoğulcu yapı değil, yerinden yönetime ağırlık vermek şeklinde idari gerekçeye dayandırılıyordu. Türklükten de bahis olmadığı gibi, müzakere sırasında hükümet üyesi vekillerden fikir beyan eden olmadı. *Vilâyet Şûrası* teklif sahibi Bolu Mebusu Hilmi, gerekçelendirirken İslâm'a dayandırması, tartışma düzeyi açısından çok önemliydi.

BMM Reisi Mustafa Kemal, madde özeliyle ilgili söz almamış olsa da, iki yıl sonrasında 16-17 Ocak 1923'te İzmir'te Ahmet Emin Yalman'ın sorusu üzerine yaptığı açıklamada, Kürt meselesinin 1921 Anayasası'na uygun olarak Kürtlerin vilâyetler özelinde özerkliğiyle çözüleceğini söyledi.⁹¹

Söylemekle kalınmış Anayasa hükmünün gereği yapılmamıştır.

'Ademi merkezîyet değil...'

Vilâyet Şûrası hakkındaki 14'üncü madde okundu ve müzakere edildi. Maddeyle ilgili Encümen Azası Vehbi'nin açıklamasını özetliyorum:

14'üncü madde bir nevi 12'nci maddenin tefsiridir, 12'nci maddede mahalli birtakım vezaif ifade etmek üzere, "meselâ ziraat meselesini idare etmek üzere mahallinde bir Ziraat Vekili olacaktır veyahut ziraat memuru, her ne ise. Şûra azası meyanından vilâyetin kaç dairesi varsa mahallinde iş görecektir kaç şubesi varsa ve kaç vekili olursa bu suretle heyet intihap edecektir [seçecektir]", adedi o dairelere göre olacaktır. Onlar içlerinden bir tanesi icra amiri seçecek ve icra amiri riyasetinde herkes kendi vazifesini yapacaktır.

Ademi merkezîyetçiliği önemseyen Vehbi, bu değerlendirmesiyle muhtariyet salâhiyetini daralttı. Maddeyle ilgili söz alan Tunalı Hilmi'nin (Bolu) uzun konuşması üzerine Ragıp (Kütahya), "Reis Bey, lütfen Defteri Hakani Müdürünü çağırtaım, Hilmi Bey'e kürsünün tapu tezkeresini versin. Bir çeyrek saati geçti" diyerek, kürsünün tapulanmasını önerdi. Tunalı Hilmi'nin (Bolu) maddede ifade açısından tekliflerin yanı sıra, "Bu maddeyle memleketimizde bir ademi merkezîyet tesis ediliyor. Şûradan şûraya, ademi merkezîyete yirmi beş, belki otuz senelik bir hasretzedeyim [...] Ademi merkezîyet arkadaşlar idarei mahalliye demektir" dedi.⁹²

14'üncü maddede ifade edilen 'Vilâyet Şûrası'yla ilgili müzakere, şûranın bir hükümet gibi algılanması veya atanacak valiyle şûra reisinin ilişkisinin nasıl olacağı ve böylece iki reisin bulunması hali üzerinde yoğunlaştı.⁹³

Müzakerenin salâhiyet [yetki] hakkında yoğunlaşması üzerine tekrar söz alan *Encümen Azası Vehbi*, encümen namına izahat vereceğini açıkladı. Mem-

91 *Mustafa Kemal, Eskişehir-İzmit Konuşmaları 1923*, 3. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul-1999, sf. 104-105.

92 *TBMM ZC*, 1/6-22.12.1336(1920), sf. 483-485.

93 *TBMM ZC*, 1/6-22.12.1336(1920), sf. 486-490.

leketimizde ne zaman ademi merkeziyetten bahsedilse tuhaftır, münakaşaya tahammül edilemediğini belirten Vehbi, Arnavutluk'ta da mahalli ufak bir idare tesisi etmediği halkın istemediğini, ama isteyenlerin de olduğunu söyledi. Arnavutluk özelini hatırlatan Vehbi'nin konuşmasını özetliyorum:

Asabiylet kalkmışımız için, akibetini gördük. Arabistan'da bunun feci manzara-
rasının elyevm [bugün] şahidiyiz. "Bu, ademi merkeziyet değil, tevsii mezuniyetin
[yetki genişletmenin]" olup, bir zencinin adını 'Mercan' koymak gibidir. Adına
muhtariyet demişsin, fakat verdiğin hak meydandadır. Elyevm vilâyette encümenler
ve meclisler vardır; bunların mahalli salâhiyetleri vardır. O salâhiyetlerin müsmir
[verimli] olmadığı hakkında her gün burada şikâyetler cereyan ediyor ve hepimiz
mektepler kapalı, yollar yapılmıyor, sokaklarımız tanzim edilmiyor, ormanlarımız
mahvoldu diye her gün burada bir mesele münasebetiyle bundan bahsediyoruz ve
haftalarca çalışıldı, ama çare bulunamadı. Bunun çarei halli, mahalli heyetlerinin,
halkının reyini alması ve kendi mekteplerini meydana getirmesinden ibarettir.
Heyeti intihapla ve halkın ihtiyacına muvafık bir surette tanzim ediyoruz. Belediye-
nin işlerinin belediye reisine bırakılması gibi valinin işlerini kendilerine bırakıyoruz.

Müzakere sonunda, 14, 15 ve 16'ncı maddeler Encümene havale edildi.⁹⁴

Vilâyetin muhtariyetiyle ilgili Meclis'te beyan edilen fikirler, meseleyi herkesin
bir biçimde anladığı gibi konuştuğu ve 1908 Devrimi sonrasının fikri dünyasının
pek de analiz edilmediği ya da öyle uygun görüldüğü için tanımın ona göre yapıldığı
anlaşıyor. Encümen azası ve Karesi Mebusu Vehbi'nin, dar anlamda yetki genişlet-
meyeyönelikbeyanı, resmi anlamda neyin hedeflendiğini yeterince izah etmektedir.

Vali atanacak

Meclis'te anayasa teklifinin müzakeresine öncelik verilmesi istendi. Burdur
Mebusu İsmail Subhi, layihanın bir an evvel müzakeresinin bitirilmesi ve neşre-
dilmesi için Meclis Riyasetine başvurdu.⁹⁵

Ardından Bolu Mebusu Tunalı Hilmi'nin layihanın adli, mali vesair kısım-
larının ihzarı [hazırlanması] için komisyonlar teşkiline dair teklifi, encümenin
mazbatasının müzakeresi üzerine oylandı ve kabul edildi.⁹⁶

14'üncü madde önceki haliyle aynen encümen tarafından Meclis'e sunuldu
ve müzakeresinde Vilâyet Şûrası Reisi ile valinin bulunmasının ikilik yaratacağı
öne sürüldü. Kabul edilen 14'üncü maddeyle, şûrada azalardan Vilâyet Şûrası
Reisi ile idari işlemleri yapmak üzere idare heyetinin seçilmesi öngörüldü.

Sırada 15'inci madde vardır. Bununla da, Millet Meclisi Hükümeti'nin
atayacağı vali, devletin işlerini yapmakla ve devletin merkeziyle, yerel arasında
sorun yaşandığında müdahale etmekle görevlendirildi.⁹⁷

94 TBMMZC, I/6-22.12.1336 (1920), sf. 490-492.

95 TBMMZC, I/7-30.12.1336 (1920), sf. 99.

96 TBMMZC, I/7-6.1.1337 (1921), sf. 194-196.

97 TBMMZC, I/7-10.1.1337 (1921), sf. 249-254.

Sistemde muhtariyet veya biraz geniş yorumla federasyon⁹⁸ öngörülüyor ve vilâyetteki en yüksek organ şûra gibi görünüyorsa da, valinin şûranın üstünde yetkili kılınması ve atanmasıyla, merkezi yapı güçlü kılındı. Böylece hükümetten ve encümenden ademi merkeziyete yapılan itiraz daha iyi anlaşılmalıdır!

Vilâyet sonrasında sırada kaza vardı. 16'ncı madde vilâyet altındaki idari birim kaza hakkındaydı. Ertuğrul Mebusu Necip, idari yapıda kazanın nereden çıktığını anlamadığını ve isminin de manasız olduğunu belirterek, "Kaza ismen de, cismen de manasızdır" dedi. Encümen azası Vehbi de, cevaben, kazanın teklifin 11'inci maddesinden çıktığını, nahiyei kabul ettikten sonra onun fevkinde [üstünde] ara kademe olarak kazanın belirlendiğini, kazalarda bir meclisi umumi ve meclisi mahallinin de olmadığını söyledi. Kaza-nahiye ikilemi üzerine müzakereye devam edildi. 16'ncı madde aynen kabul edildi.⁹⁹

17'inci madde de, nahiyeler hakkındaydı. "*Nahiyeler, hususi hayatında muhtariyeti haiz bir manevi şahsiyettir*" denilen maddede, nahiyelere özel bir muhtariyet tanındı. Encümenden Vehbi, nahiye ile köy ve vilâyet ilişkisi üzerinde geniş değerlendirmelerde bulundu. Buna göre Nahiye Şûrası üzerinde Vilâyet Şûrası vardı. Uzun müzakere ve teklifler sonunda madde aynen kabul edildi.¹⁰⁰

Nahiyenin bir şûrası, idare heyeti ile müdürü olacağı (madde 18), nahiye şûrasını nahiye halkının (madde 19) ve nahiye müdürü ile idare heyetini de nahiye şûrasının seçeceği (madde 20) hükmünü içeren maddeler de kabul edildi. Nahiye Şûrasının salâhiyeti 21'inci maddede düzenlendi. Buna göre, nahiye şûrası ve idare heyeti kazai, iktisadi ve mali salâhiyete haiz olup, bununla ilgili görevlendirme özel kanunla yapılacaktır.¹⁰¹

Vilâyetteki şûranın daraltılan alanı, nahiyelerde öyle değilmiş gibi algılansa da, ilgili özel kanunlar hazırlanmadığı için, öyle işlevsiz kalmıştır.

Ademi merkeziyet düzeyinde olmadığı ifade edilen yereli güçlendiriyor görünümündeki hükümlerin yanı sıra, merkeziyetçiliğin bir unsuru olarak umumi müfettişlik 23'üncü maddede yer aldı. Reis "Vilâyetler iktisadi ve içtimai münasebetleri itibarıyla birleştirilerek, umumi müfettişlik kıtalarını vücuda getirirler" hükmünü okuttu ve oyladı, kabul edildi.

Umumi müfettişlerin, "devletin umumi vezaifiyle mahalli idarelere ait vezaif ve mukarreratı [vazife ve kararlarını] daimi surette murakabe ederler [denetlerler]" denirse de, asayişin temini ve müfettişlik mıntıkasındaki vilâyetler arasında ahengin tanzimini yapmakla görevli olduğu 24'üncü maddede belirtildi. Maddeyle ilgili müzakere yapılmadı ve aynen geçti.¹⁰²

Umumi müfettişler, merkezin vilâyetleri denetim organıydı. Böylece vilâyetler, pek de kendi başına bırakılmadığı anlaşılmalıdır. Böylece vilâyetlerin

98 Taha Parla, *Türkiye'de Anayasalar*, 3. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2002, sf. 21

99 TBMM ZC, 1/7-10.1.1337 (1921), sf. 254-256.

100 TBMM ZC, 1/6-22.12.1336 (1920), sf. 493-500.

101 TBMM ZC, 1/7-10.1.1337 (1921), sf. 256-265.

102 TBMM ZC, 1/7-17.1.1337 (1921), sf. 292-297.

muhtariyet vesaire yapısı, müfettişlerle denetime alınmakta ve bununla da, yerellik fonksiyonu zayıflatılmakta ve merkeziyetçiliğe ağırlık verilmekteydi.

Üç gün sonraki 20.1.1921 tarihindeki müzakerede 4'üncü maddenin tadil edilmesi sebebiyle 7'nci madde yok sayıldığı için 8'inci madde rakamı 7 olarak değiştirildi.¹⁰³ Buna göre en son madde numarası olan 24 de 23 olarak değiştirildi; böylece teklifteki her bir maddenin numarası küçüldü.

'Doğrudan seçim'e red

4'üncü maddenin yeniden müzakeresi 17 Ocak 1921'de yapıldı. Maddeyle mebusun meslek esasına göre '*doğrudan doğruya*' seçilmesi önerildi. Encümen azası Vehbi, maddenin aynen kabul edilmesini önermeden önce, "Encümen yeniden toplandı ve memleketimizin vaziyetini tetkik etti. İntihabatta hangi esası takip etmek lazım geleceğine dair uzun uzadıya münakaşatta bulunuldu. Bugünkü intihabımızın iki dereceli ve ekseriyete istinat ettiğine binaen akalliye-ti [azınlığı] temsil etmediği cihetle hiçbir zaman doğru olmadığına kâni bulundu ki, Meclisi Âliniz de bunda müttefiktir. Nitekim evvelce bunun bütün hatipler izhar etmişti [belirtmişti]. Binaenaleyh bugünkü [iki dereceli] tarzı intihabı [seçimi] terk edeceğiz. Bunun yerine ikinci bir tarzı intihap kabul etmek lazımdır. Meclis memleket demek, yani Meclis milletin enmüzeci [örneği] demek olmasına nazara, memleketi en çok temsil edecek ve milletin her sınıfını burada gösterebilecek bir tarzı intihabı ancak mesleki temsilde bulduk" diye konuştu.

Maddeyle ilgili müzakerenin devamında, "meslekler erbabı temsil edilmek üzere doğrudan doğruya" ifadesi çıkarıldı ve "Büyük Millet Meclisi vilâyetler halkınca müntehap [seçilmiş] âzadan mürekkeptir [oluşturmuştur]" şeklinde değiştirildi ve kabul edildi.¹⁰⁴ Maddeyle halkın meslek esasına göre doğrudan seçim yapması hükmü kabul görmediği için Meclis iki dereceli seçimin devamına karar vermiş oldu.

Encümene havale edilen maddeler görüldü. Encümene havale edilen 5'inci madde, seçimin iki yılda bir icrası ve tekrar intihap olunması şeklinde düzenlendi ve öyle kabul edildi. Meclisin teşrinisani [kasım ayı] başında toplanacağı hükmünü içeren 6'ncı madde de kabul edildi. 4'üncü madde tadil edildiği ve '*tek dereceli seçim*' çıkarıldığı için, 7'nci madde yok sayıldı ve 8'inci madde 7'inci madde oldu. Buna göre 7'nci madde, Meclis'in kanun yapmak, sulh ve harp kararı almak ve Heyeti Vekile'nin vazifesini tayin etmek olarak düzenlendi. 8'inci madde de, BMM Hükümetinin vekillerden oluştuğu hükmündeydi.

Madde münferide, Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 4, 5 ve 6'ncı maddelerinin yeni seçim döneminde icra edileceği hakkında olup, madde okundu ve öyle geçti. Buna göre, iki yılda ve iki dereceli seçimle belirlenen vilâyetin mebusları Meclisi oluşturacaktı. Bu Meclis, kasım ayı başında toplanacak ve Meclis'ten seçilen vekillerle de hükümeti kuracaktı.¹⁰⁵

103 TBMM ZC, I/7-17.1.1337 (1921), sf. 327.

104 TBMM ZC, I/7-17.1.1337 (1921), sf. 297-312.

105 TBMM ZC, I/7- 20.1.1337 (1921), sf. 321-339.

Mustafa Kemal ilk kez söz aldı: BMM Reisi Mustafa Kemal, teklifinin müzakere edildiği 18.9.1920-20.1.1921 döneminde ilk kez, 20 Ocak'ta söz aldı ve konuşmasında, mebusların mesleki esasa göre belirlenmesini öngören 4'üncü maddenin reddedilmesi nedeniyle 7'nci maddeye gerek kalmadığını söyledi.

Bu teklif Meclis'te kabul gördü. Mustafa Kemal, yeni 7'nci maddeyle ilgili değerlendirmesini sürdürdü. Tartışma Hüseyin Avni'nin Meclis'in konumu üzerine yaptığı konuşmaya cevaben devam etti.¹⁰⁶ Mustafa Kemal, mebuslara kısa kısa yanıt verdi. Vilâyetlere muhtariyet verilmesi, '*Hakimiyet bilâ kaydû şart milletindir*' düsturları müzakere edilirken söz almadı Mustafa Kemal.

Tunalı Hilmi (Bolu) hemen hemen her madde için söz aldı ve taktir verdi. Tunalı Hilmi konuşma içeriğiyle diğer mebuslara göre bilgili ve ilgili olduğunu ortaya koyuyordu. Zaman zaman önemli tartışmalar yapsa da Hüseyin Avni (Erzurum) sessiz kaldı. Encümen adına açıklamalarda bulunan Karesi mebusu Vehbi'ydi. Taktirlerde genel olarak ifade bakımından düzeltmeye yönelik olanlar dışındakiler kabul görmedi.

Ayı geçmeden tadil teklifi: 1921 Anayasasının 20.1.1921'de kabulünün üzerinden bir ay geçmeden hemen tadili için teklif verildi. Karahisarî Şarki Mebusu Mustafa, 13.2.1921 tarihli teklifinde Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun tadilini istedi. BMM Hükümetinin Teşkilat-ı Esasiyesine ve İdaresine Dair Teklifi Kanunisi, 12 madde olup, encümene havale edildi. Encümen mazbatasında da, Karahisarî Şarki Mebusu Mustafa'nın teklifinin 20 gün evvel Teşkilat-ı Esasiye Kanununun müzakeresinde reddedilmiş olduğundan, müzakere edilemeyeceği teklif edildi, oylandı ve kabul edildi. Böylece Karahisarî Şarki Mebusu Mustafa'nın teklifi müzakere edilmedi.¹⁰⁷

'Eyalet değil, vilâyet idaresi'

Dahiliye Vekili Fethi, 1 Nisan 1922'de bir soruyaverdiği cevapta, 1921 Anayasasının muhtariyet hükmünü dikkate alarak yaptığı değerlendirmede, "Birçok vilâyetleri birleştirerek eyaletler teşkili meselesi... [metinde üç nokta] Bendeniz bu fikrinize [kast edilen kişi Muş Mebusu Hacı Ahmed Hamdi] iştirak edemeyeceğim. Teşkilât-ı Esasiye Kanununda her livanın kendi kendini idare etmesi ciheti iltizam olunmuştur [durumu gerekli görülmüştür]. Ve bunun bu defaki devir ve teftişinde pek çok menfaatleri olduğunu gördüm. Hakikaten gerek maarif ve gerekse yollar vesaire hususunda ahali mahalliye daha ziyade bir alâka ve menfaatle işlerine sarılmışlar ve bu hususta pek çok terakkیات [ilerleme] hâsıl olmuştur. Bunun faidesi vardır. Bunu ilga ederek [kaldırarak] yerine birtakım eyalet ve merkeziyet usulü yapmak, iki dereceye tefrik etmek [ayırarak] bendenizin pek kanaatime muvafık değildir" diye konuştu.¹⁰⁸

106 TBMM ZC, 1/7-20.1.1337 (1921), sf. 327, 329, 332-334, 337.

107 TBMM ZC, 1/8-15 ve 21.2.1337 (1921), sf. 232-234 ve 328-330, 334; *Resmî Ceride*, 7.2.1337, sayı: 1.

108 TBMM ZC, 1/18-1.4.1338 (1922), sf. 462.

Vilâyet muhtariyeti üzerine tartışma devam etmiş olmalı ki, 1921 Anayasası'nın kabulünden bir yıl sonrasında Vekil Fethi, muhtariyetin temel biriminin eyalet olmayıp, vilâyet olduğunu ifade etmiştir.

'Fiilen ve hukuken Cumhuriyetti': Resmi ideolojinin *Nutuk* gibi temel kitabıyla beyannamelerin analizini yapan *Taba Parla'nın* 1921 Anayasasıyla ilgili değerlendirmesini özetliyorum:

1921 Anayasası "Egemenlik kayıtsız, şartsız milletindir..." diyen 1'inci maddesiyle *Türkiye Cumhuriyeti*'ni, yalnız fiilen değil, hukuken de kurmuştu. Bu maddeye 1923'te Cumhuriyet ilânı sırasında eklenen, "*Türkiye Devleti'nin hükümet biçimi Cumhuriyettir*" ifadesinin resmen konmasından ibarettir.

Nitekim bu [fiilen ve hukuken Cumhuriyet] durumunu, 1922'de Meclis'in Osmanlı İmparatorluğu'nu ortadan kaldıran 307 sayılı ve saltanatı kaldıran 308 sayılı kararlarıyla pekiştirilmiştir.

1921 Anayasası 2'inci ve 3'üncü maddeleriyle yasamanın üstünlüğü ilkesinin katı uygulaması olan Meclis hükümeti (güçler birliği) sistemini kurmuştur.

Özetle, 1921 Anayasası'nın benimsediği temsili demokrasi modelindeki ilişkiler hiyerarşisi şöyledir: *Halk-Parlamento-Hükümet-Bürokrasi* ya da *Millet-Yasama-Yürütme-Yönetim*. Millet iradesi ile Meclis iradesi de seçim dönemi boyunca özdeşir.

1921 Anayasası'nın 10-21'inci maddeleri yerel yönetimle ilgilidir. Vilâyetler ve nahiyeler, 'tüzel kişiliği' olan 'özerk' birimlerken, kazalar isesadece idari birimdir.

22 ve 23'üncü maddelerde öngörülen 'Genel Müfettişlik' kurumu ile vilâyetler merkezi yönetimin denetimi altına alınmıştır.¹⁰⁹

Cumhuriyet ilânı ve halifeliliğin ilgası gibi düzenlemeler sonrasında, Ankara'nın gündeminde yeni bir anayasa vardır. 20 Nisan 1924 tarih ve 491 sayılı *Teşkilat-ı Esasiye Kanunuyla*¹¹⁰ yeni anayasal düzen oluşturuldu. Millete yönelik tanımlama Türk olarak ifade edildi ve vatandaş *'Türk ve Sünni İslâm'* kimliğine göre ayarlanan temel yasası oldu.

1921 Anayasası teklifinin Meclis'teki müzakeresinden anlıyoruz ki, 1921 Anayasasıyla¹¹¹ 11 ve 12'nci maddeleriyle muhtariyete kapı açılıyor olsa da, valinin merkezden tayini ve umumi müfettişlerle merkezin güçlendirilmesi, muhtariyet sahasını daraltan hükümlerdi. Nitekim muhtariyetle ilgili maddenin müzakeresinde, kastın ademi merkeziyetin bile olmadığını ifade edilmesi ve maddenin hiç uygulanmaması, Lenin Sovyetleri'nden etkilenmeyle yapılanın bu kadar olup, ayrıca resmi Türkiye Komünist Fırkası da kuran Ankara, sonuç itibarıyla Sovyetlere karşı taktik tavır içinde olduğu anlaşılmaktadır.

109 TahaParla, *Türkiye'de Anayasalar*, 3. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2002, sf. 17-21.

110 20.4.1924 tarih ve 491 sayılı *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*, Prof. Dr. Suna Kili, Prof. Dr. A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara-1985, sf. 111-131.

111 20.1.1337 (1921) tarih ve 85 sayılı *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu* için, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 1, Milliyet Matbaası, İstanbul-1929, sf. 196-199.

1.1.3- MECLİS YETKİSİ BAŞKUMANDAN'DA

O dönem itibariyle Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabulü sonrasında dönemin önemli bir müzakere konusu da BMM Reisi Mustafa Kemal'in Başkumandan olmasıdır. Mustafa Kemal, Yunanistan işgali Ege'de devam ettiği ve dâhilde de tasfiyenin sürdürüldüğü koşullarda en üst makama talipti. Bu, sadece bir komutanlık mevkiine tayin değil, aynı zamanda *konuyla ilgili* Meclis'in yasama yetkisinin de verilmesiydi. Başkumandan seçilen Mustafa Kemal, '*ordunun maddi ve manevî kuvvetini*' artırmak amacıyla ilgili *Medis adına yasa çıkartma yetkisine* sahip olmuştu. Bu denli merkezileşme bir kanunla sağlandı.

Başkumandanlık kanunu önce gizli celsede görüşüldü. Rıza Nur (Sinob) ve rüfekaşının, TBMM Reisi Mustafa Kemal'e Başkumandanlık tevcihi [makamı verilmesi] hakkında kanun teklifi okundu, oylandı ve müttefiken 184 reyile kabul edildi.¹¹²

144 sayılı kanununun¹¹³ 1'inci maddesine göre, BMM tarafından Mustafa Kemal, Başkumandanlığa memur edildi. En çok müzakere 2'nci maddede yapıldı.

Madde 2- "Başkumandan ordunun maddi ve manevî kuvvetini azami surette tezyit [artırma] ve sevk ve idaresini bir kat daha tarsin [sağlamlaştırma] hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisinin buna müteallik salâhiyetini [yetkisini] Meclis namına fiilen istimalle mezundur [kullanmaya yetkilidir]."

Buna göre Mustafa Kemal, gerektiğinde '*ordunun maddi ve manevî kuvvetini*' artırmak amacıyla Meclis'in yasama yetkisini de kullanabilecekti. Yetkiye sınırlama 3'üncü maddede yapıldı. Yetki üç ay süreyle verildi ve Meclis'in gerek görmesi halinde de bu salâhiyet kaldırılabilirdi. Diğer iki madde yürürlük ve icra memuru hakkındadır; icra memuru, BMM'dir.

Gazilik ve Mareşallik: BMM Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal, 19 Eylül 1921'de Meclis'te Sakarya askeri harekât ve mevcut durum hakkında konuştu. Birinci ve ikinci İnönü zaferi sonrasında Temmuz ayından itibaren harekât hazırlığına başlandığını belirten Başkumandan Mustafa Kemal, muharebenin 21 gün devam ettiğini ve kazanıldığını anlattı. Ardından Saruhan Mebusu İbrahim Süreyya ve 62 arkadaşının Başkumandan Mustafa Kemal'e *gazilik* unvanı ve *müşirlik* rütbesi verilmesine dair kanun teklifi okundu ve müttefiken kabul edildi.¹¹⁴ Kanunla¹¹⁵ BMM Reisi Mustafa Kemal'e *hem Gazilik unvanı hem de Mareşallik* rütbesi verildi.

112 TBMM GCZ, 2-5.8.1337 (1921), sf. 164-185; TBMM ZC, 1/12-5.8.1337, sf. 18-22 ve Fihrist-sf. 2; TBMM ZC, 1/12-8.8.1337, sf. 24. Oylamalistesi zabıt sonundadır.

113 5.8.1337 (1921) tarih ve 144 sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkumandanlık Tevcihine Dair Kanun, DÜSTUR, 3. Tertip, cilt: 2, Milliyet Matbaası, İstanbul-1929, sf. 133.

114 TBMM ZC, 1/12-19.9.1337 (1921), sf. 263-264. Celsenin özetindeyse 80 imza denilmiştir (TBMM ZC, 1/12-22.9.1337 (1921), sf. 270). Kabul eden sayısı hakkında bilgi bulunmadığı gibi zabıt sonunda da oylamaya katılanlar listesi yoktur. Teklifteki imza sayısı 62 değil, 65'tir. N.O.

115 19.9.1337 tarih ve 153 sayılı Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Gazilik Unvanı İta ve Rütbei Müşiri Tevcihine Dair Kanun için, DÜSTUR, 3. Tertip, cilt: 2, Milliyet Matbaası, İstanbul-1929, sf. 143.

‘Ya ben, ya da...’

Başkumandanlık salâhiyetinin 5 Kasım 1921’de son bulacağı için sürenin üç ay daha uzatılmasıyla ilgili kanun teklifi, önce hafi, sonra aleni celsede görüşüldü ve kabul edildi. Kanunla Başkumandanlık müddeti, üç ay daha uzatıldı.¹¹⁶

İkinci kez Başkumandanlık süresinin uzatımıyla ilgili kanun teklifi görüşülüp kabul edilmesiyle, Başkumandanlık süresi 5 Şubat 1922 tarihinden itibaren üç ay daha uzatıldı.¹¹⁷

Her iki kanun teklifinin kaç oyla kabul edildiği bilgisi ve zabıt sonunda da oylamaya katılanlar listesi yoktur. Üçüncü kez sürenin uzatılması bu kadar kolay olmadı. Mustafa Kemal özel girişimiyle, Meclis’in yeniden Başkumandanlık süresini uzatma konusunu gündemine almasını sağladı.

Başkumandanlık müddetinin 5 Mayıs 1922’den itibaren üç ay daha uzatılmasıyla ilgili kanun teklifi önce 4 Mayıs 1922 tarihinde 39’uncu içtîmanın hafi ikinci ve üçüncü celsede müzakere edildi. Başkumandanlığa Meclis salâhiyeti veren 2’nci maddenin lağvıyla ilgili teklif de, 12 oy çekimser, 73 oy kabul’e karşılık, 91 oyla reddedildi. Ardından Başkumandanlık teklifinin maddeleri oylandı, kabul edildi.¹¹⁸

Aleni dördüncü celsede teklif oylandı. Maddeler tek tek oylamada kabul edildi ve Başkumandanlık süresinin uzatılmasıyla ilgili kanunun tümü için toplu oylamaya geçilirken, oylamanın isimler okunarak yapılmasıyla ilgili teklif oya kondu ve bunun sayımı yapılırken, Erzurum mebusu Salih’in, yoklamada olmayanlardan kıstelyevm [çalışılmayan günler için para kesilmesinin] icra edilmesine dair teklifi okundu, oylandı. Ve reis nisabı müzakere hâsıl olmadığını belirterek oturumu tatil etti.¹¹⁹

Böylece Başkumandanlık süresinin uzatılmasını sağlayacak kanun teklifi toplu oylanmadığı için kabul edilmemiş olduğundan Mustafa Kemal’in Başkumandanlığı sona erdi. Böyle olsa, yani Başkumandanlığı sona erse de, bir gün sonrasında Mustafa Kemal Meclis’te sert konuştu.

4 Mayıs 1922’de sürenin uzatılmasıyla teklifinin toplu oylamaya geçildiği halde, o güne ait oturum özetinde, “*teklifin toplu oylamasına geçilmediği*” iddia edilmiş ve 144 mebus sayısının yeterli olmadığı belirtilmişti.

Başkumandanlıkla ilgili teklif 6 Mayıs 1922’de hafi 1’inci celsede müzakere edildi. Geçen müzakeredeki tekmil [bütün] sözleri tetkik ettiğini belirterek söze başlayan Mustafa Kemal, her bir konuşmacıya cevap verdi ve “*komedy*

116 TBMM GCZ, 2-31.10.1337 (1921), sf. 413-431; 31.10.1337 tarih ve 160 sayılı Başkumandanlık Müddetinin 5 Teşrinisaniden İtibaren Üç Mah Daha Temdidine Dair Kanun, TBMM ZC, 1/14-31.10.1337, sf. 5-7 ve Fihrist-sf. 3. Zabıt sonunda oylamaya katılanlar listesi yoktur.

117 TBMM GCZ, 2-2.2.1338 (1922), sf. 675-677; 4.2.1338 tarih ve 189 sayılı Başkumandanlık Müddetinin 5 Şubat 1338 Tarihinden İtibaren üç Mah Daha Temdinine Dair Kanun, için, TBMM ZC, 1/16-4.2.1338, sf. 201-204 ve Fihrist-sf. 3.

118 TBMM GCZ, 3-4.5.1338 (1922), sf. 310-331.

119 TBMM ZC, 1/19-4.5.1338 (1922), sf. 519-522.

oynatmak için toplanmadık" dedi. Sert geçen müzakerede Mustafa Kemal, başkumandanlığın muhafazasının çok önemli olduğuna dikkat çekti. Teklif ikinci kez reye kondu, kabul edildi.¹²⁰ Kanunla¹²¹ 5 Mayıs 1922 tarihinden itibaren Başkumandanlık süresi üç ay daha uzatıldı.

Gizli celsedeki görüşmede Mustafa Kemal ve Erzurum Mebusu Hüseyin Avni karşı karşıya geldi. Mustafa Kemal, Hüseyin Avni ismini vermesi üzerine, karşılıklı kısa ve birer cümlelik konuştular. Hüseyin Avni, yanlış anlaşıldığını, ifadesinin öyle olmadığını söylemesi ardından tartışmanın sonunda karşılıklı söylem şöyledir:

Hüseyin Avni: "Müsaade buyurunuz efendim."

Mustafa Kemal: "Dur efendim, ne zırzır ediyorsunuz."

Hüseyin Avni: "Zırzır kelimesini kabul etmem."

Mustafa Kemal: "Zırzır yapıyorsun ya."

Hüseyin Avni: "İstirham ediyorum paşam. Sözüünüzü geri alınız."

Mustafa Kemal: "Mahalle kahvesi midir, burası?"

Hüseyin Avni: "Milletin Kâbesidir."

Mustafa Kemal: "Öyle ise riayet ve hürmet ediniz Kâbeye."

Hüseyin Avni: "Ben hürmetkârım."¹²²

İkinci müzakerede teklifin kanunlaşmasıyla, Mustafa Kemal'in nasıl bir tavır aldığı net görülmektedir.

Başkumandanlık süresinin dördüncü kez uzatılması 20 Temmuz 1922'de gündeme geldi. Dr. Refik (Bayezid) ve Operatör Emin'in (Bursa) Başkumandanlık Kanununun 5 Ağustos 1338 (1922) tarihinden itibaren 3 ay daha temdinine [uzatılmasına] dair kanun teklifinin gerekçesinde, Kurban Bayramı tatili nedeniyle evvelden ikmal edilmesi gerekir denildi. Teklif Mustafa Kemal'in konuşması sonrasında, sanki Mustafa Kemal yeni Başkumandan oluyormuş gibi *TBMM Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkumandanlık Tevcihi Hakkında Kanun teklifine* döndü ve oylamada kabul edildi. Kanunla, 6 Mayıs 1922 tarihli kanun ilga edilirken (madde 3), reis Mustafa Kemal'i Başkumandanlığa [yeniden] memur eden Meclis (madde 1), gerek görmesi halinde [Başkumandanlık] yetkisini kaldırabilecekti (madde 2).¹²³

120 *TBMM GCZ*, 3-6.5.1338 (1922), sf. 334-354; *TBMM ZC*, 1/19-6.5.1338, sf. 527-530. Zabıt sonunda olan listeye göre, ret 11, çekimser 15 ve kabul 177.

121 6.5.1338 [1922] tarih ve 229 sayılı Başkumandanlık Müddetinin 5.5.1338 Tarihinden İtibaren Üç Mah Daha Temdidine Dair Kanun için, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 3, Milliyet Matbaası, İstanbul-1929, sf. 78.

122 *TBMM GCZ*, 3-6.5.1338 (1922), sf. 336-337.

123 20.7.1338 tarih ve 245 sayılı TBMM Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkumandanlık Tevcihi Hakkında Kanun, için, *TBMM ZC*, 1/21-20.7.1338 (1922), sf. 430-435, 458 ve Fihrist-sf. 3. Oylama sonucu, ret 19, müstenkif 11 ve kabul 132. Ayrıca Başkumandanlıkla ilgili bakınız: Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, 3. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2003, sf. 260-302, 432-435.

Mustafa Kemal'in girişimiyle, Meclis'in toplu olarak kabul etmediği teklif 6 Mayıs 1922'deki yeniden yapılan tartışmadan sonra, 20 Temmuz 1922'deki görüşmede, sürenin uzatılması içeriğindeki teklif, müzakere sırasında değiştirilerek sanki Başkumandanlık makamı yeniden kuruluyormuş gibi ele alındı ve öyle de kanunlaştı.

'Emirlerim kanundu'

Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta Başkumandanlıkla ilgili şu değerlendirmeyi yaptı:

"Ben, padişah ve halifeler tarafından tevcih oluna gelmiş köhne bir unvanı takınamayacağımı, ifade edeceğim vazife, fiilen Başkumandanlık olduktan sonra bu unvanı olduğu gibi tevcihten içtinaba mahal serdederek [çekinmeye gerek bulunmadığını ileri sürerek], noktai nazarımda ısrar ettim [...] Onun için bilâkaydüşart emir verebilmeli idim. Bunun için de, Büyük Millet Meclisinin salâhiyeti, benim şahsiyetime izafe olunmalıydı. Bunu, muvaffakiyet için zaruri görüyordum. Onun için bu noktada ısrar ettim [...] [Burada Başkumandanın TBMM salâhiyetini Meclis namına fiilen kullanmayla ilgili 2'nci madde aktarılıyor.] Bu maddeye nazaran benim vereceğim emirler kanun olacaktı."¹²⁴

Taha Parla'nın, bu alıntıyı yaptıktan sonraki yorumunu özetliyorum:

Atatürk, *Başkumandanlığı Meclis yetkisinin verilmesi şartıyla* kabul edeceğini söylüyor. Öyle de oluyor. Başkumandanlık Kanunu süresi üç kez uzatılmıştır. Özellikle üçüncü uzatma önemlidir. 6 Mayıs 1922'deki üçüncü uzatmadan önce 5 Mayıs'ta Meclis'te uzatma için gerekli çoğunluk sağlanamaz. Bunun üzerine Vekiller Heyetinde özellikle Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Bakanı'nda istifa eğilimi belirir ve Atatürk, onlardan 24 saat sabır etmelerini rica eder.

Kendi de, Meclis süreyi uzatmamış olmasına karşın *başkumandanlığı bırakmama kararı* alır. Karizmatik lider, kendi karar ve iradesiyle uyuşmadığı zaman Meclis üstünlüğünü bir yana koyup 'icrai üstünlük' ve oldubitti yapabilme hakkını kendinde görmektedir. Dikkat edilsin, burada Meclis'ten geçmemiş bir kanunu Meclis'e tekrar götürmek üzere bir irade beyan etme ve kanunun Meclis'ten geçmemiş olmasına rağmen göreve devam etme kararı alma ve bunu Vekiller Heyetine [hükümete] bildirme söz konusudur. Meclis tutanaklarını tek tek inceleyen Atatürk, Meclis'ten istediği uzatmaya yönelik kanunu düzenlemeyi onaylatır. Görüşmelerde Atatürk, Başkumandanlığı bırakmadığını ve bırakmayacağını söyler.

"Karizmatik liderin kendi iradesini Meclis iradesinin üstünde gördüğü" açıktır. Zaten karizmatik lider gücünü meşruiyetten değil, tarihin kendisine

¹²⁴ *Nutuk*'tan aktaran, Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları*, cilt 1, Atatürk'ün *Nutku*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul-1994, s. 90-92. [ve bundan sonra, Taha Parla-cilt.]

verdiğini düşündüğü misyondan alır. “Özetle Atatürk’ün gerektiğinde (veya genelde) Meclis’in ve kanunun üstüne çıkabileceğini düşündüğü (ve söylediği), çıkma hakkını” kendinde bulduğu açıktır. Hatta Meclis’e ve mebuslara, açıkça varlık nedeniniz benim, “*siz benim eserimsiniz*” demekten geri kalmaz.¹²⁵

Taha Parla’nın bu analizi doğrular başkaca vakalar da yaşanmıştı. Mustafa Kemal, altı ay öncesinde 1 Aralık 1921’de Meclis’e karşı benzer bir tavır içinde olmuştu. Mustafa Kemal, Heyeti Vekilinin salâhiyetiyle ilgili bir teklifin görüşülmesi sırasında söz aldı ve Heyeti Vekilinin fonksiyonunu ortaya koymak bakımından, Meclis’e hitaben “Sorarım size; Heyeti Vekile sizin buradan dağıtılmanıza karar verirse ne yapacaksınız?” diyecektir.

Bunun üzerine Hüseyin Avni, tek kelimeyle “Güleriz” deyince, Mustafa Kemal cevaben “Gülemezsiniz” diyerek, “İstanbul Meclisi Mebusan’da [...] bunu yapamadınız” dedi. Hüseyin Avni, yapanların Saray kumandanları olduğunu hatırlattı, ama Mustafa Kemal, devam etti ve “Şimdi millet komutanları var” diye cevap verdi.¹²⁶

Hükümetin karar vermesi halinde Meclis’in dağıtılabileceğinin gündeme getirilmesi, Mustafa Kemal’in ‘istediğinde ne yapabileceği’ni yeterince ortaya koymaktadır.

1.1.4- HÜKÜMET İZMİR’E ÇAĞRILDI VE EGE’DE YAĞMA

Başkumandanın Meclis’e ve hükümete karşı konumunun bir örneği de İzmir işgalden kurtarıldıktan sonra yaşandı. Daha öncesinde İzmir işgalinin birinci yılı nedeniyle konu, 15 Mayıs 1920’de Meclis’te gündeme geldi. Konuşma genel olarak İzmir’in Türk ve İslâm tarihi üzerinde yoğunlaştı.

Saruhan Mebusu Mahmud Celâl [Bayar], 1914’te Teşkilat-ı Mahsusa operasyonu ile Rumları İzmir’den ve Aydın’dan nasıl kovduklarına¹²⁷ değinmeden, İzmir’in tarihi hakkında konuştu ve 1000 yıldır Türk ve İslâm olduğunu ifade etti. Mebus Mahmud Celâl, “Nüfusu umumiyesi serveti umumiyesiyle, cımlâk ve arazisinin yüzde sekseni [80’i] Müslümanlara aittir ve orada eccadın bıraktıkları câmiler ve minareler bugün sâlibin zulüm ve kahrı altında ne kadar mahzun ve mükedder ise yarınki mesut bir âti için yine (Allahüekber) demeye namzet bulunuyorlar” diye konuştu.¹²⁸

Mersin Mebusu İsmail Safa, İzmir’in “*Türk ve İslâm*” toprağı olduğunu belirtirken, Bursa Mebusu Muhiddin Baha da, İzmir’deki cephe sayesinde bugün Ankara’da toplanabildiklerini ifade etti.¹²⁹

¹²⁵ Taha Parla-1, sf. 94-97.

¹²⁶ TBMM ZC, 1/14-1.12.1337 (1921), sf. 425-426.

¹²⁷ Celâl Bayar, *Ben De Yazdım, Millî Mücadeleye Gidiş*, cilt: 5, Sabah Gazetesi Kitapları, İstanbul-1997, sf. 103-124.

¹²⁸ TBMM ZC, 1/1-15.5.1336 (1920), sf. 306-307.

¹²⁹ TBMM ZC, 1/1-15.5.1336 (1920), sf. 309-312.

15 Mayıs 1919'da Yunan işgali sırasında İzmir'de ilk şehidin Miralay Fethi¹³⁰ olduğu vurgulanırken, Hasan Tahsin'den bahsedilmedi. Miralay Süleyman Fethi'nin ilk şehit olduğu için ailesine telgraf çekilmesi ve hatta şehit Süleyman Fethi namına abide dikilmesi de teklif edildi. Abide dikilmesi önerisinin ilgili vekâletlere gönderilmesi kararlaştırıldı.¹³¹

Yunanistan'ın Ege'de yapıldan zaman zaman gündeme getirildi¹³² ve işgalin üçüncü yılında Saruhan, Menteşe ve İzmir mebusları 15 Mayıs 1922'de mitingle işgalin protesto edilmesi kararlaştırıldığını¹³³ açıkladı. Mahmud Celâl ve Yunus Nadi dâhil 8 mebusunoluşturduğu Miting Heyeti kararında, İzmir'in beşeri ve ekonomik varlığıyla "*umamen Türk*" olduğu ilân edildi. İzmir 9 Eylül 1922'de Yunan askeri işgalinden kurtarıldı, ama 9-14 Eylül 1922 tarihli Meclis tutanağında İzmir'in işgalden kurtarıldığıyla ilgili resmi herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Hatta 13 ve 14 Eylül tarihli Meclis tutanağında İzmir'in işgalden kurtarılmasıyla ilgili tebrik telgrafları bulunduğu halde, Başkumandanlık tarafından Meclis başkanlığına yönelik resmi bir bilgilendirmenin olmaması dikkat çekicidir.¹³⁴

Başkumandanlık, hükümete ve Meclis'e İzmir'in işgalden kurtarıldığını veya Yunanistan işgaline son verildiğini bildirmemekle ne hesap içinde olabilir?

Meclis tutanağından özetle aktarıyorum:

- 11 Eylül'de Burdur Mebusu İsmail Suphi ve arkadaşlarının takrirıyla ilgili müzakerede söz alan Dahiliye Vekâleti Vekili Atâ, geri alınan yerlerde hükümetin gerekli teşkilâtı yaparak memurlar gönderdiğini, mahaller için hükümetin icabeden tedabiri alacağını ifade etti.
- İşgalden kurtarılan bölgelerdeki yangın da Meclis gündemindedir. İsmail Suphi (Burdur) ve Tunalı Hilmi (Bolu), geri alınan mahallerde yangınlardan bahsederken İzmir ismi sayılmadı.
- Maliye Vekili Hasan Fehmi (Gümüşane), kurtarılan mahallerden masraf cetveller istediğini belirtirken, pek vilâyet ismi saymasa da Afyonkarahisar'dan kalkan ordunun 15 gün sonra İzmir şehrinde emelini mahakkuk ettirdiği şekilde, İzmir'den bahis var, ama başkaca ifade yok.¹³⁵

130 Saruhan Mebusu Mahmud Celâl [Bayar], *TBMM ZC*, I/1-15.5.1336 (1920), sf. 307; Saruhan Mebusu Mustafa Necati, *TBMM ZC*, I/11-9.7.1337 (1921), sf. 216.

131 İstanbul Mebusu Ali Rıza'nın 11.9.1922 tarihli takririni (*TBMM ZC*, I/23-13.9.1338 (1922), sf. 12-13.) ile Erzurum mebusu Celâddin Arif'in takririni (*TBMM ZC*, I/23-25.9.1338, sf. 168-170.) ardından şehit miralay Süleyman Fethi ailesinin terfihi [durumunun iyileştirilmesi] hakkında bir karar itiraz edilmesine dair İstida Encümeni mazbatası, Maliye Encümenine havale edildi. (*TBMM ZC*, I/26-3.1.1339 (1923), sf. 141.) 1931 yılında da İzmir'in kurtuluşunda Hasan Tahsin'den bahis yok. (*Cumhuriyet*, 9.9.1931, sf. 1.)

132 Karesi Mebusu Vehbi (*TBMM ZC*, I/5-9.11.1336 (1920), sf. 315-318) ve İktisat Vekili Mahmud Celâl'in (*TBMM ZC*, I/6-22.11.1336, sf. 19-23) beyanatı.

133 *TBMM ZC*, I/20-15.5.1338 (1922), sf. 56-57.

134 *TBMM ZC*, I/22-9.9.1338 (1922), sf. 565-603; *TBMM ZC*, I/22-11.9.1338, sf. 608-621; *TBMM GCZ*, 3-11.9.1338, sf. 756-766; *TBMM ZC*, I/23-13.9.1338, sf. 3-43; *TBMM ZC*, I/23-14.9.1338, sf. 46-49.

135 *TBMM ZC*, I/22-11.9.1338 (1922), sf. 613-616.

- Müdafaai Milliye Vekili Kâzım [Özalp], Bursa Cephesindeki kumandanımız şifresinde şehre girildiği haberinin aldığı ve Balıkesir hakkında resmi bir işarın [yazının] olmadığını belirtti.
- Müdafaai Milliye Vekili, İzmir hakkında herhangi bilgi vermezken, İlyas Sami (Muş), Ali Rıza (İstanbul) ve Refik Şevket'in (Saruhan) İzmir ve Bursa'nın istirdadı [geri alınması] dolayısıyla Başkumandan'a milletin ebedi şükran iblağ edilmesine [ulaştırılmasına] dair takriri okundu. İttifakla kabul edildi.¹³⁶

Mustafa Kemal'in daveti

18 Eylül 1922'deki gizli celse görüşmesi hükümetle Başkumandan Mustafa Kemal ilişkisi açısından önemlidir. İcra Vekilleri Heyeti Reisi [Başbakan] Rauf, 10-17 Eylül tarihleri arasında karargâhla muntazam haberleşme sağlanamadığını belirterek, [Mustafa Kemal] Paşa Hazretleriyle vaziyet hakkında görüşmek üzere yazdığını ve aldığı cevabı da aktardı, [Baskumandan Mustafa Kemal] kendileri bulunduğu mevkiden ayrılmadığı için, bizim oraya hareket etmemizi arzu ettiklerini bildirdi. Rauf, bunu vekillerle müzakere ettiğini ve Meclis'in muvafık bulması halinde gideceğini söyledi. Yahya Galib'in (Kırşehir), heyetle beraber mi gideceksiniz şeklindeki soruya Hüseyin Rauf, Heyeti Vekile olarak gideceklerini söyleyince, o halde Meclis'i kapatalım sadaları duyuldu. Müzakereye başlandı.

Salâhattin (Mersin), hükümetin gitmesine itiraz ederek, İzmir-Ankara arasında sekiz gündür ilişki kurulamamasını eleştirirken, Tefrik Rüştü (Menteşe), hükümetin bir kısmının gidip görüşmesini önerdi.

Teferruatlı değerlendirmeyi Erzurum Mebusu Hüseyin Avni yaptı. Hüseyin Avni, Avrupalıların Ankara ile haberleşirken, Başkumandanlıkla haberleşemesinin acayip bir şey olduğunu belirterek, Anadolu'da muharebenin bittiğini ve bu halde, Başkumandan'a göre İzmir'de oturmakla, Ankara'da oturmak arasında bir farkın bulunmadığını vurguladı. Hüseyin Avni, "Ordu İzmir'i tuttuğu gün, Başkumandan burayı tutacaktı. Gelecek vazife askeriyemizi şan ve şerefle ifa ettik, şimdi ikinci vaziyet hadis oluyor. Bunun halli için de şu fedakârlık lâzımdır, diyecekti. Biz de kararımızı o gün verirdik" dedi. Başkumandanlığın devletlerle askeri vaziyet için temasının olabileceğini, ama hükümetin Meclis'siz karar alamayacağına dikkat çeken Hüseyin Avni, hükümetin gidip Başkumandanlıkla görüşmesi yerine siyasi meselelerin halli için Başkumandan Paşa Hazretlerinin Ankara'ya teşrif etmesini önerdi.¹³⁷

Hüseyin Avni'nin Başkumandanın Ankara'ya gelmesi önerisine Yahya Galib (Kırşehir) itiraz etti ve Anadolu'da seferin daha bitmediğini ve hükümetle başkumandanın telgrafla haberleşerek meselenin çözülebileceğini ifade etti. Kırşehir'in diğer mebusu Müfid, hükümetin hiçbir yere gidemeyeceğini

¹³⁶ TBMM ZC, I/22-11.9.1338 (1922), sf. 619-620.

¹³⁷ TBMM GCZ, 3-18.9.1338 (1922), sf. 784-788.

vurguladı. Konya mebusu Vehbi de, hükümetten birkaç kişinin gitmesinin uygun olacağını söyledi.

İcra Vekilleri Heyeti Reisi [Başbakan] Rauf, arada kalmış bir halde, durumunu izaha çalıştı, ama pek de izah edemedi. Ordunun muvaffak olduğunu ve Başkumandan Paşa hazretleriyle görüşmek zaruretinin bulunduğunu belirten Rauf, müzakerede vekil arkadaşların toplu bulunmak istediklerini vurguladı. Hariciye Vekili Yusuf Kemal de, Başkumandanlıkla görüşme sonrasında Meclis'e ayrıntılı bilgi verileceğini ifade etti.¹³⁸

Reisin aleni celseye geçileceğini söyledikten sonra, ilk söz alan İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf oldu ve yine mevcut durumu özetledi. Rauf, Başkumandanlıkla bazı mesaili halletmek üzere Meclis'in uygun bulması halinde Hariciye Vekiliyle yarın beraber gideceklerini söyledi.¹³⁹

Raufun bu denli sıkıntı çektiği oturumda, ilginç tavrılar verildi. Edirne Mebusu Şeref, İzmir'in adının *Güzel İzmir* olarak değiştirilmesiyle ilgili teklifi, encümene havale edildiye de, bir yıl sonra hiçbir işlem yapılmadan öyle kaldığı¹⁴⁰ anlaşıldı.

Meclise 17 gün sonra malûmat

23 Eylül 1922'de İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf ile Hariciye Vekili İzmir'e gittiği için vekil Rıza Nur, mevcut durumla ilgili bilgi verdi, pek bir şey bilmediğini ifade etmekten geri kalmadı. Meclis Rauf'tan alamadığı bilgiyi Rıza Nur'dan alma gayretindeydi.

Hariciye Vekâleti Vekili Rıza Nur, "Efendim, yeni ahval ve vaziyetten o kadar malumatımız [bilgimiz] yoktur. Bu da, işte ahval ve vaziyet malumdur, yollar iyi işlemiyor, çok zaman telgraf muhaberatı olamamıştır. Bu başlıca sebep teşkil ediyor [...] Dil dönmüyor. Reis Paşa Hazretleri İzmir'de bulunuyorlardı. Bendeniz de henüz yeni gelmiştim [...] Nihayet Meclisi Âlinin tensibi üzerine Heyeti Vekile Reisi ve Hariciye Vekili gittiler" dedi.

Rıza Nur'un bu şekilde konuşması sırasında pek çok mebus söz alıp sorular sordu veya araya girip bir şeyler söyledi. Bunlardan biri de Hüseyin Avni (Erzurum), "Efendiler, Hariciye Vekili Beyin bir saatten beri verdiği malûmatı yekûn ettim, cihanın kendisiyle ve mukadderatiyle [yazgısıyla] uğraşan bir milletin emellerini tamin [temin] edecek bir mahiyette bulmadım" ifadesini kullandı.¹⁴¹

Hükümetten bir heyetin İzmir'e gitmesiyle ilgili kararı 18 Eylül'de veren Meclis, 23 Eylül'de İzmir'den hiç bilgi gelmemesini sonuç alamasa da müzakere etti.

25 Eylül'de Rıza Nur'dan sonra Heyeti Vekile Reis Vekili olan Şerife Vekili Abdullah ahvali siyasiye hakkında verdiği beyanatta, Rauf Bey'den yoldaki

138 *TBMM GCZ*, 3-18.9.1338 (1922), sf. 788-791, 795.

139 *TBMM GCZ*, 3-18.9.1338 (1922), sf. 798; *TBMM ZC*, 1/23-18.9.1338, sf. 102.

140 *TBMM ZC*, 1/23-18.9.1338(1922), sf. 101; *TBMM ZC*, 11/1-29.8.1339 (1923), sf. 312.

141 *TBMM GCZ*, 3-23.9.1338 (1922), sf. 812-821.

intihablarına dair iki telgraf alındığını belirterek, dâhiliye ve adliye memurların gönderilmesi ve bununla ilgili kanunun bir an önce çıkartılmasını istediğini ifade etti.¹⁴² Yani 19 Eylül'de yola çıkan heyetten Meclis'e, ancak 25 Eylül'de bilgi verildi ve o da başkumandan alınan bilgiye dayanmıyordu.

Meclis beklediği bilgilenmeyi ancak 27 Eylül'de sağlayabildi. İzmir'i 9 Eylül'de işgalden kurtaran ordunun Başkumandanı Meclise ancak 17 gün sonra telgraf gönderdi. Reis, Başkumandandangelen 1/846 sayılı ve 26.9.1338 [1922] tarihli telgrafi okuttu:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine,

Harekâtı askeriyemiz İzmir havalisine, Marmara sevhiline ve Boğazlar mıntıkasına dâhil olduğu günden itibaren sathi ve çiddi harekâtı siyasiye ile memzuç ve mütedahil [karışık ve karışan] bir vaziyete girmiştir. 9.9.1338 [1922] tarihinden itibaren hemen her gün kıtaatımız İtilâf kıtaatıyla ve konsoloslariyle temas etmekte ve mütemadiyen harekâtı askeriyemizin tehirine matuf [yönelik] teşebbüsata maruz kalmaktadır. Başkumandanlık bir taraftan harekâtı askeriyeyi tehirden ve bu suretle kazanılan muvaffakiyetlerin askeri netayici katiyesini ziya'dan vikaye [koruma] endişesinde bulunmakta [...] Hükümete tebliğ olunan resmi notadan maada Başkumandanlığı vukubulan temaslar münhasıran harekâtı askeriyeye müteallik mevaddır [...] Heyeti Vekilenin birkaç gün için kâmilten burada bulunmasına ihtiyacı kati mevcut olmakla beraber Meclisi Âlinin Heyeti Vekile Reisi ile Hariciye Vekili o esnada Başkumandanlık nezdine [huzuruna] gönderilmek suretiyle gösterdiği muaveneti samimiyi de lisanı şükran ile tezkâr ederim [hatırlatırım] [...] Celsei hafiyede Meclisi Âliye kıraat olunmak üzere Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine ve berayı malumat [bilgi vermek için] Heyeti Vekile Riyaseti Celilesine takdim olunmuştur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan Mustafa Kemal¹⁴³

İzmir'in işgalden kurtarıldığı konusunda Meclis, ilk kez resmen bu telgrafla bilgilendi. Telgrafta İzmir'de 13 Eylül 1922'de çıkan yangından¹⁴⁴ tek satır bahis yoktu. Telgraf okunduktan sonra, İcra Vekilleri Heyeti Reis Vekili Abdullah ve Hariciye Vekâleti Vekili Rıza Nur, Meclis'e bilgi verdi. Bazı mebuslar da malumatın yanı sıra önergelerle müzakereyi derinleştirmek istedi.¹⁴⁵

İzmir'in işgalden kurtarılmasından 17 gün sonra Meclis'e telgraf gönderen Başkumandan Mustafa Kemal, 4 Ekim'de Büyük Taarruz hakkında Meclis'te konuştu. Detaylı bilgi veren Mustafa Kemal, İzmir'e 9 Eylül'de girildiğini ve saat

142 TBMM GCZ, 3-25.9.1338 (1922), sf. 824-825.

143 TBMM GCZ, 3-27.9.1338 (1922), sf. 833.

144 İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Demirel, cilt: 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2001, sf. 40-41.

145 TBMM GCZ, 3-27.9.1338 (1922), sf. 833-836.

10'da Belkahvesi'nden İzmir'e baktığını anlattı. Mustafa Kemal'in konuşmasından sonra hafi celsede düveli muhtelifle verilecek cevabi nota müzakere edildi.¹⁴⁶

Hem yakıldı hem yağmalandı

İzmir ve tüm Ege Yunanistan askeri işgalinden kurtarıldı. İzmir işgalden kurtarıldıktan 4 gün sonra yangın çıktı. Yangın, İzmir'le sınırlı değildi. Kütahya, Afyon, Manisa, İzmir, Aydın, Bilecik, İzmit, Bursa, Balıkesir vilâyetlerinin tamamında Eskişehir, Çanakkale, Denizli vilâyetlerinin bir kısmında Rum ve Ermeni mahalleleri boşalmış ve yakılmıştı.¹⁴⁷

İzmir dâhil işgalden kurtarılan bölgelerde malın ve mülkün yağması Meclis'te tartışıldı. Maliye Vekili Hasan Fehmi'nin açıklamasına göre yangının ekonomik maliyeti 300 milyon altın liradır ve 20 bin hane yanmıştır. Kütahya mebusu Ragıp da, yağmanın boyutunu ortaya koymak bakımından 100 bin kişinin bitiremeyeceği bir vurgundan bahsetti.¹⁴⁸

İzmir ve diğer işgalden kurtarılan kentler, yağma ve vurgunla Meclis gündemine geldi. Yağmanın önüne geçmek ve yağmacıları cezalandırmak için ne yapılacağını arayışı müzakere edildi. Teklifler kanunlaşmasa dahi, müzakere ne olduğu hakkında bilgilenmek bakımından önemliydi.

İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf, 18 Eylül 1922'de Meclis'te konuştu ve İzmir gitmek için Meclis'ten izin istedi. Gerekçesini açıkladı: İzmir'in kurtuluşunu sağlayan taarruzun Başkumandanı Mustafa Kemal, Ankara'ya gelmeyip, hükümeti davet ediyordu.¹⁴⁹ O an İzmir'de olanlar:

1- Meclis zabıtlarından anlıyoruz ki, İzmir'de kurtuluşun ertesinde yağma başlamış ve bunun komisyonu kurulmuştu; adı, *İzmir Harp Ganimet Komisyonu* idi.

2- Bir yandan mallar yağmalanırken, diğer yandan İzmir, 13 Eylül 1922'de ateşe verilmişti.

Tüm bilgiler ortaya koyuyor ki, yangın işgalden kurtarmanın devamı olup, bu durum Lozan'da gündeme geldiğinde Ankara Heyeti Reisi İsmet [İnönü] zor durumda kalacaktır.¹⁵⁰ Sadece İzmir'de yangın olmamıştı. 1915-1922 döneminde Amasya'da, Kastamonu'da, Tokat'ta, Diyarbakir'de, Edirne'de, İzmit'te, Tire'de, Samsun'da, Ankara'da ve Anadolu'nun daha pek çok yerinde bir imha yöntemi olarak yangınlar olmuştu.¹⁵¹

146 TBMM ZC, 1/23-4.10.1338 (1922), sf. 264-278; TBMM GCZ, 3-4.10.1338 (1922), sf. 860-872.

147 Nüfus İşleri Genel Müdürlüğünün 10 Yıllık Çalışma Raporu (1933), İskân İşleri, sf. 7, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4 [ve bundan sonra, Nüfus İşleri-1933.]

148 TBMM ZC, 1/25-27.11.1338 (1922), sf. 97-105; TBMM GCZ, 3-27.11.1338, sf. 1126-1127; TBMM GCZ, 3-29.11.1338, sf. 1130-1143.

149 TBMM GCZ, 3-18.9.1338 (1922), sf. 784-798; TBMM ZC, 1/23-18.9.1338, sf. 102.

150 İzmir'deki yangın ve vurgun için bakınız: AGOS, 24.11.2006, sf. 9; Lozan-4, sf. 151-157; Lozan-7, sf. 95-96; Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, 1. baskı, Ankara-1974, sf. 285, 308-309; Nevzat Onaran, *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930)*, *Emval-i Metrûkenin Tasfiyesi-II*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013, sf. 106-123.

151 Taylan Esin-Zeliha Etöz, *1916 Ankara Yangını, Felaketin Mantiği*, İletişim Yayınları, İstanbul-2015.

Bu sırada hükümet 18 Eylül 1922 tarihli kanun teklifini dahi Meclis'e vermemiştir.

Ancak 21 Ekim 1920'de Meclis'in Kütahya mebusu Ragıb'ın teklifi üzerine İzmir dâhil Yunan işgalinden kurtarılan yerlerde neler yaşandığı tartışıldı ve Encümeni Mahsus oluşturuldu.¹⁵² 24 Ekim'de encümenin bir ve hükümetin üç teklifi gündeme alındı.

İzmir'e giden Rauf, oradaki bilgilenmesiyle kanun tekliflerinin Meclise sunulmasını ertelemiş olmalı ki, teklif bir ayı aşkın süre bekletilmişti. Hükümetin 18 Eylül tarihli teklifi, niye 24 Ekim'e kadar bekletildi?

Zaten Lâzistan mebusu Ziya Hurşid ile İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf arasındaki tartışma da, gereğince kuşkuyu artırmaya yeterliydi. Ziya Hurşid, Kütahya mebusu Ragıb'ın teklifi üzerine encümen oluşturulduğunu ve teklifini hazırladığını hatırlatmasının ardından, hükümetin teklifininse encümende mazbatası hazırlanmadan Meclis gündemine geldiğine dikkat çekti. Bunun üzerine İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf, encümende müzakere edildiğini bildirmesine cevaben Ziya Hurşid encümene gelen teklifin geri çekildiğini hatırlattı. Müzakere bu içerikte devam etti.¹⁵³

Anlaşıyor ki, hükümet İzmir işgalden kurtarıldıktan 9 gün sonra tedbirler almaya karar verdi, ama bunu Meclis'e götürüp geri çekti. Neden? Bilindiği gibi İzmir'deki yangın da işgalden kurtarıldıktan 4 gün sonra çıkmıştı ve bununla ilgili İcra Vekili Heyeti Riyaseti Rauf'un anlatımı da dikkat çekiciydi.

Burdur Mebusu [ve İzmir'in kurtuluş sonrası kurulan Encümeni Mahsus Reisi¹⁵⁴] Soysallı İsmail Suphi'nin sual tahririne Heyeti Vekileden Nizamname-i Dahiliye gereği cevap verilmemesini tenkit etmesinden¹⁵⁵ sonra haficelsedeyeniden gündeme geldi. İcra Vekili Heyeti Riyaseti Rauf, üç sualden her birine tek tek yanıt verdi. Suallerden 3'üncüsü İzmir yangınıyla ilgiliydi.

"3- Bazı Amerika ve Avrupa matbuatında hâlâ Türklerin gayri medeni olduklarına güya delil olmak üzere İzmir şehrinin tarafımızdan yakıldığı yolunda neşriyat işitiliyor. İzmir'in Ermeni ve Rum erbabı ihtilali ile Yunanlılar tarafından yakıldığı hususu hükümetçe kâfi derecede neşir ve ilân edilmiş midir ve bunu tekiden vazihan [açık açık tekrarlamak amacıyla] bir daha ilâna lüzum yok mudur?"

Raufun, İcra Vekilleri Heyeti Reisi olarak *bu soruya verdiği yanıt* şöyledir:

"Efendim, İzmir'in her halde Türk askeri tarafından yakılmadığı Fransız memurini resmîyesi ve belki de Amerika memurları, sinemacıları, muhbirleri, muharrirleri rapor etmişlerdir. Hükümetimiz de tebliğ

¹⁵² TBMM ZC, 1/24-21.10.1338 (1922), sf. 68-75.

¹⁵³ TBMM ZC, 1/24-24.10.1338 (1922), sf. 121-136.

¹⁵⁴ TBMM ZC, 1/24-24.10.1338 (1922), sf. 119.

¹⁵⁵ TBMM ZC, 1/26-20.1.1339 (1923), sf. 435-437.

resmileriyle vaktiyle şununla, bununla neşretmiştir ve lüzum gördükçe icabı veçhile [gereklikçe] tashihi ezhana [anlayışı düzeltmeye] çalışıyor. Ancak bunda nazik bir mesele vardır. Bunu da Heyeti Âlinize arz etmeyi faideli gördüm. Bendeniz İzmir'e gittiğimiz zaman, Gazi Başkumandan ve ordu kumandanlarıyla görüşmeye İzmir'in istirdadını müteakip bana müracaat vaki oldu, hükümet reisi sıfatıyla. Müracaat eden zatın bana hususiyet iddia eden bir zat olduğunu da arz edebilirim. Ecnebidir bana dedi ki; hükümetiniz bunun, yani harikin [yangının] harp dolayısıyla muharebe yüzünden olduğunu ilân edemez mi, dedi. Tahkikat bitmedi, bakıyoruz, söyleriz dedim. Bu, nazarı dikkatimi celbetti. Tetkik ettim mesele mühim bir nokta zahir oldu [ortaya çıktı]. O nokta da şudur: İngiliz ve Amerikalıların şüphesiz bu meyanda yerli Müslümanlarımızın da emlâki yanmıştır. Emlak içinde birçok eşya ve emtiayı ticariye vesaire mahvolmuştur. Bunların heman yüzde yüksek bir nisbeti sigorta edilmiştir. Zarar ve ziyan meselesi vardır. Eğer hükümetimiz bunu harpten diyecek olursa İngilizler, Amerikalılar tahmini olarak 15 milyon İngiliz lirası gaip ediyorlar. Eğer kazaen falan 10 milyon lira kazanıyorlar. Bunda Türk Müslüman menfaati de vardır. Onun için bugün muvafık görmedim, şu ve bu suretle değil bir tarafta 15 milyon lira kazandırmak veyahut birtakım Türk kardeşlerimize para ziyan ettirmek, onun için bunun zamanı gelmemiştir. Sulhu yapalım, tetkikatı ikmal edelim, o vakit kim kârda kim zararda anlayalım. Ona göre ilân ederiz."¹⁵⁶

Burada Rauf, sadece ecnebi yetkilinin söylediğini aktardı ve Başkumandan ile diğer kumandanlarla yaptığı görüşmeyi aktarmadan, yangının nasıl çıktığını ifade etmiş oldu. Sigorta şirketleri konusunda Lozan'da, Rauf'un söylediğinin tam tersi gündeme geldi. 20 Ocak 1923'de Türkiye Heyeti'nin Lozan'da verdiği memoranduma göre İzmir, Bursa, Afyon, Ankara'nın Haymana ilçesine kadar pek çok yerleşim yeri Yunanlı işgal kuvvetlerince yakıldı. Belirlenen *zararın toplamı 1,3 milyar lirayı aşmıştı*.¹⁵⁷

Zararın müzakeresinde yangınla ilgili Türkiye İktisat Bakanlığının beyannamesi gündeme geldi ve Ankara'nın iddiasının tamamen asılsız olduğu öne sürüldü. Lozan'da 22 Haziran 1923'de İtalya delegesi M. Montanga (İtalya), İzmir yangını ve sigorta şirketleriyle ilgili Türkiye İktisat Bakanlığı'nın İzmir'de yayımladığı 30 Nisan 1923 tarihli bildiriye tarafların bilgisine sundu:

"İzmir yangınının, savaşın bir sonucu olmadığı ispatlanmış bulunduğu göre, bu yangının yol açtığı zararların karşılığını ödemekten kaçınan sigorta ortaklıkları, bu konuya ilişkin kanunun 20'inci maddesine aykırı davranmış bulunmaktadır. Kanuna uygun davranmayan ortaklıklara

156 TBMM GCZ, 3-5.2.1339 (1923), sf. 1277.

157 Lozan-4, sf. 151-157.

hükümetçe verilmiş olan beyannameler yok ve geçersiz sayılacak, bağlı ortaklıkların çizelgesi yayınlanacak ve bunların acenteleri ve şubeleri kaldırılacaktır. Yanmış bulunan sigortalı taşınmaz mallar sahiplerinin ilgili sigorta ortaklıklarına başvurmaları, istemleri dikkate alınmazsa 18'nci madde uyarınca yetkili mahkemelere gitmeleri ve mahkemelerin verecekleri kararları uygulamaları gerekecektir.”¹⁵⁸

Türkiye İktisat Bakanlığı, sigorta şirketlerini ‘*kapatırız*’ diye tehdit etti. Bilirinin devamında Montagna, Türkiye İktisat Bakanlığı’nın “İzmir yangınının savaşın bir sonucu olmadığıнын ispatlanmış bulunduğu” yönündeki tespitini hatırlatarak, Türkiye Heyeti’nin 20 Ocak 1923 tarihli memorandumundaki “İzmir’in, Türk işgalinin ertesi günü harekete geçmiş ve kentin en varlıklı parçasını yakıp yok ettiğini” açıklaması¹⁵⁹ arasında göze çarpan bir çelişkinin olduğuna dikkat çekti. Montagna, Türkiye hükümetinin sigorta şirketlerini böyle zorlamasından dolayı İtalyan, İngiliz, Fransız heyetlerinin üzüldüğünü ve durumu protesto ettiklerini belirtti.

Türkiye Heyeti Başkanı İsmet, hemen söz aldı ve incelenmekte olan soruyla ilişkisi olmayan bir konunun gündeme getirilmesine şaşırığını ifade etmekle yetindi.¹⁶⁰

Yangının İzmir işgalden kurtarıldıktan sonra çıktığı konusunda fikir birliği vardır. Yangın özelinde İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf ile İktisat Bakanlığının bildirisinde sigorta şirketleriyle ilgili çelişkili bir durum vardır, onu hatırlatıyorum.

İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf’a ecnebinin söylediği şu: Yangın harpten çıktı denildiğinde sigorta şirketlerinin kaybı 15 milyon lira. Yangın kazaan olduğunu yani savaşla ilgisinin olmadığını söylediğinde sigorta şirketlerinin kazancı 10 milyon lira.

İktisat Bakanlığının beyannameinde söylediği şu: İzmir yangınının savaşla bir ilgisi yoktur. Bunun için sigorta şirketleri zararı ödemelidir.

Anlaşıldığı gibi Lozan’da gündeme gelen İktisat Bakanlığının beyanname-si, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf’un anlatımıyla çelişiyor. *Yangının harpten çıkmaması halinde sigorta şirketleri, Rauf’ın anlatımına göre kâr, İktisat Vekâletine göre zarar ediyor.* Böylesine çelişkili bir durumun Rauf’un yanlış anlamasından veya anlatımından kaynaklanıyor. İktisat Bakanlığı, sigorta şirketlerini zorlamaya gayret ediyor.

Sonuç olarak yangında kafa karışıklığı olsa da, değerlendirmeye devam ediyorum. Yağma ve yangının bir arada yaşanması, *İzmir Harp Ganimet Komisyonu*’nun niye kurulduğunu ve Menhubat [yağmalanmış şeyler/mallar] Komisyonu’nun niye kurulmaması olabileceğini anlaşılmaktadır.

158 Lozan-7, sf.95-96.

159 Lozan-4, sf. 151’deki dipnot.

160 Lozan-7, sf. 96.

‘Fevkalâde Heyetler’ teklifi

Meclis’te yangın üzerinde durulmazsa da yağma gündemindedir. Kütahya Mebusu Ragıb’ın kurtarılan yerlerde icab eden meseleler için beş encümeninden intihab edilecek [seçilecek] bir heyet teşkiline dair teklifinin müzakeresinde İzmir’deki vurgun gündeme geldi. Ragıb, gözlemlerini anlattı. Ragıb’ın teklifi üzerine İktisat, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye, Muvazenei Maliye, Dahiliye ve Nafia encümenlerinden üçer kişinin katılımıyla Encümeni Mahsus [Özel Komisyon] kuruldu.¹⁶¹

23 Ekim’de bu Encümeni Mahsus’un 22.10.1922 tarihli ‘Kurtarılan Yerlere Fevkalâde [Olağanüstü] Heyetler İzamı Hakkında Kanun’ teklifinin müzakeresi yapıldı ve gerekçesinin yazılmasıyla ilgili teklif kabul edildi. Gerekçesinde, istenilen sonucun alınması için heyetlerin fevkalâde salâhiyetli [olağanüstü yetkili] olması gereğine dikkat çekildi.¹⁶²

Encümeni Mahsus’un kanun teklifinin gerekçesi 24 Ekim’de Meclis’te okundu, özetliyorum:

Bu “hiyaneti vataniye [vatana ihanet] ve harbiye, emvali ganaim [mal ganimeti], emvâli metrûke [sahipsiz bırakılan mallar], emvâli meşkûke [şüpheli mallar], iâşe ve ilbas [yedirme ve giydirme], inşâ ve iskân [yapma ve yerleştirme], ziraat ve iktisadiyat” sorunudur. Önce vatana ihaneti ve savaşı doğrudan doğruya ilgilendirdiği için encümenimiz, bunun, İstiklal Mahkemeleri hakkındaki müzakereden ayrı bir celseye ertelemesini uygun buldu ve halkın ihtiyacını kolaylaştıracak tedbir alınmasına karar verdi. Heyetlerin mıntıklarında fevkalâde yetki sahibi olması, hükümetin icrasını ihlal eder gibi görünüyorsa da, işin gereği olarak yapılması zaruridir. Memurları çalıştırabilmek için bunlar üzerinde etkili olmak için gerekli tedbirleri alabilmelidir. Aksi takdirde güvenlik sağlanamaz.¹⁶³

Encümeni Mahsus’un Fevkalâde Heyetlerle ilgili kanun teklifinin gerekçesinde sahada olabilecek sorunlar/maddeler: 1- hiyaneti vataniye [vatana ihanet] ve harbiye, 2- emvali ganaim [mal yağması], 3- emvâli metrûke [sahipsiz bırakılan mallar], 4- emvâli meşkûke [şüpheli mallar], 5- iâşe ve ilbas [yedirme ve giydirme], 6- inşâ ve iskân [yapma ve yerleştirme], 7- ziraat ve iktisadiyat olarak sıraladı.

Encümeni Mahsus, işgalden kurtarılan bölgelerde vatana ihanet, halkın yeme, giyme ve barınma gibi sorunlarının yanı sıra, malın yağması ve sahipsiz mallar gibi konuya da dikkat çekildi. Çünkü Ege’yi Yunan işgalinden kurtarma dönemi, sadece *askeri işgalin tasfiyesi* değil, ifade edildiği gibi *malın ve mülkün yağması* dönemidir. Peki, bu malın ve mülkün sahiplerine ne oldu?

Encümeni Mahsus’un teklifi, hükümetin 18 Eylül 1922 tarihli Bursa, İzmir, Balıkesir ve Kütahya’da Heyeti Murakabe kurulmasını öngören talimatıyla, ‘Kurtarılan Memleketlere Gönderilecek Fevkalâde Heyetler Hakkında Kanun’ teklifi olarak birleştirildi. Encümenin 28.10.1922 tarihli birleştirilmiş teklifte görev ve ilgili sahası belirlendi.

161 TBMMZC, I/24-21.10.1338 (1922), sf. 68-75.

162 TBMMZC, I/24-23.10.1338 (1922), sf. 109-110.

163 TBMMZC, I/24-24.10.1338 (1922), sf. 118-119.

Buna göre, kurtarılan yerlerde harp nedeniyle idari, iktisadi, mali ve sıhhi meseleler ve halkın ihtiyacını incelemek ve hükümet teşkilatını çalıştırmak ve seyyar hâkimlerle, Menhubat [yağmalanmış şeyler/mallar] Komisyonu ve Muaveneti İctimaiye Komisyonu ve Emvâlî Metrûke Komisyonu¹⁶⁴ faaliyetini yakından denetlemek ve takip etmek üzere, Bursa, İzmir, Balıkesir, Kütahya'da Fevkalâde Heyetler kurulması (madde 1) öngörüldü. Devamı maddelerde Fevkalâde Heyetler'in oluşumu, görevi ve Menhubat Komisyonları ile ilişkisine yönelik hükümler yer aldı (madde 2-5). Teklif reddedildi, kanunlaşmadı.¹⁶⁵

Yağmanın varlığı o denli ki, mevcut komisyonları denetlemek üzere bir Fevkalâde Heyetler kurulması önerildi, ama kanunlaşmadı. Fakat bu konuda yeni bir teklif gündeme getirildi.

Menhubat Komisyonu ne yaptı?

Ege'deki vurgun ve yağmayla ilgili Encümeni Mahsus'un teklifi reddedilirse de, 24 Ekim'deki oturumda reis, hükümetin ayrıca iki kanun teklifini gündeme getirdi. Bunlar 18 Eylül 1922 tarihli *Yunanlılardan Tahlis Olunan ve Edilecek Olan Mahallerde Menhubat Komisyonlarının Sureti Teşkiliyle Vazaifine Dair Kanun* ile *Yunanlılardan Ahiren İstihlâs Olunan ve Bilâhara Edilecek Olan Memleketlerde Teşkil Olunan Muvakkat Mahakimi Cezaiyeye Dair Kanun* teklifidir.

Hükümetin vurgun olaylarıyla ilgili 18 Eylül 1922 tarihli Menhubat [yağmalanmış şeyler/mallar] Komisyonu kurulması hakkındaki teklifi encümenin 25 Ekim 1922 tarihli kanun teklifi olarak Meclis gündemine geldi. Encümen, hükümetten gelen teklif ismini yeniden düzenlerken, bazı maddelerde değişiklikler yaptı. Yunanlılardan Tahlis Olunan Mahallerde Menhubat Komisyonlarının Sureti Teşkiliyle Vazaifine Dair Kanun teklifinin müzakeresi 30 Ekim, 15 Kasım ve 18 Kasım 1922 tarihlerinde yapıldı ve kabul edilen 282 sayılı kanunu¹⁶⁶ özetliyorum:

164 *Emvâlî Metrûke Komisyonları* Haziran 1915'de kuruldu ve Kasım 1915'ten itibaren yerini Tasfiye Komisyonlarına bıraktı; bir kısmı da çalışmaya devam etti. 10 Haziran 1915 tarihli talimatname gereği sürün Ermeniler'in mülkünün idaresi ve satımı vesaire işlemleriyle görevli 33 Emvâlî Metrûke Komisyonu faaliyet gösterdi. 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunuyla, sürülenlerin mülkünün tasfiye edilmesiyle görevli Tasfiye Komisyonları, Emvâlî Metrûke Komisyonlarının yerini aldı ve bunlardan da 42 tane kuruldu. (10 Haziran 1915 tarihli Harp ve Olağanüstü Siyasi Durum Sebebiyle Başka Yerlere Gönderilen Ermenilere Ait Mülk ve Arazinin İdare Şekli Hakkında Yönetmelik, Birinci Dünya Harbi, Klasör: 361, E. Dosya No: 1030, Y. Dosya No: 1445, Fihrist No: 1-3, aktaran Genelkurmay ATASE, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918*, cilt: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2005, sf. 139-142, 433-438; 14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915) Tarihli Kanunu Muvakkat Mucibinöe Âher Mahallere Nakledilen Eşhasın Emvâl, Düyun ve Mazlubatı Metrûkesi Hakkında Kanunu Muvakkat, *Takvim-i Vekayi*, 14 Eylül 1331, No: 2303'ten aktaran, *DÜSTUR*, Tertib-i Sani (2. Tertip), cilt: 7, 1 Teşrin-i Sani 1330-31 Teşrin-i Evvel 1331, Dersaadet-1336, sf. 737-740; Komisyonlar için bakınız, Nevzat Onaran, *Osmanlı'da Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1914-1919)*, *Emvâlî Metrûkenin Tasfiyesi-I*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013, sf. 329-347.)

165 *TBMM ZC*, 1/24-24.10.1338 (1922), sf. 119, 122-123; *TBMM ZC*, 1/24-30.10.1338, sf. 261; *TBMM ZC*, 1/25-4.12.1338, sf. 187-188.

166 20 Kasım 1922 tarihli ve 282 sayılı Yunanlılardan Tahlis Olunan Mahallerde Menhubat Komisyon-

Düşmandan kurtarılan ve kurtarılacak mıntıklarda gasp edilmiş 1000 lira-ya kadar menkul ve 1000 lira aşağı ve yukarısı gayrimenkul davalar için Menhubat Komisyonu kurulacak. Komisyon en büyük mülkiye memuru veya uygun bulacağı birinin riyasetinde oluşturulacak. Davalar nedeniyle yeni komisyonlar kurulabilecek. (madde 1)

4 ay süreyle görev yapacak reis hariç 6 azadan oluşan komisyonlar, her mahalde idare ve belediye meclisince seçilecek (madde 2-3).

Komisyonun kesinleşen kararına itiraz edilebilecek (madde 4 ve 5).

Komisyonun seçimi ve vazifesiyle ilgili talimatı Adliye ve Dahiliye vekâletleri hazırlayacak ve özlük hakkı da talimatla belirlenecek (madde 6-7).

Son iki madde yürürlük ve icra memuru hakkındadır. 282 sayılı kanunun 6'ncı maddesi gereği talimatnamenin hazırlanmasıyla komisyonların kurulup, göreve başlaması gerekiyordu; ama ne yapıldığı bir soru olarak kaldı.

Teklifin kanunlaşmasından beş gün sonra 25 Kasım'da kurtarılan yerlerde emvâl-i metrûkenin yağmalanmasıyla ilgili müzakereye Meclis'te devam edildi. Yasal düzenlemenin yapılmasıyla ilgili teklif veren Kütahya mebusu Ragıp, kendisine gönderilen mektubu Meclis'te okudu. Mektupta yağmanın ve vurgunun nasıl yapıldığı anlatılıyordu.¹⁶⁷

Özel mahkemelere rûd

Hükümetin 18 Eylül 1922 tarihli bir diğer teklifi de, işgalden kurtarılan bölgelerde gerekli yargılamanın yapılmasıyla ilgiliydi. Bu, 30 Kasım'daki oturumda encümenin 28 Ekim 1922 tarihli *Düşmandan Kurtarılan Memleketlerde Teşkil Olunan Muvakkat Mahakimi Cezaiye Dair Kanun Layihası* olarak okundu. Teklif adında hükümetin 'Yunanlılar' dediği, encümen tarafından 'Düşmandan' olarak değiştirildi ve bazı maddelerde de değişiklikler yapıldı. Teklif maddeleri özetle şöyleydi:

Düşman işgalinden kurtarılan memlekette, hükümetin yeniden kuruluşuna kadar yapılan suçlar ve kabahatler hakkında davayı görmek üzere Muvakkat Mahakimi Cezaiye kurulması öngörüldü (madde 1).

Kazanın azami 20 mıntıkaya bölünmesi ve her mıntıkaya seyyar hâkim ile savcı tayini ve mahkemenin görevi madde 2 ve 3'de düzenlendi.

Mahkeme 4 ay süreyle görevlidir ve güvenliği kendi yetkisindedir (madde 4-5).

Son iki maddede, yürürlük ve icrasından sorumlu olan vekâlet hakkındadır.

Müzakeresinde her ne kadar farklılığı ifade edilmiş olsa da bir tür seyyar *İstiklal Mahkemeleri* olarak tartışıldı. Maddelere geçmekle ilgili oylama sonucunda reddedildi.¹⁶⁸

larınin Sureti Teşkiline Dair Kanun, *TBMM ZC*, I/24-24.10.1338 (1922), sf. 122; *TBMM ZC*, I/24-30.10.1338 (1922), sf. 260-269; *TBMM ZC*, I/24-15.11.1338 (1922), sf. 514-525; *TBMM ZC*, I/24-18.11.1338 (1922), sf. 553-561; *TBMM ZC*, I/25-20.11.1338 (1922), sf. 10-12, 19 ve Fihrist-sf. 5.

¹⁶⁷ *TBMM ZC*, I/25-25.11.1338 (1922), sf. 66-67.

¹⁶⁸ *TBMM ZC*, I/24-24.10.1338 (1922), sf. 120; *TBMM ZC*, I/24-30.10.1338, sf. 260-261; *TBMM ZC*,

İzmir Harp Ganimet Komisyonu

İzmir'in işgalden kurtarılması sonrasında üç kanun teklifi gündeme geldi:

1. Kurtarılan Memleketlere Gönderilecek Fevkalâde [Olağüstü] Heyetler Hakkında Kanun teklifi reddedildi.
2. Düşmandan Kurtarılan Memleketlerde Teşkil Olunan Muvakkat Mahakimi Cezaiyyeye Dair Kanun teklifi reddedildi.
3. Yunanlılardan Tahlis Olunan Mahallerde Menhubat [yağmalanmış şeyler/mallar] Komisyonlarının Sureti Teşkiline Dair Kanun teklifi 282 sayılı kanun olarak kabul edildi.

Üç tekliften bir tanesi kanunlaştı. Böylece işgalden kurtarılması sonrasında yaşanan yağmaya ait faaliyetlerin cezalandırılmasını sağlayacak mahkemeler üst düzeyde denetim amacıyla Bursa, İzmir, Balıkesir, Kütahya'da kurulacak Fevkalâde Heyetler kurulamadı.

Bu halde kabul edilen 20 Kasım 1922 tarihli ve 282 sayılı kanunla görev alanı yağmalanmış mallar olan Menhubat Komisyonu kuruldu mu?

Kaç tane kuruldu?

Yoksa kurulamadı mı?

Menhubat Komisyonları kurulduysa ne işler yaptı?

Bu tür soruları sıralamak mümkündür.

Bursa, İzmir, Balıkesir, Kütahya vilâyetlerinden, İzmir'de Menhubat Komisyonu'nun kurulduğu konusunda bir netlik bulunmasa da, bu vilâyette yani İzmir'de iki önemli komisyon faaliyet göstermiştir:

1. İzmir Tasfiye Komisyonu
2. İzmir Harp Ganimet Komisyonu

Tasfiye Komisyonu, ilgili mevzuatla¹⁶⁹ kurulan 1915'ten beri sürülen Ermeniler, Rumlar ve diğer milletten insanların geride kalan menkul ve gayrimenkul tüm mallarını tasfiye etmekle görevli bir devlet teşkilatıydı. Böyle bir teşkilat İzmir'de kurulmuş¹⁷⁰ ve *İzmir Tasfiye Komisyonu* olarak faaliyet sürdürmüştür. İzmir Ticaret Odası Meclisi'nin 11 Eylül ve 30 Eylül 1923 tarihli kararları İzmir Tasfiye Komisyonu faaliyetiyle ilgilidir. Bir diğer komisyon da, *İzmir Harp Ganimet Komisyonu*'dur¹⁷¹ ve oda meclisinin 30 Ocak 1923 tarihli toplantısında, bu komisyondan gelen tezkerede ismi geçenlerin araştırılması kararlaştırılmıştır.

1/25-2.12.1338, sf. 167-180; *TBMM ZC*, 1/25-4 ve 6.12.1338, sf. 187-188, 205 ve 209.

169 15 Nisan 1923 tarih ve 333 sayılı kanunla yeniden düzenlenen 26 Eylül 1915 tarihli Muvakkat Kanun ve 29.4.1923 tarihli talimatname, *Takvim-i Vekayi*, 14 Eylül 1331, No: 2303'ten aktaran *DÜSTUR*, Tertib-i Sani (2. tertip), cilt: 7, Dersaadet-1336, sf. 737-740 ve *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 4, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 65-67, 77-82.

170 BOA-Katalog, HR. İM, 87/59, 31 Teşrinievvel 1339 (31 Ekim 1923); İzmir Ticaret Odası, *Meclis Karar Defteri-1, 1922-1930*, Hazırlayan: Dr. Fikret Yılmaz, İzmir Ticaret Odası, Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları-5, İzmir-2008, sf. 90, 92.

171 İzmir Ticaret Odası, *Meclis Karar Defteri 1-11, 1922-1930*, Hazırlayan: Dr. Fikret Yılmaz, İzmir Ticaret Odası, Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları-5, İzmir-2008, sf. 28, 68.

İzmir Harp Ganimetleri Komisyonunun işbaşında olduğu bir yerde, yağmalanmış mallarla ilgili Menhubat Komisyonu ne yapabilmıştır? Bu halde Menhubat Komisyonu'nun kurulmadığını düşünmek mümkündür!

Özetle: Yunanistan askeri işgalinden kurtulmadan sonra yaşanan iki gerçek vaka, yangın ve yağma; Lozan'da da gündeme geldi. İzmir özelinde olduğu gibi yangın Yunan askeri kovulduktan sonra çıktı. Yangınla birlikte mal ve mülk de yağmalandı. Diğer bir deyişle Yunan askeri işgalden kurtulmanın devamı olarak yangın ve yağma, Rumların (ve kalan Ermenilerin) malıyla ve canıyla tasfiye edildiğinin *milli ve yerli* faaliyettir.

1.1.5- 'DİKTATORIAL BİR CUMHURİYET'

İzmir'in Yunan askerinin işgalinden kurtarılması ardından saltanatın ilgası ve uluslararası düzeyde Lozan Antlaşması'nın imzalanması sonrasında, bir anlamda 1921 Anayasası'nın birinci maddesindeki "*Hâkimiyet, bilâ kaydü şart milletindir...*" hükmünün gereği olarak sistemin niteliği konusu Ankara gündemindedir.

Bu hükümle, mevcut sistem fiilen ve hukuken Cumhuriyet'ti. Bu durum, Meclis'in iki kararıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun ve saltanatın ilgasıyla daha da pekiştirildi.¹⁷²

Faruk Alpkaya'nın doktora tezinde o dönemle ilgili gelişmeler özetle şöyle:

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda Halk Fırkası programını hazırlayan komite tarafından tadilat yapıldığı haberleri 9.8.1923'te *Hakimiyet-i Milliye* ve *Tevhid-i Efkâr*'da yer aldı.

Bu tür haberlere daha sonra da devam edildi.

25 Eylül 1923'te Mütchassislar Encümeni tarafından hazırlanan taslak Halk Fırkası Divanına sevk edildi.

İstanbul gazeteleri tartışmaya muhalif olarak yaklaşırken, Ankara gazeteleri de Cumhuriyet fikrindedir.

Fırka Divanı, 4 Ekim'de devletin adını *Türkiye Cumhuriyeti* olmasını kararlaştırdı.

5 Ekim'de Mustafa Kemal reisliğinde toplanan özel bir Mütchassislar Encümeni Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda yapılacak değişiklikleri görüşmeye başladı.

12 ve 13 Ekim'de de Mütchassislar Encümeni yine Mustafa Kemal reisliğinde toplandı ve çalıştı.

Mütchassislar Encümeni, 14 Ekim'de 8 ayrı tasarı arasında uygun olanını açıkladı ve 14-15 Ekim'de Reiscumhur'a verilecek yetkileri görüştü.

16-18 Ekim'de tartışmalara devam edildi.

Görüşmenin yoğunlaştığı bu sırada hükümette peş peşe istifalar gündeme geldi.

172 Taha Parla, *Türkiye'de Anayasalar*, 3. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2002, sf. 17-21.

Mütehasıslar Encümeni, 21 Ekim'de toplanarak İcra Vekilleri Heyetinin yetkileri konusunu ele aldı.

18 Ekim'de Rauf (Orbay), Refet (Bele) ve Adnan (Adivar) ayrı ayrı Halife Abdülmecid'le görüştü.

Ekim ayı başında Ordu Müfettişliğine atanan Ali Fuat, 23 Ekim'de TBMM Riyasetine, Meclis Reisisaniliği [Başkan Yardımcılığı] görevinden istifa ettiğini bildirdi.

20 Ekim'de fırka grubunda Dahiliye Vekili Ali Fethi, Heyeti Vekile Reisi [Başbakan] olarak işlerinin yoğunluğu nedeniyle vekillikten çekileceğini açıkladı ve 24 Ekim'de istifa etti.

25 Ekim'de fırka grubu, Ali Fuat ve Ali Fethi yerine seçim yaptı.

26 Ekim'de Heyeti Vekile yani hükümet topluca istifa etmeye karar verdi.

27 Ekim'de fırka grubu istifayı görüştü.

Tartışmalar gazetelerde yer aldı.

29 Ekim'de Heyeti Vekileyi belirlemek üzere fırka grubu toplandı. BMM Reisi Mustafa Kemal de mebuslarla görüştü. Grup, yeni Heyeti Vekileyi [hükümeti] belirledi.

Aynı gün toplanan Meclis, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan değişikliği kabul etti ve ardından Reisicumhur'u seçti.¹⁷³

Teklif geldi ve geçti

Meclis 1923 yılı 2-27 Ekim tarihleri arasında 13 gün çalıştı. Hiçbir oturumda Cumhuriyet ilânıyla ilgili Teşkilat-ı Esasiye'de tadilat için teklif görüşülmedi.¹⁷⁴

29 Ekim 1923'teki ikinci Reisvekilli İsmet Başkanlığında, Meclis toplandı ve birinci celsesaat 18'de başladı, İsmet reisliğinde. 1921 Anayasasında değişiklik teklifi 29 Ekim'de Meclis'e sunuldu ve encümene havale edildi. Encümen hemen *Kanunu İisasi Encümeninin, Teşkilât-ı Esasiye Kanununun Bazı Mevadının Tadiline Dair Kanun Teklifi ve Encümen Mazbatasını* hazırladı ve Meclis Başkanlığına sundu.¹⁷⁵

Teklifi Meclis'e verenin kimliğiyle ilgili isim yok, oradan encümene havale edildiği kararı da yok. Kimi teklifler için yapıldığı gibi teklifi sunan, gerekçesi ve bununla ilgili encümen mazbatasını demayı vesaire zaptı da yok. 29.10.1923 tarihli kanun teklifinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 1'inci, 2'nci, 4'üncü, 10'uncu, 11'inci ve 12'nci maddelerinin tadili teklif edildi.

Teklifin 2'nci maddesiyle, *Türkiye'nin hem dini hem de resmi dili* oluyordu. Maddeler okundu, kısa müzakerenin ardından hemen kabul edildi.

29 Ekim 1923 tarih ve 364 sayılı kanunla 1921 Anayasası'nın 1'inci, 2'nci, 4'üncü, 10'uncu, 11'inci ve 12'nci maddeler değiştirildi:

173 Faruk Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, İletişim Yayınları, İstanbul-1998, sf. 55-97.

174 TBMM ZC, 11/2-2'den 21.10.1339 (1923), sf. 425-861; TBMM ZC, 11/3-24'ten 27.10.1339 (1923), sf. 1-77.

175 TBMM ZC, 11/3-29.10.1339 (1923), sf. 80, 89-99.

Madde 1- "...Türkiye devletinin şekli hükümeti, Cumhuriyettir."

Madde 2- "Türkiye devletinin dini, dini İslâm ve resmi lisanı Türkçe'dir."

Madde 4- "Türkiye devleti TBMM tarafından... İcra vekilleri vasıtasıyla idare eder."

Madde 10- "Türkiye Reisicumhurunu, TBMM umumiyesi tarafından ve kendi azası meyanından bir intihap devresi için intihap olunur..."

Madde 11- "Türkiye Reisicumhuru devletin reisidir..."

Madde 12- "Başvekil, Reisicumhur tarafından ve Meclis azası meyanından intihap olunur..." gibi altı maddelik değişiklik teklifi oybirliğiyle kabul edildi.¹⁷⁶

Böylece devletin, Cumhuriyet'le hem *resmi dilinin* hem de *dininin* olması sağlanmıştı.

1921 Anayasasında değişiklik yapılması teklifi kabulü sonrasında, Dr. Fikret (Ertuğrul), Reisicumhur seçimine geçilmesini teklif etti. Reis teklifi oyladı, kabul edildi.

Reisicumhur için teklif edilen bir kimse olmadığı gibi, aday olan da yoktu. Seçim yapıldı ve sonunda reis, reye iştirak eden 158 azanın müttefikan Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal'i *Cumhuriyet Riyasetine* seçtiğini açıkladı.

Reisicumhur seçimi Meclis'in 29 Ekim 1923 tarihli kararı olarak kabul edildi.¹⁷⁷

Özetle: Reisicumhur için aday yok, isim öneren yok, ama seçim yapıldı ve Mustafa Kemal Reisicumhur seçildi.

Büyük Millet Meclisi'nin ikinci dönem mebus sayısı 287¹⁷⁸ olduğuna göre Mustafa Kemal, Meclis'in yüzde 55 oyuyla reisicumhur seçilmişti.

Oylamalarla ilgili tam bir netlik bulunmamaktadır. 1921 Anayasasında yapılan değişiklikle ilgili zabıta görüşmeye ne kadar mebus katıldığı ve değişiklik teklifinin kaç oyla kabul edildiği bilgisi yer almıyor. Zabıta reisicumhur seçimiyle ilgili olarak kimin ne oy verdiğinin liste dökümüne¹⁷⁹ de yer verilmemiştir.

Böylece 1921 Anayasasının 11'inci maddesinin "Vilâyet mahalli umurda manevi şahsiyeti ve muhtariyeti haizdir. Harici ve dâhili siyaset, şer'i, adli ve askeri umur, beynelmilel iktisadî münasebat ve hükûmetin umumi tekâlif

176 29.10.1339 tarih ve 364sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun, *TBMM ZC*, II/3-29.10.1339 (1923), sf. 89-99 ve Fihrist-sf. 4; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, 2. basılış, Ankara-1948, sf. 158.

177 TBMM'nin 29.10.1339 tarih ve 30 no'lu Teşkilât-ı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Lâyihası Kanunienin Kabulü Münasebetiyle Reisicumhurun Derhal İntihabı Hakkında Kararı, *TBMM ZC*, II/3-29.10.1339 (1923), sf. 99 ve Fihrist-sf. 5; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, 2. basılış, Ankara-1948, sf. 159.

178 *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM II. Dönem (1923-1927)*, cilt: 3, TBMM Vakfı Yayınları No: 3, Ankara-1995, sf. 5, 815 [ve bundan sonra, TPT/dönem-cilt].

179 *TBMM ZC*, II/3-29.10.1339 (1923), sf. 110.

ile menafîi birden ziyade vilâyata şâmil hususat müstesna olmak üzere Büyük Millet Meclisince vaz edilecek, kavanin mucibince Evkaf, Medaris [medreseler], Maarif, Sıhhiye, İktisat, Ziraat, Nafia ve Muâveneti [yardımlar] içtimaiye işlerinin tanzim ve idaresi vilâyet şûralarının salâhiyeti dahilindedir” hükmü, “Türkiye Reisicumhuru devletin reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve Heyeti Vekileye riyaset eder” şeklinde değiştirildi.

1921 Anayasası’ndaki değişikliklerle Türkiye devletinin hükümet şekli Cumhuriyet (madde 1) olarak ilân edilirken, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti hem resmi dile hem de dine kavuştu (madde 2).

Ayrıca müzakere sürecinde milletin adı da netleştirilmiştir.

1921 Anayasasında tadilat ve reisicumhur seçiminde yapılan tanımlama *Türk milleti*, Türkiye Cumhuriyeti, Türkiye devleti, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk devleti, Türkler, kullanılmıştır ve Reisicumhur Mustafa Kemal de konuşmasında Türk milleti demiştir.¹⁸⁰

Dili ve dini olan Türkiye Cumhuriyeti milletin adı; Türk’tür.

Ayrıca Cumhuriyet ilanı öncesinde peş peşe istifalar Ankara, İstanbul tartışması olarak yorumlandı. Bu, Ankara’ya karşı Halifenin bulunduğu İstanbul’un öne sürülmesi, Cumhuriyet siyasetinde önemi olan bir konudur.

Şefin kararı

Halk Fırkası’nda Cumhuriyet’le ilgili yapılan görüşmeler ve gazetelere yansıtılan haberler, sanki hiç yokmuş gibi, Mustafa Kemal’in Cumhuriyet ilanıyla ilgili *Nutuk*’taki anlatımı dikkat çekici:

“Yemek esnasında; yarın Cumhuriyeti ilân edeceğiz! dedim. Hazır bulunan arkadaşlar, derhal fikrime iştirak ettiler [...] Efendiler görüyorsunuzki, Cumhuriyet ilanına karar vermek için Ankara’da bulunan bütün arkadaşlarımı davete ve onlarla müzakere ve münakaşaya asla lüzum ve ihtiyaç görmedim [...] Yalnız İsmet Paşa, Çankaya’da misafir idi. Onunla yalnız kaldıktan sonra, bir kanun layihası müsveddesi hazırladık.”¹⁸¹

Nutuk’tan bu alıntıyı yapan Taha Parla’nın bununla ilgili yorumu dikkat çekicidir:

“Cumhuriyeti resmen ilân etmenin ‘zaman-zemini’ gelmiştir. Artık bir ‘millî sır’ gibi saklanmasına gerek kalmamıştır. Zaten yemekte bulunanlar en yakın ve uysal alt şeflerdir, Atatürk’ün fikrine elbette derhal katılacaklardır. Atatürk’ün ‘tesbit ettiği(m) program ve verdiği(m) talimat’ı yerine getireceklerin başındadırlar. Yoksa bu bir danışma toplan-

180 TBMMZC, II/3-29.10.1339 (1923), sf. 90-99.

181 *Nutuk*’tan aktaran, Taha Parla-1, sf. 129.

tısı değildir. Ayrıca Atatürk, ‘Ankara’da bulunan bütün arkadaşları(nı) davete ve onlarla görüşme ve tartışmaya asla gereksinim’ duymamıştır [...] Karizmatik lider, bir ‘milli irade bulucusu’ olduğu gibi, alt-şeflerin de ne düşündüğünü (ve ne düşünmeleri gerektiğini) bilmektedir. Onlar da zaten kendisi gibi düşündükleri için bulundukları yerlerdedirler. Böyle düşünmeyenlerin yolları ise ayrılmıştır veya ayrılacaktır.”¹⁸²

Cumhuriyet ilânı sonrasında Mustafa Kemal’in Cumhurbaşkanı seçilmesine, Meclis ile hükümet başkanlığına böylece bir de devlet başkanlığını eklediğine dikkat çeken Taha Parla, Mustafa Kemal’in Meclis’e teşekkür konuşmasında, milletin son yıllarda ‘kendi önderliğinde’ gösterdiği kabiliyet ve idraki hatırlatarak, son dört yıldaki kazanımların da aynen devam edeceğini söylediğini aktardı.¹⁸³

Taha Parla’nın, “Atatürk’ün kafasındaki Cumhuriyet demokratik bir cumhuriyet ya da demokrasi anlamında cumhuriyet değildir” yorumundan sonra, millet, ulusal egemenlik, meclis, partiler, muhalefet hakkındaki görüş ve tutumundan çıkan sonucu, “Bonabartist ve plebbisiter, diktatoryal bir cumhuriyettir” diyecektir.¹⁸⁴

Cumhuriyet ilânı ve reisicumhur seçimi sonrasında sistemsel yapılanmaya yönelik faaliyet 1924 yılı Mart ayında yoğunlaştı ve ardından yeni 1924 Anayasası yürürlüğe kondu.

‘Sünni İslâm Cumhuriyeti’

Cumhuriyetin ilânıyla birlikte 1921 Anayasasına eklenen “...dini [Sünni] İslâm’dır” hükmü, 1924 Anayasası’nda da aynen yer aldı (madde 2) ve buna “Başkent Ankara”dır da eklendi. Bu maddedeki ‘dini’ ifadesi, 1928 Anayasadeğişikliğiyle çıkarıldı. 9 Nisan 1928 tarihli kanunla 1924 Anayasasının dört maddesi değiştirildi ve bunlardan biri de, “Türkiye devletinin dini, dini İslâm’dır” ibaresinin çıkarıldığı 2’nci maddedir. Değişikle 2’nci madde “Türkiye devletinin resmi dili, Türkçe’dir; makarrı [başkenti] Ankara şehridir” oldu.¹⁸⁵ Böylece 29 Ekim 1923’de kabul edilen ‘devletin dini İslâm’ ibaresi, 9 Nisan 1928’de kaldırıldı.

Dokuz yıl sonra 5 Şubat 1937 tarihli ve 3115 no’lu kanunla bu 2’nci madde, “Türk Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Lâik ve İnkılâpçıdır. Resmi dili Türkçedir. Makarrı Ankara şehridir” olarak değiştirildi.¹⁸⁶ 1937 değişikliğiyle anayasaya giren laiklik, sonraki bütün anayasalarda da yer aldı.

¹⁸² Taha Parla-I, sf. 131.

¹⁸³ Taha Parla-I, sf. 134.

¹⁸⁴ Taha Parla-I, sf. 138.

¹⁸⁵ 9 Nisan 1928 tarih ve 1222 sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanununun Bazı Maddelerini Muadil Kanun, TBMM ZC, III/3-9 Nisan 1928, sf. 115-119 ve Fihrist-sf. 4; Prof. Dr. Suna Kili, Prof. Dr. A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara-1985, sf. 111.

¹⁸⁶ DÜSTUR, 3. Tertip, cilt: 5, 2. basılış, Ankara-1948, sf. 158; Prof. Dr. Suna Kili, Prof. Dr. A. Şeref Gözübüyük, *age*, sf. 111.

Anayasada böylesi bir değişiklik yapılmış olsa da, devletin dini teşkilâtı *Diyanet İşleri Başkanlığı*, devletin resmi Sünnî İslâm asimilasyon pratiğiyle 1924'ten beri var ola geldi.

Zaten Türk Nüfus Mühendisliğinin bir unsuru da, Alevi-Kızılbaşları ve diğer dinden olanları Sünnileştirmekti. Bu, Diyanet İşleri Başkanlığının temel faaliyeti idi. Bir tür Sünnileştirmenin misyoner kuruluşu olarak faaliyet sürdürdü. Devletin kurumsallaşmasında 3 Mart 1924 tarihli üç kanununun¹⁸⁷ özel bir yeri vardır.

429 sayılı kanunla, Şer'îye ve Evkaf Vekâleti ile Erkânı Harbiye Umumiye Vekâleti kaldırıldı (madde 2 ve 8) ve bunların yerine Diyanet İşleri Reisi ile Erkânı Harbiye Umumiye Riyaseti yani Genelkurmay Başkanlığı (madde 4 ve 9) teşkilâtı oluşturuldu.

430 sayılı kanunla eğitim birliğini sağlamak *asıl amaç*, dini eğitim veren kurumların Maarif Vekâletine bağlamakla birlikte *Türkçe eğitiminin* hâkim kılınmasıydı. Bu açıdan 430 sayılı kanun sistemin temel mevzuatlarındandır. Bu kanuna rağmen Sünnî İslâm eğitim veren kurumlar hiçbir zaman denetime alınamadı veya alınmadı.

Ve *431 sayılı kanunla* da, halifelik ilga edildi ve Osmanlı hanedanıyla ilgili düzenlemeler yapıldı.

Laiklik 1937'de anayasaya girmiş olsa da, bilinen tanımıyla *'din ve devlet işlerinin ayrılması'* olan laiklik pratiği Türkiye'de hiç yaşanmadı.

Hristiyanların, Musevilerin ve Alevi-Kızılbaşların yaşadığı kimlik sorunu temelinde, devletin Sünnî İslâm kimliği vardır.

Devletin bütçesiyle oluşturulan camiler ve din görevlilerinin teşkilâtı Diyanet İşleri Başkanlığı, devletin Hristiyanları, Musevileri ve *esas olarak Alevi-Kızılbaşları* asimile etme yani Sünnileştirmenin misyoner teşkilâtı olarak var ola geldi. Hatta mezhebi de vardı: Hanefilik. Sünnileştirme politikası devletin, vatandaşına ve çalışanına yaklaşımında en önemli kıstasıydı.

1982 Anayasası'nda Sünnî İslâm'a göre belirlenen tedrisata göre ilk ve orta eğitimde zorunlu din dersi (madde 24), asimilasyonun temel politikasıydı. Bunun içindir son yıllarda AKP'nin eğitimdeki değişikliğiyle orta dereceli okulların neredeyse tamamının İmam Hatip'e dönüştürülmesinin temelinde bu politika vardır.

Bilindiği kadarıyla hiçbir memurun Hristiyan veya Musevi ve devletin tepe yöneticilerinin hiçbirinin Alevi-Kızılbaş olmaması¹⁸⁸ hiç de tesadüf değildir.

¹⁸⁷ 3 Mart 1340 tarih ve 429 sayılı Şer'îye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun ile 3 Mart 1340 tarih ve 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu ile 3 Mart 1340 tarih ve 431 sayılı Hilâfetin İlgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, Ankara-1948, sf. 320-324.

¹⁸⁸ Pir Sultan Abdal Kültür Dernekleri Başkanı ve de Alevi ve Bektaşî Federasyonu Yönetim Kurulu Üyesi Kazım Genç: "81 ilde bir tane Alevi vali yok. Devletteki 400 genel müdürden biri Alevi değildir." *Radikal*, 10 Ekim 2005, sf. 6.

Ne gariptir Türkiye'nin en 'özgürlükçü anayasası' olarak iddia edilen 1961 Anayasası, *Millî Güvenlik Kurumu* (madde 111) ile birlikte, *Diyanet İşleri Başkanlığı*'nı da (madde 154) anayasal kurum haline getirdi. Benzer hükümler, faşist askeri darbe sonrası hazırlanan 1982 Anayasası (madde 118 ve 136) için de geçerlidir. Hatta 1982 Anayasası'nın bir diğer maddesiyle (madde 24) de, Sünni İslam'lığı temel alan dini eğitim ilk ve orta öğretim kurumlarında zorunlu hale getirildi.¹⁸⁹

Diyanet İşleri Başkanlığı misyonerlik faaliyetini sadece yurtiçiyle sınırlı tutmayıp, Millî Güvenlik Kurumu Genel Sekreterliği'ne bağlı [ve psikolojik harekâtı yapmakla görevli] *Toplumsal İlişkiler Başkanlığı* ile birlikte 1980'lerin sonunda Belçika, Hollanda ve Almanya'da faşist-dinci teşkilatlanmayı¹⁹⁰ gerçekleştirdi.

Tüm bunlar, İttihatçılardan beri *Türk-Sünni İslâm sentezinde* ifadesini bulan Türk Nüfus Mühendisliğinin, müesses nizamı var etmesinde Sünni İslâm'ın özel bir yerinin olduğunun karinesidir.

Hıristiyan, Musevi ve Alevi-Kızılbaş'ın Sünnileştirildiği ve can güvenliği riski yaşadığı bir ortamda, Sünni İslâm olanların yaşadığı sorun, çeşitli tarikatların-cemaatlerin aslında iktidar erkinde ne kadar etkin olup-olmama sorununun öte bir anlamı yoktur.¹⁹¹

Asırlık pratiğin ortaya koyduğu gibi, Türkçü resmi ideolojinin tek kalıbı var; bu da, Türkiye varandaşı herkesin, milletin Türk, dilinin Türkçe ve dininin Sünni İslâm olmasıdır.

1.2- RUMLAR LOZAN'DAN ÖNCE ANADOLU'DAN TEMİZLENDİ

Lozan hazırlığı İzmir'in işgalden kurtarılması sonrasında başladı. Lozan'la ilgili davet İstanbul'daki Osmanlı hükümetine de yapıldı, ama katılan Ankara BMM Hükümeti heyeti oldu. Bu sırada BMM kararıyla Saltanat ilga edilirken, resmen Osmanlı'nın bittiği ve Türkiye'nin tek mirasçısı olduğu ilân edildi.

Ankara'nın Lozan Heyeti Reisi [Başkanı] Hariciye Vekili İsmet'ti. Lozan'da müzakereler 21 Kasım 1922'de başladı ve 4 Şubat 1923'te kesintiye uğradı. Yeniden görüşmeye 23 Nisan 1923'de başlandı ve antlaşma 24 Temmuz 1923'de imzalandı.

Lozan Barış Antlaşması metni Meclis'te görüşüldü ve dört kanunla kabul edildi. 23 Ağustos 1923 tarihli dört kanunla Lozan'da imzalanan ilgili mukavele-name ve protokoller kabul edilmiş oldu.¹⁹²

189 1961 ve 1982 Anayasası için bakınız, Prof. Dr. Suna Kili, Prof. Dr. A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara-1985.

190 Fatih Güllapoğlu, *Tanksız Topsuz Harekat*, Tekin Yayınevi, 1. Basım, İstanbul-1991.

191 ABD'nin komünizme karşı 'Yeşil Kuşak Teorisinin' pratiği 12 Eylül 1980 askeri faşizmin 2000'lerdeki ürünü AKP'ye, hükümetine ve lideri Recep T. Erdoğan'ın pratiğine bakmak yeterlidir. N.O.

192 23 Ağustos 1923 tarih ve 340, 341, 342 ve 343 sayılı Lozan Sulh Muahednamesinin Kabulüne Dair Kanun, sitesi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.340.pdf>; *TBMM ZC*, II/1-21 ve 22 ve 23.8.1339, sf. 111-241 ve 245-261 ve 264-291.

Bu dört kanunun yürürlük tarihi 13 Haziran 1926 tarihli talimatnameyle, iki yıl öncesinde bir tarih 6 Ağustos 1924 olarak belirlendi.¹⁹³ Lozan'la ilgili dört kanunun yürürlük tarihi belli olmadan Ankara'da bir başka faaliyet daha vardı.

Bugün dahi her resmi zevatın *Lozan delinemez* demesine bakmayın, aslında Lozan'ı delen Türkiye Cumhuriyeti'dir. Resmi söylemde 'değişmezliği' ve 'delinmezliği' üzerine peş peşe *nutuklar* döktürülen Lozan yine Ankara'nın 'resmi eli' vasıtasıyla delinmiştir.

Resmi hedef 'tek'leştirme olduğu için, Lozan'ın dahi resmen delinmesinden çekinilmedi; nitekim öyle yapılmıştır.

Lozan Antlaşmasının 37-45'inci maddelerinde yapılan tanımlama 'gayrimüslim' yani Hristiyanlar ve Musevilerdi. Ama Ankara, bu tanımlamayı *Rum, Ermeni ve Yahudi milletleriyle, resmi ifadeyle üç cemaatle sınırlandırarak*, Sür-yani ve diğer Hristiyan milletleri hariç tutarak, baştan Lozan'ı deldi. Bu resmi yalana halen de devam edilmektedir. Böylece Ermeni, Rum ve Yahudi dışındaki diğer '*İslâm olmayan*' milletlerin ve cemaatlerin Lozan'ın getirdiği azınlık haklarından yararlanma hakkı fiilen ihlal edilmektedir.

İhlal bununla da sınırlı değildir. Devamında Lozan yine resmen delinmeye devam edildi.

Hükümetin ve o günkü gazetelerin, Lozan'da yer alan Hristiyan ve Musevilerle ilgili hakların bir kısmını uygulamamak için sürdürülen ortak faaliyetle, ilgili cemaat temsilcileri istenilen belgeyi imzaladı ve hükümete teslim etti.

Yahudi, Rum ve Ermeni cemaatleri, İslâm olmayan azınlıkların tâbi olacakları kişisel durumlarıyla ilgili haklarını düzenleyen 42'inci maddeden '*feragat ediyoruz*' yani net ifadeyle "*bu madde hükmünü içeren haklardan yararlanmak istemiyoruz*" diye Adliye Vekâleti'ne hitaben hazırlanan birer metni imzalayıp verdiler.

Vazgeçiyorum, yararlanmak istemiyorum denilen 42'nci maddede¹⁹⁴ neler vardı?

193 13 Haziran 1926 tarih ve 3753 no'lu Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval, Düyun ve Matlubatlarının Tasfiyesi Hakkındaki Kanunun Sureti Tatbikına Dair Olan Talimatnamenin Meriyete Vazı Hakkında Kararname ile Kabul Edilen Talimatname, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 7, 2. Baskı, Ankara-1944, sf. 1549-1550.

194 *Lozan Antlaşmasının 42'nci maddesi, aynen şöyle*: "Türk Hükümeti, İslâm olmayan azınlıkların aile durumlarıyla (aile hukukuyla) kişisel durumları konusunda, bu sorunları, söz konusu azınlıkların gelenek ve görenekleri uyarınca çözümlenmesine elverecek bütün tedbirleri almayı kabul eder.

Bu tedbirler, Türk Hükümetiyle ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden kurulu özel komisyonlarca düzenlenecektir. Anlaşmazlık çıkarsa, Türk Hükümetiyle Milletler Cemiyeti Meclisi, Avrupalı hukukçular arasından birlikte seçecekleri bir üst-hakem atayacaktır.

Türk Hükümeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havalara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağlamayı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk Hükümeti, yeniden din ve hayır kurumları kurulması için, bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiçbirini esirgemeyecektir." (Lozan-8, sf. 12.)

1. Türk hükümeti, İslâm olmayan azınlıkların aile hukukuyla ilgili sorunları, gelenek ve göreneğine göre çözümlemesi hakkında bütün tedbiri almayı kabul etti (madde 42/1).
2. Bu tedbirleri, her bir azınlığın eşit sayıda temsilcilerden kurulu özel komisyon ile Türk hükümeti düzenleyecektir. Anlaşmazlık çıkarsa, Türk Hükümetiyle Milletler Cemiyeti Meclisi, Avrupalı hukukçular arasından birlikte seçecekleri bir üst-hakem atayacaktır. (madde 42/2)
3. Türk hükümeti, kiliselere, havralara, mezarlıklara, öteki din ve hayır işleri kurumlarına tam bir koruma ve kolaylık sağlamayı yükümlenir. Ayrıca yeniden din ve hayır kurumları [kilise ve vakıf] kurulmasına aynı kolaylık gösterilecektir. (madde 42/3)

Maddenin kapsamı bu denli genişken, resmi söylemde mesele evlenme ve nikâhta sıkıştırıldı. Feragat metninin hazırlanmasının resmi gerekçesi de Medeni Kanun'la¹⁹⁵ oluşturuldu.

Medeni Kanun'la ilişkilendirme tuhaftır. Çünkü Medeni Kanun tasarısı 24 Aralık 1925'de Meclis'e sunuldu, 17 Şubat 1926'da görüşüldü, 4 Nisan 1926'da *Resmî Gazete*'de yayımlandı ve 4 Ekim 1926'da yürürlüğe girdi. Medeni Kanun teklifi, Meclis'e bile sunulmamışken ve yürürlüğe girmesinden bir yıl öncesinde feragat metni almanın nasıl gerekçesi olur; bu da bir Ankara mucizesidir.

Ermeni, Rum ve Yahudilere yönelik bir kampanya faaliyetinin sonucu olarak 15 Eylül 1925'te Musevi, 17 Ekim 1925'te Ermeni ve 27 Kasım 1925'te Rum cemaatlerini temsilen Adliye Vekâletine hitaben metinlerin altına imza atıp verdiler.¹⁹⁶ Daha doğrusu vermek zorunda kaldılar. Bu metinleri kasasına koyup muhafaza eden Ankara, "*Lozan'ı deldirmem*" diyebiliyor, her şey bu kadar aleni!

Bununla da kalınmadı, Ankara resmen Lozan'ı delmeye 1960'larda da devam etti. Lozan'ın 14'üncü maddesi gereği özel bir statü verilen *İmroz ve Bozcaada hakkında* öngörülen düzenleme 25.6.1927 tarih ve 1151 sayılı Bozcaada ve İmroz Nahiyelerinin Mahalli İdareleri Hakkında Kanunla yapıldı. Fakat 1964'te *MGK'nın adaları Rumsuzlaştırma planıyla* bu kanunun getirdiği sistem ilga edildi.¹⁹⁷ Böylece Lozan'ın 14'üncü maddesi işlemez hale getirilirken, bu anlamda Lozan bir kez daha deliniyordu.

195 Dr. Kemaleddin Birsan, *Devletler Hususi Hukuku*, cilt: 1, İstanbul-1936, aktaran, Av. Yuda Reyna, Av. Ester Morena Zonana, *Son Yasal Düzenlemelere Göre Cemaat Vakıfları*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ, 1. baskı, İstanbul-2003, sf. 61.

196 Av. Yuda Reyna, Av. Ester Morena Zonana, *age*, sf. 60-67; Rifat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, 5. baskı, İstanbul-2001, sf. 77-102; Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, İletişim Yayınları, 2. baskı, İstanbul-1998, sf. 70-74; Ermeniler metni için, Adalet Vekâletinin 20.10.341 tarih ve 4776 sayılı evrakı, BCA-Katalog, F: 030.10/K: 108, D: 709, S: 29; Rumlar metni için, Başvekâletin 1.12.1341 tarihli evrakı, BCA-Katalog, F: 030.10/K: 134, D: 873, S: 14.

197 25.6.1927 tarih ve 1151 sayılı Bozcaada ve İmroz Nahiyelerinin Mahalli İdareleri Hakkında Kanun için *TBMM ZC*, 11/33-25.6.1927, sf. 726-733 ve Fihrist-sf. 7; *Polat YÜ, J. Per. Önyüzbaşı Raporu*'nu, ileride inceleyeceğim. N.O.

İngilizlerin el koyduğu 3 gemi

İngiliz hükümetinin Osmanlı için yaptığı ve parasını aldığı halde vermediği gemiler meselesi Lozan'da gündem konusudur. İngilizlerin gemi bedelini vermeyeceğiyle ilgili bilgi Meclis'e ulaştırıldı ve Lozan'da imzalanan antlaşmaya¹⁹⁸ bu yönde hüküm kondu (madde 58/5 fıkrası).

Lozan gereği Türkiye bu gemilerin parasını talep edemez. Fakat konu 1920'lerin sonunda yargılama fiilidir. Bahriye Nazırı Mahmut Muhtar Paşa zamanında İngiltere'den sipariş edilen 3 gemi bedeli için 20 bin İngiliz lirası verildiği, teminatın da alınmadığı ve şirketin iflas etmiş olduğuna dair dosya, Osmanlı Meclisi Mebusan'ın kararıyla yargı aşaması sonrasında BMM'ye gelmiş, ilgili komisyon toplanmış ve sorumluların komisyona gelmesine karar verilmiştir.¹⁹⁹

BMM Muhtelit Encümeninde Seyrifeain Umum Müdürü Sadullah, eski Meclis İdare azasından Osman Kemal, mütekeait Bahriye Yüzbaşı Hilmi, eski muhasebe mümeyyizi Sadettin Beyler dinlendi. Mahmut Muhtar Paşanın 21 Nisan 1929'da dinlenmesi kararlaştırıldı.²⁰⁰

Mahmut Muhtar Paşanın Divanı Âliye sevki talep edildi. BMM Encümenin hazırladığı rapora göre, Mahmut Muhtar Paşanın Divanı Âliye sevki hakkında mazbata hazırlanması gündeme alındı.²⁰¹

Meclis'te encümen toplantısına katılan Mahmut Muhtar Paşa gayet uzun olan müdafaanamesini okudu. Paşa bazı evrakların kaybolduğu ve ayrıca konunun zaman aşımına uğradığını iddia etti. Görüşmeden sonra encümen, paşanın Divanı Âliye sevkine karar verdi.²⁰²

Divanı Âli Eskişehir'de çalışmasını sürdürdü. Mahmut Muhtar Paşa'nın 17 Temmuz'daki duruşmaya katılmaması halinde yargılamanın giyabında yapılması kararlaştırıldı.²⁰³

Divanı Âli tarafından esbak [eski] Bahriye Nazırı Mahmut Muhtar Paşa hakkında 22 bin liranın tazmini için verilen karar üzerine, Seyrisefain İdaresi paranın tahsili amacıyla icra dairesinden talep etti. Paşanın İstanbul'da var olan 45 mevcut emlaki için İcra Dairesi bunların satılmaması için tapuya başvurdu. Paşa vekilleri de tashihi karar için müracaatta bulundu. Eski Bahriye Nazırı Mahmut Muhtar'ın birçok gayrimenkulüne haciz kondu. Maliye tahsilâta devam etti.²⁰⁴

198 TBMM GCZ, 4-3.3.1339 (1923), sf. 49; Lozan Sulh Antlaşması, için, *Lozan Barış Konferansı, tutanaklar-belgeler*, çeviren: Scha. L. Meray, cilt: 8, 2. baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2001.

199 *Cumhuriyet*, 22.3.1929, sf. 1.

200 *Cumhuriyet*, 27.3.1929, sf. 3.

201 *Cumhuriyet*, 28.5.1929, sf. 1.

202 *Cumhuriyet*, 31.5.1929, sf. 3.

203 *Cumhuriyet*, 4.7.1929, sf. 3.

204 *Cumhuriyet*, 26.12.1929, sf. 2; *Cumhuriyet*, 3.1.1930, sf. 1; *Cumhuriyet*, 22.3.1931.

Mahmut Muhtar'ın Şehzade Camii karşısındaki dükkânları satılığa çıkardı. Talip olan çıkmayınca, Seyrisefain İdaresi de muhammen bedelden satın aldı. Seyrisefain İdaresi, ödeme yapmayarak Mahmut Muhtar'dan alacağına karşılık mahsup etti.²⁰⁵

Böylece İngiltere'den alınamayan geminin ve ödenen, ama tahsil edilemeyen paranın karşılığı, dönemin Bahriye Nazırına fatura edildi. Belki de Mahmut Muhtar da bir başka nedenden böyle bir fatura ödemek zorunda kalmış olabilir. Zira 1920'lerin ikinci yarısı her tür muhaliflerin tasfiyesi dönemiydi.

Kemalist iktidar, üç gemi için gösterdiği hassasiyeti, İttihat ve Terakki'nin yargılanması devamında ve verilen cezaların infazında göstermedi. Osmanlıyı Birinci Paylaşım Savaşına soktukları ve Ermenilere yaptıkları nedeniyle yargılanan İttihat ve Terakki mensupları, Talât, Enver ve Cemal dâhil pek çok kişiye idam ve diğer yöneticilere değişik cezalar verildi. Toplam 62 dava açıldı. Büyük Millet Meclisi Hükümeti, iktidara hâkim olmasıyla birlikte mahkemelerin kararlarını yerine getirmezken, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal dâhil, eski Nazırlar Talât, Cemal ile diğer İttihatçıların ailesine maaş bağlandı ve Ermeni malı hibe edildi.²⁰⁶

CHF: Akalliyet sorunu bitirildi

'Cumhuriyet Halk Fırkası İstanbul Vilâyet İdaresi Heyeti' antetli kağıtta, imza, tarih olmayan 5 sayfalık bir raporda (*Belge 1- CHF'nin Anadolu Hıristiyanlardan temizlendi, sırada İstanbul var raporu*), Lozan ve mübadeleyle ilgili değerlendirme yapıldı. Partinin adı 1923'de Halk Fırkası ve 1925 sonrasında Cumhuriyet Halk Fırkası ve 1935'deki kongrede Cumhuriyet Halk Partisi olacaktır.²⁰⁷

Raporda, Lozan'daki tanımlamayla 'gayrimüslimlerle ilgili 42'nci madde hükmünden Musevilerin feragat ettikleri ve Musevilerin bununla ilgili Adliye Vekâletine müracaat tarihinin 15 Eylül 1925 olduğu ifade edilmektedir.

Museviler dışında Ermenilerin ve Rumların başvurusuna değinilmese de, Serbes [Serbest Lâyük, Cümhuriyet] Fırka[sın]dan bahsedilmiş olmasından dolayı raporun, 1930'ların başında kaleme alındığı anlaşılmaktadır.

CHF'nin raporunu maddeler halinde özetliyorum:

205 Cumhuriyet, 6.5.1931, sf. 2.

206 Vahakn N. Dadrian-Taner Akçam, 'Tehcir ve Taktik' Divan-ı Harb-i Örfî, İstihad ve Terakki'nin Yargılanması, 1919-1922, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Aralık-2008; İstihad-Terakkinin Sorgulanması ve Yargılanması, 1918-1919, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul-1998; Yozgat Ermeni Tehciri Davası, Hazırlayan: Nejdet Bilgi, Kitabevi, İstanbul-Nisan 2006; Maaş ve mülk transferi için, Nevzat Onaran, Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930), Emvâl-i Metrûkenin Tâfiyesi-II, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013, sf. 388-390, 406-408.

207 Halk Fırkası (1923) Nizamnamesi ve Cümhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi [1927] için, Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 375-382, 398-416; CHP Tüzüğü-Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara-1935.

Devletimiz, Lozan Antlaşmasıyla siyasi istikrarı temin etmiş ve Rumların mübadelesiyle nüfus tasfiyesi yapmış olup, harici ve dâhili siyasette muvaffakiyet [başarı] sağlanmıştır.

Mübadeleyle, Türkiye arazisinde akalliyet [azınlık] sorunu bırakılmamıştır.

Rumlar haricindeki gayri İslâm unsurlar, Anadolu'da dağınık halde bulunuyor ve dikkat çekecek bir nüfus oluşturmuyor.

İstanbul'da mübadele harici kalan Rumlarla diğer unsurlara ait bir akalliyet meselesi mevcuttur.

İstanbul'daki akalliyet meselesini takip etmek, siyasi olduğu kadar, tarihi ve içtimai mesuliyetler alan fırkamız için esas vazifelerdendir.

"Türk zaferi karşında çok zebun [zayıf] bir hal alan İstanbul akalliyetleri" eskisi kadar değilse de, geçmişteki mefkûrelerini [ideallerini] takip etmekten vazgeçmemişlerdir.

İstanbul'da akalliyetler ilmi, hayri, sıhhi, dini müesseseleri ve bunların idaresi için kurulmuş cemaat teşekküllerine dayanmaktadır. "Cumhuriyet cezri [radikal] ve şümüllü [ait] kanunları, bu teşekküllerin" memlekete faideli olması için gerekli düzenlemeyi yapmaya yetkilidir. Dahiliye Vekilinin emri üzerine İstanbul'da [akalliyetle ilgili] bir komisyon teşekkül etti ve fırkamız da bu komisyonla alâkadar olmaktadır.

Cemaat tabiri yerine cemiyet denilerek, Cemiyet Kanununda bazı maddelerin ilavesiyle ilgili layiha tanzim edilmiş ve Dahiliye Vekâletine verilmiştir.

Akalliyetlerin mektep, eytamhane, kilise, hastane gibi müesseseleri patrikhanelerce veya aralarında tanzim olunan nizamname ve talimatnamelerle idare edilmektedir. Fırka ile akalliyet ilişkisi sistematik bir tarzda cereyan edememiştir. Patrikhaneler ve hahamhanelerle hiçbir ilişki vaki değildir.

Akalliyet işinin büyük bir itminan ile [güvenle] tanzim ve takip edilmesi, fırkanın yüksek makamlarının bakışına ve kararına bağlıdır.²⁰⁸

Rapor, CHF'nin sadece vilâyetlerden ya da kazalardan değil, köylerden bile bilgi alacak bir faaliyet içinde olduğunu göstermektedir. Anadolu'da tek-rük olsa Hristiyan kaldığı, İstanbul'da mevcut bulunan azınlık meselesinin halledilmesine yönelik faaliyetin izleneceği anlaşılmaktadır. Bunun gereği olsa, 6-7 Eylül 1955'in ardından 1964'ten sonra da İstanbul Rumları²⁰⁹ Türkiye'den kovuldu ve mülkü yağmalandı.

208 CHF'nin azınlık raporu, BCA-F: 490.01/K: 608, D: 110, S: 11.

209 1964 sonrasında İstanbul'dan Rumlar, nasıl kovuldu? Bakınız: Hülya Demir-Rıdvan Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, Belge Yayınları, 4. baskı, İstanbul-1999; Samim Akgönül, *Türkiye Rumları Ulus-Devlet Çağında Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci*, Çeviren: Ceylan Gürman, İletişim Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul-2007.

Hristiyanların toplandığı son nokta olan İstanbul'da bile yaşaması zorlaştırıldı, artık İstanbul'un Hristiyanlardan temizlenmesi planı gündemdedir. Bunun için, İstanbul'da özellikle 2000'li yıllarda AKP hükümeti ve AKP'li İstanbul Büyükşehir Belediyesinin etkinliğinde uygulanan her bir proje, her bir plan aslında tarihini ve kültürünü imhayı daha da hızlandırmayı hedeflemektedir. Bugün İstanbul'un markası Beyoğlu yani Pera ve onun markası İstiklal Caddesi ve Taksim, varoş mahallesindeki bir sokak ve meydan gibiyse icra edilen proje nedeniyledir!

Önce Ermeniler, sonra Rumlar

CHP raporundan çıkarılan sonuç dikkat çekicidir. Ankara heyeti Lozan'a gitmeden önce Anadolu'daki manzarayı umumiye, Türk Kurtuluş Savaşı'nın niteliğinin anlaşılması bakımından çok önemliydi. Anadolu'nun iki kadim halkı, Ermeni ve Rum milletin binlerce yıllık toprağında yaşama hakkına son verildi.

1915-1919 dönemi Ermenilerin ve 1914-1923 de Rumların Anadolu'dan varlığının yok edildiği dönemdi. Ermeni soykırımıyla, Ermeni milleti yurdunda yaşayamaz duruma getirildi, varlığı yok edildi.

Lozan kapsamında imzalanan Türkiye-Yunanistan Mübadele Antlaşması, Rumların Anadolu'dan atılmasının onaylanmasıydı. Mübadele Antlaşması gereği Türkiye, 112 bin Rum gönderdi. Fakat mübadele antlaşması kapsamındaki Rum-Ortodoks nüfusu toplamı 1,2 milyon civarındaydı. Buna göre, tahminen 700-900 bin Rum, Türk Kurtuluş Savaşı döneminde ya kaçtı ya da kaçmak zorunda kaldı. Zaten Yunan işgal güçleri, 700-900 bin Rum'u saflarına katabilmiş olsaydı, elbette tarih bir başka türlü olurdu.

İzmir'in işgalden kurtarıldığı günlerde Batı Anadolu'daki durum, ne yaşadığının ya da ne yaşatıldığının manzarasıydı. Batı Anadolu'da durum şöyleydi:

Kütahya, Afyon, Manisa, İzmir, Aydın, Bilecik, İzmit, Bursa, Balıkesir vilâyetlerinin tamamında Eskişehir, Çanakkale, Denizli vilâyetlerinin bir kısmında binlerce ev ya tamamen veya kısmen yanmış veya yıkılmıştı. Bütün Rum ve Ermeni köyleri, mahalleleri boşalmış ve çoğu yakılmıştı. Yüz binlerce insan yardıma muhtaç vaziyetteydi. Trakya'da keza Rum ve Ermeni köyleri ve mahalleleri boşaltılmış, halkın binlerce hayvanı ve zahiresi aşırılıp götürülmüştü.²¹⁰

Türk Kurtuluş Savaşında ne yaşandığının net ifadesi 1933 yılında hazırlanan *Nüfus İşleri Genel Müdürlüğü*'nin raporunda şöyle tespit edildi:

"Düşman tahribatına uğrayan binaların miktarı" belirlendi. Afyonkarahisar, İzmir, Aydın, Ertuğrul [Bilecik], Eskişehir, Balıkesir, Bursa, Çanakkale, Kocaeli, Kütahya'da 414 köy tamamen ve 634 köy kısmen yanmıştı. Evlerden 57.903'ü tamamen ve 5701'i kısmen olmak üzere toplam 62.904 hane tahrip edilmişti.²¹¹

210 Nüfus İşleri-1933, İskân İşleri, sf. 7, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4.

211 Nüfus İşleri-1933, İlişik sayı 2: Garp vilâyetlerimizde Yunanlıların ika cylediği hasar ve tahribatı gös-

Nüfus İşleri Genel Müdürlüğü'nün raporunda yer alan bu bilgi, Lozan'da Türk heyetinin verdiği memorandumdakinden hayli farklıydı. 1933'te raporda İzmir dâhil yanmış ve yıkılmış ev toplamı 62.904 iken, 1923'de memorandum-da verilense 73.070'ti.

Lozan'da Türk Heyetinin verdiği 20.1.1923 tarihli memorandumunda, Yunanistan'ın verdiği zarar 1,3 milyar lira olarak açıklandı. Memorandumda Yunanistan'ın yakıp yıktığı konut toplamı 54.205 ve bunun maliyeti de 305,3 milyon liradır. İzmir'de yakılıp yıkılmış 18.865 konut da eklendiğinde toplam 73.070 konut ve bu halde toplam maliyet 481,2 milyon liradır. İzmir'le ilgili çizelge altındaki notta da, İzmir'in Türk ordusu girdikten sonra yine Yunanlılar tarafından yakıldığı belirtilmiştir.²¹²

Ve Kürtler

Lozan Antlaşmasıyla Kürdistan'ın parçalı durumuna bir resmiyet kazandırıldı. Bu durumu bildiğim kadarıyla ilk analiz eden 1970'li yıllarında başında *İbrahim Kaypakkaya*'dır. İbrahim Kaypakkaya, '*Kürt millî hareketi*' başlığı altında, Osmanlı'nın son yıllarıyla ilgili değerlendirmesinin devamında Türkiye'de Kürt millî meselesinin varlığına dikkat çekti:

"Lozan Antlaşması, Kürtleri çeşitli devletlerarasında parçaladı. Emperyalistler ve yeni Türk hükümeti, Kürt milletinin kendi kaderini tayin hakkını çiğneyerek, Kürt milletinin kendi eğilimini ve isteğini hiçe sayarak, sınırları pazarlıkla tesbit ettiler.

Böylece Kürdistan bölgesi İran, Irak ve Türkiye arasında bölündü.

Burada bir noktayı daha belirtelim: Kürdistan'ın Lozan Antlaşmasıyla kendi kaderini tayin hakkı çiğnenerek parçalanması, elbette tarihi bir haksızlıktır [...] Türkiye'de komünist hareket ancak Türkiye sınırları içindeki millî meseleyi en iyi, en doğru çözüme bağlamakla yükümlüdür."²¹³

Sonraki yıllarda İsmail Beşikci de, Kürdistan özelinde Lozan'ı değerlendirdi ve Lozan Antlaşması ile Kürdistan'ın parçalandığı analizini yaptı.²¹⁴ İsmail Beşikci, sadece tespitle sınırlı kalmayıp Kürdistan'ın parçalanmışlığıyla ilgili analizini '*Devletlerarası Sömürge Kürdistan*' başlıklı bir kitap haline getirdi.²¹⁵

Gayri Türkler açısından Lozan Antlaşmasının iki temel sonucu vardır:

1. Lozan, Kürdistan'ın parçalanmışlığının onaylanmasıdır.

terircetvel, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4.

212 Lozan- 4, sf. 151-155.

213 İbrahim Kaypakkaya, *Seçme Yazılar*, Umut Yayıncılık, İstanbul-2004, sf. 279-280.

214 İsmail Beşikci, *Kürtlerin Mecburi İskanı*, İsmail Beşikci Vakfı Yayınları, İstanbul-2013, sf. 38; İsmail Beşikci, *Orgeneral Muğlalı Olayı, Otuzüç Kurşun*, Belge Yayınları, İstanbul-1991, sf. 103.

215 İsmail Beşikci, *Devletlerarası Sömürge Kürdistan*, Alan Yayıncılık, İstanbul-1990.

2. Lozan, Anadolu'nun Hıristiyanlardan temizlenmesinin onaylanmasıdır.

Bu iki maddeden 2'ncisiyle öylesine bir ortam yaratıldı ki, Lozan'la, Anadolu'da 1914-1923 döneminde ve özellikle 1920-1922'de Rumlar ile 1915-1919 döneminde Ermenilerin ne yaşandığının öğrenilmesi önemli oranda engellendi.

1.2.1- ANKARA'NIN LOZAN HAZIRLIĞI

Meclis'in açıldığı günlerde, belli cephelerde karşı karşıya olunan Fransa ve İngiltere ile yakın ilişki kurulmuştu. 1920'nin Mayıs ayındaki oturumlarda genel durumu değerlendiren Mustafa Kemal'in beyanatından, Fransızlarla temasın kurulduğu ve ilişkinin sürdürüldüğü anlaşıyor. Benzer düzeyde olmasa da İngilizlerle belli bir ilişki sürdürülmektedir. İlki 1 Mayıs 1920'de olmak üzere, daha sonra 9 ve 17 Mayıs tarihlerindeki gizli celsede BMM Reisi Mustafa Kemal, Fransa'dan gönderilen Mösyö Alber Sato'nun Ankara'ya geldiğini ve görüştüklerini, halen ilişkinin sürdürülmekte olduğunu ifade etti. "Bizim için yalnız bir Kilikya meselesi yoktur. Mevcudiyetimizi heyeti umumiyesinin muhafazası meselesi vardır" diyen Mustafa Kemal, hatta İngilizlerin gönderdiği heyetin Balıkesir'de Şimal Cephesi Kumandanı Miralay Kâzım'la ve Kuvayı Milliye'den birkaç kişiyle görüştüğünü belirtti. Mustafa Kemal, İngilizlerin Ankara'ya heyet göndereceği söylenmişse de, gelenin olmadığını açıkladı.²¹⁶ Ayın sonunda Fransızlarla ve İngilizlerle kurulan bu ilişkinin olumlu yönde geliştiği ifade edildi. Mustafa Kemal, Fransızların görüşmede ciddi olduğunu hatırlatırken, Erkânı Harbiye Umumiye Vekili İsmet de, İstanbul'da İngilizlerin bir sulh projesi sunduğunu ve bunun iyi tetkik edilmesi gerektiğini vurguladı.²¹⁷

Temmuz ayı başında da Fransızlarla yapılan görüşmeler yine Meclis gündemindedir. Erkânı Harbiye Umumiye Vekili İsmet bilgi verdi. Ankara'ya gelen Fransızlarla yapılan müzakereye değinen İsmet, 28-29 Mayıs'tan itibaren 20 günde Pozantı ve Sis [Kozan] cihetlerinin tahliye edileceği kararının gereği yapılmadığı gibi Adana valisiyle, bazı ileri gelenlerin tutuklandıklarını söyledi. İsmet, Sis'ten çekilen Ermenilerin İslâm köylerine saldırdığını ve bunu protesto ettiklerini kaydetti.²¹⁸

Üç ay sonrasında Hariciye Vekili Ahmet Muhtar, Fransızlardan gelen üçüncü teklifin öncekilerden farklı olmadığına işaret etti.²¹⁹ Daha sonra Fransızlarla sürdürülen temas Hariciye Vekili Bekir Sami'nin görevden alınmasına neden oldu. Hariciye Vekili, Fransızlarla yaptığı itilâfnamey-

216 *TBMM GCZ*, 1-1.5.1336 (1920), sf. 8 [Sayfa karışıklığı var, aslında 18 olacaktı. N.O]; *TBMM GCZ*, 1-9.5.1336, sf. 21-24; *TBMM GCZ*, 1-17.5.1336, sf. 32.

217 *TBMM GCZ*, 1-29.5.1336 (1920), sf. 38-39, 46-47.

218 *TBMM GCZ*, 1-3.7.1336 (1920), sf. 55-57.

219 *TBMM GCZ*, 1-11.10.1336 (1920), sf. 148.

le [anlaşmayla] ilgili müzakere sonrasında istifa etmek zorunda kaldı.²²⁰ Bununla ilgili gizli celsede başlatılan müzakere, 12 Ekim 1921'den Kasım ayına kadar devam etti.²²¹

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Lozan'dan yaklaşık iki yıl önce-sinde, Fransızlarla anlaşmayı 20 Ekim 1921'de imzaladı.²²²

Ankara'nın İngiltere ve Fransa ile böylesine inişli çıkışlı olan ilişkisi İngiliz İstihbaratı tarafından yakından izlenmiştir. Ankara öylesine yakın markajdadır ki, Meclis'in gizli celse tutanakları dahi raporlaştırıldı ve Londra'ya iletili.²²³ Bu da, İngiltere'nin Ankara'nın neyi ne kadar talep edeceğini bilmesini sağlamış olmalı.

İngiltere ön bilgiye sahip olduğu için, görüşmenin ne kadar müzakere sayılabileceğini tartışmalı hale getirmektedir!

Zaten Lozan Heyet Reisi İsmet de, 1922'nin Kasım ve Aralık ayında-ki azınlıklarla ilgili yoğun müzakereye değinirken, bir İngiliz diplomatla özet görüşmesini aktarır hatıratında. İngiliz diplomattan çok müspet ve tecrübeli biri olarak bahseden İsmet, akalliyetler meselesi müzakeresinin yoğunlaşmasının kendisinde bir şüphe uyandırdığını ve İngilizlerin konferansı kesintiye uğratıp uğratmayacakları konusunda emin bulunmadığını diplomata söylediğini belirtti. Diplomatan inandırıcı bir surette teminat verdiğini ve ciddi bir sulh aradıklarını belirterek, yapılan büyük tartışmanın ve şiddetli gösterişin tabii olduğunu tavsiye ettiğini aktaran İsmet, "Nasıl tabii göreceğim?" diye sorması üzerine, "İsmet Paşa! Senelerce çok şeyler söyledik, çok şeyler vaat ettik. Bütün dünyada çok taahhüt altına girdik. Şimdi bunlara son verirken, bu kadar merasim yapılmasını neden yadırgıyorsun?" cevabını aldı.²²⁴

Bu temas dahi İngilizlerin Ankara heyeti hakkında yakından bilgilendiğini de göstermektedir. Bu görüşmesini hatıratında aktaran İsmet İnönü, Lozan'dan 50 yıl sonra da Ankara gerçeğini itiraf edecek, "İstiklal mücadelesi aslında İngilizlere ve İngiliz tertiplerine karşı yapılmıştır. İstiklal mücadelesinin başarısı da esasında İngilizlerin barışa karar vermesi ve diğer müttefiklerini bunu kabule mecbur etmesiyle mümkün olmuştur. Harbi onlarla yaptık ve sulhu onlar karar verdikten sonra sağladık" diyecektir.²²⁵

220 *TBMM GCZ*, 2-12.5.1337 (1921), sf. 72-78.

221 *TBMM GCZ*, 2-12.10.1337 (1921), sf. 290-296; *TBMM GCZ*, 2-13.10.1337, sf. 298-315; *TBMM GCZ*, 2-15.10.1337, sf. 321-331; *TBMM GCZ*, 2-16.10.1337, sf. 335-358; *TBMM GCZ*, 2-18.10.1337, sf. 361-372.

222 İsmail Sosyal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, 1. cilt (1920-1945), 3. baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara-2000, sf. 50-52.

223 Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2014.

224 İsmet İnönü, *Hatıralar*, Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, İstanbul-2006, sf. 354-355.

225 *Milliyet* gazetesi, 29.10.1973; ayrıca, Fikret Başkaya, *Paradigmanın İflassı*, 8. baskı, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara-2002, sf. 43.

Yol haritası çiziliyor

Sulh konferansı ile ilgili murahhaslara verilecek talimatın ne olacağıyla ilgili müzakere Meclis'te 18 Ekim 1922'de yapıldı ve bir hafta sonrasında Hariciye Vekilinde değişikliğe gidildi. Hariciye Vekili Yusuf Kemal istifa etti ve müzakerede hiçbir şekilde ismi geçmediği halde İsmet'in Hariciye Vekili olarak seçildiği açıklandı.²²⁶

Fransa, İngiltere ve İtalya hükümetleri temsilcilerinin ortak imzasıyla TBMM Hükümeti Hariciye Vekiline gönderdiği 27.10.1922 tarihli yazıyla, TBMM hükümeti savaşa nihayet verecek bir antlaşmasının imzalanması için davet edildi. Davette, Ankara'nın 4.10.1922 tarihli notasına cevaben olduğu da ifade edildi.²²⁷

30 Ekim'de Hariciye Vekili seçilen İsmet, Meclis'e katılması nedeniyle uzun bir beyanatta bulundu ve Garp Cephesinde yapılanları anlattı. Devamında İstanbul'dan Sadrazam Tevfik imzasıyla gelen telgrafın müzakeresi yapıldı.

İstanbul'dan '*Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine*' hitabıyla yollanan telgrafta, yapılacak olan konferansa davet edildiklerini ve İstanbul ile Ankara arasında ikilik olmaması için görüşüp anlaşmak üzere bir kişinin İstanbul'a gönderilmesi isteniyordu. Sadrazam'a verilen cevapta isim belirtilmez. Sadece sulh müzakeresinde yetki "Türkiye Devleti yalnız ve ancak TBMM Hükümeti tarafından temsil olunur" denildi.

Bunun üzerine Sadrazam Tevfik gönderdiği ikinci telgrafında, görüşmek üzere bir zatın gönderilmesi teklifini tekrar etti ve gönderilmemesi halinde Ziya Paşa'nın müzakere için gönderileceğini vurguladı. Telgrafların okunmasından sonra müzakereye devam edildi.

Pek çok mebus söz aldı, Ankara'nın tek yetkili olduğu fikri beyan edildi. Dikkat çekici olan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni'nin, "*Efendiler farzediniz ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi, vatana ihanet etsin, bunu kabul etsin. Efendiler millet bunu kabul etmez*" dedi. İstanbul'a gönderilen cevabın nezaketen belirtilmesiyle ilgili olarak söz alan Mustafa Kemal, "İstanbul'dan gelen herhangi kağıda cevap vermemişimdir. Delâlet eden adama bunu deyiniz, dedim" diyecektir.

Kâzım Karabekir, Sadrazam Tevfik'in Damat Ferit gibi birer kukla olduğunu söyledi ve Hariciye Vekili İsmet de, Türkiye'nin mukadderatının '*bilâ kaydü şart Büyük Millet Meclisine*' ait olduğunu ifade etti.²²⁸

Müzakerenin İstanbul ve Ankara üzerinde yoğunlaşması üzerine 30 Ekim 1922'deki Rıza Nur ve 78 arkadaşının 6 maddelik ve 1 Kasım 1922'deki Hüseyin Avni ve arkadaşlarının iki maddelik takririyle, İstanbul'daki saltanatın ve halifelik makamının durumu ve tümünden Osmanlı sistemi gündeme getirildi.

Müzakerenin sonunda Meclis iki kararla, biten Osmanlı'nın mirasçısının Türkiye olduğunu ve bu nedenle Saltanatın da kaldırıldığını hüküm altına

226 TBMM GCZ, 3-18.10.1338 (1922), sf. 972-977; TBMM ZC, 1/24-25.10.1338, sf. 183, 198, 208.

227 TBMM ZC, 1/24-28.10.1338 (1922), sf. 221.

228 TBMM ZC, 1/24-30.10.1338 (1922), sf. 198, 251-254, 269-292.

aldı.²²⁹ Böylece Türkiye, Osmanlı saltanatına son verirken ilâveten resmen Osmanlının mirasçısı olduğunu ilân etti.

Ankara talimatı ve İngiliz istihbaratı

Ankara heyeti Reisi İsmet, Lozan'a 14 maddelik bir talimatla gitti, aynen aktarıyorum:

1. *Doğu sınırı*: 'Ermeni Yurdu' söz konusu olamaz, olursa görüşmeler kesilir.
2. *Irak sınırı*: Süleymaniye, Kerkük ve Musul livaları istenecek, konferansta başka bir durum ortaya çıkarsa hükümetten talimat alınacak.
3. *Suriye sınırı*: Bu sınırın düzeltilmesi için çalışılacak ve sınır şöyle olacaktır: Re'si ibn Hani'den başlayarak Harim, Müslimiye, Meskene, sonra Fırat Yolu, Deyrizor, Çöl, nihayet Musul vilâyeti güney sınırına ulaşacak.
4. *Adalar*: Duruma göre davranılacak, kıyılarımıza pek yakın olan adalar ülkemize katılacak, olmazsa Ankara'dan sorulacak.
5. *Trakya sınırı*: 1914 sınırının elde edilmesine çalışılacak.
6. *Batı Trakya*: Misak-ı milli maddesi (yani plebisit istenecek-Bilâl N. Şimşir).
7. *Boğazlar ve Gelibolu Yarımadası*: Yabancı bir askeri kuvvet kabul edilemez, bu yüzden görüşmeleri kesmek gerekirse önceden Ankara'ya bilgi verilecek.
8. *Kapitülasyonlar*: Kabul edilemez, görüşmeleri kesmek gerekirse gereken yapılır.
9. *Azınlıklar*: Esas mübadeledir.
10. *Osmanlı borçları*: Bizden ayrılan ülkelere paylaştırılacak, Yunanistan'dan alınacak tamirat bedeline mahsup edilecek, olmazsa 20 yıl ertelenecek. Düyun-u Umumiye İdaresi kaldırılacak, zorluk çıkarsa (Ankara'dan) sorulacak.
11. *Ordu ve donanma* sınırlama konması söz konusu olamaz.
12. *Yabancı kuruluşlar*: Yasalarımıza uyacaklar.
13. Bizden ayrılan ülkeler için Misak-ı Milli'nin ilgili maddesi geçerlidir.
14. *İslâm ve cemaat vakıflarının hakları*, eski anlaşmalara göre sağlanacaktır.²³⁰

229 TBMM'nin 30.10.1338 tarih ve 307 no'lu Osmanlı İmparatorluğunun İnkıraz Bulup [bittiği] Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Teşekkül Ettiğine Dair Kararı, *TBMM ZC*, 1/24-30.10.1338 (1922), sf. 292-298 ve Fihrist-sf. 6 ile *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 3, Milliyet Matbaası, İstanbul-1929, sf. 149; TBMM'nin 1.11.1338 tarih ve 308 no'lu Türkiye Büyük Millet Meclisinin Hukuku Hakimiyet ve Hükümrininin Mümessili Hakikisi Olduğuna Dair Kararı, *TBMM ZC*, 1/24-1.11.1338, sf. 304, 313-316 ve Fihrist-sf. 7 ile *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 3, Milliyet Matbaası, İstanbul-1929, sf. 152-153.

230 Dışişleri Bakanlığı Arşivi, aktaran, Bilâl N. Şimşir, *Lozan Tdgrafları-1 (1922-1923)*, Atatürk KDT-

Ankara'nın Lozan hazırlığı ve heyetin Lozan'da izleyeceği yöntem, İngiliz İstihbarat Servisi ajanlarınca öğrenildi. İngiliz İstihbarat Servisi'nin 22.11.1922 tarihli gizli raporunda, Ankara'nın 10 Kasım'da hazırladığı plana göre Lozan'da heyetin uygulayacağı taktiğin dayandığı noktalar şunlardı:

1. Müttefiklerle savaşa girmiş olan Osmanlı devleti varlığını yitirmiştir.
2. Osmanlı devleti varlığını yitirdiği için imzaladığı Sevr ve öteki antlaşmalar geçersizdir.
3. Osmanlı devletinin yerini alan Türkiye devleti, *müttefiklerle hiç savaşmamış ve yalnız Yunanistan'la savaşmıştır* ve dolayısıyla sadece Yunanistan'la barış görüşmesi yapmalıdır.²³¹

Anlaşılan o ki, Ankara Lozan'da, Saltanatın ilgasıyla Osmanlı'nın bittiğini ve yerini Türkiye'nin aldığı politik yaklaşımıyla varlığını pekiştireceği ve neyi nasıl müzakere edeceği de, resmen İngiliz istihbaratı tarafından öğrenildi. Bilginin aktarıldığı Londra, buna göre Ankara'nın neyi, ne kadar talep edeceğinin bilgisine sahip oldu.

Heyet nasıl belirlendi?

Meclis'in iki kararıyla Saltanatı kaldıran ve Osmanlı'nın bittiğini kabul eden Ankara, Lozan'a tek başına giderek konumunu pekiştirdi. Heyet ve tahsisatıyla ilgili müzakereye devam edildi.

Lozan Sulh Konferansına gidecek murahhas heyetle ilgili ilk görüşme 2 Kasım 1922'de gizli celsede yapıldı. İlk söz alan Mersin mebusu Salâhattin, "Efendim gönderilecek murahhaslar kimin murahhaslarıdır? Kimin namına gidiyorlar ve kim gönderiyor? Bunu soruyorum" dedi. İcra Vekilleri Heyeti Reisi [Başbakan] Hüseyin Rauf, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve onun Heyeti Vekilesi'nin..." ifadesiyle tartışmaya başlandı. Müzakere sürerken Kürt mebuslardan ilk söz alan Bitlis Mebusu Yusuf Ziya oldu, "Murahhasların tayini iradei milliyeye iktiran etmiş yolunda gazetede bir kayıt vardır, ondan" dedi. Hakkı Hami (Sinob) de, gazetelerin yazdığına değindi. Gizli 2'nci ve 3'üncü celsede tartışma gazete haberleriyle başladı, Meclis'in yetkili olduğu üzerinde duruldu, Heyeti Vekile'nin durumu, heyetle ilgili tahsisat konusunda yoğunlaştı. Mustafa Kemal hiç söz almadı, sadece bir sefer, "İsmet Paşa söylesin"le sınırlı konuştu.²³²

Anlaşılan Mersin Mebusu Salâhattin'in sorusu ve gazete haberiyle, Lozan'a gidecek heyetin ve reisin bilindiği konularında yoğunlaşarak, antlaşmaya Meclis adına imza atılacağı üzerinde duruldu. Bitlis Mebusu Yusuf Ziya'nın sınırlı kısa söz almasının dışında Kürt mebuslardan pek söz alan olmadı ve Kürdistan'la ilgili herhangi bir açıklama ya da müzakere yapılmadı. Misakı Milli, Musul

YK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1990, sf. xiv.

231 Salâhi R. Sonyel, *age*, sf. 24-26, 42-43.

232 *TBMM GCZ*, 4-2.11.1338 (1922), sf. 980-1006.

vesaire konuşulmadı, hükümet ve Meclis ikileminde Meclis'in yetkisinin gasp edilip edilmediği üzerinde duruldu.

Yusuf Ziya: Osmanî yok, Türkidir

Bir gün sonra 3 Kasım 1922'de Meclis'te yine Lozan'a gidecek heyet ve ilgili konular müzakere edildi. Musul özelinde Kürtler ve Kürdistan gündeme geldi. İzmit Mebusu Sırrı'nın konuşmasında Misakı Millî sınırları içinde Türklerin ve Kürtlerin varlığı ve birliği üzerinde durdu. Sırrı'nın mevcut sınır dışında kalan yerlerle ilgili değerlendirme yaparken, Kıbrıs'la ilgili "*Adayı Osmanlı biliriz*" demesine hemen Bitlis Mebusu Yusuf Ziya'dan "*Osmanî yok, Türkidir*" itirazı geldi. Cevaben Sırrı da "Evet Türki. O vakit ki tarihi Osmani üzerine söylüyorum" diyerek konuşmasını sürdürdü.²³³ Umdei siyasisini [siyasi ilkesini], milli hudutlar dâhilinde yaşamak şeklinde açıklayan Yusuf Ziya, gayesinin Misakı Millî olduğuna dikkat çekti ve konuşmasını şöyle sürdürdü:

"Yine Misakı Millî hudutları dâhilinde olan Kerkük, Musul, Süleymaniye ta Hankın'a kadar bu mahaller şark vilâyetlerimizin bir cüz'ü lâyenfenkidirler [bir parçası olarak bölünemez] [...] Şark vilâyetlerimizi Musul, Kerkük ve Süleymaniye'den ayırmak onları felcetmektir. Avrupalılar, Türkiye'de yaşayan akalliyetlerin en büyüğü Kürtler diyorlar. Bendeniz Kürdoğlu Kürdüm. Binaenaleyh bir Kürt mebusu olmak sıfatıyla sizi temin ederim ki Kürtler hiçbir şey istemiyorlar. Yalnız büyük ağabeyler olan Türklerin saadet ve selâmetlerini istiyorlar. (Alkışlar) Biz Kürtler, vaktiyle Avrupa'nın Sevr paçavrası ile verdiği bütün hakları ve hukukları ayaklarımız altına alıp çiğnedik ve iade ettik [...] Türklerle beraber kanımızı döktük ve onlardan ayrılmadık [...] Heyeti Murahhasımızdan ricam Kürtlerin hiçbir mütalebesi söylesin [...] Bu memleketin, bu vatanın eczası, en mühim parçası Kerkük'ü, Süleymaniye'yi ve Musul'u unutmasınlar. (Alkışlar)"²³⁴

Bitlis Mebusu Yusuf Ziya, gazetelerdeki bir haberi Meclis gündemine taşıdı. Yusuf Ziya, 22 Kasım 1922 tarihli sözlü sual takririnde, Fransa, İngiltere ve İtalya delegelerinin Lozan Sulh Konferansına iştirakten evvel toplanarak Türkiye'nin delegelerine karşı birleşiklerinin matbuatta yayımlandığını, Türkiye'nin gasp edilen hukukunu kazanmak gayesiyle harp ettiğini ve hakkının kabul edilinceye kadar silahını bırakmayacağını belirterek, Lozan'a giden heyetin düşüncesini sordu.

[Vekil İsmet Lozan'da olduğu için onun yerine] Hariciye Vekâleti Vekili Rauf, Yusuf Ziya'nın takririne verdiği cevapta, zaten Fransa, İngiltere ve İtalya'nın harbin başından beri birleşik hareket ettiklerini ve bugün de aynı konumda olduklarını ifade etti.

²³³ TBMMZC, I/24-3.11.1338 (1922), sf. 334-345.

²³⁴ TBMMZC, I/24-3.11.1338 (1922), sf. 352-353.

Mehmed Şükrü (Karahisarlı Sahib), Fransızların [Türkiye ile] münferid itilâf yaptığını hatırlatınca Rauf da, “Fransa hükümetiyle Ankara’da akdettiğimiz bir mukavele ile hali muhasamata [düşmanlığa] nihayet vermiştik. Fakat sulh akdetmemiştik. Bugün akdetmek üzere bulunduğumuz veyahut yolunda yürüdüğümüz sulh kati olacaktır” cevabını verdi.

Yusuf Ziya, verilen cevabı yetersiz bulmuş olmalı ki, yeniden söz aldı, İngiliz siyasilerin Osmanlı ile genç Türkiye’nin farkını bilmediğini ve Lord Curzon’un, bir cephe olarak Türkiye delegelerin karşısına çıkmak istediğini belirterek, İngiliz siyasetine yönelik eleştirisini sürdürdü. Onlar karşısında titreyen bir Osmanlı hükümeti olmadığını ve varlığını cihana teslim etmiş Türkiye’nin bulunduğunu vurgulayan Yusuf Ziya, “Bugünkü Türkiye’nin yüksek ruhu halâskâr [kurtarıcı] kalbi; sulh için bütün beşeriyetin huzur ve sükûnu için çarpıyor, daraban ediyor [kalbi atıyor]. Bugün cihanda Osmanlı hükümetinin resmi tedfin [gömme] âyininin dönen genç, dinç, zinde bir Türkiye vardır” dedi.²³⁵

Diyab Ağa: Dinimiz bir, Allahımız bir

Söz alanlardan biri de Dersim mebusu Diyab Ağa’dır. Kısa konuştu ve Diyab Ağa’nın konuşmasında önemli gördüğüm bir kısmını aktarıyorum:

“Hepimiz biliyoruz ki, ve söylüyoruz ki, dinimiz, diyanetimiz, aslımız ve neslimiz hep birdir. Bizim içimizde ayrılık ve gayrılık yoktur. İsmimiz de, dinimiz de, Allahımız da birdir. Ağzımıza gelen de budur. Ne diyeyim efendim? Hepinize söz söylemek için ben takat getiremem. Hepimizin halimize göre söyleyecek sözlerimiz vardır [...] Hamdolsun [Lozan’a] gidenler dinini, diyanetini bilir adamlardır. Heyet içinde bulunanlar, zannederim kendi dinine, diyanetine hiyanet etmek istemez. (Alkışlar) Hepimiz biriz. Ne Türklük, ne Kürtlük davası vardır. Hep biriz, kardeşiz. (Bravo sadaları, alkışlar) [...] Ama düşmanlar bizi birbirimize sardır-mak için tuzaklar kuruyorlar. Sen şöylesin, ben böyleyim filan diye hile yapıyorlar. Bunda ne fayda var?”²³⁶

Diyab Ağa’nın konuşması bu şekilde bitti. Bugünkü “*Türk, Kürt birdir*” resmi söylemi bu şekilde tutanaklarda yerini aldı.

Süleyman Necati: Türk, Kürtsüz yapamaz

Erzurum mebusu Süleyman Necati, “[A]kalliyetler namı altında Türkiye’yi parçalamak ve Asya’yı yutmak meselesi olduğu cümlelizce malûmdur” şeklinde başladığı konuşmasını, Kürtlerin tarihi hep Türklerle beraber

235 TBMM ZC, I/25-29.11.1338 (1922), sf. 119-120.

236 TBMM ZC, I/24-3.11.1338 (1922), sf. 347.

olduğu şeklinde sözlerini sürdürdü ve buraya gönderenlerin büyük çoğunluğunun Kürt olduğunu söyledi. “Şimdi İslâm’dan sonraki tarihi tetkik edersek görürüz ki, daima Türk ile Kürt beraber yürümüş ve İslâmiyet tarihini beraber yapmışlardır” diyen Süleyman Necati düşüncesini, en sonunda Kürt diye bir şeyin olmadığına kadar vardığına da, tekraren farklılığı ifade etmek zorunda kaldı, “[...] ne Türk Kürtsüz, ne Kürt Türksüz yaşabilir [...]” dedi.²³⁷ Süleyman Necati, konuşmasında annesinin Kürt olduğunu hatırlattırsa da, aslında Türk olduğunu söylemini sürdürdü.

Müfid: Türk demek, Kürt demektir

Aralarında Tunalı Hilmi (Bolu), Ali Cenani (Gaziantep), Mehmed Şükrü (Karahisarı Sahib), Ragıb (Kütahya), Müfid (Kırşehir) ve Hakkı Hami’nin (Sinob) bulunduğu pek çok mebus söz aldı. Mebusların konuşmasının ana teması, Misakı Millî, Türk, Türk hükümeti, Suriye’yi ve Mısır’ı bizden ayırdılar, Kürt kardeşimiz, Kırım Muharebesi, Makedonya, Teselya, Garbi Trakya gibi söylemler Türklük üzerinde yoğunlaştı. Kırşehir Mebusu Müfid (Kırşehir), bütün mebusların söylediğini birkaç cümlede özetledi, “Binaenaleyh Türk demek Kürt demektir, Kürt demek Türk demektir. Çerkez demek, Türk demektir. Lâz demek Türk demektir. Bizde ayrılık yoktur” dedi.²³⁸

İzmir işgalden kurtarıldıktan iki ay sonra söylem bu denli netleşmiştir: Herkes Türk’tür!

‘Kürt ve Türk birdir’

Reis, Lozan’a gidecek heyetten beklentileri içeren takrirleri okuttu, Kürt mebuslar Türk ve Kürtlerin birliği üzerinde duruyordu. Pek çok şark mebusunun ortak imzaladığı takrirden farklı kimliği öne çıkan Kastamonu mebusu Abdülkadir Kemali idi. 3 Kasım 1922 tarihli Arif (Bitlis), Ali Vasıf (Genç), Abdülgani (Muş), Necmeddin (Siird), Pozan (Urfa), Necib (Mardin), Esad (Mardin), Hamdi (Diyarbakir), Derviş (Bitlis), Ahmed Hamdi (Muş), Hakkı (Van) Abdülkadir Kemali (Kastamonu) imzalı takrir, şöyledir:

“Türk, Kürt ve bir kütlei vâhidedir [birdir]. Kürtler hiçbir vakit Türkiye camiasından ayrılmaz ve bunu ayırmak için hiçbir kuvvetin tesiri yoktur. Avrupa hükümetlerinin Kürtleri müdafaa etmeye salahiyetleri olmadığı biddefat memleketimiz halkıyla beraber protesto edilmiş olduğu halde yine akalliyetlerin mevzuu bahsedilmesi şayanı teessüftür. Kürtler her vakit Türklerle beraber vatan uğrunda daima ölmüş ve ölmeye hazır bulunmuş oldukları cümlelerin malûmudur. Buna binaen Erzurum

²³⁷ TBMM ZC, I/24-3.11.1338 (1922), sf. 349-350.

²³⁸ TBMM ZC, I/24-3.11.1338 (1922), sf. 354-368, 364.

Mebusu Necati, Bitlis Mebusu Yusuf Ziya beylerin akalliyetler hakkındaki *nutuk*larının neşriyle cihana ilanını teklif ederiz.”²³⁹

Mardin mebusları adına Necati imzalı 3 Kasım 1922 tarihli takrirde, daha ileri gidildi, “Sulh konferansına daveti tazammun eden nokta –ki nefretle yâdedeceğim- gayritürk tabiri vardır. Ben Kürdüm ve bu suretle cihana bir defa daha ilân ediyorum ki, Misakı Milli dâhilinde böyle bir takriri taşıyan bir fert dahi yoktur. Çünkü camiasında bulunan Türk, Kürt bir küldür ve yekvücuttur. Heyeti Murahhasamızdan rica ederim böyle kelimeyi işittiği zaman kemali nefretle reddetmesini teklif ederim” denildi.²⁴⁰ Kürt mebusların ifadesi, resmi ideolojinin sözcülerin bugün tekrar ettiği benzer bir içerikte, “Kürtler, Türklerle beraber ölmeye hazırdır” söyleminin ötesine geçmedi.

Hedefte Ermeniler var

Van Mebusu Hakkı'nın 3 Kasım 1922 tarihli takririnde Ermeni karşısında Kürt ve Türk'ün birliğine dikkat çekilmesi, neyin ne olduğunun itirafıdır:

“Breveçhiati mevaddın heyeti Murahhasa nazarı dikkate alınmasını rica ederim:

1- Kürtler hiçbir suretle kendilerini Türkler'den ayrı addedemedikleri ve Türklerle beraber son dakikaya kadar ve ilelebet vatani mübareki müdafaa hususunda kanlarını döktükleri ve ebediyen dökecekleri için ırki akalliyetler meselesi yoktur. Avrupalılar bizde Türk ve Kürt'ten başka bir ırk tevehhüm ediyorlarsa hezeyandır. Bunun için söz söyletmeye bile meydan verilmemelidir.

2- Avrupalılar Ermeniler'e yurt icad etmek istiyorlar. Memleketimizde başkasına yurt itihaz edilecek bir kulübelik bile yer yoktur. Çünkü Erivan'a civar yerlerde tek Ermeni yoktur ve hariçten gelecek bir tek yabancı Ermeni'ye de yer verecek Türk, Kürt tasavvur olunamaz. Van'dan, Bayezid'den Ermenilere hisse ayırmak istiyorlarsa, bilsinler ki, oraların Türkleri, Kürtleri kendi memleketlerinde değil Erivan'da bile Ermenilere yer vermiyecek derecede kanlar dökerler de bir karış yerin verilmesine razı olmazlar. Zaten Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti de hatırlından böyle bir şey geçirmemektedir ve Misakı Milli ile bu ciheti tesbit eylemiştir.”

Van mebusu Hakkı'nın takriri önemlidir. Böylece Kürt ve Türk birliğinin siyasi gerekçesi resmen ortaya konmuştur. Heyeti Murahhasaya beyanatta bulunulduğunu belirten Reis, takrirleri Heyeti Murahhasa Riyasetine tevdi olunmasını oyladı ve kabul edildi.²⁴¹

239 TBMM ZC, 1/24-3.11.1338 (1922), sf. 370-373.

240 TBMM ZC, 1/24-3.11.1338 (1922), sf. 373.

241 TBMM ZC, 1/24-3.11.1338 (1922), sf. 375-376.

1.2.2- MUSUL PROGRAMDAN ÇIKARTILDI

Lozan'da 12-14 Aralık 1922'da üç oturumda *azınlıklar* meselesi müzakere edildi.²⁴² 15 Aralık 1922'de ise görüşme konuları, "Genel af, azınlıklar için genel güvenceler, kaybolmuş kimselerin aranması ve mallarının geri verilmesi, askerlik hizmetinden bağışıklık, çeşitli hükümler" olarak sıralandı.²⁴³ Aynı günkü konuşmasında İngiltere delegesi M. Ryan parçalanmış aileler, zorla din değiştirme ve malların gaspı gibi konulara değindi:

Dünya savaşı sırasında Osmanlı hükümetinin izlediği politika yüzünden azınlıklarından *pek çok kimsenin din değiştirdiğini*, bunlar arasında birçoğunun ana-babalarından yoksun bırakıldığını ve ailelerinden ayrı düşmüş pek çok kadın ile çocuğun İslâmlığı kabul ederek, Türk kurumları ve aileleri yanına girmek zorunda kaldığı, bütün dünyaca ve Osmanlı hükümetince de bilinmektedir. İslâmlaştırılmış ve Hristiyan ailelerine ve cemaatlerine geri verilmiş çocukların, gerçekten Hristiyan kökenli olmadıklarını öne süren bir eğilim ortaya çıkmıştır. Türk Temsilci Heyeti bu durum iyi incelemelidir, yalnız kişilerin geri verilmesi için değil, belki de mallarından yolsuz-yöntemsiz yoksun bırakılmış olanlara mallarını geri vermek için de, çağrıda bulunuyorum.

Rıza Nur, bu gibi konuların kendisi için yeni olduğunu ifade etmekle yetindi.²⁴⁴ Azınlıkların korunması konusunda Alt-Komisyon'da görüşülecek konuların başlıkları 10 madde halinde belirledi.²⁴⁵ Azınlıklarla ilgili müttetiklerin 15 Aralık 1922 tarihli tasarısına karşı, Ankara heyeti üç gün sonra teklifini sundu. Ayrıca kadın ve çocukların verilmesi ile 1920 sonrasında İstanbul'da malların iadesiyle ilgili tasarı sunmağa ve görüşmeye devam edildi.²⁴⁶

Lozan'da müzakere edilen konular, Ankara'ya aktarıldı ve Meclis de bilgilendirildi. İcra Vekilleri Reisi [Başbakan] Hüseyin Rauf zaman zaman Lozan'daki görüşmeler hakkında Meclis'e bilgi verdi. Akalliyetin gayrimüslimler olduğunu belirten Rauf, bunlarla ilgili müzakerede *'haremlerdeki kadın ve çocukları istemek'* dâhil pek çok konunun gündeme getirildiğini söyledi.²⁴⁷ Akalliyet

242 Lozan-1, sf. 180-230.

243 Lozan-2, sf. 150-156.

244 Lozan-2, sf. 153-154.

245 *Gündemdeki 10 madde*: "1- Genel af, 2- Soy, dil ve din azınlıklarının özgürlüğü ve korunması için genel güvenceler [garantiler], 3- 1 Kasım 1914 tarihinden bu yana, ailelerinden ayrılmış kimselerle, mallarından yolsuz-yöntemsiz yoksun bırakılmış kimselere mallarının geri verilmesi çalışmalarının benimsenmesi ve bunlara ara verilmemesi, 4- Azınlıkların isteğe bağlı göç özgürlükleriyle, yurt içinde dolaşım özgürlükleri, 5- Azınlıkların yurttaşlık hakları [medeni haklar] bakımından eşitliğiyle, dinsel ve siyasal eşitlikleri, 6- Askerlik hizmetinden bağışıklık, 7- Azınlıklar için öğretim, eğitim amaçları ve insancıl amaçlarla dernek kurma özgürlükleri ve kamu giderlerinden hak gözetir paylar ayrılması, 8- Azınlık okul ve kiliselerinin statüsü, 9- Azınlıkların korunması konusunda alınacak tedbirlerin yürürlüğe konulmasına ilişkin güvenceler ve bu konuda Milletler Cemiyeti ile işbirliği, 10- Ermeniler için Ulusal Yurt." (Lozan-2, sf. 157.)

246 Lozan-2, sf. 158-282.

247 *TBMM GCZ*, 3-25.12.1338 (1922), sf. 1148; *TBMMZC*, I/26-3.1.1339 (1923), sf. 143-144.

meselesiyle ilgili Lozan Konferansı heyetinde aza olan Trabzon Mebusu Hasan, konferansta gayrimüslim dışında ırkı ve lisanî akalliyetin kabul edilmediğini ifade etti. Mebus Hasan, Patrikhanenin kalması konusunda katıyen söz verilmediğini de kaydetti.²⁴⁸

Lozan'da 23 Ocak 1923'teki oturumun gündemi Musul'du. Heyet reisi İsmet, Musul hakkında demografik bilgi verdi: Musul vilâyetini oluşturan Süleymaniye, Kerkük ve Musul sancaklarında toplam nüfusunun 503.000 olduğunu bunun 263.830'unun Kürt, 146.960'ının Türk, 43.210'unun Arap olduğunu açıkladı. Süleymaniye, Kerkük ve Musul sancaklarında Türk nüfusu, Kürtlerin üçte biri civarındadır.²⁴⁹

Musul meselesini '1- Etnografik, 2- Siyasal, 3- Tarihi, 4- Coğrafi ve ekonomik, 5- Askeri ve stratejik nedenler' başlığı altında analiz eden İsmet, İngiliz heyetinin 1921 yılıyla ilgili Musul vilâyeti verilerini açıkladı. Erbil dâhil toplam nüfus 785.468 olup bunun 452.720'si Kürt, 185.763'ü Arap ve 65.895'i Türk idi.²⁵⁰ İsmet, bu verileri Kürdistan vilâyeti Musul'un Türkiye'ye verilmesinin gerekçesi olarak sundu.

İsmet: Kürtler Turanî

Musul'un Türkiye'ye verilmesi tezini ırkı temellerle izaha başlayan İsmet, Kürt halkının İran kökenli olduğunun öne sürüldüğünü, ama bu iddiayı, *Kürtlerin Turan kökenli olduğunu* kabul eden Encyclopaedia Britannica'nın yalanladığını ifade etti. İsmet, "Kürtler, hiçbir yönden Türklerden farklı değildirler; ayrı diller konuşmakla birlikte, bu iki halk, soy, inanç ve görenek bakımından tek bir bütün meydana getirmektedir" dedi.²⁵¹

İsmet, Musul meselesinde hızını alamadı ve 1930'ların resmi tarih tezini Lozan'da açıkladı. Diğer ülke delegeleriyle alay eder gibi, Kürtlerin Turanî olduğu açıklaması, yarın da ne yaşanacağını ilânıydı. İsmet, Musul'un Türkiye'de kalmasıyla ilgili siyasi nedenlere de değindi:

"Kürtlerin, Türklerle birlikte yaşamak istemedikleri iddiası hiç de doğru değildir [...] TBMM Hükümeti, Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de hükümetidir; çünkü Kürtlerin gerçek ve meşru temsilcileri millet meclisine gitmiştir ve Türklerin temsilcileriyle aynı ölçüde ülkenin hükümetine ve yönetimine katılmaktadırlar. Kürt halkı ve yukarıda belirtilen temsilcileri, Musul vilâyetinde oturan kardeşlerinin anayurttan ayrılmasına razı değildirler; böyle bir ayrılmaya engel olmak için bütün fedakârlıklara katlanmaya hazırdırlar. Musul vilâyeti nüfusunun çoğunluğunu meydana getiren Kürtlerle, Türklerin,

248 TBMM GCZ, 3-1.1.1339 (1923), sf. 1172-1173.

249 Lozan-1, sf. 344-345.

250 Lozan-1, sf. 344-346.

251 Lozan-1, sf. 346.

vilâyetlerinin Türkiye'nin tamamlayıcı bir parçası olarak kalmasını sağlamak için, mücadele etmekten bir an bile geri durmayacaklarına şüphe yoktur [...]

Türk Temsilci heyeti, dünya savaşına ve Bağımsızlık savaşına katılmış Türk ordusunun bütün komutanlarının, yurdun kurtuluşu için Kürt halkının yaptığı hizmetleri ve katıldığı fedakârlıkları saygı ve hayranlıkla belirttiklerini söylemeyi bir ödev bilmektedir [...] düşmanlarımızın saldırısına uğramış Anadolu'nun çeşitli cephelerinin savunulmasında olduğu gibi Yunanlıların tam bir bozgunuyla sonuçlanan saldırıda, aynı amaca varmak ve aynı ülküyü gerçekleştirmek için Kürtlerle Türkler tam bir işbirliği içinde çalışmışlardır.²⁵²

İsmet, özetlerken de, Musul halkının büyük çoğunluğunun Kürt ve Türk olduğunu, burada oturanların Türkiye'ye bağlanmak istediğini, gerek coğrafi gerek siyasal nedenlerle Musul'un Anadolu'nun bütünleyici bir parçası olduğunu dikkat çekti.²⁵³

Kürdistan vilâyeti Musul'un Türkiye'nin parçası olduğu iddiasında bulunan Ankara Heyet Reisi İsmet *Kürtler Turani* derken, aslında ne denli samimi olduğunu da ifade etmiş oluyordu. Diğer bir deyişle bu, 1930'lu yılların ilk yarısında '*dağ Türkleri*' demenin öncesinde yapılan bir tanımlamaydı. Sadece bu da değil, birkaç yıl sonra 1920'lerin ikinci yarısından itibaren Kürtlerin başına ne geleceğini de mesajydı!

Curzon: Güney Kürdistan'ın mebusu yok

İsmet'ten sonra söz alan Lord Curzon, dipnotların birinde İsmet'in Kürtler'in Turani kökenli olduğuyla ilgili tek bir kaynak gösterdiğini, ama buna kimsenin katılmadığının bilindiğini söyledi. Curzon, değerlendirmesini şöyle sürdürdü:

"İsmet Paşa, Ankara Parlamentosunda birçok Kürt milletvekilini olduğunu söylemiştir. Olabilir; fakat Parlamentoda Güney Kürdistan'ın tek bir Kürt milletvekili olduğunu ciddi olarak iddia etmekte midir? Herhangi bir zaman, Süleymaniye'den tek bir milletvekili çıkmış mıdır? Ankara'nın Kürt milletvekillerine gelince, onların nasıl seçilmiş olduklarını kendi kendime sormaktayım. Halkoyuyla seçilmiş tek bir milletvekili var mıdır? Bütün bu insanların doğrudan doğruya atanmış oldukları ve bunlar arasında birtakımının, dil bilmedikleri için, Meclisin çalışmalarına katılmadıkları herkesçe bilinmektedir. Bu yüzden, Ankara'da, Kürt topluluğunun Parlamentoda temsil edildiği iddiasına çok ağırlık vermek gerektiğini sanmamaktayım."²⁵⁴

252 Lozan-1, sf. 348-350

253 Lozan-1, sf. 354.

254 Lozan-1, sf. 359-360.

İşmet: Musul barışa engel olmasın

İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerin 3 Şubat 1923 tarihli ortak teklifine²⁵⁵ karşılık olarak, Türk heyetinin 4 Şubat 1923 tarihli mektubunda, genel bir değerlendirme yapıldı ve önerilerde bulunuldu. Türk heyetinin metninde Musul'la hakkındaki öneride, "Musul sorununa gelince, salt barışın yapılmasına engel olmamasını sağlamak amacıyla ve Türkiye ile İngiltere arasında bir yıl içinde bir ortak anlaşmayla çözümlenmek üzere, bu sorunun konferans programından çıkartılmasının yerinde olacağını düşünmekteyiz" denildi.

İngiliz hükümeti, aynı gün Türk heyetinin bu önerisini kabul eden bildirimde bulundu.²⁵⁶

'Baş Temsilci, TBMM Hükümeti Dışişleri Bakan' imzalı Türk heyetinin İngiliz, Fransız ve İtalyan heyetleri başkanlarına gönderilen 4 Şubat 1923 tarihli mektubunda, Batı Trakya, Boğazlar, Musul, Azınlıklar, Borçlar konusunda önerilerini sıraladı.²⁵⁷

Sonuç olarak, 4 Şubat 1923 tarihi itibarıyla Musul müzakeresi karşılıklı olarak Türkiye-İngiltere arasında yazışmayla ertelendi. Böylece diğer konularda çözüm sağlanması hedeflendi. Ardından Türkiye, 8 Mart 1923 tarihli mektubu ile teklifini²⁵⁸ yeniledi.

1.2.3- 'HAREMDEKİ KADINLAR' VE KÜRDİSTAN

Aralık ayının son haftasında Meclis'in önemli konusu Lozan'daki müzakereydi. İcra Vekilleri Reisi [Başbakan] Hüseyin Rauf, akalliyetler, rehineler, boğazlar, gümrük, kapitülasyonlar, banknotların tevzii vesaire konularında bilgi verdi.²⁵⁹ Hüseyin Rauf, uzun konuşmasında 1915'te sürülen Ermeni kadın ve çocukların ne yaşadığını da itiraf etti, aynen aktarıyorum:

"Bu mesail hakkında komisyonlarda ciddi münakaşai cereyan ediyor. Irkî ve lisani akalliyet tefrikini kabul etmiyoruz. Gayrimüslim akalliyetler diyoruz. Son tekliflerinde Ermeni yurdu tayyedilmiştir [çıkarılmıştır]. Fakat haremlerdeki kadın ve çocukları istiyorlar. (Hâlâ mîsesleri) (Taharri memuru göndersinler sesleri) (Handeler) Alelumum akalliyetler hakkında Avrupa muahedatındaki kavaidi umumiyeyi bize kabul ettirmek, affı umumi ilan ettirmek ve ledelhace [ihtiyaç görüldüğünde] askerlikten affetirmek, se bestii [serbesti] seyahat, emlak ve hukuklarına tesir edecek tedabirin ademi vazını bilhassa istiyorlar. İstanbul'da ve Yunanistan'da Rumlara ve Türklere ait akalliyet hususâtının tatbikına bir heyet tara-

255 Lozan-5, sf. 1-6.

256 Lozan-5, sf. 9, 15.

257 Lozan-5, sf. 8-14.

258 Lozan-5, sf. 21-62.

259 TBMM GCZ, 3-25.12.1338(1922), sf. 1146-1163.

findan tetkikına ve sulhtan sonra Cemiyeti Akvama girmek arzusunda olduğumuzu ve noktai nazarımızı o vakit bildireceğimizi beyan ve Hristiyanlara bedel ile askerlikten muafiyetini reddettik.”²⁶⁰

Ermeni kadın ve yetimlerle ilgili benzer içerikte konuşan bir diğer kişi de, Lozan’dan Ankara’ya dönen Trabzon mebusu Hasan’dı.²⁶¹ Ermeni kadın ve çocuklarla ilgili Meclis’te tam bir irade birliği vardır. Nitekim Rauf, Lozan’da haremdeki kadın ve çocukların istendiğini söylediğinde, Meclis’teki bağırıtı, “(Hâlâ mı sesleri) (Taharri memuru göndersinler sesleri)” olması, suçüstü halin dışı vurumu değil mi? Rauf, 10 gün sonra aleni celsede, yine Ermeni yetimleri hakkındaki anlatımını tekrarladı:

“Mâlûmu alileri Düveli Müttefika murahhasları akalliyetler bahsine lisanı, ırki ekalliyetleri de ithal etmeye çalışmışlardır. Heyeti Murahhasamız bu bapdaki izahatlarıyla bunu yalnız gayrimüslimlere dal olduğunu kabul ettirmişlerdir. Gayrimüslimlerin askerlikten istisnası için tarafeyn, noktai nazarlarında sureti katiyede musırlardır [...] İmtiyazatı mezhebiye, affı umumi, Ermeni eytam ve Er[meni]malinin iadesi gibi bazı munzam mesail vardır ki, bunlarla uğraşılıyor.”²⁶²

Anlıyoruz ki, İcra Vekilleri Heyeti Reisi yani Başbakan Rauf [Orbay], suçüstü haliyle bir şeyler söyleme gayretinde olup, anlatılan da bir itirafır.

Kürdistan ve Musul

Meclis’teki pek çok konunun müzakeresinde bir anlamda tartışılan *Kürdistan*’dı. Musul özelinde coğrafi olarak Bitlis Mebusu Vilâyatı Şarkıye derken, Erzurum Mebusu Mustafa Durak ise, Kürdistan diyecektir.²⁶³

İcra Vekilleri Reisi Hüseyin Rauf, gizli celsede Lozan’da İngiliz delegesi Lord Curzon’un Musul’u vermeyeceklerini İsmet’e bildirildiğini söylemesi sonrasında müzakere Musul nedeniyle Kürtlerin durumu da gündeme geldi, Bitlis Mebusu Yusuf Ziya’nın sorusuyla. [Başbakan] Rauf, “Malumu âliniz efendiler, İngilizlerin Türkiye’de sakin Türk ve Kürtleri imha edebilmek için teşebbüsatlarının hepsi bu iki necip milletin vahdeti karşısında iflas etmiştir. Her türlü mefsedetleri [bozgunculukları], din kardeşi, kan kardeşi, emel kardeşi olan insanların karşısında erimiştir [...] Bugün Kürt için akalliyet mevzu bahis etmek Türk için akalliyet bahsetmek demektir. Şu halde bu tamamen reddolunmuştur. (Teşekkür olunur sesleri)” diye konuştu.²⁶⁴

260 TBMM GCZ, 3-25.12.1338 (1922), sf. 1148.

261 TBMM GCZ, 3-1.1.1339 (1923), sf. 1172.

262 TBMM ZC, I/26-3.1.1339 (1923), sf. 143-144.

263 TBMM ZC, I/26-3.1.1339 (1923), sf. 166; TBMM GCZ, 4-6.3.1339, sf. 153.

264 TBMM GCZ, 3-25.12.1338 (1922), sf. 1150-1153.

Kürtlerin bu haliyle ilgili benzer tartışmaya on gün sonra devam edildi. 3 Ocak 1923'te İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Hariciye Vekâleti Vekili Rauf, Lozan Sulh Konferansı müzakeratı hakkında Meclis'e verdiği bilgide, gizli celsede olduğu gibi, yine Yusuf Ziya, Musul meselesini sordu. Hüseyin Rauf, Musul'un Misakı Milli'nin hududu dâhilinde bulunduğunu belirterek, şöyle devam etti:

“Musul'un ekseriyeti kahiresi, yek emel, yek din, yek his, saadet ve felâ-kette müsterek, yegâne çarei halâsları bizimle beraber yaşamakta olan Türkiye halkının en kahraman evlatları Türkler ve Kürtlerle meskûn bir vilâyetimizdir. (Doğru sesleri) [...] Başmurahtığımız İsmet Paşa hazretleri kendilerine has olan samimi ifadeleriyle ve kemali sükunetle Musul'un Türkiye halkıyla meskun ve hududu millimiz dâhilinde ifti-rak kabul etmez bir vatanımız olduğunu ifade ve iddia etmişlerdir.”²⁶⁵

Devamında İzmit Mebusu Sırrı, Mudanya Konferansı, Garbi Trakya ve gümrük meselesine değindikten sonra akalliyet konusuna geldi. Memlekette akalliyet denildiğinde Hristiyanlık ve İslâmlık anlaşıldığını vurgulayan Sırrı, burada ekseriyetin İslâm olduğunu ve bütün İslâmların aynı hakka sahip bulunduğunu belirterek, “Cenubi [Güney] Kürdistan yani Musul ve Kerkük tarafları Irak'a tâbi değildir, burası Türk ve Kürt vatanıdır” dedi.²⁶⁶

Bitlis Mebusu Yusuf Ziya da, Kürtlerle meskûn olan Musul, Vilâyatı Şarkiye'nin kapısıdır tespitini yaptıktan sonra, “Kürdün mevcudiyeti, varlığı ekseriyeti azimesi Türkiye'dedir ve Türkiye'de olacaktır. Türkiye ile müttehit [birleşik] bir mukadderat [kader] tayin etmiştir ve Türkiye camiası esasını kabul etmiştir. Hal böyle iken Kürdün bir cüz'ü [parçasını] kalilini Musul'dan ayırmak, ekseriyetinden ayırmak anavatanından ayırmak hususunda hakkın, hukukun sadası yoktur [...] Efendiler Lozan'daki Sulh Konferansı Heyeti yalnız Türklerin heyeti değil, yalnız Türkleri temsil etmiyor. Kürdü, Türkü temsil ediyorlar” diye konuştu. Yusuf Ziya, son söz olarak, Lozan'daki heyete, Ermeni davası ve yurdu konusunda gösterdiği gayretten dolayı teşekkür etti.²⁶⁷ Lozan'daki konferansla ilgili müzakere 4 Ocak'ta da sürdürüldü.²⁶⁸

Curzon'a Kürdistan cevabı

Meclis gündeminde 25 Ocak 1923'de yine Lord Curzon'un gazetelerdeki açıklaması vardır. Söz alan mebusların konuşmasından anlaşıyor ki, Curzon, Meclis'teki bulunan Kürdistan mebuslarının Mustafa Kemal tarafından tayin edildiğini söylemiştir. Kürt mebusların tepkisi bu açıklamaya yöneliktir. Curzon'a cevap verenlerden Bitlis mebusu Yusuf Ziya, “Biz Kürdistan'ın hakiki

265 TBMM ZC, I/26-3.1.1339 (1923), sf. 147.

266 TBMM ZC, I/26-3.1.1339 (1923), sf. 157-158.

267 TBMM ZC, I/26-3.1.1339 (1923), sf. 166-167.

268 TBMM ZC, I/26-4.1.1339 (1923), sf. 176-182.

vekilleriyiz” diyecektir. Kürdistan mebuslarının Curzon’a cevabi açıklamalarını özetleyerek aktarıyorum:

Bitlis Mebusu Yusuf Ziya: Beyanatın ifade ettiği hakareti bu kürsüden reddediyorum. Arkadaşlar, burada *Mustafa Kemal’in tayin ettiği mebuslar*, uşaklar yoktur. Burada büyük bir milletin vekilleri vardır. 16 Mart’tan [1920] sonra o günlerde Büyük Millet Meclisi içtimaya davet edildi. Arkadaşlar! İşte bugünlerde Kürtler serbest sahada ve hiçbir tazyik altında olmıyarak bu intihaba iştirak ettiler. Eğer Kürtler ayrılık gayrılık gütseydiler, bu intihaba iştirak etmez, bu intihaba arkasını döner, fikrini terviç [desteklemek] için çalışırlardı. Hiçbir vakit, hiçbir tazyik onları o yollarından çeviremezdi. Kürdler, Kürd münevverleri, Arnavutluk’un, Irak’ın ve Suriye’nin akıbetini görürken, hiçbir igfalata [gaflete] doğru gidemezler. Başka gaye gütmezler. Milletin biz vekilleri “Lord Curzon’a bağıyoruz ki; Biz Kürdistan’ın hakiki vekilleriyiz” ve senden Musul’u istiyoruz, alacağız.²⁶⁹

Konya Mebusu Refik: Yalnız Kürd mebusları değil, bütün Türkiye halkını müteessir eden [üzen] haydut İngiliz siyasetini cihana ilân edeceğiz.²⁷⁰

Muş Mebusu İlyas Sami: Elviye Selâse’de [Kars, Ardahan, Batum] Kâzım Karabekir kumandasının yazdığı zaferde kanını döken âsil ve necîp Kürd ırkı ve Kürt kavimiydi. Efendiler, Yunan gibi âdi ve denî [alçak] hasmını kendisine mukadder olan felâket uçurumlarına dökerken, yine dökülen kanlar, Türklerle beraber Kürdün yine âsil ve necîp kanı idi.²⁷¹

Hakkâri mebusu Mazhar Müfid: Acaba bu Curzon denilen zat, “Kürdistan’ın hükümdarı olan *İdrisi Bitlisi’nin Yavuz Sultan Selim’e tav’an mutavvat* [isteğiyle itaat] ettiğini bilmiyor mu?” Yine Curzon, Salâhaddini Eyyûbi’nin Kürd olduğunu bilmiyor mu? [Damat] Ferid denilen melunun ajanlarla Kürdistan’ı Ermenistan’a peşkeş çektiği zaman Kürtler Kürdistan’da memleketi için merhum Osmanlı için hareket vatanpervareneye derhal başlamışlardı. Kürtlerle aramızda öyle bir rabita vardır ki, o da İslâmîyettir.²⁷²

Erzurum mebusu Hüseyin Avni: Lord Curzon bu münasebetsiz sözleriyle Kürdleri değil, yalnız Kürd mebuslarını içine kabul eden Türkiye mebuslarına da dolayısıyla zımnen hakaret etmiştir. Karşısında müzakere ettiği İsmet Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nden intihab olunmuştur. Kürdlerin murahasaları Lozan’da Lord Curzon’un karşısındadır. Burada Türklük ve Kürdlük hakkında söz söylemek, o iki memlekete ait meseledir. Curzon, Kürdlerin fuzuli avukatlığıyla onların kardeşi olan Türkler aleyhine iradi kelimeler ederken, murahasalarımız vazifelerini anlamışlardır. Buna taarruz ettikleri zaman vazifelerini yapacaklardır.²⁷³

269 TBMM ZC, I/26-25.1.1339 (1923), sf. 505-506.

270 TBMM ZC, I/26-25.1.1339 (1923), sf. 507.

271 TBMM ZC, I/26-25.1.1339 (1923), sf. 507.

272 TBMM ZC, I/26-25.1.1339 (1923), sf. 508-509.

273 TBMM ZC, I/26-25.1.1339 (1923), sf. 509.

Kırşehir mebusu Müfid: Burada Türklük ve Kürdlük meselesine dair bir müzakere cereyan etmiyor, zannederim. Bugün İslâmiyet, İngilizlerin kurduğu dolaba düşmeyeceğini anlatmak icap eder.²⁷⁴

Şer'iye Vekili Vehbi: Meclis'te Kürt ve Türk yoktur, burada bir *kitlesi İslâmi'ye vardır* ve bu *kitlesi İslâmi'ye* içinde cahil bir fert yoktur, cümlesi münevverdir. Buradan hatırlatmak isterim. Mütarekeden sonra Kürdistan'ı Ermenilere ilhak etmek üzere yağdırmış oldukları dessaslıkta mahir olan İngiliz siyaseti desisesini onlara tamim ve teşmil etmek ve birtakım propagandalar yapmak için göndermiş olduğu paraları, o cehille tavsif etmiş olduğu o Kürdistan ahalisini ne suretle reddettiğini ve o liralara nasıl boşa gittiğini Lord Curzon hatırlamalıdır.²⁷⁵

Lord Curzon beyanatı üzerine İlyas Sami (Muş), Pozan (Urfa), Diyab Ağa (Dersim), Ali Rıza (Muş), Fahreddin (Kars), Mustafa (Dersim) ve Derviş (Mardin) ortak imzalı takirde, "Evrakı matbuatta gördüğümüze nazaran İngiliz Hariciye Nazırı Lord Curzon, Lozan Konferansında Meclis Âlideki Kürd mebuslarının küllüyen cahil olduklarını ve Kürdlerin mümesili hakikisi bulunmadıklarını tefevvüh etmekle [söylemekle] hem Meclisimizi hem de Kürdleri tahkir etmiştir [aşağılamıştır]. Mumaileyhin [adı geçenin] bu beyanatı bedihiyülbutlan [besbelli geçersiz] olmakla kendisini şediden [şiddetle] protesto ve mezkûr [belirtilen] hareketleri kendisine ret ve iade ederiz. İşbu protestomuzun Meclis'çe tasvibe iktiran ile bütün cihana tebliğini teklif eyleyiz" denildi.²⁷⁶

Kürt mebus olduklarını ifade ettikleri halde, Kürdistan'ı es geçiyor ve bir öneride dahi bulunmuyorlar.

25.1.1923'te hafi celsede İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf, Lozan Konferansı hakkında bilgi verdiği gibi, ayrıca Lord Curzon'un beyanatını da değerlendirdi. Kürdistan ve Kürt mebuslarıyla ilgili herhangi bir değerlendirmede bulunmayan [Başbakan] Rauf, Musul'la ilgili müzakerenin bitmediğini heyetin, Musul'un Türk olduğu yönünde değerlendirmesini sürdürdüğünü ifade etti.²⁷⁷

Aşiretlerden Curzon'a protesto: Reis, Lord Curzon'a Lozan Konferansı'ndaki beyanatını protesto için aşiretlerin gönderdiği telgrafları okuttu.

Rışvan Aşireti Reisi Hacı Mehmed, Merdis Aşireti Reisi Şükrü, Zorkân Aşireti Reisi Haydar, Kâvu Aşireti Reisi Bedrî, İzoli Aşireti Reisi Süleyman telgrafında, "Curzon'un Lozan'da Kürdler ve mebusanı Kırım hakkındaki tecavüzatı müfteriyanesi muhitimizde acı handelerle karşılandı [...] Kürd ve Türk vahdeti bugün esaret zinciri altında inleyen Arab vesaireden mürekkep kütleli İslâmiye inayeti hakla yakında Curzon'un Müslümanlar hakkındaki muzır

274 TBMM ZC, I/26-25.1.1339 (1923), sf. 509-510.

275 TBMM ZC, I/26-25.1.1339 (1923), sf. 510.

276 TBMM ZC, I/26-25.1.1339 (1923), sf. 511.

277 TBMM GCZ, 3-25.1.1339 (1923), sf. 1220-1228.

siyaset planlarını karşılayacak, İngilizleri de topraklarımızdan tard edecektir [uzaklaştıracaktır]. Bu telgrafımızın İngiliz matbuatı vasıtasıyla Curzon'a iblağını [ulaştırılmasını] istirham ederiz" ifadesi kullanıldı.²⁷⁸

Diğer telgrafta imzası bulunur, Cibranlı Aşireti Reisi Kasım, Belediye Reisi Ahmed, Ulemadan Hâlid, Eşraftan Halil, Eşraftan Mehmed Ali, Meşayihden Ahmed olup, Muş mebusu İlyas Sami'ye hitaben kaleme alınmıştır. Telgrafta, "Kürdlere tevcih edilen tahkiri protesto ve hararetili müdafaalarınızı kemali şükranla okuduk [...] Türk, Kürd ayrılık kabul etmez bir vahdettir. Bu vahdet çeliktir; kırılır, eğilmez [...] Kürdler İslâmiyeti bırakıp tedricen kâfir olmaya beş yüz senelik büyük kardeşleri bulunan Türkleri bırakıp, İngilizleşmeye ne para ile ne sözle, ne de hiçbir kuvvet ve zor ile razı olamaz [...] Kürdlerin ayrılmayacağına ve Churchilllerin, Curzonların halen esaretindekilerin dani kariben kurtulacaklarına şüphe edilmemelidir. Vallahül muvafık" denildi.²⁷⁹

İsmet'ten 'bir şey vermedik' çıkışı

Lozan'da konferans açılışından bir gün sonra 21 Kasım 1922'de başladı. Sert geçen tartışmalar sonunda anlaşmaya varılamadığı için 4 Şubat 1923'de konferans kesintiye uğradı. İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf, Lozan'daki heyet reisi Hariciye Vekili İsmet'ten gelen 4 Şubat 1923 tarihli telgraf notunda "konferans kesilmiştir" denilirken, 5 Şubat tarihli raporunda da, konferansın devam edeceğini, ama ara verildiğini ve Ankara'ya gelip görüşmeleri gerektiğini bildiriyordu. Lozan'da yeniden görüşme 23 Nisan 1923'te başladı.²⁸⁰

Şubat ve Mart aylarında Meclis'te Lozan görüşmeleri önemli bir gündem maddesiydi.

Lozan Konferansı'ndan Ankara'ya dönen Hariciye Vekili İsmet, 21 Şubat 1923'te Meclis'te konuştu. Garbi Trakya, Musul, Boğazlar, tamirat ve af meseleleri hakkında bilgi veren İsmet, üç grup konu görüşüldüğünü belirtti ve bunları şöyle sıraladı: 1- Siyasi mesail, arazi, boğazlar ve akalliyetler, 2- Mali ve iktisadi mesailer, 3- Kapitülasyonlar.²⁸¹

Bu maddelerle ilgili müzakere hakkında değerlendirmede bulunan İsmet, tüm gayretlerine rağmen ortaya çıkan maddeleri de sıraladı. İsmet, müzakerenin zorluğunu anlattıktan sonra, kendi konumuyla ilgili olarak, "Taahhüt ettiğimiz bir şey yoktur. Hiç kimse bize şunu verdiniz, bunu verdiniz diye isnat edemez. Ne karar verirsiniz kimse bir şey diyemez, onu serbestçe tatbik ederiz. Mesele bundan ibarettir [...] Müzakerata karar verdiğiniz zaman istediğiniz yoldan ve vereceğiniz talimattan başlarız. Altından

278 TBMM ZC, 1/27-5.2.1339 (1923), sf. 165.

279 TBMM ZC, 1/27-5.2.1339 (1923), sf. 165.

280 Lozan-1, sf. 5; Lozan-6, sf. 1; TBMM GCZ, 3-5.2.1339 (1923), sf. 1274-1276; TBMM GCZ, 3-7.2.1339, sf. 1284-1288.

281 TBMM GCZ, 3-21.2.1339 (1923), sf. 1290-1301.

kalkamayacağımız herhangi bir taahhüt olduğunu zannetmiyorum. Bunun en kuvvetli misali ayrıldıktan sonra bizden taahhüdü tazammun edecek bir kağıt almaya çalışmalarıdır. Taahhüt ifade edeceği için evvela Meclis'e vaziyeti arz ettikten sonra, Meclis Âli ne karar verirse ona göre hattıhareketimi tayin ederim, dedim" dedi. İsmet, devamında herhangi bir kabulün olmadığını ve karar verilmediğini tekrar ederek, bize önerilen maddeleri hükümetin tetkik edeceğini ve teklifin Meclis'e geleceğini, verilecek karara göre hareket edileceğini söyledi.²⁸²

Hariciye Vekili İsmet, 27 Şubat 1923'te de yine hafi celsede müzakere süreciyle ilgili bilgilendirmeyi sürdürdü ve hudutlarla ilgili müzakereyi aktarırken mevcut durumu net ifade etti:

"Heyeti Vekile böyle muhtelif esaslarda bizim ihtiyacımızı tatmin etmeyen bir muhademenenin ret olunmasıyla konferansın inkıta edeceğini görmüştür ve bu inkıta, muallak sulh imkânını halen bertaraf eder ve hali harbi ikame edebilir. Ondan sonra gerek dâhili memlekete ve gerekse harici memlekete karşı hakiki bir surette sulh imkânını aramak için ittihaz olunacak bir hattıhareket var mıdır ve çare var mıdır? Bunu tetkik edelim."

Esaslı meselenin Türk vatanı neresi olacaksa onun dâhilinde her millet gibi yaşamak olduğuna dikkat çeken İsmet, "Heyeti Vekile'nin musib gördüğü [uygun bulduğu] hattı hareket şu oluyor: Mesaili araziye Misakı Millî bir menafimizi azami surette kabili telif bulalım. Bir sureti hali ile müttefiklerin teklifine yaklaşıalım. Buna mesaili sairede menfaai hayatiyemizi temin edecek tadilat ile yeniden teklif ederek teşebbüs edeceğiz. Bizim verdiğimiz karar budur" diye konuştu.²⁸³

Vekil İsmet gizli celsede izahat veriyor, ama İngiliz istihbaratı durumdan haberdardır. İsmet'in mevcut durumla ilgili detaylı anlatımı, İngiliz istihbaratının 7 Mart 1923 tarihli raporunda Londra'ya aktarıldı.²⁸⁴

Bu, İngiliz istihbaratının bir anlamda Ankara'nın nefes alışını yakından izlediğinin belgesidir. Bunun sonucu olarak İngiltere'nin, Ankara'yı neye evet ya da hayır diyeceğini bilerek masada oturduğu anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal, İngilizle harbi hatırlattı

27 Şubat 1923'te Hariciye Vekili İsmet'in anlatımının ardından müzakereye devam edildi. Musul özelinde yoğunlaşan tartışmaya BMM Reisi ve Ankara mebusu Mustafa Kemal de katıldı. Lozan'daki müzakerede Musul sorununun ne denli önemini bilen olarak, net konuşan Mustafa Kemal, "*Musul'u verme-*

282 TBMM GCZ, 3-21.2.1339 (1923), sf. 1298, 1301.

283 TBMM GCZ, 3-27.2.1339 (1923), sf. 1304-1305.

284 Salâhi R. Sonyel, *age*, sf. 139-140.

mekte ısrar edersek muharebeye dâhil oluruz" dedi. Mustafa Kemal'in değerlendirmesini özetleyerek aktarıyorum:

Maksadı milliyenin istihsalı için *kati bir muzafferiyete* ihtiyaç vardı. Yapılacak noktalar: Birisi, Karaağaç'tan şimdiden sarfınazar etmek. İkinci, Musul vilâyeti meselesinin hallini bir sene zarfında İngiltere ile Türkiye'nin karşı karşıya geçerek intaç etmesini [bitirilmesini] talik etmektir [ertelemektir]. En mühim bu mesele olarak geliyor. Musul'la ilgili bir senelik müddetle ilgili muhakemeyi suhuletle yapabiliriz. Misakı Millî iyi anlaşılmalıdır. Musul meselesini halletmek istediğiniz vakit karşınıza, İngilizler, Fransızlar, Japonlar ve bütün dünyanın düşmanları vardır. Musul meselesini halledeceğiz, ordumuzu yürüteceğiz, bugün alacağız dersek, bu mümkündür, kolaylıkla alabiliriz. Fakat Musul'u aldığımızı müteakip muharebenin hemen hitam bulacağına kani olamayız? Şüphesiz orada bir harp cephesi açmış olacağız. Yani bunu ayrıca mevzu bahis etmek isterseniz mahzurlar kendi kendine meydana çıkar. Mesuliyet Heyeti Vekile dâhilindedir.

Karahisarısahip mebusu Nebil, meselenin Karaağaç ve Musul olarak belirginleştiğini ifade etmesi üzerine Mustafa Kemal, "Evet, en mühimi odur" dedi. Nebil, Lozan murahhaslarının Karaağaç'ın terkine muvafakat ve Musul'un bir sene zarfında hallini kabul ettiğini, ama müttefik ülkelerinin kabul etmediğini belirterek, Mustafa Kemal'e yönelik, "Bu cihetteki noktai nazarınız nedir?" diye sordu.

Heyeti murahhasanın taahhüt ettiği hiçbir noktanın bulunmadığına dikkat çeken Mustafa Kemal, "Yoksa şunu ve bunu kabul etmiş de buraya gelmiş vaziyette değildir. Heyeti murahhasamıza ne yapmak lâzım gelirse, ne yapacak ise yeniden düşünüp kendisine yaptırınız" dedi.

Mustafa Kemal'in konuşmasında ismini verdiği İzmit mebusu Sırrı oluyordu ve Sırrı'nın Misakı Millî'nin mahvedildiğini söylediğini hatırlatarak, "Ben de diyorum ki, Sırrı Bey Misakı Millî'nin ne olduğunu anlamamıştır" dediği için, Sırrı söz aldı. Sırrı'nın "Misakı Millî'nin, bendeniz mingayri haddin [haddim olmayarak] muharriplerindenim [yazanlarındanım]" demesine Mustafa Kemal'in cevabı da, "Keşke yazmaya idiniz. Başımıza çok belâ koydunuz. Yani bugün kat'iyeti ihlâl eder sözlerden başka bir şey yapmadınız" oldu.²⁸⁵

Musul üzerinde yoğunlaşan tartışma ve bununla ilgili harp durumundan bahsedilmesi üzerine Mustafa Kemal, "Eğer bunlar açık olarak mevzu bahis olacak olursa ve bunlardan düşmanlar haberdar olursa belki sulh yapmak istersen aksi netice ile karşılaşabiliriz" uyarısında bulundu.²⁸⁶

Mustafa Kemal, *Musul nedeniyle yapılacak harbin*, sulh için aksi bir netice verebileceğini ifade etmesi, Ankara'nın ne denli kritik bir noktada bulunduğunu izah etmiş olmaktadır. Musul ve harp meselesinin kesişmesi üzerinde durmaya devam etti ve *1923'ün harp yılı ya da sulh yılı olacağını* ifade eden Mustafa Kemal, "Efendiler dâhil olduğumuz senenin bir sulh senesi olması

285 TBMM GCZ, 3-27.2.1339 (1923), sf. 1317-1319.

286 TBMM GCZ, 3-27.2.1339 (1923), sf. 1320.

ihtimali kadar bir harp senesi olması ihtimali de vardır. Bu ikinci ihtimale göre tedbirli bulunmak elbette daha muvafıktır [...] Eğer harp devam ederse bizi en büyük netayici muvaffakiyete iysal eden mücerrep ve amelî sistem dairesinde harb mesaisine devam edeceğiz [...] Sulh devrinde yapmaya mecbur olduğumuz şeyler pek çoktur” diye konuştu.²⁸⁷

Üç gün sonraki müzakere gündemi yine Musul’dur. İcra Vekilleri Reisi Rauf da, Mustafa Kemal gibi benzer içerikte konuştu ve “Musul behemahal alacağız fikrinde ısrar edersek, ordu ile almak imkânı vardır. Çünkü bunun siyaseten almak imkânı olmadığına heyeti murahhasamız kani olmuştur ve bize izah edince biz de kani olmuşuzdur. Eğer bir sene tehir edersek ve bu bir sene zarfında kuvvetle çalışırsak hakiki teşebbüsatta bulunursak vaziyetimizi idare edebileceğiz ve siyaseten bizim tarafa geçirmek imkânı mevcut olacaktır [...] Şimdi arkadaşlar, Cemiyeti Akvama gittikten sonra Cemiyeti Akvam aleyhimizde karar verirse ki herhalde öyle karar verecektir, kabul etmeyeceğiz. Kanaatımız budur” dedi.²⁸⁸

Diyarbakir mebusu Zülfî de Lozan’da Musul’la ilgili müzakereyi hatırlatarak, harp meselesinin yaratacağı riski ifade etmesi üzerine Trabzon mebusu Ali Şükrü’nün “Yani Musul için siz taraftar değilsiniz değil mi?” sormasını, “Evet ben değilim” diye cevapladı.²⁸⁹

Erzurum mebusu Hüseyin Avni de, sulhle ilgili tartışmanın yoğunlaşmasından hareketle, “Hepimiz sulhe teşneyiz. Fakat sulh değil de, Sevr Ahitnamesi de bir sulh idi, bunu da istemeyiz” dedi. İngiliz’in düşmanlığının tarihi geçmişinden Kıbrıs’tan ve Mısır’dan bahseden Hüseyin Avni, “Musul’u bugün sana vermeyen yarın niye versin?” diye sorduktan sonra, garip yorum yaptı. Musul’da kurulacak Kürt hükümeti sonrasında Türkiye’nin de parçalanıp Ermenistan teşkil edeceğini vurgulayan Hüseyin Avni, “Kürdün lisanı yoktur, yazısı yoktur. Kürdün harfi yoktur. Yarın oralara Ermeniler hâkim olacaktır. Ermeni harsı hâkim olacaktır. Yarın orada Ermeniler hükümet kuracaklardır [...] Netice itibariyle yine Ermenistan meydana çıkar efendiler. Ben Ermeni idealinden korkarım. Onun huzurunda biz korkmalıyız. Allah bize nasip etsin de Türk idealini de görelim. Şimdi efendiler, eğer feda etmek icabediyorsa millete yalancı bir sulh, yarım bir sulh getirmeyiniz. Bakınız arz ediyorum, Musul’u bir sene sonraya talik etmek [ertelemek] demek, milleti idlal etmek [kandırmak] demektir” dedi.²⁹⁰

Hüseyin Avni, uzun konuşmasında önerisini de söyledi. İsmet’in cenk elbisesini giymesini belirten Hüseyin Avni, anlatılan sulhu “bizim şerefimizle mütenasib [uygun] değildir [...] Musul’un vaziyeti katiyen zelilânedir [alçakçadır], cidden zaftır” olarak değerlendirdi.²⁹¹

287 *TBMM ZC*, 1/28-1.3.1339 (1923), sf. 3.

288 *TBMM GCZ*, 4-4.3.1339 (1923), sf. 86.

289 *TBMM GCZ*, 4-4.3.1339 (1923), sf. 89-90.

290 *TBMM GCZ*, 4-4.3.1339 (1923), sf. 92-93.

291 *TBMM GCZ*, 4-4.3.1339 (1923), sf. 94-96.

Müzakereye Martın ilk haftasında yoğunlukla devam edildi. Çünkü yakında Lozan Konferansı'nın yeniden başlaması gündemdedir. 2-6 Mart 1923 tarihleri arasında hafi celse gündemi Musul, boğazlar, borçlar, akalliyetler, patrikhane, Karaağaç, Garbi Trakya, gayrimüslimler, kapitülasyonlar, gümrük meselesi idi.²⁹²

Musul'suz sulh etmek

Heyetin Lozan'a ikinci kez gitmeden önce Meclis'in yoğunlaştığı konu yine Musul'du. Hararetli geçen tartışma 6 Mart 1923'te gizli celsede yapıldı. Meclis'in bu müzakeresi İngiliz istihbaratının 21 Mart 1923 tarihli raporuyla Londra'ya iletildi.²⁹³ Londra, Ankara'nın Musul'da ne yapmak istediğini yakından takip etmeyi sürdürmektedir.

Yusuf Ziya (Bitlis), Heyeti Vekilenin [hükümetin] talebini İsmet Paşanın sözleriyle aktardı. Bunu da, Türk heyeti Avrupa murahhaslarına ve diplomatlarına tezlerini kabul ettiremediği için, Musul'un halinin bir sene talik edilmesi [ertelenmesi] olarak özetleyen Bitlis Mebusu Yusuf Ziya şöyle devam etti:

"Musul Türkiye'nin bir cüzi denilsin. Çünkü Türklerle Kürtlerle meskûn Türkiye'nin bir parçasıdır. Nisfından fazlası Kürt'tür. Musul'un Kürdün tarihinde bir kıymeti ve bir ehemmiyeti vardır [...] Musul'un Kürdün tarihinde bir sandalyesi vardır. Musul'u talik etmek, Musul'suz sulh etmek, sulhun ferdasında Anadolu şarkide mühim bir cephe hazırlamak demektir [...] Arkadaşlar ben Kürdüm. Fakat Türkiye'nin tealisini, Türkiye'nin şerefini, Türkiye'nin terakkisini temenni eden Kürtlerdenim. (Alkışlar)"²⁹⁴

Erzurum mebusu Mustafa Durak'ın "*Türk, Kürt meselesi yoktur*" demesi üzerine Yusuf Ziya, Türkün ve Kürdün vahdeti [birliği] Musul'la temin edileceğini belirterek, "Türk'le Kürd teşriki mesai ederek yaşamazlarsa, ikisi için akibet yoktur [...] Benim gibi Türkleşmiş olanlar [...] Kürdün vahdeti, Kürdün itaatı, Kürdün iki parçaya ayrılmasında değil, bir parça halinde idare edilmesindedir" diye konuştu.²⁹⁵ Ardından BMM Reisi ve Ankara Mebusu Mustafa Kemal söz aldı, şöyle devam etti:

"Heyeti murahhasamız kendisine tevdi edilen vazifeyi tamamen ve pek mükemmel bir surette ifa etmiştir. Milletimizin ve meclisimizin şerefini ilâ [âlâ]edecek bir tarzda dünyaya tanıtmıştır ve muvaffak da olmuştur [...] Yani sulh yapılacaksa bir an evvel yapılsın, olmayacaksa aldanmayalım. Tedabiri askeriyemizden geri kalmayalım [...] Arkadaşlar Heyeti Murahhasamızın vermiş olduğu mektup ve bu mektubun ihtiva ettiği

292 TBMM GCZ, 4-2.3.1339 (1923), sf. 2-28; TBMM GCZ, 4-3.3.1339, sf. 30-71; TBMM GCZ, 4-4.3.1339, sf. 74-104; TBMM GCZ, 4-5.3.1339, sf. 106-147; TBMM GCZ, 4-6.3.1339, sf. 150-191.

293 Salâhi R. Sonyel, *age*, sf. 145.

294 TBMM GCZ, 4-6.3.1339 (1923), sf. 160, 162-163.

295 TBMM GCZ, 4-6.3.1339 (1923), sf. 163.

teklif itilaf devletleri murahhasları tarafından fiilen kabul edilmemiştir [...] [Heyeti Murahhasamızın] ellerine çok iş verilmiş. Mamafî böyle olmakla beraber, ufak mahzurlar hâsıl olmuştur.”

Devamında Hüseyin [Cahit] ve [eski Maliye Nazarı] Cavit'in heyete katılmasının yanlışlığını ifade eden Mustafa Kemal, Trabzon Mebusu Ali Şükrü'ye cevaben, “Heyeti murahhasamız makul ve akıl ve feraset dâhilinde hareket ettiğinden dolayı, müzakeratı kat etmediğinden dolayı ve memleketi harbe sürüklediğinden dolayı mı heyeti murahhasayı tenkit edeceğiz? Böyle mi memleketi idare edeceğiz Ali Beyefendi?” diye konuştu.²⁹⁶

Musul'daki 17 kazanın 16'sının ve 6 bin köyün ahalisinin Türk ve Kürt olduğunu belirten Van Mebusu Haydar'ın hedefinde Ermeni ve Rumlar vardı. Haydar, “İngilizler'in vesaiti melâneti [kötülük vasıtası] olan Ermeni'nin ve Rum'un payı mezelleti [alçaklığı] altında zelilane [alçakça] ölmekten ise ecadından mevrus [miras] ve uhdesine tereddüp eden azimle bu mübarek toprağı kaniyla bir defa daha sulamaya karar verdi ve harekete geldi [...] Efendiler, zafirimiz İngilizleri sarstı” ifadesini kullandı.²⁹⁷

Gizli celsede böylesi bir müzakerenin ardından takrirler okundu. Vasıf (Sivas), Ziya Hurşit (Lazistan), Ali Şükrü (Trabzon), Mustafa ve Hasan Hayri (Dersim), Sırrı (İzmit) dâhil 54 mebusun imzaladığı 4.3.1923 tarihli takrirden, akalliyetlerden tazminata dört maddedir.²⁹⁸ Takrirden ifadeler çok ağırdır. Müzakerede gelinen nokta devletin iflasa sürüklenmesi olarak değerlendirildikten sonra, Lozan heyetinin resmîyetinin kalmadığı iddia edildi.

Bir diğer Yusuf Ziya (Bitlis), Ali Şükrü (Trabzon), Hakkı Hami (Sinop) dâhil 16 mebusun (tarih yok) imzaladığı takrirden, Musul ve iktisadi konuların belirsiz olduğuna dikkat çekildi ve sorumluluğun hükûmete verilmesi istendi.²⁹⁹

Ayrıca Ahmed Hamdi (Muş), İbrahim (Mardin), Mehmet Necati (Lazistan), İsmail Subhi Soysallıoğlu (Burdur), Sırrı'nın (İzmit) her birinin ve Şükrü (Bolu) ile Hüseyin'in (Elâziz) ortak takrirlerinde, Lozan'da müzakerede gelinen nokta eleştirilmektedir.³⁰⁰

42 mebusun takrirıyla de, Suriye sınırının Fransızlarla halledilmek üzere proje haricinde bırakılması önerilmiştir.³⁰¹

296 TBMM GCZ, 4-6.3.1339 (1923), sf. 173-176.

297 TBMM GCZ, 4-6.3.1339 (1923), sf. 176-178.

298 *Takrirî özetliyorum:* 1- İstanbul'un ve Trakya'nın vaziyeti, akalliyetler ikamet şeraitinde ikmal edecek ecnebilerin vaziyeti ve maliye ve iktisadiye, devleti iflası katiye sürüklemeyi istihdaf etmektedir [devleti kesin iflasa sürüklemeyi amaçlamaktadır]. 2- Heyeti murahhasamız, Meclisi Âlinin talimatına hilaflı olarak murahhası sıfatıyla bir mevkii resmisi kalmamıştır. 3- Tazminat ve tamirat hakkında haklıyız. Borçlarla ilgili sarfı mesaiyi pek şayanı temenni buluruz. 4- İstiklalimiz temin edilmeden fedakârlıktan bahsetmek doğru olmayacaktır. (TBMM GCZ, 4-6.3.1339 (1923), sf. 182-184.)

299 TBMM GCZ, 4-6.3.1339 (1923), sf. 184.

300 TBMM GCZ, 4-6.3.1339 (1923), sf. 184-185.

301 TBMM GCZ, 4-6.3.1339 (1923), sf. 185-186.

Bir diğer takriri 128 mebus imzalamıştır. Reşat (Saruhan), Ali Cenani ve Kılıç Ali (Gaziyayın), Dr. Tevfık Rüştü (Menteşe), Musa Kâzım (Konya), Mazhar Müfid (Hakkârî), Yunus Nadi (Bursa), Fevzi (Batum), Cevat Abbas (Bolu), Diyar ve Mustafa (Dersim) dâhil olduğu 6.3.1923 tarihli takrirde, diğer ülkelerin verdiği teklifin reddedilmesi ve Musul ile iktisadi konularda hükümetin yeniden talimat vermesi önerildi.³⁰²

Bu 128 mebusan biri de Batum mebusu Fevzi idi. Batum'un mebusunun olduğu Meclis'te müzakeresi yapılan Musul'un mebusunun olmaması dikkat çekiciydi. Mart ayı başında takrirlere göre mebuslar üç gruba ayrılmıştır. Bunu şöyle sıralamak mümkündür:

1. Musul'da gelinen noktaya göre harp zaruridir.
2. Lozan Heyeti'nin resmiyeti kalmamıştır.
3. Mesuliyet hükümete verilmelidir.

Takrirler böyle gruplaşırken, Mustafa Kemal çok net konuşmuş, sulh olmazsa, harbin kaçınılmaz olduğunu ifade etmiş, hatta Musul'da ısrar halinde bizzat ve fiilen İngiltere ile harp olacağına da dikkat çekmiştir.

Takrirlerden sadece 128 imzalı olanı müzakere edildi. İcra Vekilleri Heyeti Reisi [Başbakan] Hüseyin Rauf, Musul özelinde gelinen noktayı özetledikten sonra Cemiyeti Akvam'da meselenin halli için çalışılacağını ifade etmesi üzerine, Salâhattin (Mersin), bir anlamda hatırlatmada bulundu ve "Cemiyeti Akvam elimizde değildir" dedi. Cevaben Hüseyin Rauf'un "Cemiyeti Akvam'ın kararını kabul edip etmemek elimizdedir" demesi üzerine, Mehmet Şükrü (Karahisarî Sahip), "Açık kapı bırakınız" diye konuştu. Hüseyin Rauf'un mali ve iktisadi meseleler hakkında söylediğiyle ilgili Salâhattin (Mersin) "Gayri kâfidir" derse de, Hüseyin Rauf, Saruhan Mebusu Reşat'ın ve rüfekasının toplam 128 imzalı takririni oylamayı teklif etti. Yusuf Ziya (Bitlis), teklif edilmesini eleştirmesi ve karşılıklı söz almalar üzerine Reis "Rica ederim" diyerek, takrirle ilgili oylama yapacağını söyledi. Mustafa Kemal, reisi uyarırcasına, "Paşa hazretleri niçin rica ediyorsunuz, bir nizamname vardır. Onu tatbik ediniz. Rica ederim, hakkı yoktur. Birinci takriri evvela reye koyunuz" dedi. Oylamada takrir kabul edildi.³⁰³ Böylece takirde gerektiğinde harbe hazırlık yönünde bir hüküm bulunsa (madde 1) da, esas olarak heyetin müzakereye devam etmesi ve hükümetin gerekli talimatı vermesi (madde 2) kararlaştırıldı.

Aleni celsede Saruhan mebusu Reşad'ın takriri, 14 Nisan 1923'de İcra Vekilleri Heyeti Reisinin konumuyla ilgili olarak Meclis gündemine alındı ve oylanıp kabul edildi.³⁰⁴

302 128 imzalı takrir özetle: 1- İtilâf devletlerinin Lozan'da heyeti murahhasamıza tevdi edilen proje kabul değildir, reddederiz. Bu takdirde harp milletimiz için zaruri olur. 2- Heyeti Vekilemizin verdikleri izahata muttali olduk [bilgilendik]. Musul ve mali ve iktisadi konularda sulh teşebbüsâtına devam etmesini ve Heyeti Vekilenin heyeti murahhasa mezkûr esasa göre talimat vermesini teklif ediyoruz. (TBMM GCZ, 4-6.3.1339 (1923), sf. 181-182.)

303 TBMM GCZ, 4-6.3.1339 (1923), sf. 188-191.

304 TBMM'nin 14.4.1339 tarih ve 384 no'lu Heyeti Vekile Reisinin Vazife ve Mesuliyeti Hakkında Kara-

Lozan'a gidecek heyetle ve 250 bin liralık bütçesiyle ilgili görüşmeye 11-14 Nisan 1923 tarihlerinde devam edildi. Heyetin yeniden gitmesi ve müzakere etmesi kararlaştırıldı.³⁰⁵ Lozan'da yeniden müzakere 23 Nisan 1923'de başladı ve antlaşma 24 Temmuz 1923'te imzalandı.

1.2.4- ASLINDA 112 BİN RUM MÜBADİLDİ

Lozan'da 30 Ocak 1923'te imzalanan Mübadele Antlaşması, Ankara'da BMM'de 23 Ağustos 1923 tarih ve 340 sayılı kanunla onaylandı. Buna göre:

1. 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren Türkiye'deki Rum Ortodokslar ile Yunanistan'daki İslâmlar mübadeleye tâbidir (madde 1).
2. Dersaadet'deki [Kontantinopolis/İstanbul'daki ve İmroz/Gökçeada ile Tenedos/Bozcaada'daki] Rum Ortodokslar ve Garbi Trakya'daki İslâmlar mübadeleden istisnadır (madde 2).
3. 18 Ekim 1912'den itibaren gitmiş olan Rum Ortodokslar ve İslâmlar mübadele kapsamındadır (madde 3).
4. Mübadillerin malları tasfiye edilecektir (madde 8-10).

10 Haziran 1930 tarihli Mübadele Ahaliye Mütedair Lozan Muahedena-mesile Atina İtilâfnamesinin Tatbikatından Mütevellit Mesailin Sureti Kar'i-yede Halli Hakkında Mukavelenameye göre, mübadil İslâmların Yunanistan'da ve mübadil Rum-Ortodoksların Türkiye'de kalan malların mülkiyeti hükümetlere geçti (madde 1 ve 2). 25 Ağustos 1923'te başlayan mübadele süreci, 10 Haziran 1930'da Ankara'da imzalanan anlaşmayla bitirildi.³⁰⁶

Mübadele başladıktan bir yıl sonraki karamameye göre mübadelenin tek istisnası vardı, İslâm Türk'le evlenmiş Rum Ortodoks kadınlar mübadeleye tâbi değildi.³⁰⁷

Bir başka istisna da, 2407 sayılı kararnameyle getirildi. Buna göre, mübadeleye tâbi olmayan gayrimüslimle evlenen ve nikâhını mevzuubahis tarihten evvel nüfus siciline kaydettiren Rum Ortodoks kadınlar da mübadele kapsamına alınmadı.³⁰⁸

Mübadeleyle Anadolu'nun yeknesak vatan haline getirildiği, yani 1915 sonrasında kalan Hristiyanlardan temizlendiği itiraf edildi. Lozan Heyeti Reisi Hariciye Vekili İsmet, 23 Ağustos 1923'te Lozan Antlaşması hakkında BMM'de yaptığı konuşmada, mübadeleyle ilgili net konuştu:

rı, *TBMM ZC*, 1/29-14.4.1339 (1923), sf. 129 ve Fihrist-sf. 5.

305 *TBMM ZC*, 1/29-11 ve 12.4.1339 (1923), sf. 44 ve 84; *TBMM ZC*, 1/29-14.4.1339, sf. 123-124.

306 Lozan-2, sf. 17-19; Nüfus İşleri-1933, Hulâsa, sf. 1 ve rapor içinde, *İskân Tarihçesi*, sf. 3-6, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4; *İskân Tarihçesi*, Hamit Matbaası, İstanbul-1932, sf. 8-11; *Mübadeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında İmza Olunan Mukavelenameler, Muhtelit Mübadele Komisyonu Kararları*, Türkçeye çeviren: Mehmed Esad Atuner, Damga Matbaası, 1937, sf. 25-32.

307 27.7.340 tarih ve 732 sayılı kararname, BCA-Katalog, F: 030.18.1.1/K: 10, D: 36, S: 9.

308 27 Temmuz 340 tarihli ve 732 numaralı kararnameye zeyil 26.8.1341 tarih ve 2407 sayılı Bazı Rum Ortodoks Kadınların Mübadeleden İstisnasına Dair Kararname, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 6, Başvekalât matbaası, Ankara-1934, sf. 768.

“Vaziyetin ibram ettiği [zorladığı] çareyi kabul etmek mecburiyeti hâsıl oldu. Bununla hulûsu [temiz] niyetimizin asırlardan beri halledeemediği hastalığı esasından tesviye etmiş [gidermiş] oluyoruz. Kazanmış olduğumuz menfaat şudur ki, Anadolu vatanı aslîsi hemen hemen yeknesak vatan olmuştur. Memleketimize alacağımız ve muhaceret sebebiyle birçok ıztırabat [kelime böyle] çekecek, millettaşlarımız gelip geçecek olan bu hali âtiye ait derin mülâhazat ile iktihâm etmelidir [karşı durmalıdır]. Dâhilde hükümetçe kabili tatbik olan bütün tedabiri tatbik ettik [...] Fakat bir sureti hal üzerinde karar aldıktan sonra memleketimiz dâhilindeki bütün anasır için vazifemiz maziyi unutturacak bir sükûn tesis etmektir [huzuru oluşturmaktır]. Yeni Türkiye’nin hududu dâhilinde kalacak olan bütün vatandaşlar yekdiğeriyle itilâf etmesini [uyuşmasını] bilerek bir vatan içerisinde huzur ve sükûn içinde yaşayacaklardır.”³⁰⁹

İsmet’in Türk Kurtuluş Savaşı döneminde Anadolu’nun *yeknesak Türk’ün vatanı* olduğuyla ilgili tespiti, harici harbin yanında *devletin vatandaşına karşı dâhili harbinin* de yaşandığının beyanıdır.

Ermeni soykırımında yaşanan da, bu tür bir devletin dâhili harbiydi!

Bu, insanların devletle savaşı değil, devletin elindeki tüm araçlarla vatandaş olan insanların *mal ve can güvenliğini imha* etmesiydi. İki tarafın bir harbi yani Ermeniler ile devletin ya da Türklerin harbi değildi. Devletin vatandaşına karşı harbiydi.

1914-1923 dönemi dâhili harp programıyla, Anadolu Hıristiyanlardan temizlendi.

Tek tük kalan Hıristiyanlar da yakın takiptedir.

1930’lu yılların başında CHF raporunda, Anadolu’da kalan birkaç Hıristiyan’dan bahsetmesinin³¹⁰ ortaya koyduğu, Anadolu’nun temizlenmesinin sistemli bir devlet faaliyeti olduğu gerçeğidir.

1914-1919’da Rumlar kovuldu ve sürüldü

Mübadele antlaşmasına, 18 Ekim 1912’den itibaren Osmanlı’dan gitmiş Rum Ortodokslar ve gelen İslâmlar dâhildi (madde 3).

Ermeniler öncesinde Rumlar, İttihat ve Terakki hükümetinin hedefindeydi.

Makedonya sorunu Balkan Savaşıyla çözülünce, Anadolu’ya göç eden İslâm ahalisini iskân etmek gerekçesiyle 1913 sonu ve 1914 başında Trakya ve Ege’deki Rumlar İttihatçı hükümetin askeri operasyonu ile Yunanistan’a kovuldu/kaçırıldı.

309 TBMM ZC, II/1- 23.8.1339 (1923), sf. 279.

310 Cumhuriyet Halk Fırkası İstanbul Vilâyet İdaresi Heyeti antetli kağıtta tarihsiz ve imzasız rapor, BCA-F: 490.01/K: 608, D: 110, S: 11.

Bu durum 6 Temmuz 1914'te Osmanlı Meclisi'nde tartışıldı. Rum mebuslar, bu şekilde kovulan Rumların yerine Trakya ve Ege'ye Balkan muhacirlerin iskânına itiraz edip, Üsküdar'dan Basra'ya kadar Osmanlı toprağına niye yerleştirilmediklerini sorduğunda Dahiliye Vekili Talât, İslâm ahalisini çöle süremeyeceği cevabını verdi.³¹¹

Oysa aynı çöle, çok değil 10 ay sonrasında Ermeniler sürülecektir.

Dahiliye Nazırı Talât, Rumların kendisinin Yunanistan'a gittiği gibi iddialar öne sürse de, dönemin Sadrazamı Said Halim, 9 Kasım 1918'de Mebusan'da yapılan soruşturmada, "Rumların nakilleri hakkında gösterilen esbab-ı mucibede düşmana muavenetlerinden bahs edilmiştir. Hatırımda kaldığına göre Rumların esbabı nakilleri düşmana yataklık etmeleri ve onlar ile muhaberatta bulunmalarıdır" diye konuştu.³¹²

Said Halim, Rumların aslında bir gerekçeyle kendilerinin gitmeyip kibar ifadeyle nakledildiklerini söylemiştir. Hadi nakledilme sürme kabul edilse dahi, bir devlet kendi vatandaşını yurtdışına sürer mi?

Kitlesele mülksüzleştirmenin *ilki olarak*, Rumlar hem Yunanistan'a kovuldu, kaçırıldı hem de Rum mallarına ve dükkânlarına yönelik boykot yapıldı. Rum mebuslar bu durumun yarattığı sorunlara değinirken, Nazır Talât, İslâmların Rumlardan alış-veriş yapmaması meselesinden haberinin olmadığından bahisle, hükümetin böyle bir eylemden memnun olmayacağını söyledi.³¹³

Talât, nazır olarak her ne kadar kabul etmez tavrındaysa da, kendisini yalayan İzmir'deki parti görevlisidir. İttihat ve Terakki'nin İzmir Kâtibi Mesulü Celâl [Bayar], anılarında boykotu ve Rumları Yunanistan'a kovmayı anlata anlata bitiremez. Bayar, bizzat hükümetin yönlendirmesiyle yapılan plan hakkında bilgi verdi. Buna göre yapılan askeri hazırlık sonrasında harekete geçildi ve yapılan boykotla Rum bakkallar silindi.³¹⁴

Önce Mebusan Reisi ve ardından harp döneminde İttihat ve Terakki hükümetinin Hariciye Nazırı Halil [Menteşe] de anılarında, Rumların başarılı bir operasyonla Ege sahillerinden kovulduğunu anlattı.³¹⁵

İttihat ve Terakki'nin organize harekâtıyla '*Gavur İzmir*' hedeflenen '*Türk İzmir*' haline getirildi.

Trakya ve Ege sahilinde Rumları Yunanistan'a kaçırıtma, yani İttihatçıların ifadesiyle '*temizlik*' harekâtı, İttihat ve Terakki'nin ve Teşkilât-ı Mahsûsa'nın

311 MMZC, devre: 3, içtimai sene: 1, cilt: 1, 23 Haziran 1330 [6 Temmuz 1914] tarihli oturum, sf. 611.

312 Meclis-i Mebusan, *Encümen Mazbataları ve Tekalifi-i Kanuniyye ile Said Halim ve Mehmet Talat Paşalar Kabineleri Azalarının Divân-ı Aliye Sevkleri Hakkında S. Şubece İcrâ Kılınan Tahkikat*, devre: 3, sene: 1334, içtimai senesi: 5, cilt: 1, no: 503-523, TBMM Basımevi, Ankara, sf. 88.

313 MMZC, devre: 3, içtimai sene: 1, cilt: 1, 23 Haziran 1330 [6 Temmuz 1914] tarihli oturum, sf. 612-613.

314 Celâl Bayar, *Ben De Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş*, cilt: 5, Sabah Gazetesi Kitapları, İstanbul-1997, sf. 103-124, 204.

315 Halil Mentеше'nin Anıları, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul-1986, sf. 165-166, 235.

ve İttihatçı hükümetin organik ilişki içinde ortak bir faaliyetiydi. İzmir özelinde operasyonu, Teşkilât-ı Mahsûsa'dan Eşref Kuşçubaşı, İttihat ve Terakki'nin İzmir Kâtibi Mesulü Celâl [Bayar], İzmir Valisi Rahmi birlikte organize etti. Diğer bir deyişle İttihatçı hükümetin, Rumlara karşı bir harbiydi.

Rumlar sadece harice kovulmadı, aynı zamanda harpte ve 1915 sonrasında kıyılardan Anadolu içine sürüldü.³¹⁶

Yunanistan'a kovulan Rum miktarı, Halil Menteşe'ye göre 300 bin, dönemin Dahiliye Nazırı Talât'a göre yaklaşık 165 bin, Celâl Bayar'a göre 130 bindi.³¹⁷

1918 Kasım-Aralık aylarında Osmanlı Meclisi Mebusan'da harp dönemine yönelik politikalar müzakere edildi ve Aydın Mebusu Emmanuil Emmanuilidis dâhil pek çok mebusun verdiği takrirlerde, 200 bin ile 500 bin arasında Rum'un kovulduğu belirtildi.³¹⁸

Gerek Yunanistan'a kovulan, gerekse dâhile sürülen Rumların malı ve mülkü tasfiyeye tâbi tutuldu. Diğer bir deyişle Ermenilerin malı-mülkünün başına ne geldiyse, Rumların mülkü de aynı işleme tâbi tutuldu: Gasp edildi ve yağmalandı, Türkleştirildi.³¹⁹

Özetle, 1914-1919 döneminde verilen rakamların ortalaması olarak Osmanlı vatandaşı Rumlardan 200-250 bini Yunanistan'a kovulurken, 100-150 bini de kıyılardan Anadolu içine sürüldü. Demek ki, 1919 öncesinde kesin sayısı bilinmemekle beraber Yunanistan'a kovulan 200-250 bin civarında Rum da mübadele kapsamındadır.

Rumlar 'dâhili harple' tasfiye edildi

Mübadele antlaşması gereği 1,2-1,3 milyon Rum Yunanistan'a gitti ve 400-500 bin civarında Müslüman da Türkiye'ye geldi.³²⁰ Başvekil İsmet, 1931'de bir kanun teklifi gerekçesinde Yunanistan'a giden Rum nüfusunu 1,2 milyon olarak açıkladı.³²¹

1919 öncesi Yunanistan'a kovulan 200-250 bin Rum dâhil, mübadele kapsamındaki Rum toplam nüfusu 1,2 milyon ya da 1,3 milyondur. Bu toplama,

316 Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi, İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, İletişim Yayınları, 3. baskı, İstanbul-2008, sf. 225-245; Taner Akçam, *'Ermeni Meselesi Hallolunmuştur'*, İletişim Yayınları, 3. baskı, İstanbul-2008, sf. 122-124.

317 *Halil Menteşe'nin Anıları*, sf. 165-166; Murat Bardakçı, *Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi*, Everest Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2008, sf. 78-79; Celâl Bayar, *age*, sf. 100-101.

318 *MMZC*, devre: 3, içtimai sene: 5, cilt: 1, sf. 109, 285-287, 294-297.

319 Nevzat Onaran, *Osmanlı'da Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1914-1919)*, *Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-I*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013, sf. 266-328.

320 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları*, İletişim Yayınları, 5. baskı, İstanbul-2001, sf. 17; Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. baskı, İstanbul-2003, sf. 92, 177; Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. baskı Ankara-1994, sf. 214.

321 *TBMM ZC*, III/26-19.3.1931, sf. 60-67 ve zabıt sonundaki 92 no'lu raporda sf. 4, 9.

mübadele antlaşması imzalanmadan önce 1920-1922 döneminde giden Rumlar da dâhildir.

Bu halde, mübadele antlaşmasıyla ne kadar Rum gitti?

Nüfus İşleri Genel Müdürlüğü raporuna göre, aslında Mübadele Antlaşması sonrasında Anadolu'dan giden Rum miktarı sadece 112.104 olup, zaman zaman raporda bu rakam 150 bin olarak da belirtildi. Raporda, bu durum şöyle ifade edildi:

"Rumların büyük miktarı Yunan işgali girmiş olan sahalarda olup bunlar da bozuk Yunan orduları ile birlikte kaçmış ve daha muzaffer ordularımızın önünden boşanıp gitmiş olduklarından bu gailenin büyük bir kısmı harp işleri ve zafer şenlikleri içinde bitmişti. İstila görmeyen yerlerdeki Rumların miktarı da ilişik 8 sayılı cetvelde görüldüğü üzere 112.104 nüfus olup, bunlar da 1 Mayıs 1923 tarihinden sonra muhtelif tarihlerde gönderilmişlerdir."

Mübadil 112.104 Rum'un 61.813'ü kadındı. Raporda, tek tek il bazında döküm verildi.³²²

Rum nüfusunun yoğun yaşadığı Aydın'dan sadece 14 ve İzmir'den sadece 53 ve Çanakkale'den sadece 20 Rum'un mübadil olarak gönderildiğinin yanı sıra Hüdavendigâr'da [Bursa'da] ve Tekirdağ'da ve Denizli'de ve Saruhan'da ve Kırkkilise'de [Kırklareli] hiç Rum'un gitmediğinin ifade edilmesi, savaşın nasıl yaşandığını ortaya koymaktadır.

Eğer bu kadar Rum nüfus, Yunan ordusuyla birlikte hareket etmiş olsaydı Türk askeri güçlerinin kolayca ilerlemesi nasıl mümkün olabilirdi?

Lozan'daki müzakere de, Nüfus İşleri Genel Müdürlüğü raporuyla çakışmaktadır.

Nitekim mübadele öncesinde Rumlar ve genelinde Hristiyanların kaçışı Lozan'da da gündeme geldi. Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiseri Dr. Nansen 850 bin, Lord Curzon 700-900 bin ve Venizelos 905 bin Rum'un Yunanistan'a sığındığını ifade etti.³²³

322 *Mübadil Rumların bazı vilâyetlerdeki dağılımı*: Adana'da 5859, Aksaray'da 7516, Ordu'da 2377, Bozok'ta 13.551, Tokat'ta 1744, Canik'te 6143, Çatalca'da 15 bin, Sinop'ta 1418, Trabzon'da 1498, Konya'da 1498, Kayseri'de 8540, Gümüşane'de 5195, Mersin'de 1512, Niğde'de 17.941, Burdur'da 1703, Aydın'da 14, İzmir'de 53, Bolu'da 3, Tekke'de [Antalya-Elmalı] 14, Çanakkale'de 20, Denizli 40, Amasya'da 53, Afyonkarahisar'da 3, Giresun'da 10, Lazistan'da 23, Diyarbakir'de 167, Elâziz'de 201'dir. [Rum nüfusunun yoğun yaşadığı Menteşe, Hüdavendigâr, Tekirdağı, Denizli, Saruhan, Kırkkilise, Kütahya ve Gelibolu'da 0 yani sıfırdır. Buna göre bu vilâyetlerden Yunanistan'a hiç Rum gönderilmemiştir. Anlaşılan buradaki Rum nüfus önceden tasfiye edildi. N.O.] (Nüfus İşleri-1933, Hulâsa, sf. 1 ve rapor içinde ilişik sayı: 8: Vilâyet dahilinde mübadeleye tâbi elyevm mevcut Rum miktarı, sf. 1-2 ve 8, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4; ayrıca, *Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Münasebetiyle Fevkalâde Nüsha, İdare, Dahiliye Vekâletinin Aylık Mecmuası*, 29 Birinci Teşrin 1933, sayı: 67, sf. 144, 148-149, 165, 193-194 [ve bundan sonra, Cumhuriyet 1933-İdare])

323 Lozan-1, sf. 52, 183; Lozan-4, sf. 12.

Özetle, mübadele edilen 1,2 milyon veya 1,3 milyon Rum'un dağılımı:

1. 1914-1919 döneminde tahmini 200-250 bin Rum Yunanistan'a kovuldu.
2. 1920-1922 döneminde tahmini 700-900 bin Rum Yunanistan'a kovuldu veya kaçtı. Bu toplama Pontos kırımında yaşananlar da dâhildir.
3. 1923'te Mübadele Anlaşmayla 112 bin Rum Yunanistan'a gönderildi.

Ayrıca 1923'te mübadele kapsamında olmayan tahminen 100 bin civarında Rum İstanbul'da kaldı. Bu rakam İmroz ve Tenedos'ta yaşayan Rumları da kapsıyor. 100 bin rakamı tahminidir; çünkü 1927 nüfus sayımında anadilim Rumca diyen nüfus toplamı yaklaşık 120 bindir.³²⁴

1914-1922 döneminde kan gölüne dönen Anadolu'da, her millet gibi Rum halkının önemli bir kesimi kurban edildi. 1923'e gelindiğinde, Rumlar Anadolu'da belli vilâyetlerde yaşar konumdaydı. 1923 sonrasında İstanbul hariç, diğer vilâyetlerde yaşayanlar mübadele edildi. Tüm bunlar dikkate alındığında 1920'lerde Rum nüfusu özelinde yaşanan gerçek şudur:

*Pontos kırımı*³²⁵: Ege'de taarruz öncesinde Karadeniz Rumları yani bilinen ismiyle Pontoslular, Nureddin Paşa komutasındaki Merkez Ordusu ile Topal Osman çeteleri tarafından 1921-1922'deki harekâtla tasfiye edildi. BMM Hükümeti bu tasfiye harekâtını bir kitap haline getirdi.³²⁶ Karadeniz'de tasfiye harekâtı 1920'lere kadar Giresun-Trabzon hattındaki Pontoslulara ve 1921-1922'de de Samsun, Tokad ile Amasya'daki Pontoslulara yönelikti. Ankara emriyle Koçgiri imhasından sonra Samsun'a kaydırılan Merkez Ordusu'nun bölgedeki icraatından dolayı Nureddin Paşa yaptıklarıyla TBMM'de bile soruşturma konusu oldu. Pontoslular 12 Haziran 1921 tarihli kararnameyle çoluk-çocuk dâhile sürüldü. Harekâta cezaevindeki mahkûmlar da kullanıldı; 45-50 asker katili İlyas Çetesi özel kanunla affedildi ve cezaevinden çıkartılıp, Pontosluların üzerine sürüldü. 1915'teki Ermeni sürgününe benzer bir icraat gerçekleştirilmiş olup, mübadele öncesinde Karadeniz'de Pontosluların varlığı sonlandırılmıştır.³²⁷

324 *Umumî Nüfus Tahriiri 28 teqrinievvel 1927*, Fasikül: I, İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara-1929, sf. LXII-LXXIV.

325 Pontos kırımına yönelik incelemeyi bir başka çalışmada yapacağım. N.O.

326 1921-1922'de Pontoslulara yönelik tüm BMM Hükümeti icraatı *Pontus Meselesi* kitabında (*Pontus Meselesi*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Matbuat Müdiyet-i Umumiye, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara-1338 (1922), Yayına hazırlayan: Dr.Yılmaz Kurt, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 68, TBMM Basımevi, Ankara-1995; *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, sf. 409) yazıldı. Benzer kitap, Ermeni soykırımıyla ilgili 1916'da hazırlanmıştı (*Ermeni Komitelerinin A'mâl ve Harekât-ı İhtisâlîyyesi, l'ân-ı Mevritsiyyet'den Evvel ve Sonra*, Matbaa-i Orhaniyye, İstanbul-1332(1916), Hazırlayan: H. Erdoğan Cengiz, Başbakanlık Basımevi, Ankara-1983.) İttihat ve Terakki hükümeti tarafından.

327 *TBMM GCZ*, 2-29.10.1337, sf. 403-409; *TBMM GCZ*, 2-16 ve 17 ve 19.1.1338, sf. 622-640; *TBMM*

Sonuç olarak, Türk Kurtuluş Savaşı döneminde 1920-1922 yılları arasında Karadeniz Rumlardan temizlenmiş olup, sürgün benzer politikalarla iç Anadolu'nun belli bölgeleri dışında Rum nüfus tamamen tasfiye edildi. Tasfiye, hem kovulmak hem de can güvenliği kaygısıyla kaçmakla gerçekleştirildi.

Oysa çok değil, bir 8-10 yıl öncesinde 1914'lerde İstanbul ve Anadolu'da *Osmanlı'nın resmi verilerine* göre 1,8 milyon Rum yaşıyordu.³²⁸

Buraya kadar tamamen Osmanlı resmi verilerini kullandım, elbette Ekümenik Patrikhane verileri daha farklıdır. Nüfus verileri hep tartışmalı olmuştur.

Ermeni ve Rum nüfusu konusunda, Osmanlı ile Ermeni Patrikhane ve Ekümenik Patrikhane verisi birbirinden çok farklıdır.

Ermeni soykırımından sonra Rumların da yaşadıklarıyla, 1925'lere gelindiğinde Anadolu'da Hristiyan nüfus yok denilecek kadar azaldı. Tasfiye politikasının devamlılığıyla, kalanlar da 1950'lerden itibaren yok edildi. Artık Anadolu Hristiyanlardan tamamen temizlendi.

Rumlar, İngiltere'nin Yunanistan ve Türkiye özeli politikasının kurbanı olmuştur. Yunanistan askeri işgalinin, Anadolu'da millî hareketlenmeyi güçlendiren ve İttihatçıların temellendirdiği ekonomi politiğin icrasını kolaylaştıran bir işlevi oldu. İşgal olmasaydı, belki ekonomi politiğin icrasında Anadolu'da Rumların yaşayacağı tasfiye belli alanlarla sınırlı kalabilirdi!

Mübadil ve muhacirler

Nüfus Umum Müdürlüğü 1934 yılına kadar 10 yıllık döneme ait muhacir ve mübadil iskânıyla ilgili toplu bir rapor hazırladı. Bundan anlaşılıyor ki, hedeflenenle gerçekleşen arasında sapmalar yaşandı. Gelecek mübadil İslâm halk 395 bin olarak hesaplandı. Bu rakam mübadeyle Yunanistan'dan gelen 105.168 aileden müteşekkil 466.103 kişiye ulaştı. Giden Rum Ortodoksların ve tağayyüp eden [kaybolan] eşhasın çoğu şehirde yaşar tüccar ve sanatkâr takımından olup, köylerde yaşayan az bulunmaktaydı. Mübadil İslâmların çoğu çiftçi olup, tüccar ve sanatkâr olanların nispeti daha azdı. Bunları çiftçi olarak dağıtmak belli sorunlara neden oldu.³²⁹

Mübadil olarak geleceklerin dağılımı planlandı. Buna göre 30 bin Samsun ve havalisine, 40 bin Adana ve havalisine, 22,5 bin Malatya ve havalisine, 43 bin Amasya, Tokat ile Sivas ve havalisine, 64 bin Manisa, İzmir, Menteşe ile Denizli ve havalisine, 90 bin Çatalca, Tekirdağ, Karaman livalarıyla Niğde ve havalisine, 55 bin Antalya, Silifke ve havalisine, 50 bin Ayyalık, Edremit ile Mersin ve havalisine yerleştirilmesi programlandı, ama aynen tatbik edilemedi.³³⁰

ZC, 1/16-12 ve 19.1.1338, sf. 31-33, 92; *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338 ve 19.8.1338, sf. 372-400 ve 651-675; Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu, *İki İsyân Bir Paşa*, 2. Baskı, Babil Yayıncılık, Ankara-2003; Nevzat Onaran, *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930)*, *Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-II*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013, sf. 62-92.

328 Kemal H. Karpat, *age*, sf. 226.

329 Nüfus İşleri-1933, İskân İşleri, sf. 11 ve İskan Tarihçesi, sf. 10, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4.

330 Nüfus İşleri-1933, İlişik sayı 4: Geleceklerin memleketi, iskân olunacak yerler, sf. 1, BCA-F: 030.10/K:

Beklenen tahmini 395 bin ve geleni 466 bin olan mübadil İslâm nüfusu, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın anlatımıyla uyumluydu. Vekil Şükrü Kaya, yurtdışından gelenlerin millî niteliğine dikkat çekerek, 1931 yılında getirilen mübadil ve muhacir toplamını net ifade edecek ve "500 bin ırkdaşımızı getirdik" diyecektir.³³¹

Mübadillerin bürokrasi işleri de yakından takip edildi. Mübadele işleriyle ilgili olarak 132.280 dosya açılmış ve bunlardan 33.486'sı teffiz [evrakına göre mülk verilmesi] ve 98.794'ü de adi iskân [evrakı olmayana 1771 sayılı kanunla belirlenen miktarda mülk verilmesi] dosyası halinde neticelendi. Vilâyetler bazında tek tek dökümü yapılan 379.913 nüfusa, 66.872 hane, 11.591 dükkân, 80.864 arsa, 8.889.052 dönüm tarla, 1.164.154 dönüm bağ ve 160.270 dönüm bahçe verildi.³³²

Balkan harbinden sonra gelen muhacirlerden birçokları mütegayyip eşhas [Ermeni ve diğerleri] ve Rum metrûkesine kendi kendilerine oturup hatta onlardan kalan yerleri değerlendirerek hayatlarını tanzim etmiş olduklarından ve bu tarzda yerleşmeyi kendilerine kâfi görüp, bunu hükümetin kabul etmiş olduğuna kani bulunduklarından, bu adi iskân işi de uzayıp gitmişti.

Hükümet bunun önünü kesmek üzere 885 sayılı İskân Kanununa muvakat bir madde koymaya ve bununla hükümete müracaatı mecburi tutmak muhtar [zorunda] kalmıştı. Bu kanunla bir senelik müddet 1 Haziran 1926-Haziran 1927 arasında devam etti. Mübadillerden mal tefevvüz etmeyenler [evrakına göre mülk verilmeyenler] de adi iskâna tâbi tutulmuşlardı. Yerleştirilen mübadil ve muhacir toplam 628.305 kişidir. Bunlara 107.564 hane, 10.389.349 dönüm tarla, 1.162.970 dönüm bağ, 15.183 dükkân verilmişti.³³³

Böylece mübadil ve muhacirlere verilen gayrimenkullerle en azından 100 milyon liradan fazla servetin harap olması önlenmişti.³³⁴

Mübadil ve muhacirler hakkında Manisa Sayısları Refik İnce'nin sualini yanıtlayan Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, 1923-1933 yılları arasında yapılanları özetlerken, sadece millî araziden değil, emvâl-i metrûkeden yani Ermeni ve Rumlar ile diğer milletten insanların el konulan mülkünden verildiğini³³⁵ ifade etti.

Anlaşma gereği mübadillere verilen mülkler Rumlardan kalanlardı, ama yerine göre Ermenilerden metrûk mülkler de verilmişti.

124, D: 885, S: 4.

331 *Şükrü Kaya Sözleri-Yazıları 1927-1937*, Toplayan: Ekrem Ergüven (Dahiliye Hukuk Müşaviri), Birinci Kitap, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul-1937, sf. 98.

332 Nüfus İşleri-1933, İskân İşleri, sf. 8, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4; Cumhuriyet 1933-*İdare*, sf. 144, 148-149, 165, 193-194. *Mübadillerin dağılımı, bazı vilâyetler*: 62.947 kişi İzmir'e, 33.328 kişi İstanbul'a, 31.058 kişi Bursa'ya, 25.515 kişi Balıkesir'e, 24.705 kişi Edirne'ye, 23.454 kişi Samsun'a, 23.221 kişi Tekirdağ'a, 19.739 kişi Kırklareli'ne, 17.074 kişi Kocaeli'ne, 15.468 kişi Niğde'ye, 15.468 kişi Manisa'ya, 8.312 kişi Aydın'a iskân edildi. (Nüfus İşleri-1933, ilişik sayı: 6.)

333 Nüfus İşleri-1933, Hulâsa, sf. 1 ve İskân İşleri, sf. 19-20 ve ilişik sayı 6: Mübadillere verilen mallar ile ilişik sayı 9: Muhacir ve mültecilere verilen emval, sf. 1-2, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4.

334 Nüfus İşleri-1933, Hulâsa, sf. 2 ve İskân İşleri, sf. 18, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4.

335 *Şükrü Kaya Sözleri-Yazıları 1927-1937*, Toplayan: Ekrem Ergüven (Dahiliye Hukuk Müşaviri), Birinci Kitap, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul-1937, sf. 140-142.

1.2.5- MGK'NIN İMROZ'U RUMSUZLAŞTIRMA PLANI

Anadolu'da Hristiyan nüfus 1914-1925 döneminde bazı istisnalar dışında tasfiye edildi. Tek-tük kalan Hristiyanlar da yaşayamadı, toprağını terke zorlandı. Önce İstanbul'a ardından Türkiye dışına gittiler. Bunun sonucu bugünkü TC sınırları içinde 1915'te yüzde 20'ye yaklaşan Hristiyan ve Musevi nüfus payı, 1927'de yüzde 2,8'e ve bugünse iyimser tahminle binde 1'e geriledi.

Mübadele antlaşmasında Konstantinopolis/İstanbul, İmroz/Gökçeada ve Tenedos/Bozcaada Rumları istisna tutulduğu gibi Lozan Antlaşmasında da İmroz ve Tenedos için özel bir düzenleme yapıldı (madde 14). Buna göre İmroz ve Tenedos'ta yerli halkın mal ve can güvenliği yerel yönetim örgütü aracılığıyla yerli halktan seçilmiş ve örgüt emrindeki polisler tarafından sağlanacaktı (madde 14/1). Mübadeleye ilişkin Türkiye ve Yunanistan arasında kararlaştırılmış ve kararlaştırılacak hükümler, İmroz ve Bozcaada halkına uygulanmayacaktı (madde 14/2).³³⁶

Lozan Antlaşması'ndaki 14'üncü madde gereği 22 maddelik kanun teklifinin 25 Haziran 1927'de yapılan müzakeresinde söz alan olmadı. Maddeler okundu ve kabul edildi. Teklifin gerekçesinde Başvekil İsmet, Lozan'ın 14'üncü maddesiyle İmroz ve Bozcaada'ya mahsus bir teşkilata dayanan bir idare sisteminin benimsendiğini ve bunun, bu teklifle sağlanacağını ifade etti. Her iki adanın kaza olarak belirlenen idari yapısı, Hariciye Encümeni teklifiyle nahiye olarak değiştirildi.

25 Haziran 1927'de 1151 sayılı kanunun kabul edilmesinden üç ay sonra 28 Ekim 1927'de nüfus sayımı yapıldı. Buna göre nüfus toplamı Bozcaada'da 1632 kişi ve İmroz'da 6719 kişiydi. Anadilim Rumca diyen nüfus Bozcaada 1000 kişi ve İmroz'da 6555 kişi olup, ayrıca anadilim Ermenice diyen 2 kişi Bozcaada ve Yahudice diyen 7 kişi İmroz'da yaşıyordu.³³⁷ 1927 yılı itibarıyla asker, polis ve diğer devlet görevliler dikkate alındığında, Türk-İslâm nüfus yok gibi olup, her iki adanın ahalisi tamamen Rum'du.

1151 sayılı Bozcaada ve İmroz Nahiyelerinin Mahalli İdareleri Hakkında Kanununda Rumlardan 'mahalli anasır [unsur]' (madde 1) olarak bahsedildi. Bunun dışındaki 'yerli ahalî' (madde 2), 'ada ahalisi' (madde 15), 'adalı' (madde 16) gibi tanımlamalar, Rum'u içeriyorsa da adadaki diğer milletten insanı kapsama almaktaydı. Kanunla Çanakkale'ye bağlı birer nahiye İmroz ve Bozcaada'ya yönelik özel düzenleme yapıldı. Nahiyelerin yönetiminin adalılardan seçilen 10 kişilik İdare Meclisi tarafından yapılması, bütçesini belirlemesi ve intizamı ahaliden tayin edeceği memurla sağlaması, her iki adada dini tedrisat merkezi hükümetin denetiminde cemaatlerin yapması, din dışı tedrisatın genel ve parasız olması, öncelikle adalılardan istihdam edilmesi gibi düzenlemeler sıralandı.³³⁸

³³⁶ Lozan-8, sf. 6.

³³⁷ *Umumi Nüfus Tahriri* (1927), Fasikül 2, İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara-1929, sf. 49.

³³⁸ *1151 sayılı kanunu özetliyorum: Çanakkale'ye bağlı birer nahiye olan İmroz ile Bozcaada, mahalli anasırdan [Rumlardan] oluşan özel bir teşkilatla idare edilecek (madde 1) ve intizamıysa yerli ahalî-*

Lozan'ın 14'üncü maddesinin gereği 1927'deki 1151 sayılı kanunla yerine getirildi. Lozan'da öngörülen düzenlemeyle, kanunla yapılanın uygun olup olmadığını tartışmak bir yana, kanunun ne kadar uygulandığı bile tartışmalıdır. Zaten adaların Rumsuzlaştırılması planının icra edilmesiyle de, Lozan'ın ilgili 14'üncü maddesi de ilga edilmiştir. Böylece Ankara icraatıyla bir kez daha Lozan delindi.

TC vatandaşı olan İstanbul ve İmroz ile Bozcaada Rumları, bir başka ülkede Kıbrıs'taki siyasal gelişmenin kurbanı oldu. İstanbul Rumlarının kovulması ve İmroz ile Bozcaada'nın Rumsuzlaştırılması bahanesi Kıbrıs'ta Türklere yönelik saldırılardı. Bahaneydi; çünkü *Türk Nüfus Mübendisliğinin* Hristiyanlardan temizlenen Anadolu'dan sonraki hedefi İstanbul'du.

Zaten İstanbul'da bulunan Hristiyanlar ve diğer gayri Türkler sürekli hedefti. 1930'lu yılların başında hazırlandığı anlaşılan *CHF'nin azınlıklar raporunda*, Anadolu'da temizlenen Hristiyanların İstanbul'da kaldığı ve bunun da fırkanın Dahiliye Vekâletiyle ilişki halinde takip ettiği esas vazifesi olduğuna dikkat çekildi.³³⁹

1930'larda tek parti iktidarının sahibi CHF'nin raporunda belirtildiği, hedef İstanbul'un da Hristiyanlardan temizlenmesiydi. Ve bahanesi Kıbrıs'tı.

den tayin olunan memurla sağlanacaktır (madde 2). Adalar, nahiye müdürü riyasetinde iki senelik bir süreyle seçilecek ve 10 kişiden oluşan 'İdare Meclisi' tarafından yönetilecektir (madde 3 ve 5). Meclis bütçeyi senenin ocak ile ağustos aylarında görüşecek ve gerektiğinde merkezi hükümetle, nahiye müdürü İdare Meclisini olağanüstü toplantıya davet edebilecektir (madde 4). Mahalli idare varidatının yüzde 1'ini geçmemek üzere İdare Meclisi reis ve azasına huzur hakkı verilecektir (madde 6). Dahiliye Vekâleti meclis kararını iptal etmekle yetkili olup, buna 15 günde nahiye müdürü itiraz edebilecek ve Çanakkale İdare Meclisi başvuruyu inceleyip kararlaştıracaktır (madde 7). Dahiliye Vekâleti, görevini yapmayınca meclis seçimini bir ayda yenileyecektir (madde 8). Meclis, merkezden verilecek varidatı bütçeye ekleyecek ve toplam bütçe, ada yönetimi için harcanacaktır (madde 9-10). Dahiliye Vekâleti, ilgili görüşmeyi yaparak bütçeyi tasdike ve tadilata yetkilidir (madde 11). Ada bütçesi için Meclisin takdir ettiği aidat mali memur tarafından toplanacaktır (madde 12). Her iki adada dini tedrisat ve bunların vakfı, mahalli idarenin nezareti ve merkezi hükümetin denetimi altında cemaatlara aittir. Cemaat mektepleri ve hastanesi, gayri dini tesisat mahalli idareye devrolunmuştur. (madde 13) Her iki adada maarif ilgili kanuna göre idare olunacak ve din dışı tedrisat Türkçe, genel ve parasızdır. Çocuklarına kendi dinini ve lisanını öğretmek isteyen veliler, hükümetin teftişine tâbi olarak ve masrafı kendisinin ödemesi şartıyla okutabilecektir. (madde 14) Adada memur ile müstahdemler ada ahalisinden olacak ve uygun kimsenin bulunmaması halinde diğer adadan veya Türkiye'nin bir başka yerine ait ahalisinden seçilecektir (madde 15). Her iki adada belediye, sıhhiye, adliye, zabıta, vergi işlemleri jandarma nizamnamesine göre yapılacak ve zabıtaların adalı olması şarttır (madde 16). İki adada mahallelerin oluşumu nahiye meclisinin tespiti ile vilâyetin mütalaasıyla Dahiliye Vekâleti tarafından tasdik edilecek ve her mahallede ahalî üç muhtar adayını seçecek ve bunlardan birini nahiye müdürü atayacaktır (madde 17). Mevcut belediye ile meclisi ve köy ihtiyar heyeti kaldırılmış olup, bunlara ait gayrimenkuller mahalli idarelerin yönetimine geçecektir (madde 18). Her iki adada TC kanunları geçerli olup, Dahiliye'nin hazırlayacağı talimatnameler Heyeti Vekile kararı ve Reisicumhur onayıyla yürürlüğe konacaktır (madde 19-20). Diğer iki madde (madde 21-22) yürürlük ve sorumlu memur hakkındadır. (25.6.1927 tarih ve 1151 sayılı Bozcaada ve İmroz Nahiyelerinin Mahalli İdareleri Hakkında Kanun için *TBMMZC*, II/33-25.6.1927, sf. 726-733 ve *Fihrist*-sf. 7.)

339 CHF'nin azınlık raporu, BCA-F: 490.01/K: 608, D: 110, S: 11.

İşte 1964'te yapılan, sürekli takip edilen böylesi bir mühendislik icrasıydı. Aslında Kıbrıs'ta olanlar aranan fırsat olarak değerlendirildi. TC vatandaşı olan İstanbul ve İmroz ile Bozcaada Rumları hedef seçildi. Bu dahi, devletin TC vatandaşı Rumlara rehin edilmiş insanlar olarak baktığının da ifadesiydi. Böyle bir durumda evrensel hukuk kurullarını geçtim, kanun devletinin bir vatandaşlık ilişkisinden bahsedilemez.

İstanbul'dan kovulan Rumların öncelikle Yunanistan pasaportlu olması, politik özü değiştirmiyordu; çünkü kovulanlar sadece Yunanistan pasaportlu olanlar değil, onlarla birlikte yaşayan ve aile bağı kuran TC vatandaşı İstanbul Rumlarıydı.

Aslında Anadolu'nun *Hristiyanlardan temizlenmesi ve Türkleştirilmesi* politikası analiz edildiğinde, anlaşılan şu ki, devamında İstanbul'un ve iki ada-nın da Hristiyanlardan temizlenmesi vardı, beklenen bahaneyi Kıbrıs'taki yaşayanlar oluşturdu. 1960'ların ilk yarısında devreye konulan politikayla o günden bugüne bakıldığında görülen şu ki, İstanbul ve iki ada da Hristiyanlardan temizlenmesi konusunda hayli mesafe alındı, son noktaya gelindi. Hristiyanlar olarak Rum milleti tamamına yakın bir şekilde tasfiye edilirken, Ermeniler ve diğer milletlerden Hristiyanlarla, biraz Yahudiler kaldı. Aslında *kaldı* denilemez, Hristiyan ve Musevi nüfustaki erime devam ediyor.

Bugün İstanbul'un mimari ve tarihi kimliğine yönelik her politikanın temelinde Hristiyanlardan temizlenmesi hedefi vardır. Taksim'e yönelik, AKP'nin 2013 yılından beri gündeme getirdiği '*tarihi kışla*' önerisi de böylesi hedefin bir projesidir.

1960'lı yılların ilk yarısında Rumlara yönelik iki politika uygulandı. Biri İstanbul Rumlarının kovulması ve diğeri de İmroz ile Bozcaada'nın Rumsuzlaştırılmasıydı.

İstanbul Rumları kovuldu

[CHP'nin koalisyon ortağı olduğu] İsmet İnönü hükümeti, 16 Mart 1964 tarihinde 30 Ekim 1930'da imzalanan İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşmasını iptal etti. Hükümet sözleşmenin iptalini altı ay sonra uygulanacağını duyurdu. Böylece Yunanistan pasaportuyla olup Türkiye'de yaşayan Rumların ikamet tezeresi yenilenmeyecek ve Türkiye'yi terk etmek zorunda kalacaklardı. Türkiye altı ayda Yunanistan pasaportlu 12 bin Rum'un sınır dışı edileceğini açıkladı. Sınır dışı edilen ilk grubun uygulandığı 180 kişi 50-60 yaşlarındaydı. Bunlar Emniyet 4. Şube'ye götürüldü ve belge imzalatırıldı. Belge şu maddeleri içeriyordu:

- "Yasalara aykırı davrandığının kabulü,
 - Türkiye aleyhine faaliyet yürüttüğü belirtilen Yunan Birliği (Elliniki Enosi) üyesi olduğu kabulü,
- Kıbrıs'ta bulunan Yunan teröristlerine para yardımı yaptıklarının itirafı,

Türkiye'yi kendi rızalarıyla terk ettiklerinin kabulü, Yunan pasaportu taşıyan ve Türkiye'yi terke zorlanan İstanbul Rumlarının Kıbrıs'taki EOKA güçlerine maddi yardımda bulunduklarına dair hiçbir belge ortaya çıkarılmadı.”

Rumların geride kalan malı-mülkü 2 Kasım 1964 tarih ve 6/8301 sayılı gizli kararnameyle bloke edildi. Rumların bankalardaki hesaplarını vekilleri aracılığıyla idare edebilecek ve ancak 1500 liradan az kullanabilecekti. Yunan tarafına göre bu şekilde el konulan gayrimenkuller toplamı 500 milyon dolardı ve Türk tarafına göreyse 200 milyon dolardı. Toplamda 2902 gayrimenkule el konuldu. Gidenlerin yanlarına ancak 20 kilo kişisel eşya almalarına izin verilmişti. Sınırı geçerken her şahıs yanında 200 lira (o günkü kura göre 22 dolar) bulundurabilirdi. Sürgün edilenler [kovulanlar] yanlarına başka bir şey alamıyordu. 12.592 Yunan uyruklu Rum olmak üzere toplam 40 bin Rum Türkiye'yi terk etti.³⁴⁰

1964'te Türk hükümeti, İstanbul'da kalmasında sakınca görmediği Rumları da belirledi. Bunlar 65 yaş üzerinde olanlar, öğrenciler ve öğretmenler, Türklerle evlenenlerdi. Buna göre Türkiye'de sadece 700 Rum kalabilecekti.³⁴¹ Ayrıca kalan Rumların bir kısmı da Sünni İslâm oluyordu.³⁴²

Türkiye'de 12 bin Yunan pasaportlunun sınır dışı edileceği açıklandığında, Yunanistan'ın 12 Adalardaki Türkiye pasaportlu sayısı 762 kişiydi.³⁴³ Bu halde Yunanistan'dan kovulan Türkiye pasaportluların sayısı bu düzeyde olmasının sonucu olarak, Yunanistan'dan Türkiye'ye az sayıda Türk-İslâm nüfusun da göçüne neden olduğunu düşünebiliriz.

Daha öncesinde 1914-1923 döneminde Anadolu Hristiyanlardan temizlenmişti, 1960'ların yarısının gündemiyse İstanbul'daki Rumların kovulması ve mallarına el konması vardı. 1914-1923 döneminde Hristiyan mallarına el konmuş ve yağmalanmış olup, kovulan İstanbul Rumlarının malları da benzer akibete uğramıştı.³⁴⁴

Öncelikle Yunan pasaportu olanlar hedefteydi, ama bunlarla aile bağı kurmuş TC vatandaşı İstanbul Rumları da gitmek zorunda kaldı ve bunun sonucunda sayı 40 bine çıktı. İstanbul Rum nüfusundaki erime, 1970'ler başında

340 Rıdvan Akar, *Dış Politika'nın Rehinleri: Rumların 1964'te Sürgün Edilmesi*, makalesi, *İstanbul Rumları Bugün ve Yarın*, Hazırlayan: Foti Benlisoy, Anna Maria Aslanoglu, Haris Rigas, 2. Basım, İstos Yayınları, İstanbul-2012, sf. 169-173; Samim Akgönül, *Türkiye Rumları Ulus-Devlet Çağında Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci*, Çeviren: Ceylan Gürman, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul-2007, sf. 257, 271-273; Editör: Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, 1919-1980*, cilt: 1, 4. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2002, sf. 732-733.

341 *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1964 ve *Son Havadis*, 17 Ekim 1964, aktaran, Hülya Demir-Rıdvan Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, Belge Yayınları, 4. Baskı, İstanbul-1999, sf. 114-115.

342 *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1964 ve *Hürriyet*, 30 Temmuz 1964 ve *Tercüman*, 23 Ağustos 1964, aktaran, Hülya Demir-Rıdvan Akar, *age*, sf. 101.

343 *Son Havadis*, 6 Ağustos 1964, aktaran, Hülya Demir-Rıdvan Akar, *age*, sf. 98.

344 Rumlar malları başına ne geldiği konusunda bakınız, Hülya Demir-Rıdvan Akar, *age*, sf. 89-100, 159-168.

Halkı [Heybeliada] Ruhban Okulu'nun kapatılması ve 12 Eylül politikalarıyla hızlanarak sürdü.

İmroz'da MGK-1964 planı

İmroz [Gökçeada] ve Tenedos [Bozcaada] özelinde Rumsuzlaştırma politikasını jandarma önyüzbaşısının raporu kapsamında değerlendireceğim. Rapor (*Belge 2- 1964'te İmroz'da uygulanan MGK planıydı*). İnsan Hakları Derneği İstanbul Şubesi'nin 2014'te 6-7 Eylül 1955 yağmasıyla ilgili yaptığı toplantıda açıklandı.³⁴⁵ Lozan'la adalar özeline yönelik getirilen sistemle ilgili 1151 sayılı kanunun ayrıcalıklı içeriğinin yanlış bulunduğu raporda, Rum okulları ve spor tesisleri, *birer fesat ocağı* olarak değerlendirildi.³⁴⁶

Rumlar adanın yerli halkıydı. 1968 yılı itibariyle 4589'u Rum ve 4332'si Türk olmak üzere toplam nüfus 8921'di. 4322 Türk nüfusunun sadece 181'i iskân edilmiş Türk ailesi olup, geriye kalan 1048'i er, 505'i mahkûm, 522'si işçi, 851'i öğrenci, 786'sı subay-memur-işçi ailesi, 77'si subay-astsubay, 46'sı öğretmen, 189'u memur, 117'si müstahdemdi.³⁴⁷ Oysa 1927 nüfus sayımında iki adanın toplam nüfusu 8351 olup³⁴⁸, bunun 7555'i Rum ve devlet görevlileri ile asker dâhil 787'si Türk-İslâm'dı. Demek ki 1927'den 1968'e Rum nüfus 6719'dan 4589'a geriledi. Evet, Rumlar yaşayamaz olmuştu, sonrasında neredeyse tamamen yok edildiler.

İstanbul Rumlarının kovulmasıyla ilgili İsmet İnönü Hükümetinin 30 Ekim 1930 tarihli sözleşmeyi 16 Mart 1964'te iptalinden bir ay sonrasında *Milli Güvenlik Kurumu*, 17 Mart 1964 tarih ve 35 sayılı kararıyla İmroz ve Tenedos'da izlenecek politikayı belirledi. Aslında MGK genel bir plan hazırlamış olmalı ve bunun bir ayağı İstanbul ve diğeri de bu iki adaydı. Hükümet İstanbul ayağını antlaşmanın feshiyle hemen devreye soktu, iki adayla ilgili plansa çeşitli devlet kurumuyla birlikte koordineli uygulandı. MGK'nın planına göre iki adada yapılacaklar şöyle sıralandı:

1. Adaların kadastro çıkartılacak.
2. Kültürlü ve yüksek tahsilli bir müftü tayin edilecek.
3. Modern bir camii inşa edilecek.
4. Açık tarım cezaevi açılacak.
5. Devlet üretme çiftliği kurulacak.
6. Yatılı ilköğretim okulu yapılacak.

345 İHD İstanbul Şubesi İrkçılık ve Ayrımcılığa Karşı Komisyon'un 6.9.2014'teki toplantısında Avukat Erhan Pekçe, çok gizli ibaresini taşıyan '*Polat YÜ, J. Per. Önyüzbaşı Raporu*'nu açıkladı. Rapor içeriği itibariyle 1960'ların sonunda ve 1970'ler başında hazırlanmış olmalı ve MGK kararı dâhil o tarihe kadar yapılanlarla ilgili genel bir değerlendirmeyi kapsıyor. N.O.

346 Polat YÜ, J. Per. Önyüzbaşı Raporu, sf. 1-2.

347 Polat YÜ, J. Per. Önyüzbaşı Raporu, sf. 4, 12.

348 *Umumi Nüfus Tahriri (1927)*, Fasikül 2, İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara-1929, sf. 49.

7. Bir jandarma er eğitim taburu getirilecek.

Bunlar için derhal kamulaştırma faaliyetine başlandı ve büyük istimlâklar yapıldı. Bununla hedeflenen Rum emellerinin tamamen yok edilmesi idi.³⁴⁹

Türkçesi, TC vatandaşı Rumların bu iki adada yaşayamaz duruma getirilmesi idi. Türk Nüfus Mühendisliğinin bir projesi olarak MGK planıyla yapılmak istenen, ne yapıp yapıp Rumların iki adada yaşamasını yok etmektir. Planın icrasıyla, bugünden bakıldığında görülen şu ki, Rumlar adada yaşayamaz duruma getirildi.

Eylem planı: MGK kararıyla ilgili böylesi bir tespitin ardından ilgili bakanlıklar harekete geçti ve *eylem planı* hazırlandı. Planda açık cezaevi açılmasından, verimli arazilerin kamulaştırılmasına, cami yapılmasına, kilise ve vakıfların denetlenmesine, Rumların elinden toprağın alınmasına ve iskân edilenlere verilmesine, adaların yasak bölge statüsünün sürdürülmesine kadar bir dizi yapılacaklar belirlendi.³⁵⁰ Eylem planı icra edildi ve rapor hazırlanması tarihi itibarıyla yapılanlar şöyle tespit edildi:

1. Adaların kadastro çalışmaları gerçekleştirildi.
2. Bir cami ile birlikte müftülük binası yapıldı ve yüksek tahsilli müftü tayin edildi.
3. 1000 kişilik açık cezaevi kuruldu ve 20 bin hektar arazi istimlâk edildi ve binaların bitmesine az kaldı.
4. Getirilen Jandarma Er Eğitim Taburu için 1700 dekar arazi istimlâk edildi.
5. Adanın 2'nci derece yasak bölge statüsü devam ettirildi ve böylece turist çekiciliği azaltıldı.
6. Devlet üretme çiftliği tesis edildi ve bunun için 7000 dekarlık tarla, bağ, bahçe ve zeytinlik, ayrıca 1000 dekarlık mera istimlâk edildi.
7. Kaçakçılığın önlenmesi için bir jandarma botu sürekli adada tutuluyor ve kıyı gözetleme jandarma karakolları yeniden inşa ve takviye edildi.
8. Karayolları şantiyesi kuruldu ve adanın dört tarafı stabilize yollarla bağlandı.
9. 1964'te çıkartılan 502 sayılı kanunla, özel Rum okulları kapatılarak, bütün tesisleri istimlâk edildi ve aynı binalarda Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Türk okulları açıldı.
10. 1000 kişilik modern bir öğretmen okulu açıldı ve mezun verdi.
11. Rum dernekleri yetkili müfettişlikçe sıkı denetime tâbi tutuldu.
12. Adada balıkçılığı geliştirilmesi için İstanbul Üniversitesine bağlı bir balıkçılık araştırma ve değerlendirme istasyonu kuruldu.
13. Kuzu limanı mevkiine bir liman yapıldı.

349 Polat YÜ, J. Per. Önyüzbaşı Raporu, sf. 2-3.

350 Polat YÜ, J. Per. Önyüzbaşı Raporu içinde, 27 Mart 1964 tarih ve 35 sayılı İmroz ve Bozcaada ile İlgili MGK kararına bk.

14. Göçmen yerleştirilmesi planlandı.

15. Türk memur ve ordu mensupları için okul ve lojmanlar inşa edildi.

16. Sümerbank satış mağazası ile Tarım Cezaevi satış şubeleri açıldı.

Cezaevi, devlet üretme çiftliği ve diğer gerekçelerle 64.518 dekar faydalı arazinin yüzde 57'si 34.046 dekarı kamu kuruluşlarınca istimlak edildi.³⁵¹

Böylece Rumlar topraksızlaştırıldı ve ardından yeniden mülk alımı engellendi. Artık Rumların mülk sahibi olması fiilen yasaklandı. Buna göre mülkiyet transferi Rum'dan Rum'a değil, Rum'dan Türk-İslâm'a oldu.

Bu aşamada planın gerçekleştirilmesinde eksik bırakılanlar da tespit edildi. 5000 dönümlük mera istimlakıyla Rumların 35 bin olan koyun sayısının 10 bine düştüğü, öğretmen okulu, cezaevi ve jandarma taburunun adaya gelişinden ticaret yapan Rumların olumlu yönde etkilendiği gibi tespitler yapıldıktan sonra, yapılacaklar yeniden belirlendi. Göçmen iskânına başlanması, Rumların çocukların Türk okullarına gönderilmesi, Devlet Planlama Teşkilatı'nın adalardaki yatırımı yakından takip etmesi, Çanakkale ile feribotla ulaşımın sağlanmasıyla Türk kültürünün adalara götürülmesi gibi konular yapılması düşünülen maddeler olarak belirlendi.³⁵²

Coğrafi Türkleştirme: Türk Nüfus Mühendisliği'nin kapsamında sadece insanlar yoktu, tarihin ve coğrafyanın da Türkleştirilmesi vardı ve bunun gereği harekete geçildi. Adaların Rumsuzlaştırılması politikasının devamı olarak, sıra dağın-taşın ve tarihin Türkleştirilmesine gelmişti. Bunun ilgili düzenleme bir kararnameyle yapıldı.

17.9.1965 tarih ve 3708 sayılı kararnameyle, 5442 sayılı kanunun 2'nci maddesi gereğince "Çanakkale ilinin İmroz ve Bozcaada ilçelerinde bulunan ilişik listedeki yabancı kökten gelme tabii yer adlarının hizalarında gösterilen Türkçe adlarla değiştirilmesi" kararlaştırıldı. Bu kararname üzerine Çanakkale İhtisas Komisyonu'nun 15.9.1965 tarihli kararıyla isimleri değiştirilen yer adlarıyla ilgili liste, 15.9.1965 tarihinde İçişleri Bakanlığınca onandı. Kararname eki listeye göre, İmroz merkezde Bademli'de, Dereköy'de, Kaleköy'de, Tepeköy'de, Zeytinlik'te, Çınarlı'da 61 mahalleyle birlikte 348 dağın-taşın adı değiştirildi.³⁵³

Özetle: 1964'te MGK kararıyla İmroz ve Tenedos'ta başlayan Rumları kaçırtma ve Türkleri iskân politikasıyla adaların demografik ve iktisadi yapısı değiştirilerek, adaların hâkim Rum kimliği tasfiye edildi. Maalesef ki, kaçırtma ve sistemli devlet icraatıyla Anadolu'dan sonra İstanbul, İmroz ve Tenedos da Rumlardan temizlenmişti.

Türkiye'nin 13,6 milyon olduğu 1927'de anadilim Rumca diyen yaklaşık 120 bindi, bugün Türkiye nüfusu 78-80 milyonken, adalar dâhil Rum nüfusu

351 Polat YÜ, J. Per. Önyüzbaşı Raporu, sf. 3-4, 6. İHD'nin İstanbul Şubesinin 6.9.2014'teki toplantısında İHD Çanakkale Şubesinin açıklamasından öğreniyoruz ki, Rumların gayrimenkulü sistematik olarak gaspedildi. N.O.

352 Polat YÜ, J. Per. Önyüzbaşı Raporu, sf. 4-5.

353 Polat YÜ, J. Per. Önyüzbaşı Raporu içinde, İmroz Adasının Türkçe İsimleri listesi.

2-3 bine indi. Bu dahi ne yaşandığının net göstergesidir! Bugün 2016 yılı itibarıyla İstanbul'da Rumlar kaldı demek, aslında Konstantinapolis'e ve tarihine ayıptır, saygısızlıktır!

1.3- TAKRİR-İ SÜKÛN CUMHURİYETİ

Takrir-i Sükûn Kanunu³⁵⁴ için resmi söylemdeki ifadesiyle 13 Şubat 1925'teki Şeyh Said isyanıyla ilişkisi kurulsa da, Başvekil İsmet, bunun asıl gerekçesini *memlekette karışıklığı önlemek ve huzuru sağlamak*³⁵⁵ olarak açıkladı. Aslında o dönemde devletin merkezileşmesinde ve yeniden tesisinde yapılanlar dikkate alındığında bir asayiş maddesi olarak Şeyh Said Hareketinin bastırılması, Takrir-i Sükûnlu yılların icraatının sadece bir tanesiydi.

Başvekil İsmet'in dikkat çektiği gibi icraat alanı hayli kapsamlıydı.

Resmen kanun 4 Mart 1929'da yürürlükten kaldırılmış olsa da, Takrir-i Sükûn Kanunu icraatıyla var edilen şiddet fiilen yapısallaştırıldı ve Dersim kırımı böylesi bir dönemin ardından gerçekleştirildi. Dersim, ilk değildi, çeyrek asırda Ermeni soykırımından Pontos kırımından sonra üçüncüsüydü.

Zaten 1925'lerden bugüne Kürt'ün kimlik talebine karşı devletin tasfiye politikasının temelinde o dönemde kapsamı belirlenen *Şark Islahat Planı* vardır.

Dönemin Reisicumhuru Mustafa Kemal, Takrir-i Sükûn icraatının ilk iki yılıyla ilgili *Nutuk*'taki değerlendirmesinden anlıyoruz ki, 'devrim' adına ne yapıldıysa hepsi Takrir-i Sükûn'la gerçekleştirilmişti. Bu dahi 'devrim'in niteliğini yeterince izah etmektedir.

Mustafa Kemal'in, *Nutuk*'taki değerlendirmesini özetliyorum:

1. Takrir-i Sükûn Kanunu ve istiklal mahkemeleri, *ülkede dirlik ve düzeni sağlamak* için kullanıldı.
2. Takrir-i Sükûn Kanunu ve istiklal mahkemeleri, *milletin uygarlaşmasına ve toplumsal gelişmesine yararlı* kılındı.
3. Takrir-i Sükûn Kanunu ve istiklal mahkemeleri sayesinde, büyük ayaklanma ortadan kaldırıldı.
4. Milletin fes yerine bütün uygar dünyanın kullandığı şapkayı giymesi, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte bulunduğu sırada yapıldı.
5. Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlükteyken, tekkeler, zaviyeler ve türbeler kapatıldı ve şeyhlik, dervişlik, müritlik gibi birtakım sanlar yasaklandı.
6. Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan *milletin bağınaz ve ortaçağ anlayışlı olmadığını* ispat etmek için yararlanıldı.³⁵⁶

354 Takrir-i Sükûn Kanunu müzakeresi kitaplaştırıldı, bakınız: İsmail Gölbaş, *Takrir-i Sükûn Görüşmeleri*, Belge Yayınları, İstanbul-1997.

355 TBMM ZC, II/30-2.3.1927, sf. 6-8; TBMM ZC, II/15-4.3.1341 (1925), sf. 131-132.

356 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, cilt: 2, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1987, sf.sf. 1190-1195.

Takrir-i Sükûn Kanunu ve istiklal mahkemeleriyle, *milletin dirlik ve düzeninin sağlandığını* söylemek mümkün, ama uygarlaşması ve orta çağ zihniyetinden kurtarılması yoluna sokulduğunu ifade etmek, anlamsız bir iddia olacaktır. Çünkü devlet şiddetiyle, bugünün ifadesiyle devlet terörüyle uygarlaşma olsaydı, örneğin Suudi Arabistan dünyanın en uygaş ülkesi olması lazımdı.

Aslında Reisicumhur'dan evvel Başvekil İsmet, Takrir-i Sükûn'u methetikten sonra bu sayede Cumhuriyet kanunlarının esasının tesis edildiğini ifade etti. Başvekil İsmet, 9 Kasım 1925'te hükümetinin sekiz aylık dönemiyle ilgili yaptığı değerlendirmede beyanı şudur:

“Büyük Millet Meclisi'nin vazifesi, her şeyden evvel Cumhuriyetin kuvvetini göstermek, Cumhuriyet idaresi, halk idaresi, anarşiyi men etmeyen, teshil eden bir idaredir, tarzında husule gelen kanaatleri kökünden kal etmektir [kopartmaktır]. Büyük Millet Meclisi'nin yedi kudreti memlekette her idareden daha ziyade bir inzibat temin eylemek kuvvetini bilfiil ibraz etmiştir [...] Fakat bütün millet için de âmalı umumiye ile müspet ve feyyaz [verimli] olmakla beraber bu nazik devrede; teşevvüş [karışıklık] vücuda gelirse, o zaman nizamı temin etmek için Büyük Millet Meclisinin vaziyet alması zaruri idi. Denilebilir ki, Büyük Millet Meclisinin Takrir-i Sükûn Kanunu ile ve tedabiri sairesi ile aldığı vaziyet, milletin yüksek seviyesi medeniyeye varması için ve Cumhuriyet kanunlarının esaslarını teyit ve tesis etmek için, bir mürakabei âliye tesis etmesi suretinde tecelli etmiştir.”³⁵⁷

Başvekil İsmet, Cumhuriyet'in temellendirildiği iddiasını, daha sonra daha da ileri götürdü ve “*[Takrir-i Sükûn'la] geçen dört yılda 100 yıla bile sığmayacak eserler yapıldı*” dedi.³⁵⁸

İktidarı pekiştirmede ne yaptıklarını en iyi bilen konumda olan Reisicumhur ve Başvekilin Takrir-i Sükûn'la ilgili yorumu birbiriyle çakışıyor, Takrir-i Sükûn'dan çok memnunnardı.

Peki, ne yapıldı da, böylesine değerlendirmeye tâbi tutuldu?

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte kaldığı dört yılda yapılanları şöyle sıralamak mümkündür:

1. Meclis kararıyla, 6 ay tatil edilen Meclis'in mülkiye teşkilatında değişiklik yapma yetkisi hükümete verildi.
2. Şeyh Said Hareketi bastırıldı ve Şeyh Said dâhil 47 kişi idam edildi.
3. Sıkıyönetim ve istiklal mahkemesi yargısıyla muhalefet bastırıldı. Şarkta ve Ankara'da istiklal mahkemesi kuruldu. 1924 Anayasasına

357 TBMM ZC, II/19-9.11.1341, sf. 60-61.

358 Cumhuriyet, 5. Mart 1929, sf. 1: İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920-1973), Birinci Cilt (1920-1938), TBMM Kültür ve Sanat Yayın Kurulu Yayınları, Ankara-1992, sf. 298-302.

göre (madde 26), Meclis'te olan idamı infaz yetkisi, Meclis kararıyla istiklal mahkemelerine verildi.

4. Sıkıyönetim komutanları da idamı infaz yetkisine sahip oldu.
5. Meclis'teki muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatıldı.
6. Meclis dışındaki muhalefet olarak görülen İttihatçılar tasfiye edildi, birçoğu idam cezasına çarptırıldı.
7. Meclis dışındaki diğer muhalefet komünistler de tutuklandı ve cezalandırıldı.
8. Şark Islahat Planıyla Kürtlerin demografik ve ekonomik yapıdan tasfiyesi için ne yapılacağını temel programı *Şark Islahat Planı* oluşturuldu; o günden bugüne yürürlüktedir.
9. Kürdistan'da operasyonlar hız kesmeden sürdü.
10. Kürtler sürüldü ve malına, mülküne el kondu.
11. Reiscumhur Mustafa Kemal'e İzmir'de suikast düzenleneceği iddiasıyla yapılan yargılama sonunda birçok kişi idam edildi ve arkasındaki muhalefet odağının tasfiyesi sağlandı.
12. Basın susturuldu, gazeteler kapatıldı ve gazeteciler tutuklandı.
13. Vatana ihanet kapsamı genişletildi.
14. Devletin merkezileştirilmesine ve yapılandırılmasına yönelik kanuni Medeni Kanun vesaire düzenlemeler yapıldı.
15. Ermeni ve Rumların geride kalan mülkünün transferi ve tapulandırılmasının temel kanunları bu dönemde yürürlüğe kondu.
16. Devletin merkezileşmesini güçlendirmesinin teşkilatı Umumi Müfettişleri bu yıllarda teşkilatlandı. 31 Aralık 1927'de Birinci Umumi Müfettişlik kuruldu.

Bu 16 maddelik icraat, devletin yargıdan yaşamaya ve yürütmeye, bir diğer kuvvet olan basına ayar vermenin, devleti merkezileştirmenin ve parlamento dâhil tüm muhalifleri bastırmanın özetiydi.

Takrir-i Sükûn Kanunu icraatının daha iki ayı dolmadan Meclis'in 20 Nisan 1925'te kabul ettiği 5 karar³⁵⁹ fiilen olağanüstü bir uygulamaya geçildiğinin

359 Bunlar: 1- Meclis 6 ay müddetle tatil edildi, TBMM'nin 20 Nisan 1341 (1925) tarih ve 132 sayılı Meclisi Âlinin Altı Ay Müddetle Tatili İçtimalı Hakkında Kararıyla. 2- Şarktaki sıkıyönetim 7 ay süreyle uzatıldı, TBMM'nin 20 Nisan 1341 tarih ve 133 sayılı Şark Vilâyetlerinden Bir Kısımında İlân Edilmiş Olan İdareî Örfiyenin Yedi Ay Daha Temdidi Hakkında Kararıyla. 3- İsyân sahasında mülkiye teşkilatında Meclis yerine hükümet yetkili kılındı, TBMM'nin 20 Nisan 1341 tarih ve 134 sayılı İsyân Sahası Teşkilatı Mülkiyesinde Tadilat İcrası İçin Hükümete Salâhiyet İtası Hakkında Kararıyla. 4- Ankara ve Diyarbakir istiklal mahkemelerinin görev süresi 6 ay uzatıldı, TBMM'nin 20 Nisan 1341 tarih ve 135 sayılı Ankara ve Diyarbakir İstiklal Mahkemeleri Müddetlerinin Daha Altı Ay Temdidi Hakkında Kararıyla. 5- Diyarbakir İstiklal Mahkemesinde olan, idamı infaz yetkisi Ankara İstiklal Mahkemesine de verildi. (TBMM'nin 20 Nisan 1341 tarih ve 136 sayılı Ankara İstiklal

ilânydı. Bununla meclis tatil edildi ve bir kısım yasama görevini de üstlenen hükümet, böylece yürütmenin ve yasamanın birliğinin kurumu haline getirildi ve mahkemelere idamı infaz yetkisi verildi ve sıkıyönetim 7 ay uzatıldı.

Yine bu dönemde Kürt sorunu özelinde hazırlanan Şark Islahat Planı, merkezi devlet yapısının yeniden güçlendirilmesini zorunlu kıldı. Bu program, bugün dahi yürürlüktedir. Tüm bu icraat bütünlüğü, yani Takrir-i Sükûn Kanunuyla planlanıp yapılanlar, devletin vatandaşını Türkçülük kalıbına koyduğu mühendisliğin³⁶⁰ yani dili, milleti 'tek'leştirmenin icraatıydı.

Türk milliyetçiliği ekonomi politiği temelinde Cumhuriyet, demokrasi olmadan var olabildiği ve devlet-birey ilişkisinde Osmanlı'dan miras *tebaa-kul* zihniyetinin vatandaş ambalajıyla sunulduğu bir rejim olarak var ola geldi. Takrir-i Sükûn Kanunu pratiği, böylesi bir oluşumun temellendirilmesinin yıllarıydı. Devamında 1930'larda bunun kültürel derinliğinin 'Yurtta Türk, Cihanda Türk' olarak özetlenecek Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi'nin sonucu olarak, birey vatandaşın hiçbir değerinin olmadığı faşizan bir zihniyet yapısallaştırıldı.

Mebus seçimin de, böylesi bir yapının sosu ötesinde işlevi olmadı.

Seçimin aktörü partiler, devletçi zihniyetin söylem farkına sahip 'dernek'lerdi. Partilerin hepsi 'siyah'ın biraz ton farkı ötesinde renge sahip olmadı ve bu anlamda, devlet partisinin birer şubesi gibiydi.

Partilerin seçim rekabeti aslında, '*devlet sopasını*' ben tutayım yarışıydı; çünkü devlet sopasına sahip olan, bizzat devletin şiddet mekanizmasına hükmederken, aynı zamanda '*devletin malı deniz*' söyleminde ana teze işlerlik kazandırarak, devletin maddi kaynağını istediği gibi kullanma hakkına sahipti.

Takrir-i Sükûn icraatı, Cumhuriyeti ve vatandaş, *devletçi ve faşizan sistemin* ana karakterini belirleye geldi. Bunun için 1915 sonrasında, Ermeniler ile Rumlar Anadolu'da yaşayamaz hale getirildi ve Kürtlere yönelik imha operasyonu devletin temel karakteri olarak yapısallaştırıldı.

Sıkıyönetim ve Başvekil İsmet

Bugün de, Takrir-i Sükûn Kanunu gerekçesi olarak tartışılan ve gündeme gelen *Şeyh Said Hareketidir*. Aslında Reiscumhur ve Başvekil, Takrir-i Sükûn Kanunu icraatını, devletin yapılandırılmasının bir zorunlu aracı olarak gördüklerine göre, geriye kalan aranan bahane, Şeyh Said Hareketidir.

Takrir-i Sükûn icraatı, şarkta asayişe ve Ankara ile garpta da parlamentoda olan dâhili tüm muhalifleri tasfiyeye yönelik operasyona dönüştü.

Mahkemesine de İdam Selâhiyeti Verilmesi Hakkında Kararıyla. Bu beş karar için, *TBMMZC*, II/ 18-20.4.1341, sf. 237-249 ve Fihrist-sf. 6.)

360 Zafer Toprak, *Somus Özgürlükten Soyus Halk Egemenliğine Dersim*, sunuş yazısı, Necmeddin Sahir Silan Arşivi-6, *Dersimlilerden Mektuplar (1941-1953)*, Derleyen: Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2012, sf. xi [ve bundan sonra, Tarih Vakfı-cilt]; Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 135, 155.

Şeyh Said Hareketi, 13 Şubat 1925'te Genç ilinin Ergani ilçesinin Piran köyündeki jandarmanın tutuklama kararının engellenmesiyle gündeme geldi ve devamında 7 Mart'ta Diyarbekir kuşatıldı. Hareket Palu'ya ve Elâziz'e doğru yaygınlaştı. Şeyh Said ve hareketin önderleri 15 Nisan'da yakalandı ve bastırma operasyonu Mayıs ayının sonuna kadar sürdü.³⁶¹

Şark İstiklal Mahkemesindeki yargılamada Şeyh Said dâhil 49 (veya 48) kişi idama mahkûm oldu ve 2'si (veya 1'i) hariç 47'si 28 Haziran 1925'te idam edildi.³⁶²

Şeyh Said Hareketinde İngilizlerin rolünü ortaya koyacak belgeye İngiliz arşivinde rastlanmamış olmasına³⁶³ rağmen, bununla ilgili iddia günümüze dek süre geldi. Hatta İstanbul'da İngiliz diye ilişki kurulan kişinin devletin polisi³⁶⁴ olduğu halde İngiliz parmağı konuşulmaktan geri kalınmadı.

İngiliz arşivinde bir belgenin bulunmadığı ve İngiliz diye ilişkilendirilen kişinin polis olduğu halde, Kürt hareketini İngiliz emperyalizmiyle ilişkilendirmek esasında olsa olsa kötü bir propagandadır.

25 Şubat 1925'te Elâziz, Genç, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbekir, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkâri vilâyetleriyle Erzurum'un Kiği ve Hınıs kazalarında bir ay müddetle sıkıyönetim ilân edildiğine dair Başvekâlet tezkeresi, Meclis'te müzakere edilip kabul edildi. Sonradan, bu vilâyetlere Malatya da eklendi.³⁶⁵

Başvekil Ali Fethi'nin şark vilâyetlerinde bir ay müddetle İdarei Örfiye ilânı hakkında yaptığı değerlendirmede, Nakşibendi şeyhlerinden Şeyh Said namında bir zatın 13 Şubat'ta Piran'da jandarmaların esir alınmasıyla hükümete karşı isyan ettiğini söyledi. Piran'da fiiliyat vakitsizce infilak ettiği için kuvvetsiz bulunan Piran'ın, Lice ve Genç havzasında jandarmanın mahsur kaldığını belirten Başvekil, Genç merkezinin basıldığını ve orada jandarmaların esir alındığını ve dün [25 Şubat 1925] de Elâziz merkezine hücum ettiklerini açıkladı. Çapakçur'da hükümet konağının işgal edildiğini ve Genç, Çapakçur, Hani, Lice

361 Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 135-136.

362 Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, AD Yayıncılık, İstanbul-1997, sf. 295-297, 306-311, 325-326; Ahmet Süreyya Örgüevren, *Şeyh Said İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi*, hazırlayan: Osman Selim Kocahanoglu, Temel Yayınları, İstanbul-2002, sf. 274-280; *Şark İstiklal Mahkemesi Kararları-1*, Türkçesi: Mahmut Akyürekli, Nûbihar, İstanbul-2014, sf. 36-45; Ahmet Kahraman, *Kürt İsyanları (Tedit ve Tenkil)*, Evrensel Basım Yayın, 2. Basım, İstanbul-2004, sf. 146-177; Behçet Cemal, *Şeyh Said İsyanı*, Sel Yayınları, İstanbul-1955, sf. 96, 112-117; Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Resmi Yayınları Seri No: 8, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1972, sf. 143-144.

363 Ömer Kürtçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, sf. 310-314'ten aktaran, Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 138.

364 Ahmet Süreyya Örgüevren, *age*, sf.152-160; Behçet Cemal, *age*, sf. 76-81; Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar Lozan'dan Cumhuriyete*, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoglu, cilt: 2, Temel Yayınları, İstanbul-2002, sf. 176-177.

365 TBMM'nin 25.2.1341 (1925) tarih ve 114 sayılı Şark Vilâyetlerinin Bir Kısımında İdarei Örfiye İlânı Hakkında kararı, *TBMM ZC*, 11/14-24.2.1341, sf. 288 ve 25.2.1341, sf. 306-309, Fihrist-sf. 4.

ve Palu kazalarında isyanın yaygınlaştığını vurgulayan Başvekil, isyan mıntıkasını takip vazifesinin Üçüncü Ordu Müfettişi Kâzım Paşaya verildiğini ve ele geçen bir vesikada da *Kürdistan Hükümetinin kurulacağı*nın yazıldığını anlattı. Başvekil Ali Fethi'nin beyanatı sonrasında, İdarei Örfiye tezkeresi oylandı ve kabul edildi.³⁶⁶

Sıkıyönetim süresi bir ayla sınırlı kalmadı, arda arda uzatıldı. Başvekil İsmet döneminde sıkıyönetim, önce bir ay, sonra yedi ay ve iki kere birer yıl uzatılarak 23 Kasım 1927'ye kadar sürdürüldü. Şapkaya tepki nedeniyle Erzurum'da bir ay süreyle sıkıyönetim ilân edildi.³⁶⁷

Sıkıyönetim ilânı kabul edilse de Başvekil Ali Fethi [Okyar], 3 Mart 1925 tarihli meclisteki beyanatında istifa ettiğini açıkladı:

“Muhterem arkadaşlar, mensup olduğum Cumhuriyet Halk Fırkasının dünkü içtimasında Heyeti Vekilenin siyaseti dâhiliyesi hakkında cereyan eden münakaşa neticesinde, hükümet akalliyette kalmış olduğundan başvekil sıfatıyla İcra Vekillerinin istifasını Reisicumhur hazretlerine dün [2 Mart 1925] akşam takdim ettim. Reisicumhur istifamızı kabul etmiş ve yeni hükümet teşekkül edinceye kadar vekâleten ifayı umur etmekliğimizi rica eylemiştir. Başvekâletim zamanında muhabbet ve muzaheretlerine nail olduğum arkadaşlarıma en samimi ve en kalbî teşekküratımı arz eylerim.”

Ardından Hüseyin Rauf [Orbay] söz almak istedi, müzakere açılmaması yönündeki beyanlar olursa da, konuşmasını sürdürdü. İstifasını açıklayan Ali Fethi'nin kâfi derecede açıklama yapmadığını belirten Hüseyin Rauf, Ali Fethi'nin üç-dört gün önce isyanla ilgili Meclisi bilgilendirdiğini ve aldığı tedbiri de tasvip ettiğini ve şimdi de fırkadaki münakaşa sonrasında istifa ettiği ifadesinin kâfi olmadığını söyledi. Rauf, dâhili ve harici durumun dikkate alındığında Meclis'in daha fazla tenvir edilmesi [aydınlatılması] gerektiğine dikkat çekti. Bunun üzerine Ali Fethi, “*Başka verecek izahatım yoktur*” dedi.³⁶⁸

Riyaseticumhur Mustafa Kemal'in Meclis'e gönderdiği 3.3.1925 tarihli ek tezkeresi, Başvekâlete Malatya Mebusu İsmet'in [İnönü] seçilmesi ve yeni İcra Vekilleri Heyeti hakkındadır. Oylamadan önce Başvekil İsmet söz aldı ve siyaseti dâhiliyede her şeyden evvel hadisatı süratle ve şiddetle itfası olduğunu söyledi.

Ali Fuat [Cebesoy] (Ankara), Ali Fethi [Okyar] hükümetinin işbaşındayken birdenbire hemen çekilmesini anlayamadıklarını belirterek, hükümetin birinin gelip birinin gitmesi sebebinin anlaşılamadığını ifade etti. Ali Fuat'a cevaben Başvekil İsmet, mevcut olan hadiseyi süratle itfa etmek [söndürmek] istediklerini, huzur ve sükûnun muhafazası için tedbir alacakları yönünde konuşması üzerine, Ali Fuat, Ali Fethi Kabinesi “Kâfi tedbir almamış mıdır?” diye sorması

366 *TBMMZC*, II/14-25.2.1341 (1925), sf. 306-309.

367 Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 146-148.

368 *TBMMZC*, II/15-3.3.1341, sf. 110-111.

nın ardından, Başvekil İsmet münakaşa yapmak istemediğini söyledi. Oylamaya geçildi ve Başvekil İsmet 179 mebusun 152'sinin kabul oyunu aldı.³⁶⁹

Böylece 4'üncü TC Hükümeti Başvekili 4 Mart 1925'ten itibaren yine İsmet'tir. İsmet, daha öncesinde de Başvekil idi. Cumhuriyet ilanı sonrasında 1'inci ve 2'nci TC Hükümetinin Başvekili, 20 Ekim 1923'ten 22 Kasım 1924'e kadar İsmet'ti. 3'üncü TC Hükümetinin Başvekili 22 Kasım 1924'ten 3 Mart 1925'e kadar da Ali Fethi'ydi. Ali Fethi'nin istifasıyla 4'üncü TC Hükümeti Başvekili de İsmet olacaktır.³⁷⁰

Aşarın ilgası

Şeyh Said Hareketi sırasında aşarın ilga edilmesiyle ilgili tartışma, köylülerin ya da toprak ağaların yararına olması üzerinde yoğunlaştı. Oysa aşarın ilgasıyla ilgili kanun teklifi geçmiş aylar öncesine gitmektedir.

Hatta 17 Şubat 1923'te başlayan İzmir İktisat Kongresinde de, Çiftçi Grubunun İktisadi Esası olarak kabul edilen konulardan biri '*aşar meselesi*' olup, iki maddesi vardı. Buna göre '*aşarın lağvedilmesi*' kabul edilmişti.³⁷¹

Demek ki, iki-üç yıllık bir geçmişi olan aşarın ilgası konusunun, Şeyh Said Hareketiyle doğrudan ilgisi yoktu. Aşarın ilgasıyla ilgili kanun teklifi 20 Ekim 1924'te Meclis'e sunuldu. Meclis'te müzakere 10 Şubat 1925'te yapıldı ve sonrasında da sürdürüldü. Görüşmeye 15 Şubat'ta devam edildi ve 1'i muvakkat 13 maddeden oluşan teklif 17 Şubat 1925'te kabul edildi.³⁷²

Aşarın ilgası ve yerine ikame olunacak vergi hakkında kanun layihası ve ilgili encümen mazbatası müzakeresine 10 Şubat 1925'te başlandı ve genel değerlendirme yapıldı.³⁷³ Teklifin gerekçesinde aşarın ilga edileceği ve bundan doğan vergi kaybının karşılanması için belirlenen vergiler üzerinde duruldu.³⁷⁴

Aşarın ilgasıyla ilgili kanun teklifi ve encümen mazbatası 15 Şubat 1925'te görüşüldü. Aşar hakkında pek bir şey söylenmeden maddelere geçildi.³⁷⁵ Birinci madde okutuldu:

Madde 1- "Aşar usulü mülgadır. 1341 [1925] senesi maliyesinden itibaren arazi ve mahsulâtı araziyeiden işbu kanuna tevfikân vergi alınır."

Maddeyle ilgili Muhtar (Trabzon) ilk söz aldı ve böylece "... memleket varidatının üçte birini hâz ediyoruz [siliyoruz]. Şimdi memlekete bunun ne tesiri

369 TBMM ZC, II/15-4.3.1341, sf. 127-129.

370 *Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2004)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2004, sf. 219-223.

371 A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir*, A.Ü.SBF Yayınları No: 262, Ankara-1971, sf. 394.

372 TBMM ZC, devre: II, cilt: 13/1, 10.2.1341 (1925) tarihli oturum, sf. 277-284; TBMM ZC, II/14-15.2.1341, sf. 6-27; TBMM ZC, II/14-17.2.1341, sf. 69-97.

373 TBMM ZC, devre: II, cilt: 13/1, 10.2.1341 tarihli oturum, sf. 277-284.

374 TBMM ZC, devre: II, cilt: 13/1, 10.2.1341 tarihli oturum, sf. 296-308. Layiha 52. içtima zaptının sonunda.

375 TBMM ZC, II/14-15.2.1341, sf. 6-8.

olacaktır?” dedikten sonra, kendisinin hazırladığı dört maddeyi okudu ve değerlendirmesini sürdürdü. Kısa süreli söz alanlar olsa da, aşarla ilgili bilgilendirici bir konuşma yapılmadı.

Başvekil Ali Fethi de, varidatın “en büyük kısmı aşar varidatından ibaret” olduğunu, ama bunun memlekete pek de faydasının olmadığını ve aşarın ilgasıyla köylünün zengin olacağını ve böylece varidatın daha da artacağını ifade etti. Dünyada aşar vergisinin cari olduğu memleket kalmadığını belirten Başvekil, “Gayemiz, mahsulâtı ziraiye vergisini arazi vergisine tahvil olmakla beraber, şimdilik bu gayeye karşı atılmış mühim bir adım” diyerek, teklifin kabul edilmesini önerdi.

İsmail Kemal (Çorum) de, aşarın memlekete verdiği zarara değindikten sonra, aşarın gayri safi hasılatın 8’de 1 oranında alındığını söyledi. Sonunda madde oylandı ve kabul edildi.³⁷⁶

Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik (Kengiri [Çankırı]), “Hükümet, aşar varidatından, 10-12 milyon liralık fedakârlık etmiştir” dedi. Başvekil Ali Fethi de, aşar ilgasıyla bütçede 12 milyon liradan sarfınazar ettiklerini söyledi.³⁷⁷

Böylece aşarın ilgasıyla kaybedilen vergi miktarı ifade edilmişti. Aşarın ilgasını içeren 1’inci maddenin görüşüldüğü ve kabul edildiği tarih, 15 Şubat 1925’tir.³⁷⁸

Teklifin tümünün kabul edildiği tarihten 17 Şubat 1925 olup³⁷⁹ böylece aşar ilga edildi.

Aşarın ilgasıyla hükümet önemli bir bütçe gelir kaleminden vazgeçti, ama onun yerine ikame edilen vergiden sağlanacak gelirle ilgili bir rakam ifade edilmemiştir.

1924 yılı 129,2 milyon liralık gelir bütçesinde öngörülen aşar payı 27,5 milyon liraydı. Bir yıl sonrasında aşar bütçesinin 15,3 milyon lira olması öngörülmüştü.³⁸⁰

Aşarın ilga edildiğinden kısa bir süre sonra Başvekil olan İsmet [İnönü], beş yıl sonra 30 Ağustos 1930’da Sivas demiryolunun açılışında yaptığı konuşmada, aşar vergisinin ilgasını mali bünyede yapılmış bir ameliyat olduğunu belirterek, böylece Anadolu’nun ortasında hükümetin köylünün yükünü hafifletmeye teşebbüs ettiğini açıkladı. Başvekil İsmet, hükümetin köylüye yaklaşımını idealist bir köylü aşkı olarak tanımladı.³⁸¹

376 *TBMM ZC*, II/14-15.2.1341, sf. 8-12.

377 *TBMM ZC*, II/14-15.2.1341, sf. 14, 19.

378 *TBMM ZC*, II/14-17.2.1341, sf. 12.

379 17 Şubat 1341 tarih ve 552 sayılı Aşarın İlgasıyla Yerine İkame Edilecek Vergi Hakkında Kanun, için, *TBMM ZC*, II/14-17.2.1341, sf. 69-95 ve Fihrist sf. 3.

380 20.4.1340 tarih ve 490 no’lu 1340 Senesi Maliyesi Muvazenei Umumiye Kanunu, için, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, 2. basılış, Ankara-1948, sf. 433-487; 18.4.1341 tarih ve 627 no’lu 1341 Senesi Muvazenei Umumiye Kanunu, için, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 6, Ankara-1934, sf. 335-429.

381 *İdare, Dahiliye Vekâletinin Aylık Mecmuası*, Ağustos 1930, sayı: 29, sf. 1598-1599 [ve bundan sonra *İdare*].

Aşarın kaldırılmasında sadece mükellef köylünün değil, Ankara'nın ittifak blokunun temel unsuru toprak ağasının vergi yükü azaltılmıştır. Bu anlamda sadece köylünün vergi yükünü azaltıldığından bahsetmek, yeterli izah olmaya-caktır.

'Hain'e 1925 ayarı

Aynı gün sıkıyönetim ilânının kabulü ardından, *Hıyaneti Vataniye Kanununda* tadilata gidildi. 24 Şubat 1925 tarihli layiha okundu, söz alan olmadan oylandı ve kabul edildi. Bu yapılan ikinci değişiklikti. Hıyaneti Vataniye Kanunu 1'inci maddesinde yapılan değişiklikle, *dini siyasi gaye için kullanmak amacıyla cemiyet kurmak* yasaklandı ve bu tür cemiyet kuranların da vatan haini olduğu kararlaştırıldı. Diğer ikili madde, yürürlük ve icrasından Adliye Vekilinin memur edilmesi hakkındaydı.³⁸²

Hıyaneti Vataniye Kanunu, Meclis'in 23 Nisan 1920'de açıldıktan sonra kabul ettiği ikinci kanundu. Bununla vatana ihanet suçu işleyenlerin cezalandırılması hedeflenmişti. Özgün adıyla Hıyanet-i Vataniye Kanunu 14 madde olup, 29 Nisan 1920'de kabul edildi ve daha sonra kanunun 1'inci maddesi, 15 Nisan 1923 ve 25 Şubat 1925 tarihlerinde değiştirildi.³⁸³

Kanunlarda vatan haini tanımı şöyle yapıldı;

1. 29 Nisan 1920 tarih ve 2 sayılı yasaya göre, sözlü veya yazılı veya eylemlerle *BMM'nin meşruiyetine karşı isyan eden ya da muhalefet edenler*, vatan hainidir.
2. 15 Nisan 1923 tarihli ve 334 sayılı yasaya göre, BMM'nin meşruiyetine ve saltanatı ilga eden ve Meclis'in egemenliğini ilân eden 1 Kasım 1922 tarihli kararına sözlü veya yazılı muhalefet eden ya da eleştirenler, vatan hainidir.
3. 25 Şubat 1925 tarihli ve 556 sayılı yasaya göre, dini amaçlı siyasi cemiyet kurulması yasak olup, bu kabil cemiyet kuranlar ve üye olan-

³⁸² *Madde şöyle düzenlendi:* "Madde 1- Dini veya mukaddesatı diniyeyi siyasi gayelere esas veya âlet ittihazı maksadıyla cemiyetler teşkili memnurdur. Bu kabil cemiyetleri teşkil edenler veya bu cemiyetlere dahil olanlar haini vatan addolunur. Dini veya mukaddesatı diniyeyi âlet ittihaz ederek, şekli devleti tebdil veya tağyir veya emniyeti devleti ihlâl veya dini veya mukaddesatı diniyeyi âlet ittihaz ederek her ne suretle olursa olsun ahali arasında fesat ve nifak ilkası için gerek münferiden ve gerek müstemian kavli veya tahriiri veyahut fiili bir şekilde veya *nutuk* iradı veyahut neşriyatı icrası suretiyle harekette bulunanlar kezalik haini vatan addolunur." (25 Şubat 1341 (1925) tarihli ve 556 sayılı Hıyaneti Vataniye Kanununun Birinci Maddesinin Tadili Hakkındaki 15 Nisan 1339 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun, *TBMM ZC*, 11/14-25.2.1341, sf. 309-311 ve Fihrist-sf. 3; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 6, Başvekâlet Matbaası, Ankara-1934, sf. 107; *Resmî Ceride*, 25 Şubat 1341, sayı: 85.)

³⁸³ Erik Jan Zürcher, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İletişim Yayınları, İstanbul-2003, sf. 173; Ergün Aybars, *age*, sf. 33-37; 29.4.1336 (1920) tarih ve 2 sayılı kanun, *TBMM ZC*, 1/1-29.4.1336, sf. 137-145 ve Fihrist-sf. 7; 15.4.1339 (1923) tarih ve 334 sayılı kanun, *TBMM ZC*, 1/29-15.4.1339, sf. 175-ve Fihrist-sf. 4; 25.2.1341 (1925) tarih ve 556 sayılı kanun, *TBMM ZC*, 11/14-25.2.1341, sf. 309-311 ve Fihrist-sf. 3.

larla, sözlü veya yazılı olarak ya da eylemiyle dini siyasete alet edip güvenliği bozanlar ve halkın arasına fesat sokanlar, vatan hainidir.

Kanuna göre, 'vatana ihanet' suçunu işleyenlerin cezası, idam olup, suçta teşebbüs halinde cezanın da, yasanın 45. ve 46. maddelerine göre olması öngörüldü (madde 2). Vatana ihanet suçunun belirlenmesinde 1920'de '*BMM'nin meşruiyeti*' kriterin yerini, 1923'te '*BMM'nin saltanatı ilga kararı*' ve 25 Şubat 1925'te '*dinin siyasete alet edilmesi*' aldı. Son değişiklik, 13 Şubat 1925'te başlayan Şeyh Said Hareketi'nden 12 gün sonra yapıldı.

Oysa 1924 Anayasasında "Türkiye devletinin dini, dini İslâmdır" (madde 2) hükmünün yer aldığı dikkate alınacak olursa, ne denli bir çelişkili durum olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bu hüküm 1928'de Anayasa'dan çıkarıldı ve 1937'deki değişiklikle³⁸⁴ bugünkü bildik Sünni İslâmlaştırmayı esas alan laik sistem getirildi.

1.3.1- MERKEZİ 'AYAR' KANUNU

İsmet Başvekil olmaya öylesine hazırlıklıymış ki, hükümetle ilgili oylamanın ardından hemen ilgili kanun teklifini Meclis'e sundu. Başvekil İsmet güvenoyu alması için Meclis'in 1'inci celsesi saat gündüz 5.40'da toplandı, 2'nci celse saat 7,5'da başladı ve gündemdeyse Takrir-i Sükûn Kanunu layihası vardı.³⁸⁵

Demek ki Başvekil İsmet, hemen layihayı hazırlayıp, Meclis'e gönderdi. Reis layihayı okuttu. Başvekil İsmet imzalı layiha, 4 Mart 1925 tarihli. Layiha üç madde olup, Meclis'e gönderilen sunuş yazısı aynen şöyledir:

"Ahval ve hadisatı fevkalâde ahirenin gösterdiği lüzum ve memleket dâhilinde emniyet ve asayiş huzur ve sükûnu ve nizamı içtimaiyi ihlâl edecek irticakarâne ve ihtilalkarâne harekât ve teşebbüsata ve ifsadata [karışıklığa] karşı icap eden tedabiri ittihaz ile [almakla] Türkiye Cumhuriyetinin nüfuz ve kudretini takviye ve inkilâbın esasatını tarsin [sağlamlaştırma] ve masum halkı ızrar ve idlâl eden [zarar vermeye ve aşırılığa] mütecasirlerin [yeltenenlerin] süratle takip ve tenkili [cezalandırılması] maksadiyle İcra Vekilleri Heyetinin 4 Mart 1341 [1925] tarihli içtimaiinde karara iktiran eden işbu lâyinahın iktisabı kanuniyeti için Meclisi Âlinin nazarı tasvip ve tasdikine arzına müsaade buyurulmasını rica ederim."

Adliye Encümeni mazbatası okundu. Reis, layihanın encümene doğrudan verildiğini açıkladı.³⁸⁶ Başvekil İsmet'in sunuş yazısında dikkat çektiği hususlar şunlardı:

384 Prof. Dr. Suna Kili, Prof. Dr. A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara-1985, sf. 111.

385 *TBMM ZC*, 11/15-4.3.1341, sf. 126, 131.

386 *TBMM ZC*, 11/15-4.3.1341, sf. 131-132.

Fevkalâde durum vardır.

Emniyet ve asayiş ihlâl edecek “irticakarâne ve ihtilalkarâne harekât ve teşebbüsata” karşı icap eden tedbir alınacaktır.

[Bununla] Türkiye Cumhuriyetinin nüfuz ve kudreti takviye edilecektir ve inkılâbın esasatı sağlamaştırılacaktır.

Masum halka zarar verenler süratle takip edilecek ve cezalandırılacaktır.

Başvekil İsmet'in bu teklifinden, Şeyh Said Hareketi yaşanmasaydı dahi sistemle ilgili böylesine bir hazırlık içinde olduğunu anlıyoruz. Ardından Takrir-i Sükûn Kanunu teklifinin birinci maddesi okundu ve müzakeresine geçildi.

Teklifin birinci maddesi hakkında ilk söz alan *Gümüşhane Mebusu Zeki* bu teklifin, anayasayla taban tabana zıt olduğunu söylemesi üzerine, “Hayır” sesleri yükseldi. Zeki, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun [1924 Anayasasının] 26'ncı maddesine göre idam hükümlerinin Meclis'te onaylandıktan sonra infaz edildiğini ve bununla, teklif edilen maddenin çeliştiğini tekrarladı.

Dersim Mebusu Feridun Fikri de, yapılan düzenlemeye dikkat çekerek, “Heyeti Vekilenize teklif edilen layihai kanuniye ile bu hukuk, doğrudan doğruya hükümetin hakkı takdirine, hükümetin yedi idaresine, hükümetin takdir ve murakebesine tamamiyle ve onun idaresine tevdi ediliyor [veriliyor]” dedi. Feridun Fikri, eleştirisini daha ileriye götürerek, hükümetin hukukunun muayyen [belli] olduğuna dikkat çekti ve “Cumhuriyetimizde böyle bir maddeye yer olmamalıdır” diye konuştu.

Feridun Fikri, Teşkilat-ı Esasiyede vatandaşlara temin edilen faaliyet ve hürriyetin bu layiha maddesiyle tehlikeye düştüğü yönünde eleştirisini sürdürdüğü sırada, Tunalı Hilmi (Zonguldak), “Sen de uslu otur çocuğum!” diyerek, hakaret etti; yanıt veren olmadı. Feridun Fikri (Dersim), Ahmet Süreyya (Karesi), Mustafa (Tokat), Talât (Ardahan), Refik (Konya) arasında tartışma sürdü.

İstanbul Mebusu Kâzım Karabekir, isyanın zuhur ettiği muntıkada hükümetin her türlü kanuni icraatına taraftar olduklarını, ama getirilen teklifin “gayri vazih ve elâstik [açık değil ve belirsiz]” olduğunu vurguladıktan sonra, “Bu kanunu kabul etmek, cumhuriyet tarihi için bir şeref değildir” dedi. İstiklal mahkemelerinin, istiklal harbi sırasında vazife ifa ettiğini belirten Kâzım Karabekir, *başvekilin bu mahkemeleri ıslahat âleti zannetmesi halinde*, pek ziyade yanılacağını söyledi.

İstanbul mebusu Rauf [Orbay], Genç isyanı hadisesi olduğu için cumhuriyet ve hâkimiyeti ile idarei milliyenin temeli olan Kanunu Esasinin ihlâl olunacağı kadar müsamahakâr olunamayacağını belirterek, “Endişemiz vatani ve millîdir. İstiklal muhaberatı zamanında en çetin hadisat karşısında millet meclisi şu veya bu kanunu ihmal etmiş değildir. Millet Meclisi Teşkilât-ı Esasiye'ye muhalif bir harekette bulunmuş değildir” diye konuştu.³⁸⁷

387 TBMM ZC, II/15-4.3.1341, sf. 132-136.

Sivas Mebusu Halil Turgut, anayasaya göre bu hudut dâhilinde bulunan herkesin Türk olduğunu ve bunlar, Türk milletinin kanıyla istihsal ettiği cumhuriyete tesir edemeyeceğini ve bu yangın söndürülürken, Türk milletinin hukuku tabiiyetinin tahdit edilmemesi [sınırlandırılmaması] gerektiğini ifade etti.

Muş Mebusu İlyas Sami de, Feridun Fikri'yi hedef alan konuşmasından sonra *Müdafaa-i Milliye Vekili Recep* (Kütahya), İstanbul matbuatını hedef aldı ve Türkiye'de mevcut olan bütün mukaddes makamı ve nüfuzunu maddi ve manevisini tahrip eden bir alet haline geldiğini anlattı. İstanbul matbuatının ihdas ettiği manzarada Türkiye'de devletin ve Meclis'in olmadığını belirten Vekil Recep, hedefinde Feridun Fikri vardı. Feridun Fikri'nin kısa birkaç kelimelik cümlesi dışında sesi kesildi ve Vekil Recep, idarei örfiden, Cumhuriyet Halk Fırkasına kadar pek çok konuya değindi.

Adliye Vekili Mahmut Esat'ın da Vekil Recep gibi hedefinde Feridun Fikri vardı ve teklif edilen layihanın, demokrasi prensiplerine ve Teşkilat-ı Esasiye'ye aykırı olmadığını söyledi. Vekil Esat, Kâzım Karabekir'in Feridun Fikri gibi maksadını vazıh [açık] beyan etmediğini belirterek, Karabekir'in bu kanun için şeref olamayacağından bahis duyurduğunu hatırlatarak, memleketi anarşi içinde bırakmanın ne Meclis'e ve ne de hükümete bir şeref olmadığını ifade etti.³⁸⁸

Başvekil: Gereken yapılacaktır

Rauf ve Vekil Mahmut Esat arasındaki tartışmanın ardından Başvekil İsmet, söz aldı ve ilk değerlendirdiği konu muhalefetin tavrı olup, "Muhalefet erkânı ve zannederim bütün azasının hissiyatına tercüman olan mütalâatını [düşüncesi] dinledik. Muhalefetin bütün azasına fikirlerini son kelimeye kadar ifade ettiren millet kürsüleri bütün dünyada nadirdir" diye konuştu. Başvekil İsmet, Kâzım Karabekir'in "*ıslâhatı istiklal mahakimine istinaden mi yapacaksın?*" sorduğunu belirterek, şöyle devam etti:

"[Şarkta] ıslahatı emniyet ve asayiş temeline istinat ederek yapabiliriz. Benim kanaatim budur. Emniyet ve asayiş temelini muhafaza etmek, tarsin etmek, daima tarsin etmek için bütün kanunlar gibi, istiklal mahkemesi de bir vasıttan ibarettir. Emniyet ve asayişin ve huzur ve sükûnetin muhafazası, milletin her türlü kanunlardan beklediği ilk ve başlıca bir vazifedir ki, bu hususta hiçbir tedbiri ihmal etmemek mecburiyeti katiyesi karşısındayız."

Başvekil İsmet'in ismini verdiği ikinci kişi Rauf'tu [Orbay]. Rauf'un Cumhuriyeti tehlikede görmediğini söylediğini belirten Başvekil İsmet, "Benim mütalâam ve noktai azimetim şudur ki; bir vaziyeti mütalâa eden ve vaziyete

388 TBMM ZC, II/15-4.3.1341, s. 136-143.

göre tedbir bulan bir cumhuriyet hiç tehlikede olur mu?" dedi. Başvekilin alınan tedbirle ilgili yaptığı açıklama da şöyledir:

"Binaenaleyh ittihaz ettiğimiz doğrudur ve vaziyete göre daima tedabir ittihaz edecek seviyede bulunan Meclisi Âli, Cumhuriyeti ve Cumhuriyet'in memlekette vaad ettiği terakkیات ve ıslahatı behemehal temin edecektir. Zannederim ki, bu mesele üzerinde gerek siyasi ve gerekse kanuni noktai nazardan hükümet kâfi derecede izahat arz edebilmiştir."³⁸⁹

Başvekil İsmet'in "*şarkta ıslahat emniyet ve asayişle sağlanacak*" veciz sözünden sonra, maddenin görüşülmesine geçildi. Birinci madde okunduktan sonra, Kâzım Karabekir söz aldı ve hem Müdafaai Milliye Vekili Recep'in İstanbul matbuatını hedef alan açıklamasıyla hem de Başvekil İsmet'in muhalif fırkanın [Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının geçmiş konularda] beyanatta bulunmamasıyla ilgili değerlendirmesini hatırlatarak, bu iki zan ve vehimle böyle bir kanunun tevlit edilmiş olduğuna dikkat çekti. Karabekir, konuşmasını şöyle sürdürdü:

"İşte efendiler! Bizim endişemiz böyle elâstiki ve böyle her şeye cezp edebilir ve istenildiği şekle sokulabilir bir kanunla, hakkı hürriyeti tahdit etmek içindir. Binaenaleyh bu kanunun kabulıyla, matbuat memleketimizde tamamiyle takyit etmiş [kısıtlamış] olacaktır. (Asla sesleri) İnşallah öyle olur ve muhalefet erkânına karşı veyahut herhangi bir yerde siyasi, taazzuflara [oluşuma] karşı zan ve vehimlerle birçok icraata kıyam edebilmek daima muhtemeldir [...] Ben şunu arz ederim ki, bilhassa İsmet Paşa Hazretlerine, yirminci asırda zan ve vehimle millet idare edilemez."³⁹⁰

Sinob mebusu Recep, Rüştü'nün Karabekir'e hitaben, "Vehim sizdedir paşa!" demesinin ardından Müdafaai Milliye Vekili Recep, İstanbul matbuatı içinde vatanperverane çalışanlar olduğunu söylemesi üzerine Mahmut Celâl [Bayar] (İzmir), "Her reнге giren matbuat" dedi.

Vekil Recep, matbuatla ilgili değerlendirmesine devam etti ve "Malum İstanbul matbuatının memleket hesabına aleyhtarı olduğunu bugün bu kürsüden söylemek fırsatını bulduğumdan dolayı bahtıyanım" diye konuştu ve bilerek ya da bilmeyerek Türkiye Cumhuriyetini yıkmak vazifesini sürdürdüğünü ifade etti.

Vekil Recep, İstanbul matbuatının "*Türkiye'de diktatörlük caridir*" yazdığı gibi devam eden konuşmasında, Halk Fırkası hakkında ve Kâzım Karabekir Paşa'nın mensubu olduğu Meclis hakkında da "Satılmışlar Meclisi" dediğini hatırlatarak, Meclis'in şeref ve haysiyetiyle oynandığını söyledi. Vekil Recep, Kâzım Karabekir'e cevaben, "Bu kanunu eline alan hükümetiniz, onu, bu kanu-

389 TBMM ZC, II/15-4.3.1341, sf. 143-145.

390 TBMM ZC, II/15-4.3.1341, sf. 145-146.

nun istimalini istilzam eden hedefler eğer matbuat ise ona, başka bir teşekkül ise ona, başka bir müessese ise ona, başka muzır bir yuva ise ona başka bir vasıta ise ona tevcih edecektir. Hulâsa bunu icap eden hedeflere karşı icap eden kuvvet ve şiddetle tatbik edeceğiz” diye konuştu.

Kâzım Karabekir, Takrir-i Sükûnla ilgili teklifin gerekçesini, 1- İstanbul matbuatını susturmak ve 2- Muhalefeti susturmak, olarak özetledi.

Kâzım Karabekir’e cevaben yapılan konuşmalarda bu konulara değinildi ve en net konuşmayı da, Vekil Recep yaptı, “*İcap eden hedefe karşı icap eden şiddetin tatbik edileceğini*” söyledi. Böylesi bir görüşmenin ardından birinci madde aynen kabul edildi. Ardından diğer iki madde de oylandı ve aynen geçti. Teklif 122 kabul ve 22 retle kabul edildi.³⁹¹

Müzakerede Kâzım Karabekir çevresi Kürtlere yönelik imha politikasına onay verirken, bir yıl sonrasında Mustafa Kemal suikast yargılamasında ne yaşayacağını bilirmiş gibi, kanunun icraatının yaratacağı sıkıntıya dikkat çekti.

İstiklal mahkemesi ve müfettişler

Kabul edilen 578 sayılı Takrir-i Sükûn Kanunu’nun 1’inci maddesini³⁹² şöyle özetlemek mümkündür:

1. Hükümet, memleketin nizamı ve huzurunu ve emniyetini ihlal eden teşkilat ve teşebbüsât ve neşriyatı, Reisicumhur tasdikıyla idareden yasaklamaya yetkilidir.
2. Hükümet, bu işi yapanları istiklal mahkemesine verebilir.

Kanunla hükümet, huzuru sağlama gerekçesiyle *istediğini yapmada* Meclis’i de aşan bir konumda ‘tek’ yetkili hale getiriliyordu. Bir anlamda yasama ve yürütme birleştirilmişti, buna yargı da eklenmiş olmaktadır.

Böylece hükümete, reisicumhur onayıyla, memleketin düzenini, huzurunu ve güvenliğini ihlâl eden bütün teşkilatı, bu yönde kısıktırma ve özendirme faaliyetinde bulunan yayını kendiliğinden ve idareten yasaklama ve bunların sorumlularını da istiklal mahkemesine verme yetkisi verildi.

Hükümete bu yetkiyi veren kanun iki yıl yürürlükte kalacak (madde 2) ve bunun uygulamasından da İcra Vekilleri Heyeti yani hükümet sorumlu olacak-

391 TBMM ZC, II/15-4.3.1341, sf. 146-149. Başvekil İsmet kabinesi ve Takrir-i Sükûn Kanunu oylama listesi, zabıt sonundadır. N.O.

392 *Takrir-i Sükûn Kanunu, aynen şöyledir*: Madde 1- “İrtica ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlâl ebaîs [sebeup olan] bilumum teşkilât ve tahrikat ve teşebbüsât ve neşriyatı hükümet, Reisicumhurun tasdikile, resen ve idareten mene mezundur. İşbu ef’al erbabını [işî yapanları] hükümet, istiklal mahkemesine tevdi edebilir. Madde 2- İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren iki sene müddetle mer’iyülicradır. Madde 3- İşbu kanun tatbıkına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.” (4.3.1341 (1925) tarih ve 578 sayılı Takrir-i Sükûn Kanunu, için, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 6, Başvekkâlet Matbaası, Ankara-1934, sf. 144; *Resmî Ceride*, 4 Mart 1341, sayı: 87, sf. 36.)

tı (madde 3). İki yılın ardından 2 Şubat 1927 tarihli kanunla, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlük tarihi iki yıl daha uzatıldı ve 4 Mart 1929'da yürürlükten kaldırıldı.³⁹³

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun hemen ertesinde istiklal mahkemesini yeniden kuran ve gazetelerle dergileri kapatan hükümet, merkeziyetçiliği güçlendirmek amacıyla yeniden idari yapılanmaya gitti. 12 Eylül'ün ardından 1987'den itibaren 2000'li yıllara kadar Diyarbakır ve çevre illerinde uygulanan *Olağanüstü Hal Valiliğine* benzer umumi müfettişlikler kuruldu. 1927'de bir olan umumi müfettişlik sayısı daha sonra dörde çıktı. Aslında doğrusu şuydu, Olağanüstü Hal Valiliği, Umumi Müfettişliklere benzerdir; çünkü sonradan tekrar teşkil edilmiştir.

Umumi müfettişlikler, Osmanlı idari ve siyasi zihniyetinin ve uygulamasının bir teşkilatıydı. 25 Haziran 1927 tarihli Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun'a göre hazırlanan talimatname gereği Elâziz, Urfa, Hakkari, Bitlis, Diyarbakır, Siirt, Mardin ve Van illerini içeren bir Umumi Müfettişlik oluşturuldu. Sıkıyönetimin kapsadığı bütün iller, müfettişlik sahası olarak belirlendi ve müfettiş olarak İbrahim Tâli [Öngören] atandı. 1952 yılına kadar ayrıca 1934'te Trakya'da 2. Umumi Müfettişlik, 1935'te Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çorum, Erzincan, Ağrı'da 3. Umumi Müfettişlik, 1936'da Bingöl, Tunceli [Tunçeli], Elâziz, Erzincan'da 4. Umumi Müfettişlik oluşturuldu.³⁹⁴

10 yıl öncesinde 1915'te de muhalefeti sindirmenin ve yok etmenin en kanlı pratiği yaşanmıştı. İttihat ve Terakki hükümetinin 10 yıl önceki 27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu'nun³⁹⁵ gerekçesi de, "*Osmanlı ülkesinin huzurunu sağlamak*" idi. Bunun en önemli icraatı soykırıma varan Ermeni sürgünüdür. Tehcir Kanunu'nun 1'inci maddesiyle komutan, savaş ortamında hükümet emrine ve ülke savunmasına karşı geleni ve direniş gösterini imha etmekle görevlendirildi. 2'nci maddeyle de, komutan gerek görmesi halinde, '*köy ve belde halkını toplu veya tek olarak sürgün etmekle*' yetkili kılındı.

10 yıl önce 'huzuru sağlamak' gerekçesiyle çeşitli milletlerden yaklaşık 2 milyon insan sürüldü. 10 yıl sonra da aynı gerekçeyle, merkezi iktidara muhalefet eden 'imha'da biçimsel farklılığın ötesinde özde pek değişiklik olmadı. İttihatçı hükümetin Ermeni sürgününü icra ettiği 27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu'yla komutana köy veya kasaba halkını ya da bir kısmını 'sürgün etmek' yani 'istediğini sürmek' [ve malını-mülkünü talan etmek] yetkisi verilmişti.

10 yıl sonra da Takrir-i Sükûn Kanunu'yla hükümet, '*huzuru sağlamak veya sağlamlaştırmak*' gerekçesiyle 'istediğini' yine kendisinin Meclis'te seçtiirdiği

393 2.3.1927 tarih ve 979 no'lu Takrir-i Sükûn Kanununun İkinci Maddesini Muaddil Kanun, için, *TBMM ZC*, II/30-2.3.1927, sf. 6-9 ve Fihrist-sf. 3; *TBMM ZC*, III/9-4.3.1929, sf. 19-21.

394 *TBMM ZC*, II/33-25.6.1927, sf. 682-687; Cemil Koçak, *Umûmi Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, İstanbul-2003, sf. 54, 72, 81, 127, 155, 231, 293.

395 *Takvim-i Vekayi*, 19 Mayıs 1331 tarih ve no: 2189, aktaran, Doç. Dr. Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniv. Rektörlüğü Yayın No: 5, 1. Baskı, Van-1990, sf. 111, 181.

Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan mebusların oluşturduğu İstiklal Mahkemesi'ne vermek ve cezalandırmak hakkına sahip oldu. Bu anlamda *Tebcir Kanunu ile Takrir-i Sükûn Kanunu*'nun gerekçesi birdir, tektir; hükümetin huzur için '*istediğini tasfiye etmek*' olup, bunun yöntemi ya sürmek ya da cezalandırmaktır. Diğer bir deyişle hukuk hükümetin icrasındandır.

'Cumhuriyet kurtarıldı'

Takrir-i Sükûn'un iki yıllık icraatını 2 Mart 1927'de değerlendiren Başvekil İsmet, çok net konuştu ve kanununun asıl gerekçesi 'Şeyh Said İsyanı' olmadığını belirterek, Türkiye'nin içinde bulunduğu duruma dikkat çekti. Başvekilin konuşmasını özetleyerek aktarıyorum:

- İki sene evvel karşısında bulunduğumuz en mühim hadise Şeyh Said İsyanı değildi. "Asıl tehlike: Memleketin umumî hayatında hâsıl olan teşevvüş ve tezebzüb idi [karmakarışık ve karışıklıktı]."

"İttihaz buyurduğunuz tedbir, bizim kanaatimizce, yalnız şarkta hadis olan hareketi değil, memleketin terakkisine ve tekâmülüne [ilerlemesine ve gelişmesine] başlıca engel olan, nizamı içtimaiyedeki teşevvüşü izaleye [karışıklığı gidermeye] başlıca medar [yardımı] olmuştur."

Geçen iki senede uğraşmağa mecbur olduğumuz hadisat hakikaten şaşkınlık vericidir. Umumi, irticâ ve bütünlüklü bir vaziyet karşısında olduğumuzu anladık.

Kararlaştırılmış plana dayanan durum mahkemeler kararıyla sabit olduğu zaman da şaşırmadım.

Memleketin dört köşesinde Cumhuriyet Kanunları mevcuttur.

İstiklal mahkemeleri bu iki sene zarfında, milli savaş tarihindeki gibi pekiyi hidamet [hizmet] yapmışlardır.

"Efendiler, Takrir-i Sükûn devrinden ettiğimiz büyük istifadelerden birisi de, asırlardan beri bu memlekette ciddi erbabı gayretin tahayyül ve tasavvur ettikleri [canlandırdıkları ve planladıkları] islahatın" asgari fedakârlıklarla icra olunmasıdır.

İki sene zarfında adliyede kabul ettiğiniz esaslı kanunlar, muhterem hâkimlerimizi yeni vasıtalarla teçhiz etmiş bulunmaktadır. Bu kabiliyet çok esaslı bir zamandır, memleketlimizin istikbali için çok esaslı bir emniyettir.³⁹⁶

İki yıl sonra da 4 Mart 1929'da bu sefer Takrir-i Sükûn Kanunun dört yıllık icraatını değerlendiren Başvekil İsmet, yorumunu daha da derinleştirdi, özetliyorum:

- Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlüğü bugün [4 Mart 1929] bitti.
- Hükümet bu karara Reiscumhurun irşadı ve öğüdü ile varmıştır.

396 TBMM ZC, II/30-2.3.1927, sf. 6-8.

Kanun, dört yıl evvel Cumhuriyeti istemeyen bütün amillerin Büyük Millet Meclisini ortadan kaldırmağa varacak, aşkın tecavüzlere karşı konmuştu.

Büyük zafer ertesinde Hanedan gadir görüş gibi ortaya atılanlarla, istilacı donanma İstanbul'da iken ve Lozan Muahedesi tasdik olunmamışken, tüm yordakçıların birleşmesi vatan evlatlarını tedirgin etti. Hilafeti kaldırmak ve Osmanogullarını dışarı atmak, azgınlara akıl vermedi.

"Tehlike kapının eşğine gelinceye kadar sabreden büyük Meclis, Cumhuriyeti kurtarmak için keskin ölçülerin zamanı geldiğine hükmetti. Geniş bir seferberlikle vatandaşların Cumhuriyet müdafasına çağırılmasına izin verdi, bir buçuk yıldan beri büyük zaferin temiz çalışma yaşayışını kendine zehir edenlere karşı millet kızgın bir seğirdimle Reiscumhurun çağırmasına koştu." Büyük Meclis aynı zamanda kendi istiklal mahkemelerini kurdu ve hükümete Takrir-i Sükûn Kanunu'nu verdi.

"Geçen dört yılda yüz [100] yıla sığmayacak eyi şeyler yapılmıştır. Halk idaresinin güçlü ve kudretli çehresi zihinlere yerleşmiştir" ki bu bence en değerli neticedir.

Geçen senelerde adliye kabul edilen yeni kanunları ve adliye teşkilatındaki yüksek terakki eserlerini öğrenerek ve güvenerek hatırlayabiliriz.

"Hiç kimse bir vatandaşa dinî inancından, ibadetinden ötürü bir engel çıkarmağa nasıl muktedir olmayacaksa, dindar silahı ile de hiç kimse Büyük Millet Meclisinin herhangi bir kanununa, bir vatandaşın emniyet ve haysiyetine" dil uzatmağa imkân bulamayacaktır.

Türk harfleri de bu devirde konuldu.

Gazi ile arkadaşları arasında ihtilaf bulunduğu şayiaları da sık çıkarılır. Haber verelim ki bunların aslı olmak ihtimali yoktur.

Cumhuriyet adliyesi bu memleketi fesada, vatandaş haysiyet ve şerefini müdafaa edecektir.³⁹⁷

Başvekil İsmet'e göre, tüm muhalifler tasfiye edilerek, Cumhuriyet kurtarılmıştır. Diğer bir deyişle, yapılanlar Cumhuriyet'le doğrudan ilişkilendirilerek, tüm iktidar erkine sahip olmanın gerekçesi şeklinde ifade edilmiştir.

Meclis 'yok hükmünde'

20 Nisan 1925'teki oturumda peş peşe 5 önemli Meclis kararı kabul edildi. Bununla yasama ve yürütme hükümete, idam dâhil cezai yargı infaz yetkisi de istiklal mahkemesine verildi. Kararlardan ilkiyle Meclis 6 ay boyunca tatil edildi.

397 TBMM ZC, III/9-4.3.1929, sf. 19-21.

Kocaeli Mebusu Saffet ve Konya Mebusu Refik, 22 Nisan'dan 18 Ekim 1925'e kadar Meclis'in Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun 14'üncü maddesi gereği 6 ay müddetle tatil edilmesini önerdi. Erzurum Mebusu Rüştü, "Efendim! İsyân hadisesi tamamen hitam bulmamıştır. Ruznamede mühim kanunlarımız vardır" itirazı, mebusların ortak bağırmasıyla kabul görmedi. Müzakerede tarihle ilgili ifadeler üzerine taktirdeki tarih taktir sahibi Refik'in önerisiyle 22 Nisan-22 Ekim 1925 olarak değiştirildi ve reis oyladı ve kabul edildi.³⁹⁸

Bu karar gereği Meclis, 22 Nisan'dan 22 Ekim 1925'e kadar tatil edildi.³⁹⁹

Meclis'in 22 Nisan-22 Ekim 1925 arasında altı ay çalışmayacağını ve kapalı olacağını bilen Başvekîl İsmet, bu dönemde *Meclis'in mülkiye teşkilatıyla ilgili yetkisini* hükümet olarak kullanmayı önerdi ve bu dâhil diğer tezkerelerin bir an önce müzakere edilmesi teklifi kabul edildi. Ankara Mebusu Ali Fuat, yaptığı değerlendirmede, "Bu kanunlar fevkalâde vaziyetin devamını işrab ediyor [içeriyor]. Halbuki Meclis bugünlerde tatil ediyor, bu tatili faaliyete dair taktir müzakere edilirken zatı âliniz de burada idiniz. Meclis tatili faaliyet etmeden memleketteki bu vaziyeti bir kere daha izah etmek lâzım değil mi idi?" diye konuştu.⁴⁰⁰

Tezkerelerden ilki sıkıyönetim süresinin uzatılmasıyla ilgiliydi.

Sıkıyönetimi 7 ay uzatma: Meclis'te, 'İsyân sahasında ve civar vilayatta ilân edilmiş olan idarei örfiyenin [sıkıyönetimin] daha yedi ay temdidi [uzatılması] hakkında Başvekâlet tezkeresi' okundu. Başvekâlet tezkeresinde, "24 Nisan 1341 [1925] tarihine kadar temdit edilmiş bulunan idarei örfiyenin, kariben [yakında] Meclisi âlinin tatili faaliyeti dolayısıyla, tarihi mezkûrdan itibaren daha yedi ay kadar temdidine lüzum ve zaruret görülmüş" olduğu ifade edildi. Tezkere okunduktan sonra oylandı ve kabul edildi.⁴⁰¹ Buna göre 24 Nisan'dan itibaren sıkıyönetim süresi 7 ay daha uzatıldı.

Yasama da hükümetin: Başvekâletin Meclis'in tatili mesaisi devrinde isyân sahası teşkilâtı mülkiyesinde tadilât icra ve tatbiki için Meclis'in tadil veya tasdik hakkı mahfuz kalmak üzere hükümete salâhiyet ve mezuniyet itasına dair tezkeresini özetliyorum:

Hükümet, Meclis'in tatil döneminde icra etmek üzere, Meclis'ten iki noktada yetki istedi:

1. Meclis'in tatili mesaisi devresinde tekmil memleketin teşkilâtı mülkiyesinde yapılması lâzım olan tadilât projesi hazırlanacak [ve uygulanacaktır].

398 TBMM'nin 20 Nisan 1341 tarih ve 132 sayılı Meclisi Âlinin Altı Ay Müddetle Tatili İçtimalı Hakkında Kararı, için, *TBMM ZC*, 11/18-20.4.1341, sf. 237-239 ve Fihrist-sf. 6.

399 *TBMM ZC*, 11/18-22.4.1341, sf. 519.

400 *TBMM ZC*, 11/18-20.4.1341, sf. 239, 241.

401 TBMM'nin 20 Nisan 1341 tarih ve 133 sayılı Şark Vilâyetlerinden Bir Kısımında İlân Edilmiş Olan İdarei Örfiyenin Yedi Ay Daha Temdidi Hakkında Kararı, *TBMM ZC*, 11/18-20.4.1341, sf. 239, 243 ve Fihrist-sf. 6.

2. İsyân sahasında teşkilâtı mülkiyede bir tadilât icrasında lüzumu âcil ve fayda görüldüğü takdirde teşkilâtta gereken icra yapılacaktır.

Bu konuda icraat, Meclis'in tekrar içtimasında nazarı tasvip ve tasdikine arz edilecektir.⁴⁰²

Tezkereyle hükümet, sadece 'isyân sahası' değil, *tüm memlekette mülkiye teşkilatında gereğini yapma* [Kanun Hükmünde Kararname] yetkisi istemiştir.

Tezkerenin müzakeresinde Dersim mebusu Feridun Fikri, bu içerikte bir düzenlemenin kanun teklifi olarak hazırlanması gerektiğini ve bir kararla yapılamayacağını belirterek, vilâyet teşkilatının kanunla düzenlendiğini ve bununla ilgili düzenlemenin de kanunla olabileceğini söyledi. Hükümetin bununla ilgili bir kanun teklifi yapması gerektiğini ve gerekirse kanunun değiştirilebileceğini, ama kararda böyle bir uygulamanın yapılamayacağını belirten Feridun Fikri, "Çok istirham ederim, bir şekil işidir. Kanun ile tadil olunur" dedi.

Dahiliye Vekili Cemil, kanun teklifinin encümene gitmesi gibi vakit kaybı olacağını belirtmesi sonrasında Şükrü (Bolu) ve Kâzım Vehbi (Ergani), tezkere-nin yeterli olabileceğini ifade etti. Vekil Cemil, tezkerenin oylanmasını istemesi üzerine Reis, kanun halinde düzenleme yapılmasını oyladı. Oylamayı sonuçlandıramayan reis, takririn encümene gitmesi-gitmemesi yönündeki yüksek sesli tartışmanın ardından, tezkereyi oylamak zorunda kaldı ve tezkere kabul edildi.⁴⁰³

Tezkerede tüm memleket maddesi yok sayılıp, 134 sayılı kararda sadece "*isyân sahası teşkilâtı mülkiyesinde*" şeklinde netleştirilmiştir ve böylece, hükümete Meclis'in tatilde olduğu dönemde 'isyân bölgesinin' mülkiye teşkilatında gerekli değişikliği yapma [Kanun Hükmünde Kararname çıkarma] yetkisi, Meclis açıldığında tasdikine sunulması kaydıyla verildi. Hükümet bu yetkiyle ne tür bir icraat yaptığının araştırılması gereken bir soru olarak durmaktadır.

Basını susturma

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun ilk uygulaması 6.3.1925'te İstanbul'da çıkan *Tevhid-i Efkâr, İstiklal, Son Telgraf, Aydınlık, Orak Çekiç* ve *Sebilürreşat* adlı gazete ve dergileri kapatmak oldu. Hükümet bu faaliyetine devam etti, sadece gazeteler kapatılmadı, aynı zamanda gazeteciler de tutuklandı.⁴⁰⁴

402 TBMM ZC, II/18-20.4.1341, sf. 239.

403 TBMM'nin 134 sayılı kararı şöyledir: "Meclisi Âlinin tatili esnasında, isyân sahası teşkilâtı mülkiyesinde tadilat icrasında lüzumu acil ve faide görüldüğü takdirde, Meclisi Âlinin atıyen içtimasında tadil veya tasdik hakkı mahfuz kalmak üzere, mezkûr teşkilatın icra ve tatbiki için hükümete salâhiyet ve mezuniyet itası heyeti umumiyede takarrür etmiştir." (TBMM'nin 20 Nisan 1341[1925] tarih ve 134 sayılı İsyân Sahası Teşkilâtı Mülkiyesinde Tadilat İcrası İçin Hükümete Salâhiyet İtası Hakkında Kararı, için, TBMM ZC, II/18-20.4.1341, sf. 239, 247-249 ve Fihrist-sf. 6; DÜSTUR, 3. Tertip, cilt: 6, Başvekâlet Matbaası, Ankara-1934, sf. 567; Resmi Ceride, 23 Nisan 1341, sayı: 96, sf. 132-133.)

404 Hükümet basına yönelik kapama faaliyetini sürdürdü, *Yoldaş* (Bursa), *Pressede Soir*, *Resimli Ay*, *Millet* (İstanbul), *Sada-yı Hak* (İzmir), *Doğru Öz* (Mersin), *Kahkaha*, *İstikbâl* (Trabzon) ve *Tok Söz*, *Sayha* (Adana) da kapatıldı. Hüseyin Cahit (Tanin), *Zekeriya Sertel* (Resimli Hafta) ve Cevat Şakir Ankara

Tutuklanan gazetecilerden Hüseyin Cahit Yalçın'ın İttihatçı, Ahmet Emin Yalman'ın Rauf Bey grubu [yani Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası] ve Velid Ebüzziya ile Eşref Edip'in şeriatçı, halifeci olduğu iddia edildi.⁴⁰⁵

Hükümetin basına yönelik bu icraatı Rüştü (Erzurum) tarafından Meclis'e taşındı, 11 Mart 1925'te. Rüştü, takririnde iki gün evvel *Tevhid-i Efkâr, İstiklal, Son Telgraf, Sayha* gazeteleriyle dört mecmuanın için bilâ müddet [süresiz] tatil edildiği konusunu Dahiliye Vekâletine sordu.

Dahiliye Vekili Cemil, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun 1'inci maddesi gereği bu gazetelerin tatil edildiğini açıkladı. Cevaben Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyelerinden Rüştü (Erzurum), "Arkadaşlar! Son kabul ettiğimiz [Takrir-i Sükûn] kanun[uy]la hükümete vasi bir salâhiyet [bir yönetme yetkisi] verdik. Bu salâhiyet hiçbir vakit hürriyeti matbuat, hürriyeti kelâm ve hürriyeti içtimai takyit etmemelidir ve halka böyle bir zan dahi uyanmaması lazımdır [...] Arkadaşlar! Bu gazetelerin toptan kapanmasından şu anlaşılıyor: Hükümet, kendisine muhalif gördüğü, hoşuna gitmediği şu ve şu [bu] gazeteleri kapatıyor" diye konuştu. Rüştü, hükümete yönelik eleştirisini sürdürecektir ve Vekil Cemil de, memleketin sükûn ve huzuru için tedbir alındığını söyleyecektir.⁴⁰⁶

1846 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan talimatnameyle sansür sahası genişletilmiş ve Şam, Antakya ve Halep'te çıkan Türkçe, Arapça ve Ermenice ve Fransızca gazetelerin Türkiye'ye girişi yasaklanmıştır.⁴⁰⁷

Takrir-i Sükûn'un '*iktidara karşı olan ezilir*' icraatı, sonraki dönemde, devletin bildik yapısal faaliyeti haline geldi. Sadece icracı aktörleri değişmiş olup, aynı politikaya 2016 Türkiye'sinde de devam edilmektedir.

Terakkiperver kapısına kilit

İktidarın hedefinde Meclis'teki muhalefet vardır.

Türk Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal [Atatürk] ve İsmet'le [İnönü] birlikte olan Kâzım Karabekir, Rauf [Orbay], Refet Bele ve Ali Fuat [Cebesoy], Halk Fırkası'na muhalif parti kurmakla, hedef haline geldi.

İstiklal Mahkemesinde yargılandı ve Hüseyin Cahit, Çorum'a sonsuz süre ve Zekeriya Sertel ile Cevat Şakir de üçer yıl sürgüne gönderildi. İstanbullu gazeteciler Velid Ebüzziya (*Tevhid-i Efkâr*), Sadri (Ertem) ve Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu) ve İlhami (Safa) (*Son Telgraf*), Eşref (Edip) (*Sebilürreşad*) ve Abdülkadir Kemali (*Toksöz*) ise İsyân Mıntıkası İstiklal Mahkemesi tarafından 19.6.1925'te tutuklandı ve Elâziz'e gönderildi. Bundan iki ay sonra mahkeme Vatan'ın kapatılmasına, Ahmet Emin (Yalman), Ahmet Şükrü (Esmer), İsmail Muştak (Mayokan) ve Suphi Nuri'nin (İlkeri) tutuklanmasına ve Elâziz'e gönderilmesine karar verdi. Tutuklu gazeteciler Eylül ayı ortasında salıverildi. (Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 149-152; Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, 2. Basım, İstanbul-2003, sf. 146-154; Ergün Aybars, *age*, sf. 282-284.) Gazete ve dergilerin ne kadar süre kapalı kaldığı hakkında bilgi verilememektedir. N.O.

405 Behçet Cemal, *age*, sf. 11-12.

406 *TBMM ZC*, 11/15-11.3.1341 (1925), sf. 349-350; *Vakir*, 17.4.1341, aktaran, Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 149.

407 3.5.1341 tarih ve 1846 sayılı kararnameyle kabul edilen Havalî-i Şarkiyede İdare-i Örfiye Mıntıkasında Tatbik Edilecek Sansür Talimatname, Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 148.

Tasfiye programının icraatında ilk hedefte dönemin bilinen komünistleri vardı. Önce *Aydınlık* ve ardından *Orak-Çekiç*'i çıkaranların Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlüğe girmesi sonrası 1 Mayıs 1925'te dağıttıkları beyanname gerekçesiyle 38 komünist tutuklandı ve istiklal mahkemesinde yargılanmak üzere Ankara'ya gönderildi. "Komünist teşkilat ve propagandası" yapmaktan yargıldılar ve 12.8.1925 tarihli mahkeme kararıyla birçoğu (Dr. Şefik Hüsnü, Hasan Âli, Nâzım Hikmet gıyaben) 15'er sene cezaya çarptırıldı. 18 ay sonra bir yasa değişikliğiyle 29.10.1926'da tahliye edildiler.⁴⁰⁸

Asıl hedef Meclis'teki partidir. Uyarıların ardından icraata başlandı.

Takrir-i Sükûn Kanunu çıkmadan ve İsmet'in Başvekil olmasından evvel Başvekil Ali Fethi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yöneticilerine fırkanın kapatılması teklifinde bulunmuştu. Başvekil, Kâzım Karabekir, Hüseyin Rauf ve Dr. Adnan ile 25.2.1925'te makamında görüştü, açık konuştu, "Size fırkanızı kendi kendinize dağıtmanızı tebliğe beni memur ettiler. Dağıtmazsanız istikbâli çok karanlık görüyorum: Kan dökülecektir" dedi. Bunun üzerine Karabekir, fırkanın kanun dairesinde faaliyet gösterdiğini ve "Hükûmetsiniz, kuvvetiniz var" arzu etmeleri halinde dağıtabileceklerini söylemesi üzerine Başvekil, müteessir olduğunu belirterek, "Akalliyette kalacağımdan korkuyorum" diye konuştu.⁴⁰⁹

Başvekil Ali Fethi, bu konuşmaya memur olduktan bir hafta sonra Başvekilliği elinden alındı ve ardından fırkaya yönelik operasyon başlatıldı.

Ankara İstiklal Mahkemesi bazı davalarla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyelerinin ilişkilendirilmesi ve İsyan Bölgesi İstiklal Mahkemesi'nin bölgesinde fırka şubelerini kapatması, hükûmete 3.6.1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu'na göre yasaklama olanağı vermiştir. Böylece 17.11.1924'te Dahiliye Vekâletine başvurarak kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 3.6.1925'te kapatıldı. Fırkanın kapatılması için başvuruyu 5.5.1925'te Ankara İstiklal Mahkemesi yaptı. Bu talep 3.6.1925'te gerçekleşti. Fırkanın Reisi Kâzım Karabekir ve Katib-i Umumisi Ali Fuat [Cebesoy] ve Dr. Adnan ile Hüseyin Rauf da fırkanın 2. başkanıydı.⁴¹⁰

Şeyh Said'e de soruldu: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Diyarbakir'de İstiklal Mahkemesinde Şeyh Said'e soruldu.

Reis: "Geçen celsede bu kıyama beni sevkeden iki sebep vardı, dediniz, ne idi onlar?"

Şeyh Said: "Birisi şeriat kitapları ve akide idi. Ruhumuz çıksa akidemiz çıkmaz. İkincisi de, matbuat mütemadiyen bizim din bakımından kinimizi tezyid ediyordu."

408 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-1(1908-1925)*, 2. baskı, BDS Yayınları, İstanbul-2000, sf. 202, 223.

409 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar Lozan'dan Cumhuriyete*, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoglu, cilt: 2, Temel Yayınları, İstanbul-2002, sf. 149.

410 Ergün Aybars, *age*, sf. 358-366; Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 153-154; Erik Jan Zürcher, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, Çeviren: Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, İstanbul-2003, sf. 86, 96, 129-131, 208-210.

Reis: “Demek sebep üçtür. Birisi ahkâm-ı diniyenin tatbik edilmesi, ikincisi matbuat, üçüncü bir sebep de Milli Meclis'teki muhalefet...”

Şeyh Said: “Muhalefet vardı. Fakat o sebep değildir.”⁴¹¹

Şeyh Said reddetse de, mahkeme reisinin konuyu gündeme getirmesi Anka-ra'nın bakışından kaynaklanıyor olmalıydı.

Şeyh Said dâhil, o dönem Halk Fırkası karşısında yer alan her çevre Terakki-perver Cumhuriyet Fırkası'yla ilişkilendirildi⁴¹² ve tasfiye edildi.

İsmet: Seddine mecburduk: Başvekil İsmet, 9 Kasım 1925'te hükümetinin icraatıyla ilgili bilgilendirmede bulunmuş ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına da değinerek, “Bu tedabiri mania meyanında Terakkiperver Fırka teşkilatının seddi [kapama] mecburiyetinde bulunduk. Bizi sedde sevkeden esbap [neden] hakkında telâkkiyatı hususiyeye veyahut şurada, burada vuku bulan dedikodulara atfı ehemmiyet etmeye mahal yoktur. Bizi sedde sevke-den esbap, 3 Haziran tarihinde Heyeti Vekilede verdiğimiz kararda mufassalan dercolumuştur [ayrıntılı kaydedilmiştir]. Esbabı sed bu kararnamede vazihan görülecektir. Men etmek salâhiyetini istimal ettiğimiz husus arz ettiğimiz esas-lar dairesinde söyleyebilirim. Gerek bu mesele, gerek diğer herhangi bir mesele üzerinde herhangi bir tedbiri manimizden bahsedilmek istenilirse, tedbirlerin bihakkın vart ve âriz ve âmik tefekkürattan sonra zaruri olduğu kanaati ile tatbik olunduğunu ispat edebilecek bir mevkideyiz” değerlendirmesini yaptı.⁴¹³

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kapatma, dönemin icraatının ne oldu-ğunun en çarpıcı bir örneğidir. Konuşan Başvekil, hukuki gereklilik demiyor, mecburiyetten diyor.

Karabekir: Reddederim: Başvekil İsmet'ten sonra hedef haline getirilen ve partinin lideri Kâzım Karabekir söz aldı. Başvekilin bu denli açık itiraf ettiği bir ortamda elbette Karabekir, zor konuşabildi, “Vatanımız için pek mühim harici vaziyeti siyasiyemiz mevzubahis olduğu bir sırada Başvekil Paşa Hazret-lerinin beyanatını uzun uzadıya tahlil ve tenkit etmeyi ve zaman dolayısıyla faydalı addetmiyorum. (Niçin sesleri) Temennimiz vatanımızın en büyük menafinin istihsaline hükümetimizin muvafık olmasını görmektir. Yalnız şu kadarını arz edeyim ki, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının sed kararından hükümetin beyanatta bulunmadığı halde gazetelerle ve bazı beyanatla bu fırka irticaa ve suikastlara alet olarak gösterilmiştir. Bu gibi beyanat ve neşri-yatın böyle mühim bir zamanda dâhilde ve hariçte muvaffakiyetimiz için ve cumhuriyetimizin teali ve tarsini [yükseltilmesi ve sağlamaştırılması] için ne büyük zarar iras edeceğini [vereceğini] müstağni arz addederim. Binaenaleyh dâhile ve harice karşı büyük bir vuzuh [aydınlık] ile açık alınla bi işâatı [duyu-rurum] red ve tekzib ederim” dedi.

411 Ahmet Süreyya Örgüçevren, *age*, sf. 247.

412 Behçet Cemal, *age*, sf. 8-10.

413 *TBMM ZC*, II/19-9.11.1341 (1925), sf. 61.

Tekrar söz alan Başvekil İsmet, Kâzım Karabekir'in dâhili ve harici durum esbabıyla tartışmak istemediğini söylemesi üzerine, bu durumu kabul etmediğini belirterek, esaslar tafsil edilmedikçe [açıklanmadıkça], keenlemeyekûn addetmek [yok hükmünde saymak] mecburiyetinde olduğunu söyledi.⁴¹⁴ Partisi kapatılan Karabekir, birkaç ay sonrasında 1926 yılı ortasında da Reisicumhur Mustafa Kemal'e İzmir'de kurulduğu iddia edilen pusu nedeniyle tutuklanacak ve sonunda, idam edilmekten zor kurtulacaktır.

'Çeviri yasalarla hukuk devrimi'

Takrir-i Sükûnlu yıllar devletin kanuni yapısının temellendirildiği dönemdi. 1925 yılı sonunda Şapka giyilmesi ile tekkelerin kapatılmasıyla ilgili kanunun kabulü ardından 1926'da devleti yapılandırmaya devam edildi. Özellikle 1926 yılının ilk yarısında İsviçre'den Medeni Kanun ile Borçlar Kanunu ve İtalya'dan Ceza Kanunu ve Almanya'dan Ticaret Kanunu alındı. Çeviri yasalara, Hukuk ve Ceza Muhakemeleri Usulleri, Deniz Ticaret, İcra ve İflâs kanunlarıyla devam edildi.⁴¹⁵ Mete Tunçay'ın ifadesiyle, 'çeviri yasalarla hukuk devrimi' idi. 1928'de çıkarılan iki temel kanunun birisi vatandaşlık ve diğeri de Latin alfabesinin kabulü kanunuydu. Kemalizm'in devrimi olarak nitelendirilen ve diğer önemli bazı kanunlar:

25 Kasım 1341 (1925) tarih ve 671 sayılı Şapka İktisâsı Hakkında Kanun⁴¹⁶

30 Kasım 1341 (1925) tarih ve 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Ünvanların Men ve İlgasına Dair Kanun⁴¹⁷

14 Ocak 1926 tarih ve 716 sayılı Borçlanma Kanunu⁴¹⁸

17 Şubat 1926 tarih ve 743 sayılı Medeni Kanun⁴¹⁹

1 Mart 1926'da ve 765 sayılı Türk Ceza Kanunu⁴²⁰

18 Mart 1926 tarih ve 788 sayılı Memurin Kanunu⁴²¹

22 Nisan 1926 tarih ve 818 sayılı Borçlar Kanunu⁴²²

29 Mayıs 1926 tarih ve 865 sayılı Türk Ticaret Kanunu⁴²³

25.6.1927 tarih ve 1164 sayılı Umumi Müfettişlik Teşkilatına Dair Kanun⁴²⁴

414 TBMM ZC, II/19-9.11.1341 (1925), sf. 63.

415 Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 176-178.

416 TBMM ZC, II/19-25.11.1341 (1925), sf. 220-232 ve Fihrist-sf. 4.

417 TBMM ZC, II/19-30.11.1341 (1925), sf. 282-89 ve Fihrist-sf. 5

418 TBMM ZC, II/21-14.1.1926, sf. 161-167 ve Fihrist-sf. 4.

419 TBMM ZC, II/22-17.2.1926, sf. 229-234 ve Fihrist-sf. 4.

420 TBMM ZC, II/23-1.3.1926, sf. 4-19 ve Fihrist-sf. 3.

421 TBMM ZC, II/23-15 ve 17 ve 18.3.1926, sf. 178-190 ve 213-231 ve 251-262 ve Fihrist-sf. 5.

422 TBMM ZC, II/24-22.4.1926, sf. 173-175 ve Fihrist-sf. 5.

423 TBMM ZC, II/20 ve 29 Mayıs 1926, sf. 322 ve 587-691 ve Fihrist-sf. 5.

424 TBMM ZC, II/33-26 Haziran 1927, sf. 682-687, 809-811 ve Fihrist-sf. 8. Bu kanunla ilgili tarih

20 Mayıs 1928 tarih ve 1288 sayılı Beynelmilel Erkamın Kabulü Hakkında Kanun⁴²⁵

23 Mayıs 1928 tarih ve 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu⁴²⁶

1 Kasım 1928 tarih ve 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun⁴²⁷

Kanun teklifi çeviriye dayandırıldığı için, teklifler Meclis'e geldiği gibi geçti, herhangi bir konuda doğru düzgün müzakere bile yapılmadı. Ticaret Kanunu Almanya'dan alındı, ama Almanya'daki iktisadi rekabet yaratılamadı, Medeni Kanun İsviçre'den alındı, ama birey-devlet, kadın-erkek ilişkisi vesaire konularında İsviçre'deki toplumsal yapı oluşturulamadı. Türk Ceza Kanunu konusunda haksızlık yapmayalım, faşist Mussolini'nin İtalya'da yaptığı gibi anti-komünist çizgi Türk milliyetçiliğinin ve devletin temel refleksi haline getirildi.

Bu temel kanunların yanı sıra, bu dönem yoğun bir kanuni yapılanma yıllarıdır. Takrir-i Sükûn Kanunu 4 Mart 1924 tarih ve 578 sayılı olup sonrası dört yılda tam 823 kanun çıkarıldı.⁴²⁸ Buna göre yılda 200'ün üzerinde kanun yürürlüğe konuldu.

Aynı dönemde kararname ve Meclis kararlarının da dikkate alınması halinde yoğun bir mevzuat hazırlık dönemi olarak nitelendirmek mümkündür. Böylesi yoğun kanuni düzenlemelerin yapıldığı bu dönemde tartışma geçmiş hayli eski olan alfabe değişikliği, 1928 yılı sonunda gerçekleştirildi. Türkçe'nin yazımında kullanılan Arap Alfabesinde sesli harf olmadığı ve harflerin biçimi nedeniyle değişikliği konusu 19 yüzyıl ortasına kadar geriye gidiyor. Öngörülen değişiklik, ancak 1928'de yapılabilirdi.

Namık Kemal, dostu Menemenlizade Rifat'a yazdığı 8.8.1878 tarihli mektupta, yazının ıslahı için Latin Alfabeğe geçilmesini önermişti. Bu, 1 Kasım 1928'de gerçekleşti. Ardından Dahiliye Vekâleti Emniyet Umumiye Müdürlüğü'nün tamimiyle Arap harflerle baskı yasaklandı.⁴²⁹

26.6.1927 yazıyor, amma yanlış. Meclis'in tatile girdiği gün 26.6.1927 olup, bu tarihli ve 82'nci inikat zabıt özeti doğru olarak kanunun kabul edildiği belirtilmiş, ama tarih 27.6.1927 özeti olarak yanlış yazılmıştır. 25.6.1927 tarihli zabıt sonunda müfettişlikle ilgili kanunun oylama sonucu da vardır. N. O.

425 *TBMM ZC*, III/4-20 Mayıs 1928, sf. 202-208 ve Fihrist-sf. 6.

426 *TBMM ZC*, III/4-23 Mayıs 1928, sf. 295-296 ve Fihrist-sf. 7.

427 *TBMM ZC*, III/5-1.11.1928, sf. 7-11 ve Fihrist-sf. 3.

428 4 Mart 1925 tarih ve 578 sayılı (*TBMM ZC*, II/15-4.3.1341 (1925), sf. 131-149 ve Fihrist-sf. 4.) olduğu dikkate alındığında, sonrasında 4 Ocak 1926 tarihli kanun no'su 705 (*TBMM ZC*, II/21-4.1.1926, sf. 33-34 ve Fihrist-sf. 3.) ve 3 Ocak 1927 tarihli kanun no'su 956 (*TBMM ZC*, II/28-3.1.1927, sf. 251-253 ve Fihrist-sf. 5.) ve 5 Ocak 1928 tarihli kanun no'su 1191 (*TBMM ZC*, III/2-5.1.1928, sf. 6 ve Fihrist-sf. 3.) ve 2 Mart 1929 tarihli kanun no'su 1401'dir (*TBMM ZC*, III/9-2.3.1929, sf. 7 ve fihrist-sf. 1). Bu halde dört yılda 823 kanun çıkarıldı.

429 Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 225; 1.11.1928 tarih ve 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun, *TBMM ZC*, III/5-1.11.1928 tarihli oturum, sf. 2-13 ve Fihrist-sf. 3; Dahiliye Vekâleti Emniyet Umumiye Müdürlüğü Şube l'in 4.11.1928 tarih ve 3763.292 sayılı tamimi, *Idare*, Teşrinisani 1928, sayı: 8, sf. 80.

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Başvekil'e gönderdiği 21.6.1929 tarihli yazısında, Kayseri, Sivas, Şebîn Karahisar'a yaptığı gezide Türk harflerinin kullanımıyla ilgili gördüğü noksanlıklar nedeniyle "zâtı devletlerinin yeni bir işaret ve ilhamına" ihtiyaç olduğuna dikkat çekti. Hatta Arap harfiyle rapor yazmak da, dava konusu oldu.⁴³⁰

Harf değişikliği, Türkçeyi kolaylıkla okuma-yazma imkânı yarattı. Fakat sonrasında 1928 Kasım öncesi yazılı hayatı okumak için Osmanlıca'nın yaygın öğretiminin yapılmaması sadece yüksek öğrenimde belli bir bölümle sınırlandırılması, kültürel hayatın devamında sorunlu bir haldir. Sorun yaşanmıştır, yaşanmaya da devam etmektedir.

Laiklik ve Sünnî İslâm

Dönemin önemli bir icraatı da, anayasada *laiklik* konusunda yapılan değişikliktir. Söylemde laiklik getirilmiştir, ama esasta böyle bir sistem oluşturulmamıştır. Türkiye, *tam laik olmadı*, ama resmi söylemdeyse hep laikti. 1924 Anayasasında 1928 ve 1937'de yapılan değişiklikle⁴³¹ devlet tam laikleştirilmedi.⁴³² Yaşanılan pratik ortadadır.

Resmi ideolojinin bir unsuru olan *Sünnî İslâm kimliğini* maskeleyişinin ötesinde, esasta bir değişiklik olmamıştır. Devlet din ve inançlara karşı eşit mesafede durmamıştır. Kurucu ideolojisi *Türkçülük* gereği, TC, Sünnî İslâm'ı içselleştirirken, Alevi-Kızılbaş ve Hıristiyan ile Musevî'yi dışlamıştır. Bunun için Türk milliyetçiliği ekonomi politığını, siyasal ve kültürel olarak '*Türk-Sünnî İslâm sentezi*' ifadelendirmek işte bunun içindir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, devletin resmi misyoner teşkilatıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı, camiler özelinde tarikatları yeşerten ve yaşatan bir teşkilattır. Mete Tunçay'ın 'Türk devrimi' tespiti hakkında eleştiriler saklı kalmak kaydıyla, laiklik pratiğiyle ilgili yorumunu dikkat çekici buldum, özetliyorum:

İçerik olarak Cumhuriyet laikliği hiçbir zaman 'resmen ve alenen', [Sünnî İslâm] dinin[in] özüne karşı çıkmadı. Dinin kötüye kullanılmasına saldırmakla yetindi. Kemalist laiklik, [Sünnî İslâm] dinin[in] kökenini yok etmeye uğraş-

430 Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Başvekil'e gönderdiği 21.6.1929 tarih ve 21 sayılı yazısı, BCA-F: 030.10/K: 12, D: 73, S: 4; Kadirli Asliye Hukuk Mahkemesinin 25.5.1936 tarih ve 48 no'lu kararı ve Temyiz Mahkemesi Hukuk Heyeti Umumiyesi, Esas No: 1/99-25, Karar No: 125, aktaran, *Adliye Ceridesi*, Adliye Vekilliği Tarafından Aylık Neşrolunur, sayı: 2, 1938, sf. 41-42.

431 9 Nisan 1928 tarih ve 1222 no'lu kanun ile 5 Şubat 1937 tarihli ve 3115 no'lu kanun, Prof. Dr. Suna Kili, Prof. Dr. A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara-1985, sf. 111.

432 Bazı kisvelerin giyilemeyeceğine dair kanun, ruhani kisve giyecekler ve patriğin elbise giymesi hakkında: 3.12.1934 tarih ve 2596 sayılı Bazı Kisvelerin Giyilmeyeceğine Dair Kanun, *Resmi Gazete*, 13.12.1934, sayı: 2879, sf. 4521; 12.6.1935 tarih ve 2/2787 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 22.6.1935, sayı: 3035, sf. 5382; 29.1.1936 tarih ve 2/3937 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 20.2.1936, sayı: 3237, sf. 6119.

mamıştır. Türk Devriminin eksik burjuva devrimi durumunda kalması gibi, laiklik ilkesi de, din üstünde devlet denetimini öngören bir çatışma ilkesi haline gelmesini zorunlu kılmıştır.⁴³³

Mete Tunçay, devamında laikliğin halk-aydın yabancılaşmasına istenilmeden düşülen yanlışlık olduğunu ve bunun demokratik anlayışı yansıtmayan 'halkçılık' ilkesinin kaçınılmaz bir sonucu olduğunu ifade etti. Yabancılaşma konusu bir yana, Sünni İslâm'ın mağduriyet söyleminin anlaşılması açısından Mete Tunçay'ın din-devlet ilişkisi özelindeki değerlendirmesini çok önemliydi. Aslında 'din' denilerek laiklik analizi eksik kalmaktadır, çünkü devletin nazarında din, eşittir Sünni İslâm olup, bunun dışında Alevi-Kızılbaş ve Hristiyan ile Musevi yok sayılmaktadır.

Resmi ideolojide Sünni İslâm'ın yeri ve Diyanet İşleri Başkanlığı fonksiyonu dikkate alındığında, Sünni İslâm'la ilgili yaşandı denilen 'sorunları' daha da netleştirme imkânı olacaktır. Sünni İslâm'ın yaşadığı sorunlar, özünde Halifeliğin ilgası, ezanın Türkçe okunması⁴³⁴ ve medreselerin kapatılması, YÖK'ün var ettiği üniversitelerdeki türban meselesi gibi konulardan kaynaklandığı gerçeği karşısında, Alevi-Kızılbaş ve Hristiyan ile Musevi'nin varlık-yokluk ikileminde yaşaması aynı değildir. Bu fark, dikkate alınmadan yapılan analiz, siyasal-Sünni İslâm'a verilen destekten öte bir anlamı olmamıştır.

Hatta 2000'li yıllarda iktidarın asker-sivil ikilemli tartışması da, böyle bir desteğe dönüştü. AKP iktidarı ve icraatı, böylesi bir destekle var ola geldi. Esas olan iktidardakinin asker-sivil kıyafeti değil, uyguladığı ekonomi politikasıdır! Bunun özünde *milleten Türk ve dinen Sünni İslâm*, yani Türk-Sünni İslâm sentezi vardır; çünkü Türk ve Sünni İslâm olmayan sistemin 'gayri'sidir! TC vatandaşlık hukuku, 'gayri'yi kapsam dışında tutarak, bunlara yönelik tanımlaması tahammül edilendir!

1.3.2- İDAMDA ANAYASAYI İLGA

Şark İstiklal Mahkemesi'nin idam kararını anayasanın 26'ncı maddesi gereği Meclis onayı olmadan infaz edilmesiyle ilgili tezkerenin kabulü ardından, sırada, harp halinde, isyanda ve seferberlik bölgesinde divanı harplerin vereceği idam kararının infazı meselesi vardır. Divanı harplerde idam hükümlerinin sureti infazı hakkında bir kararı tefsiri ittihazına dair tezkere ve Adliye Encümeni mazbatasına 31 Mart 1925'te müzakere edildi. Üç maddelik teklifin⁴³⁵ birinci maddesinde önerilen şudur:

433 Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 216-217.

434 *Cumhuriyet*, 23.1.1932, sf. 1, 4; *Cumhuriyet*, 30.1.1932, sf. 1, 4; *Cumhuriyet*, 31.1.1932, sf. 1, 4.

435 *Teklif üç maddedir*. Madde 1: "Hali harpte yahut müsellehan ve müctemian [silahlı ve toplu olarak] isyan vukuunda sahayı harekât ve isyandaki İdarei Örfiye mıntıklarında müteşekkil bilumum divanı harplerden sadır olan idam kararları ordu veya kolordu veyahut müstakil fırka veya mevkii müstahdem kumandanları tarafından badettasdik [tasdikten sonra] derhal infaz olunur." (*TBMM ZC*, II/16-31.3.1341, sf. 297, 314.)

Harp teveya silahlı ve toplu isyan sahasındaki *sıkıyönetim divanı harplerinin idam kararları*, ordu, kolordu, müstakil fırka veya mevkii müstahdem kumandanları tarafından tasdik edildikten sonra infaz edilir.

Maddeyle yapılmak istenilen, sıkıyönetim ilân edilen bölgede sıkıyönetim mahkemelerinin vereceği idamı infazın, kumandanların tasdikiyle hemen yerine getirilmesidir. Oysa bu yetki, 1924 Anayasası'nın 26'ncı maddesine göre Meclis'e aittir. Teklifin kabul edilmesiyle Meclis'in yetkisi, askeri kumandana verildi.

Müzakere sırasında esas olarak kabul edenler ve bir iki de eleştirenler söz aldı. Abidin (Saruhan), Feridun Fikri (Dersim) ve Besim'den (Mersin) sonra söz alan Adliye Encümeni namına Refik (Konya), Meclis'te bir kanun müzakere olunurken, miktarı 5'i ve 10'u geçmeyen bazı arkadaşların pek büyük bir telâşa düştüklerini ve bunların birincisinin Feridun Fikri olduğunu söyledi. Refik, "Türk'ün azim ve imanı bir kat daha yükselecek ve Türklük yaşayacak, Türk'ün azim ve imanı, istiklal ve istikbali müemmen [sağlam] olarak yaşayacak ve daima parlak olarak istikbâl bizim olacaktır" diye konuştu. Feridun Fikri'nin cevabı kısa ve özlüdür, "İlmi cevap vermediniz" oldu.⁴³⁶

Tartışmaya vekil de katıldı. Müdafaai Milliye Vekili Recep (Kütahya), layihayla idam infaz yetkisini kumandana verilmek istenmesini, *Türklük ve gereklilik* konusunda yoğunlaştırdı. Vekil Recep, mahkeme sonrasında evrakın gidip-gelmesinin yaratacağı zaman kaybını hatırlattı, isyanı bastırmak için acele etmek gerektiğine dikkat çekti.⁴³⁷

Esas tartışma Kâzım Karabekir'in söz almasından sonra yaşandı. Şarkta zuhura gelen hadiseyi gazetelerden okuduğunu belirten Kâzım Karabekir (İstanbul) ve devamında tartışılacak bir noktaya değindi. Kâzım Karabekir, "Bugün en şedit [şiddetli] kanunu, hükümetimiz eline alınca bütün matbuat susmuştur, her şey susmuştur, herkes tamamiyle susmuştur. Şu halde hür olarak milletvekillerinin fikrini beyan edeceği ancak bu mukaddes kürsü kalmıştır. Bunu da, burada Müdafaai Milliye Vekâletini işgal eden Recep Beyefendinin, gayet şedit beyanatı ile ve hatiplere karşı şahsi tecavüzatıyla tesir yaparak takyit etmesi, zannederim ki, hayırlı bir iş olmaz" diye konuştu. Her gün bir kanun teklifinin Meclis'e geldiğini belirten Kâzım Karabekir, Kürt sorunu özelindeki değerlendirmesi şöyledir:

"Efendiler! Bu hadise yeni bir hadise değildir. İnşallah yakında mesele bitecektir. Bittikten sonra daha iyi teşrih olunur [açıklanır]. O vakit bendenizin de söyleyecek sözlerim vardır. Bu hadise, çok evvelden beri madum olan [mevcut olmayan] hadise idi. Fakat bunu hükümet belki çıkartmayabilirdi. Müsaade buyurunuz efendim.

Bendeniz sonra söylerim [...] İdarei örfiyede bu talep edilen salâhiyet, şark meselesi, Kürt meselesi veyahut irtica meselesi değildir. Mademki bu

436 TBMM ZC, II/16-31.3.1341, sf. 297-304.

437 TBMM ZC, II/16-31.3.1341, sf. 305-308.

kanun bir kere huzuru âlinizden kabul edilip çıkıyor, her nerede idarei örfiye ilân edilirse, yani en münevver muntıkaya dahi aynen tatbik edilecektir. (İsyan çıkarsa sesleri) (Hayır sesleri) Bundan dolayı (Gürültüler) [...] Bugün isyan edenlere bütün şiddeti göstermek ve bunları gayet az zamanda imha etmek her namuslu insanın tamamiyle arzu ettiği bir şeydir.”

Kâzım Karabekir’in konuşması gürültüyle bastırıldı ve sürdürmedi.⁴³⁸ Karabekir, Takrir-i Sükûnun müzakeresi sırasında söylediği “*matbuatı ve muhalefeti susturmayı*” hatırlatırcasına, “herkes tamamıyla susmuştur” şeklinde tekrar etti. Müdafaa-i Milliye Vekili Recep, Kâzım Karabekir’e cevaben ve hedef alarak konuştu:

“Efendiler! Türkiye’de hürriyet vardır. Türkiye’de namus borcunu anlamış olanlar için hürriyet ebediyen namahduttur [sınırsızdır]. (Bravo sesleri) Fakat, namus ve namuslarının müttekâsı [dayanağı] olan devlet bünyesini kökünden kal etmek [sökme] üzere harici düşmanlara karşı zayıf bir zemin ihdas etmek tarikine [ortaya çıkarma yoluna] gidenlere karşı hürriyet değil, hayat yolu kapanmalıdır. Hayat yolu kapanmadıkça vatanın hayatı ve vatani teşkil eden efradı milletin hayatı kabili muhafaza değildir. Biz bu nazariyede, bu fikirde, bu imanda ve tatbikatta bulunan insanlarız. (Alkışlar)”

Kâzım Karabekir, söz alırsa da ancak birkaç cümle konuşabilir, kendisinin “*isyanın müsebbibi hükümettir*” demediğini söylemekle kaldı.⁴³⁹

Oylama sonunda layiha, 31.3.1925 tarih ve 595 sayılı kanun olarak kabul edildi.⁴⁴⁰ Bununla, harp ve isyan sahalarında ilan edilecek sıkıyönetim mahkemelerinin vereceği idam, ordu veya kolordu veyahut müstakil fırka veya mevkii müstahdem kumandanları tarafından tasdik sonrasında yerine getirilmesi kararlaştırılmıştır.

Müzakerede söz alan mebusların çoğunluğu teklifin kabul edilmesi yönünde konuştu ve icraatın süratle yapılmasının önemine değindi. Teklifi eleştiren Feridun Fikri gibi birkaç mebus da, teklifin 1924 Anayasası’nın ilgili hükmüne aykırı olduğunu hatırlattı. Meclis’in havası kanunun anayasaya aykırı olmasının pek de öneminin olmadığı yönündeydi.

Benzer düşünce, 10 yıl sonra Dersim’de kırımın kanununa da hâkim olmuştur. Dersim’de kırım kanun teklifinin 32 ve 33’üncü maddesi müzakere edilirken, Muğla Mebusu Hüsnü Kitabcı, 1924 Anayasası’nın 26’ncı maddesi gereği idam infaz yetkisinin Meclis’te olduğunu ve teklifteki bu maddelerin Anayasaya aykırı olduğunu söyledi. Adliye Encümeni adına konuşan Trabzon

438 TBMM ZC, II/16-31.3.1341, sf. 309-310.

439 TBMM ZC, II/16-31.3.1341, sf. 311-314.

440 31.3.1341 tarih ve 595 sayılı Harp ve İsyân Sahalarındaki İdarei Örfiye Muntıkalarında Mütteşekkil Umum Divan Harplerden Verilecek İdam Kararlarının Sureti İcrasına Dair Kanun, TBMM ZC, II/16-31.3.1341, sf. 297-317 ve Fihrist-sf. 4.

Mebusu Raif Karadeniz de, konunun encümende gündeme geldiğinde, “*Yalnız, memleketin yüksek menfaatını bir tarafa koyduk ve diğer tarafa da kanuni mevzuatımızı koyduk*” diyerek ve böylece karar verdiklerini ifade etti.⁴⁴¹

Kabul edilen maddeyle, anayasaya aykırı bir şekilde, Dersim'deki yargılamada idamı infaz yetkisi komutana verildi ve 1936 sonrasında pek çok insan böyle asıldı. Diğer bir deyişle, terazinin bir kefesinde memleketin yüksek menfaati olunca, diğer tarafta Anayasa da olsa çığnenebilir denmektedir. Anayasanın ilgi hükmü, yasayla ilga edilmiş olup, 1925'te ve 1935'te yapılan budur!

Başvekâletin altı ay için seçilmiş olan iki istiklal mahkemesi müddetinin altı ay daha uzatılmasına dair tezkeresi okundu ve müzakeresine geçildi. Dersim mebusu Feridun Fikri, bu mahkemelerle ilgili seçimin 4 Mart'ta yapıldığını ve 4,5 aylık bir sürenin bulunduğu halde altı aylık ek bir uzatmanın uygun olmadığını ifade etti. Feridun Fikri, süreyi uzatmanın memleket için bir faydasının olmayacağını iddia etmesi üzerine, Bozok mebusu Ahmet Hamdi de, “Zarar da yoktur” dedi, ama Feridun Fikri eleştirisini sürdürdü.

Dahiliye Vekili Cemil, “Şark İstiklal Mahkemesinin, Ankara İstiklal Mahkemesinin mesaisinin kısa bir zamanda bitemeyeceği sabit oldu. Feridun Fikri Beyefendi dört buçuk ayın kâfi olduğunu iddia ediyorlar. Kâfi değildir. Bugüne kadar elde edilmiş olan vesaik ve o vesaikin ihdas eylediği hadisat dört buçuk ay da değil, belki daha uzun bir zamanda hitama erebilecek mahiyettedir” ifadesiyle, Feridun Fikri'yi cevapladı.

Ankara Mebusu Ali Fuat, memlekette bir fevkalâdelik bulunduğu yönündeki değerlendirmesinden sonra Dahiliye Vekili Cemil kısa konuşmasında geleceğe yönelik bir planı da açıkladı, “Memleketteki vaziyet malumdur. Meclisi Âliye muhtelif fırsatlarla arz ve izah edilmiştir. Hükümetin başladığı işler temadi ediyor. Tedibat ve tenkil ikmal edilmek üzeredir. Ondan sonra yapılacak işler muayyendir. Ayrıca izah edilecek bir şey yoktur. Yapılacak şey, başlamış işleri temadi ve ikmaldir” diye konuştu.

Refik (Konya), Halis Turgut (Sivas) ve Mustafa Necati'nin (İzmir) konuşmasının ardından reis, müzakerenin yeterli olduğunu belirterek, oylamanın diğer tekliflerle birlikte yapılacağını açıkladı. Oylamada tezkere kabul edildi.⁴⁴²

Böylece Meclisin 20 Nisan 1925 tarih ve 135 sayılı kararıyla Ankara ve Diyarbakir istiklal mahkemelerin görev süresi, altı ay daha uzatıldı.

441 TBMM ZC, V/7-25.12.1935, sf. 178-180; 25.12.1935 tarih ve 2884 sayılı Tunçeli Vilâyetinin İdaresi Hakkında Kanun, için, *Resmî Gazete*, 2.1.1936, sayı: 3195, sf. 5892-5893 ve *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 17, Ankara-1936, sf. 165-170.

442 TBMM'nin 20 Nisan 1341 tarih ve 135 sayılı Ankara ve Diyarbakir İstiklal Mahkemeleri Müddetlerinin Daha Altı Ay Temdidi Hakkında Kararı, için, *TBMM ZC*, II/18-20.4.1341, sf. 239, 240-243, 285-286 ve Fihrist-sf. 6; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 6, Başvekâlet Matbaası, Ankara-1934, sf. 568; *Resmî Ceride*, 23 Nisan 1341, sayı: 96.

Ankara mahkemesine de idam infaz yetkisi

Ankara ve Diyarbakir'de iki tane istiklal mahkemesi kurulmasını sağlayan Meclis'in 117 sayılı kararının⁴⁴³ birinci maddesiyle, İstiklal Mahkemesi Kanunu'nun 1'inci ve 5'inci maddesi gereği askeri harekât mıntıkasında yani Diyarbakir'deki mahkemeye idam cezasını infaz yetkisi verilmişti. Oysa yukarıda değindiğim gibi 1924 Anayasasının 26'ncı maddesi gereği idamı infaz yetkisi Meclis'indi.

4 Mart 1925 tarihi itibarıyla Ankara ve Diyarbakir istiklal mahkemeleri kuruldu. Meclis'in 117 sayılı kararıyla Diyarbakir'deki mahkemeye verilen idam cezasını hemen infaz yetkisinin, isyan mıntıkası olmayan Ankara'daki mahkemeye de verilmesi gündemdedir. İstiklal mahkemelerinin görev süresinin uzatıldığı 20 Nisan 1925'te bir başka karar talebi vardır. Başvekâlet Ankara İstiklal Mahkemesine de idam selâhiyeti verilmesi hakkındaki tezkeresiyle, Meclis'in yeniden içtima edinceye kadar idam salâhiyetinin mahkemeye verilmesini önerdi.

Tezkereyle ilgili yine ilk söz alan Dersim mebusu Feridun Fikri oldu. Teşkilât-ı Esasiye Kanunun 26'ncı maddesinin son fıkrası gereği idamın Meclis'te tasdikinden sonra infaz edildiği yönündeki hükmünü yeniden hatırlatan Feridun Fikri, teklifin anayasaya aykırı olduğuna dikkat çekti. Refik (Konya), buna gerekli cevabın vaktiyle verildiğini ifade etmesi üzerine, Tunalı Hilmi (Zonguldak) de, "Tabiatıta istifa denilen bir kanun mevcuttur. O kanun hüküm fermadır. Bize bunu yapın diyen o kanundur" dedi.

Kâzım Karabekir (İstanbul), idamın salâhiyetinin isyan sahasında makul olabileceğini belirterek, "Şimdiye kadar Ankara İstiklal Mahkemesinden gelip geçen davalar ve beyan edilen bütün vakalar, Ankara İstiklal Mahkemesine idam salâhiyetini vermeye lüzum göstermiyor" diye konuştu.

Adliye Vekili Mahmut Esat, Kâzım Karabekir'e cevaben, şarkta isyanın bastırılmış olabileceğini, ama onun müsebbiplerinin tamamen cezalandırıldığını belirterek, "Yalnız Cumhuriyet için, yalnız Türk Vatanı ve Türk Milletinin menfaati için gözyaşı döker ve onun için ıstırap duyarız. Yoksa beş kişinin idamından dolayı katiyen ıstırap duyamayız. Memleket sağ olsun. Onun yükselmesi lâzımdır" dedi. Vekil Mahmut Esat, bu yetkinin verilmesiyle memlekete ve cumhuriyete en büyük hizmetin yapılmış olacağını iddia etti.

Müzakere Kâzım Karabekir'in söyledikleri üzerinde yoğunlaştı ve tekrar söz alan Vekil Mahmut Esat, "Cumhuriyete suikast etmek isteyenleri adliye kanunları ile tedip et[me]mek, onları himaye etmek demektir. Bunu kabul edemeyiz. İstiklal mahkemeleriyle, bu gibi fevkalâde hareketleri imha etmek istiyoruz ve Türk Milleti bunu imha edecektir efendim" diye konuştu. Reis, tezkereyi oyladı ve kabul edildi.⁴⁴⁴

443 TBMM'nin 4.3.1341 tarih ve 117 sayılı kararı, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 6, Başvekâlet Matbaası, Ankara-1934, sf. 146.

444 TBMM'nin 20 Nisan 1341 [1925] tarih ve 136 sayılı Ankara İstiklal Mahkemesine De İdam Selâhiyeti Verilmesi Hakkında Kararı, *TBMM ZC*, II/18-20.4.1341, sf. 239, 243-247, 287-288 ve Fihrist-sf. 6; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 6, Başvekâlet Matbaası, Ankara-1934, sf. 569; *Resmî Ceride*, 23 Nisan 1341, sayı: 96.

1924 Anayasası'na göre idam cezasını infaz yetkisi Meclis'te iken, *Meclis'in 136 sayılı kararıyla*, Ankara İstiklal Mahkemesi'ne idam cezasını infaz yetkisi verildi. Kararla her idam kararı temyizi olmadan anında infaz edilecekti.

Özetle: Takrir-i Sükûn Kanunu icraatında, 1924 Anayasasına göre Meclis'te olan idam cezasını infaz yetkisi kumandanlara ve mahkemelere devredildi:

1. 31.3.1925 tarih ve 595 sayılı kanunla sıkıyönetim mahkemesinin verdiği ölüm cezası infazını kumandanlar,
2. Meclis'in 4.3.1925 tarih ve 117 sayılı kararıyla Ankara ve Diyarbakir istiklal mahkemeleri kuruldu. Ayrıca 117 sayılı kararla, İstiklal Mahkemesi Kanunu'nun 1'inci ve 5'inci maddesi gereği ölüm cezası infazı, cezayı veren Diyarbakir İstiklal Mahkemesi,
3. 117 sayılı Meclis kararı gereği Ankara İstiklal Mahkemesi'nin idam cezasını infaz etme yetkisi yoktu. 20 Nisan 1925 tarih ve 136 sayılı karar gereği ölüm cezası infazı, cezayı veren Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından yerine getirilmesi kararlaştırıldı.

Böylece 595 sayılı kanunla ve Meclis'in 117 ile 136 sayılı kararıyla, 1924 Anayasası'nın 26'ıncı maddesindeki idam cezasını infaz yetkisi Meclis'in hükmü ilga edildi. 26'ıncı maddeyi ilga 10 yıl sonra Dersim'de de yapılacaktır!

Sonrasında da benzer ilgalar yapılmadı denebilir mi?

1.3.3- İSTİKLAL MAHKEMESİ 'ADALETİ'

Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında askeri firariler nedeniyle yargılama yapan istiklal mahkemelerinin görev alanı zamanla genişletildi. Buna iç ayaklanma yapanlarla, Meclis içi-dışı muhalifler de eklendi.

Osmanlı'nın cephede önemli sorunu olan asker kaçağı ve firariler⁴⁴⁵ meselesi, Ankara'nın da öncelik verdiği konuydu. Asker firarilerle ilgili kanun teklifi 8 Eylül'de müzakere edilmeye başlandı ve 11 Eylül 1920'de kanunlaştı.

Firariler hakkındaki kanun 9 madde olup, 1'inci maddesinde, muvazzaf ve gönüllü askerlik hizmeti yapanlardan firar edenler ve buna yardımcı olanların istiklal mahkemesinde yargılanması öngörüldü. Diğer hükümleri de, mahkemenin Meclis'ten seçilecek üç kişiden oluşacağı (madde 2), mahkeme adedi İcra Vekilleri Heyetinin talebine göre Meclis'in tayin edeceği (madde 3), mahkeme kararlarının kâti olduğu (madde 4) ve mahkeme kararını yerine getirmeyenlerin aynı mahkemede yargılanacağı (madde 5) olarak düzenlendi.⁴⁴⁶

Türk Kurtuluş Savaşının kazanılmasında, asker kaçak ve firarileri yargılayan istiklal mahkemelerinin önemli bir kurum olduğu değerlendirildi.⁴⁴⁷

445 ATASE'den aktaran, Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu, *İki İsyan Bir Paşa*, 2. Baskı, Babil Yayıncılık, Ankara-2003, sf. 216-223.

446 11 Eylül 1336 (1920) tarih ve 21 sayılı Firariler Hakkında Kanun, *TBMM ZC*, 1/4-8 ve 9 ve 11 Eylül 1336, sf. 22-33 ve 46-57 ve 84-89, 93-101 ve Fihrist-sf. 5.

447 Ergün Aybars, *age*, sf. 43-51.

İki yıllık icraatının ardından, istiklal mahkemesinin görev alanı yeniden belirlendi. Amasya'da İstiklal Mahkemesi teşkiliyle ilgili müzakereye 27.7.1922'de devam edildi ve müzakere sonunda Adliye, Müdafai Milliye ve Dahiliye encümenlerinden beşer azalık özel bir encümen oluşturuldu.⁴⁴⁸

Komisyonun 15 maddelik *İstiklal Mahakimi Kanunu* teklifi ve ayrıca Hiyaneti Vatanîye Kanunu 3'üncü maddesi değişiklik önerisi geldi, müzakeresi yapıldı ve teklif kanunlaştı.⁴⁴⁹ Görev alanı geniş olup verilen karar kesindi ve idam cezaları hemen infaz etmekle yetkiliydi.

31 Temmuz 1922 tarihli İstiklal Mahakimi Kanunu sonrasında Meclis'in 17.8.1922 tarihli kararıyla, istiklal mahkemesi faaliyeti tatil edildi.⁴⁵⁰

1922 yılı sonunda Gaziantep mebusu Yasin'in emvâl-i metrûkedeki yağmanın da istiklal mahkemesinin bakacağı suçlar kapsamına alınması teklifi müzakere edildi ve encümene havale edildi⁴⁵¹ ve teklif, öyle kaldı.

Delile gerek yoktu: İstiklal mahkemeleri, bildik mahkemeler gibi değildi. Heyet ve savcı Meclis'ten seçilip öyle görev yaptı. Ergün Aybars'ın istiklal mahkemelerinin kuruluşu ve işleyişiyle ilgili yaptığı tespitler şunlardır:

1. İstiklal mahkeme heyet azası ve savcısı Meclis'ten seçildi.
2. İstiklal mahkemeleri Meclis adına çalıştı.

448 TBMM GCZ, 3-27.7.1338 (1922), sf. 634-637; TBMM ZC, 1/22-27.7.1338, sf. 9.

449 31 Temmuz 1922 tarihli *İstiklal Mahakimi Kanunun 16 maddesini özetliyorum: Teşkili:* İcra Vekilleri Heyetinin teklifi ve Meclis'in kararıyla icap edilen yerde teşkil olunan mahkeme, Meclis'te yapılan seçimle bir reis ve iki aza ve bir müddei umumiden oluşur. Ayrıca bir aza ve heyetler de her 6 ayda bir yeniden seçilir. (madde 1, 2 ve 7) *Görevi:* Mahkemelerin görev alanı 3'üncü maddede şöyle belirlendi (maddeleştirdim): 1-Muvazzaf ve gönülle askeri hizmeti yapanlardan firar edenler ve bunları destekleyenler, 2- Hiyaneti Vatanîye Kanunun kapsamına giren suçları işleyenler, 3- Devletin emniyetini dâhilde ve haricte ihlal edenler, 4- Askeri ve siyasi casusluk yapanlar, 5- Seferberlikte nakliye komisyonlarında su-iistimal edenler, 6- Rüşvet alan bilumum mülki ve askeri memurlar, 7- Memuriyet nüfuzundan istifadeyle halka zulüm eden mülki ve askeri memurlar cezalandırılır. (madde 3) *Ek:* Mahkeme kararının gereğini yapmayanlar aynı mahkemede yargılanırlar (madde 9). Gerektiğinde 3'üncü maddedeki bu görevlerden bir kısmına istisna getirilebilir (madde 4). *Cezaların infazı ve idam:* Mahkemelerin idamdan gayri kararları kesindir ve idam hükümleri ya tercihan meclisin tasdikıyla ya da meclisin tasdiki olmaksızın infaz edilir (madde 5). *İtiraz:* Mahkeme kararına müddei umumisinin üç günde itiraz hakkı vardır ve bu vaka mecliste halledilir. Mahkemede çıkacak ihtilafın çözüm makâmı meclis Adliye Encümeni'dir. (madde 6 ve 11) *Tevkif ve tahliye:* Müddei umumilerin görüşü alınmadan tevkif ve tahliye yapılamaz ve kararın infazında müddei umumiler sorumludur (madde 8). *Ayda bir rapor:* Her istiklal mahkemesi, ayda bir defa Heyeti Umumiyyeye hülâsai hüküm ve mesai cetveli göndermeye mecburdur (madde 13). *Mülga kanunlar:* Firariler hakkında 11.9.1336 tarihli kanunla, İstiklal Mahkemeleri Kanunun 1'inci maddesine müzeyyel 26.9.1336 tarihli kanun ve firariler hakkındaki 11.9.1336 tarihli kanunun 2'inci maddesini muadil 28.11.1336 tarihli kanun mülga'dır (madde 14). Diğer iki madde yürürlük ve icra makâmı hakkındadır. (31.7.1338 (1922) tarihli ve 249 sayılı İstiklal Mahakimi Kanunu, TBMM ZC, 1/22- 29.7.1338 (1922), sf. 34-64; TBMM ZC, 1/22-31.7.1338, sf. 77-103 ve Fihrist-sf. 15; DÜSTUR, 3. Tertip, cilt: 3, Milliyet Matbaası, İstanbul-1929, sf. 108-110; Ergün Aybars, *age*, sf. 134-137.)

450 TBMM'nin 17.8.1338 tarih ve 274 sayılı İstiklal Mahkemelerinin Tatili Faaliyeti Hakkında Kararı, TBMM ZC, 1/22-17.8.1338, sf. 100, 208-213 ve Fihrist-sf. 15; DÜSTUR, 3. Tertip, cilt: 3, Milliyet Matbaası, İstanbul-1929, sf. 110. DÜSTUR'da tarih yanlış 1.8.1338 olarak yazılmış. N.O.

451 TBMM ZC, 1/25-6.12.1338 (1922), sf. 223-224.

3. Kararı kesindi, temyizi yoktu.
4. Kararın uygulanmasından asker-sivil tüm görevliler sorumluydu.
5. Mahkemeler verdiği kararından dolayı sorumlu değildi.
6. Mahkemenin üye sayısı 3'tü, sonra 4'e çıktı.
7. Savcılar, ilk başta yokken sonraları mahkemelerde görev aldı.
8. Suçlular tek tek veya toplu yargılanırdı.
9. Mahkemeler kararını vicdani kanaatlerine göre verirlerdi.
10. Kararın verilmesi için delile gerek yoktu.⁴⁵²

Delilin olmadığı ve sadece vicdani kanatla kararın verilmesi, bu yargılamanın ne olduğunun en temel karakteridir.

40 çuval evrak: Mahkeme evraklarıyla ilgili Ergün Aybars'ın yaptığı tespit, mahkeme üyelerinden birkaçının hatıraları dışında hiçbir yayının olmadığı ve ilgili belgelerin de Meclis arşivinde bulunduğu. Fakat Ergün Aybars belirliyor ki, belgelerin hepsi arşivde değilmiş. Diyarbakır İstiklal Mahkemesi ve Sivas İstiklal Mahkemesi belgelerin tamamı ve bazı mahkemelerin bir kısım belgeleri arşivde yokmuş.⁴⁵³

Ergün Aybars'ın Meclis arşivinde dediği belgelerle ilgili müzakere 17 Ağustos 1922'de yapıldı. Büyük Millet Meclisi Reisisanisi (2. Reisi) Dr. Adnan'ın tezkeresinde, Divanı Riyaset'te istiklal mahkemelerine ait 40 çuval evrakın tasnif edilmesi kararı alındığını ve bunun gereğinin yapılmasını önerdi. Tayin edilecek memurların tasnif etmesi kararı kabul edildi.⁴⁵⁴

Evraklar korunamamış ki, İçişleri Bakanlığının aldığı bazı evrakı geri vermediği için bazı dosyalar ile bazı mahkemelerin de bir kısım belgeleri de bulunamamıştır.⁴⁵⁵

1.3.3.1- 1920'DE 14 MAHKEME KURULDU

11 Eylül 1920 tarihli Fırariler Hakkındaki Kanun'dan sonra sırada mahkemelerin kurulması teklifi vardı. Meclis'in 18 Eylül 1920 tarihli kararıyla, fırariler hakkında Kastamonu, Eskişehir, Konya, Isparta, Ankara, Kayseri, Sivas, Maraş, Mamuretülâziz, Diyarbakır, Bitlis, Refahiye, Erzurum ve Van'da olmak üzere 14 istiklal mahkemesinin teşkili kabul edildi.⁴⁵⁶

Mahkemelerinin çalışma sistemi ve görev alanların özlük hakları da 11 maddelik talimatnameyle belirlendi.⁴⁵⁷

1923 Mayıs ayına kadar kurulan istiklal mahkemesi sayısı, 18 Eylül 1920 tarihli Meclis kararıyla kurulması öngörülen 14'de kaldı.

⁴⁵² Ergün Aybars, *age*, sf. 10.

⁴⁵³ Ergün Aybars, *age*, sf. 11.

⁴⁵⁴ *TBMM ZC*, I/22-17.8.1338 (1922), sf. 208-213.

⁴⁵⁵ Ergün Aybars, *age*, sf. 11, 165-166.

⁴⁵⁶ *TBMM*'nin 18 Eylül 1920 tarih ve 45 sayılı İstiklal Mahkemeleri Teşkili Hakkında Kararı, *TBMM ZC*, I/4-18.9.1336 (1920), sf. 192-193 ve Fihrist-sf. 5.

⁴⁵⁷ *TBMM ZC*, I/11-3.8.1337 (1921), sf. 408-413; *TBMM GCZ*, 2-3 ve 4.8.1337 (1921), sf. 151-154, 156-162.

Ergün Aybars'ın araştırmasına göre, Türk Kurtuluş Savaşı döneminde 11.9.1920-31.7.1922'ye kadar 12 istiklal mahkemesi, ayrıca 1923 Mayıs ayına kadar olan dönemde de 2 tane olmak üzere, toplam 14 istiklal mahkemesi çalıştı. Ankara İstiklal Mahkemesi, bu sürede aralıksız görevine devam eden tek mahkemeydi.⁴⁵⁸

59 bin kişi yargılandı: Mahkeme kayıtlarına göre 1.10.1920-31.7.1922 tarihleri arasında istiklal mahkemelerinde 59.164 kişi yargılandı, 11.744 kişi yargılanmadan serbest bırakıldı. 1054 kişi idam edildi, 2927 kişinin idamı ertelendi. 1786 kişi kürek ile kalebent cezasına ve 41.678 kişi çeşitli cezaya çarptırıldı. Ergün Aybars idam cezasına mahkûm olanların yazılından fazla olduğunu düşünüyor; 1450-1500 kişinin idam edilmiş ve 5 bin kişinin de idamının ertelenmiş olabileceği tahmininde bulundu.⁴⁵⁹

İstanbul gazetecileri: Ağa Han ile Emir Ali'nin Başbakan İsmet'e yolladığı hilafetin kaldırılmamasını isteyen mektup, Başbakan'ın eline geçmeden 5.12.1923'te *Tanin* ve *İkdam*, 6.12.1923'te *Tevhid-i Efkâr*'da yayımlandı. 8.12.1923'te Başbakan konuyu Meclis gündemine getirdi. Gizli celsede olayın arkasında İngiltere'nin olduğunu ve şarkta bölücülük yaptığını açıkladı. Müzakerenin ardından 8.12.1923'te İstanbul İstiklal Mahkemesi TBMM kararıyla kuruldu ve mahkeme için seçim yapıldı. Ağa Han mektubunu yayımlayan gazetelerin sahip ve sorumlu müdürleri, Hüseyin Cahit (*Tanin*), Velit [Ebüzziya] (*Tevhid-i Efkâr*), Ahmet Cevdet (*İkdam*), Özer İzzeddin (*İkdam* Müdürü) 9.12.1923'te gözaltına alındılar ve 11.12.1923'te Hiyanet-i Vatan Kanunun 1. maddesi gereği tutuklandılar. Yargılamaya 15.12.1923'te başlandı. Karar 2.1.1924'te açıklandı. Gazeteciler beraat etti.⁴⁶⁰

Amasya'da 485 idam: Amasya İstiklal Mahkemesinin 20 Ağustos 1921-27 Aralık 1921 döneminde yapılan yargılamayla ilgili döküm şöyle: 2420 kişi yargılandı, 395 kişi beraat etti, 485 kişiye idam ve 137 kişiye gıyaben idam cezası verildi, 240 kişiye kalebent ve kürek, 1163 kişiye de değişik ceza verildi.⁴⁶¹ Amasya İstiklal Mahkemesinin kanuna aykırı hükümler verdiğine dair iddia hakkında Meclis'in 4. Şubesi, 14 maddelik bir mazbata hazırladı. Bu maddelerle bazı davalardaki yargılama tarzı ve verilen kararlar değerlendirildi.⁴⁶²

Samsun'da rüşvet: Meclis'te mahkeme heyetiyle ilgili seçimin 13.2.1921'de yapılan Samsun İstiklal Mahkemesi Başkanı Emin'in (Canik) görevini bırakıp Meclis'e gelmesi, "Emin Bey'in, mahkeme arkadaşlarının Pontusçulardan rüşvet aldığı için döndü" şeklinde dedikodulara sebep oldu. Mahkemelerin çalışmalarından dolayı Meclis'e karşı sorumlu oldukları için, Meclis bu dedikoduyu ciddiye

458 Ergün Aybars, *age*, sf. 10.

459 Ergün Aybars, *age*, sf. 160.

460 Ergün Aybars, *age*, sf. 229-242.

461 TBMM Arş. T-14, No: 5, ZarfNo: 47, Ergün Aybars, *age*, sf. 130-131.

462 TBMM GCZ, 3-20.3.1338 (1922), sf. 102-113.

alıp, gizli bir celsede Emin'i dinledi. Emin'in arkadaşlarını suçlaması üzerine mahkemeye geri çağırıldı. "Hukuk-u şahsiyeye ait olan kararların da tehir-i icrasına" karar verildi. Fakat Meclis, üyelerin gelmesini beklemeden konuyu tartıştı, üyelerin gıyaplarında idam kararı istendi. Bunun üzerine Refik Şevket, "En iptidai kabile reislerinin bile karşı tarafı dinlemeden karar veremeyeceğini" belirtip, üyelerin dönüşünün beklenmesini istedi. Üyeler döndükten sonra konu yeniden görüşüldü ve yanlış bir anlama olduğu görülerek üyeler kurtuldu.⁴⁶³

Ankara'da 13 bin kişi yargılandı: Ankara İstiklal Mahkemesi 13.096 kişiyi yargıladı, 12.137 kişiye değişik cezalar verdi. 108 kişiye idam, 279 kişiye müccelen [ertelenmiş] idam, 48 kişiye gıyaben idam cezasına mahkûm oldu. İdam edilenlerden 28'i Rum ve Ermeni'dir.⁴⁶⁴

Pontoslular yargılandı: Meclis'in 1922 yılında hazırladığı '*Pontus Meselesi*' kitabında Pontoscularla ilgili istiklal mahkemelerinin değişik zamanlarda verdiği 15 kararı aktardı. Trabzon, Ordu, Giresun, Canik, Sinop, Zonguldak, Tokat, Amasya, Çorum, Yozgat ve Sivas yöresinde faaliyet gösterdiği, silahlı birlikler oluşturduğu iddiasıyla yargılamalar yapıldı. Karar özelinde cezalandırılan kişilerden bahsedilmeyip genel olarak aktarıldı. Kararlardan ikisinin tarihi var; bunlar da 10 Haziran 1921 ve 6 Eylül 1921'dir.⁴⁶⁵

İstiklal mahkemesinde 10 Ekim 1921'e kadar Pontos sorunundan dolayı 3'ü Müslüman, 174'ü Rum olmak üzere 177 kişi idam edildi. 74 kişi gıyaben idama, 10 kişi kürek cezasına çarptırıldı, 2 kişi de hapsedildi. 34 kişi sürgün edildi ve 1 kişi de beraat etti. Ayrıca bu dönemde 60 kadar asker kaçağı idam edildi.⁴⁶⁶ Yine bu dönemde Trabzon Metropolitidi Hrisanatos, Giresun Metropolitidi Lavrentios, Giresunlu Kaptan Yorgioğlu Konstantinidis'in gıyaben idamlarına, ayrıca emval ve emlaklarının müsaderesine [zorla alınmasına] karar verildi.⁴⁶⁷

Amasya'da yeniden kurulmadı: 26 Temmuz 1922'de gizli celsede İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf, okunan tezkeresinde Amasya ve havalisinde görülen lüzum üzerine istiklal mahkemesi tesisini önerdi. Dahiliye Vekâleti Vekili de teşkili yönünde konuştu ve Samsun, Amasya ve Tokat havalisinde Pontos eşkıyanının varlığının bilindiğini ve Amasya merkezinde bu işlere bakmak üzere bir istiklal mahkemesinin kurulmasını muvafık bulduğunu açıkladı. Müzakerede Hakkı Hami (Sinob) ve Hüseyin Avni (Erzurum) böyle bir mah-

463 Ergün Aybars, *age*, sf. 130.

464 Ergün Aybars, *age*, sf. 78-82.

465 *Pontus Meselesi*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Matbuat Müdiriyet-i Umumisi, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara-1338 (1922), Yayına hazırlayan: Dr.Yılmaz Kurt, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 68, TBMM Basımevi, Ankara-1995, sf. 390-395 [ve bundan sonra Pontus Meselesi].

466 Samsun İstiklal Mahkemesi Şifre defteri, sf. 2, Mahkemenin Başkumandanı M. Kemal Paşaya raporu ve dönemin gazeteleri, aktaran, Ergün Aybars, *age*, sf. 130.

467 Prof. Dr. Mesut Çapa, *Karadeniz'de Pontusculuğun Sonu: Rumların Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Sadakatleri, Hristiyan Türkler ve Türk Ortodoksluğu*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu, 20-22 Mayıs 1999, Bildiriler, Samsun-2000, sf. 55-58.

kemeye gerek olmadığı ve Ragıb (Kütahya) da gerekli olduğu yönünde değerlendirmede bulundu. Müzakerenin ardından mahkemenin gerekliliği üzerinde duran İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf, Pontos isyanının var olduğunu ve bunun için mahkeme teşkilini lüzumlu gördüklerini söyledi. Tartışmaya Ağustos ayında devam edildi ve mahkeme heyeti için seçim yapıldı. Mahkemenin kurulmayacağı 27 Kasım 1922'de Dahiliye Vekili Ali Fethi tarafından açıklandı.⁴⁶⁸

Meclis'teki tartışma

Çorum Mebusu Hâşim, 12.3.1921 tarihli takririnde avdet eden istiklal mahkemesi azalarının icraatı hakkında bilgi verilmesini istedi. Takrirdeki beş soruyu özetliyorum:

1. Ceraimi siyasiye eshabından [siyasi cinayetle suçlananlardan] kaçısı idam edildi?
2. Ceraimi siyasiye eshabından [siyasi cinayetle suçlananlardan] kaçısı müebbet veya muvakkat cezalarla mahkûm oldu?
3. Ceraimi âdiye eshabından [adi cinayetle suçlananlardan] kaçısı tecziye edildi [cezalandırıldı]?
4. Maznun [sanık] olup da İstiklal Mahkemelerin ilgası [kaldırılması] sebebiyle evrakların ne kadarı ait olduğu mahkemelere tevdi kılındı [verildi]?
5. Ceraimi siyasiden maznun [siyasi cinayetten sanık] olup da idamları lazım geldiği halde izaai evrakla müsamaha [evrakın kaybolması] veya içmazıya alınması [göz yummak] yüzünden millete ihanet edenler kimlerdir?

Takrirden sonra mahkemelerin icraatıyla ilgili Meclis'e birer cetvel göndermesiyle ilgili görüşme yapıldı. Mebus Hâşim, Samsun'dan gelen istiklal mahkemesinin bir kısım sanıkların idam cezasının idari ve askeri memurların işini getirmediyi belirterek, idari ve askeri memurların yüzde 8'inin namussuz olduğunu söylemenin mübalağa olmadığını ifade etti. Hâşim, bazıları gayri kanuni idam edilirken, lazım gelenlerin idam edilmediğini öne sürdü. Abdülkadir Kemali (Kastamonu), Refik Şevket (Saruhan), Müfit (Kırşehir) söz almasının ardından reis, ilgili mahkemelerden raporların tanzimini rica edeceğini ifade etti.⁴⁶⁹

Hâşim'in takririne 19 Mart 1921'de bazı istiklal mahkemesi heyeti azalarından cevap verildi.

⁴⁶⁸ TBMM GCZ, 3-26.7.1338 (1922), sf. 606-632; TBMM GCZ, 3-27.7.1338, sf. 634-637; TBMM ZC, 1/22-14.8.1338, sf. 118-120, 161; TBMM ZC, 1/22-16.8.1338, sf. 171, 196; TBMM ZC, 1/22-17.8.1338, sf. 213; TBMM ZC, 1/22-19.8.1338, sf. 246; TBMM ZC, 1/23-18.9.1338, sf. 98-99; TBMM ZC, 1/23-23.9.1338, sf. 160-161; TBMM ZC, 1/23-11.10.1338, sf. 342; TBMM ZC, 1/25-27.11.1338, sf. 92.

⁴⁶⁹ TBMM ZC, 1/9-14.3.1337 (1921), sf. 98-100.

Kastamonu'da 823 kişi yargılandı: Saruhan Mebusu Refik Şevket, Kastamonu İstiklal Mahkemesi adına açıklamada bulundu ve anlatımını özetliyorum:

Köy köy ve nahiye nahiye dolaştık. 823 kişiyi muhakeme ettik ve 2 tanesi casus 4 eşkıya idam edildi. Casusların biri Hristiyan'dı. Diğer 5 idam asker firarisiydi. Köylüler yolumuzu kesip, gitmemizi engellemek için teşebbüsat olduğunu haber aldık, biz men ettik. Anladık ki adliye çarkı iflas etmiştir. Rüşvetten 11 kişiyi muhakeme ettik, bunlardan 2 tanesi beraat etti, diğerleri cezalandırıldı.⁴⁷⁰

Samsun'da 7407 firari: Saruhan Mebusu Mustafa Necati, Samsun İstiklal Mahkemesi olarak görev yaptıklarını belirtti ve söylediklerini özetliyorum:

Mıntıkamızda Çapanoğulları, Aynacıoğulları, Çerkes Hasan, Postacı Nâzım ve rüfekaş gibi çeteler faaliyet gösteriyordu. Samsun ve civarında Rum çeteleri vardı. Köy köy dolaştık. Dört ay iki gün zarfında köylüler 1800 istida verdi. Bize bölgede üçler mahkemesi olarak dediler. Asker firarisi dışında 160 dava gördük. 13 kişi idam ettik, bunlar arasında asker firarisi yoktu. Altın ve para kaçırma vakaları da oldu. Yağ tenekesi içinde kaçırma istenilen paralardan 2000 lirasına el kondu Maliye'ye verildi. 69 firari vardı, orduya verdik, mintıkamızda firarı kalmadı. Pontos faaliyeti sürdürenler de yakalandı.⁴⁷¹

Heyet üyesi Mustafa Necati'nin Asker firarileriyle ilgili vermediği rakam, Ergün Aybars'ın araştırmasında 7407'dir.⁴⁷²

Eskişehir'de 141 propaganda davası: Eskişehir İstiklal Mahkemesi faaliyeti hakkında bilgi veren Antalya mebusu Rasih, Eskişehir'e vardıklarında, İstanbul'dan akın akın gelen propagandacı casusların bulunduğunu belirtti. Mahkemede neticelenmeyen 128 evrakın kaldığını vurgulayan Rasih, vatana ihanetten 22, kuvayı inzibatıyeden 12, hıyaneti harbiye, casusluk, düşman lehine propagandanın 141 ve firardan 24 davanın görüldüğünü ve bunlardan başka firari davaların olduğunu açıkladı.⁴⁷³

Konya'da 500 karar: Bursa Mebusu Osman Nuri, Konya İstiklal Mahkemesi'nin 500 aşkın karar verdiğini ve 200 evrakın da devredildiğini ve askeri firariler hakkında bilgi vermek istemediğini söyledi.⁴⁷⁴

Pozantı'da Fransız casuslar: Bayazıt Mebusu Atıf, Pozantı İstiklal Mahkemesi kararıyla 3'ü asker firarisi ve 2'si casus olmak üzere 5 kişinin idam edildiğini ve bu casusların Fransız namına casusluk yaptığını ifade etti.⁴⁷⁵

Çorum mebusu Hâşim'in takririne beş istiklal mahkemesi azası bilgi verdi. Yargılama faaliyetinin detayıyla ilgili pek bilgi verilmeden bir anlamda geçiştirildi.

470 TBMM ZC, I/9-19.3.1337 (1921), sf. 151-154.

471 TBMM ZC, I/9-19.3.1337 (1921), sf. 154-157.

472 Ergün Aybars, *age*, sf. 155.

473 TBMM ZC, I/9-19.3.1337 (1921), sf. 157-159.

474 TBMM ZC, I/9-19.3.1337 (1921), sf. 159-161.

475 TBMM ZC, I/9-19.3.1337 (1921), sf. 161-163.

Elcezire İstiklal Mahkemesi

Merkezi Diyarbakir'de olmak üzere İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti tezkeresiyle istiklal mahkemesi kurulması teklif edildi. Mahkemenin görev sahası, Diyarbakir, Bitlis ve Elâziz vilâyetleriyle Malatya, Urfa, Mardin, Siverek, Ergani Madeni, Genç, Muş ve Siird livalarını kapsıyordu.⁴⁷⁶

Müzakeresi gizli celsede yapıldı.

Malatya Mebusu Lütfi'nin asker firarileri yargılamak için istiklal mahkemesi istendiğini belirterek, bunun Meclis'in kanaatı hakikiyesini tatmin edecek bir mahiyette olmadığını ve bu mahkemelerin hiyaneti vataniye cürümleri için vazife ifa ettiğini kaydetti.⁴⁷⁷

İcra Vekilleri Heyeti Reisi [Başbakan] Hüseyin Rauf (Sivas), İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nun maksadı asker firarileri için olduğunu, ama zamanla hiyaneti vataniye cürümlerine de karıştığını ve Musul meselesinde uğraşıp muvaffak olamayınca, son sözü silahın söyleyeceğini belirterek, şöyle devam etti:

"Netice itibarıyla işte biz, bunu temine çalışıyoruz. İnşallah silah patlamadan da lüzum kalmadan temin edilecektir. Fakat bu ihtimale karşı tüfenk tedarik ediyoruz. Nasıl tedarik ettiğimizi bilirsiniz. Elbise tedarik ediyoruz, nasıl tedarik ettiğimizi biliyoruz. Elbise gidiyor. Ertesi günü gidiyorsunuz bir de bakıyorsunuz ki falan aşiret reisinin nezdine kaçmış, (Gürültüler) müsaade buyurun efendiler, beyler, arkadaşlar; bu arkadaşınız da aşiretçilik nedir, aşiret nedir, tesiri nedir, reisi nedir? Bilenlerden bir âcizim. Bunlarla pek çok zaman beraber yaşadım. Bunun için diğer çareler de vardır. O aşiret reisini çal yaka edip getirmek, bir yere hapsedip, tehdit edip kalebent etmek. Fakat o vakit hepiniz bağıracaktınız –ve bihakkın bağıracaktınız– diyeceksiniz ki, örfi hareket ediyorsunuz, gayri kanuni hareket ediyorsunuz diyeceksiniz. (Hayır, hayır sesleri). Müsaade buyurun beyefendiler. Biz şimdi bunu yapabilmek için en hafif en adil bir tarzda, adil bir istiklal mahkemesi istiyoruz."⁴⁷⁸

Salâhattin (Mersin), böyle bir teşkilatın bir an evvel meydana getirilmesi gerektiğini söylemesi üzerine, Hüseyin Rauf geç kalınmadığını ifade etti.⁴⁷⁹

Fevzi (Diyarbakir) de, istiklal mahkemesine asker firariler nedeniyle ihtiyaç duyulduğunu, isyan filan katiyen öyle bir şeyin olmadığına dikkat çekti. Yusuf Ziya (Bitlis), Rauf Bey'in ihmal olmayacak teminatı vermesi halinde, o havalide asker firarileri için istiklal mahkemesine ihtiyaç olduğunu vurguladı ve ayrıca vilâyeti şarkiyede ciddi ve hakiki ıslahat yapmak gerektiğini kaydetti.⁴⁸⁰

476 TBMM ZC, 1/26-20.1.1339 (1923), sf. 438-439.

477 TBMM GCZ, 3-20.1.1339 (1923), sf. 1201-1202.

478 TBMM GCZ, 3-20.1.1339 (1923), sf. 1202-1203.

479 TBMM GCZ, 3-20.1.1339 (1923), sf. 1203.

480 TBMM GCZ, 3-20.1.1339 (1923), sf. 1204-1205.

Salih (Erzurum), sırf askeri işlerle uğraşmak için istiklal mahkemesi talebini kabul ettiğini, bu mahkemenin başka şeylerle uğraşmasının mahsurlu olduğunu beyanı üzerine Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım, Cephe Kumandanının askeri firarilerle ilgili Divani Harplerin kâfi gelmediği ve daha kuvvetli tedabirler gerektiği başvurusu nedeniyle istiklal mahkemelerin gündeme geldiğini anlattı.⁴⁸¹

İstiklal mahkemesinin neye bakacağına yönelik kaygı Müdafaa-i Milliye Vekil Kâzım, "İstiklal Mahkemesi orada bir isyan var da asayiş temin için gidecek değildir. Sırf askeri mesele bakacaktır. Hükümetin noktai nazarı budur. Bir asayişsizlik yoktur" diyerek gidermiş oldu.⁴⁸²

Kaygının giderilememiş olması üzerine teklifin hükümete iadesi için yapılan oylamadaki sonucu Reis açıkladı, teklifin hükümete gönderilmesinin kabul edildiğini açıkladı.⁴⁸³

Gizli celsede reddedilen teklif, iki gün sonra aleni celsededir. 22.1.1923'te Merkezi Diyarbekir'de bulunmak ve sahası Elcezire mıntıkası olmak üzere bir istiklal mahkemesi gönderilmesine dair İcra Vekilleri Riyaseti tezkeresi yeniden Meclis gündemindeydi.

Müdafaa-i Milli Vekili Kâzım, mahkemenin İstiklal Mahkemesi Kanunun askeri firariler, asker ailelerine taarruz ve ceraim, askerleri firar ettirmek hile ve irtikapta bulunanlar gibi hükümler için kurulacağını söylemesiyle ilgili müzakerenin ardından reis sonucu açıkladı, mahkemenin kurulması kabul edilmişti.⁴⁸⁴

Mahkeme için ilk seçim 25 Ocak 1923'te yapıldı, Elcezire İstiklal Mahkemesi Riyasetine Hâcım Muhiddin (Karesi), aza olarak Hakkı (Niğde) ve Nusrat (Erzurum) ile Müdeiumumiliğe Halil İbrahim (Antalya) seçildi. Azaların istifası üzerine Şevki (İçel) ile Rıza Vamık (Sinob) ve Rıza Vamık'ın da istifası sonrasında Yasin (Gaziantep) seçildi.⁴⁸⁵

7 Mart 1923'te Urfa'ya ve iki gün sonra 9 Mart 1923'te Diyarbekir'e varan mahkeme heyeti, 13 Mart'ta bir beyanname yayımladı. Asker kaçaklarının 10 günde teslim olması halinde birliklerine gönderileceği, bundan henüz kaçak olanların yararlanacağı belirtildi. Kaçaklarla ilgili listeler hazırlandı. Öbür yandan 19.4.1923'te mahkeme, Fransızlarla birlik olanlar hakkında "bölgedeki yükümlülerin [bunlar mahkûm mu, asker firarisi mi, belli değil] silah altına alınması için" Meclis'e, İçişleri ve Milli Savunma bakanlıklarına, Elcezire Cephesi Kumandanlığına başvurdu.⁴⁸⁶

481 *TBMM GCZ*, 3-20.1.1339 (1923), sf. 1206.

482 *TBMM GCZ*, 3-20.1.1339 (1923), sf. 1206-1207.

483 *TBMM GCZ*, 3-20.1.1339 (1923), sf. 1208-1209.

484 *TBMM ZC*, 1/26-22.1.1339 (1923), sf. 457-459.

485 *TBMM ZC*, 1/26-25.1.1339 (1923), sf. 511-512; *TBMM ZC*, 1/27-27.1.1339, sf. 2, 7, 28; *TBMM ZC*, 1/27-29.1.1339, sf. 55, 62; *TBMM ZC*, 1/27-31.1.1339 (1923), sf. 69; *TBMM ZC*, 1/27-3.2.1339, sf. 132-133, 140-142; *TBMM ZC*, 1/27-5.2.1339 (1923), sf. 169, 182.

486 Ergün Aybars, *age*, sf. 145.

Mahkeme Malatya'da iken 10.5.1923'te savcı Halil İbrahim sağlık nedeniyle istifa etti. Yerine birinin seçilmesi sonraya kaldı ve Meclis, bayram nedeniyle tatilde olacağı için, mahkemenin de bir ay tatiline karar verildi.

Sonunda 11.5.1923'te mahkemenin görevi bitti ve 9 Mart-11 Mayıs 1923 döneminde mahkeme, 90 davayı sonuçlandırdı:

16-19 Mart'ta Diyarbakır'da 29 davaya, 3-8 Nisan'da Mardin'de 11 davaya, 16-19 Nisan'da 12 davaya, 24 Nisan'da Siverek'te 4 davaya, 28-29 Nisan'da Diyarbakır'da 6 davaya, 5-8 Mayıs'ta Elâziz'de 16 davaya, 10-13 Mayıs'ta Malatya'da 12 davaya baktı. Davalarda 37 kişi cezalandırıldı. Suistimalden cezalandırılanlardan biri de Elcezire Cephesi Kumandanı Nihad Paşaydı.⁴⁸⁷

1.3.3.2- 1925'TE ANKARA İLE DİYARBEKİR MAHKEMESİ

Başvekil İsmet hazırlıklıydı, 4 Mart 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edildikten sonra, Başvekâletin Harekâtı Askeriye Mıntıkasında ve Ankara'da birer İstiklal Mahkemesi Teşkili Hakkındaki tezkeresi okundu. Tezkere iki madde, özetliyorum:

1. 31 Temmuz 1338 (1922) tarihli İstiklal Mahkemesi Kanunu'nun 1'inci maddesi gereği askeri harekât mıntıkasında [Kürdistan'da] bir istiklal mahkemesi teşkil edilmesini ve bu mahkemenin vereceği idam kararını, aynı kanununun 5'inci maddesince Meclis tarafından tasdik edilmeksizin infazı talep edildi.
2. İlân edilen seferberliğin milletin ve Cumhuriyetin emniyeti ve irticai propaganda ve harekâta karşı etkili olması maksadıyla, İstiklal Mahkemesi Kanununun 1'inci maddesi gereği Ankara'da İstiklal Mahkemesi teşkilini ve bu mahkemenin idam kararlarının Meclis'ce tasdiğiyle infaz edilmesi önerildi.⁴⁸⁸

Sonradan bu hüküm değiştirildi. Meclis'in 20 Nisan 1925 tarih ve 136 sayılı kararıyla⁴⁸⁹, 1924 Anayasası'na göre Meclis'te olan idam cezasını infaz yetkisi, Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verildi. Böylece Şark [Diyarbakır] ile Ankara istiklal mahkemelerinin idam cezası Meclis'e gönderilmeden hemen infaz edildi.

⁴⁸⁷ Ergün Aybars, *age*, sf. 147-148. Elcezire Komutanı Nihat Paşa, BMM Reisi Mustafa Kemal'in 27 Haziran 1920 tarihli Kürdistan'a özerklik talimatını gönderdiği, ama gereğini yapmayan komutandır. (TBMM GCZ, 3-22.7.1338 (1922), sf. 550-551.)

⁴⁸⁸ TBMM ZC, 11/15-4.3.1341 (1925), sf. 129, 149. Ve 31.7.1338 tarihli ve 249 sayılı İstiklal Mahakimi Kanunu, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 3, Milliyet Matbaası, İstanbul-1929, sf. 108-109. Kanununun 5'inci maddesi: "İstiklal mahkemelerinin idamdan gayri hükümleri kat'i olup, infazına, bilumum kuvayı müselleha ve gayri müsellehai devlet memurdur. İdam hükümleri Büyük Millet Meclisi bilumum meseile tercihan tetkik ve tasdik olunduktan sonra infaz olunur. Şu kadar ki müstacel ve müstesna hal ve zamanda idam hükümlerinin dahi Meclisce tasdik edilmeksizin infazına Meclis kararile mezuniyet verilebilir."

⁴⁸⁹ TBMM'nin 20 Nisan 1341 [1925] tarih ve 136 sayılı kararı, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 6, Başvekâlet Matbaası, Ankara-1934, sf. 569.

Tezkerenin okunması ardından reisin acele tavrı üzerine Dersim mebusu Feridun Fikri, “Keramet sahibi misiniz? Ne olur beş dakika sabır buyurun” dedi. Tezkerede, Meclis kararıyla, şarkta ve Ankara’da birer istiklal mahkemesi kurulması ve şarktaki mahkemenin idam kararının meclis tasvibi olmadan hemen infaz edilmesi teklif edilmektedir.

Feridun Fikri (Dersim), tezkeredeki şarktaki istiklal mahkemesinin idam kararının Meclis’in tasvibi olmadan infaz etmesi teklifinin, anayasaya aykırı olduğunu ve teklifle Meclis yetkisinin gasp edildiğini ifade etti. Mazhar Müfit’in (Denizli) yanıtı kısa ve anlamlıydı, “Mersi, teşekkür ederiz” dedi. Karesi Mebusu Ahmet Süreyya [ki daha sonra Şark İstiklal Mahkemesi savcısı olarak seçilecektir], İstiklal Mahkemesi Kanunu hükümlerinin aynen geçerli olduğunu, burada ve tezkerede anayasayla çelişen bir durumun olmadığını iddia etti.

Feridun Fikri ile Ahmet Süreyya arasında tartışma diğer mebusların katılımıyla devam etti. Durumu özetleyen konuşmasında Feridun Fikri, “Yanlış yola gidiliyor” dedi ve sonunda tezkerе oylanarak kabul edildi.⁴⁹⁰ *Meclisin 117 sayılı kararıyla*⁴⁹¹ askeri harekât mıntıkasında [Şark] İstiklal Mahkemesi ve Ankara İstiklal Mahkemesi’nin kurulması sağlandı.

Harekâtı askeriye mıntıkasında ve Ankara’da teşkili kararlaştırılan birer istiklal mahkemesinin reis ve aza seçimi, 7 Mart 1925’te yapıldı. Rahatsız olanların istifası üzerine seçim tekrar edildi. Reisin seçim yapılacağıyla ilgili açıklamasından sonra Muhtar (Trabzon), [istiklal mahkemesine] Teşkilat-ı Esasiye’ye mugayir yetki verilmesi nedeniyle seçime iştirak etmeyeceklerini açıklaması ardından, Kadri Ahmet (Siverek), “Kim?” diye sorması üzerine, Terakkiperver Fırkası diye cevap verildi.⁴⁹²

Mahkemeler belirlendikten sonra heyetler görev bölgesine gitti ve çalışmaya başladı.⁴⁹³

490 TBMM ZC, II/15-4.3.1341 (1925), sf. 129, 149-154; Ahmet Süreyya Örgœvren, *age*, sf. 88, 102.

491 TBMM’nin 4.3.1341 tarih ve 117 sayılı Harekâtı Askeriye Mıntıkasında ve Ankara’da Birer İstiklal Mahkemesi Teşkili Hakkında Kararı, TBMM ZC, II/15-4.3.1341 (1925), sf. 129, 149-154 ve Fihrist-sf. 5; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 6, Başvekâlet Matbaası, Ankara-1934, sf. 146; *Resmî Ceride*, 4 Mart 1341, sayı: 87.

492 *Harekâtı Askeriye Mıntıkasında [Şark] İstiklal Mahkemesi*: Reis: Mazhar Müfit [Kansu] (Denizli) (Önce Hacim Muhiddin [Çarıklı] (Giresun) seçilmişti istifası üzerine 17 Mart 1925’te Mazhar Müfit ve 6 Aralık 1926’da Reis Ali Saip [Ursavaş] (Kozan) seçildi ve müddeiumumi: Ahmet Süreyya Örgœ [Evren](Karesi) ve aza: Ali Saip [Ursavaş] (Kozan), Lütfi Müfit [Özdeş] (Kırşehir), (Ali Saip yerine İbrahim [Tolon] (Kocaeli) seçildi) veyedekise, Avni [Doğan] (Bozok). *Ankara İstiklal Mahkemesi*: Reis: Ali [Çetinkaya] (Karahisarı Sahip) ve Müddeiumumi: Necip Ali [Küçüküka] (Denizli) (Önce Mustafa Necati [İzmir], istifası üzerine 22 Mart’ta Necip Ali seçildi) ve azalar: Kılıç Ali (Gaziantep), Ali Rıza [Zırh] (Rize) ve yedek azaysa Reşit Galip (Aydın). (TBMM ZC, II/15-7 ve 16 ve 17.3.1341, sf. 198, 225-226, 229 ve 526 ve 529, 561; TBMM ZC, II/16-22.3.1341, sf. 96-98; *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM-İl. Dönem (1923-1927), cilt:3, TBMM Vakfı Yayınları No: 3, sf. 33-34, 118-119, 159-160, 233-236, 465-466, 523-524, 536-537, 561, 663-664; Ahmet Süreyya Örgœvren, *age*, sf. 88, 102; Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 148-149; Avni Doğan, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, Dünya Yayınları: 8, İstanbul-1964, sf. 170.)

493 Şark İstiklal Mahkemesi kararı için bakınız: *Şark İstiklal Mahkemesi Kararları-1*, Türkçesi: Mahmut

Şarkta 435 kişiye idam: Şark İstiklal Mahkemesi'nin bizzat ilgili dosyasında yapılan döküm şöyledir: 86 dava açıldı, 956 dosya kapsamında 798 karar verildi, 5055 kişi yargılandı, 131'i asker kaçağı olmak üzere 435 idam cezası verildi, 2663 kişi beraat etti, 9 kişi sınır dışı edildi ve 96 kişiye ceza verilmeden isyan bölgesi dışına sürüldü.⁴⁹⁴

Ayrıca bu dönemde Şark İstiklal Mahkemesi kararıyla Dersim eski mebusu Hasan Hayri ile Bitlis Divan-ı Harbinin kararıyla Bitlis eski Mebusu Yusuf Ziya idam edildi.⁴⁹⁵

Ankara'da 2436 kişi yargılandı: Ankara İstiklal Mahkemesinde iki yılda 2436 kişi yargılandı ve 1343 kişi beraat etti. Toplam 226 kişiye vicahi ve 142 kişiye gıyaben idam cezası verildi. Asker kaçaklarıyla ilgili sıkıyönetim mahkemelerinin idam kararları bu toplam dışındadır.⁴⁹⁶ Ankara İstiklal Mahkeme üyesinin çoğunun adının Ali olduğu için '*Dört Aliler Mahkemesi*'⁴⁹⁷ olarak adlandırıldı. Ankara İstiklal Mahkemesi yargılamasıyla ilgili olarak reis Ali, bir ayda Kırşehir, Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Samsun, Trabzon, Gümüşhane, Erzurum, Rize, Giresun havalisini devrettiklerini söylemesinden⁴⁹⁸ ne denli hızlı faaliyet gösterdikleri anlaşılıyor.

Mahkemeler iki yıl görev yaptı: Tahrir-i Sükûn Kanunun 4.3.1927'de biten müddetinin 4.3.1929 tarihine kadar uzatılmasıyla ilgili kanun müzakeresinde İstiklal Mahkemesiyle ilgili düzenleme yapılmadı.⁴⁹⁹ Bunun için bu mahkemelerin görevi 4 Mart 1927'de bitti. Mahkemelerin görevi süresinin bittiğiyle ilgili bildirimden sonra, 7 Mart 1927 tarihi itibarıyla elindeki dosyalar da ilgili mahkemelere devredildi.⁵⁰⁰

Reis Ali, mebus öldürmüştü

Ankara İstiklal Mahkemesi Reisi yani Karahisar-ı şarki (Afyonkarahisar) mebusu Ali [Çetinkaya⁵⁰¹], bu göreve başlamadan bir ay öncesinde 9 Şubat

Akyürekli, Nûbihar, İstanbul-2014 ve *Şark İstiklal Mahkemesi Kararları-2*, Türkçesi: Mahmut Akyürekli, Nûbihar, İstanbul-2014. Ankara İstiklal Mahkemesi zaptı için bakınız: Selma İlikan-Faruk İlikan, *Ankara İstiklal Mahkemesi-Resmî Zabıtlar*, Simurg Yayınları, İstanbul-2005. Şark İstiklal Mahkemesi savcısının, mahkeme faaliyetiyle ilgili kitabı: Ahmet Süreyya Örgüevren, *Şeyh Said İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi*, hazırlayan: Osman Selim Kocahanoglu, Temel Yayınları, İstanbul-2002.

494 Mahmut Akyürekli sunuş makalesi, *Şark İstiklal Mahkemesi Kararları-1*, Türkçesi: Mahmut Akyürekli, Nûbihar, İstanbul-2014, sf. 12; TBMM Arşivi T-12, Dosya: 99/4 ve TBMM Arşivi T-14, Dosya: 7/60, 319 no'luyazıdan aktaran, Ergün Aybars, *age*, sf. 348-349.

495 Ergün Aybars, *age*, sf. 339; *TPT/1-3*, sf. 180-181, 286-287.

496 Ergün Aybars, *age*, sf. 471.

497 H.V. Velidedeoğlu, *Ankara İstiklal Mahkemesi, Cumhuriyet*, 25.3.1973, sf. 2, aktaran, Ergün Aybars, *age*, sf. 353; Avni Doğan, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, Dünya Yayınları: 8, İstanbul-1964, sf. 170.

498 *Cumhuriyet*, 22.12.1341 (1925), aktaran, Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 161.

499 2.3.1927 tarih ve 979 sayılı kanun, *TBMM ZC*, II/30-2.3.1927 tarihli oturum, sf. 9, Fihrist-sf.3.

500 İstiklal Mahkemi Kanunu ve ekleri, 4.5.1949 tarih ve 5384 sayılı kanunla yürürlükten kaldırıldı, Ergün Aybars, *age*, sf. 468-469.

501 *TPT/II-3*, sf. 33-34.

1925'te Meclis'te Ardahan Mebusu Halit'i öldürdü ve haftası dolmadan savcının soruşturması da bitti ve Ali'nin konumu kendini savunmak olarak belirlendi.

Başvekâlet bütçesiyle ilgili müzakeresinin yer aldığı Meclis'in 9 Şubat 1925 tarihli tutanağında Ardahan mebusu Halit'in vurulması anı, "Silah sesleri işitiliyor, koridorda adam vurmuşlar, gürültüler" şeklinde yer aldı. Reis oturumu 5.20'de tatil etti, ama 5.21'de yeniden müzakereye başlandı.

Reis, müzakereye devam etse de, Reşat (Saruhan), silahın sesi ne için olduğunu bilmek istediğini söylemesi sonrasında, İhsan Hamit (Ergâni), "Ben yarın tabanca ve bomba ile geleceğim" dedi. Ahmet Süreyya (Karesi), Feridun Fikri (Dersim), Vehbi (Karesi) söz alması üzerine Reis, iki arkadaş arasında bir hadise olduğunu ve gerekenin yapılacağını belirterek, müzakereye devam edilmesini istedi.⁵⁰²

9 Şubat 1925'te Meclis koridorunda vurulan Ardahan Mebusu Halit, ertesi gün öldü.⁵⁰³ Mebus Halit'in vurulması ve ölmesi, dönemin gazetelerinde yer aldı.⁵⁰⁴

Mebus Halit'in 9 Şubat'ta vurulması konusu, ancak öldüğü gün 10 Şubat'ta Meclis gündemine alındı. Meclis reisinin, 9 Şubat 1925'te ne yaşandığıyla ilgili raporu⁵⁰⁵ okunduktan sonra müzakere edildi. İlk söz alan Reşat (Saruhan), "Efendiler! Bir zamandan beri bu Meclis'in muhitinde bir derebeyliğin havası istismam edilmektedir [hissedilmektedir]. Birçok rüfekayı muhtereme yakinen biliyorum ve hissediyorum ki kanaatlerini izhar edemiyorlar [belirtmiyor]" dedikten sonra, nizamnamede Meclis'e silahla girmenin yasaklandığı halde, maddenin ihlal edildiğini söyledi.

Ragıp (Kütahya), derebeylik meselesinin halledilmesini isterken, Ali Şuuri (Karesi) de derebeyliğin olmadığını ifade etti. Reisin, Reşat'ın "Meclis'te herkes serbest söz söyleyemez" ifadesini kabul edemediğini ve bu beyanın tashih

502 TBMM ZC, devre: II, cilt: 13/1, 9.2.1341, sf. 255, 266-267.

503 Anadolu Ajansı Genel Müdürlüğü, *Türkiye Cumhuriyeti 80. Yıl Kronolojisi*, Anadolu Ajansı Yayınları, Ankara-2003, sf. 42.

504 Ebuzziyazade, *Tevhid-i Efkâr*, 11.2.1341 (1925) ve Yakup Kadri, *Hâkimiyyet-i Milliye*, 15.2.1341 (1925), aktaran, *TPT/II-2*, sf. 415-417, 425-426.

505 *Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım'ın (Özalp) bilgilendirme yazısı*: "10.2.1341 [1925] şehri halin dokuzuncu [9 Şubat] Pazartesi günü tahminen saat beş buçuk raddelerinde Heyeti Umumiye hali inikatta iken, koridorda üç, dört el silah sedası işitilmesi üzerine keyfiyetin tahkikine tevessül edildikte [başlandığında] Ardahan mebusu Halit Paşa ile Elâziz mebusu Hüseyin Bey arasında zuhur eden ihtilâf üzerine telifi beyan [ara bulmak] için çalışan Afyonkarahisar mebusu Ali [Çetinkaya] ve Gaziantep mebusu Kılıç Ali Beylerle diğer bazı rüfekanın Halit Paşa ile Meclis methaline muvasalatlarında (girişine varmasında) hadisenin tekevvün ettiği [oluştugu] binnetice Halit Paşanın kalbinin altından ağır ve Ali Bey'in yüzünden ve gözünün altından hafif bir surette yaralandıkları anlaşılmış ve hadisenin cürmü meşrut kabilinden [suçüstün türünden] bir vakayı cinaiye olması hasabiyle, müddeiummilik haberdar ve Meclise davet edilerek ciheti adliyyeye meseleye vaziyet ettirilmiş ve Divanı Riyaset Heyetince tanzim kılınan zabıt varakası ve mahalli hadisede bulunan zevatın rüvelverleri müddeiummiliğe tevdi edilmiş olduğu berayı malûmat [bilgi vermek için] arz olunur." (*TPT/II-3*, sf. 467-468; *TBMM ZC*, devre: II, cilt: 13/1, 10.2.1341 tarihli oturum, sf. 271.)

buyurulmasını istedi. Yahya Galip (Kırşehir), Meclis'e sürülen lekenin kabul edilemeyeceğini ve Kılıç Ali (Gaziantep) de, Meclis'in bu şekilde ağır itham altında bırakılmasına müsaade edilmemesi gerektiğini açıkladı.

Ahmet Süreyya (Karesi), dün Meclis koridorunda birkaç tabanca infilakının hepsini içtiğini ve Meclis'te düşüncenin rahatlıkla ifade edildiğini söyledi. Kılıç Ali ve Yakup Kadri (Mardin) sözün geri alınmasını istemesi üzerine, reis ricada bulundu ve Reşat (Saruhan) ise, "Paşam! Maksadım bu hadiseler tekerrür etmesin" dedi. Yine Reşat'ın hedef alınmasına yönelik beyanlardan sonra Reis, "Reşat Bey ifadesini tashih ve sözünü geri almıştır. Mesele yoktur" uyarısında bulundu.⁵⁰⁶

14 Şubat'ta, Ardahan Mebusu Halit'in vefatıyla ilgili Meclis Riyaseti tebliği okundu.⁵⁰⁷

Meclisin hadiseyle ilgili tahkikat raporunu özetleyerek, aktarıyorum:

Vaka sırasında dört silah atıldı; 3'ü Halit Paşa'nın ve 1'i Ali Bey'in tabancası-na aittir. Halit Paşa kendisini vuranın Rize Mebusu Rauf Bey olduğunu söyledi. Fakat Rauf Bey tabancasından mermi atılmamıştır.

Halit Paşanın vücudundan çıkarılan mermiler Ali Bey'in tabancasına aittir. Halit Paşa arkadan vurulduğunu söylemişse de, aslında önden atılan bir silahla vurulmuştur.

Bir gün evvel müzakere sırasında Paşanın teklifi kabul edilmemiş ve paşa ise bu keyfiyeti Ali Bey ve rüfekasına atıf etmiştir.

Paşanın üç kez tabancasını tevcih etmesi [yönelmesi] üzerine Ali Bey, Paşa'nın taarruzunu defetmek için "muhafaza-i nefis [canını savunma] maksadı" ile silahını bir kere sıkıttığı ve "bu suretle mâsumiyeti indetahkikat anlaşılmıştır."

Ali Bey'in hareketi "*müdafaa-i nefisten başka bir mahiyette*" değildir.⁵⁰⁸

Meclis raporunda, Mebus Halit'in öldürüldüğü vakada Mebus Ali'nin [Çetinkaya] durumu, kendini savunmak olarak değerlendirildi.

Mahkeme safahatı da buna göre gerçekleşti.

Mahkeme-i Asliyye Müdde-i Umumiliğin Anadolu Ajansına beyanatında vaka anlatıldı ve Ali Beyin fiili cürüm [eylemi suç] olarak nitelendirilmedi.⁵⁰⁹

Savcı soruşturmasına göre ölen Mebus Halit '*suçlu*' ve öldüren Mebus Ali de '*suçsuzdu*'.

Oysa böyle miydi?

Resmî soruşturma, Mebus Halit'i öldüren silahla ilgili karışıklık yaratmayı tercih etmiş durumdaydı.

Halit'i öldüren silah kime aitti?

Bu soruya tam yanıt verilmez, eğer verilirse de nefsi müdafaayla gerekçelendirildi.

506 TBMM ZC, devre: II, cilt: 13/1, 10.2.1341 tarihli oturum, sf. 271-273.

507 TBMM ZC, devre: II, cilt: 13/1, 14.2.1341 tarihli oturum, sf. 392.

508 Hakimiyet-i Milliye gazetesi, 16.2.1341, aktaran, TPT/II-2, sf. 431-432.

509 Hakimiyet-i Milliye gazetesi, 17.2.1341, aktaran, TPT/II-2, sf. 430.

O sıra BMM'de Kavanin Müdürlüğü memurlarından *Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu* da, konuyu 64 yıl sonra kaleme aldı. Velidedeoğlu da '*TBMM'de İlk Cinayet*' başlıklı makalesinde, o anki şahitliğiyle mebus Halit'i, mebus Ali'nin koridorda vurduğunu yazdı.⁵¹⁰

Velidedeoğlu'nun yıllar sonraki itirafına göre, Mebus Halit'i, mahkeme reisi olan Mebus Ali öldürmüştü! Ama 1925 iktidar 'gerçeğinde' suçlu olan ölen Mebus Halit'ti!

Mebusun ölüm vakasından birkaç hafta sonra Mebus Ali, 7 Mart 1925'te Ankara İstiklal Mahkemesi reisi seçildi. Yargılama pratiğiyle çok ünlü olan Kel Ali reisliğindeki mahkeme iki yıl görev yaptı.

Mahkeme, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması, Şapka Kanunu'na tepkiler, İzmir suikastı ve İttihatçıların Ankara davası dâhil pek çok davaya baktı ve birçok insan idam cezasına çarptırıldı.⁵¹¹

İzmir suikastı ve İttihatçılar

Meclis birinci dönem Lazistan mebusu Ziya Hurşit ve arkadaşlarının, Reisicumhur Mustafa Kemal'e karşı düzenledikleri suikast, aralarından birinin 17.6.1926'da yaptığı ihbar üzerine Ankara İstiklal Mahkemesince kovuşturulmaya başlandı.⁵¹²

Duruşmalar başlamadan evvel İsyân Mintıkası [Diyarbakir] İstiklal Mahkemesi, gönderdiği 22 Haziran 1926 tarihli telgrafta, suçlular arasında mebusların da bulunduğuna değinerek, bu alçakların derhal dokunulmazlığının kaldırılması için Meclis'in acele toplantıya çağırılmasını istedi.⁵¹³ Tarık Zafer Tunaya'ya göre, bu dava bir hesaplaşmaydı.⁵¹⁴

Halk Fırkası ve İttihatçılar hesaplaşmasında, zafer 1920'lerin yeni İttihatçıları, Halk Fırkası mensuplarındı.

Karabekir ve İsmet: Ankara İstiklal Mahkemesi, dokunulmazlığın kaldırılması talebinde bulunmadan 'suçüstü' bahanesiyle kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mebuslarını tutuklamaya başladı. Kâzım Karabekir Ankara'da tutuklandı, ama Başvekil İsmet serbest bıraktırdı. Başvekilin böyle bir yetkisinin olmadığı gerekçesiyle Ankara İstiklal Mahkemesince Başvekilin tutuklanması için Meclis Başkanlığına bildirmeye karar verdi ve Kâzım Karabekir'in yeniden tutuklanması için emir verdi. Reisicumhurun araya girmesiyle, Başvekil tutuklanmaktan kurtuldu.⁵¹⁵

510 *Cumhuriyet*, 16.4.1989, sf. 2, aktaran, *TPT* /II-2, sf. 411-412.

511 Ergün Aybars, *age*, sf.353-471; *TPT*/II-3, sf. 33-34.

512 *Cumhuriyet*, 18.6.1926, aktaran, Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 166.

513 T.İ.T.E. Arşivi, 195/54739, sf. 83, aktaran, Ergün Aybars, *age*, sf. 431.

514 *Tunaya'nındağerlendirmesi*: "Yargılama, açıkça Halk Fırkasıyla, İttihatçıların hesaplaşması olmuştur. Yargılamada, özellikle eski Maarif Nâzırı [Ahmet] Şükrü ve eski laşe Nâzırı Kara Kemal beyler üzerinde durulmuştur. Yargılama suikast girişimini aşarak genişletilmiş, İttihatçıların, 1908-1918 dönemindeki politikalarının hesabı sorulmuştur. Reis Ali Bey, ittihatçıların on yıllık eylemlerini, zaman zaman kızarak, hakaret ederek, alay ederek didik didik etmiştir." (Tunaya-3, sf. 711.)

515 Ergün Aybars, *age*, sf. 431.

49 tutuklu: Ankara İstiklal Mahkemesi 26 Haziran'da İzmir'de, çoğunluğu mebus 49 tutuklu sanığı yargılamaya⁵¹⁶ başladı. Sanıklar üç gruptur:

1. Suikast düzenleyiciler,
2. Onlarla ilişkili ve ilişkisiz olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkalıları,
3. Eski İttihatçılar. Bunlardan ilk iki grup, 13 Temmuz'daki kararlar idam edildi ve İttihatçıların davası Ankara'ya kaldı.⁵¹⁷

15 idam: Mahkeme İzmir'deki yargılamada kararını 13.7.1926'da açıkladı. Suikast davasında 13'ü vicahen, 2'si gyyaben (Kara Kemal ile Abdülkadir) olmak üzere 15 kişi idama mahkûm edildi. Terakkiperver mebusu olan Rüstü (Erzurum), İsmail Canbolat (İstanbul), Halis Turgut (Sivas), Ahmet Şükrü (Kocaeli), Abidin (Saruhan), Mehmet Arif (Eskişehir) de idam cezasına çarptırıldı. İnfaz İzmir'de yapıldı. Firari Kara Kemal yakalanacağını anlayınca intihar ederken, eski vali Abdülkadir de yakalandı ve idam edildi.⁵¹⁸

'Paşaları idam ettirmedim': Mersinli Cemal Paşa ile hepsi mebus olan Kâzım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat ve Refet paşalar Cumhurreisi Mustafa Kemal'in özel isteğiyle beraat ettirildi. Bunun hikâyesini 15 Temmuz 1926'da Kâzım Karabekir'le birlikte serbest bırakılan Ali Fuat yazdı.

Ali Fuat, Mustafa Kemal'in kendisini 18 Mart 1927 akşamı yemeğe çağırdığını ve masada Nafia Vekili Behiç, Meclis Reisi Kâzım ve İstiklal Mahkemesi Reisi [Kel Ali] ve bazı azanın bulunduğu sırada Mustafa Kemal'in, "Paşaları senin hatırın için affettirdim [...]" dediğini yazdı anılarında.⁵¹⁹

Bu lehte müdahaleyi doğrulayan bir başka tanık da Fahrettin Altay'dır. Fahrettin Altay'ın anlattığına göre, 1926 Temmuz ayında Reisicumhur Mustafa Kemal, Başvekil İsmet'in yanında kendisine, "[İstiklal Mahkemesi Reisi Kel] Ali Bey, bizim paşalarınıacak" demiş ve İsmet ile Fahrettin paşaların ricası üzerine, "Pekâlâ bakalım Ali Bey'le bir daha görüşelim" diye paşaları kurtarmayı vaat etmişti.⁵²⁰

Oysa bu kişiler, Türk Kurtuluş Savaşını birlikte sürdürenlerdi. Reisicumhur Mustafa Kemal [Atatürk] ve Başvekil İsmet [İnönü] iktidardaki kanattı, Kâzım Karabekir, Ali Fuat [Cebesoy], Hüseyin Rauf [Orbay], Refet [Bele] ile arkadaşları da muhalif olanlardı. Muhalifler Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda toplanmıştı. Önce partileri kapatıldı, ardından anlatıldığı gibi canlarını zor kurtardılar.

516 İzmir Suikast Davasıyla ilgili bakınız: Osman Selim Kocahanoğlu, *Atatürk'e Kurulan Pusu, İzmir Suikastı'nın Perde Arkası 1926*, Temel Yayınları, İstanbul-2003; *İzmir Suikastı, İddianame ve Kâzım Karabekir'in Savunması*, hazırlayan: Sümer Kılıç, Emre Yayınları, İstanbul-1994.

517 Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 167.

518 Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 168-171; Erik Jan Zürcher, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, Çeviren: Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, İstanbul-2003, sf. 133; Ergün Aybars, *age*, sf. 463-464.

519 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar Lozan'dan Cumhuriyete*, cilt: 2, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul-2002, sf. 230, 233-234.

520 Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 168'de 58'inci dipnot; Erik Jan Zürcher, *age*, sf. 133.

İttihatçılara 4 idam: 26 Ağustos 1926'da Ankara'daki yargılamada dört idam (Eski Maliye Nazırı Cavit, Dr. Nâzım, Ardahan eski Mebusu Hilmi ile Nail) eski Başvekîl Hüseyin Rauf [Orbay] ile eski İzmir Valisi Rahmi gıyabında 7 kişiye de 10'ar yıllık kalebentlik cezası verildi.⁵²¹ Ankara yargılamasıyla, Cumhuriyet Halk Fırkası, İttihatçıların üzerine tarihi perdeyi indirdi⁵²² ve artık, siyasi hayatın hâkimi 1920'lerin yeni İttihatçılarıydı!

Şapka giymeyen de yargılandı: Rize'de şapka hadisesinden dolayı İstiklal Mahkemesi kararla 10'ar sene kürek cezasına mahkûm olan Rizeli Hulusi ve Osman Zeki Efendilerin mahkûmiyetleri 13.5.1933 tarih ve 2176 sayılı kanunla affedildi.⁵²³ Rize'nin haricinde Erzurum'da dini gerekçeyle harekete geçildiyse de bastırılması ve bir de Maraş'ta cami duvarına beyanname yapıştırılması da yargılama konusuydu.⁵²⁴

İstiklal mahkemesinden Ankara'dakinin yargılamasıyla garptaki ve Diyarbakır'dekinın yargılamasıyla şarktaki muhalifler ya da muhalif bilinenler cezalandırıldı, tasfiye edildi.

1.3.3.3- ŞEYH SAİD DAVASINDA 'İNGİLİZ' POLİS

Resmî ideolojinin Kürtlere güvensizliğin bir delili gibi öne sürdüğü Şeyh Said Hareketi, aslında Kürt kimliğini imha politikasının aradığı bir bahanesiydi.

Şeyh Said Hareketi öncesinde BMM Reisi *Mustafa Kemal'in 27 Haziran 1920 tarihli Kürdistan talimatı ile 1921 Anayasası'nın vilâyetler muhtariyeti* hükmü geçersiz kılındığı gibi Koçgiri Hareketini imha eden ve İzmir'in işgalden kurtarılmasıyla merkezi yapısını güçlendiren Ankara iktidarı, devleti, 1924 Anayasası ve diğer hukukî düzenlemelerle *Türk'ün tek egemenliği* esasına göre yapılandırdı. Bu süreçte Şeyh Said Hareketinin resmî söylemin ezberini bozan niteliği nedeniyle, Kürt kimliği açıktan hedeflendi ve ilk planda TBMM'nin birinci devresi zabıtlarında rahatlıkla yer alan *Kürdistan ve Kürt ahalisi* söylemi yasaklandı ve ardi geldi. İttihatçıların temellendirdiği program, 1920'lerde aynen tatbik edildi.

Kürt kimliğini temel ötekileştirme ideolojik-siyasi söylemin aracı, İngiliz emperyalizmi işbirliğiydi. 1920'ler dünyası ve Irak'taki egemenliği nedeniyle İngiliz emperyalizmi gösterilirken, hemen hemen aynı konumda olan Suriye hâkimi Fransa emperyalizmi üzerinde bu denli durulmadı. Çünkü birkaç yıl öncesinde Fransa ile Adana pazarlığı istenilen sonucu vermiş ve Adana'da Fransa işgali bitmişti.

521 Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 168-172.

522 Tunaya-3, sf. 720.

523 13.5.1933 tarih ve 2176 sayılı İstiklal Mahkemesi Kararile Onar Sene Kürek Cezasına Mahkûm Olan Rizeli Hulusi ve Osman Zeki Efendilerin Mahkûmiyetlerinin Afine Dair Kanun, *Resmî Gazete*, 20.5.1933, Sayı: 2405, sf. 2479.

524 *Cumhuriyetin On Beşinci Yıl Dönümü Münasebetiyle Fevkalâde Nüsha, İdare, Dahiliye Vekâletinin Aylık Mecmuası*, 29 Birinci Teşrin 1938, sayı: 127, sf. 19 [ve bundan sonra Cumhuriyet 1938-İdare].

90 yıl sonrasında bile televizyona çıkanların bildik ezberi, Kürtler, İngilizler ve Şeyh Said vesairesidir. Oysa dönemin Başbakanı İsmet dahi Şeyh Said Hareketinde İngiliz parmağının netleştirilemediğini ifade etmiş olsa da, söylem bugüne kadar sürdürüldü.

Şeyh Said Hareketinin iki boyutuna değineceğim. Ankara iktidarı, Şeyh Said Hareketi hakkında yakından bilgilidir. Birkaç yıldır ajanlarından istihbarat alan Ankara, o kadar hazırlıklıdır ki, İstanbul'da bir polisi İngiliz olarak tanıtıp sızmayı da gerçekleştirmişti.

Ankara'nın istihbarat kaynağı, Şeyh Said'in bacanağı Vartolu emekli Binbaşı Kasım ve yine Vartolu Mehmet Şerif Fırat'tır.⁵²⁵

Sızma ise üç-beş yılöncesinde belli bir faaliyet içinde bulunan ve 1925'li yıllarda sönümlendiği anlaşılan Kürt Teâlî Cemiyeti'ne⁵²⁶ yapılmıştır. Aslında Kürtlerin 1924-1925'li yıllarda İstanbul'da pek bir faaliyetinden bahsedilmemektedir.

Ahmet Kahraman, *Binbaşı Kasım hakkında detaylı bilgi veriyor*, özetliyorum:

Şeyh Said ile Binbaşı Kasım bacanak, Halit'se kayınbiraderi. Şeyh Said, Halit Bey'in büyük kız kardeşi Hewa (Havva) Hanım'la, Kasım da onun küçüğü Gule ile evlidir. Şeyh Said ve Halit, hareketin lideri durumunda.

Muhbir Kasım, Varto'nun Kulan köyünden olup, *Aşiret Mektebi mezunu* ve 1918'de binbaşı rütbesinde emekli oldu, daha sonra Ataç soyadını aldı. Muhbir Kasım, Şeyh Said'in idamından sonra Varto'ya dönmedi ve devletin ev ile arazi verdiği Söke'ye yerleşti. Muhbir Kasım sıkça Erzurum'a seyahat etti ve bildiğini devlete aktardı. Şeyh Said'in eniştesi Şeyh Abdullah'ı da yakalatan Kasım'dır.

O günlerde olanları Halit Bey'in yeğeni *Mehmet Emin Sever* anlattı, özetliyorum:

Kasım, 1950'lerde Söke'den Elazığ'a taşınınca Varto'da bizim eve geldi. Yüzü ve ellerinin derisi pul pul dökülmüş gibi benek benekti. Amcamı ve eniştemi astıran kişiydi. Ailenin bütün fertleri eve alınmamasını istedi. Babam, "Kardeşimin katili de olsa, kapıma geleni kovamam. Bunu yaparsak lekelenmiş oluruz" dedi.

525 Ahmet Kahraman, *Kürt İsyanları (Tedip ve Tenkil)*, Evrensel Basım Yayın, 2. Basım, İstanbul-2004, sf. 66-68.

526 Kürt Teâlî Cemiyeti diye bilinir, ama Tarık Zafer Tunaya'nın çalışmasında tam adı: Kürdistan Teâlî Cemiyeti'dir. 17 Aralık 1918'de kurulan Kürdistan Teâlî Cemiyeti Reisi Seyyid Abdülkadir olup, diğer yöneticiler: Hüseyin Şükrü (Baban), Dr. Şükrü Mehmet (Sekban), Muhittin Nâmi, Babanzade Hikmet ve Aziz. Tarık Zafer Tunaya, isimleri İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi Ord. Prof. [Hüseyin] Şükrü Baban'la yaptığı görüşmede saptadıklarını açıklıyor. Kürdistan Teâlî Cemiyeti, Diyarbekir'de Mamuretülaziz'de Arapkir'de, Hozat'ta şubeler açtı. Ayrıca Kürdistan Cemiyeti (1918), Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti (1919), Kürt Talebe Heyvi Cemiyeti (1919), Kürt Kadınlar Teâlî Cemiyeti (1919) ve Kürt Millî Fırkası (1919) kurulmuştur. (Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, Müsareke Dönemi*, cilt: 2, 2. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2003, sf. 198-236.) Seyit Abdülkadir, Nakşibendiliği Kürdistan'a taşıyanlardan Nehrili Seyit Taha'nın torunu, Şeyh Ubeydullah'un oğluydu. Seyid Abdülkadir'in Mekke sürgünü Meşrutiyet ilânıyla bitti ve İstanbul'a yerleşti. Ayan meclisi üyesi oldu ve Damat Ferit Hükümeti zamanında da Şurayı Devlet başkanlığına getirildi. Kürt Teâlî Cemiyeti başkanı olarak da mücadelesini sürdürdü. (Ahmet Kahraman, *age*, sf. 130.)

Babamın hatırına sesimizi çıkarmadık. Halam Gule de gelmişti; hâlâ hüznü ve matemliydi. Aradan 30 yıl geçtiği halde, eniştesi ve kardeşi için ağlıyordu.

Annem bir gün ona, “Kardeşinin ve eniştenin başına bunca iş getiren bu adamla nasıl yaşıyorsun” diye sordu. Halam ağlamaya başladı ve “O olaydan hemen sonra yatağımı ayırdım. Bir daha birleştirmedim. Yüzüne de bakmadım. Ama ne yapayım ki, kocam diye elaleme karşı katlandım” dedi.

[Mehmet Emin Sever:] Babamdan dinledim, Şeyh Said, şüphelendiği için onu yanına yanaştırmıyormuş. Kasım, Şeyh Said’in damadı Şeyh Abdullah’a adam gönderip, yanlış anlaşıldığını ve Kürtlerin emrinde olduğunu söylüyormuş. Bunun üzerine Şeyh Abdullah görüşmeyi kabul ediyor ve Kasım eline, ayağına sarılıyor ve “Ben hain değilim” diyor. Ama Şeyh Abdullah’ın çevresindeki adamlar Kasım’a güvenmiyor.⁵²⁷

Muhbir Kasım, Şark İstiklal Mahkemesi’ndeki sorgusunda da muhbirliğini ifşa etmiştir.

Kasım, mahkemedeki sorgusunda 1919’da Erzurum’da Mustafa Kemal’le beraber olduğundan başlayıp, bildiğini aktarıyor. Kasım, Şeyh Said Hareketi’yle ilgili olarak eski Bitlis Mebusu Yusuf Ziya hakkında zabıt varakası tutup tevkif ettirdiğini belirttikten sonra, ifade karışık olmakla birlikte Erzurum’da Mustafa Kemal’e arz ettiğini ve tedbir alınmasını da bildirdiğini anlatıyor. Kasım, ajanlığını da deşifre ediyor. Mahkemede reis, kendisine, “Bu isyana ne surette başladığını [Şeyh Said’e] sormadın mı, demedin mi bizi mahvettin başımıza bu belâyı niye getirdin?” diye sormasına cevaben Kasım, “Bunu o kadar aşîkâr söyleyemezdim. Büsbütün kendimi izhar edemezdim [açığa çıkaramazdım]” dedi.⁵²⁸

İstanbul’da polisin sızması

Ajanlardan istihbarat alarak Şeyh Said’in nerede ne yaptığını bilen Ankara iktidarı, İstanbul’da da bir planı uygulamaktadır. Bu, 1919-1920 döneminde *Kürtdistan Teâli Cemiyeti Reisi Seyid Abdüldakir* ve çevresine sızmaştır; bunu da gerçekleştirdi.

Şark İstiklal Mahkemesi Savcısı Karesi [Balıkesir] mebusu Ahmet Süreyya [Örgeevren] kaleme aldığı anılarında İstanbul’da polisin İngiliz olarak ilişki kurduğunu ve yargılama sonunda ‘İngiliz’ polisin de etkisiyle idam verildiğini yazdı.⁵²⁹ Savcı Ahmet Süreyya [Örgeevren] anılarında ‘İngiliz’ polisle ilgili kısımları, aynen aktarıyorum:

527 Ahmet Kahraman, *age*, sf. 71-73, 95-101, 123.

528 Ahmet Süreyya Örgeevren, *age*, sf. 218-228.

529 Şark İstiklal Mahkemesi Savcısı Karesi [Balıkesir] mebusu Ahmet Süreyya [Örgeevren] anıları, *Dünya Gazetesi*’nin 14 Nisan-26 Temmuz 1957 tarihleri arasında 90 günlük bir tefrika şeklinde yayımlandı ve yakın dönemde de kitaplaştırıldı. Bakınız: Ahmet Süreyya Örgeevren, *Şeyh Said İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi*, hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul-2002.

“Seyid Abdülkadir’in İstanbul’daki Kürtçülük faaliyetleri ve mümes-sili Kör Sadi’nin sahte İngiliz siyasi memurlarından ‘Mister Temp-len’ ile yaptığı temas ve müzakereler esnasında tutulmuş zabıt vara-kaları. Kürdistan Teali Cemiyeti heyeti merkeziye azasından Kör Sadi’nin mahkemede ısrarla vukubulan ifşaat ve itirafatı.”⁵³⁰

“[...] hatta İstanbul’daki merkezlerinin, İngiltere siyasi memurlarıyla temas ederek (dipnot: İngiliz siyasi memurları sanarak kendileriyle temas edilerek Türk sivil zabıta memurlarıydı.) [...] Seyid Abdül-kadir’in İngilizlerle konuşmaya memur ettiği Kör Sadi ile yapılan temaslar ve konuşmalar günü gününe olan tutanaklar ve diğer bir-çok deliller ve vesikalar [...]”⁵³¹

“İstanbul zabıtasının takip ve tertiplerinden kurtulamamış olan Seyid Abdülkadir’in adamı Kör Sadi’nin güttüğü dava faaliyetleri sırasında zabıtanın yarattığı İngiltere Hariciye Nezaretinin Şark Bürosu Memur-larından Sahte Mister Templen ile birkaç defalar temas ve müzakereler-de bulunan Sadi, mahkemede bütün bu işleri açıklamıştı [...] 4.10.1924 tarihli zabıt varakası [...] 8.10.1924 tarihli zabıt varakası [...]”⁵³²

“Kör Sadi’nin hakikaten bir İngiliz siyasi memuru zannettiği sahte Mister Templen ile yaptığı buluşmanın varakası [...] Sadi, dört ay mukaddem icra edilip [...]”

Mutavassıt Celâl, Mister Templen olan

Taksim Zabıta-i Belediye Merkez Memurlarından Nizamettin, Birinci Şube İkinci Başmemuru Nihat, İstanbul polis Müdüriyeti Birinci Şube Üçüncü Kısım Başmemuru Birinci Sınıf Merkez Memuru Ziya”⁵³³

Evrak sonundaki imza: Taksim Zabıta-i Belediye Merkez Memurlarından Nizamettin ve diğer polis memurları. Nizamettin, resmen İstanbul Belediye Zabıta görevlisi, ama esasında polismiş ki, böyle bir faaliyette görev almıştır ya da bu göreviyle polisliğe terfi etmiştir. Bilindiği kadarıyla bu konuyu ilk yazan Behçet Cemal’dır. Savcının 1957’de anılarını kaleme almasından iki yıl evvel 1955’te *Behçet Cemal*, polis Nizamettin’in nasıl İngiliz olarak sızdığını yazdı. Özetliyorum:

1924 sonu ve 1925 Martında ‘Büyük Britanya Dışişleri Bakanlığı Şark Şube-si memurlarından Mr. Templeton’ diye, Türk gizli polisten Bay Nizamettin’le temas ederek Kürt İstiklal Komitesi Başkanı Seyid Abdülkadir adına şu teklif ve isteklerde bulunmuştur:

1. İngiltere, Kürt emirliğinin kurulmasını destekleyecek ve civar hükü-metlerin hücumundan koruyacak.

530 Ahmet Süreyya Örgüven, *age*, sf. 6.

531 Ahmet Süreyya Örgüven, *age*, sf. 37.

532 Ahmet Süreyya Örgüven, *age*, sf.157-159.

533 Ahmet Süreyya Örgüven, *age*, sf.160-162.

2. 1926 baharında başlayacak isyanın ilk hedefi Diyarbakir'i ele geçirmek ve Musul hududunda İngilizlerle teması temin etmek.
3. Teşkil olunacak Kürt emaretine Akdeniz'de bir mahreç [çıkış yeri] verilecektir.
4. Emaretin başına Seyid Abdülkadir getirilecek.
5. İngiltere, emaretin teşkiline kadar Kürtlere gerekli silah, cephane ve parayı verecektir. İlk taksit olarak 250 bin altın istenmektedir.

29 Mart 1925'te Mr. Templeton'a ikinci bir teklifte bulundular:

1. Silahlı Kürtler irtica hareketine girişecek. Hareketin dini olması İstanbul halkını da etkileyecek.
2. Asiler, vilâyeti, askeriye ve karakolları basarak hükümeti ele geçirecek.
3. İstanbul da ele geçirilince isyan Bursa, Konya ve İzmir'e yayılacak.
4. Cumhuriyet hükümeti böylece ortadan kaldırılacak ve İngilizler [Halife] Vahidettini İstanbul'a getirecek.⁵³⁴

Yargılamada Başkomiser Nizamettin, Kör Sadi'yle ilgili duruşmada şahitlik de yaptı.⁵³⁵

Metin Toker de, bu meseleyi yazmıştı. Metin Toker, o zamanki İstanbul Polis Müdürü Ekrem (Em. Korgeneral [Ekrem] Baydar) ve çevirmen rolü oynayan Emniyet görevlilerinden Mustafa Necip Emre ile görüştü. Belediye Zabıtası Nizamettin adında İngilizce bilmeyen fakat 'yaman bir mukallit [taklitçi]' olan bir kimse, kendisine 'İngiltere Hariciye Nezareti Umur-ı Şarkıye Müdürü Mr. Templon' (veya Templeton) süsü vererek, eski Kürdistan Teali Cemiyeti ve sâbık Şûra-yı Devlet Reisi Seyid Abdülkadir'in Kör Said adlı bir yakınıyla görüştü.⁵³⁶

Ali Fuat Cebesoy da, anılarından polis Nizamettin'in İngiliz Mr. Tampletan olmasını İstanbul Emniyet müdürlüğünün başarılı faaliyeti olarak değerlendirdi.⁵³⁷

Mete Tunçay değerlendirmesinde, polisin sızmasını da dikkate alarak, Şeyh Said Hareketinin İngiliz emperyalizminin bir oyunu olduğu iddiasını kabul etmeyerek, Musul'la ilgili çıkarları dolayısıyla İngiltere'ye yaramış bulunması, fazla bir şeyi değiştirmeyeceğini belirtti. Kürtlerin İngiliz desteği aramış olmasını doğal olarak nitelendiren Tunçay, bunu, İngilizlerin tutumuna bir kanıt olamayacağına dikkat çekti.⁵³⁸

Polis Nizamettin'in adı, bazen Mr. Templen veya bazen de Mr. Templeton ya da Mr. Tampletan diye de yazıldı. İsimdeki bu karışıklık bir yana, sonunda

534 Behçet Cemal, *Şeyh Said İsyanı*, Sel Yayınları, İstanbul-1955, sf. 15-16, 76-81.

535 Behçet Cemal, *age*, sf. 80.

536 Metin Toker, *Şeyh Said ve İsyanı*, Akis Yayınları, Ankara-1968, sf. 52-59, aktaran, Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 137. Tesadüfe bakınız ki, 1924-1925'te İstanbul Polis Müdürü Ekrem 1946 sonrasında Der-sim'de 4. Umumi Müfettiş Korgeneral Ekrem Baydar'dır. (Cemil Koçak, *Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, İstanbul-2003, sf. 232-233; Tarih Vakfı- 4, sf. 511-513.)

537 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasî Hatıralar Lozan'dan Cumhuriyete*, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, cilt: 2, Temel Yayınları, İstanbul-2002, sf. 176-177.

538 Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 135-137.

devletin Seyid Abdülkadir'le İstanbul'da ilişki kurdurduğu kişi: İngilizce dahi bilmeyen polis Nizamettin'dir. Kendisini 'İngiliz' diye tanıtan polis Nizamettin'in şahitliğiyle yargılama sonunda verilen karar idamdır. Resmi ideolojinin propagandistleri o kadar maharetli ki, böyle bir ilişkiden İngiliz emperyalizminin işbirlikçisi Kürtler edebiyatı çıkarabilmişlerdir!

47 kişiye idam: Yargılama Diyarbakir'de görev yapan Harekâtı Askeriye Mıntıkasında İstiklal Mahkemesi bilinen adıyla Şark İstiklal Mahkemesi'nde yapıldı.⁵³⁹

Şeyh Said davasında yargılamaya 26 Mayıs 1925'te başlandı. Müddeiumumi Ahmet Süreyya, mütalaanamesinde, "[...] müstakil bir İslâm Kürt hükümeti kurmak maksat ve gayesiyle Şeyh Said'in vukua getirdiği müsellâh isyan ve ihtilâl hareketlerine [...]" iddiasında bulundu ve karar da 28.6.1925'te açıklandı ve Şeyh Said dâhil 49 (veya 48) kişiye idam cezası verildi. Şeyh Said dâhil 47 kişi idam edildi. Ayrıca bu dönemde Dersim eski mebusu Hasan Hayri ile Bitlis eski Mebusu Yusuf Ziya da idam edildiler.⁵⁴⁰

Seyid Abdülkadir'e idam: İstanbul Emniyet Müdürlüğünün operasyonuyla Seyid Abdülkadir Şark İstiklal Mahkemesinde yarglandı. Palulu ya da Kör Sadi diye bilinen kişinin, İngiliz diye polisle görüşmesiyle ilgili raporlar mahkemede okundu. Duruşmada Kör Sadi ile polis Nizamettin yüzleştirildi. Yargılama sonunda 6 kişi Seyid Abdülkadir, Seyid Mehmet, Kemal Feyzi, Kör Sadi, Hoca Askeri ve Avukat Hacı Ahdi idama mahkûm oldu. İdam, 27 Mayıs 1925'te infaz edildi.⁵⁴¹

'Müstakil Kürdistan' ve İngilizlerin rolü

Şeyh Said Hareketi'nin niteliğiyle ilgili resmi söylemde, İngiliz emperyalizmiyle işbirliği ve Şeyh Said'in dini kimliğiyle birlikte Kürdistan idealinin olmadığı önu sürüldü. Oysa mahkemenin kararı ve mahkeme reisinin açıklaması, dahi resmi söylemi yalanlamaktadır. Mahkeme kararında yazılan *müstakil Kürdistan* teşkilidir. Kararın özeti:

"Güya din ve şer'i ve fakat her halde müstakil bir Kürdistan Hükümeti teşkil ve te'sis eylemek emel ve maksadı ile Hükümet-i Cumhuriyye aleyhine fiilen müsellehan kıyam eyledikleri iddiasıyla maznununaleyhim olup mevkuf bulunan Hınıs kasabasında mukim ve bilvasıta ticaretle muştakil 61 yaşında Palulu Şeyh Mehmed Said Nakşibendi bir Şeyh Mehmed [...]"⁵⁴²

539 4.3.1341 [1925] tarih ve 117 sayılı Harekâtı Askeriye Mıntıkasında ve Ankara'da Birer İstiklal Mahkemesi Teşkili Hakkında Heyeti Umumiye Kararı, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 6, Başvekâlet Matbaası, Ankara-1934, sf. 146 ve *Resmî Ceride*, 4 Mart 1341, sayı: 87.

540 Ahmet Süreyya Örgüven, *age*, sf. 38, 274-280; *Şark İstiklal Mahkemesi Kararları-1*, Türkçesi: Mahmut Akyürekli, Nöbihar, İstanbul-2014, sf. 36-45; Ergün Aybars, *age*, sf. 311-328, 339; Behçet Cemal, *Şeyh Said İsyanı*, Sel Yayınları, İstanbul-1955, sf. 96, 112-117; *TPT/1-3*, sf. 180-181, 286-287.

541 Ahmet Süreyya Örgüven, *age*, sf. 152-167; Behçet Cemal, *age*, 76-92; Ahmet Kahraman, *age*, sf. 130-138; Ergün Aybars, *age*, sf. 306-311.

542 *Şark İstiklal Mahkemesi Kararları-1*, Türkçesi: Mahmut Akyürekli, Nöbihar, İstanbul-2014, sf. 343-

Bu kararın açıklanması sonrasında Şark İstiklal Mahkemesi Reisi Mazhar Müfit [Kansu] yaptığı konuşmada, “Kiminiz hasis kişisel çıkarlarınıza bir zümreyi alet, kiminiz yabancı kışkırtmasını ve siyasi harisleri rehber ederek, hepiniz bir noktaya yani Bağımsız Kürdistan teşkiline doğru yürüdünüz. Senelerden beri düşündüğünüz ve tertiplediğiniz umumi isyanı ve ayaklanmayı yaparak bu bölgeyi ateş içinde bıraktınız” dedi.⁵⁴³

İngiltere arşivinde, resmi söylemi doğrular belgeye rastlanmaması da bir tesadüf değildir. İngiltere Dışişleri Bakanlığı arşiv belgelerini incelemiş olan Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)* adlı yapıtında, “Kürt ayaklanmasının Musul bunalımı sırasında patlak vermesi, İngiltere yönünden yalnızca bir rastlantı mıdır? Yani İngiltere’nin bu olayda doğrudan doğruya bir rolü de yok mudur?” sorusunu yatılmaya çalışmaktadır. Kürkçüoğlu, “Bu konuda İngiltere’nin kesin rolünü ortaya koyacak bir belgeye rastlayamadık” dedikten sonra, “kime yaradı?” akıl yürütmesiyle, “Sonucu, Türkiye’nin Musul’daki iddiasını zayıflatacak bir ayaklanmayı desteklemesi için, İngiltere’nin yeterli nedeni var demektir” ifadesini kullandı. Olayın kime yaradığı, onu ille de onun çıkardığı anlamına gelmez. İngilizler de, gelişmelerin nasıl sonuçlanacağı daha belli olmadan benzeri bir akıl yürütmesiyle, ayaklanmanın düzmece olduğundan kuşkulanmışlardır. Kürkçüoğlu, analizini şöyle sonuçlandırdı:

“İngiltere’nin Kürt sorununa karşı genel ilgisi gereği, ayaklanmayı yakından izlediği, fakat destekleyici bir tutumdan da kaçınmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Yani Türkiye’ye karşı tutumunun değişmekte olduğu bir sırada, İngiltere’nin Türkiye’yi parçalayacak onu muhtemelen yeniden Sovyetler Birliği’ne itmek istemeyeceği düşünülebilir.”

Sovyetler Birliği’ne dikkat çeken Kürkçüoğlu’nun analizini dikkate alan Mete Tunçay, Kürkçüoğlu’nun araştırmasının sonundaki yargısını paylaşmıştır.⁵⁴⁴ İngiliz emperyalizmin parçalanmış Kürdistan’ın güneyine hâkim olması böylesi analiz doğruymuş gibi gösterilse de, dönemin politik aktörleri böylesi iddiayı yalanladı. Bunlardan biri de Başvekil İsmet’ti.

Sadece Başvekil değil, davanın savcısı da yalanlandı, ama söylem değişmedi. Kürt denildiğinde hemen resmi söylem devreye giriyor, ama İngilizler şu-bu. Dönemin konjonktüründe İngiltere’nin ‘zayıflayan’ Türkiye’den yararlanıyor olması başka, doğrudan hareketle ilişkilendirmek başkadır.

İlişkinin varlığı yargılamada da ortaya konamadı. Hatta İngiliz diye ilişki kurulanların devletin polisi olduğu ortaya çıktı.

354: Ahmet Süreyya Örgüçevren, *age*, sf. 275.

543 Behçet Cemal, *age*, sf. 113; Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Resmi Yayınları Seri No: 8, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1972, sf. 144.

544 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, SBF Yayınları, Ankara-1978, sf. 310-314, aktaran, Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 138.

İsmet'in [İnönü] Başvekilliği Fethi'den [Okyar] almasına neden olan, resmi ifadeyle 'Şeyh Said İsyanıyla' ilgili, bugün dahi iddia edilen Şeyh Said Hareketi ile İngilizlerin ilişkisi konusuna anılarında değindi. İsmet İnönü, "Şeyh Said isyanını doğrudan doğruya İngilizlerin hazırladığı veya meydana çıkardığı hakkında kesin deliller bulunamamıştır" tespitini yaptı.⁵⁴⁵

Sadece dönemin Başvekili değil, Kürtleri Türkleştirmenin ana programı *Şark Islahat Planı* hazırlayan komisyonda üye olan ve planın temel raporunu hazırlayan *Çankırı Mebusu Mustafa Abdülhalik* de, İngiliz ilişkisini önemsemekten hareketin niteliğiyle ilgili değerlendirmede bulundu.

Şeyh Said Hareketi'nden altı ay sonra Mustafa Abdülhalik, Kürdistan'a yaptığı gezinin ardından hazırladığı 14 Eylül 1925 tarihli raporunda, "1330 (1914) Bitlis İsyanı din perdesi altında millî bir isyan olduğu gibi, bu seferki isyan [Şeyh Said] da yine din ve irtica perdesi altında tamamen millî bir isyandır" diyecektir.⁵⁴⁶

Mustafa Abdülhalik sadece bir mebus değil, evveliyatında Osmanlı'da Ermeni soykırımı döneminde Bitlis ve Halep valisiydi. Bu geçmiş valilik dönemi, Mustafa Abdülhalik'in değerlendirmesini önemli kılmaktadır.

Ayrıca Şeyh Said'in Şark İstiklal Mahkemesi'nde yargılandığı iddianameyi hazırlayan savcı Ahmet Süreyya Örgüevren de, Şeyh Said'in yargılanma sürecinde İstanbul'da ilişki kurduğu iddia edilen kişinin İngiliz olmayıp polis olduğunu biliyordu.⁵⁴⁷

Cumhuriyet'in 15'inci yıldönümü nedeniyle hazırlanan raporda, 15 senelik asayiş meselesini değerlendirirken Şeyh Said Hareketi üzerinde duruldu. İrticai bir hareket olduğu ve millî varlığı tehdit ettiği gibi yapılan değerlendirmede⁵⁴⁸, ama hiçbir şekilde İngilizlerin rolü üzerinde tek kelime dahi edilmedi.

Şeyh Said Hareketi'ni bastırmakla ilgili kararları alan ve uygulayan Başvekili İsmet [İnönü] ve Şeyh Said'in davasında idamını isteyen savcısı Ahmet Süreyya [Örgüevren] ile Ermeni soykırımı döneminde Bitlis ve Halep valisi olan BMM'nin Çankırı Mebusu Mustafa Abdülhalik [Renda], "Şeyh Said İsyanında... İngilizler vardı" diyenlere net olarak 'yok' yanıtını verdi.

Bugün dahi Şeyh Said özelinde hatırlandığında, Kürdistan'ın güneyini işgal eden İngilizler şuydu-buydu iddiaları her fırsatta servis edilmekten geri kalmadı. Dersim'le ilgili 1930'lu yıllarda Fransızlardan bahsedilirse de bununla ilişkilendirilecek belge gösterilemez. Esas Kürtlerin asimilasyonu ve Türkleştirme olduğu için, bu tarz anlatımdaki amaç, Kürtlerin imhasını böylesi dış bağlantılar söylemiyle meşrulaştırılmaktır.

545 *İsmet İnönü Hatıraları*, Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, 1. Basım, Ankara-2006, sf. 465.

546 Tarih Vakfı- 3, sf. 3; Mehmet Bayrak, *Kürtlere Vurulan Kelepçe Şark Islahat Planı*, Öz-Ge Yayınları, Ankara-2009, sf. 93.

547 Ahmet Süreyya Örgüevren, *age*, sf. 36-37.

548 Cumhuriyet 1938-*Idare*, sf. 88-91.

1.3.4- 'GEREKSİZ' EVRAK TEMİZLİĞİ

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir politik miras da, 'sakıncalı' resmi evrak temizliğidir. İttihatçıların kendince bir tür devlet politikası haline getirdiği 'sakıncalı' evrak temizliği, 1920'ler ve sonrasında da aynen devam ettiği anlaşıyor.

Talât, Enver ve Cemal gibi İttihatçılar Almanya'ya kaçtığı sırada gerek İttihat ve Terakki gerekse Osmanlı'nın belli birimleri tarafından 'sakıncalı' evrak temizliği yapıldığı biliniyor.⁵⁴⁹

Temizliğe sonrasında da devam edildiği için, bugün, 1908-1918'in hâkim ve 1913 sonrasında tek partisi *İttihat ve Terakki ile Teşkilât-ı Mahsusa'nın* bir tek belgesi ortaya çıkmadı. Bu halin kendisi bile, İttihatçıların ne yaptığını düşünmeye yeterlidir.

1920'ler sonunda harf değişikliği ve mevcut bütçenin yetersizliği vesaire dikkat alındığında evraklardan lüzumsuz olanın yok edilmesi anlaşılır bir şey, ama İttihatçıların 'sakıncalı' evrak temizliğinin ardından böylesi bir devlet faaliyet elbette dikkat çekici olmaktadır.

Zaten tartışma konusu olan, bu tür evrak temizliğidir!

Evrakın gerekli olanı ve olmayanı ayrımı yapılmasına yönelik resmi bir faaliyet sürdürülse de, 1931 yılı Mayıs ayında 1 milyon Osmanlı belgesinin⁵⁵⁰ hurda kıymetinde Bulgaristan'a satılmış olması nasıl bir faaliyet içinde olunduğunun net göstergesidir. Evrak satışı, Sirkeci tren istasyonuna taşınan evrakın dökülmesiyle ortaya çıktı ve Tarih Encümeni Reisi ve Darülfünun Edebiyat Fakültesi Reisi Köprülüzade Fuat, kendisinin tetkikine imkân verilmeyen evrakın böyle satılmasını eleştirdi. 3 kuruş olduğu açıklanan satılan evrakın okkasının, daha sonra 60 para olduğu belirtildi.⁵⁵¹

Cumhuriyet gazetesinin haberinden sonra 6 Haziran 1931'de konu Meclis gündemindedir. Manisa Mebusu Refik Şevket'in, İstanbul Hazinei Evrakın satıldığıyla ilgili hazırladığı sekiz soruyu Maliye Vekâletine yöneltti. Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik [Renda] sorulara verdiği yanıtta, evrak tasnifini Maliye Nezareti Kalemî Mahsus Müdürlüğü'nün yaptığını ve halen tasnif edilmeyen vesikanın bulunduğunu belirtti.⁵⁵²

549 Vahakn N. Dadrian-Taner Akçam, *'Tehcir ve Taktik', Divan-ı Harb-i Örfi, İstihad ve Terakki'nin Yargılanması, 1919-1922*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul-2008, sf. 273-288, 382, 369, 394-397, 400, 407; Taner Akçam, *'Ermeni Meselesi Hallolunmuştur'*, 3. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2008, sf. 20-36; Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Bateş, Atatürk Dizisi, İstanbul-1998, sf. 10, 128; *Sabah, Yeni Gazete, Vakıf* gazetelerinden aktaran *Yozgat Ermeni Tehciri Davası*, Hazırlayan: Nejdett Bilgi, Kitabevi, İstanbul-Nisan 2006, sf. 95-96, 105-106, 112, 279, 283-284; Nevzat Onaran, *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930)*, *Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-II*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013, sf. 501-512.

550 *Tarihçilerin Kutbu, Halil İnalcık Kitabı*, söyleşi: Emine Çaykara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, İstanbul-2005, sf. 147.

551 *Cumhuriyet*, 19.5.1931, sf. 2; *Cumhuriyet*, 20.5.1931, sf. 1 ve 4; *Cumhuriyet*, 22.5.1931, sf. 1 ve 4; *Cumhuriyet*, 21.7.1932, sf. 2.

552 *TBMM ZC*, IV/2-6.6.1931, sf. 40-41.

Bulgaristan'a evrak satışı öncesinde Dahiliye Vekâleti 6.7.1930 tarihli tamimiyle ilgileri uyarmış ve "Arap harflerile matbu bulunması hasebile istimalden kaldırılan bilûmum evrakı matbua ve defterlerin Hazinece gösterilecek lüzuma kadar gerek imha ve gerek satılması cihetine gidilmeyerek ambarlarda hıfzolunması [saklanması]" talebinde bulunmuştu.⁵⁵³

Uyarıya rağmen, Osmanlı evrakı satıldı. Ayrıca yangınlarla önemli miktarda evrak ziyan edildi. Böylesi bir devlet faaliyeti dışında İstanbul Adliyesi'ndeki 2-3 Aralık 1933'deki yangınla da 4 milyondan fazla evrak yandı. Adliye teşkilatının üçte bir hacmine sahip İstanbul'da böylesine bir yangın⁵⁵⁴ elbette önemliydi.

'Yok edin' teşkilâtı

Resmen kimi evraklar 'lüzumsuz' olarak nitelendirildi. İmhası için gerekli hazırlık yapıldı. 2/1282 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan nizamnameyle⁵⁵⁵, evrakların nasıl imha edileceğinin yöntemi belirlendi. 19 maddelik nizamnamenin ekindeki 8 adet defterle ilgili örnekler yer aldı. Buna göre, genelkurmayın her tür evrakı, Milli Müdafaa Vekâletinin seferberlik gibi memleket müdafaasıyla ilgili mahrem evrakı ile tapu dairelerinin tasarruf ve kadastroya ait evrakı nizamname hükümlerinden istisna olup, korunacaktı (madde 11-12, 14).

Nizamnameyle 1926 yılı sonuna kadar evrakların tasnifi yapılacak ve gereksiz olanlar imha edilecekti. Tasnif için her vekâlet ile dairede heyet (madde 1-2) ve Başvekâlette gelen evrakları tetkik etmek üzere bir komisyon teşkili (madde 6-8) öngörüldü.

Tasnif sonucunda yok edilecek evrak ya yakılacak ya da kağıt fabrikasına satılacaktı.⁵⁵⁶

Başvekil Müsteşarlığı 1935 yılı başında vekilleri evrakların tasnifiyle ilgili heyetin oluşturulması konusunda uyardı ve Dahiliye Vekili Şükrü Kaya da bununla ilgili gerekli emri valililere verdi.⁵⁵⁷ Dahiliye Vekâleti, ilgili birimleri

553 6.7.1930 tarih ve 1080 sayılı Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü Şube III' den gönderilen tamim, *İdare*, Temmuz 1930, sayı: 28, sf. 1452.

554 *Cumhuriyet*, 4.12.1933, sf. 1 ve 5; *Cumhuriyet*, 5.12.1933, sf. 5; BCA-F: 030.10/K: 27, D: 156, S: 4, sf. 2.

555 19.9.1934 tarih ve 2/1282 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan Resmi Evrak ve Defterlerden Lüzumsuz Olanların Yok Edilmesi Hakkındaki Nizamname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 48, D: 64, S: 2; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 15, Ankara-1934, sf. 1528-1533; *Resmî Gazete*, 4.10.1934, sayı: 2820, sf. 4377-4379.

556 16.1.1935 tarih ve 2/ 1863 sayılı kararnameyle tasdik edilen Şurayı Devletin Tanzimat Dairesi (esas: 74, karar: 69) ve Umumi Heyetin (247/246 sayılı) kararı, *Resmî Gazete*, 26.1.1935, sayı: 2913, sf. 4785.

557 Başvekil Müsteşarlığından vekillere gönderilen 20.1.1935 tarih ve 6/96 sayılı yazısı ve Dahiliye Vekili Şükrü'nün 23.1.1935 tarih ve 2/222 sayılı cevabi yazısı için, BCA-F: 030.10/K: 16, D: 93, S: 4, sf.1-2. İlgili kararname 2/1282 sayılıdır. N.O.

uyarmaya devam etti.⁵⁵⁸ Pek bir şey yapılmamış olmalı ki, ilgili nizamnamenin gereğinin yapılması konusunda Dahiliye, Hariciye, Milli Müdafaa ve Maarif vekâletlerinin uyarılmasının⁵⁵⁹ gündeme gelmesi üzerine, Başvekâlet 17.6.1935 tarihli yazısında, merkezdeki komisyon için Dahiliye, Hariciye, Milli Müdafaa ve Maarif vekillerinden üyenin bildirilmesi⁵⁶⁰ istendi. Vekâletlerden gerekli bildirim yapıldı ve komisyon oluşturuldu.⁵⁶¹ Zamanla komisyonda farklı gerekçelerle değişiklik yapıldı.⁵⁶²

İstanbul'da çalışmasını sürdüren *Başvekâlet Lüzumsuz Evrakı Tetkik etme Merkezi Komisyonu*, Başvekâlete gönderdiği 16.6.1936 tarihli yazısında 166 evrak ve dosyanın saklanmak üzere tasnif edildiğine karar verildiğini bildirdi. Bu evraklarla ilgili incelemede bulunan Şurayı Devlet de, aslında 'hukuki ve siyasi' kıymetini kaybetmiş pek çok evrakın bulunduğunu Başvekâlete yazdı.⁵⁶³

Türk Tarih Kurumu devrede: Yok edilecek evrakların nizamnamesi gereği hedeflenen çalışma yapılamamış olmalı ki, nizamnamede değişiklik yapıldı.⁵⁶⁴ Bununla lüzumsuz evrakların yok edilmesiyle ilgili çalışmanın hızlandırılması hedeflendi. Bir ay sonrasında yeni bir kararnameyle ilgili birimler uyarıldı ve hiçbir evrakın *yok edilmemesi* emredildi. Gerekçesi Türk Tarih Kurumu'nun görevlendirilmesiydi.

558 Dahiliye Vekâleti Vilâyetler İşleri Umum Müdürlüğü Şube II'nin umumi vilâyetlere gönderdiği 21.2.1935 tarih ve 175 sayılı tamimi, *Idare*, Mart 1935, sayı: 84, sf. 551-552.

559 Maliye Vekilinin, Başvekâlete gönderdiği 10.6.1935 tarihli ve 4/2796 sayılı yazısı, BCA-F: 030.10/K: 16, D: 93, S:11, sf. 9.

560 Başvekâletten Dahiliye, Hariciye, Milli Müdafaa ve Maarif vekilliklerine gönderilen 17.6.1935 tarih ve 6/1502 sayılı yazısı, BCA-F: 030.10/K: 16, D: 93, S:11, sf. 8.

561 Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın, Başvekâlet'e gönderdiği 22.6.1935 tarih ve 5418 sayılı yazısı ve Hariciye Vekilinin, Başvekâlete gönderdiği 8.7.1935 tarih 13499/449 sayılı yazısı ve Milli Müdafaa Vekilinin, Başvekâlete gönderdiği 28.6.1935 tarih 1476/2799 sayılı yazısı ve Kültür Bakanından Başbakanlığa gönderilen 10.7.1935 tarih ve 2131 sayılı yazısı (BCA-F: 030.10/K: 16, D: 93, S:11, sf. 1-7), Başvekil n. Müsteşarın imzaladığı, Başvekalet Muamelat Umum Müdürü Haydar Günver'e gönderdiği 11.7.1935 tarih ve 6/1714 sayılı yazı ve Başvekil n. Müsteşarın imzaladığı, Başvekalet Muamelat Umum Müdürü Haydar Günver'e gönderdiği 22.6.1935 [tarih net değil] tarih ve 6/1588 sayılı yazı ve Başvekil n. Müsteşarın imzaladığı, Başvekalet Muamelat Umum Müdürü Haydar Günver'e gönderdiği 5.7.1935 tarih ve 6/1650 sayılı yazı (BCA-F: 030.10/K: 17, D: 96, S:16, sf. 14-22). Komisyon: Dahiliye Vekâleti Şube Müdürlerinden Abidin, Hariciye'den Umum Evrak Şefi Hâmid Aral, Milli Müdafaa'dan Umum Evrak Kalemi İkinci Sınıf Muamele Memuru Nazif, Kültür Bakanlığından Öntürkler ve Müzeler Direktörü Hamid Zübeyr Koşay'dan oluştu Yok Edilecek Evrakı Tetkik Etme Merkez Komisyonu Reisi Başvekalet Muamelat Umum Müdürü Haydar Günver olup, diğerleri azadır.

562 Başvekillikten Milli Müdafaa ve Maarif vekilliklerine gönderilen 22.10.1940 tarih ve 6/4781 sayılı yazısı, BCA-F: 030.10/K: 17, D: 96, S:4, sf. 4-5; Milli Müdafaa Vekilinden Başvekilliğe gönderilen 2.12.1940 tarih ve 66854 sayılı yazısı ve Maarif Vekilinden Başvekilliğe gönderilen 28.11.1940 tarih ve 4042/2375 sayılı yazısı, BCA-F: 030.10/K: 17, D: 96, S:4, sf. 1-2.

563 BCA-F: 030.10/K: 17, D: 94, S: 19, sf. 1-14.

564 30.3.1937 tarih ve 2/6276 sayılı kararname ile kabul edilen 30.3.1937 tarihli Resmi Evrak ve Defterlerden Lüzumsuz Olanlarının Yok Edilme Tarzı Hakkındaki 19.9.1934 Tarihli Nizamnamenin Bazı Maddelerini Değiştiren Nizamname, için, *Resmî Gazete*, 9.4.1937, sayı: 3576, sf. 7909-7910 ve BCA-F: 030.18.1.2/K: 73, D: 25, S: 1; *Idare*, Mayıs 1937, sayı: 110, sf. 550-552.

21.5.1937 tarih ve 2/6651 sayılı kararnameyle, Türk Tarih Kurumunun yeni proje hazırlanıncaya kadar, hiçbir evrakın imha edilmemesi kararlaştırıldı.⁵⁶⁵ Evrakın imha edilmemesiyle ilgili kararla Haziran ayında hem valiler hem de vekiller uyarıldı.⁵⁶⁶ Türk Tarih Kurumu Başkanlığı 1.7.1937 tarihli cevabi yazısında, yapacağı çalışmayla ilgili Başvekâleti bilgilendirdi.⁵⁶⁷

Yok edin: Türk Tarih Kurumu'nun nasıl bir proje yaptığıyla ilgili evrak hakkında bilgilenme imkânı olmadı. Fakat evrak imhasıyla ilgili devlet faaliyeti sürdürüldü. Üç yıl sonrasında, Adliye ve Divanı Muhasebatı ve diğerleriyle ilgili evrakların yok edilmesi emri verildi. 27.5.1940 tarihli kararnameyi aktarıyorum:

"Muhafazasında zorluk çekildiği bildirilen ve tarihi bir kıymeti bulunmayan Adliye Vekâletinin çok eski senelerden kalmış ve hükümleri sakıt olmuş kanunlarla yine eskiden kalma ve eski harfli fersudeleşmiş [eski-miş] risalelerin ve diğer vekâletlerle, Divanı Muhasebatın buna benzer evrakı ile hesap işlerine müteallik diğer evrakın 2/6651 sayılı kararname ile tatbiki tehir edilmiş olan nizamnamedeki esaslar dairesinde yok edilmesi kabul olunmuştur."⁵⁶⁸

Bir yıl sonrasında da ilgili birimler yeni bir kararnameyle tekrardan uyarıldı. 30.6.1941 tarihli kararname ne tür evrakların yok edileceği hakkında olup, buna göre tarihi bir kıymeti ve saklanmasıyla hiçbir faide bulunmayan evrak ve defterlerin yok edileceği bildirildi.⁵⁶⁹

Lüzumsuz evrakla ilgili komisyon faaliyeti, vilâyet ve vekâlet bazında sürdürüldü.

Yok Edilecek Evrakı Tetkik Etme Merkez Komisyonun ilgili mazbatalarınca Çoruh vilâyetinde⁵⁷⁰, Hudut ve Sahiller Sıhhat Umum Müdürlüğünde⁵⁷¹,

565 21.5.1937 tarih ve 2/6651 sayılı kararname: "Resmi evrak ve defterlerden lüzumsuz olanların yok edilmesi tarzı hakkındaki 2/1282 ve 2/6276 sayılı kararnamelerle meriyete konulan nizamnamelerin yerine muhtelif memleketlerde tatbik edilmekte olan usullerin tatbikinden sonra Türk Tarih Kurumu tarafından yeni bir proje hazırlanıncaya kadar resmi evrak ve defterlerin hiçbir suretle yok edilmemesi; Başvekâlet Müsteşarlığının 18.5.1937 tarih ve 824 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 21.5.1937 tarihine onanmıştır." (BCA-F: 030.18.1.2/K: 75, D: 43, S: 3 ve Resmi Gazete, 31.5.1937, sayı: 3618, sf. 8190.)

566 Başvekâlet Müsteşarlığından Amasya, Urfa, İçel ve İzmir valiliklerine hitaben gönderilen 9.6.1937 tarih ve 6/2043 sayılı yazı, BCA-F: 030.10/K: 17, D: 95, S:3, sf. 1; Başvekâletten bütün vekillere, müstakil makamlara gönderilen 15.6.1937 tarih ve 6/2133 sayılı yazısı, BCA-F: 030.10/K: 17, D: 95, S:7, sf. 3.

567 Başvekâletten Türk Tarih Kurumu Başkanlığına gönderilen 24.6.1937 tarih ve 6/2352 sayılı yazısı ile Türk Tarih Kurumu Başkanı Bolu Saylavının Başvekâlete 15.7.1937 tarih ve 2309 sayılı Başvekâletin 6/2352 sayılı yazısına cevap, BCA-F: 030.10/K: 17, D: 95, S:7, sf. 1-2.

568 27.5.1940 tarih ve 2/13556 sayılı kararname, BCA-F: 030.10/K: 91, D: 49, S:16.

569 30.6.1941 tarih ve 2/16120 sayılı kararname, BCA-F: 030.10/K: 95, D: 57, S:5.

570 Yok Edilecek Evrakı Tetkik Etme Merkez Komisyonun 30.4.1936 tarihli ve 1 sayılı mazbatası, BCA-F: 030.10/K: 17, D: 96, S:16, sf. 18.

571 Yok Edilecek Evrakı Tetkik Etme Merkez Komisyonun 13.12.1940 tarihli ve 8 sayılı mazbatası, BCA-F: 030.10/K: 17, D: 96, S:16, sf. 3.

Hariciye Vekâletinde⁵⁷², PTT'de⁵⁷³, Bodrum ve Fethiye gümrüklerinde⁵⁷⁴ tasnifi yapılmış evrakların ve 1921 yılı öncesine ait askeri-mülki cetvelin⁵⁷⁵, 1926 yılı öncesine ait mali evrakın⁵⁷⁶, Arap harfli 40 bin boş tapu senedinin⁵⁷⁷ yok edilmesi kararlaştırıldı. Yok edilecek evrak meselesi İçel'den İzmir'e, Muğla'ya⁵⁷⁸ ve Zonguldak'a⁵⁷⁹ vilâyetlerin yazışma konusuydu.

Bununla ilgili çalışmayı sürdüren Dahiliye Vekâleti, lüzumsuz evrakın yok edilmek üzere tasnifinin yapılmasını emrederken⁵⁸⁰, Milli Savunma Bakanlığı

- 572 Yok Edilecek Evrakı Tetkik Etme Merkez Komisyonun 19.1.1942 tarihli ve 9 sayılı mazbatası, BCA-F: 030.10/K: 17, D: 96, S:16, sf. 2; Mazbata öncesi yazışmalar: Hariciye Vekilinden Başvekâlete gönderilen 26.11.1941 tarih ve 18163/522 sayılı yazısı ve T.C. Hariciye vekâleti antetli kağıda, Umum Evrak Müdürü ve iki memur imzalı 26.11.1941 tarihli [sayı yok] mazbatası ve Merkez Komisyon'un 19.1.1942 tarihli mazbatası, BCA-F: 030.10/K: 17, D: 96, S:15, sf. 3-5.
- 573 Nafia Bakanından Başbakanlığa gönderilen [gün yok].9.1936 tarihli ve 981 sayılı yazısı, BCA-F: 030.10/K: 17, D: 94, S:16; Münakalât Vekili Ali Çetinkaya tarafından Başvekâlete gönderilen 4.6.1940 tarih ve 1274 (D. 10/718) sayılı ile Başvekâletin 14.6.1940 tarih ve 6/2659 sayılı cevabi yazısı, BCA-F: 030.10/K: 17, D: 96, S:17, sf. 10-20.
- 574 Gümrük ve İhisarlar Vekâleti Müsteşarından Başvekâlete gönderilen 13.3.1937 tarih ve 930 sayılı yazısı ve Başvekâletten 19.3.1937 tarih ve 6/850 sayılı cevabi yazısı, BCA-F: 030.10/K: 17, D: 95, S:1, sf. 1-2; Muğla Valiliğinden Başvekâlete gönderilen 4.12.1936 tarih ve 7780/374 sayılı ile 8.12.1936 tarih ve 7841/377 sayılı ile 20.4.1937 tarih ve 2271/111 sayılı yazısı ve eki ile cevaben Başvekâletten Muğla Valiliğine gönderilen 9.6.1937 tarih ve 6/2042 tarihli yazı, BCA-F: 030.10/K: 17, D: 95, S:2, sf. 1-12.
- 575 Yok Edilecek Evrakı Tetkik Etme Merkez Komisyonun 18.11.1936 tarihli ve 7 sayılı mazbata, BCA-F: 030.10/K: 17, D: 96, S:16, sf. 4; Mazbata öncesi yazışmalar: Maliye Vekilinden Başvekâlete gönderilen 9.10.1936 tarih ve 10147-1/8851 sayılı ile Başvekil Müsteşarının, Maliye Vekillğine gönderdiği 24.11.1936 tarih ve 6/3842 sayılı yazısı, BCA-F: 030.10/K: 17, D: 94, S:20, sf. 1-5.
- 576 Yok Edilecek Evrakı Tetkik Etme Merkez Komisyonun 7.5.1936 tarihli ve 2 ile 3 sayılı mazbata, BCA-F: 030.10/K: 17, D: 96, S:16, sf. 16-17; 2 sayılı mazbata öncesi yazışmalar: Maliye Vekilinin Başvekâlete gönderdiği 13.3.1936 tarih ve 10147-1/1577 sayılı ile Başvekâletten Maliye Vekillğine, cevaben gönderilen 20.8.1936 tarih ve 6/2950 sayılı yazısı, BCA-F: 030.10/K: 17, D: 94, S:15, sf. 1-8.
- 577 Yok Edilecek Evrakı Tetkik Etme Merkez Komisyonun 2.6.1936 tarihli ve 5 sayılı mazbatası, BCA-F: 030.10/K: 17, D: 96, S:16, sf. 14; Mazbata öncesi yazışmalar: Maliye Vekilinin Başvekâlete gönderdiği [gün yok] Mayıs 1936 ve 42611/768 sayılı yazısı ve T. Muamelât Birinci Mümeyyiz, Sicil Kalemî Mümeyyiz, Tahakkuk Mümeyyiz'in imzalı 12.5.1936 tarihli mazbatası ve Tefiş Kalemî Mümeyyiz, Kadastro Mümeyyiz, Tahsilat Mümeyyizi'nin 12.5.1936 tarihli mazbatası ile Tapu Umum Müdürlüğü Muamelât Birinci Mümeyyiz, Sicil Kalemî Mümeyyizi, Memurin Tahakkuk Mümeyyizi'nin 7.5.1936 tarihli [vesayı yok] mazbatası ile Başvekilin Maliye Vekillğine gönderilen 3.6.1936 tarih 6/1938 sayılı yazısı ve Yok Edilecek Evrakı Tetkik Etme Merkez Komisyonun 2.6.1936 tarihli ve 5 sayılı mazbata, BCA-F: 030.10/K: 17, D: 94, S:11, sf. 1-5.
- 578 İçel İlbaından [Valiliğinden] Başbakanlığa gönderilen 27.1.1936 tarih ve 346/328 sayılı yazı, BCA-F: 030.10/K: 17, D: 95, S:3, sf. 2; İzmir Valiliğinin Başvekâlete gönderdiği 30.1.1936 tarih ve 188 sayılı yazısı, için, BCA-F: 030.10/K: 17, D: 95, S:3, sf. 3-7; Muğla Valisinden Yok Edilecek Evrak Tetkik Komisyonuna gönderdiği 14.1.1936 tarih ve 353/22 sayılı yazısı, BCA-F: 030.10/K: 17, D: 94, S:1, sf. 1-19; Muğla Valisinin Başvekâlete gönderdiği 9.2.1937 tarih ve 907/49 sayılı yazısı ve eki iki mazbata, BCA-F: 030.10/K: 17, D: 95, S:1, sf. 3-5.
- 579 Zonguldak Komisyon Reisi Defterdarın Gümrük Müdürlüğünü gönderdiği, 8.4.1941 günlü ve 111/1554 sayılı yazısı ve 14.3.1941 tarihli mazbata ile Gümrük ve İhisarlar Vekillğinden Başvekâlete gönderilen 11.10.1941 tarih ve 23128 sayılı yazısı ve Başvekâletten Gümrük ve İhisarlar Vekillğine gönderilen 7.11.1941 tarih ve 6/4946 sayılı cevabi yazısı, BCA-F: 030.10/K: 17, D: 96, S:14, sf. 1-4.
- 580 Dahiliye Vekâletinin vilâyetlere gönderdiği 6-87/1 sayılı [tarih yok] tamimi, 15.11.1940 gün ve 8590 sayılı tamim eki, *Idare*, Mart 1941, sayı: 156, sf. 2662-2663.

da yok edilmesi gereken 986 sandık ve 62 ton evrakın bulunduğunu başbakanlığa bildirdi.⁵⁸¹

Şuranın 1879-1922 evrakı: Şurayı Devletçe evrakların korunması istendi. Yok Edilecek Evrakı Tetkik Etme Merkez Komisyonun 21.5.1936 tarihli ve 4 sayılı mazbatasında, Şurayı Devletçe gönderilen evrak ve defterlerin yeniden tetkik edilmesine karar verildi.⁵⁸²

Yok Edilecek Evrakı Tetkik Etme Merkez Komisyonun 16.6.1936 tarihli ve 6 sayılı mazbatasında da, 1295 [1879] senesinden tarihi ilgası olan 4 Teşrinisani 1338 [Kasım 1922] tarihine kadar olan evrakın muhafazası kararlaştırıldı.⁵⁸³

2009'da imha

Arşiv temizliği bir geleneksel bir devlet faaliyetidir. Sadece geçmişte yapılmış olup, bugün durum öyle farklı demek mümkün değildir. 2009 yılı sonunda Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne gelen evrak 'yanlışlıkla' imhaya gönderilmiş[miş].

Murat Bardakçı, *Dersim'e ait evrakın* imha edildiğini yazması üzerine, Devlet Arşivleri Genel Müdürü Doç. Dr. Yusuf Sarıнай evrak imhasının hikâyesiyle ilgili bir açıklama yaptı. 'Yanlışlıkla' imha edilmişti. Öğrendik ki, Iğdır Bayındırlık ve İskân Müdürlüğü'nün gönderdiği 15 koli evrak, Ankara'ya arşiv merkezine geldiğinde yanlışlıkla imhaya gönderilmişti.⁵⁸⁴

Böylece 1930'lardaki askeriye'nin Ağrı, Zilan harekâtı ve devamında iskân politikalarıyla ilgili devletin ne yaptığı hakkında bilgilendirme imkânı ortadan kaldırıldı. Zaten Dahiliye Vekâleti ve Genelkurmay'ın evrakının tek bir tanesinin araştırmacılara açık olmadığı dikkate alınca, bir de bu tür evrak imhasıyla, bilgilendirme hakkı tamamen engellenmektedir.

1.3.5- EGEMENLİK CHP ŞEFİ'NİNDİR

Osmanlı'yı Almanya dümeninde yıkıma götüren harici ve dâhili harbin hükümeti İttihat ve Terakki Cemiyeti, Mondros Mütarekesi sonrasında özellikle Yunanistan'ın İzmir'i işgaliyle başlayan süreçte teşkilâtı ve kadrosuyla belirleyici bir rol üstlendi. Türk Kurtuluş Savaşının kadrosu İttihatçıları ve bunlar, 1919 ve sonrasında kendilerini Müdafaa-i Hukukçular olarak tanımladı.

581 Milli Savunma Bakanlığından Başbakanlığa gönderilen 16.9.1946 tarih ve 17/2685 sayılı ile 3.2.1947 tarih ve 16/82-282 sayılı iki yazısı, BCA-F: 030.10/K: 17, D: 96, S:18, sf. 1-2.

582 BCA-F: 030.10/K: 17, D: 96, S:16, sf. 15.

583 BCA-F: 030.10/K: 17, D: 96, S:16, sf. 5-13.

584 Murat Bardakçı, *Haber Türk*, 13.8.2010 ve 16.8.2010, sitesi: <http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/541838-dogu-anadolunun-iskan-belgeleri-arshivde-imha-edildi> ve <http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/542651-maalesef-dogruymus-igdirin-gecmisini-imha-etmisler>

Tarık Zafer Tunaya'nın⁵⁸⁵, Mete Tunçay'ın⁵⁸⁶, Erik Jan Zürcher'in⁵⁸⁷ ve Sina Akşin'in⁵⁸⁸ ortak düşüncesi Müdafaa-i Hukukçular Anadolu ve Trakya'da İttihat ve Terakki'nin açmış olduğu şubelere dayandı. Bu iki teşkilat aynı ideolojiye sahipti. İttihatçılar, Büyük Millet Meclisi içinde ve dışında Türk Kurtuluş Savaşına katıldı. Cumhuriyet kurulduktan sonra da yönetimde etkin olan aynı kişilerdi. Tunaya ve Akşin'e göre aslında Müdafaa-i Hukuk Hareketi'nin dönüştüğü [Cumhuriyet] Halk Partisi da aslında İttihatçı idi.

İttihatçı Hüseyin Cahit Yalçın da, İttihat ve Terakki'nin hiçbir mensubunun Anadolu'nun millî mücadelesine muhalefet etmediğini ve hepsinin vatanın kurtuluşu için çalıştığını öne sürdü. Bir diğer İttihatçı Muhittin Birgen de, İttihat ve Terakki'nin ektiği tohumların mahsul verdiğine, İttihatçıların Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'na geçtiğine ve Mustafa Kemal'in etrafında toplandığına dikkat çekti.⁵⁸⁹

Eşref Kuşçubaşı'nın iddiasına göre, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 179 şubesinin 164 tanesi aynı İttihatçı kadro ile kurulmuş, sadece tabelalar değiştirilmiş ve İttihat ve Terakki, Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'na dönüştürülmüştü.⁵⁹⁰

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni Ege'de teşkilatlandıran İttihatçı Celâl Bayar da anılarında, İttihatçıların katılımıyla Kuva-yı Milliyecilerin elde silah mücadele ettiğini hatta İngilizlerin Kuva-yı Milliye'yi bir 'Jön Türk-İttihatçı' hareket olarak tanımladığını yazdı. Celâl Bayar, 1971'de bile hâlâ İttihatçı olduğunu açıklayacaktır.⁵⁹¹

Osmanlı'dan sonra Cumhuriyet'te İttihatçı zihniyet ve kadro bu denli etkin di. Diğer bir deyişle Türkiye'nin Cumhuriyeti'ni de şekillendiren İttihatçılardı.

9 Umde'den 6 Ok'a: Eski İttihatçılar ve yeni Müdafaa-i Hukukçular, Ege'yi Yunan işgalinden kurtardıktan ve Anadolu'ya hâkim olduktan sonra, Meclis'teki grubunun partileştirmesi yönünde adım attı. 6.12.1922'de Halk Fıkrasını kuracağını belirten BMM Reisi Mustafa Kemal, 8 Nisan 1923'te kurulacak olan

585 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi, Birinci Kitap, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Mayıs 2003, 2. Baskı, sf. 171, 176; Tunaya-3, sf. 676.

586 Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 20-26, 169.

587 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çeviren: Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, 13. Baskı, İstanbul-2002, sf. 215-216; Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılar*, İletişim Yayınları, İstanbul-2003, sf. 249-255.

588 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-II, Son Meşrutiyet, 1919-1920*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul-2010, sf. 29; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, Ankara-2001, sf. 464.

589 Hüseyin Cahit Yalçın, *Talat Paşa*, Yedigün Neşriyatı, 1943, sf. 6; Muhittin Birgen, *İttihat ve Terakki'de On Sene*, cilt: 2, Hazırlayan: Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, İstanbul-2006, sf. 687, 696-697, 705, ve bundan sonra, Muhittin Birgen-cilt.

590 Cemal Kutay, *Talat Paşanın Gurbet Hatıraları*, İstanbul 1983, cilt: 1, sf. 7'den aktaran, Doç. Dr. Ahmet Eyicil, *Doktor Nâzım Bey*, Gün Yayıncılık, 1. basım, Ankara-2004, sf. 259.

591 Celal Bayar, *Ben De Yazdım, Millî Mücadeleye Gidiş*, cilt: 7, Sabah Gazetesi Kitapları, İstanbul-1997, sf. 78, 80; Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 169.

fırkanın seçim beyannamesi olan 9 *Umdeyi* açıkladı.⁵⁹² Bu 9 Umde özelinde partileşme zihniyeti Meclis'e egemen 'tek' parti varlığıydı.⁵⁹³

Halk Fırkası nizamnamesi 9 Eylül 1923'te kabul edildi ve başkanlığa Mustafa Kemal seçildi, fırkanın resmi kuruluşuyla ilgili Dahiliye Vekâletine başvuru 23 Ekim 1923'te yapıldı.⁵⁹⁴ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın resmen kurulmasından bir hafta öncesinde 10 Kasım 1924'te Halk Fırkası da ismine Cumhuriyet'i ekledi⁵⁹⁵ ve böylece adı Cumhuriyet Halk Fırkası ve 1935'teki kongrede de Cumhuriyet Halk Partisi oldu.⁵⁹⁶ Aslında 10 Mayıs 1935 kongresi öncesinde CHP olarak kullanılmaya başlanmıştı.⁵⁹⁷

1923 ve 1927'de sadece nizamnamesi olan CHP'nin, 1931'deki 3'üncü ve 1935'deki 4'üncü kongrelerinde programı da kabul edildi.⁵⁹⁸

Üyelikte yaş gibi şartın dışında temel kaide, Türk'e yönelik vurguydu. CHP'ye üyelik için nizamnamede 1923'te '*her Türk*' şartı, 1927'de '*her Türk vatandaşı ve Türk kültürünü*' benimsemek ve 1931 ile 1935'te ilaveten Türkçe konuşmak olarak belirlendi.⁵⁹⁹ Türk'ten kasıt, resmen 'Türk vatandaşı' ise de, aslında entiteye yönelik bir belirlemeydi. Cumhuriyet Halk Fırkasının ana vasıfları olarak bilinen 6 *Oku* denilen ilkeler 1931 programında, 'A- Cumhuriyetçi, B- Milliyetçi, C- Halkçı, Ç- Devletçi, D- Lâyık, E- İnkılâpçı' olarak sıralandı. Türkçeleştirme operasyonu 1935 programında 'B- Ulusçu ve E- Devrimci' ve 1939 yılında da yeniden 'B-Milliyetçi ve E-İnkılâpçı' olarak değiştirildi.⁶⁰⁰

592 *Dokuz Umde*, özetle: 1- Ulusal egemenlikle ilgili yasalar çıkarılacaktır. 2- Saltanatın kaldırılması kararı değiştirilemez ve TBMM'ye dayanan Halifelik İslâmlararası yüksek bir makamdır. 3- İç güvenlik ve asayiş sağlanacaktır. 4- Mahkemelerin hızlı karar vermesiyle ilgili kanunlar hazırlanacaktır. 5- Aşarın sakıncalarının düzeltilmesinden demiryollarının yapılmasına kadar belirlenen 10 maddelik ekonomik ve toplumsal tedbirler alınacaktır. 6- Zorunlu askerlik süresi, okuryazarlığa göre kısaltılacaktır. 7- Yedek subaylara, malûl gazilere, emeklilere, dul ve yetimlere yardım yapılacaktır. 8- Bürokrasi düzeltilecek ve aydınlardan kamu görevlerinde yararlanılacaktır. 9- Bayındırlık işleri için ortaklıklar kurulması sağlanacak ve kişisel girişimler desteklenecektir. (Faruk Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, İletişim Yayınları, İstanbul-1998, sf. 38; Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 41-45, 366-368.)

593 Taha Parla-1, sf. 115-117.

594 *Türkiye Cumhuriyeti 80. Yıl Kronolojisi*, Anadolu Ajansı, Ankara-2003, sf. 34; Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 49; İsmail Beşikci, *Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Tüzüğü (1927) ve Kürt Sorunu*, İsmail Beşikci Vakfı Yayınları, İstanbul-2013, sf. 63-65; Faruk Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, İletişim Yayınları, İstanbul-1998, sf. 45.

595 Erik Jan Zürcher, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, Çeviren: Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, İstanbul-2003, sf. 79-85; Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 107.

596 CHF Nizamnamesi-1931, için Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 451-473; *CHP Tüzüğü-Mayıs 1935*, Ulus Basımevi, Ankara-1935.

597 *Cumhuriyet*, 11.4.1935, sf. 1 ve 7.5.1935, sf. 1.

598 Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 375-384, 398-412, 451-483; *CHP Tüzüğü 1935*, Partinin 4. Büyük Kurultayı[nda] Onaylanmıştır, Ulus Basımevi, Ankara-1935; *CHP Programı*, Partinin 4. Büyük Kurultayı Onaylanmıştır-Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara-1935.

599 Halk Fırkası 1923 Nizamnamesi madde 3 ve CHF'nin 1927 Nizamnamesi madde 8 ve CHF'nin Nizamnamesi ve Programı 1931 madde 7, için, Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 375, 399, 451-452; *CHP Tüzüğü 1935*, Partinin 4. Büyük Kurultayı[nda] Onaylanmıştır, Ulus Basımevi, Ankara-1935, sf. 4.

600 CHF Program-1931, için Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 475; *CHP Programı*, Partinin 4. Büyük Kurultayı

Kemalist CHP'nin 6 Ok'u 1937'de Anayasa'ya dâhil edildi, böylece tek parti devleti anayasal düzeyde meşrulaştırıldı.⁶⁰¹

Taha Parla'nın analiziyle 1931 ve 1935 CHP'nin ana vasıfları olarak sıralanan 6 Ok, CHP'nin siyasi ideolojisinin çekirdeğidir: 6 Ok, 1931'de birdenbire çıkmadı, Atatürk'ün 1920'lerin başından beri söylediği ve Ziya Gökalp'in 1910'lardan beri yazdığı görüşlerin en son ifadesiydi. Listeye daha sonra eklenen 'devletçilik' ve 'inkılâpçılık' da böyleydi.⁶⁰²

Böylesi bir siyasi-ideolojik konumlanmanın sonucu olarak, CHP'nin 1923-1947 programında yer almayan tek sözcüğün 'demokrasi' olması⁶⁰³ tesadüf olmayıp, bizzat niyetin de ilânıydı.

Kemalizm/Kamâlizm: 1931'deki CHF prensipleri sıralanırken yapılmayan tanımlama 1935'deki kongrede *Kamâlizm* olarak belirlendi ve 1939'da ise Kemalizm'e dönüştürüldü.⁶⁰⁴ Edirne Mebusu Şeref Aykut ise, *Kamâlizm*'in, bir din olduğu iddiasındadır.⁶⁰⁵

1931 ve 1935 yılı kongrelerinde kabul edilen programda CHP'nin esasları aynen yer aldı, sadece bazı kelime değişikliğiyle. Esaslardan biri millet veya ulus, "dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı yurddaşlardan meydana gelen siyasal ve sosyal bir bütündür" şeklinde tanımlandı. 1939'daki CHP'nin 5. Kongresinde kelimelerde yeniden değişiklik yapılarak 1931'deki tanımlamaya dönüldü.⁶⁰⁶

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Kamâl Atatürk⁶⁰⁷, 4'üncü kurultaydaki nutkunda Cumhuriyet Halk Partisi'ni "vatandaşları her türlü ayrılıktan korumak, onları, kendileri ve büyük Türk ulusu için faydalı kılmak"⁶⁰⁸ ile görevli kıldı.

Sistemin *tek ve hâkim partisi CHP*, bu görevle sınırlı kalmayıp devletle bütünleşti ve faaliyetini bu yönde sürdürdü. 'Türk' ulusunu oluşturan *dil*,

Onaylamıştır-Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara-1935, sf. 6; *CHP Programı*, Partinin 5. Büyük Kurultayı; Onaylamıştır- 1.6.1939, Ulus Basımevi, Ankara-1939, sf. 5.

601 Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, Yayına hazırlayan: Füsün Üstel-Sabir Yücesoy, İletişim Yayınları, 4. baskı, İstanbul-2001, sf. 146.

602 Taha Parla-3, sf. 39-40.

603 Taha Parla-3, sf. 31.

604 CHF Nizamnamesi-1931, madde 2, için Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 451-473; *CHP Programı*, Partinin 4. Büyük Kurultayı; Onaylamıştır-Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara-1935, sf. 2; *CHP Programı*, Partinin 5. Büyük Kurultayı; Onaylamıştır- 1.6.1939, Ulus Basımevi, Ankara-1939, sf. 3. Kamâlizm dendi, çünkü Atatürk adını, Türkleştirme politikasının yoğunlaştırdığı bir dönemde öztürkçe kale anlamına gelen Kamâl olarak değiştirdi. (*Cumhuriyet*, 5.2.1935, sf. 1.)

605 Şeref Aykut (Edirne Saylavı), *Kamâlizm (C.H. Partisi Programının İzahı)*, Muallim Ahmet Halit Kitap Evi, İstanbul-1936, sf. 3, 15, 32.

606 CHF Program-1931, Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 474-475; *CHP Programı*, Partinin 4. Büyük Kurultayı; Onaylamıştır-Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara-1935, sf. 3-6; *CHP Programı*, Partinin 5. Büyük Kurultayı; Onaylamıştır- 1.6.1939, Ulus Basımevi, Ankara-1939, sf. 4-5.

607 Dönemin Türkleştirme politikasının bir sonucu olarak Mustafa Kemal ismi Kamâl olarak değiştirildiği Anadolu Ajansı haberiyle duyuruldu. (*Cumhuriyet*, 5.2.1935, sf. 1.)

608 *Cumhuriyet*, 10.5.1935, sf. 1 ve 11.

kültür ve ülkü birliği üçlemesinden özellikle Türkçe'nin hâkim kılınmasına ve asimilasyona öncelik verildi.

13 vilâyette yok: 1941 yılı itibariyle 57 vilâyetin 13'ünde CHP teşkilat kurmadı. Ağrı, Bayazıt, Bitlis, Bingöl, Diyarbakir, Elâziz, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Tunçeli, Urfa, Van vilâyetlerinde tamamen, Erzincan, Kars ve Malatya vilâyetlerinin pek çok kazasında CHP teşkilatı yoktu.⁶⁰⁹

CHP'nin teşkilat kurmadığı vilâyetler Birinci ve Dördüncü umumi müfettişlik bölgesindeki tüm vilâyetlerle Üçüncü Umumi Müfettişlik'te iki (Ağrı ve Bayazıt) vilâyettir. Bu vilâyetler 1935'te Nüfus Umum Müdürlüğünün Türk nüfusunun iskân edilmesi amacıyla belirlenen bölge ki, burası tarihsel gerçekliğinde *Batı Ermenistan ile Kuzey Kürdistan'da* CHP teşkilatlanmaya gitmedi. CHP bu vilâyetlerde neden örgütlenmedi? Sorusu cevap beklemektedir.

1032 mebus atandı

Meclis'te "hafi ve muhalif bir hizip [İkinci Grubu] keşfettiğini" belirten Mustafa Kemal, İkinci Grup azalarının katılmadığı 1923 seçiminde, fırka namına hem mebus adaylarını belirledi hem de ilân etti ve bu, şefin mutlak hâkimiyetinin bir siyasal faaliyetiydi.⁶¹⁰ 1923 güdümlü seçiminde muhalifler varlık gösteremediği⁶¹¹ gibi Mustafa Kemal aynı zamanda hem İzmir hem de Ankara mebusu⁶¹² seçildi.

1927'deki seçimde de aynı yöntem geçerlidir. Reisicumhur Mustafa Kemal, açıkladığı CHF adaylarına oy verilmesini istedi. Taha Parla, 1923 ve 1927 seçim beyannamesi dilindeki farklılığa dikkat çekerek, 1923'te oy isteyen konumdaki liderin 1927'de güvenli ve yukarıdan konuştuğunu ve demokrasi, çoğulculuk, çoğunluk, muhalefet, demokratik seçim usulü ve benzeri kavram ve sözcüklerin olmadığını ifade etti.⁶¹³

Çoğulculuk ve demokrasi ifade dahi edilmez; çünkü beyannamedeki '*benim ve siyasi fırkamın*' ifadesini, İsmail Beşikci, Mustafa Kemal'in kendisini fırkayla eşitlediğini ve bunu, 1927 yılının ortalarına doğru devlet otoritesini tek başına kullandığının ve kişisel iktidarına karşı girişilebilecek bütün muhalefet odaklarını, Takrir-i Sükûn Kanunu icraatının kırdığının bir göstergesi olarak değerlendirdi.⁶¹⁴

609 Türkiye İdari Taksimat listesi, BCA-F: 490.01/K: 507, D: 2037, S: 3, sf. 2-41. Ayrıca bakınız, *CHP 1940 Kongre Dilekleri*, CHP Genel Sekreterliği Neşriyatından, Fihrist.

610 Taha Parla-1, sf. 119-124.

611 Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 49.

612 *TBMMZC*, 11/1-11 ve 12.8.1339 (1923), sf. 7 ve 13-15, 28.

613 Taha Parla-2, sf. 53-55, 206.

614 İsmail Beşikci, *Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Tüzüğü (1927) ve Kürt Sorunu*, İsmail Beşikci Vakfı Yayınları, İstanbul-2013, sf. 69-75.

1931 ve 1935 seçimlerinde CHF'nin Değişmez Genel Başkanı Reisicumhur Mustafa Kemal'in '*bana ve fırkama*' söylemiyle açıkladığı mebus adaylarına oy verilmesi talebinde bulunurken, kendisini hatasız olarak niteledi. Sınıf varlığını reddederek, sınıf mücadelesi olmayan bir toplum retoriği ile korporatist kapitalist bir kalkınmacılık proje olduğunu ifade etti.⁶¹⁵ 1935 seçimi ardından adayların seçilmesini Atatürk, kendisine ve partisine gösterilen güven olarak yorumladı.⁶¹⁶

Mevcut seçim sistemi ve partinin tüzüğü gereği mebus seçimini, *İsmail Beşikci* belirlenen adayların tasdik edilmesidir derken, *Taha Parla* da seçim adına yapılanla sistemde gelinen noktayı, '*tek-şef, tek-parti, monolitik millet*' olarak özetledi.⁶¹⁷

1939 seçimi yeni reisicumhur İsmet İnönü CHP başkanlığında yapıldı. Geçmiş dört seçimin modeli aynen geçerliydi. CHP adayların seçilmesi⁶¹⁸ İsmail Beşikci'nin netleştirdiği gibi bir tür mebus tayiniydi. Atatürk sonrası CHP'nin yeni reisi İsmet İnönü'nün beyannamesindeki dili, Atatürk'ün 'ben' söylemine benzerdi.⁶¹⁹

İsmail Beşikci'nin 1927-1939 dönemi dört seçimiyle ilgili analizinde, ikinci seçmenin CHP mensubu ve tüzüğüne bağlı olduğu ve bunların, CHP'nin Değişmez Genel Başkanı tarafından belirlenen adayları seçtiği idi. Böylece esasta olan, bir tür mebus tayiniydi.⁶²⁰

1923'ten 1946'ya kadar yani 1923-1943 döneminde 1037 kişi mebus seçildi. Bunların 1032'si CHP adayı veya CHP'nin desteklediği bağımsız adaylardı. Sadece 1923 seçiminde arkasında partinin desteği olmayan Gümüşhane'den Zeki (Kadirbeyoğlu), Eskişehir'den Emin (Sazak), 1924 sonu ve 1925 başında yapılan ara seçimde Kayseri'den Zeki (Karakimseli), Kırklareli'nden Şevket (Ödül) ve Bursa'dan (Sakallı) Nurettin, CHP adaylarından daha çok oy alarak seçilmeyi başardı. Bu 5 mebus dışında 1032 mebus, ya CHP adayı ya da CHP'nin desteklediği bağımsız adaydı. CHP adaylarını Atatürk'ün genel başkanlığı döneminde Atatürk ve İnönü'nün başkanlığı döneminde İnönü belirlemişti. Listelerde yer alan adayların çoğu kez görüşlerine başvurma gereği bile duyulmamıştı.⁶²¹

1923'ten itibaren CHP'nin hâkimiyetinde tek partili seçim dönemi yaşandı, 1946'ye kadar. 1946'da Demokrat Parti seçime katılan bir diğer partiydi. 1923-

615 İsmail Beşikci, *age*, sf. 120-129; Taha Parla-2, sf. 61-62, 212-218.

616 *Cumhuriyet*, 5 ve 9.2.1935, sf. 1, 5 ve 1.

617 İsmail Beşikci, *age*, sf. 135-137; Taha Parla-2, sf. 66.

618 *TBMM Yıllık*, devre: VI, İçtima Fevkalade, TBMM Basımevi, Ankara-1940, sf. 348-363 ve *Ayn Tarihî*, sayı: 64, Mart 1939, sf. 19-20'den aktaran, İsmail Beşikci, *age*, sf. 144-153.

619 *Resmî Gazete*, 25.3.1939, sayı: 4166, sf. 11479; *Resmî Gazete*, 25.3.1939, sayı: 4166, sf. 11480-11485.

620 İsmail Beşikci, *age*, sf. 166-180.

621 Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı, Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, 2.baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2014, sf. 18, 21.

1943 döneminde altı seçimde aday gösterilen 1037 kişiden seçilen 1032 mebusun hepsinin CHP nizamnamesi gereği başkanı Atatürk ve İnönü tarafından belirlenen adaylar olması, merkezileştirmede gelinen noktanın net ifadesiydi.

İpotekli egemenlik

Mebusların böyle belirlendiği koşullarda oy iradesi de ipoteklidir. Meral Demirel'in TBMM'deki oylamayla ilgili analizi, Meclis'teki iradenin konumunu yalın bir şekilde ortaya koymaktadır:

1927-1946 arasında TBMM'de mebusların isim belirleme suretiyle kullandıkları *518.507 oyun yüzde 99,95'i yani 518.216 oy*, partinin istekleri doğrultusunda kabul oyu olmuştur. Bu süreçte kullanılan ret oyu sadece 258 ve çekimser oy sadece 33'tür. Tekliflerin oybirliğiyle kabulünde hızlı artış Takrir-i Sükûn Kanunu sonrasında gerçekleşti. Takrir-i Sükûn öncesinde 11.8.1923-4.3.1925 döneminde 218 oylamanın yüzde 17,9 olan oybirliği oranı, kanundan sonra 4.3.1925-26.6.1927 döneminde 539 oylamadaysa yüzde 37,5'e yükseldi. Bu artışla dönemsel olarak 1923-1927'de oybirliği yüzde 31,8 oldu. Sonraki dönemlerde tekliflerin oybirliğiyle kabul etme oranı yüzde 90'ı aştı.⁶²²

1918 öncesini hatırlatan 1923-1943 dönemi altı seçimin ve Meclis çalışmasının özeti:

1. Siyasal hayatın tek hâkim partisi CHP idi, 1918 öncesinin tek ve hâkim partisi İttihat ve Terakki olması gibi.
2. İki dereceli seçimdi. İkinci seçmenler de parti mensubuydu.
3. CHP'de parti ve başkanı arasındaki ilişki o denli yoğunlaşmış bir durumdaydı ki, seçim beyannamelerinde *'benim ve fırkam'* ifadesi kullanılmaktan kaçınılmadı.
4. Mebus adayları, CHP tüzüğü gereği partinin başkanı olan 1923-1935 döneminde *Ebedi Şef Atatürk*, 1939-1943 döneminde *Millî Şef İnönü* tarafından belirlendi. Bağımsız adaylar da aynı işleme tâbiydi.
5. Ahmet Demirel'in tespit ettiği gibi 1923-1943 döneminde CHP Başkanının belirlediği 1037 adayından, 1032'si mebus seçildi.
6. Bu halde İsmail Beşikci'nin tespit ettiği gibi mebuslar seçilmedi, atandı.
7. 7- Atanan mebuslar, partisi CHP'nin getirdiği her şeye 'evet' dedi. 1927-1946 döneminde kullanılan 518.507 oyun yüzde 99,95'i kabul oyuydu.

⁶²² Tekliflerin oybirliğiyle kabul etme oranı, 1927-1931'de 327 oylamanın yüzde 96,6'sında, 1931-1935'de 478 oylamanın yüzde 93,9'unda, 1935-1939'da 570 oylamanın yüzde 98,4'ünde, 1939-1943'de 468 oylamanın yüzde 99,1'inde ve 1943-1946'da 299 oylamanın yüzde 95'inde oybirliği sağlandı. (Meral Demirel, 'Oybirlikli Demokrasi Açısından 1920-1945 arasında TBMM'deki Oylamalar', Mehmet Ö. Alkan, Tanıl Bora, Murat Koraltürk, *Mete Tunçay'a Armağan* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul-2007, sf. 727, 739, aktaran, Ahmet Demirel, *age*, sf. 24, 83, 112, 167, 220, 272, 313-314.)

Tüm bunlar, siyasal hayatta ne denli merkezi bir yapının oluşturulduğunun göstergesidir. Bir başka partiye yaşam hakkı tanınmadığı gibi, bir kişinin 'izinsiz' mebus adayı olması dahi engellenmiştir. Böyle bir sistemle seçilen mebuslar da CHP'nin getirdiği her şeyi kabul etti.

Peki, Meclis'in düsturu nedir?

Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir!

Bu halde, egemenlik kayıtsız şartsız CHP reisindi yani şefindi! Aslında Meclis'in de, şefin maskesi olmasının ötesinde bir anlamı kalmamaktaydı.

Şefin partisi ve devleti

Halk Fırkası'nın 1923'deki nizamnamesinde hiçbir maddesinde Mustafa Kemal ismi geçmiyor. Fakat fırka kongresinde umumi reisin seçimi öngörülmüşse (madde 5) de, 1927'deki ikinci kongrede kabul edilen nizamnamenin ilk altı maddesindeki esasların değiştirilmeyeceği (madde 7) öngörülen hususlardan biri de, "*Cumhuriyet Halk Fırkası'nın umumi reisi: Firkanın bânisi Gazi Mustafa Kemal Hazretleridir*" (madde 6) olmasıdır. Bu hüküm 1931'deki nizamnamede "*Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Umumi Reisi fırkayı Gazi Mustafa Kemal Hazretleridir*" (madde 2) ve 1935'deki tüzükte, "[CHP] Partinin değişmez genel başkanı, onu kuran Kamâl Atatürktür" (madde 2) olarak aynen yer aldı.⁶²³

Reis, seçime ne gerek, firkanın ya da partinin değişmez genel başkanıdır. *Nutuk*, muhalefet ve siyasi rakiplerin tam tasfiyesi sonrasında tek parti yönetiminin merkezileşmesi ve Meclis'te CHP'nin tek parti grubu haline geldikten sonra 1927'deki ikinci kongrede okunduğu tespiti yapan *Taha Parla*, analizini derinleştirdi:

Karizmatik lider eşitlerin arasında birinci, hatta iyilerin en iyisi ve üstün kişidir. '*Şefler yoktur, şef vardır*' ve kurtarıcı (halaskâr) –kurucu (bâni)- koruyucu (hâmi) tektir, tek kişidir, bir kadro, bir siyasi ekip değildir. Karizmatik lider, rehber-şef, eşsiz-benzersizdir. Neredeyse her konuşmasında millet-şef özdeşleşmesi ve sevişmesi temasını işleyen karizmatik lider Atatürk'ün bu konudan söz ederken, muhataplarının kimler olduğuna göre belli belirsiz bir vurgu farkı yaptığı (bilinçli/yarı bilinçli) dikkati çekmektedir. *Nutuk*'un unutulmaz temaları olan kurtarıcılık, koruyuculuk, yol göstericilik, eğitmenlik ve en doğru yolu bilen tek adamlık temaları, Atatürk'ün halka hitaben söylev ve demeçlerinde daha belirgin görülmektedir.⁶²⁴

Bu, sadece bir analiz değildi! Mustafa Kemal, şahsıyla sistemi öylesine eşitlemiş ve birleştirmiştir ki, İzmir suikastı sonrası yorumu hayli ilginçtir:

"Teşebbüs-i leimin (alçak teşebbüs) benim şahsımdan ziyade mukaddes Cumhuriyetimize ve onun istinat ettiği âli prensiplerimize müteveccih

623 Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 375, 398, 451; *CHP Tüzüğü*, Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara-1935, sf. 3.

624 Taha Parla-1, sf. 20, 37-39; Taha Parla-2, sf. 25-29.

(yönelik) bulunduğuna şüphe yoktur [...] Şahsımdan ziyade milletin mevcudiyeti aleyhine müteveccih olduğu tayyün eden (ortaya çıkan) gizli siyasi tertibat karşısında umum milletin duyduğu pek vakur ve asil bir surette izhar ettiği pek necip hissiyat beni müteselli etmektedir.”⁶²⁵

Bu anlamda millet iradesi demek, CHF Genel Başkanı Gazi Mustafa Kemal'in iradesi demektir. Halk hâkimiyeti, CHF Genel Başkanı Mustafa Kemal'in kişiliğinde somutlaşmaktadır. Şeflik anlayışına göre, “Gazi Mustafa Kemal, Türk milletinin özüdür” özetidir. Türk milletinin tümünün düşüncesidir.⁶²⁶

Böylesi bir yapılanmayla CHP Başkanı sadece partinin değil, aynı zamanda devletin teşkilatının da şefidir.

Bu sadece Mustafa Kemal'in bireysel ifadelendirmesi ya da öyle davranması olmayıp, parti mevzuatı bu yönde oluşturulmuştur. İsmail Beşikci, CHP tüzüğünden yaptığı analizde tek şefin her şeye yetkin ve etkin olduğunu ortaya koydu. CHF Genel Başkanı aynı zamanda Cumhurreisidir. Parti teşkilatına, parti kurumlarına, sadece manevi otoritesiyle değil, parti tüzüğü ile hâkimdir. TBMM organlarını bizzat tayin etmekle Meclis çalışmalarına ve kararlarına egemendir. Artık o ‘*Büyük Şef*’ ve ölümünden sonra da ‘*Ebedi Şef*’ ve İsmet İnönü ise ‘*Millî Şef*’ olmuştur. Büyük Şef tek başına yetkili konumdadır. Yetki yoğunlaştırılması öyle bir noktaya varırıldı ki, devletle parti teşkilatı birleştirildi.⁶²⁷

Böylesi bir yoğunlaştırmanın sonucu olarak ‘*şefe bağıllık*’, esnaf cemiyetinin nizamnamesine hüküm olarak konması da istendi.⁶²⁸

625 Taha Parla-2, sf. 34-35.

626 İsmail Beşikci, *Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Programı (1931) ve Kürt Sorunu*, Belge Yayınları, İstanbul-1991, sf. 20-21.

627 İsmail Beşikci'nin CHP tüzüğüne göre yaptığı sistem analizini özetliyorum: 1- 1927-1943 dönemi tüzüğüne göre, Genel Başkanlık Divanı adı altında çok önemli bir organı vardır. Genel Başkanlık Divanı, genel başkan, genel başkan vekili ve genel sekreterden oluşan üç kişilik bir heyettir. 2- Başkan vekili ve genel sekreter, partinin değişmez genel başkanı tarafından seçilir. Bu halde genel başkan, tek yetkili kişidir ve tek seçici iradedir. 3- Genel Başkanlık Divanının en önemli görevi, seçimlerde mebus namzetlerini tespit etmektir, yapılan iki tur seçimde de adayların hepsi yüzde 100 seçilmektedir. Bu durum, mebus seçimi değil, mebus tayinidir. 4- Tüzük gereği başkanlık ve Genel Başkanlık Divanı kararlarına hiç kimse karşı gelemezdi. Başkana itaat zorunluydu. 5- Bu totaliter eğilim, partinin diğer organlarının seçiminde de geçerlidir. Başkanlık Divanından sonra en önemli organ Genel İdare Kuruludur ve bunun üyeleri de, Başkanlık Divanı yani başkan tarafından aday gösteriliyor ve bunlarda kongrede seçiliyordu. 6- Bir diğer önemli organ CHP Meclis Grubu ve bu da, mebusların meydana getirdiği bir gruptur. Lideri de başkandır. 7- Fırkanın bir diğer organı da Parti Divanıdır ve bu, başkanlık divanı, partinin kabine azaları, Genel İdare Kurulu ile Parti Grubu İdare Heyetinden teşekkül etmektedir. Buna göre Parti Divanında da, belirleyici olan genel başkandır. 8- Tek parti döneminde Cumhurbaşkanı, aynı zamanda CHP'nin Daimi ve Değişmez Genel Başkanı olarak çeşitli mekanizmalarla hem partiye, hem de Meclis'e hâkimdir. Partide ve Meclis'te isteginin dışında hiçbir karar alınmaz. Tek parti dönemi boyunca Büyük Şef Mustafa Kemal ve Millî Şef İsmet İnönü döneminde, ne CHP'de, ne TBMM'de Şef'in iradesinin dışında hiçbir karar alınmamıştır. (İsmail Beşikci, *Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Tüzüğü (1927) ve Kürt Sorunu*, İsmail Beşikci Vakfı Yayınları, İstanbul-2013, sf. 76-88, 93.)

628 BCA-F: 490.01/K: 594, D: 53, S: 10, sf. 10, 13.

Sonuç olarak Atatürk gözünde parti başkanlığı, Meclis başkanlığı ve hükümet başkanlığı birbiriyle iç içedir. Atatürk'ün tüm yetkileri ve başkanlıkları kendinde toplama eğilimi açıktır. Atatürk otorite ve yetkisini, sadece partinin değil Meclis'in üstünde gören otokratik ve karizmatik bir liderliğin sonucu olarak, demokratik, danışmanca, çoğulcu kolektif siyaset yapmaya inanmaz ve onun için amacı demokratik bir cumhuriyet kurmak değildir.⁶²⁹

Cemiyetlerin de hâkimi

İttihatçıların Kara Kemal'inin İstanbul'da esnaf içerisinde yarattığı teşkilattan hep bahsedilir. İttihatçıların devamı CHP de böyle bir faaliyet⁶³⁰ içindedir. CHP, devletin merkezi ve yerel idari teşkilâtı dışında cemiyetlere ve benzer kurumlar dâhil tüm sivil hayata egemen olmak gayretindedir.

Bununla ilgili parti merkezi bir çalışma hazırlığındaydı. CHP Genel Sekreterliği'nin CHP Başkanlığına gönderdiği 23.8.1935 tarihli yazıda, "Parti programımız, Türk işçi ve esnafını ulusal kuram için faydalı birer varlık halinde örgütlemeyi prensip olarak kabul etmiştir" denildi. CHP'nin faydalı varlık olarak baktığı bu kesimle ilgili politikayı netleştirmek amacıyla 33 soru belirlenmiş ve bunun cevaplandırılması istenmişti.⁶³¹

24'üncü soru, "*Esnaf teşkilâtını her zaman partiye bağlı tutmak için tavsîye edebileceğiniz pratik çareler nelerdir?*" olup, sorular bir tür politika oluşturmaya yönelikti. Asıl gaye, hem hedef kitlenin teşkilat kurması hem de bunun CHP'ye teşkilat olarak bağlanmasıydı.

Sorularla cevapların toplandığı bir dönemde, anlaşılan Ekim 1935'te, *CHP Ankara teşkilatı* antetli kağıtta, esnafla ilgili genel değerlendirme yapıldı. Yazıda, "Yurdu karanlıktan kurtarmış olan önderin partisine, her yurttaş, seviye ve anlayışı nispetinde bağlıdır. Ve bağlı kalacaktır" ifadesinin ardından meşrutiyet sonrası esnaf teşkilâtının durumu değerlendirildi:

"Meşrutiyet ilânından sonra bir taraftan yeni rejim, diğer taraftan İttihat ve Terakki teşkilatı esnaf işleri ile uğraşmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve bu cemiyete dayanan rejim ve hükümetin esnaf teşekküllerine atfettiği ehemmiyet, millî iktisad ve sanatların inkişaf ve himayesinden ziyade, dağınık bir kuvvet halinde bulduğu esnafı sıkı bir teşkilât içinde kontrole tâbi tutarak örgütlerden siyasi sahada da istifade etmek istemişlerdir sanırım."⁶³²

629 Taha Parla-1, sf. 89, 167-175.

630 Avukatlar hakkında, BCA-F: 490.01/K: 594, D: 51, S: 5, sf. 1-17; Ankara'daki cemiyetler, BCA-F: 490.01/K: 594, D: 52, S: 2, sf. 1-91; İstanbul'daki cemiyetler, BCA-F: 490.01/K: 594, D: 53, S: 10, sf. 1-27.

631 CHP Genel Sekreterliği'nin CHP Başkanlığına gönderdiği 23.8.1935 tarih ve 9/577 sayılı yazı, BCA-F: 490.01/K: 594, D: 52, S: 2, sf. 79-91.

632 CHP Ankara İlyönkurul Başkanlığı antetli kağıttaki yazı [tarih 1935 Ekim olmalı] ve eki, BCA-F: 490.01/K: 594, D: 52, S: 2, sf. 46, 57.

CHP ifadesiyle, CHP'ye bağlanacak hükmi şahsiyetlerle ilgili, '30.4.1936 tarihinde Genyönkurulun hazırlanıp 31.5.1936 tarihinde Genbaşkurun tasvib ve tasdikine bağlanan 3/34 numaralı karar sureti'nde, 'Cumhuriyet Halk Partisine bağlanacak hükmi şahsiyetlerin Partiye bağlanmalarını gösteren öğrenik [örnek]' başlığı altında 6 madde sıralandı. Bunun 2'inci maddesinde, *"Partiye bağlılık dileğinde bulunacak kurumların Kamâlizmi kabul ettikleri ve Partinin o mevzu için programına koyduğu prensibi asıl olarak almış olmaları ve nizamnamelerini bu esasa göre tanzim etmeleri gereklidir"* denildi. Böylece esnaf teşkilâtına Kamâlizm'i kabul etmesi şartı getirildi.⁶³³ Bununla sınırlı kalınmadı "kurumların, kongrede seçilecek olanların parti tarafından onaylanmasının kabul edilmesi" (madde 3), "partiye bağlılık kararının kongrede alınması" (madde 4) ve "partiye bağlılığın nizamnameye eklenmesi" (madde 6) gibi hükümler sıralandı.

Hatta 1940'a gelindiğinde bu hükümler yeterli bulunmayıp, ayrıca cemiyet nizamnamesine ne yazılacağı da resmen bildirildi.

CHP Genel Sekreterliğinden, İstanbul'da CHP Vilâyet İdare Heyeti Reisliğinin 26.2.1940 tarihli yazısına verilen cevapta, Ortaköy Fukaraperver Cemiyeti dâhil 34 esnaf cemiyetinin nizamnamelerindeki tadilatın yeterli bulunmadığı belirtildi. Cemiyetlerin nizamnamesine, "[...] *Ebedî Şefimiz Atatürk'ün rejimine bağlı kalmayı ve kendi çalışma şubelerinde Cumhuriyet Halk Partisi prensiplerini tahakkuk ettirmeyi en esaslı ve canlı bir gaye olarak kabul ve ilân eder [...]*" diye bir maddenin nizamnamelerine konması önerildi.⁶³⁴

Anlaşılan esnaf cemiyetinin partiye bağlılığı ve bununla ilgili nizamnameye hüküm koyması yeterli bulunmayıp, *"Şef Atatürk'ün rejimine bağlı kalmak"* koşulu getirilmişti. CHP'nin hedefi sadece esnaf teşekkülleri değil, tüm sivil hayattaki ekonomik cephenin diğer kurumlarıyla üretimi sürdüren işçilerdi.

Ankara'nın bildik esnaf cemiyetleri değil, Ankara Ticaret ve Sanayi Odası da, CHP'ye bağlandı. Oda, esnaf cemiyetlerin partiye nasıl bağlı tutulacağıyla ilgili yapılacaklar belirledi ve CHP'ye gönderdi.⁶³⁵

'İşçi Birliği' de CHP bünyesindedir; çünkü hedef, 'Türk esnaf ve işçilerin teşkilatlandırılmasıdır'.⁶³⁶

CHP bünyesine esnaf teşkilatını, odayı ya da işçi kuruluşlarını katmakla yetinmez, aynı zamanda istihbarat faaliyeti de sürdürür. CHP istihbarat faaliyetini sürdürmek amacıyla parti bünyesinde bir büro oluşturdu.

633 BCA-F: 490.01/K: 594, D: 53, S: 10, sf. 7-9.

634 BCA-F: 490.01/K: 594, D: 53, S: 10, sf. 10, 13. Cemiyetler: 1-Otomobilciler, 2- Yorgancı, 5- Ekmekçi, 8- Otelciler, 11- Kasaplar, 21- Leblebici, 26-Sütcüler, 29- Sucu, 33- Yükçüler [hamallar] olarak sıralandı.

635 Ankara Ticaret ve Sanayi Odası'nın 11.1. 1936 ve 23.10.1936 tarihli yazısı, BCA-F: 490.01/K: 594, D: 52, S: 2, sf. 21, 58-67.

636 CHP Büro 1 Şefi Çoruh Mebusu'nun 16.4.1942 tarihli yazısı, F: 490.01/K: 594, D: 53, S: 10, sf. 14-15; BCA-F: 490.01/K: 594, D: 52, S: 2, sf. 76.

CHP evrakı Genel Sekreterlik ve 14 büroda oluşan evraklardan meydana gelmektedir. ‘Teşkilât ve Seçim’ bürosunun olması normal, ama ‘İstihbarat’ ve ‘Spor ve Askerî İşler’ gibi büroların bulunması dikkat çekiciydi.⁶³⁷ Devlete hâkim bir parti istihbarat ve askeri işlerle ne yapmış olabilirdi? Bayağı istihbarat işi yapmış CHP, bizzat devletin fişleme faaliyetini sürdürmüş ve listeler hazırlamıştı. CHP’nin Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü’ne verdiği arşivinde resmen fiş listesi yer aldı: ‘*Ordu Vilâyeti mıntıkasında bulunan mühtedilere [Müslüman olanlara] mahsus listedir (mülhakata [bağlı yerler] dâhil)*’ başlığıyla verilen listede 98 kişinin ismi sıralandı. Ek olarak ‘*Ordu Vilâyeti dâhilinde (mülhakata ile) bulunan Ermenilerin kaydını gösterir listedir*’ başlığı altındaysa, 114 kişinin ismine yer verildi.⁶³⁸

CHP’nin, akalliyetler ilgili istihbarat raporu hazırlamayı bir tür görev olarak sürdürdüğü anlaşılıyor. 1930’ların başında kaleme alındığı anlaşılan raporda, Anadolu’dan sonra İstanbul’da azınlık meselesinin halledilmesinin gereğine dikkat çekildi ve bununla ilgili yapılacakları bildirildi.⁶³⁹

İstihbarat faaliyeti için büro kuran CHP, esnaf teşkilatı dışında sivil hayatın kurumlarıyla da bağlılık ilişkisi kurduğu anlaşılmaktadır. Bu da, *Komünizmle Mücadele Cemiyeti* olunca daha da dikkat çekici olmaktadır. Çünkü sistemin anti-komünist karakteri böylesi kurumların sokak faaliyetiyle var ola geldi.

Komünizmle Mücadele Derneği’nin 1960’larda kurulduğunu bilirdik, ama gerçeğin öyle olmadığı anlaşılmaktadır. 1946’da Demokrat Parti’nin kurulması ve sonrasında iktidarı alacak bir faaliyet içinde olması, *Komünizmle Mücadele Cemiyeti*’ni pek telaşlandırmış ve ‘CHP Başkanvekili Sayın Bay Hilmi Uran’a gönderilmiş 25.9.1948 tarihli Komünizmle Mücadele Cemiyeti Genel İdare Merkezi antetli ve elle yazılmış iki sayfalık yazıyla CHP’yi uyarılmış. Komünizmle Mücadele Cemiyeti Hukuk Müşaviri Hikmet Emin R. imzalı yazıda, “Yirmibeş seneden bazı memlekete inkılablar yaratan ve bugüne kadar eşsiz siyasetiyle [...] C.H. Partisi muhalefetin oyuncağı olamaz ve iktidardan düşemez [...] Demokrat Partisinin siyasetini ve iç yüzünü benim kadar bilen yoktur” denilmekte. Ekte ayrıca “Türk Milletini C. H. Partisinden Soğutmaya ve Uzaklaştırmaya mani olmalıyız” gibi uyarı yazısı da vardır.⁶⁴⁰

CHP, 1930’ların ilk yarısında ve devamı yıllarda üretim cephesinin küçük üreticileri esnaf teşkilatında, büyükleri ticaret ve sanayi odalarında ve ameli-

637 Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğünün CHP Evrakı Katalogunda yer alan bürolar: 1. Büro: Teşkilat ve Seçim, 2. Büro: Vatandaş İstek ve Şikayetleri, 3. Büro: İstihbarat, 4. Büro: Teftiş, 5. Büro: Halkkevlere, 6. Büro: Spor ve Askerî İşler, 7. Büro: Eğitim-Öğretim-Kültür, 8. Büro: Neşriyat, 9. Büro: İş-İşçi ve Birlikler, 10. Büro: Ekonomi, 11. Büro: Sağlık, 12. Büro: Adli İşler, 13. Büro: Mali, 14. Büro: Sanat. Büro dışı evrak: Muhtelif resimler, biletler.

638 BCA-F: 490.01/ K: 50, D: 199, S: 4. Liste için bakınız: Nevzat Onaran, *Cumhuriyet’in 1915 Fijî, makalesi, Aydın Çubukçu-Nevzat Onaran-C. Hakkı Zariç-Onur Öztürk, Ütanç ve Onur, 1915-2015, Ermeni Soykırımı’nın 100. Yılı*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul-2015, sf. 144-170.

639 CHF’nin azınlık raporu, BCA-F: 490.01/K: 608, D: 110, S: 11.

640 BCA-F: 490.01/K: 598, D: 70, S: 5.

sini de kendi birliklerinde teşkilatlandırarak, bunların partiye kurumsal bağlılığı hedefindedir. O günün siyasi havasında, bu hedefini de gerçekleştirmiş olmalıydı.

Sıra, filen partiyle devlet teşkilatını birleştirmeye gelmişti.

Devlet 'şahsileşti'

CHP'nin 1935'deki 4'üncü kongresinde kabul edilen tüzüğünün 95'inci maddesinde parti ile hükümet ilişkisi, "*Parti, kendi bağrından doğan hükümet örgütü ile kendi örgütünün birbirine tamamlayan bir birlik tanır*" şeklinde tanımlanarak⁶⁴¹, devlet teşkilatının partiyle birleştirilmesine işaret edilmişti.

Tartışılıyor olmalı ki, Tekin Alp'in 1936'da yayımlanan kitabı *Kemalizm*'de '*Kemalist Rejimin İleride Yapacağı İşler*' başlığı altında ele aldığı bir konu, parti ve devlet ilişkisi olup, Halk Partisi ile devletin tamamıyla birleştiğini ve böylece yekvücut haline geldiğini iddia etti.⁶⁴² Mevcut devletin zaten partiyle birleştiği tespiti yapılarak, gemi pusulasının parti olduğuna dikkat çeken Tekin Alp'in bu analizi, CHP'nin nasıl bir faaliyet içinde olduğunun da habercisiydi.

Nitekim CHP Genel Başkan Vekili ve Başbakan İsmet İnönü'nün 18.6.1936 tarihli beyannamesi, aslında devletle partinin birleştiğinin ilânıydı. Beyanname-den anlaşıldığı üzere *Dahiliye Vekili, Genel Sekreter* olmakla Genel Başkanlık Divanına alınmakta, vali il başkanı ve umumi müfettişler de, CHP'nin de murakibiydi.⁶⁴³

Başvekil İnönü'den iki ay sonrasında CHP Genel Sekreteri ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın 28.8.1936 tarihli ve parti teşkilatlarına gönderdiği yazıda, artık parti ve hükümet beraberliğine dikkat çekti.⁶⁴⁴ Partiyle devletin idari teşkilatı

641 *CHP Tüzüğü 1935*, Partinin 4. Büyük Kurultayı[nda] Onaylanmıştır, Ulus Basımevi, Ankara-1935, sf. 25.

642 Tekin Alp, *Kemalizm*, Cumhuriyet Gazete ve Marbaası, İstanbul-1936, sf. 186, 195-196, 264-265.

643 *İnönü'nün 18.6.1936 tarihli beyannamesi*: "[...] Cumhuriyet Halk Partisi'nin memleketin siyasi ve içtimai hayatında güttüğü yüksek maksatların tahakkukunu kolaylaştırmak ve partinin inkişafını arttırmak için bundan sonra parti faaliyeti ile hükümet idaresi arasında sıkı bir yakınlık ve ameli bir beraberlik temin edilmesine Genbaşkurca [Genel Başkanlık Kurulu] karar verilmiştir. Bu maksatla: 1- Dahiliye Vekili, Genel Yönetim Kurulu Üyeliğine alınmış ve kendisine partinin Genel Sekreterlik vazifesi verilmiştir. 2- Bütün vilâyetlerde, vilâyet parti başkanlığına vilâyetin valisi memur kılınmıştır. 3- Umumi müfettişler, mıntıkları dahilinde bütün devlet işlerinin olduğu gibi parti faaliyet ve teşkilatında yüksek murakıp ve müfettişidirler. 4- Vilâyetlerde İl Yönetim Kurulunca intihap edilmiş bulunan başkanlar üye durumunu almış ve mensup veya mahallince müntehap mebus başkanların, başkanlık vazifeleri hitam bulmuştur. 5- Bu beyannamenin icaplarını Parti Genel Sekreteri olmuş bulunan Dahiliye Vekili takip edecektir. 6- Yukarıdaki maddeler bütün parti teşkilatına, vilâyetlere ve umumi müfettişliklere tebliğ olunmuştur. Başvekil ve CHP Genel Başkan Vekili İsmet İnönü" (CHP Genel Sekreterliğinin Parti Örgütlerine Genelgesi, cilt: IX, Ankara-1937, sf. 8'den aktaran, İsmail Beşikci, *Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Tüzüğü (1927) ve Kürt Sorunu*, İsmail Beşikci Vakfı Yayınları, İstanbul-2013, sf. 138-139. Beşikçi notu: Kitabın sol üst köşesinde 'Gizlidir, işe özgü ve özeldir' vardır.)

644 *Şükrü Kaya'nın 28.8.1936 tarihli yazısı*: "CHP Genel Başkan Vekili ve Başvekil İsmet İnönü'nün 18.6.1936 tarihli beyannamesinde söylediği gibi parti ve hükümet beraberliğinin sebebi, Cumhuriyet Halk Partisi'nin memleketin siyasi ve içtimai hayatında güttüğü yüksek maksadın tahakkukunu ko-

arasındaki mesafeyi kapatan bir süreç izledi ve sonunda partinin il başkanı vali, genel başkanı Cumhurreisi ve genel başkan vekili Başbakan ve genel sekreteri de Dahiliye Vekili oldu.

Resmen parti ve devlet kaynaştırılmıştı.

CHF'nin 1931'deki "Cümhuriyet Halk Fıkrası'nın daimi Umumi Reisi, Fırkayı kuran Gazi Mustafa Kemal Hazretleridir" hükmü⁶⁴⁵, sonraki 1935'deki kongrede "[CHP] Partinin değişmez genel başkanı, onu kuran Kamâl Atatürk'tür"⁶⁴⁶ olarak değiştirildi.

Günlük hayatta parti ve devlet görevi birlikte kullanıldı: CHP Genel Başkanı [ve Reisicumhur] Kamâl Atatürk⁶⁴⁷ ve Başbakan ve CHP Genel Başkan Vekili İsmet İnönü⁶⁴⁸ gibi yazıldı.

Bir diğer önemli olgu da, Adliye, Milli Müdafaa, Dahiliye, Maarif, Ziraat, İktisat, Nafia, Sıhhat ve İçtimaiyat vekâletlerinde Siyasi Müsteşarlıklar kurulmasıdır. Müsteşarlıklara mebuslar tayin edildi. Böylece parti ve hükümetin birliği daha da pekiştirildi. Mebuslar müsteşar sıfatıyla icra organında görev aldı.⁶⁵⁰

1936'da devletle CHP'nin birleştirilmesiyle ilgili faaliyet, Atatürk'ün 1937 yılında Meclis'in açılışında yaptığı konuşmasının da konusuydu. Parti ve devlet teşkilatı birliği, vatandaşlar arasında ayırım yapılmadığının göstergesi olarak sunuldu.⁶⁵¹ Atatürk'ün bu değerlendirmesiyle ilgili Taha Parla'nın, analizi şöyledir:

laylaştırmak ve partinin inkişafını arttırmak ve hızlandırmaktır. Hükümet ve parti beraberliğini, bütün kudreti hükümete vererek parti teşkilatını daha az ehemmiyetli görmeye mütehamil bir zihniyet şeklinde telakkiye mani olmak lazım geldiği gibi, esas meselenin partiyi kuvvetlendirmek ve partinin gayelerini daha kolaylıkla gerçekleştirmek için hükümetin tam yardımını temin etmek olduğu tebarüz ettirilmelidir (belirtilmelidir)." (CHP Genel Sekreteri ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın 28.8.1936 tarih ve 1/849 sayılı yazısı, için, CHP Genel Sekreterliğinin Parti Örgütlerine Genelgesi, cilt: IX, Ankara-1937, sf. 9, aktaran, İsmail Beşikci, *age*, sf. 140.)

645 CHF Nizamnamesi-1931, madde 2, için Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 451.

646 CHP Tüzüğü-1935, madde 2, için, CHP Tüzüğü-Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara-1935, sf. 3.

647 *Cumhuriyet*, 11.4.1935, sf. 1 ve 10.5.1935, sf. 1.

648 BCA-F: 030.10/K: 79, D: 523, S: 7.

649 Türkiye Reisicumhuru [ve] CHP Genel Başkanı İsmet İnönü (*Idare*, Mart 1939, sayı: 132, sf. 231.) ve Reisicumhur ve CHP Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü (*Idare*, Mayıs 1939, sayı: 134, sf. 481.) ve CHP Genel Başkan Vekili ve Başbakan Celal Bayar (*Idare*, İlkincikânun 1939, sayı: 130, sf. 14.) ve Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya (BCA-F: 490.01./K: 978, D: 792, S: 1 ve F: 030.10./K: 79, D: 523, S: 7 ve F: 030.10/K: 79, D: 523, S: 8.) ve CHP Genel Sekreteri ve Dahiliye vekili Şükrü Kaya, vali ve CHP [II] Başkanlarına gönderdiği tamim (*Idare*, Birinciteşrin 1937, sayı: 115, sf. 1094.) ve Çanakkale, Burdur ile Konya örneği: Çanakkale CHP İlyönkurul Başkanı ve Vali ile Burdur Vali ve CHP Başkanı ile Konya Vali ve CHP Başkanı (BCA-F: 490.01./K: 978, D: 792, S: 1.) ve Partinin gönderdiği yazıda hitap: İlбай ve CHP İl Yönetim Kurulu Başkanlığına (BCA-F: 030.10/K: 79, D: 523, S: 7.) ve Üçüncü Umumi ve CHP Müfettişi Tahsin Uzer (BCA-F: 030.10/K: 71, D: 466, S: 10.)

650 *Ayin Tarihi*, sayı: 40 ve 48, Nisan-İkinciteşrin 1937, sf. 12-108'den aktaran, İsmail Beşikci, *age*, sf. 142.

651 *Atatürk'ün beyanatı şöyle*: "Memnuniyetle görmekteyiz ki Cumhuriyet rejimi, yurdumuzda huzur ve sükûnun en iyi yerleşmesini temin etmiş bulunuyor. Vatandaşlar ve bu yurttan oturanlar, Cumhuriyet kanunlarının eşit şartları altında kendileri için hazırlanan hürriyet, refah ve saadet imkânlarından azami istifade etmektedirler [...] Derhal bildirmeliyim ki, ben ekonomik hayat denince; ziraat, ticaret, sanayi faaliyetlerini ve bütün nafia işlerini, birbirinden ayrı düşünülmesi doğru olmayan bir kül

“Devlet güdüm ve denetiminde bir ekonomik ve kültürel (-toplumsal) yaşam; Avrupa faşizmlerinin entegralist (bütünlükçü/bütüncü) ve totaliter (kapsayıcı) kuramlarını anımsatan, kültürel ve toplumsal alana siyasal alana karşı özerklik tanımayan, onları devlet içinde eriten, millet-devlet, halk-hükümet, toplum-siyasal iktidar özdeşliği kuran bir yaklaşım. Ve tabii bu bütünleşmeyi sağlayacak ‘mekanizma’ da tek parti: ‘(B)izim devlet idaresindeki ana programımız, Cumhuriyet Halk Partisi programıdır.’[...] Millet de eşittir parti ve parti de eşittir millet olunca, devre tamamlanıyor. Atatürk’ün öncesinde böyle ifadeleri vardır. 1925’te İzmir’de ileri gelen memurlara yaptığı konuşma[da], ‘Bugünkü hükümetimiz, teşkilâtı devletimiz doğrudan doğruya milletin kendi kendine, kendiliğinden yaptığı bir teşkilâtı devlet ve hükümettir ki, onun ismi Cumhuriyettir. Artık hükümet ile millet arasında mazideki ayrılık kalmamıştır. Hükümet millettir ve millet hükümettir’ [demiştir.] Asıl vurgu, toplum-devlet-parti üçlemesini karizmatik şefin şahsında cisimleşmesinedir.”⁶⁵²

Parla’nın analiziyle, millet partiyle ve parti de liderle eşitlendiği için, toplum-devlet-parti üçlemesi Atatürk şahsında gerçekleşmiştir. Aslında devlet ‘şahsileşmişti’!

Bayar’ın Başvekilliği

Reisicumhur Atatürk, 25.10.1937’de Celâl Bayar’a gönderdiği iki yazının ilkinde İsmet İnönü yerine Başvekilliğe tayin edildiğini ve ikincisinde, İcra Vekilleri Heyeti Listesinin uygun bulunduğunu belirtti. Bayar hükümeti 8 Kasım 1937’de güvenoyu aldı.⁶⁵³

Bayar, 25 Ekim-11 Kasım 1938 ve 11 Kasım 1938-25 Ocak 1939 tarihleri arasında iki kez başbakanlık yaptı. Reisicumhur’un Atatürk olduğu ve Dersim kırımının yapıldığı Bayar’ın Başvekilliğinin birinci döneminde İnönü’nün 11 bakanından 9 tanesi aynen görev aldı ve sadece Sıhhat ve İçtimai Muavenet ile Ziraat Vekili değişti.⁶⁵⁴

İsmet İnönü’nün Başvekilliği bırakması ve Celâl Bayar’ın Başvekil olmasıyla ilgili tartışma bugün de gündeme geliyor. İnönü, Atatürk’le arasında geçen

sayarım [...] devlet, fikir ve ekonomi hayat mekanizmaları, birbirlerine bağlı ve birbirine tâbidirler [...] Aziz milletvekilleri, Dünyaca malûm olmuştur ki, bizim devlet idaresindeki ana programımız, Cumhuriyet Halk Partisi programıdır [...] Bizim yolumuzu çizen: içinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk milleti [...] Geçen yıl içinde [1936], parti ile hükümet teşkilatını birleştirmekle vatan-daşlar arasında ayrılık tanımadığımızı fiilen göstermiş olduk. Bu hadisenin bizim, devlet idaresinde kabul ettiğimiz, ‘kuvvet birdir ve o millettir’ hakikatine uygun olduğu meydandadır.” (5. Dönem 3. Toplanma Yılına Açarken-1937’den aktaran, Taha Parla-2, sf. 183-184.)

652 Taha Parla-2, sf. 185-187.

653 *Resmî Gazete*, 26.10.1937, sayı: 3744, sf. 8897; TBMM’nin 8.11.1937 tarih ve 1015 sayılı kararı, *Resmî Gazete*, 9.11.1937, sayı: 3754, sf. 8935.

654 *Dünden Bugüne Başbakanlık*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004, Sf. 226-227.

tartışma konusunu, Hatay, İtalyanlar ile ilişkilerin yer aldığı Nyon meselesi ve Atatürk Orman Çiftliği meselesi olarak sıraladı.

Başvekaletten ayrılmanın gerekçelerini böyle açıklayan İnönü ve böylece Fethi Okyar'ın 3 ay 12 günlük süre hariç Cumhuriyet'in ilanı ertesinden 30 Ekim 1923'den 25 Ekim 1937'ye kadar 13 yıl 11 ay 25 günlük Başvekalet döneminin sonuna gelinmişti. Atatürk'ün, görevi Celâl Bayar'a vereceği kararını, 'münasiptir' şeklinde yanıtladı İnönü. 17 Eylül 1937'de Çankaya Köşkünde sert tartışmanın yaşandığını ve 18 Eylül'de Ankara'dan İstanbul'a trenle birlikte gittiklerini belirten İnönü, böylece Başvekillikten ayrılmaya birlikte karar verdiklerini ifade etti.⁶⁵⁵

İnönü'nün anılarında kaleme aldığı Atatürk'le arasının açılmasına neden olan üç konu, sonrasında yapılan araştırmalarda aynen değerlendirildi. Sadece çiftlik meselesiyle⁶⁵⁶ ilgili bazı farklı noktalara değinildi. Bomonti Bira Fabrikasıyla ilgili Cumhurbaşkanı Umumi Kâtibi Hasan Rıza Soyak araştırır ki, İnönü'nün eniştesi Kudüslü Abdülrezzak Bomonti şirketinin İdare Meclisi üyesidir. İnönü'nün tavrının gerekçesinde bunun üzerinde önemli duruldu.

Anadolu Ajansı 20 Eylül 1937'de geçtiği haberinde, İnönü'nün, 1,5 ay iznili olarak görevden ayrıldığını ve yerine Celâl Bayar'ın atandığını yazdı.⁶⁵⁷ Böylece mevcut durumdan halk da bilgilendi.

655 1936 ve 1937'yi olayların biriktiği, yorgunluğun ve gerginliğin arttığı yıllar olarak değerlendiren İnönü, Başbakanlıktan ayrılma konusuyla ilgili anılarında yazdığı üç konuyu özetliyorum: 1- *Hatay meselesi*: Cumhurreis Atatürk Hatay için icabında askeri bir harekât düşünüyordu, ben buna karşıydım. Hatay'dan dolayı Fransa ile Türkiye'nin arasının açılmıştı. Erkânı Harbiyeyi Umumiye Reisi Fevzi Çakmak ile konuyu görüştüm ve çalışmaların sürdüğünü söyledi, askeri harekâtın mahzurunu anlattım. 2- *İtalya ile münasebetler*: Askeri ve siyasi mesele olan Hatay meselesinin 1937'de kesin olarak neticeye ulaştı. Bu sırada bir başka dış sorun vardı. İtalya ile münasebetlerin gündeme geldiği Nyon meselesi. İtalya'nın Habeşistan seferi sırasında Milletler Cemiyeti'nin kararıyla, Akdeniz'de İtalyan gemilerine karşı Akdeniz'deki devletlerin ortaklaşa tedbir alınması istendi. Ben, İtalya ile ilişki kurarak, bunun sonunda bir karara varılmasını düşünüyordum. 1937 yazında Cenevre'deki toplantıya katılan Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüştü Aras'a bu yönde talimat verdim. 10 Eylül 1937'deki Nyon Konferansı'na bütün Akdeniz ve Karadeniz'le kıyısı olan ülkeler katıldı. İstanbul'da Florya'da tatilde olan Reisicumhur Atatürk, görüştüğü vekil Aras'a bazı talimatlar verdi. Bir gün Başvekil, Reisicumhurun talimatının üzerine, İstanbul'a giderek Atatürk'le görüştüm ve sonunda mutabakata vardık. 3- *Çiftlik olayı*: Atatürk Orman Çiftliği ile ilgili konu görüldü. Çiftliğin Ziraat Vekâleti tarafından alınması konusunun vekil Celâl Bayar'a söylendiğini Yugoslavya ziyareti dönüşünde öğrendim, çiftliğin satın alınmasına karşı çıktım. Çünkü harcamalar zaten bizzat Hazine tarafından yapılıyordu. Çiftliğin bu halde yeniden Hazine'ye satılması doğru değildi. Sonunda Hazine'ye verilmesi yönünde karara varıldı. Ali Çetinkaya itiraz etti. Çiftlikteki bira fabrikasının Hazine'ye devredilmek istenmediğini sonradan öğrendim ve bunun üzerine Atatürk'le görüştüm. Atatürk, Bomonti Bira Fabrikası'nın devlete intikalinin gerektiğini söylemişti, ama fabrikanın Danıştay'da açtığı dava gündemdediydi. Bu çiftlik meselesi de tartışılan bir konuydu. (İsmet İnönü, *İsmet İnönü Hatıralar*, Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, İstanbul, Ağustos 2006, sf. 540-557.)

656 Reisicumhur Kamâl Atatürk'ün Hazine'ye bağışladığı servetiyle ilgili bakınız: Nevzat Onaran, *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930)*, *Emvâl-i Metrâkenin Tasfiyesi-II*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013, sf. 525-537.

657 Falih Rıfkı Atay, Çankaya, Bateş, İstanbul, 1998, sf. 494-498; Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, cilt: 1. 2. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2003, sf. 24-76; Nurşen Mazıcı, *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi (1937-1939)*, Der Yayınları, İstanbul, sf. 37-41.

Bayar, Başvekil olmasıyla ilgili esas sebebini yine kendisi açıkladı, yıllar sonra. Bayar'ın gazetecilere söylediği anılarına göre İnönü'nün başbakanlıktan ayrılmasının temel nedeni Dersim konusundaki anlaşmazlık olduğunu Cüneyt Arcayürek yazdı:

"Atatürk ve Mareşal Çakmak oturmuş, konuşmuşlar. Tunceli'yi temizlemek lazım geldiğine inanmışlar. İnönü'nün temizlik yapmaya fazla istekli olmadığını bildiklerinden, Celâl Bayar'a sormuşlar, yapar mısın, diye. Celâl Bey, bize anlattıydı, yaparım demiş, girişmişler. İsmet Paşa'da bir parça Kürt kanı vardı. Erdal (İnönü) Bey de, bir-iki kez, bizde biraz Kürt kanı var, demişti."⁶⁵⁸

İnönü'nün Başvekillikten böylesi bir tartışma sonunda gittiği anlaşılıyor. Çünkü Başvekil olarak İnönü, 14 Haziran 1937'de ve 18 Eylül 1937'de Meclis'te yaptığı konuşmada, Dersim'deki harekât hakkında bilgi vermiş ve gelinen aşamayı anlatmıştı:

"İslahat programına mukavemet ve muhalefet etmek istediler. Bu bizi tarihini tam söyleyemiyorum, Mart nihayeti-Nisan bidayetlerinde hususi askeri tedbirler almağa icab ettirdi [...] Bugünkü vaziyet şudur: Orada jandarma ve hükümet kuvveti tamamilen teessüs etmiştir. Tunçeli'nde ıslahat programı olarak düşündüğümüz tedbirler fasıla görmeksizin devam etmektedir [...] 14 Haziran bugün aldığım rapora göre şimdiye kadar olan zaiyat jandarma, asker ve muhafız korucusu olmak üzere 13 şehid, 18 yaralıdır. Bunların içinde bir tanesi subaydır, teğmendir [...] Bugünkü vaziyette arkadaşlar tekrar ettiğim gibi jandarma, hükümet vaziyete tamamen hâkimdir. Kâfi derecede askeri kuvvet orada hazır. İslahat programı takip olunmaktadır."⁶⁵⁹

İnönü'nün 18 Eylül 1937'de ki beyanatında yine Dersim'e değinmişti:

"Cümhuriyetin ıslahat ve imar programına muhalefet eden bütün engeller ortadan kaldırılmış ve program bir an fasıla vermeksizin ilerletilmekte bulunmuştur [...] dün akşama kadar, yani 17 Eylül'e Dersim harekâtının başından itibaren verilen zaiyat şudur: Bir subay şehid, 4 subay yaralı. 28 er şehid ve 46 er yaralı. Bir bekçi şehid, bir bekçi yaralı [...] İsyana iştirak edenlerden 265 maktul (ölü) vardır. 20 yaralı, 27 yakalanmış ve müsademe esnasında 849 kişi teslim olmuştur."⁶⁶⁰

İnönü, Başvekillikten ayrılmadan önce Dersim'de askeri harekât hakkında verdiği bu bilgi, vaziyete hâkim olduğu ve belirlenen programın icrasına devam edildiğidir.

658 Cüneyt Arcayürek, *Büyüklerle Masallar, Küçüklerle Gerçekler*, sf. 81'den aktaran, Yalçın Doğan, *Savru-lanlar, Dersim, 1937-1938 Hatta 1939*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul-2012, sf. 209.

659 TBMM ZC, V/19-14.6.1937, sf. 315.

660 TBMM ZC, V/19-18.9.1937, sf. 344.

İnönü'nün Kürt kanı meselesine girmeden, İnönü Dersim'de hükümetin ve jandarmanın vaziyete hâkim olduğunu söyledi, ama Celâl Bayar'ın yıllar sonra anlattığı gibi bu hâkimiyet, Atatürk ve Celâl Bayar tarafından yeterli bulunmamış ve 1938'deki kırım planlanmıştır. Bayar'ın Dersim'deki rolü, 1938'de partisi CHP tarafından 1950'lerdeki seçimde gündeme getirdiği raporlaştırıldı, bir eski CHP'li tarafından.

DP'li Necmeddin Sahir Silan, eski partisi CHP'nin 1954 seçimlerine hazırlık olarak Elazığ, Bingöl, Ergani ve Erzincan'da 1938'de Dersim'deki '*tedip ve tenkilin hareketinin*' sorumlusunun dönemin Başvekili Celâl Bayar olduğu propagandalar yaptığını ve ayrıca Atatürk düşmanlığının yayılmasına hizmet ettiği iddiasındadır. Tunçeli hareketleriyle 'Alevi Türklerin' imha ettirilmesine aziz Atatürk ile Celâl Bayar'ın emir verdiği tarzında kötü ve ayırıcı telkinler ve tahrikler yapılmakta olduğunu raporlaştırdı.⁶⁶¹

CHP, DP'yi eleştirmek adına yıllar öncesinde Dersim'de yapılanlarla ilgili olarak Celâl Bayar'ı hedef göstererek, kişiselleştirmekte ve Bayar'ın o dönem CHP'nin Başvekili yani iktidarda CHP hükümetinin olduğunu unutturma gayretindedir.

Ebedi Şef'ten Milli Şef'e

Atatürk'ün ölümünden⁶⁶² bir gün sonra TBMM'nin 11 Kasım 1938 tarihli kararıyla Malatya Mebusu İsmet İnönü 348 rey ile ve ittifakla Reisicumhurluğa seçildi.

Seçimin ardından Reisisumhur İsmet İnönü, Meclis'e hitaben yaptığı konuşmada, "Kadir bilen ve büyük evlâd yetiştiren milletimizin yüreğinde, (Kemal Atatürk) adı, sevgi ve hürmet içinde ebedi olarak yaşayacaktır. (Şiddetli alkışlar) Şükran ve tazim hislerimi söylemeğe çalışan sözlerimin sizin muhabbet ve takdir duygularınızı da aksettirdiğine eminim. (Alkışlar) [...] Türk milletini az zamanda büyük bir medeniyet seviyesine yükseltmiş, Türk milletine en kısa yoldan temiz cemiyet hayatını, feyizli terakki yollarını açmış olan inkılâplar, kalp ve vicdanımızın en aziz varlıklarıdır. (Alkışlar) [...] Geçmişte büyük zorlukları yenmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi, gelecekte de büyük saadetlerin, zafer ve muvaffakiyetlerin başlıca kaynağı olacaktır. (Allah seni var etsin sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar)" dedi.⁶⁶³

İnönü'nün Cumhurreisi seçilmesinden beş gün sonra 16 Kasım'da Başvekil Celâl Bayar, konuşmasında, hayli erken davrandı, ebedi şefin ardından yeni

661 Necmeddin Sahir Silan, *Doğu ve Doğu Güney İllerimiz İle İlgili Muhtelif Konular* (1952), DP'ye sunduğu 20.9.1952 tarihli rapor, Tarih Vakfı-1, sf. 459, 461, 464.

662 *Cumhuriyet*, 10.11.1938, sf. 1 ve 11.11.1938, sf. 1 ve 4. Kasım ayını sonunda Atatürk'ün vasiyeti açıklandı: *Cumhuriyet*, 29.11.1938, sf. 1 ve 3.

663 TBMM'nin 11 Kasım 1938 tarih ve 1064 sayılı kararı ve İnönü'nün konuşması, için, *Resmî Gazete*, 12.11.1938, sayı: 4061, sf. 10855-10856; *İdare*, Birincikânun 1938, sayı: 129, sf. 813-816; *Cumhuriyet*, 12.11.1938, sf. 1.

bir reis belirledi. “Aziz varlığını her kuvvetin fevkinde telâkki ettiğimiz ve öyle olduğuna da inandığımız Şefimizi kaybettik” diyen Bayar, konuşmasını şöyle sürdürdü:

“Resmî bir lisanla bu maruzatımı bildirirken, inkilâbın ve Atatürk rejiminin en mümtaz bir siması ve Türk Milletinin Büyük Evlâdı olan, İkinci Reisimiz İnönü’nün, Cumhurreislik devrinin, milletimiz için müteyemmen ve me’sut olmasını temenni ederim, buna şahsan emin olduğumu ifade eylerim (Bravo sesleri, sürekli ve şiddetli alkışlar).”⁶⁶⁴

1938 yılı sonunda yapılan olağanüstü kurultayda Cumhurreisi İsmet İnönü ittifakla CHP başkanlığına seçildi; Atatürk partinin ebedi başkanı ve Milli Şef İnönü de değişmez başkandı.⁶⁶⁵ Ardından 1939’daki tüzük değişikliğiyle, CHP’de İsmet İnönü de, “Partinin Değişmez Genel Başkanı” (madde 3) oldu⁶⁶⁶ ve böylece partinin Ebedi Şef Atatürk’ten sonra yeni şefi, Milli Şef İnönü idi.

Artık CHP’nin ve devletin tek hâkimi Ebedi Şef’ten sonra Milli Şef’tir! Şeflik sistemi yapısal bir karakter almış olup, 2000’li yıllarda bile halen uygulanmaktadır!

1.4- SONUÇ: HİRİSTİYANLAR ANADOLU’DAN TASFİYE EDİLDİ

Ermenilere ve Rumlara uygulanan tasfiye politikasını, Türk-millî devleti özelinde *Osmanlı ve Cumhuriyet’in devamlılığını*, merkezileşmeyi kurumsallaştırma siyasetini inceledim. İki emperyalist kampın savaşında, *Almanya güdümündeki Osmanlı yenildi*, belli bölgeleri işgal edildi. Bu anlamda Çanakkale ve Sarıkamış dâhil her cephe, iki emperyalist kampın savaşıydı. Savaşın sonunda Anadolu kan gölüne döndü, Osmanlının asker ve sivil insan kaybı 3,5 milyon civarındaydı.

Osmanlı’ya bunu yaşatan İttihat ve Terakki’nin önder kadrosu Talât, Cemal ve Enver ile diğerleri, Mondros Mütarekesinin imzalanmasından iki gün sonra Almanya’ya kaçtı. Geride kalan İttihatçılar, Anadolu’da 1919-1920’lerde Mustafa Kemal önderliğinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinde toparlandı ve *Türk Kurtuluş Savaşını teşkilatlandırdı*. Ege’nin Yunan askeri işgalinden kurtarılmasından sonra saltanatın ilgasiyle Cumhuriyet’e giden yol açıldı.

Sürecin bir sonucu olarak, Osmanlı’dan Anadolu’ya ve *Cumhuriyet’e miras politik zihniyet ve kadro Türkiye’ye hâkim oldu*. 9 Eylül 1922’de İzmir işgalden kurtarıldıktan sonra Büyük Millet Meclisi’nin 30 Ekim 1922 tarih ve 307 sayılı kararıyla, Türkiye’nin Osmanlı mirasçısı olduğuna resmîyet kazandırıldı.

664 Resmi Gazete, 17.11.1938, Sayı: 4065, sf. 10871-10872 [sayfalar karışmış, 10875-10876 olacak, N.O.].

665 Cumhuriyet, 27.12.1938, sf. 1.

666 Avni Doğan, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, Dünya Yayınları: 8, İstanbul-1964, sf. 236-237; Cemil Koçak, *Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, cilt: 1, 2. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2003, sf.164-171.

Osmanlı'yı yıkıma götüren politik zihniyet ve kadronun Türkiye'ye hâkimiyetiyle, geçmişe yönelik sorgulama ve soruşturma faaliyeti yapılmadı. Bunun içindir ki, Ankara'da Meclis toplanmadan önce Osmanlı'nın kendi sisteminde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni yargılaması bile yok sayıldı. Böylesine organik ilişkinin sonucudur ki, *İttihat ve Terakki'nin temellendirdiği Türk milliyetçiliği* kabul edildiği için, genelinde Osmanlı milletlerini ve özelinde Ermenilerin can ve mal güvenliğini imha politikası aynen benimsendi.

Dışarıdan ziyade *iç düşman* algısıyla varlığını güçlendiren Türk milliyetçiliği açısından, Türk Kurtuluş Savaşı *hem dâhili hem de işgale karşı* savaşın birlikte sürdürüldüğü yıllardı. Dâhili düşman olarak nitelendirilenler, varlığı yok edilmesi gereken millet olarak tespit edildiği için böyle bir savaşın kurbanı olmuşlardı. 1915'lerde Ermeniler ve 1920'lerde Rumlar, millet olarak silahla direnen konumda değillerdi. Zaten millet olarak Ermeniler direnselerdi, sırf Talât Paşanın kaydına göre *924 bin Ermeni*⁶⁶⁷ birkaç ayda kolayca sürülemeyeceği gibi, sürülmeleri anında pek çok yerde direniş göstermeleri gerekirdi, ama böyle bir şey yaşanmadı. Benzer durum 1920'lerde Rumlar için de geçerliydi. Osmanlı'nın yıkımının ardından varoluş gayreti sürdürdüğü bir sırada Ankara'nın, tahmini *700-900 bin Rum'u Anadolu'dan kovalaması* veya kaçırması kolayca olamazdı.

1920-1922'deki Türk Kurtuluş Savaşı, İtalya, Fransa ve İngiltere'ye karşı masa başında kazanıldığı ve fiilen silahlı direnişin işgalci Yunan ordusuna karşı verildiği bir dönemdi. Bu anlamda *7 düvelle savaş* bir tür propaganda aracıydı. Aslında İngiltere ile savaşma durumu Musul özelinde vardı ve bu, Mustafa Kemal tarafından⁶⁶⁸ bizzat Meclis'te ifade edilmiş ve Meclis de bundan kaçınmıştır!

Büyük olasılıkla 7 düvel hikâyesinin ardında *Lenin önderliğinde Ekim Devrimi'nin* iki emperyalist kampın savaşını çökertmesi, Rusya'yı savaş dışına çıkartması ve Anadolu'da Türk Kurtuluş Savaşı'na finansman ve teçhizat desteğinde bulunması vardı. Lenin Sovyetleri'nin desteği öylesine etkilemiştir ki, 18 Ekim 1920'de BMM Reisi Mustafa Kemal'in onayıyla *[Resmi] Türkiye Komünist Fırkası* kuruldu⁶⁶⁹ ve 1921 Anayasası'yla vilâyetler düzeyinde muhtariyeti içeren bir sistem getirildi, ama muhtariyetin gereği hiçbir zaman yapılmadı. Hatta 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilânıyla ilgili 1921 Anayasasındaki değişikliklerle, muhtariyet maddesi de anayasadan çıkartıldı.

Dönemin politik önderi Mustafa Kemal, sadece BMM Reisi ve 1921 Ağustos'tan itibaren *Meclis'in alanıyla ilgili* yasama yetkisine sahip bir Başkumandan değil, varsa sözü Meclis'e karşı söylemekten de çekinmeyen bir liderdi. Nitekim Mustafa Kemal, Mayıs 1922'de Başkumandanlık süresinin uzatılması müzakeresinde *"ya ben, ya da"* ikilemini açıktan ifade etti. Hatta 9 Eylül 1922'de *İzmir*

667 Murat Bardakçı, *Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi*, Everest Yayınları, İstanbul-2008, sf. 77.

668 TBMM GCZ, 3-27.2.1339 (1923), sf. 1317-1319.

669 TBMM GCZ, 1-22.1.1337 (1921), sf. 334-335; Feridun Kandemir, *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul.

ışgalden kurtarıldıktan sonra, İzmir'den Ankara'ya gitmeyen Başkumandan Mustafa Kemal, dönemin Başbakanı Hüseyin Rauf u [Orbay] İzmir'e çağırdı ve bunun Meclis'teki müzakeresi de hayli tartışmalı geçti. Başkumandan Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi'ne Ege'nin ve İzmir'in ışgalden kurtarıldığı resmî bilgisini, tam 17 gün sonra 26 Eylül 1922'de verdi.

Cumhuriyetin ilanı öncesinde 15 Nisan 1923'te sistemin karakterini belirleyen çok önemli kanuni bir düzenleme yapıldı. Kabul edilen 333 sayılı kanunla⁶⁷⁰ öylesine bir sistem oluşturuldu ki, sahibinin başında olmadığı her mülke devlet el koydu. Ne tesadüf ki, *bu mülkler esas olarak Hristiyanlara aitti*. Bu kanunla, İttihatçıların sürülen Ermenilerin ve diğer milletten insanların mallarının yağmalanması sistemi, kalıcı hale getirilmekle birlikte, 1915'lerde *sürülenden* başka 1920'lerde sahibi '*fırarı ve tegayyüb*' denilerek her '*sahipsiz*' mülk devletin oldu.

333 sayılı kanundan başka bir diğer önemli düzenleme de, Lozan Antlaşmasının 23 Ağustos 1923 tarihli dört kanunla⁶⁷¹ kabul edilmesiydi. Antlaşma, Türkiye'nin varlığının tescillenmesi açısından önemli olup, bir yönüyle o güne kadar İtalya ve Fransa ile masa başında halledilen anlaşmanın uluslararası sahada onaylanması anlamına gelmekteydi. Öyle de oldu. Bir diğer önemi, cephede sadece Yunanistan'la savaşılan Türk Kurtuluş Savaşı döneminin bitmesiydi.

Lozan'ın Anadolu Hristiyanları açısından farklı bir yeri vardı. 1914'te bugünkü TC sınırı içinde Osmanlı'nın resmi verisine göre Hristiyan (ve Musevi) nüfus payı yaklaşık yüzde 20 olup, 1914-1923 tasfiye döneminin sonucu olarak 1927'de yüzde 2,8'e geriledi.⁶⁷² İşte Lozan'la 1923 yılına kadarki devlet faaliyetiyle yerinden yurdundan edilen Ermeniler, Süryaniler ve Rumlar özelinde 3 milyon Hristiyan'dan Anadolu'nun temizlenmesi uluslararası düzeyde onaylanmış oldu. Diğer bir ifadeyle de, *Anadolu'nun fiilen Sünni İslâmlaşmasını ve Türkleşmesini* onaylamaydı. Artık *Anadolu'nun tamamen Türkleşmesinin* hedefindeyse Kürtler vardır.

Lozan'da Küçük Asya Rumlarının durumuya hiç tartışılmadı, Türk-Yunan heyetleri kendi devletlerinin çıkarına baktı. 30 Ocak 1923'te Türkiye-Yunanistan mübadele antlaşması imzalandığında Küçük Asya'dan Yunanistan'a resmen 112 bin Rum gitti. Bu, esas olarak Türk Kurtuluş Savaşı döneminde, Karadeniz'de Pontoslular özelinde olduğu gibi *Rumların tüm Küçük Asya'dan tasfiyesinin veya kaçmasının* sonucuydu. Ege ve Trakya'nın bir kısım Rum'u da, 8-9 yıl önce aynı şekilde yine kovalanmıştı. Türkiye için *Lozan'da imzalanmayan konu Musul'du*. Sonrasında müzakereye rağmen, İngiltere'nin istediği oldu ve Musul Irak'ta kaldı.

Musul nedeniyle Meclis'te *Kürdistan mebusları* sesini Lozan'a duyurmak için kürsüde yaptıkları konuşmada, Musul'un Türkiye'ye verilmesinin gereği

670 15 Nisan 1339 (1923) tarihli ve 333 no'lu kanun, *DÜSTUR*, 3. Tercip, cilt: 4, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 65-67; *TBMM ZC*, devre: I, sene: 4, cilt: 29, 14 ve 15 Nisan 1339 oturumu, sf. 138-146 ve 159-175 ve Fihrist-sf. 4.

671 23 Ağustos 1923 tarih ve 340, 341, 342 ve 343 sayılı Lozan Sulh Muahednamesinin Kabulüne Dair Kanun, *TBMM ZC*, II/1-21 ve 22 ve 23.8.1339, sf. 111-241 ve 245-261 ve 264-291.

672 Kemal H. Karpat, *age*, sf. 208-227; *Umumi Nüfus Tahriri* (1927), sf. xvii, lx.

üzerinde dururken, Türk ve Kürt'ün bir olduğu ekseninde konuştu. *Bitlis Mebusu Yusuf Ziya*, “Şark vilâyetlerimizi Musul, Kerkük ve Süleymaniye’den ayırmak onları felcetmektir” ve *Dersim Mebusu Diyab Ağa*, “İsmimiz de, dinimiz de, Allahımız da birdir. Ne Türklük, ne Kürtlük davası vardır” dedi.

Lozan’ın imzalanması ve Cumhuriyet’in ilânı ardından merkezi yapılanmanın güçlendirilmesiyle ‘*tek millet, tek dil*’ düsturu resmileştirildi. Şeyh Said Hareketi ardından yürürlüğe konulan *Takrir-i Sükûn Kanunu* ile düne kadar Mustafa Kemal’le birlikte olan Kâzım Karabekir, Rauf [Orbay] gibi Müdafaa-i Hukuk önderlerine kadar uzanan tasfiye yapıldı. Böylece yeni oluşan parlamentodaki muhalefet bastırıldı, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatıldı. Meclis dışı muhalefet de payını aldı, hatta İzmir Suikastı yargılamasıyla İttihat ve Terakki’nin geride kalanları idam dâhil türlü cezalarla tasfiye edildi.

Takrir-i Sükûn Kanunu ile tüm muhalefetin bastırıldığı gibi merkezi iktidarın hukuki yapılanmasına yönelik Medeni Kanunun, Türk Ceza Kanunu vesaire kanunlar bu dönemde yürürlüğe kondu. Dönemin Başvekili İsmet, *Takrir-i Sükûn Kanunu* icraatından o kadar memnundu ki, kanunun 4 Mart 1925-4 Mart 1929 dönemine ait dört yıllık icraatıyla ilgili yaptığı değerlendirmede, 100 yıllık işin bu sürede yapıldığına dikkat çekti. Başvekil memnundu, çünkü yargıdan, yasamaya ve yürütmeye uygulanan sistemle devletin merkezi yapısı daha da güçlendirildi ve tek parti sistemi yapısallaştırıldı.

Yine bu dönemde çıkartılan pek çok kanunla devletin el koyduğu ve *emvâl-i metrûke* denilen Hristiyan milletlere Ermeni ve Rumlar ile diğerlerine ait bağ, bahçe, tarla, han ve apartman dağıtıldı, satıldı ve ardından yeni sahiplerine tapulandırıldı. Bu kanunlarla *mülkiyetin Türkleştirilmesinin sistemi kalıcılaştırıldı* ve bu kanunlar 1980’lerin sonuna kadar yürürlükte kaldı.

Sadece bu da değil, Kürtlerin Türkleştirilmesinin programı *Şark Islahat Planı* zihniyeti de 1925’ten bugüne aynen yürürlüktedir. Öncesinde 1921’de *Koçgiri* imhası yapıldı. Şark Islahat Planı dâhil tüm *Takrir-i Sükûn Kanunu* icraatı, devletin vatandaşına *Türk olmayana* yaşam hakkı tanımayacağını pratiğiydi. Laiklik de bu dönemde 1924 Anayasası’na girdi, ama hiçbir zaman laikliğin Türkiye pratiği Hristiyan, Musevi ve Alevi-Kızılbaşlara rahat ve huzurlu bir ortam sağlamadı. *Türk tipi laiklikle* TC, dinler karşısında eşit mesafede konumlanmadı ve *Sünni İslâm kimliğiyle* diğer dinden TC vatandaşlarının asimilasyonunu esas aldı.

Takrir-i Sükûn Kanunu icraatının bir diğer önemli sonucu da, Mustafa Kemal’in reisi olduğu Cumhuriyet Halk Fırkası’nın [CHF ve sonradan CHP] tek parti iktidarının pekiştirilmesiydi. Bu hiç zor olmadı, muhalefete hiçbir şekilde fırsat verilmediği ortamda, öylesine mebus seçim sistemi oluşturuldu ki, *CHF Reisi Mustafa Kemal*’in belirlediği ve açıkladığı adayların tümü kazandı. Böyle bir sistemin sonucu olarak 1923-1943 döneminde CHF Reisinin belirlediği 1037 mebus adayının 1032’si seçildi, sadece 5 tanesi seçilemedi. Bu anlamda sanılanın aksine oluşturulan sistem, ‘*egemenlik milletin*’ değil, CHF Reisi’nindi. Mebusların atandığı böyle bir sistemde, tek partili Meclis’te CHF’nin

getirdiği her teklif kabul edildi. 1927-1946 döneminde Meclis'te kullanılan 518 bin oyun yüzde 99,95'i getirilen her teklifi kabul oyuydu.

Sonuç olarak, 1920 ve 1930'lar sistemi, *1915'lerdeki Türkçü ve ırkçı zihniyetle* temellendirildi ve bu yönüyle tam bir devamlılık vardır. Böylece Türk devletinin kurucu sözleşmesi denilecek *Türk Nüfus Mühendisliği*, İslâm milletlerinin Türkleştirilmesini kapsayacak içerikte 1920'lerde netleştirildi ve icra edile geldi. İslâm milletlerden Kürtlere ne yapılacağıнын programı 1921 Koçgiri imhasından sonra 1925'te belirlendi ve Türkçülüğün zirve yaptığı 1930'larda Etiler ile Sümerlerin Türk olduğu ilân edilirken, Kürtlerin de '*Dağ Türkü*' olduğu tespiti yapıldı. *Türk Nüfus Mühendisliği* gereği, nüfusun bir yerden bir yere sürgünü ve iskânıyla, Hristiyan Ermeni ve Rum milletleri tasfiye, İslâm milletinden olan Kürtleri ve diğer milletleri asimile etme, 'Türk vatandaşlığı' kriterini belirleme, Türkçe dışındaki diğer dilleri yasaklama faaliyetine aynen devam edildi.

Türk milliyetçiliğinin asırlık pratiğinden ortaya çıkan şudur: Vatandaşların bir kısmı, resmen *tahammül edilen ya da boş görülen* insanlarmış gibi ayrıma tâbi tutuldu! Böylesi bir ayırımın temel icraatı, Anadolu'nun Hristiyanlardan temizlenmesidir!

2. BÖLÜM

VE SIRA KÜRTLER'DE

İdris Bitlisi'nin, Türk-Kürt Alevi-Kızılbaş katili Yavuz Sultan'la temellendirdiği ilişki, Kürdistan egemenlerinin tarihi yol haritasıydı. Bugün dahi Kürdistan parça parçaysa temelinde Bitlisi-Yavuz anlaşması¹ vardır. Kürt emirlerin Yavuz Selim'le kurduğu ilişki sayesinde ki Saray oligarşisi, Hamidiye Alaylarını kolaylıkla teşkilatlandırdı ve Ermenilerin üstüne sürdü. Alaylar 1925'te Şeyh Said'e karşı da seferber edildi² ve 1928'de³ bile varlığını korudu.

Büyük Millet Meclisi'nin birinci devresinde kendisini Kürdistan mebusu olarak tanımlamaktan çekinmeyenler, sonunda Kürtlere uygun buldukları rol Türk egemenlerinin yedeği olmanın ötesine geçemedi. Özellikle Musul'a yönelik müzakerede, Lozan'daki İngiliz heyetine ders vermek gayretinde olan Kürdistan mebusları, Kürtlerin bir şey istemediğini ifade etmekten çekinmeyecek ve Ermenilerin gündeme gelmesiyle İttihatçı zihniyeti dışı vuracaktır.

Etnik ve dinsel çoğulcu yapıya sahip olan Osmanlı'ya dinen Sünni İslâm ve milleten Türkler hâkimdi. Türk kimliğinin, Sünni İslâm kadar net görünmüyor olması, Saray oligarşisi bakımından bir tür avantajdı. Bu hâkim ilişki sayesinde ki, İslâm milletler Kürtler, Çerkesler vesaire Hristiyan'a karşı kolaylıkla yedeklendi. Arapların durumu bu kadar kolay değildi, onun sıkıntısı yaşandı.

1 İdris-i Bitlisi ve Yavuz Sultan'ın yazışmaları için bakınız: Prof. Dr. Ahmed Akgündüz, *Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları*, 2. baskı, OSAV Yayınları, İstanbul, sf. 34-39.

2 Behçet Cemal, *Şeyh Said İsyanı*, Sel Yayınları, İstanbul-1955, sf. 31; Janet Klein, *Hamidiye Alayları, İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, Çeviren: Renan Akman, İletişim Yayınları, İstanbul-2014, sf. 309.

3 Akçuraoğlu Yusuf, *Türk Yılı 1928*, Hazırlayanlar: Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2009, sf. 85 ve ayrıca, Janet Klein, *age*, sf. 309.

Osmanlı'nın son 50 yılında Saray oligarşisi, gününü gün etmenin derdindeydi ve sistemdeki çürümeye 1908 Devrimiyle⁴ son verme umudu vardı, ama öyle olmadı. Halkın sefaletine son vermenin ve millî meseleyi çözmenin yolu, Saray oligarşisini alaşağı etmekten geçiyordu, aksine anlaşmaya gidildi.

Saray oligarşisine karşı programını 1876 Anayasası'nın yürürlüğe konması ve Meclisi Mebusan'ın⁵ açılmasıyla sınırlayan İttihat ve Terakki, Balkan savaşı sonrasında Türkçülüğe yönelik politikalarda yoğunlaştığı oranda devrimin derinleşmesini engelledi. İttihatçı hükümet, millî meseleyi çözümlemek yerine, gayri Türk ve gayri İslâm milletleri tasfiye politikasını kalıcılaştırdı. 1914'te ve öncesinde Ege ile Trakya Rumlarını Yunanistan'a kovalayan İttihatçı hükümetin hedefinde, 1915'ten itibaren Hristiyanların bir diğer nüfus yoğunluğu olan milleti Ermeniler vardı. Oysa sekiz-on ay öncesinde 8 Şubat 1914'te İttihatçı hükümetin Sadrazamı Said Halim Paşa, Ermeni sorununu çözümlemek üzere bugünün ifadesiyle bir reform paketi imzalanmıştı. İttihatçı hükümet imzasını yok saydı, 1895'te Abdülhamid'in yaptığı gibi.

Reform paketinin iptaliyle, Ermeni soykırımına varan politika izlendi.

İttihatçı hükümet, Kürdistan'ı da göz ardı etmedi. Cumhuriyet döneminde olduğu gibi Osmanlı döneminde de Dersim hedefti. Hamidiye Alaylarının seferber edildiği savaş ortamında, 1916'nın Nisan-Mayıs aylarında Dersim'e yönelik harekât yapıldı; 1907 ve 1909'da benzer harekâtlar icra edilmişti.⁶ Bu harekâtlar bir biçimde 1938 Dersim kırımına kadar sürdürüldü.

Mesele 'öteki' olunca her türlü saptırma mübah görüldüğü için olsa gerek, Dersim ve Seyid Rıza özelinde Birinci Paylaşım Savaşında Ruslarla işbirliği yapıldığı söylemi her fırsatta gündeme getirildi. Oysa bu bir, resmi yalandı. Biz-zat şahidi de, yine resmi bir zevat; 1908'de Osmanlı Genelkurmay Başkanı ve savaşta 2. Ordu Kumandanı Ahmet İzzet'ti. Seyid Rıza'nın girişimiyle Dersimli aşiretler Rusya'ya karşı savaşmıştı ve bu durum 1930'larda Jandarma Umum Kumandanlığı'nın *Dersim* raporunda da ifade edilmişti.⁷ Tüm bunlara rağmen karalama hız kesmedi.

1920'de Osmanlı'nın fiilen yaşamadığı ve İstanbul ile Ankara ikili iktidar döneminde imha ve tasfiye politikası hedefinde Rumlar vardı. Türk Kurtuluş Savaşı'nda, Rumlar Anadolu'dan temizlendiği için Mübadele Antlaşmasıyla ancak 112 bin Rum gitti. Oysa toplam mübadil Rum nüfusu 1,2 milyonu. Tarihsel olarak Anadolu, kadim Hristiyan iki halkı Ermeni ve Rum milletinden temizlenmesi ardından Cumhuriyet ilân edildi.

4 1908 Devrimi için bakınız: Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2015.

5 Resneli Niyazi, *Resneli Niyazi Hatıratı*, Hazırlayan: Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, 1. Basım, İstanbul-2003, sf. 220-221, 314-315.

6 *Dersim*, Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul-2000, sf. 118-143.

7 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, cilt: 1, Nehir Yayınları, İstanbul-1992, sf. 44, 261-262; *Dersim*, Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul-2000, sf. 78.

Sıra, 1914-1923'de Hristiyanların tasfiyesinde ve 1920-1922'de Türk Kurtuluş savaşında yedeklenen Kürtlere gelmişti. *Hristiyanlardan temizlenen Anadolu fiilen Sünni İslâmlaşmış, sırada tamamen Türkleşmesi programı vardır; bunun gereği hedef Kürtlerdi.* Dersim kırımı özelinde daha net anlaşılıyor ki, Kürtlerin yanı sıra Alevi-Kızılbaşlar da, Anadolu'yu tamamen Sünnileştirilmesinde hedefti. Amerikan Yeşil Kuşak Teorisiyle 1970'lerde Alevi-Kızılbaşların asimilasyonuna ve imhasına hız verildi.

Türkleştirme politikası gereği Kürt'ün dilinin, tarihinin ve nüfus yoğunluğunun tasfiyesi hedeflendi. Hatta kelime olarak resmen Kürt yasaklanınca, 'Dağ Türkü' ya da 'Dağ Türkçesi' gibi saçma-sapan tanımlamalar yapıldı.

Genelleyerek ifade ediyorum ki, *İslâm ve Hristiyan çelişmesinde* ümmet söylemiyle yedeklenen, Hamidiye Alayları'nın öznesi Kürtlerin⁸ merkezi iktidarla ilişkisi İdris Bitlisi'nin Yavuz'la anlaşmasına kadar geriye gidiyordu. Böylece bir tarihsel geçmişin sonucu olarak Kürt'ün kimliğinin tasfiyesinde imhadan asimilasyona her tür politika uygulana geldi.

Kürt'e yönelik imha operasyonu sürekli kılınırken, gerekçelerden biri de Kürt diye milletin olmadığı iddiasıyla, aşağılamaktır. Dünyaya kapalı bir zihniyetle, 'Türk merkezizetine göre Kürt yok'un tezini' güçlendirmek için üniversiteler görevlendirildi. Bu, akademik kariyerde belirleyici hale getirildiği için, bugünkü Türkiye üniversitesi konumu ortadadır. Sabredip bir tanesine bakabildim; "Kürt denilen unsurlar" mucidi Abdülhalûk M. Çay'dan 'Kürt incileri' şöyle:

- Kürt denilen unsurlar hiçbir zaman kalıcı ve politik bir birlik kuracak kalabalık olmadılar. Kürt denilen bu unsurlarla ilgili olarak hiçbir güvenilir ve gerçekçi istatistiki bilgi mevcut değildir. Kürt adı altında toplanmak istenen topluluklara milli bir kimlik kazandırmak için milli bir tarih 'uyandırmak' zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Kürt tarihi tamamen karanlıktır. Kürtlerin ayrı bir millet olduğu tezi eserimizde tamamen çürütülmüştür.⁹

Masa başında, bir millet 'yok' edilebiliyor. Bu halde, İdris Bitlisi ile masaya oturan Yavuz Sultan yok sayılmış olmuyor mu?

Sorunun adı: *Kürt yani Kürdistan meselesidir.*

Aslında merkeze Ankara'yı koyup bakmanın adıdır: *Kürt meselesi.* Çünkü farklı bir kimlik sahibi olanın yani Kürt'ün talebi, merkez Ankara'ya göre 'mesele' olarak görülüyor. Oysa 'merkezim' diyen Ankara için millet Türk kimliği neyse, Kürt'ün millet kimliği odur ve bu anlamda bir fark yoktur.

8 Janet Klein, *Hamidiye Alayları, İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, Çeviren: Renan Akman, 2. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2014.

9 Prof. Dr. Abdülhalûk M. Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Turan Kültür Vakfı, 4. baskı, Ankara-1996, sf. 27, 43, 437.

Sorun, Kürt'ün farklı kimliği talebinde bulunması değildir.

Sorun, merkez Ankara'nın Türk kimliğini, Kürt'e kabul ettirme politikasıdır. Aslında bu anlamda, '*Türk'ün meselesi*'dir, daha doğrusu egemen Türk'ün meselesidir.

Sorunun ne olduğu hep tartışıldı.

Tartışılmayacak kadar görünürse de, resmi ideolojinin söz sahibi kişilerinin gizli olarak ifade ettiğini, açıktan söylemediği için resmi ideoloji propagandistleri ve sözcüleri de hep tekrarlardı durdu.

"Yok, terör meselesidir..."

"Yok, ekonomik kalkınma meselesidir..."

"Yok, coğrafyası dağlık, insanları şöyle-böyle..."

"Yok, feodalizm hâkimiyeti..."

"Yok, medeni değerler..."

1908 Devrimi'nin çözümleyemediği için, kadük kaldığı bir sorundur, milli mesele.

Bu, Kürt milletinin idari-siyasi ve ekonomik hayatta var olma talebidir. Bu, adalet talebi, aynı zamanda kardeşliğin ve dostluğun da teminatıdır.

Dün Ermenilerin veya diğer milletlerin konumu da aynen böyledir.

Türk'ün olduğu kadar meşru bu talebe karşı, Türk devletinin merkezi politikasıysa, imha ve Türk kimliğini dayatmaktır. Bu, asırlık ve yapısal bir devlet politikasıdır.

Feodalizm, ekonomik geri kalmışlık, medenileşememe gibi ne denirse denilsin, Türk devleti merkezi bakışıyla tanımladığı '*Kürt meselesi*' derken biliyordu ki, aslında Kürt'ün kimlik talebidir. Bu, pek çok resmi evrakta da ifade edilmiştir.

- Mustafa Kemal'in imzasının bulunduğu 22 Ekim 1919 tarihli Amasya 2. Protokolün birinci maddesinde, Türk ve Kürtlerin aynı alanda birlikte bulunduğu belirtilerek, *Kürtlerin geleneksel ve toplumsal hukuka göre gelişiminin temin edileceği* yazıldı.¹⁰

BMM Reisi Mustafa Kemal, Elcezire Komutanı Nihad Paşaya gönderdiği 26 Haziran 1920 tarihli *Kürdistan talimatında*, sorunun tanımı yapılarak özerklikle çözümlenmesiyle ilgili bir faaliyetin sürdürülmesi emredildi.¹¹

10 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, cilt: 4, Kaynak Yayınları, İstanbul, sf. 341; *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2003, sf. 99. Kürtlerle ilgili bu madde *Nutuk*'ta sansürlü olarak yer aldı. (Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk (1919-1920)*, cilt: 1, Devlet Matbaası, İstanbul-1934, sf. 174.) Sansürlü yer alması Latin alfabeye çeviri sorunu değil, Osmanlıca metinde de aynen öyledir. (Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Tıpkıbasım-Çevrimyazı: Şefik Memiş, İsmail Şen, V. baskı, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul-2010, sf. 179.)

11 *TBMM GCZ*, cilt: 3, 22.7.1338 (1922) tarihli oturum, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara-1985, sf. 550-551.

Dönemsel olarak bu çözümsel politikayla birlikte, özellikle Lozan'da Kürdistan ve Musul müzakeresinde resmen Türk ve Kürt birliğine, kardeşliğine yönelik tüm ifadelerde gerçeklik payı olsaydı, bir biçimde uygulanırdı. Zamanlama olarak Lozan'ın imzalanmasının ertesinde Cumhuriyet ilânıyla Ankara, Kürt meselesindeki asıl politikasına döndüğünü 1924 Anayasasıyla resmen ilân etti. Sorunun ne olduğu bilindiği için, ne yapılacağı da biliniyordu. 1914-1923 döneminde Ermeni ve Rum'a yapılanlar, Kürtlere çözümsel yaklaşımının asıl politika olmadığını pratiğidir; öyle de olmuştur. 1914-1923'de yedeklenen Kürtler, 1923'ten sonra artık hedefti. Bunun temel resmi politik belgesi Şark Islahat Planıdır.

Kürtleri Türkleştirmenin ana politik programı *Şark Islahat Planı*ndaki 28 maddenin esası, Kürt meselesi tespitiyle önerilen asimilasyon ve imhadır yani Kürt'ün Türkleştirilmesi için ne gerekiyorsa yapılmasıdır.¹²

Şeyh Said Hareketini 'milli bir isyan' olarak değerlendiren Çankırı Mebusu Mustafa Abdülhalik raporunda, konuyla ilgili yaptığı tanımlama Kürt meselesidir.¹³

Başvekil İsmet İnönü, Kürdistan gezisi sonrasında hazırladığı raporda, hem 'Kürt meselesi' tanımını yaptığı hem de Erzincan'ın Kürt merkezi olması halinde *Kürdistan'ın kurulacağını* öne sürdü.¹⁴

İktisat Vekili Celâl Bayar raporunda, ahalinin Türk olmayıp, Kürt olmasının üzerinde durmakla ve Kürtlerin Türkleştirilmesini önermesi, Kürt meselesinin değişik tanımlanmasından başka bir şey değildir.¹⁵

Dördüncü Umumi Müfettiş [ve Tunçeli Sömürge Valisi] Korgeneral Abdullah Alpdoğan'ın tespiti de böyledir, "Bugün başımızda *Kürt meselesi* vardır."¹⁶

Müfettişlerden bir diğeri Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer, '*Kürtlük meselesi üzerinde*' durulmasını önerdi.¹⁷

Birinci Umumi Müfettişi Abidin Özmen, Kürtleri temsile yani asimilasyona yönelik analizinde dikkate aldığı Kürt meselesidir.¹⁸

12 Mehmet Bayrak, *Kürtlere Vurulan Kelepçe, Şark Islahat Planı*, Öz-Ge Yayınları, Ankara-2009, sf. 125-132.

13 Mustafa Abdülhalik, *Tedkik Seyahati, 14 Eylül 1341*, çevrimyazı: Ziver Öktem, yer aldığı kitap, *Tarih Vakfı-Necmeddin Sahir Silan Arşivi-3, Kürt Sorunu ve Devlet, Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947)*, Derleyen: Tuğba Yıldırım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2011, sf. 1-15, 3; Çankırı Mebusu Mustafa Abdülhalik'in raporu, aktaran, Mehmet Bayrak, *Kürtlere Vurulan Kelepçe, Şark Islahat Planı*, Öz-Ge Yayınları, Ankara-2009, sf. 91-107, 93 [ve bundan sonra Mustafa Abdülhalik, Tarih Vakfı-3 ve Mehmet Bayrak.]

14 Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, 5. baskı, Doğan Kitap, İstanbul-2008, sf. 51, 54.

15 Celâl Bayar, *Şark Raporu*, sadeleştiren: Nejat Bayramoğlu, Kaynak Yayınları, İstanbul-2006, sf. 63-66.

16 *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*, Yayına Hazırlayan: M. Bülent Varlık, Dipnot Yayınları, Ankara-2010, sf. 188 [ve bundan sonra, Müfettişler-1936].

17 Müfettişler-1936, sf. 185.

18 Müfettişler-1936, sf. 107-109.

Başvekil İsmet'ten, müfettiş Alpdoğan'a kadar Kürt meselesi diyen şahsiyetlerin önerdikleri politika, Kürt kimliğinin diliyle ve tarihiyle imha edilmesi ve Türkleştirilmesidir. Asırlık pratik bunun bir tür ifadesidir.

1920'lerin ilk yarısından beri Kürtlerin, Türkleştirme hedefinde olarak, her türlü operasyonlarla 1925-1927'lerde, 1930'larda Ağrı'da ve Zilan'da, 1937'de Sasun'da ve 1938 Dersim kırımında binlercesi öldürüldü, binlercesi yerinden-yurdundan sürüldü. 1990'lar sonrası ve bugün de *düşük yoğunluk savaşla* devam ediyor.

Devlet, Kürtlerin imhası için harekâta katılan asker-sivil herkese açık güvence verdi. 1931 yılının yarısında çıkarılan bir kanunla, bir yıl öncesinde başlayan Ağrı'daki ve Plümür'deki¹⁹ askeri harekâta katılanların suç işlemediğine karar verildi. 1850 sayılı kanunla²⁰ 20 Haziran-1 Aralık 1930 döneminde Ağrı, Erciş, Ağrı dağ havalisi, Erzincan-Plümür kazasında, tenkil emrine göre "*askeri kuvvetler ve Devlet memurları ve bunlarla birlikte hareket eden bekçi, korucu, milis ve abali tarafından*" yapılan fiillerin suç sayılmayacağı kabul edildi. Benzer karar Sasun için de uygulandı. Genelkurmay, 1935 sonrasında Sasun'daki askeri harekâtı bir tür harp olarak değerlendirildiği için "*bütün küt'aların subay, memur ve eratının harekât müddetince işleyecekleri cürümler*"ın suç olmadığına hükmedildiğini²¹ duyurdu. 1930'ların başında kanunla yapılan iş, 1935'te Genelkurmay şifresiyle yapılması hukukta geline aşaması göstermesi bakımından önemliydi. Bir de Ağrı'da harekât yapıldıktan sonra, Sasun'da harekât yapılmadan evvel, kimsenin suç işlemediğine hükmedilmesi de, ayrı bir Ankara mucizedir.

Türkleştirmenin *hedefindeki İslâm Kürtlerle, Hıristiyan Ermeni ve Rum'un mülkünün transferi* önemli farklılık içeriyor. Kürt'ün mülküne devletin el koymasından başka, mülkün aynı veya değişik gerekçeyle farklı aşiretten birinin olması Kürtlerin kendi arasında bir tür *iç transferdir*. Bir Kürt'ün mülkü, bir başka Kürt'e geçmektedir. Bu yönüyle mülkiyetin transferi açısından Kürtlerin durumu, Ermeni ve Rumlardan temelde farklıdır. Ermeni ve Rum mülkü, doğrudan Türkleştirmek için transfer edildi. Mülkün, bir Kürt veya Türkleşen bir Kürt aşiretine transferinin farklılığını da dikkate almak gerektir. Fakat mülkiyeti iç transfer yapılan Kürt'ün uzun vadede asimile edileceği gerçeğini hatırdan çıkartmamak gereklidir.

Devletin eğitimden, yatırıma, istihdama ve güvenliğe her tür faaliyetinin merkezinde Kürt kimliğinin tasfiyesi ve Türkleştirme vardı. TC'nin tüm iskân, eğitim, yatırım ve istihdam politikası Kürtlerin Türkleştirilmesi ve demografik yapının değiştirilmesi önceliğine göre yapıldı. Süt Endüstri Kurumu, Et ve Balık Kurumu, Sümerbank gibi kamu yatırımlarına, karayolları gibi devletin belli bölge

19 1930'larda resmi olarak Plümer de denilmektedir. N.O.

20 20.7.1931 tarih ve 1850 sayılı İsyan Mıntakasında İşlenen Ef'alın Suç Sayılmayacağına Dair Kanun, *Resmî Gazete*, 29.7.1931, Sayı: 1859, sf. 671; *Sicilli Kavanini*, cilt: 7, Hazırlayan: Karakoç Sarkis, Cihan Kitaphanesi, 1932, sf. 287.

21 7. Kor.Ko. Galip Deniz'in Genelkurmay Başkanlığına gönderdiği 8.10.1935 tarih ve 6455 sayılı şifresi ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın Başvekil'e gönderdiği 11.10.1935 günlü ve 2932 sayılı şifresi, BCA-F: 030.10/K: 115, D: 804, S: 7.

müdürlüklerinin teşkilatlandırılmasına ve kamuda kimin çalıştırılacağına Kürt kimliğini tasfiyesi yani Türkleştirme politikasına göre karar verildi. Hatta Fırat ve Dicle'de kurulan santrallerin yer seçimi, köylerin göçürülmesi de Türkleştirme hedefinden azade değildir. Özel sektörün yatırımı ve faaliyeti devletin bu merkezi politikasına göre teşvik edildi, yönlendirildi. Buna göre bir fabrika kuruldu ya da 1990 sonrasında tek tek özelleştirildi, Türkleşen sermayedara satıldı.

2.1- TBMM KÜRDİSTAN DOSYASI

Meclisin birinci döneminde Kürt mebuslarla kurulan yakın ilişki, ikinci döneminde yaşanmadı. Halk arasındaki söylemle, *cicim ayı bitmiş* gerçek politik öze dönülmüştü. Cumhuriyet ilanı ve 1924 Anayasasıyla, vatandaş kimliğini 'tek'leştirme ve Türkleştirme politikası resmileştirildi.

Birkaç yıl öncesinde Hıristiyan'a göre İslâm'a ağırlık veriliyordu. Dini saf-laşmayla Hıristiyan'a karşı aynı cephede yer alan Türk ve Kürt, '*herkesin Türk*' olacağı resmi düsturunda karşı karşıya geldi. Artık dün *Kürt, Kürdistan gibi* ne varsa hepsi yasaklandı. Dersim özelinde servis edilen Kürt 'dağ Türkü' ve dili de 'dağ Türkçesi' resmi tanımlaması, tüm Kürtlere teşmil edilirse de bir süre sonra tedavülden kaldırıldı; yeni servisler yapıla geldi.

Oysa Türk Kurtuluş Savaşı hazırlığında Amasya Protokolüne, Kürt ve Türk birliği için Kürtlerin hakkının tanınacağı hükmü yazılmış, Erzurum Kongre-sinde Kürtlerin katılımını sağlamak için fırsat olarak değerlendirilmişti. Kong-re sonrasında *Heyeti Temsile adına Mustafa Kemal*, pek çok aşirete mektup göndermiş ve birlikte teşkilatlanmayı önermişti.²² Böylesine sıcak ilişki, Türk Kurtuluş Savaşı'nın fiili hazırlığı ve icrasında, daha ileriye götürüldü. İlişki, 27 Haziran 1920 tarihli Kürdistan talimatının gereğini yapmayı sağlamadı ve 1921 Mart'ındaki Koçgiri özelinde katliamı önlemedi.

Gerek Osmanlı Meclisi Mebusan gerekse Ankara'da açılacak Büyük Millet Meclisi seçiminde oluşturulan ittifakla, Türk ve Kürt ile diğer İslâm ahali birlikte Hıristiyanları dışladı. Böyle bir seçimle oluşturulan Meclis'te, geçmiş İttihatçıların yaptığını onama ve eksik bıraktığını tamamlama programı icra edildi. Böylesi bir program birlikteliğiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Kürt veya Kürdistan demek normaldi. Hatta Ankara'daki birinci dönem 350 mebusun 72'si Kürt'tü.²³ Kürdistan denildiğinde, hiçbir kimse "O ne ki?" gibi aptalca bir şeyler söylemiyordu.

22 Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, Milli Mücadele Tarihi, Birinci Kitap, sf. 113-114.

23 Meclis birinci dönemde 403 [Resmi olarak, 348'i yeni seçilen mebus olmak üzere, 88'i son Osmanlı Meclis-i Mebusan'dan katılan ve 1'i seçildiği halde Mebusan'a ve BMM'ye katılmayan üye de dikkate alındığında, toplam 437 mebusun adı BMM üye defterine kaydedilmiştir. 437 milletvekilinin 34 ta-nesi seçildikleri halde meclise katılmadan istifa ettiği ya da istifa etmiş sayıldığı için, bu halde mecliste bulunması gereken milletvekili sayısı 403'tür. (*Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*, cilt: 3, TBMM Vakfı Yayınları No: 6, Ankara-1995, sf. 13-14, 983)] ya da BMM Reisi Mustafa Kemal'in açıkladığına göre 350 [Mustafa Kemal, 1 Mart 1921 itibarıyla toplam mebus sayısını 350 olarak açıkladı. (*TBMM ZC*, devre: I, cilt: 9, 1 Mart 1921 tarihli oturum, sf. 6.)] olan mebus toplamının 72'sinin (Dr. Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, 2. baskı, Doz Yayınları, İstanbul-2004, sf. 136,'da 15 no'lu dipnot) Kürt olduğu belirtilmiştir.

Uzun sürmedi.

Türk Kurtuluş Savaşı nihayete erdiğinde ve Lozan imzalandığında, “O ne ki?”ye döndü. Oysa Lozan’da Musul özelinde İngilizlerle yapılan müzakerede Kürt ve Kürdistan, Kürt-Türk birdir gibi söylem dilden düşmüyordu. Hele Cumhuriyet ilânıyla, vatandaşın kimliğinin ‘tek’leştirildiği ve Türk’e göre belirlendiği ve 1924 Anayasasıyla resmileştirildiği siyasi iklimde, önce dil değiştirildi ve ardından politik hamlelere başlandı.

Maalesef bir süre sonra “O ne ki?” soruları dillerden dökülmeye başladı ve Kürt adını söylememek için ‘dağ Türkü’ tanımına kadar gidildi. Belki de, Türk Kurtuluş Savaşında Kürtleri kazanmanın politikası olarak ‘*bir parmak bal*’ veya havuç politikası izlendi ve kurtuluş sonrasında gerçeğe yani *sopa politikasına* dönüldü!

2.1.1- ‘KÜRDİSTAN MEBUSUYUZ’

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin birinci döneminde (1920-1923) mebusların kendilerini aynı zamanda ‘*Kürdistan mebusuyuz*’ dediği zaman zaman ifade edilmişse de, araştırdığım kadarıyla, hangi mebus, ne zaman böyle bir konuşma yaptığının bilgisi ortaya konamamıştır. Tarihsel ve sosyolojik gerçekliğinde, Meclis zabıtlarında Kürdistan sözcüğü belli vilâyetleri kapsayan coğrafi bir bölge için kullanılmış olup, bura ahalisinin Kürt ve dilinin Kürtçe olduğu ifade edilmiştir.

22.7.1922’de Meclis’te gizli celsede, El Cezire Komutanı Nihad Paşa hakkında hazırlanan encümen mazbatası müzakere edilmektedir. Nihad Paşa, El Cezire ve bir anlamda zabıtlarda geçtiği biçimiyle *Kürdistan Komutanı* olduğu ifade edilmiş ve TBMM Reisi Mustafa Kemal imzasıyla ‘*Kürdistan’a özerklik*’ talimatı²⁴ gönderilen komutandır. Nihad Paşayla ilgili müzakere sırasında söz alan *Siverek mebusu Lütfi*, Nihad Paşa hakkında geçen sene bir sual takriri verdiğini hatırlatarak, Nihad Paşa hakkında yapılan tahkikatın noksan olduğunu ve Adliye Encümeni’nin Nihad Paşanın ifadesini daha almadığını söyledi. Mebus Lütfi, şöyle devam etti:

“Efendiler bugün bendeniz Kürdistan mebusuyum, Kürdistan hakkındaki böyle bir telâkkiyi katien red ederim. Kürdistan ahalisi ihaneti, isyanı katien hatırına getirmemiştir. Yalnız öteden beri hükümeti işgal, Kürt aşair reisleri arasında hissiyattan ibarettir. Bundan dolayı yoksa değil hükümete karşı isyan. Bunu da Kürdistan namına kemâli şiddetle red ederim. Bu katien varit değildir. Kürdistan hakkında isyan kelimesi kullanmak gûnahtır ve vatana ihanettir.”

Nihad Paşanın Milli Aşiretine yönelik yaptıkları üzerinde mebus Lütfi, Nihad Paşanın isyan telakki ettiğini belirttikten sonra “Kürdistan’da isyan yok-

24 TBMM GCZ, 3-22.7.1338 (1922), sf. 550-551.

tur. Nihad Paşa sayesinde isyan ihdas edilmiş" olduğunu belirterek, yaşananların Nihad Paşanın kötü idaresinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Ali Cenani (Gaziayıntap) ve Emin (Bursa), Nihad Paşanın "mesul edilmesi değil, takdir edilmesi lâzımdır" demesi üzerine mebus Lutfi, "Hükümetin talimatı üzerine yapmıştır" diyerek, hükümetin konumuna dikkat çekti.²⁵

Bitlis Mebusu Yusuf Ziya da, "Kürdistan mebusuyuz" ifadesini kullandı. Lozan'da Lord Curzon'un '*Kürdistan'dan gelen mebusların Mustafa Kemal tarafından tayin edildiği*' beyanati Meclis'te gündeme getirildi ve Curzon'a söylenmedik bırakılmadı. Bununla ilgili konuşan mebuslardan biri Bitlis Mebusu Yusuf Ziya'dır. Mebus Yusuf Ziya, "Arkadaşlar, Kürt vatandaşlar, bütün kanaatlerini bir umdede topladılar, o umde, o gaye ise Türklerle tevhide mukadderat. Çünkü mevcudiyet, çünkü varlık, çünkü esaretten kurtulmak bu umdeye muhavveldir [...] Lord Curzon'a bağıyoruz ki; biz Kürdistanın hakiki vekilleriyiz. Senden ve senin siyasetinden Musul'u istiyoruz ve alacağız!" dedi. Yusuf Ziya'dan sonra söz alan Mazhar Müfid (Hakkâri) de, Kürt olmadığı halde Hakkâri'den mebus seçildiğini belirterek, "Ben de bir Kürd[istan] mebusuyum [...] Muhterem Kürdlerin mebusları buradadır" diye konuştu.²⁶

Curzon'a bu denli sinirlenen Yusuf Ziya, bundan iki ay sonrasındaki konuşmasında Musul'un Türkiye'den kopartılmasına karşı çıkarken de, Kürdistan'ın ikiye ayrılması üzerinde durarak, Kürt'ün birliğine dikkat çektikten sonra kendisinin de Türkleşmiş olduğunu ifade etmekten kaçınmayacaktır.²⁷

Mebusların kendisini 'Kürdistan mebusu' olarak tanımlaması malumun ilânydı.

2.1.2- 'KÜRDİSTAN'IN YÜZDE 92'Sİ TÜRKÇE BİLMEZ' VE KÜRTÇE ZABIT

30 Kasım 1920'de Meclis'te 1921 Anayasası kanun teklifi ve encümen mazbataları müzakere edildi. Bu görüşme sırasında, Meclis zaptına Kürtçe cümle yazıldı. Mebus seçiminin mesleki esasa göre yapılacağıyla ilgili teklifin 4'üncü maddesinin görüşüldüğü sırada söz alan Muş Mebusu Hacı Ahmet Hamdi, seçim bölgesinde

25 Diyarbekir'den Ankara'ya dönüşü sırasında Malatya-Hasançelebi'de [memleketim, N.O.] soyulan Nihad Paşanın yaptıklarını Meclisgündemine taşıyan Malatya Mebusu Fevzi, "Nihad Paşayı tanımam, burada gördüm. Memleketi soymuştur, burada söyleyeceğim. Nihad Paşa bizim memlekete geldi, 80 tane asker, bir top, bir zabıt, bir kaymakam kaldı. Kazaya çıktılar efendiler (müzakere kâfi sadaları) müzakere nasıl kâfi olur? Cinayet bizim memleketimizde olmuştur. Dinlemezseniz de söyleyeceğim. Beni burada öldürün" demiş ve bununla ilgili müzakereye devam edilmiştir. Fevzi takririnde, Nihad Paşanın cebren 2500 lira topladığına dikkat çekti. Mersin Mebusu Salâhaddin de, "Mesela diyorsunuz ki, Malatya civarında soyuldukları yerde bu paranın istihsalı için cebir ve şiddet gösterilmiştir. Bu, Malatya Mebusu Fevzi Efendinin buyurduğu bir meseledir" diye ifade etmiştir. Sonunda Nihad Paşanın asker olduğu cihetle evrakın Müdafai Milliye Vekâletine havalisini teklif eyledi. Aleni celsede Adliye Encümeni mazbatasını kabul edilmedi. (TBMM GCZ, 3-22.7.1338 (1922), sf. 564-573; TBMM ZC, 1/21-24.7.1338, sf. 487, 492.)

26 TBMM ZC, 1/26-25.1.1339 (1923), sf. 505-508.

27 TBMM GCZ, 4-6.3.1339 (1923), sf. 163.

pek meslek sahibi insanın bulunmadığını belirterek, “Dairei intihabiyemden [seçim bölgemden] bahsedeyim. 10-15 Ermeni mevcut bulunuyor. Bunların her biri ayrı ayrı meslek sahibidir. Mamafih Ermeni hükümetiyle akdedilen sulh mucibince onlardan bir 200 kişi buraya gelirse, gelecek olanların kâffesi emin olunuz sanayi müteferria erbabıdır. İslâmların en ziyade mütevağğil olduğu meslek ziraattir. Ziraat erbabından çıkacak mebusa mukabil; sanayi saire kendilerine mezç ve ilâve edildiği taktirde yine mileli [milletler] gayri müslimeden 8 mebus çıkabilmek gibi mehazir vardır [mümkündür]. Bununla beraber Kürdistan’a iha-lei nazar edilecek olursa, görülecek ki, ahalinin yüzde sekizi [8’i] Türkçe tekellüm değil [konuşamıyor], hattâ tefehhüm bile edemez [anlamaz] ve yüzde 95’i dahi okumak ve yazmaktan bihaberdir [habersizdir]” diye konuştu.

Meslek esasına göre mebus seçiminin ‘riskini’ öteki Ermeni’ye göre kendince böyle izah eden Mebus Hacı Ahmet Hamdi, 1327’de [1911] Şiran’da Mal Müdürü olduğu dönemde yaşanan bir olayı aktardı. Mebus Hacı Ahmet Hamdi, Şiran’da mahkeme âzası Haro Ağa namında bir zatın bulunduğunu ve kâtibin imza için bir kararnameyi kendisine getirdiği zaman aralarında geçen konuşmayı anlattı. Meclis zabıt kâtiplerine hitaben dikkatli yazmalarını isteyen Hacı Ahmet Hamdi, Kürtçe söyleyeceğini belirterek, “Kararnameyi imzalarlarken (Babo, ne izha yekem, ne seravi mulazayihâ bikem, bekiçe müntefişeki han) diyor. İşte efendiler, (imzaya) izha, (şerhe) şer, (mülâhaza) ya mülâzayı, (müfettişe) müntefiş diyen bu kabil insanlardan Meclise getirilecek azadan yapılacak halita [karışım] demirci potası halitasından başka bir şey olmaz. Ben isterim ki, halkımızdan getirilecek halita altın olsun” diye konuştu.²⁸

Kürdistan ahalisinin yüzde 92’si Türkçe bilmiyor, ama mebusun aklına Türkçe bilmeyen ahalinin dilinin yani Kürtçenin ne olacağıyla ilgili tek kelime söylemek gelmezken, Ermeni’ye karşı İslâm saflaşmasını hatırlatmaktan geri kalmıyor.

2.1.3- BMM REİSİ’NİN KÜRDİSTAN TALİMATI

Büyük Millet Meclisi Ankara’da açıldıktan iki ay sonra Kürt ile Türk’ün kader birliğini pekiştirmek doğrultusunda programa imza atan, Büyük Millet Meclisi (BMM) Reisi Mustafa Kemal’dir. Birkaç yıl öncesinde de Mustafa Kemal, Amasya protokollerini Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye namına imzalamıştı.

1 Haziran 1920’de resmi ifadeyle Milli Aşiret İsyanı sonrasında, 26 Haziran 1920’de Diyarbakir merkezli Elcezire yani Mezopotamya Komutanlığı kuruldu. Elcezire Komutanı Nihad Paşaya hükümetin Kürdistan’da ne yapacağı 27 Haziran 1920’de bizzat BMM Reisi Mustafa Kemal tarafından emredildi.

Nihad Paşanın Kürdistan’daki faaliyeti birçok mebus tarafından takrirlerle Meclis gündemine getirildi²⁹ ve çözüm sağlanması istendi. Talimat, BMM’de

28 TBMM ZC, I/6-30.11.1336 (1920), sf. 156-157.

29 TBMM ZC, I/8-15.2.1337 (1921), sf. 265-266; TBMM GCZ, 2-11.8.1337, sf. 211-212; TBMM ZC,

22 Temmuz 1338 (1922) tarihli Meclis gizli oturumunda, Elcezire Kumandanı Nihad Paşa'nın suistimali ve diğer uygulamalarıyla birlikte Meclis gündemine geldi. Adliye Encümeni Mazbatasında, Milli Aşiret İsyanı sonrasında Vekiller Heyeti'nin [hükümetin] komutanlığa gönderdiği talimatname tarihi 27 Haziran 1337 (1921) ve ileri sayfada 27 Haziran 1336 (1920) olarak yazılıdır³⁰.

Milli Aşiret İsyanının 1 Haziran-8 Eylül 1336 tarihinde yaşandığı³¹ ve Elcezire Komutanlığı'nın 26 Haziran 1336 tarihinde kurulduğu³² dikkate alındığında talimatname 27 Haziran 1336 tarihlidir.

Nihad Paşa'nın komuta ettiği bölgedeki uygulamalarıyla ilgili 15.7.1338 tarihli Adliye Encümeni Mazbatası, 22.7.1338 tarihinde hafi celsede okundu. Buna göre Nihad Paşa, İslamlardan bedeli nakdi almaktan, hayvanatını askeriye otlatırmaya, aşiret reislerinden hediye almaya ve vermeye, Mal Sandıklardan memur maaşlarını verdirmemeye, bazı kişileri memleketinden uzaklaştırmaya, gasp edilen nukudunu ahaliye tazmin ettirmeye, sahte evrak tanzimine kadar bir dizi fiille suçlandı.³³

Adliye Encümeni Mazbata Muharriri ve Ertuğrul Mebusu Mustafa Kemal, "Heyeti Vekile kararıyla Reis Paşa Hazretleri tarafından müşarüniyeye [adı geçene] verilen talimatı okuyacağım" dedi³⁴. Nihad Paşa'yla ilgili müzakereye devam edildi.

Ertuğrul [Bilecik] Mebusu Mustafa Kemal'in 22 Temmuz 1922'de okuduğu Kürdistan hakkındaki 27 Haziran 1920 tarihli talimatname³⁵ aynen şöyledir:

"Kürdistan hakkında

Büyük Millet Meclisi Vekiller Heyetinin Elcezire Cephesi Kumandanlığına talimatıdır:

1. Tedricen bütün memlekette ve vasi mikyasta doğrudan doğruya halk tabakatının alakadar ve müessir olduğu surette idarei mahalliyeler ihdası [mahalli idareler meydana getirilmesi] siyaseti dâhiliyemiz icabındandır. Kürtlerle meskun menatıkta [belli bölgede] ise hem siyaseti dahiliyemiz ve hem de siyaseti hariciyemiz noktai nazarından tedricen mahalli bir idare ihdasını [mahalli bir idare kurulmasını] iltizam etmekteyiz [gerekli görülmektedir].

1/14-3.11.1337 ve 7.11.1337, sf. 38-42 ve 121-125; *TBMM ZC*, 1/16-2.2.1338 (1922), sf. 195-197; *TBMM ZC*, 1/20-11.6.1338, sf. 340-352; *TBMM ZC*, 1/21-29.6.1338, sf. 138; *TBMM ZC*, 1/21-17.7.1338, sf. 416.

30 *TBMM GCZ*, 3-22.7.1338, sf. 550, 554, 557, 560.

31 Hamdi Ertuna, *Türk İstiklal Harbi, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar, 1919-1921*, VI'ncı cilt, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1974, sf. 179.

32 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1993, sf. 241, 308; Hamdi Ertuna, *age*, sf. 177.

33 *TBMM GCZ*, 3-22.7.1338 (1922), sf. 550.

34 *TBMM GCZ*, 3-22.7.1338 (1922), sf. 550.

35 Okuyucudan özür dilerim, bu talimatı 'TBMM Kürdistan Dosyası' kapsamında tekrar aldım. Oysa daha önceki çalışmamda (Nevzat Onaran, *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930)*, *Emvâl-i Metrukenin Tasfiyesi-II*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013, sf. 289-290.) değerlendirmiştim. N.O.

2. Milletlerin kendi mukadderatlarını bizzat idare etmeleri hakkı bütün dünyada kabul olunmuş bir prensiptir. Biz de bu prensibi kabul etmişizdir. Tahmin olunduğuna göre Kürtlerin bu zamana kadar idarei mahalliyeye ait teşkilatlarını ikmal etmiş [tamamlamış] ve rüesa ve müteffizânı [sözü geçen kimseler] bu gaye namına bizim tarafımızdan kazanılmış olması ve reylerini izhar ettikleri [gösterdikleri] zaman kendi mukadderatlarına zaten sahip olduklarını Türkiye Büyük Millet Meclisi idaresinde yaşamaya talib olduklarını ilan etmelidir. Kürdistan'daki bütün mesainin bu gayeye müstenit [dayanan] siyasete tevcihi [makamı] Elcezire cephesi kumandanlığına aittir.
3. Kürdistan'da Kürtlerin Fransızlar ve tahsisen Irak hududunda İngilizlere karşı husumetini müsellâh müsademe [düşmanlığını silahlı çatışma] ile gayri kabili tadil bir dereceye vardırmaq ve ecnebilerle Kürtlerin itilafına [anlaşmasına] mani olmak, tedricen mahalli idareler tesisi [mahalli idareler kurulması] esbabını ihzar etmek [nedenlerini hazırlamak] ve bu suretle kalben bize merbutiyetlerini [bağlılığını] temin etmek, Kürt rüesasının, mülki ve askeri makamatla tavzif ederek [görevlendirerek], bize merbutiyetlerini tarsin etmek [sağlamlaştırmak] gibi hututu umumiye [genel çizgileriyle] kabul olunmuştur.
4. Kürdistan siyaseti dahiliyesi Elcezire cephesi kumandanlığı tarafından tevhid ve idare edilecektir [birleştirilecek ve yönetilecektir]. Cephe kumandanlığı bu bapta Büyük Millet Meclisi Riyaseti ile muhabere eder. Vilâyetler tarafından takip olunacak hattı hareketi tanzim ve tevhid edeceğinden rüesayı memurini mülkiyenin bu hususta mercii de cephe kumandanlığıdır.
5. Elcezire Cephe Kumandanlığı, idare ve adli veya mali tadilat ve ıslahata lüzum gördükçe bunun tatbikini hükümete teklif eder. Elcezire Cephesi Kumandanı Mirliya Nihad Paşa Hazretlerine, Zata mahsustur, Büyük Millet Meclisi Vekiller Heyeti tarafından zatı devletlerine mahsus olmak üzere Kürdistan hakkında tanzim edilen talimat berveçhi bela tebliğ olunur.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Kaynak: *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, cilt: 3, 22.7.1338 (1922) tarihli oturum, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara-1985, sf. 550-551.

Elcezire Komutanı Nihad Paşa, komuta bölgesindeki icraatından dolayı BMM'de ilgili encümene gönderdiği müdafaanamesinde, çeşitli konulara değindi. Nihad Paşanın yukarıdaki Kürdistan talimatıyla ilgili ifadesinde, "Mal Sandıklarına mürakabe [denetleme] vazı [...] Kürdistan hakkında verilen

talimatta cephe kumandanlığına bütün muamelâtı mülkiye, maliye ve adliye de mürakabe hakkı bahş buyurulmuş olduğu cihetle böyle bir [kendisine yöneltilen] sualin varit olamaz" diye yazdı.

Nihad Paşa, ayrıca aşiretlere silah verdiğiyle ilgili suçlamaya da, 1920 senesinde her tarafta Kuvay-ı Milliye'nin binlerce silah verdiğini yalnız cephede aşiret reisine 100 silah verilmesiyle aşiretin ordu emrine istihdam edildiğini belirtti.³⁶ Nihad Paşa, mülkiye, maliye ve adliye hakkında yetkili kılındığını beyan etti. Zaten Nihad Paşa, müdafaanamesinin bir yerinde komutanlık bölgesini 'Elcezire yani Kürdistan' olarak tanımladı.³⁷

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal'in Elcezire Cephesi Kumandanı Mirliva Nihad Paşa'ya verdiği *Kürdistan talimatını* özetliyorum:

1. Kürtlerin belli bir bölgede yerel idari teşkilat kurması dâhili siyasetimizdir.
2. Milletlerin kendi kaderini tayin etmesi *evrensel bir prensiptir* ve biz de kabul ediyoruz. Kürtler BMM idaresinde yaşamağa talip olduklarını ilân etmelidir. *Kürdistan'da Kürtlerin* kendi kaderini tayin hakkına sahip olduğunun makamı Elcezire Komutanlığıdır.
3. Kürdistan'da Kürtlerin Fransızlarla ve Irak'ta İngilizlerle anlaşmasını engellemek ve bize bağlılığını sağlamak genel çizgileriyle kabul edilmiştir.
4. *Kürdistan dâhili siyasetimiz* Elcezire Cephesi Kumandanlığı tarafından yönetilecektir.
5. Elcezire Cephe Kumandanlığı, idare ve hukuki veya mali düzenlemeyi hükümete teklif etmekle görevlidir.

Bu talimat, bir yıl önceki politikaya da uygundur. Erzurum Kongresi sırasında ve sonrasında Kürtlerle yakın ilişki kuruldu³⁸.

19-22 Ekim 1919'da Amasya'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye'den Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf ile Bekir Sami ve İstanbul Hükümetinden Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın katılımıyla yapılan görüşmelerde hazırlanan 5 protokolden imzalanan 3 tanesinden 2'ncisinin 1'inci maddesinde Kürt sorununa çözümü öneren politikaya yer verildi³⁹.

Kürtlerin kimliğini kapsayan vatandaşlık talebi Amasya protokolüyle çözüme yönelik girişimden on ay sonra, bu 27 Haziran 1920 tarihli talimatname bir adım daha ileridir. Fakat Elcezire Cephesi Kumandanı Mirliva Nihad Paşa'dan talimatname gereğini yapmamış olmasının hesabı sorulmaz. 22 Temmuz

36 TBMM GCZ, 3-22.7.1338 (1922), sf. 559.

37 TBMM GCZ, 3-22.7.1338 (1922), sf. 561.

38 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, cilt: 1, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1986, sf. 90-91, 444-445; Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, cilt: 3, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1989, sf. 1272-1277.

39 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, cilt: 4, sf. 341; *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2003, sf. 99.

1922'de Meclis'teki tartışmalı oturumda birçok konudan birisi olarak talimatnameyle ilgili ne yapıldığı bile gündeme getirilmedi.

Talimatın gereği yapılmadı, Mustafa Kemal ve hükümet de takipçisi olmadı. Peki, talimatla hedeflenen neydi? Oyalama mı? Zaman kazanma mı? Geçistirme mi? O dönemde Kürtlerin talimatnameye sahip çıkacak örgütlü yapısı olmadığı için talimatname öyle resmi evraklar arasında kaldı. Bu anlamda talimatname, Mustafa Kemal'in Kürtleri 'yoklama' belgesi olarak resmi dokümanlar arasında yerini aldı. Zaten talimatnamenin muhatabının da bir asker olması, ayrıca manidardır.

Talimatname hükümleri yerine getirilmezse de, sonradan yeniden özerklik meselesi bizzat Mustafa Kemal tarafından ifade edildi. 16-17 Ocak 1923'te İzmit'te *Vakit* Başmuharriri Ahmet Emin'in sorusuna verdiği yanıtta, yerel özerkliğe dikkat çeken BMM Reisi Mustafa Kemal, "Dolayısıyla başlı başına bir Kürtlük düşünmektense, bizim Teşkilât-ı Esasiye Kanunu [1921 Anayasası] gereğince zaten bir tür yerel özerklikler oluşacaktır. O halde hangi livanın halkı Kürt ise, onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir" dedi.⁴⁰

Kürtlerin kendi vilâyetinde özerkliği bu boyutta resmen açıklandı. Lozan'ın imzalanması sonrasında Cumhuriyet ilânıyla, "kardeşlik" söylemi tamamen değişmiş ve artık devlet gündeminde açıktan Kürtlerin asimilasyonu ve imhası programı vardır. Aslında 'oyun' bitmiş, gerçeğe dönülmüştür! BMM Reisi Mustafa Kemal'in Kürdistan talimatı ya da İzmit'teki özerklik açıklaması, konjontürel politika olmasaydı, gereği yapılırdı! Esas olarak özellikle 1920-1922 döneminde Ankara'nın söyleminde Türk-Kürt kardeşliği günü kurtarmanın politikasıydı, bunun için asıl Türkçü politikanın icraatına hemen başlandı!

2.1.4- 'KÜRDİSTAN MESELESİ YOKTUR'

Meclis açıldığında veya Londra Konferansı başladığında ya da bir başka gerekçeyle Kürtlerin Meclis'e gönderdiği telgrafların, ortak ifadesi '*Kürt ve Türk ayrımı yok*' veya hatta '*din kardeşiyiz*' gibi söylem olmuştur.

Dersim Mebusu Hasan Hayri'nin Dahiliye Vekâletinin cevaplama iste-miyle verdiği soru önergesi müzakeresinde Dersim denildi, denilmedi tartış-ması Meclis'teki durumun net ifadesidir. Meclis'e gönderilen telgrafları aşağıda aktarıyorum:

Meclis'e tebrik: Abbasuşağı Aşireti Reisi Seyid Ali imzasıyla Meclis'in açıl-ması nedeniyle gönderdiği telgrafta, "Meclisi Âlinin küşadını maiyeti celileri azasından mahdumum Mir Hüseyin efendiden alınan telgraflardan anladım. Bu bapta samimiyeti tebrikâtımı arz ve takdim, halâsı vatan ve muhafazai din ve namus uğrunda mücadeletü hüda pesendenade muvaffakiyetler temenni eylemekle kesbi fahreylerim, ferman" denildi.⁴¹

40 *Mustafa Kemal, Eskişehir-İzmit Konuşmaları 1923*, 3. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul-1999, sf. 104-105.

41 *TBMM ZC*, I/1-11.5.1336(1920), sf. 265.

'*Din ve kan kardeşiyiz*': Dersim'in İzoli Âşireti Reislerinden Aziz imzalı Ankara Büyük Millet Meclisi Riyasetine hitaben gönderilen telgrafta İslâmiyet vurgusu yapıldı:

"Arnavut ve Arap kardeşlerimizin başlarına getirilen ibret âmiz felâkete Kürtleri de maruz bırakmak isteyen birtakım vicdansızların teşebbüsâtı hainanelerini bütün mevcudiyetimizle reddediyoruz. Yedi asırdan beri İslâmiyeti muhafaza edan din ve kan kardeşlerimiz olan yüksek Türk milletiyle tevhide mukadderat etmeye ahdi peyman eyledik (yemin ettik). İngiliz ve Fransız parasıyla aramıza girmek isteyen bu mülevves nifaku (pis bozgunculuğu) kırmaya azmettik. Meclisi âlinin arzu ve emeline hâdim (hizmet) ve muvaffakiyetine duahan olduğumuza itimadı fahimanelerini istirham eyleriz."⁴²

Kürt aşiretlerden 'biriz' mesajı: Meclis oturumu, 17.3.1921'de Mustafa Kemal başkanlığında yapıldı. Mustafa Kemal, son günlerdeki Londra Konferansı ve Koşgiri münasebetiyle, "Kürdistan'dan Kürt kardeşlerimizden gelen birçok telgrafnameler vardır. Kendilerinin böyle bir teşebbüsü olmadığına ve Kürdistan meselesi olmadığına dairdir" dedikten sonra, bunlardan bir tanesini okuttu. Reisin, telgrafın Hariciye Vekâletine gönderilmesiyle ilgili önerisi, 'muvafık' sesleriyle kabul edildi. Aynen aktarıyorum:

"Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Kürtler küçük lokmanın pek kolay yutulacağını vaktinden çok evvel anlamışlardır. Türk birliğinden ayrılmak zihniyetinde bulunanları Kürtler kendi milletlerinden addetmezler. Kürtlerin mukadderatı Türkün mukadderatıyla tevemdir [birdir]. Biz Kürtler Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinden başka halâskâr [kurtarıcı] beklemediğimiz gibi Düveli İtilâfiyeden merhamet dilenmeye tenezzül etmiyoruz. Misakı Millî dâhilinde sulh akdedilmesini teminen [gerçekleştirmeyi] bütün varlığımızla Hükümetimize müzaheret edeceğimizi [destekleyeceğimizi] Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti dâhilinde Kürtlüğün ayrı bir unsur olarak telâkkisini [görüşünü] hiçbir zaman iştirmek istemediğimizi arz ile muvaffakiyetler temenni ve takdimi tazimat eyleriz."⁴³

Van Kürtlerinin mebusu: Meclis reisi, Kürdistan ve mebuslarıyla ilgili Londra Konferansında gündeme gelen tartışmalar üzerine Dâhiliye Vekili Namına

42 *TBMM ZC*, 1/5-19.10.1336 (1920), sf. 91.

43 *İmzacılar*: İzoli Âşiret Reisi Hacı Fiya Sebati, Bariçkân Âşiret Reisi Halil, Bükler Âşiret Reisi Hüseyin, Ülemayı Ekrattan [Kürtlerden] Avni, Ülemayı Ekrattan Halil, Zeyve Âşiret Reisi Halil, Ülemayı Ekrattan Hafız Mehmet, Eşrafı Ekrattan Hüseyin, Eşraftan Bulutlu İbrahim, Eşrafı Ekrattan Zebuhlu Halil, Aluçlu Âşireti Reisi Mehmet, Ülemayı Ekrattan Bekir Sıtkı, Ülemayı Ekrattan Rüştü, Ülemayı Ekrattan İzdilili Fehim, Cürdi Âşireti Reisi Mehmet, Deyükân Âşireti Reisi Mehmet, Eşraftan Nail, Eşraftan Sadık. (*TBMM ZC*, 1/9-17.3.1337 (1921), sf. 132-133.)

Ahmet Muhtar tarafından Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine gönderilen 14 Mart 1921 tarihli tezkereyi okuttu, aktarıyorum:

“Kürdistan meselesinin [Londra] Konferansta mevzuu bahis edilmesi münasebetiyle Van Kürt rüesası tarafından intihabettikleri vekillerinin Büyük Millet Meclisinde kendi namlarına idarei hükümet ettiğinden ve konferanstaki Kürtleri ancak Büyük Millet Meclisinin Heyeti Murahhasası temsil eylediğinden bahisle Hariciye Vekâletine, Heyeti Murahhasaya ve Londra’daki Düveli Muazzama murahhaslarına telgraflar yazılmış olduğu Van vilâyetinden bildirmekle arzı malûmat olunur efendim.”⁴⁴

Midyat’tan Kangal’a, Şirvan’a: Reis ‘Kürdistan meselesi mevcut olmadığına dair’ Meclis’e telgraf gönderen kişilerin isimlerini okuttu: Midyat’ta Salhan Aşiret Reisi Ramazan Ağadan, Çemişkezek Belediye Müfettişliğinden, Hüseyinkeyf Aşair ve ahalisinden, Şirvan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden, Kangal’da Canikli aşireti Reisi Mustafa Beyle rüfekasından, Bitlis Meşayihinden Abdülbaki Efendi ve rüfekasından, Palo [Palu] ahalisinden, Bitlis’te Meşayihden Şey Alâeddin ve rüfekasından, Hizan’da Salâhaddin Ağadan, Ahlat eşrafından, Şırnak eşrafından, Şırnak Aşairi rüesasından, Hısnımansur [Adıyaman] ahalisinden, Kahta Aşair rüesasından.⁴⁵

‘Kürdistan yok, Ermenistan da’: Meclis reisi, 31 Mart 1921’de Meclis’te ‘Kürdistan meselesi mevcut olmadığına dair’ Çabakçur, Genç ve daha pek çok mahallerden gelen telgraflardan bir tanesini okuttu. Ankara Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine hitabıyla yazılan telgraf şöyle:

“Altı buçuk asırdır ki, Türkiye idaresinde kemali rahat ve refahla yaşıyoruz. Hiçbir zaman Türkiye’den iftirak ile ayrı bir hükümet ve istiklal, Kürtlerin hatırına gelmemiştir [...] Kürdistan namına [Londra] konferansta söz söylemek ve salâhiyetini ancak Büyük Millet Meclisi Hükümetini temsil eden Türkiye Heyeti Murahhasası istimalle mezundur. Anların gayri Kürdistan namına söylemek isteyen herhangi bir cemiyet veya ferde bu noktadan idarei kelâma tarafımızdan hiçbir vakit salâhiyet ve vekâlet verilmemiştir. Memleketimizin vaziyeti mevkiiye, tarihiye ve iktisadiyesi bir Ermenistan idaresine az çok takarrülden [yakınlaşmasından] pek uzak olduğunu bütün hak perverler tasdik ederler. Binaenaleyh öyle hayalât [hayaller] ve mahalât ile [mahallelerle] mevcudiyetimizin ifna [yok] edilmeyeceğini ve Konferans Heyeti azasından pek kati ümit perverde ettiğimizizin daha iblâğnı [ulaştırılmasını] Heyeti Murahhasamızdan rica ederiz.”⁴⁶

44 Umumi: 16437 ve Hususi: 510 no’lu ve 14 Mart 1337 [1921] tarihli tezkere, *TBMM ZC*, I/9-19.3.1337, sf. 140-141.

45 *TBMM ZC*, I/9-24.3.1337 (1921), sf. 214.

46 *İmzacılar:* Belediye [neresi yazmıyor] Reisi Arif, Eşraftan Mütevellizade İsmail, Meşayihden Şeyh

Hasan Hayri neyi sordu: Dersim Mebusu Hasan Hayri, Elâziz Vali sabıkı Abdülkadir'le Jandarma Alay Kumandanı Hamdi'nin 1920'de yaptığı yolsuzluğu 9 madde olarak Dahiliye Vekâleti'ne sordu. Takirde yolsuzlukla ilgili neler yapıldığını gündeme getirdi.⁴⁷

Dahiliye Vekili Ali Fethi'nin cevabı 8.4.1922 tarihli zabıtta; 9 sorunun her birini tek tek yanıtlandı. Bunun üzerine söz alan Hasan Hayri, konuşmasını Meşrutiyet ilânına kadar geriye götürdü, İngilizlerle ve Rus Çarlığı'nın propaganda yaptığını, Osmanlı İmparatorluğunu parçalamak için fesat tohumu saçmaya başladıklarını *Arnavutlukmuş, Türklükmüş, Araplıkmuş, Kürtlükmüş* gibi kavmiyet meselesinin çıktığını belirtti. Dersim'in arazisinin bulunmadığını ve açlık yaşandığını ifade eden Hasan Hayri, Koçgiri hadisesine geçince reis, sözünü kesmesi ve karşılıklı konuşma sırasında, "Millet kendi hakkını alacaktır. (Gürültüler, ne söyledi? Sözünü geri alsın, sesleri.)" dedi.⁴⁸

İtiraz edenlerden Diyarbakir Mebusu Hacı Şükrü, "Hasan Hayri Bey bu kürsüye gelip sözünü geri al" ve İçel Mebusu Şevki, "Millet diyor efendim. Dersim demiyor yahu, bu haksızlıktır" diyerek itiraz etti. Hasan Hayri, "Dersim lâfı kullanmadım, niçin Dersim diyorsunuz? Ben millet diyorum. Millet denince hükümete karşı değildir. Efendiler ben millet dedim ki, hükümete fesat yapan memurine karşıdır. Yoksa başka bir şey demedim. Hükümet millettir" diye cevap verdi.⁴⁹

Hasan Hayri, zaten bu vakaların Ali Fethi'nin vekilliği öncesinde yaşandığını ve Dahiliye Vekili için itimat veya ademi itimat mevzubahis etmediği ifadesinden sonra, Dâhiliye Vekili Ali Fethi, itimat talebinde bulundu. Reis oyladı ve müzakere yeterli bulundu, müzakere bitti.⁵⁰

Elcezire Komutanının itirafı: Elcezire Komutanı Nihad Paşa, komuta bölgesindeki icraatından dolayı Meclis'te ilgili encümene gönderdiği müdafaa-inaamesinde, çeşitli konulara değindi. Bunlardan biri de, Londra Konferansı sırasındaki telgraflardır. Nihad Paşa müdafaa-inaamesinde, önce Elcezire Kumandanlığının teçhizatı hakkında bilgi verdikten sonra, şöyle devam etti:

"Cephe mıntıkasında tatbik ettiğim İslâmiyet esasına müstenit adiline siyasetim, bilumum aşairi kütleye vahide [aşiret kütlesini birlik] haline koymuştu. Binaenaleyh dâhili ve harici düşmana karşı teşebbüsâtımın esası ve kuvvetini ordunun istinad ettiği Kürt ve Arap aşairi teşkil ediyordu. Bu vaziyet karşısında bütün siyasi cereyanlar durdu. Kürdistan amâline hadim olan tanınmış simalar rüesayı ekrad [Kürt reisleri] ile tutularak hükümeti adilei milliyeye teslim olunmaya başladı [...] Öyle ki 1337 [1921] senesi Martında Avrupa'da inikad eden [Londra'daki] konferansta Kürdistan meselesinin de mevzubahis ve hararetle her taraf-

Eyüp, Ulemeden Yusuf. (TBMM ZC, I/9-31.3.1337 (1921), sf. 280-281.)

47 TBMM ZC, I/18-16.3.1338 (1922), sf. 237-238.

48 TBMM ZC, I/19-8.4.1338 (1922), sf. 69-71.

49 TBMM ZC, I/19-8.4.1338 (1922), sf. 71.

50 TBMM ZC, I/19-8.4.1338 (1922), sf. 71-72.

tan takip olunduğu bir sırada -Kürtler hakkında söz söylemeğe yalnız Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin salâhiyettar- rüesayı aşair tarafından konferanstaki düveli muhtelif ve Türkiye murahhaslarına telgrafnameler keşidesiyle iblağ edildiği [gönderildiği] meşhud oldu [görüldü].”⁵¹

Yukarıda aynen aktardığım metinler, Türkçülük hâkim söyleminin birer tekrarı gibi olduğu için, Ankara hükümeti ve Meclis’i açısından ‘kardeşlik’ söyleminin ilgası kolaylıkla oldu.

2.1.5- DERSİM VE KÜRDİSTAN TARTIŞMASI

Meclis’in ilk yılında Dersim mebusları halkın yaşadığı sorunları ve merkezi idareye bağlı yöneticilerin kötü yönetimiyle ilgili sıkıntıları Meclis gündemine taşıdı. Tartışmalar genel olarak bu sınırdaki kaldı, belli ölçüde toplumsal hayatın gerçekliği ifade edildi. İfade etmek’ten kastım, Kürdistan mebusları belli ölçüde değinmekle kaldı. Onun içindir ki, sadece ifadeyle yetinildi.

Meclis’in birinci döneminde Koçgiri ötesinde Dersim ve Kürdistan’la ilgili müzakere Dersim Mebusu Hasan Hayri ve rüfekasının takriiriyle yaşandı. Hasan Hayri (Dersim), Ali Vasıf (Genç), Ramiz (Dersim), Ali Haydar (Genç), Hasan Hüsnü (Bitlis), Mustafa (Dersim), Süleyman Sadı (Bayezit), Vehbi (Bitlis), İsmail (Erzurum), Ziya (Bitlis), Fevzi (Erzincan) ve Mehmet Tufan (Hakkâri) ortak imzalı Dersim ahvaline dair 11 Ekim 1920 tarihli Dahiliye ve Maliye vekâletlerinden istizah takriri [açıklama yapmasıyla ilgili önergesi] Meclis’te okundu:

“Dersim hakkında berveçhi âti [aşağıda olduğu gibi] mevaddın Dahiliye ve Maliye vekâletlerinden istizahını eyleriz [açıklanmasını isteriz]:

1. Dersim’e tayin olunacak memurların sureti tayini hakkında 6 Eylül 1336 [1920] tarihindeki sul takririne cevap vermediğinin esbabı?
2. Senei haliye [bu sene] âşarının âşaire [aşiretlere] verilmeyip âşair üzerinde takarrür eden ihalelerin feshedilmesinin esbabı?
3. Dersim’de ne gibi uygunsuzlukların şu sıralarda vukua geldiğinin esbabıyla Hükümetin buna karşı ne gibi tertibatta bulunduğu?
4. Kürdistan’da birtakım propagandacıların dolaştığının doğru olup olmadığının, doğru olduğu taktirde Hükümetçe ne gibi tedabire tevessül edildiğinin (başlandığının) beyanı?”

Reis oyladı ve kabul edildi⁵² ve müzakere 18.11.1920’de yapıldı. Bu dört soruluk takrir Reis tarafından tekrar okutuldu. Ankara mebusu ve BMM Reisi Mustafa Kemal, “Anlaşılmıyor izah etsinler” şeklinde ilk konuşmayı yaptığı

51 TBMM GCZ, 3-22.7.1338 (1922), sf. 563.

52 TBMM ZC, 1/5-11.11.1336 (1920), sf. 355-356.

halde, Dersim’le ilgili görüşme sırasında bir daha söz⁵³ almayacaktır. Mustafa Kemal’in konuşmasının ardından söz alan Dersim Mebusu Hasan Hayri’nin beyanatını özetleyerek, aktarıyorum:

400 seneden beri Devleti Osmaniye’yi işgal eden Dersim meselesi, memurların sui [kötü] idareleri yüzünden yaşandı. Gerek Kürt ve gerek Türk her ikisi de mutazarrır olmuştur [zarar görmüştür]. Dersim şimdiye kadar hükümetin idaresine karşı daimi surette mütehaşi [saygılı] bir vaziyette bulunuyordu. “Dersim, hiçbir hükümete en satvetli [zorlu] bir zamanda hiçbir hükümete boyun eğmeyen Dersim, [Erzurum ve Sivas] kongre[si]nin teşekkülü üzerine, kongreyi meşru addederek” doğrudan doğruya himayesine kendisini attı. Sonra da Büyük Millet Meclisi teşekkül etti. İstirham ederim dinleyiniz. Bakınız. Dersim’de iki unsur vardır. Unsurun biri Türk, birisi Kürt’tür. Kürtler ahalinin sülusanını [üçte ikisini], Türkler sülüsünü [üçte birini] teşkil ediyorlar.⁵⁴

İsmail Suphi (Burdur), istatistiklerle ilgili kaynağını sordu ve Fevzi (Malatya) de Hasan Hayri’nin ora ahvalini bildiğini söyledi. Hasan Hayri konuşmasını sürdürdü. Kendisinin Ankara’ya geldiğinde Mustafa Kemal Paşayı ziyaret ettiğini belirten Hasan Hayri, Dersim’de çevresinde birtakım uygunsuzlukların olduğunu belirterek, hükümet ve Dahiliye Vekâleti’nin ne yapacağını öğrenmek istediğini açıkladı.⁵⁵

Bir mebusun, “Bu sualdir öyleyse” demesi üzerine, Dersim Mebusu Hasan Hayri konuşmasını sürdürdü, özetliyorum:

Sualdir efendim. Sonra efendim, Dersim etrafından birtakım propagandacılar geziyormuş, “gûya Kürdistan Hükümetini bütün Avrupa Devletleri imzalamış [Sevr Antlaşması], Padişah da kabul etmiş” ve işte bilmem filan kabul etmiş diye birtakım şeyler. Siz ne duruyorsunuz gibi birçok şeyler devran ediyor. Hatta bazı şahısların da gezdiğini hissediyoruz. Bu husus birkaç kez mevzu bahis edildi. Bu adamlar kimlerdir? Ve buna karşı hükümet ne vaziyet alıyor? Bu gibi adamlar oradan ihraç edilmeli, hükümet önlemini almalı.⁵⁶

Hasan Hayri’nin bu anlatımından Padişah’ın kabul etmiş ve imzalanmış denilen antlaşma, Osmanlı hükümetiyle İngiltere, Fransa, İtalya vesaire ülkeler arasında 10.8.1920’de imzalanan Sevr Antlaşması’dır. Bunun 62’nci maddesiyle⁵⁷ Kürt nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde özerk Kürdistan kurulması öngörülmekteydi.

Hasan Hayri, Dersim’de ve Kürdistan’da dolaşan propagandacıları gündeme getirdi ve buna karşı hükümetin ne önlem aldığını sorduğu halde, bir başka

53 TBMM ZC, 1/5-18.11.1336 (1920), sf. 428-433.

54 TBMM ZC, 1/5-18.11.1336 (1920), sf. 428-429.

55 TBMM ZC, 1/5-18.11.1336 (1920), sf. 429.

56 TBMM ZC, 1/5-18.11.1336 (1920), sf. 429.

57 İbrahim Sadi Öztürk, *Sevr Antlaşması*, 2. baskı, Fark Yayınları, Ankara-2007.

konuya değinmemesi dikkat çekicidir. Hasan Hayri konuşmasının devamında aşar meselesine değindi. “*Dersimliler aç millettir*” diyen Hasan Hayri, eşkıyalığın sebebinin de açlık olduğunu belirterek, hükümetin kötü idaresinden bahsetti.⁵⁸

Hasan Hayri, Dersim’in sosyo-ekonomik durumu ve hükümet idaresiyle ilgili sorunlara değindi, ama bu değerlendirmesini Dersim’in kimliği özelinde yoğunlaştırmadı, genel ifadeyle yetindi.

Hasan Hayri’nin konuşmasından sonra *Dahiliye Vekâleti Vekili Dr. Adnan* söz aldı, Dersim ve Koçgiri özelinde değerlendirmelerde bulundu. Dersim’in sakin olduğunu ifade ederek, Alişir’in civarda belli bir faaliyet sürdürdüğünü belirten Dr. Adnan’ın konuşmasını özetleyerek, aktarıyorum:

Dersim’de Kürtlük ve Türklük diye bir mevzubahis değildir. Yalnız (Alişir) isminde birisi başına birkaç kişi toplamış o havalide dolaşıyormuş. Kemah’ın birkaç mahallesine tecavüz etmiş ve orada birkaç ev yakmış ve bir iki yağmada bulunmuştur. Bunun üzerine Sivas’ta Koçgiri rüesasından Alişan Bey tâyin edilmiş, onu takip ediyor. Bu defa aldığımız bir telgrafta ve neticei takibatta; Alişir’in dehalet ettiği ve istimanı [sığınmak] için hükümeti merkeziyeye müracaat ettiği yazılıyor. Henüz yeni aldık telgrafı. Tabii buna dair bir karar vereceğiz ve cevabı da vereceğiz. Bu Alişir ne yapmıştır? Bunun esas maksadı, yağma etmek, ihrak etmek [yakmak] olmasa gerektir. Alişir, Kürdistan istiklali namına propaganda yapıyor. Bu propaganda burada henüz tamamen tevessü etmiş [yayılmış] olmamakla beraber bazı aşarı arasına böyle bir tohumu fesat edilmiş olduğu muhakkaktır. Bunun için asıl bizim Hükümetin takip edeceği şey, Alişir’in derdest ve istisali idi [ele geçirilmesi ve soruşturulmasıydı]. Kürdistan’da, yani Dersim tarafında propagandacılığın vâsi mikyasta [geniş ölçüde] devam ettiğine dair elimizde büyük bir emare yoktur. Elimizde yalnız filan ve filan şahıslara ait bazı ihbarat vardır. Hükümet, zabıtai siyasiyesi vasıtasıyla bunları takip etmeyi daha muvafık görüyor. Bunların derdesti için gayret edilecektir. Dersim hakkında anlatacağım malûmat bundan ibarettir.⁵⁹

Dahiliye Vekâleti Vekili Dr. Adnan’ın ifadesi, *Dersim ve Koçgiri* özelinde bilgi içermesi bakımından önemlidir. Alişir’in Kürdistan propagandası yaptığının yanı sıra, sığınmak için başvurduğunu belirten Dr. Adnan, muntıkada altı aydır devam eden şekavete dikkat çekerek, bununla ilgili devlete de pek çok ihbarın yapıldığını söylemekle yetindi.

Dr. Adnan’ın anlatımı önemlidir; çünkü birkaç ay sonra 1921 baharında Koçgiri’de Nurettin Paşa ve Topal Osman kırımı yaşanacaktır.

Dersim Mebusu Hasan Hayri ve arkadaşlarının taktirinin aşarla ilgili kısmı hakkında konuşan *Maliye Vekili Ferit*, aşar ihalesinin feshedilemeyeceğini, çünkü bunun nizamnameye göre yapıldığını, ama birtakım şikâyetlerin de olduğunu söy-

58 TBMM ZC, I/5-18.11.1336 (1920), sf. 429-430.

59 TBMM ZC, I/5-18.11.1336 (1920), sf. 430-431.

ledi. Vekil Ferit, meselenin esasına değindi, “Dersim meselesi Kürt ve Türk meselesi değildir. Maalesef hazarilik ve bedevilik [yaşam tarzı ve göçebelik] meselesidir [...] Binaenaleyh Türk ve Kürt meselesi katıyen mevcut değildir [...] Onların o vaziyeti içimaişeyeri ıslah edildiği takdirde böyle şeyler olmaz. Bununla beraber ben demedim ki bu tarzda kimseye iltizam verilmemiştir” diye konuştu.⁶⁰

Maliye Vekili Ferit’ten sonra, *Bitlis Mebusu Yusuf Ziya* söz aldı, zaman zaman sözünü kesmeler olsa da konuşmasını sürdürdü. Mebus Yusuf Ziya, Kürdistan’daki propagandacılar üzerinde durarak, “Efendiler, Kürdistan’da propaganda var, fenalık var, Kürdistan’a fenalık sokulmak isteniliyor sözlerine karşı bazı izahatta bulunmak mecburiyetinde kaldım. Kürtlerin bütün siyasetleri, bütün mefkûreleri dinlerindedir. Din esasına her şeyi iptina ettirirler [kurarlar]” dedi.

Kürtlerin bu Meclis’e karşı fena fikirler beslemediğini vurgulayan Yusuf Ziya, “Hatırlarsınız ki, halâskarı muazzamın [yüce kurtarıcının] ilk yükseltiği sadayı bülent [yüce sesi], ilk defa Kürdistan’da cayı muvafakat bulmuştur [açıktan kabul edilmiştir]. 16 Mart [1920, Mebusan baskını] vakai faciasından bugüne kadar Kürtler sizi bihuzur [huzursuz] edecek, zannederim hiçbir hal ve hareket göstermemişlerdir. Bütün sizin mefkûrenizle, bütün sizin kanaatinizle yürümüşler” diye konuştu.⁶¹

Karesi Mebusu Vehbi’nin “Hem onların mefkûresi hem de bizim” demesi üzerine Yusuf Ziya, “Kürtler şarka koştular, sürüleri durdurdular. Kürtler şark muharebatına [savaşına] iştirak ettiler; zulûm ve şenaat [alçaklık] ordularını durdurdular. Kendi kanaatiyle hareket eden bu Meclis’e yaslandılar ve mefkûreleri bu Meclis’le beraberdir. Rica ederim kalbinize zerre kadar bir şey gelmesin” dedi. Burdur Mebusu Soysallı İsmail de, “Hâşâ, öyle bir şey yok” sözlerinin ardından, ara verildi.⁶²

Bitlis Mebusu Yusuf Ziya, Dr. Adnan’ın Dahiliye Vekili adına yaptığı açıklamada Alishir’in Kürdistan propagandası yaptığını ifadesinin ardından söz alıp, Dersim ya da Koçgiri özelinde herhangi bir şey söylemeden, propagandayla Kürdistan’a fenalık sokulmak isteniyor demesi dikkat çekicidir. Bu, Kürt mebuslar arasındaki farklılık sinyali olarak da değerlendirilebilir. Benzer farklılığı başka celse tutanağında görmek mümkündür.

2.1.6- DERSİM’E ‘DEVLETÇİ’ TEKLİF

Dersim’in altı mebusundan Diyar, Mustafa ile Hasan Hayri’nin birlikte ve Hasan Hayri’nin tek başına verdiği Dersim’le ilgili iki taktir. Dersim özeline yönelik tespit ve çözüm önerisi, Dersim’in kimliğini dikkate almayan bir anlayışa dayanmaktadır.

60 TBMM ZC, I/5-18.11.1336 (1920), sf. 431-432.

61 TBMM ZC, I/5-18.11.1336 (1920), sf. 432.

62 TBMM ZC, I/5-18.11.1336 (1920), sf. 432-433.

Mebuslar, Meclis'in gündeminden dahi bihaberler veya o kadar haberdarlar. Çünkü takrirler, 1920 Kasım ayı sonunda Meclis gündemindedir. Bu sırada, 1920 Eylül ayında başlayan ve 20 Ocak 1921'e kadar devam eden, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu teklifi görüşülmektedir. Yani müzakere edilen, vilâyetlere dayalı muhtariyet ya da federatif denilen bir sistemi içeren 1921 Anayasası teklifidir.

Böylesi bir atmosferde, Dersim mebusları takririnde hiçbir kimlik unsurunu dikkate alınmadı. Meclisin birinci devre mebuslarından olup, kürsüye sadece iki kez çıkan ve iki kanun teklifi⁶³ veren Dersim Mebusu Diyab Ağa, Dersim'le ilgili bir takrir verdi. Reis, 'Dersim mebusu Diyab Ağa ile rüfekasının Dersim'le ahvali umumiyesine dair takrir'i'ni, okuttu, aynen aktarıyorum, sadece rahat okunması için paragraflar yaptım:

"B.M. Meclisi Riyaseti Celilesine,

Altı asırlık Osmanlı İmparatorluğu ahvali idaresinde vukua gelen dâhili mesailden ekseriyya Dersim vukuatı nazara çarpıyordu. Haddi zatında ehemmiyetsiz olan bu mesele, şu idare [sui idare] neticesi, birtakım mütegalibenin hükümetle Dersim'liler arasına geçmesi yüzünden adeta halli müşkül bir muamma hükmüne sokulmuştur.

Meşrutiyetin ilâniyle heyulâ gibi tanıtırılan Dersim yüzünden yine mütegalibeye birtakım külâhlar kaptırmaktan başka devlet ve bigünah milletçe bir fayda temin edilememiştir.

Halihazırda ise gerek Dersim ve gerekse memaliki Osmaniye ve İslâmiyenin sui idare ve anlaşılamamazlık yüzünden giriftar olduğu akibet bütün heybet ve uryanıgıyla [çıplaklığıyla] meydana çıktığından bu mevzi muhakkaktan [kesin ölümden] vatan ve İslâmiyeti kurtarmak azmi metinanesiyle istihkarı hayat suretiyle meydana atılan birkaç İslâm vatanperverinin himmeti âli pesendaneleriyle Büyük Millet Meclisi teşekkül etti. Hamden lillâh peyderpey büyük ve kati muvaffakiyetlerle alemleri İslâmı dilsir eylemekte berdevamdır. Şimdiye kadar hiçbir usul ve şekli idarede cayı kabul bulamayan ve adeta hayvanatı vahşiye sırasında telâkki edilen Dersim halkı meclisi âlinin meşruiyetini hepsinden evvel takdir ederek ahvali esef engizlerini arzetmek ve dolayısıyla vatani ve dini hidematını ibraz ey[1]lemek için bizi Meclisi âliye mebus sıfatıyla ve hakikatı haldede doğrudan doğruya milletın merhameti diniye ve vicdaniyesine iltica suretiyle gönderdiler.

Bu ane kadar şifahi ve tahriri Dersim'e ait müteaddit mâruzatta bulunduk ve arzu edildiği takdirde fazla izahat verilecektir. Evvel ve ahır mâruzatımızdan anlaşıldığı ve anlaşılabileceği veçhile, Dersim vukuatının esbabı zuhuru şu dört kelime ile telhis olunabilir: Sui idare, açlık, maarifsizlik, bu fırsatlardan istifade eden mütegalibenin gayri meşru teşviki ve aynı zamanda makamata yalan yanlış ihbaratta bulunmalarıdır. İşte meclisi

63 *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*, cilt: 3, TBMM Vakfı Yayınları No: 6, Ankara-1995, sf. 285.

âilece bu dört meseleye zaman itibariyle imkân derecesinde bir çare bulunduğu takdirde Dersim muammasının yüzde doksan [90] halledilmiş olacağına şüphe olmamalıdır.

Bunun için de biz Dersim mebusları ahvali mahalliye'nin ahzedeceği şekil ve usulü idaresine dair hâsıl ettiğimiz kanaatı berveçhizir (aşağıda olduğu gibi) arz ediyoruz, şöyle ki:

[1] Evvelâ: Dersim emsali veçhile Elâziz'den fekki irtibatla müstakillen [Elâziz'le ilişkisi kesilmeli ve bağımsız] idare edilmelidir. Dersim ile Elâziz arasındaki Murat suyu üzerinde ötedenberi mutasavver [düşünül-müş] bir köprü'nün ve Hozat'a kadar bir caddenin imkân olduğu kadar sürati inşası.

[2] Saniyen: Dersim'de meskûn aşair mıntıkaları bir nahiye addedilmeli ve aşiretin reisi o nahiyenin müdürü olarak aşireti ifradiyle kendi mıntikasından mesul olmalıdır. Merkezi livada maada diğer beş kaza kaymakamları şimdilik nispet dairesinde rüesa ve beylerden intihap usulüyle veyahut Dersim mebuslarının teklifiyle Büyük Millet Meclisi Heyeti Vekilesince [hükümetçe] tâyin edilmelidir. Ve her kazanın cesametine göre mutasarrıfluktan meclisi umumilik vazifesini ifa edecek bir ilâ iki zat intihap edilmeli ve Dersim'de tatbik edilecek her bir mukarrerat meclis kararıyla mutasarrıfluktan icra edilmez. Mutasarrıflığa vatanın nezaket ve ehemmiyetini takdir etmiş, Dersim sükkânının [oturanların] ahvali ruhiye ve ananâtı [gelenekleri] milliyelerine vakıf zevat intihap edilmelidir [seçilmelidir].

[3] Salisen: mutasarrıflık emrinde olmak üzere Dersim iki müfettişlik mıntikasına tefrik ve her mıntıkaya ahvali mahalliye ile muamelâtı Hükümeti teftiş eylemek üzere birer müfettiş tâyin edilmeli. Nazımiye, Mazkirt, Çarsancak kazaları birinci mıntika, Ovacık ve Çimişkezek ikinci mıntika addedilmeli ve müfettişlere maktu bir tahsisat verilmelidir.

[4] Rabian: Dersim sancağı dâhilinde şimdiye kadar vukua gelen ceraim tecile tâbi tutulmalıdır. Bu tecilden Dersim civarında bulunan Elâziz, Maden, Arabğir, Eğin, Kemah, Erzincan, Pülümür, Mamahatun, Tercan, Gığı, Çapakçur ve Palo kazaları anasırı islâmiyesi kâffeten istifade etmelidir (hepsi faydalanmalıdır).

[5] Hamisen: Dersim'in balâda (yukarıda) zikredilen kazaları dahilindeki arazi metruke efradı aşaire bilâ bedel (bedelsiz) tevzi ve oralarda iskân ettirilerek kefalet ve rehin mukabilinde Ziraat bankalarının kendilerine imkân derecede muavenet edilmelidir. Bu arazilerin tahrir ve taksimi için Dersim mutasarrıflığı riyaseti altında İslâm unsurlarından mürekkep bir komisyon teşkil edilmelidir. Bu komisyonun vereceği ve yapacağı taksimata hiçbir kimsenin hakkı itirazı olmamalıdır.

[6] Sadisen: Peyderpey mekâtibin (okulların) inşasına başlanmalıdır.

Samimi ve saf vicdanla arzedilen ve her halde nazarı dikkatten dur (uzak) tutulması caiz olmayan balâdaki mâruzatımızı Meclisi âli ve Heyeti

Vekile âzayı kiramınca selâmeti vatan noktai nazarından mevkii tatbik avazına muvafakat buyurulduğu takdirde hiçbir yolsuzluğun vukua getirilmeyeceğine bir Dersim mebusları tekeffül eyleriz (kefil oluruz).⁶⁴

Takriri imzalayanlar, Dersim Mebusu Ferhad Aşireti Reisi Kahraman Ağazade Diyab [Yıldırım], Dersim Mebusu Mustafa [Öztürk], Dersim Mebusu Kansuzade [Hasan] Hayri [Kanko] olarak yazılmış. Oysa BMM'nin birinci döneminde Dersim'in altı mebusu vardı. Takriri imzalamayanlar da şunlardı: Ahmet Ramiz [Tan], Mustafa Zeki [Saltık], Abdülhak Tevfik [Gençtürk] idi.⁶⁵

Olti Mebusu Yasin, Dahiliye Encümenine gitmesi yönünde açıklama yaptıktan sonra Reis, "Efendim bir teklifi kanuni şeklinde telâkki ediyorsak encümenlere gider. Ve evvela Lâyiha Encümenine göndermemiz iktiza eder. Lâyiha Encümeninden sonra Dâhiliyeye gider. Eğer Teşkilât-ı Esasiye için hükümet şu esası da nazarı dikkate alsın yolunda bir temenni mahiyetinde kabul edeceksek Heyeti Vekileye göndermek lâzım. Reyî âlinize arz ediyorum. Lâyiha Encümenine tevdiî kabul edenler lûtfen el kaldırsın. İndiriniz ellerinizi, Heyeti Vekileye tevdiini arzu buyuranlar lûtfen el kaldırsın. Heyeti Vekileye gönderilmiştir efendim" diye konuştu.⁶⁶

Reisin bu beyanatıyla numarası dahi verilmemiş takrir, hükümete gönderildi. Fakat iki yıl sonrasında takrir şöyle yer aldı tutanaklarda:

'Dersim Mebusu Diyab Ağa ile refiklerinin, Dersim'in Elâziz'den fekki irtibatıyla [irtibatı kesmeyle] müstakil liva halinde idaresine dair kanun teklifi 2/668', Layiha Encümenine havale edildi.⁶⁷

Öyle kaldığı anlaşıyor. Dâhiliye Encümeni mazbatasına göre, elde kalan ve müzakeresine lüzum olmayan kanunlardan biri de '2/668 Dersim livasının müstakillen idaresine dair' tekliftir.⁶⁸ Demek ki, teklif öyle kaldı, Meclis herhangi bir işlem yapmadı.

Üç Dersim mebusu, teklifin sonunda Meclis ve hükümet tarafından uygun bulunması ve icra edilmesinde, hiçbir yolsuzluğun meydana getirilmeyeceğine kefil olduklarını açıklamıştı. Teklifte önce bir tespit yapıldı ve ardından çözüm önerileri sıralandı.

Diyab Ağa ve rüfekasının verdiği teklifte, Dersim'le ilgili yapılan tespit şudur:

Osmanlı'nın 'sui idaresi' yanıkötü yönetim neticesinde altı asırlık döneminde, birtakım mütegalibe hükümetle Dersimliler arasına girdi ve bu, müşkil durumu yarattı. Bu vaziyet, Meşrutiyet döneminde de değişmedi. Bugün, gerek Dersim

64 TBMM ZC, I/6-29.11.1336 (1920), sf. 118-119.

65 Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923), cilt: 3, Ankara-1995, sf. 283-293.

66 TBMM ZC, I/6-29.11.1336 (1920), sf. 119. Oturumu yöneten Reis: İkinci Reis Vekili Hasan Fehmi.

67 TBMM ZC, I/27-19.2.1339 (1923), sf. 389.

68 TBMM ZC, II/1-29.8.1339 (1923), sf. 312.

gerekse Osmaniye memleketinin kötü idaresi tüm çıplaklığıyla ortada olup, vatan ve İslâmiyeti kurtarmak azmiyle birkaç İslâm vatanseveri Büyük Millet Meclisi’ni oluşturdu. Dersim halkı, Meclis’i takdir etti ve bizi, vatani ve dini hizmeti yerine getirmek için, mebus olarak gönderdi. Bugüne kadar Dersim’le ilgili sözlü ve yazılı müracaatta bulunduk, ‘Dersim vukuatının’ [takrirde yapılan tanımlama bu, N.O.] ortaya çıkış sebebini, dört madde halinde özetlemek mümkündür: 1- Sui idare, yani kötü yönetim, 2- Açlık, 3- Maarifsizlik, yani eğitimsizlik, 4- Müttegallibenin gayri meşru teşviki ve yanlış ihbarda bulunmaktır. Meclis bu dört meseleye çare bulduğunda, “Dersim muamması yüzde 90” [muamma tanımı, aynen teklifte, N.O.] halledilmiş olacağından şüphe yoktur; bakış bu.

Dersim mebuslarının çözüm önerisi maddeleri, başlıklar koydum özetleyerek aktarıyorum:

1. *Dersim müstakil olmalı:* Dersim’in Elâziz’le ilişkisi kesilmeli ve bağımsız idare edilmelidir. Dersim ile Elâziz arasındaki Murat suyu üzerinde geçmişten beri düşünülen köprü yapılmalı ve Hozat’a kadar bir cadde inşa edilmelidir.
2. *Aşiret nahiyeleeri, merkezileşme:* Dersim’de yerleşmiş aşiret mıntıkaları nahiye ilân edilmeli ve aşiret reisi o nahiye müdürü olarak kendi mıntıkasından sorumlu olmalıdır. Merkez livadan başka beş kaza kaymakamları şimdilik, reis ve beylerden seçilmeli veyahut Dersim mebuslarının teklifiyle hükümetçe atanmalıdır. Her kazanın büyüklüğüne göre mutasarrıflık, “Meclisi umumilik vazifesini ifa edecek” 1 veya 2 kişi seçmeli ve Dersim’de tatbik edilecek her bir karar, Meclis kararıyla mutasarrıflıkça icra edilmelidir. Mutasarrıflığa, vatanın önemini takdir eden, Dersim’de oturanların “ahvali ruhiye ve ananati [gelenekleri] milliyelerine” yani millî kültür ve geleneklerine vakıf kişi seçilmelidir.
3. *İki müfettişlik mıntıkası:* Mutasarrıflık emrinde olmak üzere Dersim iki müfettişlik mıntıkasına ayrılmalı ve her bölgeye, “ahvali mahalliye ile muamelâtı hükümeti” [mahalli halkı ve hükümet işlerini] teftiş etmek üzere birer müfettiş atanmalı. Nazımiye, Mazkirt, Çarsancak kazaları birinci mıntıka, Ovacık ve Çemişkezek ikinci mıntıka olmalı ve müfettişlere belli tahsisat da verilmelidir.
4. *Geçmiş suçlar soruşturulmamalı:* Dersim sancağında bugüne kadar meydana gelen suçlar soruşturulmamalıdır. Bu tecilden Dersim civarında bulunan Elâziz, Maden, Arabğir, Eğin, Kemah, Erzincan, Pülümür, Mamahatun, Tercan, Gıgı, Çapakçur ve Palo kazalarının İslâm unsuru da faydalanmalıdır.
5. *Metruk arazi İslâma dağıtılmalı:* Dersim’in yukarıda belirtilen kazalardaki metruk arazi, aşiret efradına bedelsiz dağıtılmalı ve oralara iskân edilenler, rehin ve kefalet mukabilinde Ziraat Bankası’na

desteklenmelidir. Metrûk arazilerin yazılması ve dağıtılması için Dersim mutasarrıflığı riyasetinde İslâm unsurlarından bir komisyon oluşturulmalıdır. Bu komisyonun vereceği ve yapacağı taksimata hiçbir kimsenin itiraz hakkı olmamalıdır.

6. *Okullar yapılmalı:* Yavaş yavaş okulların inşasına başlanmalıdır.

Mebusların çözüm teklifini değerlendiriyorum:

1. Dersim özeline yönelik, vukuat ve muamma gibi tanımlama yapılması gariptir.
2. Dersim halkıyla, Osmanlı idaresi arasına giren mütegalibe suçlandı.
3. Dersim halkı aç, sefil ve eğitimsiz.
4. Dersim halkı, vatani ve İslâm'ı kurtaracak Büyük Millet Meclisi'ne mebus gönderdi.
5. Dini ifade hep, İslâm olarak yer aldı.
6. Dersim'in müstakil liva olması istenirken, 1930'lardaki sistemi andıran iki müfettişlik mıntıkası ve merkezileşme önerildi.
7. Sanki 1930'ların medenileştirme programı esas alınmış gibi; denilen şu, Dersimli aç olmasa, eğitilmiş olsa, iyi idare edilse, sorun yok.
8. Metrûk arazinin İslâma parasız dağıtılması istendi. Hazine veya devlet ya da millî değil de metrûk denilmesi önemli olup, kasıt Ermenilerin geride kalan arazisidir.

Özetle, bu haliyle çözüm teklifi, Dersim'in özgün yapısının derdine çare olacak içerikten uzaktır.

Dersim ve Kürdistan meselesinin tartışıldığı 18 Kasım 1920 tarihli müzakereden 10 gün sonra Dersim Mebusu Hasan Hayri'nin bir başka takrirı gündemdedir. Bu takrir, Dersimlilerin istiklal vesair mehakimce tatbik edilecek cezalardan istisna edilmesi hakkındadır:

"Herhangi bir hükümetin tabasından olan uygunsuzlar hakkında tatbik edeceği ceza, o hükümetin tabasına karşı vazifesini ifa ettikten sonra vukubulacak ceraim ashabının tecziyesi cihetine gidilmesi akıl ve hikmete muvafık olması lazım geleceğinden dairei intihabiyem olan Dersim halkı hakkında hükümet kendisine ait vezaifi ifa etmediğinden siyasi mesailden maada Dersimlilerin İstiklal vesair mehakimce tatbik edilecek cezalardan istisna edilmesini teklif ederim."

İzahat istendi ve bunun üzerine kürsüye gelen Hasan Hayri, takririni izah etmeye çalıştı ve "Beyefendiler, malumu ihsanınız herhangi bir hükümet kendi tabası hakkında bir ceza tatbik etmesi lazım gelirse tedabir yapıldıktan sonra bir vukuat zuhure gelirse o zaman tecziye cihetine gitmeli. Mesela bugün Dersim'i ne kadar tecziye etseniz [cezalandırırsanız], ne kadar öldürmüş olsanız yine açtır

ve idaresizdir. Yine o hırsızlığı yapacaktır. Bunun bütün kökünü kesmek lazım, mektep mi lazım, idare mi lazım, ne lazım? Hükümet vazifesini ifa etsin. Ondan sonra cezaya çarpsın” diye konuştu.

Kastamonu Mebusu Dr. Suad’ın, “Mesele nedir?” diye sorması üzerine Hasan Hayri, beyanatını, “İstiklal mahkemesi teşkil ediyoruz. Bugün herif gider, hırsızlık eder. Tut istiklal mahkemesine ver. (Olmaz sadaları). Amma bir kere hükümet ona karşı vazifesini icra etsin de ondan sonra acap bu hırsızlığın sebebi nedir? Bunu tetkik etsin, bunun merhemini bulsun da öyle... [Zabıtta üç nokta] Maksadım efendim, hükümetin vazifesi nedir? Bu adam açtır, parası yoktur, emlâki yoktur, bir şeyi yoktur, mektebi yoktur, bunları temin etsin. Yani hükümet vazifesini ifa ettikten sonra cezaya çarptırsın. Maksadım budur. Hükümet evvelâ vazifesini yapsın. En doğrusu budur. (Daha doğrusu meşru bir maişet temin etsin sadaları)” şeklinde sürdürdü. Reisin oylaması sonucunda taktir reddedildi.⁶⁹

Özetle: Dersim’in mebusu Dişab, Mustafa ile Hasan Hayri’nin ortak ve Hasan Hayri’nin tek başına verdiği taktirde, Dersim’in Kürt, Alevi-Kızılbaş ve Zazaca gibi özel kimliğinin unsurlarından hiç bahsedilmedi.

Dersim kimliği dikkate alınmadı ve bunun sonucu olarak önerilen çözümlemeler de ona göre mevcut egemen sınırın içinde kaldı. Diğer bir deyişle, Dersim’in kimliğini dikkate alan bir bakış olmayınca, geriye kalan ve önerilen Ankara’nın sınırını aşmadı!

Bu da, Dersim kalkınmalı, iyi idare edilmeli söyleminden öteye gitmedi. Aslında önerilen ‘tek’çi ve ‘devletçi’ tekliftir! Hatta 1930’ların resmi dili, asimilasyonu maskelemek için birlikte kullanılan ‘medenileştirmec’ söyleminin 1920’ler sunumu gibiydi!

2.1.7- ANAYASADA MUHTARİYET VE KOÇGİRİ

Koçgiri özelindeki müzakerede gündeme gelmeyen 1921 Anayasası’nın muhtariyet içeren hükümleri, encümen toplantısında görüşüldü. Anayasanın vilâyet düzeyinde muhtariyet içeren 11’inci ve vilâyet şûralarını düzenleyen 12’nci maddesi değil de, nahiye hususi hayatında muhtariyeti öngören (madde 16-21) hükmüne dikkat çekildi. Dönemin hükümeti Koçgiri’de böyle bir anlayışta olsaydı, Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa’nın kırımını yaşanmazdı. Belki bununla Türkiye Cumhuriyeti’nin karakteri de demokrasiyi içeren bir yönde evrilebilirdi, ama öyle olmadı.

11 Ağustos 1921’de müdâfaai memleket hususunda ittihazı icabeden âcil tedabir, jandarma teşkilâtının ıslahı ve Teşkilât-ı Esasiye Kanununun bazı mevaddının yeniden tanzimine dair teklifler, gizli celsede müzakere edildi; Dersim ve Koçgiri’de yaşananlar açısından anayasanın tatbikinin önemine dikkat çekildi. Ankara Mebusu ve Başkomutan Mustafa Kemal, teklifin 107 imzalı olduğunu

69 TBMM ZC.1/6-28.11.1336 (1920), sf. 88.

belirterek, 1'inci maddesinin Teşkilat-ı Esasiye Kanunuyla [1921 Anayasası'yla] ve 2'nci maddesinin de Başkomutanlıkla ilgili olduğunu açıkladı.⁷⁰

Müzakereye devam edildi. *İsmail Şükrü (Karabırsarşarki)*, Erzincan'a gittiğinde Erzincan'ın tehdit altında olduğunu ve Dersim'de 200 mevcutlu çetenin bulunduğunu söyledi. Mebusun konuşmasının devamını özetliyorum:

Eşkiya, ahalinin 20-30 bin hayvanını gasp etti. Erzincan'da iken Dersim'de 22 aşiret rüesası, 30-40 kadar agavat [ağalar], 500 küsur maiyetiyle geldiler, görüşüldü. Koçgiri hadisesinin önüne geçilemediğini anlattılar. Bendeniz durumu buraya kadar arzettim ve Nurettin Paşaya da yazdım.⁷¹

Adana Mebusu Zekâi, Koçgiri meselesiyle ilgili Adliye ve Dahiliye ve Müdafai Milliye encümenlerinde af meselesinin müzakere edildiğini ve encümenlerin o havali mebusları davet ettiğini ve Koçgiri isyanında hükümetin zannettiği gibi *İngiliz tesvilatının [kandırmasının] olmadığını* ve bu lekenin izalesi için tetkikat yapılmasını istediklerini ifade etti. Zekâi'nin konuşmasını özetliyorum:

Bu mebuslar, Dersim'de zeredecek [ekilecek] toprağın olmadığını civar kazalardan ve livalardan arazi alınıp onlara taksim edilmesi, birtakım yollar yapılması, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ndan bilistifade [yararlanması] nevahi [nahiyeler, bucaklar] teşkilatına hemen başlanılması gibi tedabir tavsiye ettiler. Encümenimiz bunları istima ettikten [dinledikten] sonra [Dâhiliye Vekili] Refet Paşayı davet etti. Refet Paşa, kendi vekâletlerine ait bazı malûmat itasından sonra harekâtı askeriyeyle temas eden cihetlerinin bulunduğunu ve Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetine sorulması lazım geleceğini anlattı. Refet Paşa, Dersim'in vaka ile alâkasının olmadığını ve Koçgiri havalisine münhasır olduğunu ve Nurettin Paşa ile bilmuhabere derdest edilenlerin tecili muhaberat kararnamesine tevfikane tecili muhakemeleri ve derdest edilmeyenlerin de afları takarrür ettirildiğini buyurdular. Encümenimiz bunu kabili kabul görmedi. Efendiler bu ne affı umumidir, ne affı hususidir. Encümen, ekseriyetle affın muvafık olmayacağına karar verdi. Halen hükümetçe maznun [sanık] telâkki edilen eşhasın affedilmesini ve harici düşmanların teşvikatiyle isyan edenlerin affedilmemesi noktasında Meclis'çe bir Heyeti Tahkikiye izamına [yollamaya] karar verdi. Heyeti Tahkikiyenin Dersim ve Koçgiri'de tahkikat icra ettikten ve asıl âmillerini meydana çıkarttıktan sonra İstiklal Mahkemesine havalisini münasip gördüler.⁷²

Adana Mebusu Zekâi'nin söylediği çok nettir. Encümene gelip bilgi veren mebuslar, Koçgiri isyanının İngiliz kandırmasıyla olduğuna inanmadıklarını ve lekenin izalesi için bir heyetle tahkikat yapılmasını yani araştırılmasını istemişlerdir. Mebus Zekâi, o havali mebuslardan hangisinin encümene geldiğinin

70 *TBMM GCZ*, 2-11.8.1337 (1921), sf. 200, 207, 211. Ne aleni ne de gizli celse zabıtlarında, bu teklifin tam metniyle ve 107 imzayla ilgili herhangi bir detay bulunmamaktadır. N.O.

71 *TBMM GCZ*, 2-11.8.1337 (1921), sf. 203-204.

72 *TBMM GCZ*, 2-11.8.1337 (1921), sf. 204-205.

isimini vermiyor. Sorunun yerelde çözümü açısından 1921 Anayasası’nın ilgili hükmünün gündeme getirilmesi çok önemlidir, ama öyle kalınmış ve Nurettin Paşa da katliamı yapmıştır.

Erzurum Mebusu Mustafa Durak da uzun konuşmasının bir yerinde Teşkilat-ı Esasiye’ye dikkat çekti ve şöyle devam etti:

“Efendiler, bu millet burada yalnız BMM’ni tanıyor. Koçgiri hadisesini, Konya hadisesini, bu vesair hadiseleri bütün bunları doğuran esbap saik nedir efendiler. Hepsine İngiliz parası mı gidiyor? Hayır vallahi hepsi idaresizlik yüzünden oluyor. Bu kadar memurları bizim başımızda... [zabıta üç nokta] Bunlar bütün BMM’nin defterine kaydolunuyor. Efendiler, biz ne vakit memlekette huzur ve adaleti temin edeceğiz? Daha ne vakte kadar asacağız? Soruyorum, ne vakte kadar asacaksınız? Bunu burada tahfif edelim [hafifletelim] [...] bugünkü müzakere ile BMM artık memleketi düşünmelidir, düşüncektir. Biz bunları düşünmüyoruz, düşünmedikçe de zararlara düşüyoruz. Ölenler bizim kesemizden gidiyor. Hep biz kaybediyoruz. Memleket harabezâra [viraneliğe] döndü. Bunun çarei acilini düşünelim. Biz Teşkilatı Esasiye Kanunu [1921 Anayasası] kabul ettik. Nasıl da şimdiye kadar tatbikine başlamadık. Teşkilatı Esasiye Kanunu mucibince bilâ kaydü şart millet hâkimdir. O halde biz salâhiyetimizi ihmal ediyoruz. Biz vazifemize sahip olalım, salâhiyetimize itibar edelim, memlekete hâkim olanlar fenalık yapıyorlarsa kafalarını ezelim efendiler. Yoksa Teşkilatı Esasiye Kanununun o maddesini lağvedelim. Efendiler, millet azami fedakârlık gösteriyor. Bunu takdir edelim.”

Mebus Mustafa Durak, konuşmasının devamında Tekâlif-i Milliye’de yapılan yolsuzluklara dikkat çekerek, belli bölgeye atanan komutanların kendi kendilerine vergi tarh ettiğini ve bu anlamda şarkta bir prensin [Kâzım Karabekir] ve Elcezire’de bir prensin [Nihad Paşa] var edildiğini belirterek, “Bu memleketin prenslere ihtiyacı yoktur” dedi. Durak, Nurettin Paşanın Koçgiri’ye gönderildiğini ve hadisenin ortada olduğunu ifade ettikten sonra, “Nurettin Paşa, niye gönderildi?” diye sordu. Mebus Mustafa Durak konuşmasını, “Efendiler, zulümle memleket payidar olamaz. Adaletle kurtulur. Ve memleketin istiklalini adaletle kurtaracağız” diye bitirdi.⁷³

Erzurum Mebusu Mustafa Durak, ya sorunu tam analiz edemedi ya da kendince Kürt sorunu özelinde bilgili, ama açıkça öneride bulunamıyor bir konumda. Mustafa Durak, her ne kadar kapalı konuşuyor olsa da, gerçeği bir biçimde ifade etme gayretinde olmuştur. Nurettin komutasında Merkez Ordusu’nun gönderilmesi yerine, 1921 Anayasası’nın ilgili muhtariyet içeren hükmüyle Koçgiri’de belli bir çözüm sağlanabileceğini ifade etmiştir. Çok önemlidir, ama öneriyle kalınmıştır.

73 TBMM GCZ, 2-11.8.1337 (1921), sf. 210-211.

11 Ağustos 1921'deki gizli celsede mebus Mustafa Durak'tan sonra BMM Reisi ve Başkumandan ve Ankara Mebusu Mustafa Kemal, söz aldı ve şu değerlendirmede bulundu:

"Efendiler, 107 imzalı taktirin birinci maddesinden bendenizin anladığım şudur: Heyeti celileniz Teşkilâtı Esasiyi Kanunu [1921 Anayasası] yaptınız. Bu, maalesef henüz mevkii tatbiki konmadı. Bundan hepimiz müteessiriz. Bu kanunun cayı [bir yerde] tatbiki bulabilmesi için buna müteallik diğer kanunların Meclis'ten bir an evvel çıkmasını hepimiz imzalarımızla talep ve temenni ederiz. Bu arkadaşlar bunu temenni ediyorlar. Zannediyorum ki ancak bu kanunlar mevkii tatbiki vazoluncaya kadar muvakkat tedbirler düşünülür. İmza edilen madde bundan ibaret olmakla beraber, Durak Bey şimdi beyan ettiği şeylerin bendeniz büsbütün başka bir mesele olduğunu gördüm. İki noktada fikrini tespit ettim. O da memleketin bazı yerlerinde prenslikler vücut bulduğundan bahsedildi. Bir defa efendiler kabine yanlıştır. Bizim teşkilâtımıza göre vekillerimiz vardır. Ayrı ayrı intihap olunmuş vekillerimiz vardır ve o vekillerden herhangi birisi vazifesini hüsnü ifa etmiyorsa, o halde onu tebdil edersiniz [değiştirirsiniz]. Binaenaleyh böyle bir kabine melesini yapmak zannediyorum ki bugün için (Osmanlıcadan çeviren notu: menafi umumiye) mugayirdir [...] Arkadaşlarımızı tebdilde hiçbir müşkilat yoktur [...] Durak Bey buyurdular ki, Tekâlifi Milliye tatbikatında yolsuzluklar olmuştur. Hatırı âlinizdedir, ben Heyeti Celilenizden rica etmiştim, herhangi bir arkadaşımız, herhangi bir kusur ve kabahat görürse derhal beni haberdar etsin [...] Konya da böyledir, Ümraniye de böyledir, Zira da böyle, Keskin böyle, Yozgat böyle, Bâlâ böyledir. Bunu millet yapıyor ve bu yapılan fenalıklar da maatteessüf düşman parmağı vardır. İngiliz parmağı vardır. Hepsinde siyasi maksatlar vardır. Ne yapalım? Bu, milletin taksiratıdır. Saf millet, hakikatı güç görür bir millettir. İğfal ve ızlâl olunuyor [kandırılıyor ve gölgeleniyor]. Öteden beri çok ferasetle idare olunmuş bir millettir ve düşmanlarımız bize karşı bu fenalıkları vücuda getiriyorlar [...] Binaenaleyh hangi hükümeti tenkit ediyorsunuz? Memleket en iyi bir surette sevk ü idare edilmektedir. Hangi jandarmadan bahsediyorsunuz? Fırsat buldunuz ve yapmak için paranız var mıdır, bunların hepsini? Vaziyeti umumiyeyi düşünmek lazımdır."⁷⁴

Mustafa Kemal'in konuşması sonrasında pek çok mebus söz aldı ve bunlardan biri de Dahiliye Vekili ve İzmir Mebusu Refet. Koçgiri ve şarkta yaşananlarla ilgili cevaben Vekil Refet, "Binaenaleyh Nurettin Paşa, Kâzım Paşa, herhangi bir paşa herhangi bir yanlış bir hareket yapmış ise ondan ben mesulüm. O cürmün cezası bana matuf olmalıdır" dedi.⁷⁵

⁷⁴ TBMM GCZ, 2-11.8.1337 (1921), sf. 211-212.

⁷⁵ TBMM GCZ, 2-11.8.1337 (1921), sf. 215-216.

BMM Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal, Erzurum Mebusu Mustafa Durak'ın kapalı konuşmasından ne söylediğini anlamış olmalı ki, Koçgiri hakkında fikir beyan etmek yerine, bir an önce 1921 Anayasası'na uygun kanunların yapılması üzerinde durdu. Mustafa Kemal, "Bu kanunun [1921 Anayasası] cayı [bir yerde] tatbik bulabilmesi için buna müteallik diğer kanunların Meclis'ten bir an evvel çıkmasını hepimiz imzalarımızla talep ve temenni ederiz" demekle, bir farkındalık yarattı. Mustafa Kemal, bu farkında olduğu konuyu hemen İngiliz'e bağlaması, çok dikkat çekicidir. Mustafa Kemal, Konya'dan Umraniye'ye, Zara'ya, Keskin'e, Yozgat'a her yerde "*İngiliz parmağı vardır*" demekle, Koçgiri özelinde olabilecek müzakerenin önünü de kesmiştir. Öyle de olmuştur!

Mustafa Kemal: İngilizler Kürdistan'da

BMM Reisi Mustafa Kemal bir yıl önce yaptığı değerlendirmede Kürdistan'da İngilizlerin varlığına dikkat çekmişti. Fakat İngiliz varlığıyla ilgili bir belgelenme yapılmadı, söylenmekle kalındı. Mustafa Kemal, Meclis'in açıldığı günün ertesinde 24 Nisan 1920'de Erzurum ve Sivas kongreleri hakkında bilgi verdikten sonra, bölgede İngilizlerin rolüne değindi. Mustafa Kemal, "Hakikaten İngilizler daha evvel bütün Kürdistan'ı iğfal etmek [aldatmak, tecavüz etmek], Türk vesair dindaşlarından ayırmak için tasavvur edebildikleri her şeyi orada tatbikle meşgul idiler" diye konuştu.⁷⁶ İki hafta sonra Meclis gündemine gelen Erzincan Mebusu Hüseyin Mir'in 9 Mayıs 1920 tarihli takrirı, Mustafa Kemal'in konuşmasını destekler yöndedir. Reis, Hüseyin Mir'in takririni okuttu:

"Âcizleri Dersim muhitinden bulunmak suretiyle ekrağın [Kürtlerin] ahvali ruhiyesine vakıf olduğumdan dolayı bâzı mâruzatta bulunuyorum. Dersimlilerin pek çoğu cahil bulunduğu cümlelerin malûmudur. Her sene az ve çok baş gösteren cehalet ve şekavet gibi asayiş dâhiliyi ihlâl e bâdi [iç huzura karşı sebep] olacak ahvale meydan kalmamak, aşairin efkârı tenvir [bilgilendirme] ve Kuvayi Milliyeye karşı rabıtai vahdet ve tesanüdü [birlik ve dayanışmayı] temin edilmiş olmak [sağlamak] üzere berayı irşat [uyarmak için], Hozat, Erzincan, Kızılkilise [Nazımiye] cihetlerine üçer zattan mürekkep birer heyetin; Heyeti Muhtereme azasından veyahut hariçten tayin ve berveçhi mâruz muhtelif mahallere vaktiyle izamı esbabının istikmaline [sebepleri bitirmeye] teşebbüs buyurulmasını şimdiden arza mecburiyet hisseyledim. Çünkü bu tedbir vaktiyle yapılmazsa Anadolu'da ve bilhassa Kürdistan'da tefrika husulüne [ayrılık yaratmak] milyonlarca liralar sarfiyle çalışmakta olan İngilizlerin âmâli bedhahanesi [kötü istekleri] teshil edilmiş [kolaylaştırılmış] olacaktır. Bunun için her halde heyeti irşadiyenin [yol gösterecek heyetin] pek seri bir surette tâyin ve izamı [yollanması] ve o havalide

76 TBMM ZC, I/1-24.4.1336 (1920), sf. 17-18.

ihzas ve istikşaf edilecek [duyulacak ve araştırılacak] emzice ve istitlaata [tabiatına ve araştırmaya] göre şimdilik muvakkaten ekradın [Kürtlerin geçici] kendilerinden muhitlerine lazım gelen mahallere idare memurları tayini suretiyle itma[m] [tamamlaması] ve iskânları ile sükûn ve asayişin temin istikrarı hususunda bir kararı âcil ittihaz olunmasını [acele karar alınmasını] arz ve teklif eylerim.⁷⁷

Takrir irşat heyetine havale edildi. İngilizlerin varlığıyla ilgili söylem böyle. Bugünde benzer söylemi hatırlayınca, sanki zaman durduğu kanısına kapılmamak mümkün değil. Erzincan Mebusu Mir Hüseyin, İngilizlerin Kürdistan'da bulunduğunu belirtmekle beraber, Dersim'de ve dolayısıyla Koçgiri'de neler yaşandığıyla ilgili heyet gönderilmesi ve araştırma yapılması önerisinde bulundu. Belki bu öneri dikkate alınsa ve gereği yapılmış olsaydı, mutlaka bir yıl sonrasında Koçgiri'deki Nurettin Paşanın ve Topal Osman'ın yaptığı katliam yaşanmazdı.

2.1.8- KÜRT MEBUSLARDAN LOZAN'A MESAJ

Kasım 1922'de Meclis'in gündemi Lozan'a gidecek heyet ve ilgili konulardır. 2.11.1922'de gizli celsede yapılan görüşmenin ardından, bir gün sonra 3.11.1922'de gündem Lozan'dır. Musul özelinde Kürtler ve Kürdistan durumu gündeme geldi.⁷⁸ Kürt kimliğini zabitlara yazdıran mebusların açıklamaları dikkat çekiciydi. Avrupa'nın siyasilere cevaben mebusların beyanatını kısaltarak aktarıyorum:

'Kürtler bir şey istemiyor': Bitlis Mebusu Yusuf Ziya, Musul'a dikkat çekti ve "Şark vilayetlerimizi Musul, Kerkük ve Süleymaniye'den ayırmak onları felcetmektir [...] Avrupalılar, Türkiye'de yaşayan akalliyetlerin en büyüğü Kürtler diyorlar. Bendeniz Kürdoğlu Kürdüm. Binaenaleyh bir Kürt mebusu olmak sıfatıyla sizi temin ederim ki Kürtler hiçbir şey istemiyorlar. Yalnız büyük ağabeyleri olan Türklerin saadet ve selâmetlerini istiyorlar [...] Türklerle beraber kanımızı döktük ve onlardan ayrılmadık ve ayrılmak istemedik ve istemeyiz" diye konuştu.⁷⁹

'Ayrılık ve gayrılık yoktur': Türk ve Kürt'ün kardeş olduğunu belirten Dersim Mebusu Diyab Ağa, İslâm vurgusuyla yaptığı konuşmada, "Bizim içimizde ayrılık ve gayrılık yoktur. İsmimiz de, dinimiz de, Allahımız da birdir. Ağzımıza gelen de budur. Ne diyeyim efendim?.. Bazıları bilmiyorlar, birçok şeyler söylüyorlar, ama onlar bilmiyorlar, öyle değildir. Lâ ilahe illallah Muhammed Resulullah, işte bu (Alkışlar, bravo sesleri)" dedi.⁸⁰

'Kürtler Turanî': Erzurum Mebusu Süleyman Necati tarihi değerlendirmesinde, "Ermenilerin vilayati şarkıyeye hicretinden iki bin sene evvel orada yerleşmiş ve orada büyük bir medeniyet tesisine muvaffak olmuş olan Turanî

77 TBMMZC, I/1-11.5.1336 (1920), sf. 265.

78 TBMMZC, I/24-3.11.1338 (1922), sf. 334-342.

79 TBMMZC, I/24-3.11.1338 (1922), sf. 353.

80 TBMMZC, I/24-3.11.1338 (1922), sf. 347.

bir kavim mevcuttur ve bugün Kürt denilen insanlar o kavmin ahfadıdır. Bu tarihin kabul ettiği hakikatlerdendir. Binaenaleyh Türk ile Kürt ayrı bir kavim değildir" tespitini yaptı.⁸¹

'*Ermenilere yer verilemez*': Van Mebusu Hakkı, hedefinde Ermeniler vardır. Hakkı, "Van'dan, Bayezid'den Ermenilere hisse ayırmak istiyorlarsa, bilsinler ki, oraların Türkleri, Kürtleri kendi memleketlerinde değil Erivan'da bile Ermenilere yer vermeyecek derecede kanlar dökerler de bir karış yerin verilmesine razı olmazlar" dedi.⁸²

'*Kürt, Türk'ten ayrılamaz*': 12 mebusun ortak taktirinde, tarihe dikkat çekildi. Arif (Bitlis), Ali Vasıf (Genç), Abdülgani (Muş), Necmeddin (Siirt), Pozan (Urfa), Necib (Mardin), Esad (Mardin), Hamdi (Diyarbakir), Derviş (Bitlis), Ahmed Hamdi (Muş), Hakkı (Van) ve Abdülkadir Kemali (Kastamonu) imzalı taktirde, "Kürtler hiçbir vakit Türkiye camiasından ayrılamaz ve bunu ayırmak için hiçbir kuvvetin tesiri yoktur [...] Kürtler her vakit Türklerle beraber vatan uğrunda daima ölmüş ve ölmeye hazır bulunmuş oldukları cümlelerin malûmudur" denildi.⁸³

25.1.1923'te Lozan Konferansında Lord Curzon'un gazetelerde yer alan "Kürdistan'dan gelen mebuslar Mustafa Kemal tarafından tayin edildi" beyanatıyla ilgili Kürt mebuslardan ve aşiretlerden Curzon'a cevaben açıklamalar yapıldı ve telgraflar gönderildi. Kısaltarak aktarıyorum:

Bitlis Mebusu Yusuf Ziya: "Burada, Millet Meclisinde Mustafa Kemal Paşanın tâyin ettiği mebuslar, uşaklar yoktur [...] Eğer Kürtler ayrılık gayrılık gütsediler, bu intihaba [mebus seçimine] iştirak etmez, bu intihaba arkasını döner, fikrini terviç (desteklemek) için çalışırlardı."⁸⁴

Muş Mebusu İlyas Sami: "Kendi menaafini Türk'ün halâsında bulan Kürdler saadeti Kürd'le Türk'ün vahdetinde bilir."⁸⁵

Erzurum mebusu Hüseyin Avni: "Lord Curzon Kürdlerin fuzuli avukatlığıyla onların [Kürtlerin] kardeşleri olan Türkler aleyhine iradı kelâm ederken, murahhaslarımız vazifelerini anlamışlardır."⁸⁶

7 imzalı taktir: İlyas Sami (Muş), Pozan (Urfa), Diyab Ağa (Dersim), Ali Rıza (Muş), Fahreddin (Kars), Mustafa (Dersim) ve Derviş (Mardin) imzalı taktirle Curzon protesto edilmiş, Kürt mebusların, Kürtlerin hakiki temsilcisi olduğu ifade edilmiştir.⁸⁷

Aşiretlerden telgraf: Rışvan Aşireti Reisi Hacı Mehmed, Merdis Aşireti Reisi Şükrü, Zorkân Aşireti Reisi Haydar, Kâvu Aşireti Reisi Bedrî, İzoli Aşireti Reisi

81 TBMM ZC, I/24-3.11.1338 (1922), sf. 349-350.

82 TBMM ZC, I/24-3.11.1338 (1922), sf. 375.

83 TBMM ZC, I/24-3.11.1338 (1922), sf. 373.

84 TBMM ZC, I/26-25.1.1339 (1923), sf. 505-506.

85 TBMM ZC, I/26-25.1.1339 (1923), sf. 507.

86 TBMM ZC, I/26-25.1.1339 (1923), sf. 509.

87 TBMM ZC, I/26-25.1.1339 (1923), sf. 511.

Süleyman, Cibranlı Aşireti Reisi Kasım, Belediye Reisi Ahmed, Ulemadan Hâlid, Eşraftan Halil, Eşraftan Mehmed Ali, Meşayihden Ahmed imzalı Lord Curzon'u protesto eden iki metnin ortak fikri "Türk, Kürd ayrılık kabul etmez bir vahdettir" ifadesidir.⁸⁸

Kürt mebusların, Lord Curzon özelinde söylediği, "*Türklerle biriz ve beraberiz*" mesajıdır. Koçgiri katliamı yaşanmış ve yaklaşık iki yıl sonra böyle bir söylem, Kürt mebusların, Kürtleri birkaç yıl sonra ne beklediği ya da Kürtlerin başına ne geleceği siyasi öngörüsünden ne kadar uzakta olduklarını göstermektedir.

2.1.9- KÜRDİSTAN'A KİM GİTTİ?

Bitlis Mebusu Yusuf Ziya, Dâhiliye Vekâletinden 4 Mart 1922 tarihli sual takirinde, Kürdistan'da ortaya çıkan bir vakanın mahiyeti hakkında bilgi talep ediyor:

"Bir, iki günden beri meclisin koridorlarında Kürdistan'da bazı vaakyiin hudusu ve tahaddüs eden [ortaya çıkan] vakayiin önüne geçmek için bir heyetin Kürdistan'a derdesti sevk bulunduğu rivayeti mütevatırdır [söylentisi ağızdan ağza dolaşmaktadır].

İstihbarat Dairesinin şubeler, encümenler rüesasına vâki istihbarat listelerinde de bir rivayet başka başka suretlerle muharrerdir [yazılmaktadır]. Bu rivayet ve ihbaratın mahiyeti esasiyesi hakkında zirdeki [aşağıdaki] mevadın izahı [maddelerin açıklamasını], istizah şekil ve mahiyetinde, Dâhiliye Vekâletine teveccüh eder [yönelir]. Kemali istical [pek acele] ve ehemmiyetle keyfiyeti istizah eylerim.

1- Meselenin mahiyet ve hakikatı nedir?

2- Gönderilen heyetten beklenen faide neden ibarettir?

3- Heyet Meclisi Âlinin azasından olmak itibarıyla bunları istihdam ve izam hakkı mücerret Meclisi Âliye ait iken Meclisi Âlinin bu bapta rey ve kararının alınmaması neye müstenittir?"⁸⁹

Reis ile Yusuf Ziya arasında geçen karşılıklı konuşmadan sonra ilk söz alan BMM Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal idi. Mustafa Kemal, "Reis Bey, ufak bir noktayı izah etmeye müsaade buyurulur mu? Verilen takirde bir heyet meselesi mevzuubahistir. Arkadaşları tenvir için diyorum ki, heyet gönderilmemiştir. Efendim burada isimleri okunan arkadaşları mühim telâkki ettiğim vazife için göndermişim. Yoksa heyet halinde giden bir şey yoktur" diye konuştu.

Reis hemen takriri oyladı ve müzakere edilmesi kabul edilmedi. Tutanakta herhangi bir isim açıklanmış olmasa da, Mustafa Kemal, ismi okunan arkadaşların bir heyet olarak değil, bir vazife için gönderildiğini söylemiş olsa da, Yusuf Ziya'nın ve Karesi Mebusu Hasan Basri'nin söz alma girişimi sonuçsuz kaldı.⁹⁰

88 TBMMZC, I/27-5.2.1339 (1923), sf. 165.

89 TBMMZC, I/18-6.3.1338 (1922), sf. 73-74; takrir tarihi 6.3.1338, TBMMZC, I/18-7.3.1338, sf. 82 ve TBMMZC, I/18-3.4.1338, sf. 484.

90 TBMMZC, I/18-6.3.1338 (1922), sf. 74.

Reis takriri bir gün sonra 7.3.1922'de yeniden reye koydu. Takrir sahibi Yusuf Ziya, geçen içtimada ekseriyetin bulunmadığına dikkat çekince reis, takririn dün [6.3.1922] okunduğunu belirtirse de, Yusuf Ziya Meclis'te bulunmayanların olduğunu hatırlatınca yeniden okundu. Reis tekrar oyladı ve yine kabul edilmedi.⁹¹ Bitlis Mebusu Yusuf Ziya, Kürdistan'daki bir vaka hakkında bilgilenmek istemesine karşın, BMM Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal, fazla bilgi vermeden önemli bir vazife için kendisinin gönderdiğini söylemekle yetindi, müzakere bunun ötesine geçemedi.

Yaklaşık bir ay sonrasında sul takriri Dâhiliye Vekâleti tarafından cevaplandırıldı. Vekil adına her ne kadar 12 Mart 1922 tarihli olsa da, açıklama Nisan ayı başında yapıldı. Dahiliye Vekâletinin yazısında, "Şark vilâyetlerinde halihazırda bir hadiseyi mühime yoktur. Ancak düşmanlarımız şimdiye kadar evvelce vatanımızı parçalamakta muvaffak oldukları tefrikaları tekrar ihdasa çalışmakta oldukları cihetle rüfekayı muhteremeden bazıları emsali veçhile ikaz ve irşat vazifesiyle Meclis Riyaseti ve Başkumandanlık canibi samisinden dairei intihabiyelerine izam olunduğu [yollandığı] maalihtiram [saygıyla] arz olunur efendim" denildi.

Yusuf Ziya, takririne verilen cevapla ilgili bir daha fazla değerlendirmede bulunmaz, sadece "vazifemi ifa ettim" demekle⁹² yetinmiştir. Yusuf Ziya'nın takririnde *Kürdistan* denilen yer, Dahiliye Vekâletinin cevabında *şark vilâyetleri* olmuştur; bugünkü gibi. Yusuf Ziya, Kürdistan'daki birtakım faaliyete dikkat çekti, önergesiyle bunu Meclis gündemine taşıdı, ama pek de cevap alamadı.

2.1.10- KÜRTÇE EĞİTİM ES GEÇİLDİ

Kürtçe denilmedi, '*şark milletine mahsus [özel] lisaniyet*' denilerek, eğitim dili olmasıyla ilgili kanun teklifi işleme dahi konmadı. Teklif verildiğiyle kalındı.

Maarif Encümeni Mazbatası lüzumlu ve lüzumsuz evrak dökümünde, 'Müzakeresi uygun bulunmayan mazbatalardan' biri de '2/540 no'lu Şark milletlerine mahsus lisaniyat mektebi küşadı hakkında Erzurum Mebusu Nusrat Efendinin teklifi kanunisi'dir. Teklifte, "Memleketin maarifi umumisine ait kanunlar ve teşkilât mevzuubahs olduğu sırada Maarif Vekâletince lisanların tedrisi meselesi teemmül edileceğinden şayanı [düşünüleceğinden uygun] müzakere değildir" denildi.⁹³

Teklifin geçmişi, bir yıldan fazla geriye gidiyor. Reis, Erzurum Mebusu Nusrat Efendinin 'Erzurum'da Bir Lisaniyat Mektebinin Küşadında Dair Kanun (2/540 no'lu) Teklifi', Lâyiha Encümenine gönderdiğini açıkladı.⁹⁴

Lâyiha Encümeni mazbatasını, iki hafta sonra Meclis Riyasetine gönderdi. Reis, Erzurum Mebusu Nusrat Efendinin teklifiyle ilgili Lâyiha Encümeni mazbatasını (2/540), Şer'iye ve Maarif encümenlerine havale ettiğini açıkladı.

91 TBMM ZC, I/18-7.3.1338 (1922), sf. 81-82.

92 TBMM ZC, I/18-3.4.1338 (1922), sf. 484.

93 TBMM ZC, II/1-3.9.1339 (1923), sf. 378-379.

94 TBMM ZC, I/20-22.6.1338 (1922), sf. 575.

Gitsin gitmesin tartışmasında Nusrat (Erzurum), Şer'iye Encümenine gönderilmesine itiraz etti. Bunun üzerine reis, Maarif Encümenine havale etti.⁹⁵

Bundan sonra teklifle ilgili bir şey yapılmamış olmalı ki, Meclis'in ikinci devresinde müzakeresi uygun bulunmayan teklifler arasında kaldı. Erzurum Mebusu Nusrat, bir kanun teklifi veriyor. Teklifte, *şark milletine özel lisaniyet* denilmesi dikkat çekicidir. Kürt milletinin adı, *şark milleti* ve Kürtçe de, *şark milleti lisani* olmuştu. Teklif encümenlere gidiş-geliş sonunda öyle kalmış, herhangi bir işlem yapılmamış olduğu anlaşılıyor.

2.1.11- 'KÜRTLER, TÜRK'ÜN AMCAZADESİ'

Lord Curzon'un Kürdistan mebuslarının Mustafa Kemal tarafından seçildiğiyle ilgili beyanatı üzerine Kürt mebuslar tepkisini gösterdi. Bunlardan biri de Bitlis Mebus Yusuf Ziya olup, Curzon'a yönelik eleştirel konuşmasından sonra söz alan Mazhar Müfid (Hakkâri) de, analizini hayli derinleştirdi:

"... Acaba bu Curzon denilen zat Kürdistan'ın hükümdarı İdrisi Bitlis'i'nin Yavuz Sultan Selim'e tav'an mutavaat ettiğini bilmiyor mu? (Alkışlar) Yine Curzon Salâhaddin Eyyubî'nin Kürd olduğunu bilmiyor mu? Ve yine Kürdün Turaniyüslâs olduğunu ve Türklerin amcazadesi olduklarını (Alkışlar) ve hattâ Türk olan heyetlerle beraber bugüne kadar beraber yaşadıklarını bu memleketin bütün felâketlerine iştirak ettiklerini bilmiyor mu? [...] Muhterem Kürdlerin mebusları buradadır. Kürdlerin zekâ, dirayet ve vatanparverliklerine ve Kürdlerin nazarında Türklerin kendilerinden ayrı bir delil olmak üzere şunu arz ederim ki; Kürdistan'da mebus olmak şeraitini haiz pek çok zevat varken kendileri Kürd ve Türk'ü ayrı ayrı görmediklerinden, Türklerden itimad ettikleri zevatı bile intihab etmişlerdir. Meselâ ben Kürd olmadığım halde muhterem Hakkâri ahalisinin eseri teveccühü olarak mebus intihabedilmiş ve İstanbul'a gönderilmiştim. Bu da Kürdlerin nazarında Kürd ve Türk'ün bir olduğunu, ayrı olmadığını gösterir. Kürdlerin Türklerden ayrılmak imkânı yoktur. Onlar bir kütleyi vâhidedir."⁹⁶

Mazhar Müfid'ten sonra söz alanlardan biri de Şeriye Vekili Vehbi (Konya) olup, o da İslâmiyet üzerinde durdu:

"Bu Meclis'te Türk, Kürd yoktur, bir kütleyi İslâmiye vardır ve bu kütleyi İslâmiye içinde cahil bir fert yoktur, cümlesi münevverdir ve münevver olduklarını âleme ispat etmişlerdir. Bundan sonda Lord Curzon'a iki şey hatırlatmak isterim.

Birisi şudur ki; mütarekeden sonra Kürdistan'ı Ermenilere ilhak etmek üzere yağdırmış oldukları liraları dessaslıkta mahir olan İngiliz siyaseti desisesini oralara tamim ve teşmil etmek ve birtakım propagandalar

95 TBMM ZC, I/21-2.7.1338 (1922), sf. 200.

96 TBMM ZC, I/26-25.1.1339 (1923), sf. 508-509.

yapmak için göndermiş olduğu paraları, o cehille tavsif etmiş olduğu Kürdistan ahalisinin ne suretle reddettiğini ve o liralara nasıl boşa gittiğini Lord Curzon hatırlamalıdır. Bizleri, bunları bilmiyor zannediyorsa bizler çok şeyleri biliyoruz ve her ferdimiz de biliyor [...]

İkincisi; Şerif Paşa Paris'te ve Avrupa'nın bazı mahallerinde, ben Kürdistan lehine çalışıyorum, dediği bir zamanda Kürdistan ahalisinin; Şerif Paşa'nın her cümlesini ve kendisini ne kadar tezlil ettiklerini [hor gördüğünü] ve gazete sütunlarına neler yağdırdıklarını Lord Curzon'a hatırlatmak istiyorum. Bunu unutmayın!⁹⁷

Curzon'a "Biz, Kürdistanın hakiki vekilleriyiz" diye haykıran Yusuf Ziya⁹⁸ ve diğer Kürt mebuslardan da, Mazhar Müfid'in ve Şeriye Vekili Vehbi'nin söylemine tek kelime eden olmadı.

2.2- 'ŞARK ISLAHAT'LA TÜRKLEŞECEK

Şeyh Said Hareketine yönelik askeri harekâtın sürdüğü bir sırada Kürtlerin konumu merkezi düzeyde ele alındı. Dört yıl öncesinde 1921 Mart ayındaki Koçgiri Hareketi imhaya bastırılmıştı. Birinci Paylaşım Savaşında Hristiyanlara karşı yoğunlaştırılan imha operasyonları sonrasında 1920'lerin ilk yarısında Ankara gündeminde dinen İslâm olan, ama milleten Türk olmayan Kürtler vardı. *Türk Nüfus Mühendisliği* kapsamında çalışmaya başlandı.

1910'lu yıllardan itibaren temellendirilen Türk milliyetçiliği ekonomi politiği, 1920'lerde ve sonrasında milleten Kürtlerde yoğunlaştırıldı. Öncesindeyse hedefte Ermeni ve Rum milleti vardı. Çünkü Türk milliyetçiliği ekonomi politiği, *milleten Türk ve dinen Sünni İslâm olmayanın* demografik ve ekonomik yapıdan tasfiyesiydi. Çok milletli ve çok dinli Osmanlı'nın devamı Cumhuriyet'te, Türk milliyetçiliği ekonomi politiğinin 'tek' kimlik inşası yapıllaştırıldı.

1920'lerde Türk, resmen etnik kökenden ziyade vatandaşlık adı gibi sunulsa da, farklı bir millet Kürtlerin kimliğinin 'yok' sayılmasıyla başlayan sorunlu süreç bugüne kadar geldi. Türk Nüfus Mühendisliği esasına göre belirlenen *Şark Islahat Planı*, Ankara'nın Kürtlere ne yapacağını temel programıydı, uygulandı ve halen aynı zihniyet geçerlidir.

Dahiliye Vekili Cemil'in, Genelkurmay Başkanlığı'nın ve Kengiri [Çankırı] Mebusu Mustafa Abdülhalik'in raporu tespit ve tedbirlerine göre, kararnameyle kurulan encümen tarafından Şark Islahat Planı hazırlandı. Bunlar arasında özel bir yeri olan Mustafa Abdülhalik'in raporudur; Kürdistan'a yaptığı gezi sonrasında kaleme aldı. Ermeni soykırımında Bitlis ve Halep valisi Mustafa Abdülhalik, Kür-

97 TBMM ZC, I/26-25.1.1339 (1923), sf. 510-511.

98 TBMM ZC, I/26-25.1.1339 (1923), sf. 506.

distan özeline yönelik yaptığı dil ve nüfus yapısıyla ilgili tespit sonrasında sıraladığı 18 tedbirden 6'ncı maddesinde, programın özünü "*Tatbik edilecek temsil [asimilasyon] ve iskân programının müsbet neticeler verebilmesi*" olarak tanımladı.⁹⁹

Diğer bir deyişle Kürdistan'da yapılacakların özü, 'temsil' yani 'asimilasyon' ile Kürtlerin garba ve Türk muhacirlerin de belli bölgelere iskânı yani sürülmesiydi. Bu, gerçek hedefin Kürtlerin Türkleştirilmesi ve Kürt nüfus yoğunluğunun zamanla yok edilmesi idi. Planın hazırlanması öncesinde kaleme alınan raporların ortak noktası şuydu:

1. Birkaç yıl öncesinin Meclis zabıtlarında yer alan *Kürdistan, şark vilâyetleri* ya da mıntıkası olarak değiştirildi.
2. Kürdistan ahalisi yoğunlukla Kürt olup, Türkler ve Araplar da vardı.
3. Ahalinin tümünün Türk olması için öncelikle Kürtçe yasaklanıyordu.
4. Temsil [asimilasyon], nakletme [sürme] ve tenkil [cezalandırma] temel politikaydı.
5. Temel hedef, *herkesin Türk* olmasıydı.

Raporla kalınmaz, o günden bugüne bu devlet politikasının icrasını yapan 1930'larda CHP ve 2000'li yıllardaysa AKP idi. CHP ve AKP'nin icraatının özü, Türkleştirmektir!

2.2.1- DAHİLİYE'DEN GENELKURMAY'A HAZIRLIK

Şeyh Said Hareketi sonrasında Kürtlere yönelik Ankara politikasının ne olacağıyla ilgili ilk sinyaller, Şeyh Said yargılaması öncesinde verildi. Dahiliye Vekili Mehmet Cemil [Uybadın¹⁰⁰] işbaşındaki hükümetin ne yapacağını 13 Nisan 1925 tarihinde açıkladı.¹⁰¹ Dahiliye Vekili Cemil'in bu beyanatında söylediği özetle şunlardı:

99 Mustafa Abdülhalik, Tarih Vakfı-3, sf. 10, 14 ve Mehmet Bayrak, sf. 101, 106.

100 Tekirdağmebusu. TPT/II-3, sf. 738-739.

101 *Vekil Cemil'in Vatan gazetesindeki açıklaması*: "Vilayat-ı Şarkiyede [Kürdistan'da] hükümet idaresinin daha esaslı bir şekle ifrağı temin edilecektir [dönüşümü sağlanacaktır]. Bunun için hükümet bir şekil düşünmüştür. 15 vilâyetten bazısını hafz ederek [kaldırılarak] büyük selahiyeti haiz bulunan valiliklere raptedeceğiz. Bu suretle buralarda Vali-i Umumilik ihdas edilecektir. Şarkta asayiş, inzibat ve devlet idaresi her suretle tamamen temin edilecektir. Valilerin asker veya sivil olması haiz-i ehemmiyet değildir. Burası için tedbir, millet, idarecilik ve ıslahatçılık itibarıyla kimi muvafık görürsem onu göndereceğim. Bunlar kumandanlardan da olabilir. Nitekim elyevm bazı vilâyetlerde asker valilerden vardır [...] Bu havalide irticai, dini propagandaya alet ittihaz ederek devlet nüfuzuna karşı halkı tahrik edenler bırakılmayacaktır. Devlet kuvvetine karşı şahsi kuvvet, tegallüb kalmayacaktır. Türkiye hükümeti bir halk idaresini temsil eder. Burada aşiret reisliği, beylik ve imtiyazlı şahsiyetleri tanımıyoruz. Bugün bunları hükümet kuvveti def ve kal' edecektir [kökünden koparacaktır]. Bu hususta bir kanun hazırlıyoruz. Bunu Meclisin tatilinden evvel takdim edeceğiz [...] Tatil esnasında memleketin her tarafında tetkikatta bulunmak üzere 15 komisyon faaliyete geçecek. Bunlar vilâyetlerle, kazaların hudutları ve iktisadi, coğrafi, etnografi vaziyetleri yerli ve muhacirler ve alelumum lisanlar hakkında tetkikat yapacaktır. Bu komisyonların netice-i faaliyeti üzerine bir kanun hazırlayacağız." (*Vatan*, 13 Nisan 1341 (1925), için, Mehmet Bayrak, *Kürtlere Vurulan Kelepçe, Şark ıslahat Planı*, Öz-Ge Yayınları, Ankara-2009, sf. 74-75.)

1. 15 vilâyetin idari yapısı değiştirilecek.
2. Buralarda Vali-i Umumilik [genel valiler yani umumi müfettişlikler] kurulacak.
3. Şarkta asayiş, inzibat ve devlet idaresi temin edilecek.
4. Aşiret reisliği, beylik ve imtiyazlı şahsiyetleri hükümet kuvveti def edecek [kovacak].
5. Hazırlık yapmak üzere 15 komisyon kurulacak.
6. Vilâyetlerin iktisadi, coğrafi, etnografi ve alelumum lisanlar hakkında tetkikat yapılacak.
7. Gerekli kanuni layihalar Meclis'e sunulacak.

Kürdistan'a yönelik bir program ve plan hazırlığını en üst seviyeden açıklayan Dahiliye Vekili Cemil'in Diyarbakır'da yaptığı görüşme, plan doğrultusunda önemli bir adımdı. Vekil Cemil, Diyarbakır'da 11-17 Haziran 1926'da [1925] ıslahat planı için Diyarbakır, Mardin, Siirt, Siverek, Urfa, Elâziz, Ergani, Dersim valileri ve 3. Ordu Müfettişi İzzettin Paşa ve Şark İstiklal Mahkemeleri Heyetiyle yaptığı görüşmenin raporuyla¹⁰² şarkta olanların analizinin ardından izlenecek politikayı detaylandırdı. Bunlar; Türk nüfusunun yoğunlaştırılması için muhacir getirilmesi, Umumi Müfettişlik kurulması, memurların yerli halktan [Kürt] olmaması, silahların toplanması, Kürtçülük yapanların garba sürülmesi, Kürtçülük mefkûresinin yok edilmesi olarak sıralandı.

Bir başka rapor da *Genelkurmay Başkanlığına* aitti. Bu raporda Kürdistan üç mıntıkeye ayrıldı; birinci, ikinci ve üçüncü mıntıka olarak. Genelkurmay raporundan 10 sene sonra yürürlüğe konulan 14.6.1934 tarih ve 2510 sayılı İskân Kanunu'nda da sadece Kürtlerin mıntıkası değil, Türkiye üçe ayrılmış ve buna göre politikalar belirlenmesi önerilmişti. Genelkurmay raporunda belirlenen üç mıntıkeyle ilgili yapılacaklar hakkındaki öneriyi maddeleştirdim:

'*Muhtarlar dahi Türk olmalı*': Birinci mıntıkada, Fırat nehri garbinde ve Beyazıt-Hınıs-Kemah hattı şimalinde yapılacaklar, özetle şöyle belirlendi:

1. Toplu Kürt köyleri bulunan Beyazıt, Hınıs, Kiğı, Pütürge, Pazarcık gibi yerlere Türk muhacirleri iskân edilmeli ve böylece, Kürt köylerinde hâkimiyet Türklere geçmeli ve muhtarlar Türklerden seçilmelidir.
2. Vergilerden daima kaçan Kürtler tamamen boyun eğmeye zorlanmalıdır.
3. Milliyetini kaybeden yerli Türklere manevi destek sağlanmalıdır.
4. Vilâyet ve kaza merkezlerinde kuvvetli milli teşkilat ve maarif propagandasıyla Kürtlük cereyanları yok edilmelidir.
5. Sarp yerlerdeki köylerin ovaya nakli ile ahaliyi Türk köylerine dağıtılmalıdır.

'*Kürtçüler sürülecek*': İkinci mıntıkada, Van-Midyat hattının cenubunda ve şarkında yapılacaklar:

102 Dâhiliye Vekili Cemil'in raporu, için, Mehmet Bayrak, *age*, sf. 109-116, 206-207.

1. İngilizlerin Musul'da teşkil edeceği Kürt idaresi Hakkâri'ye tesir edeceği dikkate alınarak, iktisadi, siyasi ve umrani [bayındırlık] nedenler dolayısıyla buraya muhacir sevk ve iskânı yapılmalıdır.
2. Kürtlerin İngiliz idaresine temayül etmemesi için bir süre askerlik ve vergilerde kolaylık gösterilmelidir.
3. İngilizlere ve Kürtçülüğe mütemayil olanlar maaile Anadolu'ya sevk edilmelidir.
4. Hakkâri'de vâsi [geniş] maarif, adliye ve hükümet teşkilatına hacet olmadığı için, asiler ve şakiler tayyare bombardımanı ile cezalandırılmalıdır.

500 bin Türk muhacir iskânı: Birinci ve ikinci mıntıka dışındaki diğer vilâyetlerde yani üçüncü mıntıkada yapılacaklar şöyle belirlendi:

1. Kürt ekseriyetiyle meskûn olan yerlere, devletin siyasi, iktisadi ve askeri kuvveti tahkim edilmelidir.
2. Bu mıntıkaya Türk muhacirleri iskân edilecek, beş senede *500.000 muhacir iskânıyla Türk ekseriyeti* üçte ikiye çıkarılmalıdır.
3. Diyarbekir'de mevcut 2-3 bin Ermeni ve diğer şehirlerde mevcut Ermeni, Süryani, Nasturi gibi sair Hristiyan azınlıklar mıntikadan çıkarılmalıdır.
4. Türk muhacirleri boş Ermeni köylerine ve istimlâk edilecek çiftliklere yerleştirilmelidir.
5. Kürtlerin zaptettiği Ermeni köyler muhacirlere verilmeli ve muhacirler toplu ve köy olarak iskân edilmelidir.
6. Gerektiğinde müdafaai nefis [kendi koruma] için iskân edilenlere silah verilmeli ve askerlikleri iki sene tecil olunmalıdır.
7. Kürtçülük yapanların ileri gelenleri maaile garba nakl edilmelidir [sürülmelidir].
8. Firarda olanların aileleri Anadolu'ya sürülmelidir.
9. Sarp dağlık köyler kaldırılarak, ahalisi Trakya'ya ve Anadolu'ya dağıtılmalıdır.¹⁰³

Genelkurmay raporunda, Kürdistan'da ne yapılacağının ya da demografik ve ekonomik yapıdan Kürt'ün nasıl tasfiye edileceğinin politikaları bu şekilde maddeleştirildi.

2.2.2- ABDÜLHALİK'İN İMHA RAPORU

Mustafa Abdülhalik'in '14 Eylül 1341 (1925) tarihli *Tedkik Seyâhâtî*' başlıkla ve Başvekil İsmet'e hitaben kaleme aldığı raporu, Şeyh Said Hareketi sonrasında hazırlandı ve görülecektir ki, Şark Islahat Planı'nın ana materyali-

103 Genelkurmay raporu, için, Mehmet Bayrak, *age*, sf. 116-122, 207.

dir. Devletin Kürt politikasının temel kaynağıdır. Ermeni soykırımında önce Bitlis ve sonra Haleb valisi olan Kengiri [Çankırı] Mebusu Mustafa Abdülhalik [Renda¹⁰⁴] 2086 sayılı kararnameyle Kürdistan'a gitmekle ve rapor hazırlamakla görevlendirildi:

"İdâre-i örfiye mıntıkasında resmi heyetler ve makamlar tarafından icrâ olunan tedkikatdan ayrı olarak Kengiri Mebusu Mustafa Abdülhalik Beyefendi tarafından bir tedkik seyahati icrâsıyla ahvâl-i salahiye hakkında rapor istihsâlinin faideli olacağı icrâ vekilleri heyetinin 17 Haziran 1341 [17 Haziran 1925] tarihli ictimâında tekarrür etmiş ve seyahat esnâsında makamât-ı mülkiye ve askeriye tarafından lede'l-icab kendisine her mevzide muâvenet icrâ etdirilmesi lâzımeden görülmüşdür."¹⁰⁵

İttihatçı Mustafa Abdülhalik'in geçmişte soykırımda valilik ve Dahiliye Nazırı Talât'a müsteşarlık yapması, niye tercih edildiğini yeterince ortaya koymaktadır. Abdülhalik'in Kürt kimliğinin yok edilmesine yönelik önerilerini, '*ortak kimlik oluşturmak*'¹⁰⁶ olarak değerlendirmek, Kürtçeyi yasaklamayı, asimilasyonu, Kürtleri sürmeyi ve cezalandırmayı ve imhayı onaylamaktır.

Mebus Mustafa Abdülhalik, Gaziantep'ten Diyarbakir'e, Dersim'e, Van'a tüm Kürdistan'ı gezdi ve araştırdı.¹⁰⁷ Mustafa Abdülhalik raporunda, ahalinin Kürt ve dilinin Kürtçe olduğu, *Şeyh Said Ayaklanmasını 'milli isyan'* ve Ermenilerden metrûk araziler, haneler tespitinin ardından, Fırat'ın şarkını kurtarmak için belirlenen kazalara *Türklerin iskânı ve Kürtlerin asimile edilmesi* yani Türkleştirilmesi için yapılacaklar 18 madde halinde sıralandı. Temsil programında öncelik verilen vilâyet Dersim'di.

1,4 milyonun yüzde 73'ü Kürt: Mustafa Abdülhalik raporunda, bölgede Kürtlerin çoğunlukta ve Türklerin azınlıkta olduğu tespiti yapıldı. Yaklaşık 1,4 milyon nüfusun sadece yüzde 18,4'ünün Türk olup yüzde 73'ünün Kürt ve yüzde 8,6'sının da Arap olduğu belirtildi ve özetle aktarıyorum:

Fırat'ın şarkında ve Bingöl dağlarının cenubunda bulunan Urfa, Mardin, Siverek, Diyarbakir, Ergani, Elâziz, Dersim, Genç, Muş, Bayezid, Van, Hakkâri, Bitlis, Siird vilâyetleriyle Erzurum'un Hınıs ve Kiği ile Erzincan'ın Pülümür kazasının nüfus toplamı 1 milyon 361 bin. Mıntıkadaki ahalinin 993 bini Kürtler ve 251 bini Türkler teşkil ediyor. Arapça konuşanların nüfusu 117 bin-

104 TPT/II-3, sf. 200-201.

105 17 Haziran 1341 (1925) tarih ve 2086 sayılı kararname, BCA-F: 30.18.1.1/K: 14, D: 37, S: 18.

106 Zafer Toprak, *Toplumsal Mühendislik ve Necmeddin Sabir Sılan*, sunuş yazısı, Tarih Vakfı-1, sf. xiii.

107 Mebus Mustafa Abdülhalik, Gaziantep, Urfa, Siverek, Diyarbakir, Siird, Bitlis, Van, Muş, Genç, Elâziz, Dersim, Ergani, Mardin, Malatya ve Maraş vilâyetleri, Van Gölü'nün cenûb ve şimal sahili, Muş, Genç ve Elâziz arasında isyan mahalli olan kazalar, Dersim vilâyetinin bütün kazalarına ve Malatya'nın cenubundaki Kahta, Hınımsınur [Adıyaman] ve Behisni kazalarına gitti. (Mustafa Abdülhalik, Tarih Vakfı-3, sf. 2 ve Mehmet Bayrak, sf. 91.) Her iki yayımda, Osmanlıca'dan çeviri nedeniyle bazı kelime farklılıkları vardı; bunlardan önemli olanı ifade etmekle yetineceğim. N.O.

dir. Tüm erkeklerin yüzde 80'ni Kürtçe konuşmaktadır; buna, mektûm [gizli] nüfus dâhil değildir.

Türk köylerin yanı sıra Türk oldukları halde kendisini Kürt olarak tanımlayan köylerin de bulunduğu ve bölgede konuşulan dilin Kürtçe olduğu belirtilen raporda, "*Fırat'ın şarkında bulunan Kürtler, iktisaden ve lisanen hâkim, tamamen hâkim mevkiindedirler*" ve buna karşın, Fırat'ın garbindaysa Kürt nüfusun az olduğu tespiti yapıldı. Köylüler tek kelime Türkçe öğrenmeden çarşıda ve kasabada Kürtçe ile işini, gücünü yapmaktadır.

Özetle Fırat'ın garbindaki Malatya dâhil şarkındaki vilâyetlerde yazılman ve gizli nüfus hariç, kayıtlı Kürt nüfusunun 1,1 milyonu aştığına ve Türk nüfusunun, gizli ve kayıtsız nüfus dikkate alındığında Kürt nüfusunun beşte birinden bile az olduğuna ve Türk erkeklerinin yüzde 80'inin Kürtçe öğrenmeye mecbur kaldığına dikkat çekildi.¹⁰⁸

'Şeyh Said millî isyan': Mustafa Abdülhalik raporunda değerlendirilen bir diğer konu da Şeyh Said Ayaklanması olup, bununla ilgili İngiliz rolünün olduğu iddiasına, 1925'te yanıt verilmektedir. İlgili kısmı aktarıyorum:

"[Şeyh Said] isyan[ı], din ve irtica perdesi altında millî bir harekettir. [1]330 (1914) senesine kadar vuku münferid ve şahsi isyanlar, -Bedirhanilerin isyanları- muayyen bir noktaya inhisar etmiş, millî bir fikre istinâd etmediği için bütün Kürdistan'a şâmil olmamıştır. [1]330 [1914] Bitlis isyanı (Mehmet Bayrak notu: 1914'te Melle Selim liderliğinde girilen Bitlis ayaklanması.) din perdesi altında millî bir isyan olduğu gibi bu seferki [Şeyh Said] isyan[ı] da yine din ve irtica perdesi altında tamamen millî bir isyandır. Son isyana, 330 isyanına iştirak edenlerden fazla mevâki [bölgeler] iştirak etmiş ve kıtamızın harekât-ı te'dibiyesiyle isyan hitam bulmuş ise de Kürtlerde fikr-i millinin günden güne tezâyüdüne mani olmamamıştır [...] İsyana iştirak eden mıntıkalarındaki ahali neticeden tamamen emin olmadıkları için isyan etmemişler ve isyan sahası içinde etrafları isyan ettiği halde isyan etmemiş olan birtakım köyler de isyan etmediklerine âdetâ nâdim [pişman] olmuşlardır."¹⁰⁹

Ağa, şeyh nüfuzu: Ağa ve beyle, şeyhlerin de konumu şöyle değerlendirildi, Mustafa Abdülhalik raporunda:

"Bey ve ağaların, aşiret reislerinin nüfuzu devam ediyor, tedibata rağmen bazı kasabalarda sâkin olan Kürtlüğe temâyül etmeyen Türklerle [Mehmet Bayrak'ın Osmanlıca'dan çevirisi: Türklüğe temayül Kürtler'le. Doğrusu, Tarih Vakfı çevirisi; hûlâsa maddeler sıralamasında madde 21'de "Kürtlüğe Temayül etmeyerek Türk ahali..."¹¹⁰] isyan mıntika-

108 Mustafa Abdülhalik, Tarih Vakfı-3, sf. 2-4, 6 ve Mehmet Bayrak, sf. 91-96.

109 Mustafa Abdülhalik, Tarih Vakfı-3, sf. 3-4, 6 ve Mehmet Bayrak, sf. 93, 96.

110 Mustafa Abdülhalik, Tarih Vakfı-3, sf. 7 ve Mehmet Bayrak, sf. 96.

sında hükümete taraftarlık ve şeyhlere aleyhdârlık yapmış olan Kürtler, âtiden emin görünmüyorlar. Bu gibi tedabiri muvafık ve gayri kâfi görüyorlar. Ve kendi hayatlarını temin için oradan ayrılmak teşebbüsünde bulunuyorlar. Kürdün ergeç yeni bir harekette bulunarak kendilerinden intikam almalarından korkuyorlar.”¹¹¹

‘Kürtler, Ermeni köyünü işgal etmemeli’: Ermenilerden metrûk araziye dikkat çekilen Mustafa Abdülhalik raporunda, “Ekser yerlerde hükümet kuyudatı yoktur ve arazinin hakiki mutasarrıfları meçhuldür [kullananları belirsizdir]. Vaziyeti tebeddül eden [değişen] arazi ve emlak üzerine hiçbir muâmele yapılmamıştır. Arazisi dar ve nüfusu kesir [çok] olan dağlık mıntıkalarındaki ihtilâfâtın kısım-ı azamı arazi taksimatından mütevelliddir [meydana gelmiştir]” tespiti yapıldı.

Arazinin çoğunun gayri mukayyet [kayıtsız] olduğu ve arazi vergisinin mahalli bir faydasının olmadığı ve yazılım da yapılmadığı belirtilerek, “Ermenilerden metrûk arazi ve köylere yavaş yavaş Kürtler yerleşmeye başlamıştır [...] Ermeni köylerine akın ederek birer suretle yerleşmeye başlayan Kürtler, şimdiden tedabir-i lazime ittihaz edilmezse [gerekli tedbir alınmazsa] bütün menzil hatlarımızı tamamen elde etmeğe muvaffak olacaklardır” denildi.¹¹²

Cevaplandırılması gereken soru, Ermeni mülkünü işgal etmeyecek olan hangi Kürt? Ermeni mülkünü işgali önlenecekler arasında devletle işbirliği yapan Kürtler de var mı? Olabilir mi? Mustafa Abdülhalik raporunda, Ermenilerin mülkünün dağıtılması ve satılmasını Türkleştirmenin ekonomik kaynağı olarak değerlendirilmesini öneriyor. 1930’lu yıllarda ve sonrasında yapılan da böyle bir politika olacaktır.

Menzil hattına Türk iskânı: Türklerin yerleştirileceği mıntikalar menzil hattı olarak tanımlandı ve raporda 12 hat tespit edildi. Menzil hattında Ermeni köylerinin harab bir halde durduğu belirtildi.¹¹³ Kürdistan’da Türkleştirmenin hattı olan menzil hattı, sonradan bu yönde yapılacak tüm çalışmaların temel referans kaynağı olacaktır. Fırat’ın garbı ve şarkı ayrımı yapılan Mustafa Abdülhalik’in raporunda, iki milletin birlikte hâkim olamayacağına dikkat çekildi:

“Vâzîyet-i hazırâ bu suretle tavazzuh ettikten [açıklığa kavuştuktan] sonra acilen tebâdir-i lâzime ittihaz edilirse [gerekli tedbir alınır] oralarda Türk nüfus ve nüfûzunun hâkim kılmak zamanının henüz geçmediğine kaniyim. Tedâbir-i lâzime ittihaz edilmezse pek az zaman sonra Fırat’ın şarkındaki vilâyetlerimizden sarf-ı nazar etmek [vazgeçmek] mecburiyetinde kalabiliriz.

111 Mustafa Abdülhalik, Tarih Vakfı-3, sf. 5 ve Mehmet Bayrak, sf. 94-95.

112 Mustafa Abdülhalik, Tarih Vakfı-3, sf. 4-6, 7 ve Mehmet Bayrak, sf. 94-97.

113 Mustafa Abdülhalik, Tarih Vakfı-3, sf. 7-8 ve Mehmet Bayrak, sf. 97-98.

Kürtler, Ankara'ya kadar yayıldıkları cihetle iş Fırat'ın yalnız şarkını -ki pek ziyade mühim bir keyfiyettir- kaybetmek ile kalmayacak, Fırat'ın garbında da Malatya vilâyeti gibi birçok yerler de tehlikeye girecektir. Elimizde kalan Türkiye arazisinde iki milletin aynı kudret (Mehmet Bayrak'ın çevirisinde, 'ırktan' yazıyor.) ve selahiyetle hâkim bulunması imkânını katiyen görmüyorum. Binaenaleyh bütün memlekette Türk nüfûz ve nüfusunu hâkim kılmayı farz ve zaruri görüyorum."¹¹⁴

Mustafa Abdülhalik, net yazmıştır, '*iki millet*' diyerek Türk ve Kürt milletinin varlığını belirtmiş ve iki milletin birlikte hâkim olamayacağı için Türk'ün hâkim kılınmasının zaruri olduğu önerilmiştir. Türkçesi, Kürtler, Türkleştirilecektir!

2.2.3- 'HEDEF KÜRTLER' PLANI

Kürt kimliğine yönelik politika ile demografik yapının hem sürgünlerle hem de Türk nüfus iskânıyla çözülmesi ve sonrasında tasfiyesi amaçlandı. *Şark Islahat Planı*, böyle bir amacı gerçekleştirecek bütünlü ekonomi politiktir.

Türk Nüfus Mühendisliğinin Kürtlere yönelik temel programı Şark Islahat Planı, toplam 28 madde olup, Türk devletinin Kürtlerin Türkleştirilmesinde ne yapacağının temel kaynağıydı. Diğer bir deyişle Kürt'ün demografik ve ekonomik yapıdan tasfiyesinin programıydı. Elbette demografik yapıdan tasfiye ekonomiye de yansıyacaktı. Kürtler yerinden-yurdun edilirken mülkü ve tarihi de tasfiyeden kurtulamayacaktı.

Başvekil İsmet, Dahiliye Vekili Cemil'e gönderdiği yazısında, rapor tanzimi için bir encümen hakkında İcra Vekilleri Heyetinin 8 Eylül 1341 [1925] tarihli kararnamesinin ekte gönderildiği ve durumun Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi, Dahiliye Vekili Cemil, Adliye Vekili Mahmut Esat ve Çankırı Mebusu Mustafa Abdülhalik'e yazıldığı belirtildi.¹¹⁵ Başvekil İsmet'in bahsettiği encümenle ilgili 8 Eylül 1925 tarihli kararname aynen şöyledir:

"17 Haziran 1341 tarih ve 2086 numaralı kararnâmeyle zeyildir:

İrticâ hadisesine mahall-i cereyân olan vilâyetlerimizdeki müşahedâtı tedkik ve icap eden tedâbiri tezekkür ve bir rapor halinde tanzim eylemek üzere Dahiliye Vekili Cemil ve Adliye Vekili Mahmud Esad, Kengiri Mebusu Abdülhalik beyefendilerin ve Erkân-ı Harbiye reis-i sânisinin [Kâzım Orbay] iştirâkiyle bir encümen teşkili havâli-yi mezkûrede seyahat etmiş olan Dahiliye Vekili Cemil Beyefendi ile Abdülhalik Beyefendi tarafından daha evvel ayrı ayrı ihzâr edilecek raporların mezkûr encümene tevdiî ve mevzu-i bahs encümenle netâyic-i müzâkereyi hâvî olmak üzere ihzâr olunacak raporun

114 Mustafa Abdülhalik, Tarih Vakfı-3, sf. 7 ve Mehmet Bayrak, sf. 97.

115 Başvekil İsmet, Dahiliye Vekili Cemil'e gönderdiği 18-22 Eylül 1341 (1925) tarih ve 6/466 no'lu yazısı, için, Mehmet Bayrak, *age*, sf. 123.

ve derpiş edilecek tedâbirin encümenin târîh-i teşekkülünden 15 gün sonra Heyet-i Vekiliye tevdi' ve teklîff edilmesi İcrâ Vekilleri Heyeti'nin 8 Eylül 1341 tarihli içtimâunda tasvîb ve kabul olunmuşdur.

8 Eylül 1341 [8 Eylül 1925]"¹¹⁶

Plan bilinmiyor değil, biliniyor, ama halkın bilgilenmesi sağlanmıyor. *Zafer Toprak*, plan detayına girmeden değinmekle yetindi.¹¹⁷ Merkezi iktidar, Kürtün Türkleştirilmesi politikasının icrasında Kürt ağayla ittifaka gitti. Zafer Toprak'ın Cumhuriyet iktidarının Kürtlere yönelik özel asimilasyon ve imha planında hedefi toprak sistemini değiştirmek olmadığı için, düzeni korumak amacıyla şeyhle, şıhla ve toprak ağasıyla işbirliğine gidildiği yorumu çok önemliydi.

Bu sadece planın ilk üç-beş yılı için değil, bugüne kadarki sürede, mevcut toprak düzenini korumaya yönelik ekonomi politik gereği olarak, ağalarla işbirliği sistemin varlık gerekçesiydi. Planda 'Ağa ve şeyh' gibi hükümetle, halk arasında bulunan araçların yasaklanması (Plan-madde 27) ve aşiret yapısının 10 yılda kaldırılması (Plan-madde 10) ifade edilmiş olsa da, asi olarak bilinen ağaların hedef bilinmesi dışında, başkaca bir şey yapılmamış olması, ağaların sistemin ittifak gücü olduğunu yeterince izah etmektedir.

Ağaların konumunu netleştirmek için devletin fişlemesine göre hazırlanan aşiret raporuyla¹¹⁸ hangi aşirete veya ağaya ne yapılacağını politikası da buna göre belirlenmiştir.

116 8 Eylül 1925 tarih ve 2536 sayılı kararname, BCA-F: 30.18.1.1/K: 15, D: 60, S: 12. Bu kararnameye göre 24 Eylül 1341 (1925) tarihli Şark Islahat Planını hazırlayanlar şunlardır: Dahiliye Vekili M. Cemil (Uybadın), Adliye Vekili Mahmut Esat (Bozkurt), Genelkurmay İkinci Reisi Kâzım (Orbay), Kengırı Mebusu Mustafa Abdülhalik (Renda) (Mehmet Bayrak, *age*, sf. 124, 132, 207-208.) Şark Islahat Planı, Vilâyetler İdaresinin Birinci Şubesindeki dosyasındaki üç numaralı gömlekle mahfuzdur. (Mehmet Bayrak, *age*, sf. 132.)

117 *Zafer Toprak'ın sunuş yazısı*: "Cumhuriyet Türkiye'sinin karşılaştığı en engebeli sorun o günlerde Vilâyet-i Şarkıyye [Kürdistan] diye tanımlanan ulaşılması zor yöreleri, inşa sürecinde olan ulus devletle bütünlemek [...] beşeri yapısının diğer yörelerden farklı [Kürt] olduğu Cumhuriyet yöneticilerince çok iyi biliniyor [...] farklı biretnik [Kürt] yapıya sahip bu yönleri ülkeyle bütünlemek [...] Şark Islahat Planı adı altında kapsamlı planlara girilmiş, yöreye yönelik bir düzenleme gündeme gelmişse de sorunun temelinde yatan toprak düzenine ilişilememiş. Toprak düzeni değişmedikçe de yörenin durağan yapısı sürgit devam etmiş [...] Şeyh Sait ayaklanmasının ardından Şark Islahat Planı adı altında yöreye yönelik bir düzenleme gündeme gelmişse de sorunun temelinde yatan toprak düzenine ilişilemedi. 1930'lu yıllarda toprak reformu için kimi ön hazırlıklar yapıldı; Ömer Lütfi Barkan'a o sırada gerçekleştirilen Doğu ve Güney Doğu Avrupa'daki toprak reformları inceltiliyse de, siyasi iktidarın hassas dengeler üzerine oturması nedeniyle bu yöreye dokunulamadı. Düzenin korunabilmesi için çoğu kez yöre şeyhi, şıhı toprak ağasıyla işbirliğine gidildi." (Zafer Toprak'ın sunuş yazısı, Tarih Vakfı-I, sf. x, xii.) Zafer Toprak'ın plandan bahisle yetinmeyip, metnini yayımlaması da, tarihsel gerçeğin anlaşılmasına önemli bir hizmet olacaktır. N.O.

118 *Aşiretler Raporu*, Kaynak Yayınları, 1. baskı, İstanbul-1998; *Dersim*, Jandarma Umum Kumandanlığı, III. Ş., I. Ks. sayı: 55058, yer aldığı kitap, Tarih Vakfı-Necmeddin Sahir Silan Arşivi-2, *Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik, Dersim-Sason (1934-1946)*, Yayına Hazırlayan: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2010; *Dersim*, Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul-2000.

Şark Islahat Planının S'inci maddesi, Kürt nüfus yoğunluğuna karşı önerilen politikayı içeriyor; maddeler halinde özet aktarıyorum:

1. Ermenilerden metrûk araziye Türk muhacir yerleştirilecek ve 1926'da 50 bin olmak üzere, 10 senede iskân edilecek nüfus toplamı 500 bindir.
2. Karadeniz'den getirilecek '*yerli Türkler*' de [İslâm Lazlar, Gürcüler vesaire] Türk muhacir şartlarına göre iskân edilecektir.
3. Ermenilerden metrûk araziler [Kürtlere kiraya dahi verilmeyecek] ve işgal eden Kürtler çıkarılacaktır.¹¹⁹

Maddede genel olarak *Kürtler* deniyor, bundan kasıt, topraksız ve az topraklı ve de devletle işbirliği yapmayan Kürtlerdir; yoksa Ermenilerin toprağını iskân edilenlerin yanı sıra devletle ilişkisini sürdüren Kürt ağalar ve işbirlikçileri kaptı.

1920'lerde Kürdistan'da toprak sistemi, ağaların etkinliğinde ve yoksul köylülerin işlediği yapıya dayanıyordu. Ermenilerden metrûk araziler öncelikle muhacire tahsis edilirken, ağanın etkinliğini kırmak için Kürdistan'daki yoksul köylüye verilmesi gündeme dahi getirilmedi. Zaten muhacir iskânıyla birlikte araziler, devletin onayıyla kapanın oldu.

Cumhuriyet Türkiye'si, Zafer Toprak'ın da değindiği gibi, topraksız ve az topraklı köylüyü topraklandırma politikası gütmemiştir.

Nüfus ve arazi tahriri: Nüfusun ve arazinin kayıtlı hale getirilmesi, öncelik verilen devlet faaliyeti idi. *Türk Nüfus Mühendisliği Projesi* açısından nerede ne yapılacağı sorusuna yanıt bulmak için nüfus miktarını ve etnik olarak kimin nerede yaşadığını öğrenmek ve bunun haritasını hazırlamak gerekiyordu. Devlette Ermeni soykırımı sırasında, Ermenilerin demografik yapıdan tasfiyesinde neler yapıldığının arşivi vardı. Tabii ki nüfus yazımının bir diğer amacı da, askere almaktı. Öbür yandan arazi tahriri [yazımı] de, hem metrûk arazinin belirlenmesi hem de vergilendirilmesi için önemliydi.

Bu, plan hazırlığında dikkate alındı. Mustafa Abdülhalik raporunda, tedbirlerin 11'inci arazisi yazımı ve vergilendirilmesi hakkındaydı. Ve 12'nci madde, nüfus yazımıyla ilgili olup, yazılımla askere almanın artacağı belirtiliyordu.¹²⁰

Dahiliye Vekili Cemil ve Genelkurmay Başkanlığı raporlarında da, nüfus ve arazi yazmanın önemine işaret edildi. Hatta Genelkurmay Başkanlığı, öyle ki, asilerin arazi vergisinin arttırılmasını ve yerli Türkler hakkında da müsama-hakâr olunmasını önerdi.¹²¹

Planı hazırlayan encümen, bu raporlara göre nüfus ve arazi tahririni iki madde halinde düzenledi:

119 Mehmet Bayrak, *age*, sf. 126-127, 209-210.

120 Mustafa Abdülhalik, *Tarih Vakfı-3*, sf. 11, 14 ve Mehmet Bayrak, sf. 102-103, 106.

121 Mehmet Bayrak, *age*, sf. 113, 120.

Maliye Vekâleti, bu mıntıkada arazi yazımına hemen başlayacaktır (madde 6).

Dahiliye Vekâletinin 1926 yılı bütçesine konan tahsisatla öncelikle [önerilen] 5'inci müfettişlik mıntıkasında nüfus yazımı yapılacaktır (madde 7).¹²²

Her iki maddede, mevcut durumun Türkiye çapında böyle bir tahrir imkân vermediğinden hareketle, Kürdistan özelinde, öncelikle nüfus sayımı ve arazi yazımı yapılması önerildi.

'Hristiyanlar kovulacak': Kürtler asimilasyona tâbi tutulurken, Kürdistan'daki Hristiyanlar için önerilense kovulmasıdır yani varlığının tasfiyesidir. Plan dâhilinde maddeleşmemiş olsa da, zihniyetin genelde kabul gördüğünü anlıyoruz. Genelkurmay Başkanlığı raporunda, iskân edilecek Türklerle ilgili yapılan değerlendirme sonrasında, Hristiyanların durumu da dikkate alındı ve kovulması¹²³ önerildi.

Genelkurmay sistemin risk algısına göre Hristiyanlar özelindeki zihniyeti ortaya koyuyor, özetliyorum:

1. Tamamen Türklerden ibaret şehir ve kazalar sadece kuvvetli maarif ve ocak değil, aynı zamanda *harp merkezidir*.
2. Türk muhacirler şehirlere ve köylere yerleştirilmelidir.
3. Türk muhacir yerleşim yerleri, sarp yerlerde kalan Kürtleri kuşatmalıdır.
4. Diyarbakir'de eşrafın himaye ettiği 2-3 bin Ermeni ile diğer şehirlerdeki Ermeni, Süryani, Geldani [Keldani], Nasturi vesair Hristiyanlar ile İngilizlere alet olan köylerdeki Süryani ve Ezidiler bu mıntıkadan çıkarılmalıdır.
5. Gayrimüslim, ecnebi tüfeyliler elinde bulunan iktisat ve sanayi tamamen Türklere vermeye özen gösterilmelidir.
6. [Ekonomide Türklerin hâkimiyeti] resmi ve millî bankalar, şirketler ve ticarethanelerle gerçekleştirilmelidir.
7. Hakiki iktisat hâkimiyetiyle, vatan birliği sağlanabilir.

Genelkurmay'ın bu zihniyeti, detaylı analizde planda varlığı görülecektir. Zaten tüm Anadolu genelinde kalan tek-tük Hristiyan zamanla yereldeki operasyonlarla terke mecbur kaldı.

2.2.3.1- DEVLETİN 'SOPASI'

Devletin merkezi yapısını güçlendirmek ve Kürtleri resmi ifadeyle '*yola getirmek*' politikasında temel alınan, hukuki farklılıkla idari yapının askerileştirilmesiydi. Tüm raporlarda Kürt'ün asimilasyonunda temel politika olarak

¹²² Mehmet Bayrak, *age*, sf. 127-128, 210.

¹²³ Mehmet Bayrak, *age*, sf. 118-119, 207.

önerilen, *devletin 'sopası'* diyeceğimiz asayiş, güvenliği esas alan silaha dayalı askeri politikaydı. Önerilen sıkıyönetim ya da benzeri olağanüstü idare tarzıydı.

Hazırlık metinlerinden Mustafa Abdülhalik'in raporunda (madde 7), mevcut adliye sistemiyle Kürdistan'a tamamen hâkim olunamayacağına dikkat çekilerek, 10 senelik bir sıkıyönetim idaresiyle, tüm ceza davalarına sıkıyönetim mahkemelerinin ve mevcut adliye mahkemelerinin hukuki işlere bakması önerildi.¹²⁴

Genelkurmay da, '*Vahdet-i milliyenin tesisi* [millî birliğin oluşturulması]' ve asayişin temini için sıkıyönetimin beş sene olmasını ve bu sürede planın uygulanmasını istedi.¹²⁵

Bu alt bilgiyle toplanan encümen, planın yani *Şark Islahat Planı'nın* 1'inci maddesinde neyin amaçlandığını netleştirdi. Kürtlerin '*temsîl ve iskânında*' askeri yönetim, devlet varlığını pekiştirmenin neredeyse tek aracıydı. Böylece, "Şark vilâyetlerinde mevcut idare-i örfiye programın tatbikinin bitmesine kadar idame olunacaktır devam edilecektir" şeklinde planın 1'inci maddesi düzenlendi.¹²⁶

Böyle bir idari yapılanımda, merkezi hükümeti temsilen *idari, mali ve adli işleri* yerine getirmekle görevli idareci de, genel validir yani umumi müfettişliktir. Mustafa Abdülhalik müfettişin asker olmasını önerdi, ama planda 3. Ordu Müfettişine özel bir görev verilmekle birlikte umumi müfettişliğin de görevlendirilmesi uygun bulundu.

Mustafa Abdülhalik'in raporunda (madde 17) sıraladığı sıkıyönetim ve ordu müfettişiyle ilgili tedbirler, planın 2'nci maddesiyle tamamen çıkıyor, özetliyorum:

1. Türkiye 5 umumi müfettişlik mıntıkasına ayrılmıştır. 5'inci Umumi Müfettişlik, Hakkâri, Van, Muş, Bitlis, Siirt, Genç, Diyarbakir, Mardin, Urfa, Siverek, Elâziz, Dersim, Malatya, Ergani, Bayezit vilâyeti ile Pülümür, Kığı ve Hınıs kazalarını kapsayacaktır (madde 2/1).
2. 5'inci Umumi Müfettiş, Islahat Programının uygulamasına memurdur ve maiyetinde her vekâletten birer müfettiş, bir askeri müşavir ve uzman heyetler bulunacaktır (madde 2/2).
3. Sıkıyönetim mıntıkası amiri 7. Kolordu Kumandanı olup, sıkıyönetim reisi olarak müfettişe bağlıdır (madde 2/3).
4. Umumi müfettişlik kuruluncaya kadar, bu vazifeyi 3. Ordu Müfettişi yerine getirecektir (madde 2/4).¹²⁷

Planda umumi müfettişlikten 5 tane kurulması öngörülürse de, sonraki 10 yılda 1'incisi 1927'de olmak üzere 4 tane kurulacaktır. Bizzat Dersim'i imha etmek üzere kurulan Dördüncü Umumi Müfettişlik sahası Tunçeli, Elazığ ve Erzincan vilâyetlerini kapsıyordu.

124 Mustafa Abdülhalik, Tarih Vakfı-3, sf. 10, 14 ve Mehmet Bayrak, sf. 101, 106.

125 Mehmet Bayrak, *age*, sf. 116, 207.

126 Mehmet Bayrak, *age*, sf. 125, 208.

127 Mustafa Abdülhalik, Tarih Vakfı-3, sf. 13, 14 ve Mehmet Bayrak, sf. 105, 106; Mehmet Bayrak, *age*, sf. 125-126, 208.

Planın (madde 12, 21-23)¹²⁸ dikkate aldığı bir konu da, askerin personel gücünü ve teknik imkânı artırmak ve istihbaratı yapılandırmak ve kaçakçılığı önlemektir.

Devletin bu güvenlikçi ve askeri bakışı, Kürtlerin, olağanüstü hukukla ve sıkıyönetimle idarisinin temelinde hep var oldu. Bugün de, bu politikanın icrasının hem mağduru hem de şahidiyiz!

Silahlar toplanacak: Kürtlere yönelik yapılacaklar arasında sayılanlardan biri de silahların toplanmasıdır. Mustafa Abdülhalik (madde 14), Dahiliye Vekili Cemil'in ve Genelkurmay Başkanlığı raporlarında önerilen silah toplamak, vesikasız silahı yasaklamak, silah kaçakçılığı yapanı cezalandırmak gibi tedbirler planda (madde 13) aynen yer aldı.¹²⁹

Silah toplama yapısal devlet politikası olacak; sıklıkla gündeme getirilecekti. Harekâtlar sırasında görülecektir ki, halktan silah toplanırken, devletle işbirliği yapan aşiretlerin silah taşımasına müsaade edildiği gibi, hatta devlet imkânıyla silahlandırılacaklardı. Böylesi bir bakışla devletin işbirliği yaptığı aşiretler ve mensupları, bugünün *Geçici Köy Korucuları* olarak hem silahlandırıldı hem de maaşlı devlet elemanı haline getirildi.

Polisi ve jandarmayı yapılandırma: Polis ve özellikle jandarma gücünün yapılandırılması ve teçhizatının artırılması da gündemdeki politikalarandı. Mustafa Abdülhalik raporunda (madde 16), jandarmanın ve Seyyar Mıntıkâ Alayın ıslahı ve bütçenin artırılması gibi tedbirler, planda (madde 24)¹³⁰ yer aldı ve polisle, jandarmanın görev alanı netleştirildi.

Kürtler amele taburuna: İttihatçı hükümetin 1915'lerde Hristiyan askerlerine yaptığı ayrımcılığın benzeri, on yıl sonra önerildi. 1915'lerde seferberlikle Osmanlı ordusundaki Hristiyan askerlerin önce silahı alındı, sonra da oluşturulan *Amele Taburlarında* yol yapımında çalıştırıldı. Bu ayrımcı uygulama 1925'te gündeme getirildi: 1915'te Hristiyanların yerini, 1925'te Kürtlerin alması önerildi.

Mustafa Abdülhalik raporunda (madde 12), askerlik için nüfus tahririnin önemine değindi ve Kürtlerin askerde silahlandırılmayıp, yol yapımında amele olarak çalıştırılması önerildi ve bu, planda (madde 26)¹³¹ aynen maddeleştirildi. 'Öteki'leştirme askere alınanlara uygulanan bildik devlet geleneği idi. "*Askere al ve silah verme*", yolda veya madende çalıştır, klasikleşmiş bir devlet politikasıydı.

Türkleştirmenin 'yolu': Planın üzerinde durduğu önemli bir konu da Kürdistan'da karayolu ve demiryolu ulaşım sisteminin kurulmasıydı. Stratejik

128 Mehmet Bayrak, *age*, sf. 129, 131, 211-212.

129 Mustafa Abdülhalik, *Tarih Vakfı-3*, sf. 12, 14 ve Mehmet Bayrak, sf. 103, 106; Mehmet Bayrak, *age*, sf. 110, 120, 129, 206-207, 211.

130 Mustafa Abdülhalik, *Tarih Vakfı-3*, sf. 12-13, 14 ve Mehmet Bayrak, sf. 104-105, 106; Mehmet Bayrak, *age*, sf. 131, 212.

131 Mustafa Abdülhalik, *Tarih Vakfı-3*, sf. 11, 14 ve Mehmet Bayrak, sf. 102-103, 106; Mehmet Bayrak, *age*, sf. 131-132, 212. Kürtlerin amele taburlarında askerlik yapması konusu bildiğim kadarıyla çalışılmamış bir alan. N.O.

karayollarının inşası ve şark şimendiferinin Van Gölüne varmasıydı. Mustafa Abdülhalik (madde 6) ve Genelkurmay Başkanlığı raporundaki kara ve demiryolu teklifleri, planda (madde 19-20) stratejik yollar olarak nitelendirildi ve Erzincan'ı Van'a bağlayan bir hat çizildi.¹³² Ulaşım politikasının bile Türkleştirmeye göre belirlendiği bu kadar net ifade edildi ve sonraki yıllarda ülke pazar bütünlüğünün sağlanması amacıyla ulaşım programına devam edildi.

Hükümet binası: Hükümet binası ve karakollarla diğer devlet binalarının görüntüsünden, yapımına bir madde olarak düzenlendi.¹³³ Sonrasında devletin kurumlarına ait resmi binaların bireye karşı güçlü olduğunu gösteren tarzda yapımı devletin mimari politikası olarak kalıcılaştırıldı.

'Kürt memur' olamaz: Devletin Kürdistan'ı sıkıyönetim ve umumi müfettişlikle idare etme planının sonucu olarak, devlet istihdamında kişilerin doğrudan etnik kimliği dikkate alındı. İstihdamın kıstası *'Türk olmak'*tı. Bu, istihdamı Türkleştirmenin temel kriteriydi. Diğer bir deyişle, memur olmak için temel şart: *'Türk olmak'*tı. Bu kritere göre bir Kürt'ün kendi toprağına memur tayin edilmesi yasaklanıyordu.

Mustafa Abdülhalik raporunda, memurların arzu ve hevesle çalışmadığını ve bir an önce nakil teşebbüsünde bulundukları için 3-5 yıllık mecburi hizmet (madde 15) ve Dahiliye Vekili Cemil raporunda, şarktaki memurların garplı ve Türk olması önerildi.¹³⁴ Bu raporları dikkate alan encümenin hazırladığı planda (madde 11), *"Kürt memur tayin olunmamalıdır"* hükmüyle başlayan maddenin devamında, teşvik amacıyla bütün memura yüzde 75 zam ve çeşitli düzenlemeler vardı. Mahkemelerde de ayrımcılık önerildi ve buna göre, sivil ve askeri mahkemelerde yerli halktan [Kürt] hâkim de bulunmayacaktı (madde 3).¹³⁵ Buna göre, Kürt'ün memur olarak çalıştırılmasının yasaklanmasıyla, Kürtler istihdamdan dışlanıyor ve devletin askeri tedbiri yapısallaştırılan politikasına, Kürt'ün memleketinde memur olarak çalışmaması da ekleniyordu.

Özetle: Kürtlerin temsil ve iskânında devletin güvenlikçi politikası şöyle detaylandırıldı:

1. Sıkıyönetimle idare etmek.
2. Polis ve jandarmayı yapılandırmak.
3. Silah toplamak ve devletle işbirliği yapanı silahlandırmak.
4. Askere alınan Kürtleri amele taburunda çalıştırmak.
5. Ulaşım politikasını Türkleştirme planına göre oluşturmak.

132 Mustafa Abdülhalik, Tarih Vakfı-3, sf. 10, 14 ve Mehmet Bayrak, sf. 101, 106; Mehmet Bayrak, *age*, sf. 121, 131, 207, 212.

133 Mustafa Abdülhalik raporu (madde 10) ve plan (madde 18) için, Mustafa Abdülhalik, Tarih Vakfı-3, sf. 11, 14 ve Mehmet Bayrak, sf. 102, 106; Mehmet Bayrak, *age*, sf. 130, 212.

134 Mustafa Abdülhalik, Tarih Vakfı-3, sf. 12, 14 ve Mehmet Bayrak, sf. 104, 106; Mehmet Bayrak, *age*, sf. 113-114.

135 Mehmet Bayrak, *age*, sf. 126, 128-129, 208, 210-211.

6. Hükümet gücünü gösteren binalar ve karakollar yapmak.

7. Kürt hâkim ve memur çalıştırmamak.

Bir diğer madde de, Kürtçeyi yasaklamaktır.

Asimilasyon ve imhacı politikaların zulmünü yaşayan Kürtler, derdini anlatmak ve insan olduğunu haykırmak mücadelesinde, mitinglerde yaşadıklarını '*Dipçik değil, el isteriz*' ve '*Batıya fabrika yol, Doğuya komando karakol*' ve '*Bölücü değil, eşitlik istiyoruz*' ile '*Yasa hürriyeti, insanlık hürriyeti, okuma hürriyeti istiyoruz*' şeklinde sloganlaştırdı.¹³⁶

1920'lerden bugüne devlet pratiği ortaya koyuyor ki, planın her bir maddesinin gereği yapıldı ve buna devam ediliyor. Elbette plan maddelerinin uygulanmasında, asıl amaçtan Kürtlerin asimilasyonu hedefinden sapmadan bazı değişiklikler yapılmış olabilir.

2.2.3.2- 'KÜRTÇE MEN EDİLMELİDİR'

Kürt'ün asimilasyonunda temel politika Kürtçe'nin yasaklanması ve Türkçenin egemen kılınmasıydı. Aslında bu, anadili değiştirme operasyonuydu. Bu, plan kapsamında maddeleştirdi. Kürdistan özelinde Fırat'ın şarkı ve garbı ikilemiyle yapılacaklar da ona göre belirlendi. Mustafa Abdülhalik'in raporunun 5'inci maddesinde doğrudan Kürt kimliği ve sözcüğü hedef alındı:

"Malatya'dan maada Fırat'ın garbında bulunan vilâyetlerdeki Kürtlerin [Mehmet Bayrak çevirisi: Türklerin, N.O.] hâlâ Kürt bırakılmalarında hiçbir sebep ve mânâ yoktur. Mekteple, mükafatla ve 'Kürdüz' dedikleri müddetçe işlerinde gösterilecek tas'ibat [zorlaştırma] ve vesait-i saire ile Türk olmağa icbar edilmelidir [zorlanmalıdır]."¹³⁷

Kürt kimliği bu denli açıktan hedef olarak kaleme alındı. Genelkurmayın önerisi de, nüfus düzenlemesiyle ilgili olup, Kürtlerin, Türk köylerine dağıtılmasıydı. Bu ön bilgilere göre encümen planında, 17'nci maddede Fırat'ın garbı için önerilen şuydu:

"Fırat'ın garbındaki vilâyetlerimizin bazı aksamında dağınık bir surette yerleşmiş olan Kürtlerin Kürtçe konuşmaları behemahal men edilmeli [mutlaka yasaklanmalı] ve kız mekteplerine önem verilerek kadınların Türkçe konuşmaları temin olunmalıdır [sağlanmalıdır]."¹³⁸

Fırat'ın garbında hedef, Kürtçenin yasaklanması, kız mektebine önem verilmesi ve kadınların Türkçe konuşmasının sağlanmasıydı. Fırat'ın garbının yanı sıra şarkı da dikkate alındı. Burada ahalinin *Türkken Kürtleştiği* iddiasıyla, öncelikle

136 İsmail Beşikci, *Doğu Mitingleri'nin Analizi* (1967), Yurt Kitap-Yayın, Ankara-1992, sf. 24-25.

137 Mustafa Abdülhalik, *Tarih Vakfı-3*, sf. 10, 14 ve Mehmet Bayrak, sf. 100-101, 106, 205.

138 Mehmet Bayrak, *age*, sf. 116-117, 130, 211.

Kürtçenin kullanımına son verilmesi önerildi. Mustafa Abdülhalik raporunda sıralanan tedbirlerin 2'nci maddesini '*Türklerle Türklüklerini anlatmak*' şeklinde özetlemek mümkündür:

Malatya'dan Diyarbakir'e, Van'a ve Elâziz'e kadar Kürtlüğe mağlup olmaya başladığı tespit edilen Türk vilâyet ve kaza merkezlerinde maarife çok ehemmiyet verilmeli ve oradaki Türklerle, Türklükleri anlatılmalıdır. Türk Ocakları, belediye ve hükümetler vasıtasıyla kasabalarda Türkçeden başka dilin konuşulması yasaklanmalıdır. Alışveriş için kasabalara gelen Kürtleri, Türkçe öğrenmeye mecbur kılmak ve bu mahallerde mekteplere mefkûre sahibi muallim tayin etmek ve bu vecihle Türkler üzerindeki Kürt lisanı hâkimiyeti refedilmelidir [kaldırılmalıdır].¹³⁹

Fırat'ın şarkında Kürtçeyle ilgili ne yapılacağı, planın 14'üncü maddesinde yer aldı. Aslen Türk olup, Kürtlüğe mağlup olmaya başlayan Malatya, Elâziz, Diyarbakir, Bitlis, Van, Muş, Urfa, Ergani, Hozat, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Palu, Çarsancak, Çemişkezek, Ovacık, Hısnımansur, Behisni, Arga, Hekimhan, Birecik, Çermik vilâyet ve kaza merkezlerinde Türkçeden başka lisan kullananların cezalandırılması önerildi (madde 14)¹⁴⁰.

Raporlar ve planda ifade edildiği gibi, Kürtlerin asimilasyonunda Kürtçenin tasfiyesi öncelikli amaçtı, bunun için Kürtçe yerini Türkçenin almasına yönelik politikalar egemen kılındı; Kürtçe yasaklandı ve çarşıda-pazarda kullananlar cezalandırıldı.

Kız mekteplerine öncelik: Fırat'ın garbında Kürtçeyi yasaklamanın yanı sıra, kız mekteplerinin açılmasına ve Türkçe konuşulmasına önem verilmesi (madde 17) hükmü, planın 15'inci maddesinde tekrar edildi. Planın bu maddesi öncesinde, Mustafa Abdülhalik raporunda tedbirlerin 3'üncü maddesinde önerilen, "Siird-Mardin-Midyat ve Savur gibi Arapça konuşan ve erkekleri Kürtçe bilen ve bir müddet daha geçtiğinde bütün bütün Kürtleşmesi muhakkak olan mahallerde" erkeklere ve özellikle kadınlara Türkçeyi öğretmek ve Türklüğe çevirmek için, kız mekteplerine öncelik verilmesiydi.¹⁴¹

Özetle, planın 15'inci maddesinde Türkken Kürtleşenlerin bulunduğu Siirt-Mardin hattında Arapça konuşanların gideceği Türk Ocakları, mektepler ile Dersim'de de yatılı ilkokullar açılmalı ve böylece bunlar yani Kürtler, Kürtlükten kurtarılmalıdır.¹⁴² Türkçe dışındaki her dil hedefti. Kürtçenin yanı sıra Arapça da yasaklama kapsamına alındı ve Dersim özeline yönelik olarak yatılı ilkokullar önerildi.

2.2.3.3- MENZİL HATTINA 500 BİN MUHACİR

Kürdistan'da Türkleştirirmenin en önemli beşeri gücü, Kürt nüfusuna göre dışarıdan getirilecek Türk muhacirlerdi. Bu, hem hazırlık raporlarında hem de

139 Mustafa Abdülhalik, Tarih Vakfı-3, sf. 9, 13 ve Mehmet Bayrak, sf. 99, 105.

140 Mehmet Bayrak, *age*, sf. 129-130, 211.

141 Mustafa Abdülhalik, Tarih Vakfı-3, sf. 9, 14 ve Mehmet Bayrak, sf. 99, 105.

142 Mehmet Bayrak, *age*, sf. 130, 211.

planda bizzat yer aldı. Bununla, Kürt nüfusunun yoğunluğunun azaltılması ve Kürtlerin Türkleştirilmesi hedeflendi.

Mustafa Abdülhalik raporunda '*Kürtleri temsil etmek ve şark vilâyetlerini [Kürdistanı] kurtarmak için*' sıralanan tedbirlerin 1'inci maddesini özetliyorum:

1. Fırat şarkında belirlenen menzil hattına Türkler iskân edilecek. Raporda Erzurum'dan Van'a, Diyarbekir'den Mardin'e 12 menzil hattı sayıldı.
2. Şimendifer ve büyük yolların geçeceği hatlar belirlenecek.
3. İskân için *Ermenilerden metrûk* ve mahlûl [terk edilmiş ve mirasçısı olmayan] arazi muhacir gelinceye kadar boş bırakılarak, Kürtlere kiraya bile verilmeyecek.
4. Erkân-ı Habriye-i Umumiye'nin göstereceği menzil hattına 100 haneden az olmamak üzere Türk köyleri kurulacak.
5. Bu köylere Türk muhacir iskân edilecek.
6. Bütçe imkânına göre, 10 yılda menzil hattı doldurulacak.
7. Bu menzil hatları tutulunca, dağlardaki Kürtler ovalara ve arazinin bulunduğu yerlere indirilip, dağlık arazi iskâna *yasak bölge* ilân edilecek.
8. *Türk lisanı hâkimiyeti* için, başka lisan [Kürtçe, Arapça, Süryanice vesaire] yasaklanacak, Türkçe konuşmayanlara zorluk ve Türkçe konuşana kolaylık gösterilecek, ovalara inecek ve böylece 'Kürtleri temsil [asimile] etmek' mümkün olacak.¹⁴³

Dahiliye Vekili Cemil ve Genelkurmay Başkanlığı raporlarında da, hem Kürtlerin sürülmesi hem de hariçten getirilecek Türk muhacirlerin iskân edilmesi önerildi. Vekil Cemil, muhacir iskânıyla Türk nüfus yoğunluğunun sağlanabileceğini ve böylece Kürtçülüğün de yok edilebileceğini vurgularken, Genelkurmay Başkanlığı da, beş senede 500 bin muhacirin Ermenilerden metrûk arazilere iskân edilebileceğini öne sürdü.¹⁴⁴

Mustafa Abdülhalik, Dahiliye Vekili Cemil ve Genelkurmay Başkanlığı raporlarını değerlendiren encümen, *planın 5'inci maddesiyle* yapılacakları netleştirdi. Buna göre Türk muhacirin yanı sıra yerli Türkler denilen Karadeniz'den İslâm halklar yani Lazlar ve Gürcüler de Kürdistan'a iskân edilecekti. 5'inci maddeyi maddeleştirerek özetliyorum:

1. Van şehri ile Midyat arasındaki hattın garbında Ermenilerden metrûk araziye *Türk muhacirleri yerleştirilecektir* (Plan madde 5/1).

143 *Türklerin iskân edileceği menzil hattı*: 1- Erzurum-Hınıs-Muş-Bitlis, 2- Erzurum-Hınıs-Bulanık-Ahlat-Bitlis, 3- Erzurum-Karakilise-Malazgird-Erciş-Van, 4- Muş-Çapakçur-Palu-Elâziz-Malatya, 5- Elâziz-Ergani-Diyarbakir, 6- Diyarbeir-Silvan-Garzan-Bitlis, 7- Siird-Garzan, 8- Birecik-Suruç-Urfa-Siverek-Diyarbakir, 9- Mardin-Diyarbakir, 10- Mardin-Midyat-Siird, 11-Van Gölü'nün cenübundan Bitli-Van, 12- Van Gölü'nün şimalinden Bitlis-Van. (Mustafa Abdülhalik, Tarih Vakfı-3 sf. 7-9, 13 ve Mehmet Bayrak, sf. 97-99, 105.)

144 Mehmet Bayrak, *age*, sf. 111-112, 117-118,

2. Sıkıyönetim mıntıkasındaki vilâyetlerde bulunan Ermeni emvâli Maliyece satılmayacak Kürtlere kiralamaya dahi verilmeyecektir (madde 5/2).
3. Yugoslavya'dan gelen Türk ve Arnavutlar ile İran ve Kafkasya'dan gelecek muhacir, Elâziz-Diyarbakir-Muş-Bitlis-Garzan-Van Gölü havzasına iskân edilecektir (madde 5/3).
4. Rize, Trabzon ile Erzurum'un kuzey doğusundaki kazalardan halk [maddeki tanımıyla *yerli Türkler*], Hınıs Çayı ile Murat vadisine ve Van Gölü kuzeyine yerleştirilecektir (madde 5/4).
5. Yerli Türklerin iskânında masrafı devlet karşılayacaktır (madde 5/5).
6. Türk muhacirin yerleştirileceği Ermeni emvâlini işgal eden Kürt mutlaka çıkarılacak ve hükümet bunları geldikleri yere gönderecektir (madde 5/6).
7. Türklere, Kürtlerin saldırısını önlemek için özel tedbirler alınacaktır (madde 5/7).
8. 1926 senesinde 50 bin muhacir sevk ve iskân edileceği planı dikkate alınacak ve bunun tahsisatı 7 milyon lirayı bulacaktır (madde 5/8).
9. Muhacir bina ve tohumluk ve hayvanlar için 20 sene vadeyle borçlandırılacaktır (madde 5/9).
10. On senede 500 bin muhacir getirilmesi için 1927'den itibaren bütçeye 5 milyon lira tahsisat konacaktır (madde 5/10).¹⁴⁵

Özetle: Ermeni emvaline Türk muhacirler ve yerli Türkler denilen Karadeniz'in İslâm halkları iskân edilecek, hatta Kürtlerden işgal eden varsa, onların da tahliyesi sağlanacak ve geldikleri yere gönderilecektir.

Elbette, Ermeni emvaline öncelik muhacirlerin olsa da, Kürtler de Ermeni emvâlinde istifade etmiştir. Kürtlerin içinde egemeni ağası, devletin işbirlikçisi ve ajanı, yoksulu ve topraksız ya da az topraklı olanı var. Kürtlerden iskânı yasaklananlar, elbette ki Kürt ağa, devletin işbirliği yaptığı veya ajanı olanlar değildi. Buna göre düşünüldüğünde, Ermeni malına iskânı istenmeyen Kürtler, yoksul, topraksız veya az topraksız ve de asimile olmaya direnenlerdi. Diğer bir deyişle, Kürtlerden devletle işbirliği yapanların Ermeni emvâli işgali veya iskânı yasak değildi; aşiretler diline ve dinine ve siyasi görüşüne kadar fişlenmişti, devlet kime toprak vereceğini biliyordu.

Ecnebi izinsiz gidemez: Türk muhacir iskânına özel mıntika olarak seçilen Kürdistan'a ecnebinin gitmesine ve yerleşmesine izin sistemi getirildi. 24 Eylül 1925 tarihli Şark Islahat Planının 25'inci maddesinde, "Bu mıntıkaya ecnebi bir şahıs ve müessesenin hükümetin müsaadesi olmaksızın duhûl ve tesessüsüne [girişi ve yerleşmesine] müsaade edilmeyecektir" denildi.¹⁴⁶

¹⁴⁵ Mehmet Bayrak, *age*, sf. 126-127, 209-210.

¹⁴⁶ Mehmet Bayrak, *age*, sf. 131, 212.

Planın bu maddesiyle, 'mıntıka' denilen Kürdistan'a ecnebinin girmesi ve yerleşmesi hükümet iznine bağlanması hükmünden anlıyoruz ki, plandan önce Bakanlar Kurulu'nun 16 Eylül 1341 (1925) tarih ve 2538 sayılı kararı yürürlüktedir. Bu karara göre izin vermekle Dahiliye Vekâleti yetkilidir.¹⁴⁷

Yasak yıllarca uygulandığı için ecnebilerin Fırat'ın şarkına gitmesi konusu ve turizmin gelişmesi meselesi 1962 yılında Cumhuriyet Senatosu'nda gündeme geldi. Bitlis Senatörü Dr. Cevdet Geboloğlu'nun 14.12.1961 tarihli soru önergesini İçişleri Bakanı Ahmet Topaloğlu, 4 Ocak 1962'de yanıtladı. Kararnamenin değiştirilmeyeceği yanıtı üzerine Geboloğlu, kısa sürede değiştirilmesi temennisinde bulundu.¹⁴⁸

Plan yasağı, yılların değişmez düsturu olarak kabul gördü ve uygulandı.

2.2.3.4- DEVLETİN AĞASI VE AŞİRETİ

Devletin istediğini yapanla yapmayan ağa arasında ayrıma gidildi. İşbirliği yapmayan ağaların sürülmesi kararlaştırıldı. Her ne kadar resmen aşiret yapısının tasfiyesi gündeme getirilmişse de, mevcut ekonomik ve egemenlik ilişkisi sonucu ağaların varlığı koruna geldi. Elbette işbirliği yapanlar, ağalarla sınırlı değildi, elbette şeyhi de şıhı da, yoksulu da zengini de işbirliği yapmış olabilir.

Mustafa Abdülhalik'in raporundaki tedbirlerin 8'inci maddesiyle ağaların durumu değerlendirildi. Devlete yakınlaşmayanın ve isyan edenin tüm akrabasıyla birlikte sürüleceği ifade edildi.¹⁴⁹ Bu hüküm, Şark Islahat Planı'nın 9'uncu maddesinde açıktan yazıldı, yani isyan eden ağanın garba sürüleceği ve '*sadakat gösterenlerin*' de sürülmeyeceği ifade edildi, özetliyorum:

- İsyana iştirak etmiş olanlarla, bunların akraba ile yakınları ve hükümetin şarkta kalmasını uygun bulmadığı kişi, aile ile yakınları garba sürülecektir (madde 9/1).

Sürülenlerin terk ettiği emval ve arazi hükümetçe satın alınarak, bedeli nakden veya sürüldükleri mahalde aynı kıymette emlak ve arazi verilecektir (madde 9/2).

İsyan sırasında hükümete hizmet eden ve sadakat gösterenlerin sürülmesi ertelenecektir (madde 9/3).¹⁵⁰

147 Dahiliye Vekâletinin 5.8.1937 tarih ve 9865 sayımı tamimi, *Resmî Gazete*, 15.12.1937, sayı: 3783, sf. 9078-9079.

148 *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, dönem: 1, cilt: 1, 4.1.1962 tarihli oturum, sf. 278-279.

149 *Madde 8, şöyle*: "İskân ve temsil programı idare-i örfiye ile daha kolay tatbik olunabilir. Programın icrasına mümânaat edecekler [engel olacaklar] veya teferrüd (kendi başına olanlar) ve tagallüb [zorbalık] iddiasında bulunacaklar veya idareten ve siyaseten oralarda bekaları [devamı] muzır görülenlerle, isyanı teşvik ve idare etmiş olanların akraba ve taallukatı [yakınları] mahkeme-i örfiye kararıyla idare-i örfiye mintıkası haricine nakl ve iskân edilebilir [sıkıyönetim haricine sürülür ve iskân edilir]. Yeni teşkil olunacak Türk köylerinin oralarda tutunmasını ve civardakilerin taarruzundan masûn kalmasını [korunmasını] idare-i örfiye pek iyi temin edebilir." (Mustafa Abdülhalik, *Tarih Vakfı-3*, sf. 10, 14 ve Mehmet Bayrak, sf. 101, 106.)

150 Mehmet Bayrak, *age*, sf. 128, 210.

Yine planda, hükümet, halkın işinin yapılmasında bütün araçlar yasaklamalıdır (madde 27)¹⁵¹ denilerek, ağa, şeyh gibi statüler hedefleniyor olsa da, esasında sistemin bir unsuru olan ağalar ve düzeni var ola gelmiştir. Çünkü aslında yasaklanması istenilen ekonomik konumu değil, sadece aracılık statüsüdür.

Aşiretler 10 yılda kaldırılacak(mış): Zaman zaman Kürdistan'ın ekonomik ve sosyal geri kalmışlığının nedeni olarak gösterilen aşiretlerin ilgası, plan döneminde tartışılan konularındandı.

Mustafa Abdülhalik'in raporundaki tedbirlerden 9'uncu maddesi, aşiretle ilgilidir, aşiret yapısına son verilmesi ve hükümetin yapacakları hakkındaydı.¹⁵² Bu maddeyi değerlendiren encümen planının 10'uncu maddesinde aşiret yapısına ömür biçti:

- Aşiret yapısı 10 senede kaldırılacak ve halktan doğrudan doğruya hükümetle temas kurması hususu peyderpey yürürlüğe konulacaktır (madde 10/1).

Hükümet, kuvvet ve nüfuzu, her idareden idealist ve yetenekli memurlar gönderilmek suretiyle desteklenecektir (madde 10/2).¹⁵³

Maddeyle ağalık yapısı hedef alınıyor gibi, ama ağaları devletle ilişkisine göre sınıflandırdıktan sonra ağalarla birlikte aşiret sistemi nasıl ilga edilebilirdi? Bunun için ağalık sistemi tasfiye edilmedi, bugün koruculuk sisteminin temelinde devletin işbirliği¹⁵⁴ yaptığı Kürt ağalar vardır.

İsyana katılmayana af: Kürtlerin devletle ilişkisine göre sürülmesinin veya sürülmemesinin yanı sıra, bu ilişkinin devamı olarak suçlar da af edildi ya da edilmedi. 13 Şubat 1925'e kadar haklarında adli takibatı sonuçlanmayan sanık ve suçluların, şahsi soruşturmalar baki kalmak şartıyla davaların ertelenmesi öngörüldü.

Mustafa Abdülhalik'in raporundaki tedbirlerden 18'inci maddesi, Kürtlerin isyana katılıp katılmadığıyla ilgilidir, katılmayanın af edileceği belirtilirken, katılanın başına ne geleceği yazılmadı.¹⁵⁵ Devletle işbirliği yapanların durumu, planın 4'üncü maddesinde değerlendirildi:

13 Şubat 1925'e kadar haklarında adli takibatı sonuçlanmayan sanık ve suçlular, şahsi soruşturmalar baki kalmak şartıyla davaları erteleneneciktir (madde 4/1).

Son isyandan [Şeyh Said Ayaklanması] önceki isyan mahiyetindeki cinayetler ertelenmeyecektir, fakat bir kanuni düzenleme yapılacaktır (madde 4/2).¹⁵⁶

151 Mehmet Bayrak, *age*, sf. 132, 212.

152 Mustafa Abdülhalik, *Tarih Vakfı-3*, sf. 10-11, 14 ve Mehmet Bayrak, sf. 102, 106.

153 Mehmet Bayrak, *age*, sf. 128, 210.

154 Devletin aşiret fişi için bakınız: *Aşiretler Raporu*, Kaynak Yayınları, 1. baskı, İstanbul-1998.

155 Mustafa Abdülhalik, *Tarih Vakfı-3*, sf. 14-15 ve Mehmet Bayrak, sf. 107.

156 Mehmet Bayrak, *age*, sf. 126, 208.

Planda, devletle işbirliği yapana mükâfat ve yapmayanın imhası böyle ifade edildi. Yavuz Sultan'la yaptığı anlaşmayla, Kürdistan'ı Osmanlı'ya bağlayan İdris Bitlisi'den beri böyle değil mi?¹⁵⁷

İsyan eden masrafı öder: İsyan edenin şiddetle cezalandırılması yanında, masrafı ödemekle yükümlü tutmaya yönelik düzenlemeler de gündeme geldi. Mustafa Abdülhalik'in raporundaki tedbirlerin 13'üncü maddesinde, isyan edenden masrafın tahsili ve isyan etmeyi gözetilmesi önerildi.¹⁵⁸ Bu öneriyi değerlendiren encümen planın 8'inci maddesinde isyana iştirak eden ve etmeyen ayrımı yaptı:

İsyana iştirak eden halk, isyan nedeniyle yapılan masrafı ödemekle yükümlüdür. Bununla ilgili yasa teklifi yapılacaktır. (madde 8/1).

İsyana iştirak etmeyen köylüler bu masraftan muaf tutulacaktır. Bu köyler Erkân-ı Harbiye-i Umumiyece tespit edilecektir. (madde 8/2)¹⁵⁹

Her şey bu kadar açık; devlet ne yapacağını bu şekilde maddeleştirdi!

2.2.3.5- ÖNCELİKLİ HEDEF DERSİM

Mustafa Abdülhalik raporunda, genel olarak Kürt politikasıyla ilgili genel değerlendirme yaptıysa da, Dersim'e özel yer verdi:

"Dersim'in diğer mahallerden farkı, hükümet makinasının diğer yerlerden daha zayıf bulunması, aralarındaki ihtilafatın kendi silahlarıyla halledilmesi, reislerine daha merbut ve münkâd [bağlı ve boyun eğen] olması, Dersimlilerin elhaletu hazihi [bugün] Kürtçe konuşmalarına ve Alevilikten dolayı Kürtlük iddiasında bulunmalarına rağmen ekserisinin Türkçe konuşabilmesidir. Malatya ve Fırat'ın şarkında bulunan diğer vilâyetlerdeki Kürt ahalisinde Türkçeyi bilmemek ve söylemek hususundaki taassubu Dersim'de görmedim [...] Bilhassa şimdiye kadar Dersim'de kat'i bir tedib yapılmamış olması, 1332 [Tarih Vakfı, çeviri raporunda sene 1334. Doğrusu, 1332'dir. Dersim'de harekât 1332 (1916) senesinde yapıldı.¹⁶⁰] hareketinin cezasız kalması bunlara daima kuvvet vermektedir [...] Dersim daha çabuk temsil [asimile] edilebilir."¹⁶¹

Dersim'in ekserisinin Türkçe konuştuğu için bunların diğerlerinden daha çabuk asimile edilebileceğini ifade eden Mustafa Abdülhalik, ayrıca ne yapılacağını da 4'üncü madde açıkladı:

157 İdris-i Bitlisi'nin Yavuz Sultan'a gönderdiği mektup için bakınız: Prof. Dr. Ahmed Akgündüz, *Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları*, 2. baskı, OSAV Yayınları, İstanbul, sf. 34.

158 Mustafa Abdülhalik, *Tarih Vakfı-3*, sf. 11, 14 ve Mehmet Bayrak, sf. 103, 106.

159 Mehmet Bayrak, *age*, sf. 128, 210.

160 *Dersim*, Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul-2000, sf. 140.

161 Mustafa Abdülhalik, *Tarih Vakfı-3*, sf. 5, 7 ve Mehmet Bayrak, sf. 95-96.

1. Dersim’de pek çok kaza ahalisi ve isminden anlaşıldığı gibi birçok aşiret *Türk olup*, lisan ve Alevilik sebebiyle Kürtlük iddiasında bulunsalar da, erkekleri Türkçe konuşan bu insanları temsil [asimile] etmek, diğer Kürtleri temsil etmekten daha kolay olacaktır.
2. Esasen Türk olan kazalarda açılacak leyli ibtidailerle [yatılı ilkokulla] ve Hozat’ta açılacak orta mektebi, Dersimin diğer yerlerden daha evvel Türk olmasını teshil edecektir [kolaylaştıracaktır].¹⁶²

Encümenin hazırladığı planın 15’inci maddesinde, Arapça konuşulan mahallerde kız mektepleri açarak Türkçeyi hâkin kılmaktan bahsedildikten sonra, “Hasaten [özellikle] Dersim’de tercihan ve müstacelen leyli iptidailer [yatılı ilkokullar] açılmak suretiyle Kürtlüğe karışmaktan bir an evvel kurtarılmalıdır” denildi.¹⁶³

15’inci maddenin bu fıkrasıyla, Dersim’de yatılı okul açılmakla, Dersim ahalisinin Kürtlüğe karışmaktan bir an evvel kurtarılması vurgulandı. Planın devamı 16’ncı maddesinde Dersimlilerin Sivas’ın garbına sürülmesi önerildi:

Dersimlilerden isteyen Sivas’ın garbına sürülebilecektir (madde 16/1). Ayrıca müfettişlik mıntıkasından isteyen bu suretle Anadolu dâhiline hükümetin göstereceği yere sürülmesi mümkün olabilecektir (madde 16/2)¹⁶⁴.

Mustafa Abdülhalik de raporunda, Fırat’ın şarkında Kürtçe’nin yasaklanmasını ve Kürt lisanının hâkimiyetinin kaldırılmasını (tedbirler, madde 2) ve Kürtlüğe olan temayülü Türklüğe çevirmek için kız mektebinin açılmasını (tedbirler, madde 3) önermişti.¹⁶⁵

Planın bir gereği olsa, 1930’lu yılların başında yapılan hazırlıkla, ikinci yarıda devlet Dersim’de kırımı planladı ve yaptı, on binlerce Dersimli öldürüldü ve sürüldü.

2.2.4- ‘YÜZDE 80 KÜRTÇE’ BUGÜN KAÇA İNDİ?

Diyarbakir, Siirt, Mardin, Urfa, Bitlis, Hakkâri ve Van illerini kapsayan Birinci Umumi Müfettişi Avni Doğan, mıntıkasında *Şark Islahat Planı*’nın yeterince tatbik edilemediği tespitini yaptı. Avni Doğan, planın tatbiki için “Kaç aşiret var? Kaç silahlı adam çıkarır? Halk hangi mezheplere bağlıdır? Bugün hayattaki Nakşi şeyhleri kimlerdir? Aşiret reisleri kimlerdir?” gibi soruları cevaplamak amacıyla elde derli-toplu malûmat bulunmadığını öne sürdü.¹⁶⁶

Avni Doğan, 1943 yılı itibariyle planın müfettişlik bölgesine tatbikinde başarılı olunamadı değerlendirmesi yaptıktan sonra, bir tespit daha bulundu:

162 Mustafa Abdülhalik, Tarih Vakfı-3, sf. 9, 14 ve Mehmet Bayrak, sf. 99-100, 106.

163 Mehmet Bayrak, *age*, sf. 130, 211.

164 Mehmet Bayrak, *age*, sf. 130, 211.

165 Mustafa Abdülhalik, Tarih Vakfı-3, sf. 9, 13-14 ve Mehmet Bayrak, sf. 105.

166 Birinci Umumi Müfettiş Avni Doğan’ın raporu, için, Mehmet Bayrak, *age*, sf. 217, 221.

Birinci Umumi Müfettişlik bölgesinin nüfusu 1,2 milyon olup, bunun *yüzde 80'i Kürtçe* ve *yüzde 20'si Türkçe* bilir.

Yüzde 20 Türkçe bilen önemli bir kısmı Kürtçe de biliyor olmalı; bu anlamda anadili Kürtçeyi bilenlerin oranı yüzde 80 değil, belki de yüzde 90 ya da daha fazladır.

Planın icrasının yani uzun vadeli şiddet ve asimilasyon politikası sonucu olarak bugünün sorusu şudur:

Yüzde 20'si Türkçe bilen oranı kaçta çıktı?

Yüzde 80'i Kürtçe bilen oranı kaçta indi?

Muzır Kürtlerin sürülmesi: Birinci Umumi Müfettiş Avni Doğan'ın değerlendirdiği bir konu da, garba sürgün edilen Kürtlerdi: Islahat tedbirleri kapsamında ilk tatbik sahasına giren maddesi, 'muzır ve mülteci Kürtlerin' garba naklidir. Aynı zamanda şark vilâyetlerinde muzır eşhas ile mütegalibe defteri hazırlanmakta idi.

[3.] Ordu Müfettişliği mütegalibenin bir tarifini yapmış ve vilâyetlere tebliğ etmişti. Bu defterlere dâhil insanların nakilleri hükümetçe uygun görülecek bir zamanda tatbik edilmesi kararlaştırılmıştı. Fakat Diyarbakir vilâyetinin emri yanlış anlayarak 3.3.1926 tarihinde hemen tatbikine geçmesi, diğer vilâyetlerin de hemen işe başlamasını zaruri kıldı. Süratle ve iyice tetkik edilmeksizin hazırlanan defterlere bir sürü masum insanın yazılması ve asıl suçluların bir kısmının nakil ve tebdil dışında kalması yanlış anlamanın zaruri bir neticesiydi. Bazı nakillerde suistimal yaşandığı tekrarlanmaktadır.¹⁶⁷

Muhacir iskânı: Birinci Umumi Müfettiş Avni Doğan'ın muhacir iskânıyla ilgili değerlendirmesi şöyledir:

Islahat programına giren işler arasında şark vilâyetlerine muhacir iskânı, önemli tedbirlerdendi. Bu husus cidden tetkike değer. Diyarbakir'e Dicle ve Ambar çayları civarına 8020 muhacir iskân edildi. Şarktaki nüfus kesafetini lehimize değiştirecek olan esaslı politikanın ilk adımı böylece atılmış ve Cumhuriyet Hükümeti esirgmeden üç milyon lira sarfetmiş bulunuyordu. Aradan dört-beş yıl geçtikten sonra 8020 göçmenden yerinde kalan 3560'dı. Sebep gayet basitti. Kuraklık ve memurların gereğince davranamaması sonucunda muhacirler yerinde kalamadı.¹⁶⁸

Avni Doğan, müfettişi olduğu Birinci Bölge'den başka diğer müfettişlikler hakkında bilgi vermemektedir. Bunun için 4. Umumi Müfettişlik bölgesinde Dersim'de 1936-1939 döneminde yapılanlar dikkate alınmamıştır.

Hemen yapılacaklar: Birinci Umumi Müfettiş Avni Doğan'ın raporunda, şarkta emniyet ve itimatın sağlanması için önerdiği tedbirler şunlardı:

1. Şarktaki memurlara haysiyetini muhafaza edecek ve ailesini geçindirecek para verilmelidir.

¹⁶⁷ Birinci Umumi Müfettiş Avni Doğan'ın raporu, için, Mehmet Bayrak, *age*, sf. 214-215.

¹⁶⁸ Birinci Umumi Müfettiş Avni Doğan'ın raporu, için, Mehmet Bayrak, *age*, sf. 215-216.

2. Bölgede sırf memur çocuklarının orta tahsilden mahrum kalmaması için, masrafını devletin karşıladığı pansiyonlar açılmalıdır.
3. Şark hizmeti bitenlerin nakilleri yapılmalıdır.
4. Memurlara ev inşa edilmelidir.
5. Temiz ve tecrübeli memurlar şarka gönderilmelidir.
6. Mıntıkasında teftiş ve murakabe için kaymakamlara hayvan bedeli ve yem parası verilmelidir.
7. Jandarma meslek haline getirilmelidir.
8. Şarktaki jandarma karakol mevcutları 15'e yükseltilmelidir.
9. Gümrük muhafaza kıtaatının idare amirleri tarafından kontrolü için kanuni hükümler değiştirilmelidir.
10. Teftiş ve denetimin sıklaştırılması için gerekli tertibat alınmalıdır.
11. Nahiye müdürü yetiştirmek için bir mektep tesisi ve devamında nahiye adedi arttırılmalıdır.
12. İlk mekteplerde öğretmenlerin önemli bir kısmı vekil muallimler ve bunlar Türkçeyi iyi bilmeyen yerli halktandır. Mekteplerde randıman alınması için Garp ve Orta Anadolu kısımlarından muallim temin edilmelidir.¹⁶⁹

Uzun vadeli temsil programı: Birinci Umumi Müfettiş Avni Doğan'ın uzun vadede yapılacak asimilasyon politikası hakkında önemli bir tespitte bulundu.

Müfettiş Doğan, "Bir cemaatin ruhunu değiştirmek ve o cemaati istenilen kültürün nüfuzuna intibak ettirmek için tatbik edilecek ıslâhat, devamlı ve birbirini tamamlayıcı bir ıslâhat olmalıdır. Bu ıslâhata, şiddetin hiçbir rolü olamaz. Milli vahdeti vücuda getiren en büyük âmil, duygu ve düşünce birliğidir. Bu da telkin, terbiye ve sirayet [yayma] yolu ile elde edilebilir [...]. Bilgi ve tecrübe sahibi birçok heyetler, temsil [asimile] etmek istediğimiz kitlenin içine girerek onların hayat şartlarını, telâkkilerini, kıymet verdikleri mefhumları, iktisadi amilleri ve içinde yaşadıkları içtimai muhiti inceden inceye tetkik etmeli ve salim bir hükme yarayacak lüzumlu malzemeyi toplamalıdır. Bugün elimizde böyle bir malzeme yoktur. Bu iş eksiksiz olarak başarıldıktan sonradır ki, temsil için yapılması icap eden tedbirler, hükümetin elindeki imkân ve kudrete göre bir sıraya konabilir" ifadesini kullandı.¹⁷⁰

Avni Doğan, uzun vadede asimilasyon programına ağırlık verilmesini önermiş ve bunun uygulanmasıyla, bugün nüfusunun demografik yapısında ciddi bir tasfiye yaşandığı tespiti yapmak mümkündür.

Yüzde 80'i Türkçe bilmez: Birinci Umumi Müfettiş Avni Doğan'ın özet olarak yaptığı diğer tespitleri sıralıyorum:

1. Birinci Umumi Müfettişlik bölgesi Türkiye'nin en verimli yeridir, üç yabancı ülkenin sınırındadır.

¹⁶⁹ Birinci Umumi Müfettiş Avni Doğan'ın raporu, için, Mehmet Bayrak, *age*, sf. 2.17-219.

¹⁷⁰ Birinci Umumi Müfettiş Avni Doğan'ın raporu, için, Mehmet Bayrak, *age*, sf. 2.19-220.

2. Birinci Umumi Müfettişlik bölgesinde *hâkim olan Türkçe'den başka bir dildir* [Kürtçe'dir]. 1.222.000 nüfusun ancak 1/5'i Türkçe [yani yüzde 80'i Kürtçe] konuşur.
3. 750.000 kişi *Türk camiasına aykırı* içtimai ve siyasi şartlar içinde yaşıyor.
4. Millî birliğimize muhalif olan bu büyük kitleyi çekecek müspet ve esaslı bir mesaimiz yoktur.
5. Harici bir ihtilat vukuunda, *şark bölgesi hakiki bir tehlike kaynağı* olarak kendisini gösterecektir.

Tespitlerin devamında, Cumhuriyet hükümetinin el koyup da halledemediği bir davanın olmadığı belirtilerek, şark vilâyetlerinin tıpkı Eskişehir, Bursa ve Konya gibi yurdun hakiki bir parçası haline getirilmesi için ilk ve esaslı şart, hükümetin bu işe azimle el koyması olduğuna dikkat çekildi.¹⁷¹

Müfettiş Doğan, Birinci Umumi Müfettişlik bölgesinde *Şark Islahat Planı* gereği Kürtlerin asimilasyonu için önerilen Türk muhacir iskânı ve diğer politikaların hedeflendiği gibi uygulanmadığı tespitiinde bulundu.

Avni Doğan'ın millî birlik için, "*Bütün Kürtlerin Türk ve dilinin Türkçe*" olmasını ve bunun için de ne gerekiyorsa yapılmasını önerdi!

Avni Doğan'ın tespiti yaptığı 1943 yılından bugüne yani 2016 yılına kadar izlenen politikaların sonucu olarak yüzde 80'i Kürtçe bilir, oranı kaçmıştıdır?

Diğer bir deyişle yüzde 20'si Türkçe bilir oranı kaçmıştıdır?

Bugün, nüfusun ne kadarının anadili Kürtçe ve Türkçedir?

1925'ten 1940'lı yıllara 15 yıl yeterli olmayabilir, ama Kürtlere ne yapılabileceğinin temel planına göre belirlenen politikayla bugün geline nokta, şunu söylemek mümkündür:

Kürdistan'da Kürt nüfusunun demografik yapısının tasfiyesi ve imha politikaların uygulanmasıyla, Türkçenin Kürtçe yerine ikamesi bakımından, hiç şüphesiz Kürtlerin aleyhine bir durum yaratılmıştır. Esasta bir değişiklik olmadığı için, Kürtçe'nin tasfiyesine halen de devam edilmektedir!

2.3- 'DİLDE VE KANDA BİRLİK' PROJESİ

İskân, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras, toplumsal demografik yapıda merkezi iktidarın hedefbildiği *dini ve millî unsurların tasfiyesinin* politikasıydı. Temel amacıysa Türkleştirme ve Sünni-İslâmılaştırmaydı. Trabzon, Osmanlı'da bunun nasıl yapıldığının çarpıcı örneklerinden sadece bir tanesiydi.

Bugünün *öz Türk ve öz Sünni-İslâm Trabzon'u*, 1461'de Osmanlı ordusu işgal ettiğinde Rum nüfusunun kahir ağırlığının olduğu bir Hristiyan şehriydi.

171 Birinci Umumi Müfettiş Avni Doğan'ın raporu, için, Mehmet Bayrak, *age*, sf. 221-222.

Nüfus transferiyle ve şehir içinde Sünni-İslâm olana yönelik teşvik politikalarıyla Trabzon'un dinsel kimliği İslâm'a dönüştürüldü.

Trabzon'a Osmanlı ordusunun girmesiyle şehirde nüfusun üçte ikisi bir başka yere sürüldü. Devamındaki politikalarla İslâm nüfusu hızla artarken, Hristiyan nüfus azaldı. Osmanlı'nın 1461'de işgal ettiği Trabzon şehri nüfusunda 1486'da yüzde 19,2 olan İslâm nüfusu payı, 1583'de yüzde 53,62'ye çıktı. Aynı dönem itibariyle Hristiyan nüfus payı da yüzde 80,78'den yüzde 46,38'e indi. Bu dönemde Ermeni nüfusu payı yüzde 12,49'dan yüzde 5,82'ye, Rum nüfusu payı yüzde 65,1'den yüzde 38,34'e geriledi. Böylece İslâmlaşan Trabzon, Türkleşmenin de ilk aşamasındaydı.¹⁷²

16'ncı yüzyıl sonunda İslâmlaşan Trabzon'un Türkleştirilmesi, 1921 Pontosluların kırımıyla tamamlandı.

Biliyoruz ki demografik yapının değiştirilmesinin en kanlı örneği 1915 Ermeni soykırımıyla yaşandı. 1920-1922 döneminde, mübadele öncesinde Rumlar¹⁷³ fiilen tasfiye edildi. Ermeni ve Rumların tasfiyesiyle Anadolu'nun Hristiyan kimliği yok edildi. Lozan Antlaşması, bir yönüyle de Anadolu'nun Hristiyan kimliğinin tasfiyesinin onayıdır.

Türk-millî devlet inşasında, Hristiyanların tasfiyesiyle Sünni-İslâmlaşan Anadolu'nun milleten Türkleştirilmesi politikalarına 1920'lerde öncelik verildi ve halen sürdürülmektedir, hedefte 1920'lerden beri Kürtler vardı. 1914-1923 döneminde Hristiyan Ermeni ve Rum milleti Anadolu'dan tasfiye edilirken, Kürtler yedeklenmişti. Türk Kurtuluş Savaşının bitimiyle sırada dünün yedeklenen ve kardeş bilinen milleti Kürtler vardı.

*Türk kültürünü benimsememiş toplulukların yerlerinin değiştirilmesi ve Türk kültürünü benimseyecek Türklerin arasına yerleştirilmesi ve Türkçenin hâkim tek dil haline getirilmesi ve Türk kültürünü benimsememiş toplulukların coğrafi alanlarına dışarıdan getirilen muhacirlerin iskânı*¹⁷⁴ temel tasfiye politikalarındandı.

Böylesi nüfus transferi elbette belli ev, tarla bağ-bahçe ve arazi gibi mülklerin transferini de içeriyordu. Bu mülkler esas olarak Ermeni ve Rumlardan geride kalanlardı. Nüfus ve mülk transferi döneminde zaman zaman gündeme gelen sorular devletin yakından takip ettiği¹⁷⁵ konulardı.

172 Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslâmlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583*, çeviren: Demet ve Heath Lowry, 3. basım, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul-2005, sf. 7-9, 78, 98-100, 215, 218.

173 Mübadelede Anadolu'da Rum nüfusunu toplamı 1,2-1,3 milyon civarındadır, ama antlaşma gereği Anadolu'dan giden Rum nüfusu sadece 112 bindir. (Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, 5. baskı, İstanbul-2001, sf. 17; Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. baskı, İstanbul-2003, sf. 92, 177; Vedat Eldem, *Harp ve Müstareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. baskı Ankara-1994, sf. 214; Nüfus İşleri-1933, Hulâsa, sf. 1 ve Rapor içinde, İlişik sayı 8: Vilâyet dahilinde mübadeleye tâbi elyevm mevcut Rum miktarı, sf. 1-2 ve 8, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4; Cumhuriyet 1933-*İdare*, sf. 144, 148-149, 165, 193-194.)

174 Tekin Alp, *Kemalizm*, Cumhuriyet Gazete ve Matbaası, İstanbul-1936, sf. 307-308.

175 İskân ve tefiz muameleleri hakkındaki [tarih, no yok] izahname, için, *İdare*, Mart 1929, sayı: 12, sf.

Nüfusun demografik yapısında 'öteki' olarak belirlenenlerin tasfiyesi amacıyla, yürürlüğe konulan 2510 sayılı İskân Kanunu'ndaki amacın, '*dilde, kanda, kültürde birlik*' olduğu hem encümen mazbatasında hem de bizzat kanunla ilgili tamimde açıkça yazıldı¹⁷⁶ ve bunun gereğini yapmaya devam edildi.

2510 sayılı kanunla topraksız halkın Türkiye çapında müsait yerlere iskân edileceği¹⁷⁷ resmen ifade ediliyorsa da, asıl amaçlanan demografik yapının değiştirilmesiydi. Gerçi bu amaç, kanun teklifinin kimi maddelerinde ve kanun gerekçesinde açıkça ifade edilmişti. 2510 sayılı İskân Kanunu'nun amacı, hiç şüphesiz, demografik yapıda ve dolayısıyla ekonomik yapıdan 'öteki'nin tasfiyesiydi. Nüfustaki böylesi planlama, *Türk Nüfus Mühendisliği Projesinin* detaylı analiziyle belirlenmiş ve icra edilmiştir. Sahada durumun ne olduğu bizzat sıkı takibe alınmış, uzun yıllar her mebus kendi vilâyetindeki Türk Nüfus Mühendisliğinin birer denetim elemanı gibi faaliyet göstermiştir.

CHP'nin Tunçeli politikalarının yakından takipçisi ve bir tür müfettişi olan *Tunçeli Mebusu Necmeddin Sahir Silan*, İskân Kanunu'nun Tunçeli özelinde uygulanmasının ardından 1943 yılında kaleme aldığı raporda iskân politikasının amacını net açıkladı:

"Eski zamanlarda sanıldığı ve alışıldığı gibi 'iskân' anlamına göre, yalnız sınırlarımız dışında ülkemize gelecek muhacirlerin yerleşme ve yerleştirilmelerine ait hükümlerle değil, yurdumuzda eski devir ve idarelerde yer almış, kurulmuş geri taazzuvarlar [yapılarla] zararları, telakkileri [anlayışı] dağıtmak ve kaldırmak, göçebe yaşayışlara son vermek, Türk Kültürünü benimsetmek ve yaymak gibi inkilâpçı esaslara bezenmiş olan İskân Kanunu, türlü bakımlarla, yurt içindeki nakillerle kültür ve idare tedbirlerini de sağlamıştır."¹⁷⁸

CHP'ye sürekli Kürdistan'la ilgili raporlar sunan önce Bingöl (1939'da 6'ncı dönem) ve sonra Tunçeli (1943'te 7'nci ve 1946'ta 8'inci dönem) mebusu Necmeddin Sahir Silan'a göre kanunun amacı, eski devirlerin anlayışını kaldırmak, göçebelere son vermek, Türk kültürünü benimsetmek, yani asimile etmek için gerekli hem idari hem de kültürel tedbirleri almaktır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Kürtlere yönelik asimilasyon ve imha politikalarının analizine yoğunlaşan *İsmail Beşikci'nin çalışmaları önemli başvuru kaynağı*-

403-404; Metruk malların tabiiyetiyle ilgili değerlendirme, için, *Idare*, Mart 1929, sayı: 12, sf. 417.

176 2510 sayılı kanunun 11'inci maddesiyle ilgili mazbata, *TBMM ZC*, IV/23-7 Haziran 1934, sf. 67-77, zabtın sonundaki 189 no'lu rapor sf. 11; Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü Şube I'nın İskân Kanunu hakkında 18.7.1934 tarih ve 13350/5944 sayılı tamimi, için, *Idare*, Eylül 1934, sayı: 78, sf. 1463.

177 TC Dahiliye Vekillliği Nüfus Umum Müdürlüğü, *Geçen dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yıl İçinde Yapılacak İşler Hülasası*, Başvekâlet Matbaası, Ankara-1935, sf. 47 [ve bundan sonra, Nüfus Umum Müdürlüğü-1935].

178 Tarih Vakfı- 1, sf. 239.

dr. İsmail Beşikci'nin, Kemalizm'in ideolojik-siyasi hegemonyasının çok güçlü olduğu yıllarda 1977'de yayımlanan '*Kürtlerin Mecburi İskânı*'¹⁷⁹ böylesi kaynaklardan biridir. İsmail Beşikci, 2510 sayılı İskân Kanunu'yla amaçlananın Kürtlerin asimilasyonu ve imhası olduğu tespitinde bulunmuştur.

Tek tek köy ve kasaba dikkate alınarak *Türk Nüfus Mühendisliği Projesi* kapsamında öylesine hesaplama yapıldı ki, Kürdistan'da belirlenen sahalarda iskân politikasıyla belli yerlerde Kürt nüfusunun yüzde 20'yi geçmemesi¹⁸⁰ hedeflendi. Benzer oranlama Ermeni soykırımında da yapıldı. İttihatçı hükümet, Ermenileri sürdüğünde İslâm nüfusunun yüzde 10 oranına¹⁸¹ göre dağıtılmasını emretti. Tüm bunlar millî devlet adına '*dilde ve kanda birlik*' pratiği idi.

2.3.1- 'HERKES TÜRK OLACAK' İSKÂNİ

Kanun detaylı bir *Türkleştirme* projesiydi. Nüfusun tümünün buna göre yeniden dizaynı gündemdeydi. Sadece bir dizayn onu şuraya, öbürünü buraya meselesi değil, eğitimden toprak dağıtımına kadar tüm ekonomi politiğin Türkleştirmeye göre belirlenmesinin temel dokümanıydı. Zaten bu temelde sürdürülen devlet icraatı, daha da istihkâm edildi.

Dönem dönem kimi talimatname ve kanunlar çıkarılmış ve icra edilmiş olsa da, devletin hedeflediği yönde nüfusun demografik yapısını değişimini sağlamak amacıyla kalıcı arayış, *Güneş-Dil* ile *Türk Tarih* tezlerinin keşfi yıllarında yani 1930'un ilk yarısında yoğunlaştırıldı. Nüfusun bulunduğu sahada hedeflenen değişimi yapmak amacıyla öncelik verilen iskân politikasıydı. Bununla ilgili iki kanun hazırlandı.

İlki 30 Mayıs 1926 tarihli *İskân Kanunu*¹⁸² olup, Başvekil İsmet, teklifin gerekçesinde amacı, '*memleketin ırkı birliği*' için iskân olarak ifade etti. Kanunla, dâhildeki seyyar aşiret ile göçebelere yerleşik hale getirmek, dağınık köyleri birleştirmek ve şüphelileri sınırlardan uzaklaştırmak (madde 3) hedeflendi. Kanununun diğer maddelerinde Türkiye'ye gelenlerin ve TC vatandaşı Çingenelelerin iskânı, bunlara Hazine'ye ait olanların yanı sıra Rumlar ve Ermenilerden metruk gayrimenkullerin de verilmesi gibi hükümler yer aldı.

179 İsmail Beşikci, *Kürtlerin Mecburi İskânı*, İsmail Beşikci Vakfı Yayınları, İstanbul-2013.

180 24.11.1939 tarih ve 2/12374 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan 3667 Sayılı Kanunun 1 inci Maddesinin B Fıkrasının Sureti Tabikına Aid Talimatname, için, *Resmî Gazete*, 1.12.1939, sayı: 4373, sf. 12894.

181 Genelkurmay, No: 1/1, Kls: 44, dosya: 207, F: 2-3, için, Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. baskı, Ankara-1985, sf. 213; BOA-Katalog, DH.ŞFR, 54/122, 10 Haziran 1331-23 Haziran 1915 tarihli şifre; BOA, DH.ŞFR, 54/308 ve 54/315, 22 Haziran 1331-5 Temmuz 1915, için, *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı, 1878-1920*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2007, sf. 189-190.

182 30 Mayıs 1926 tarih ve 885 no'lu İskân Kanunu, *TBMM ZC*, II/25- 26 Mayıs 1926, sf.522; *TBMM ZC*, II/25-30 Mayıs 1926, sf. 649-653 ve Fihrist-sf. 6, 30 Mayıs 1926 tarihli zaptın sonunda 214 no'lu rapor sf. 25-32.

Bu kanunun icrasından hedeflenen sağlanamamış olmalı ki, 1932'den itibaren gündemde yeni bir kanun hazırlığı vardı. Böyle bir arayışın sonucu olarak 14.6.1934 tarihli İskân Kanunu¹⁸³ hazırlandı ve icra edildi. Kanun 52 maddeydi. Kanunda 'Türk kültürü', Sünni-İslâm ve 'Türk olan' da, anadili Türkçe olan anlamında kullanılmıştır. Buna göre 'Türk kültüründen olmayan' Hristiyan ve Yahudi, geri planda da Alevi-Kızılbaşlar olup, 'Türk olmayan' da milleten anadili Türkçe olmayan Kürtler, Çerkesler, Araplar vesaire milletlerdi.

Ayrıca 2510 sayılı kanunun temel özelliği, Türk'e, Sünni İslâm'a ve anadili Türkçe'ye göre ayrımcılık yapılmasıdır:

- Türk ırkından olan-olmayan (madde 7, 12 ve 13),
- Türk kültürüne bağlı [Sünni-İslâm] olan-olmayan (madde 10, 11),
- Anadili Türkçe olan-olmayan (madde 11)
- Soyca Türk olan-olmayan (madde 12) gibi ırk, din ve anadil kriteri-ne göre ayrımı esas alan kanun, 'öteki' olanların demografik yapıdan tasfiyesine yönelik politikaların icrasına temel oluşturdu.

Bu sınıflandırma dahi, iskânla Türk'ün hâkimiyetinin dikkate alındığını ve nüfusun homojenleştirilmesinin¹⁸⁴ hedeflendiğinin ifadesidir.

2510 sayılı kanunda 1934-1947 yılları arasında tam 11 kez değişiklik¹⁸⁵ yapıldı.

183 14.6.1934 tarih ve 2510 sayılı İskân Kanunu, *Resmî Gazete*, 21.6.1934, sayı: 2733, sf. 4003-4009; *Sicilli Kavanini*, cilt: 10, Hazırlayan: Karakoç Sarkis, Cihan Kitaphanesi, 1934, sf. 406-423; *Tabiiyet Kılavuzu*, Hizmete Mahsustur, Dahiliye Vekâleti Nüfus İş. U. Müdürlüğü Neşriyatı, sayı: 2, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul-1939, sf. 48-51 [ve bundan sonra Tabiiyet Kılavuzu]; *TBMM ZC*, IV/23-7.6.1934, sf. 67-77, zabtın sonundaki 189 no'lu rapor; *TBMM ZC*, IV/23-14.6.1934, sf. 140-166.

184 Dr. Hatice Güzel Mumyılmaz, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Vatandaşlık, (Masuniyet, Sadakat, Eşitlik, Türklük ve Türk Vatandaşlığı)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul-2013, sf. 245-246, 311.

185 *Kanunlar sırasıyla*: 1- 23.12.1934 tarih ve 2650 sayılı İskân Kanununun 44'üncü Maddesine Bir Fıkra İlavetine Dair Kanun (*Resmî Gazete*, 29.12.1934, sayı: 2892, sf. 4598 ve *İdare*, İlkincikânun 1935, sayı: 82, sf. 80), 2- 21.10.1935 tarih ve 2837 sayılı 14 Haziran 1934 tarihli İskân Kanunu'na Müzeyyel Kanun (*Resmî Gazete*, 31.10.1935, sayı: 3144, sf. 5748 ve *Sicilli Kavanini*, cilt: 15, Hazırlayan: Karakoç Sarkis, Cihan Kitaphanesi, 1936, sf. 589), 3- 18.11.1935 tarih ve 2848 sayılı İskân Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun (*Resmî Gazete*, 21.11.1935, sayı: 3162, sf. 5791-5792 ve *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 17, 2. basılış, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara-1955, sf. 21-23 ve *İdare*, Birincikânun 1935, sayı: 93, sf. 2053-2057), 4- 18.11.1935 tarih ve 2849 sayılı İskân İşlerinin Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekillğine Devrine ve Aynı Bir Bütçe ile İdare Olunmasına Dair Kanun (*Resmî Gazete*, 21.11.1935, sayı: 3162, sf. 5792-5794 ve *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 17, 2. basılış, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara-1955, sf. 24-25 ve *Sicilli Kavanini*, cilt: 15, Hazırlayan: Karakoç Sarkis, Cihan Kitaphanesi, 1936, sf. 617-623 ve *İdare*, Birincikânun 1935, sayı: 93, sf. 2057-2061), 5- 10.2.1937 tarih ve 3123 sayılı İskân Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Olan 2848 sayılı Kanuna Müzeyyel Kanun (*Resmî Gazete*, 18.2.1937, sayı: 3537, sf. 7698 ve *İdare*, Mart 1937, sayı: 108, sf. 411-412), 6- 25.4.1938 tarih ve 3371 sayılı İskân Kanununa Ek Kanun (*Resmî Gazete*, 2.5.1938, Sayı: 3896, sf. 9773 ve *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 19, 2. basılış, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara-1956, sf. 333), 7- 30.6.1939 tarih ve 3657 sayılı İskân Kanununun Bazı Maddelerini Değiştiren 2848 sayılı Kanunun 3'üncü ve 2510 sayılı kanunun 31'inci Maddelerinin Tadilini Tatil Eden Kanun (*Resmî Gazete*, 5.7.1939, sayı: 4250, sf. 12119-12120 ve *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 20, Devlet Matbaası, Ankara-1939, sf. 1528-1529 ve *İdare*, Temmuz 1939, sayı: 136, sf. 709-713), 8- 5.7.1939 tarih ve 3667 sayılı İskân Kanununun 12'inci maddesini Kısmen Değiştiren ve 17 ve 23'üncü Maddelerine Bir

Şark Islahat Planı sonrasında kanunun içeriğini oluştururken yapılan çalışmalar ve birikim, Kürtlere ve diğer 'öteki'lere yönelik tasfiye politikası, *Türk Nüfus Mühendisliği Projesinin* temel unsuru idi. Böylece bizzat devlet tarafından ırka, dine ve dile göre Türkiye'nin haritası çizildi. Ardından devletin silahlı gücüyle yer değiştirme ve asimilasyon politikası icra edildi. En kanlı pratiği Dersim'de yaşandı.

İskân 1930'ların önemli politikasıydı ve kararnamelerin konusu¹⁸⁶ oldu. İskânla bu denli merkezi düzeyde kararnamelerle ilgilenen hükümet, iskân kayıtlarının düzenli olması konusunda uyarısını sürdürdü.¹⁸⁷ İskân kimin nereye yerleşeceği ve kaydının ne olacağıyla bütünlü yapısal bir devlet faaliyetiydi!

Gerekçe: Temsil ve temdîn

2510 sayılı İskân Kanunu tasarısını Meclis'e gönderen Başvekil İsmet yerine vekili Dr. Refik'tir. Dr. Refik [Saydam], Başvekil İsmet'in kabinesinde Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekiliydi. 1932'de Başvekil Vekili olarak imza atan Dr. Refik, ancak İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olduktan sonra 25 Ocak 1939'da başvekil olacaktır, 9 Temmuz 1942'ye kadar.

Fıkra Ekleyen Kanun (*Resmi Gazete*, 11.7.1939, sayı: 4255, sf. 12208 ve *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 20, Devlet Matbaası, Ankara-1939, sf. 1556-1557 ve *İdare*, Temmuz 1939, sayı: 136, sf. 707-708), 9- 5.7.1939 tarih ve 3683 sayılı İskân Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun (*Resmi Gazete*, 12.7.1939, sayı: 4256, sf. 12232-12233 ve *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 20, Devlet Matbaası, Ankara-1939, sf. 1595-1597 ve *İdare*, Temmuz 1939, sayı: 136, sf. 713-715), 10- 9.6.1941 tarih ve 4062 sayılı İskân Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun (*Resmi Gazete*, 13.6.1941, sayı: 4833, sf. 1157-1158 ve *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 22, Devlet Matbaası, Ankara-1941, sf. 1310-1311) ve 11- 18.6.1947 tarih ve 5098 sayılı İskân Kanununun Bazı Maddelerinin Kaldırılmasına, Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Yeniden Bazı Madde ve Fıkralar İlavesine Dair Kanun (*Resmi Gazete*, 24.6.1947, sayı: 6640, sf. 12542-12544 ve *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 28, Devlet Matbaası, Ankara-1947, sf. 1322-1327).

186 13 Aralık 1933 tarihli kararnameyle, [30 Mayıs 1926 tarih ve] 885 sayılı kanununun 3'üncü maddesine göre, Antalya'nın Korkuteli kazası Köşeler köyünde 38 hane Türk aşiretinin iskânı kararlaştırıldı (13.12.1933 tarih ve 15428 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 2.1.1934, sayı: 2594, sf. 3355.). 20 Eylül 1934 tarihli kararnameyle, Hoybun Cemiyeti Müessilinin akrabası Fransızlara casusluk etmesinden şüphelenilen Midyatlı Şerif Mahzurun 2510 sayılı kanunun madde 10/C fıkrasına göre Tekirdağ Malkara'ya nakli ve iskânı onaylandı (20.9.1934 tarih ve 2/1292 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 48, D: 64, S: 12.). 4 Temmuz 1935 tarihli kararnameyle, Trabzon'a bağlı Ali Tinos köyünden Keskin oğullarından Abdülhamid oğlu Mehmed'in 5 nüfus ailesiyle 2510 sayılı kanunun madde 13/2-A fıkrasına göre Tercan'a iskânı kararlaştırıldı (4.7.1935 tarih ve 2/2987 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 17.8.1935, sayı: 3083, sf. 5571.). 5 Ekim 1936 tarihli kararnameyle, Isparta, Denizli, Aydın, Muğla, Manisa, Balıkesir, Bolu ve Afyon merkezlerine iskânı kararlaştırılan 30 ailede 268 kişiden ibaret Hamşi oğullarının merkeze iskânı uygun bulunmuştur (5.10.1936 tarihli [no okunmuyor] kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 68, D: 79, S: 16.). 11 Mayıs 1937 tarihli kararnameyle, Bingöl'ün Şurik köyünden Cafer oğlu Hasan Atlı ile karşı Safınaz'ın 2510 sayılı kanunun madde 10/C ve Ç fıkrasına göre Elazığ merkezine nakli ve iskânı uygun bulunmuştur (11.5.1937 tarih ve 2/6566 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 74, D: 38, S: 19.).

187 Dahiliye Vekâleti uyarısı, *Cumhuriyet*, 8.8.1933, sf. 2; [Dahiliye Vekâletinden] vilâyetlere gönderilen, 5.11.1936 tarih ve 12348/3006 sayılı tamim, aktaran, *Nüfus Kılavuzu*, Hizmete Mahsus, Dahiliye Vekâleti Nüfus İş. U. M. Neşriyatı, No: 1, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul-1938, sf. 169 [ve bundan sonra Nüfus Kılavuzu]; Sıhhat ve içtimai Muavenet Vekâleti İskân Umum Müdürlüğünün 15.6.1937 tarih ve 43 sayılı tamimi, *Resmi Gazete*, 4.8.1937, sayı: 3674, sf. 8550-8551.

Dr. Refik, İskân Kanunu tasarısı gerekçesinin amacını, millî bünyeye mah-zurlu unsurları imha etmek, temsil yani asimilasyon, *temsil ve temdin yani asimilasyon ve medenileştirme*, ana dili Türkçe olmayan nüfusu dağıtmak ve Türk millî hars birliği sağlamak olarak sıraladı. Yani temel amaç, *iskânla Türk-leştmektir*. Meclis’te 1934 yılının 7 Haziran ile 14 Haziran tarihlerinde yapılan müzakere sonunda¹⁸⁸ teklif, kabul edildi.

Tasarı gerekçesinde ifade edilen ‘*temsil ve temdin*’ ilk kullanan Dahiliye Vekili Şükrü Kaya’dır. Vekâletinin 1930 yılı bütçesi hakkında konuşurken, mübadeleye ve iskâna değinen Şükrü Kaya, “[...] hedefi teşkil eden iskân kısmı-na ve iskân edilenlerin temdin ve temsiline ve onları müstahsil mevkie koyacak arazi iştirasına alâtı edevat tedarikine münhasır olacaktır” diye konuştu.¹⁸⁹ Şükrü Kaya’nın bu ifadesi, iki yıl sonra bakanı olduğu hükümetin kanun gerek-çesinde aynen yer aldı.

1920’lere kadar iskân: Başvekil Vekili Dr. Refik’in 2 Mayıs 1932 tarihli İskân Kanunu tasarısının gerekçesinde 1920’ler öncesi iskân politikasıyla ilgili yaptığı değerlendirmeyi¹⁹⁰ maddeleştirdim:

1. Osmanlıların istilâ devrinde asıl olan Türk’ü hâkim kılmak ve muhiti Türkleştirmekti.
2. Hilafetin Osmanlı’ya geçmesiyle, Müslümanlaşan nüfus kütleleri ve fethedilen memleketlerde Müslümanlık, Türkleştirmeye engel oluyordu.
3. Tanzimatta *Türk ve İslâm* camiaları yerine din, dil ve ırk unsurlarının karışmasından sunî Osmanlılık topluluğu oluşturmaya gayret edildi.
4. “Dini ve emperyalist saltanatın” memlekete geçirdiği sistem millî değildi.
5. [Kafkaslar’dan ve Balkanlar’dan] gelen muhacirler, Türk köy ve kasabalarına dağıtılarak asimile edilmeleri amaçlanmadı.
6. İskân edilen muhacirler, yıllarca kendi dillerini konuştular ve Türk-çeyi ana dil olarak kabul etmediler.
7. Osmanlı devrindeki bu iskân siyaseti nedeniyle, Türk ırkı ve kültü-ründen olan muhacirler bile ayrı olarak yerleştirildikleri için ırkdaş-larına ısınamadılar.
8. Tanzimattan meşrutiyete kadar kurulan Muhacir Komisyonları, muhacir ve mültecilerin beslenme ve barınmasıyla ilgilendi, bunların Türkleştirilmesi hiçbir zaman dikkate alınmadı.

Osmanlı’ya yapılan itiraz, *Hilafetle Türkleştirmeyi terk etti* ve İslâmlaşma projesine ve tanzimatla da Osmanlılığa ağırlık verdiğiydi. Hedef, başlangıçtaki gibi Türkleştirmedir.

188 TBMM ZC, IV/23-7.6.1934, sf. 67-77; TBMM ZC, IV/23-14.6.1934, sf. 140-166.

189 TBMM ZC, III/19-19.5.1930, sf. 139.

190 TBMM ZC, devre: IV, cilt: 23, 7 Haziran 1934, sf. 67-77, zabtın sonundaki 189 no’lu rapor sf. 1-2.

1923-1932 dönemi: Başvekil Vekili Dr. Refik'in kanun gerekçesinde 1923-1932 döneminde uygulanan iskân politikasını¹⁹¹ değerlendirdi, maddeleştirdim:

1. Lozan Antlaşması'nın imzalanması ve cumhuriyetin ilân edilmesi-nin ardından kurulan Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti ve İskân Müdüriyeti Umumiyesi, muhacir, mülteci, mübadil ve harikzede yüz binlerce halkın, sevki, beslenmesi ve yerleştirilmesi sorununu çözmek için yıllarca uğraştı.
2. Sekiz sene süren mübadele, gayrimenkulleri dağıtma ve verme işlemlerinin sonuçlandırılması için 1931'de çıkarılan 1771 no'lu kanun¹⁹² yürürlüğe kondu; bir yılda işlemler tamamlandı.
3. 1923-1932 yılları arasında dâhili birçok meselenin çözülmesinden sonra, sistemi korumak amacıyla, sıra Türk nüfusunun durumu ve sayısal gelişmesi için yapılacaklar hakkında devlet siyasetini belirlemeye gelmişti.

Ve 1930'lar: Başvekil Vekili Dr. Refik'in, tasarı gerekçesinde 1932'en itibaren '*Türk millî hars birliği*' için yapılacaklar hakkındaki değerlendirmesini¹⁹³ maddeler halinde özetliyorum:

1. İskân, harici ve dâhili olanlarla ilgili iki aşamada yapılacaktır.
2. Dâhili iskânın amacı '*temsîl ve temdin*'dir [yani asimilasyon ve medenileştirme, diğer bir deyişle asimilasyonla medenileştirme].
3. İskân Kanunuyla, '*millî nüfus siyasetimizin*' gereği yerine getirilecektir.
4. Millî bünyemizdeki mahzurlu unsurlar imha edilecektir.
5. Kanunla Türkiye 4 iskân bölgesine ayrılacaktır. [Hariçten gelecekler için muntika ayrılmasıyla ilgili teklif mecliste kabul edilmeyince, teklif 3 bölge olarak kanunlaştı.]
6. Harici iskândan kasıt hariçten gelecek muhacirlerdir.
7. Dâhili iskândan kasıt, Çingene, göçebe, yörük ve aşiretlerin [Kürtler'in] iskânı öngörülmüştür.
8. Hükümet, aşiretlik yapısını kaldırmak için gerekeni yapacaktır.
9. Dâhilde *ana dili Türkçe olmayanların* nüfus yoğunluğunun yasaklanmasına ve mevcutlarının dağıtılmasına ilişkin tedbirler alınacaktır.
10. Ecnebi nüfus iskânı nüfus toplamının *yüzde 10'unu geçmeyecektir*. [Buradan ecnebiden kasıt TC vatandaşı Hristiyan (ve Musevi) olanlardır.]
11. İskân politikasında iki faaliyet esas alınacaktır: Birincisi temsîl [asimilasyon] ve ikincisi de temdin [medenileştirme] faaliyetidir.
12. İskânda temel amaç, *Türk millî hars birliği*dir.

191 TBMM ZC, devre: IV, cilt: 23, 7 Haziran 1934, sf. 67-77, zabtın sonundaki 189 no'lu raporsf. 2-3.

192 19 Mart 1931 tarih ve 1771 no'lu Mübadele ve Tefviz İşlerinin Kar'i Tasfiyesi ve İntacı Hakkında Kanun, için, TBMM ZC, III/26-19 Mart 1931, sf. 60-67 ve DÜSTUR, 3. Tertip, cilt: 12, Ankara-1931, sf. 222-227 ve Resmi Gazete, 28 Mart 1931, sayı: 1759.

193 TBMM ZC, devre: IV, cilt: 23, 7 Haziran 1934, sf. 67-77, zabtın sonundaki 189 no'lu raporsf. 3-4.

Dr. Refik, tasarı gerekçesinde 1920'ye kadarki muhacir ve mültecilerin iskânında Türkleştirmenin gereğinin yapılamadığı tespitini yaptıktan sonra, Cumhuriyetle birlikte 1932'ye kadarsa, muhacirlerin ve mübadillerin Türkleştirme siyasetine göre iskân edilip, metruk gayrimenkulün dağıtıldığını ve kayıt işlemlerinin yapıldığını ifade etti ve devamının da Türkleştirme olacağını vurguladı.

Devlet, Türkiye'yi 3'e böldü

Meclis'te görüşülüp kabul edilen 2510 sayılı İskân Kanunu'nun birinci maddesinde resmen '*insanların nerede oturacağı*' emredildi.

Hükümetin "Türkiye'de Türk kültürüne bağlılık dolayısıyla nüfus[un] oturuş ve yayılışını, bu kanuna uygun olarak" hazırlayacağı programa göre Dahiliye Vekâleti düzeltecekti (madde 1). 2848 sayılı kanunla, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinin de sorumlu olduğu eklendi. Yazılanın Türkçesi şudur: Türkleştirme programına göre *insanların oturuşu yeniden düzeltilecek* ve bunu da, Dahiliye ile Sıhhat ve İçtimai Muavenet vekâletleri birlikte yapacaktı.

Bu hüküm 1947'deki 5098 sayılı kanunla yapılan değişiklikle, kimlerin oturushunun düzenleneceğine netlik getirildi ve bunlar, '*muhacir ve mülteciler, göçebeler ve gezginci Çingeneler*'di. Bunların yurtiçinde yerleştirilmesi, yine Türkleştirme programındaki esasa göre olacaktı. İskân Kanunu'nun 2'nci maddesiyle Türkiye 3'e bölündü:

Madde 2- "1 numaralı mıntıklar: Türk kültürlü nüfusunun tekâsüfî [yoğunlaştırılması] istenilen yerlerdir.

2 numaralı mıntıklar: Türk kültürüne temsîlî [asimilasyonu] istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir.¹⁹⁴

3 numaralı mıntıklar: Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleriyle boşaltılması istenilen ve iskân ve ikamet yasak edilen yerlerdir."

Maddeyle Türkiye haritası üçe bölünmüş ve ilgili kanuni düzenlemeler de buna göre yapılmıştır. Muhacirin ve asimile edileceklerin nereye iskân edileceğiyle, insansızlaştırılacak bölgeler tek tek belirlendi.

1 numaralı mıntika

1 Numaralı İskân Mıntıkasına Türk kültürlü olanlar yani [anadili Türkçe olan] İslâmlar iskân edilecekti. Kanun ve gerekçesinde, 'Türk kültürlü' denildiğinde kastedilen Sünnî İslâm'dı. Nüfus Umum Müdürlüğü 2510 sayılı kanunun 2'nci maddesine göre, Türkiye üç mıntıkaya ayrıldı; 1 ile 2 numaralı iskân mıntıkları tespit edildi ve 3 numaralı mıntika zamanla belirlenecekti. Nüfusun

¹⁹⁴ 21.11.1935 tarih ve 2848 sayılı kanunla, '2 numaralı mıntıklar'daki 'temsîl' yine aynı anlama gelen 'temessülü' olarak değiştirildi. Bu madde, 18.6.1947 tarih ve 5098 sayılı kanunun 13. maddesi gereği ilga edildi.

sahadaki Türk, Kürt, Hristiyan vesaire konumuna göre yapılan mühendislik çalışmasıyla 1935’de devletin belirlediği 1 Numaralı İskân Mıntıkası şöyleydi:

Birinci Umumi Müfettişlik mıntıkasındaki [1935 yılı itibariyle Elâziz, Urfa, Bitlis, Hakkâri, Diyarbekir, Siirt, Mardin, Van ve Ağrı] vilâyetleriyle Erzincan, Malatya ve Gaziantep vilâyeti, Kars’ın Iğdır, Tuzluca, Kağızman ve Sarıkamış kazasını, Erzurum’un Hınıs, Pasinler, Çat ve Tercan kazasını, Sivas’ın Zara, Hafik, Kangal, Gürün ve Divriği kazasını, Maraş’ın Elbistan ve Göksün kazasını ve Kayseri’nin Pınarbaşı kazasını kapsamaktaydı.¹⁹⁵

Aslında Türklerin iskân edileceği mıntıkayı ilk belirleyen kişi, Şark Islahat Planını hazırlayan encümen üyesi Mustafa Abdülhalik’di; 14 Eylül 1925 tarihli raporunda bizzat yaptığı gezide Türklerin iskân edileceği 12 menzil hattını tespit etmiş ve özellikle Ermenilerden boşalan mıntakaya öncelik verilmesini önermişti.¹⁹⁶

1977’de İsmail Beşikci analizinde belirlediği 1 numaralı mıntıkası hakkındaki tespiti çok nettir:

“Bu bölgeler, genel olarak uzun asırlardan beri en az M.Ö. 2000 yılından beri Kürtlerin oturduğu bölgelerdir. Kürdistan’ın Kuzey ve Kuzey-Batı kesimleri, yani Lozan emperyalist bölüşümünde Kürdistan’ın Türkiye’de bırakılan kesimdir. Hükümet 2510 sayılı kanun ile bu bölgelere Türk kültürlü nüfus yerleştirerek Türkçe konuşan, Türk kültürüne bağlı olan nüfusun yoğunluk kazanmasını istemektedir.”¹⁹⁷

Nüfus Umum Müdürlüğü’nün belirlediği coğrafi sahanın, İsmail Beşikci’nin yaptığı tespitle çakışması, kanunla amaçlananın ne olduğunu net olarak ortaya koymaktaydı. Beşikci’nin yaptığı tespit çok önemliydi. Fakat 1 numaralı iskân mıntıkasıyla ilgili, coğrafi ve tarihi gerçekliğiyle tanımlama yapılacaksa, bunun doğrusu şudur:

Bazı yerleşim biriminin eklenmesi ve çıkarılması kaydıyla 1 numaralı iskân mıntıkası olarak tanımlanan bölge, yakın dönem itibariyle Osmanlı Ermenistanı ile Kürdistanı idi. Diğer bir deyişle, bazı istisnalar kaydıyla 1 numaralı iskân mıntıkası, tarihi ve coğrafi gerçekliğiyle, Batı Ermenistan ve Kuzey Kürdistan’dı. Elbette bu mıntıkada öncelik verilecek şehir kasaba ve köy sıralaması da yapılmış olmalı. Bugünden bakıldığında net gözlemlenen Elazığ’dan Van’a oluşturulan bir hattın detaylı planının belirlendiği anlaşılmaktadır.

195 Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 19, 65.

196 *Belirlenen menzil hattı*: 1- Erzurum-Hınıs-Muş-Bitlis, 2- Erzurum-Hınıs-Bulanık-Ahlat-Bitlis, 3- Erzurum-Karakilise-Malazgird-Erciş-Van, 4- Muş-Çapakçur-Palu-Elâziz-Malatya, 5- Elâziz-Ergani-Diyarbakir, 6- Diyarbakir-Silvan-Garzan-Bitlis, 7- Siirt-Garzan, 8- Birecik-Suruç-Urfa-Siverek-Diyarbakir, 9- Mardin-Diyarbakir, 10- Mardin-Midyat-Siirt, 11-Van Gölü’nün cenûbundan Bitli-Van, 12- Van Gölü’nün şimalinden Bitlis-Van. (Mustafa Abdülhalik, Tarih Vakfı-3, sf. 7-9, 13 ve Mehmet Bayrak, sf. 97-99, 105.)

197 İsmail Beşikci, *Kürtlerin Mecburi İskanı*, İsmail Beşikci Vakfı Yayınları, İstanbul-2013, sf. 110.

1 numaralı mıntıkaya yani Türklerin yoğunlaştırılacağı bölgelere iskân edilecekler 12'inci maddede (bu madde, 1947'deki 5098 sayılı kanunun 13'üncü maddesiyle kaldırılmıştır) düzenlenmiştir:

İslâm ve anadili Türkçe olmayan: İslâm olmayanın 1 numaralı mıntıkaya yerleşmesi ve eski yerlerine gitmesi yasaktı (madde 12/A). 1939'daki 3667 sayılı kanunla madde 12/A'daki hüküm değiştirildi: 1 numaralı mıntıkasına yerleşmesi yasaklananlar, [dini Sünni-] İslâm ve anadili Türkçe olmayanla aşiret fertleriydi. Ayrıca, 1 numaralı mıntıkada anadili Türkçeyi unutan Türklerin köylerinin ve aşiretlerinin fertleri, ahalisi İslâm olan köy, nahiye, kaza ve vilâyet merkezi civarına yerleştirilecekti (madde 12/B). Bu hüküm, 1939'daki 3667 sayılı kanunla değiştirildi: 1 numaralı mıntıkadaki aşiret fertleri ile 1 numaralı mıntıkanın yerli halkından veya bir biçimde gelmiş olan topraksız ya da az topraklı çiftçilere, hükümet kararıyla parasız veya yarı bedelle Hazine toprağı verilmesi öngörüldü. Maddeye göre, dini Sünni İslâm ve anadili Türkçe olmayanın 1 numaralı mıntıkaya iskânı yasaktı.

Muhacir ve diğerleri: Maddenin diğer fıkralarıyla 1 numaralı mıntıkaya iskân edilecekler şöyle belirlendi:

1 numaralı mıntıkaya 1914'ten önce yerleşmiş ve anadili Türkçe olanlar ile Birinci Dünya Savaşında veya Millî Savaşta bu mıntıka dışındaki vilâyetlere gelmiş ve iskân yardımı görmemiş kimselerin, eski yurtlarına gelmesi temin edilecekti (madde 12/C).

Dışarıdan gelecek [Türkçe bilen ve] Türk kültürlü [Sünni İslâm] muhacirler ¹⁹⁸, iklim ve yaşayış şartlarına göre bu 1 numaralı mıntıkaya yerleştirilecekti (madde 12/Ç).

2 ve 3 numaralı mıntikalarda yerleşmiş olan halktan, İslâm olanlar aileleriyle birlikte 1 numaralı mıntıkaya iskân olacaktı (madde 12/D).

2 ve 3 numaralı mıntıklar ahalisinden *Türk ırkı* ve kültürlü asker ve mülkiye mütekaatleri ve Türk ırkından olduğu halde askerliğini yapmış olanlar aileleriyle, bekâr olanlar evlenerek yerleşmek isteyenler, 17'nci maddeye göre 1 numaralı mıntıkaya iskân edilecekti (madde 12/E).

1934'teki bu politikanın sonucunu şöyle özetlemek mümkündür:

1934'ten bugüne izlenen Balkan'dan getirilen muhacirlerin iskânı ve Kürtlerin garba sürgünü nüfus transferi ve Kürtçenin günlük hayatta izalesi politikasıyla ve askeri harekâtlarla, *1 numaralı mıntıka* olarak belirlenen vilâyet ve kazalardaki demografik yapı, Kürtler ve biraz da olsa kalan Ermeniler ile diğer Hristiyan milletler aleyhine değiştirilmiştir.

198 İskân Kanununun 3'üncü maddesinde, *muhacir ve mülteci* tanımı yapıldı. Dahiliye Vekillığının emriyle kabul edilen, Türk soyundan meskun veya göçebe fertler ve aşiretler ve Türk kültürüne bağlı meskun kimselere muhacir ve bir zaruret nedeniyle Türkiye sığınanlara ise mülteci denildi. 3'üncü madde 2848 kanunla değiştirildi ve 3657 kanunla da bir fıkra eklendi.

Kürtlerin iskânı yasak: Kürtlerin kendi toprağına yerleşmesi yasaklandı. Nüfus Umum Müdürlüğü'nün mühendislik çalışmasıyla, toprak dağıtımı amacıyla yürürlüğe konulan 24.11.1939 tarihli talimatnamenin 3'üncü maddesinin A fıkrasında, Türklerin yoğunlaştırılacağı 1 numaralı iskân mıntıkasına Kürtlerin ve Mardin-Urfa hattında Arapların iskânının yasak olduğu belirlendi.¹⁹⁹ Talimatnamenin madde 3/A fıkrasının Türkçesi şudur, dili Türkçe olmayanın yani Kürtlerin Kürdistan'a ve Arapların Urfa-Mardin hattına gidip yerleşmesi yasaklanmıştı.

2 numaralı mıntıka

2 numaralı mıntıka asimilasyon edileceklerin yani Türkleştirileceklerin yerleştirileceği bölgeydi. 1935'de devletin belirlediği 2 numaralı iskân mıntıkası: Trakya Umumi Müfettişliği sahası yani Tekirdağ, Çanakkale, Edirne ve Kırklareli vilâyetleriydi.²⁰⁰

Türkleştirileceklerin iskân edileceği saha öncelikle Trakya'nın vilâyetleri olarak belirlenmişse de, Dersim sürgünlerinden biliyoruz ki, zamanla kimi Ege ve İç Anadolu vilâyetleri de bu kapsama alınmıştı. İsmail Beşikci'nin 2 numaralı mıntıklar hakkındaki tespiti şöyleydi:

“Bu mıntıklar, Türkiye'nin batı bölgeleridir. Özellikle Akdeniz, Ege, Marmara, Trakya bölgeleridir. Kürtler en az M.Ö. 2000 yılından beri oturdukları yurtlarından alınarak bu bölgelere sürgüne gönderilmektedir. Buralardaki Türk kültürlü nüfus yoğunluğu içine serpiştirilerek eritilmek istenmektedir.”²⁰¹

2 numaralı mıntıkaya asimile edileceklerin yani Türkleştirileceklerin bölgesine iskân edilecekler 13'üncü maddede (1947'deki 5098 sayılı kanunun 13'üncü

199 *Talimatnamenin madde 3/A fıkrasına* göre, bu [dili Türkçe olmayan] zümreye mensup olanların [Kürtler'in ve Urfa-Mardin hattında Araplar'ın] yeniden yerleşmesi yasak olan sahaları özetliyorum: 1- Hükümetin tahdit ettiği ve edeceği yerler, 2- 1'inci, 3'üncü ve 4'üncü Umumi Müfettişlik mıntıkasında dışarıdan gelecek Türk muhacirlerin iskân edileceği sahalalar, 3- Ergani-Diyarbakır-Bitlis-Van-Gevaş katederek geçen ve geçecek demiryolunun iki tarafındaki 20 km sahalalar, 4- Fırat köprüsü-Yolçatı-Elaşiğ-Diyarbakır demiryolu hattının iki tarafındaki 20 km sahalalar, 5- Divriği-Aşkale demiryolu güzergâhı Çobandede-Sarıkemiş hattı Sarıkemiş-Benliahmed demiryolu hattı tarafeyninden 20 kilometreli sahalalar, 6- Malatya-Fevzipaşa ve Divriği demiryolu tarafeyninden 20 kilometreli sahalalar, 7- Urfa-Mardin cennubu demiryolunun Türkiye topraklarının boyunca 25 kilometreli sahalalar, 8- 1 numaralı mıntıka dahilindeki Suriye, Irak ve İran ve Rus hududu boyunca 25 kilometreli sahalalar, 9- Diyarbakır-Mardin-Yüksekova, Bitlis-Muş vs bölgeler, 10- Pasinler, Karaköse, Kars vs hattı, 11-Elaşiğ, Arapkir, Erzincan, Solhan, Keban vs. şosaların [şoselerinin] tarafeynin 15 km sahalalar, 12- Divriği-Zara, Malatya-Hekimhan-Kangal-Ulaş şosa hattında tarafeynin 15 km. sahalalar, 13- Devrik, Demir, Ergani Bakır, Malatya-Merkez, Vangölü dairenmadar 20 km sahalalar, 14- Erciş-Tatvan, Vangölü sahili 25 km şimal ve şimali garbisindekisahalalar, 15- Muş hududunda Murad nehri tarafeyni 25 km sahalalar yasak bölgeler olarak belirlendi. (24.11.1939 tarih ve 2/12374 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan 3667 Sayılı Kanunun 1 inci Maddesinin B Fıkrasının Sureti Tatbikına Aid Talimatname, için, *Resmi Gazete*, 1.12.1939, sayı: 4373, sf. 12893-12894.)

200 Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 19-20, 65.

201 İsmail Beşikci, *Kürtlerin Mecburi İskanı*, İsmail Beşikci Vakfı Yayınları, İstanbul-2013, sf. 110.

maddesiyle, 13'üncü madde kaldırıldı.) düzenlenmişti. Aşağıda yazılanlar Dahiliye Vekilliğinin münasip göreceği yerlerde iskân edilecekti (madde 13/1):

- A- Dışarıdan gelen muhacir ve mülteciler,
- B- 2 numaralı mıntıkadaki aşiretler,
- C- 1 ve 3 numaralı mıntıkadan naklolunanlar,
- Ç- 1 ve 3 numaralı mıntıklar halkından olup bu mıntıkada askerliğini bitirmiş olanlardan evlenerek kalmak isteyenler,
- D- 1 numaralı mıntıklarda *Türk ırkından* olmayanlardan bu mıntıkaya gelip yerleşmek isteyenler yerleştirilecekti.

Topraksızlar ve afetzedeler: Aşağıda yazılanlar İcra Vekilleri Heyetinin kararıyla sürgün ve iskân edilecekti (madde 13/2):

- A- Topraksız veya az topraklı çiftçiler,
- B- Heyelan ve seylap gibi afete uğrayan kimseler,
- C- Verimsiz veya bataklık veya tehlikeli veya askerlikçe yasak topraklardaki insanlar,
- Ç- Harsi, siyasi, idari, içtimai, askeri, iktisadi sebeplerle nakillerine lüzum görülenler 2 no'lu mıntıkaya yerleştirilecekti.

2848 sayılı kanunla, alt fıkralar aynı kalmak şartıyla, madde 13/1 ve 2'de 'Dahiliye Vekilliğinin mütalaası alınmak şartıyla Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğinin münasip göreceği' değişiklik yapıldı.

Serpiştirme: Türk ırkından olmayanların *serpiştirme* suretiyle köylere, ayrı mahalle veya küme teşkil edemeyecek şekilde kasaba ve şehirlere iskânları zorunluydu (madde 13/3). Kanundaki ifade, Türk ırkından olmayanın serpiştirilmesi idi.

1935'de Nüfus Umum Müdürlüğü'nün 2 numaralı iskân mıntıkası olarak belirlediği mıntıka Trakya ile sınırlıydı, oysa 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren Kürtler, sadece Trakya'ya değil, İsmail Beşikci'nin belirttiği gibi saha genişletilmiş Trakya dışında Ege, Marmara ve İç Anadolu bölgelerine sürgün edilmişlerdi.

Türkiye dışından gelen muhacirlerle ve Karadeniz halkından iskân edileceği saha coğrafi olarak Osmanlı Ermenistanı ve Kürdistanı iken, asimile edilecek Kürtlerin iskân sahası Trakya, Ege, Marmara ve İç Anadolu vilâyetleri olmuştu. Trakya'dan Ege'ye Balkanlardan gelenler de iskân edildi. Dersim sürgünlerinin iskân sahası Trakya'nın yanı sıra Ege ile İç Anadolu vilâyetleriydi.

3 numaralı mıntıka

Bu mıntıka sahası, iskân ve ikametini yasak olduğu bölgelerdi. İsmail Beşikci'nin 3 numaralı mıntıka hakkındaki tespiti, Türkiye'nin önemli gerçeğine dikkat çekti, aynen aktarıyorum:

"Bu bölgeler boşaltılacaktır. İskân ve ikame[te] yasak edilecektir. Bu bölgeler Ağrı, Sason, Tunceli, Zeylan (Van), Kars'ın güneyi, Diyarbakır'ın

batı kesimleri, Bitlis, Bingöl ve Muş'un bazı kesimleridir. Ayrıca Anadolu'nun öteki bölgelerinde de ufak tefek birkaç yer vardır."²⁰²

Kanunda "3 numaralı mıntıklar: Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleriyle boşaltılması istenilen ve iskân ve ikamet yasak edilen yerlerdir" yani iskân ve ikametın yasak olduğu bölge halkının iskânı 14'üncü maddede (1947'deki 5098 sayılı kanunun 13'üncü maddesiyle, 14'üncü madde kaldırılmıştır) düzenlendi:

Yasak bölge halkı iklim ve yaşayış şartlarına ve kanun hükümlerine göre 1 veya 2 numaralı mıntıklara nakil ve iskân edileceklerdi.

3 numaralı mıntıkaya, İcra Vekilleri Heyetinin kararı olmadıkça kimse iskân ve ikamet edilemezdi.

Memnu bölge olarak belirlenen mıntıkasındaki insanlar, Dersim'de ve Sasun'da ve Ağrı'da garba sürgün edilmişti. Yıllar değışse de, 2015 ve 2016'da aynı uygulama sürdürüldü. Kürdistan'da '*sokağa çıkma yasağı*' ya da '*özel güvenlik bölgesi*' ilânıyla²⁰³ yaşam hakkı sınırlandırmakla kalınmadı, Kürtlerin can ve mal güvenliği imha edildi!

Amaç: Irki birliktir

İskân Kanunu'nun 11'inci maddesinde Türkiye nüfusunda anadili *Türkçe olan-olmayana* göre ayrıma gidildi ve bu maddedeki amacın yurttta '*dil, ekim, kan birliği*' olduğu resmen yazıldı.²⁰⁴ Benzer ifade 2510 sayılı kanunun amacı olarak 18 Temmuz 1934 tarihli genelgede de aynen tekrar edildi.²⁰⁵ 11'inci maddeyi özetliyorum:

Kürtlere, Çerkeslere yasak: Anadili Türkçe olmayanların [Kürtlerin, Çerkeslerin, Çingenelerin vesaire] toplu olarak köy ve mahalle kurması, işçi ve sanatçı

202 İsmail Beşikci, *Kürtlerin Mecburi İskanı*, İsmail Beşikci Vakfı Yayınları, İstanbul-2013, sf. 111.

203 İmrallı'da AKP Hükümeti kararıyla devletin ilgili birimi, PKK lideri Abdullah Öcalan'la çözüm sürecini yürüttü. İmrallı'daki görüşmenin Kandil'le aracı heyetini üç HDP'li mebus oluşturdu. Dolma-bahçe mutabakatı denilen açıklamayla görünürlük sağlanan Çözüm Masası, Saray oligarşisinin müdahalesiyle devrildi. Devlet masayı devirmeye karar verdiyse, bahanesini bulurdu, onun için hendek tartışmasını anlamlı bulmuyorum. 2015 yılı yazından itibaren Kürdistan'da valilik ve kaymakamlar pek çok kentte sokağa çıkma yasağı ilân etti. Kent dışında kırdaysa 'Özel Güvenlik Bölgesi' ilânıyla, pek çok sahalara yasaklandı ve böylece insanların bağına, bahçesine ve tarlasına gitmesi, hayvanını otlatması engellendi. Sokağa çıkma yasağı ve Özel Güvenlik Bölgesi ilânı politikasına 2016'da da devam edildi. Vali ve kaymakamın böyle bir yetki kullanımının kanuni olmadığı ve Saray'ın fiili bir icraatı olduğu hep ifade edildi. Sur, Cizre, Nusaybin, Yüksekova, Lice, Şırnak'ta sokağa çıkma yasağı ilân edilip, insanların evinden çıkmasına fırsat verilmeden, 3 aylık bebekten 70 yaşındakine tüm insanlık tankla-topla hedef alındı. Tahmini 600-700 bin nüfusun can ve mal güvenliği imha edildi. Her bir kente yaşanan devletin birer soykırım pratiğıydi. N.O.

204 TBMM ZC, devre: IV, cilt: 23, 7 Haziran 1934, sf. 67-77, zabtın sonundaki 189 no'lu rapor, sf. 11.

205 Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü Şube l'in İskân Kanunu hakkında 18.7.1934 tarih ve 13350/5944 sayılı tamimi, için, *İdare*, Eylül 1934, sayı: 78, sf. 1462-1463.

grubu oluşturmaması veya bu gibi kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir işi ya da bir sanatı soydaşlarının tekeline alması yasaktı (madde 11/A).

Devamı fıkradaysa Sünni-İslâm olmayanlar hedefti. Dahiliye Vekili, *Türk kültürüne bağlı olmayanlar* [yani Sünni-İslâm olmayanlar: Hristiyanlar, Museviler, Alevi-Kızılbaşlar vesaire] veya *Türk kültürüne bağlı* [Sünni İslâm] olup ta Türkçeden başka dil konuşanlar [Kürtlerin, Araplar, Çerkeslerin vesaire] hakkında gerekli tedbiri almağa zorunluydu. Toplu olmamak şartıyla başka yere nakil ve vatandaşlıktan çıkartmak da bu tedbirlere dâhildi. (madde 11/B)²⁰⁶

11'inci maddenin bu iki fıkrasına göre Dahiliye Vekili, anadili Türkçe olmayan ve Sünni-İslâm olanların Kürtler'in, Çerkesler'in, Çingeneler'in vesairenin bir köy, bir mahalle kurması ya da işi tekeline alması yasaklanmış olup, yine bunlarla, Hristiyanlar, Museviler, Alevi-Kızılbaşlar vesaire hakkında gerekli tedbiri almakla görevlendirildi. Merkezi olarak risk kapsamına alınanlar, anadili Türkçe ve dini Sünni-İslâm olmayandı.

1915'deki yüzde 10 kriteri: 'Kasaba ve şehirlerde yerleşen ecnebilerin' miktarı, belediye sınırı içindeki bütün nüfusun yüzde 10'unu geçemez ve ayrı mahalle kuramazlardı (madde 11/C). 11'inci maddenin C fıkrasında ifade edilen yüzde 10 oranı, İskân Kanunu teklifinin gerekçesinde de aynen yer aldı. Başvekil Vekili Dr. Refik'in İskân Kanunu teklifinin gerekçesinde iskânla ilgili 1920'lerde 1932 yılına kadar yapılanları değerlendirirken, amacın '*Türk millî hars birliğini sağlamak*' olduğunu belirterek, demografik yapıda hedeflenen tasfiyenin gerçekleşmesi için yapılacaklara değinmişti:

"Yine dâhili iskân safahatı cümlesinden olarak ana dili Türkçe olmayan nüfus terakümlerinin menine [nüfus yoğunluğunun yasaklanmasına] ve mevcutlarının dağıtılması şekillerine ve bu suretle hars vahdetinin [kültür birliğinin] korunmasına ait tedbirlerin ittihaz ve tatbiki [önlemlerin alınması ve uygulanması] için hükümete kanuni salahiyet alınması düşünülmüştür. Bu meyanda ecnebilerin köylerde tesisi ikamet edememesini ve şehir ve kasaba hudutları dâhilinde ecnebi nüfusu adedinin nüfus yekûnunun yüzde 10'unu tecavüz edememesini [geçmemesi] muntazamın hükümler tedvini [derlemek] ile millî bünyemizin korunması derpiş edilmiştir [öngörülmüştür]."²⁰⁷

Gerekçede yazılan, köylerde yaşaması yasaklanan ecnebilerin şehir ile kasabada nüfus payının yüzde 10'u geçmemesi politikasıyla millî bünyenin korunacağına dikkat çekildi. Gerek kanunun gerekçesinde gerekse kanun müzakeresi ile diğer mevzuat dikkate alındığında Türk'e göre belirlenen

206 2848 sayılı kanunla madde 11/B'de Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliği dâhil edilerek buna göre görevlendirme yapıldı.

207 TBMM ZC, devre: IV, cilt: 23, 7 Haziran 1934, sf. 67-77, zabtın sonundaki 189 no'lu rapor, sf. 3.

kimlik tanımı şudur: Türk soyundan veya ırkından ya da dili Türkçe ve Türk kültüründen olandı.

Bir başka deyişle, '*Türk soyundan/ırkından ya da dili Türkçe olanlarla*' yapılan tanımlamadan kastedilen de, milleten Türk ve dinen 'Türk kültüründen' yani [Sünni] İslâm olan bir kimseydi. 11'inci maddede (bu madde, 1947'deki 5098 sayılı kanunla ilga edildi.) amacın '*dilde, kültürde ve kanda birlik*' olduğu ifadesi dikkate alındığında, buradaki *ecnebinden kasıt, Türkiye vatandaşı, ama milleten Türk ve dinen [Sünni] İslâm olmayan* bir kimseydi.

1930'larda devletin resmi dilinde *ecnebi* ve *yabancı* tanımları vardı. Ecnebi, bir başka ülke vatandaşı, yani TC vatandaşı olmayandı. Yabancı da, Türkiye vatandaşı ama dinen İslâm ve milleten Türk olmayan kimseydi. Böylece TC vatandaşının *öz ve yabancı* olan ayrımıyla TC vatandaşlığı gerçeği parçalanmıştır. Bu resmi tanımlamaya göre ecnebi olan Alman, İngiliz veya Fransızların belediye sınırı içinde yüzde 10'u geçmesi yasaktır. Mantıken, Alman, İngiliz veya Fransızların nüfus payının yüzde 10'a ulaşması mümkün mü? Evet denilemeyeceği için, bu fıkra kastedilense, TC vatandaşı olan yabancılar, yani *Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler vesaire milleten insanlardı*. Ancak bunların nüfus payının yüzde 10'a ulaşma şansı olabilirdi ve bu hükümle, bunların bir yerde toplam nüfusun yüzde 10'unu geçecek kadar kümelenmesi yasaklanmıştır.

Buna göre 11'inci maddedeki ecnebi, 'yabancı' yerine kullanılmış ve nüfus payı yüzde 10'u geçmemesi istenenler, Ermeniler, Rumlar ve Yahudilerle sair milletten TC vatandaşı olan kimselerdi.

Ayrıca Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü'nün 11.8.1934 tarihli genelgesinin 4'üncü maddesinde '*ecnebinin*' kimliği netleştirilmiş²⁰⁸ ve resmen de ifade edilmişti. Buna göre, '*yabancı*' İslâm dininden ve anadili Türkçe olmayan Kürtler, Araplar ile Arnavutlar ve '*ecnebi*' de dinen Hristiyanlar ve Museviler ile milleten Ermeni, Rum, Süryani vesaire ile Yahudilerdi. Bu anlamda TC mevzuatında 'yabancı ve ecnebi' tanımı, bildik evrensel tanımlardan farklıydı. İşte bu madde 11/C hükmüyle dinen Hristiyanlar ve Museviler ile milleten Ermeni, Rum, Süryani vesaire ile Yahudilerin herhangi bir yerde nüfusun toplamının yüzde 10'u geçmemesine hükmedilmiş ve geçmesi halinde de tasfiyesi öngörülmüş olmaktadır.

İttihatçı bir kriterdi: Zaten yüzde 10 nüfus oranına göre iskân, İttihatçı imha kriteridir. İttihatçı hükümet, Ermenileri sürdüğü mıntıkada İslâm nüfusunun yüzde 10'a²⁰⁹ ve sürülmeyenlerin de çevre köylerde yüzde 5 ora-

208 Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü Şube I'nın İskân Kanunu hakkında 11.8.1934 tarih ve 15035/6599 sayılı tamimi, *Idare*, Eylül 1934, sayı: 78, sf. 1468-1470.

209 Genelkurmay, No: 1/1, Kls: 44, dosya: 207, F: 2-3, aktaran, Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. baskı, Ankara-1985, sf. 213; BOA-Katalog, DH.ŞFR, 54/122, 10 Haziran 1331-23 Haziran 1915 tarihli şifre; BOA, DH.ŞFR, 54/308 ve 54/315, 22 Haziran 1331-5 Temmuz 1915, için, *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı, 1878-1920*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2007, sf. 189-190.

nına²¹⁰ göre dağıtılmasını emretti. 1915'lerden 1930'lara aynı topraklarda, Türkleştirme amacıyla yüzde 10 kriterine göre sürgün zulmü. Buna göre, 1915'te sürülenler genelinde Hristiyanlar ve özelinde Ermeniler, 1930'lu yıllarda da hedeftir.

11'inci madde 1947'deki değişiklikle kanunundan çıkarılmış olsa da, bu madde hükmü ve diğer uygulamalarla Anadolu'da belli kasaba ve şehirlerde kalan Hristiyanlar terke zorlanırken, Yahudiler de Trakya'dan İstanbul'a ve Ege'den İzmir'e toparlayan bir devlet politikası olarak hem sürüldü hem kovuldu.

Türkiye'ye giremeyecekler: O dönemin nüfus ithal etme politikası olarak yoğunlukla uygulanan, özellikle Balkanlardan gelenlerle ilgili belirlemeye gidildi. 4'üncü maddede Türkiye'ye muhacir olarak kabul edilmeyecekler beş grupta toplandı: 1- Türk kültürüne bağlı olmayanlar, 2- Anarşistler, 3- Casuslar, 4- Göçebe Çingeneler, 5- Memleket dışına çıkarılmış olanlar. 'Türk kültüründen' kastedilen gelenin dini kimliğiyle ilgili yapılan belirlemeydi. Buna göre 'İslâm olmayanlar' yani Hristiyanlar kabul edilmeyecekti. Muhacir kağıdı verme ve beyanname imzalama sonrasında vatandaşlığa geçiş süreci 6'ıncı maddede düzenlendi.

İsmail Beşikci bu madde özelinde yaptığı analizde, 1930 yılı yaz aylarında Güney Kürdistan'da İngilizlerin askeri harekâtı sonrasında Hakkâri'ye kadar gelen sığınma talebinde bulunan Kürtlere mülteci olma hakkı verilmediğini hatırlattı ve değerlendirmesini buna göre yaptı.²¹¹

Muhacirin Türk olanı-olmayanı: Türk ırkından olanla, olmayanın muhacir olarak kabulü farklı işleme tâbiydi. Ayrıca iki yılda iskân istemeyene yardım yapılmayacaktı (madde 7). 1947'deki 5098 sayılı kanunla yapılan değişiklikle 7'nci maddedeki muhacirlerin Türk ırkından olan-olmayana göre ayrımı kaldırıldı. İki yılda iskân isteme zorunluluğu hükmü değiştirilmedi.

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Çingeneler ve Türk kültürüne bağlı [İslâm] olmayan göçbeleri "Türk kültürlü köylere dağıtıp yerleştirmeye" ve millî sınır dışına çıkarmağa Dahiliye Vekili yetkili kılındı (madde 9). 8'inci ve 9'uncu madde önce 2848 sayılı kanunla ve ardından 5098 sayılı kanunla değiştirildi.

Aşiretlere son verilecek: Aşiret sisteminin tanınmadığı ve aşiret fertlerinin yerleşik bir hayatı sürdürmesi yönünde düzenlemeler 10'uncu maddede yer aldı. Resmi amaç, aşiret sistemine son vermektir.²¹² 10'uncu maddenin Ç fıkrasını maddeleştirdim:

210 BOA, DHEUM. 2. Şb, 68/75, *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı*, 1878-1920, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2007, sf. 260; *Vakit ve Yeni Gazete* gazeteleri, 11 Şubat 1919 tarihli sayıları, aktaran, *Yozgat Ermeni Tehciri Davası*, Hazırlayan: Nejdet Bilgi, Kitabevi, İstanbul-Nisan 2006, sf. 122, 126.

211 İsmail Beşikci, *age*, sf. 112.

212 Resmen aşirete son verileceği maddeleştirilmişse de, Kürtlerin asimilasyonu politikaların yoğunlaştırıldığı bir sırada, işbirlikçi ağaların rolü de dikkate alındığında, değil aşiretlere son vermek, varlığını pekiştirmeye yönelik politikalar uygulanmıştır. 1980'lerin sonunda uygulamaya konulan halen 2016 Türkiye'sinde devam eden korucular sistemi, aşireti yaşatmanın devlet politikasıdır. N.O.

1. Türkiye vatandaşı İslâm olmayan yani Hıristiyan [ve Alevi-Kızılbaş] aşiret fertleri 2 no'lu asimilasyon mıntıklarına yerleştirmeye,
2. Türkiye vatandaşı ve İslâm olan göçebe aşiret fertleri elverişli yerlere iskâna,
3. Türkiye vatandaşı ve İslâm olmayan göçebe aşiret fertlerini Türkiye dışına çıkarmağa, Dahiliye Vekilliği yetkili kılınmıştı (madde 10/Ç).

2848 sayılı kanunla 10/Ç fıkrasında esasta bir değişiklik yapılmayıp Dahiliye ile birlikte Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekilliği görevlendirildi ve madde 10/Ç fıkrası, 5098 sayılı kanunla ilga edildi.

1930'lerden bugüne, resmîyetle '*medenileştirme ve modernleştirme*' söylemi kabul edildi ve Kürtlerin asimilasyonunda aşiretlere son verme ifadesi hep var ola geldi, ama buna aşiretlere son vermenin temel politikası topraksız ve az topraklı yoksul Kürtleri vesaireyi topraklandırmak için toprak reformu yapılmadı. Devlet, Kürtleri asimilasyon özelinde, aşiret varlığını yedek güç olarak değerlendirdi. Devlet, aşiretlerden yerelde silahlı gücünü hemen oluşturabiliyordu; bugünkü korucular özelinde olduğu gibi.

1915 ve 1930 tasfiye sistemi

Türkleştirmede, 'öteki'nin malının-mülkünün tasfiyesi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras bir devlet politikasıydı. 1915'lerde sürülen Ermenilerin ve diğer milletten insanların mülkiyetinin tasfiyesi yani Türkleştirilmesi 26 Eylül 1915 tarihli kanunla gerçekleştirildi. Böylece kitlesel mülksüzleştirme süreci başlatıldı. Bu kanun, 15 Nisan 1923 tarih ve 333 no'lu kanunla yapılan değişikliklerle yeniden yürürlüğe kondu.

Kürtlere yönelik dâhili sürgünde yeni bir tasfiye sistemi oluşturuldu. Kürtlerin tasfiyesi durumu, Ermeni ve Rumlardan önemli farklılıklar içeriyordu. Ermeni ve Rumların mülkünü geri alması istisnalar dışında tamamen imkânsızken, Kürtlerde böyle değildi. Hatta Kürtlerin mülküne devlet el koyması ve istediğine vermesi dışında aşiret veya bir başka Kürt'e verilmesiyle bir tür iç transfer yolu da oluşturulmuştu.

2510 sayılı İskân Kanununda *tasfiye sistemi 26-30'uncu maddelerde* düzenlendi. Bunun, 1915'teki Tasfiye Kanununun getirdiği tasfiye sistemden farkı, 2510 sayılı kanunla sürülenin malını tasfiye etmek amacıyla devlet el koyarken, sürülene gittiği yerde mülk verildi ve dönüşüne izin verildiğinde mülkün iadesi gündeme geldi. Kısa vadede tüm sorunlara rağmen bu, 1915'ten temel farklılığı oluşturuyordu. Uzun vadedeyse, aslında hiçbir farklılığın olmadığını söylemek mümkündür. Diğer bir deyişle tasfiye Hıristiyan Ermeni ve Rum milletleri kısa vadede, İslâm Kürt vesaire milletlerde uzun vadede gerçekleştirildi. Hıristiyanlara Türkleşmesine fırsat dahi verilmemişken, İslâmların Türkleştirilmesiyle birlikte tasfiye gerçekleştirilmiş oluyordu. Hıristiyanlardan farklı olarak, tasfiyenin bir aracı iskânsa diğeri de asimilasyondur.

26'ncı maddede 3 numaralı mıntıkaya, işaret edildi. İskân Kanunu'nun 2'nci maddesinde belirlenen 3 numaralı yani yasak mıntıklar, "Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleriyle boşaltılması istenilen ve iskân ve ika-met yasak edilen yerlerdir" olup, buradan sürgün edilenlerin gayrimenkullerinin devlete geçeceği (madde 26) açıkça yazıldı. Dersim ve Sasun sürgünü böyle, esasta yasak bölge sürgünüydü. Bununla tasfiye edilen sadece el konulan mülkler değil, asırlardır yaşamla hayat verilen tarihi ve kültürüydü. Bu anlamda uzun vadede, Hristiyanlardakine benzer malıyla ve canıyla tasfiye hedeflenmiştir.

İskân Kanunu Muvakkat Encümen Mazbatas²¹³ı'nda bu maddenin gerekçesinde, sürgün edilenlere gittikleri yerde meccanen [parasız] arazi verileceği için bu şekilde bir takasın öngörüldüğü beyan edildi. Formül böyle oluşturulsa da, hadi mülk kar-şılansın, ya tarih ve kültür kaybı nasıl karşılanırdı? Zaten tasfiyede esas amaç mülkle birlikte tarihin ve kültürün ve yaşamışlığın tasfiye edilmesi yani kimliğin imhasıydı. Uzun vadede gerçekleşecek bir tasfiye sistemiydi. Zaten Ermeni soykırımında²¹³ yaşanan budur! Ermeninin canı, malı ve kültürü imha edildi.

Sürgün edilene arazi ve gayrimenkul verilmesi hükümleri de İskân Kanu-nu'nun 17-21'inci maddelerinde yer aldı. Takas işleminde sürgün edilenin devletin el koyduğu gayrimenkulün bedelinin belirlenmesinde 20 yıl öncesine İttihatçılar dönemine 1914'deki kayda atıf yapıldı. 1914 yılı öncesi yıllara ait vergi veya tapu değerinin dört katı üzerinden 'istihkak mazbatas²¹³ı' düzenlenece-ği belirtildi. Bu mazbataya göre arazi ve gayrimenkul verilmesi öngörüldü.

Kanununun devamı maddelerinde devletin malları tasfiye etmeye mecbur olduğu (madde 27) ve sürgün edilen yerde verilen malla mahsup işlemi yapıla-cağı (madde 28) hükümleri yer aldı.

Sürgün politikasının icraatı dönemsel ve belli bölgelerle sınırlı kalmış olsa da, İttihatçı politikaların mirası üzerine bina edilen '*kan birliğini*' hedefleyen İskân Kanunu ile temellendirilen politikalarla gayri Türk nüfus ve gayri Türkçe dil var-lığı, 1930'lardan 2000'lere sürekli azaldı ve Hristiyanlar özelinde sifıra yaklaştı!

Bu halde, resmi ideolojinin '*birlik ve beraberlik*' ifadesinin, aslında imhanın sonuna kadar sürdürüleceği söyleminden başka bir anlamı yoktu!

2.3.2- TÜRKÇE OLMAYAN DİLE TASFİYE

2510 sayılı kanunun kabulünden bir ay sonra yayımlanan 18 Temmuz 1934 tarihli genelgede de, kanunda olduğu gibi net olarak ifade edilen '*dilde, kanda ve kültürde birlik*' hedefiydi. Diğer bir deyişle demografik yapıda 'öteki'nin tas-fiyesi için yapılacaklar sıralandı. Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdür-lüğünün 18 Temmuz 1934 tarihli tamiminde, iskân işiyle ilgili özel olarak vali ve kaymakamlar uyarıldı ve kanunda kapalı ifade edilen niyet, açıktan yazıldı:

213 Ermeni soykırımı ekonomi politikasını şöyle tanımlamak mümkündür: 1- Ermeniler, yurdundan sürül-dü. 2- Geride kalan mülk devlet adına gaspedildi ve ardından yağmalandı, tapulandırıldı. 3- Tarihi ve kültürel varlık imha edildi. N.O.

“Aynı zamanda asırlardan beri mühmel bırakılmış [ihmal edilmiş] olan muhtelif unsurların temsili [asimilasyonu] ve memlekette ‘dilde, kanda, kültürde birlik yapmak’ işi de bu kanunda yüksek bir mevki tutmuştur. Bir taraftan yurdumuz dışında kalmış bulunan kan ve kültür kardeşlerimizi getirip yerleştirmek ve göçebeleri oturtmak ve diğer taraftan yurt içinde mevcut muhtelif diller konuşanları kendi milli varlığımız içinde kaynatmak işleri bundan sonra iç siyasetimizde daima ön sırada esaslı ve mühim bir mevki tutacak ve buna icap eden bütün ehemmiyet ve hız verilecektir.”

İç siyasetteki önceliğin, asimilasyon için ‘dilde, kanda, kültürde birlik’ için dışarıdan ‘*kan ve kültür kardeşlerimizin*’ getirilmesi ve içeride de Türkçe’den başka var olan dillerin tasfiyesi olduğu bu kadar net yazıldı. Dışarıya ve içeriye yönelik farklı görevlendirmenin valilerin ve kaymakamların öncelikli vazifesi olduğu belirtilen tamimde, bunların yetkilendirilmesiyle ilgili maddelerin (İşkân Kanunu, madde 43-46) öncelikle gereğinin yapılmasına dikkat çekildi. Sürgün edilenlerin nakil işleminin parasız olduğu belirtilen tamimde topraklandırmaya özel vurgu yapıldı:

“İşkâna lazım topraklar [İşkân Kanununun] 21’inci madde[si] ile temin edilmiştir. Her tarafta milyonlarla dönüm topraklar mera, baltalık, fundalık, yaylak, kışlak namları altında köylerin, kasabaların ve şehirlerin sınırları içinde boş yatmaktadır [...] Vatanın muhtaç olduğu kesafeti dolduruncaya kadar bu boş yerlerden istifade etmek vatanın yüksek menfaatleri icabında bulunuyor.”

Tamimde, kanununun 24 ve 43’üncü maddelerinde barınmayla ilgili özel hükümlerin varlığına da işaret edildi.²¹⁴

Türkçe’den başka dillerin tasfiyesi, öncesinde başlatılan ‘*Vatandaş Türkçe konuş*’ kampanyası, 1930’lu yıllarda sürdürüldü. En azından bilinen bu tamim, kampanya türü veya diğer faaliyetlerde devletin rolünün anlaşılması açısından önemliydi. Resmen ‘kanda birlik’ için anadilin Türkçe değilse, ‘yasak, konuşma’ denildi! Devletin bu ‘Türkçe olmayanı tasfiyesi’ temel politikasında, esasında bir değişiklik yapılmış değildi!

‘Türk’e Ermeni ve Rum emvâli

İşkân Kanununun 21’inci maddesinde iskân edilecek muhacir, mülteci ve göçebelere verilecek gayrimenkulle ilgili yapılan müzakerede ‘metrûk’ olanlardan bahsedilmiş, ama maddeye yazılmamış²¹⁵ olsa da, genelde net olarak ifade edilen Ermeni’den ve Rum’dan metrûk olan emvâldi.

214 Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü Şube l’in İşkân Kanunu hakkında 18.7.1934 tarih ve 13350/5944 sayılı tamimi, *Idare*, Eylül 1934, sayı: 78, sf. 1462-1465.

215 *TBMM ZC*, IV/23-7.6.1934, sf. 67-69, 77, zabtın sonundaki 189 no’lu rapor, sf. 14-15 ve *TBMM ZC*, IV/23-14.6.1934, sf. 147.

Mülteciler, istilazedeler tercihen Ermeni emvâl-i metrûkesine yerleştirildiği gibi, bu tür Ermeni'den metrûk emvâller de, Rum emvâli yanı sıra mübadillere dağıtıldı. Mübadil Rum emvâli müsait olmayan mahallerde mütegayyibe [Ermeniler] emvâli verildi.²¹⁶

Sorunları çözüme kavuşturulmayan gayrimübadillere de, Yunan emlaki olarak tanımlanan mübadil Rum emvalinin verilmesi kararlaştırıldı.²¹⁷

Emvâlin dağıtılması ya da satımı sonrasında gündemde işlemlerin tamamlanması vardı. Ermeni ve Rum emvâli mübadile, harikzedeye, şark mültecisine dağıtılmış veya satılmış, ama işlemler tamamlanamamış ve dosyalar kapatılamamıştı.

Dahiliye Vekâleti, 2510 sayılı kanunla birlikte, bitmeyen bu işlemleri tamamlama kararlılığında, önüne bir tarih hedefi de koymuştu. Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü'nün *11 Ağustos 1934 tarihli tamiminde*, iskân işlerin 31 Aralık 1934 akşamına kadar bitirileceği ve 1935 yılına eski işlerden tamamen kurtulmuş olarak girileceği vurgulandı.

*17 maddelik 11.8.1934 tarihli tamimi*²¹⁸ özetliyorum:

Tamimde muhacir, *Türk, yabancı ve ecnebi* olarak sınıflandırıldı ve vatandaşlığa alımdan mülk transferine kadar tüm işlemler de buna göre yapılması öngörüldü. Tamimle, mübadele ve teffiz ile şark mültecileri ile harikzedelerin işlemleri tamamen bitirilmesi hedeflendi (madde 1-3). Ayrıca iskân işlemlerini yapmayanların, mahallini terk edenlerin, haklarını kaybedeceği öngörüldü (madde 16-17).

Vatandaşlığa alım: 4'üncü madde vatandaşlığa alımla ve muhacir ve mülteciler evrakını düzenlemekle ilgili olup, işlemler detaylı olarak belirtildi. Vatandaşlığa alımda, eksik işlemler 15 Ekim 1934'e kadar tamamlanacaktı ve alımda öncelik Türk ırkından olanaydı.

Metrûk parasız: Tamimin 5'inci maddesi iskân işlemleri ve verilecek gayrimenkuller hakkındaydı: Balkanlardan ve diğer yerlerden gelen Türkler ile "Türk kültürüne bağlı diğer Müslümanlar'dan iskân hakkını muhafaza edenlere, Ermeni ve Rumlardan metrûk ev, bina, arsa, dükkân, meda, samanlık, tarla ahır gibi gayrimenkul verileceği dört fıkra halinde sıralandı. Hatta "*Soyca Türk olmayan ve Türkçeden başka dil konuşan muhacirler*" hakkında İskân Kanunu'nun 11'inci maddesi hükümleri²¹⁹ tatbikinin asla unutulmamasına (madde 5/D fıkrası) dikkat çekildi. Muhacirlere gayrimenkuller hem parasız verilecek (madde 7, ayrıca madde 14), hem de 28 Mart 1931 tarihinden sonraki işlemler

216 Nüfus İşleri-1933, içinde: İskân Tarihçesi, sf. 32, 43, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4.

217 25.12.1929 tarih ve 8711 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 7, D: 63, S: 14.

218 Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü Şube I'nın İskân Kanunu hakkında 11.8.1934 tarih ve 15035/6599 sayılı tamimi, *İdare*, Eylül 1934, sayı: 78, sf. 1467-1473.

219 2510 sayılı kanunun 11'inci maddesindeki hükümler: 1- Anadili Türkçe olmayan toplu iskân edilmez, 2- İslâm olup da anadili Türkçe olmayanlar hakkında hükümet tedbir almağa mecburdur, 3- Kasaba ve şehre yerleşen ecnebinin [TC vatandaşı Hristiyan ve Museviler] oranı belediye sınıırı içinde toplam nüfusta yüzde 10'u geçemez.

içinse borçlandırılacaktı (madde 15). Fakat Birinci Umumi Müfettişlik mıntı-kası ile Kars'ta ve 1 numaralı [Türk kültürlü nüfusun yani Türklerin yoğunlaş-tırılacağı] mıntıkada gayrimenkuller *parasız* verilecekti.

Hemen tapu: 28 Mart 1931 tarihinden evvel kendi kendine veya hükümetin delâletiyle (madde 6) ve köylere gönderilmiş, ama toprak ile yapı verilmemiş olanların işgal ettiği (madde 12), adi iskânla²²⁰ verilen (madde 10) ve hükü-metin engellemediği köylere gidenlerin işgalindeki (madde 13) gayrimenkuller tasarruf eden muhacirlere tapulandırılacaktı.

Muhacirler arasındaki sorunların çözüm yeri mahkeme olup (madde 9), adi iskânı aşan gayrimenkuller geri alınacak ve ihtiyacı olana verilecekti (madde 6 ve 12).

Toprak tevzii: Muhacirlere toprak tevziatı [dağıtımı], toprağın tâbi olduğu yerin muhtar ve ihtiyar heyeti ve müstahakkı huzurunda vali veya kaymakam tarafından memur edilecek bir kişi tarafından yapılacaktı. Ölçmeden tevziat yapmak yasaktı. Verilen yer tevzi defterine kaydedilecek ve ilgili sayfa imzalanıp, mühürlenecekti. Bu tasdik temlik olup, tapuda bu topraklar aynen tescil oluna-caktı. Tahsisat kâfi olmadığı için halkın yardımından istifade edilecekti. Ancak bu yardımın derecesi ve miktarı da vali ve kaymakamların yazılı emriyle tespit olunacaktı. (madde 11)

Borçlandırılacak: Köylere ve kasabalara gerek mübadil ve gerek gayri müba-dil muhacirlerden iskân edilmiş olanlara adi iskân haddi derecesinde toprak verilmişse bunların toprak istihkakları tamamlanacak ve 28 yıl müddetle borçlandırılacaktı (madde 15). Böylece muhacirlerin tasarruf ettiği mülklerin tapulandırılması, parasız gayrimenkul verilmeyecek olanlarla ilgili gerekli borç-landırmanın yapılması, işlemlerinin bir an önce sonuçlandırılması hedeflendi.

Türk'e göre muafiyet: 1935 yılı başında yürürlüğe konulan İskân Muafiyetle-ri Nizamnamesi²²¹ toplam 50 madde olup, iskâna tâbi olanların özel muafiyet-leri hakkındaydı. Muafiyette öncelik, Türk ırkına göre belirlendi (madde 3) ve işlemlerin buna göre yapılması hedeflendi. İkinci derece kolaylık gösterilenler de, Türk soyundan olmayıp da Türk kültürüne bağlı bulunanlar [İslâm olanlar] olarak ifade edildi (madde 4). Altı bölümden oluşan nizamnamede, gelecek muhacirlerle ilgili muafiyetle ilgili düzenlemelere yer verildi.

İskânda öncelikli hedef, Türkçe'den başka dillerin tasfiyesiydi. İskân edilecek-lere verilecek veya ilgili kanuna göre satılacak ya da parasız verilecek mülkler Ermeni ve Rumlardan metruk gayrimenkullerdi.

220 Adi iskân, 19.3.1931 tarih ve 1771 sayılı kanunun 4'üncü maddesindeki cetvele göre belirlenmiş ölçü-de dükkân ve dönüm arazi, bütün yeri, sebze bahçesi ve bağla verilmesidir. (*DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 12, Ankara-1931, sf. 222-227.)

221 27.12.1934 tarih ve 2/1777 sayılı kararname ile onaylanan 27.12.1934 tarihli İskân Muafiyetleri Ni-zamnamesi, *Resmî Gazete*, 5.1.1935, sayı: 2898, sf. 4631-4634 ve *Sicilli Kavanini*, cilt: 14, Hazırlayan: Karakoç Sarkis, Cihan Kitaphanesi, 1935, sf. 575-584 ve *Idare*, İkincikânun 1935, sayı: 82, sf. 176-188.

2.3.3- NÜFUS İTHALİ VE SÜRGÜN

1908 Devrimi, millî meseleyi çözmek ve halka yapılan zulme, yoksulluğa son vermek gibi temel iki konuda derinleşmesi sağlamadı ve kadük kaldı. Bunu kanlı süreç izledi. İttihat ve Terakki'nin temellendirdiği ve Kemalistlerin üzerine bina ettiği Türk milliyetçiliği ekonomi politisinin 'öteki'ni tasfiyesi programıyla, 1915'te Ermeniler ve 1920-1922'de Rumlar Anadolu'dan yok edildi.

'Öteki'ni tasfiye programının netleştiği ve bizzat icra edildiği 1915, *Türk millî devlet* sürecinin başlangıcıydı ve 1920'ler de 1915'ler üzerine bina edildiği için tam bir süreklilik vardı. Süreklilik sonucudur ki, Hristiyan Ermeni ve Rum'a karşı tüm Sünni İslâm'ı yedeklemek kolaylıkla sağlanmıştı. Sünni İslâm'ın bu fonksiyonu sonucudur ki, ideolojik-politik cephaneyi oluşturmada önemli bir içerik oluşturmuştu.

Türk milliyetçiliği ekonomi politisinin 'öteki'ni tasfiyesi programında, Sünni İslâm unsurunda milleten Türk olmayanın yani gayri Türk ve gayri Sünni İslâm'ın hedeflenmesi, aslında Ermeni ve Rum'un tasfiyesinin gerçekleşmesinin zorunlu devamı bir icraattı.

Programı 1915-1920'lerde netleştiren *kurucu irade*, dün yedeklediği Kürtlere karşı belli plan hazırlığındaydı ve bunun icrasının projesini de belirledi. 1925'te *Şark Islahat Planı* hazırlandı ve 1935'e kadar ideolojik-siyasi altyapısı netleştirildi ve bu anlamda 1935'lerden itibaren 2510 sayılı *İskân Kanunu* ile 2884 sayılı *Tunçeli İdaresi Kanunu* icrasıyla iskân ve imha bir proje olarak birlikte uygulandı.

Özellikle nüfusun demografik yapısında hedeflenen gayri Türk'ün tasfiyesinin iki ayağı vardı. Birisi, kanlı pratiğinin yaşandığı Dersim'de olan iç göçün, devletin vatandaşına karşı harbi olan *dâhili harple* gerçekleştirilmesi ve diğeri de Türkiye dışarıdan getirilen nüfusun iskân edilmesi idi.

Türk devletinin Türkleştirme politikasının en aktif unsuru olarak uyguladığı iskânda kişilerin zamanla devlete karşı yükümlülüklerini yerine getirememesi nedeniyle, 1930-1938 döneminde işlemleri tamamlamak için çeşitli düzenlemeler yapıldı.²²² Bununla, muhacirin borcunda indirimle gidilmesi, ödenmeyen

222. *İlgili tamim ve talimatnameler:* 1- Maliye Bakanlığının yeni tebliğine göre muhacir 20 yılda ödeyeceği parada erken ödemesi halinde yüzde 6-30 arasında indirimle gidilecek. Buna göre 900 lira borçlu mübadil, peşin ödemede 530 lira ödeyecektir. (*Cumhuriyet*, 16.2.1930, sf. 2.) 2-Maliye Vekaleti, 8 taksitle Emlaki Milliye'den mal almış olanlardan taksitlerini vermeyenlerin mallarının müzayedeye çıkarılarak derhal satılmasını emretmiştir. (*Cumhuriyet*, 11.11.1932, sf. 2) 3- 16 Haziran 1936 tarihli talimatnameyle, ilgili mevzuat gereği muhacirlerin bir yıl boyunca meccanen [parasız] iâşe edilmesi, tohumluk ve yemeklik buğday verilmesi gibi düzenlemeler yapıldı. (16.6.1936 tarih ve 2/4843 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan talimatname, *Resmî Gazete*, 2.7.1936, sayı: 3345, sf. 6887-6888.) 4- Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinin 16 Nisan 1937 tarihli tamimi, adiyen iskân edilmiş gayrimenkullerin tapuya tescili hakkındadır. (Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinin 16.4.1937 tarih ve 19 sayılı tamim, *Resmî Gazete*, 22.7.1937, sayı: 3663, sf. 8504.) 5- 17 Mayıs 1937 tarihli kararnameyle yürürlüğe konulan talimatname, ilgili mevzuat gereği Türkiye'ye gelecek muhacirlerin, yanında getireceği kereste ve eşyalarla bunların nakli ve vergi ile masraflar hakkındadır. (17.5.1937 tarih ve 2/6605 sayılı kararname yürürlüğe konulan talimatname, *Resmî Gazete*, 27.5.1937, sayı: 3615, sf.

mülkün müzayedeye satılması, parasız iâşe vesaire yardım yapılması, geçmiş vergilerin terkin edilmesi hedeflendi.

628 bin muhacir ve mülteci

1933 yılı itibariyle, o tarihe kadar gelen muhacirler ve mültecilerin durumu değerlendirildi. Buna göre '*millî savaştan beri on yılda*' mübadil ve muhacir namı altında 157.736 ailede 628.305 nüfus iskân edilmiştir. Bu ailelerin 107 bini ev ve 16 bini arsa alarak iskân edildi. 10 bin aile de adi iskân hakkını kaybetti. Bunlara 15.201 parça emlak ve 6.230.971 dönüm arazi tahsis edilmiştir. Arazilerin 5.983.142 dönümü tarla, 159.370 dönümü bağ ve 88.459 dönümü bahçeydi. Aslında araziler muhacir ve mübadillere ölçülerek verilmesi gerekirken, kâfi miktarda fen memuru ve mühendis bulunmaması yüzünden tevziat ölçülmeden defterlerdeki miktar üzerinden yapılmıştı. Bunun için arazinin hakiki miktarı 10 milyon dönümden fazlaydı.²²³

35 bin şark mültecisi: Ruslar şarkı işgal ettiğinde batı Anadolu'ya akıp gelen halka Şark Mültecileri denildi. Bunlar, başka tarafa sürülenlerden boş kalan yerlere yerleştirildi. Şark mültecileri meselesi Meclis'te pek çok kez gündeme geldi.²²⁴ Şark mültecilerin bir kısmı memleketine döndü, bir kısmını da oldukları yerde kalmayı tercih etti. 10 yılda şark mültecilerden iskân görenlerin miktarı 9145 aile, 35.017 kişidir. Adi iskân haddi dâhilinde olan miktar parasız verilmiştir.²²⁵

284.392 muhacirin adi iskânı: Gelen Balkan muhacirleri için düşünülen şey muhtaç olanlarını adiyen iskân edip üretken bir hale getirmekti. Adi iskân görebilmek için muhtaç olma şart koşulmuş olduğundan muhtaç olmayanları iskân görmemişlerdi. Türk Kurtuluş Savaşı sonrasında on yılda adi iskân gören muhacirler miktarı 58.027 ailede 284.392 nüfus olup, bunlara 40.692 ev, 3592 dükkân, 6321 parça arsa, 1.567.472 dönüm tarla, bağ ve bahçe veril-

8140.) 6- Maliye Vekâletinin 26 Haziran 1937 tarihli tamimle, 2510 numaralı kanunla muhacir ve mültecilere bahşolunan muafiyetin tatbik şekli düzenlendi. (Maliye Vekâletinin 26.6.1937 tarih ve 22101/16-17862/34 sayılı tamimi, *Resmî Gazete*, 13.12.1937, sayı: 3781, sf. 9061-9062.) 7- 25 Nisan 1938 tarih ve 3374 sayılı kanunla, satılan gayrimenkullerin geçmişte tahsil edilmemiş vergiler ve belediye aîr resim terkin edildi (madde 1) ve satılmayan gayrimenkullerin dahi satılmasında vergi ve resminin aranmayacağı (madde 2) hükmü getirildi. (25.4.1938 tarih ve 3374 sayılı Gayrimübadillere Tahsis Edilen Malların Vergileri Hakkında Kanun, *Resmî Gazete*, 2.5.1938, sayı: 3896, sf. 9775.) 8- Maliye Vekâletinin Maliye Vekili'nin 171 sayılı tamimiyle, 2510 numaralı İskân Kanununun 37'nci maddesindeki Kazanç Vergisi muafiyetinin izahatı yapıldı. (Maliye Vekâletinin Maliye Vekili N. M. E. Tekeli imzalı 171 sayılı [tarih yok] tamimi, *Resmî Gazete*, 23.8.1938, sayı: 3993, sf. 10472.)

223 Cumhuriyet 1933-*İdare*, sf. 156-157; Nüfus İşleri-1933, Hulâsa: sf. 1-2, İlişik sayı: 6 ve 9, BCA- F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4.

224 *TBMM ZC*, I/3-31.7.1336 (1920), sf. 21-30; *TBMM ZC*, I/3-21.8.1336, sf. 364; *TBMM ZC*, I/6-28.11.1336, sf. 88; *TBMM ZC*, I/4-11.9.1336, sf. 89-93; *TBMM ZC*, I/6-9.12.1336, sf. 269-270; *TBMM ZC*, I/6-13.12.1336, sf. 333-334; *TBMM ZC*, I/7-27.12.1336, sf. 52; *TBMM ZC*, I/28-31.3.1339 (1923), sf. 252-279; *TBMM ZC*, I/28-1 ve 3.4.1339, sf. 295-301 ve 321-322, 350.

225 Nüfus İşleri-1933, İskân kısmı, sf. 22-23, BCA- F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4; Cumhuriyet 1933-*İdare*, sf. 157-158.

miştir. Bu araziden 58.816 dönümü bağ, 8359 dönümü bahçeydi.²²⁶

4,5 milyon dönüm: 136.355 aileden müteşekkil 499.000 nüfuslu mübadil, gayri mübadil, mülteci ve harikzede 88.700 haneye iskân edildi, 4-5 milyon dönüm arazi, bağ, bahçe ve 4,3 milyon eşcarı (ağaçları) dağıtılmıştır.²²⁷

20 milyon lira harlandı: Nüfus İşleri Umum Müdürlüğünün 12.8.1933 tarihli raporunda, 1923-1933 döneminde bütçeye 28,3 milyon lira kondu ve bunun 20,3 milyon lirası harlandı. Şark mültecilerine, batıda yanan yurtlarına dönen garplılara, mübadillere verilen hanelerin tamirine, yeni köy inşasına mübadil muhacirlere yapılan bütün masraflar için toplam 20 milyon lira harlandı. Raporda Cervel 13'te bütçeye konan 28.298.210 liranın dökümü ve Cetvel 14'te 20.297.498 liranın İmar ve İskân vekâleti Sarf Olunun Tediyeat yekûnlarının dökümü verildi. 20,3 milyon liralık gider bütçesinin 1,6 milyon lirası maaş ve ücret, 368 bin lirası masraf ve 18 milyon lirası da umumi masraftı.²²⁸

İskânda 5 yıllık plan

İskân projesinin mühendislik çalışmasını gerçekleştiren *Nüfus Umum Müdürlüğü*'nün 1935 yılı sonrasında 5 yılda Türkiye dışından yapılacak nüfus transferiyle ilgili bir belirleme yaparken, iç nüfus transferi konusundaysa bir rakam belirtmemiştir. Buna göre 107.000 evde 538 bin muhacirin iskân maliyeti 30 milyon liraya yaklaştı. İskân plan hedefi Trakya'ya 263 bin ve 1. Umumi Müfettişlik bölgesine 250 bin ve diğer vilâyetlere 25 bin muhacir yerleştirilmesi olarak belirlendi. Bunun bütçesi Trakya ve 1. Umumi Müfettişlik bölgesi 11'er milyon lira, diğer vilâyetler 1,1 milyon, aşiretlerin iskânı için 1,2 milyon ve istimlâk edilecek çiftliklere 5 milyon lira olmak üzere yaklaşık 30 milyon lira olarak tahmin edildi. 538 bin muhacirin getirilerek yerleştirilmesi ve istihkaklarının verilerek müstahsil hale getirilmesi ve seyyar aşiretlerin iskânı ve bütün bunlara toprak satın alınması için belirlenen senelik tahmini bütçe 6 milyon liraydı.²²⁹

Dersim'de aileler parçalandı

TC dışarıdan gelen hatta gelmesi teşvik edilenleri köy köy iskân ederken, sürdüğü kendi vatandaşı Dersimli aileleri haneler bazında parçaladı ve her bir haneyi *4 kişi* olarak belirledi. Yani aile 10 veya 8 kişiye 4 kişiye göre haneler oluşturularak aileler parçalandı.

Hüseyin Aygün'ün *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân* çalışmasında yer alan belgelerden öğreniyoruz ki, detaylı bir hazırlıkla aileler parçalanmıştır. Devle-

226 Cumhuriyet 1933-*İdare*, sf. 154-156, 198-199. Gerçi sf. 199'da muhacir rakamı: 248.392 nüfus yazıyor. N.O.

227 Nüfus İşleri-1933, içinde: İskan Tarihçesi, sf. 22, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4.

228 Nüfus İşleri-1933, Hulâsa, sf. 2-3, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4; Cumhuriyet 1933-*İdare*, sf. 208.

229 Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 65-66.

tin yaptığı plana göre hane sadece 4 kişiden ibaret olacak şekilde belirlendiği için çekirdek aileler dağıtılmıştır.²³⁰ Nitekim Bursa'ya iskân edilen Dersimliler hanesi 4 kişiydi. Bursa'ya 110 köye, 200 hane ve 800 nüfus Dersimli iskân edilmiştir.²³¹

Sürgün Dersimli hanesi 4 kişi olarak iskân ederken, Balkanlardan ve Kafkaslardan gelen Pomak, Boşnak ve Kafkas göçmenleri köy köy iskân edilmişlerdi. Hatta bu göçmenlerin iskânı için, sadece boşaltılan Rum ve Ermeni köyleri değil, 1950'li yılların başında Rum ve Ermeni mezarlıkları dahi kullanılmıştı.²³²

Aşiretleri ve Çingeneleri 'serpiştirmek'

Dersim özelinde bu serpiştirme tam bir imha yöntemi olarak uygulandı. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'ya göre, aşiretleri silmek millî vahdetin bir unsuruydu. Vekil böyle değerlendirdince, elbette kendine bağlı Nüfus İşleri Umumum Müdürlüğü'nün de öncelikli görevi buydu.

Aşiret varlığının yarattığı sorunlara işaret eden Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, listesinin elinde bulunduğunu belirterek, şarkta 200'den fazla aşiretin olduğuna dikkat çektikten sonra, "Bunları [aşiretleri] silmeyecek olursak, bir zaman sonra karşımıza Haydaranlı, Yusufanlı diye birçok kimseler çıkacaktır. Binaenaleyh bunu birden kaldırmak lazımdır. Bunu kaldırmak milli vahdetin esasları icabıdır" dedi.²³³

Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü'nün 12 Ağustos 1933 tarihli raporunda, iskân işlerini yapmak üzere İskân Dairesinin kurulduğu ve 30 Mayıs 1926 tarih 885 sayılı İskân Kanunu'nun 3'üncü maddesinde hükümete, aşiretleri uygun yere nakliyle iskân etme ve casusluktan şüphelenilenleri eşhasları sınırdan uzaklaştırma görevinin verildiği ifade edildi. Devamında, memleket dâhilinde bugün Türk, Kürt ve Arap olarak muhtelif aşiretler göçebe halinde dolaşanların miktarı tam olarak tespit edilemediği ifade edilse de mevcut aşiretlerle ilgili verilen döküm şöyledir:

51.397 kişilik 44 adet Türk, 90.899 kişilik 48 adet Kürt ve 25.760 nüfuslu 6 adet Arap ki toplam 168.056 nüfuslu 98 adet aşiret bulunmaktaydı. Böyle ifade edilse de, aynı raporda aşiretler isim isim ve vilâyet vilâyet dökümünün yapıldığı 'İlişik sayı: 10'da verilen bilgi şöyleydi: Aşiretlerin 67.583'ü Türk, 122.941'i Kürt ve 25.760'ı Arap olmak üzere toplam 216.284 idi.

1923-1933 döneminde aşiretlerden sıhhi, iktisadi, idari ve siyasi sebeplerle bir yerden bir yere 1457 evde, 8277 kişi sürüldü. Ayrıca 1260 evde, 5544 kişi de

230 Hüseyin Aygün, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân*, 2. baskı, Dipnot Yayınları, Ankara-2009, sf. 115-116, 126, 143-144.

231 Raif Kaplanoglu-Ozan Kaplanoglu, *Bursa'nın Göç Tarihi*, Nilüfer Belediyesi, Bursa-2014, sf. 217.

232 Köylerin listesi için bakınız, Raif Kaplanoglu-Ozan Kaplanoglu, *Bursa'nın Göç Tarihi*, Nilüfer Belediyesi, Bursa-2014, sf. 66-68, 100-138, 155, 205-207, 245-246.

233 TBMM ZC, devre: IV, cilt: 23, 21.6.1934 tarihli oturum, sf. 246.

iskân edildi. Böylece 13.821 aşiret mensubu bulunduğu yerden bir başka yere götürüldü. Aşiretler toplu değil, *serpiştirme usulüne* göre iskân edilmekteydi.

Raporda casusluk nedeniyle yapılan iskân bilgisine de yer verildi. Birinci Umumi Müfettişlik bölgesinde 475’i Zilanlı, 220’si Sasunlu, 24’ü Molla Abba-soğulları ve 180 nüfus daha olmak üzere 899 kişi Batıya, Trakya’ya, Çanakkale, Bolu, Burdur’a sürüldü. Keza Yozgat Kediler köyünden 17 ailede 94 kişi Kütahya’ya yerleştirildi. Böylece casusluktan sürülenler toplamı 993 kişidir.

Raporda, dağınık köyleri birleştirmekle yeterince meşgul olunamadığı, bundan sonra bu işin yanı sıra aşiretleri tespiti yönelik çalışmaya devam edileceği ve önceliğin Çingeneler’de olduğu vurgulandı. Aşiretlerin iskânı yanı sıra heyelan gibi gerekçelerle de Karadeniz’de insanlar iskân edildi.²³⁴

Nüfus Umum Müdürlüğü 1935’teki raporunda da, aşiretlerin seyyarlığına son vermek onları yurtlandırmak ve yerleştirmekle, bunların kanunu mükellefiyetlerden varestede kalmalarına son verilmiş olacağı belirtildi. Aşiretlerin iskânında devlete ait boş topraklardan ve çiftliklerden toprak tahsis edileceği vurgulandı ve yıllık tahsisatın 250 bin lira olacağı öngörüldü.²³⁵

Aşiretleri izlemek ve fişlemek devletin merkezi bir faaliyetiydi. Aşiretlerin nüfusundan, diline, Alevi-Kızılbaş olmasına, hangi isyana katıldığına, elinde bulunan silaha, oturduğu mıntıkaya, hükümet güçleriyle ilişkisine kadar kayda alındı.²³⁶ Bu kayıt fişine göre aşiretlerin hangisinin iskân edileceği ya da hangisine mülk verileceği belirlendi ve bu politika, Kürtleri asimile etmenin bir aracı olarak kullanıla geldi.

‘Çingeneler de...’: İskânda hedeflenen kitlerden biri de Kıptiler yani Çingenelerdi.²³⁷ Yapılacaklar genelgeyle belirlendi. Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü’nün vilâyetlere gönderdiği 25124 sayılı tamimini özetliyorum:

Kıptilerin mahalli iskânlarını terkle bazı vilâyetlerde yoğunlaştıkları ve oralarda asayiş ve inzibatı ihlal ettikleri ve tekrar geldikleri mahallere iadelerinde zorluklar yaşandığı vilâyetlerden gelen bilgilerden anlaşılmıştır. Bu kimseler

234 Nüfus İşleri-1933, Hülâsa, sf. 2 ve İskân kısmı, sf. 24-27 ve İlişik sayı 10’da Aşiretlerin listesi, sf. 1-6, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4; Cumhuriyet 1933-*İdare*, sf. 158-159, 200-205.

235 Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 49.

236 *Aşiretler Raporu*, Kaynak Yayınları, 1. baskı, İstanbul-1998; *Dersim*, Jandarma Genel Komutanlığı’nın Raporu, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul-2000.

237 Sosyal Demokrat Hınçak Partisi militanı Paramaz, 1897’de mahkemede Çingenelerin de bir Anadolu halkı olduğu dersini verdi. 12 Eylül’ü yaşamış ve 1970’lerin ortasından beri barikatın arkasında biri olarak, Anadolu halkları sayılırken, Çingenelerin anıldığını hiç hatırlamıyorum. Paramaz yoldaşın 1897’de Van’daki mahkemede savunmasında ifadesi şudur: “Bizim istediğimiz eşitlik, biz katı milliyetçi değiliz, bizim talebimiz Ermeni, Türk, Kürt, Alevi, Laz, Ezidi, Süryani, Arap ve Kıptilerle birlikte eşit koşullarda yaşamaktır. Bir devrimci olarak bu hedefe ulaşacağımıza inanıyorum.” (Kadir Akın, *Ermeni Devrimci Paramaz*, Dipnot Yayınları, 2. baskı, Ankara-2015, sf. 57.) Paramaz ve 19 yoldaşı 15 Haziran 1915’de idam edildi. (*Paramazlar Beyazıt’ta 20 Darağacı*, derleyen: Yetivart Çopur-yan, çeviren: Aris Nalci, 1. basım, Evrensel Basım Yayın, İstanbul-2015.) Paramaz’ın savunması tam bir manifesto, Anadolu’nun eşit halklarından biri de Kıptiler yani Çingenelerdir. 1897’den 2016’ya aynı talebin mücadelesini veriyoruz; nokta. N.O.

hakkında mecburi ikamet kanunun daha büyük bir itina ile tatbiki fırarlarına meydan verilmemesi için icap eden tedbirlerin alınması belirtilmiştir.²³⁸ Devletin Çingenerler hakkında yapılacak işlem olarak belirlediği serpiştirilmesiydi.

1932'de kapalı olan ifade, 1939'da açıktan yazılmış ve Çingenerler aşağılanmış, resmen ayrımcılığa tabi tutulmuştur. 1939 yılı başında Emniyet Umum Müdürlüğü'nün tamimi de devletin Çingenerler politikasının kapsamlı özetiydi:

Yurdun muhtelif yerlerine dağılmış bulunan seyyar Kıptilerin birtakım hareketlere teşebbüs ettikleri ve ezcümle "hayvan hırsızlığı yaptıkları vekayi ve şikayetlerle öteden beri malûm" bulunmaktadır. 2510 sayılı İskân Kanunu hükümleri gereği vilâyetlerce mıntukaları dâhilindeki Çingene ve göçebeler hakkında bihak-kın [gerçekten] tatbiki suretiyle artık bu hale nihayet verilmesi lazımdır.

Hülâsa: Sözü geçenler hakkında iskân ve serpiştirme muamelelerinin seri-an tatbikiyle beraber bu muamelelerde netice alıncaya kadar kanunun sarih hükümlerine uygun olarak alınacak idari ve esaslı tedbirlerle gezginciliğe bir an evvel son verilmeliydi. Hayvan hırsızlığının tamamen önüne geçilmesi için mütecasirlerinin [yapanların] şiddetli takipleri ile behemehal meydana çıkarılmalı ve bu husustaki şikayetlere meydan bırakılmamalıydı.²³⁹

Tamimde Çingenerler bu denli aşağılanmıştı. Aşiretler için şekavet vesaire olan TC resmi dili, TC vatandaşı Çingenerler için daha fazla ayrıştırmacı ve aşağılayıcı ve hedef göstericiydi. Aşiretler ve Çingenerlerden asimile edileceklerin, serpiştirme usulüyle belirlenen mıntıkaya iskânı önerilmekteydi.

Trakya'ya 263 bin muhacir

Nüfus Umum Müdürlüğü, Trakya özelinde yaptığı planda, belirlenen nüfus yoğunluğunun gerçekleşmesi için 1935'te 614 bini aşan nüfus toplamının sonraki yıllarda iskân politikasıyla 640 bin kişinin de yerleştirilmesiyle 1,2 milyonu aşması hedeflendi. Planlanan artışın gerçekleşmesiyle şehirlerin nüfusu Edirne'nin 222 binden 422 bine, Tekirdağ'ın 166 binden 366 bine, Kırklareli'nin 137 binden 267 bine çıkması hesaplandı.²⁴⁰

Nüfus Umum Müdürlüğü'ne göre Trakya'ya 1930'un ikinci yarısında 5 yılda muhacir olarak iskân edilecek nüfus 263 bindi. Bunun 90 bininin 1935 senesi içinde ve kalan 173 binin de gelecek dört senede alınması kararlaştırıldı. Ayrıca Trakya'ya iskân edilmesi planlanan 263 bin nüfusu topraklandırmakla ilgili yapılacaklar da belirlendi. İskân Kanunun 21'inci maddesine göre bütün millî topraklardan başka Trakya'da mevcut büyük ve küçük bataklıkların kurutulması suretiyle elde edilecek topraklarla bir kısım çiftliklerin 1505 sayılı kanuna tevfikân

238 Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü'nün vilâyetlere gönderdiği [tarih yok] 25124 sayılı tamimi, *Idare*, Birincikânun 1932, sayı: 57, sf. 1407-1408.

239 Dahiliye Vekâleti Emniyet Umum Müdürlüğü Şube 6'nın umumi müfettişliklere ve valililere gönderdiği [tarih ve sayı yok], *Idare*, Birincikânun 1939, sayı: 141, sf. 1215-1217.

240 Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 23, 74.

istimlâkinden elde edilecek topraklardan istifade edilecekti. Dağıtılacak toprak kapsamında olan Trakya'da bulunun 2,3 milyon dekarlık 178 çiftliğin önemli bir kısmını Türk kültürüne bağlı olmayan zümreye ait olduğu tespit edilmiştir.²⁴¹

Nüfus Umum Müdürlüğü Trakya'da büyük toprak sahibi olanların kimliğini Türk kültürüne bağlı bulunmayan [İslâm olmayan] bir zümre diyerek Hristiyanlara ya da Musevilere dikkat çekmiş olmaktaydı. Mübadeleyle Rumlar Trakya'dan temizlendiği için, geriye Yahudiler kalmaktaydı. Anlaşılan 1934'te Trakya'da imha operasyonu kurbanı olan Yahudilerden geri kalanlar da hedefti.

Şarka 250 bin muhacir planı

Nüfus Umum Müdürlüğü, 2510 sayılı kanunun 2'nci maddesine göre Türklerin iskân edileceği 1 sayılı iskân mıntıkası olarak belirlenen mıntıkaya yıllık 50 bin olmak üzere beş senede 250 bin göçmenin nakil ve iskânı yapılabileceğini planladı. Muhacirleri ikiye ayırmak mümkündü.

Birinci kısmı Rusya ve İran'dan göçenlerle, Karadeniz kıyılarından toprağı az veya hiç toprağı bulunmayan halkın nakli suretiyle beş senede Van gölü şimal, garb ve cenubu garbi kısımlarını, Muş ovasını 50 bin nüfusla doldurmaktı. Diğer 200 bin nüfus göçmeni de Romanya, Bulgaristan, Yugoslav Türkleri teşkil edecekti. İlk sene icraatıyla Palu ve çevresini, şarka doğru Genç ve Çapakçur sahalarını Türk kitlesiyle doldurmak ve bu suretle Muş ovasıyla birleştirmekti. Bu sırada Karadeniz sahilinin topraksız halkı da Tercan-Pülümür, Erzincan, Kemah sahalarında iskân edilecekti. Beş senede şarka iskân edilecek 250.000 nüfusun yerleştirilmesinin masrafı: Kalem kalem belirlenen tutar, 15,2 milyon liraydı.²⁴²

Muhacir iskânı planı gerçekleştirilememiş olsa da, asimilasyona yönelik politikaya hız kesmeden devam edildi. İnönü'nün Kürdistan raporu ve Nüfus Umum Müdürlüğünün saha çalışması sonrasında belirlenen nüfus dizayn planlamasıyla, bugün rahatlıkla görebileceğimiz gibi, Kürt nüfus yoğunluğunu tasfiye etmek amacıyla *Maraş'tan Elazığ'a ve Van'a bir 'Türk Merkezi' hattının* oluşumunun temeli atılmış olmaktaydı.

2.3.4- DERSİM SÜRGÜNLERİ DÖNDÜ (MÜ?)

İskân mevzuatında köklü değişiklik 1947'de 5098 sayılı kanunla²⁴³ yapıldı. İskân Kanunu'na yeni hükümlerin eklendiği maddeyle, sürgün edilenlerin geri dönmesine izin verildi. 5098 sayılı kanun, 15 maddeydi. Kanunun 12'nci maddesi 2510 sayılı İskân Kanununa eklenen hükümleri düzenledi:

²⁴¹ Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 22.

²⁴² Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 19, 41-46, 65.

²⁴³ 18.6.1947 tarih ve 5098 sayılı İskân Kanununun Bazı Maddelerinin Kaldırılmasına, Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Yeniden Bazı Madde ve Fıkralar İlavetine Dair Kanun, *Resmî Gazete*, 24.6.1947, sayı: 6640, sf. 12542-12544; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 28, Devlet Matbaası, Ankara-1947, sf. 1322-1327.

Yasak bölgeye yönelik yapılan belirlemenin aynen devam etmesi belirtilerek, “Ağrı, Sason [Sasun], Tunceli [Tunçeli] ve Zeylân yasak bölgelerine Bakanlar Kurulu kararı olmadıkça hiçbir kimsenin girmesine, iskân ve ikametine izin verilemez” denildi (madde 12/1).

Kanunun yürürlüğe girmesinden önce Bakanlar Kurulu kararıyla sürülmüş olanların yerlerinde oturma mecburiyetiyle haklarındaki bütün kayıtların kaldırıldığı belirtildi (5098 sayılı kanun, geçici madde 1). Deniyor ki, sürgün edilenler dönebilir, ama hâlâ köyü ve toprağı yasak bölge kapsamında olduğu için bir başka yere gidecektir. Dönüşün kendisi bile ikinci bir sürgündür!

Sürgündekilerin dönmesine izin verilmesiyle yapılacaklar da 8 madde halinde belirlendi (5098 sayılı kanun, geçici madde 2):

1. Kanun neşrinden itibaren bir yılda yasak bölge halkından olanlar eski illerinde veya bu illere civar illere yerleştirilebilir. Bu kişilerle evvelce verilen topraklar geri alınır.
2. Devlete intikal etmiş ve istihkak mazbataları karşılığında hiç mal almamış olanlara, mazbata muhteviyatı olan mallar tamamen geri verilir. İade mümkün değilse Hazine, mazbatanın dört misli nakdi ödeme yapar. İstihkak mazbataları karşılığında tamamına veya bir kısmına mukabil mal almış olanların namılarına tescil edilmiş olsun olmasın bu malları geri alınmaz. İstihkak mazbatasında bakiye kalan miktar hakkında yukarıda hükme göre ödeme yapılır [yani Hazine dört misli nakdi ödeme yapar]. 1948 yılı sonuna kadar bulundukları yerin en büyük mülkiye memuruna başvurmaları ve Hazine’nin, bu gibi istihkakları 1949 yılı sonuna kadar ödemesi mecburidir.
3. Dönenler tasfiye edilmeyen mallar üzerinde her türlü tasarrufla serbesttirler. Hükümetçe tasfiye olunmuş ve satış bedelleri sahiplerine ödenmiş veya ödenmek üzere emanete alınmış gayrimenkuller hakkında hiçbir iddia dinlenmez. Yurtlarına dönenler, mallarını tasarruf etmek istediklerinde, bu tarihten itibaren kendilerine hükümetçe iskân yoluyla verilen gayrimenkuller geri alınır.
4. Kanunun neşrini takiben yılsonuna kadar, aynen iade edilen arazi ve binaların vergisi alınmaz, ama tahsil edilen vergiler de geri verilmez.
5. Hazine adına tescil edilmiş olup da bu suretle geri verilmesi gereken gayrimenkuller eski sahiplerine tescil işleminden harç ve resim alınmaz.
6. Serbest kalanlar, gidecekleri yerlere kadar bir defaya mahsus olmak üzere parasız sevk edilecekler.
7. Serbest kaldığı halde iskân isteğinde bulunmayanlar, yerlerini terk ettikleri takdirde verilen gayrimenkuller hakkında, 2510 sayılı kanunun 30’uncu madde hükmü uygulanamaz [yani bu gayrimenkuller satılabilir, bağışlanabilir ve haczedilebilir].

8. Mal alınıp da mahsubu yapılmayan mazbatanın kalan bakiyesi, bütçeye irat ve masraf kaydedilir.

1947'deki özellikle Dersim'den sürgün edilenlerin dönmesiyle kanun öncesinde de benzer uygulama yapıldı. 1927'de sürülenlerin bir yıl sonrasında memleketlerine iadesiyle ilgili kanuni düzenleme sonrasında sürülen 1480 aileden ve daha başka yerden sürülmüş olanların bir kısmının dönmesi sağlandı. 1928 yılında yedi tane kararnameyle²⁴⁴, 1178 sayılı kanun gereği, şarktan garba sürülen 705 kişinin memleketine iadesine karar verildi.

1929'da iki kararnameyle de tek tek ismi sıralanan 1'er Midyatlı, Siverekli, Çemişgezekli ve Liceli olan 4 kişi ve Dersimli 2 kişi olmak üzere 6 kişinin memleketine dönmesi kararlaştırıldı.²⁴⁵

1947'deki kanunla Dersim'den garba sürülenlerden köyüne dönenler, Tunçeli Mebusu Necmeddin Sahir Silan'a gönderdikleri mektuplarda köylerinin yakıldığını ve mallarının-mülklerinin yağmalandığı için zor durumda olduklarını belirtmişlerdir. Bunlardan bir örnek:

Ovacık Konaklar köyünden Veli Derman 'Değerli Tunçeli Milletvekili Sayın Necmeddin Sahir Silan' hitabıyla yazdığı 10.11.1947 tarihli mektubunda, döndüklerini, ama malına ve mülküne sahip olamadığını, müracaatlarına rağmen sorunların çözülemediğini belirterek, hayırlı haberler beklediğini yazmıştır.²⁴⁶

Yasak bölge veya askeri gerekçelerle sürülen ve iskânda ailesi parçalanmış insanlar, 8-10 yıl sonra dönmelerine izin verilse de yukarıdaki mektuptaki dram günlük hayatının bir parçası haline gelmiştir.

İşte bu, Dersim'deki medenileştirme askeri harekâtının sonucu olarak TC vatandaşı Dersimliye yaşatılmıştır!

1947 yılındaki kanuni düzenlemeyle, Dersim ya da diğer yasak bölge halkından sürülen Kürtlere, hem dönme hem de malının iadesi ve tazmini konusunda bir düzenleme yapıldı. Hiç tereddüt yok ki, sürgün edilen ve dönen Kürtler imhaya tâbi tutuldu, devletin yaptığının özü budur.

1915'de sürülen ya da 1920'lerde Osmanlı parçalandıktan sonra Türkiye dışında kalan Ermenilere ve Rumlara böylesi bir hak tanınmadı. Bu temelde icraata yönelik bir ayırımdı. Kürtlerin mülkü tasfiyeye tâbi tutulmuş olsa da, iade veya tazmin önemliydi, Ermeni ve Rumlar için bu durum çok çok istisnai

244 19.2.1928 tarih ve 6205 sayılı kararname (BCA-Katalog, F: 030.18.1.1/K: 27, D: 82, S: 4), 7.3.1928 tarih ve 6291 sayılı kararname (BCA-Katalog, F: 030.18.1.1/K: 28, D: 15, S: 6), 11.3.1928 tarih ve 6306 sayılı kararname (BCA-Katalog, F: 030.18.1.1/K: 28, D: 16, S: 1), 8.4.1928 tarih ve 6401 sayılı kararname (BCA-Katalog, F: 030.18.1.1/K: 28, D: 20, S: 16), 18.4.1928 tarih ve 6450 sayılı kararname (BCA-Katalog, F: 030.18.1.1/K: 28, D: 23, S: 5), 13.5.1928 tarih ve 6602 sayılı kararname (BCA-Katalog, F: 030.18.1.1/K: 28, D: 30, S: 17) ve 3.10.1928 tarih ve 7184 sayılı kararname (BCA-Katalog, F: 030.18.1.1/K: 30, D: 59, S: 18).

245 17.4.1929 tarih ve 7899 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 4.8.1929 Sayı: 1258, sf. 8055; 23.10.1929 tarih ve 8481 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 30.11.1929 Sayı: 1358, sf. 8548. Ve 7899 sayılı kararnamede Dersim, Elazığ kazası olarak yazılı.

246 Tarih Vakfı-6, sf. 77-88, 183-184, 193-194.

vakalar dışında asla geçerli değildi. Kürtlere böyle bir devlet uygulamasının yaşatılmasının temel nedeni, asimilasyondur. Bu anlamda nihai hedef Türkleştirme olup, Kürtleri tasfiye faaliyeti uzun vadeliydi. Ermenilere ve Rumlara yönelik tasfiyeyse kısa vadeliydi. Diğer bir deyişle Hristiyanlar kısa vadede canıyla ve malıyla tasfiye edilirken, Kürtlerde tasfiye uzun vadede hedeflendi. Esasta farklılık olmayıp, sadece süre itibarıyla bir farklılık vardır. Toplumsal hayatın akışına kısa vadede bent koymanın sonucuydu soykırım!

2.4- 1930'LAR HAZIRLIĞI VE DERSİM

Osmanlı'nın Kürdistan ve Dersim ıslahı için belirlediği devlet politikası, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras, '*tedib, tenkil, temsil ve taktik*'le detaylandırılan imha, asimilasyon ve sürgün politikasıydı. Islah yani reform da, asimilasyon ve imha ve sürgünün ambalaj malzemesiydi. Cumhuriyet'te Türk millî devletinin ekonomi politikasında "Kürtlere ne yapılmalı?" sorusuna cevap arayan raporlardaki²⁴⁷ tedbirlerin ortak noktasını, "Askeri güçle bastırmak, silah toplamak, Kürtleri garba sürmek, Türk muhacirini şarka yerleştirmek, aşiret sistemine son vermek, Kürtçeyi yasaklamak" olarak özetlemek mümkündür.

1915'lerden 1920'lere ve 2016'lara asırlık geçmişte devlet zihniyetinde değişim var mı? Soruya evet demek mümkün değildir. Asırlık geçmiş, imhanın ve zulmün pratiğidir. Bugün de devam etmektedir.

Başvekil İsmet, Kürdistan vilâyetlerinde yaptığı seyahat sonrasında hazırladığı rapor, genelinde Kürdistan'da ve özelinde Dersim'deki asimilasyon ve imha programının temel materyalidir. Dersim'de yapılan, devletin vatan-daşına bir dâhili harbidir. Dâhili harp, 1915'ten bugüne belli dönemlerde uygulana gelen yapısal devlet politikasıdır. Bunun temel unsuru dâhili harbin merkezi olacak birimler oluşturmaktır. Birim, güçlü askeri varlığıyla çevresine devletin varlığını pekiştiren, ekonomik, sosyal ve kültürel donanımıyla birer çekim merkezidir. Türkleştirme politikasının donanımlı yerleşim birimi olan *Türk Merkezi* ile nüfus ve toprak bütünlüğünün parçalanması hedeflendi. 1930'lardan bugüne geçen pratiğin sonucu, parçalanmanın gerçekleşmiş olduğudur.

Şark Islahat Planı Encümeni azası Mustafa Abdülhalik'in raporunda Kürdistan'da çizdiği menzil hattı, İnönü'nün raporunda ve Nüfus Umum Müdürlüğünün saha çalışmasında, Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen ile Umumi Müfettişlerin toplantısında şehir, kasaba veya köy bazında Türk Merkezlerinin kurulacağı sahadır.

1930'lardan bugüne Elâziz'den Van'a bir Türk Merkezi hattının oluşturulduğunu ve buna 1978 katliamının şehri Maraş'ın eklemlendiğini görmek mümkündür. Bu hat, tarihsel gerçekliğinde Batı Ermenistan ile Kuzey Kürdistan

247 Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Kürdistan ve Dersim raporlarını, ayrıca çalışacağım. N.O.

arasında oluşturuldu. Bugün 2016'daysa Sur, Cizre ve Nusaybin'de yaşananlarla, Kürdistan'ın kalbine yönelik yeni bir Türk Merkezi hattı oluşturma planı²⁴⁸ devrededir.

2.4.1- İNÖNÜ'NÜN KÜRD[İSTAN] RAPORU

Başvekil İsmet İnönü'nün Kürdistan raporu, özelinde Dersim ve genelinde Kürt meselesinde devletin ne yapacağını yol haritasıdır. Raporu Saygı Öztürk, '*İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*' başlığıyla kitaplaştırdı, adının ne olduğunu tam yazmadı.

Geziye 1 Temmuz 1935'te Diyarbakir'den²⁴⁹ başlayan Başvekil İsmet İnönü, raporunu 21.8.1935 tarihinde tamamladı²⁵⁰ deniliyor, ama *Cumhuriyet* gazetesine haberine göre 21 Ağustos itibariyle rapor reisicumhura arz edilmiş ve rapor detayı anlatılmıştır. Haberde hükümetin şark vilâyetlerinin ıslahı için bir proje hazırlandığının öğrenildiği belirtilerek, programın da Başbakanlık tarafından hazırlanacağı vurgulandı. Devamını özetliyorum:

Başbakan İsmet İnönü, Şark ve Karadeniz vilâyetlerinde yaptığı tetkikleri, gördüklerini, derhal yapılması lâzım gelen işleri Cumhurreis'i'ne arz etmişti. 21 Ağustos'ta Atatürk huzurunda Florya'da toplanan Bakanlar Kuruluna Başbakan gördüklerini ve yapılması gerekenleri anlatmıştır. Bakanlar salâhiyetinde yapmaya kâfi olanların derhal tatbiki ve kanun ile bütçeyle alakadar olanların için de hazırlıkların yapılması muvafık görülmüştür.²⁵¹

Başvekil İnönü, bu raporuyla ilgili gezerken günlük notlar da aldı. Raporda yazdığı gibi Muş ovasının boş kalmasının tehlikeli olduğunu günlüğüne kaydeden İnönü, buranın Kürtler tarafından doldurulması halinde "*bakikaten Kürdistan yekpare olarak teşekkül eder*" notunu düştü ve [nüfus planlaması için] seyyar doktorlarla bu mıntikalara girmenin önemine dikkat çekti.²⁵² İnönü, gezisiyle bizzat tespit ettiği önerilerini de sıraladı. İnönü, ayrıca Van, Ağrı, Iğdır ve Muş yöre halkıyla ilgili Kürt olduğu notunu günlüğüne yazmasının ardından, devletin nüfus kayıtlarında yazılan '*Kürt*' kelimesinin silinmesi gereğini "*Nüfus-taki Kürt kaydı nasıl kalkar?*" şeklinde not etmiştir.²⁵³

Bu, yoğunlukla sürdürülecek Türkleştirme politikasının boyutunu düşünmek açısından önemliydi. 1935'te Kürtlerin Türkleştirilmesini öneren Başvekil

248 Nevzat Onaran, *Sur ve Cizre'de 1930 Model 'Türk Merkezi' Kuruluyor*, Tiroj, Mayıs-Haziran 2016, sayı: 80, sf. 29-33.

249 Güneydoğu, *Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi*, Birinci Genel Müfettişlik tarafından neşrolunmuştur, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul-1939, sf. 63-64.

250 Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, 5. baskı, Doğan Kitap, İstanbul-2008, sf. 17.

251 *Cumhuriyet*, 23.8.1935, sf. 1.

252 12 ve 13 Temmuz 1935 günlüğü, İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Demirel, cilt: 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2001, sf. 168, 171-172.

253 İnönü'nün 8-9 ve 12 ve 13 ve 16 Temmuz 1935 ve 9 Ekim 1943 tarihli notu, İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, cilt: 1, sf. 169, 171-172, 174, 372.

İnönü, oysa 10 yıl öncesinde Ankara Heyeti Reisi olarak Lozan'da Musul ve Kürtler²⁵⁴ için neler söylemişti, neler.

Hatırlamak lazım! 1935'te nüfusta yazan *Kürt*'ün silinmesini öneren Lozan Ankara Heyet Reisi İsmet, Lozan'da ise Türkler ile Kürtlerin 'aynı statüde' olduğunu söylemekten de kaçınmayacaktır. Kürtlerin Türklerle birlikte yaşamak istediğine dikkat çeken İsmet, temsilcisi olduğu hükümetin niteliğiyle ilgili olarak, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de hükümetidir; çünkü Kürtlerin gerçek ve meşru temsilcileri millet meclisine gitmiştir ve Türklerin temsilcileriyle aynı ölçüde ülkenin hükümetine ve yönetimine katılmaktadırlar" dedi. İsmet, Musul nüfusunun çoğunluğunu meydana getiren Kürtlerle, Türklerin, vilâyetlerinin Türkiye'nin tamamlayıcı bir parçası olarak kalmasını sağlamak için, mücadele etmekten bir an bile geri durmayacaklarını ifade etmeyi de unutmayacaktır.²⁵⁵

Lord Curzon'un Meclis'teki Kürdistan mebuslarının Mustafa Kemal tarafından tayin edildiğini belirten açıklamasını protesto etmek için Meclis'te yapılan müzakerede, Bitlis mebusu Yusuf Ziya "Kürtler ayrılık istemiyor. Biz Kürdistan'ın hakiki vekilleriyiz" dedi ve Muş Mebusu Sami İlyas, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni, Hakkâri Mebusu Mazhar Müfid, Kırşehir Mebusu Müfid, Şer'iye Vekili Vehbi de Türkler ile Kürtlerin birliği konusunda konuştu.²⁵⁶

Böylesi geçmişî olan konuyla ilgili olarak, İsmet İnönü, şark vilâyetlerini gezip şark raporu yazmadı, Kürdistan'ı gezip raporunu yazdı. İsmet İnönü, *10 yıl arayla birbirine zıt bakışı yapabildi*. Birinde Kürt'ün varlığını kabulle birliğin politikası, diğesinde yok edilmesinin politikası! *Acaba çelişki mi? Yoksa Lozan'da Kürtler araçsallaştırıldı mı?* Aslında İnönü, taktik olarak Kürtlerden yararlanma politikasını sürdürdü. O zaman da, gerçek düşüncesi aynıydı; *Türk devleti kurmak ve Kürtleri asimile etmek*.

İnönü, raporunda dış bağlantısı unsuru olarak Fransa'nın rolü üzerinde durdu ve Suriye'de Fransız egemenliği bulunduğunu hatırlatarak, geçmişte Mardin, Urfa, Antep ve Maraş'ı istediği halde elde edemediği için Fransa'nın Türkiye'yi zora sokmak maksadıyla çeteler yetiştirdiğini iddia etti.²⁵⁷

Fransa'nın rolü, 1936-1937'li yıllarda Suriye kaynaklı olarak Dersim özeliyle ilgili gündeme getirilirse de öyle kaldı ve yine uluslararası ilişkilerde rol sahibi olarak hep İngilizler görüldü.

254 Lozan'da Musul müzakeresini, birinci bölümde, '1.2- Lozan'dan önce Rumlar Anadolu'dan temizlendi' başlığında inceledim. N. O.

255 Lozan-1, sf. 348-354.

256 TBMM ZC.1/26-25.1.1339 (1923), sf. 505-510.

257 Saygı Öztürk, *age*, sf. 22-28.

Ve Celâl Bayar Raporu

Başvekil İnönü'den bir yıl sonra 1936'da İktisat Vekili Celâl Bayar da, Kürdistan'ı gezdi ve 10.12.1936 tarihli '*Şark Raporu*'nu Başvekil'e sundu.²⁵⁸ Rapor, vilâyetler bazında iktisadi değerlendirmelerin yanı sıra neler yapılacağı hakkındaydı.

"Doğu illeri bizim rejimimize gelinceye kadar kati bir tarzda hâkimiyetimiz altına girmemiştir" ifadesi, raporun ilk cümlesi idi. Bu tespitiyle Celâl Bayar, merkezi devletin ilişki özelindeki bu değerlendirmesiyle, yerelde imhayı gerekçelendirme gayretindeydi. Nitekim 1937 Ekim'de Başbakan olduğunda Celâl Bayar, *Dersim '38 kırımını* yapacaktır. Aslında Celâl Bayar, böylesi faaliyette hayli deneyimli birisidir. İttihat ve Terakki'nin militanı Celâl Bayar, Birinci Paylaşım Savaşı öncesinde İzmir ve çevresinde Rumları Yunanistan'a kovalamak ve boykot etmek faaliyetini²⁵⁹ yönetmiş biri olarak, Dersim kırımını planladı.

Raporda Celâl Bayar, ne yapılacağının işareti olarak, "Dayanacağımız en mühim kuvvet, ordumuz ve jandarmamızdır" dedi ve sürgünün de esaslı bir politika olduğuna dikkat çekti. Celâl Bayar'a göre yapılacak olan, ordu ve jandarma gücüyle, Kürdü Türk yapmaktı.

O günden bugüne, zaman zaman söylem değişmiş olsa da yaşanan budur: *Türkleştirme*.

Dördüncü Umumi Müfettişi Alpdoğan'la ilgili güzelleme de bunun başka tür ifadesidir. Celâl Bayar, Alpdoğan'ın yaklaşık bir yıllık faaliyetini, "Dersim halkının diğer vatandaşlardan farklı olmayarak birer vatandaş haline gelebilecekleri hakkındaki ümidi başlı başına bir hadisedir" şeklinde yorumladı. Alpdoğan'ın, Dersim'de yaptığı neymiş? Dersim halkını, diğer vatandaşlardan farklı olmayan '*vatandaş*' haline getirmekmiş! Dersimliler öldürülmekle ve sürülmekle, '*vatandaş*' olmuşmuş! Celâl Bayar gözünde '*vatandaş*' olma, böyle bir devlet faaliyeti idi.

Celâl Bayar, bu faaliyeti öylesine ilerletti ki, Başbakanlığı döneminde Alpdoğan'la birlikte '38 Dersim kırımını planladı ve gerçekleştirdi.²⁶⁰

Aslında Celâl Bayar, raporlaştırdığı vilâyetlerin ahalisinin Kürt olduğunu bilerek, Alpdoğan özelindeki Türkleştirme faaliyetine verdiği anlamla, sorunun temelinde İnönü gibi *Kürt meselesi* olduğunu bilmektedir. Raporda hayvancılık, pamukçuluk, taze ve kuru meyvecilik, tereyağı ve peynir işi, madenler konusunda neler yapılabileceği hakkında değerlendirmelere yer verildi.

258 Celâl Bayar, *Şark Raporu*, sadeleştiren: Nejat Bayramoğlu, Kaynak Yayınları, İstanbul-2006. Bu tür eserlerde sadeleştirme, o günkü dili resmi idolojije göre yeniden gözden geçirme olduğunu unutmamak gerekir. N.O.

259 Celâl Bayar, *Ben De Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş*, cilt: 5, Sabah Gazetesi Kitapları, İstanbul-1997, sf. 103-124.

260 Celâl Bayar, *Şark Raporu*, sf. 63-66.

2.4.1.1- 'ERZİNCAN, KÜRDİSTAN MERKEZİ OLMASIN'

Başvekil İnönü raporunda, Elazığ, Diyarbakir, Mardin, Siirt, Bitlis, Tatvan, Van, Muş, Ağrı, Iğdır, Kars, Erzurum, Erzincan vilâyetleri hakkında tek tek değerlendirmeye yapıldı. İnönü'nün temel bir önerisi: Elazığ, Bitlis, Erzurum ve Van 'Türk merkezi' olabilirdi. Raporda vilâyetlerle ilgili değerlendirmeyi özetliyorum:

Erzincan'a dikkat: Dersim Kürtlerine karşı vaktiyle set olan Türk köyleri dağıtılıp zayıflatılarak ve Ermeniler kâmilten [tamamen] boşaltıldığı için Dersimlilerin istilasına karşı meydan tamamen boş kalmıştır. Erzincan yanındaki boş köyler, Dersimlilerle dolmaktadır. Erzincan beyleri arazilerinde Dersimlileri maraba olarak kullanmaktadır. Bu köyler ve marabalar Dersim çapulcu kollarının içeri yayılması için menzil ve yatak rolü yapmaktadırlar. "Az zamanda Erzincan'ın Kürt merkezi olmasıyla asıl korkunç Kürdistan'ın meydana gelmesinden ciddi olarak kaygılanmak" yerindedir. Ayrıca Erzincanlılar sıtma ve trahomdan perişandır.²⁶¹

Mardin'de hiç Türk yok: Mardin, 260 bin nüfusludur ve hiç Türk yoktur. Çoğu Kürt olmak üzere mühim miktarda Arap ve daha seyrek olarak Gildani [Keldani] gibi Hristiyan vardır. İyi olan, merkezin ve belki Midyat gibi yerlerin Türklüğe hevesli olmasıdır. Gildani köylerinin yerlerinden çıkarılmamalarını Birinci Genel Enspektör'e [Müfettiş] tebliğ ettim. Mardin vilâyetinden çıkarılacak Hristiyan ve Arapların yerlerini Kürtler derhal dolduracaklardır. Bu hal bizim için pek zararlıdır.²⁶²

Van, Cumhuriyetin temeli olacaktır: Van Gölü'nün cenup [güney] kıyılarını takip ederek Van'a geldik. Mevcut şehirler umumiyetle Türk'tür. *Eski Ermeni köyleri boştur.* Yüksek ve karlı dağlar Hizan, Müküs ve Çatak Kürtleri ile meskündür. Burada şimdi Gevaş bir Türk şehri olarak yeşil ve sulak bir sahada bulunuyor. Halk tembelle ve fakir bir haldedir. İskeledeki bir büyük köye Sürmeneliler ve İran'dan gelen Türk muhacirleri yerleştirilmiş. Her ikisi hallerinden çok şikâyet ettiler. "Sağlam bünyeli iyi bir Van şehri şarkta Cumhuriyetin önemli bir temeli" olacaktır. Van cenubundaki Havason Vadisi'nde havalisi ve Ermeni köyleri boştur. Tedricen Kürtlerle dolmaktadır.²⁶³

Elazığ, tutunma mıntıkamız: Elazığ Ovası'nın kuruması büyük sorundur. Kuyucuların dediğine göre sular azalıyor çekilmiş. "Bizim şarkta mühim bir Türk mıntıkamızın tutunabilmesi" ve ileride iskân mıntıkası olarak kullanabilmemiz için sulama işini Elazığ'da bir karara bağlamamız zaruridir. İlk yapılacak iş, bugünkü kuruma ve su çekilme hadisesini fennen keşfetmek. Bundan sonra bu ovanın sulanmasını Gölcük'ten veya büyük nehirlerden mi ve nasıl yapacağımızı kağıt üzerinde tespit etmeliyiz.²⁶⁴

261 Saygı Öztürk, *age*, sf. 51.

262 Saygı Öztürk, *age*, sf. 28-29.

263 Saygı Öztürk, *age*, sf. 32-34.

264 Saygı Öztürk, *age*, sf. 19.

Diyarbakır, Türk Merkezi olabilir: Fırat'ın doğusunda ve güneye karşı bizim en mühim istinat [dayanak] noktamız Diyarbakır ve ikinci derecede Urfa olacaktır. "*Diyarbakır, kuvvetli Türklük merkezi olmak için tedbirlerimizi kolaylıkla işletebileceğimiz bir*" durumdadır. Zaten kolordu merkezi ile beraber Umumi Müfettişlik merkezi Diyarbakır'dadır. Burasının büyük bir medeniyet merkezi olması için şehir ile uğraşmanın değeri vardır. Diyarbakır planını merkezden takip edeceğiz. Diyarbakır'da devlet daireleri için göz dolduran yeni binalar yapılmalıdır.²⁶⁵

Siirt'te kuvvetli olmalıyız: Siirt'in şehre ait ve vilâyete ait, iki hususiyeti vardır: Siirt Türklüğe hevesli bir Arap şehridir. Fırka merkezimiz vardır. Tüccar ve hükümete itaatkâr halkı vardır. Vilâyet olarak Siirt vilâyetinin kazaların hepsi Kürt'tür. *Halkın içine behemehal girmeliyiz.* Şimdiki halde halk daha çok kendi ağalarının elindedir.²⁶⁶

Bitlis, Türk merkezidir: Bitlis, Hizan ve Mutki arasında suni olarak daima devlet kuvveti ile vücuda getirilmiş bir Türk şehri ve merkezidir. *Yine ancak devlet tedbiri ile bir Türk merkezi olarak durabilir.* Bırakılırsa az zamanda bir Kürt köyü haline gelmesi ve bu suretle Mutki, Hizan, Şirvan, Garzan mıntıkasının Türkçe işitecekleri bir yer olmaksızın kütle olmaları muhtemeldir. Bitlis'i kuvvetli bir merkez olarak bir Türk yuvası ve kalesi halinde tutmalıyız. Şimendiferin Bitlis'ten geçmesini tercih etmeliyiz.²⁶⁷

Tatvan'da Sürmene muhacirleri: Tatvan'da Sürmene'den getirilen muhacirleri ve onların evlerini gördüm. İlk görüşte insana iyi tesir yapan bu muhacir köyü şikayetçilerle doludur. Evlerin dışına konan kiremitler karı tutmuyor. Sürmeneliler memnun olamazlarsa bütün düşünce sonuçsuz kalacaktır.²⁶⁸

Muş'ta Ermeni köyleri boş: Muş nüfusu 3000 ve hükümet konağı tamamlanamamış. 1,5 milyon dönümlük Muş Ovası'nda *Ermeni köyleri boşalmış.* Boş köyleri Kürtler yavaş yavaş dolduracaklardır. Örnek olarak eski Ermeni köyü Sironik'e Mutkilileri yerleşmiş buldum. Bunlara dokunulmaması fikrinde olduğumu Genel Enspektör'e söyledim. Bulanık'a her taraftan ele geçen muhacirler yerleştirilmeye çalışılmış, bugün yaygara, sefalet ve şikâyet içinde bulunan 1500 kadar nüfus oldukça sulak bir arazide didinip durmaktadır. Çayırliklar fena taksim edilmiş, şikâyet ederler. Malazgirt buranın yeni ve temiz bir Türk şehri olarak kurulması bizim için pek kıymetli olacaktır.²⁶⁹

Ağrı, hükümete yakın Kürt şehri: Ağrı (Karaköse) vilâyetine girildiğinden itibaren süvari fırkasının heybeti ve prestiji hissedilir. Karaköse hükümete yakın bir Kürt şehridir. Halk Türklüğü hevesli ve mutidir. Bazılarına göre zahiri ve

265 Saygı Öztürk, *age*, sf. 20-21.

266 Saygı Öztürk, *age*, sf. 30-31.

267 Saygı Öztürk, *age*, sf. 31.

268 Saygı Öztürk, *age*, sf. 32.

269 Saygı Öztürk, *age*, 36-37.

teşvik olunacak bir durumdur. Eleşkirtli veya Diyardinli erlerin, orta Anadolu eri haline geldiğini görmek çok ümit verici bir şeydir.²⁷⁰

Erzurum bir [Türk] Merkez[i] haline getirilecek: Erzurum, şarkta gördüğüm merkezlerin en fena halde olanlarından biriydi. Trahom vilâyeti tahrip etmektedir. Erzurum'un şimdiki valisinin selefleri yedi sekiz seneden beri ihmal ve cehaletle Erzurum'u idare etmişlerdir. Van, Kars ve Erzurum en çok ihmal görmüş yerlerimizdir. Erzurum'u başlıca "bir merkez haline getirmek bizim için tereddüt kabul etmeyecek bir vazifedir." Bunun için gerekli *devlet yardımı* yapabiliriz.²⁷¹

Erzurum'un Türk Merkezi olmasını öneren İnönü'nün, 1908 Devrimi öncesinde 1906 ve 1907 yıllarında Erzurum'un Ermeni, Türk ve Kürt ahalisinin vergi artırımına ve Saray oligarşisinin uygulamalarına karşı nasıl ayaklandığını ve Ermeni soykırımında Ermenilerden temizlendiğini bilmemesi mümkün değildir.²⁷² Bunun için Erzurum'la ilgili bu denli özel bir vurgulama vardır. Böylesi bir özel planlamanın icrasıyla Erzurum bugünkü Türkçü-İslâmcı kimliğine kavuşturulmuştur. Erzurum'un bu özel durumu, değişik boyutta Diyarbakır, Elazığ, Van, Bitlis için de aynen geçerlidir.

İğdir'da Kürtler yerleşmiş: İğdir'in dertleri iskân ve sulama işleridir. Ağrı Harekâtı esnasında o mınıtkadan sürülen *Kürtler boş Ermeni köylerine yerleşmişler* ve oturdukları yerlerin tapusunu almaktan başka istekleri yoktur. Kürtleri verimli topraktan nereye göndereceğiz? Hudut üzerinde bulunan yerler derhal Kürtlerle dolacak. Ağrı'dan geçici gelen Kürtleri de bir yere gönderemeyiz. Halkın iskân işlerine ve türlü mevzularına acele nihayet vermeliyiz.²⁷³

Başvekil İnönü'nün vilâyetler bazında yaptığı değerlendirmesini özetliyorum:

1. Erzincan Kürt şehri olursa, Kürdistan kurulur.
2. Kürt nüfus yoğun olarak bulunmaktadır, Mardin ve Urfa'da Araplar vardır.
3. Ermeni köyleri ve arazisi boştur.
4. Van'da, Muş'ta, İğdir'da vesaire yerlerde Ermeni köylerine Kürtler yerleşmiştir.
5. Ermeni köylerine yerleşen Kürtleri çıkarmak doğru olmaz.
6. Tatvan'a iskân edilen Sürmeneliler şikâyetçidir.
7. Elazığ, Bitlis, Erzurum ve Van hattı Türklük açısından önemlidir.

İnönü'nün temel önermesi, vilâyet bazında analizde bulunurken, bunların

270 Saygı Öztürk, *age*, sf. 38-39.

271 Saygı Öztürk, *age*, sf. 49-50.

272 Aykur Kansu, *1908 Devrimi*, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2015, sf. 43-54, 64, 76, 80-86, 151-152; Raymond Kevorkian, *Ermeni Soykırımı*, çeviren: Ayşen Taşkent Ekmekci, İletişim Yayınları, İstanbul-2015, sf. 405-445; Kemal H. Karpat, *age*, sf. 226-227.

273 Saygı Öztürk, *age*, sf. 40-41.

Türklük açısından merkezi kimliğinde olması için gereğinin yapılması ve Ermeni mülkü ile köyünün de bu kapsamda değerlendirilmesidir. Türkleştirmenin, demografik ve ekonomik yapıdaki tasfiyesiyle, 1935'ten 2016'ya, sosyal maliyeti çok ağır bir dönem yaşandı ve bu, halen de devam ediyor!

2.4.1.2- 'BU, KÜRT MESELESİ'

Başbakan İnönü, tek tek vilâyetleri gezdiği coğrafyada sorunun adını koydu ve "[...] şark illeri dört hududun siyasi ihtimallerini ve en mühimi Kürt meselesine de maruzdurlar" notunu yazdı. Hatta daha ileri bir tespitte bulundu, Erzin-can Türkleştirilemezse ve "Kürt merkezi olursa" *Kürdistan'ın da kurulabileceği* öngörüsünde bulundu.²⁷⁴

İnönü, yolboyu tuttuğu günlüğüne de, 8-9 Temmuz 1935 tarihinde, Ankara açısından sorunun adını "Kürt meselesi..." diye yazdı.²⁷⁵

1910'lu yıllardan beri asker ve politikacı olarak devletin yönetiminde bulunan ve Başbakanlık raporunu yazan İnönü, merkezi yönetim açısından Kürt meselesi dediği sorunun aslında Kürdistan'ın meselesi olduğunu biliyordu. Bizzat İnönü'nün raporunu sunduğu ReisiCumhur Mustafa Kemal de, Kürdistan meselesi olduğunun farkındaydı. Çünkü Mustafa Kemal, daha 1920'de BMM Reisi olarak, Elcezire Komutanına Kürdistan talimatını²⁷⁶ ve 16-17 Ocak 1923'te de 1921 Anayasası gereği Kürtlerin yerel özerklikle yönetileceği sözünü²⁷⁷ vermiş, ama gereğini yapmamıştır.

İnönü raporunda Kürdistan'ın Türkleştirilmesinde ne yapılacağını programını hazırlamıştır, özetliyorum:

Dersim ıslah programı: Dersim vilâyetinin yeniden teşkiliyle askeri bir idare kurulması ve Dersim ıslahının bir programa bağlanması lazımdır. Dersim planı üç senelik olmalı. Dersim vilâyetini teşkil edeceğiz. Muvazzaf bir Kolordu Kumandanı, vali ve üniformalı muvazzaf zabıtlar kaza kaymakamı olacaktır. Memurlarından hiçbirisi yerli olmayacaktır. İdama kadar infaz valilikte bitecektir. Valiliğin emrinde asgari 7 seyyar jandarma taburu bulunacaktır. Dersim planını sadece hükümet ve Genelkurmay Başkanı ile Meclis Başkanından başka yalnız valilik ve iki umumî müfettişlik ve üç ordu müfettişi şahsen bileceklerdir.²⁷⁸

İsmet İnönü'nün Dersim için öngördüğü program maddeleri ekseriyetle *Tunceli Vilâyeti İdaresi Kanunu* olarak kabul edildi²⁷⁹ ve bu imha programı,

274 Saygı Öztürk, *age*, sf. 51, 54.

275 8-9 Temmuz 1935 notu, İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Demirel, cilt: 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2001, sf. 169.

276 TBMM GCZ, 3-22.7.1338 (1922), sf. 550-551.

277 Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları 1923*, 3. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul-1999, sf. 104-105.

278 Saygı Öztürk, *age*, sf. 54, 57.

279 25.12.1935 tarih ve 2884 sayılı Tunceli Vilâyetinin İdaresi Hakkında Kanunu, için, *Resmî Gazete*, 2.1.1936, sayı: 3195, sf. 5892-5893; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 17, Ankara-1936, sf. 165-170.

bizzat Tunçeli Vali ve Kumandanı ve Dördüncü Umumi Müfettiş Korgeneral Abdullah Alpdoğan tarafından bir bir icra edilmiştir.

Kürt yayılmasına açık: Birinci ve Üçüncü Umumi Müfettişlikte büyük iskân işleri vardır. Van, Muş ve Erzincan ovaları kısmen boş ve Kürt yayılmasına açıktır. Acele olarak Van ve Erzincan'da, tedricen Muş'ta ve bir de Elazığ Ovası'nda kuvvetli *Türk kütleleri vücuda* getirmek mecburiyetindeyiz, Türk muhacirleri iskân etmeliyiz. Ayrıca şarkta iskân kaynağı başlıca Karadeniz halıdır. Kendiliğinden yerleşmiş Kürtlere dokunulmayacaktır.²⁸⁰

Türkçe Eğitim: Kürtleri okutmak, bugüne kadar bir politika olarak mütalaa edilmiştir. Daha Türk köylerinde mektep yokken ve nihayet yüzde 10'a varmayan okuma oranıyla bir hususi siyaseti halkın diline düşürmekte hiçbir fayda yoktur. Kürtleşmiş ve *kolayca Türklüğe dönecek yerleri okutmak*, hatta Kürtlere Türkçe öğretmek Türklüğe çekmek için ilk tahsil ve onun iyi hocası çok etkili vasıttadır. Orta mekteplere Kürtlerden girecekleri reddetmemeliyiz.²⁸¹

[Ermenilerden] metrûk arazi satılması: Başvekil İnönü, karayolu ve demiryolu ulaşım ağıyla ilgili tespitlerde bulunurken, vergilerle ilgili yapılacakları sıralamasının devamında, konuyu metrûk arazilere getirdi ve bu arazilerin borçlanmayla satışına hız verilmesini önerdi.²⁸²

Müfettişlik idaresi: 1930'larda Umumi müfettişlik, şark illeri için esas idare şekli olacaktır; valiler üzerinde hükümetin yakından denetim birimi olarak. Mütemadi teftiş lüzumu, hudut meseleleri, iskân meseleleri, birkaç vilâyeti alacak kadar eden ekonomi ve ulaşım programları ve yer yer azil adliye rejimi, geniş salâhiyetli, geniş teşkilatlı umumi müfettişlikle temin edilebilir. *Umumi müfettişlik asayiş, iskân ve program hususunda vekâletlerin yegâne muhatabı olup*, müdahale edemeyeceği iş olmayacaktır. [Birinci] Umumi Müfettişlikten başka, merkezi Erzurum olacak 3. Umumi Müfettişlik teşkil²⁸³ olunmalıdır. Bugün sivil idare memurlarını kâfi derecede meslekten bulmak imkânına sahip değiliz. Normal yoldan sonuç almamız 10 sene sürer. Ordudan ayrılanları 1. ve 3. Umumi Müfettişliklerde görevlendirmek için gerekli kanuni hazırlık yapılmalıdır.²⁸⁴

Özel Adliye Rejimi: Doğu illerinde yer yer tatbik olunmak üzere özel bir adliye rejimi kanun ile tayin olunacaktır. Böyle bir proje, Birinci Umumi Müfettişlikle beraber hazırlanacaktır. Birinci ve Üçüncü umumi müfettişlikler kâti yetkilidir.²⁸⁵

İnönü raporundan bir yıl sonrasında *Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen, Kürtleri asimile etmek* amacıyla kaleme aldığı raporunda, sıraladığı

280 Saygı Öztürk, *age*, sf. 58.

281 Saygı Öztürk, *age*, sf. 62-64.

282 Saygı Öztürk, *age*, sf. 59-61.

283 Rapordan iki hafta sonra 6 Eylül 1935 tarihli kararnameyle Üçüncü Umumi Müfettişlik kuruldu. (6.9.1935 tarih ve 2/3199 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 11.9.1935, sayı: 3103, sf. 5637.)

284 Saygı Öztürk, *age*, sf. 54, 56.

285 Saygı Öztürk, *age*, sf. 55.

politikadan biri de Konya'nın ve Mardin'in aynı kanunla yönetilemeyeceğini belirterek, Kürdistan'a özel hukuk ve adli rejimin oluşturulmasıdır.²⁸⁶

Sonuç olarak: İsmet İnönü'nün Kürdistan raporunda 'Kürt meselesi' tespiti'nin ardından yapılacaklar, Türklüğe kazanmak ve Türklüğü yaygınlaştırmak temelinde belirlendi:

1. Erzincan'dan Van'a ovalara Türk muhaciri iskânıyla Türk kütelleri vücuda getirilmelidir.
2. Bu temelde öncelik sırasına göre Elazığ'dan Van'a bir hat oluşturulmalıdır.
3. Dersim ıslah edilmeli, üç yıllık bir program uygulanmalıdır.

Ara not: Dersim'de İnönü'nün raporu sonrasında ilgili kanunlar çıkarılıp Dördüncü Umumi Müfettişliğin de oluşturulmasıyla, hemen imha programının icrasına başlandı.

4. Türkçe ilkökul eğitimi yaygınlaştırılmalıdır.
5. Van'da, Muş'ta vesaire yerlerde Kürtlerin Ermeni köylerine yerleşmesini önlemeliyiz, bu köylere Türk muhacirler iskân edilmelidir.
6. Bu işleri yaparken merkezi idareyi güçlendirmek için Birinci Umumi Müfettişlik'ten gayri Erzurum merkezli Üçüncü Umumi Müfettişlik de kurulmalıdır.

İnönü raporunda belirtildiği gibi hem Erzurum merkezli hem de Elazığ merkezli yeni iki umumi müfettişlik tesis edildi.

İnönü'nün sınırlı değindiği, Diyarbakir, Ankara'daki kanunla idare edilemez, 'özel adli rejim' gereklidir önerisi ek tekliflerle kalıcılaştırıldı.

Kapsamlı icraat Dersim'de yapıldı ve sonrasında Türkleştirmek ve 'tek'leştirmek için, demografik ve ekonomik yapıda tasfiyeye devam edildi.

2016 itibarıyla Kürt'ün kimlik sorununu çözümlemenin ötesinde hukukun 'eşitlik' prensibi yok sayıldı ve resmen Ankara ile Diyarbakır ikili icraat merkezi olarak yapıllaştırıldı!

2.4.2- ABİDİN ÖZMEN: KÜRTÇE YASAKLANMALI

İnönü'nün Kürdistan raporu sonrasında, rapor hazırlayanlardan biri de Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen²⁸⁷ idi. 1936 yılı sonunda Birinci

²⁸⁶ Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen'in 7.12.1936'da okuduğu rapor, Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936, Yayına Hazırlayan: M. Bülent Varlık, Dipnot Yayınları, Ankara-2010, sf. 116-118; Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen'in Raporu-tarihsiz, Saygı Öztürk, *age*, sf. 126-128 [ve bundan sonra, Abidin Özmen, Müfettişler-1936 ve Saygı Öztürk].

²⁸⁷ Abidin Özmen, 1.3.1935-10.6.1935 döneminde Maarif Vekili olup, 11.6.1935 tarihinden itibaren de Birinci Umumi Müfettiş olarak tayin edildi. (*Cumhuriyet*, 12.6.1935, sf. 1; *Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2004)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2004, sf. 226.) Abidin Özmen'in 7.12.1936'da yaptığı açıklama: 1924'te [1925'te] Şeyh Said isyanında örfi idare bölgesinde Birecik Kaymakamı idim, 1926-1927'de Diyarbakir'de Örfi İdare amiri olarak 3. Ordu Müfettişinin yanında

Umumi Müfettiş Abidin Özmen raporunu, müfettişler toplantısına sundu.²⁸⁸ Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen raporu girişinde, müfettişlik sahasındaki Bitlis, Diyarbakir, Van, Hakkari, Muş, Mardin, Urfa ve Siirt vilâyetindeki Türk, Kürt, Ermeni, Süryani, Keldani vesaire nüfusu hakkında değerlendirmede bulundu. Kürtlerin bir kısmı aslen Türk iken, Kürtlüğe asimile olduğu, ama bunların nüfusunun tam olarak ne olduğunun bilinmediği belirtildi. Bazı yerlerde yaşlıların, gençlerden fazla Türkçe bildiğine ve pek çok yerde halkın Kürt denilmesinden müteessir olduklarına dikkat çekti.²⁸⁹

Abidin Özmen raporunda, Dersim'den ziyade hâriçteki Kürtlerin faaliyetinin ve Fransızların akalliyetleri silahlandırmasının dikkate alınmasını önerdi ve Kürtlere yapılacak politikayı da, "Bu Kürtler tamamen asimile edilerek cennet kadar güzel olan oturdukları ülke, Türk vatanının ayrılmaz bir parçası haline mi getirilecektir" şeklinde ifade etti.²⁹⁰ Müfettiş Abidin Özmen, Kürtleri asimile etmek gayesiyle yapılacakları da sıraladı. Bunlardan ilki Kürtçeyi yasaklamaktı. Özmen'in önerisini özetliyorum:

1. *Türk muhacir iskânı*: Müfettişlik bölgesinin Van Gölü havzası, Muş ovası, Bulanık ve Malazgirt kazaları, trenlerin ve şoselerin uğradığı sahanın iki tarafı Türk muhacirlere iskân edilmelidir.²⁹¹
2. *Türkçe hâkim kılınmalı*: Asimilasyon için Kürtçe konuşmak meselesi üzerinde durmak lazımdır. Türk milleti içinde "kaynatmak istediğimiz kimseleri Kürtçe yerine Türkçe konuşur hale getirmek" icab eder. Bunun için devşirme ile köy çocukları için yatılı mektepler kurmalıyız. Devlet dairesinde Kürtçe konuşmak yasaklanmalıdır. Eğer köylü Türkçe bilmiyorsa, memur onunla Kürtçe konuşmamalı, işi olan köylü memur olmayandan bir tercüman getirmeğe mecbur tutulmalı. 15-20 senelik muntazam bir program asimile olmamış halkı ortadan kaldırmış, kalanları da Türk kültürüne bağlamış olacaktır.²⁹²
3. *Mardin'e ayrı hukuk*: Bugünkü sistemle arzu edilen huzur ve sükûnu ve asimilasyon işini halledemeyiz. Bunun için güçlü idare oluşturmayı amaçlamalıyız:
 - Kürtlüğün kaldırılması veya sağlam idarenin kurulması için yola ihtiyaç vardır. Yollar bu bölgeyi, anavatana sağlam bir halde bağla-

Mülkiye Müfettişi olarak Mülkiye Müşaviri idim. 1928-1931 yılları arasında Bitlis ve Muş valiliklerinde bulundum. 15 aydan beri Umumi Müfettişlik ödevini ifa etmekteyim. (Abidin Özmen, Müfettişler-1936, sf. 97 ve Saygı Öztürk, sf. 113.)

288 Abidin Özmen, Müfettişler-1936, sf. 97-121 ve Saygı Öztürk, sf. 113-128. Öztürk kitabındaki rapor ekinde 1927 ile 1935 nüfus veri tablosu yok.

289 Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen'in 7.12.1936'da okuduğu rapor ve Rapor Eki tablo, için, Abidin Özmen, Müfettişler-1936, sf. 114-115, 119-121.

290 Abidin Özmen, Müfettişler-1936, sf. 102-106 ve Saygı Öztürk, sf. 116-119.

291 Abidin Özmen, Müfettişler-1936, sf. 106-107 ve Saygı Öztürk, sf. 119. Madde başlıklarını ben koydum. N.O.

292 Abidin Özmen, Müfettişler-1936, sf. 107-109, 111-112 ve Saygı Öztürk, sf. 120-123.

yacaktır. Amele taburunda askerlik yapacak Kürtler, yol yapımında çalıştırılmalı.

Buraya atanacak memura ehemmiyet verilmeli.

Şarkın [Kürdistan] aynı kanunlarla idaresine devam etmekle huzur sağlanamaz. Mardin ve Konya aynı kanunla yönetilemez.

Birinci Umumi Müfettişlik bölgesinde hususi bir adliye rejimi kurulmalıdır.²⁹³

4. *Türklük merkezi*: Asimilasyon işinde Türklük merkezi olarak kurulacak vilâyet ve kaza merkezleri önemlidir. Asimilasyon işinde önemli bir mevki olan bu *Türklük merkezinin* gereğini yapmak amacıyla memur kadrosu iyi organize edilmelidir.

a- Ekonomi dili Türkçe olmalı: Geniş bir bölgenin ortasında kurulacak bir Türklük merkezindeki iktisadi hâkimiyet, Kürtçe ile ilgisini katıyen kesmiş bir zümre eline geçirilmelidir. Köy köy gezerek mütemadiyen Kürtçe konuşan ve büyük olasılıkla köylüyü kasabalara yanaşmaktan uzaklaştıracak haberler yayması kabil olan ayak satıcılarını ortadan kaldırmalıyız.

b- Kürt kızıyla evlendirmek: Gerek vilâyet ve gerek kaza merkezlerinde, yetecek kadar, kaza sağlık doktorları bulunmalıdır. Sıtma Mücadele Kanunu da dâhil her nevi sağlık kanunlarını tatbik edebilmelidir. *Türk, Kürt ve Alevi ailelerin birbirine kız alıp vermeleri*, asker ve memur olarak batı halkından bu bölgeye gelip Kürt kızlarıyla evlenip burada yerleşeklere arazi verilmelidir.

c- Türk kültürünü aşlamak: Kültür merkezlerinin Türk kültürü aşlamak kabiliyetini artırmağa çalışmak lazımdır. Yoksa Kürt de kendisine bir kültür bulmak yoluna girerse iş daha müşkülleşir.²⁹⁴

Özetle: Özmen'in önerisini beş madde halinde toplamak mümkündür:

1. Kürtler asimile edilmelidir ve böylece Kürtler, Türk kültürüyle aşlanmış olacaktır.
2. Müfettişlik bölgesine belirlenen demiryolu ve şoselerin iki tarafına Türk muhacirler iskân edilmelidir.
3. Kürtçe konuşmak yasaklanmalıdır.
4. Mardin, Konya ile aynı kanunla yönetilemez, bunun için ayrı idari ve adli rejim oluşturulmalıdır.
5. Belli vilâyet ve kaza merkezleri önemlidir, buralarda *Türk Merkezi* oluşturulmalıdır ve bunun ekonomik ve kültürel etkisi Kürtlerin asimilasyonunda çok önemlidir.

Müfettiş Abidin Özmen, saha analiziyle kalıcı önerilerde bulunmuştur.

293 Abidin Özmen, Müfettişler-1936, sf. 114-118 ve Saygı Öztürk, sf. 124-128.

294 Abidin Özmen, Müfettişler-1936, sf. 109-111 ve Saygı Öztürk, sf. 121-122.

2.4.3- İMHANIN VE TASFİYENİN 1930 MODELİ

Umumi müfettişlikler, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun siyasi atmosferinde kuruldu. Önce sıkıyönetim ilân edildi 25 Şubat 1925'te ve ardından 4 Mart 1925'te yürürlüğe konulan Takrir-i Sükûn Kanunu icraatıyla Meclis içi ve dışı tüm muhalefet bastırıldı. Sıkıyönetim 23 Kasım 1927'ye kadar ve Takrir-i Sükûn Kanunu icrası 4 Mart 1929'a sürdü. 31 Aralık 1927'de, sıkıyönetim kaldırıldıktan sonra umumi müfettişlik icrasına başlandı. Temel gerekçesi asayiş ve emniyetti. Diğer bir deyişle sıkıyönetim uygulamasının, umumi müfettişle yapılması hedeflendi.

Türk-millî devletinin 1910'lardan 1930'lara ve 2010'lara değişmez İttihatçı amacı, *milleten Türk ve dinen Sünni İslâm olmayanın kimliğinin yok edilmesi* ve demografik ile ekonomik yapıdan tasfiyesiydi. Bu amacın 1930'lardaki etkin idari aracı da, umumi müfettişlerdi. Diyarbakir'den Ağrı'ya, Elazığ'a, Van'a umumi müfettişlerin faaliyetinin merkezinde Kürtlerin Türkleştirilmesi vardı. Hem devletin merkezi yapısının güçlendirilmesi hem de bazı hallerde mevzuatın bile askıya alınarak can ve mal güvenliğinin imha edilmesi hedeflendi. 1936 yılı sonunda umumi müfettişler, Kürtlerin asimilasyonunun şefkatle olmayacağını ve bunun için ayrı hukuk rejimine gerek olduğunu beyan etmeleri, nasıl bir anlayışta görev yaptıklarını ortaya koymaktadır.

Böylesi bir dönemde mevcut kanunların işlemez hale getirilmesi devletin bildik yapısallaşmış bir icraatıydı. 1930'lardaki bu icraat sayesinde 2016'da bile Saray'da kaymakamlara, devletin emniyeti için "*mevzuata uymayın*" emri²⁹⁵ verildi.

Umumi Müfettişlikler bir tür devletin dâhili harp teşkilatıydı. Birinci Umumi Müfettişlik 1930'ların ilk yarısında Ağrı'da, İkinci Umumi Müfettişlik 1934 yazında Trakya'da Yahudilerin İstanbul'a kovalanmasında, Dördüncü Umumi Müfettişlik 1938'de Dersim'de devletin dâhili harp teşkilatı olarak görev yaptı. Binlerce insan öldürüldü ve sürüldü. Dersim'deki tam bir kıyımdı.

Muhacir iskânında İkinci Umumi Müfettişlik ve Sasun'dan Dersim'e 'yasak bölge' ilânıyla Kürtlerin yerinden-yurdundan edilmesinde ve sürgününde 1'inci, 3'üncü ve 4'üncü umumi müfettişlikler etkindi. Bu anlamda umumi müfettişlikler, devletin 1930 model Türkleştirme kurumuydu.

Ankara merkezîyetçiliğin sahadaki bir alt birimi ve valiler üzerinde genel vali konumunda olan 1'inci, 3'üncü ve 4'üncü umumi müfettişler, 1920'lerin sonundan itibaren 1950'ye kadar Türkleştirme faaliyetinin bizzat başı olarak görev yaptı.

295 Cumhurbaşkanı Recep T. Erdoğan 26.1.2016 tarihli kaymakamlar toplantısında, "Statükonun gardiyanlığını yapan bir bürokrasi ülkeye sadece patinaj yaptırır. Sizden ricam bu, mevzuat şöyledir, böyledir; yeri geldiği zaman koyun mevzuatı bir tarafa, hemen siz zihinsel inkılabınızı devreye sokun, 'Ben bunu bu şekilde yaparım' deyin ve yapın. İşte bu iradeyi kullanmaktır, bu iradeyi kullanmak... Kim için kullanıyorsunuz bu iradeyi? Vatandaş için, hiç çekinmeyin kullanın" dedi. (<http://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/38674/kaymakamlar-toplantısında-yaptiklari-konusma.html>)

Asıl hedef Kürtlerdi, ama tali hedef de Anadolu'nun ücra köşelerinde kalan Hıristiyanların temizlenmesiydi. Hıristiyanlara, yerelde köylerde ve kasabalarda malını elinden çıkararak ya da bırakarak şehirlere ve oradan İstanbul'a ve dışarıya kaçması süreci yaşatıldı. Museviler için de durum farklı değildi. 1934'de Yahudilerin Trakya'dan sürülmesi böylesi bir planın icrasıydı.

Devlet teşkilatı, sistemin tek partisi CHP ile organik bir ilişki içindeydi; bir il valisi, aynı zamanda CHP il başkanıydı. Benzer durumun müfettişlik için de geçerliydi. Üçüncü Umumi Müfettişi Tahsin Uzer, Ağrı valisi Burhanettin Teker'in çalışmalarını olumlayan içerikteki 15 Eylül 1937 tarihli yazısını '*Üçüncü Umumi ve CHP Müfettişi Tahsin Uzer*' olarak imzaladı. Dahiliye Vekâletine gönderilen yazının hitabı da, '*Dahiliye Vekâleti ve CHP Genel Sekreterliğine*' idi.²⁹⁶

Bu, parti devlet ilişkisinin ne denli iç içe geçtiğinin bir başka örneğiydi. Umumi müfettişliklerle ilgili İçişleri Bakanlığı arşivi açılması halinde, hiç şüphesiz böylesi daha çok belgeyi okuma imkânı bulunacaktır.

Müfettişler 1952 yılı sonuna kadar faaldi. Umumi müfettişlik sistemi, ilgili kanun ilgasıyla, mevcut müfettişler de kaldırıldı.²⁹⁷ 1927-1952 dönemi, devletin yapılandırıldığı ve devlet-parti birliği yıllarıydı.

Tek parti döneminin merkezileşmeyi güçlendirmenin teşkilatı umumi müfettişleri neyse, 1990'lardaki *Olağanüstü Hal Valiliği* (OHAL) oydu. Olağanüstü Hal Valiliği de, umumi müfettişlik idari/siyasi tecrübe ve geleneğinin bir devamı olarak ele alınmalıdır.²⁹⁸ Olağanüstü Hal Valisinin işbaşında olduğu 1990'larda '*düşük yoğunluklu savaş*' ortamında 2-3 bin köy boşaltılmış birkaç milyon Kürt kırdan kente ve batıya sürülmüştü. Bu anlamda devletin Kürtleri idaresinde 1920'lerden 1990'lara ve bugüne bir faaliyet bütünlüğü ve devamlılığı vardır. Bu, Kürt kimliğin asimilasyonu ve imhasıdır.

2.4.3.1- 'ASAYİŞ' ÖLÜM VE SÜRGÜNDÜ

Umumi müfettişlerin temel görevi, "asayiş ve inzibatı sağlamaktır" ve bu görev de kanunla belirlenmişti. Müfettişlerin ilk kuruluş nedeni, 23 Kasım 1927'de sona eren sıkıyönetimin yerini dolduracak bir makam yaratmaktır. Devamında Birinci Umumi Müfettişlik oluşturuldu. Umumi müfettişlerin 'asayiş'le doğrudan ve yakın ilişki içinde olarak ön plana çıkarılması doğaldı.²⁹⁹

296 Üçüncü Umumi ve CHP Müfettişi T. Uzer'in Başvekâlete gönderdiği 15.9.1937 tarih ve 987/12 sayılı yazısı ve Üçüncü Umumi ve CHP Müfettişi T. Uzer'in Dahiliye Vekâleti ve CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği 15.9.1937 tarih ve 988/12 sayılı yazısı, için, BCA-F: 030.10/K: 71, D: 466, S: 10, sf. 1-2.

297 21.11.1952 tarih ve 5990 sayılı Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun ile Ek ve Tadillerinin Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun, için, Cemil Koçak, *Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, İstanbul-2003, sf. 282-286.

298 Cemil Koçak, *age*, sf. 293.

299 Mete Tunçay-Tek Parti, sf. 179; Cemil Koçak, *age*, sf. 293-294.

Müfettişlerin “asayiş ve inzibatı sağlamak” temel görevi, Dersim özelinden biliyoruz ki, on binlerce Dersimlinin öldürülmesi ve sürülmesiydi! Trakya’da bu görevse, Yahudilerin İstanbul’a kovalanmasıydı. 1930’lu ve 1940’lı yıllarda dört umumi müfettişlikle, Diyarbekir’den, Ağrı’ya, Van’a, onlarca vilâyette devletin merkezi yapısını güçlendirme faaliyetine devam edildi.

Umumi müfettişlerin kurulmasını sağlayan 26 [25³⁰⁰] Haziran 1927 tarihli kanun beş madde olup, kanunun temel özelliği, aynı zamanda *bakanların haiz olduğu yetkilerin icab eden kısmını* Bakanlar Kurulu kararıyla kullanabilmesiydi.³⁰¹

Bu sırada kaldırılmakta olan sıkıyönetimin kapsadığı bütün iller Elâziz, Urfa, Bitlis, Hakkâri, Diyarbekir, Siirt, Mardin ve Van, Birinci Umumi Müfettişliğin kapsamına alındı. Umumi müfettiş, mıntıkası ‘*dahilinde icra vekilleri heyetinin vekili ve genellikle vekillerin*’ de temsilcisiydi ve bu sıfatla bütün memurlar müfettişe karşı sorumluydu.³⁰² Böylece görevi gereği, polis ve jandarma gibi güvenlik güçleri üzerinde kesin bir otorite sahibiydi. 1936 yılı başında dört umumi müfettişlik³⁰³ vardı ve böylece Türkiye’de umumi müfettişlik sistemi oluşturuldu:

1927’de Birinci Umumi Müfettişlik: Bakanlar Kurulu kararıyla 31 Aralık 1927’de Elâziz, Urfa, Bitlis, Hakkâri, Diyarbekir, Siirt, Mardin ve Van illerini kapsayan Birinci Umumi Müfettişlik kuruldu ve müfettiş tayin edilen İbrahim Tali, 1 Ocak 1928’de Diyarbekir’de görevine başladı. Ağrı vilâyeti de müfettişlik kapsamına dâhil edildi.³⁰⁴ Birinci Umumi Müfettişi olarak ilgili kararnameler gereği İbrahim Tali [Öngören] (1.1.1928-5.12.1932), Ahmet Hilmi Ergeneli (12.1.1933-23.3.1935), Abidin Özmen (11.6.1935-26.7.1943) ve Avni Doğan (12.7.1943-31.12.1947) görev yaptı.³⁰⁵

300 25.6.1927 tarih ve 1164 sayılı Umumi Müfettişlik Teşkilatına Dair Kanunu *TBMM ZC*, II/33-26 Haziran 1927, sf. 682-687, 809-811 ve Fihrist-sf. 8. Bu kanunla ilgili tarih 26.6.1927 yazıyor, amma yanlış. Meclis’in tatile girdiği gün 26.6.1927 olup, bu tarihli ve 82’nci inikar zabıt özeti doğru olarak kanunun kabul edildiği belirtilmiş, ama tarih 27.6.1927 özeti olarak yanlış yazılmıştır. 25.6.1927 tarihli zabıt sonunda müfettişlikle ilgili kanunun oylama sonucu da vardır. N. O.

301 26.6.1927 tarih ve 1164 sayılı Umumi Müfettişlik Teşkilatına Dair Kanun, Trakya Genel Müfettişi Abidin Özmen, *age/ldare*, sayı: 184, sf. 238-239. Umumi müfettişlik kanununun tatbikine dair hazırlanan 17 maddelik talimatnamenin (27 Kasım 1927 tarih ve 5858 sayılı kararıyla onan Umumi Müfettişlik Kanununun Tatbikine Dair 17 maddelik talimatname, için, Cemil Koçak, *age*, sf. 304-307.) esasını üç madde halinde toplamak mümkündür: 1- Elâziz, Urfa, Bitlis, Hakkâri, Diyarbekir, Siirt, Mardin ve Van illerini ihtiva etmek üzere bir Umumi Müfettişlik teşkil etmek. 2- Umumi müfettişlik kadrosuna giren memurların atama şeklini tespit etmek. 3- Umumi müfettişin ödev ve yetkisini belirlemek. (Trakya Genel Müfettişi Abidin Özmen, *age/ldare*, sayı: 184, sf. 239.)

302 Umumi müfettişlik kanununun tatbikine dair hazırlanan 17 maddelik talimatnamenin 7’nci maddesi için, Cemil Koçak, *age*, sf. 72-75, 304-305.

303 16.12.1935 tarih ve 2865 sayılı Birinci, Üçüncü ve Dördüncü Umumi Müfettişliklerle Müşavirliklerinin Teşkilat Kadroları Hakkında Kanun, *Resmî Gazete*, 24.12.1935, sayı: 3190.

304 Trakya Genel Müfettişi Abidin Özmen, *age/ldare*, sayı: 184, sf. 239; *Güncedyoğu, Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi*, Birinci Genel Müfettişlik tarafından neşrolunmuştur, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul-1939, sf. 3, 65.

305 Cemil Koçak, *age*, sf. 81-85; BCA-F: 030.18.01.02/K: 30, D: 4, S: 12; BCA-F: 030.18.01.02/K: 55, D:

1934'te İkinci Umumi Müfettişlik: 19 Şubat 1934 tarihli kararnameyle Edirne, Kırklareli, Çanakale ve Tekirdağ vilâyetlerinde İkinci Umumi Müfettişlik kuruldu ve o zaman mebus olan İbrahim Tali, 1934 Nisan ayında müfettiş olarak Trakya'da çalışmağa başladı.³⁰⁶ İkinci Umumi Müfettişi olarak ilgili kararnameler gereği İbrahim Tali Öngören (Nisan 1934-Ağustos 1935), Kâzım Dirik (9.8.1935-3.7.1941), Abidin Özmen (18.6.1943-1947) görev yaptı.³⁰⁷

1935'te Üçüncü Umumi Müfettişlik: Başvekil İsmet İnönü, Kürdistan'a yaptığı gezi sonrası hazırladığı raporda, merkezi Erzurum olacak Ağrı, Kars, Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Erzincan ve Erzurum illerini kapsayan 3. Genel Müfettişlik kurulmasını önermesinden³⁰⁸ iki hafta sonrasında Üçüncü Umumi Müfettişlik teşkil edildi. 6 Eylül 1935 tarihli kararnameyle Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan ve Trabzon ile Birinci Umumi Müfettişlik'ten alınan Ağrı illerinden ibaret Üçüncü Umumi Müfettişlik kuruldu ve müfettişliğe de Tahsin Uzer atandı.³⁰⁹ Üçüncü Umumi Müfettişi olarak ilgili kararnameler gereği Tahsin Uzer (23.8.1935-3.11.1939) ve Nazif Ergin (30.6.1940-1946) görev yaptı.³¹⁰

1936'da Dördüncü Umumi Müfettişlik: 6 Ocak 1936'da Tunçeli, Bingöl, Elâziz ve Erzincan illerini kapsayan Dördüncü Umumi Müfettişlik kuruldu. Müfettişliğe Tunçeli Vali ve Kumandan yetkisi de verildi.³¹¹ Dördüncü Umumi Müfettiş olarak ilgili kararnameler gereği Korgeneral Hüseyin Abdullah Alpdoğan (10.1.1936-26.6.1943) ve korgeneral Muzafer Ergüder (1943-1946) ve Korgeneral Ekrem Baydar (13.2.1946-...) görev yaptı.³¹²

Yeni umumi müfettişliğin kurulması sırasında bazı vilâyetler çıkarıldı veya eklendiği için kapsamında değişiklikler oldu. Abidin Özmen'in makalesini kaleme aldığı 1947 yılı ve bazı il değişikliği itibarıyla 23 vilâyet umumi müfettişlik kapsamındaydı. Vilâyet toplamıysa 63 idi.³¹³

Ağaların varlığı: Birinci ve ikinci umumi müfettişlik görevinde bulunan Abidin Özmen, umumi müfettişlerin neler yaptığını şöyle sıraladı:

-
- 48, S: 2; BCA-F: 030.18.01.02/K: 102, D: 44, S: 19.
- 306 19.2.1934 tarih ve 2/150 sayılı kararname, ve *Resmi Gazete*, 27.2.1934, sayı: 2640, sf. 3485 ve Trakya Genel Müfettişi Abidin Özmen, *age/ldare*, sayı: 184, sf. 240.
- 307 Cemil Koçak, *age*, sf. 127-130; BCA-F: 030.18.01.02/K: 43, D: 15, S: 7; BCA-F: 030.18.01.02/K: 102, D: 44, S: 19; *Resmi Gazete*, 24.3.1934, sayı: 2661, sf. 3585; *Resmi Gazete*, 14.8.1935, sayı: 3080, sf. 5565.
- 308 Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, 5. baskı, Doğan Kitap, İstanbul-2008, sf. 17, 54.
- 309 6.9.1935 tarih ve 2/3199 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 11.9.1935, sayı: 3103, sf. 5637; BCA-F: 030.18.01.02/K: 57, D: 70, S: 15; *Adliye Ceridesi*, Adliye Vekilliği Tarafından Aylık Neşrolunur, sayı: 10, İlkteşrin 1935, sf. 571; Trakya Genel Müfettişi Abidin Özmen, *age/ldare*, sayı: 184, sf. 240.
- 310 Cemil Koçak, *age*, sf. 158-160; BCA-F: 030.18.01.02/K: 57, D: 70, S: 16; *Resmi Gazete*, 11.9.1935, sayı: 3103, sf. 5637; *Resmi Gazete*, 6.7.1940, sayı: 4554, sf. 14217.
- 311 6.1.1936 tarih ve 2/3823 sayılı kararname, Trakya Genel Müfettişi Abidin Özmen, *age/ldare*, sayı: 184, sf. 241.
- 312 Cemil Koçak, *age*, sf. 232-233.
- 313 Trakya Genel Müfettişi Abidin Özmen, *age/ldare*, sayı: 184, sf. 241, 247.

1. Umumi müfettişler, *emniyet ve asayiş işini* halletmişler ve halk ile hükümet arasına kimsenin giremeyeceğini tesis etmişlerdir.
2. Umumi müfettişlerin hükümet namına bölgelerindeki memurlar, halkla hükümet arasındaki münasebetin iyi cereyanını sağlamışlardır.
3. Umumi müfettişler sınır emniyetinin sağlanması ve kaçakçılık işlerinin engellenmesinde önemli işler yapmışlardır.
4. Umumi müfettişler, mülki teşkilatta geniş rol alarak halkla hükümet arasında münasebeti kolaylaştırmışlardır.
5. Umumi müfettişler, sağlık, bayındırlık, eğitim, ekonomi ve kalkınma işlerinin yürütülmesini sağlamışlardır.³¹⁴

Abidin Özmen'in bu beş maddeden 1'incisini dikkate alırsak, umumi müfettişlerin 'emniyet ve asayiş işini' hallettiği tespiti önemli olup, bunun devamında halkla, hükümetin arasına kimsenin giremeyeceğini tesis ettiği tespiti temelsizdir. Çünkü devlet, ağanın varlığını tasfiye etmemiş Kürtlerin Türkleştirilmesinde aracı olarak işlevini dikkate almış ve buna göre bir faaliyet içinde olmuştur. Bunun için toprak meselesi çözümlenmemiştir.

Silah toplama ve sürgün: Başvekil, müfettişlerden doğrudan bilgi aldı. Başvekil'in Sasun'da silah toplamakla ilgili şifresine cevaben gönderilen Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali'nin şifresinde, silah toplama ve Sasun, Mutki, Garzan'daki faaliyet hakkında bilgi verildi. Ayrıca 404 kişinin sürgün edildiği bildirildi.³¹⁵ Yine Müfettiş İbrahim Tali'nin 29.11.1932 tarihli şifresinde de, müfettişlik mıntıkasında iki senelik faaliyetiyle ilgili değerlendirme yapıldı ve önemli bir başarının sağlandığı vurgulandı.³¹⁶

Sadece Sasun'da değil, Dersim'de de silah toplantı, on binlercesi öldürüldü ve sürüldü³¹⁷ ve benzer faaliyete pek çok vilâyette devam edildi.

Romanya'dan muhacir: Kürt nüfus yoğunluğunu tasfiye etmenin iki aracı vardı. Biri Kürtlerin garba sürülmesi ve diğeri de Türk muhacir nüfusun iskânıydı. Türk muhacir iskânı devletin öncülük ettiği politikalarından olup, sıklıkla hep ifade edilmişti. 1915'lerin *İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdürü* ve 1930'ların Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, hariçteki ırkdaşların getirilmesini nüfus siyasetinin esası olarak açıkladı. Vekil Kaya, "Türkiye'nin bugünkü mahzar olduğu terakkiyi, refahı gören hariçteki ırkdaşlarımız kendilerini bundan aşağı

314 Trakya Genel Müfettişi Abidin Özmen, *age/ldare*, sayı: 184, sf. 241-245.

315 Başvekil İsmet'in Birinci Umumi Müfettişe İbrahim Tali'ye gönderdiği 13.11.1932 tarihli [ve sayı yok] şifre, BCA-F: 030.10/K: 54, D: 359, S: 14, sf. 4; Birinci Umumi Müfettişi [İbrahim] Tali'nin Başvekil İsmet'e gönderdiği 16.11.1932 tarih ve 4288/3376 sayılı şifre, BCA-F: 030.10/K: 54, D: 359, S: 14, sf. 2-3.

316 Birinci Umumi Müfettişi İbrahim Tali'nin Başvekil İsmet'e gönderdiği 29.11.1932 tarih ve 4464 sayılı şifre, BCA-F: 030.10/K: 54, D: 359, S: 14, sf. 1.

317 Dâhiliye Vekili Faik Öztürk'in Başvekâlet'e gönderdiği 2.11.1939 tarih ve 2970/11184 no'lu yazısı, için, BCA-F: 030.10/K: 111, D: 751, S: 30, sf. 1-2; Dördüncü Umumi Müfettişliğin 5 ile 7 Aralık 1938 tarihli ve 2337/4852 ile 2348/4875 sayılı şifreleri, BCA-F: 030.10/K: 111, D: 751, S: 31; Dahiliye Vekili Fayık Öztürk'in 7.7.1939'da Meclis'teki nutku, *ldare*, Temmuz 1939, sayı: 136, sf. 673.

bir mevkide görmemek için gelmekte[dir]" dedi.³¹⁸ Şükrü Kaya, ırkdaşların getirilmesini emredince memuru³¹⁹ da buna göre davrandı.

Trakya'da Yahudiler ve iskân

1934 yılı başında kurulan İkinci/Trakya Umumi Müfettişi'nin Başvekâlete gönderdiği 28 Ağustos 1935 tarihli raporu³²⁰ müfettişliğin bölge faaliyeti hakkında önemli bilgileri içeriyor, özetliyorum:

Rumlar ve Bulgarlar gitti: Balkan harbi öncesinde Trakya'da Bulgar ve Rum nüfusu mevcuttu. Bulgarlar, Balkan harbinden sonra Bulgaristan'a, Rumlar da Lozan muahedesini müteakip Yunanistan'a gittiklerinden Trakya'da mühim bir boşluk hâsıl oldu. Rumeli'nin muhtelif yerlerinden gelen göçmenler ve Yunanistan'dan gelen Türkler de iskân edildi, köyler dolduruldu ise de kasabalarda boşluk doldurulamadı. 1934 senesi nihayetinden Romanya ve Bulgaristan'dan 22 bin 457 göçmen geldi. Müfettişlik, bu göçmenleri tahsisat olmadığından köylülerin yanında barındırıldı. Köstence'deki memurumuzun raporuna göre, Romanya'dan gelecek 25 bin göçmen var.

Halkın evine yerleştirildi: Göçmenlere verilmek üzere yapılmış ev olmadığından yerli halkın evine muvakkaten yerleştirildiler. Kıştan evvel gelenlere yerli halkla beraber bir miktar ev yapıldı. 1934 ve 1935 yıllarında gelen göçmenlerin iâşesi hükümetin kararı nedeniyle Ziraat Bankası'nın satın aldığı buğdaylardan temin edildi.

Arazi tevzii: Gelibolu ve Çorlu kazalarında tesis edilen iki üç müstakil köyden maada [başka] gelen göçmenler hemen umumu arazisi müsait olan yerli köylere yerleştirilmektedir. Bugüne kadar göçmenlere Tekirdağ'da 86.122 dekar, Çanakkale'de 24.380 dekar, Kırklareli'inde 4265 dekar, Edirne'de 2110 dekar toprak dağıtılmıştır. Edirne, Tekirdağ, Kırklareli, Çanakkale'de arazi tahriiri tamamlanmıştır.

Metruk arazi: Rum ve Bulgarlar'dan metruk arazi daha evvel gelen mübadiplerle Rumeli göçmenlerine dağıtılmış olduğundan son gelen göçmenlere verilen toprakların yüzde 75'i mera, fundalık gibi ham arazidir. Ancak yüzde 25'i

318 Şükrü Kaya Sözleri-Yazıları, 1927-1937, Birinci Kitap, Toplayan: Ekrem Ergüven, Dahiliye Hukuk Müşaviri, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul-1937, sf. 173-178.

319 Birinci Umumi Müfettişi İbrahim Tali'nin Vekâlete gönderdiği şifreyi aynen aktarıyorum: "1- Bu sene yapılan hazırlığa göre Romanya'dan 100 ev muhacir muntıkaya kabul ve iskân edilecekti. Şimdiye kadar Köstence'den gelenler 120 evin hareket niyetinde bulundukları haber alınmıştır. 2- Gelmiş bulunan 120 evin barındırılması temin edilecekse de diğerlerinin yerleştirilmesine ve mevsim dolayısıyla yeniden inşaat yapılmasına imkân bulunmayacağından kış ortasında perişan olmamaları için ilk habere kadar sevkıyatın tehirin tel ile konsoloslarımıza emir buyurulmasını rica. 3- 1933 Mayısından Teğrinlerine [Ekim-Kasım'a] kadar Romanya'dan daha kaç ev muhacir geleceğinin hazırlık yapılmak üzere öğrenilip bildirilmesinin de ayrıca tavsiyesini istirham eylerim efendim." (Birinci Umumi Müfettişi İbrahim Tali'nin Dâhiliye Vekâletine gönderdiği 26.11.1932 tarih ve 1179/3190 sayılı şifre, için, BCA-F: 030.10/K: 81, D: 530, S: 20, sf. 2.)

320 Trakya Umumi Müfettişi'nin Başvekâlete gönderdiği 28.8.1935 tarihli [no'su yok] rapor, için, BCA-F: 030.10/K: 72, D: 475, S: 2, sf. 1-16.

işlenmiş tarla, bağ ve bahçedir. İşlenmiş toprak için sahipli çiftliklerin şimdiden istimlak edilmesi zaruridir.

Hayvan dağıtımı: Şimdiye kadar göçmenlere 1520 Tekirdağ'da, 600 Çanakkale'de, 300 Kırklareli'nde, 10 Edirne'de olmak üzere 2430 çift hayvanı dağıtılmıştır. En az 3500 çift hayvanına ihtiyaç vardır. Göçmenlere şimdiye kadar 700 pulluk, 200 düven verilmiştir. Geçen sene göçmenlere 967.275 kilo tohumluk dağıtıldı.

Gayri Türkler peynirci: Trakya'nın ziraat durumu: Bu yılın ekim ve istih-salâtı çok iyidir. 1935 istihsalâtı önceki senelere nispetle çok yüksektir. Trakya'nın ihraç mallarından olan peynircilik gayri Türk unsurların [Yahudilerin] elinde kalmasının neticesinde dış pazara gönderilemez olmuştur [yani ihracatı yasaklanmıştır]. Bunun önüne geçmek için talimatname hazırlandı. Tatbikatıyla peynircilik şimdilik iyi evsafıdadır. Trakya'da bağcılık, meyvecilik, arıcılık ve tavukçuluk son derece inkişafa müsaittir.

Mali durum: Vilâyetler gelirlerini hayali rakamlarla gösterdiği için 1935 bütçesine borç devretmiştir. Borç Edirne'nin 264 bin, Çanakkale'nin 99 bin, Tekirdağ'ın 90 bin, Kırklareli'nin 27 bin liradır.

Bina tahriri: Edirne'de 1935 yılı sonuna kadar bitecek, Tekirdağ, Kırklareli ve Çanakkale'de ise 1936'dan itibaren tatbik edilecek.

Trakya yani İkinci Umumi Müfettişi'nin Başvekâlete gönderdiği raporda, 1934 yılında Trakya'da Yahudilere yönelik saldırılardan bahsedilmezken, Trakya'nın üretimiyle ilgili yapılan değerlendirmede ihraç ürünü peynir üretiminin gayri Türklerin elinde olduğu için bunun da ihracatına izin verilmediği kaydedilmiştir.

Trakya'nın Ermenilerden bahsetmeden Rumlar ve Bulgarlardan temizlendiği ifade edilmiş olmakla, peynirciliği elinde bulunduran gayri Türkler, Yahudiler olmalıdır. Peynirciliğin Yahudilerden alınmasına yönelik bir talimatname hazırlandığı belirtilmiştir. Trakya Umumi Müfettişi, talimatnameyle Yahudilerin peynir üretiminin engelleneceğini de bildirmekteydi. Bu, 'ırkımdan değilsin' yaşayamazsının bir başka icraatıydı!

2.4.3.2- 'ASİMİLASYON ŞEFKATLE OLMAZ'

Umumi Müfettişler Konferansı, 1936 yılı sonunda Dahiliye Vekili Şükrü Kaya başkanlığında tüm müfettişlerin ve ilgili bürokratların katılımıyla esas olarak, Kürtler hakkında nasıl politika izleneceğiyle ilgili yapılan bir çalışmaydı. 5-22 Aralık 1936 tarihleri arasında dokuz toplantı yapıldı. Toplantı zaptı kitaplaştırıldı.³²¹ Türkiye'nin toplumsal yapısını oluşturan *millî ve dinî unsur-*

321 Toplantıya, Dâhiliye Vekâleti Şükrü Kaya, Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen, İkinci Umumi Müfettiş General Kâzım Dirik, Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer, Dördüncü Umumi Müfettiş Korgeneral Abdullah Alpdoğan, Jandarma Genel Komutanı Korgeneral Naci Tınaz, Gümrük Muhafaza Umum Komutanı Tümgeneral Seyfi Düzgören ve Emniyet İşleri U. Müdürü Şükrü Sökmen-

Lara yönelik alınacak tedbir esas olarak Kürtler üzerinde yoğunlaştı. Kürt nüfus hakkında yapılan analiz³²² şudur:

1'inci, 3'üncü ve 4'üncü umumî müfettişlik bölgelerinde yaşayanların çoğu '*tarihi olarak Türk olmakla beraber*' muhtelif sebeplerle bir kısmı lehçesini değiştirmiş ve dillerini kaybetmiştir. Birinci Umumi Müfettişlik nüfusunda Kürt yoğunluğu yüzde 65,6 ve Dördüncü Umumi Müfettişlikteyse bu oran yüzde 56'dır. Müfettişler raporunda *Kürtlük davası* tespiti sonrasında komik duruma düşülüyor. Çünkü aslen Türk olanların, Kürtlük davası güttüğü iddia etmekten geri kalınmıyor:

"Tarihen, ırk ve şecere itibarile Türk oldukları halde, harici ve tahrikâta ve şahsi menfaatlara dayanan mütegalibenin, ağaların, şeyhlerin, seyyitlerin, reislerin saltanat idaresinin idaresinin himayesiyle nüfuz ve tegallüplerini [üstünlüklerini] artırarak mezhep ihtilâf ve husumetlerinden istifade ederek Kürtleştirdikleri kısmı telkin yolile, kuvvetli kültür hareketleri ve idari, iktisadi tedbirlerle temsil [asimilasyon], daha doğrusu ırkı hüviyetlerini tanıtanın mümkün olacağı müdale edildi."³²³

Müfettişlerin toplantısında *Kürt sorunu* tespitinden hareketle, Kürtlere ırkı Türk kimliğini kazandırmanın politikasının unsurları olarak şunlar belirlendi:

1. Göçebe Kürt aşiretleri toprağa yerleştirmek.
2. Tahsildarlık, muhtarlık, bekçilik gibi işleri Türkçe bilenlere ve Türküm diyenlere vermek.
3. Demiryolu ve şoselerin iki tarafına Türk köyleri kurmak ve muhacirler iskân etmek.
4. Türklük merkezlerinde iktisadi hâkimiyeti ellerinde tutacak ticaret evleri kurmak. Köy köy dolaşan köylü üretimini yok pahasına ele geçiren ayak satıcılarını ortadan kaldırmak.
5. Müfettişlere bağlı komisyonlar aracılığıyla köylerde evler [Köy Odaları] kurmak.
6. Aşiretlere ağalık, reislik, seytlik, şeyhlik yapmış hadiselerle karışmış, tahrikata alet olmuş ve olmakta bulunmuş olanlar ihtiyacı karşıla-

sür ile toplantının konusuna göre ilgili bürokratlar katıldı. (*Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*, Yayına Hazırlayan: M. Bülent Varlık, Dipnot Yayınları, Ankara-2010 [ve bundan sonra, *Müfettişler-1936*])

322 Birinci Umumi Müfettişlik'teki 8 vilâyetin nüfusu toplamı 1.129.174 olup bunun 206.429'si Türk, 741.325'i de Kürt [geriye kalan 181.420 kişi ne? Arap mı?]. Bölgede Kürt yoğunluğu yazılan yüzde 60 [doğrusu 65,6]. Üçüncü Umumi Müfettişliğin 8 vilâyetindeki 1.866.809 kişiden 299.055'i Kürt, 1.515.928'i Türk'tür ve Kürt yoğunluğu yüzde 16'dır. Dördüncü Umumi Müfettişlikte 350.826 kişiden 198.508'i Kürt ve 107.965'i Türk. Kürt yoğunluğu yüzde 56'dır. (Müfettişlerin Hazırladığı Ortak Rapor için, *Müfettişler-1936*, sf. 29-30, 86.)

323 Müfettişlerin Hazırladığı Ortak Rapor için, *Müfettişler-1936*, sf. 30, 86.

yacak bir plan ve program dâhilinde aileleriyle birlikte garba nakletmek [sürmek].

7. Gönderilecek memurların seçiminde dikkatli olmak. Kürtleşmiş ve Kürtlüğe eğilimli bulunan memuru kullanmaktan kaçınmak.
8. Halk Evlerine önem vermek ve Türkçe şarkı ve türküler öğretmek.
9. Her kazada doktor, ebe ve sağlık teşkilatı bulundurmak.
10. Yatılı köy okulları açmak.³²⁴

Yukarıdaki maddeler politika olarak detaylandırıldığında Türkçe'den başka dil konuşanlar iskân politikası kapsamında değerlendirildi:

Türkçeden başka dil konuşanlar hakkında iskânın, Vilâyetler İdaresi Kanunu'nun verdiği salahiyete dayanılarak müfettişlik bölgelerinde planlı hareket yapılması muvafık görülmüştür. Yerli ahaliden yani Kürt ve bazı bölgelerde Arap memur çalıştırılmaması hususunda dikkatli olunması gibi tedbirlerin yanı sıra, Türkçe şarkı ve türküler öğretmek, "idari, içtimai ve kültürel tedbirlerle Türklük camiasına almak, bunları temsil ve daha doğrusu ırki hüviyet ve benliklerini iade etmek muvafık" görülmüştür.³²⁵

Umumi müfettişlerin beyanına göre, böylesi tespitleriyle birlikte Kürtlerin temsili yani asimilasyonu hedefine ulaşmada iki yolu vardı. Biri, şefkatli yani insancıl ve diğeri imha politikasıydı. Her müfettiş konuşmasında şefkatli politikaların yetersizliğine dikkat çekti. Bunun en kanlı pratiği Sasun ve Dersim'de yaşandı. Umumi müfettişlerin 9.12.1936'daki toplantısında *Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer*, Kürtlük meselesinin önemli bir sorun olduğunu belirttiği gibi, Dersim ve Eleşkirt'te Kürtleşen Türklere de dikkat çeken analizini özetliyorum:

Şark denilince Kürtlük meselesi [Kürdistan] üzerinde durmak mecburiyeti vardır. 20 sene evvel Van'da valiyken biliyorum ki, şefkatli idare Kürt üzerinde fena tesir yaptı. "Şarkı idarede şefkat tutuyor dersek aldanmış" oluruz. Kuvvetli bir idare onun başında İsmet İnönü ve Atatürk'ün adıdır ki orada bizi çalıştırıyor. Ordu oradan kalktı mı iş değişir. [3. Müfettişlik bölgesi nüfusunda] Kürt 300 bindir; bunlar evet Türk'tür. Dersim, Eleşkirt Türk'tür. Hepsi Türk olmakla beraber Kürt'tür. Yarın harici bir vaziyet, bir harp ve herhangi bir tehlike baş gösterince, böyle bir idare altındaki insanların memlekete faidesi mi, zararı mı oluyor; onu münakaşa etmek isterim. Yarım asırlık fiili hareket göstermiştir ki, "Kürtlük bize daima fena neticeler vermiştir." Bunun en kuvvetli delili devletin başında olan büyük adam geçen şarkta verdiği cevaptır. Mareşal [Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak] dedi ki, bazı suallere cevap vermiyoruz. Mesela Kürtleri okutacak mıyız, ne dereceye kadar, askerlik noktasında ne gibi kültür veriyoruz. Mareşale seyahatinde bu hususta sorduğum suallere Mareşal hiddetle geldi ve elini masaya vurdu, "Şarktan çok şüpheliyim. Herhangi bir muharebe zuhur ederse burada

324 Müfettişlerin Hazırladığı Ortak Rapor için, Müfettişler-1936, sf. 30-32, 86.

325 Müfettişlerin Hazırladığı Ortak Rapor için, Müfettişler-1936, sf. 72-73, 86.

bir ve hatta iki kolorduyu bırakacağım. Bu harp olduğu zaman 3. Orduyu alırsak ilk önce bağracaklardan biri de benim" dedi. Bu, mühim bir ifadedir. Kürtlük meselesi üzerinde tevakkuf ettirecek [durulacak] bir önemdedir. Aynı zamanda Mareşal, Urfa ve Diyarbekir'e fabrika kurulmasına da karşıdır.³²⁶

Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer, net ifade etti. Hedef, Kürtlerin asimilasyonudur, ama bu, şefkatli yani insancıl politikalarla gerçekleştirilemez. Peki ne yapmalı? Asimilasyonun ikizi politika, imhadır.

Uzer: İstanbul'daki kanunla yönetilemez

Makedonya sorunu özelinde Balkan savaşını hatırlatan *Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer*, Kürdistan'ın nasıl bir hukuki sistemle idare edileceği konusunda yoğunlaştı:

Küçük memurları değiştirelim. Geçen Patnos'a gittim, kaymakam vekili Süleymaniyeli Kürt bir tahrirat kâtibidir. Demek oluyor ki, "Siz Türksünüz, sizden eminiz" diyoruz, ama bir nahiye müdürü veya kaymakam vekilini Kürt görünce endişeleniyoruz. Niçin endişeleniyoruz? Şeraiti haiz [koşulları uygun] olanı alıyoruz. Yarım asır zarfında buralarda dökülen kanları bunların unuttuğunu zannetmek safdillik olur. Bu dökülen kanları affetmemişlerdir. Bu intikamı ilk fırsatta almak karar ve azmindedirler. Birinci ve dördüncü umumi müfettişlik muntakasını [Kürdistan'ı], İstanbul'da tatbik ettiğimiz kanunlarla idareye kalkışırsak çok zaman kaybetmiş oluruz. Bunlar ayrı bir kanunla idareye muhtaçtır. Rumeli ordusu silah itibariyle kuvvetli idi. Fakat Bulgar, Karadağ, Yunanistan, Sırbistan orada iken o güzel kıtayı elimizden kaçırdık. Kesafete [yoğunluğa] karşı tedbir almak lazımdır. Kağızman'da yüzde 76, Ağrı'da yüzde 85 Kürt vardır. İskân siyasetiyle bu kesafeti hafif etmek lazımdır. Trakya'daki ecdadımızın kurduğu Tuna siyasetini takip edebiliriz. Bu kesafeti bir parça garba doğru, muhacir unsurunu da şarka doğru atalım. Hiç olmazsa su menbalarına muhacir yerleştirelim. Van Gölü etrafı çok müsaittir. *Gölün etrafını Türk yaptığımız zaman şarkı da cenubu da tutar. Şarkın müstesna kanunlarla, iskânla, kuvvetli siyasetle idare edilmesi lazımdır.*³²⁷

Hedef, Kürt nüfus yoğunluğunu çözmektir. Bunun temel politikası da iskândır. Bunun ikili yönü bir yandan Kürtler garba sürülecek, Türk muhacir de Kürdistan'a yerleştirilecektir. Bunu yaparken de, burası Ankara'dan ve İstanbul'dan farklı hukuki bir sistemle idare edilecektir.

Sökmensüer'den imhanın itirafı

Emniyet İşleri Umum Müdürü Şükrü Sökmensüer de 9.12.1936'deki toplantıda söz aldı. Şarkta bir dil davası olduğunu belirten Sökmensüer, şarkta

326 Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer açıklaması, Müfettişler-1936, sf. 184-185. İktisat Vekili Celâl Bayar'ın açıklaması için, Cemal Madanoğlu, *Anılar (1911-1953)*, Evrim Yayınevi, sf. 125-126

327 Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer açıklaması Müfettişler-1936, sf. 185-186.

tek Türk renginin varlığını söylese de konuşmasında imha ve iskân siyaseti üzerinde durdu:

Dil davası için iki şey vardır. Birisi *imha siyasetidir*. Herhangi bir tehlike karşısında devlet kuvvetlerini döker imha eder. Bugün dava mevzuu bahs değildir, belki istikbalde böyle bir şey mevzuu bahs olabilir. Devlet, bugün kültürel ve iktisadi telkinlerle bunu yaparız diyor. Diyarbakir Belediye Reisi Şeref, “Bana Kürt diye mi hitap ediyorsunuz, ben halis Türküm” diyor. Bir insanın yüzüne Kürt, Türk demek doğru değildir. Telkini vasıtalarla müracaat ederken, ona Türksün diyeceğiz ve mühim bir kitleyi telkin altına almak mecburiyetindeyiz. İkinci mühim nokta *iskân* tedbirleridir. Vilâyet merkezinin kültürüne hâkim olmak lazımdır. Garzan’da, Sasun’da bir Türklük siyaseti vücuda getirirsek ilk nokta-i istinatları kurmuş oluruz. Muhacirler için bir köy bir de kasaba siyaseti izleriz. Siirt halkının karnını ben doyurursam yarım asır sonra benim dilime temessül edecektir [asimile olacak, dönecektir]. Nitekim kültürünü böyle kaybetmiştir. Şarkta vilâyet ve kaza merkezlerinin tamamen Türkleştiği dakikadan itibaren tamamen hâkimiz. Vaktile gelen muhacirler gibi.³²⁸

Emniyet İşleri Umum Müdürü, önceliğin asimilasyon siyaseti olup, eğer bununla istenilenin gerçekleşmemesi durumunda, imha siyasetinin de uygulanacağını itiraf etti. Ahaliye “sen Kürt değil, Türk’sün” denilmesinin önemi üzerinde durulması ayrı bir komedi!

Alpdoğan: Bu, Kürt meselesidir

Dördüncü Umumi Müfettiş Korgeneral Abdullah Alpdoğan, 9.12.1936’de umumi müfettişler toplantısındaki konuşmasında Türklüğü telkin etmek konusu üzerinde yoğunlaştı:

Üçüncü Umumi Müfettişi Tahsin Uzer’in izahatı ile benim izahatım arasında bazı tenakuzlar [çelişkiler] vardır. Tedbirleri kanuna bağlayalım buyurmuşlar. Çok çalışmamız lazım, çalışmamızda bura halkına *Türksün diyeceğiz* ve kendilerine Türklüğü telkin edeceğiz. “*Bugün başımızda Kürt meselesi vardır.*” Kanaatim onu Türklüğe bağlamaktır. Sen Türksün, işte tarih ve sen Türksün sana yapacağım şu işlerdir. Van Gölü Fırat’ın cenup ve şimalindeki dağları ve İskenderun’a kadar uzanan sahada yayılmış bir Zaza ırkı vardır. *Zaza ırkı nedir?* Sasani hükümetinin bakıyesidir. Türk olduklarına şüphe yoktur. “*Kanı temiz* ve kanı benden olan” bir kimseye karşı sen Kürtsün diyemem. Bu itibarla bu ırka bendensin gel demek hariçten gelecek tahrikata bir müdafaa hattı tesis etmek doğru olur.³²⁹

Kürt meselesi tespiti yapan Alpdoğan’ın dilinin düzeyi her şeyi yeterince ortaya koyuyor. “*Kanı temiz olana Kürt*” denmez veciz sözüyle. Alpdoğan, işi öyle ileriye götürdü ki, kan analizi yapmaya başladı.

328 Emniyet İşleri Umum Müdürü Şükrü Sökmensüer’in açıklaması, Müfettişler-1936, sf. 187.

329 Dördüncü Umumi Müfettiş Korgeneral Abdullah Alpdoğan’ın açıklaması, Müfettişler-1936, sf. 187-189.

Özmen: Temsil [asimile] edeceğiz

9.12.1936'daki umumi müfettişler toplantısında *Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen*, Kürtlerin Türkleştirilmesinde asimilasyonun esas alınmasını önerdi:

Şarka ilk gittiğim zaman bir tamim yaptım. “Hiç kimseye siz Kürtsünüz diye hitap etmeyeceksiniz” dedim ve bu tamimimi Dahiliye Vekâleti çok münasip gördü. Yalnız [Emniyet İşleri Umum Müdürü] Şükrü Sökmensüer ve [Dördüncü Umumi Müfettiş] Korgeneral Abdullah Alpdoğan'ın dedikleri gibi “Siz Türksünüz” diye söylemek yegâne çare olmaz. Şükrü Sökmensüer'in izahında iki yolu vardır, bunun *biri imha, diğeri temsil* [asimilasyon]. İmhaya hacet yok. Temsile gideceğiz. Giderken de oraya “temsil için Türk getirmek ve yerleştirmek değil”, temsil için yapılacak kültürel çarelerin başında eskiden Türk olduklarını anlatıp izah etmektir. Kürt meselesi mevzuu bahs edilmesini istemem. Bunlar mutlaka Türk'tür. Kürt nereden gelirse gelsin Zaza kelimesi Kürt'ten ayrı değildir. Zaza Kürt içine alınmıştır. Kürt bir isim değil bir vasıftır. Kürt'tür diye söylemeyelim. Temsil işinde “*siz Kürt değil, Türksünüz*” diye yapılacak bir telkindir. Bölgenin Kürtleri arasında hükümet kuvvetlerine karşı müthiş istihbarat kuvveti vardır. Sasun hareketlerinden birkaç gün evvel traş olan iki kişi vaziyeti duyuyorlar. Kürtlük kelimesi izafe edilmeyip iyi bir idare yolu tutmak lazımdır. Bütün dert *Türk temsil* hareketimizin zaafıdır.³³⁰

Müfettişlerin raporlarına ve tartışmasına göre, “*Kürtleri, Türk etmek programı*” hazırlandı ve buna göre icraata başlandı. Sasun'daki imha sonrasında Dersim'de kırım programı icra edildi.

387 aşiretin asimilasyonu

Müfettişlerin temsil yani asimilasyon politikalarına ağırlık verilmeli önerisi, sonraki yılların asıl politikasıdır. Özel raporlarda da bu yöndeki icraat dikkate alınmıştır. *Nüfus İşleri Umum Müdürü*'nün Dahiliye Vekâletine sunduğu 1938 yılı çalışma raporunda ‘Dördüncü Şube Kültürel İşler’ kısmında ‘*Aşiretler*’ ile ilgili yapılan değerlendirmeyi özetliyorum:

Millî sınırlarımız içinde oturan ve elan aşiret adet ve ananesini benimsemekte devam eden teşekküllerin “yaşayış tarzları, içtimai vaziyetleri, menşeleri, ırki durumları, başka ırktan olanların temsil imkânları etüt edilmeğe [asimilasyona] bu yıl da” devam olunmuştur. Türkiye’de 35 vilâyette oturak, gezginci ve yarı gezginci bir vaziyette 387 aşiret vardır. Bunların 162’si oturak, 94’ü yarı oturak ve 131’i gezgindir. 162 oturak aşiretin 41’i Türk, 8’u Kürt, 22’si Zaza, 10’u Arap ırkına mensuptur. 96 yarı oturak aşiretin 8’i Türk, 75’i Kürt, 5’i Arap, 8’i Zaza’dır. Gezginci aşiretlerin 96’sı Türk, 35’i Kürt’tür. Aşiretlerin nüfusunu tespit etmek hakikaten imkânsızdır. Aşiret ananesine göre erkek çocukları nüfusa kaydettirmemek bir teamül halini almıştır. Şark

330 Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen'in konuşması, Müfettişler-1936, sf. 189-191.

ve yakın vilâyetler ile Orta Anadolu'da yaşayan ve bugün Kürtçe ve Zazaca konuşmalarından ötürü Kürt ve Zaza ırklarından addettiğimiz aşiretlerin mühim kısmı Türk olduğu ve her nasılsa benliklerini kaybettikleri tezahür etmektedir. Şimdiye kadar Türklük camiasından ayrı addettiğimiz bu aşiretler üzerinde benliklerini tanıtacak geniş bir programla çalışmalara devam edilmesi mukarrerdir [kararlaştırılmıştır].³³¹

Resmen aşiretlerin varlığı hedef bilindi ve kaldırılmasına yönelik raporlar hazırlandı. Fakat devlet kendi belirlediği kimi ağaların ve aşiretlerin varlığını Kürtlerin Türkleştirilmesinde sahadaki aracı ittifak gücü olarak gördüğü için, ağaları ve aşiretleri tasfiye edecek bir ekonomik politik icrasında olmadı. Bunun için 2016'da da binlerce korucusu olan Bucak gibi aşiretler halen varlığını sürdürüyor.

Her şey Türkleştirmek için

1936 Aralık ayında umumi müfettişler toplantısında netleştirilen politika:

1. Konu, Kürt'ün Türkleştirilmesi anlamında Kürt meselesidir.
2. Kürt meselesi kabul edilse de, ahalinin yani Kürt meselesini yaranların aslında Türk olduğu gibi garip analiz yapılmaktan da geri kalınmadı.
3. Türkleştirmede iki yol vardır: Biri imha, diğeri temsil. Hangisi uygunsa kullanılacaktır.
4. Kürdistan'da temsil yani asimilasyon şefkatle olmaz.
5. İskânla Kürt nüfus yoğunluğunu hafifletmek için, hem Türk muhacir iskânı yapılmalı hem de belirlenen kişiler garba sürgün edilmelidir.
6. Kürdistan, İstanbul'daki kanunla yönetilemez, ayrı bir hukuki sistem oluşturulmalıdır.
7. Muhtarlık gibi işler dahi, Türk'üm diyene verilmelidir.

Asayiş ve güvenlik gerekçesiyle, müfettişlerin toplantısı sonrasında Türkleştirmeye hız verildi. Sasun ve Dersim kırımı ardından nüfus ve demografik ve coğrafik bütünlüğü parçalamak için bir yandan Türk Merkezleri oluşturulurken, devletin Kürtçeyi yasaklama ve konuşanı cezalandırma faaliyeti yoğunlaştırıldı. Umumi müfettişler, Kürtleri Türkleştirmekle 'emniyeti ve asayiş'i sağlayacağı tespitinde bulundu. Oysa asırlık pratik ortaya koyuyor ki, Türkleştirme faaliyetinin kendisi ölüm, sürgün ve asimilasyon, farklı bir hukuk rejiminin varlığı, aslında toplumsal hayatın ve devletin bütünlüğünün, hukuk sisteminin parçalanmasıdır.

2.4.4- TC'NİN DERSİM'İ 'MEDENİLEŞTİRME' HARBI

Resmi ideoloji, sanki Türkiye Cumhuriyeti emperyalist zincirin bir halkası değilmiş gibi, Kürt ve Kürdistan özelinde temel yaklaşımı, hep İngiliz emper-

331 *Idare*, İkincikânun 1939, sayı: 130, sf. 148.

yalızminin işbirlikçiliği konusunda yoğunlaşmıştır. Şeyh Said'ten Ağrı'ya, Seyid Rıza'ya aynı söylem sürdürülürse de, bugüne kadar bu ilişkilendirmede herhangi bir belgelendirme yapılmamış, sadece komplocu izahatın ötesine geçilememiştir.

Öyle ki, Şeyh Said'le İstanbul'dan ilişkilendirilen Kürdistan Teali Cemiyeti Reisi Seyid Abdülkadir'in çevresinden birisinin, İngiliz diye ilişki kurduğu kişinin polis olması ve bu polisin şahitliğiyle idam cezaları verilip, infazının yapılması bile, İngilizlerle ilişkilendirmenin hızını kesmedi.

Dersim'de kırımdan önce Dersim vilâyeti yasal olarak kaldırıldı. TBMM birinci döneminde Dersim'in 6 olan mebus sayısı, ikinci dönemde 2'ye indi.³³² Dersim vilâyetine 30 Mayıs 1926'de 877 no'lu kanunla nihayet verildi. Ancak 1935 sonunda yeniden Dersim'in vilâyet olarak kurulması gündemde getirildi. Elbette ismi Dersim değildi.³³³ 1936 başında, 2885 sayılı kanununun 6'ncı maddesiyle, "Erzincan Vilâyetinin Plümür Kazası ile Elâziz Vilâyetinin Nazimiye, Hozat, Mazgird, Ovacık, Pertek, Çemişkezek Kazalarından teşekkül etmek üzere" Tunçeli vilâyeti kuruldu.³³⁴

Tunçeli vilâyetinin kurulduğu ve harekât planı yapıldığı dönemde Dersimliler, 15-20 yıl öncesinde Ermenilerin ne yaşadığını bildiği için, başlarına ne geleceğinin kaygısını yaşamaktaydı. Bu da resmen devlet yetkililerince öğrenildi. Dersimlilerin Ermeniler gibi kesilmekten korktuğu hem devletin ajanlarının raporlaştırıldı³³⁵ hem de kimi yetkililerce ifade edildi.

Kürt denilince hemen İngiliz'i hatırlayan ve hatırlatan devlet, *Dersim öze- linde Kürtlerin asimilasyonla Türkleştirme politikasında İngiliz sömürge koloni idare sistemini* benimsemiş ve bunun politikasını sürdürmüştür.³³⁶ Devletin Dersim'e özel bir bakışı vardı. Cumhuriyet'te 1925 sonrasında Dersim'le ilgili hazırlanan raporlar şunlardı:

1. Mülkiye Müfettişi Hamdi'nin 1926'daki Raporu
2. Diyarbakır Valisi Cemal'in 1926'daki Raporu
3. Birinci Umumi Müfettişin Dersim Raporu-1929
4. Birinci Umumi Müfettişliğin Belirlediği Esaslar-1930
5. Plümer Harekâtı Komutanı Halis Paşa'nın Raporu
6. Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali'nin Raporu

332 TPT/I-3, sf. 22, 283-293; TPT/II-3, sf. 225-227.

333 TBMM ZC, II/25-29.5.1926, sf. 605, 610-611 ve zaptın sonunda 199 no'lu rapor; TBMM ZC, II/25-30.5.1926, sf. 629-630, 674-676, Fihrist-sf. 6.

334 25.12.1935 tarih ve 2885 sayılı Yeniden Dokuz Kaza ve Beş Vilâyet Teşkiline ve Bunlarla Otuz İki Nahiye ve Aid Kadrolar Hakkında Kanun, *Resmî Gazete*, 4.1.1936, sayı: 3197, sf. 5902; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 17, Ankara-1936, sf. 171-173; TBMM ZC, V/7-25.12.1935, sf. 171-174.

335 Umumi Müfettişler-1936, sf. 141-143; BCA-F: 030.10/K: 128, D: 920, S: 12; BCA-F: 030.10/K: 110, D: 741, S: 17, sf. 1 ve 11; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 743, S: 18, sf. 1-3; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 743, S: 13, sf. 1-4; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 743, S: 12, sf. 1.

336 Bu raporların analizini bir başka çalışma konusu olarak değerlendireceğim. N.O.

7. Büyük Erkânı Harbiye Reisine [Genelkurmay Başkanına] Verilen Raporlar
8. Genelkurmay başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın iki raporu
9. Hasan Reşit'in [Zazalar] Raporu
10. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Raporu
11. Birinci Umumi Müfettiş Hilmi'nin Raporları
12. Jandarma Genel Komutanlığının Dersim Raporu
13. Başvekil İsmet İnönü'nün Kürd[istan] Raporunda Dersim
14. Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen'in Raporunda Dersim-1936
15. Jandarma Umum Kumandanlığının Tezkeresi-1937

Bu raporların³³⁷ ortak özelliğini şöyle belirlemek mümkündür:

Dersim özelinde yapılan temel tespit şudur: Kürt ve Alevi-Kızılbaş olan ahalinin Türkleştirilmesi ve yaygın olan şekavet sorunuyla, ağalar ile seyidlerin egemenliğinin ilga edilmesidir. Bu, esas meseledir. Bir diğer ortak nokta da, raporun çoğunda Seyid Rıza özelinde yapılan analizdir. Geleneksel aşiret/aile yapısı dışında her hangi bir örgütten bahsedilmeyen raporlardaraporlarda Dersim'in imhası için önerilen 10 politika şunlardır:

1. Asimilasyon ve tasfiyeyle Kürtleri Türkleştirmek Alevi-Kızılbaşları Sünnileştirmek.
2. Türkçeyi, Kürtçe/Zazaca yerine ikame etmek.
3. Dersim'de koloni sistemi kurmak.
4. Silah toplamak.
5. Aşiret sistemine, ağalığa, seyitliğe ve şekavete son vermek.
6. Dersim ahalisini garba sürmek.
7. Türk muhacir iskânı yapmak.
8. Islahatın devamı için askeri harekâtı sürdürmek.
9. Dersimi bastırarak askeri gücü kalıcı kılmak.
10. Seyid Rıza'yı yola getirmek.

337 *Dersim*, Jandarma Umum Kumandanlığı, III. Ş., I. Ks. sayı: 55058, yer aldığı kitap, *Tarih Vakfı-Necmeddin Sabir Silan Arşivi-2, Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik, Dersim-Sason (1934-1946)*, Yayına Hazırlayan: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2010, sf. 198-234 ile *Dersim*, Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul-2000, sf. 167-195 [ve bundan sonra *Dersim*, Tarih Vakfı-2 ve Kaynak Yayınları]; Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Resmi Yayınları Seri No: 8, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1972, sf. 351-353, 375-376; *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanaqları-1936*, Yayına Hazırlayan: M. Bülent Varlık, Dipnot Yayınları, Ankara-2010, sf. 97-121; Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, S. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul-2008, sf. 57, 113-128; BCA-F: 030.10/K: 110, D: 740, S: 23; BCA-F: 030.10/K: 115, D: 797, S: 16; BCA-F: 030.10/K: 110, D: 740, S: 22; BCA-F: 030.10/K: 110, D: 741, S: 11; BCA-F: 030.10/K: 110, D: 741, S: 13; BCA-F: 030.10/K: 110, D: 743, S: 11; BCA-F: 030.10/K: 110, D: 745, S: 1. Dersim'le ilgili Osmanlı dönemine ait raporlar için bakınız: Cihangir Gündoğdu-Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti, 1880-1913*, Kitap Yayınevi, İstanbul-2013.

Şark Islahat Planı'na da atıf yapılan raporlarda, ahaliye yönelik tanımlamada sınırlı Kürt ifadesine yer verilmesine karşın Kürdistan hiç kullanılmamıştır. *Dağ Türkü'*nün temeli olacak ifadeler birkaç raporda yer aldı.

Kürtleri Türkleştirmek, raporların ortak temel önermesidir. Bu kadar öne çıkmayan bir diğer önermeyse, Alevi-Kızılbaş kimliğinin tasfiye edilmesi ve Sünnileştirilmesidir. Dinsel olarak 1914-1923'te Hristiyanların temizlenmesiyle, fiilen Sünnileştirilen Anadolu'da artık hedef Alevi-Kızılbaşlardır. Dersim hem Kürt hem de Alevi-Kızılbaş kimliğiyle Ankara'nın hedefindeydi. Diğer bir deyişle Türkleşen ve Sünnileşen Dersim, Ankara gözündeki medenileşen Dersim'di.

Raporların da etkisiyle, *İngilizlerin koloni tarzında bir yönetim oluşturmak* hedeflendi ve bu da açık olarak yazıldı. Koloni idaresi, ilk kez Büyük Erkânı Harbiye Risayetine [Genelkurmay Başkanlığına] sunulan Dersim raporunda gündeme getirildi.

Dersim'de yapılacaklar belli bir program dâhilinde yolların inşası, silahların toplanması ve önde gelenlerin sürülmesinin önerildiği raporda, bir diğer politika da, "Dersim evvela koloni gibi nazarı itibara alınmalı, Türk camiası içinde Kürtlük eritilmeli, ondan sonra ve tedricen öz Türk hukukuna mazhar kılınması" idi.³³⁸ Önerilen şudur:

Dersim'de, İngiliz emperyalizminin sömürgelerdeki bir idare tarzı olan *koloni sistemi* oluşturulacak. Böylece resmen Dersim'in hem sömürge olduğu hem de farklı bir hukukla idare edildiği belirtilmiş olmaktadır; öyle de yapılmıştır.

Koloni Dersim

Bu idare tarzı, sömürgeciliğin farklı bir türüdür. Sömürenle, sömürülen arasında idari ve hukuki yapısı itibariyle farklılık vardır. Sömürülene 'öteki'ye aşağı seviyede ve kökten farklı gözle bakılmakta olup, bu bir tür kural haline getirilmektedir. Nitekim Kürtlere, resmen *medenileştirilmesi gereken 'vahşi' insanlar* olarak bakıldı. Bunun için, 1930'lu yıllarda her ne yapıldıysa bunun gerekçesi *medenileştirme* olarak açıklandı. Kürtlerin medenileştirilmesiyle vatandaş olacağı ve Dersim'in medenileştirilmesiyle merkezi idarenin yönetim altına alınmış olacağı hükmünden hareket edildi.

Böylece koloni idaresiyle Kürtler, medenileştirilecek yani Türkleştirilecek ve koloni hukukundan öz Türk hukukuna geçiş yavaş olacaktı.

Dersim'e önerilen koloni idaresi haricinde, yine Kürdistan için yerleşim birimi olarak *kolonilerin oluşturulması* da gündeme getirilmişti. Türk Nüfus Mühendisliği faaliyetiyle bir koloni idaresi ve koloniler kurulması belirlenmişti. Genelkurmay Başkanlığına sunulan raporda, Dersim'de koloni idaresinden, Nüfus Umum Müdürlüğü de, Kürdistan'da kandaşlardan oluşan Türk koloni merkezlerinden bahsetti.

338 *Dersim*, Tarih Vakfı-2, sf. 219 ve Kaynak Yayınları, sf. 184

Türk Nüfus Mühendisliği faaliyeti 1935'teki bir raporda, Dersim dışında, Muş-Bulanık ve Muş-Bitlis ve Karaköse-Eleşkirt hattında kandaşlardan ibaret *Türk kolonilerin tesis edilmesi*³³⁹ önerildi. Bunlar Kürtlerin asimilasyonunda hedeflenen yerleşim birimi tarzı koloniler, öz Türk köyleriydi. Koloniler³⁴⁰, dışarıdan getirilen muhacirlerin iskân edildiği ve Kürtlerin asimilasyonunu hızlandırmak amacıyla *Türklüğü aşılama* ve çekim merkezi olacağı yerleşim birimleri yani resmi adıyla *Türk Merkezi* olarak dikkate alındı ve planlandı.

Genelkurmay ve Nüfus Umum Müdürlüğü önerisi 1937 yılı sonunda hem de İngilizce olarak kayıt edildi. Önerilen koloni idare tarzı, Seyid Rıza'nın idamından iki gün sonra *17 Kasım 1937'de*³⁴¹ Elazığ istasyonunda Reiscumhur dâhil yapılan toplantıda, Dersim'de 'dahili koloni' idaresine dikkat çekildi.

339 Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 40-41.

340 *Koloniler*: Sömürge ile eş anlamında da kullanılan koloni, sömüren devletin bir parçası olan bölgedir. Ayrıca koloni, bir ülkede göçmenlerin topluca oturdukları yer anlamındadır. Türkiye'de koloni, 1930'lu yıllarda dışarıdan getirilen muhacirlerin iskân edildiği ve Kürtlerin asimilasyonunu hızlandırmak amacıyla çekim merkezi olacağı yerleşim birimleri olarak planlandı. Dağınık köylerin birleştirilmesi ve daha uygun araziye iskânı da koloni olarak tanımlandı. Devletin tanımıyla kalınmadı, mimari yapısıyla ilgili çalışmalar yapıldı. Bununla ilgili Mimar Z.Sayâr '*İç kolonizasyon*' başlığıyla kaleme aldığı iki makalesinde, çeşitli vilâyetlerde yapılan köy evleriyle ilgili planlara ve çizimlere yer verildi. 1936 yılında yayımlanan iki makaleyi özetliyorum: Türkiye'nin nüfus siyaseti gereği sınırlar dışındaki '*Türk kanından olan insanlar*' Türkiye'de muhtaç olan nüfusu doldurmak üzere geliyor. İç kolonizasyon, Prag'da toplanan uluslararası mesken kongresinde ele alındı. Bizde iki yıldır Trakya'da, Diyarbakır'da, Elâziz'de ve Ankara'da birçok köyler meydana getirildi. Bu köyler, insanlara *medeni yaşama* vasıtalarını temin etmelidir. Toprak üstünde yatanları, köy karyolasında alıştırmak, yerde oturanlara iskemleyi öğretmek, yerde yemek yiyenlere masayı temin etmek suretiyle yaşayış tarzında inkılap yaratmak gereklidir. Trakya'da ve şarkta kurulacak yeni köylerdeki insanlar bugüne lâyük içtimai bir hayata kavuşturmak lazımdır. Bu evlerde mutfak, ocaklar, helâlâlar yapılmalı ve bunlar en kullanışlı şekilde olmalıdır. Köyde tek plan yanlış bir usuldür. Trakya'da, Diyarbakır'da ve Elâziz'de yapılan evler iki tip yapıldı. İç kolonizasyonla ilgili gerekli kanuni hazırlık yapılmalıdır. Türkiye'de, Türk köylüsünü, yeni ve modern esaslarda yapılmış köylerde iskân edilmelidir. İç kolonide başarılı olan Almanya'dır. (Zeki Sayâr'ın '*İç Kolonizasyon*' başlıklı iki makalesi, *Artitekt dergisi*, cilt: 1936, Sayı: 1936-02 ([sayı:62], sayfa: 46-51 ve cilt: 1936, sayı: 1936-08 ([sayı:68] sayfa: 231-235; her iki makalenin site adresi: <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/2/126/1473.pdf>; <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/2/137/1614.pdf>) 30 yıl sonra Zeki Sayâr, 'Örnek Köy Projesi ve Tatbikatı' makalesinde, Van vilâyetleriyle olan ilişkisi 'Van-Özalp' özelinde değerlendirildi. (*Artitekt dergisi*, Cilt: 1966 Sayı: 1966-03 (323) Sayfa: 133-135, sitesi: http://dergi.mo.org.tr/detail.php?id=2&sayi_id=156) Mimarlık tarihçisi Neşe Gurallar'ın Cumhuriyet dönemi mimarlığıyla ilgili makalesinde, 'İç kolonizasyon' terimini mimarlık literatürüne Zeki Sayâr'ın kattığını belirterek, 'Bir kolonileştiricinin mantığı ile aynıdır, devlet eli ile tepeden aşağı modernleştiricinin mantığı. İç kolonizasyon, kendi toprağını, kendi kendine kolonileştirme, medeniyet taşıma, hiçbir şekilde abes görülmez, çünkü zaten mimarın tıpkı bir kolonileştirici gibi, 'medenileştirici' misyonu, derginin pek çok yazısında ifade edilir' değerlendirmesini yaptı. (Doç. Dr. Neşe Gurallar, Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı, Kent ve Köy Algısı: Arkitekt (1930'lar), *Mimarlık Dergisi*, Eylül-Ekim 2014, sitesi: <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=393&RecID=3482>)

341 *Ebedi şef Atatürk'ün 1937'de Doğu gezisi*: 15.11.1937'de Maden'de, 15 ve 16.11.1937'de Diyarbakır'da, 16.11.1937'de Diyarbakır'dan saat 18.45'te Elâziz'e hareket etti (*Güneydoğu, Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi*, Birinci Genel Müfettişlik tarafından neşrolunmuştur, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul-1939, sf. 54-56.) Bu tarihi bilgiye göre, Reiscumhur Atatürk, Seyid Rıza idam edilirken Elâziz'de değildi. N.O.

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Başvekâlete gönderdiği 27.11.1937 tarihli yazısı, Reisicumhur Atatürk'ün Elazığ istasyonunda not ettirdiği bilgiyi içermektedir, aynen aktarıyorum:

"17.11.1937 Çarşamba [Çarşamba] günü Elâziz istasyonunda kararlaştırılan esaslar:

1. Arazi, su, hava bakımından barınılması güç olan bölgeler halkının daha eyi şeraitte yerlere nakli teemmül edilmeli [düşünülmeli] ve mali külfet tahmin edilerek tesbit edilmelidir.
2. Pertek arazisi eyidir. Tedavi keyfiyeti nazarı itibare alınmalı.
3. Büyük, kesif köyler yapılmalı ve kültürü temin edilmelidir.
4. Maden amelesi olarak kaç aile naklolunabilir.
5. Münferit dağ köylerini toplayıp ovalara teksif edilmeli. (Dahili kolonization)
6. Gırlayık'te pancar mıntıkası tesis edilerek dağlıları ovaya endirmek lâzımdır. (Tetkik)

Bu toplantıda [Reisicumhur] Atatürk, [Başvekil] Celâl Bayar, [Dahiliye Vekili] Şükrü Kaya, [Nafia Vekili] Ali Çetinkaya, [Üçüncü Ordu Müfettişi Korgeneral] Kâzım Orbay, [Dördüncü Umumi Müfettiş Korgeneral] Abdullah Alpdoğan bulunmuşlardır."³⁴²

5'inci madde sonunda parantez içinde aynen '(Dahili kolonization)' yazıldı, iki kelimenin biri Arapça ve diğeri de İngilizce. Burada *iç kolonizasyon* denilen yerleşim yerinden bahsedildi. Demek ki 1937'deki toplantıda koloni idaresinin, iç kolonizasyon denilen köyleri gündeme getirildi ve bununla ilgili hazırlığın yapılmasına dikkat çekildi, zaten kırım için de hazırlıklı olunması isteniyordu.

1938 kırımı öncesinde Dersim'de 'dağ köylerinin ovaya indirilerek' koloni idaresine göre iskânı önerildi. Böylesi iç koloninin gündeme getirildiği Dersim'de aslında vilâyet özelinde koloni idare tarzı oluşturulmuştu, özetliyorum:

1. Dersim, hukukuyla ve idaresiyle Türkiye'den farklı bir yapıya kavuşturuldu ve böylece *iç sömürge konumu* netleştirildi.
2. Tunçeli Valisi ve Kumandanı Korgeneral ve Dördüncü Umumi Müfettişi Korgeneral Abdullah Alpdoğan, hükümeti temsilen Dersim'in tek otoritesiydi. Sömürge Valisi Alpdoğan, insanları sürmeye, soruşturmaya ve idam infazı dâhil tam yetkiliydi.
3. 'Müfettiş ve vali ve kumandan Alpdoğan'ın Tunçeli'yi, Türkiye'deki hukuktan farklı bir mevzuatla idare etmesi sağlandı.

³⁴² Dahili Vekili Şükrü Kaya'nın Başvekâlete gönderdiği 27.11.1937 tarih ve 1/178 sayılı yazısı, BCA-F: 030.10/K: 110, D: 738, S: 8, sf. 7-8.

4. Dersim ahalisinin Kürt kimliğinin yanı sıra Alevi-Kızılbaş kimliği³⁴³ düşman bilindi.
5. Dersimli Kürtler/Zazalar medenileştirilecek ahaliydi. Dersimliler, medenileşmesine bağlı olarak Türk vatandaşı olacaktı.
6. Dersim'e hâkim olunduğunda, başkent Ankara'ya bağlanacak ve merkezi iktidar denetimine girecekti.
7. Hatta resmen Dersimlilerin Kürt olmadığına hükmedildi ve *Dağ Türkü* denildi.

Sonradan asimilasyonu kolaylaştıracağı gerekçesiyle '*dağ Türkü*' tanımı sevildi, tüm Kürtlere teşmil edildi. Muş Mebusu Hacı Ahmet Hamdi'nin açıkladığına göre Kürdistan ahalisinin yüzde 92'si Türkçe bilmiyor, ama sonradan resmen Kürt'ün ve dilinin olmadığı ve Türkçe bilmeyenlerin de aslında Türk olduğu iddia edildi.

Cumhuriyet'in 15'inci yılıyla ilgili hazırlanan raporda, Dersimlilerin ırkan Türkmen ve "zavallı cahil insanların" devlete karşı itaatsizliğe gittiğini gören Cumhuriyet idaresinin 1935'ten itibaren gerekli ıslah tedbirlerini aldığı kaydedildi.³⁴⁴

Türk olan Kürtler, aslına döndürülecek ve Türkleştirileceklerdi; komikten de öte! Genelkurmay'a ve pek çok zevata göre 3000 yıllık tarihte Kürt diye bir millet ve Kürtçe diye bir dil yoktu. Aslında Dersimliler ırken Türk, ama vaktiyle Kürtleşmişlerdir. *Zazaca* aslında *Dağ Türkçesidir* ve *Zazalar Dağ Türkü*'dür. Bunlar, Türkleştirmek için asimile edilmelidir.³⁴⁵ Bu gibi saçma-sapan tespitler ve iddialar, 1930 model Türkleştirmenin gerekçesi olarak sunuldu. Evet, saçma-sapan tespitler ve iddialar nedeniyle, on binlerce Dersimli öldürüldü ve sürüldü.

343 Tarih Vakfı-4, sf. 4-5, 36-37, 293, 297, 335-339, 660-661; Tarih Vakfı-1, sf. 350-351; *Dersim*, Tarih Vakfı-2, sf. 37-40 ve Kaynak Yayınları, sf. 36-39; Dahiliye Vekili N. Siyasi Müsteşar'ın Başvekâlet'e, umumi müfettişlere ve Malatya valiliğine gönderdiği 14.6.1937 tarih ve 2228/12316 sayılı yazısı, BCA-F: 030.10/K: 112, D: 763, S: 8; Naşit Hakkı, *Derebeyi Ve Dersim*, Ankara-1931, sf. 30-32, 36, 50-51; Naşit Ulug, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul-1939, sf. 75-76, 92; Nazmi Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar*, Kalan Yayınları, Ankara-1999, sf. 206; Cihangir Gündoğdu-Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti, 1880-1913*, Kitap Yayınevi, İstanbul-2013, sf. 35; Mahmut Akyürekli, *Dersim Kürt Tedbiri 1937-1938*, Kitap Yayınevi, İstanbul-2011, sf. 71-72.

344 Cumhuriyet 1938-*İdare*, sf. 320-322.

345 *TBMM ZC. I/6-30.11.1336* (1920), sf. 156-157; Başvekil İsmet'in demeci, *Altan*, Elazığ Halkevi Dergisi, 22 Haziran 1937, sayı: 27, sf. 6-9; Tarih Vakfı-1, sf. 55-76, 227-228, 348; Tarih Vakfı-2, sf. 29-36, 42, 48, 392, 488-489; Tarih Vakfı-3, sf. 88-90; Tarih Vakfı-4, sf. 2-3, 29-33, 140, 186, 230-231, 248, 256, 292-294, 399, 419-420, 654-658; Reşat Hallı, *age*, sf. 417; *Dersim*, Tarih Vakfı-2, sf. 29-38, 41 ve Kaynak Yayınları, sf. 29-36, 40, 47; Umumi Müfettişler-1936, sf. 124-133, 136, 144-150; Naşit Hakkı, *Derebeyi Ve Dersim*, Ankara-1931, sf. 17; Cihangir Gündoğdu-Vural Genç, *age*, sf. 34; Naşit Ulug, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul-1939, sf. 54, 59, 70, 109; Nazmi Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar*, Kalan Yayınları, Ankara-1999, sf. 33, 149, 152-153, 159; Burhan Özkök, *Osmanlı Devrinde Dersim İsyanları*, İstanbul Askeri Matbaa, İstanbul-1937, sf. 4-5; *Cumhuriyet gazetesi*, 19.6.1937, sf. 1 ve 18.7.1937, sf. 1 ve 30.9.1937, sf. 1; BCA-F: 030.10/K: 72, D: 471, S: 3, sf. 11; BCA-F: 030.10/K: 72, D: 470, S: 2, sf. 3.

Sömürge valisine 'Meclis yetkisi'

Munzur Vilâyeti Teşkilat ve İdaresi Hakkında Kanun teklifinin müzakeresi 25.12.1935 tarihinde yapıldı. Layihada vilâyet adı *Munzur* olsa da Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, sözüne Tunçeli [böyle yazıyor] diyerek başladı. Tunçeli'nin arazisinin taşlık-kayalık ve ahalinin aslen Türk olduğunu belirten Şükrü Kaya, bölgenin Türk tarihinde resmi temasının *Şah İsmail-Yavuz Selim muhaberesiyle* kurulduğunu ve 1876 yılından beri yapılan 11 askeri harekâttan istenilen sonucun alınmadığını söyledi. Vekil Şükrü Kaya, burada da Cumhuriyet idaresiyle medeni tedbirler düşünüldüğünü ve Cumhuriyetin feyzlerinden istifade etmesinin hedeflendiğini anlattı. Reisin konuşmasıyla maddeler okundu ve 31 madde bu şekilde kabul edildi.³⁴⁶

Teklifin 33'üncü maddesinde idam yetkisinin vali ve komutana verilmesine Muğla Mebusu Hüsnü Kitabcı, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun [1924 Anayasası'nın] 26'ncı maddesi gereği bu yetkinin Meclis'te olduğunu hatırlattı ve maddeye itiraz etti. Trabzon Mebusu Raif Karadeniz, encümendeki tartışmayı hatırlatarak, "Yalnız, memleketin yüksek menfaatini bir tarafa koyduk ve diğer tarafa da kanuni mevzuatımızı koyduk ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na karşı beslenmesi lazım gelen perestiş ve hürmeti de göz önünde tutarak düşündük ve bu neticeye vasil olduk" diye konuştu. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya da, "Karadeniz arkadaşım ile beraberim" dedi. Madde geldiği gibi kabul edildi.³⁴⁷

Hüsnü Kitabcı ile Raif Karadeniz arasında idam cezasının infazıyla ilgili tartışma, bir gün sonrasının *Cumhuriyet* gazetesinin haberi idi.³⁴⁸

Böylece 1924 Anayasasına göre Meclis'te olan idam cezasının infaz yetkisi, Dersim özelinde vali ve kumandana verildi. Bunun gerekçelendirilmesi, Dersim'in özel haline dikkat çekilerek, Raif Karadeniz ifadesiyle, "memleketin yüksek menfaatini bir tarafa koyduk ve diğer tarafa da kanuni mevzuatımızı koyduk" denilmiş ve ağır basan memleketin yüksek menfaati olmuştu. Hukuki yaklaşıldığında söylenecek olan da, kanunla Anayasa'nın ilgili hükmü ilga edilmişti.

10 yıl önce Tahrir-i Sükûn Kanunu ortamında 1925 Mart ayının sonunda kabul edilen kanunla, sıkıyönetimde divanı harplerin verdiği idamı infazın ordu veya kolordu veyahut müstakil fırka veya mevkii müstahdem kumandanları tasdikıyla yerine getirilmesi benimsenmişti. Ayrıca bu dönemde kurulan Ankara ve Şark istiklal mahkemelerinin idam cezasını hemen yerine getirilmesi Meclis kararıyla kabul edilmişti.³⁴⁹

³⁴⁶ TBMM ZC, V/7-25.12.1935, sf. 175-178.

³⁴⁷ TBMM ZC, devre: V, cilt: 7, 25.12.1935 tarihli oturum, sf. 178-180.

³⁴⁸ *Cumhuriyet*, 26.12.1935, sf. 3

³⁴⁹ 31.3.1341 tarih ve 595 sayılı Harp ve İsyan Sahalarındaki İdarci Örfiye Mıntıkalarında Müteşekkil Umum Divan Harplerden Verilecek İdam Kararlarının Sureti İcrasına Dair Kanun (TBMM ZC, II/16-31.3.1341 (1925), sf. 297-317 ve Fihrist-sf. 4), TBMM'nin 4.3.1341 tarih ve 117 sayılı Harekâtı Askeriye Mıntıkasında ve Ankara'da Birer İstiklal Mahkemesi Teşkilî Hakkında Kararı (TBMM ZC, II/15-4.3.1341, sf. 129, 149-154 ve Fihrist-sf. 5 ve DÜSTUR, 3. Tertip, cilt: 6, Baş-

Meclis'te böylesine bir yasal düzenleme yapılmadan önce bu konuyu raporlaştıran Başvekil İsmet İnönü'dür. İnönü, Kürdistan gezisi sonrasında hazırladığı raporun Dersim'le ilgili kısmında, vilâyet dairesinin bir kolordu karargâhı gibi olacağını ve '*idama kadar infazın valilikte*' biteceğini yazmış³⁵⁰ ve bu kanunla, Meclis de bunun gereğini yerine getirmiştir.

Bu da gösteriyor ki, 1925'ten 1935'e kolaylıkla Anayasa ihlal edilebilmekte ve Meclis yetkisi ilga edilebilmektedir.

Dersim hukuki ve idari yapısını Türkiye'den farklılaştıran 2884 sayılı *Tunceli Vilâyetinin İdaresi Hakkında Kanun*, 38 maddedir ve birkaç maddesini özetliyorum:

- Tunceli vilâyetinin vali ve kumandanı korkomutandır. Tayini Millî Müdafaa Vekâletinin onayı ve Dahiliye Vekilinin önerisi ile İcra Vekilleri Heyeti kararıyla yapılır. Vali ve kumandan, Dördüncü Umumî Müfettişliğin de müfettişidir. (madde 1)

Vali ve kumandan, emniyet ve asayiş noktasında gerekli görmesi halinde vilâyet halkından fert ve aileleri istediği yere sürmeğe ve vilâyet içinde oturmasını men etmeğe yetkilidir (madde 31).

Vali ve kumandan, şahıs hakkındaki takibatın tehirine ve cezaların teciline yetkilidir. Tehir veya tecil, müruru zamanın işlemesine mâni olmaz. (madde 32)

Vali ve kumandan idam hükümlerini tecile lüzum görmezse, infazı emreder (madde 33).

Tunceli'nde oturanlardan birinin komşu vilâyetlerde işlediği suçlar da bu kanundaki usule göre muhakeme olunur (madde 34).³⁵¹

2884 sayılı kanunun yürürlüğe girmesiyle 10 Ocak 1936'da *Korgeneral Hüseyin Abdullah Alpdoğan*, Dördüncü Umumi Müfettiş olarak atandı. Korgeneral Abdullah Alpdoğan, 10 Ocak 1936'dan itibaren Dördüncü Umumi Müfettişi ve Tunceli Vali ve Komutanı olarak³⁵² Dersim koloni idaresinin tepesinde, *sömürge valisiydi*.

vekâlet Matbaası, Ankara-1934, sf. 146 ve *Resmi Ceride*, 4 Mart 1341, sayı: 87) ve TBMM'nin 20 Nisan 1341 tarih ve 136 sayılı Ankara İstiklal Mahkemesine De İdam Selâhiyeti Verilmesi Hakkında Kararı (TBMM ZC, II/18-20.4.1341, sf. 239, 243-247, 287-288 ve Fihrist-sf. 6; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 6, Başvekâlet Matbaası, Ankara-1934, sf. 569 ve *Resmi Ceride*, 23 Nisan 1341, sayı: 96).

350 Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, 5. baskı, Doğan Kitap, İstanbul-2008, sf. 57.

351 25.12.1935 tarih ve 2884 sayılı Tunceli Vilâyetinin İdaresi Hakkında Kanun, için, *Resmi Gazete*, 2.1.1936, sayı: 3195, sf. 5892-5893; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 17, Ankara-1936, sf. 165-170; *TBMM ZC*, V/7-25.12.1935, sf. 175-180; ayrıca bakınız, İsmail Beşikci, *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*, Belge Yayınları, İstanbul-1990, sf. 11-21.

352 10.1.1936 tarih ve 2/3847 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 61, D: 2, S: 12), Alpdoğan, Başbakanı veya Dahiliye Vekâleti vesaire makama gönderdiği evrakları '4'üncü Umumi Müfettiş ve Tunceli [Tunceli] Vali ve K. Alpdoğan' olarak imzaladı, birkaç tanesi için bakınız: 26.6.1938 tarih ve 2522/1067 sayılı akşam raporu (BCA-F: 030.10/K: 111, D: 747, S: 15), 20.7.1938 tarihli ve 1299[1399]/3066 sayılı akşam raporu (BCA-F: 030.10/K: 111, D: 747, S: 32, sf. 21-23), 23.7.1938 tarihli ve 1436/3105 sayılı sabah raporu (BCA-F: 030.10/K: 111, D: 747, S: 32, sf. 9), 2.8.1938 tarihli 1572/3310 sayılı sabah raporu (BCA-F: 030.10/K: 111, D: 748, S: 5, sf. 3) ve 20.9.1938 tarihli ve

Dersim'de 'taş üstünde taş ve gövde üzerinde baş' bırakmayan 2884 sayılı kanunla 2.1.1936'da askere teslim edilen valilik makamına sivil bir kişinin tayini ancak 31.12.1946'da³⁵³ yapılabildi.

Müfettişlikten mebusluğa: Dördüncü Umumi Müfettiş Korgeneral Hüseyin Abdullah Alpdoğan, emekli olduğunda mebusluğa terfi etti. Alpdoğan, Dördüncü Umumi Müfettiş ve Tunçeli Vali ve Komutanı görevini 10 Haziran 1943'e kadar sürdürdü. 10 Eylül 1943'te de, ölen mebus Fethi Okyar yerine Bolu Mebusu seçildi.³⁵⁴ Koçgiri'den Dersim'e böylesine hizmet yapan biri elbette emekliliğinde ödüllendirilmeliydi ve öyle yapıldı.

Alpdoğan, Koçgiri'de Kürtleri ve Karadeniz'de Pontosluları kıran harekâtın lideri Merkezi Ordu Kumandanı Nurettin'in damadıydı. Alpdoğan, Koçgiri'deki harekâta da Merkez Ordusu Kurmay Başkanıydı.³⁵⁵

Dersim'de Alpdoğan üzerinde bulunan kişi 3. Ordu Müfettişiydi. Korgeneral Kâzım Orbay, 24.8.1935'te Jandarma Genel Komutanlığından 3. Ordu Müfettişliğine atandı. 3. Ordu Müfettişi Orgeneral Kâzım Orbay, 15.2.1943'te de Ali [Yüksek] Askeri Şûra azalığına atandı ve daha sonra 12.1.1944'te de Genelkurmay Başkanı oldu. Kâzım Orbay'dan sonra, 15.2.1943'te 3. Ordu Müfettişliğine Orgeneral Mustafa Muğlalı getirildi.³⁵⁶

Dersim'de öyle bir idare oluşturuldu ki, 4'üncü Umumi Müfettiş ve Tunçeli Vali ve Komutanı Alpdoğan, Dersim'de idamı infaz yetkisi dâhil, istediğini sürmeye, mahkemeye vermeye hatta istediğini yapmaya yetkili tek kişiydi; tam sömürge valisi. Demek, Ankara tipi koloni sistemi böyleydi, her şey bir kişinin iki dudağı arasındaydı. İki dudağını kullanan modern yani medeni ve emrin muhatabı da yabanidir. İşte *Ankara tipi 'medenileştirme' harbi* böyle yapıldı!

Seyid Rıza Erzincan'a gitti ve idam edildi

Dersim'de devletin hazırladığı ya da hazırlattığı tüm rapor ve istihbarat notlarından anlaşılıyor ki, Seyid Rıza'nın özel bir yeri vardı. Seyid Rıza hep yakından takip edildi ve hatta 1936'da hükümete dehalet ettiği³⁵⁷ dahi

316/5071 sayılı rapor (BCA-F: 030.10/K: 111, D: 751, S: 1).

353 TBMM ZC, VIII/3-30.12.1946, sf. 826-832; 30.12.1946 tarih ve 4995 sayılı, 3656 Sayılı Kanunla Tadil ve Eklerinin İçişleri Bakanlığına Ait Cetvelinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, *Resmî Gazete*, 6.1.1947, sayı: 6498, sf. 11744.

354 14.6.1943 tarih ve 18039 sayılı kararname, BCA- F: 030.11.1/K: 161, D: 12, S: 11; Mebuslukla ilgili yazışmalar, BCA-F: 030.10/K: 76, D: 504, S: 17, sf. 1-8

355 TBMM Arşivi, Rumuz İ, Ds. 4'ten aktaran, Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu, *İki İsyan Bir Paşa*, 2. Baskı, Babil Yayıncılık, Ankara-2003, sf. 273, 278; İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, AKD TYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1993, sf. 154, 313-314, 342; Cemil Koçak, *age*, sf. 232.

356 24.8.1935 tarih ve 11614 sayılı kararname, BCA- F: 030.11.1/K: 98, D: 26, S: 14 ile 15.2.1943 tarih ve 17874 sayılı kararname, BCA- F: 030.11.1/K: 159, D: 4, S: 12 ile 12.1.1944 tarih ve 18415 sayılı kararname, BCA- F: 030.11.1/K: 165, D: 2, S: 5.

357 Dahiliye Vekili, Başvekâlete gönderdiği 7.8.1936 tarih ve 2246/17216 sayılı yazıyla 4. Umumi Müfet-

raporlaştırıldı. 1937 yılı yaz aylarında Seyid Rıza yine yakın takiptedir ve bir biçimde görüşmeye ikna edilmiş olmalı ki, 11 Eylül 1937'de Erzincan'a gitti³⁵⁸ ve tutuklandı. *Cumhuriyet* gazetesi de Seyid Rıza'nın teslim olduğu haberinin ilkini 'Şaki Seyid Rıza Teslim Oldu' başlığıyla 13 Eylül'de ve ikincisini de 21 Eylül'de³⁵⁹ yaptı.

Bundan sonraki süreç yargılama ve idamdır. Emniyet Genel Müdür yardımcısı İhsan Sabri Çağlayangil, Ankara'da Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer'den Seyid Rıza'yı asın emrini aldığını ve bu görevle Elazığ'a gittiğini yazdı. Elazığ'da savcının da Adalet Bakanlığından ilgili şifreyi aldığını, ama hafta sonu tatili olduğu için yargılamanın yapılamayacağını söylediğini belirten Çağlayangil, savcı değişikliğinin ardından yargılamanın yapıldığını ve Seyid Rıza'nın hemen idam edildiğini ifade etti. Çağlayangil, devamında Diyarbakır'dan Elazığ'a gelen Atatürk'e Seyid Rıza'nın idamı hakkında bilgi verirken, "Emriniz yerine getirildi" dediğini aktardı.³⁶⁰

Seyid Rıza'nın idam edildiği günle ilgili değişik tarihler verilse de, anlaşılan 15 Kasım 1937 olup, bu tarih, Atatürk'ün Elazığ'a gelişinden iki gün öncedir. Seyid Rıza ayağıyla Erzincan'a gitmesi ve idamından 10 ay sonrasında 1938 Ağustos ve Eylül aylarında on binlerce Dersimli öldürüldü ve sürüldü.

'38 dâhili harp planı

Başbakan Celâl Bayar, Dersim meselesinin halledileceğini açıklamasından³⁶¹ sonra, ordu da, buna göre hazırlık yaptı. Dersim'de 1938 yazında yapılacak harekât, 3. Ordunun bir tür muharebesi yani 'savaşı' niteliğinde³⁶² planlandı.

Devletin Dâhili Harp Kararnamesi: Yukarıdaki raporlara ilaveten Müfettişler Toplantısıyla belirlenen program ve tarafların tartışması sonrasında hazırlanan ve yürürlüğe konulan 6.8.1938 tarihli kararnameyi özetliyorum:

1. [1. ve 2. yasak bölgesine ilave] 3. yasak bölge ilân etmek ve buralarda taramayı yapmak.
2. Dersim ahalisinden 5-7 bin kişiyi sürmek.
3. Aşiret reislerini, seyidler ailesiyle birlikte sürmek.
4. Sürgün edileceklerin 1500'ünü endüstri merkezlerinde iskân etmek.

cişliğinin 1.8.936 günlü 625/2911 sayılı raporu ile Dahiliye Vekile, Başvekâlete gönderdiği 26.8.936 tarih ve 2733/18889 sayılı yazıyla Tunçeli Vali ve Komutanlığı tarafından alınan [tarih yazılmamış] 643/2957 sayılı yazı, için, BCA-F: 030.10/K: 113, D: 779, S: 11, sf. 1-5.

358 Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Başvekâlete gönderdiği 12 Eylül 1937 tarihli ve 55075 sayılı yazı, için, BCA-F: 030.10/K: 111, D: 745, S: 20, sf. 9.

359 *Cumhuriyet*, 13.9.1937, sf. 1 ve *Cumhuriyet*, 21.9.1937, sf. 1, 4.

360 İhsan Sabri Çağlayangil, *Anılarım*, Hazırlayan: Tanju Cılcızoğlu, 2. baskı, Yılmaz Yayınları, İstanbul-1990, sf. 49-55.

361 *Cumhuriyet*, 30.6.1938, sf. 1 ve 7; *Cumhuriyet*, 30.8.1938, sf. 1 ve 3; Reşat Hallı, *age*, sf. 431; Naşit Uluğ, *Tunceli Medeni yete Açılıyor*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul-1939, sf. 159.

362 9.6.938 tarih ve 2/8974 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 83, D: 51, S: 14 ve BCA-F: 030.10/K: 110, D: 746, S: 13, sf. 1-3; 9.6.1938 tarih ve 2/8978 no'lu kararname, BCA-F: 030.10/K: 112, D: 755, S: 16, sf. 3; 9.6.938 tarih ve 2/8993 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 83, D: 51, S: 13.

5. İsyana iştirak edeni mahkemeye sevk etmek.
6. Asker kaçacağını yakalamak askerliğini yaptıktan sonra iskân mahal-line sürmek.
7. Silah toplamaya devam etmek.
8. Gerekli askeri kuvveti bulundurmak.³⁶³

Dersimle ilgili Mülkiye Müfettişi Hamdi'den Başvekil İsmet İnönü'ye kadar toplam 14 raporun tespitine göre önerdiği tedbirler, Jandarma Umum Kumandanlığı tarafından *Dersim'i Islah Programında* yer aldı. 6.8.1938 tarihli kararname de, Dersim Islah Programına göre saha bilgisiyle daha netleştirilerek Dersim'i baştan sona taramak, canlı yakalanana ya mahkemeye sevk etmek ya da sürmek ve silah toplamak olarak planlandı.

7. ve 8. ve 9. Kolordu'ya görev: 6.8.1938 tarihli kararname gereği, Genelkurmay Başkanlığı, 3. Ordu Müfettişliği'nin onayladığı harekât planıyla ilgili, 3. Ordu Müfettişliğini görevlendirdi. 1938 Ağustos ve Eylül aylarında iki harekât düzenlendi. Tarama harekâtı yapacak 7. Kolordunun ve 8. Kolordunun ve 9. Kolordunun sahaları belirlendi.³⁶⁴

Çankaya Muhafız Alayı: [Çankaya] Muhafız Alay Komutanı Albay İsmail Hakkı Tekçe, Sarısaltık'ta ve Karaoğlan'da bulunan taburların konumuyla ilgili değerlendirmede bulundu. Boşaltılmış köyler yakıldı ve muhafız Alayı tarama faaliyetine devam etti.³⁶⁵

Şifresi 'Hayat'tı: Dersim'de yaşanan, TC hükümetinin TC vatandaşı Dersimlinin mal ve can güvenliğini imha ettiği bir dâhili harpti! Dersim'deki on binlerin öldürüldüğü ve sürüldüğü askeri harekâtın adı *Hayat'tı*. On binlerin öldürülmesine ve sürülmesine *Hayat*³⁶⁶ denmesi, Dersim'e ve Dersimliye devletin bakışının özetiydi..

Gaz bombası ve kükürt

Mağaralar, dağ-taş sadece savaş uçağıyla bombalanmadı, mağaralara sığınan insanları öldürmek için yakıcı ve boğucu gaz da kullanıldı. Şahidi, Seyid Rıza'nın idamı için özel emirle Elazığ'a gönderilen Emniyet Genel Müdür Yardımcı İhsan Sabri Çağlayangil'dir. Başvekâletten yakıcı ve boğucu gaz bombası da isteyen Dördüncü Umumi Müfettişi ve Vali Korgeneral Abdullah Alpdoğan'dır.³⁶⁷

363 6 Ağustos 1938 tarih ve 2/9409 no'lu kararname, BCA-F: 030.18.01.02/K: 84, D: 73, S: 8. Ayrıca, Nevzat Onaran, Ankara'ya Bak, '38 Dersim'i Gör, *Tiroj* dergisi, Kasım-Aralık 2015, sf. 16-21.

364 Reşat Halli, *age*, sf. 446-451, 468-469.

365 Reşat Halli, *age*, sf. 399-401; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 745, S: 18; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 745, S: 19.

366 BCA-F: 030.10/K: 111, D: 746, S: 9, sf. 4; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 746, S: 17; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 747, S: 22; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 749, S: 1; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 749, S: 3-11; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 750, S: 3; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 750, S: 5-6; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 750, S: 14; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 750, S: 17; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 750, S: 21-30; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 750, S: 32-33; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 750, S: 35-36; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 750, S: 38-39; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 750, S: 41-43. Ayrıca, Nevzat Onaran, Ankara'nın Dersim Şifresi 'Hayat', *Tiroj*, Eylül-Ekim 2013, sayı: 64, sf. 20-24,

367 Çağlayangil'in Kemal Kılıçdaroğlu'na anlatımı, aktaran, Yalçın Doğan, *Savrunlar, Dersim, 1937-*

Dersim'den önce Sasun'da ise mağaralardan insanların çıkması veya ölmesi için mağara ağzında kükürt yakıldı.³⁶⁸ Her şey çok açık ve nettir: Devletin askerinin attığı gaz bombalarıyla öldürülen TC vatandaşı Dersimlilerdi!

Dersim'de kırm

Cumhuriyet'in 15'inci yılında hazırlanan rapora göre, Dersim özeliyle ilgili yapılan değerlendirme özetle şöyleydi:

Dersimliler senelerden beri devlete karşı menfi bir tutum içindeydiler. Cumhuriyet hükümeti meseleyi köklü bir şekilde halletmeyi hedefledi. 1936 yılında Dördüncü Umumi Müfettişlik kurulması ve göreve başlamasıyla Dersimliler yavaş yavaş kanunlara inkiyad etmeye [boyun eğmeye] başladılar. 1936 yılında hemen hemen hiçbir çapulculuk yapılmadı. Tedbirlerden hoşlanmayan Dersim ağaları, Seyid Rıza başkanlığında toplandılar ve silahlı muhalefete karar verdiler ve menfi propagandalar yapmaya başladılar. 1937'de tedip harekâtına başlandı ve aşiret liderleri yakalandı. Müteakip tedbirlerin sonunda Dersim davası tarihe intikal etmek üzeredir.³⁶⁹ Ekim 1938'de hazırlandığı için sonuç, "intikal etmek üzeredir" olarak bitirildi.

İfade edildiği gibi "Dersim davası tarihe intikal" etmek üzere olduğu tespitiyle 1937-1938'de ne yapıldığının bilgisi de verilmektedir. Dersim'de ordunun yaptığı askeri tabirle bir *muharebeydi*, yani bir savaşı. 1937-1938 döneminde devletin ordusunun *Dersim Dâhili Harbi'nin* sonucu olarak açıklanan resmi rakamlar bile, savaşın diğer bir deyişle imhanın boyutunu ortaya koymaktadır:

1- 13.806 Dersimli öldürüldü: Dâhiliye Vekili Faik Öztrak, 1937-1939 yılları arasında 13.806 kişinin öldürüldüğünü açıkladı. Sadece 1938 yılında 13.160 kişi öldürülmüştü.³⁷⁰ Resmi açıklamaya göre, TC vatandaşı 13 bin 806 Dersimli, 1937-1939 yılları arasında öldürüldü.

Yapılanın ne olduğunun anlaşılması için, Sabahattin Selek'in Milli Mücadele kitabından³⁷¹ '*Milli Mücadele Kaç Cana Mal oldu?*' bilgisini aktaracağım. TC'nin resmi kaydına göre, Türk Kurtuluş Savaşı'nda dört yılda 662'si subay ve 8 bin 505'i er olmak üzere toplam 9 bin 167 kişi öldü. İzmir'in işgalden kurtuluşunu sağlayan Büyük Taarruz'da hayatını kaybeden sayısı 2 bin 542'dir.

İki harp, iki sonuç:

1938 *Hatta* 1939, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul-2012, sf. 206; 4. Umumi Müfettiş H. A. Alpdoğan'ın Başvekâlete gönderdiği 30.3.1937 tarih ve 845/791 sayılı şifre, için, BCA, F: 030.10/K: 111, D: 745, S: 19, sf. 16-17.

368 Lütfi Güvenç, *Sason Kılavuzu Ve 937 Harekâtından Alınan Dersler*, Jandarma Genel Komutanlığı Matbaası, Ankara-1939, yer aldığı kitap, Tarih Vakfı-2, sf. 418-419, 422.

369 Cumhuriyet 1938-*Idare*, sf. 21-24.

370 Dâhiliye Vekili Faik Öztrak'ın Başvekâlet'e gönderdiği 2.11.1939 tarih ve 2970/11184 no'lu yazısı, için, BCA-F: 030.10/K: 111, D: 751, S: 30, sf. 1-2; Reşat Hallı, sf. 442-485. Belgede 1937 yılında 262 eşkıya öldü yazıyor, ama Başvekil İsmet İnönü, Meclis'te 18.9.1937'deki konuşmasında, isyana iştirak edenlerden 265 kişinin öldürüldüğünü açıkladı. (*TBMM ZC*, V/19-18.9.1937, sf. 344.)

371 Sabahattin Selek, *Milli Mücadele*, cilt: 2, Örgün Yayınlar, 2. baskı, İstanbul-1982, Ek-19.

Dersim Dâhili Harpte, 1937-1939 döneminde 13.806 kişi öldürüldü!

Türk Kurtuluş Savaşında, 1919-1922 döneminde 9167 subay ve asker öldürüldü!

2- 20 bin Dersimli sürüldü: CHP'nin Bingöl (1939-1943) ve Tunçeli (1943-1950) mebusu olan Necmeddin Sahir Silan, 1950'de CHP'den istifa edip DP'ye katıldı. Necmeddin Sahir Silan, yeni partisi DP'ye yazdığı Tunçeli raporunda yalnız Tunçeli'nden 20 bin kişinin sürüldüğünü yazdı.³⁷²

Dersim'de 1938 yılının Ağustos ve Eylül aylarında 3. Ordu'nun 7. ve 8. ve 9. kolordularının taraması sonrasında yoğun sürgün faaliyetine girişildi. İlgili kararname hükümlerine göre sürgün kafilesinde bir seferde 5000 Dersimli³⁷³ sevk edildi. Garba sürgün edilecekler önce Elazığ'a gönderildi,³⁷⁴ oradan da trenle hazırlanan plana göre sevk yapıldı.

5000 kişinin İskân cetvelini analiz eden Hüseyin Aygün, Dersim'deki sürgünde asimilasyon, Türkleştirme-İslâmlaştırmanın amaçlandığını belirterek, sürgünle ilgili şu değerlendirmede bulundu:

Halk, yaşlı, çocuk, hasta, hamile, asker, zengin, fakir demeden, ayrımaksızın sürgün edildi.

Sürgün edilenler batıda, 4'er kişilik bir hane bir köye denk düşecek şekilde dağıtıldıkları için aileler parçalandı. Zazaca dışında başka dil bilmeyen halkın dilini ve kültürünü unutması amaçlandı.

Sürgün yerlerinde ev, arazi, işe verilen ailelerin geri dönme isteğini ortadan kaldırmaya veya azaltmaya çalışıldı.

Dersimlilerin iskânı, 2. Dünya Savaşı'nın başladığı bir dönemde gizli ve keyfi uygulamalara maruz kaldı. Askerde olan gibi resmi görevli Dersimliler dahi aileleriyle birlikte sürgün edildi.³⁷⁵

3- Tapu delindi: Dersim'den sürülenlerin mülklerinin dağıtılması sonrasında tapu kaydı yapılmış ve bu anlamda tapu delinmiştir.³⁷⁶

4- Köyler tarlalar, ormanlar yakıldı: Dersim'de 1938'de 3. Ordu komutasında yapılan operasyon sadece insanlarla ilgili değildi. Her türlü varlık hedefti. İnsanlar

372 Necmeddin Sahir Silan, *Tunceli [Tunçeli] İli [Demokrat] Parti Teşkilâtımsızın Durumu (1952)*, 30.8.1952 tarihli, için, Tarih Vakfı-1, sf. xvi, 443.

373 Nüfus İşleri Umum Müdürlüğünün hazırladığı ve Dahiliye Vekâleti'ne sunduğu Teşrinievvel 1938 ayı Çalışma Raporu, *İdare*, İkinci Teşrin 1938, sayı: 128, sf. 769.

374 Dördüncü Umumi Müfettişliğin 5 ile 7 Aralık 1938 tarihli ve 2337/4852 ile 2348/4875 sayılı şifreleri, BCA-F: 030.10/K: 111, D: 751, S: 31.

375 Hüseyin Aygün, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân*, 2. baskı, Dipnot Yayınları, Ankara-2009, sf. 127-128.

376 Tunceli [Tunçeli] Milletvekili Necmeddin Sahir Silan'ın 'Sayın Varandaşım' hitabıyla gönderdiği 23.1.1950 tarihli mektubu, Tarih Vakfı-6, sf. 89-90; Tunceli [Tunçeli] Valisi Edip Yavuz, 'Sayın Milletvekilimiz' hitabıyla [N.S. Silan'a] gönderdiği 20.4.1948 tarihli yazısı, Tarih Vakfı-6, sf. 114; Nazımiye'nin Çamurek köyünden Zeynel oğlu Ali Akgün, İresi köyünden Kali oğlu Mehmet Aligedik ve Kerim oğlu Ali Çelik ve arkadaşlarının, 'Çok sayın büyüğümüz' hitabıyla [Mebus Silan'a] gönderdiği 17.3.1949 tarihli mektubu, Tarih Vakfı-6, sf. 149-150.

hem öldürülür hem de garba sürülürken, diğer yandan bu insanların yaşam alanı da “köyler, münferit evler, komlar ve hatta tarla ve meşelikler yakıldı.” İnsanlar evini boş bırakıp kaçtı.³⁷⁷

5- *Mağaralar, dağ-taş bombalandı*: Öylesine bir askeri harekâtı ki, insanın yaşayabileceği her mekân yok etme kastıyla imha edildi. Her Dersimliyi haydut olarak görmenin vardığı nokta buydu. Mağaralarda insanların yaşamasının tespitinin ardından hem tarandı hem de yakıldı, bombalandı.³⁷⁸

Dersim'in bombalanması harekâtına Sabiha Gökçen de katıldı.³⁷⁹

6- *14.503 silah toplatıldı*: Dersim'de 1939 Temmuz ayına kadar toplatılan silah sayısı 14.593'tür.³⁸⁰

Türk askerinin Dersim özelinde yaptığı harekâtın sonrasında bu yaşananlar hakkında isabetli değerlendirme yapan İsmail Beşikci'dir. Beşikci, Dersim'deki bu yaşanılana jenosid, soykırım demiş ve bunun kitabını³⁸¹ da kaleme almıştır.

Evet, bu bir kıyımdır! Resmi ideoloji ve sözcülerin dile getirdiği gibi bir şekavete vesaireye son vermek ya da medenileştirmek değil, TC vatandaşı Kürt ve Alevi-Kızılbaş Dersimliyi Türk ordusuyla imha etmektir! Bu, 1915'ten sonra Türk Nüfus Mühendisliğinin bir başka kanlı pratiği.

Cumhuriyet Tunçeli'si

Jandarma Umum Kumandanlığının Dersim özelinde hazırladığı programın adı³⁸² '*Dersimin ıslahı esasları*'dır. Benzer tanımlama, Tunçeli Mebusu Necmeddin Sahir Şilan'ın, partisi CHP'ye hazırladığı raporda da yer aldı. Dersim'de devletin yaptığı '*ıslah ve tedib hareketi*' idi. Hatta '*ıslah ve tedib hamleleriyle*' Dersim'e yeni bir kimlik kazandırılmıştı.³⁸³

377 Reşat Hallı, *age*, sf. 423, 426, 442, 462-464, 477; Tarih Vakfı-6, sf. 9, 12; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 748, S: 13; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 749, S: 7; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 749, S: 11; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 750, S: 4; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 751, S: 30.

378 Reşat Hallı, *age*, sf. 427-437, 458-459, 473-475; *Dersim*, Tarih Vakfı-2, sf. 174, 181 ve Kaynak Yayınları, sf. 148, 154; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 746, S: 9, sf. 1; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 744, S: 3, sf. 2-3; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 747, S: 6; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 747, S: 5; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 747, S: 18; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 747, S: 32, sf. 1-6, 17-23; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 748, S: 5, sf. 8 ve 5; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 748, S: 5, sf. 3-4; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 749, S: 5, sf. 2-3; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 749, S: 6, sf. 3; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 749, S: 7, sf. 5; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 749, S: 10; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 750, S: 26, sf. 1; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 750, S: 32, sf. 2; BCA-F: 030.10/K: 111, D: 750, S: 33, sf. 1.

379 *Cumhuriyet*, 16.6.1937, sf. 7; *Cumhuriyet*, 30.9.1937, sf. 1; *Altan*, Elazığ Halkevi Dergisi, 28 Eylül 1937, sayı: 30, sf. 9-10; Ahmet Kahraman, *Kürt İsyanları (Tedip ve Tenkil)*, Evrensel Basım Yayın, 2. Basım, İstanbul-2004, sf. 307-310; Reşat Hallı, *age*, sf. 388.

380 Dahiliye Vekili Fayık Öztürk'ün 7.7.1939'de Meclis'teki nutku, *Idare*, Temmuz 1939, sayı: 136, sf. 673.

381 İsmail Beşikci, *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*, Belge Yayınları, İstanbul-1990, sf. 65-70, 95, 150-151.

382 *Dersim*, Tarih Vakfı-2, sf. 235 ve Kaynak Yayınları, sf. 195.

383 Necmeddin Sahir Şilan, *Tunceli Vilâyeti Genel Durumu Üzerinde İncelemeler (1943)*, CHP'ye sundu-

Devlet dilinde Dersim'in *ıslah* edilmesi, on binlerce Dersimlinin öldürülmesi ve sürülmesiydi. Resmi zevatın dilindeki, Dersim'in ıslahıyla ve medenileştirilmesiyle, '*birlik, beraberlik ve eşitlik*' sağlandı söylemiyle ifade edilen, kandır, zulümdür! Dersim'deki ıslah harekâtı, devletin tepesinde zafer edasıyla yorumlandı.

'*Tunçeli'ndeki şakavet tarihi karıştı*': Atatürk'ün Başvekil Celâl Bayar tarafından 1.11.1938'de okunan, Meclis'in açış nutkunda, "Uzun yıllardan beri devam eden ve zaman zaman hâd bir şekil alan Tunçeli'deki toplu şakavet hadiseleri, muayyen bir program dâhilindeki çalışmaların neticesi olarak kısa bir zamanda bertaraf edilmiş, o muntıkada bu gibi vak'alar bir daha tekerrür etmemek üzere tarihe devrolunmuştur" değerlendirmesi yapıldı.³⁸⁴

Dersim'den Büyük Taarruz'a: Cumhurbaşkanı Atatürk, 30 Ağustos 1938'de Zafer Bayramının yıldönümünde, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'a gönderdiği telgrafi aynen aktarıyorum:

"Ordumuzun yüksek ve her zaman olduğu gibi milletin güvenine cidden lâyık kıymet ve kudretle dolu [Dersim] manevrasının, çok faydalı safhalar göstererek bittiğini bildiren telgrafınızı aldım. Türk Ordusunun yarattığı zaferin bu yıldönümü günlerinde kalbim orduya karşı takdir ve şükran hisleri ile doludur. Sizin ve tercümanı olduğunuz aziz silah arkadaşlarımla hakkımda gösterdikleri samimi ve asil duygular o günlerdeki anılarımı canlandırdı, heyecanlarımı arttırdı. Başta siz olduğunuz halde cümlenize candan sevgi ve saygılarımı sunar, şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da daima artan mutlu başarılar dilerim [...]"³⁸⁵

Atatürk, TC vatandaşı Dersimliye karşı Dersim Dâhili Harbi ile Yunan işgal gücüne karşı Büyük Taarruz'u karşılaştırıp, bundan dolayı orduyu takdir etmesi, her şeyin yalın ifadesiydi. Söylem buraya kadar vardırılmıştı, TC vatandaşı Dersimli, Yunan işgal gücüyle aynı kefeye konmuştu!

'İki çocuğumun kaydı yok'

Böylesine zafer kutlamalarının yapılmasına neden olan harekâtın resmi gerekçesi Dersim'de gençlerin nüfusa kaydının yapılmaması ve askere gelmemesiydi. Dersimli askere gitmediği için böylesi bir imha savaşının yapıldığını söyleyenlere hatırlatırım ki, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın da iki oğlu askere gitmemiş.

Umumi müfettişler 22.12.1936'da yaptığı toplantıda nüfus meselesi tartışıldı ve Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, "Ben Dahiliye Vekiliyim. İki çocuğum

ğu 11.12.1943 tarihli rapor, Tarih Vakfı-1, sf. 211, 216-218, 247, 283, 324.

384 Cumhuriyet, 2.11.1938, sf. 1 ve 7.

385 Reşat Hallı, age, sf. 466.

var, ikisi de kayıtlı değildir. Bir gün Meclis'te arkadaşlarımdan bütün çocukları nüfusla kayıtlı olanlar ellerini kaldırsın dedim. Kaldıran olmadı. Görülüyor ki bu hususta herkes alâkasız. Biz ki memleketin mukadderatını elimize almışızdır" dedi.³⁸⁶

Dahiliye Vekili'nin çocuğunun nüfus kaydının olmadığı (ve tabii erkeğe askere gitmeyeceği) bir dönemde, Dersimlinin nüfus kaydı yoktur diye imha edilmesi, esas amacın imha olduğu yalın gerçeğini ortaya koymaktadır.

Genelkurmay'dan itiraf

Genelkurmay Başkanlığı, Dersim'de askerin yaptığını, 1946'daki değerlendirmesinde "Harekâtın maksadı, Tunceli [Tunçeli] bölgesinin tamamen aşiretlerden temizlenmesi ve bu bölgedeki çapulculuk ve şakavete son vermektir" diye özetledi. Devamında, "Harekâtın sonunda bölge bu aşiretlerden tamamen temizlenmiştir" tespitinde bulundu.³⁸⁷

Genelkurmay, bu değerlendirmesiyle, Dersim'de isyan vardı, vergi vermiyorlardı, askere gitmiyorlardı gibi Genelkurmay'ın da dâhil olduğu resmi gerekçelendirmeyi yalanlamıştır. Hariçte ve dâhilde her sorun altında İngilizleri arayan Ankara, Dersim'de oluşturduğu İngiliz modeli sömürge koloni idaresiyle, resmi ifadeyle aslen Türkken Kürtleşen on binlerce Dersimliyi, Türkleştirmek için dâhili harple on binlercesini öldürdü ve sürdü.

Genelkurmay'dan önce Tunçeli mebusu raporlaştırdı. Tunçeli Mebusu Necmeddin Sahir Silan, 1943'te partisi CHP'ye sunduğu raporunda, Türk kültürünü yamak ve göçebe yaşayışına son vermek üzere alınan tedbirler sonunda, 100 aşirete son verildiğini ve aşiret fertlerinin bir kısmının da Tunçeli dışına sürüldüğünü belirtti.³⁸⁸

On binlerce Dersimlinin öldürüldüğü ve sürüldüğü Dersim, Genelkurmay ve Mebus Silan'ın ortak tespiti aşiret sistemine son verilerek 'medenileşmiş' idi. Böylece Dersim, Ankara'nın 'medenileştirme harbiyle' Cumhuriyet'in Tunçeli'si oldu!

2.4.5- 'SASUN'DA ÇOCUKLARA İDRAR İÇİRİLDİ'

Sasun 1890'lardan itibaren devletin belli dönemlerde askeri harekâtlar yaptığı bir bölgeydi. Ermeniler ile Kürtlerin birlikte yaşadığı ve Ermenilere karşı zaman zaman Osmanlı'nın desteğiyle bazı Kürtlerin saldırdığı Sasun'da,

386 Dahiliye Vekil Şükrü Kaya'nın 22.12.1936'da müfettişler toplantısında yaptığı konuşma, Umumi Müfettişler-1936, sf. 372.

387 *Doğu Bölgesindeki Geçmiş İsyanlar ve Alınan Dersler*, Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1946, yer aldığı kitap, Tarih Vakfı-2, sf. 505-506.

388 Necmeddin Sahir Silan, Tunceli Vilâyeti Genel Durumu Üzerinde İncelemeler (1943), CHP'ye sunduğu 11.12.1943 tarihli rapor, Tarih Vakfı-1, sf. 239-246.

Osmanlı zulmüne karşı Hampartsum Boyacıyan (Murad) önderliğinde Ermeniler direndi. 1894'te yakalanan Hampartsum Boyacıyan, Osmanlı zindanlarında 11 yıl hapis yattıktan sonra kaçtı ve 1908 Devrimi sonrasında Meclisi Mebusan'da Kozan mebusu oldu ve 1915'te öldürülen 7 Ermeni mebusan biriydi.³⁸⁹

Sasun'a yönelik Osmanlı'nın askeri harekâtı 1901 ve 1904 yıllarında devam etti. Benzer askeri harekât Cumhuriyet döneminde de sürdürüldü.³⁹⁰ 1930'lu yıllarda da Sasun Ermenileri yine hedefti.

Cumhuriyetin 15'inci yıl dönümü nedeniyle 1938'de hazırlanan raporda³⁹¹, Mutki ve Sasun'da "iptidai adetâ vahşi bir hayat geçiren Beleşli aşireti ve bir kısım Ermeniler" in vatandaşlık mükellefiyetinin [askerlik yapma ve vergi verme gibi] hiçbirini yerine getirmediği için 1935 yılından itibaren iki safha halinde askeri harekât yapıldığı ve bölgenin temizlendiği belirtildi. Anlaşılan Sasun Ermenileri ve Kürtler hedefti, bahanesi medeni olmamalarıydı. Medenileştirmenin aracıysa imhaydı. Böyle bir medenileştirme ancak Türk mucizesi olabilir. Zaten Genelkurmay, Sasun'daki askeri harekâtı harp hükümlerinin tatbik edildiği bir savaş³⁹² olarak değerlendirmekle, her şey yalın ifade edilmiş olmaktadır. Karar verilmiş, savaşılacak ve bu halde medeni veya değil tartışması boş laf!

14 Haziran 1934 tarihli İskân Kanunu yürürlüğe konduktan sonra, Sasun yasak bölge³⁹³ ilanı sonrasında, hazırlanan imha programının³⁹⁴ icrasıyla 451 Sasunlu öldürüldü ve 2497 Sasunlu da garba sürüldü. 1938 yılı sonu itibarıyla sürgün toplamı 4118'e³⁹⁵ ulaştı. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın kaleme aldığı raporun en sonundaki özeti aynen şöyle:

"Hulâsa olarak, Sason yasak bölgesi halkının tekrar canlanmalarına, etrafa saldırmalarına, memleketin dâhilinden ve haricinden gelecek her türlü muzır eşhas ve propagandaların bu bölgede yer bulmasına meydan vermemek ve esaslı bir emniyet durumu elde etmek için şimdiye kadar

389 Nesim Ovadya İzrail, *24 Nisan 1915 İstanbul, Çankırı, Ayaş, Ankara*, 2. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2014, sf. 243-258; *Türk Parlamento Tarihi, I. ve II. Mevritiyet*, cilt: 2, TBMM Vakfı Yayınları No: 15, Ankara-1998, sf. 228.

390 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul-1976, sf. 471-478, 520-522; Reşat Hallı, *age*, sf. 155-160.

391 Cumhuriyet 1938-*İdare*, sf. 20-21.

392 7. Kor.Ko. Galip Deniz'in Genelkurmay Başkanlığına gönderdiği 8.10.1935 tarih ve 6455 sayılı şifresi ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın Başvekâlete gönderdiği 11.10.1935 günlü ve 2932 sayılı şifresi, BCA-F: 030.10/K: 115, D: 804, S: 7.

393 6.10.1936 tarih ve 2/5402 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 68, D: 79, S: 20; *Resmî Gazete*, 19.10.1936, sayı: 3438, sf. 7225; *Sicilli Kavanini*, Hazırlayan: Karakoç Sarkis, cilt: 17, Cihan Kitaphanesi, 1937, sf. 900.

394 Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın kaleme aldığı 27.10.1937 tarihli "Sason harekâtı ve ıslah programı" raporu, BCA-F: 030.10/K: 116, D: 805, S: 16, sf. 9 ve üç sayfa eki.

395 Nüfus İşleri Umum Müdürü'nün Dahiliye Vekâletine sunduğu 1938 yılı çalışma raporunda 'Dördüncü Şube Kültürel İşler' kısmında 'Sason yasak bölgesi', *İdare*, İkincikanun 1939, sayı: 130, sf. 149. Sasun'dan Kürhaya'ya sürgün edilenlerin ailesinden biri olan Mahmud Altunakar, 17. dönem Diyarbakır DYP mebusudur. (Soner Yalçın-Gülden Aydın, *Kürt Sürgünleri*, *İKİBİN'E DOĞRU* dergisi, 20 Mayıs 1990, sayı: 19.)

yapılan harekâtın ve alınan tertiplerin [tedbirlerin] verdiği tecrübelere binaen, yukarıdaki askeri ve idari tedbirlerin müstacelen alınmasının gerekli olduğu neticesine varılmıştır."

Yasak bölge sonrasında insanların toprağını ve yurdunu terk etmemek için kaçıp sığındığı mekânlar mağaralardı. Sasunlular kaçıp sığındıkları için operasyon bölgesinde mağaralarda ne yapılacağı hakkında ordunun hazırlattığı kitapta özel değerlendirmeler yapıldı. Bundan öğreniyoruz ki, mağaraya sığınan insanlar, ilkel denilecek bir gaz bombasıyla boğdurulmuştu. İnsanların bulunduğu mağara tespit edildikten sonra kalıplarla tahrip etmekten başka, *kükürt yakmak suretiyle* de insanlar havasız kalması ve böylece ölmesi ya da mağaradan çıkması sağlanmıştır.

Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen raporu da, ortaya koyuyor ki, mağaralara sığınanlar daha çok kadın ve çocuk olup, ekili olan tüm alanlar tarlalar ve bahçeler de tahrip edilmiştir. Devletin Sasun'da yaptıklarını Kurmay Binbaşı Lütfi Güvenç, gizli ve hizmete mahsus, *Sason Kılavuzu Ve 937 Harekâtından Alınan Dersler* kitabında yazdı. Kitabın bazı yerlerini özetleyerek aktarıyorum:

100 kişi sığar: Yasak bölgenin tanınması lazım gelen taraflarından biri de mağaralardır; çünkü önemli sığınaklardır. Halk bir tedip hareketi hissedince, çoluğunu çocuğunu varını yokunu hatta koyun ve keçisini de mağaraya götürür ve harekât sonuna kadar bekler. Sayısı tespit edilemeyecek kadar çok Sasun mağarası vardır. 1937 Harekâtının takip ve tedip mücadelesinin merkezini mağaralara yapılan taarruzlar teşkil eder. Harekâtın ilk gününden son gününe kadar mağaralarla uğraşmıştır.

3-5 kişiden başlayarak icabında 100 küsur kişiyi istiaab edebilecek [sığacak] mağaralara rastlanmıştır. Kara Miliğin Küsküt köyü yamacında bir mağarada 60, Küsküt deresinde bir mağarada 40 küsur, Arzivin Hürürük mağaralarının birinde 47 kişi ele geçirildi. Mağaraya girer kapısını kapatırlar, sığır ve davar aç ve susuz kalınca bağırır, böylece yerleri tespit edilir. Bazı mağaraların iki veya üç ağzı vardır. Çoğunun ağzından bir insan güç girer ve çıkar. Mağaralara saklananlar 10 gün dahi mukavemet eder.

Taramalarda dikkat: Taramalar sırasında mağaraları iyi kontrol edilmeli; her çalı ve kaya dibini yoklamalı; keçi, inek ve çocuk gibi bağırmalı ve Kürtçe, Arapça seslenmelidir. Keçi gibi bağırma da mağaradaki keçiler mukabelede bulunarak yerlerini belli etmişlerdir. *Çocukların genellikle susuzluktan bağır-dıkları* duyulmuş ve mağaraların yeri belli olmuştur. Kara Miliç'teki büyük mağara çocuk seslerinden keşfedilmiştir. Mağaralardan ateş alınmak suretile keşfedilir. Ateş alınmak suretile keşfedilen mağaraya misal aşağı Küsküt dere-sindeki mağaradır. Mağaradaki şakiler mazgallardan ani açtıkları ateşle birkaç erimizin şahadetine sebep olmuştur.³⁹⁶

396 Lütfi Güvenç, *Sason Kılavuzu Ve 937 Harekâtından Alınan Dersler*, Jandarma Genel Komutanlığı Matbaası, Ankara-1939, yer aldığı kitap, Tarih Vakfı-2, sf. 406-407, 410-415.

Çocuklar öldü: Harekâta çevrilen mağaraların hiçbirisi derhal teslim olma-
mışlar çevrildikten birkaç gün sonra bilhassa susuz kaldıkça teslim olmağa baş-
lamışlardır. “10 gün aç ve susuz kaldıktan sonra teslim olmayıp mağara içinde
ölenlere veyahut ölecek hale geldikten sonra” teslim olanlara rastlanmıştır.
“Büyükler susuzluğa tahammül ediyorlarsa da çocuklar tahammül edeme-
diklerinden bunlara idrar içirdikleri ve bir kısmının bu yüzden öldükleri” de
duyulmuştur. Mağaralar kuşatıldığı müddetçe bilhassa geceleri çok müteyakkız
bulunmak lazımdır. Gece mağaradan çıkan şakinin iki maksadı vardır ya kaç-
mak ya da civardaki pınar ve dereden su almak içindir. Mağarayı çevirip beklen-
diğinde bunlar yakalanmaktadır.³⁹⁷

Ermeniler: Mağara içinde açlık ve susuzluk baş gösterdikçe ön sırada dul
kadınlar ve çocuklar çıkmış karılı kocalı ailelerle Ermeniler en sonraya kalmışlar-
dır. Daha fazla sıkıştıklarında kadınlar ile çocuklar çıkar ve içeride yalnız silahlı
erkekler kalır. Bunların maksatları sonuna kadar mukavemet ederek ölmektir.

Kükürtle boğma: Mağaraya cebri tazyik, ateşli silahlar, mağara ağzında
odun veya kükürt yakarak içerdekilerin hava almalarını güçleştirmek veyahut
bunlarda tesir yapmadığı takdirde, mağaranın durumu elverişli ise tahrip kalıbı
kullanılmak suretile mağarayı çökertmek zorunda kalınır. İçerdekilerin açlık ve
susuzluğa mahkûm edilmesi zaruri olur. Arziv ve Kara Miliç'teki mağaralarda
tahrip kalıbı kullanılmış müspet sonuç alınmıştır. Sasunlular tahrip kalıplarını
1937'den evvelki hareketlerde görmediklerinden bunların maddi ve manevi
tesirlerinden pek ürkmüşlerdi. Sasun mağaraları için en uygun ve müessir taar-
ruz silahının tahrip kalıbı olduğunu söyleyebiliriz.³⁹⁸

Jandarma Genel Komutanlığı tarafından bizzat tespit edilmiş ve kitaba
yazılmış ki, mağaraya sığınan Kürtler veya Ermeniler, çocuğuna idrarını içirmek
zorunda kalmıştır. Hangi insan, yavrusuna böyle bir zulmü, hangi koşulda ve
nasıl yapabildi? Ne yaşadılar da susuz kaldılar ve çocuğuna idrar içirdiler?

Kadın ve çocuklar mağarada: Askeri harekâta yaşadıklarından korkan
insanlar, öylesine ‘can derdine düşmüş’ ki, evinde kundakta çocuğunu dahi
unutmuştur. Dahiliye Vekili, Başvekâlete Sasun tenkil harekâtı hakkında
Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen'in 9.11.1937 tarihli şifresini gönderdi.
Sason [Sasun] harekâtı hakkındaki şifresini özetliyorum:

1. 21.9.1937'de başlayan Sasun tenkil harekâtı Sasun'da bugüne kadar 242
ölü, 320 diri olmak üzere yasak bölge hakkında 562 kişi ele geçirildi.
2. [242 kişi] ölüden 61'i enkaz altında kaldığında hüviyeti tespit edile-
memiştir, geri kalanların [yani 152'si] kadın ve 29'u çocuktur.
3. Diri ele geçirilenlerin 84'ü erkek, 94'ü kadın ve 142'si çocuk.
4. Asî halktan 20 mavzer, 2 çakmal, 1 martin, 1 av tüfeği olmak üzere
24 tüfek, 1 tabanca, 17 hançer, 2 kama, 2 dürbün ele geçirilmiştir.

397 Lütfi Güvenç, *age*, sf. 416-417.

398 Lütfi Güvenç, *age*, sf. 418-419, 422.

5. “Harekât, ekseriye baskınla temin edildiğinden halk mühim miktarda yiyecek ve eşya bırakmış ve kaçanlar kundaktaki çocuklarını dahi götürememiştir.”
6. “Yasak bölgede 73 ve 162 ekili tarla ve çokluca yemiş ağacı süvari bölüğü ile tahrip edilmiştir.”
7. 18. Alayın 1. Taburu Porak dağına tarayarak ve alayın büyük kısmı da Çamman-Dölek üzerinden Bitlis’e avdet etmiştir.
8. Birinci Alayın 3. Taburu Koh’tan Minar nahiyesini taraması emri Kolordu Komutanlığınca verildi.
9. 11. Seyyar Taburun süvari bölüğü ile Melefan’a, 7. Seyyar Taburunun süvari bölüğü ile Hazo’ya geldikleri ve 10. Seyyar Taburu da Melefan’a hareket ettiği.
10. Sasun tenkil harekâtı, umumi surette nihayete erdiğinden ve yasak bölgedeki iki seyyar tabur, icab eden zaman ve yerlerde pusu ve baskınlar yapacaktır.³⁹⁹

Özetle: Kurmay Binbaşı Lütfi Güvenç’in *Sason Kılavuzu Ve 937 Harekâtından Alınan Dersler* kitabı ile Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen’in raporunu özetliyorum:

Yasak bölge ilânıyla, insanların yaşama alanı yasaklandı.

Yasak bölge halkı Ermeniler ve Kürtlerdi. Bunlarla ilgili resmi yapılan tanımlama da ‘asî halk’ tı.

İnsanlar evini-barkını terk etti ve mağaralara sığındı. 100 kişinin sığıdığı mağaralar vardı.

Mağaralara sığınanların çoğu kadın ve çocuktı.

Mağaralarda su bittiği için çocuklara idrar içirildi.

Mağaralarda insanların boğulması için kükürt yakıldı.

‘Can derdine düşenler’ evden kaçarken, kundakta çocuğunu dahi unuttu.

- Tarlalar ve bahçeler yakıldı.

Bu, Sasun’a yönelik askeri harekâtın bir özeti olup, Dahiliye Vekili’nin ve Nüfus Umum Müdürlüğünün raporlarından da öğreniyoruz ki, 451 Sasunlu öldürüldü ve 4118 Sasunlu sürüldü. Bu, Dersim öncesinde Sasun’da devletin vatandaşına karşı bir dâhili harbiydi.

2.4.6- 33 KURŞUN’DAN ROBOSKİ’YE

İsmail Beşikci, *Orgeneral Muğlalı Olayı, Otuzüç Kurşun* isimli çalışmasında 1943’ün yaz ayları gazetelerinden politik havayı aktardı. Başbakan

399 Dâhiliye Vekilinden Başvekkâlele gönderilen 17.11.937 gün ve 50.203/2643 sayılı yazı ve Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen’in, 9.11.937 tarih ve 8487/8386 sayılı şifresi, BCA-F:030.10/K: 116, D: 805, S: 20 ve BCA-F: 030.10/K: 116, D: 805, S: 19.

Şükrü Saracoğlu'nun CHP'nin 6'ncı Büyük Kurultay'ın son gününde 15 Haziran 1943'te söylediği "*Türküz, Türkçüyüz, her gün biraz daha Türkçü olacağız*" ifadesi, aslında o dönemin politik dilinin özetiydi.⁴⁰⁰ Mahmut Esat Bozkurt'un '*Türklük Davamız*' ve Falih Rıfkı Atay'ın '*Türküz, Türkçüyüz, Türkiyeliyiz*' gibi başlıklı makaleler gündemin havasını anlamaya ipucu vermekteydi.⁴⁰¹

İsmail Beşikci'nin bu çalışmasından özet aktarımda bulunacağım. 1943'te TC'nin askeri birlikleri 33 kişiyi kurşuna dizerken, 2011'de de Türkiye-Irak sınırında TC askeri uçakları, Roboski'de 34 kişiyi bombaladı ve öldürdü. Hep 33 kişi nedeniyle 33 *Kurşun*⁴⁰² bilindi, ama aslında 32 kişi kurşuna dizildi.

Bu topraklarda devletin kitlesel öldürmeleri hep yaşandı; hiçbirinin hukuki soruşturması ve yargılaması evrensel kaidelere göre yapılmadı. Fiilin faili devlet olunca, soruşturma ve yargılama mizansenden öteye geçmedi, geçemedi!

Kurşuna dizilen 32 kişi ve bunlardan İbrahim Özyay, ağır yaralı olarak cesetler altında kaldı ve sürüne sürüne İran'a gitti. Milan Aşireti reisi ve MİT ajanı Mehmet Mısto'ya sığındı.

Kurşuna dizilen ve yaralı kurtulan İbrahim Özyay'ın Van Cezaevindeki kardeşi İsmail Özyay, İbrahim Özyay'dan aldığı bilgi üzerine 15 Eylül 1943'de TBMM Başkanlığına gönderdiği dilekçeyle durumun araştırılmasını ve takibat yapılmasını talep etti. İlk gözaltına alınanlardan tutuklanan 5 kişi yargılandı ve beraat etti.

İsmail Özyay, 20 Aralık 1943'te tekrar TBMM Başkanlığına yine dilekçe yazdı; İbrahim Özyay'ın affedilerek memleketi gelmesini ve katiller hakkında takibat yapılmasını istedi. Dilekçeye 5 yıl yanıt verilmedi.

1946 sonrasında DP muhalefeti olayın üzerine gitti ve 28.6.1948'de Milli Savunma Bakanı Hüsnü Çakır'ın emriyle Genelkurmay Başkanlığı Adli Müşavirliği, Orgeneral Mustafa Muğlalı ve olaya adı karışan öteki kişilerin ifadesini aldı.

Eskişehir Mebusu İsmail Hakkı Çevik'in Kasım 1948'de Başbakan'a yönelttiği sözlü sorusuna yanıt veren Milli Savunma Bakanı Hüsnü Çakır, "Burada siyasi ve askeri mahiyeti taşıyan bir suç yoktur" dedi.⁴⁰³

İsmail Beşikci, DP'nin yaygın organı *Zafer Gazetesi*'nin 4, 5 ve 6 Mayıs 1958 tarihlerinde yayımladığı *TBMM Tahkikat Komisyonu'nun 30 Nisan 1958 tarihli raporunu* değerlendirdi, özetliyorum:

Buna göre ismi belirtilerek askere teslim edilen Harapsorik ile Milanengiz köyünden 33 kişiden bir kadın [isim verilmiyor] serbest bırakıldı ve kalan 32

400 İsmail Beşikci, *Orgeneral Muğlalı Olayı, Otuzüç Kurşun*, Belge Yayınları, İstanbul-1991, sf. 50-53.

401 *Yeni Sabah*, 10.7.1943 ve *Ulus*, 6.7.1943, aktaran, İsmail Beşikci, *age*, sf. 58.

402 Ahmed Arif, 33 Kurşun olarak şiirleştirdi; Ahmed Arif, *Hasretinden Prangalar Eskittim*, 42. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul-1999, sf. 95.

403 İsmail Beşikci, *age*, sf. 37-39.

kişi kurşuna dizildi. Bunlardan 31'i öldü.⁴⁰⁴ 32 kişiden biri olan İbrahim Özay yaralı kurtulduysa da 7 ay sonra o da öldü.

Raporda olayın meydana gelişi de anlatıldı.

MİT ajanı Misto'nun, 400-500 hayvanı, bir söylentiye göre de 1500-2000 hayvanı Türkiye'ye kaçırıldı. Misto'nun 1943 yılında dahi Türk istihbaratına hizmet eylediği sabittir. Misto mektup yazıp gönderdi, Özalp kaymakamı şahsında Türkiye'ye baş vurdu.

6 Temmuz 1943'te Misto Türk hududunu geçti ve Özalp yakınından 406 baş hayvanı alıp İran'a kaçırdı.

Özalp'te arzuhalci Rifat isminde bir şahıs kaymakama müracaatla, Mehmedi Misto'ya yataklık ettiği gerekçesiyle, arazi ihtilafı nedeniyle geçinemediği Mila-nengiz köyünden 40 kişinin ismini verdi. Kaymakam bu listeyi valiye bildirdi ve aldığı izin üzerine 40 kişiyi toplattı. İçlerinden 5 kişi 5.7.1943'te tutuklandı ve diğerleri serbest bırakıldı.

Genelkurmay vaziyeti incelemek üzere 3. Ordu Müfettişi Orgeneral Mustafa Muğlalı'ya talimat verdi. İçişleri Bakanlığı da, Birinci Genel Müfettiş ve Jandarma Genel Kumandanını Van'a gönderdi. Muğlalı, 24.7.1943'de Van'a ulaştı.

24-25 Temmuz 1943 gecesi Muğlalı, Van Valisi Hamit Onat'ın evinde Tümgeneral Cevat Yalım ve Tuğgeneral Rasim Saltuk'un katılımıyla bir toplantı yaptı. Toplantıda Muğlalı, Hamit Onat ve Rasim Saltuk'la Misto'nun uzaktan ve yakından akrabaları olan 35 kişinin öldürülmesinde birleştiği ve Cevat Yalım'ın ise Muğlalı'ya "Paşam kanuni yollarında yürümek daha uygun olur" diye ikazda bulunduğu anlaşılmaktadır.

Nitekim 25.7.1943'te vali Hamit Onat, kaymakam Hilmi Tuncel'e telefon ederek 35 kişinin tekrar tutuklanmasını emretti. 33 kişi yakalanıp nezarete kondu. Bu sırada İçişleri Bakanlığının araştırmaya memur ettiği [Birinci Umumi Müfettiş] Avni Doğan ile Jandarma Genel Komutanı Rifat Nataracı da Van'a geldi.

Avni Doğan, Muğlalı ile görüşmek istiyorsa da bir gün sonrasına bırakıldı ve Muğlalı, "Memleketin çıkarı için babamı bile asarım, Avni Doğan bu işe karışmasın, onu kırbaçlarım" gibi acayip beyanlarda bulundu. 33 kişi, Avni Doğan'dan "Bizi kurtar paşam" diye yardım istedi. Avni Doğan'ın Muğlalı nezdinde yaptığı girişimler de başarılı olamadı. 26.7.1943'te Muğlalı ve Avni Doğan Özalp'ten ayrıldı.

Muğlalı'nın aynı gün 7. Kolordu ve Van Mıntıkası Komutanlığına gönderdiği 26.7.1943 tarihli özel emirde, listede ismi yazılı kişilerin sınıra götürülerek, bilgi alınması istendi. Raporda, bu öldürme özel emri olarak değerlendirildi.⁴⁰⁵

404 Ölen 31 kişiden biri kadın, Sultan Özay. 33 kişiden birisinin kadın olduğu için serbest bırakıldığı ve bu nedenle kurşuna dizilen 32 olup, İbrahim Özayyaralı kurtulmuştu. Bir kadın hem serbest bırakıldı, hem öldü gibi bir karışıklık var. N. O.

405 Zafer, 4-6 Mayıs 1958, aktaran, İsmail Beşikci, *age*, sf. 68-74.

TBMM Tahkikat Komisyonunun 30.4.1958 tarihli raporunda, 30.7.1943 tarihli olay yeri zabıt varakasına göre Çaldıran'da çatışma sonucu insanların öldüğü yazılmakta olup, 3. Ordu Müfettişi Orgeneral Mustafa Muğlalı'nın Genelkurmay Başkanlığına gönderdiği 3 maddelik tezkerenin 2'inci maddesinde insanların firarlarına meydan vermemek için imha edildiği yazıldı.⁴⁰⁶

Orgeneral Muğlalı, resmen Genelkurmay'a vakayı aktarırken çatışma anında insanların imha edildiğini yazmıştır. Orgeneral Mustafa Muğlalı ve olaya adı karışan önceki kişiler yargılandı. Muğlalı, Genelkurmay Mahkemesinin 20.3.1950 tarihli kararıyla önce idama mahkûm edildi ve sonra bu ceza, 20 yıl ağır hapse çevrildi. Karar Askeri Yargıtay'da bozuldu ve Muğlalı tekrar yargılanmadan 11.12.1951'de öldü ve Muğlalı dosyası da kapandı.⁴⁰⁷

TBMM Tahkikat Komisyonu'nun 30.4.1958 tarihli raporunu özetliyorum: Orgeneral Mustafa Muğlalı ve arkadaşları aleyhine adam öldürmekten 1949'da Genelkurmay askeri Mahkemesinde dava açıldı. Muğlalı 20 sene hüküm giydi. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Mahkemesinin yargılamasında Rasim Saltuk, Şükrü Tüter, Vahdet Yüzgeç, Necdet Bilgez ve Bilal Bali beraat etti. Kişilere yöneltilen suçlar: 1- Adam öldürme, 2- Adam öldürmeye azmettirme, 3- Suç delillerini saklama, 4- Görevini ihmal, 5- Görevi ve yetkiyi kötüye kullanmaktı. Suçlanan 21 kişi arasında Orgeneral Mustafa Muğlalı ile birlikte Reisicumhur İsmet İnönü ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak da vardı. Raporun sonunda, 32 vatandaşın öldürüldüğü ve bunu kapatmak için idari, siyasi sorumluların olayı kapatmak için gayret gösterdiği tespiti yapıldı.⁴⁰⁸

15 Ağustos 1956'da, "32 vatandaşın öldürülmesi nedeniyle eski Dahiliye ve Milli Müdafaa vekilleri hakkındaki" mazbata Meclis'te görüşüldü. [Demokrat Parti⁴⁰⁹] Van mebusu Kemal Yörükoğlu, 1943 senesinde Van Cumhuriyet Müddeiumumisi olduğunu ve olayı aydınlatmayı bir vazife bildiğini belirterek, kurşuna dizilen insanların suçsuz olduğunu söyledi.⁴¹⁰

İnsanların kurşuna dizilmesinin şahidi olan dönemin görevlileri Özalp'te askeri doktor Yüzbaşı Dr. Reşit Ersezer, Özalp'te olaylar sırasında asteğmen

406 Zafer, 4-6 Mayıs 1958, aktaran, İsmail Beşikci, *age*, sf. 76-77.

407 Genelkurmay Mahkemesinin 20.3.1950 gün ve 950-13 Esas ve 950-8 sayılı kararı, İsmail Beşikci, *age*, sf. 42.

408 *Özalp olayına adı karışan 21 kişinin ismi* [sıralama numarasıyla birlikte]: 1- Orgeneral Mustafa Muğlalı olmak üzere, 7- Van Valisi Hami Onat, 8- Özalp Kaymakamı Hilmi Tuncel, 11- Birinci Umumi Müfettiş Avni Doğan, 12 ve 18 ve 19- Milli Savunma Bakanları Ali Rıza Artunkal ile Cemil Cahit Toydemir ile Münir Birsell, 13 ve 16 ve 17- İçişleri Bakanları Hilmi Uran ile Şükrü Sökmensüer ile Münir Hüsrev Göle, 14 ve 20- Genelkurmay Başkanları Mareşal Fevzi Çakmak ile Kâzım Orbay, 21- Reisicumhur İsmet İnönü. (Genelkurmay Başkanlığı Askeri Mahkemesinin 23.11.1949 tarih ve 949/6 sayılı ile 2.3.1950 tarih ve 950/13 sayılı ile 12.4.1952 tarih ve 952/4 sayılı kararı, için, *Zafer*, 4-6 Mayıs 1958, aktaran, İsmail Beşikci, *age*, sf. 85-91.)

409 Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-X.Dönem (1954-1947)*, cilt: 2, TBMM Vakfı Yayınları, No: 24, sf. 922.

410 *TBMM ZC*, Devre: 10, İçtima: 2, cilt: 13/1, TBMM Matbaası, Ankara-1956, sf. 383-398, aktaran, İsmail Beşikci, *age*, sf. 10-15, 20-36.

Durmuş Özbek ve Yedek Teğmen Seyit Bilal Bali yıllar sonra 1974'te 33 kişinin nasıl kurşuna dizildiğini anlattı.⁴¹¹

İsmail Beşikci yaptığı değerlendirmede, Türk 'solu' ve Türk 'sosyalist' hareketi ile Türk üniversite ve profesörlerinin Kürdistan'ın uluslararası sömürge olduğunu kavrayamadığını, 33 kurşun olgusunun 'Tunçeli Kanunu' uygulamasıyla birlikte, tek parti döneminde, hukukun, adaletin, bağımsız yargının nasıl uygulandığını bütün açıklığıyla ortaya koyduğuna dikkat çekti. Nazi ırkçılığına paralel Türk ırkçılığının kabardığı dönemde yaşanan 33 kurşun olayı, tam anlamıyla, yargının yürütme direktifine göre hareket ettiğinin bir göstergesi olarak yorumlandı.⁴¹²

Anlıyoruz ki, kurşuna dizilenlerin Kürt olmasının dışında herhangi bir suçu yoktu. Genelkurmayın ilk yaptığı soruşturma sonunda yargılamaya sevk edilmeyen Orgeneral Muğlalı dâhil tüm askeri yetkililer yargılanmadı. Ancak hükümetin CHP'den DP'ye geçmesine yakın yargılanmaya başlandı ve sonunda 20 yıl ceza verilen Muğlalı, içerdeyken öldü.

Roboski'de de, 34 kişi Türk ordusunun askeri uçağıyla öldürüldü, 33 kurşun ilk soruşturmasında olduğu gibi, halen suçlusu bulunamadı! Aslında bulunmak istenmedi! Devlet, böylesi vakalarda tavrı nettir, ölenlerin milli kimliği nede-niyle vakayı kapatır! Öyle olmuştur. Roboski üzerinde 'devletin perdesi' halen kaldırılamadı!

2.4.7- ELAZIĞ'DAN VAN'A TÜRKÇÜ HAT

İnönü'nün Kürdistan raporu, Reisicumhur Mustafa Kemal, Başvekil ve Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ile diğer yetkililerin katıldığı toplantı sonrasında anlaşılan saha çalışmasını yapmakla *Nüfus Umum Müdürlüğü görevlendirildi* ve bir plan hazırlandı. Türk Nüfus Mühendisliği Projesi gereği planın bir unsuru Tunçeli vilâyetinin kurulması ve ardından kırım planının uygulanmasıydı. Belki o toplantıda değerlendirilen ve görevlendirilen Nüfus Umum Müdürlüğü'nün yaptığı hazırlığa göre kaleme alındığı anlaşılan *'Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yıl İçinde Yapılacak İşler Hülâsası'*⁴¹³ aslında Türkleştirme planının detaylı bir özeti idi.

1 numaralı iskân mıntıkası, 2510 sayılı kanunun 2'nci maddesine göre, *"Türk kültürlü nüfusunun tekâsüf-i istenilen yerler"* di. Diğer bir deyişle *Türk kültürlü* nüfusun yani Türklerin yoğunlaştırılacağı ve iskân edileceği mıntı-kaydı. Bu lalettayin sadece bir iskân sahası belirlemesi değildi. Nüfusun Kürt, Türk ve serpiştirilmiş bir halde yaşayan Ermeni dağılımı dikkate alınarak, Türk Nüfus Mühendisliği titizliğiyle nüfusun harmanlanmasını içeren bir çalışmaydı.

411 Reşit Ersezer'in anlatımı, *Milliyet*, 7 Mart 1974 ve Durmuş Özbek ile Seyit Bilal Bali'nin anlatımı, *Milliyet*, 8 Mart 1974, aktaran, İsmail Beşikci, *age*, sf. 15-20.

412 İsmail Beşikci, *age*, sf. 187-189.

413 TC Dahiliye Vekilliği Nüfus Umum Müdürlüğü, *Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yıl İçinde Yapılacak İşler Hülâsası*, Başvekâlet Matbaası, Ankara-1935.

Sahadaki vilâyet, kasaba ve köyler arasında öncelikli olanlar belirlendi ve bunlara Türkleştirilmenin '*merkezi*' olarak bakıldı ve *Türk Merkezi* denildi.

Bugünkü özellikle şehir ve belli kaza merkezlerinin siyasi atmosferinden anlıyoruz ki, vilâyetler özelinde yapılan analizler dikkate alındığında, Erzurum dâhil Elazığ'dan Van'a bir Türkçü Merkezi hattın oluşturulduğudur. Bunun için Türk nüfusu iskân edildi, yerli ahali garba sürüldü, kamu yatırımlarına öncelik verildi, belli kamu kuruluşların teşkilatlanması sağlandı, merkezi idareyle ilişkisi güçlendirildi, ulaşım sorunu aşıldı, millî pazarla bütünleşmesi sağlandı, askeri varlık güçlü kılındı, operasyonlarla temizlik yapıldı, Türkçe eğitim ve okullaşma yaygınlaştırıldı, üniversite kuruldu, kent merkezinde *Türkçülük bayrağı* dalgalandırıldı.

Öncesinde de bu vilâyetler Ermenilerden temizlenmişti!

Bu, birkaç yıllık bir plan değildi ve uzun vadeli bir *Türk Nüfus Mühendisliği* projesiydi. Hatta Maraş'ın da 1978 katliamıyla kimliğindeki kırılmanın devamı olarak en sonunda 2016 ilk yarısında gündeme gelen Suriyeli Sünni Araplar'ın, Alevi-Kızılbaş Türkmen-Kürt mıntıkasına iskânı, hattın Elazığ'dan Maraş'a da evrildiğini göstermektedir.

Türklerin iskân edileceği hattı ilk belirleyen, Cumhuriyet'in ve öncesinde Osmanlı'nın da İttihatçısı Mustafa Abdülhalik [Renda] idi. Şark Islahat Planı'nı hazırlayan encümen azası Mustafa Abdülhalik, Ermeni soykırımında Bitlis ve Halep valisi olarak hayli deneyimliydi. Mustafa Abdülhalik, Kürdistan'a yaptığı gezi sonrasında hazırladığı *14 Eylül 1925 tarihli* rapor, Şark Islahat Planı'nın temel materyaliydi. Raporda, Türklerin iskân edileceği tam 12 tane menzil hattı belirlenmişti.

Mustafa Abdülhalik, Kürtlere dahi kiraya verilmesini istemediği Ermenilerden boşalan köylere öncelikle muhacir Türklerin iskânını önerdi. Böylece, "Muayyen bir program ve sistem dâhilinde çalışacak olursa hiç kimsenin hakkına tecavüz etmeden bu yerlere Türk muhacirleri yerleştirmek ve muhacirleri memnun etmek mümkündür" öngörüsünde bulundu.⁴¹⁴ Mustafa Abdülhalik'in belirlemesi sonrasında, '*Türk Merkezi*' İsmet İnönü tarafından gündeme getirildi, 1935 yazında. Başvekil İsmet İnönü'nün raporunda, *Erzincan'ın Kürt merkezi olması halinde* Kürdistan'dan ciddi olarak kaygılanmak gerektiği tespitinden sonra, Elazığ'ın Türk tutunma merkezi ve Van'ın Cumhuriyet'in temeli olabileceği tespitiyle, Erzurum, Diyarbakir, Muş ve Bitlis'in Türklerin etkinliğinde merkez konumuna dikkat çekildi ve boşalan Ermeni yurtlarına Türk muhacirlerin iskânı önerildi.⁴¹⁵

414 Mustafa Abdülhalik, Tarih Vakfı-3, sf. 7-9, 13 ve Mehmet Bayrak, sf. 97-99, 105. Belirlenen menzil hattı: 1- Erzurum-Hinis-Muş-Bitlis, 2- Erzurum-Hinis-Bulanık-Ahlat-Bitlis, 3- Erzurum-Karakilise-Malazgird-Erciş-Van, 4- Muş-Çapakçur-Palu-Elâziz-Malatya, 5- Elâziz-Ergani-Diyarbakir, 6- Diyarbakir-Silvan-Garzan-Bitlis, 7- Siird-Garzan, 8- Birecik-Suruç-Urfa-Siverek-Diyarbakir, 9- Mardin-Diyarbakir, 10- Mardin-Midyat-Siird, 11-Van Gölü'nün cenûbundan Bitli-Van, 12- Van Gölü'nün şimalinden Bitlis-Van.

415 Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, 5. baskı, Doğan Kitap, İstanbul-2008, sf. 28-41, 58.

Dönemsel olarak Türk muhacir iskânı öncelikli politikaydı. Türkiye tüm sınır kapısını açmış ve dışarıdan özellikle Balkanlar'dan gelen resmi ifadeyle '*ırkdaşları/kandaşları*' kabul ediyordu. Nüfus Umum Müdürlüğü, 1 sayılı *iskân mıntıkası* olarak belirlenen sahaya yıllık 50 bin olmak üzere boş senede 250 bin göçmenin nakil ve iskânını planladı. Bunun 200 bini dışarıdan getirilecekti. Bütçesi de hesaplanmıştı, 15,2 milyon liraydı.⁴¹⁶ Böylece Kürtleri Türkleştirmek için detaylı nüfus ithaline yönelik planlar yapıldı.

Nüfus Umum Müdürlüğü '*Türk kolonileri*' tanımlamasıyla muhacirlerin iskân edileceği merkez sahaları da tespit etti. Koloniler⁴¹⁷ Türkiye'nin dışarıdan getirdiği ırkdaşların/kandaşların iskân edildiği ve Kürtlerin asimilasyonunu hızlandırmak amacıyla, Türklüğü aşılamanın ve çekim merkezi olacağı yerleşim birimleriydi. Dağınık meraların veya köylerin birleştirilmesi ve daha uygun yere taşınması bu kapsamda değerlendirildi. Bu yerleşim birimleri, insana karyolada yatmak, yemeği masada yemek gibi *medeni yaşama* vasıtalarının temin edileceği merkezlerdi; bunlar da yazıldı-çizildi.⁴¹⁸

1936 yılı sonunda, Nüfus Umum Müdürlüğü'nün saha araştırması ve bunun icrasına yönelik yaklaşık bir yıllık çalışması sonrasında, Türkleştirmede geline nokta umumi müfettişlerin gündemindeydi. Dört umumi müfettişin ortak raporunda, Kürtlerin asimile edilmesinde, '*Türklük ve kültür merkezleri*'nin önemine dikkat çekildi. Rapora imza atanlardan Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen, Kürdistan'da oluşturulacak '*Türk Merkezi*'nin ekonomik, sağlık ile sosyal ve kültürel etkisini değerlendirdi ve bunların *Türklüğü aşılayan merkezler* olacağını iddia etti.⁴¹⁹

Müfettiş Özmen'e göre, Türklük merkezi aslında Türklüğü aşılayan merkezlerdi. Vakanın ciddiyeti bu konumdaydı. Türleştirmenin yeni tanımı yapıldı ve Türkleştirmeye, '*Kürt'e Türklüğü aşılama*' denildi. Türk Nüfus Mühendisliği faaliyetini '*aşılama*' noktasına kadar derinleştirilmiş olması, insani olarak gerçekten korkutucuydu.

1930 model Türk Merkezi

Planın icra edildiği ve belirlendiği dönem itibariyle '*Türkçü 1930 modeli*' olarak tanımlamak da mümkündü. Türkleştirmenin 1930 modeli *Türk Merkezi ya da koloniler*, Kürt'ü asimile etmenin sahadaki birimiydi. 2510 sayılı kanunu incelerken değindim, Nüfus Umum Müdürlüğü'nün 1 numaralı iskân

416 Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 19, 41-46, 65.

417 Koloniler için 339 no'lu dipnota bakınız.

418 Zeki Sayar'ın '1ç Kolonzasyon' başlıklı iki makedesi, *Artists dergisi*, cilt: 1936, Sayı: 1936-02 ([sayı:62], sayfa: 46-51 ve cilt: 1936, sayı: 1936-08 ([sayı: 68] sayfa: 231-235; her iki makalenin site adresi: <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/2/126/1473.pdf>; <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/2/137/1614.pdf>

419 Müfettişler-1936, sf. 72: Abidin Özmen, Müfettişler-1936, sf. 109-111 ve Saygı Öztürk, sf. 121-122.

mıntıkası olarak belirlendiği bölge⁴²⁰ tarihi ve coğrafi gerçekliğinde Batı Ermenistan ve Kuzey Kürdistan'dı.

Nüfus Umum Müdürlüğü çalışmasını, ana hatlar dışında mıntıkalar düzende tek tek detaylandırdı.⁴²¹ Devamında, öncelik sıralaması yapıldı. Türk muhacirlerin yerleştirileceği 1 sayılı iskân mıntıkasındaki iskân faaliyeti beş safha olarak belirlendi:

1. Birinci safha, Van gölünün garb ve cenub kısımları,
2. İkinci safha, Erzincan, Pülümür, Tercan, Refahiye, Kemah, Kemaliye, Kiği, Çapakçur kazaları,
3. Üçüncü safha, Van gölünün şark ve cenubu şarki kısımları,
4. Dördüncü safha, Dicle ve Murad vadileri,
5. Beşinci safha, Malatya, Siverek, Hilvan, Urfa, Birecik, Nezib [Nizip], Gazianteb kazaları ile Fevzipaşa-Malatya demiryolunun tarafeynindeki [iki tarafındaki] bölgelerdi.⁴²²

Plan hazırlanmıştı, ama bunun, gereğince uygulanmasına bütçe imkân vermedi. Bununla ilgili değerlendirmede kandaşların iskânına değinildi:

420 Nüfusun dağılımına göre 1935'te devletin belirlendiği *1 numaralı iskân mıntıkası*: Birinci Umumi Müfettişlik mıntıkasındaki [1935 yılı itibarıyla Elâziz, Urfa, Bitlis, Hakkâri, Diyarbekir, Siirt, Mardin, Van ve Ağrı] vilâyetlerle Erzincan, Malatya ve Gaziantebvilâyeti, Kars'ın Iğdır, Tuzluca, Kağızman ve Sarıkamış kazasını, Erzurum'un Hınıs, Pasinler, Çat ve Tercan kazasını, Sivas'ın Zara, Hafik, Kangal, Gürün ve Divriği kazasını, Maraş'ın Elbistan ve Göksün kazasını ve Kayseri'nin Pınarbaşı kazasını kapsamaktadır. (Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 19,65.)

421 *Nüfus Umum Müdürlüğü'nün sahaya il gidi yaptığı değerlendirmesi* Türkiye'e 1 sayılı iskân mıntıkası sahası, Avanos-Toros-Sarıççek dağ zincirinin doğusunda kalan Fırat, Dicle, Aras ırmakları ve Van gölü havzasıdır. Bu coğrafi alan dört bölgeden oluşuyor: 1- Fırat batısı, 2- Doğu mıntıkası (İlinci Umumi Müfettişlik mıntıkası), 3- Yukarı Fırat havzası ve 4- Yukarı Aras havzası. Bu sahaların her birinin yüzölçümü, nüfus yoğunluğu ve Balkan muhacirleri iskân açısından değerlendirildi. Birinci Umumi Müfettişlik mıntıkasındaki 'Murad ve Van Gölü Havzası'nın 'Anadolu ve Balkan Türkleri' iskânı için mükemmel bir alan olduğu tespiti yapıldı. Murad ve Van Gölü Havzası, 1- Palu, Elâziz, Baskil ve Keban, 2- Dersim, 3- Palu ve Muş ovaları arası, 4- Murad havzasının diğer kısmı ile Van havzasından ibaretti. (Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 29-34.) Elâziz mıntıkası: "Ancak bu mıntıkada sırf kültür ve demiryolları dolayısıyla Türk iskânı bir zarurettir. Geniş mikyasta [ölçekte] iskânda kanunen bu mıntıkada oturmaları lâzım gelenleri başka sahalara atmak ve hiç olmazsa (Müdürlük notu: yarı oturak) seyyar olanları başka taraflara kaldırmak icab edecektir." (Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 35.) Palu Ovası ile Muş Ovası arasında kalan mıntika: "Elâziz ve Erzurum Türk sahalarını Muş ovalarına bağlamak yönünden Türk iskânı icab eylemektedir." (Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 36.) Yukarı Murad ve Van Gölü havzası: Çiftçi Türkler için bugün en güzel ve en kolay ve verimi fazla geniş iskân sahasını bu mıntika teşkil eylemektedir. Murad havzası 6,5 milyon dekar olup çevresinde de 10 milyon dekarlık verimli ovalar vardır. Van Gölü havzası da 3,8 milyon dekar. Ekilmeye müsait olmayan yerler yüzde 20'yi bulmaz. Bu mıntikanın bir parçası olan Zap havzası da 1 milyon dekar. (Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 36-38.) Yukarı Murad ve Van Gölü havzası mıntıkasındaki Umumi [Birinci Paylaşım] Savaşından önceki Ermeni köylerinin büyüklükleri ve mamurluğu buradaki hayır kabiliyetinin yüksekliğini göstermektedir. (Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 38.) Yukarı Aras mıntıkasının Pasinler ovası Rumeli muhacirlerin iskânına uygun sahadır. (Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 39.) Yukarı Fırat mıntıkasının Erzincan ve Tercan ovaları sahasına gerek Rumeli muhaciri gerekse Karadeniz'in dağ köylerinin halkı yerleştirilebilir. (Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 39-40.)

422 Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 40.

Beş iskân safhasında Birinci Umumi Müfettişliğinin kurulmasından beri çalışılmaktaysa da alınan iskân tahsisatlarının kıyafetsizliği [bütçenin yetersizliği] büyük işler görmeğe mani bulunmaktaydı [engellemekteydi]. Buna rağmen Sovyet Rusya'dan ve İran'dan Türkiye'ye "sığınan kandaşlar Muş-Bulanık ve Muş-Bitlis ve Karaköse-Eleşkirt mıntıkalarına iskân edilmekte ve buralarda kuvvetli Türk kolonileri" tesis edildi. Diğer taraftan Romanya, Bulgaristan ve Yugoslavya'dan gelen Türkler'den bir kısmı da *Elâziz ve çevresine iskân* edilmekteydi. Burada şimendüferle beraber yürünerek ucuz bir iskân yapılmaya çalışılmaktaydı. Elâziz merkez kazasında yeniden müstakil Türk muhacir köylerinin sayısı sekize ulaşması önemli bir gelişme olarak değerlendirildi.⁴²³

Bugünden baktığımızda, Nüfus Umum Müdürlüğü, Birinci Umumi Müfettişi Abidin Özmen'in ifadesiyle *Kürtlere, Türklüğü aşılacak Türk Merkezlerini*, Türk kolonisi olarak tanımladı ve bunların, Elazığ'dan Van'a hattın belli mıntıkasında yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Hedef Kürtlerin Türkleştirilmesi ve asimile edilmesidir. Tümünden Kürdistan hedeflenmekle birlikte belli merkezlerin tercihiyle asimilasyonun hızlandırılması amaçlandı. Türk Nüfus Mühendisliğinin uzun vadeli bir planı olması itibarıyla, yatırım, bayındırlık, ulaşım, istihdam, eğitim ve askeri politikalarının bütünlüğü dikkate alındı ve uygulandı. Elazığ ve Erzurum, 1970'lerden beri öne geçti, Van'a ise 1980'lerden itibaren önem verildi ve belli bir farklılık yaratıldı.

1930'lu yıllarda gerçekleştirilen demiryolu hattının belirlenmesinde Nüfus Umum Müdürlüğü'nün titiz çalışmasının etkisinin varlığı anlaşılmaktadır. Sivas'tan sonra demiryolu ikiye ayrıldı, biri Erzincan'dan Erzurum ve Kars'a, diğeri Malatya'dan Elâziz'e gitti. Elâziz'e giden hat da ikiye ayrıldı, biri Muş üzerinden Van'a ve diğeri de Diyarbakir'den Kurtalan'a ulaştı. Bu demiryolu hattının hem askeri gücün transferi, hem de pazar bütünlüğünün sağlanması ve merkeze bağlanması açısından çok yönlü fonksiyonu vardı.

Elâziz-Van hattı aynı zamanda, coğrafi olarak Kürt nüfusunun yoğunlukla yaşadığı ve yaşamadığı sahayı ayıran bir bölgeydi. Bunun için kamu yatırımda, ulaşım, pazar bütünlüğünü sağlamada, eğitimde çevresine vilâyetlere kıyasla daha fazla tercih edilmiştir. Bugün merkezi Türkçü politikanın etkinliğinin açısından baktığımızda Erzincan ve Maraş da öne çıkan vilâyet merkezleridir.

İsmet İnönü raporunda belirtildiği gibi aslında Van, Erzurum gibi öncelikli vilâyetlerdendi. Erzurum 1970'lerde kendini göstermeye başladı, Van geride kaldı, ama 1980'lerde üniversitenin açılmasıyla Van da öne çıkmaya başladı. Erzincan'la birlikte Sivas ve Malatya merkezleri de bu kapsamdadır. 3. Ordu Merkez Karargâhı Erzincan'dayken, 2. Ordu Merkez Karargâhı 1980'lerde Konya'dan Malatya'ya taşındı, elbette bunda 1930 model bakışın devamlılığını düşünmek gerektir.

Özellikle 1970'lerde bu vilâyetlerde *sokağa salınan faşistlerin* faaliyetine ek olarak, 1980'lerde devlet destekli siyasal Sünni İslâm'ın atağı dikkate alınmalı-

423 Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 40-41.

dır. Bu çerçevede 2 Temmuz 1993'te gündüz gözü, siyasal Sünni İslâmcıların saldırısıyla gerçekleştirilen Sivas yangınında onlarca insanın diri diri yakılması, hiç kuşkusuz bir devlet operasyonuydu! Sonrasında mahkeme safahatı ve müze girişimi özelinde yaşananlar devlet operasyonu boyutunun daha net anlaşılmasını sağlamaktadır!

Kürtlerin nüfusu yüzde 20'yi geçemez

Beş yıllık planla yılda 50 bin ve toplamda 250 bin Türk muhacir iskânı planlanmış olup, *Kürtlere Türklüğün aşılanacağı Türk Merkezi*'nde Kürt nüfusunun ne kadar olacağının hesabı da yapılmıştır. Belli ki, Ermeni soykırımındaki mühendislik faaliyeti rehber bilinmiştir.

Talât Paşa'nın defteri⁴²⁴ de böylesi bir mühendislik hesaplamanın bir tür kaydıydı. Ermeniler, İslâm nüfusuna göre gönderildiği bölgelerde yüzde 10 oranına ve sürülmeyen kadın ve yaşlı, çoluk-çocuk da yüzde 5 oranına göre iskân edildi, aslında serpiştirildi.⁴²⁵ 1915 Ermeni soykırımında Ermeni nüfusu üzerinde mühendislik çalışması tecrübesine sahip pek çok politik ve bürokratik kadro, Kürtler özelindeki yaptığı çalışmada bir oran belirlemiştir.

Toprak dağıtımı, Türk merkezi oluşumunun bir unsuru olarak dikkate alındı ve böylesi merkezlerdeki Kürt nüfus oranı, toplam nüfusa göre yüzde 20 olarak hesaplandı. Bu orandan önce, Kürtlerin yerleşmesi yasak olduğu mıntıkalar belirlendi. 24.11.1939 tarihli kararnameyle yürürlüğe konulan talimatnamenin 3'üncü maddesi B fıkrasının 2'inci paragrafı aynen şöyledir:

"Umumî Müfettişlikler ve vilâyetlerce tesbit edilen ve Sıhhat Vekâletince kabul edilen göçmen iskân sahalarında 3'üncü maddede yazılı [dili Türkçe olmayan] halkın [Kürtler'in] ünite [Türk] merkezlerinde toplanması maksadile ve yüzde yirmiyi [20] tecavüz etmemek şartile bu ünite [Türk] merkezlerine toplayarak ünite merkezlerinde topraklandırılmaları muvafıktır [uygundur]."⁴²⁶

Aynı madde kapsamında Kürtlerin kendi yurdunda hem belirlenen mıntıkalarda yaşaması yasaklandı hem de belli mıntıklarda yaşamasına onay verilirken de, buna bir oran zorunluluğu getirildi. Bu oranla sağladığımız bilgilenme,

424 Murat Bardakçı, *Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi*, Everest Yayınları, İstanbul-2008.

425 BOA, DH.ŞFR, 54/308 ve 54/315, 22 Haziran 1331-5 Temmuz 1915, *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı*, 1878-1920, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2007, sf. 189-190; Genelkurmay, No: 1/1, Kl: 44, dosya: 207, F: 2-3, *Kâmurân Gûrûn, Ermeni Dosyası*, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. baskı, Ankara-1985, sf.213; BOA-Kamlog, DH.ŞFR, 54/122, 10 Haziran 1331-23 Haziran 1915 tarihli şifre; *Vakit* ve *Yeni Gazete* gazeteleri, 11 Şubat 1335 (1919), aktaran, *Yozgat Ermeni Tehciri Davası*, Hazırlayan: Nejdet Bilgi, Kitabevi, İstanbul-Nisan 2006, sf. 122, 126.

426 24.11.1939 tarih ve 2/12374 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan 3667 Sayılı Kanunun 1 inci Maddesinin B Fıkrasının Sureti Tatbikına Aid Talimatname, *Resmî Gazete*, 1.12.1939, sayı: 4373, sf. 12894.

benzer birçok yapılan çalışmadan sadece bir tanesidir. Bunun gibi pek çok mühendislik çalışmasının yapıldığından hiç kuşku duyulmamalıdır. Öncesinde Türk Nüfus Mühendisliği'nin planıyla uygulanan Ermeni soykırımı ve ardından Rumların kaçırılması pratiği vardır.

Merkezle ilgili çalışmaya ek önerilerin sunulduğu anlaşılmaktadır. Bingöl Mebusu Necmeddin Sahir Silan partisi CHP'ye sunduğu raporda, Elazığ yani Elâziz özelinde evlenmenin önemine değindi, özetliyorum:

Elazığ-Çapakçur yolu üzerinde ve Elazığ vilâyeti dâhilinde iskân edilmiş muhacirlerin bulundukları sahadan geçerken Habusu köyündeki muhacir ve yerli yurttaşlarla [Kürtler] vuku bulan temas ve görüşmelerden intibalara göre, yerli vatandaşlarla evlenmek hususunda müçtenip bulunmaları [uzak durmaları] dikkat değer bulunmuştur. Muhacir Türklerin yerli yurttaşlarla daha yakından kaynaşmak ve birleşmek suretiyle Türk camiası için daha verimli ve sürekli bir hayat kurabilmeleri ve muhacir, yerli bütün vatandaşların sıtma vesair hastalıklardan korunmaları için gereken tedbirlerin alınması ilgili makamların takdirine bağlı görülmüştür.⁴²⁷

Nüfus Umum Müdürlüğü'nün 1935'de değinip değinmediğini bilmiyoruz, ama '*kaynaştırma, hısım-akraba yapma*' konusu beş yıl sonra 1940'da partinin bir tür müfettişi olarak Bingöl, Dersim ve Elâziz'de çalışmalar yapan Necmeddin Sahir Silan tarafından önerildi. Kaynaşmadan amaç, evlenmeye de, Türkleştirmenin bir aracı olarak bakılması ve böylesine bir fonksiyon yüklenmesidir. Bu, resmi ideolojinin ne denli imhacı olduğunun ve hedefi için hiçbir şeyi kullanmaktan çekinmeyeceğinin sadece bir örneğidir.

Erzurum önce Ermenilerden temizlendi

Türk Merkezi haline gelmesi hedeflenen vilâyetlerden Erzurum, bugünkü siyasal kimliğine sahip olmadan önce İslâm-Hıristiyan Ermeni ahalisi 1906 ve 1907'de ayaklanmış 1908 Devriminin önemli bir gücü olmuştu. Soykırımında Ermenilerden temizlenen Erzurum, 1920'lerdeki merkezi politikayla bugünkü Türkçü ve siyasal İslâmcı bir zihniyetin egemen vilâyeti haline getirildi.

1878'deki Berlin Anlaşması gereği Osmanlı Ermenistanı vilâyetlerinin idare tarzıyla ilgili olarak, 1879 yılında Erzurum Ermenileri, Erzurum vilâyeti hakkında hazırladığı ıslahat projesini bugünün deyişiyle reform paketini Osmanlı hükümetine verdi. *Idare, Mahkemeler, Zabıta, Vergiler ve Çeşitli Hükümler* başlığında toplam 46 maddeyi içeren 27 Haziran 1879 tarihli paketin sonundaki ifade, "*Devletimiz şüphesiz sağlam surette milletimizin şimdiki feci vaziyetini ıslaha karar vermiş ve teşebbüs etmiştir*" oldu. Buna göre, Erzurum yarısı [Kürt ve] Türk-İslâm ve yarısı Ermeni-Hıristiyan olan halkın seçtiği mebusların oluş-

427 Necmeddin Sahir Silan, Bingöl Vilâyeti İşlerine Dair Görüşler ve Düşünceler (1940), 11.11.1939 tarihli rapora ek, Tarih Vakfı-I, sf. 50.

turduğu Vilâyet Meclisi tarafından yönetilecekti (madde 10). Vilâyette resmi dil *Ermenice ve Türkçe* olacaktı (madde 28).⁴²⁸ Aslında önerilen bir tür federatif yönetimdi. Paketin devamındaki görüşmelerle 1895'te Erzurum'la birlikte Bitlis, Van, Diyarbakır, Mamuretülaziz, Sivas vilâyetlerini kapsayan 32 maddelik *Abdülhamid'in Islahat Projesi*⁴²⁹ uygulanmadan rafa kaldırıldığı gibi Abdülhamid'in Kürt aşiretlerden kurduğu Hamidiye Alaylarıyla Ermeni katliamı yapıldı.

Abdülhamid'in katliamına rağmen, Erzurum'da İslâm ve Hristiyan ahalisinin birlikte varlığı korunabildi ve ahali, 1908 Devrimi öncesinde vergi artırımına karşı 1906'nın Şubat-Mayıs dönemi ile Ekim'de ve 1907'nin yazında ayaklandı. 1906'da valiliğe sunulan dilekçede, *halkın vergiden muaf tutulması, Hamidiye Kürt birliklerinin lağvedilmesi, vilâyet bütçesinin sıkı denetime alınması* gibi talepler sıralandı. 1907 yazında da Saraya karşı benzer talepler yeniden gündeme getirildi ve [Kürt ve] Türk-İslâm ile Ermeni-Hristiyan ahalisi yeniden ayaklandı. Ayaklanma sonrasında tutuklananların yargılanması Şubat 1908'e kadar sürdü ve 8 kişiye idam, 18 kişiye müebbet hapis cezası verildi. 1908 Devrimi sonrasında afa Ermeniler de dahil hapisteki devrimciler serbest bırakıldı ve 20 bin kişinin katıldığı devrimi kutlama gösterileri yapıldı.⁴³⁰

1920 yılına gelmeden, 1908 Devrimini kutlayan Ermenilerin yaşamsal talepleri çözüme kavuşturulmadı ve soyu kırıma uğratıldı, malı-mülkü yağmalandı. Erzurum, İttihatçı hükümetin, 1915'te Birinci Paylaşım Savaşında Ermenilerin varlığını hedefleyen kırım politikasını uyguladığı vilâyetlerden biriydi.⁴³¹ Osmanlı'nın resmi verilerine göre, yaklaşık 140 bin Ermeni'nin⁴³² birkaç bini canını kurtarabildi, bunların çoğu da Hristiyan kimliğini terk etmek zorunda kaldı.

1920'lere gelmeden Ermenilerin ve Hristiyanların tasfiyesiyle, Erzurum'un demografik yapısı fiilen Türkleştirilmiş ve Sünni İslâmlaştırılmıştı. Gelineen nokta, yeterli bulunmamış olacak ki, 1930'lu yıllarda Kürt sorunu esasında hedeflenen vilâyetlerden biriydi Erzurum. Böylece Erzurum'un Türkleştirilmesine yönelik politikaya hız verildi. Merkezi hükümetin ısrarlı-sürekli faaliyetiyle Erzurum, Cumhuriyet'in şarkta kalesi haline getirildi. Artık 1906 ve 1907'de Abdülhamid'in vergi artırımına karşı Hristiyan-İslâm ahalisi ayağa kalkan ve 1908 Devrimine yol alan Erzurum, önce Ermenilerden ve sonra da ayaklanma kültüründen temizlenerek, *şarkın Türk Merkezi vilâyeti* haline getirildi.

Şehrin Türkçü merkez haline getirilmesinin dalgasının hiç kuşkusuz kazalarına ve köylerine doğru yayılacağı bilinerek böylesi bir faaliyet içinde olunmuştur. Elazığ, Van da böyle merkezlerdendi. Bugün böylesi projeye 1930'lu yıllarda ismi geçmeyen Maraş'ın da eklendiği anlaşıyor.

428 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul-1976, sf. 274-282.

429 Esat Uras, *age*, sf. 345-354.

430 Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2015, sf. 43-54, 64, 76, 80-86, 151-152.

431 Raymond Kevorkian, *Ermeni Soykırımı*, çeviren: Ayşen Taşkent Ekmekci, İletişim Yayınları, İstanbul-2015, sf. 405-445.

432 Kemal H. Karpat, *age*, sf. 226-227.

Türkleştiriminin merkezi Elâziz

Erzurum'a benzer sosyal-siyasal gelişmenin yaşandığı bir diğer vilâyet eski adıyla Mamuretülâziz, daha sonra Elâziz ve bugünkü adıyla Elâzığ idi. Erzurum gibi ayaklanmanın yaşanmadığı Elâziz de Ermenilerden temizlenmişti. 1930'larda belirlenen merkezlerden biriydi Elâziz.

Osmanlı'nın resmi denilecek nüfus verilerine göre, Elâziz'de tarihi gerçekliğinde dinen İslâm ile Hristiyan ve de milleten Türk, Kürt ve Ermeni az da olsa Rum⁴³³ vardı. Van da böyle bir vilâyetti. Nüfus Umum Müdürlüğü, 1914'teki çoğulcu kimlik, Ermeni soykırımı ve mübadeleyle yok edildiği için, Ermenistan ve Kürdistan tarihsel gerçekliğinde Elâziz'i bir merkez olarak seçmişti. Bu tercihle, Elâziz'e yönelik ilgi sonraki yıllarda da sürdürüldü. Buna başka vilâyetler de eklendi.

Nüfus Umum Müdürlüğü, Elâziz ve civarıyla Murad havzasının tercih edilmesi nedenini altı madde halinde sıraladı:

1. En mühimi Elâziz'e kadar devlet elinde nakil vasıtası bulunmaktadır. Getirilecek göçmenler Elâziz'e 50 kilometre mesafede bulunan Palu'ya ve ilerisine nakil edilebilecektir.
2. Bu sahada Romanya, Bulgaristan ve Yugoslavya Türkleri iklimle kolaylıkla intibak sağlayacaktır.
3. Toprakları münbit [verimli] ve mahsuldardır. Murad suyu bu iskân sahasının tam ortasından geçer ve tarafeynindeki [iki tarafındaki] arazinin verim kabiliyetini arttıracaktır.
4. Lice'nin Botyan [Botan] mıntıkasıyla Palu arasındaki en mühim güzergâh Zülkarneyn boğazından geçer. Bu boğaz ve civarında yapılacak kuvvetli iskânlar Botyan mıntıkasıyla irtibatı tahtı emniyete alınacağı gibi Diyarbekir-Lice ve Çapakçur üzerinden Erzurum'a bağlayacak yolun emniyeti de temin edilmiş olacaktır.
5. Elâziz ve Palu kuvvetli birer kültür [Türk] merkezidir. Bu sahalara yapılacak iskân, Türk kültürlü göçmenlere kuvvetli birer istinad noktası olacaktır.
6. Elâziz ve Palu'ya iskân edilecek göçmenler, istihsalâtını [ürününü] buralarda satabilecektir.⁴³⁴

Elâziz ve Palu'nun merkez konumları, toprağın verimlilik düzeyi, ulaşım emniyeti, Türkleştirme açısından çevresine etkisi ve pazara ulaşım konumuna göre belirlendi. Ayrıca Nüfus Umum Müdürlüğü, Elâziz ve Palu muhacirlerin yaşamını sürdüreceği mıntika olarak coğrafi varlığına vurgu yaparken, bunun ötesinde politik konumuna işaret edilerek Türk Merkezi olabilecek niteliğine dikkat çekti.

433 Kemal H. Karpat, *age*, sf. 208-227.

434 Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 42.

1935'ten bugüne yaşanan pratik ortaya koyuyor ki, Elâziz'in bir Türk Merkezi konumuna uygun politikanın uygulandığıdır. Başvekil İsmet İnönü'nün Kürdistan merkezi olmasını dediği Erzincan'a karşı Elâziz'in Türk Merkezi konumu pekiştirilirken, Erzincan da aynı planın parçasıydı. Bugün itibariyle Erzincan da böyle bir konumdadır.

Elâziz gibi, Mustafa Abdülhalik'in tabiriyle menzil hattında bir vilâyetin, kazanın ya da köyün niye merkez seçildiğinin gerekçesi Türk Nüfus Mühendisliği karar-gâhında mutlaka kaleme alınmış olmalıdır. Yakın dönem itibariyle Elazığ şehir merkezi, her değişiminden çevresini etkileyen bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. Keban barajı gibi büyük yatırımlarla köylerin göçürtülmesi ve kamulaştırmalarla Türkleştirmenin belirlenen hedefe uygun sürdürüldüğü gözlenmektedir.

Van ve Maraş

Elâziz gibi merkez olabilecek daha başka vilâyetler de belirlenmişti. Erzurum'un böylesi bir kimliği 1970'lerde öne çıktı. 1978 katliamı ardından Maraş ve 1935'lerde adı ifade edilmekle birlikte özellikle 1980'deki 12 Eylül sonrasında devletin yoğun ilgisine mazhar olan ve Afgan göçmenlerin iskân edildiği Van vilâyeti de, Türk merkez politikasının hedefindeydi. Van da, 1920 öncesinde Erzurum ve Elazığ gibi Ermenilerden temizlenen vilâyetlerdendi. Elâziz gibi Van'a da özel bir merkez olabilecek gözüyle bakılmıştı. Van'ın konumu, öncesinde resmen ifade edilmişti. Dahiliye Vekâletinden Van vilâyetine gönderilen 28 Aralık 1929 tarihli yazısında Van'ın önemine dikkat çekilmişti:

Umumi harb dolayısıyla dâhile hicret etmiş bulunan Van vilâyeti ahalisinden Türk ailelerinin masrafı hükümetçe tesviye edilmek [ödenmek] üzere Van'a iadeleri Birinci Umum Müfettişliğine bildirilmişti. Vilâyetteki nüfus boşluğunun izalesi [giderilmesi] ve Türk ırkının teksifi [yoğunlaştırılması] uygun görülmüştü. Vilâyetinde bulunan bu kabil ailelerden avdet arzusunda bulunanların hane ve nüfuz itibariyle miktarlarının ve talep edenlerin Van'akadar sevklerinin kaç lira ile kabili temin olduğunun inbası [olacağına bildirilmesi] ehemmiyetle istenmişti.⁴³⁵

Başvekil İsmet İnönü'nün 1935 yazında gezip kaleme aldığı raporunda da Van'a özel bir vurgu yaparak, boşalan Ermeni köylerine Türk muhacirlerin iskânıyla, Van'ın cumhuriyetin önemli bir temeli olacağına işaret edilmişti.⁴³⁶ Bugün görülen şu ki, Elazığ'dan yani Elâziz'den Van'a Türk Merkezi hattı projesinin icrasıyla, Türkleştirmede hayli mesafe alınmış, nüfusun demografik yapısında Kürtler aleyhine bir değişimin gerçekleştirildiği gözlemlenebilmektedir.

Elâziz'den Van'a belirlenen hat, boşaltılan Ermeni köylerinin yoğunlukla bulunduğu bölge olarak muhacirlerin iskânında önemli bir mıntıkaydı.

435 Dahiliye Vekâletinden Van vilâyetine gönderilen 28.12.1929 tarih ve 93.537 sayılı yazısı, için, *Idare, Kânunuevvel* 1929, sayı: 21, sf. 1482.

436 Saygı Öztürk, *age*, sf. 32-34, 58.

Muhacir iskânında hedeflenen gerçekleşmemiş olsa da, raporlardan anlaşılan o ki, *Ermeni mülkünün transferi Kürtleri asimilasyonunun bir faaliyeti* olarak değerlendirildi; Ermeni mülklerinin dağıtımı-satımında öncelik Türkleşen ve Türkleşecek olandı. Böylesine ekonomik bir ayrıcalık araçsallaştırılarak ve Türkleştirmenin temel bir politikası olarak uygulandı.

Bunun etkisiyle Erzincan-Elazığ-Van hattında ve Erzurum'da Türk Merkezi projesinin başarılı olduğu tespiti yapmak mümkündür. Van merkezi ve belli kazalar itibariyle Elazığ veya Erzurum hatta Erzincan düzeyinde Ankara'nın istediği siyasal harita sağlanamadı, fakat uzun vadeli bir proje olarak bakıldığı için bugün Van, bir Hakkari veya Şırnak gibi de değildir.

Bugünden baktığımızda çıkaracağımız önemli sonuç, İnönü'nün Türk Merkezi olarak önerdiği Elâziz, Erzurum, Erzincan ve Van özelindeki tespitinin gereğinin yapılmış olduğudur. Belki Türk muhacir iskânı 1930'da planlandığı kadar yapılamadıysa bile, devletin gasp ettiği Ermeni mülkünün transferi Türkleştirmenin bir politik aracı olarak, askeri operasyonlar ve güvenlikçi politikalarla birlikte kullanıldı. Toprak reformu yapılamadıysa bunun asıl nedeni, devletin temel politikası Türkleştirme analizinden geçer not alamadığı içindir!

Bugün tarikatların Kürdistan'daki konumu ve rolü de, devletin Türkleştirme hedefinden hiçbir şekilde azade değildir. Yaşamsal talebinin mücadelesini veren Kürtlere karşı tarikatlar desteklendi ve bunlardan bazıları 1990'larda Hizbullah gibi silahlandırıldı. Bugün itibariyle IŞİD'in kadro devşirmesinde önceliğin Kürdistan olmasının temelinde yine Türkleştirme politikası vardır. Devletin gözünde IŞİD'in fonksiyonu sadece bununla sınırlı değildir; çünkü Suriye'de Rojava'nın varlığına karşı bir tür vurucu tim ve siyasal Sünni İslâm'ın yerel gücü olarak bakılmaktadır. Suriye özelinde yarın IŞİD'in yerini bir başkası da alabilir.

Sonuç olarak, Türk milliyetçiliği ekonomi politiğin sürekliliğinde Maraş'tan Van'a bir Türkçü hat oluşturulmuştur. Hat, tarihsel gerçekliğinde Batı Ermenistan'la, Kuzey Kürdistan'ın ortak sahasıdır ve Türkleştirmenin etkinliği özellikle Erzurum şehir merkezi özelinde olduğu gibi kuzeyinde daha fazladır.⁴³⁷ Çünkü devletin gasp ettiği Ermeni mülkünün dağıtımı ve yağmalanması, Türkleştirme faaliyetinin önemli bir politik aracıdır.

Erzurum, Elazığ, Erzincan, Adıyaman, Sivas, Malatya, Bingöl, Erzurum ve Maraş'ın özellikle şehir ve bazı kaza merkezinin politik rengi yeterince bilgilendiricidir. Maalesef ki, Türk milliyetçiliğinin asırlık kanlı pratiği, Kürtçeyi tasfiye ve Türkçeyi ikame ettiğini ve buna bağlı olarak demografik yapıda tasfiyeyi hızlandırdığını öngörmek abartma olmayacaktır.

437 Planın devamı olarak hattın güneyi de dikkate alındı. Bunun en şiddetli pratiği 2015 sonu ve 2016'da yaşandı. Askeri operasyonla Sur, Cizre ve Nusaybin'de can ve mal güvenliği imha edildi. Operasyondan sonra devletin buralarla ilgili açıkladığı planla, 2016'da hattın güneyinde Kürdistan'ın kalbine doğru 1930 model Türk Merkezi kurmanın hedeflendiği anlaşılmaktadır. N. O.

2.5- SONUÇ: KÜRT'ÜN 'TÜRK'Ü MAKBUL

Bu bölümde Kürtlerin Türkleştirilmesine, asimilasyonuna yönelik devlet politikasını inceledim ve Sasun ile Dersim imhası üzerinde durdum. 1920'lerde hedefbelirlenen Kürtleri Türkleştirmenin politikası, bugün Kürt meselesi özelinde yaşadığımız tüm sorunların kaynağını oluşturmaktadır.

Türk Kurtuluş Savaşı ve Lozan'da resmen varlığı tanınan Kürtler, merkezi iktidarın yani Türk devletinin güçlenmesine paralel, varlığı risk olarak değerlendirildi. Aslında bu süreç, Kürtler için 'ayrımız, gayrımız yok'tan 'sözde vatandaş'a' geçiştir. Kürdistan'ın demografik yapısının tasfiyesine yönelik politikalar, medenileştirmenin ve dolayısıyla 'Türk vatandaşı' olmanın bir gerekçesiymiş gibi sunuldu. Dersim'deki kırim dahi halen böyle bir söylemle izah ediliyor. Bu nasıl medenileştirmedir ki, Türk devletinin Dersimli vatandaşını hedef alan askeri harekâtıyla on binlerce Dersimli öldürüldü ve sürüldü.

İdris Bitlisi ve Yavuz Sultan Selim'in Kürdistan'ı Saray oligarşisine bağlayan anlaşmasıyla, üst-ast ilişkisi pekiştirildi. Hatta Kürtler, İdris Bitlisi'nin temellendirdiği ve üstlendiği Sünni İslâm bayraktarlığı kadar kendi kimliği için mücadele etseydi, belki de Kürtler bugünkü konumda olmazdı. Türkleştirmede Sünni İslâm kardeşliği muhabbeti, hem Türk işbirlikçisinin işini kolaylaştırdı hem de meselenin kolayca anlaşılmasını perdeledi.

İdris Bitlisi'nin belirlediği ilişki, Kürt ağa ve şeyhlerinden önemli bir kısmıyla kalıcılaştırıldı. Bunu yakın dönemde, Kürtlerin Ermeniler özelindeki konumu ve Türk Kurtuluş Savaşı'ndaki rolü itibarıyla değerlendirmek mümkündür. Nitekim Saray oligarşisi kolaylıkla 65 civarında Kürt aşiretiyle *Hamidiye Alaylarını* teşkilatlandırdı, Ermeniler üzerine sürdü. Dersimli aşiretlerin katılım başvurusunun Saray oligarşisi tarafından dikkate alınmaması da önemli bir ayrıftı.

1908 Devrimi sonrasında Hamidiye Alaylarını denetime alma girişimi ad değişikliğiyle *Aşiret Hafif Süvari Alayları* şeklinde sınırlı kaldığını dikkate aldığımızda, 1915 ve sonrasında Ermeni soykırımında alayların ve bunların alt ilişkisiyle Kürtlerin rolünü netleştirebiliriz. Tabii ki, bütün günahı Hamidiye Alaylarına yüklemek kolaycılığın düşmemek gerekiyor. Yine o dönemde Ermeni mülkünün belli Kürt ağalarınca işgali sorunu vardı ve 1908 Devrimi sonrasında bunu çözmeye girişimi de yetersiz kaldı. Tüm bunlar, İttihatçı hükümetin Ermenileri imhayı hedefleyen merkezi faaliyetine Kürt ağa ve şeyhlerinin önemli bir kısmının aktif katılımının gerekçesiydi.

Bu birliktelik Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında devam etti. Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi'nden itibaren Amasya Protokolü ile Kürtlerin varlığı vurgulandı ve İslâm kardeşliğiyle pekiştirildi. Mustafa Kemal önderliğinde Türk Kurtuluş Savaşı sürecinde Kürtler, Türklerle birlikte oldu ve bu en iyi, Lozan'da Musul müzakeresi sırasında Kürdistan mebusları tarafından ifade edildi: *Kürtlerin, Türklerden ayrısı-gayrısı yoktu!*

Türk Kurtuluş Savaşı, İtalya, Fransa ve İngiltere ile sorunların masa başında çözüldüğü ve işgalci Yunan askeri gücüyle savaşıldığı dönemdi. Lozan müzakeresinde anlaşıldı ve Nüfus Umum Müdürlüğünün 1933'teki raporunda da belirtildi ki, Rumlar Türk Kurtuluş Savaşı döneminde tasfiye edilmişti.

Sonuç olarak, Osmanlı ve Türkiye'nin birbirini takip eden 1914-1923 döneminde, Ermeniler ve Rumlar toprağında-yurdunda yaşayamaz duruma getirildi. Bu sürede, 1921'de Koçgiri'deki katliama rağmen sürdürülen *Türk-Kürt ilişkisi* Cumhuriyet ilânı sonrasında, merkezi iktidarın planını görünür kılmasıyla pamuk ipliği koptu. Zaten bu dönemde Kürtler adına hareket eden bir parti veya cemiyet yoktu, aşiretlerin bazı fertlerinin mebus olması temelinde Ankara ile kurulan ve sürdürülen bir ilişki vardı. Kürtlerin teşkilatının olmaması büyük dezavantajdı.

Böylesi bir durum sürdürülür değildi. Nitekim Cumhuriyet ilânı öncesinde ikinci dönem mebus seçiminde Kürtlerin neredeyse yok sayılması ve sonrasında Dersim'in vilâyet olarak ilgası, merkezi hükümetin planını yürürlüğe koyduğunun işaretiydi ve bu konjonktürde *Şeyh Said Hareketi* de aranan bahane oldu. Cumhuriyet ilânı için 1921 Anayasasında yapılan değişiklikte, vilâyetler düzeyindeki muhtariyeti içeren madde kaldırıldı; bu, bir tür yarın ne olacağının habercisiydi. Nitekim Birinci Meclis'te kendini Kürt veya Kürdistan mebusu olan tanıtım, Cumhuriyet ilânı sonrasında yok sayıldı.

1910'larda ve devamında devlet teşkilatına sahip Türklerin, 1923'e kadar Ermenileri ve Rumları tasfiyesinde Kürtler, İslâm milletlerin birliğini güçlendirmek amacıyla önemli bir fonksiyon icra etmiştir. 1914-1923'de Hıristiyan milletlere karşı yedeklenen Kürtler, 1923'ten sonra resmen hedefti. Aslında 1914-1923'de Ermeni ve Rum'a yapılanlar, Lozan müzakeresinde ifade edilen Türk-Kürt birliğinin esas politika olmadığıнын pratiğiydi. Bunun ilk dış vurumu Koçgiri imhası ve diğeri de 1924 Anayasasında 'tek'çi Türk kimliğinin ifade edilmesiydi. *1914-1923 döneminin politik zihniyeti ve kadrosu, Kürt ve Kürdistan meselesini bilerek, Kürtlere ne zaman ne yapacağını hiç tereddütsüz planlayandı.*

Oysa Meclis'in açıldığı ilk aylarda BMM Reisi Mustafa Kemal, Elcezire Komutanı Nihad Paşayı 27 Haziran 1920 tarihli Kürdistan talimatıyla görevlendirmiş ve 16-17 Ocak 1923 tarihinde 1921 Anayasasına göre Kürtlere özerklik verileceğini söylemiştir. İki ay sonra da tam tersini açıklamıştır. BMM Reisi Mustafa Kemal, 16.3.1923'te Adana'da, memleketin tarihte ve bugün Türk olduğunu ifade etmekle, erkenden resmi tezini ilân etmişti.

Söylemde kalınmadı. 1924 Anayasası'na yazıldı, '*Türk*' olan vatandaştı! Vatandaşın yani Türk'ün *kimlikel hakkı* vardı, diğeri bir deyişle Türk olmayanın da kimlikel hakkı yoktu! Vatandaşlık kapsamı Türk'le belirlenince, Kürt kimliği kapsam dışında kaldı. Vatandaşın kimliğinin netleştirilmesinde Kürt'ün kapsam dışında kalmasının yarattığı sorununu bugün de yaşamaya devam ediyoruz.

Şeyh Said Hareketi ardından 1925'lerde Kürtlere yönelik başlatılan askeri harekât, sonrasında bazı yıllar yapılmamış olsa da bugüne kadar aynen sürdü. Bu, Cumhuriyet'in Kürt'e bakışının özetiydi, güvenlikçi yaklaşımla silahla bastırmak esas yöntemdi. 1925'te Kürdistan özelinde nüfusun dağılımı dâhil pek çok konuyu içeren raporlaştırmayla toplanan bilgiler, *Türk Nüfus Mühendisliği* kapsamında değerlendirildi ve *Şark İslahat Planı* hazırlandı. Planda Kürtlerin Türkleştirilmesinin programı maddeleştirildi ve askeri yöntemler dâhil tüm faaliyette Kürtlerin kimliği hedeflendi. Kürdü inkâr, Kürtçenin yasaklanması esas önermeydi ve asimilasyon temel alındı.

Bunun asırlık icraatıyla, yüz binlerce can alındı!

1920'lerden itibaren dışarıdan gelen muhacirlerin mevcut toplumsal yapıyı Türkleştirmeye dönük olarak iskân edildiği, 1930'larda *Türk Tarih Teziyle* Anadolu'nun tarihiyle ve coğrafyasıyla Türk olduğunun ilân edildiği yıllardı. İttihat ve Terakki'den beri nüfus yapısının belirlenen hedefe göre yeniden düzenlenmesiyle ilgili bilgiye sahip olan politik ve bürokratik idare, nüfus işlemleriyle ilgili teşkilatı yapılandırdı. Yine bu dönemde yürürlüğe konulan 14 Haziran 1934 tarih ve 2510 sayılı İskân Kanunu ile '*dilde ve kanda birlik*' sağlamak için demografik yapının Türkler lehine nasıl değiştirileceği ve gayri Türklerin nasıl tasfiye edileceği politikası detaylandırıldı.

Demografik yapıyı değiştirmenin en kanlı örneği çok değil 15-20 yıl önce Ermeni soykırımında yaşanmıştı. Bununla kalınmamış 1920-1922'de Anadolu Rumları Yunanistan'a kaçırılmıştı. Sonucunda Anadolu'nun iki kadim halkı Ermeniler ve Rumlar Anadolu'dan yok edilmişti. Bunlar, Anadolu'yu Türkleştirmenin kanlı pratiğiydi. Burada kalınmadı, devam edildi. Yunanistan'dan gelen mübadiller de esas olarak Rumların malının mülkünün olduğu yerlere Trakya'da, Ege'de, Samsun'da ve İç Anadolu'da iskân edildi. Böylesi bir geçmiş üzerine bina edilen İskân Kanunuyla öylesine bir faaliyet sürdürüldü ki, Türkiye'de vilâyet vilâyet ve köy köy kimin nerede yaşadığı bilgisinden hareketle, kimlerin nereye iskân edileceği ve sürüleceği de belirlendi. Bununla ilgili hüküm kanunun 2'nci maddesinde yer aldı. Buna göre Türkiye haritası üçe bölündü:

1. Türklerin iskân edileceği 1 numaralı mıntıkalar.
2. Türkleştirileceklerin sürüleceği 2 numaralı mıntıkalar.
3. Askeri vesaire gerekçeyle yasaklanan 3 numaralı mıntıkalar.

Bu çalışmayı *Nüfus Umum Müdürlüğü* yaptı, nüfusa yönelik tam bir mühendislik faaliyetiydi. Buna göre dışarıdan getirilen muhacirlerin Batı Ermenistan'da Ermenilerden boşaltılan vilâyetler ile köylerle, Kürdistan'da belli yerlere iskânı ve Kürtlerin de Trakya ile Ege'ye sürgünü önerildi. Zaten muhacirlere Ermeni ve Rumların geride kalan mallarının verilecek olması, nereye iskân edileceklerinin bir tür adresini gösteriyordu. Ermeni ve Rumlardan gasp edilen malların transferi açısından, muhacir nüfusun getirilmesi merkezi iktidarın çok önem verdiği bir icraattı.

1933 yılına kadar geçmiş on yılda mübadil ve muhacir 628 bin kişi iskân edilmişken, yeniden bir beş yıllık planla 250 bine yakın muhacirin getirilmesi öngörüldü. Planın sahasına ve maliyetine yönelik çalışmalar yapıldı.

Önemli bir iskân sahası Trakya idi ve bunun için 1934'te Edirne, Kırklareli ve Çanakkale *Yahudileri evinden-barkından kovuldu*. Yahudilerden boşalan yerlere muhacirler iskân edildi.

İskân Kanunu'nun yürürlüğe konmasının ardından sahaya yönelik çalışmaya devam edildi. Kürtlerin asimilasyonu ve imhası politikasının detaylandırılması için neler yapılacağıyla ilgili raporlar hazırlandı. Bunların en önemlisi Başvekil İsmet İnönü raporuydu. 21.8.1935'te rapor, Reisicumhur Atatürk, Başvekil ve diğer yetkililerle birlikte müzakere edildi. Bir yıl sonra İktisat Bakanı Celâl Bayar benzer bir rapor hazırladı. Başvekil İnönü raporunda, 1910'ların İttihatçısı olarak bizzat bildiğini kaleme almaktan çekinmedi ve temel önermesi, "*Erzincan, Kürdistan merkezi olmasın*" teziyle Kürdistan özeline yönelik analizde bulundu ve meselenin esasta bir Kürt meselesi olduğuna dikkat çekti. Boş Ermeni köy ve arazisinin nasıl dağıtılacağından, Elazığ, Bitlis, Erzurum ve Van hattında Türklük açısından neler yapılacağına, Kürt ve Arap nüfus yoğun mıntıkalara kadar önerilere yer verildi. Hatta İnönü raporunda Dersim'e öncelik verilmesi de istendi.

Aynı raporlarla kalınmadı, 1936 sonunda *Dahiliye Vekili Şükrü Kaya başkanlığında* umumi müfettişler Aralık ayı boyunca toplantı yaptı, neler yapılacağı tartışmasının esas konusu Kürtlerdi. Umumi müfettişler 1927'den itibaren işbaşındaydı. 31 Aralık 1927'de kurulan *Birinci Umumi Müfettişlik* Elâziz, Urfa, Bidlis, Hakkâri, Diyarbakir, Siirt, Mardin ve Van illerini kapsıyordu. Ardından 19.2.1934'te Edirne, Çanakkale ve Kırklareli'nde yani Trakya'da *İkinci Umumi Müfettişlik*, 6.9.1935'te Ağrı, Kars, Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Erzincan ve Erzurum illeri kapsayan *Üçüncü Umumi Müfettişlik* ve 6.1.1936'da Tunçeli, Bingöl, Elâziz ve Erzincan illerini kapsayan *Dördüncü Umumi Müfettişlik* kuruldu.

Umumi müfettişler hükümetin öncelikle asayiş sağlamakla görevlendirdiği dâhili harp teşkilatlarıydı. Müfettişler, hükümetin yereldeki özel temsilcisi ve geniş yetkiye sahip olarak, bir tür İngiliz sömürge valisi statüsündeydiler. Hatta Sömürge Valisi Abdullah Alpdoğan'ın idamı infaz yetkisi vardı.

Müfettişler toplantısında *Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen*, Kürtlerin asimile edilmesi gayesiyle yapılacakları sıraladı ve önceliğini açıkladı, Kürtçe yasaklanmalıydı. *Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer* de, Kürt meselesinin şefkatle halledilemeyeceğini ve *Sömürge Valisi ve Dördüncü Umumi Müfettiş Korgeneral Abdullah Alpdoğan* ise, meselenin adını koymaktan çekinmedi: Bu, Kürt meselesiydi. Dersim'deki kırımın sorumlusu Alpdoğan'ın bu tespiti çok önemliydi. Çünkü medenileştirme vesaire resmi söylemi aslında imhayı ve asimilasyonu perdelemekten öte bir anlamı olmadığına da itirafıydı. Müfettişler toplantısındaki müzakerenin sonunda netleştirilen ırkçı politika şuydu:

1. Sorun Kürt meselesiydi, bunun için Kürtler asimile edilerek Türkleştirilmeliydi.
2. Kürtlerin Türkleştirilmesinin iki yolu var; biri, imha ve diğeri, asimilasyondur.
3. Kürtlerin asimilasyonu şefkatle olmaz.
4. Kürtlerin nüfus yoğunluğunu hafifletmek için hem Türk muhacirler iskân edilecek hem de Kürtler garba sürülecekti.

Devamı olarak bir 5'inci maddeyi şöyle ifade etmek mümkündür: 1930'larda Dersim özelindeki yaklaşımın bir boyutu, gayri Türk olarak Kürt kimliğinin yanı sıra gayri Sünni İslâm olarak Alevi-Kızılbaş kimliği hedef bilinerek Sünnileştirmenin de resmen ifade edilmesi idi.

Böylesi bir hazırlıkla Kürdistan'da yapılacakların ilk ve kesin sonuç alıcı faaliyeti Dersim'de icra edildi. Kürt ve Alevi-Kızılbaş nüfusun yoğunluğunu koruyan Dersim'de merkezi Ankara hâkimiyetini güçlendirmek amacıyla 1937-1939 döneminde askerin, isyan bahanesiyle bir tür TC'nin vatandaşına karşı harbi neticesinde resmi açıklamayagöre, 13.806 Dersimli öldürüldü ve 20 bin Dersimli sürüldü.

Dersim'den önce Sasun'da da benzer bir imha gerçekleştirilmişti. 451 Sasunlu öldürülmüş ve 4118 Sasunlu sürülmüştü. Hatta askeri kuşatma altındaki Sasun'da mağaralara sığınan insanların çocukları, susuzluk nedeniyle idrar içirildiği için öldü.

Alay eder gibi resmi ifadeyle, on binlerce Dersimlinin öldürülmesi ve sürülmesiyle Dersimliler, medenileştirilmiş ve böylece Türk vatandaşı olmuştu!

Kürtlerin asimilasyonu bakımından İnönü raporunda ve müfettişler toplantısında önerilen, Kürtler için çekici olacak *Türk Merkezleri* kurulmasıydı. Bunlara *koloni* de denildi. Seyid Rıza'nın idamı sonrasında, Elâzığ tren istasyonuna Reisicumhur Atatürk ile yapılan 17.11.1937'deki toplantının görüşme tutanağının 5'inci maddesinde dağınık köylerin ovalarda toplanması '*Dahili kolonization*' olarak tanımlandı, ifade aynen böyledir. Buna göre Kürtleri Türkleştirmenin yerleşim birimi koloniler olarak belirlendi.

İnönü raporunda ve Nüfus Umum Müdürlüğü'nün sahaya yönelik analizinde vilâyet düzeyinde Erzincan, Elâzığ, Erzurum, Van hattının *Türk Merkezi olması* önerildi. Bugünden vilâyetlerin siyasi atmosferine baktığımızda görüyoruz ki, yatırım ve statüleri itibarıyla *Erzincan, Elâzığ, Erzurum ve Van hattında* Türk Merkezi projesinin etkin uygulandığıdır; aynen de devam edilmektedir. Hatta 2016 Türkiye'sinde Diyarbakir-Sur'dan Cizre'ye ve Nusaybin'e '*sokağa çıkma yasağı*' gerekçesiyle oluşturulan hat da, Elâzığ'dan Van'dakine uzanana benzer değişik bir başka güzergâhtır.

Kürt meselesini feodalizmin tasfiye edilememesinin sorunu olarak değerlendirenler, şunu biliyor olmalıdır ki, devlet, yoksul ve az topraklı olanları topraklandırmaya yönelik bir politika izlememiştir. Bu halde analizin çok anlamı kalmamaktadır, hangi güç devletin önerilen toprak reformunu engellemiş

olmalıdır. Kürt meselesinde devletin yereldeki işbirlikçilerinin çıkarını, toprak sisteminin bugünkü gibi devamında gördüğü için, devlet ciddi olarak toprak reformu yapmadığı gibi, toprak transferini de *devletin aşiret fişine* göre bir başka toprak ağasına yapması her şeyin izahıdır.

1920'lerden beri TC vatandaşı resmen Türk'tür ve Kürtleri inkâr politikasından milim sapma olmamıştır! Irkçı politikanın bedeli hayattır! On binler öldürüldü ve sürüldü.

Türkleştirmenin bir yöntemi olan sürgün, Kürdistan'da her dönem yaşandı. Çünkü sürülen Kürt, sadece toprağından değil, tarihinden ve kültüründen de kopartılıyordu. Kürt sürgünü 1930 öncesinde sınırlı olup, 1930'larda askeri operasyonların sonucu olarak bir kısım Kürtler esas olarak İran ve Suriye'ye çekip gitmek zorunda kaldı. 1930'larda Sasun ve Dersim özelinde Kürtler, Ege'ye, Trakya'ya ve daha başka yerlere sürüldü, bunlara 1947'de dönme hakkı tanındı. 1950'ler sonrasında esas olarak hedef bilinen Kürtler zorunlu iskâna tâbi tutuldu. Devamında 1980'ler sonrasında devlet, yaşama alanını daraltınca Kürtlerin kendisi çekip gitmeye mecbur edildi. Böylece dağ-taş insansızlaştırıldı. Her dönemde Kürdistan'da iç göç yaşandı, ama ekonomik gerekçelerle Akdeniz, Ege bölgeleri ile İstanbul, Ankara ve Kocaeli gibi kalkınmış vilâyetler tercih edildi. Böylece Kürdistan'ın demografik yapısı önemli oranda değiştirildi! Ayrıca Kürtlerin gittikleri yerde Kürtçe'nin öğrenilememesiyle asimilasyonu kolaylıkla sağlandı. Resmen belirlenen hedef de buydu!

Demografik yapıda değişimin yanı sıra 1920'lerden itibaren Kürdistan'da yaygınlaşan Türkçe eğitimle, basın ve yayımla, merkezle çevre ilişkisini güçlendiren yollarla ve kültürel kanallarla, pazar bütünlüğünün sağlanmasıyla Kürtlerin zorla Türkleştirilmesine devam edildi. Bu süreçte kente ve garba göçle Kürtlerin asimilasyonu daha da hızlandı!

3. BÖLÜM

YA TÜRK-SÜNNİ İSLÂM'SIN YA DA

Çok uluslu Osmanlı'nın mirasçısı Türk-millî devleti, vatandaşının kimliği-ni, dilini ve kültürünü 'tek'leştirmeyi esas aldı. Türk-millî devlet sürecini, aslında Cumhuriyet ilânı ve sonrasıyla başlatmak, eksik kalırdı; çünkü bir anda başlamadı, elbette bir geçmişi vardı. Geçmişi, Abdülhamid'in Ermenilere karşı icra ettiği imha politikası dikkate alındığında 1890'lardan ya da Osmanlı Makedonya sorunu özelinde 1910'lardan başlatmak mümkündür. Hangi yıl temel alınırса alınsın, her milliyetçiliğin pratiği gibi başlangıç kanlıydı.

1915 Ermeni soykırımından bugüne...

Millî devletlerde kimliği tekleştirmeye ve homojenleştirmeye yönelik faaliyetin genel tanımı olarak bilinen toplumsal mühendislik projesinin, Türk-millî devlet sürecindeki adı, *Türk Nüfus Mühendisliği Projesi*'dir. Asırlık geçmişte Ermeni soykırımından Dersim kırımına bugüne hayli yoğun kanlı pratik deneyimi var. Bu pratik, bir mühendislik projesi icrasıdır.

Zamanla Türk Nüfus Mühendisliğinin pratiği, *Türk-Sünnî İslâm sentezi* olarak da formüleştirildi. TC'nin asırlık geçmişi, nüfusta ve ekonomide Türk'e göre tasfiyenin pratiği idi. 1920'lerin yarısına kadar Anadolu'da Hristiyanların temizlenmesi sonrasında Anadolu'nun tamamen Türkleşmesinin ve Sünnileştirilmesinin programı Kürtlerin ve Alevi-Kızılbaşların tasfiyesi olarak belirlendi.

Artık Türk-millî devleti, Cumhuriyet'le 'tek'leştirmeyi esas aldı ve 'tek'li kimlik resmileştirildi: Dili, dini ve milleti 'tek'ti.

Türk-millî devletinde TC'nin milleti resmen Türk'tü. Artık Ermeni, Rum, Süryani, Kürt, Arap, Yahudi, Çingene, Laz, Gürcü ve Çerkes vesair herkes Türk olacaktı ya da...

Türk-millî devletinde, TC'nin dini resmen Sünni İslâm'dı. Artık Hıristiyan, Musevi ve Alevi-Kızılbaşlar da Sünni-İslâm' olacaktı ya da... 1914-1923'te Hıristiyan Ermeni ve Rum milletinden insanların istisna dışında din değiştir-mesine dahi fırsat verilmedi.

Türk-millî devletinde, TC'nin dili resmen Türkçe'ydi. Artık anadili Kürtçe, Zazaca, Çerkesçe, Çingenece, Arapça, Gürcüce, Lazca, Süryanice olanların dili illaki Türkçe olacaktı ya da...

'Ayrımcılık yapılmadığı ve herkesin eşit olduğu' söylemi, temelsiz resmi propaganda nakaratıdır.

Türk Nüfus Mühendisliği pratiğinde milleti Türk, dini Sünni-İslâm ve dili Türkçe olmayan Türk-millî devletinin 'öteki'si ya da gayrisiydi...

Bugünün 2016 Türkiye'sinde Kürt ve Alevi-Kızılbaş sorunu temelinde Türk milliyetçiliği ekonomi politiği ve Türk-Sünni İslâm sentezi vardır. Türk milliyetçiliği ekonomi politiği ve Türk-Sünni İslâm sentezinin, yegâne ve etkin politik aracı devletin dâhili harbiydi.

Bu, bildik 'iç savaş' değildir; bu, devletin vatandaşına karşı harbidir, can ve mal güvenliğinin imha edilmesidir.

1915'te Ermenilere, 1938'de Dersimli Kürtlere, 6-7 Eylül'de Hıristiyan ve Musevi milletlerine, 1964'lerde İstanbullu ve İmrozlu Rumlara, 1978'de Maraş'ta devrimcilere ve Türk-Kürt Alevi-Kızılbaşlara, 2015-2016'da Sur, Cizre, Nusaybin vesaire özelinde Kürtlere yapılan devletin dâhili harbiydi...

Cumhurbaşkanı Recep T. Erdoğan'ın, kaymakamlara yaptığı konuşmada, "Gerektiğinde mevzuatı bir tarafa koyun ve gerekeni yapın" demesi² aslında TC'nin nasıl bir faaliyet içinde olabileceğinin en resmi ağızdan itirafıdır.

Bu, aynı zamanda mevzuatı bir tarafa koyan Türkçü pratiğin itirafıdır.

TC'nin politik sisteminde mebus seçimin olması bu gerçeği değiştirmemek-tedir; yoksa Sur, Cizre ve Nusaybin özelinde devletin yaptığı nasıl izah edilebilir?

Devlet icraatı zaman zaman millet-din yani Türk ve Sünni-İslâm ikileminde bir o uca bir öbür uca kayıyor.

1930'lar Türkçülükse ve 2016'lar o derece Sünni İslâmcılıktı...

Tarihsel ve siyasal olarak Türkçülük ve Sünni İslâmcılık zaman zaman karşı karşıya geliyor gibi olsa da, aslında birbirinin ikizi olarak birlikte var oldu... Siyasal olarak, millettten ümmete ve ümmetten millete dönüş gayet kolaydı!

1 Din ve vicdan özgürlüğü tartışmasında karışıklık yaratılmamalıdır; Sünni İslâm'ın politik manevrası 'mağduriyeti' edebiyatlaştırılmamalı ve abartılmamalıdır. Bu topraklarda sırf dini inanıcı nedeniyle bir Hıristiyan veya bir Alevi-Kızılbaş öldürüldü, ama bir Sünni-İslâm öldürülmedi. Neden? Uzağa gitmeyelim 1978 Maraş imhası ile 1993 Sivas Yangını ve 2007 Malatya-Hıristiyanların boğazının kesilmesi özelinde düşünmemiz yeterli olacaktır. N.O.

2 Cumhurbaşkanı Recep T. Erdoğan'ın 26 Ocak 2016'da kaymakamlar toplantısında yaptığı konuşma, <http://www.xccb.gov.tr/konusmalar/353/38674/kaymakamlar-toplantısında-yaptiklari-konusma.html>

Anadolu'nun önce fethi ve ardından Hristiyanlardan temizlenmesi temelinden beslenen bugünün siyasal Sünni İslâmcılığı, 2000'lerin AKP Türkiye'si ve Fethullah Gülen tarikatı, 1980'lerde Amerikan Yeşil Kuşak Teorisi Türkiye-si'nin ve 12 Eylül askeri faşizmin mahsulüydü...

Asırlık geçmiş, Türk milliyetçiliğinin ekonomi politığının kanlı pratiğiydi.

1915'lerde Ermeni soykırımı ve 1914-1925 Rum sürgünü ve mübadelesi fiilen tasfiye süreciydi. 1920'lerin ortasından itibaren Kürtlere yönelik fiilen tasfiye süreci başlatıldı ve 1930'lar sonrasında kültürel imhaya ağırlık verilerek asimilasyon esas alındı.

Bugün de devam edilmektedir!

3.1- CUMHURİYET'İN 'TEK' TİPİ

Cumhuriyetle Türk-millî devleti, vatandaşının milletini, dilini ve dinini 'tek'leştirmeyi esasladı. Buna göre herkes Türk, dili Türkçe ve dini de Sünni-İslâm olacaktı. Oysa resmileştirilen tanımla milleti Türk, dili Türkçe ve dini Sünni-İslâm olmayanın da bir dünü-tarihi vardı. Ermeniydi, Rumdu, Yahudiydi, Kürttü, Araptı, Çerkesdi, Çingencydi, Lazdı, Süryanidi, Hristiyanı, Alevi-Kızılbaştı...

'Tek'leştirmenin gerekçesi Osmanlı'nın karışıklığından bir *ulus* olarak sunuldu. Aslında ulus, Türk-millî kimliğin maskelenmiş adıydı. Tarihsel bağlamında ulus devlet aslında Türk-millî devlettir. Nereden baktığına göre malzeme bulduğun dünyada, tarihsel bağlam anlamlı gibi gelebilir, ama hiç de öyle değil.

Dünya pratiğinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, tüm sorunlarına rağmen millî meseleyi çözüme kavuşturan tek örnektir. Türk Kurtuluş Savaşı döneminde Sovyetlere bakarken Ankara'nın yaptığı -ve uygulamadığı- 1921 Anayasası, bir tür vilâyetler düzeyinde muhtariyeti veya federasyonu öngörmekle, bir anlamda çoğulcu yapıyı içermekteydi. Ankara, Sovyetlere arkasını dönünce, zaten icrasıyla var olduğu İttihatçı Türk-millî devlet programını aksatmadan sürdürdü.

Türk-millî devletin 'tek'leştirmesinin zorunluluğu için akademik cephede neler yazıldı neler!

Bir örnek, Zafer Toprak'tan: İkinci Dünya Savaşı'nın ufukta görüldüğü bir evrede "Türkiye kendi vatandaş kimliğini oluşturma sürecine girmiş, her türlü farklılıkları törpüleyen, görev ve yükümlülükleriyle tek tip bir 'yeni insan'ı hedeflemişti" ve asayiş sağlamaya öncelikliydi.³ 1938'de Dersim kırımı, Zafer Toprak'a göre Cumhuriyet'in 'törpüleme' faaliyetiydi.

Zafer Toprak bununla kalmadı, devam etti: 10 yıllık mühendislik faaliyeti sonucunda Dersim Ankara'ya bağlanırken, Tunçeli vatandaşları bundan böyle

3 Zafer Toprak, *Doğu Anadolu'da 'Uygurlaştırıcı Misyon'*, sunuş yazısı, Tarih Vakfı-2, sf. xx; Zafer Toprak, *Westphalia'dan Dersim'e, Toplum Mühendisliği ve Antropolojik Irk Sorunu*, makalesi, Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e, Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul-2012, sf. 579.

medenileşmiş ve itaat eden, 'muti' insanlar haline getirilmişti.⁴ Zafer Toprak'ın bu analizi, devletin sopolasıyla, 'herkes Türk olacak' imhasına yapılan güzellemedir!

Güzelleştirilen TC icraatı, TC'nin kendi vatandaşı on binlerce Dersimli Kürt-Kızılbaşı öldürmesi ve sürmesiydi. Bu, Türk devletinin aydın-akademiye ne denli yedeklediğinin sadece bir örneğidir!

3.1.1- ERMENİ VE RUM'A BAKIŞ

Ankara'da Meclis'in açılmasıyla İstanbul karşısında konumunu netleştirme sürecinde tartışılan konulardan biri de mevcut toplumsal yapıdaki çok kimlikli yapıydı.

Ankara'da Meclis'in açılmasından bir gün sonra 24 Nisan 1920'de genel durum hakkında bilgi vermek üzere Mustafa Kemal kürsüdedir. 1919'dan o tarihe kadarki dönemi analiz eden Mustafa Kemal, pek çok konuya değindi. O günün önemli politik gündemi, millî hudut içinde yaşayan anasırı İslâm ve Hristiyan'la ilgili değerlendirmede bulundu; sonrasında bu konuya yeniden değindi. Mustafa Kemal'in 24 Nisan ve 3 Temmuz 1920 tarihlerinde yaptığı konuşmada İslâm, gayri İslâm ve 'vatandaş kimdir?' hakkındaki değerlendirmesini sırasıyla özetleyerek aktarıyorum:

1. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nde çizilen millî sınırimızdır. Bu sınır içinde yaşayan İslâmiyeden yalnız bir millet yoktur. Bu sınırda Türk vardır, Çerkes vardır vesaire.
2. Erzurum Kongresi'nde, bu sınırda yaşayan İslâmiyenin her bir unsurunun "muhitine, âdatına, ırkına mahsus olan imtiyazatı bütün samimiyetle ve mukabilen kabul ve tasdik" edilmiştir.
3. Erzurum Kongresi'nin koyduğu esas, aynı hudut dâhilinde yaşayan Müslime verilen hukuku, gayrimüslime vermekten ibarettir.
4. İttihatçılarla ilişkimiz yoktur, ama İttihatçı düşmanlığı yapmayı da doğru görmüyoruz.
5. Bugün Ermenilere katliam yapılmıyor, Harbi Umuminin başlangıcında [1914-1915'de] olanlardan bahsetmek istemem.
6. Anadolu'da Ermenilerin ve Rumların hükümete muhalefeti olmadıkça tamamen mesut bir hayata ulaşmaları kabul edilmiştir.
7. Millî hududumuz dâhilinde Kürt, Türk, Laz, Çerkes vesaire bütün bu İslâm unsurlarının menfaati müsterektir.
8. Eskişehir'de imalâthanedeki Ermeni ve Rumları atmaya taraftarız, ama atınca makineler çalışmaz, bunu çok düşündük.⁵

⁴ Zafer Toprak, *Doğu Anadolu'da 'Uygarlaştırıcı Misyon'*, sunuş yazısı, Tarih Vakfı-2, sf. vii; Zafer Toprak, *Cumhuriyet Bürokrasisi ve Toplum Mühendisliği*, sunuş yazısı, Tarih Vakfı-4, sf. xv, xvi, xxiii, xxiv.

⁵ Mustafa Kemal'in 24 Nisan ve 3 Temmuz 1920 tarihlerinde yaptığı konuşmasından sırasıyla aktarıyorum: 1- "[Mondros] Mütarekenamenin imza olunduğu 30 Teşrinievvel 1334 [30 Ekim 1918] tarihin-

İslâm olan milletlerin Kürt, Türk, Laz, Çerkesvesairenin menfaatinin ortak olduğuna dikkat çekilirken, bunların ırkına yönelik ayrıcalığın kabul edildiği belirtilmiştir. 'Tek' kimlik söylemi yok, ama bu '*bahar ayları*' dönemi çabuk geçecek, hatta bitecektir.

Meclis'in açıldığı dönemde bizzat Mustafa Kemal'in ifade ettiği milletin Ermeni ve Rumlar özelinde Hristiyanlara bakışta fark olmadığı yönündedir. Fakat bir başka konuşmasında *Hristiyan unsuru ve İslâm vatandaşı* şeklinde ayrımı tâbî tutularak, vatandaş olarak ifade edilen İslâm olmuştur.

BMM Reisi ve Ankara Mebusu Mustafa Kemal, 1 Mayıs 1920'deki konuşmasında Türk, Çerkes ve Kürt vesairenin İslâm'ın birer unsuru ve Meclis'in de tüm *İslâm unsuru kitlesine ait olduğunu* belirterek, "Bu mecmuayı [toplamı] teşkil eden her bir unsuru İslâm, bizim kardeşimiz ve menafii tamamiyle müşterek olan vatandaşımızdır..." diye konuştu. Mustafa Kemal, benzer ifadeyi 3 Temmuz 1920'de tekrar etti, İslâm unsurların menfaatinin birliğinden bahsetti. 19 Eylül 1921'deki konuşmasında da Mustafa Kemal, "Hükümetimizin ve milletimizin

de çizdiği hudut, hududumuz olacaktır [...] Fakat bu hudut dâhilinde tasavvur edilmemesi ki, anasırı İslâmiyeden yalnız bir cins millet vardır. Bu hudut dâhilinde Türk vardır, Çerkes vardır ve anasırı sairei İslâmiye vardır." 2- "Bu hudut meselesini [Erzurum Kongresinde] tesbiteden maddenin içerisinde büyük bir esas vardır. Fazla olarak, o da bu vatan hududu dâhilinde yaşayan anasırı İslâmiyenin her birinin kendine mahsus olan muhitine, Âdatına, ırkına mahsus olan imtiyazatı bütün samimiyetle ve mukabilen kabul ve tasdik edilmiştir. Birtabi buna ait teferruat ve tafsilat yoktur. Çünkü bu tafsilat ve teferruata girmenin zamanı da değildir." 3- "Yine Erzurum Kongresinin milliyet esasından birisi, efendiler: İşte bu hududu millî dâhilindeki idarenin hâkimiyeti millîye esasına müstenid olmasıdır [...] Erzurum Kongresi'nde hududu millîmiz dairesinde yaşayan anasırı gayrimüslime dahi nazarı dikkate alınmıştır [...] Kongrenin vaz'ettiği esas veçhile anasırı gayrimüslimeye, anasırı müslimeye verilmiş olan hukuku vermekten ibaret olacaktır ve bundan daha tabii bir esas bulamam. Bununla aynı hudut dâhilinde yaşayan insanlara aynı hukuku kanuniyeyi bahşetmiş oluyordu." (TBMM ZC, I/1-24.4.1336 (1920), sf. 16-17.) 4- "Teşebbüsât ve teşkilâtı milliyemizin İttihatçılıkla hiçbir âlâka ve münasebeti olmadığı [...] İttihad ve Terakki Cemiyetinin ihyasına çalışılmayacağına dair âlenen birer birer tahlif edilmiş ve bu yemin sureti her tarafa neşir ve ilân olunmuştur [...] Biz anasırı gayrimüslime ile itilâf Hükûmatının makasadı siyasiye tahtında gördükleri alelçlak [genel olarak] İttihatçılık düşmanlığını esas itibariyle doğru görmüyoruz. İttihatçılardan seyyiatı idaresi ve suistimalleri ile memleketi harabeye sürükleyenlerden ibaret bir hizbi kalil [çok olmayan bir hizip] vardır ki, işte asıl millet ve bizim nazarıma mütehem [suçlu, kabahatli] olanlar bunlardır." (TBMM ZC, I/1-24.4.1336 (1920), sf. 20.) 5- "Ermenilere karşı [bugün] bu [katliam], gayrivarit idi. Memleketimiz cümlemizce malûmdur. Hangi kıtasında Ermenilere karşı katliam yapılmıştı veya yapılmaktadır. Harbi umminin bidayeti safahatından bahsetmek istemem ve zaten itilâf devletlerinin de bahsettikleri birtabi mâziye ait fazahat [geçmişe ait alçaklık] değildir. Bugün memleketimizde bu gibi fecayiîni icra edildiğini iddia ederek, bundan sarfınazar etmenizi taleb ediyorlardı." 6- "Anadolu'da sakin Ermenilerin ve Rumların evamiri hükûmete ve âmalî milliyeye muhalefetleri vukubulmadıkça her türlü tecavüzden masun ve tamamen mesut ve müreffeh bir hayata mazhariyetleri öteden beri kabul edilmiş bir esas idi." (TBMM ZC, I/1-24.4.1336 (1920), sf. 26, 29.) 7- "Bizce kat'i olarak muayyen olan bir şey varsa o da hududu millî dâhilinde Kürt, Türk, Laz, Çerkesvesaire bütün bu İslâm unsurlarının müşterekül menfaadır. Beraber çalışmaya karar vermişlerdir." 8- "Eskişehir'de imalâthanede Ermeni olduğundan bahsedildi. Bunları alelçlak [genel olarak] atmak taraftarıyız. Fakat Rum ve Ermenileri atmakla bütün makineler duruyor. Böyle bir zaruret yüzünden onları değiştirmek kabil olmuyor. Bunu da çok düşündük. Böyle bir zaruret yüzünden onları değiştirmek kabul olamıyor." (TBMM GCZ, I-3.7.1336 (1920), sf. 73-74.)

anasını Hristiyanıyeye karşı âdilâne bir surette hareket etmesi..." ifadesiyle Hristiyan'ı millet dışında bir statüye dikkat çekerken, devamında "Anasını Hristiyanıyeden olanların İslâm vatandaşlarından bir farkı yoktur. Aynı hukuka maliktir ve malik kalacaktır" diyerek, ayrımcı bakışı daha da güçlendirilmiştir.

İslâm 'vatandaş'tır ve Hristiyan da 'unsur'dur. İşte 'yerli ve milli' söylemin temeli buralardadır.

Mustafa Kemal, Hristiyan ile İslâm'ı farklı nitelendirmeyi 1 Mart 1922'deki konuşmasında da tekrar etti, Türkiye halkına dâhil bulunan *anasını Hristiyanıyeye ve Müslüman ahali* ifadesini kullanmadı.⁶ Meclisin açılışında 1 Mart 1922'de konuşan BMM Reisi Mustafa Kemal, Türkiye halkına dâhil Hristiyanların hukukunun, dünyanın en medeni devletlerinde yaşayan akalliyetlere [azınlıklara] verilmesi gerektiğine değinerek⁷ ne denli iyi durumda olduklarını ifade etmiş oldu.

İzmir işgalden kurtarıldıktan ve Ankara heyeti Lozan müzakeresine katıldıktan sonra söylem daha da netleşti. Mustafa Kemal, 1923'deki konuşmasında, "Ermenilerin bu feyizli ülkede hiçbir hakkı yoktur. Memleketiniz sizindir, Türklerindir. Bu memleket tarihte Türk'tü, o halde Türktür ve ebediyen Türk olarak yaşıyacaktır [...] Memleket en nihayet yine sahibi aslilerinin elinde takarrür etti. Ermeniler vesairenin burada hiçbir hakkı yoktur. Bu bereketli yerler koyu ve öz Türk memleketidir" dedi.⁸

Hristiyanlar, bu yıllarda seçilme hakkından mahrumdu. Hem 1919 Mebusan hem de 1920 ve 1923'deki BMM seçimlerinde aday dahi olamadı; iki dereceli seçim olduğu için, seçmen oldukları dahi şüphelidir.

1915'lerin imha ve sürgün politikasının esasında pek bir değişiklik yaşanmadı, devam edildi. 1920'lerin başından itibaren Rum ve Ermeniler Anadolu'nun değişik bölgelerine sürüldü ve Merkez Ordusu 1921'de Koçgiri sonrasında Karadeniz'de Pontosluları katletti.

Cumhuriyet vatandaşı Hristiyan'a bakışın ne olduğu, en yüksek seviyede Adana'da ilân edildi ve "*Türk olmayanın hakkı yoktur*" denildi. Sonrası da, bunun gereğinin yapılmasıdır!

İslâm ve gayri İslâm olanlar [vatandaşlar] arasında fark yokmuş gibi ifade edilse de, Sünni İslâm'ın egemen kimliği ve nüfusu da dikkate alınarak, Hristiyan ve Museviler azınlık olarak tanımlandı. 25 Aralık 1922'de İcra Vekilleri Reisi [Başbakan] Hüseyin Rauf, Lozan müzakeresi hakkında izahat verdiği konuşmasında, ırkı ve lisani akalliyetin [azınlığın] kabul edilmediğini ve sadece gayrimüslimlerin akalliyet olarak kabul edildiğini söyledi.⁹ Lozan heyeti azası

6 TBMM GCZ, 1/1-1.5.1336 (1920), sf. 164-165; TBMM GCZ, 1-3.7.1336, sf. 73; TBMM ZC, 1/12-19.9.1337 (1921), sf. 260-262; TBMM ZC, 1/18-1.3.1338 (1922), sf. 3.

7 TBMM ZC, 1/18-1.3.1338 (1922), sf. 3.

8 Mustafa Kemal'in 16.3.1923'te Adana'da Esnafılarıyla Konuşması, için, *Atatürk'ün Söylev ve Demecleri*, cilt: 1-3'de 2'incicilt, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Ankara-1989, sf. 129-130.

9 TBMM GCZ, 3-25.12.1338 (1922), sf. 1148; TBMM ZC, 1/26-3.1.1339 (1923), sf. 143-144.

Trabzon Mebusu Hasan da, konferansta gayrimüslim dışında ırki ve lisani akaliyetin kabul edilmediğini ifade etti.¹⁰

Mustafa Kemal'in *Hristiyan unsuru ve İslâm vatandaşı* söylemi ile Hüseyin Rauf tarafından azınlık gayrimüslimler ifadesinin kesiştiği nokta, Hristiyanlara İslâm'la aslında Sünni İslâm'la eşit vatandaş ya da birey gözüyle bakılmamış olmasıdır. Birey, İslâm'sa vatandaş, değilse resmen vatandaş, ama sonradan üretilen ifadeyle '*sözde vatandaş*'tır! Diğer bir deyişle, bir vatandaş var, bir de tahammül edilen var!

Lozan'da Osmanlı'da olduğu gibi sadece dini farklılığa göre azınlık varlığı kabul edildi. Lozan'da yazmıyor diye, milleten Türk ve Kürt gibi farklılık kabul edilmediği için, dinen İslâm'san azınlık değilsin söylemiyle, imha ve asimilasyon politikası maskelendi. Bugün de, aynı zihniyet devam ettiği için Kürtler ve Alevi-Kızılbaşlar özelinde sorunlar yaşanmaya devam ediliyor.

'Anadolu'da gavur kalmadı'

Meclis zabıtlarında Rum ve Ermenilere yönelik bu tür 'vatandaşlar' gibi ifadeler bulunsa da, egemen zihniyet bulundukları yerden tasfiyesi edilmesidir. 1922 yılı sonundaki celsede söz alan mebusların ortak fikri, Rum ve Ermenilerin Misakı Milli hudutları dâhilinde kalmamasıdır.¹¹ Bu yönde fikir beyan edenlerden biri de Burdur Mebusu İsmail Suphi, İstanbul'da Rumların kalmasına ve [Ekümenik] Patrikhane'nin yerinde durmasına şiddetle karşı olduğunu belirterek, bunun devamında memlekette fesat ocağının kalmış olacağını söyledi. Mebus İsmail Suphi "Rumların İstanbul'da kalmasına tahammül edemeyeceğimiz gibi Ermenilerin de İstanbul'da kalmasına tahammül edemeyiz [...] Onun için ne Ermeni kalabilir, ne de Rum kalabilir" dedi.

Ermeniler ve Rumlar gittiği halde [Ekümenik] Patrikhane'nin kalmasını hiç kabul etmeyeceğini söyleyen mebus İsmail Suphi, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf'un mübadeleden bahsederken, İstanbul'da Rumların kalacağını söylediğini hatırlatarak, "Gâvur kalmadı Anadolu toprağı üzerinde. Yalnız İstanbul'da kalmıştır. Hangi adamları mübadele edeceğiz [...] Binaenaleyh İstanbul Rumları, Ermenileri behemehâl mübadele edilmeli ve Patrikler kovulmalıdır. O patrikler bilmem Süryani Katolikler, bilmem milki [ki] patrikliği, bilmem Ortodoks türüleri vardır. Bunların hepsi gitmelidir" diye konuştu. Mebus İsmail Suphi, söylemekle kalmayıp bir de Lozan Konferansıyla ilgili verdiği takdirde de, Dersaadet'teki Rumlar ve Ermenilerin mübadeleye tâbi olmasını ve tüm patrikhanelerin Dersaadet'ten çıkarılmasını teklif etti.¹²

Zabıttan anlıyoruz ki, İsmail Suphi'nin Hristiyanlara bu bakışı, sadece bir mebusa ait olmayıp, aslında Meclis'e ve iktidara egemen zihniyetin ifade edilmesidir.

10 TBMM GCZ, 3-1.1.1339 (1923), sf. 1172-1173.

11 TBMM GCZ, 3-25.12.1338 (1922), sf. 1146-1163; TBMM GCZ, 3-1.1.1339 (1923), sf. 1169-1197.

12 TBMM GCZ, 3-25.12.1338 (1922), sf. 1155, 1161.

Hıristiyan ve İslâm arasında resmen farklılık yok gibi ifade edilse de, yaşananın çok farklı olduğunun iki örneğini meclis zabıtlarından aktaracağız.

İzmir işgalden kurtarıldıktan 5 gün sonra BMM'nin 14 Eylül 1922'de hafi celsede üç maddelik '8 Kanunusani 1336 [8 Ocak 1920] tarihli kararnamenin ref'i hakkında layihai kanuniye' müzakere edildi. 8 Ocak 1920 tarihli kararnameyle İttihatçı tasfiye sistemi ilga edilmiş ve sürgünden dönen Ermeni ve Rumlar ile diğer milletten olanlara malının ve mülkünün iadesinin hukuki ortamı yaratılmıştı. İşte Meclis'in gündemindeki reklifle, bu kararnamenin yürürlükten kaldırması önerilmektedir.

Kararnamenin Büyük Millet Meclisi'nin açıldığında kaldırılması gerektiği halde bugüne kadar yürürlükte kaldığını hatırlatan Maliye Vekili Hasan Fehmi, 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun kaldırılmasıyla emvâl-i metrûkeyle ilgili neler yaşandığı hakkında bilgi verdi.¹³ 8 Ocak 1920 tarihli kararnamenin bugüne kadar kalmasından müteessir olduğunu belirten Maliye Vekili Hasan Fehmi'nin bu değerlendirmesini egemen politik zihniyetin anlaşılması açısından özetliyorum:

1. 8 Ocak 1920 tarihli kararname çeşitli devletlerin baskısıyla yürürlüğe kondu; aslında Meclis açıldığında 23 Nisan 1920'de kaldırılmıydı.
2. Bu kararnameye göre bugüne kadar sürdürülen azınlıklar meselesi değiştirilmelidir.
3. Kararnameyle Müslümanların kullanımına geçmiş olan emvâl ve emlak, mahkeme vasıtasıyla sahibine verildiğinden, doğan bütün maddi ve manevi zararı Hazine ödemek zorunda kalıyor.
4. Kararname hükümleri kısmen tatbik edildi, kısmen tatbik edilmedi.
5. Sulh görüşmeleri olmadan evvel bu kararname kaldırılmalıdır.

Müzakereye aleni celsede devam edildi ve Meclis kararıyla 12 Ocak 1920-14 Eylül 1922 tarihleri arasında yürürlükte bulunan 8 Ocak 1920 tarihli kararname kaldırıldı.¹⁴ İttihatçı tasfiye sistemini ilga eden 8 Ocak 1920 tarihli

13 *Maliye Vekili Hasan Fehmi'nin konuşması*: "Akaliyetler meselesi mevzu bahis olduğu zaman; bu mesele hakkında kabul ettiğiniz ve bugüne kadar tatbik ettiğiniz ahkâmı yine tatbik edin, başka bir şey istemiyoruz derlerse, buna karşı zannederim ki vereceğimiz hiçbir cevap kalmaz [...] Meselâ herhangi bir suretle Müslümanların uhdesine geçmiş olan emval ve emlakı derhal, bilâmu hakeme sahip olana veriyor ve bu kanun mucibince bundan tevellüt edecek maddi ve manevi bütün mesuliyeti maliyeyi de hazine ödemek mecburiyetinde kalıyor. Bunun ahkâmı kısmen tatbik edildi, kısmen de tatbik edilmedi. Fakat kanunun hükmü bakidir [...] Fakatîh olmazsa hakkımızda sulha ciddiyetiyle mevzu bahis olmazdan evvel bu kanunu özümüzden atalım [...] Hattâ bu [8 Ocak 1920 tarihli] kararnamenin şimdiye kadar mevkii meriyette kalmasına da kendi hesabıma müteessir ve müteessifim. Bu, zaten bir kararname olmakla, mevkii meriyetten kaldırılması için bir madde kanuniye kabul etmekle mesele bitiyor [...] Şunu da arz edeyim ki bu kararnamenin tatbikatı, kanunda mevcut olan ahkâmın onda biridir. Yani birçok mevaddı tatbik olunmamıştır [...] Onun için ahkâmının bir an evvel reddi icap eder." (*TBMM GCZ*, 3-14 Eylül 1338, sf. 768-769.)

14 Meclisin 14 Eylül 1338 tarih ve 284 sayılı kararı, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 2, 2. basılış, Ankara-1953.

kararnamenin 14 Eylül 1922'de kaldırılmasıyla ilgili müzakerede görüldü ki, sürgünden dönenlere gasp edilen mülklerin iade edilmemesi ve gasp edende kalması Meclis'in ortak fikridir.

İzmir işgalden kurtarıldıktan ve barışla ilgili batıyla temasın güçlendiği koşullarda Ankara, 14 Eylül 1922 tarihi itibarıyla sürgünden dönmüş Ermeni ve Rum vatandaşına gasp edilen mülkü vermeme kararında olmasıyla, mülkün gasp eden İslâm ahalisinde kalmasını ve bir yönüyle de, mülkü gasp edilen Hristiyan'ın '*yok sayılmasını*' onaylamış olmaktadır. Bununla kalınmadı, İttihatçı tasfiye sisteminin hukuki düzenlemeleri yapılarak, Ermeni ve Rum vesair milletten insanların emvâl-i metruk olarak nitelendirilen mallarının yağmalanmasına ve bunların tapulandırılmasına devam edildi.

'İslâm'a öde, Hristiyan'a ödeme' kanunu

Meclis kararıyla 14 Eylül 1922'de sürgünden dönen Ermeni ve Rum vesair milleti yok sayarak gasp edilen mallarının iade edilmemesine benzer bir fikir birliği bir buçuk yıl sonra yine tekrar edildi, hem de 1924 Anayasası'nın müzakere edildiği bir dönemde. Bu anlamda "vatandaşlar eşittir" hükmü, aslında 'güzel bir söz' olarak tekrar edilecektir. 3 Nisan 1924 tarihli ve 459 no'lu kanunla, devletle vatandaş arasında alacağa ve borca göre mahsuplaşma sağlandı. Tasarının 3 Nisan'da hafi celsede görüşülmesinde, eski Maliye Vekili Hasan Fehmi, Encümen Reisi olarak 14 Eylül 1922'deki konuşmasındaki zihniyetini ortaya koyan bir beyanatta bulundu:

"Maddeden maksat tehcir ve tegayyüp [sürülen ve kaybolan] Rumlar'ın ve Ermeniler'in tekâlif-i milliye ve harbiye mazbatalarını mahsup etmemektir. Çünkü gerek harbi umumiye, gerek istiklal harbine yine Şarki Anadolu'nun harabisine nasıl Ermeniler sebebiyet verdi ise Garbi Anadolu'nun harabisine yıkıntısına ve istiklal harbinin bu kadar çetin ve bu kadar memleketi yıkıcı bir hal almasına da Rumlar sebebiyet verdi. Binaenaleyh bu kanunla biz o muhaberelelerin bıraktığı tesiri maliyi kastediyoruz. Binaenaleyh Rumları, Ermenileri bu Tekâlif-i Milliye mazbatalarının bedellerinden müstefit etmemek [yararlanmaması] için bir çare düşünüldü. Fakat bunu açık olarak Rum ve Ermeni diyemezdik. Muhtelif şekiller ve formüller yazıldı. Muhtelif şekiller üzerinde tetkikat yapıldı [...] Size sorarım arkadaşlar; bhusus Musa Kâzım Efendiye sorarım. Tek bir Müslüman emvalini hangi hükümet, hangi memur tasfiye etti. Maksat, siyasi zümre altında bu iki unsuru saklamaktır. Bittabi yine firar ve tagayyüp eden eşhasdan maksat ne ise onların emvali metrukeleri denildi. Onların emlakı tasfiyeye tâbi idi."

sf. 82; TBMM GCZ, 3-14.9.1338, sf. 768-781; TBMM ZC, 1/23-14.9.1338, sf. 49.

Devamında Hasan Fehmi, Tekâlif-i Harbiyenin ve Tekâlif-i Milliye'nin yani savaşta gerek duyulan kaynağın büyük kısmının Rum ve Ermeniler'den alındığını belirterek, Ermeni ve Rum vatandaşların elinde en az 400-500 bin lira mazbata bulunduğunu belirterek, Maliye Vekili ile engellemenin nasıl yapılacağı konusunda anlaştıklarını söyledi.¹⁵

Bu, TC vatandaşı Rum ve Ermenilerin Birinci Paylaşım Savaşı ve Türk Kurtuluş Savaşı döneminde harp ihtiyaçlarını karşılamak üzere, hükümetin cebren el koyduğu mallara karşılık olarak devletin verdiği ve elinde bulundurduğu mazbatalara rağmen ödeme yapılmayacağını ve aynı mazbataları elinde bulunduran İslâm'a ise ödeme yapılacağını resmi ilândır. TC vatandaşı arasında ayrımcılık zabıtlarda aynen böyle yer aldı.

İfade edilen şudur: TC'nin vatandaşlık hukuku insanları ikiye ayırmaktadır; biri 'öz' vatandaş, diğeri de fiilen vatandaşsa da aslında resmen 'ötekidir' ya da 'gayridir' veya tahammül edilendir. Devamında, 1915'in Bitlis Valisi ve 1924'ün Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik de net konuştu ve "Bize mensup olmayanlara mümkün olduğu kadar müşkilat göstereceğiz" dedi.

Böyle bir bakışla müzakere edilen tasarı kanunlaştı¹⁶ ve uygulandı. Maliye, vatandaş Ermeni ve Rum'un harp dönemine ait mazbatasını ödemedi, ama İslâm olanların mazbatasını ödedi. Bununla hem bir ayrımcılık yapılmıştır hem de TC mazbatasını olan Rum ve Ermeni'ye borçlu kalmıştır. Diğer bir deyişle Osmanlı'nın dış borcunu ödeyen TC, vatandaş Rum ve Ermeni'ye olan iç borcunu ödememiştir. Türkiye Cumhuriyeti, vatandaş ve elinde mazbatasını bulunan Rum ve Ermeni'ye karşı borçludur!

TC vatandaşı Ermeni ve Rumların elindeki harp mazbatalarının ödenmesiyle ilgili teklifin Meclis'te müzakeresi öncesinde, bu vatandaşlarla ilgili bir başka çalışma vardır. O da nüfusun tespit edilmesidir.

Dahiliye Vekâleti, vilâyetlere gönderdiği 3 Şubat 1924 tarihli genelgesiyle¹⁷ Rum ve Ermeni nüfusunun tespitini emretti. 1914'ten beri Rum ve Ermeni nüfusunda değişiklik olmamış gibi nüfus cenvelleri gönderildiği ve bu durumun önüne geçilmesi için Nüfus Sicil Esas Defterlerinde gerekli düzeltmenin yapılması istendi. Tamimde nüfus cenvellerinde Ermeni ve Rum nüfusun tespitiyle ilgili yapılacaklar şöyle sıralandı:

15 *Encümen Reisi Hasan Fehmi*: "Şimdi biz burada doğrudan doğruya Rumları müstefit ettirmek istersek gayet azim milyonlar karşılaştığımız [...] Yalnız Ankara'nın içerisinde, bugün bendenizin tahminine göre, gayrimüslimlerin elinde herhalde 400-500 bin liradan aşağı değildir [...] Maliye Vekili Bey Defterdarlara emir verir ve der ki, maddeden maksat budur. Yalnız Rum ve Ermeniler'e aittir. Diyebilirsiniz ki, tetkikat yapıyoruz, tahkikat yapıyoruz. İlla müddeti kanunıyeyi geçirtirmiş olacaksınız [...] Heyeti Celilenize arz ettiğim noktayı Maliye Vekili Bey ile de görüştük. Mahrem tebligat yapacağını vaat ettikten sonra bu maddeyi kabulettik." (*TBMM GCZ*, 4-3 Nisan 1340, sf. 429-430.)

16 3 Nisan 1340 (1924) tarih ve 459 no'lu 1324 (1908) Temmuzundan 1339 (1923) Senesi Gayesine Kadar Bircümle Matlubat ve Düyunu Hazinenin Sureti Mahsubuna Dair Kanun, için, *TBMM ZC*, 11/8 ve 8/1-3 Nisan 1340 (1924), sf. 248-265; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, 2. baskı, Ankara-1948, sf. 382-384.

17 [Dahiliye Vekâletinden] vilâyetlere gönderilen 3.2.1340 (1924) tarih ve 4010/159 sayılı tamim, aktaran, Nüfus Kılavuzu, sf. 211.

1. 1914'ten itibaren her ne suretle olursa olsun kaybolan Rum ve Ermeni gibi Hristiyanların kayıtlı oldukları sicil esas defterine, '*mevcut ve mukim değildir*' yani '*yoktur ya da oturmu-yor*' ibaresi yazılacaktır.
2. Defterdeki diğer sütunlara dokunulmayacaktır.
3. Birinci madde gereği belirlenen kişinin miktarı nüfus toplamından çıkarılacak ve nüfus istatistik cetvellerinde eklenmeyecektir.
4. Rum ve Ermeni gibi Hristiyanlardan dönen veya başka mahallerde oturan varsa, sicil esas defterinde mülâhazat sütununa '*avdet etmiştir, mevcuttur*' yani '*dönmüştür, vardır*' ibaresi yazılacak ve cetvellere eklenecektir.
5. Bu, nüfus istatistiğiyle ilgili olup, sicil esas defterinde kayıt silme işlemi değildir. Yapılan bu işlem, bilâhare yani daha sonra tutulacak nüfus defterlerinde dikkate alınacaktır.

Bu genelgenin gereğinin yapılmasıyla, 1924 ya da 1925 itibariyle TC vatan-daşı ne kadar Rum, Ermeni ya da Hristiyan varlığı tespit edilmiş olmaktadır. Böyle bir politik ortamda, mahkeme kayıtlarında davanın tarafı olarak Ermeni ve Rum milletinden filan diye ismin¹⁸ yazılmasının gerekçesini yargılamanın bir gereği olarak açıklamak da doğru olmayacaktır.

'Hristiyanlar kovulmalı'

Şark Islahat Planı'yla ilgili hazırlık raporlarından biri de Genelkurmay rapo-rudur. Bu, 1925 yazının zihniyetini vermesi bakımından önemlidir. Raporda, iskân edilecek Türklerle ilgili yapılan değerlendirme sonrasında, Hristiyanların durumu da dikkate alındı ve kovulması önerildi.¹⁹ Genelkurmay sistemin risk algısına göre Hristiyanlar özelindeki zihniyeti ortaya koymaktadır:

18 Çarşamba [Çarşamba] Hukuk Hâkimliğinden, Söğüt Asliye Mahkemesinden, Ankara Üçüncü Sulh Hukuk Hâkimliğinden ve Kilis Hukuk Hâkimliğinden ilanlarda, davanın tarafı kişinin Ermeni ve Rum milletinden olduğu belirtildi. Bunun için, *Resmi Gazete*, 18.12.1928, Sayı: 1069, sf. 6298; *Resmi Gazete*, 24.1.1929, Sayı: 1101, sf. 6507; *Resmi Gazete*, 31.12.1929, Sayı: 1385, sf. 8616; *Resmi Gazete*, 17.5.1932, Sayı: 2100, Sf. 1432.

19 *Genelkurmay raporundan*: "Kâmilin Türkler'den mürekkep olan şehir ve kasabalar kuvvetli maarif ve ocak, spor, gençlik teşkilatı ile harp merkezleri haline getirilmeli ve matbuat, mektepler, temsiller, milli ve umumi oyunlar ile halkın [halka] milli heyecanı verilmeli, hisleri ve Türk ananeleri ihya olunmalıdır [...] Gelecek Türk muhacirleri sınıflarına göre evvelemlerle şehirlerle ve civar köylere kesir bir halde yerleştirilmeli ve tedricen tevsi daire edecek hars merkezleri, nihayet yekdiğeri ne kavuşarak dağ ve sarp yerlerde kalmış olan Kürtleri ihata edecek [kuşaracak] bir şekil almalıdır [...] Diyarbekir'de eşrafın himaye-lerile toplanmış olan iki, üç bin [2000-3000] kadar Ermeni ile diğer şehirlerde mevcut Ermeni, Süryani, Geldani, Nasurivesair Hristiyanlar'ın daima meşum [ugursuz] neticeler veren tezayüt ve tekâsüflerinin menî [artmasının ve yoğunlaşmasının yasaklanması] ve her halde İngilizlere âlet olan bu anasır-ı muaz-zırrenin ve kuradaki Süryani ve Yezidilerin bu muntakadan çıkarılması esbabının [nedenlerinin] temini [...] Gayrimüslim, öcnabi tüccarlar elinde bulunan iktisat ve sanayi kâmilin Türkler'e hasr ve tahsisine icina edilmeli, resmi ve milli bankalar, şirketler ve ticarethanelerle tedricen bu ümmiyyenin istihsalı [is-teğin gerçekleşmesi] zemin olunmalıdır. Hakiki bir iktisad hâkimiyeti ile vâhdet maan [mekân birliği] temin olunabilir. Saniyen hükümetin tesisi ve asayişin temini [...]" (Mehmet Bayrak, *Kürtlere Vurulan Keleşçe, Şark Islahat Planı*, Öz-Ge Yayınları, Ankara-2009, sf. 118-119, 207.)

1. Türklerden ibaret şehir ve kazalar, maarif, spor ve aynı zamanda harp merkezidir.
2. Türk muhacirler şehirlere ve köylere yerleştirilmeli ve böylece sarp yerlerde kalan Kürtleri kuşatmalıdır.
3. Diyarbakir'deki Ermeni, Süryani, Geldani, Nasturi vesair Hıristiyanlar bu mıntıkadan çıkartılmalıdır.
4. İktisat ve sanayinin tamamen Türklere verilmesine özen gösterilmelidir. Hakiki iktisat hâkimiyetiyle, vatan birliği sağlanabilir.

Genelkurmay'ın bu zihniyeti, detaylı analizde Şark Islahat Planında varlığı görülecektir. Bu politik zihniyetin icrasıyla Anadolu'da tek-tük de olsa her şeye rağmen toprağını terk etmeyen Ermeniler sair Hıristiyanlar ve Türk-Kürt Alevi-Kızılbaşlar da, özellikle 1970'lerden sonra Maraş, Sivas, Malatya ve Erzincan gibi vilâyet merkezleri ile belli kazalarında hatta köylerde yaşayamaz hale getirildi.

Hıristiyan milletinden Ermeni ve Rum'a yaklaşımda ayrımcılık her düzenlemede dikkate alındı. 2 Temmuz 1924 tarihli Seyr ü Seyahat Talimatnamesinde²⁰ ve 17 Kasım 1930 tarihli Seyrüsefer Talimatnamesinde²¹ ve 31 Ocak 1932 tarihli Seyrisefer Talimatnamesinde²² Türkiye dışındakilerden vatandaşlık bağı olanların nasıl döneceğinin hükümleri belirlendi. Dönecekler İslâm, Ermeni ve Rum milletinden olanlar şeklinde ayrıma tâbi tutuldu. İslâmlar istisnalar dışında şöyle şöyle hükümleri yerine getirdiğinde dönebileceğine kapı açılırken, risk kapsamında görülen Ermeni ve Rum milletinden olanlara özel hükümler getirildi. Aslında bunlar, Ermeni ve Rum milletinden olanların nasıl dönemeceğinin hükümleriydi. Nitekim sınıra kadar gelenler bile kovuldu.

3.1.2- VATANDAŞA RESMİ TÖRPÜLEME

Egemen kılınan hukuki-politik sistemle vatandaşa yapılanlar aslında resmi kalıba dökmenin icraatıydı. Bunun pratiği, zamanla basına ayar verilmesi, kitabın yasaklanması, şapka giymenin zorunlu kılınması ya da vatandaşı olanı askere alıp, askerlik yaptırmayıp amale olarak çalıştırılması gibi vesaire şeklinde yaşandı. Bir tür devletin resmi törpüleme ya da bir biçimde ayar verme faaliyeti idi.

'*Hıristiyanları askerde ne yapacağız*': Hıristiyanların askere alınmaması Meclis gündemindedir. Canik Mebusu Nafiz soru önergesinde Hıristiyanların askere alınmamasını sordu²³ ve bir ay sonra 22 Ocak 1921'de gizli celsede cevap alabildi. Müdafai Milliye Vekili Fevzi, 22 Ocak 1921'de verdiği cevapta, Ankara'nın ida-

20 2.7.1340 (1924) tarih ve 663 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan Seyr ü Seyahat Talimatnamesi, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul-1931, sf. 1172-1177.

21 17.11.1930 tarihli ve 10206 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan Seyrüsefer Talimatnamesi, *Resmî Gazete*, 23.12.1930, sayı: 1680, sf. 125-126; *Idare, Kânunuevvel* 1930, sayı: 33, sf. 2372-2375.

22 31.1.1932 tarih ve 12228 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan Seyrisefer Talimatnamesi, *Resmî Gazete*, 18.2.1932, sayı: 2029, sf. 1221.

23 *TBMM ZC*, 1/6-20.12.1336 (1920), sf. 446.

resi altında 300-400 bini Karadeniz'de ve geriye kalan Anadolu'da olmak üzere 700-800 bin Hıristiyan'ın bulunduğunu belirttikten sonra üç tane soru sordu. Bu sorular şunlardı: 1- Evvela Hıristiyanları askere almak mümkün müdür? 2- Saniyen, mahzur var mıdır, yok mudur? 3- Bunlara nerede kullanacağız?

Meşrutiyetin [1908] sonrasında Hıristiyanların askere alındığını ve Balkan Harbi sırasında bunların silahlı istihdamından zarar görüldüğünden, harbi umumide silahsız hizmette kullanıldığını hatırlatan Fevzi, Mondros Mütarekesi sonrasında bunların terhis edildiğini, ama bunları 16 Mart 1920 sonrasında askere almak mümkünse de, nerede istihdam edileceğinin bilinemediğini söyledi. Toplu sevk edilemeyeceğini ve geride bırakamayacağını belirttikten sonra, bunlar askere alınmayacaksa bunlardan '*bedelli nakti*' alınmasını öneren Fevzi, bütçe Encümenin yazdığı 300 liranın az olduğunu ve 500 veya 1000 lira alınabileceğini ifade etti.²⁴

Malatya Mebusu Feyzi [Fevzi²⁵], Hıristiyanların, Rumların, Yahudilerin ve Ermenilerin bir olduğunu belirterek, Ermenilerden 500 lira alınmasını, veremeyenlerin de Sivas'a ya da Erzurum'a gönderilmesini ve yollarda çalıştırılmasını önerdi. Mebus Fevzi, "Maksadım onların ezilmesidir, yıkılmasıdır. Memleketin her cüzi bizimdir" diyerek, niyetini açık ifade etti. Öte yandan tutanakta ismi yazılmayan bir mebus, "Erzurum bok yığını kabul edemez. Erzurum taharet mahalli değildir, taharet için bir mahal bulalım" demesine cevaben mebus Fevzi, para alınmasını ve Konya Mebusu Vehbi de, bedel alınacaksa, onlardan da Müslümanlardan da alınmasını yoksa hükümetin çare düşünmesini önerdi. Müzakereye devam edildi, ama ne yapılacağı konusunda netleşmeden celse kapandı.²⁶

Müzakere bu biçimde bitmiş olsa da, anlaşılan Hıristiyanlar da askere alınmış olmalı ki, 28 Mayıs 1921'de Amele Taburları zabitanına ve efradına ikramiye verilmesi hakkında teklif, encümene havale edildi.²⁷ Teklifle ilgili ne yapıldığını bilmiyoruz, ama Amele Taburları İkinci Paylaşım Savaşı'nın 1940'lı yılların da gerçeğidir. Dahiliye Vekâleti Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü 16 Eylül 1941 tarihli genelgesi aynen şöyle:

"Nafia emrine verilmiş bulunan gayrimüslim erlerden yol inşası için vilâyetlere sevk edilmiş takımlardan hastalananların tedavileri asker olmaları itibarile her ne kadar askeri hastanelerde yapılması iktiza ediyorsa da gerek durum ve gerekse askeri hastanelerin bu gibi faaliyet sahalarından uzakta bulunması hasebile bu nafi takımlarına mensup erlerin vilâyet ve belediye hastanelerinde tedavilerinin yapılması muvafık görülmüştür. Ona göre muamele ifası tamimden rica olunur."²⁸

24 TBMM GCZ, 1-22.1.1337 (1921), sf. 320-322.

25 TPT/1- 3, sf. 733-734.

26 TBMM GCZ, 1-22.1.1337 (1921), sf. 322-325.

27 TBMM ZC, 1/10-28.5.1337 (1921), sf. 327.

28 Dahiliye Vekâleti Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü l'inci Daire Reisliğinin 16.9.1941 tarihli [no'su yok] tamimi, *İdare*, Ağustos-Ekinciteşrin 1941, sayı: 161-164, sf. 3201-3202.

Vatan savunmasında bile resmen 'öz-öteki/gayri' ikilemiyle bakılmasıyla TC vatandaşının hali budur!

Hronika gazetesi kapatıldı-açıldı: Hronika gazetesinin yayımı, 3 Mart 1929 tarihli kararnameyle, muzır neşriyat yaptığı gerekçesiyle durduruldu. Bir makalede kullanılan Rumca bir kelime nedeniyle Türklüğü aşağıladığı iddiasıyla gazete hakkında soruşturma başlatıldı. Hronika gazetesi Mesul Müdürü Eleni'yi savunacak avukatın bulunmadığı İstanbul'daki yargılamada önce üç sene ceza verildi, ancak daha sonra 17 Kasım 1929'daki duruşmada ise beraat etti. Beraatın kesinleşmesi üzerine hükümetin 5 Şubat 1930 tarihli kararnamesinde, "Türklük hakkında hakaret âmez tabirler kullandığından dolayı kapatılmış olan (Hronika) gazetesinin mesul müdürlüğü hakkında Cumhuriyet Müddeiummiliğince yapılan kanunî takibat neticesinde bu neşriyatın Türklüğü tahkir mahiyetinde görülmediği cihetle beraatine karar verilmiş olduğundan gazetesinin neşrine izin verilmesi" kararlaştırıldı.²⁹ Aslında Hronika özelinde yaşanan, Rumlara yönelik psikolojik savaşın bir pratiği idi.

'Şapka giyilecek giy': Halkın şapka giymesi kanunla zorunlu hale getirildi. İnsanın bu tür kıyafetiyle ilgili düzenlemeye dahi 'devrim' denmesi de ayrı bir konu.

Dahiliye Vekâleti Emniyet İşleri Umum Müdürlüğünün 5 Kasım 1930 tarihli genelgesiyle, resmen şapka giymek mecbur edildiği halde, bazı vilâyetlerde şapkaya benzer külâh ve acayip şekillerde serpuşlar kullandıklarının görüldüğü belirtilerek, bu tür uydurma şeylerin derhal ortadan kaldırılarak, halkın medeni memleketlerce kabul edilen şapkaların kullanmanın kanunî³⁰ bir zorunluluk olduğu ve bu kanunî hükmün gereğinin yapılmasına dikkat çekildi.³¹ İnsanların şapka giymemesi yargılamanın konusudur:

- 13 Mayıs 1933 tarihli kanunla Rize'de şapka hadisesinden cezalandırılan iki kişi affedildi. Rize'de şapka hadisesinden dolayı Hasan Efendi oğulları Hulusi ve Osman Zeki, 10'ar sene kürek cezasına mahkûm oldu. Bu ceza, 15 Mayıs 1929 tarih ve 1441 sayılı kanunla tecil edildi ve 15 Mayıs 1933 tarihli kanunla da affedildi.³²
- Temyiz Mahkemesi 25 Şubat 1935 tarihli Orhaneli Sulh Ceza Mahkemesinin gördüğü ilgili davaya ait kararında, Şapka Kanununa

29 3.3.1929 tarih ve 7729 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 31.3.1929, sayı: 1155, sf. 6867; *Idare*, Mart 1929, sayı: 12, sf. 319; 7729 sayılı kararname zeyli 5.2.1930 tarih ve 8838 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 25.2.1930, sayı: 1433, sf. 8733; Nevzat Onaran, *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930)*, *Emvâl-i Metrâkenin Tasfiyesi-II*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013, sf. 223-224.

30 25 Teşrinisani 1341 [1925] tarihli ve 671 sayılı Şapkalkıtası Hakkında Kanun ve 2.9.1341 tarih ve 2413 no'lu bilmum devlet memurlarının kıyafetiyle ilgili kararname, *TPT/II-2*, sf. 61-80.

31 Dahiliye Vekâleti Emniyet İşleri Umum Müdürlüğünün 5.11.1930 tarih ve 5307/256 sayılı tamimi, *Idare*, Teşrinisani 1930, sayı: 32, sf. 2215.

32 13.5.1933 tarih ve 2176 sayılı İstiklal Mahkemesi Kararile Onar Sene Kürek Cezasına Mahkûm Olan Rizeli Hulusi ve Osman Zeki Efendilerin Mahkûmiyetlerinin Afine Dair Kanun, *Resmî Gazete*, 20.5.1933, Sayı: 2405, sf. 2479.

muhalefet, belediye kararına değil, hükümet emrine muhalif hareket mahiyetinde olduğuna dikkat çekildi.³³

- Temyiz Mahkemesi 3.6.1935 tarihli Şebinkarahisar Sulh Ceza Mahkemesinin gördüğü ilgili davaya ait kararında, kanuna aykırılığı menetmek salâhiyeti hükümete verildiği ve giyilen şeyin şapka nevinden bulunup bulunmadığının araştırılarak karar verilmesinin uygun olacağı belirtildi. Suçlunun yünden örülmüş bere şeklinde şeyi giymek alışkanlığı olmadığından bahisle karar verilmesi isabetli görülmemiş olup, ekseriyetle mahkeme kararı bozuldu.³⁴
- Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Başvekalet'e gönderdiği 9 Nisan 1936 tarihli yazısı, Kütahya Aslanapa Nahiyesi Terziler köyünde İsmail'in başına boncuklu terlik giymesi ve bunu Nahiye Müdürü Cemal Yeğen'in yere atması üzerine yaşanan vaka hakkındadır.³⁵

Medenileşme böylesi bir görüntü unsurunda yoğunlaştırıldı; şapka giymekle medeni olunsaydı, geçmiş 80-90 yıllık icraatla hedeflenen medenileşmeye doğru birkaç adım atılmış olması gerekmez miydi?

Arapça ezan okuyan 'kasulı' ise cezalandırılır: Ezanın Türkçe okunmasından önce Kuran'ın Türkçe tercümesi 22 Ocak 1932'de Hafız Yaşar tarafından Ayasofya'da Yerebatan Cami'sinde okunduğu haberi, *'Türkçe Kur'an, dün ilk defa okundu'* başlığıyla verildi.³⁶ Ardından Sultanahmet Cami'sinde on binlerce halkın katılımıyla yine Türkçe Kur'an okutuldu. Habere göre kadın, erkek ve çocuğun yanı sıra hatta gayrimüslim vatandaşlar da katılmıştır.³⁷

Türkçe Kur'an okumadan sonra sırada ezanın Türkçe okunması vardır. 30 Ocak 1932'de Fatih Cami'sinde ikinci ezanı Türkçe okundu. *'İlk Türkçe ezan dün Fatih'te okundu'* başlığıyla verilen haberde, "Ezanın Türkçe okunacağını haber alan kesif bir kalabalık vaktinden evvel Fatih meydanında toplanmış, Türkçe ezanı büyük bir alâka ile dinlemiştir. Ezan, Hafız Rifat Bey tarafından evvelâ Arapça, sonra da Türkçe okunmuştur" bilgisine yer verildi. Türkçe ezan metni de yer aldı haberde.³⁸

Sonrasında Çankırı'da Arapça ezan okunmuş olmalı ki, Adalet Vekâletine sorulmuş ve vekâlet de, okuyanın kastının varlığına-yokluğuna göre işlem yapılmasını bildirmiştir. Adliye Vekâletinin Çankırı Cumhuriyet Müddeiumumiliğine [Savcılığına] cevaben gönderdiği 21 Ekim 1938 tarihli yazısını aktarıyorum:

33 Temyiz Mahkemesi Ceza Heyeti Umumiyesi, Esas No: 2-92/21, Karar No: 46, Tebliğname: 1-2448, aktaran, *Adliye Ceridesi*, Adliye Vekilliği Tarafından Aylık Neşrolunur, sayı: 22, Birinciteşrin [Ekim] 1936, sf. 292.

34 Temyiz Mahkemesi Ceza Heyeti Umumiyesi, Esas No: 91, Karar No: 85, İtirazname No: 56, aktaran, *Adliye Ceridesi*, Adliye Vekilliği Tarafından Aylık Neşrolunur, sayı: 22, Birinciteşrin 1936, sf. 292.

35 Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Başvekalet'e gönderdiği 1.4.1936 tarih ve 2714 sayılı yazıya ek, 9.4.1936 tarih ve 2916 sayılı yazı, BCA-F: 030.10/K: 128, D: 923, S: 10.

36 *Cumhuriyet*, 23.1.1932, sf. 1, 4.

37 *Cumhuriyet*, 30.1.1932, sf. 1, 4.

38 *Cumhuriyet*, 31.1.1932, sf. 1, 4.

“Diyanet işlerinden ezanın Türkçe okunmamasına [okunmasına] dair yapılan tebliğata muhalif olarak Arapça ezan ve kamet getiren imam, müezzin gibi memurların bu hareketleri hususi bir kasda mukarin olmıyan [bulunmayan] hallerde ceza kanununun 526’ıncı maddesine uygundur. Ezan okumak ve kamet getirmekle memur ve muvazzaf bulunmadığı halde bunları Arapça okuyan kimselere gelince, başka bir maksat takip etmemiş oldukları takdirde bunların hareketleri bir suç teşkil etmiyeceği mütalâten bildirilir.”³⁹

Türkçe ezan, eski CHP’li Celâl Bayar ve Adnan Menderes’in Demokrat Parti’sinin iktidar olduğu 1950’ye kadar devam etti.

Tüm İslâm coğrafyasında kutsal kabul edilen ezanın asırlardır söylendiği asıl dilinden Türkçe’ye çevrilmesi, elbette Sünni İslâmları olumsuz yönde etkilemiş olabilir, hatta bunun derin izler bırakmış olması da mümkündür. Neyse bunun mağdurluğunu, sistemin gayrisi bilinen Hristiyan ve Alevi-Kızılbaş’a karşı, ‘bakın biz de mağdurusuz’ diye araçsallaştırılması, en hafifinden ayıptır! ‘Din ve vicdan özgürlüğü’nden sistemin asli unsuru olan Sünni İslâm’ın mağduriyetinin giderilmesi değil, Hristiyan ve Alevi-Kızılbaş’ın haline bakarak değerlendirilmesi gerekmektedir, Türkiye’de yapılmayan da budur.

Basına ve kitaplara yasaklama: Değişik tarihli kararnamelerle birçok gazetenin yayımı durduruldu ya da yayımına ara verildi. 7 Temmuz 1934 tarihli kararnameyle ‘*Millî İnkılâp*’ mecmuasının⁴⁰, 26 Ekim 1934 tarihli kararnameyle *Cumhuriyet* ve *Akşam* gazetelerinin⁴¹, 27 Ekim 1934 tarihli kararnameyle *Zaman* ve *Son Posta* gazetelerinin⁴², 26 Ağustos 1935 tarihli kararnameyle *Akbaba* gazetesinin⁴³, 28 Eylül 1937 tarihli kararnameyle *Tan* gazetesinin⁴⁴, 7 Aralık 1940 tarihli kararnameyle *Tan* ve *Tasviri Efkar* gazetelerinin⁴⁵ yayımı belli süre yasaklandı.

Ayrıca 8 Kasım 1940 tarihli kararnameyle, 10 Ağustos 1940 tarihli kararnameyle kapatılan *Cumhuriyet* gazetesinin 9 Kasım 1940 tarihinden itibaren yayımlanmasına izin verildi.⁴⁶

Yurtdışında çıkan gazetelerin Türkiye’ye girişi de yasaklandı. 26 Nisan 1933 tarihli kararnameyle, Taşnak Komitesinin organı olmak üzere Amerika’nın

39 Adliye Vekâletinin, Çankırı Cumhuriyet Müddeiumumiliğinin 27.9.1398 tarih ve 555 sayılı yazısına cevaben gönderdiği 21.10.1938 tarih ve 213 sayılı yazısı, *Adliye Ceridesi*, Adliye Vekillliği Tarafından Aylık Neşrolunur, sayı: 4, 1939, sf. 497.

40 7.7.1934 tarihli [no’su okunmuyor] kararname, *Resmî Gazete*, 22.7.1934, sayı: 2758, sf. 4177.

41 26.10.1934 tarih ve 2/1454 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 28.10.1934, sayı: 2840, sf. 4435.

42 27.10.1934 tarih ve 2/1455 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 28.10.1934, sayı: 2840, sf. 4435.

43 26.8.1935 tarih ve 2/3183 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 7.9.1935, sayı: 3100, sf. 5630. 10 Eylül 1935 tarihli kararnameyle *Akbaba* gazetesinin tekrar yayımı kararlaştırıldı. (10.9.1935 tarih ve 2/3239 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 18.9.1935, sayı: 3109, sf. 5655.)

44 28.9.1937 tarih ve 2/7435 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 29.9.1937, sayı: 3721, sf. 8783.

45 7.12.1940 tarih ve 2/14815 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 11.12.1940, sayı: 4683, sf. 157-158.

46 8.11.1940 tarih ve 2/14639 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 13.11.1940, sayı: 4659, sf. 41.

Boston Şehrinde çıkan Ermenice *Hayrenik* gazetesinin, 10 Mayıs 1933 tarihli kararnameyle Paris'te çıkan ve Taşnak Komitesinin resmî organı olan *Mardgost* isimli gazetenin ve 7 Ağustos 1933 tarihli kararnameyle Halep'te çıkan Arapça *Elnahda* gazetesinin Türkiye'ye sokulması yasaklandı.⁴⁷

Gazete ve dergiler gibi kitaplar da soruşturma ve yargılama konusudur. Bu nedenle birçok kitap kararnameyle toplatılmış ve dağıtımı yasaklanmıştır.

F. Engels'in Türkçe çevrilen *Marksizmin Prensipleri*⁴⁸, Reha Oğuz Türkkan'ın *Solcular ve Kızılar*⁴⁹, Rıza Nur'un *Türkbilik Revüsü*⁵⁰, Rıfat Ilgaz'ın *Sınıf*⁵¹, Sabahattin Âli'nin *Değirmen, Dağlar ve Rüzgâr*⁵², Sait Faik Abasıyanık'ın *Medarı Maişet Motoru*⁵³ ve Reşat Enis'in *Toprak Kokusu*⁵⁴ adlı kitapların, ilgili kararnameler gereği mevcudunun toplatılması ve dağıtımının yasaklanması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Frans Werfel'in *Musadağ*⁵⁵ ve Dersimli Baytar Nurettin'in *Kürdistan Tarihinde Dersim*⁵⁶ adlı kitabının yurda sokulması yasaklanmıştır.

47 26.4.1933 tarih ve 14260 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 13.5.1933, sayı: 2399, sf. 2467; 10.5.1933 tarih ve 14323 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 16.5.1933, sayı: 2402, sf. 2473; 7.8.1933 tarih ve 14772 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 11.9.1933, sayı: 2500, sf. 3063.

48 23 Kasım 1936 tarihli kararnameyle, F. Engels'in yazdığı ve 1936 yılında Fatma Yalçın tarafından Türkçeye çevrilen ve İstanbul'da Tecelli Matbaasında basılan '*Marksizmin Prensipleri*' adlı eserde, "zararlı yazıları taşıdığı görüldüğünden" toplatılması kararlaştırılmıştır. (23.11.1936 tarih ve 2/5625 sayılı kararname, BCA-F: 30.18.01.02/K: 70, D: 91, S: 2.)

49 11 Eylül 1943 tarihli kararnameyle, Reha Oğuz Türkkan tarafından geçirdilen '*Solcular ve Kızılar*' adlı broşürün zararlı yazıları ihtiva ettiği görüldüğünden mevcudunun toplatılması ve dağıtımının menî kararlaştırılmıştır. (11.9.1943 tarih ve 2/20577 sayılı kararname, BCA-F: 30.18.01.02/K: 103, D: 67, S: 2.)

50 16 Aralık 1943 tarihli kararnameyle, eski Sinop mebusu Rıza Nur'un terekisi arasında bulunan 1.2.1938 tarih ve 8 sayılı '*Türkbilik Revüsü*' adlı mecmuanın mevcudunun toplatılması ve dağıtımının menî onanmıştır. (16.12.1943 tarih ve 3/191 sayılı kararname, BCA-F: 30.18.01.02/K: 104, D: 5, S: 11.)

51 9 Mart 1944 tarihli kararnameyle, Rıfat Ilgaz'ın yazdığı İstanbul'da Devrim Kitabevi'nin yayınladığı '*Sınıf*' adlı kitabın mevcudunun toplatılması ve dağıtımının menî kararlaştırılmıştır. (9.3.1944 tarih ve 3/540 sayılı kararname, BCA-F: 30.18.01.02/K: 104, D: 17, S: 4.)

52 15 Temmuz 1944 tarihli kararnameyle, Sabahattin Âli'nin '*Değirmen, Dağlar ve Rüzgâr*' adlı kitabın mevcutlarının toplatılması ve dağıtımının menî kararlaştırılmıştır. (15.7.1944 tarih ve 3/1220 sayılı kararname, BCA-F: 30.18.01.02/K: 106, D: 51, S: 4.)

53 13 Aralık 1944 tarihli kararnameyle, Sait Faik Abasıyanık'ın 1944'de İstanbul Yokuş Kitabevince yayınlanan '*Medarı Maişet Motoru*' adlı kitabının mevcudunun toplatılması ve dağıtımının menî kararlaştırılmıştır. (13.12.1944 tarih ve 3/1915 sayılı kararname, BCA-F: 30.18.01.02/K: 107, D: 85, S: 19.) Sabahattin Âli'nin ve Sait Faik Abasıyanık'ın kitabıyla ilgili iki kararnamenin tarih ve sayısı, kararnamelerin nasıl hazırlandığının delilidir. Sabahattin Âli'nin kitabıyla ilgili kararnamenin tarihi Temmuz 1944, Sait Faik Abasıyanık'ın kitabıyla ilgili kararnamenin tarihi Aralık 1944, ama sayıları bu tarihi duruma uymuyor. N.O.

54 2 Şubat 1945 tarihli kararnameyle, Reşat Enis'in yazdığı 1944'te Tan Basımevinde basılan ve İstanbul'da Semih Lütfi Kitabevince yayınlanan '*Toprak Kokusu*' adlı kitabın mevcudunun toplatılması ve dağıtımının menî kararlaştırılmıştır. (2.2.1945 tarih ve 3/2122 sayılı kararname, BCA-F: 30.18.01.02/K: 107, D: 96, S: 16.)

55 Gümrük ve İnhisarlar Vekâletinin tamimiyle, Viyana'da Franz Werfel tarafından '*Musadağ*' adile çıkarılan eserin memleketimiz aleyhinde zararlı yazıları taşıdığı anlaşıldığından Türkiye'ye sokulması ve dağıtılması İcra Vekilleri Heyeti kararı ile yasak edilmiştir. (Gümrük ve İnhisarlar Vekâletinin [tarih ve no'su yok] tamimi, *Resmî Gazete*, 27.1.1935, sayı: 2914, sf. 4791.)

56 Firari Kürt sergerdelerinden Halep'te oturan Dersimli Baytar Nurettin'in Türkçe latin alfabeye yayınlı-

Elbette bunlar, gazete yayımına ara verme ve toplatılan kitaplarla ilgili karar-namelerin bir kısmıdır, hiç şüphesiz çok daha fazladır.

Gazete ve dergilerin kapatılması veya yayınına ara verilmesi ya da kitapların toplatılması, TC'nin 'tek'leştirme politikasının bir tür resmi 'kültürel faaliyeti-dir'. Böylesi ve benzer faaliyetin sonucudur ki, Türkiye, nüfusuna göre kitap ya da gazete okumada çorak ülkeler arasındadır!

3.2- MİLLETİN TÜRK, DİLİN DE

Anadolu Türk'tür; bu toprakta yaşayan herkes de Türk'tür. Geçmişte ve bugün yaşayan açısından bir fark yok, hepsi Türk'tür. Çünkü *Türk Nüfus Mühendisliği Projesinin* bir unsuru Türk'ün hâkimiyetindeki toprağın tarihi de coğrafyası da Türk'tür!

1930'lu yıllarda Türk Tarih Kongrelerinde bunun tebliğleri sunuldu ve sadece Anadolu'nun değil, cihanın da Türk olduğu iddia edildi. Resmen tarih yazmaya başlayınca böylesi yakıştırmalara sınır konmadı, gittiği yere kadar götürüldü. Bir noktadan sonra komediye döndü. Âdem'in ve İslâm Peygamberinin Türk ırkından olduğu gibi tezlere⁵⁷ kadar vardırıldı.

İrkını insanlık ve dünya merkezine koyunca, saçmalamaya nokta koymak kolay olmuyor. Sosyolojik olarak insanların milletinin ve dininin ya da inancının farklı olması toplumsal hayatın gerçekliğidir. Türk, Kürt, Ermeni, Rum, Çingene ya da Hristiyan, Musevi Sünni İslâm, Alevi-Kızılbaş gibi farklı bir kimliğin diğerinden bir farkı yoktur.

Millî devletin resmi kimliğiyle bu türden sosyolojik farklılık yok sayıldı. Bu, her devlet pratiğinde az ya da çok yaşandı.

Osmanlı'nın imparatorluk mirası üzerinde inşa edilen Türkiye pratiğinde, millî devletin kimliği kanla resmileştirildi. Ermeni soykırımı, Pontos kırımı ve Rumları kovalama, Dersim kırımı, Yahudilerin Trakya'da ve Ege'de sürülmesi, 6-7 Eylül yağması, Maraş'ta Türk-Kürt Alevi-Kızılbaşların imhası, İstanbul'un da Rumlardan temizlenmesi, İmroz'un Türkleştirilmesi, Sur'un ve Cizre'nin tank-la-topla yıkulması gibi... Her biri devletin, resmi Türkleştirme faaliyeti idi.

1915'ten bugüne, sistematik olarak can ve mal güvenliği imha edilmiştir. İmhanın gerekçesinde herkesin Türk ve dilinin de Türkçe ve dinin Sünni İslâm olduğu gibi ırkçı bir düşünce vardır. Devlet, bu ırkçı düşünce merkezinde oluşturduğu resmi ideolojisiyle, Türk'ün ve Türkçe'nin ve Sünni İslâm'ın dışındaki her bir kimliği ve bireyi risk kapsamında değerlendirdiği için kanlı pratiğin de bizzat sorumlusudur.

nan '*Kürdistan Tarihinde Dersim*' adlı kitabın yurda sokulması ve dağıtılmasının men edilmesi kararlaştırılmıştır. (9.10.1952 tarih ve 3/15723 sayılı kararname, BCA, F: 30.18.01.02/K: 130, D: 75, S: 13.)

57 *Birinci Türk Tarih Kongresi*, Ankara: 2-11 Temmuz 1932, Türk Tarih Kurumu, Ankara-2010, sf. 99-161; *İkinci Türk Tarih Kongresi*, İstanbul: 20-25 Eylül 1937, Türk Tarih Kurumu, Ankara-2010, sf. 280-289.

Türk Kurtuluş Savaşı için resmi söylemde anti-empyralist mücadele ve 7 düvelle savaş tanımı yapılsa da, *aslında gavurlardan temizlenme* olduğu gerçeği daha 1922 yılının sonunda Lozan'da müzakerenin sürdüğü bir sırada ifade edilmiştir. Anadolu'nun Türk Kurtuluş Savaşıyla gavurlardan temizlendiğini ve aynı şekilde İstanbul'un da Rum ve Ermenilerden temizlenmesi gereği bir teklifle Meclis gizli celsede gündeme getirildi.⁵⁸ Müzakereden anlıyoruz ki, İstanbul'un temizlenmesi talebi, Meclis'e egemen bir zihniyettir. Bu, memleketin adaleti sağlamakla görevli 1925'ten 1930 yılı güzüne kadar değişmez Adliye Vekili olan Mahsut Esat [Bozkurt] tarafından "[...] bu memleketin efendisi Türktür. Öz Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır. Dünyanın en hür memleketindeyiz. Bunun adına Türkiye diyorlar" denildi.⁵⁹

Resmen de ifade edilmiştir ki, vatan yabancılardan kurtarıldı, *memleketin efendisi Türk'tür* ve öz Türk olmayanın köle olmaktan başka bir hakkı yoktur. Bu da, resmen Türk vatandaşı denirken, kültürel-hukuki tanımlamanın aslında ne olduğunun ifadesinden başka bir şey değildir.

3.2.1- 'TÜRK ÖZ YURDU ANADOLU'

Vatandaşın tek kimlikle Türk'le tanımlanması politikası yeterli bulunamaz ki, vatan toprağının tarihsel derinliği için de benzer tanımlama yapıldı. Anadolu'nun Türk olduğuyula ilgili tarihi biçimlendirme, Türkçülüğün zirve yaptığı ve Türk-Tarih Tezinin oluşturulduğu 1930'lu yıllarda değil, daha 1920'lerin başında yapılmıştır. Bu, elbette tesadüf değildir, *Türk Nüfus Mühendisliği Projesi* gereği, insanların Türk olduğu yerin tarihi de dağ-taş adı da Türk'tür!

Toprağın kadim milletlerinden Rumların Anadolu'dan temizlenmesine yönelik faaliyetin yoğunlaştırıldığı 1922'de Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından hazırlanan '*Pontus Meselesi*' kitabında, Anadolu'nun Türk olduğu keşfi yapıldı. Şaka değil, evet bu bir ilkti ve Türklük tarihi açısından önemli bir keşifti:

"Her şeyden önce, dünya kamuoyu bilmelidir ki Anadolu toprağı baştan sona kadar Türk'tür. Binlerce yıldan beri Türk'ün öz vatani, Türk'ün öz yurdudur [...] Gerçekte Türkler Anadolu'ya Ertuğrul Gazi ile hatta Selçuklu devletini teşkil edenlerle gelmiş değildirler. En eski ve bilinmeyen zamanlardan beri Anadolu'da Türk ırkı vardır. Anadolu'nun ilk sakinleri tarihin ortaya koyduğu bilgilere göre Turanilerdir. Değil yalnız Anadolu, hatta Irak ve Filistin topraklarının bilinen eski devirlerde ne 'Ari' ne de 'Sâmi' olmayıp en büyük ihtimalle "Turanî" olan bir kavim ile iskân edilmiş olduğu tarih ve tarih öncesi bilginlerin ciddi gayret ve himmetleri sayesinde günden güne daha büyük bir açıklıkla ortaya çıkmaktadır [...]"

58 Burdur Mebusu İsmail Suphi'nin teklifi için *TBMM GCZ*, 3-25.12.1338 (1922), sf. 1146-1163; *TBMM GCZ*, 3-1.1.1339 (1923), sf. 11 69-1197.

59 Adliye Vekili Mahmut Esat'ın Ödemiş'te nutku, *Milliyet*, 19.9.1930, sf. 1 ve 6.

Milattan 3000-2000 yıl önce Irak; 2000-1000 yıl önce de Anadolu'da görkemli bir devlet kurmuş ve saltanat sürmüş oldukları bilinen 'Sümer' ve 'Hitit' adı altındaki kavimlerin ise geniş anlamıyla 'Moğol-Türk' veya 'Turanî' oldukları kanıtlanmıştır.⁶⁰

Anadolu'ya böylesine Türk'ün öz yurdu olduğunu keşfinden sonra, sıra bu topraklar üzerinde yaşayanların kimliğini açıklamaya gelmişti. Sümerlerin asıl olarak Turanî olduğu keşfi yapıldı:

"Sümerler'den Turanî bir köke mensup olduklarını ırk ve dillerinin özelliklerine dayanarak en önce kuvvet ve hararetle ileri süren -bildiğimize göre- ünlü Alman bilgini Fritz Hummel olmuştur. Bu bilgin, Babil ve Asuriye Tarihi adlı eserde, en eski zamanlardan beri Güney Babilistan'da oturan Sümerler'le MÖ IV. bin yılı başlarından itibaren Kuzey Babilistan'da görülen 'Samiler' arasında dış görünüş bakımından son derece fark bulduğu gibi, öncekilerin dillerinde de yapı bakımından Altay dilleri dediği Türk dilleriyle dikkate değer bir yakınlık görüyor."⁶¹

Mezopotamya özelinde Sümerler'in Turanî olduklarıyla ilgili temel analizlere devam edilirken, hiçbir şekilde Mezopotamya'nın halklarından Kürtlerden tek kelime bahsedilmemesi⁶² ne tesadüftür! Bu türden resmi keşfin ardından peş peşe Sümerlerin ne kadar Türk olduğunun tespitleri yapıldı. Haksızlık etmeyelim, 20. yüzyılın sonunda da aynı tezi tekrar edip, Anadolu'da Türk'ün tarihinin Sümer'e gittiği iddiası yenilenecektir.⁶³ Bununla ilgili ilk kalem oynatan 1932'de Erzincan valisi Ali Kemali idi:

"Erzincan ovası [...] İptida kablelmilat [milattan önce] zamanların müphemiyetleri içinde Sümer-Akad İmparatorluğu ismini alan bir Türk hükümetinin dahilinde görülmektedir, [...] O tarihte Erzincan'a Ermeniler hâkim idiler."⁶⁴

Ali Kemali, Sümerlerle ilgili iddiasının ardından *Erzincan'ın Ermenistan'a ait olduğu* doğru bilgisini de dikkate almadan edememiştir.

Önce İttihatçıların sonra Kemalizm'in kalemşörlerinden Tekip Alp, 1936'da Kemalizm'in ideolojik formasyonu oluşturma çabasına bir kitapla katılmış ve *Kemalizm* adındaki çalışmasında Sümerler konusunu da değerlendirmiştir. Özetliyorum:

60 Pontus Meselesi, sf. 3.

61 Pontus Meselesi, sf. 4.

62 Pontus Meselesi, sf. 4-6.

63 Prof. Dr. Abdülhalûk M. Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Turan Kültür Vakfı, 4. baskı, Ankara-1996, sf. 47-55.

64 Ali Kemali, *Erzincan*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul-1932, sf. 9-10.

Sümerlerin Türk ırkından olduğu, tarih enstitüsünün, daha doğrusu Çankaya'nın ihmal edemeyeceği tarihi bir hakikatti. Memleketi endüstrileştirmek için bizzat Atatürk emriyle *Sümer Bank* kuruldu ve banka müdürü de Sümer soyadını aldı. Ankara, Sivas, Kayseri'de sayısız kazı çalışması ortaya koydu ki, bir diğer medeniyeti yaratan *Hititlerin* de Türk olduğu teyid edilmiştir. Sümer ve Hitit medeniyetleri, Türk milleti tarihinin en parlak ve en şanlı iki kültürel evresidir. Tekin Alp, bunun bir tür seferberlikle ele alınan bir konu ve Türk milletinin, dünyanın ilk kültürlü milleti olduğunu iddia etti. Bununla kalınmadı, aynı hızla devam edildi ve Anadolu'nun Hitit ve Ege'deki Lidya ile İoniya medeniyetlerini yaratanın da Türkler olduğu tespiti yazıldı.⁶⁵

Anadolu'nun Türklüğüyle yetinilmedi ve İsa'dan önce Yukarı Mezopotamya'nın da büyük bir Türk ili ve büyük bir Türk medeniyetinin olduğu keşfi de yapıldı. Buna göre doğal olarak Mardin de, Hasankeyf de ve Cizre de Türk'tü.⁶⁶

Mardin Halkevi'nin tarihi ve toplumsal keşifte eksik bıraktığını Genelkurmay tamamladı. 1922'de görmezden gelinen, ama Büyük Millet Meclisi'nde mebusu bulunan Kürtler için, Dersim kırımı sonrasında Genelkurmay'ın 1946'da hazırladığı bir broşürde niyetaçık ifade edilmiştir:

"Üç bin yıllık tarihinin kısaca gözden geçirilmesiyle de anlaşılıyor ki 'Kürt' diye bir millet yoktur. Asılları Turanlı olan bu halk, Doğu-Batı istilâ yolları üzerinde yerleşmiş bulunması yüzünden birçok el değiştirmiş, sahipsiz kalmış ve asıllarını da kayıp etmişlerdir."⁶⁷

Genelkurmay her ne kadar 1946 yılındaki broşüründe Anadolu halklarının *Turanî* olduğunu açıklarsa da, 1974'deki bir başka kitabında Karadeniz'deki Pontosluları Anadolu'nun en eski milletleri arasında gösterecektir.⁶⁸

Buna göre Kürt yok, ama Dersimli Zazalar vardır. Vardır var olmasına da bu Zazalar, Sümerlerle yakından alâkalı olup esas olarak Türkmen'dir.⁶⁹ Zazalara *Dağ Türkü* ve Zazaca'ya da *Dağ Türkçesi* denilecektir. Yine aynı noktaya dönüldü. Varsa da aslında Türk'tür muhabbeti.

Anadolu'nun öz Türk yurdu tespitinin devamında Karadeniz'de *Pontosluların* varlığı kabul edilmiştir. Pontosluların varlığı bu biçimde kabul edilmiş olsa da, Anadolu'nun kadim halklarından Ermeniler ve Rumların varlığı tümenden yok edilemeyince, 1922'de varılan sonuç, "Rum ve Ermeniler ise Anadolu'ya sonradan gelmişlerdir ve sahillerde bulunan Rumlar gibi, Van ve Bitlis bölge-

65 Tekin Alp, *Kemalizm*, Cumhuriyet Gazetesi ve Matbaası, İstanbul-1936, sf. 142-148, 154-155, 235.

66 Siret Bayar'ın makalesinde, Mardin tarihi değerlendirildi, *CHF Mardin Halkevi Broşürü*, Ulus Sesi Basımevi, 23.2.1935, sf. 31, 36, 39.

67 Genelkurmay Başkanlığı, *Doğu Bölgesindeki Geçmiş İsyanlar ve Alınan Dersler*, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1946, yer aldığı kitap, Tarih Vakfı-2, sf. 488.

68 Hamdi Ertuna, *Türk İstiklal Harbi, VI ncı cilt, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Resmi Yayınları Seri No: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1974, sf. 281.

69 Nazmi Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar*, Kalan Yayınları, Ankara-1999, sf. 33.

lerinde de bir miktar Ermeni vardır. Rumca ve Ermenice bilmeyen, ana dilleri Türkçe'yi konuşan Hristiyanlar ise Türk'tür" demek olmuştur.⁷⁰

Maalesef 'bilimsel' keşif, hatta icatlık bu düzeydedir! Anadolu'nun milletleriyle ilgili analiz bunlarla sınırlı değildir. Ardından sırada Adana ve Hatay civarında yaşayan Araplar vardır. Burada değerlendirme konusu yapılan Urfa ve Mardin'deki Araplar değildir. Böylesine de ayırım yapılmaktadır. Bu tarihi yolculukta Hatay'ın Türkiye'ye dâhil olmasıyla, Arapların da Türklüğü hatırlanmıştır. 1930'lu yıllarda Türk Nüfus Mühendisliği Projesinin önemli birimi Dahiliye Vekâletinin Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü, 1938 yılına ait Çalışma Raporunda, Eti Türkler '*Nusayriler*' ara başlığıyla kaleme alınan değerlendirme şöyledir:

"Çukurova'nın müstahsil bir unsuru olan Nusayrilerin Türk ırkına mensup oldukları tarihi bir hakikattir [...] Suriye ve Irak Araplığının kültürel tesiri altında kalarak ana dillerini unutmışlar ve aralarında Arapça konuşmağı itiyat [alışkanlık] edinmişlerdir.

Dil ve mezhep ayrılığına rağmen benliklerini unutmayan Nusayriler, zaman zaman Türklük lehine tezahürlerini göstererek umumi ve milli harplerde öz kardeşleriyle omuz omuza müstevlilere [istilacılar] karşı durmuşlar ve son Hatay davasında aynı bütünlüğü göstermişlerdir. Büyük Türk inkılabının daima göz önünde tuttuğu Türk milletinin mutlak vahdet ve tesanüdünü kuvvetlendirmek için Seyhan ve İçel havalisinde sakin olup Türkçe'den başka dil konuşan bu Türkler ile yalnız Türk anadilini konuşan Türkler arasındaki münasebeti kuvvetli bir hale getirmek ve Türkçe'den başka dil konuşan Türkleri yalnız anadili Türkçeyi konuşan büyük kütlenin içtimai, harsi, medeni seviyesine ulaştırmak için parti ve ona bağlı Halkevleri müesseseleri müzaheretlerle Adana, Mersin ve Tarsus'ta 'Kültür Ocakları' namile birer teşekkül kurulmuş ve her sene olduğu gibi bu yıl da mevzuubahis Kültür Ocaklarının zaruri masrafları karşılığı olarak Dahiliye Vekâleti bütçesinden 40 bin lira Parti Genel Merkezi emrine verilmiştir."⁷¹

Bu resmi söyleme göre, Nusayriler, Arapça konuşan Eti Türkleri idi.

Mısır ve Ege medeniyetinin Türkler tarafından yaratıldığı ve Anadolu'nun yerli halkının Türkler olduğu gibi Birinci Türk Tarih Kongresinde öne sürülen tezleri değerlendiren İsmail Beşikci, bütün bu söylemin resmi ideoloji temelinde yapıldığına ve bunların hiçbirinin bilimsel bir analize dayanmadığına dikkat çekti.⁷²

Anadolu'nun geçmiş uygarlığı, sonunda Türk ırkına bağlandı. Böylece zayıf varlığını güçlendirme gayretine girildi. İddiayla tarihi analizin varacağı yer, imhadan ve asimilasyondan başka ne olabilirdi! Türk Nüfus Mühendisliği Projesinin iki temel ayağandan biri insanların tümünü ya Türkleştirmek ya da

70 Pontus Meselesi, sf. 12.

71 *Idare*, İkincikanun 1939, sayı: 130, sf. 149-150.

72 İsmail Beşikci, *Türk Tarih Tezi, 'Güneş-Dil Teorisi' ve Kürt Sorunu*, İsmail Beşikci Vakfı Yayınları, İstanbul-2013, sf. 45-68.

tasfiye etmekse, bir diğeri de tarihi ve dağ-taş isimleri vesaireyi coğrafi varlığı Türkleştirmektir; resmen yapılan da budur!

Türkiye, Türklerindir!

Anadolu'nun Türklerin öz yurdu olduğu ve Sümer ile Eti ve diğer uygarlıkların aslında Türkler tarafından yaratıldığı resmi ideolojisini içeren '*Türkiye Türklerindir*' söylemi⁷³ 1910'lar sonrasında dillendirildi. Devlet birey ya da vatandaş ilişkisi bu şekilde netleştirilen sloganla, Türk olmayanın hali de yeterince izah edilmiş olmaktadır.

- Osmanlı Meclisi Mebusan'dan *Aydın Mebusu Emmanuil Emmanuilidis*, Osmanlı'nın son yıllarını kaleme aldığı kitabında, Birinci Dünya Harbi politikasını '*Türkiye Türklerindir*' ve bu dönemde izlenen İttihatçı politikaların Sultan Hamid'in başlattığı politikasının meyvesi olarak değerlendirmiştir.⁷⁴
- Türk merkezi otoriteleri, 1890-1918 yılları arasında ve sonrasında Türklerin idaresindeki bölgelerde sistemli bir şekilde, '*Türkiye Türklerindir*' doktrinine uygun olarak, bu toprakları Müslüman olmayan vatandaşlardan temizlemeyi hedefliyordu.⁷⁵
- Başvekil İsmet [İnönü], Sivas demiryolu hattının açılması merasimindeki beyanatında, "Bu memlekette Türk milletinden ve Türk camiasından başka milli mevcudiyeti iddiasında haklı bir ekseriyet yoktur. Bu basit hakikat, bu şimendifer hudutlarımıza vardığı zaman hiç kimsenin tereddüt etmeyeceği hiçbir fesadın müessir olamayacağı bir katiyetle, bir daha sabit olacaktır" diye konuştu.⁷⁶
- İktisat Vekili Celâl Bayar, genel olarak ekonomiyle ilgili radyoda yaptığı konuşmasında, "Arkadaşlar: Türkiye Türklerindir; Türklerle aid kalacaktır, diyoruz. Bunun mevzuumuz itibarile manası, yaratacağımız endüstrinin yurdumuza aid varlıkların, biz sahibi, biz efendisi kalacağı demektir" dedi.⁷⁷
- Türk Tarih Kurumu Asbaşkanı Afet İnan, Türkiye'de 64 bin kişiyle yaptığı anketle ortalama olarak *Türkiye Türklerinin antropolojik yapısını* ortaya çıkardı. O dönemde dikkat çeken bu Afet İnan'ın doktora tezi, unutulup gitti.⁷⁸

73 Nevzat Onaran, *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930)*, *Emvâl-i Metrâkenin Tasfiyesi-II*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013, sf. 209-211.

74 Emmanuil Emmanuilidis, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yılları*, Türkçesi: Niko Çanakçıoğlu, Belge Yayınları, İstanbul-2014, sf. 9, 269.

75 Alexander Papadopoulos, *Resmî Belgelerle Avrupa Savaşından Önce Türkî yeli Rumlar Üzerindeki Zülüm, Pontus Trajedisi (1914-1922)*, Kara Kitap, Çeviren: Atilla Tuygan, Anais Martin, Adnan Köymen, Pencere Yayınları, İstanbul-2013, sf. 216-217.

76 *İdare*, Ağustos 1930, sayı: 29, sf. 1614-1615.

77 *Cumhuriyet*, 19.12.1936, sf. 1 ve 8.

78 Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e. Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul-2012, sf. 118,

Resmi ideoloji, Anadolu'nun tarihi Türk olduğu tezi, o kadar yüzeyseldi ki, bunu 'Türkiye Türklerindir' söylemiyle güçlendirmeyi hedefledi. Her bir adım öncesini güçlendirseydi, Türklük muhabbeti dini referansla ilk insana kadar vardırılmazdı.

'Âdem de Türk'tü'

Anadolu'daki *herkesin Türk olduğu* tezi, resmi ideologları kesmemiş olacak ki, dinsel şahsiyetler de kapsama alındı.

1930'lu yıllarda Tarih Kongrelerinde bunun tebliğleri sunulacak olsa da, İstanbul'daki saltanatın ve Halifeliğin müzakere edildiği 1 Kasım 1922'deki oturumda Mustafa Kemal, dünyada 500 milyon Türk'ün bulunduğunu ve bunun bir tarihsel derinliğinin olduğunu belirtti. "Bu mikyasa göre Türk milletin in ceddi âlâsı olan Türk namındaki insan, ikinci eblülbeşer Nuh Aleyhüselâmın oğlu Yasefin oğlu olan zattır"⁷⁹ diyen Mustafa Kemal, Nuh'un oğlu Yasefin oğlunun adının Türk olduğunu söyledi.

1930'lu yıllarda daha ileri keşifler yapılacaktır.

Türk Tarih Tetkik Cemiyeti Umumi Kâtibi Dr. Reşit Galip, Birinci Türk Tarih Kongresi'nin 3 Temmuz 1932 tarihli oturumunda sunduğu tebliğinde, *Âdem'in Türk ırkından* olduğuna varan yorum yapmasının ardından, Anadolu'nun geçmişte yaşayan tüm insanları Etiler'in ve Mezopotamya'daki Sümerler'in Türk olduğu ilân edildi.⁸⁰

Kürtler'in adı dahi hiç anılmadı. Birinci kongrede unutulmuş konular ikinci kongrede gündeme getirildi.

İkinci Türk Tarih Kongresinde 23 Eylül 1937'de yapılan tebliğler sonrası tartışmada söz alan Prof. İsmail Hakkı İzmirli, *Peygamber Hazreti Muhammed'in bir harem inin Türk olduğu*, peygamberin Türkçe bir mektup yazdığı ve Kuran'da Türkçe kelimelerin bulunduğu analizini yaptıktan sonra, "Arap yarımadasında Türk kültürünün izleri görülüyor. Peygamber'in ırk itibariyle Türk'lüğü bile bahsolunabilir" tezini öne sürdü.⁸¹

Edirne Mebusu Şeref Aykut da, tüm İslâm din ulularının ve bütün İslâmî önemli eserlerin Türk olduğunu belirttikten sonra, "Fen ve ilmin babası Türk-tür" diyecektir.⁸²

5 Şubat 1937'de laiklik Anayasa'da yer aldığı halde yedi ay sonra peygamberin bir karısının bile Türk ırkından olduğu iddia edildi; bu noktaya kadar gelindi.

Bu, laikliği de Türk'ün tarihi derinliği de yeterince izah etmektedir.

121, 139, 143.

79 TBMM ZC. I/24-1.11.1338 (1922), sf. 305.

80 Birinci Türk Tarih Kongresi, Ankara: 2-11 Temmuz 1932, Türk Tarih Kurumu, Ankara-2010, sf. 99-161.

81 İkinci Türk Tarih Kongresi, İstanbul: 20-25 Eylül 1937, Türk Tarih Kurumu, Ankara-2010, sf. 280-289.

82 Şeref Aykut (Edirne Sayılavı), *Kamâlizm (C.H. Partisi Programının İzabı)*, Muallim Ahmet Halit Kıpçak Evi, İstanbul-1936, sf. 36.

3.2.2- 'HERKES TÜRK'TÜR'

İzmir işgalden kurtarıldıktan ve Lozan'da müzakereler başladıktan sonra, merkezileşmenin güçlendirilmesine paralel, sınırlar içerisinde kalanın kimliğiyle tanımlamaya önem verildi. Sınırlardan emin olduktan sonra içerdekini kimliğini belirlemek kolay olabilecektir. Farklılıkların çok da önemli olmadığı resmi söylemi dillendirilmeye başlandı.

BMM Reisi Mustafa Kemal, İzmir İktisat Kongresi sonrasında Adana'da 15 Mart 1923'te yaptığı konuşmada, "[...] güzel Adana'nız bilirsiniz ki, tarihin malûm devirlerinden beri tamamen bir Türk memleketidir"⁸³ diyerek, bu toprağın gerçek sahibinin Türk olduğunu söyledikten bir gün sonra, yine "memleketin gerçek sahibi kim?" olduğu sorusunu hatırlattı ve cevabını da verdi.⁸⁴

Mustafa Kemal'in 16 Mart'ta yaptığı bu konuşması, sistemin kimliğinin ifadelendirilmesi açısından çok önemlidir, deniyor ki:

1. Artık Osmanlı hükümeti tarihe karıştı.
2. Maalesef, Osmanlı'nın zihniyeti yanlış, onlar sanatı ve sanatkârların kendi milletinden yetişmiş olmasından zevk almazdı.
3. Osmanlı zihniyeti, sanatkârların gayrimüslimden [Hıristiyan ve Musevi'den] olmasını tercih ederdi. Asil milletimiz sanattan mahrumdu, sanatkârı azdı.
4. Adana'nın sanatını Ermeniler vesaire anasır işgal etmişler ve memleketin sahibi gibi vaziyet almışlardır. Haksızlığın ve küstahlığın bundan fazlası olamaz.
5. Ermenilerin bu memlekette hiçbir hakkı yoktur.
6. *Memleket Türklerindir; tarihte de Türk'tü, gelecekte de Türk'tür.*

83 Mustafa Kemal'in 15.3.1923'te Adana Türk Ocağındaki konuşması, için, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt: 1-3'de 2'inci cilt, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara-1989, sf. 117.

84 *BMM Reisi Mustafa Kemal*: "Attık tarihe karışan Osmanlı hükümeti, maattessüf {maalesef} asırlarca yanlış bir zihniyet sahibi oldu. Çünkü onlar sanatı ve sanatkârları kendi milletlerinden yetişmiş görmekten zevk almazlardı [...] Onların nazarında sanatkârların gayri müslimden olması müraccahtı. Onlar sanattaki hayat menbalarını başka milletlerin elinde bulundurmanın zararlarını göremiyorlardı. Asil milletimiz sanattan mahrumdu; sanatkârlar azdı. Mevcut olanlar da icabedendecedesanaatta mahir değildi. Arkadaşımız [Türk Ocağı Heyeti İdare Reisi Ahmet Remzi (Yüregir)] beyanatında demişlerdir ki, Adana'mıza müstevli {egemen} olan anasırı saire, şunlar, bunlar, Ermeniler sanat ocaklarımızı işgal etmişler ve bu memleketin sahibi gibi bir vaziyet almışlardır. Şüphesiz haksızlık ve küstahlığın bundan fazlası olamaz. Ermenilerin bu feyizli {verimli} ülkede hiçbir hakkı yoktur. Memleket sizindir, Türklerindir. Bu memleket tarihte Türktü, o halde {bugün} Türktür ve ebediyen {sonsuz kadar} Türk olarak yaşayacaktır [...] Memleket en nihayet sahibi asillerinin elinde takarrür etti. Ermeniler vesairenin burada hiçbir hakkı yoktur. Bu bereketli yerler koyu ve öz Türk memleketidir. Arkadaşlar, bu memleketin halkı üzerinde kimsenin hak ve salâhiyeti olmadığı gibi bu memleketi harice muhtaç ettirmek de size terettüpeden bir vazifedir." (Mustafa Kemal'in 16.3.1923'te Adana'da Esnaflarıyla Konuşması, için, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt: 1-3'de 2'inci cilt, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara-1989, sf. 129-130; ayrıca, Taha Parla, *Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku*, Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul-1995, sf. 200-201.)

7. Memleket nihayet yine asıl sahiplerinin eline geçti. Ermeniler vesai-
renin hiçbir hakkı yoktur.
8. Bu bereketli yerler *öz Türk* memleketidir.
9. Bu memleketi harice muhtaç ettirmemek sizin vazifenizdir.

Mustafa Kemal bu demeciyle, hem Ermenilerin ve başkalarının bu ülkede hiçbir hakkının olmadığını hem de bereketli bu yerlerin tamamen *öz Türk* yurdu olduğunu söylerken, diğer başkalarının da kimliğini kaybetmesi ve asimile olması halinde yararlanabilme hakkına sahip olacağını vurgulamaktadır. Burada, *kültürel-hukuki geniş* millet ve yurttaşlık tanımı zorlanmakta, homojenleştirmeye [Türkleştirmeye] işaret edilmektedir.⁸⁵

Diğer bir deyişle, hem Ermeni milletinden hem de diğer milletten insanların hiçbir hakkı yoktur; ama TC vatandaşı diğer milletten insanların hakkının olabilmesi için mutlaka kendi 'öz kimliğini' kaybetmeli ve Türk olmalıdır demek, ırkçılık değilse, nedir?

En üst düzeyde böylesi bir düşüncenin neyi temsil ettiğini ve nasıl bir politika izleneceğini bilmek için müneccim olmaya gerek yok, değil mi? Homojenleştirme yani Türkleştirme, diğer resmi zevatin söyleminde ifade edilmekten geri kalınamayacaktır. BMM Reisinin bu söylemi ardından, takipçisi gerisinde kalır mı?

Mustafa Kemal'in Başvekili İsmet [İnönü], hem memlekete hem de üzerinde yaşayan insanlara yönelik kimlik tanımlamasını, Ankara Hukuk Fakültesi töreninde yapması da dikkat çekicidir. Başvekil İsmet [İnönü], "Hiç şüphe yoktur ki, Cümhuriyet Türkiye'sinin bütün geçmiş devirlerden en esaslı farklarından birisi de millî bir devlet olmasıdır. Türkiye'nin, Türk'ün devleti ve vatani olmasıdır. Bütün geçmiş asırlardan bir anda görülen ve daima görülecek olan esaslı bir farkımız budur. Bu memleket Türkiye'dir. Burada yaşayanlar Türk-türler. Ve Türk vatanperverliği ve Türk milliyetçiliği bu memleketin idaresinde, mukadderatına müessir ve hâkimdir" diye konuştu.⁸⁶

Başvekil'e göre, Türkiye'de yaşayan herkes Türk'tür ve Türk'ün vatani da Türkiye'dir. Bu tez, resmi düstur haline getirilmiştir.

Takrir-i Sükun Kanunu yıllarında '*Kemalist hukuk devrimi*' denilen dönemin yaşandığı 1925'ten 1930 yılı güzüne kadar değişmez Adliye Vekili olan Mahmut Esat Bozkurt'un da, Türk olan ve olmayan⁸⁷ ile *öz Türk* analiz⁸⁸ yaptı-

85 Taha Parla-3, sf. 207-208.

86 Başvekil İsmet'in Ankara Hukuk Fakültesinin diploma törenindeki nutku, *İdare*, İkinciteşrin [Kasım] 1932, sayı: 56, sf. 1221.

87 *Eski Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt*: "Türk'ün en kötüsü, Türk olmayanın en iyisinden iyidir. Geçmişte Osmanlı İmparatorluğunun bahtsızlığı, ekseriye, mukadderatını Türklere başkasının idare etmiş olmasıdır." (Prof. Dr. Mahmut Esat Bozkurt, *Acı Türk İhtilali*, Tüpraş, İstanbul-2003, sf. 124.)

88 *Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt*: "Cümhuriyet Halk Fırkası azasındanı; çünkü bu fırka en büyük Türk'ün, Gazinin fırkasıdır. Bugününün idaresi altındadır [...] Cümhuriyet Halk Fırkası azasındanı, çünkü [...] öldüğü zannedilen Türk milletini bugün dünyanın en medeni milletleri meyana dızmıştır. Cümhuriyet Halk Fırkası azasındanı, çünkü bu fırka bu vatanın maddi, manevi varlıklarını yabancıların

ğı iki alıntısında Türk vatanının efendisinin Türkler olduğunu ilân etti:

- Türk'ün en kötüsü Türk olmayanın en iyisinden iyidir.
- Osmanlı, mukadderatını Türk olmaya teslim ettiği için bahtsızdır.
- Cumhuriyet Halk Fırkası en büyük Türk Gazi'nin fırkasıdır. Bu fırkanın azasıyım.
- Bu fırka, vatanın maddi ve manevi varlıklarını yabancıların elinden aldı ve Türk milletine verdi.
- Fırka sayesinde, düne kadar memleketimizin ticari ve sınai müesseselerinde Türk olmayan çalışıyordu, bugün Türkler çalışıyor.
- Bu memleketin efendisi Türk'tür.
- 'Öz Türk' olmayanın Türk vatanında bir hakkı yoktur; var olan hakkı da köle olmaktır.
- [Türk olmaya köle hakkını tanıyan] Türkiye, dünyanın en hür memleketidir.

Taha Parla'nın yukarıda yaptığı tespitle *kültürel-hukuki vatandaşlık* tanımını zorlamadan doğrudan doğruya ifade ediyor ki, Türk vatanında hak sahibi Türk'tür, Türk olmayanın da hakkı yoktur, tek vazifesi vardır; o da, '*köle olmak*'tır. Böylesi bir tespitle bulunanın Mustafa Kemal'le birlikte yaptığı 'hukuk devrimi'nin niteliği daha iyi anlaşılmaktadır.

İsmail Beşikci, buradaki "Türk olmayanın" Kürtler olduğu belirlemesiyle, "1923 yıllarından günümüze kadar, bütün Cumhuriyet tarihi boyunca, bu politikanın bütün gerekleri, devletin her türlü olanakları kullanılarak yerine getirilmiştir. Devletin maddi baskı araçları, devletin ideolojik baskı araçları kullanılarak, Kürt ulusunu köleleştirmek, Kürt adını ve Kürdistan adını, dillerden ve tarihlerden silmek için her türlü olanak kullanılmıştır" değerlendirmesini yaptı.⁸⁹ 1925'ten 1938 yılı sonuna kadar sistemin güvenliğini sağlamanın değişmez Dahiliye Vekili olan Şükrü Kaya da Başvekilini izledi. Vekili Şükrü Kaya'nın 1930'lu yıllarda yaptığı bu dört konuşmasındaki⁹⁰ vatandaşa ve Türk'e yönelik analizini özetliyorum:

ellerinden alarak Türk milletine verdi [...] Düne kadar vapurlarda, şimendiferlerde memleketimizin ticari ve mali müesseselerinde kimler çalışıyordu? Ve bunlar kimlerin ellerinde bulunuyordu? Türk olmayanların değil mi? Bugün kimin elindedir, Türklerin. Bütün bunlar Cumhuriyet Halk Fırkasının siyasetinin mahsulüdür. Bağlar, bahçeler, hatra dağlar, ovalar, sınai, mülk, memleketin iktisadiyatı baştan başa Türk olmayanların elinde değil mi, idi. Bugün bunlar Türklerin eline geçti, bu da Cumhuriyet Halk Fırkasının semeresidir. Düne kadar yabancıların yanında amelelik yapan binlerce Türkün bağ, bahçe, mülk sahibi olduğunu az mı görüyorsunuz? Cumhuriyet Halk Fırkasındanım, çünkü bu fırka bugüne kadar yaptıkları ile esasen efendi olan Türk milletine mevkini iade etti. Benim fikrim, kanaatim şudur ki, dostda, düşman da, ... [bir kelime okunamadı] da bilsin ki, bu memleketin efendisi Türktür. Öz Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır. Dünyanın en hür memleketindeyiz. Bunun adına Türkiye diyorlar." (Adliye Vekili Mahmut Esat'ın Ödemiş'te nutku, *Milliyet*, 19.9.1930, sf. 1 ve 6.)

89 İsmail Beşikci, *Orgeneral Muğlalı Olayı, Otuzüç Kurşun*, Belge Yayınları, İstanbul-1991, sf. 93.

90 *Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Dahiliye Vekâletinin 1931 yılı bütçesi müzakeresindeki konuşması*: "Efendiler, memleketin halkı, Teşkilâtı Esasiye Kanunu mucibince Türktür ve hepsinin Türk olması ve Türkçe konuşmaları, kendi menfaatleri iktizasındadır [...] Şüphesiz ki Türklük ve Türkçülük bu kadar yükseldikten sonra, az zamanda eserini gösterecektir [...] Zaten bugün memleketimizde Türkçe konuşmayan

- Teşkilâtı Esasiye Kanunu mucibince herkesin Türk olması ve Türkçe konuşması, kendi menfaati gereğidir.
- Türkçe konuşmayan ayrı ırk yok, Türkçe'den gayri lehçe konuşan bazı Türkler vardır.
- Anadili Türkçe olmayanlar, Türk kardeşlerinin düzeyine gelmesinin gereği yapılacaktır.
- Türk olmasaydı, insanlık tarihi olmazdı.
- Atatürk'ün prensipleri Türkçüdür.
- Türk milleti kesinlikle Türkçü ve millici olmak zorundadır.
- Dillerin en ahenklisi ve en zengini Türkçedir.

Şükrü Kaya, açıktan açığa, yukarıdaki her bir ifadesiyle TC vatandaşı Türk olmayan gayri Türk olan herkesi tehdit ediyor, Türk değilsen ve de olmazsan vay haline!

1924 Anayasası gereği '*Herkesin Türk ve Türkçe konuşması*' şartı, Türk olmayanın ve Türkçe konuşmayanın açıktan tehdit edilmesidir. Ola ki, Türkçe bilmiyorsan dahi sen, Türkçe'den gayri bir lehçe konuşan Türk'sün, Türk'ün seviyesine gelmen için gereken de yapılacaktır. Bu da Türkçü olan *Atatürk prensipleridir*, Kemalizm'dir.

ayrı bir ırk yoktur. Türkçeden gayri lehçe konuşan bazı Türkler de vardır. Bunlar lisanlarına çok yakın zamanda döneceklerdir." (TBMM ZC, IV/3-15.7.1931, sf. 123.) *Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Teşkilâtı Esasiye Kanununda değişiklik teklifiyle ilgili konuşması*: "Zaten insanlık tarihi Türklerle başlamıştır, Türk olmasaydı belki tarih de olmazdı. Muhakkak ki medeniyet de başlamazdı. İnsanlık tarihinin başlangıcından son günlere kadar beşeriyetin faaliyet dalgaları arasında bu kadar derin ve geniş hamlelerle müessir olan Türkler son asırlarda ve son devirlerde büyük tehlikeler geçirdi. Türkler coğrafyadan kaldırılmak ve istikbal tarihinden silinmek istendi [...] Türksüz bir tarih ne kadar muzlim olur. Hele Türksüz kalacak beşeriyet ne kadar sefil ve süfli bir manzara irae eder, hepimiz tahmin ve tahayyül edebilirsiniz. Türkün olmadığı bir tarih karanlık ve kaotik olur [...] Atatürk Türk istiklalini kurtardıktan sonra Türk bir daha böyle badirelere, tehlikelere dönmeyecek bir devlet sistemi kurdu [...] Atatürk'ün vaz'ettiği prensipler Türktür. Yani asliyeti ve mençisi itibarile tamamen kendi seciyesinden alınmış ve onun bütün ihtiyaç zaruretlerine uygun olarak seçilmiştir. Bu prensipler aynı zamanda Türkçüdür de, bu itibarladır ki millicilik vasfı kendiliğinden çıkan bir zaruret olur [...] Eğer tekrar bu acı hatıralara dönmek, bu elim hayatı yaşamamak ve beşeriyete de böyle bir felaket hazırlamak istemiyorsa, Türk milleti behemchâl Türkçü ve millici olmak lazımdır." (TBMM ZC, V/16-5.2.1937, sf. 59-60.) *Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya, Adana Halkevindeki konuşması*: "Ana dili Türkçe'den başka dil konuşan Türkler'in harsı ve içtimai sahada diğer Türk kardeşlerinin mevkiine gelmeleri için esaslı bir program altında çalışılması takarrür etmiştir. Bu mühim memleket işinin de mahalli ve mevzii tedbirler yerine alakalı her sahada çalışılabilir kısıya zamanda başarılacağı muhakkak addediliyor. Bu mevzuu üzerindeki çalışmalarını Ankara'da Parti [CHP] Umumi Merkezinde teşkil edecek bir komite idare edecektir." (Cumhuriyet, 11.3.1937, sf. 1.) *Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın Halkevleri'nin 6. yıldönümü 20.2.1938'de yaptığı konuşma*: "Türk seciyesi ve milli terbiyesinin maddi ve manevi bünyesine verdiği sağlamlık, Türk anasının yani Türk kadının yüksek ahlak ve karakterine borçludur [...] Dillerin en ahenklisi, en zengin ve geniş olan güzel Türkçe; kelimelerini ve terimlerini, aslı ve orijinal kaynaktan alarak Halkevlerinde, halka yayılmaktadır [...] Edebiyat, musiki ve alelûmum bir milletin medeniyet seviyesini ve irfanını ve milli zevkini, hülâsa hüviyeti ve varlığını yükseltecek güzel sanatların genişlemesi ve yayılması Halkevlerinin ehemmiyet verdiği vazifelerdendir. Türk milleti, esas itibarile sağlam bünyeli bir ulustur." (İdare, Şubat 1938, sayı: 119, sf. 171. 173-174, 181.)

BMM Reisi Mustafa Kemal, Başvekil İsmet, Adliye Vekili Mahmut Esat ve Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın ortak tezi, Türkiye'de yaşayan herkesin Türk ve dilinin Türkçe olmadığı bilinerek, ne yapıp ediliş herkesin Türk ve dilinin Türkçe olmasının gereği yapılacağı *ırkçı programdır*.

Saha bilgisi de yine CHP'li mebusan. Bingöl Mebusu Necmeddin Sahir Silan CHP'ye sunduğu raporda, vilâyet halkının Kürt ve dilinin Kürtçe olduğundan bahsedilmeden *halkın yüzde 80'inin Türkçe bilmediğini*, ama aslında Tunçeli'nde olduğu gibi Dağ Türkçesi konuşan bu insanların asimile edilmesini ve bunun da, Türkçe eğitimle yapılabileceğini önerdi.⁹¹

Resmen, "Türk denilen, ama Türk ve dili Türkçe olmayanın Türkleştirilmesinin yöntemi asimilasyondur" denildi. Söylemle kalınmadı, gayri Türk olan herkese asimilasyon ve imhanın pratiği yaşatıldı. Bu anlamda Cumhuriyet tarihi, 'millî birlik ve dirlik' için asimilasyon ve imhanın tarihidir.

3.2.3- TÜRK'SEN MAKBULSÜN

Türk ve dili Türkçe olmayanın Türkleştirilmesi devletin en temel faaliyettir. Bir genelge hazırlandığı gibi, devletin memur alımından çeşitli mesleklerde çalışma imkânı bulmanın temel koşulu 'Türk olmak' olarak belirlendi.

Türkleştirmek için iskândan, Türkçe isim koymaya, mevcut isimleri değiştirmeye kadar konular, devletin belli birimlerinin faaliyet alanıydı. Dahiliye Vekâleti, 1930'lar Türkiye'sinde Türkleştirmenin nasıl yapılacağını bir genelgeyle valilere bildirdi. Vekilliğin, Türkçe bilmeyenleri Türkçe konuşmağa alıştırmak ve kendilerine Türk'üm dedirtmek, "hülasa dillerini, adetlerini ve dileklerini Türk yapmak, Türk'ün tarihine ve bahtına bağlamak" olarak özetlediği 12 maddelik genelge, valilere 'Çok gizli ve kişiye özel' uyarısıyla gönderildi:

1. Türkçe konuşmayan köyleri ve nüfusunu tespit edin.
2. Dillerini dikkate alarak, bu köylerin civar köylerle ilişkisini belirleyin.
3. Bu köylüleri civar Türk köylerine dağıtın.
4. Türkçe konuşmayan hiçbir köyün ve mahallenin kurulmasına izin vermeyin.
5. Bu köylerde istihdam olunacak kişileri, köyün lehçesiyle konuşmayan Türklerden seçin ve istihdam olanlar arasında köyün lehçesinden konuşan varsa değiştirin.
6. Vilâyet İdaresi Kanunu'nun üçüncü faslında verilen yetkiyle, vilâyetlerdeki diğer şube reislerinin hassasiyetini ve faaliyetini bu esasa göre belirleyin ve mesai birliği sağlayın.
7. [Türkleştirmek için] eğitimden azami derece yararlanın.

91 Bingöl Mebusu Necmeddin Sahir Silan'ın 1940 yılında Bingöl'le ilgili CHP'ye sunduğu iki raporu, Tarih Vakfı- 1, sf. 36-79.

8. Şehir ve köylerde dil cemiyetleri teşkil ederek yalnız Türkçeyi konuşturmağa çalışın.
9. Türklüğe ve Türkçeye önem vermenin yanı sıra, Türklüğün ve Türkçe konuşmanın maddeten kârlı olduğunu kendilerine gösterin.
10. Kadınlar arasında Türkçenin yaygınlaşmasına çalışın ve Türk kızlarını Türkçe konuşmayan köylülerle evlendirmeye teşvik edin ve Türkçe bilmeyen kadınları şehirlerde Türk evlerine yerleştirin.
11. Türklüğe aykırı olan yabancı hissin zararını ve fenalığını kendilerinin her vesileyle anlatın ve eski alışkanlıklarından vazgeçirin.
12. Kıyafetin, şarkıların, oyunların, düğün ve toplum gelenek ve göreneklerinin de milliyet ve ırk hislerini daima uyanık tutan ve toplumları mazilerine bağlayan bağlar olduğunu unutmayın. Lehçeyle birlikte bu gibi aykırı âdetleri de fena ve zararlı görün ve bilhassa kötü gösterin. O lehçeyi konuşan zümrelere mensup kişilerin ve ailelerin isim ve lakaplarını Türkçeleştirin, nüfustaki kayıtlarını ve künyelerini fırsat düştükçe düzeltin. Kendilerine hiçbir surette mesela Boşnak, Çerkes, Laz, Kürt, Abaza, Gürcü, Türkmen, Tatar, Afsar, Pomak lakabı vermeyin, köylerin o lehçedeki isimlerini değiştirin ve mesela Çerkes köyü vesaire gibi ayrılıklara müsaade etmeyin ve ettirmeyin.⁹²

Türk Nüfus Mühendisliği faaliyeti gereği belirlenen Türkleştirme genelgesiyle valiler ve ilgili görevliler uyarıldı. Genelgede özetle denilen şudur:

- Vilâyetin dillere göre nüfusunun köy köy haritasını çıkartın,
- Kürtçe konuşanları ve diğerlerini, Türk köylerine dağıtın,
- Türkçe bilmeyenlere yeni köy ve mahalle kurdurmayın,
- Kürt köylerine Kürtçe bilen memur atamayın ve Kürtçe bilen memurları değiştirin,
- Vilâyette şube reisleriyle Türkleştirme hedefinde işbirliği sağlayın,
- Kürtçe konuşan köylüleri Türkçe konuşturmak için zorlayın,
- Kürt kadınları ve diğerlerini Türkçe konuşturmağa çalışın ve Türkçe bilmeyen kadını-kızı şehirlerde Türk evlerine hizmetçi olarak yerleştirin,
- Köy adını, isim ve lakaplarını Türkçeleştirin olarak sıralandı.

Türk Nüfus Mühendisliği gereği canlı-cansız tüm varlığı Türkleştirileceği için, kişinin adının ve kültürünün Türklestirmesi yetmiyor, coğrafya yani dağ-taş da Türkleştirilecektir!

Avram Galanti'den öneriler: Avram Galanti'nin 1928 yılında yayımladığı, *Vatandaş Türkçe Konuş*, isimli kitabında Türkleştirme için yaptığı önerileri özetle aktarıyorum:

92 1930 [gün, ayyok] ve 1/28 sayılı Türkleştirme genelgesi, Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri*, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1993, sf. 506-509.

Türkiye Cumhuriyeti, akalliyetleri Türkleştirmeye azmederek şimdiye kadar akalliyet mekteplerinde Türkçe olarak okunan lisan, tarih ve coğrafyadan maada Malumat-ı Vataniyye, İlm-i Eşya, Tabiat Tedkiki gibi derslerin aynı lisanda okunmasını emretmiştir. Bu emirle beraber, “akalliyetlerin [azınlıkların] Türkleşmesini talep etmek hakkı, hükümetin itiraz kabul etmez bir hakkıdır.”

Evde Türkçe dışında konuşulan lisanın, tard edilmesi [çıkartılması] ve Türkçe'nin yerleştirilmesi tek çaredir. Bu sahada tam bir muvaffakiyet elde etmek için, aşağıdaki şartlara riayet etmek lazımdır.

1. Hükümet, Türkleştirme siyasetini teşvik eder bir konumda ele almalıdır.
2. Hükümet, Türkleştirmek istediği azınlığın Türkleşmesi için kendilerine azami kolaylık göstermeli, azınlığın yoğun bulunduğu yerlerde resmi okul açmalı ve azınlık okullarına muktedir öğretmenler atanmalıdır.
3. Geçimini temin eden sanayi ve sanat gibi alanlarda lisan itibariyle Türkleşenlere kolaylık gösterilmelidir.

Akalliyet mekteplerinde esas eğitim Türkçe yapılırsa, akalliyetlerin Türkleşmesi gayet tabii bir iş olacak ve o zaman yarım asır sonra ‘Vatandaş: Türkçe Konuş!’ cümlesi, Türk lisanı tarihinde, Türkçenin hali hazırdaki olan vaziyetini açık bir surette ifade etmiş olacaktır.⁹³

Türkleştirmenin sokağa yansıyan dilini ‘Vatandaş: Türkçe Konuş!’ şeklinde sloganlaştırmak, ne denli merkezi bir faaliyetin sürdürüldüğünü ve sokağı hareketlendirdiğini ortaya koymaktadır.

‘Memur Türk’tür’: Kamuda istihdam edilecek memurlarla ilgili Meclis’te 15.3.1926’daki görüşmede, kanun teklifinde belirlenen birinci koşul, “Türk olmak...” (madde 4/A) belirlenmişti. Müstahdem olacaklar için belirlenen birinci koşul da “Türk olmak...” idi (madde 5/A).⁹⁴

Teklifin devamı maddelerinde Türk’ün ne olduğu netleştirildi. Teklifin 10’uncu maddesi memur sicili hakkındaydı. Sicilin esaslarıyla ilgili ilk fıkrasında, “A- İsmi, mahlası, lâkabı, mezhebi...” deniyordu. Tunalı Hilmi (Zonguldak), ne kast edildiğini sorması üzerine, Encümeni Mahsus Namına Faik (Tekirdağ) da, “Zaten Türklerin gayrusı da memur olamaz” şeklinde, gayet ne konuştu. Tartışmanın sürmesini Reis, “Memurlar Türk olacaklardır” diyerek kesti. Müzakerenin sonunda madde 10/A’ya ‘milliyet’ kelimesi de eklendi ve kabul edildi.⁹⁵

Müzakerenin sonunda madde 10/A- “ismi, mahlası, lâkabı, mezhebi, milliyeti,” olarak düzenlendi. Teklif 18 Mart 1926’da kabul edildi.⁹⁶ Türk tanımının

93 Avram Galanti, *Vatandaş Türkçe Konuş*, çevrimyazı: Ömer Türkoğlu, Kebîkç Yayınları, Ankara-2000, sf. 46-47.

94 TBMM ZC, 11/23-15.3.1926, sf. 178-182.

95 TBMM ZC, 11/23-15.3.1926, sf. 186-187.

96 18.3.1926 tarih ve 788 sayılı Memurin Kanunu, 11/23-15 ve 17 ve 18.3.1926, sf. 178-190 ve 213-231 ve

genel tanım (madde 4/A ve madde 5/A) olduğu için, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı 'ecnebi' varlığı müzakeresiyle sicil esasında (madde 10/A), 'milliyet' eklemesiyle memur olacakların kimliği *vatandaş Türk* değil, *milliyeti Türk* olarak netleştirildi.

Türklüğe hakareti gizli yargılama: Adliye Vekâletinin genelgesi, Türklüğü tahkir etmiş olanların duruşması hakkında olup, aleni celsenin emniyetinin sağlanamayacağı gerekçesiyle gizli yapılmasını bildirdi:

Türklüğü, Büyük Millet Meclisini, Hükümetin manevî şahsiyetini, Reisicumhuru ve devletin silahlı kuvvetlerini tahkir suçlarına müteallik duruşmaların aleni olarak icrası faillerine karşı, işledikleri suçların redaatı [fenalığı] itibarile dinleyenler üzerinde asabiyet ve heyecan uyandırabilir. Bu sebeple, umumî adab ve emniyeti muhafaza maksadiyle duruşmanın bir kısmının veya tamamının gizli olarak icrası icab ettiği tebliğ olunur.⁹⁷

Adalet Vekâleti genelgesinde, Türklüğe hakaretin yargılmasını aleni yapılmasının, Türklüğe hakareti içeren ifadenin tekrarının mahzurlu olacağı belirtildi ve gizli yapılması önerildi. Genelgeden anlaşılan, Türklüğe hakaret sayılan sözün tekrarına bile resmen tahammül edilmemesi ve söyleyenin de söylediğine pişman edilmesidir.

'Bayrağa saygı' genelgesi: Vatandaşa bu ne güvensizlik ya! Başvekâlet 6/2134 sayılı tamimiyle, *Türk devleti bayrağına saygı* duyulmasını emretti:

Bayrak ve sancağa karşı gösterilmesi elzem olan sevgi ve saygı hislerini artırmak ve bu yoldaki kusurları gidermek için bilûmum okullarda ve halkevlerinde dersler ve konferanslar verilmesi Millî Müdafaa Vekilliginden yazılan 31.5.1937 tarihli tezkereyle rica edilmektedir. Bayrak; vatan ve milletin istiklal ve hürriyetinin şerefli bir timsali olmak itibarile bütün vatandaşların bu kıymetli vediaya lâayık olduğu heyecan ve hassasiyetle saygı göstermesi *millî ve vatânî bir borçtur*. Bu itibarla, bilûmum okullarda ve halkevlerinde buna daha fazla ehemmiyet verilerek esaslı dersler ve konferanslar tertibi, şehir ve köylerde de halkın bilgi ve saygılarını yükseltecek tedbirler alınmasını ehemmiyetle rica ederim.⁹⁸

Devlet, bu genelgesiyle bayrağa saygıyı, vatandaş biçimlendirmenin bir aracı haline getirmiş ve bunu bir 'vatan borcu' olarak tanımlamıştır.

3.2.4- RESMÎ DİL, YENİ ANADİL

Milleti Türk ve dili Türkçe olmayanın asimilasyonunda temel politika Türkçe'nin tek dil haline getirilmesiydi. Neredeyse Türk vatandaşına dâhil

251-262 ve Fihrist-sf. 5; 788 sayılı Memurin Kanunu, ilgili site: http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400788.pdf

97 Adliye Vekâletinin, Türklüğü ve Büyük Millet Meclisini Tahkir Gibi Büyük Suçlara Aid Duruşmalarda Ceza Kanununun 373 üncü Maddesi Hükmünün Nazara Alınmasına Dair Tamimi [tarih ve no'su yok], *Resmî Gazete*, 23.2.1939, sayı: 4140, sf. 11315.

98 Başvekâletin 6/2134 sayılı [tarih yok] tamimi, *Resmî Gazete*, 19.6.1937, sayı: 3635, sf. 8320.

olmanın birinci koşulu, Türkçe konuşmak. Dil, Türkleştirmenin en önemli aracıydı. Bu amaçla, Türkçe'nin hâkim kılınması ve kullanılması hedeflendi. Dolayısıyla gayri Türkler, Türkçe konuşmaya zorlandı. '*Vatandaş Türkçe konuş*' kampanyalarıyla, Türkçe dışında dilin kullanımı fiilen engellendi.

Türk Nüfus Mühendisliği Projesi gereği, yapılanları şöyle sıralamak mümkündür:

1. Türkçeyi, Kürt'ün, Gürcü'nün, Arap'ın, Çerkes'in, Rum'un, Ermeni'nin, Yahudi'nin ve diğer milletten insanların anadili haline getirmek.
2. Kürtçe, Rumca, Ermenice, Süryanice, Arapça ve diğer milletlerin dilinden olan kişi, şehir-köy ve dağ-taş adı dâhil tüm isimleri Türkçe olarak değiştirmek.
3. Çarşıda-pazarda, sokakta, trende vesair yerlerde konuşma dilini Türkçe yapmak ve Rumca, Ermenice, Kürtçe, Arapça ve diğer milletlerin dilinden konuşmayı yasaklamak ve konuşanı cezalandırmak.

Bunun dışında Türkçeyle ilgili bir diğer faaliyet de, alfabenin değiştirilmesi ve kelimelerin sadeleştirilmesidir. 1930'lı yıllarda ağırlık verilen sokakta, çarşıda-pazarda Türkçe konuşmayı zorunlu hale getirmek ve diğer dilleri yasaklamaktır.

Türkçe seferberliği: Takrir-i Sükûn Kanunu icrasının önemli icraatından biri, Türkçeyi tek dil olarak hâkim kılma faaliyetidir. Latin alfabesinin kabulünün ardından Millet Mektebi, 11 Kasım 1928 tarihli kararnameyle yürürlüğe konulan talimatnameyle böylesi bir faaliyetin kurumu olarak belirlendi ve gayesi 1'inci maddede açıklandı. Maddede, "TBMM tarafından Türk dilinin ferdi ve umumi, hususi ve resmi bilcümle muharreratta Türk harfleriyle tesbiti kanunen kabul edilmiş olmasından bu kanuna müsteniden tatbikatta vuzuh ve veçhe iraeisi için yani Türk harflerinin kısa bir zamanda ve kolay surette her ferde okuyup yazabilmek imkânını bahşeden mahiyetinden Türk milletini azami surette istifade ettirmek ve büyük halk kitlelerini süratle okuryazar bir hale getirmek maksadile Millet Mektebi teşkilatı yapılmıştır" denildi.

Millet Mektebi, '*Türk milletini okuryazar*' hale getirmenin kurumudur. Okuryazar olmayana 4 aylık ve Arap harfleriyle okuyup yazana 2 aylık eğitim verileceği (madde 2) ve her Türk vatandaşının bu teşkilatın azası olduğu (madde 3) belirtildikten sonra, bu teşkilatın Başmuallimi, Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal (madde 4) olarak belirlendi. Ve teşkilatın reisi ise, BMM Reisi, Başvekil, İcra Vekilleri Heyeti [hükümet], Erkânı Harbiye Umumiye Reisi [Genelkurmay Başkanı], Halk Fıkrası Kâtibi Umumisi [CHF Genel Sekreteri] (madde 5) olarak sıralandı. Vilâyet, kaza ve nahiye heyetleriyle idaresi düzenlenirken (madde 11-13), kahveler dahi mektep dershanesi olarak kullanılabilecek (madde 15/A) ve her muallim mahallinde 30-50 vatandaşı eğitmekle sorumlu olabilecekti (madde 20).⁹⁹

99 İcra Vekiller Heyeti'nin 11.11.1928 tarih ve 7284 sayılı kararnamesiyle yürürlüğe konulan Millet Mektebi Teşkilatı Talimatnamesi, *İdare, Teşrinisani* 1928, sayı: 8, sf. 37-54.

Millet Mektebi teşkilatının Başmuallimi tekti, ama reisi talimatnamenin 5'nci maddesinde sıralandığı biçimiyle BMM Reisi, Başvekil, hükümet, Genelkurmay Başkanı, CHF Genel Sekreteri dâhil pek çoktu.

Türkçe Okuma ve Yazma Kursları'nın amacı, ilkokul yaşı dışındaki kalanlara Türkçe okuma ve yazmayı öğretmek ve memleket bağlarını kuvvetlendirmektir. Kurs mekânlarında ebedi ve millî şeflerin resimleri bulunacaktır.¹⁰⁰ Halkın Türkçe okur-yazar olması için bahsedilen sistemin ne kadar etkin uygulanabildiği hakkında bilgilenme imkânı bulamadım.

Ecnebi-akalliyet mektebi: Kastamonu Mebusu Tezer Taşkıran'ın, Maarif Vekâleti işleriyle ilgili CHP Müstakil Grubu Yüksek Reisvekilliğine hitaben kaleme aldığı 6.11.1944 tarihli raporunda, eğitimin her konusuyla ilgili değerlendirmede bulundu. 'Orta öğretim' kısmının 2'nci maddesinde "Türkçe üzerinde esaslı surette durmak gerektir" denildi. 'Ecnebi okulları' başlığının altında ecnebi ve akalliyet okulları Türk öğretmenlerinin bir özelliği de, 'Türklüğü temsil etmeleri' idi.¹⁰¹

Alman lisesi vesaire ecnebi okulu, ama Ermeni, Rum ya da Yahudilerin mektebini bu grupta göstermek, bunların resmen ecnebi olarak tanıtıldığının da ifadesidir. Yine geliyoruz, öz TC vatandaşı ve ecnebi TC vatandaşı gibi absürt bir ayrıma. Bu, resmi vatandaşın kültürel-hukuki tanımlamanın aslında ayrımcılığı da içerdığının ifadesidir.

Şükrü Kaya: Türkleştirmek için çalışıyoruz

Dahiliye Vekâletinin 1931 yılına ait bütçe görüşmesi o günkü siyasi atmosferi vermesi bakımından önemlidir. Bursa Mebusu Rüştü, Türkçe bilmeyen muhacirleri kastederek, "Türk lisanından başka lisan konuşan anasır, Türk topraklarına yerleştirilmiştir. Bunların Türkleştirilmesi için ne yapılmıştır?" diye sordu. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Rüştü'ye ve diğer mebuslara cevaben yaptığı konuşmada, Türkleştirmeye ilgili değerlendirmesi şöyledir:

"Efendiler, memleketin halkı, Teşkilâtı Esasiye Kanunu mucibince Türk-tür ve hepsinin Türk olması ve Türkçe konuşmaları, kendi menfaatleri iktizasıdandır [gereğidir]. Bazı vatandaşlar Türk oldukları halde geldikleri memleketlerin lisanlarını konuşurlar. Yani vaktile istilâ ordular ile gidip orada yerleşmiş ve yerli kabilelerle temasa gelerek istihdam ettikleri milletlerin 'kolonizatör'ü icabı olarak lisanlarını almışlardır. Buraya geldikleri vakit te [de] aynı lisanı konuşmağa başlamışlardır. Bir kabile vardır ki, buraya geldikleri vakit miktarları bir milyon iki yüz bini [1,2 milyon] geçi-

100 *CHP Halkevleri ve Halkodaları Türkçe Okuma ve Yazma Kursları İçin Kılavuz*, CHP Yayımı Kılavuz Broşürleri-2, Ankara-1946, sf. 5, 16.

101 *CHP Müstakil Grubu Yüksek Reisvekilliğine sunulan Maarif Vekâletiyle ilgili rapor, CHP Büyük Kurultayının, 10.5.1946 Olağanüstü Toplantısına Sunulan CHP Müstakil Grubu Raporu ve Ekleri*, TBMM Basımevi, Ankara-1946, sf. 187-200.

yordu. Bugün yirmi [20] bini kalmıştır, diğerleri Türkçeyi öğrenmişlerdir. Müteferrik olarak yerleştirilenler çoktan yabancı lisanlarını atarak asıl Türk lisanını kullanmaktadırlar. Balkan Harbinde ve daha evvelki zamanlarda zaruret dolayısıyla müctemian [toplu] yerleştirilen bu yabancı lehçe kullanan Türklerden ufak tefek eserler kalmıştır. Fakat bunun birinci çaresi tamamen maa'nî tamim etmektir. İkincisi, kendilerine bu lehçenin aykırı olduğuna ve güzel Türkçeye uygun düşmediğini fiili, hissi olarak göstermektir. Şüphesiz ki Türklük ve Türkçülük bu kadar yükseldikten sonra, az zamanda eserini gösterecektir [...] Zaten bugün memleketimizde Türkçe konuşmayan ayrı bir ırk yoktur. Türkçeden gayri lehçe konuşan bazı Türkler de vardır. Bunlar lisanlarına çok yakın zamanda döneceklerdir.”¹⁰²

Vekil Şükrü Kaya'nın cevabına rağmen, Bursa Mebusu Rüştü, ısrarını sürdürür, Türkiye'de yaşayan herkesin Türk olduğunu, ama buna karşın birçok köyde Çerkesçe, Boşnakça, Arnavutça, Rumca konuşulduğunu belirterek, “Bunları millileştirmek [Türkleştirmek] için hususi bir siyaset takibi ve cezri [temelden] ıslahat yapmak lazımdır. Bunun için daha esaslı ve kat'i bir gidişle hareket isterim” dedi.¹⁰³

Dahiliye Vekili, Meclis kürsüsünde Türkleştirmenin öncelikli maddesi, Türkçe konuşmak ya da konuşturmak olduğunu ve bunu için çalıştıklarını ve aslında gayri Türklerin Türkçe konuşmasının kendi menfaatlerine olduğunu söyledi. Tehdit dâhil her şey, açık ve resmîydi!

‘Vatandaş, Türkçe konuş!’

Takrir-i Sükûn'da Türkleştirmenin en önemli aracı dildi ve bunun için de Türkçe'nin tüm yaşam alanında hâkim kılınması hedeflendi. Bunun resmi faaliyetlerinden biri de ‘*Vatandaş Türkçe Konuş!*’ kampanyasıydı. Böylece sokakta Kürtlere ve gayri Türk dillerine fiili yasaklama getirildi. Türkçe, Türk milletini birleştiren varlık¹⁰⁴ olarak değerlendirildiği için merkezi kampanyalar düzenlendi.

Hedef Ziya Gökalp milliyetçiliği doğrultusunda, ‘*tek dil, tek ülkü, tek harf*’ ilkelerini uygulamaktı. Dâr-ül-fünûn Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti'nin 13 Ocak 1928 tarihinde düzenlenen kongresinde azınlıkları Türkçe konuşturmaya teşvik etmek için kampanya fikri ortaya atıldı ve “Vatandaş Türkçe Konuş!” sloganı ile uygulamaya geçildi. Kampanya yaklaşık üç ay sürdü ve başladığı gibi aniden sona erdi.¹⁰⁵

102 Dahiliye Vekâleti 1931 yılı bütçesinin müzakeresi, *TBMMZC*, devre: IV, cilt: 3, 15.7.1931, sf. 120, 123.

103 *TBMMZC*, devre: IV, cilt: 3, 15.7.1931, sf. 123-124.

104 *CHF Mardin Halkevi Broşürü*, Ulus Sesi Basımevi, 23.2.1935, sf. 49.

105 Avram Galanti, *Vatandaş Türkçe Konuş*, çevrimyazı: Ömer Türkoğlu, Kebîkeç Yayınları, Ankara-2000, sf. 1-3 ve kitaba Rıfat N. Bali, Sunuş yazısı, sf. v-viii. Ayrıca, Dr. Hatice Güzel Mumyalmaz,

Kampanya üç ay sonunda bitmiş olsa da, Türkçe konuşurmaya yönelik devlet faaliyeti devam etti ve sonradan benzer kampanyaya devam edildi. Hedef, Türkçe konuşulmayan evlere, köylere ve kasabalara Türkçe'yi sokmaktı¹⁰⁶ ve bu da, devletin temel programıydı.

İzmir ve çevresinde *Yahudi cemaatinde Türkçe konuşma kampanyası* 1931 yılının Şubat ve Mart aylarında yeniden yoğunluk kazandı. Hatta oluşturulan komisyon, işi o kadar ileriye götürdü ki, İzmirli Yahudilerin Türkçe konuşmasıyla ilgili her bir İzmirli Yahudiye '*Taahhütname*' bile imzalatırıldı. İzmir Yahudileri arasında Yahudi adları yerine Türk adlarının alınması yaygınlaştı.¹⁰⁷

Avram Galanti, 'herkesin evde Türkçe konuşması' hakkında yapılacakları 'asli, nakil ve tamamlayıcı' üç devre halinde sıraladı. Evde Türkçe'den gayri konuşulan lisansı o evden kovmak ve yerine Türkçe'yi yerleştirmek için tek yol vardır, o da, bütün tedrisatın yani eğitimin Türkçe yapılması olduğunu belirten Avram Galanti, ecnebi mekteplerin kapatılması halinde, yarım asır içinde İstanbul'un umumi lisansı Türkçe olacağını iddia etti.¹⁰⁸

Avram Galanti, kendi milleti Yahudi'den çeşitli sınıflandırmalar yaptı:

Türkçe gazete ve mecmua neşreden Yahudiler, Türk matbuatında yazı yazan Yahudiler, eser yazan ve basan Yahudi muharrirler, Türkçe şiir yazan Yahudiler, Yahudi profesör muavinleri-basım jübilesinde Yahudiler, Yahudi gazetelerinde imzalarıyla Türkçe yazan Yahudi muharrirler gibi.¹⁰⁹

1928'de başlatılan ve 1930'lu yıllar boyunca aralıklarla sürdürülen '*Vatandaş, Türkçe konuş*' kampanyasının da ortaya koyduğu gibi Türk olmayan unsurların Türkleştirilmesinde dil, kritik bir önemdedir. Benzer bir yaklaşımla CHF hedefini 1927'deki Nizamnamesinin 5. maddesinde "vatandaşlar arasında en kavi rabitanın [kuvvetli yolun] dil birliği, fikir birliği olduğuna kani olarak Türk dilini ve Türk kültürünü bihakkın inkişaf ettirmek" olarak açıkladı. Türk Ocakları'nın 1927 yılı kurultayında ocakların, "Türkçeyi konuşulan bir dil haline getirme" ve 'dil birliği'ni gerçekleştirme sorununun kültürel ve iktisadi boyutu ve bu konuda izlenmesi gereken yöntemler, delegelerin hararetli tartışmalarına neden oldu.¹¹⁰

Öylesine bir devlet faaliyetiydi ki, resmen '*hakiki Türk vatandaşı*' olacaksan, Türkçe konuşacaksın deniyor ve sokakta Türk olmayan herkes hedef haline getiriliyordu.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Vatandaşlık, (Masuniyet, Sadakat, Eşitlik, Türklük ve Türk Vatandaşlığı), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul-2013, sf. 241.

106 Avram Galanti, *age*, sf. 5.

107 Rıfat N. Bali, Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, 5. baskı, İstanbul-2001, sf. 157-159, 161.

108 Prof. Avram Galanti, *Türk Hararı ve Türk Yahudisi, Tarihi, Siyasi, İhtimai Tetkik*, Fakülteler Matbaası, İstanbul-1953, sf. 13-15.

109 Prof. Avram Galanti, *age*, sf. 17-44.

110 Füsün Üstel, '*Makbul Vatandaş*'ın Peşinde, *II Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, 5. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2011, sf. 166-167.

Mardin'de Türkçe konuş: Kampanya sadece İstanbul ve Ankara gibi merkezlerde değil, Halkevleri ve Türk Ocaklarıyla pek çok vilâyette sürdürülen resmi ve merkezi bir devlet faaliyetiydi. Mardin Halkevi'nin Mardin'de dil değişikliğiyle ilgili yapılan değerlendirmeyi özetliyorum:

Mardin, Osmanlı'dan evvel Türk idi, tertemiz Türk kaldı. Mardin Türkçe konuşurdu, Bağdad valisinin fermanıyla Arapça konuşmaya başladı. Türkçe bilmeyenler 12 sene evvel yüzde 90 iken, bu oran bugün yüzde 10'dur. Türk Dilini Yayma Cemiyetinin gayretiyle ahali Türkçe'den başka dil konuşmamağa ant içti. Türk çocuğu ana diline kavuşmak azmindedir. Yurttaş Türk'tür ve sonradan olma eksikliğinin yüzüne vurulmamasını ister. Mardin Şehir Meclisinde Belediye Başkanı Mardin'in 2200 senedir Türk olduğunu söyledi. Mardinli öz Türklüğünü unutmadı, dilinin bir kısmında yaptığını ırkın, kültürde yapmadı. Ana dilimiz [Türkçe] yabancı dillerin tamamile [Kürtçe, Arapça, Süryanice vesairenin] yerine geçmelidir, yabancı diller iştirilmemelidir. Halkevi Dil, Tarih, Edebiyat Komitesi Mümessili ve ilk Tedrisat Müfettişi Sabri'nin yazısında, Türk Dilini Yayma Cemiyeti kaza merkezlerinde çalışmasını sürdürdüğünü ve böylece her köyde Türkçe bilenlerle, hakiki Türk neslinden olduklarını öğrendiklerini ve çocukların evlerinde Türkçe konuştuğunu belirtti.¹¹¹

Türkçe'nin 'Türkleştirilmesi'

Türkiye'de yaşayan herkesin Türkçe konuşmasına yönelik devlet faaliyeti, diğer yandan da Türkçe'nin arındırılmasıyla birleştirildi.

Güneş-Dil Teorisiyle, neredeyse tüm dillerin kaynağı olarak belirlenen Türkçe'de yabancı kelimelerin varlığı kabul edilemezdi ve gereği yapılmalıydı. Dahiliye Vekâleti harekete geçti, ilgili birimleri uyardı. Hedef, Reisicumhurun ifadesiyle Türkçe'nin '*öz Türk dili*' haline getirilmesiydi. Dahiliye Vekâleti Vilâyetler İdaresi Umum Müdürlüğü'nün 12 Mart 1933 tarihli tamimde, Türkçenin yabancı kelimelerden arındırılmasına dikkat çekildi ve yapılacaklar belirlendi.¹¹²

Türk Dil Tetkik Cemiyeti, kitlesel bir kampanya düzenledi ve arındırma faaliyetinde karşılığı bulunacak kelimeleri yayımlayarak, insanların bulduğu karşılıkları cemiyete göndermesini rica etti.¹¹³

Türkçe'nin 'öz Türk dili' olması Reisicumhur Mustafa Kemal'in de gündemindedir, Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1934'teki açılışında yaptığı konuşmada, arındırma faaliyetine değinen Mustafa kemal, "Kültür işlerimiz üzerine

111 *CHF Mardin Halkevi Broşürü*, Ulus Sesi Basımevi, 23.2.1935, sf. 17-22, 28-29.

112 Dahiliye Vekâleti Vilâyetler İdaresi Umum Müdürlüğü Şube II'nin vilâyetlere ve vekâlet dairelerine gönderdiği 12.3.1933 tarih ve 786 sayılı tamim, *Idare*, Mart 1933, sayı: 60, sf. 389. NOT: İdare'de yazılan sf. 1389, ama yanlış. *Idare*'nin Şubat 1933 sayısının son sayfası 326 ve Nisan 1933 sayısının ilk sayfası da 447 olup, buna göre 1389 olamaz. N.O.

113 *Idare*, Mart 1933, sayı: 60, sf. 397-400.

ulusça gönüllerimizin titrediğini bilirsiniz. Bu işlerin başında da Türk tarihini, doğru temelleri üstüne kurmak; öz Türk diline değeri olan genişliği vermek için candan çalışmakta olduğunu söylemeliyim. Bu çalışmaların göz kamaştırıcı verimle ereceğine şimdiden inanabilirsiniz” diye konuştu.¹¹⁴

Herkesin Türkçe konuşması ve yazması veya Türkçe isim alması kampanyası yetmez gibi, bir de bunun ‘öz Türkçe’ olmasının kampanyasına start verildi. ‘Öz Türk dili’ meselesi öyle bir noktaya vardırıldı ki, birkaç ay sonrasında Reisicumhur Mustafa Kemal adını değiştirdi. Adını değiştirmeden Atatürk soyadı aldı.¹¹⁵ Vc ‘Atatürk’ adını bir başkasının alması yasaklandı.¹¹⁶

Reisicumhur’un adının değiştiğinin haberi *Cumhuriyet* Gazetesi’nin birinci sayfasındaki ‘Atatürkün özadı’ başlığıyla verildi ve aynen aktarıyorum:

“Anadolu Ajansı bildiriyor:

Bugünkü tebliğde Önder Atatürkün özadının Kamâl olarak yazılmış olduğunu gördük. Bu hususta yaptığımız tahkikten böyle yazılışın sebep ve temeli anlaşıldı.

İstihbaratımıza nazaran, Atatürkün taşıdığı Kamâl adı arabca kelime olmadığı gibi, arabca Kemal kelimesinin delâlet ettiği manada da değildir. Atatürkün muhafaza edilen özadı, türkçe ‘ordu ve kale’ manasına olan ‘Kamâl’dır. Son ‘â’ üstündeki tahfif işareti ‘î’i yumuşattığı için telaffuz hemen hemen arabca ‘Kemal’ telâffuzuna yaklaşır. Benzeyiş bundan ibarettir.”¹¹⁷

Öz Türk dili davası böyle bir noktaya vardı, Reisicumhur Atatürk adını değiştirdi; buna göre Türkiye Reisicumhuru *Kamâl Atatürk*’tü. İsimdeki değişikliğinden dolayı CHP’nin 9.5.1935’teki kongresinde partinin güttüğü siyaset *Kamalizm* olarak tanımlandı ve 1939’daki kongrede ise Kemalizm’e dönüştürüldü.¹¹⁸

Atatürk’ün ismindeki değişikliğe rağmen, nedense bugün halen Kemal Atatürk ya da Kemalizm diye söylenmeye ve yazılmaya devam edildi. Demek, Atatürk adını değiştirse de, resmi ideoloji böyle uygun gördü ki *Kemal ve Kema-*

114 *Idare*, İkcinciteşrin 1934, sayı: 80, sf. 1799-1804. Mustafa Kemal’in konuşması sonuna, Meclisi açış nutkundaki öz Türkçe kelimelerin Osmanlıca ve Fransızca karşılıkları, iki sayfalık liste Osmanlıca-Türkçe olarak sıralandı: iktisadi-ekonomik, hayati-dirilik, ziraat-ekim, gölge-güzey, evvel-üzel, hazır olmak-anımak gibi.

115 24.11.1934 tarih ve 2587 sayılı Kemal Öz Adlı Cumhur Reisimize Verilen Soyadı Hakkında Kanun, *Resmî Gazete*, 27.11.1934, sayı: 2865, sf. 4497.

116 17.12.1934 tarih ve 2622 sayılı, 24.11.1934 tarih ve 2587 sayılı kanunla Kemal Öz adlı Türkiye Cumhur Reisine Verilen ‘ATATÜRK’ Adının veya Bunun Başına ve Sonuna Söz Konarak Yapılan Adların Hiçbir Kimse Tarafından Alınamayacağını Buyuran Kanun, *Resmî Gazete*, 24.12.1934, sayı: 2888, sf. 4565.

117 *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1935, sf. 1.

118 *Cumhuriyet*, 2 Mart 1935, sf. 1; *CHP Programı*, Ulus Basımevi, Ankara-1935, sf. 2; *CHP Programı*, Partinin 5. Büyük Kurultayı Onaylamıştır- 1.6.1939, Ulus Basımevi, Ankara, sf. 3.

lîzm demeyi sürdürüyor. Yeni kelime üretmeye devam edildiyse de, Güneş-Dil Teorisi rafa kaldırılması¹¹⁹ gibi öz Türkçe yazma-konuşma tutmadı.

‘Adını Türkçe yap’

Türkleştirme politikası kapsamlıydı. Kimlik hedef alındığı için, bir unsur da kişi isimlerinin değiştirilmesiydi. 1933 yılının ilk yarısında Türkleştirmeye ‘Adını Türkçe Yap’ kampanyası da eklendi. Ayrıca sokaklarda Türkçeyi tek dil olarak hâkim kılma politikasına sokak ve caddelerin, apartman isimlerinin seçiminde Türkçe olması ve tabii ki, Ermenice, Rumca, Kürtçe olanın da değiştirilmesi devletin merkezi faaliyetiyle yerel birimler görevlendirildi.

1930’larda sokağın adı, sokakta konuşmak, bir insanın adı vesaire hepsi Türk’e göre dizyan edildi. Gelip geçici bir uygulama değildi. Bu dönemde insanların adını Türkçeyapması kampanyası başlatıldığı¹²⁰ gibi hamal olmaya Türkçe bilmek¹²¹ ve sokak satıcısına Türkçe bağrmak¹²² ve tabelası Türkçe olandan daha az vergi almak¹²³ şartı getirildi. Sokak ve apartman adının Türkçe olarak değiştirilmesiyle¹²⁴ sokaktaki gayri Türk kimlik zorla siliniyordu.

Ayrıca 9 Temmuz 1934 tarihli kararnameyle yürürlüğe konulan talimatnameyle, 1935 yılında yapılacak nüfus sayımı sırasında sokaklara isim veya numara ve bütün binalara numara konulması zorunluluğu getirildi. 1940’daki nüfus sayımında da, verilen isim ve numara mevcut duruma göre değiştirilmesi önerildi.¹²⁵ Bu, eksikliğin giderilmesine yönelik Türkçeleştirilmenin sürekliliği açısından önemli bir faaliyetti.

1930’lar Türkiye’inde devletin bir faaliyeti olarak başlayan bu furya ve yaratılan baskı havasının insanlara neler yaptırdığını bilmek için fazla düşünmeye gerek var mı?

Şirket dili Türkçe: 10 Nisan 1926 tarihli kanunla şirketlerin mecburi olarak Türkçe kullanması zorunluluğu getirildi. Buna göre “Türk tabiiyetindeki her nevi şirket ve müesseseler” Türkiye’deki her türlü işlemini, hesap ve defterini Türkçe tutması zorunluluğu getirildi. Benzer şekilde, ecnebi şirket ve müesseselerde de, asıl kullanacağı dil Türkçe olarak belirlendi.¹²⁶

119 Zafer Toprak, *Darwin’den Dersim’e, Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul-2012, sf. 511.

120 *Cumhuriyet*, 27.3.1933, sf. 2; *Cumhuriyet*, 28.3.1933, sf. 2; *Cumhuriyet*, 30.3.1933, sf. 2.

121 *Cumhuriyet*, 16.1.1932, sf. 4.

122 *Cumhuriyet*, 19.5.1929, sf. 2; *Cumhuriyet*, 8.3.1933, sf. 6.

123 *Cumhuriyet*, 19.5.1929, sf. 2.

124 *Cumhuriyet*, 12.2.1931, sf. 2; *Cumhuriyet*, 4.12.1934, sf. 2; *Cumhuriyet*, 9 ve 14.12.1934, sf. 2 ve 2.

125 9.7.1934 tarih ve 2/968 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan Sokaklara İsim veya Numara ve Bütün Binalara Numara Konulması Hakkında Talimatname (*Resmî Gazete*, 7.8.1934, sayı: 2771, sf. 4205-4208), 11.2.1935 tarih ve 2/1971 sayılı kararnameyle ilgili talimatnamede İstanbul’ a özel istisna getirildi (*Resmî Gazete*, 24.2.1935, sayı: 2938, sf. 4871), 7.10.1939 tarih ve 2/12055 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan talimatname (*İdare, Birinciteşrin* 1939, sayı: 139, sf. 1008-1021) ve 10.8.1940 tarih ve 14134 sayılı kararnameyle talimatnamede yapılan değişiklik (*Resmî Gazete*, 24.8.1940, Sayı: 4596, sf. 14565).

126 10.4.1926 tarih ve 805 sayılı İktisadi Müesseselerde Mecburi Türkçe Kullanılması Hakkında Kanun,

Osmanlı Bankası'ndan söz: Şirketlerin Türkçe kullanması kanunu yürürlüğe girmeden dokuz ay öncesinde Osmanlı Bankası Türkçe kullanımında hassas davranmaya başladı. Osmanlı Bankası Genel Müdürü L. Steegve Genel Müdür Yardımcısı J. Ungar'ın Türkiye şubeleri banka çalışanının Türkçe kullanması ve teşvik edilmesi konusunda 23 Eylül 1925 tarihli sirkülerde [duyuruda]: "Genel Müdürlük, Personel Dairesi'ne Türkçe lisanını sadece müşterilerle değil, imkân dâhilinde iç ilişkilerde de kullanılmasını hatırlatır. Bu fırsatla Genel Müdürlük, Personel Dairesi'ne bankanın dairelerinde Türkçe'nin kullanımının giderek yaygınlaşması gerektiğini ve terfi durumlarında müşterilerle ilişkilerde elzem olan bu lisana hâkimiyetin büyük ölçüde dikkate alınacağını hatırlatmak ister. Memurlardan Türkçe bilmeyenlerin ise, iç hizmet ilişkilerinde herhangi bir lisan kullanmaktansa Fransızca kullanmaları konusunda Personel Dairesi uyarılır" denildi.¹²⁷

Osmanlı Bankası Türkçe kullanımını yaygınlaştırdı ve zamanla Türk-İslâm çalışan sayısını da artırdı.¹²⁸

CHF'nin 'Türkçe konuş' operasyonu

'Vatandaş, Türkçe Konuş' kampanyasıyla ilgili CHF İzmir özelindeki faaliyetinin diğer vilâyetlerde de sürdürüldüğünü dikkate almamız halinde, bunun nasıl bir devlet operasyonu olduğu daha net görmek mümkün olacaktır. İzmir'de CHF faaliyeti Museviler arasında Türkçe konuşmakla ilgili neler yapıldığı hakkındadır. Bu faaliyet, istihbarata dayanan bir içeriktedir.

CHF İzmir teşkilatının CHF Kâtibi Umumiliğine cevaben gönderdiği 12 Nisan 1933 tarihli yazısında, Musevi vatandaşlar arasında Türkçe konuşma hareketini tetkik etmek üzere görevlendirilen Necmeddin'in hazırladığı raporun, ekte sunulduğu belirtildi. Bu raporu özetliyorum:

Musevi vatandaşlar arasında Türkçe konuşulmasını sağlamak amacıyla "İzmir'de teşekkül eden komita bir seneden beri" her hafta havralarda, mekteplerde, avukat, doktor, öğretmenlerle, hahambaşı tarafından Türkçe konferanslar verildi. Türkçe konuşmak gayesine bir an evvel ulaşmak için beyannameler, afişler hazırlandı. Musevi münevverlerinin bazıları Halkevimizin muhtelif şubelerine kayıt olduğunu memnuniyetle gördüm. Katıldığım iki konferansta samimiyetle hareket ettiklerine şahit oldum. Bu işin köklü halledilmesi için yapılacaklar, "1- Türk tabiiyetini haiz olan bütün mekteplerde bilhassa ilk mekteplerde umum tedrisatın Türkçe yapılması için kanunî bir mecburiyet [vardır]. 2- Vapur, tren, tramvay, sinema, tiyatro, gazino, bar, park gibi umumî mahallerde Türk tabiiyetini haiz vatandaşların Türkçeden

DÜSTUR, 3. Tertip, cilt: 7. İkinci Tabı, Ankara-1944, sf. 719; *Resmî Ceride*, 22 Nisan 1926, sayı: 353.

127 Osmanlı Bankası Müzesi'nde sergilenen evraklardan, Osmanlı Bankası Genel Müdürlük, sirküler No: 287, 23 Eylül 1925-İstanbul.

128 1920'lerin ikinci yarısında Osmanlı Bankası istihdamındaki değişim sürecini, 4. Bölüm'de '4.4.4- Türk'e 'iş ve aş' başlığı altında inceleyeceğiz. N.O.

başka lisan konuşamayacaklarına dair kati ve cezai ahkâmı havi bir kanun [hazırlanmalıdır]" iki madde halinde önerildi.¹²⁹

Raporda, özel olarak Yahudiler arasındaki faaliyet hakkında bilgi verildi. İzmir'de Musevilerin ismini yazdırmadığı ve '*Türkçe Konuş Komitesi*' kurduğu, bir yıldır istikrarlı faaliyet gösterdiği belirtildi. Ayrıca raporda, cemaat okulları dâhil tüm mekteplerde eğitim dilinin Türkçe olması ve sokakta, çarşıda-pazarda Türkçe'den başka diğer dillerin yasaklanması önerildi.

Raporun üç eki: Ayrıca İzmir CHF'nin genel merkeze gönderdiği raporun üç tane eki vardır. Bunlardan biri, Yardım ve Kardeşlik Cemiyeti ile diğeri, Bene Berit Cemiyeti imzalı ve Mart 1933 tarihli. Türkiye Musevileri olarak "bize yabancı olan İspanyol lisanını konuşuyoruz" ve bunun devamının doğru olmadığı ve güzel Türkçeyi anadil olarak her yerde kullanmak gerektiği vurgulandı. [Türkçe Konuşturma] Komisyon[u] çalışmasının boşa gitmediği Museviler arasında Türkçe konuşma arzusunun arttığı ve herkesin komisyonun yükünü hafifletmeğe çalıştığı belirtildi ve Türkçe konuşması çağrısı yapıldı, aynen aktarıyorum:

"Türkçenin aramızda büsbütün yayılması, yakın zamanda aile dili olabilmesi için hepimiz genç, ihtiyar, erkek, kadın, el birliği ile çalışmalıyız. Hepimizin bundan sonraki parolamız bu olmalıdır: (VATANDAŞ TÜRKÇE KONUŞ). Sağa, sola ve önümüze gelene bu vazifeyi hatırlatmalıyız. Hepimiz bu vazifeyi mukaddes bir borç addetmeliyiz. Ancak bu surede yakın bir atide Türkçe anadilimiz olacak. Duygularla müşterek olduğumuz bütün vatandaşlarımızla dilde de müşterek olmağa muvaffak olacağız. Haydi kardeşlerimiz gayret edelim, daima ve her yerde Türkçe konuşalım."

Diğer eki antetli olup, sayfanın sağında aynen '*BENE BERİT VE YARDIM VE KARDAŞLIK CEMİYETLERİNE MERBUT TÜRKÇE KONUŞTURMA KOMİSYONU*' yazılı olup, Türkçe konuşma çağrısı yapılmaktadır. Metnin sonunda yer alan çağrı şöyledir:

"Aziz kardeşimiz,

Sizden ricamız, bulunduğunuz her yerde hususile mağazanızda gerek müstahdeminize ve gerekse Musevi müşterilerinizle Türkçe konuşmanız ve onları Türkçe konuşturmanızdır. Bu suretle vaki olacak kıymetli yardımınız ile arzu edilen neticeye daha çabuk varılmasına hizmet etmiş olacaksınız.

Bu haklı talebimizi husnü telakki ederek memnuniyet ve iftihar ile tatbik edeceğinizden eminiz. Bundan dolayı evvelen teşekkür eder ve samimi saygılarımızı sunarız efendim."¹³⁰

129 CHF İzmir Halkevi İdare Heyeti antetli kağıtta, Halkevi İdare Heyeti Reisi Avukatın [isim okunmuyor] CHF Katibi Umumiliği Yüksek Makamına gönderdiği 12.4.1933 tarih ve 159 sayılı yazısı ve CHF İzmir Halkevi İdare Heyeti antetli kağıtta, Halkevi İdare Azasının Raporu, BCA-F: 490.01/K: 590, D: 40, S: 1, sf. 7-8

130 BCA-F: 490.01/K: 590, D: 40, S: 1, sf. 9-10.

Diğer üçüncü metin, aynen CÜMHURİYET HALK FIRKASI KÂTİBİ UMUMULUĞU antetli kağıda, CHF Kâtibiumumisi N. Erzincan mebusu imzalı, Halkevi Reisliğine İzmir'e Ankara'dan gönderilen 19.3.1933 tarihli yazısı:

"Geçenlerde Musevi vatandaşlar arasında Türk dili konuşma hareketinin yayılmasına dair kuvvetli bir cereyan başlamıştı. Bu kıvıldaış aynı sıcaklık ve samimiyetini muhafaza ediyor iş'arını rica eder ve sevgilerimi sunarım efendim."¹³¹

CHF'nin İzmir'de Museviler arasında yaptığı 'Vatandaş, Türkçe Konuş!' faaliyeti, pek çok kurumda ve cemaat içinde yapıldığının bir örneğidir. Devlet partisi CHF'nin bu denli ilişki kurduğu bir cemaatin veya kurumun, faaliyeti benimsememesi ve sürdürmemesi mümkün mü?

Devlet, Türkçe konuşmayı cezalandırdı

Devlet, gayri Türk her bireyi Türkçe konuşmaya zorladı. Bunun için kampanyalar düzenledi. Bununla sınırlı kalmadı, açık ve gizli emirlerle tüm devlet görevlisini, herkesi Türkçe konuşmaya mecbur tuttu. Sokakta, çarşıda Türkçe konuşmayan her bir insan cezalandırıldı, her birine para cezası kesildi. Para cezası kesildiğiyle ilgili gazete haberlerini özetliyorum:

0,5-1 lira ceza: Belediyeler, herkesi rahatsız edecek derecede sesle ve yabancı dillerle konuşanları cezalandırmak salâhiyetini haizdirler. Oysa belediyelerin hemen hepsi şimdiye kadar bu salâhiyetlerini kullanmamışlardır. Son günlerde muhtelif vilâyetlerimizdeki belediyeler bu hususta faaliyete geçmişlerdir.

Konya ve Niğde'nin bazı kazalarında Türkçe'den gayri dille konuşan veya muamelesini takib ettirmek isteyenlerden her defasında 50'şer kuruş para cezasına çarptırmaya başlanmıştır.

İzmir İnciraltın'da İspanyol diliyle konuşarak fazla gürültü yapan 100 kişi 1'er lira para cezasıyla tecziye edilmişlerdir.

Aynı ceza, yabancı dillerle tramvaylarda, vapurlarda, hattâ yollarda konuşarak gürültü edenlere de tatbik olunmaktadır.¹³²

Sokaklarda kontrol: Şehrimizin bazı yerlerinde ve ezcümle Beyoğlu, Şişli ve civarında, Feriköy ve Tatavla [Kurtuluş] gibi yerlerde bazı han ve tek tük Türkçe apartmanların kapısına yalnız Rumca ve Fransızca isim yazıldığı şikâyet olunmuş bu suretiyle Türkçe'nin ihmal olduğu görülmüştür.

Aynı semtlerde bazı dükkân ve ticarethanelerin, apartmanların Türkçe isimlerinin de çok bozuk bir imlâ ile yazıldığına tesadüfedilmiştir. Belediye nizamlarına mugayir olan ve milli hislerimizi rencide eden bu hallerin önlenmesi için sıkı bir kontrol yapılacaktır.

131 BCA-F: 490.01/K: 590, D: 40, S: 1, sf. 11.

132 *Son Telgraf*, 28.7.1938, sf. 6; ayrıca, M. Çağatay Okutan, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul-2004, sf. 194.

Her semtteki dükkân, apartman ve ticarethanelerin tabelaları ve levhaları gözden geçirilecek, bozuk imlali veya Türkçe izahatı bulunmayan tabela ve levhalar derhal söktürülerek mütecasirlerinden ceza alınacaktır.¹³³

Yahudilere 1'er lira ceza: İzmir ve Konya'da Türkçe konuşmayanlara 1 lira hafif para cezası verildiğini ve bu arada İzmir'de 100 Yahudinin 1'er lira cezayla tecziye olunduklarını yazmıştık.

Aksaray kazasında bilhassa resmi dairelerde bazı köylerde sakin Kürtlerin Kürtçe konuşmaları nazarı dikkati celbetmiştir. Kaza idare heyeti, resmi dairelerde ve kazada Türkçe'den başka lisanlarla konuşanlardan 10 liradan 50 liraya kadar para cezası alınmasına karar vermiştir.¹³⁴

Bir Yahudi yargılanacak: Bursa'da Kuruçeşme mahallesinde pansiyonda oturmakta olan Orhanlı muallimlerinden Samed, aynı pansiyondaki bazı Musevilerin yüksek sesle İspanyolca konuşmalarına müteessir olarak onlara Türkçe konuşmalarını nazikhâne ihtar etmiştir. Yahudiler'den biri, "Biz adamın ciğerini koparıyoruz" demiştir, Bu 'küstah Yahudi' (haberdeki dil, N.O.), milli hissi rencide ve tehdit ettiği için muhakeme edilecektir.¹³⁵

Her Kürtçe kelimeye 5 kuruş ceza: İsmail Beşikci'nin Türkçe konuşmayana 5 kuruş para cezası verilmesiyle ilgili yorumu şöyledir:

"Kürtlerin köleleştirilmelerine, Kürdistan'ın sömürgeleştirilmesine karşı koyan kurumların başında Kürt dili, Kürt kültürü ve geleneksel Kürt ailesi vardır. O halde Kemalist yönetici kadronun Kürt diline, Kürt kültürüne ve geleneksel Kürt aile yapısına karşı bütün devlet organlarını kullanarak etkin bir mücadele yürütmesi, düşmanca tavırlar alması, Kürtleri daha etkin bir şekilde köleleştirmek, Kürdistan'ı daha etkin bir şekilde sömürgeleştirmek içindir. Bu, köleleştirme ve sömürgeleştirme eylemine karşı koyan muhalefet odaklarının kurulmasını amaçlamaktadır. Kürtçe konuşanların karşısına polis ve jandarmanın ve tahsildarın dikilmesi bunun içindir. Çarşıya, pazara inen köylüden konuştuğu her Kürtçe sözün başına 5 kuruş para cezası alınması ve bu cezanın da polis ve jandarma vasıtasıyla anında tahsil edilmesi bunun içindir."¹³⁶

Devletin, Yahudi'den Kürt'e her birinin dilini kullandığı için bu tarz cezalandırması, şiddetiyle ayağını sokağa atan her insanı korkutmak ve sindirmek

133 *Son Telgraf*, 3.8.1938, sf. 3.

134 *Son Telgraf*, 4.8.1938, sf. 2.

135 *Son Telgraf*, 18.8.1938, sf. 3.

136 İsmail Beşikci, *Kürtlerin Mecburi İskanı*, İsmail Beşikci Vakfı Yayınları, İstanbul-2013, sf. 190. Yıllar sonrasında pek değişen pek bir şey yok. Polis, "Benimle Türkçe konuş", diye bağırıyordu. Mardin'de AKP il binasına yürümek isteyen Barış Anneleri İnsiyatifi üyelerine polis müdahale etti ve yakın mesafeden biber gazı sıktı. Polislerin amiri Kürtçe konuşan kadına, "Benimle Türkçe konuş" dedi. (3.8.2015, t24 sitesi, <http://t24.com.tr/haber/polisin-benimle-kurtce-degil-turkce-konus-dedigi-kadina-biber-gazli-mudahale,305028>)

faaliyetidir. Sokağa attığı adımda vatandaşını korkutan ve sindiren devlet, vatandaşını imha eden devlettir!

3.2.5- 'YURTTA TÜRK, CİHANDA TÜRK'

'Türk vatandaşı' özelinde kültürel-hukuki tanımlamalar, etnik kökeni ve ırkı temeli perdeliyorsa da, aslında Türk-millî devleti icraatı bu türden tereddütü ortadan kaldıracak bir pratiktir.

Böylesi tartışmalı alanlardan biri de 1930'lu yıllarda Türk'le ilgili teorize edilen tarih ve dille ilgili tezlerdir. Anadolu'nun *öz Türk yurdu* olduğu, içerde herkesin resmen Türk ve dilinin Türkçe olduğu/olacağı tezi sonrasında sıra, coğrafyamızı aşmış yer küreye gelmişti. Türk Tarih Tezi¹³⁷ ve Güneş-Dil Teorisi¹³⁸ ile yer kürenin insanların ve dilinin kökeni hakkında iddialar peş peşe sıralandı, dünya insanlığı Türk ve dili de Türkçe kaynaklıydı. Espiri gibi gelebilir, ama tezler analiz edildiğinde ifade edilen budur.

Benzer içerikte açıklamalar devlet-i âlinin tepesinden zaman zaman ifade edilmiştir. Türkçülük politikasının ve icrasının Mustafa Kemal, İsmet İnönü ve Celâl Bayar'dan sonra adı geçen Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, "Tarih bize çok yüksek devirler göstermiştir. Bir zamanlar Türk bütün bir dünyaya hâkim olmuştur. Yarın dahi böyle bir istikbal Türklere mevcuddur [vaat olunmuştur]. Biz tarihin bize verdiği bir vazifeyi yapmakla mükellefiz" demiştir.¹³⁹ Şükrü Kaya, dünyanın geçmişiyile yetinmeyip, yarına bile ipotek koyuyor.

Bildiğim kadarıyla bu tezlerle ilgili ciddi ideolojik analizi ilk yapan sosyal bilimci İsmail Beşikci idi. 1978 yılında yayımlanan *Türk Tarih Tezi, 'Güneş-Dil Teorisi ve Kürt Sorunu* kitabıyla İsmail Beşikci, bu tezlere, Kemalizm'e ve Türk milliyetçiliğine mercek tuttu. Büşra Ersanlı'nın 1992'de yayımlanan *İktidar ve Tarih, Türkiye'de 'Resmî Tarih' Tezinin Oluşumu (1929-1937)* doktora tezi de, resmî tarih söylemine eleştirel yaklaştı.

1930'lu yılların başından itibaren Türk Tarih Tezinin nasıl oluşturulduğunun metinlerini tek tek incelendiğini belirten İsmail Beşikci, bu kitaplarda medeniyetin, kültürün Orta Asya'daki Türk ırkı tarafından yaratıldığı ve dünyaya Türk ırkı tarafından taşındığı ve kök saldıgı iddiasını analiz etti:

İdeoloji eğer Sümerlerin, Etilerin Türk olduklarına inanılmasına karar vermişse, 'bilim adamı' da 'ilmi bir surette' tarihi yeniden inşa ederek, Sümerlerin ve Etilerin Türk olduklarını ispat etmek zorundadır. Burada artık, doğrunun 'hakikatin' ölçütü, olgular değil, ideolojinin bizzat kendisidir. Çünkü resmî

137 Tarih tezinin oluşturulduğu Birinci Türk Tarih Kongresi, Ankara'da 2-11 Temmuz 1932 ve İkinci Türk Tarih Kongresi, İstanbul'da 20-25 Eylül 1937 tarihlerinde yapıldı.

138 Tezin oluşturulduğu Birinci Türk Dil Kurultayı, 26 Eylül-5 Ekim 1932'de İkinci Türk Dil Kurultayı, 18-22 Ağustos 1934'te ve Üçüncü Türk Dil Kurultayı, 24-31 Ağustos 1936'da İstanbul'da yapıldı.

139 *Cumhuriyet*. 12.3.1937, sf. 7.

ideolojiye uygun görüş, 'doğru' bir görüştür, 'hakikat'tır ve aksi yanlıştır.¹⁴⁰

1930'lu yıllarda bu, elbette birden bire ortaya çıkmamıştı. Çünkü öncesinde bunlar İttihat ve Terakki'nin üzerinde durduğu konulardı. İttihat ve Terakki'nin ideologu Ziya Gökalp, 1910 yılından itibaren yayımladığı şiirleriyle bu konuyu işlemişti. *Ergenekon* şiirinde açıkça görüldüğü gibi, Türk ırkının Orta Asya'dan dünyaya yayıldığı, gittiği yerlere kültür ve medeniyet taşıdığı, İttihat ve Terakki'nin ve Ziya Gökalp'in 1908'den itibaren üzerinde durduğu konulardı. Başta Büyük Şef Mustafa Kemal olmak üzere, 1930'lu yıllarda Türk Tarih Tezi'ni geliştirenlerin hemen hemen hepsinin İttihat ve Terakki ile fikir babası Ziya Gökalp arasında organik bir bağ vardır.¹⁴¹

Hedef: Kürtleri asimile etmek

Tezlerin tarihsel derinliğinin İttihat ve Terakki'ye kadar gittiğine dikkat çeken İsmail Beşikci, tezin temel gerekçesini şöyle belirledi:

"Türk Tarih Tezi'nin, en önemli işlevinin Kürt ulusunun asimile edilmesi, köleleştirilmesi, Kürt adının ve Kürdistan adının dillerden ve tarihlerden silinmesi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Fakat burada bile, Türk Tarih Tezi, bilimselliğini ve sahteliğini gizleyememektedir. Bütün dünya medeniyetlerinin Türk ırkı tarafından geliştirilip yayıldığı, bütün dillerin Türk dilinden doğduğunun iddia edildiği yerlerde bile, 'Mezopotamya'ya gelen Türkler kendi dillerini unutarak yerli diller öğrendiler. Çünkü onların efendisi olabilmek için onların dillerini öğrenmek gerekiyordu. Ayrıca yerliler yeni bir dil öğrenecek kadar akıllı değillerdi' denilmektedir."¹⁴²

Etilere ve Sümerlere Türk dendiği ve medeniyetin Türklüğe mal edildiği gibi, resmi devlet ideolojisinin '*Kürt yoktur, herkes Türk'tür*' dediğini belirten İsmail Beşikci, "Kürtlerin bütün dil, kültür, folklor ve tarih zenginlikleri Türklere mal edilmekte, Türklüğün yüceltilmesinde bir araç olarak kullanılmaktadır. Örneğin Kürt komutanı olarak bilinen Selahattin Eyyubi'nin Haçlı Seferlerinde gösterdiği başarılar Türklüğe mal edilmektedir" yorumunu yaptı.¹⁴³

İsmail Beşikci, sosyal bilimci olarak bu alandaki bilimsel çalışmaları dikkate alarak, Türk Tarih Tezine yaptığı itirazları şöyle sıraladı:

1. Türk Tarih Tezi'nin en önemli işlevi Kürtlerin asimile edilmesidir.
2. Orta Asya'da milattan önce iç denizin kuruması diye bir olay yoktur.

140 İsmail Beşikci, *Türk Tarih Tezi, 'Güneş-Dil Teorisi' ve Kürt Sorunu*, İsmail Beşikci Vakfı Yayınları, İstanbul-2013, sf. 19-41.

141 İsmail Beşikci, *age*, sf. 42-44.

142 İsmail Beşikci, *age*, sf. 85.

143 İsmail Beşikci, *age*, sf. 111.

3. Orta Asya denilen mıntıkanın tarihten önceki devirlerde meskûn bir yer olduğu sabit değildir.
4. Türk ırkının Aryen kavimlerle hiçbir ilişkisi yoktur. Türk dili de Ural-Altay dillerindendir.
5. Türklerin Çin'e medeniyet götürmeleri mümkün değildir.
6. Sümerlerin, Etilerin, öteki Ön Asya kavimlerinin Türklükle hiçbir ilişkisi yoktur.
7. Türklerin Anadolu'ya gelişi MS 10-11. yüzyıla rastlamaktadır. Ön Asya'da Türk izi yoktur.
8. Avrupa'nın yerli ahalisi Avrupa kökenlidir. Hunların, Türklerin ve Moğolların Avrupa'yı istilası 5-6. yüzyılda gerçekleşmiştir.
9. "Brakisefal ırkın vatanının Orta Asya sayılması ve ırkı bir nişane olarak da kafanın kısalığının esas olarak alınması keyfi bir şeydir. Zira Avrupa'nın Türk olmayan halkları, yerli halkları, Alsaslar, Bav- yeralılar ve Bretonlar da brakisefaldir."¹⁴⁴

İsmail Beşikci, Kürtlere yönelik asimilasyon politikasının yoğunlaştırıldığı dönemde, Türk Tarih Tezi'nin gündeme getirilmesinin bir tesadüf olmadığını ifade etti. Birbiriyle ilişkilendirildi ve Türk Tarih Tezi'nin temellerinin sahteliği üzerinde durularak, asıl hedeflenenin Kürtlerin asimile edilmesi olduğu tespiti yapıldı.

Kemalizm ve tarih

Büşra Ersanlı'nın doktora tezinde, 1930'lar dünyasıyla ilgili analizini şöyle özetlemek mümkündür:

Türk milliyetçiliğinin zirve yaptığı 1930'lar, CHP kendisini devlet partisi olarak ilân etmiş ve İtalyan ve Alman devletlerinin faşizme dayanan 'güçlü' milliyetçiliği Türkiye'deki tek-parti rejimi için de meşruluk kaynağı oluşturmuştu. Böylesi siyasal koşullarda Türk Tarih Tezi, 1932'deki kongrede oluştu ve hemen hemen hiçbir tartışmanın olmadığı 1937'deki 2'nci kongrede de tezin kati zaferi tescil edildi.

Tarih teziyle söz konusu olan, Kemalist 'devrim'in kültür cephesi olması hasebiyle, siyasal iktidarla sınırlı bir tarih anlayışının meşruluğunu sağlamıştır. Bu dönemdeki Osmanlı tarih yazıcılığının, Cumhuriyet tarihçiliğine doğrudan yansıyan en önemli özelliği tarihin *siyasal meşruluk* için yazılmış olmasıdır. 1932'deki Birinci Tarih Kongresinde, ilk bakışta demokratik bir atmosferin gerçekleştirildiği izlenimi doğabilir. Fakat baştan sona tek bir fikir meşruluk kazanmış ve hüküm sürmüştür. Güçlü bir biçimde dile getirilmeyen eleştiriler ve görüşler, siyasi önderler ve onların tarihçileri tarafından, talihsiz iddialar olarak değerlendirildi. Tarih tezine, yeni bir '*sivil din*' oluşturmak şeklinde yaklaşıldı. Afet İnan'ın çalışmaları esas olarak, "Tarih Tezi"ni kuvvetlendirecek

144 İsmail Beşikci, *age*, sf. 99.

gerekli verileri elde etmek ve büyük bir çoğunluğu Türklerden oluşan topluma hızlı bir kimlik kazandırmak” gibi tek bir hedefe yönelmiştir.¹⁴⁵

Tarih Kongresi'nin birinci ile ikincisi arasında en önemli farklılık, birincisinde var olan tartışma ortamının, ikincisinde tamamen ortadan kalkmış olduğunu vurgulayan Büşra Ersanlı, mukayesesini sürdürdü. Bu olgunun yorumu iki yönlü olabilir: 1- Tarih Tezi mutlak bir zaferle sonuçlanmıştır. 2- Tarih Kurumu'nun üyeleri siyasi önderliğin 'bilimselciliğine' karşı yeterince donanımlı değildi.

İkinci kongrenin siyasi yönlendirilişi, birinci kongreden daha güçlüydü. Çünkü bu dönem içinde tek parti rejimi daha da pekiştirilmişti. Partinin anladığı 'bilimsellik' tarihe bir tanıklık rolü oynamak ve bu tanıklık üzerinde tek hâkim olabilmektir. Tarih, vatandaşı eğitici bir rol üstlenmişti ve aslında bu eğilim birinci kongrede başlamıştı. Tarih tezinin savunucuları, ulusal açıdan kendine güven duygusunun esasını tarih öncesi Türklerin maddi kalıntılarıyla yani Anadolu topraklarında çıkarılan kalıntılarla özdeş görüyorlardı.

Siyasi önderler sadece tarihin konusunu ve yönünü değil akademik koşullarını da belirlemişlerdi ve bu dönemin tarihçileri tarih çalışmalarına önderlik edememişlerdi. Zaten tarihçilerin çoğu da siyaset adamıydı veya atanmış okul ve üniversite hocalarıydı. Gene de arkeoloji çalışmaları, bazı genç tarihçilerin uzmanlaşmasına yardımcı oldu. Türk Tarih Tezi, Türk tarih düşüncesinde bir devamlılık bir istikrar yaratamamış buna karşılık, ideolojisi ne olursa olsun yürürlükteki siyasal iktidarın kısa vadeli amaçları için bir araç haline getirilmiştir.¹⁴⁶

Tarih tezini, tarih anlayışı ve yazım geleneği açısından değerlendiren Büşra Ersanlı, “Kemalist tarih anlayışı, yüzyılın başında siyasal ve askeri yenilgiye uğramış ancak varlığını sürdürmek isteyen bir halkın acil bir kimliğe sahip olmasını hedefleyen siyasal bir yatırımdı” dedi ve Türk Tarih Tezinin güçlü bir tarih yazımı geleneği yaratamadığını belirtti.¹⁴⁷

Güneş-Dil, doğdu ve battı

Dünya tarihi ve medeniyetine Türklerin kaynaklık ettiği tezinin bir benzeri de Türk dili için oluşturuldu. Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri Necmi Dilmen, Türk dilini inceledi ve doğanın kaynak ve sembollerini de kullanarak Güneş-Dil Teorisini netleştirdi¹⁴⁸ ve tezin tanımlamasını da şöyle yaptı:

“Türk Tarih Kurumu tarafından büyük bir kuvvetle ortaya konmuş bulunan, Türk Tarih Tezi dünya neolitik kültürünün Orta Asya'daki brakisefal Türk uruğunun malı olduğunu, bu kültürün türlü göç yolları ile Şarkî Asya'ya, Amerika'ya, Hint'e, İran Yaylasına, Mezopotamya ova-

145 Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih, Türkiye'de 'Resmî Tarih' Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İletişim Yayınları, İstanbul-2003, sf. 190, 14-16, 67, 143-145, 151.

146 Büşra Ersanlı, *age*, sf. 225-229, 232.

147 Büşra Ersanlı, *age*, sf. 245-246.

148 Büşra Ersanlı, *age*, sf. 206.

larına, Ön Asya'ya, Fenike'ye, Mısır'a ve Şimali Afrika'ya, Ural ve Volga kıyılarından Tuna, Vistül, Ren boylarına ve Atlas Okyanusu yakalarına yayıldığını ispat ediyordu. O halde dil çalışmalarında, bu yeni buluşlardan hareket ederek, dünyaya ilk yayılan ve kültür götüren Türk göçleri ile birlikte her yere tohum eken Türk kültür dili varlığının araştırması gerekti. Bu gerekliliğin önünde kalan ve Türk milletinin yüce dehasından ilham alan Türk Dil Kurumu geçen yılsonlarına doğru kendisinin ve milletinin tarihine onur verecek yeni buluşla akademik dil çalışmaları sahasına atıldı. Bu yeni buluşa 'Güneş-Dil Teorisi' diyoruz [...] Güneş-Dil Teorisinin temel iddiası ise, bütün kültür dillerine kaynaklık eden dilin Türk dili kökleri olduğudur."¹⁴⁹

Necmi Dilmen'den evvel Birinci Türk Tarih Kongresi'nde Afet [İnan] tebliğinde açıkladı:

"Arî denilen dillerin temelinde Hintçe ve Persçenin, mahdud kelimelerinden ziyade, Türk dili köklerini aramak, mühim olduğu kanaatındayım. Bundan çıkacak hakikat, behemchal hayreti mucip olacaktır. Bu büyük meselenin aydınlatılması ancak yüksek Türk üstatlarımızdan beklenebilir."¹⁵⁰

Güneş-Dil Teorisi, Türk Tarih Tezi'ne paralel olarak ortaya atıldığını belirten İsmail Beşikci'nin bununla ilgili analizi şöyledir:

"Türk Tarih Tezi'ne göre, bütün dünya medeniyetlerinin kaynağı Orta Asya'dır. Ve medeniyetler, Orta Asya'dan Türkler tarafından yayılmıştır. Bütün bu medeniyetleri yaratan ve taşıyan Türkler olduğuna göre, bütün dünya dillerine kaynaklık eden dilin Türkçe olması çok doğaldır. Güneş-Dil Teorisi bunun gereği olarak ortaya atılmıştır [...] Türk Tarih Tezi doğrulandığı, ispat edildiği kabul edildiğinden, Güneş-Dil Teorisi de doğru sayılmaktadır. Bu bakımdan Güneş-Dil Teorisi sadece, Türk ırkı ile ilgili değil, bütün beşeriyet ile ilgilidir. Hem de beşerin sadece dil tarihini değil, bütün tefekkür tarihini de anlatacak, aydınlatacak bir ışık olarak kabul edilmektedir."¹⁵¹

Bu kadar önemle sunulan Güneş-Dil Teorisi'nin ömrü çabuk doldu ve Atatürk'ün ölümünden sonra, Türk Dil Kurumu Belleten'i Güneş-Dil Teorisi ile ilgili makaleleri rafa kaldırdı.¹⁵² Diğer bir deyişle Güneş-Dil doğdu ve battı.

149 Üçüncü Türk Dil Kurultayı, sf. 8-9, 56-72, aktaran, İsmail Beşikci, *age*, sf. 139, 143.

150 *Birinci Türk Tarih Kongresi*, Ankara: 2-11 Temmuz 1932, Türk Tarih Kurumu, Ankara-2010, sf. 40.

151 İsmail Beşikci, *age*, sf. 140, 144.

152 Zafer Toprak, *Antropolojik Dilbilim, Dil Devrimi ve Sadri Maksudi*, makalesi, Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e, Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul-2012, sf. 511.

Resmi ideolojinin kaynağı

Türk Tarih Tezini ve Güneş-Dil Teorisini resmi ideolojinin temel dayanağı olarak nitelendiren İsmail Beşikci'nin bu konuyla ilgili değerlendirmesini özetliyorum:

- Türk Tarih Tezini ve Güneş-Dil Teorisi, asırlarca ihmal edilmiş ve horlanmış Türk ulusuna moral vermek, onun aslında 'ne kadar asil, yüksek, eski, köklü bir millet' olduğunu ispat etmeye çalışmaktır.¹⁵³
- Türk tarih kongrelerinde olduğu gibi Türk Dil Kurultayı'nda da 'herkesin Türk olduğu' dolayısıyla Kürt diye bilinen bir kavimin mevcut olmadığı sık sık tekrarlandı ve horlandı.¹⁵⁴
- Kemalist ideolojinin iki önemli kurumu Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu olup, iki önemli unsuru da Türk Tarih Tezi ile Güneş-Dil Teorisidir. Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi'ne göre "herkesin Türk olduğu, Türklüğünden mutlu olduğu, Kürt olarak anılan bir milletin, Kürtçe olarak bilinen bir dilin olmadığı" ileri sürülmektedir. Kürtçe diye bir dil mevcut değilse, neden Kürtçe konuşmak yasaklanmakta ve Kürtçe konuşanlar cezalandırılmaktadır?¹⁵⁵
- Kürt ulus sorununu programlaştırmayan, hiçbir hareket Türkiye'nin demokratlaştırılmasına katkıda bulunamaz. Kürt millet sorununu yok farz edilerek, demokrasi mücadelesi verilemez ve düşünce özgürlüğü savunulamaz.¹⁵⁶
- Resmi ideoloji, Kürt diye bilinen bir halkın mevcut olmadığını belirttikten sonra, Kürtlerin zaten köle bir millet olduğunu, tarihte hiçbir zaman bir devlet kuramadıklarını, daima başkasına bağımlı yaşadıklarını da ifade etmektedir. Kürtçe diye bir dilin olmadığı, bunun 'dağlı Türkler'in konuştuğu bir Türk lehçesi olduğu' iddia edildi. Bütün bunlar Kürtlerin, Türkleştirilmesini sağlamayı amaçlamaktadır.¹⁵⁷
- Resmi devlet ideolojisi gereği, "Türkiye'de yaşayan herkes soyca Türk olduğu, Türk dili ve kültürünün dışında bir dil ve kültürün bulunmadığı ifade edilerek, Kürt ulusuna ait toprakların Türklere ait olduğu; yer altı ve yerüstü kaynaklarına Türklerin sahip olduğu ileri sürülmüştür."¹⁵⁸
- Resmi ideolojiye karşı olanların veya karşı olma potansiyeli taşıyan unsurların, sistematik yollardan ayıklanmalarından sonra geriye kalanlar arasında, resmi ideolojiyi savunma ve yaygınlaştırma yolunda en elverişli olan unsurlar seçilmiştir.¹⁵⁹

153 İsmail Beşikci, *age*, sf. 154.

154 İsmail Beşikci, *age*, sf. 157.

155 İsmail Beşikci, *age*, sf. 167-168.

156 İsmail Beşikci, *age*, sf. 205, 208.

157 İsmail Beşikci, *age*, sf. 72-74.

158 İsmail Beşikci, *Kürtlerin Mecburi İskanı*, İsmail Beşikci Vakfı Yayınları, İstanbul-2013, sf. 17.

159 İsmail Beşikci, *age*, sf. 48.

Kürt sorunu elbette önemli ve bu tespitler yerinde olup, ama öncesinde 1914-1923 döneminde Hristiyan iki millet Ermeni ve Rumların Anadolu'dan temizlemesinin üzerine Kürtlerin Türkleştirilmesinin bina edildiğini de hatırlamak ve hatırlatmak gerektir.

Anadolu tarihinin Türklüğünü yeterli bulmayıp, dünyanın medeniyet ile kültürünün Türklüğünü tanımlayan Türk Tarih Tezi'ni, alternatif aydınlanma anlayışının ürünü olarak ortaya çıktığı ve çağdaşlığa açılım özlemi olduğu ve hatta Türk Tarih Tezi'nin özünde devrim niteliği taşıdığı tezi¹⁶⁰ en hafifinden gülünç iddiadır.

3.3- TÜRK'SEN VATANDAŞSIN

Devletin 1908'den günümüze tasarladığı vatandaş profilinde temel hedefi, Türk-millî devlet anlayışını içselleştirmesiydi. Bu temelde devlet faaliyeti olarak, 'vatandaş üretimi' amaçlanmıştı. Türk Nüfus Mühendisliği Projesine göre nüfusun tasarımı, gayri Türk ve gayri Sünni İslâm milletinden insanlar, milleten Türk ve dinen Sünni-İslâm vatandaş resmi kalıba sokuldu.

Bu, Ermeni soykırımından 2016'da Sur ve Cizre kuşatmasına, can ve mal güvenliğinin imhasıydı. Resmi vatandaş üretiminin sonucu olarak her dönem sokaklar, kendini devletin egemen zihniyetiyle özdeşleştiren 'sivil görevlilerin' saldırı alanıydı. Bu anlamda faşizm, merkezde ve sokaklarda birlikte üretildi ve 'millî birlik' kültü haline getirildi. Her milliyetçilikte var olan faşizmle arasındaki ince çizgi, kanlı pratiğin sonucu olarak Türk milliyetçiliğinde yok edildi. Hatta milliyetçiliğin ırkçı boyutunun faşizm olduğu gerçeğine göre, şunu söylemek mümkündür: Türk milliyetçiliği faşizmi içselleştirmişti ya da Türk milliyetçiliği faşizmle mayalanmıştı. Vatandaşlığı devletle kişi arasındaki karşılıklı hak, görev ve sorumluluk ilişkilerini belirleyen hukuksal bağ¹⁶¹ tanımı, Türkiye pratiğinde asimilasyon ve imhadır.

Resmi tanımlamayla "Türk vatandaşı" devletin 'ötekisi'nin kimliğinin tasfiyesiyle ürettiği 'resmi birey'dir. 'Millî birlik' kültüyle 'resmi birey' vatandaş ilişkisi karşılıklı etkileşimle bugüne kadar gelindi.

Yine sırf hukuki tanımlamaya dönecek olursak, bir kişi, doğduğu ülkenin uyruğuna 'doğum yeri ilkesine (toprak esası-jus soli)' ya da kişinin anasının veya babasının uyruğuna 'kan bağına ilkesine (kan esası-jus sanguinis)' göre vatandaşlığı kazandı.¹⁶² Hayatın gerçekliği, bu tanımlama kadar kolayca olmamaktadır. Bir kimseyi vatandaşlığa alırken, 'kan esası' gibi faktörü esas almak anlaşılabilir bir durumdur. Anlaşılmaz olan, içeride bizzat vatandaşın olanı, 'ırkdaş ve kandaş' yapma yani kimliğini yok etme ve resmi kimlik dayatma halidir. Resmi 'tek' kimlik dayatması, dün de bugün de bu toprağın huzursuzluğunun temel kaynağıdır!

160 Zafar Toprak'ın iki makalesi, Zafar Toprak, *age*, sf. 204, 371.

161 Rona Aybay, *Vatandaşlık Hukuku*, 3. baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul-2008. sf. 4.

162 Rona Aybay, *age*, sf. 25-26.

Vatandaşlığın temel mevzuatı anayasadır.

Araştırma dönemi itibariyle 1960 öncesi iki anayasada vatandaşlıkla ilgili yapılan tanımlama, *Osmanlı* ve *Türk* idi. 1876 Anayasasında, Devleti Osmaniye tabiiyetinde bulunan herkese Osmanlı (madde 8) ve 1924 Anayasasında da Türkiye'de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese 'Türk' (madde 88) denildi.¹⁶³ 1921 Anayasası'nda vatandaşa yönelik bir tanımlama bulunmamaktaydı.

Osmanlı'da millet ve din ayrımı yapılmadan herkese *Osmanlı* üst kimliği tanımı, Cumhuriyet'te *Türk*'tü. Türk, ırkı bir temelinin varlığı ve devlet-birey hukuki ilişkisinin buna göre belirlenmesi bugüne gelen sorunların temel kaynağını oluşturduğu için toplumsal huzur sağlanamadı! Türk, diğer milletlerden ve Sünni İslâm olmayan diğer milletten insanlar için 'tek' kimlikli bir dayatmaydı. Bu gerçeğin yani etnik kimlik olmadığının aksini iddia etmek¹⁶⁴ Ermeni soykırımından bugüne Kürt ile Alevi-Kızılbaş sorununa kanlı tarihi görmezden gelmektir.

1932 yılında Başvekil İsmet Ankara Hukuk Fakültesinin 5. sene mezunlarına diploma verilmesi münasebetiyle yaptığı konuşmada, '*Türk vatandaşı*' tanımı üzerinde durdu:

"Türk vatandaşı kimdir?

Devletin resmi kanunları ile Türk milliyetçisine, Türk vatandaşına verdiği tarifte biz hakikaten, cidden samimiyiz.

Türk milliyetçisi ve Türk vatandaşı olmak için bu memlekette yaşayan herhangi bir fertten anormal bir şey istemiyoruz.

Türk olmayı sevmek ve Türk olmayı kabul etmek, Türk milletine mensup olmanın verdiği bütün haklara malik olmak için kâfidir.

Kanuni vaziyet böyledir, iç yüzümüzde de samimi olan kanaatimiz ve vaziyetimiz böyledir."¹⁶⁵

Başvekil İsmet, güzel belli sıfatların ardından net söylediği, '*Türk olmayı kabul etmek*' olmaktadır. Bu, "*kendimillet tarihi ve dilini unut, milletini Türk ve dilini Türkçe ve dinini Sünni İslâm yap*" demek olduğu için geçmiş asırlık pratik kanlı olmuştur. İlkokulda ders kitabında Türk milleti için yapılan tanımlama da, bir anlamda kanlı pratiğin itirafıdır. 1939'da ilkokul 4. sınıfta okutulan *Yurtbilgisi Dersleri* kitabında, Türk milleti tanımında kan birliğine dikkat çekildi:

"Türk yurdu üzerinde yaşayan bizler, hep bu güzel dille konuşup anlaşıyoruz. Sonsuz sevincimizi, derin yasımızı hep bu dille paylaşıyoruz.

163 Prof. Dr. Suna Kili-Prof. Dr. A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, sf. 32. 128.

164 Dr. Hatice Güzel Mumyılmaz, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Vatandaşlık, (Masuniyet, Sadakat, Eşitlik, Türklük ve Türk Vatandaşlığı)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul-2013, sf. 211.

165 İdare. İkinciteçrin 1932, sayı: 56, sf. 1222.

Ah ne tatlı, ne sevimli dildir Türkçemiz! Türk Yurdu üzerinde yaşayan, Türk diliyle konuşan ve Türk kanını taşıyan insanların birliğine Türk Milleti denir.”¹⁶⁶

“Türk milleti kimdir?” sorusuna verilen cevap, Türkçe konuşmak ve Türk kanını taşımaktır. Türkçe konuşmuyor, Türk kanı da taşııyorsanız, Türk milletinden değilsin demektir.¹⁶⁷ Böylece vatandaşın resmi adı Türk de olduğuna göre, vatandaş da değilsin denmektedir.

1920’lerin başında Anadolu’nun Hristiyan ve İslâm ahalisine bakışta İslâm vatandaşken, Hristiyan ise sadece bir unsurdur. Bu, 1920’lerin ilk yarısından itibaren vatandaş tanımında dini faktör kullanılırsa da ‘Türk’ öne çıkacaktır.

Meclis’te 1 Mayıs 1920’de hükümet teşkilatıyla ilgili müzakerede Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal konuşmasını Türkler özelinde yoğunlaştırması üzerine Sivas Mebusu Emir, “Rica ederim ki, yalnız Türklük namını istimal etmeyelim. Çünkü Türklük namına biz buraya cem olmadık. Rica ederim yalnız Türkler değil, Müslümanlar demek, hattâ Osmanlı demek kâfidir, efendim (İslâm deniliyor, sadaları)” diye uyardı. BMM Reisi ve Ankara Mebusu Mustafa Kemal, söz aldı:

“Burada maksad olan ve Meclisi Âlinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkes değildir, yalnız Kürd değildir, yalnız Lâz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasırı İslâmiyedir, samimî bir mecmuadır [toplamdır]. Binaenaleyh, bu Heyeti Âliyenin temsil ettiği hukukunu, hayatını, şeref ve şanını kurtarmak için azmettiğimiz emeller, yalnız bir unsuru İslâma munhasır değildir. Anasırı İslâmiyeden mürekkep bir kitleye aittir. Bunun böyle olduğunu hepimiz biliriz [...] Binaenaleyh, menafimiz müşterektir. Tahlisine [kurtarılmasına] azmettiğimiz vahdet, yalnız Türk, yalnız Çerkes değil, hepsinden memzuç [karıştırılmış] bir unsuru İslâmdır. Bunun böyle telâkkisini ve suitefehhümata [kabul edilmesini ve kötü anlayışa] meydan verilmemesini rica ediyorum.”¹⁶⁸

BMM Reisi Mustafa Kemal bu düşüncesini, 3 Temmuz 1920’deki gizli celsede de tekrar edecek, “Bizce kat’i olarak muayyen olan bir şey varsa o da hududu milli dahilinde Kürt, Türk, Lâz, Çerkes vesair bütün İslâm unsurları

166 Füsün Üstel, “Makbul Vatandaş”ın Peşinde, *II Meşrutîye’den Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, 5. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2011, sf. 171-172.

167 Vatandaşlık süreci ve ders kitaplarında vatandaşlık hakkında iki çalışma: Füsün Üstel, analizini devletin ders kitabında dayandırma ve buna eleştirel yaklaşım içindeyken, Dr. Hatice Güzel Mumyılmaz ise, madem Türk’ün egemenliğindesin Türk olacaksın tavrında resmi söylemi esas almıştır. Bakınız, Füsün Üstel, “Makbul Vatandaş”ın Peşinde, *II Meşrutîye’den Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, 5. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2011; Dr. Hatice Güzel Mumyılmaz, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Vatandaşlık, (Masuniyet, Sadakat, Ejitlik, Türklük ve Türk Vatandaşlığı)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul-2013.

168 *TBMMZC*, I/1-1.5.1336 (1920), sf. 164-165.

müşterekül menfaadır. Beraber çalışmaya karar vermişlerdir. Yoksa hiçbir vakit başka bir noktai nazar yoktur; arzuyu vicdanî ile uhuvvetkârane ve dindaranane bir vahdet [kardeşliğe ve dindarlığa dayanan bir bütünlük] vardır” diyecektir.¹⁶⁹

İslâm'ı esas alan söylem, Hristiyan'ı dahi dikkate aldığına da esas olarak aynen sürdürülmüştür. BMM Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal, 19 Eylül 1921'deki beyanatında, '*anasırı Hristiyan ve İslâm vatandaşı*' söylemi dikkat çekicidir:

“Hükümetimizin ve milletimizin anasırı Hristiyanıyeye karşı âdilâne bir surette hareket etmesi, anavatanımız icabatından ve dinimiz muk-taziyatındandır [gereğidir]. Hakikaten Hristiyanlara âdilâne muamele edildiğine en büyük delil, memleketimizin her noktasında en ufak köyünde bile anasırı Hristiyanenin Müslümanlardan ziyade huzur ve refaha ve servete malik olmalıdır. Eğer bunlar hakkında zulüm ile gasıp ile adaletsizce muamele edilmiş bulunsaydı, bittabi bugünkü hal ve vaziyette bulunmamaları lazımdı. Binaenaleyh bunun için başka bir delil ve esbap serdine lüzum görmüyorum. Fakat bu anasırı Hristiyaneden haricin teşvikatiyle veyahut ekmeğini yediği toprağa nankörlük ederek, mevcudiyeti milliyemizi ızrar etmek [zarar vermek], ihlâl etmek teşebbüsatında bulunacakların fenalıklarına sed çakmak pak tabii ve zaruridir. Binaenaleyh bundan dolayı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini tahtie etmek [yanlışını çıkarmak] hiç kimsenin hakkı değildir [...] Anasırı Hristiyanıyeden olanların İslâm vatandaşlarından bir farkı yoktur. Aynı hukuka maliktir ve malik kalacaktır... Efendiler bütün cihan bil-melidir ki: Türk halkı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, uşak muamelesine tahammül edemez.”¹⁷⁰

Mustafa Kemal, Hristiyan ile İslâm'ı farklı nitelendirmeyi 1 Mart 1922'deki konuşmasında da tekrar etmiş olup, Türkiye halkına dâhil bulunan anasırı Hristiyanıye ve İslâm ahali ifadesini kullanmıştır.¹⁷¹ Bütünlüklü ve kapsayıcı bir bakış yoktur. BMM Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal'in alıntıladığım konuşmasını özetliyorum:

- Burada maksad olan ve Meclisi Âlinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkes değildir, yalnız Kürd değildir, yalnız Lâz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasırı İslâmiyedir.
- Her İslâm unsuru, müşterek vatandaşımızdır.
- İslâmın her unsuru birbirine saygılıdır, her türlü hukukunu kabul eder.
- Kurtarılmasına azmettiğimiz birlik, yalnız Türk, yalnız Çerkes değil, hepsinin karışımı İslâm unsurudur.

169 TBMM GCZ, 1-3.7.1336 (1920), sf. 73.

170 TBMM ZC, 1/12-19.9.1337 (1921), sf. 261-262.

171 TBMM ZC, 1/18-1.3.1338 (1922), sf. 3.

- Milli hudutlarımız dâhilinde Kürt, Türk, Lâz, Çerkes vesair bütün İslâm unsurları birlikte olmaya karar vermişlerdir.
- Hükümetimiz ve milletimiz, anasırı Hristiyanıyeye adil bir şekilde hareket etti.
- “Anasırı Hristiyanıyeden olanların İslâm vatandaşlarından bir farkı yoktur.”

Anadolu'daki Hristiyan ve İslâm ahaliye bütünlüklü ve eşit gözle bakılmıyor. 'Anasırı Hristiyan ve İslâm vatandaşı' birlikte kullanılarak, ayrımcılık yapılmıştır. Hristiyan unsur, İslâmsa vatandaşdır! Türk ve Sünni İslâm için 'yerli ve milli' tanımını bunun için yapılmıştır!

3.3.1- 'KANDAŞ VE İSLÂM' MUHACİRLER

Hristiyan unsur ve İslâm vatandaşı bakışı temelinde, 'öteki'leştirme zihniyeti hep vardı. Çok milletli ve çok dinli Türkiye'de resmi kimlik tanımı Türk milleti olarak belirlenmesinin temelinde, *'ırki ve kan'*a dayalı bir yaklaşımın sonucudur ki, 'öteki'leştirmeyi içselleştirmiştir. Türk millî devleti inşası 1910'lardan itibaren sürdürüldü ve 1920'lerde uluslararası düzeyde kimliğinin kabulüyle, 'öteki'lerine yönelik tasfiye programını icra ede geldi. İçeride böylesine bir netleşme, dışarı ilişkisine de yansdı. Dışarıdan nüfus ithal politikasının yoğunlaştırıldığı 1930'larda, vatandaşlık işlemlerinde neyin esas alınacağına açıklık getirildi:

“Yabancı memleketlerden Türkiye'ye gerek pasaportla ve gerek kaçak olarak iltica ve hicret eden Türk ırk ve harsına mensup kimselerin, vatandaşlık muamelelerinin ikmaline kadar 2007 numaralı [ve 11.6.1932 tarihli Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında] kanunla, [18.3.1924 tarihli ve 442 sayılı] Köy Kanunundan istisnaen ve 885 sayılı İskân Kanununa göre huduttan kabul edildikleri tarihten itibaren küçük san'atlerle iştigallerine ve köylerde oturup çalışmalarına müsaade olunması, Dahiliye Vekilliğinin 25.7.933 tarih ve 3513/1125 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 13.11.1933 toplanışında kabul olunmuştur.”¹⁷²

Kararnamede, yabancı memlekettten gelen '*Türk ırk ve harsına mensup kimselerin*' vatandaşlık işlemleri tamamlanıncaya kadar bazı kanun hükümleri istisna tutularak sanatla uğraşmalarına ve bir köyde çalışmalarına müsaade edileceği ifade edilmektedir. Kararnamede, Türk ırk ve harsına mensup olmayan kimseler hakkında bir hüküm bulunmamaktadır. Bu, tamimde netleştiriliyor. İlgili kararname hükümleri dikkate alınarak Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü'nün vilâyetlere gönderdiği 4 Aralık 1933 tarihli tamimiyle 'kandaş'a şöyle açıklık getirildi:

172 13.11.1933 tarih ve 15316 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 41, D: 82, S: 14.

13 Kasım 1933 tarihli kararname, yabancı memleketlerden Türkiye'ye pasaportlu ya da kaçak gelen "*Türk ırk ve harsına mensup kimselerin*" ilgili kanun gereği oturup çalışmalarına müsaade edilmesi hakkındadır. "Türk ırk ve harsına mensup kimseler hakkında bu kararname mucibince muamele yapılması ve kandaşımız olmayan kimselerin" yurttaşlığımıza alınma dileğinde bulunsalar dahi dilekleri İcra Vekilleri Heyetince [hükümetçe] kabul edilmeyecekti.¹⁷³

Kararnamede "Türk ırk ve harsına mensup kimseler'e, tamimde '*kandaşımız*' denildi. Kararname ve tamimde ortak hüküm, vatandaşlığa alınacaklarda öncelik '*kandaşımız*' muhacirlerdir ve bunların çalışmasına müsaade edilecektir. 12 gün sonra bir başka tamimle de yeniden '*kandaşlık ve Müslümanlık*' tanımı üzerinde duruldu. Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü'nün vilâyetlere gönderdiği 16.12.1933 tarihli genelgesini özetliyorum:

Romanya'dan, Bulgaristan'dan, Yugoslavya'dan, Rusya'dan, İran'dan, Suriye'den, Irak'tan, Adalar'dan gerek pasaportla gerekse kaçak olarak gelen Türk ırkına mensup [kandaş] muhacir ve mültecilerden 5 sene oturma müddetini doldurmadan yurttaşlığımıza alınmasını isteyen kimseler hakkında 1312 sayılı Vatandaşlık Kanunu ve bu konuyla ilgili yazışmalara ve tahkikata göre işlemleri tamamlanacaktır. Hazırlanan listeler vilâyetin mütealasıyla birlikte vekâlete gönderilecektir. "Kanca Türk olmıyan ve Türk harsına [İslâma] mensup sayılan Pomak, Boşnak, Gürcü, Çerkes, Kara Papak, Lezgi bulunmıyanlar [olanlar] ile Müslümanlardan Türkiye'ye geldikleri tarih beş seneyi geçenlerin, Arnavut ırk veya tebaasından bulunanların" Bulgaristan ile Yunanistan Garbi Trakyası'na mensup halkın listeleri eskiden olduğu gibi tahkikat evrakıyla birlikte vekâlete yollanacaktır. Buna göre muamelenin yapılması için valilerin bizzat alâkadar olacaktır.¹⁷⁴

Tamim ekinde *Müracaat Formu* var. Formda, isim, baba ve ana adı, doğum yeri ve tarihi ile 'Asli tabiiyeti' ve 'İrki' ve 'Dini' gibi sorular ile 'Düşünceler' kısmı vardı. Anlaşılan '*Müracaat Formu*', muhacirin hem Türk ırkından veya kandaş olup olmadığı hem de Müslüman olduğu da öğrenilecek şekilde hazırlanmıştı.

Tamimle vatandaşlığa alınacaklarda '*kandaşlık ile İslâm*' meselesi netleştiriliyor:

- Türk ırkına mensup [kandaş] muhacir ve mültecilerin 5 senelik zamanı doldurmadan isteyeninin vatandaşlığa alınması hakkında mevzuat gereği işlem yapılacaktır.
- "Kanca Türk olmıyan ve Türk harsına [İslâma] mensup sayılan" Pomak, Boşnak, Gürcü, Çerkes, Kara Papak, Lezgi ile Müslümanlardan beş yıldır Türkiye'de bulunan Arnavut ırk veya tebaasından bulunanlarla, Bulgaristan ile Yunanistan Garbi Trakyası'na mensup halkın listeleri ve evrakı vekâlete gönderilecektir.

173 Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü Şube II'nin 4.12.1933 tarih ve 12197/3702 sayılı tamimi, *İdare*, İkincikânin [Ocak] 1934, sayı:70, sf. 86-87.

174 Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü Şube II'nin 16.12.1933 tarih ve 13062/3939 sayılı tamimi, *İdare*, İkincikânin 1934, sayı:70, sf. 87-89.

- Tamim Eki'ndeki *Müracaat Formu* soruları, muhacirin hem Türk ırkından/kandaş olup olmadığı hem de İslâm olduğu da öğrenilecek şekilde hazırlanmıştır.

Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü'nün, muhacirlerin vatandaşlığa alımında ve istihdamıyla ilgili 4 Aralık ve 16 Aralık 1933 tarihli iki tamimde, gerek vatandaşlığa almada gerekse istihdam etmede öncelikli kıstas, kişinin kandaş kimliğidir. İkinci sırada dikkate alınan, kandaş olmasa da İslâm olmasıdır. Benzer durum, Nüfus Umum Müdürlüğü'nün geleceğe yönelik 1935 yılındaki programında da ifade edilmiştir:

"Komşu ecnebi memleketlerden gelecek olan milyonlarca kandaşlarımızın memleketin muhtelif sahalarına sevkleri, yerleştirmeleri, işçileri ve kısa bir zamandamüstahsil hale getirilmeleri ve içerideki nakillerle, topraksız halka toprak bulunması, seyyar aşiretlerin iskânları gibi mühim işlerin usulunda ve yolunda becerilmesi Umum Müdürlüğü fevkalâde işgal etmektedir."¹⁷⁵

Tamimler temelsiz değildir ve bunların dayandığı zihniyet yani kanun vardır. 18 Mayıs 1928 ve 1312 no'lu tarihli Türk Vatandaşlık Kanunun 6'ncı maddesi gereği, fevkalâde vatandaşlığa alınacaklarla ilgili muhacir ve mültecilerin hakkında değerlendirmede, "*Türk ırk ve kültürüne bağlı muhacirler*"den bahsedildi ve kimlerin Türk kültürüne bağlı addolunacağını İcra Vekilleri Heyeti kararıyla belirleneceğine dikkat çekildi.¹⁷⁶

Dışarıdan Türkiye'ye gelenlerin tâbi olacağı işlemlerde '*Türk ırkı ve kültürü mensubu olmak*' kriteri öncelikli ve belirleyici konumdadır. 3 Haziran 1937 tarihli kararnameyle Leyli Tıp Talebe Yurdu Dahili Talimatnamesinin 10'uncu maddesine bir fıkra eklendi. "Türk ırkına ve Türk kültürüne [Türk ve İslâm] mensub olan ecnebi tabiiyetindeki talebeler" hükümet kararıyla ilgili talimatnameye göre ücretli veya ücretsiz yurda kabul edilebilecektir (madde 10/VIII).¹⁷⁷

Benzer ayırım bir başka tamimde de yapıldı. Dahiliye Vekâletinin 5.8.1937 tarihli genelgesiyle gönderilen ecnebilerle ilgili izahname 119 maddedir. İzahnamede *Türk ırkı ya da Türk kültüründen olan kıstasına* göre neler yapılacağı madde madde açıklandı. Bir örnek: Hudud ve Dahiliye Vekâletince tayin olunacak sahil vilâyetlerinde valilere, sınır dışı etme yetkisi verilirken, getirilen istisna Türk ırkından olanlar hakkındadır ve Türk ırkından olanların sınır dışı edilmesi, Dahiliye Vekâletinin izniyle olacaktır (madde 99).¹⁷⁸

175 Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 73.

176 Tabiiyet Kılavuzu, sf. 20-22.

177 3.6.1937 tarih ve 2/6763 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 16.6.1937, sayı: 3632, sf. 8305.

178 Dahiliye Vekâletinin 5.8.1937 tarih ve 9865 sayımı tamimle gönderilen Emniyet Kanunı Mevzuatı Göre Ecnebilerin Türkiyede Tâbi Oldukları Muameleler Hakkında İzahname, *Resmi Gazete*, 15.12.1937, sayı: 3783, sf. 9070-9080.

Dahiliye Vekâletinin 16.9.1938 tarihli tamimi de halen Türkiye'de bulunan ve vatandaşlığa geçmek isteyenlerin parmak izlerinin alınması hakkındadır. Dört maddelik tamimin, ilk üç maddesinde yabancı tebaalılardan vatandaşlığa geçmek isteyenlerin ve pasaportsuz kaçak gelenlerin parmak izlerinin alınacağı hakkında olup 4'üncü maddesinde, "*Türk hars ve ırkından olup muhacirlerin*" parmak izinin alınmasına gerek olmadığı hükmündedir.¹⁷⁹

Vatandaşlık işleminde 'Türk ırkından' olmak ayrıcalığı vardır; çünkü '*yerli ve millî*' olmaya öncelikli konumdadır.

Muhaciri vatandaşlığa alımda temel kimlik *kandaşlık* yani Türk ırkından olmaktı. Nüfus ithal politikasına ağırlık verilmesi hasebiyle, kandaş değilse faktörü dikkate alınarak belirlenen ikinci unsur muhacirin *İslâm* olmasıydı. Diğer bir deyişle muhaciri vatandaşlığa alımda *Türk* ilk ve *İslâm* unsuru ikinci sıradaydı.

Bunlar dışında istisnai hallerde *İslâm* olup ve Türk adı almak şartıyla vatandaşlık verildi. İstanbul'da etabili [yerleşmiş] gayrimüslimlerden *İslâm* olanlar ya da Orta ve Doğu Avrupalı Hristiyanlar ve Museviler özellikle Türk adı aldıkları zaman vatandaşlığa almaya tolerans gösteriliyordu. 5.4.1934'te Ankara, Gustav'ın oğlu Karl Polzav'a (Cevat Alp) ve eşi Roza'ya (Radiye) vatandaşlık verdi. Jozef ve eşi Elizabet, Turan ve Fethiye olarak 20.4.1935'te Türk vatandaşı oldular. Çek Antuvan Valter (Eralp), Macar Laslo Bodner (Ali Nemi), İtalyan Valentin Koryo (Emin Ferid) ve eşi Marya (Meliha), Pesah'ın oğlu Sovyet Davit (Davut), eşi Ester (Elha) ve kızları Polin (Pervin) ve Nelli (Nilüfer), mühtedi [İslâm olan] Avusturyalı Jozef Fleşman (Yusuf Ferid) ve eşi Rejina (Selma Ferid) ve Romanyalı Henri Hayim Nasi (Avni Tuncer) baz örnekleri teşkil etmektedir. Bu kişiler 5. madde gereğince Türkiye vatandaşlığına alındılar.¹⁸⁰

Tarihlere ve isimlerin Yahudi olduğuna bakılırsa, Doğu Avrupa'da yükselen Yahudi düşmanlığından kaçan ve Türkiye vatandaşlığını seçen kişiler olduğu anlaşılıyor. Homojen bir millet yaratma fikrinin hâkim unsuru Türk'tü ve bunun Türk dili ve kültürünün vatandaşlara kabul ettirilmesi amaçlandı¹⁸¹ ve bu, irki bir kimlik verme operasyonuydu.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e mevzuat

Osmanlı'da vatandaşlıkla ilgili ilk mevzuat 1869'da yürürlüğe konulan *Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi*dir. 9 maddelik kanunname, kapitülasyonlardan yararlanabilmek için yabancı devlet uyrukluğuna geçen gayrimüslim tebaanın sayısının artması üzerine çıkarılan bir 'tepkî ve tedbir' kanunu olma

179 Dahiliye Vekâletinin Umumî Müfettişliklere, Valiliklere, Vekâlet ve Emniyet Müdürlüğü ve Teftiş Reisliklerine gönderdiği 16.9.1938 tarih ve 46877 sayılı tamimi, *Resmî Gazete*, 24.9.1938, sayı: 4020, sf. 10649.

180 BCA, 030.18.1.2/43.19.9, 5.4.1934 ve BCA, 030.18.1.2/53.29.2, 20.4.1935 ve BCA, 030.18.1.2/69.87.7, 10.11.1936 ve BCA, 030.18.1.2/69.85.18, 2.11.1936 ve BCA, 030.18.1.2/74.38.15, 10.5.1937 ve BCA, 030.18.1.2/83.57.3, 23.6.1938 ve BCA, 030.18.1.2/53.26.20, 15.4.1935 ve BCA, 030.18.1.2/66.55.8, 27.6.1936, aktaran, Soner Çağaptay, *Kim Türk, kim vatandaştı? Erken Cumhuriyet dönemi vatandaşlık rejimi üzerine bir çalışma*, Çeviren: Pemra Hazbay, *Toplum ve Bilim*, sayı: 98, Güz 2003, sf. 177-178.

181 Dr. Hatice Güzel Mumyazmaz, *age*, sf. 308-310, 312.

niteliğiyle Osmanlı uyruklüğünün kazanılması ve kaybedilmesi koşullarını düzenledi. Tebaa arasında eşitlik getirdi.¹⁸²

Kanunname, İslâm olup olmamanın uyruklu bakımdan önem taşımasına son verdi. Kanunname, Osmanlı tabiiyetinin kazanılması bakımından kural olarak soydanlık (kan bağı) ilkesini (jus sanguinis) benimsemişti. Ana ve babası veya yalnız babası Osmanlı uyruğu olan çocuklar, Osmanlı uyruğu sayılıyordu (madde 1). Kanunname, toprak ilkesine (jui soli) de istisnai olarak yer vermişti: Osmanlı ülkesinde doğan çocuklar, erginliğe ulaşmalarından başlayarak üç yıl içinde Osmanlı uyrukluğu elde etmeye yolunda istemde bulunabileceklerdi (madde 2). Kanunnamenin ilginç bir özelliği de, Osmanlı ülkesinde 'ikamet eden' herkesi, ilke olarak, Osmanlı tabiiyetinden saymasıydı. Yabancı bir devletin uyruğu olduğunu ileri sürenlerin, bunu kanıtlamaları gerekiyordu (madde 9).¹⁸³

Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'nden yedi yıl sonra yürürlüğe konulan ilk *Osmanlı Kanun-ı Esasisi*'nde (1876 Anayasası) de uyrukluğa ilgili tanımlama 8'inci maddede yapıldı. Bu madde, "Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi bir din ve mezhepten olur ise olsun bilâ istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihval ve izae edilir [kazanılır ve yitirilir]" denildi. Osmanlı Anayasası'nda yer alan bu hüküm, din ve mezhep farkı gözetilmemesi ve uyruklüğün kazanılması veya yitirilmesinde keyfi uygulamalara son verilip, bu işlemleri yasaya bağlama isteğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu konularda yargı denetiminin sağlandığına ilişkin herhangi bir belirtinin olmadığı da bir gerçektir.¹⁸⁴

1924 Anayasası (madde 88) ve 1961 Anayasası (madde 54) ve 1982 Anayasası (madde 66) ilgili maddelerinde, devletle vatandaşlık bağı olan kişi Türk'tür şeklindeki hukuki tanımlama değişik şekillerde aynen yer aldı. Bir kişi ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki vatandaşlık ilişkisi ırk, dil, etnik köken ve din kavramlarından soyutlandı¹⁸⁵ demek, aslında pek de gerçeğin ifadesi olmayacaktır. Soyutlama varsa, TC vatandaşı bir Hristiyan veya Musevi bir polis, bir subay veya herhangi bir memur niye olamaz? Soyutlama varsa, TC vatandaşı bir Alevi-Kızılbaş, memur olursa da belli bir kademe üzerine niye yükselemez?

1876'dan 1982'ye Osmanlı'dan günümüze vatandaşlık serüveninde, birey ile devlet bağına hiçbir zaman gerçekten önem verilmediği vatandaşlık kavramı, ideolojik hegemonyayı pekiştirmenin aracı olarak görülmüştür. Oysaki vatandaş, bireydir. Bireyin eşitliği dikkate alınarak buna göre hukukunun oluşturulması beklenirdi.¹⁸⁶

Hukuki tanımlamalar bazen sorunsuz gibi görünse de Anayasa dışındaki diğer mevzuat unsuruyla daha farklı bir içerik aldığı pratiğinin yaşandığı topraklardayız. Asimilasyonla kaynaşmış '*kandaş ve ırkdaş*' vatandaş üretimi yapılmaktadır.

182 Füsun Üsrel, *age*, sf.26.

183 *Takvim-i Vekayi*, II Kanunusani 1284, No: 1044, için, Rona Aybay, *age*, sf. 71-72.

184 Rona Aybay, *age*, sf. 72.

185 Rona Aybay, *age*, sf. 72-73, 76-78, 82-83.

186 Av. Ezgi Güzel Polat, *Osmanlıdan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı*, Ankara Baro Dergisi, 2011/3, sf. 155.

3.3.2- RUM VE ERMENİ NE KADAR?

1927 nüfus sayımı öncesinde nüfusla ilgili kimi çalışmalar yapıldığından söz edilse de, pek ortaya konan bilgi olmadı. Hatta bunun yapıldığını gösteren resmi bir evrak dahi ortaya konamamıştı. 1930'lu yıllarda Dahiliye Vekâletinden valilere gönderilen tamimlerle, nüfusun dini ve milletine göre tespitler yapıp kaydı istenmiştir.

Dahiliye Vekâletinin 3 Şubat 1924 tarihli genelgesi böylesi bir evraktır. Cumhuriyet ilânı ve Lozan Antlaşması sonrasında 1924 yılı başında, toplam nüfusun dine göre dağılımının bilinmesi vekâlet gündemindeydi.

TBMM'de harp mazbatası müzakeresinden yani 459 sayılı Mahsup Kanunu'ndan¹⁸⁷ iki ay önce Dahiliye Vekâletinden vilâyetlere gönderilen, 3 Şubat 1924 tarihli tamim, İslâm olmayan Hıristiyan ve Musevi ile diğerleri hakkındaydı. Tamimle, Dahiliye Vekâleti, '*Rum ve Ermeni gibi gayrimüslim eşhasın*' tespitini emretti. 1914'ten beri Rum ve Ermeni nüfusunda değişiklik olmamış gibi nüfus cetvelleri gönderildiği ve bu durumun önüne geçilmesi için Nüfus Sicil Esas Defterlerinde gerekli düzeltmenin yapılması istendi. Tamimde nüfus cetvellerinde 'Ermeni ve Rum gibi gayrimüslim' nüfusun tespitiyle ilgili yapılacaklar beş madde halinde sıralandı.¹⁸⁸

1924 yılı itibarıyla bu tamimle, nüfus sicil esas defterinde 'Ermeni ve Rum gibi gayrimüslim eşhasın' yani Hıristiyan ve Musevi kişilerin tek tek varlığı ya da yokluğu tespit edilmiş olmaktadır.

1927 nüfus sayımı öncesinde 'Ermeni ve Rum gibi gayrimüslim eşhasın' mevcudunun bilinmesiyle ilgili yapılan faaliyetin, 1927 nüfusun dillere ve dine göre sayımı yapıldığı halde, 1932 yılı sonunda nüfusunun ırki cetvellerinin belirlenmesi gündemdedir.

Dahiliye Vekâletinin vilâyetlere gönderdiği 20.11.1932 tarihli genelge anasır üzerine tanzim olunacak istatistik hakkındadır.¹⁸⁹ Genelgeyi özetleyerek aktarıyorum:

1. Nüfus İşleri Umum Müdürlüğünde 1933 yılından itibaren 1886-1932 dönemi ve müteakip seneler için nüfus sicilinde kayıtlı kişilerin cinse ve anasıra [milletine ve dinine] göre ihşaiyat [istatistik] cetvelleri tutulacaktır. Bu umumi ihşaiyata ilaveten yapılacaktır.

187 TBMMZC, II/8 ve 8/1-3 Nisan 1340 (1924), sf. 248-265; DÜSTUR, 3. Tertip, cilt: 5, 2. baskı, Ankara-1948, sf. 382-384.

188 [Dahiliye Vekâletinden] vilâyetlere gönderilen 3.2.1340 (1924) tarih ve 4010/159 sayılı tamim, Nüfus Kılavuzu, sf. 211. Bu ve diğer nüfus cetvellerini içeren makalem için bakınız, Nevzat Onaran, Cumhuriyet'in 1915 fişi için, Aydın Çubukçu, Nevzat Onaran, C. Hakkı Zariç, Onur Öztürk, *Utanç ve Onur, 1915-2015 Ermeni Soykırımı'nın 100. Yılı*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul-2015, sf. 144-170.

189 [Dahiliye Vekâletinden] vilâyetlere gönderilen, 20.11.1932 tarih ve 3326 sayılı tamim, Nüfus Kılavuzu, sf. 212-213.

2. İhsaiyat cetveli, ekte gönderilmiş olan numuneye göre tutulacaktır.
3. Nahiyelerde ve kazalarda mevcut olup nüfus kütüklerinde kayıtlı berhayat [canlı] ne kadar nüfus varsa nahiyelerden de alınacak malûmat üzerine kaza merkezi ihsaiyat cetvelile birleştirilerek kadın ve erkek miktarı ayrı ayrı anasır üzerine olmak üzere söz edilen numuneye göre cetveller hazırlanıp, Dahiliye Vekâletine gönderilecektir.
4. Bu cetvellerin hazırlanmasında, nüfus kaydına tamamen mutabık olmasına dikkat edilecektir. Resmi kayıtlara aykırılığın bulunması halinde sorumlular cezalandırılacaktır.
5. Cetveller iki nüsha düzenlenecek ve bir nüshasını kaymakamlar, mahrem evrak meyanında saklayacak ve muhteviyatı hakkında katıyen malûmat verilmeyecektir. İfşa eden memurlar hakkında kanuni takibat yapılacaktır.
6. Bu cetveller vekâlete gönderildikten sonra, Nüfus Nizamnamesinin 13'üncü maddesine tevfikân her üç ayda bir Nüfus İşleri Umum Müdürlüğüne gönderilen istatistik cetvellerinin arkasına üç ayda doğan, ölen veya yeniden kayıt edilen ve ırkı, [2'nci maddede belirtilen] cetvel numunesine göre düzenlenerek gönderilecektir.

Genelgenin son paragrafı şöyle:

“Mesrudatı anifenin [bahsedilen meşru şeyler] son derece ehemmiyetle nazarı dikkate alınarak mephusuan [sözü edilen] cetvellerin pek ziyade intizam ve sıhhatla mümkün mertebe sür'atla tanzimi esbabının istikmali [tamamlanması] hassaten rica olunur efendim.”

Genelgeyle, Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü'nün 1886-1932 dönemi ve devamı senelerde nüfus sicilinde kayıtlı kişilerin cinsine, milletine ve dinine göre nahiye ve kazalar bazında istatistik cetvelleri hazırlayarak üç ayda bir Dahiliye Vekâletine göndermesi emredildi. Bu cetvellerin bir örneği kaymakamlıkta korunacaktır. Nüfusun böylesi bir belirlemeyle, serpiştirmenin ve harmanlamanın nasıl yapılacağına bilgisine ulaşılmış olmaktadır. Nitekim Ermeni soykırımı da böylesi bir faaliyetle birlikte Ermenilerin yurdundan sürülmesiyle başlamıştı.

Dahiliye Vekâleti, bu işlemi yakından takip etti ve hatalı cetvellerin hazırlanması nedeniyle, vilâyetler uyarıldı. Vilâyetlere gönderilen, 12.5.1937 tarihli genelge hazırlanan istatistik cetvellerinde yapılan hatalar hakkındadır. Dört madde halinde sıralanan hataların tekrar edilmemesi istendi ve aksine sorumlu olanlar hakkında gerekenin yapılacağına dikkat çekildi.¹⁹⁰

Ayrıca nüfusun dine göre dağılımını ortaya koyan cetvellerin de hazırlanması istendi. Dahiliye Vekâletinden vilâyetlere, umumi müfettişlere ve Teftiş Heyeti Reisliğine gönderilen 19.7.1937 tarihli genelge, üç aylık istatistik cet-

190 [Dahiliye Vekâletinden] vilâyetlere gönderilen, 12.5.1937 tarih ve 5315/32 sayılı tamim, aktaran, Nüfus Kılavuzu, sf.214.

velleri hakkında olup, 13 maddelik genelgenin önemli maddelerini numarasıyla birlikte özetliyorum:

2. Artan ve eksilen nüfus cetveldeki "İslâm sütunu hizasına yazılacak, eğer o kazada cetvelde yazılı diğer dinlere mensup olanlar da varsa kendi sütunlarına kaydedilecek, yoksa boş bırakılacak." Cetvelde yazılı bulunmayan dinlere mensup olanlar da bulunursa diğer sütunlar üzerine çizgi ve silinti yapılarak yazılmayacak, en alt sütunda yazılı (saire) sütuna yazılacaktır.
4. Kazanın nüfusunun din ve mezhepler itibarıyla devre sonundaki miktarını ayrı ayrı göstermek için 2 numaralı bir cetvel hazırlanmış ve eklenmiştir.
5. Geçen üç ayda devredilen nüfusun dine ve cinsiyete göre dağılımı 2 numaralı cetvele yazılacaktır.
8. Nahiye ve kaza nüfusuyla birleştirilecek ve bir kalem halinde gösterilecektir.
9. İstatistik cetvelleri nüfus kütüklerine kaydedilen vakaların miktarını tam göstermelidir. Hata yapan cezalandırılacaktır.
10. İstatistik işlerinde en çok dikkat edilecek nokta ölüm, doğum, yenidoğan kayıt, evlenme ve boşanma vakalarıyla ilgili istatistiklerdir.
11. İstatistik cetvellerinin muhteviyatı gizli tutulacak ve bunu harice duyuran memurlar şiddetle cezalandırılacaktır.
12. Mülki teşkilatı değiştirilen köy ve nahiye nüfusları dikkatli tanzim edilmelidir.¹⁹¹

Bununla kalınmadı ilgili birimler uyarılmaya devam edildi. Dahiliye Vekâletinden vilâyetlere gönderilen, 4.11.1937 tarihli tamimle, Nüfus Kanunun 3. maddesi gereği kadın-erkek nüfusun vukuat ilmi haberleri doldurulurken Müslümanların yalnız dini, Hristiyan ve Musevilerin hem dini ve hem de mezhebi birlikte yazılması emredildi.¹⁹² Ayrıca 1938 yılı başında bir tamimle yeniden uyarılan¹⁹³ valilerden cetvellerle ilgili gereğinin yapılması istendi.

Nüfusun 'Nerede, ne kadar Ermeni ve Rum var?' ya da 'Nerede, ne kadar Hristiyan ve Musevi var?' sorularının cevabıyla Türk Nüfus Mühendisliği çalışmasının veri tabanı oluşturuldu ve buna göre *Türk vatandaşları üretimi politikasının* gereği neyse o icra edildi. Bu nüfus bilgisiyle tek-tük Anadolu'da kalan Hristiyanlar yaşayamaz duruma getirilirken, Kürtlere ve Alevi-Kızılbaşlara yönelik sürgünden imhaya politikalar belirlendi ve uygulandı.

191 [Dahiliye Vekâletinden] vilâyetlere, umumi müfettişlere ve Teftiş heyeti Reisliğine gönderilen, 19.7.1937 tarih ve 8641/58 sayılı (12.5.1937 tarihli ve 5315/32 sayılı tamime ek) tamim, Nüfus Kılavuzu, sf. 215-219 ve *Idare*, Eylül 1937, sayı: 114, sf. 938-942.

192 [Dahiliye Vekâletinden] vilâyetlere gönderilen, 4.11.1937 tarih ve 12694/4254 sayılı tamim, Nüfus Kılavuzu, sf. 192.

193 [Dahiliye Vekâletinden] vilâyetlere, gönderilen, 15.1.1938 tarih ve 915/3 sayılı tamim, Nüfus Kılavuzu, sf. 219-220.

1930'lardan 2010'lu yıllara nüfusun dağılımının ve yoğunluğunun değişiminde, ekonomik gerekçenin yanında devletin bizzat '*kandaş vatandaş üretimi*' politikasının varlığı göz ardı edilemez. Bunda politik bir devamlılık¹⁹⁴ vardır. İsteğinle kırdan kente göç etmek dahi esasında, devletin ilgili politikasından bağımsız bir davranış değildir.

3.4- VATANDAŞ 'TEMİZLİĞİ'

Vatandaşlık işlemleriyle ilgili düzenlenme Tahrir-i Sükûn Kanunu icrası atmosferinde yapıldı. Vatandaşlıktan atma ve vatandaşlığa alma aynı dönemin ikili faaliyetiydi. Bir yandan Osmanlı'dan kazanılmış vatandaşlıkla ilgili bir tasfiye süreci yaşanırken, diğer yandan Türkiye'de muhacirler vatandaşlığa alındı. Vatandaşlıktan çıkarma, her ikisi de 1920'lerin sonunda kabul edilip yürürlüğe konulan 1041 sayılı ve 1312 sayılı kanunlarla yapıldı. Vatandaşlığa alma da 1312 sayılı kanunun ilgili maddesine göre gerçekleştirildi.

1312 sayılı kanunun 6'ncı maddesi gereği *fevkalâde vatandaşlığa* alınacaklarla ilgili muhacir ve mültecilerin hakkında yapılan değerlendirmede, "*Türk ırk ve kültürüne bağlı muhacirler*"den bahsedildi ve kimlerin Türk kültürüne bağlı sayılacağı İcra Vekilleri Heyeti kararıyla belli olacağına dikkat çekildi.¹⁹⁵

Vatandaşlığa almada, 'Türk ırk ve kültürüne' bağlı olan temel kuralı, elbette vatandaşlıktan çıkarmada da aynen geçerliydi. 'Türk ırkına ve kültürüne' bağlı olmayan da vatandaşlıktan çıkarılacaktı. Bir yönüyle bu tasfiye hareketi, Osmanlı'dan devreden vatandaşlıkla ilgili bir operasyonuydu. Zaten 'Türk vatandaşı' denmesinin asıl amacı bu olmalıydı.

Nitekim Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü, yukandaki gibi açık olarak ifade etti. 23.5.1927 tarihli ve 1041 numaralı kanun, "İstiklal muharebelerinden beri geçirdiğimiz inkılap, yurdumuz için muzir ve memleketimizle manevi alakaları olmayan mülga Osmanlı saltanatı tabiiyetine mensup Türk ırkından gayri bazı şahısların vatandaşlık birliğimizden çıkarılması ve bu suretle bunların memlekete geri gelmelerinin önüne geçilmesi lüzumunu hâsıl ettiğinden muayyen şartları haiz olmayan Osmanlı tebaasının Türk vatandaşlığından ıskatı" için çıkarılmıştı.¹⁹⁶

Vatandaşa gayri Türk ırkından olanların tasfiyesi nazariyesi, Cumhuriyetin 10. yılı nedeniyle yapılan değerlendirmede aynen alındığına ve 'Türk ırkından gayri'nin vatandaşlıktan atılması için 1041 sayılı kanunun çıkarıldığına dikkat

194 Bir hatırlatma: 1970'lerin ikinci yarısında İstanbul / *Mayıs Mahallesi* nüfusun demografik yapısı, 12 Eylül ve sonrasının politikasıyla önce adı *Mustafa Kemal Mahallesi* yapıldı ve ardından nüfusunun yapısına yönelik politikalar icra edildi ve sonunda 1 Mayıs kimliği yok edildi. Bunu, İstanbul *Gazi Mahallesi* özelinde de düşünebiliriz. N.O.

195 Tabiiyet Kılavuzu, sf. 20.

196 Nüfus İşleri-1933, içinde İlişik sayı 16: Cumhuriyet Devrinde Tabiiyet Mevzuatımız Kanunlar, sf. 2, yeri: BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4.

çekildi.¹⁹⁷ Bu, TC'nin resmi bakışındaki ve uygulamasındaki birliğe dikkat çekmesi bakımından önemliydi.

Zaten Tabiiyet Müdürlüğüne, Ermeni ve Rum memurların temizlenmesiyle ilgili millî bir kimlik verilmiş olmasıyla¹⁹⁸ böylece faaliyet için kadrosal bir ortam yaratılmış olmaktadır.

1926-1934 dönemi itibarıyla, 1707 kişi vatandaşlıktan çıkarıldı, 79.475 kişi vatandaşlığa alındı, 1855 kişinin ecnebi tabiiyetine geçmesi onaylandı ve 58 kişinin de ecnebi tabiiyetine geçmesine izin verildi.¹⁹⁹

1930'ların ikinci yarısından itibaren, muhacirlerin dosya işlemlerinin tamamlanmasıyla vatandaşlığa alım ve aynı şekilde vatandaşlıktan çıkarma işlemleri yoğunlaştırıldı.

1964 vatandaşlıktan 'toplu' temizlik

Türk vatandaşlığından çıkartma 1041 ve 1312 sayılı yasaların ilgili hükmüne göre tek tek bireylerine durumu dikkate alındı ve buna göre karar verildi. Fakat 11.2.1964 tarih ve 403 sayılı *Türk Vatandaşlığı Kanunu* ile toplu halde vatandaşlıktan çıkartma işlemi yapıldı. 403 sayılı yasa Türk vatandaşlığının yitirilmesi bireylerin durumlarına göre değişik maddelerde düzenlendi. Fakat Ermeni soykırımı ve Rumların kaçırılması vesaire gibi vakaların sonunda toplu halde vatandaşlıktan çıkartma 403 sayılı yasanın *geçici 1'inci maddesiyle* yapıldı. Buna göre üç koşul sıralandı:

1. Milli mücadeleden sonra '*avdeti gayricaizdir*' [dönmesi yasaktır] şerhi bulunanlar,
2. BMM Hükümeti veya işgal devletlerinin İstanbul temsilcileri tarafından verilen pasaportla ayrılmış olanlar,
3. Türkiye'den belgesi olmaksızın 1930 yılı sonuna kadar ayrılanlar vatandaşlıktan çıkartılır.

Üç koşulda sayılanlardan nüfus sicillerinde kayıtlı bulunan kişiler, bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihte Türk vatandaşlığını kaybetti. Gerekli işlemleri yapmakla İçişleri Bakanlığı görevliydi.

Ayrıca geçici 2'nci maddede de, Tabiiyeti Osmaniye Kanunnamesi ile 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu hükümlerine göre ıskat edilmiş, fakat doğuştan Türk vatandaşı olanlara tekrar vatandaşlığa girmek isteyenlere de başvuru hakkı tanındı.

403 sayılı yasayla ilgili yönetmeliğin madde 60/1'de, yasanın ilgili maddesinde belirtilen kişilerin, 403 sayılı yasanın yürürlüğe girdiği 22.2.1964 tarihi itibarıyla Türk vatandaşlığını kaybettiği ifade edildi. Ayrıca nüfus kayıtlarının

197 Cumhuriyet 1933-İdare, sf. 211.

198 Nüfus İşleri-1933, sf. 39, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4; Cumhuriyet 1933-İdare, sf. 168-169.

199 Nüfus İşleri-1933, içinde İlişik sayı 15, sf. 1, BCA- F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4; Cumhuriyet 1933-İdare, sf. 169, 209; Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 71.

yapılacak işlem ve listelerin oluşumu hakkında da düzenleme yapıldı.²⁰⁰

Böylece 1964 yılına kadar vatandaş olanlar toplu halde tasfiye edildi. Gerek 1914-1919'de Birinci Paylaşım Savaşında gerekse 1920-1923 Türk Kurtuluş Savaşı döneminde sürüldüğü, kaçtığı veya kovalandığı için Osmanlı'nın mirasçısı Türkiye'nin sınırı dışında kalanlarla ilgili temel politika bunların Türkiye'ye girmesinin engellenmesi idi. Engeli aşanlar da dâhil pek çok TC vatandaşı da 1041 ve 1312 sayılı kanunlarla vatandaşlıktan çıkartıldı. Bunun dışında yine Osmanlı'dan Türkiye'ye devreden vatandaşlar da, 403 sayılı yasayla toptan temizlendi. 403 sayılı yasayla kaç kişinin vatandaşlıktan çıkartıldığını öğrenmek amacıyla TC Başbakanlığına bilgi edinmek için başvurdum.²⁰¹ İlgili birimden aldığım yanıt kısaydı, "*bilgi vermeyeceğiz*" denildi.

3.4.1- ERMENİ'Yİ, RUM'U VE YAHUDİ'Yİ AT

Devletin her faaliyetinde asıl bir amacın '*varlığını pekiştirme*' düsturundan hareket edeceğini dikkate aldığımızda, vatandaşlıktan atmanın böylesi bir amacı vardı. Amaç: Memleketin birlik ve bütünlüğüydü. Söylem olarak böyle, ama ambalajı kaldırıldığında esas olan ırki birlikti. Vatandaşlıktan çıkartmada asıl hedef memleketin *Türk ırkı* birliği idi. Bunun ilk adımı millî mücadele gerekçesiyle atılmıştı. 23 Mayıs 1927 tarih ve 1041 sayılı kanun, üç madde olup, amacı 1'inci maddede ifade edilmiştir:

"İstiklal muhabereleleri esnasında millî mücadeleye iştirak etmiyerek Türkiye haricinde kalan ve 24 Temmuz 1339 (1923) tarihinden işbu kanunun tarihi neşrine [31 Mayıs 1927] kadar Türkiye'ye avdet etmemiş

200 11.2.1964 tarih ve 403 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu için, *Resmî Gazete*, 22.2.1964, sayı: 11638, sf. 1-4; 11.2.1964 tarih ve 403 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik için, *Resmî Gazete*, 1.7.1964, sayı: 11742, sf. 2-8.

201 *Başbakanlığa 21.5.2016'da gönderdiğim vebaşvuru sayı 586479 olan mailim: Soru 1-* 403 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu ve ilgili yönetmelik gereği, vatandaşlıktan çıkarılanların listesi İçişleri Bakanlığına ulaştırıldı. (11.12.1964 tarih ve 403 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun Geçici Madde 1 ve 11.2.1964 tarih ve 403 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmeliğinin Madde 60/1.) Buna göre kaç kişi Türk Vatandaşlığından çıkarıldı? İçişleri Bakanlığına ulaştırılan liste, Bakanlar Kurulu'nun hangi kararlarıyla onaylandı? Kararnameleri velisteyi gönderebilir misiniz veya inceleyebilir miyim? İlgili kararlar ve vatandaşlıktan çıkarılanlar listesi *Resmî Gazete*'nin hangi sayılarında yayımlandı? *Soru 2-* 403 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu ve ilgili yönetmelik gereği, Tabiiyeti Osmaniye Kanunnamesi ile 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu hükümlerine göre, ıskat edilmiş doğuştan Türk vatandaşı olan kişilere tekrar Türk vatandaşlığı için talepte bulunma hakkı tanındı. (11.12.1964 tarih ve 403 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun Geçici Madde 2 ve 11.2.1964 tarih ve 403 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmeliğinin Madde 60/2.) Buna göre, Türk vatandaşlığı için kaç kişi talepte bulundu? Bunlardan kaç tanesinin talebi kabul edildi? Bakanlar Kurulu'nun hangi kararlarıyla onaylandı? Toplam başvuru ve kabul listesini gönderebilir misiniz veya inceleyebilir miyim? İlgili kararlar *Resmî Gazete*'nin hangi sayılarında yayımlandı? BİLGİ: 11.12.1964 tarih ve 403 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu için, *Resmî Gazete*, 22 Şubat 1964, sayı: 11638; 11.2.1964 tarih ve 403 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik için *Resmî Gazete*, 1.7.1964, sayı: 11742.

olan Osmanlı tebaasının Türk vatandaşlığından ıskatına İcra Vekilleri Heyeti mezundur. Mer'i muahedat mucibince Türkiye lehine ihtiyarı tabiiyet edenler bu hükümden müstesnadır.”²⁰²

Kanun maddesine göre bir kimse,

1. Türk Kurtuluş Savaşı döneminde millî mücadeleye iştirak etmeyip Türkiye dışında kalması,
2. 24.7.1923-31.5.1927 döneminde Türkiye'ye dönmemesi halinde vatandaşlıktan çıkarılabilecektir.

Eğer o kişi, bu hallerin dışındaysa vatandaşlıktan çıkarılmayacaktır. Fakat o kişinin Türkiye'ye girmek ya da belli işlemleri yapmak için girişimlerinin sonuçsuz kalması, bu dönemde Türkiye'ye dönememiş olması nedeniyle vatandaşlıktan çıkarılmasına engel değildir. Özetle, bu maddeyle girmesine izin verilmeyen ya da başvurularına rağmen işlemleri yapılmayan kişileri kolaylıkla vatandaşlıktan atmaya kanuni gerekçe yaratılmış olmaktadır.

Araştırdığım kadarıyla, 1940'lı yıllara kadar vatandaşlıktan çıkarmada ağırlıklı olarak gayri Türkler için bu kanun hükmü dikkate alınmıştı.

Kadınlar da, çocuklar da

Kanunda “İstiklal muhabereleleri esnasında millî mücadeleye iştirak etme-me[kten]” dolayı, kadın ve çocukların durumunun ne olacağı sorusuna gerekli cevap verilmiştir, yetişkin erkek gibi dikkate alınması ve gerekli tetkik yapılarak vatandaşlıktan atılması kararlaştırılmıştır.

26.12.1928 tarihli kararnamede, Hariciye Vekâleti ve Şurayı Devlet tezkereleri aktarıldıktan sonra değerlendirme yapıldı. 1041 sayılı kanunun 1'inci maddesinin kadınları kapsayıp kapsamadığı hakkında Hariciye Vekâleti, millî mücadeleye iştirak bahsinin kadınları kapsamayacağı için kocasıyla birlikte ıskatın uygun olacağını ve çocukların da ergenlik yaşı sonrasında 5 senede kendilerini Türk konsoloslarına tescil ettirmemesi halinde ıskat yapılabileceğini belirtti. Şurayı Devlet mazbatasında da, ıskatta yetkili makam İcra Vekilleri Heyeti denildi. Hariciye Vekâleti tezkeresi ve Şurayı Devlet mazbatasını dikkate alan İcra Vekilleri Heyeti de, gerekli inceleme sonrasında kadın olsun, erkek olsun ıskat salahiyyetine yetkili makamın Vekiller Heyeti olduğunu kararlaştırdı.²⁰³

Buna göre hükümet 1041 sayılı kanunla yetişkin erkekler gibi, kadın ve çocukları da vatandaşlıktan çıkartılmakla yetkili kılınmıştır. Hükümet kararı,

202 23.5.1927 tarih ve 1041 sayılı Şeraiti Muayyeneyi Haiz Olmayan Osmanlı Tebaasının Türk Vatandaşlığından İskatı Hakkında Kanun, Tabiiyet Kılavuzu, sf. 25, 46; *TBMM ZC*, II/32-16.5.1927, sf. 169-170, 385.

203 Kararnamede, Hariciye Vekâletinin 6.7.1928 tarih ve 4789/528 no'lu tezkeresi ve Şurayı Devlet-Mülkiye Dairesinin 12.11.1929 tarih ve 3250/3422 numaralı mazbatası. (26.12.1928 tarihli ve 2/7559 sayılı kararname, BCA- F: 030.18.1.2/K: 1, D: 12, S: 29.)

vatandaşı olan kişiyi çıkartmak ve çıkartmamak yönünde olabilecektir. Kanuna göre 24.7.1923-31.5.1927 tarihine kadar memlekete dönmemiş olan erkek ve kadın reşit veya gayri reşit bulunsun vaziyetleri 1041 sayılı kanun kapsamındadır. Ancak bu kanuna göre vatandaşlıktan ıskat edip etmemek hususu hükümetin yetkisinde cümlesinden, vaziyeti kanuna uyanların evrakı Başvekâlete sunulmakta ve hükümetin vereceği karara göre işlem tamamlanmış olmaktadır.²⁰⁴

1041 sayılı kanundan bir yıl sonra kabul edilen 1312 no'lu Türk Vatandaşlığı Kanunun 15'inci maddesine göre, 1041 sayılı kanunun 1312 sayılı kanuna aykırı hükmü kaldırıldı.²⁰⁵

Vatandaşlıktan atmada tek yetkili hükümetin, Türkiye'ye gelmek istediği halde sınırdan girmesine izin verilmeyen ya da girdiği halde sınır dışı edilen veya Türkiye konsoloslarında işlemi yapılmayan kişi, 1041 sayılı yasa hükmüne göre vatandaşlıktan atılmayacaktı. Düz mantıkla evet öyle de, bir kimsenin sınırdan girmesine izin vermeyen ve gireni atan hükümet olduğuna göre, istediğini de vatandaşlıktan atmak ve atmamak yetkisine sahiptir.

1312 sayılı yasayla tasfiye

18 Mayıs 1928 tarihli ve 1312 sayılı yasaya göre, vatandaşlıktan izinli çıkmak, askerlik hizmetini yapan, Dahiliye Vekâletinin müracaatı ve İcra Vekilleri Heyetinin [hükümetin] kararıyla olabilecekken (madde 7), vatandaşlıktan ıskat yani çıkartmak ise 9'uncu ve 10'uncu maddelerde düzenlendi. Bir de Türk vatandaşlığına kabul edilmiş olanların ıskatıyla ilgili düzenlemeyse 11'inci maddede yer aldı.

1312 no'lu Türk Vatandaşlığı Kanuna göre vatandaşlıktan ıskat sebepleri hakkında 9, 10 ve 11'inci maddelerin özeti:

1. Kendi isteğiyle ecnebi tabiiyete giren veya ecnebi bir devlet ordusunda askerlik hizmeti ifa eden Türkleri (madde 9),
2. Ecnebi devlette askerlik dışında bir hizmet yapanlardan, tayin olunacak müddet zarfında terki için Türkiye hükümeti ve Türk elçiliklerinin emrine uymayan Türkleri (madde 10/1),
3. Türkiye ile savaşan devletin hizmetinde mazeretsiz devam eden Türkleri (madde 10/1),
4. Türkiye'de seferberlik ilan edildiğinde resmi davete mazeretsiz icabet etmeyen Türkleri (madde 10/2),
5. Askerliğe sevki sırasında ve askerlikte firar edenleri (madde 10/2),
6. Memur olarak Türkiye haricine gönderilen, fakat görev sonrasında bilâ-mazeret avdet etmeyen [mazeretsiz dönmeyen] Türkleri (madde 10/2),
7. Ecnebi bir memlekette 5 seneden fazla bir müddet Türk şehbenderhanelerinde kendilerini tescil ettirmemiş Türkleri (madde 10/2),

204 Tabiiyet Kılavuzu, sf. 25-26.

205 18 Mayıs 1928 tarih ve 1312 no'lu Türk Vatandaşlığı Kanunu, Tabiiyet Kılavuzu, sf. 10.

8. Türk vatandaşlığına kabul edilmiş olan sabık ecnebilerden, Türkiye Cumhuriyetinin dâhili ve harici emniyetine mugayir hareket edenleri ve askerlik mükellefiyetini yerine getirmeyenleri (madde 11), hükümet isterse vatandaşlıktan ıskat edebilir.²⁰⁶

Vatandaşlıktan atılanlarla ilgili tanımlamanın *Türkler* olarak yapılması da ayrı bir traji komik bir haldi. Vatandaşlıktan çıkartmada, 9'uncu maddedeki hükümde netlik varsa da özellikle 10'uncu madde hükmü hayli yoruma açık bir uygulama imkânı yaratmaya müsaitti.

Yukarıda 7'nci maddedeki *5 yıllık süre* hakkında çocukların durumunu Şurayı Devlet'in 19.7.1934 tarihli kararında netleştirildi. Bu beş senelik süre müddeti küçükler hakkında rüşet yaşınayusulden [erginlikyaşınaulaşmasından] itibaren başlayacaktı.²⁰⁷

Demek ki 19 Temmuz 1934'e kadar çocuklar hakkında vatandaşlıktan çıkartma kararı uygulandı, bundan sonra reşit yaşından sonra 5 yıl içinde Türkiye konsolosluklarına tecil ettirip ettirmemesine göre ıskat kararı verilecektir.

Tasfiye ve miras hakkı

1312 sayılı kanun 12'inci maddesine göre, vatandaşlıktan ıskat edilenlerin Türkiye'ye dönmesi yasak olduğu gibi, dâhildeyse Türkiye haricine çıkartılıp ve bu kişilerin tüm malları Hükümetçe tasfiye edilebilecektir.²⁰⁸ Bu maddeyle, Türkiye'ye girmesine izin verilmeyenin önce ıskat edilmesi ve ardından malına el konulması planına uygulama imkânı yaratıldı. Anlaşılan planın öncelikli hedefi, 1915'in sürgün ve imha programının hedefindeki Ermenilerdi. Kanunun uygulamasına yönelik izahname de planı detaylandırmaktadır. İzahnamede Vatandaşlık Kanunu'na göre vatandaşlıktan ıskat sebepleri hakkında kanunun 12'nci maddesiyle ilgili açıklama şöyledir:

1. İskat olunan eşhas Türkiye'de kalmaz, dışarı çıkartılır.
2. Vatandaşlıktan çıkartılanın Türkiye'ye dönmesi yasaktır.
3. Vatandaşlıktan ıskat olanların malları tasfiye olunur.

Kanun hükmünün tatbikinde Dahiliye Vekâletine sorulması zorunlu kılınmış ve mallarıyla ilgili durumda da, Dahiliye Vekâletinin yazısına göre Maliye Vekâletine bildirilecekti.²⁰⁹

Özetle, buna göre vatandaşlıktan çıkartılacaklar hakkında hem 1041 sayılı kanun hem de 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununun ilgili maddelerini şöyle özetlemek mümkündür: Milli mücadeleye katılmayanlar, izinsiz tabiiyet değiştirenler, ecnebi memleket ordusunda ya da herhangi bir kurumunda hizmet yapanlar, ecnebi memlekete gidip gelmeyenler vatandaşlıktan çıkartılacaktı.

206 18 Mayıs 1928 tarihli ve 1312 no'lu Türk Vatandaşlığı Kanunu, Tabiiyet Kılavuzu, sf. 7-9, 26-31.

207 Şurayı Devlet'in 19.7.1934 tarih ve 141/140 sayılı kararı, Tabiiyet Kılavuzu, sf. 29 ve *Resmî Gazete*, 20.9.1934, sayı: 2808, sf. 4349.

208 Tabiiyet Kılavuzu, sf. 9.

209 Tabiiyet Kılavuzu, sf. 31-32.

Türk Kurtuluş Savaşına katılmayanların durumu 1041 sayılı yasada ele alınmıştır; milli mücadeleye katılmayan sadece erkekler değil kadınlar ve reşit olduktan sonraki 5 yılda Türk konsoloslarında tescilini yaptırmayan çocuklar da vatandaşlıktan ıskat edilecekti. 1940'lı yıllara kadar, vatandaşlıktan atmada, 1041 ve 1312 sayılı kanun hükümlerinin icrası dikkate alındığında, '*Türk ırk ve kültürüne*' bağlı bulunmayanlar 1041 sayılı kanunla ıskat edilmiştir.

1312 sayılı ve 1964'te yürürlüğe konulan 403 sayılı kanunlar, vatandaşlıktan ıskat edilenlerin mallarının tasfiyeye tâbi olduğunu belirtmesine karşın, bunların mülkiyet ve miras haklarına olumsuz etki meydana getirecek bir başka hükme yer verilmemiştir. İskat edilmesi hali, mülkiyet hakkının ortadan kalkmasını gerektirmez. İskat edilen kişinin mallarının tasfiye işlemi, mülkiyetten doğan miras hakkını ortadan kaldırmayacağı²¹⁰ değerlendirmesi yapılmıştır.

Hukuki durum böyle yorumlanmış olsa da, aksine uygulamanın olduğunu düşünmek iyimserlik olacaktır.

Milli mücadeleye katılmadı

1929-1941 döneminde bulduğum ve ekinde isim listesi olmayan kararnamelerde 2191 kişi TC vatandaşlığından çıkartıldı; bunun 1611 kişisi 1041 sayılı kanun, geriye kalan 580 kişi de 1312 sayılı yasa ile diğer kanun gereği ıskat edildi.²¹¹

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olduğu halde, milli mücadeleye katılmadığı ve 24.7.1923-31.5.1927 tarihine kadar memlekete dönmediği gerekçesiyle ıskatta, kolaylık sağlamış olmalıdır.

1931-1935 döneminde ekinde listesi, bulunan kararnamelerde, gerek bazısında yazılan milleti ve gerekse isimler dikkate alındığında, esas olarak vatandaşlıktan çıkarılanlar resmen '*Türk ırkı ve kültürü*' kapsamında bulunmadığı açıklanan Ermeni'dir, Yahudi'dir, Rum'dur.

1929-1941 dönemine ait liste dökümünde hangi kanunla ıskat edilmediği yazmayanlar için geçerli olan 1041 sayılı kanundur. Liste şöyle:

1929-1934 dönemi: 1110 kişinin 961 kişisi 1041 sayılı kanunla ve 149 kişi de 1312 sayılı kanunla vesaireyle ıskat edildi.²¹²

210 Dahagenişbilgi için, Dr. Tuğrul Arat'ın, *Türk Vatandaşlığından İskat Edilen Kişilerin Mülkiyet ve Miras Hakları* makalesi, site adresi: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/312/2991.pdf>

211 Şunu biliyorum, buradaki kararnameler nüfustasfiye faaliyetinin çok sınırlı bir kısmıdır. Elbette vatandaşlıktan çıkarılanlar konusunda, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulduğum kararnameleri inceledim. Dönemin Dahiliye Vekâleti, bugünün İçişleri Bakanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü ile Nüfus İşleri Genel Müdürlüğü arşivi kapalı olduğu için, bulduğumuz bilgiyi yorumlama gayretinde olmak durumundayız; öyle yaptım. Her ne kadar sınırlı bilgiye inceleme imkânımız olsa da, genel durum hakkında bilgilendiricidir. N.O.

212 *Dağılım ve kararnameler:* 20.11.1929 tarih ve 8563 sayılı kararnameyle 114 kişi (BCA-F: 030.18.1.2/K: 6, D: 56, S: 7), 27.11.1929 tarih ve 8600 sayılı kararnameyle 101 kişi (BCA-F: 030.18.1.2/K: 6, D: 58, S: 4), 27.11.1929 tarih ve 8604 sayılı kararnameyle 48 kişi (BCA-F: 030.18.1.2/K: 6, D: 58, S: 8), 18.12.1929 tarih ve 8671 sayılı kararnameyle 67 kişi (BCA-F: 030.18.1.2/K: 7, D: 61, S: 15), 15.1.1930 tarih ve 8768 sayılı kararnameyle 105 kişi (BCA-F: 030.18.1.2/K: 8, D: 3, S: 1), 14.5.1930 tarih ve 9326 sayılı kararname 83

1935-1941 dönemi: 1081 kişinin 650 kişisi 1041 sayılı kanunla ve 431 kişi de 1312 sayılı kanunla vesaireyle ıskat edildi.²¹³

Dönemsel 1929-1934 döneminde 961 yani yüzde 86,6'si ve 1935-1941 döneminde 650 kişi yüzde 60,1'i 1041 sayılı kanun gereği vatandaşlıktan çıkarıldı. Buna göre, 1935 yılı sonrasında 1312 sayılı ile 2848 sayılı [18.11.1935 tarih ve 2848 sayılı İskân Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun] yasayla vatandaşlıktan çıkartmada dikkat çeken bir artış olmuş, ama yine de yarıdan fazlası 1041 sayılı kanunla ıskat edilmiştir. 1041 sayılı kanunla²¹⁴ ve 1312 sayılı kanunla²¹⁵ vatandaşlıktan çıkartılanlar için hazırlanan kararname metinleri birbirinden farklıdır.

- kişi (BCA-F: 030.18.1.2/K: 10, D: 30, S: 13), 1.7.1931 tarih ve 11419 sayılı kararnameyle 27 kişi (BCA-F: 030.18.1.2/K: 21, D: 49, S: 1), 25.12.1932 tarih ve 13668 sayılı kararnameyle 40 kişi (BCA-F: 030.18.1.2/K: 32, D: 80, S: 3), 19.2.1933 tarih ve 13859 sayılı kararnameyle 89 kişi (BCA-F: 030.18.1.2/K: 33, D: 10, S: 3), 21.2.1933 tarih ve 13885 sayılı kararnameyle 15 kişi (BCA-F: 030.18.1.2/K: 34, D: 11, S: 9), 1312/madde 9'la ve 23.3.1933 tarih ve 14062 sayılı kararnameyle 24 kişi (BCA-F: 030.18.1.2/K: 34, D: 20, S: 5), 26.4.1933 tarih ve 14245 sayılı kararnameyle 54 kişi (BCA-F: 030.18.1.2/K: 35, D: 29, S: 8), 10.5.1933 tarih ve 14329 sayılı kararnameyle 79 kişi (BCA-F: 030.18.1.2/K: 36, D: 33, S: 12), 4.9.1933 tarih ve 14876 sayılı kararnameyle 16 kişi (BCA-F: 030.18.1.2/K: 38, D: 60, S: 15) 1312 sayılı kanunla ve 4.9.1933 tarih ve 14877 sayılı kararnameyle 60 kişi (BCA-F: 030.18.1.2/K: 38, D: 60, S: 16), 1.10.1933 tarih ve 15020 sayılı kararnameyle 22 kişi (BCA-F: 030.18.1.2/K: 39, D: 67, S: 19), 27.10.1934 tarih ve 2/1466 sayılı kararnameyle 48 kişi (BCA-F: 030.18.1.2/K: 49, D: 73, S: 4), 10.12.1934 tarih ve 2/1702 sayılı kararnameyle (BCA-F: 030.18.1.2/K: 50, D: 84, S: 18) 44 kişi 1312/madde 10'la olmak üzere toplam 1110 kişi vatandaşlıktan çıkarıldı.
- 213 *Dağılım ve kararnameler:* 23.10.1935 tarih ve 2/3381 sayılı kararnameyle 63 kişi (BCA-F: 030.18.1.2/K: 58, D: 79, S: 17), 28.11.1936 tarih ve 2/5652 sayılı kararnameyle 196 kişi (BCA-F: 030.18.1.2/K: 70, D: 92, S: 9), 28.11.1936 tarih ve 2/5655 sayılı kararnameyle 160 kişi (BCA-F: 030.18.1.2/K: 70, D: 92, S: 12), 20.8.1937 tarih ve 2/7245 sayılı kararnameyle 164 kişi (BCA-F: 030.18.1.2/K: 78, D: 72, S: 15), 9.10.1939 tarih ve 2/12112 sayılı kararnameyle 76 kişi (BCA-F: 030.18.1.2/K: 88, D: 98, S: 13) 1312/madde 10'la ve 9.10.1939 tarih ve 2/12113 sayılı kararnameyle 54 kişi (BCA-F: 030.18.1.2/K: 88, D: 98, S: 14) 2848/madde 7'yle ve 9.10.1939 tarih ve 2/12114 sayılı kararnameyle 92 kişi (BCA-F: 030.18.1.2/K: 88, D: 98, S: 15), 9.10.1939 tarih ve 2/12115 sayılı kararnameyle 153 kişi (BCA-F: 030.18.1.2/K: 88, D: 98, S: 16), 18.12.1941 tarih ve 2/17003 sayılı kararnameyle 9 kişi (BCA-F: 030.18.1.2/K: 97, D: 101, S: 7) 1312/madde 9'la ve 18.12.1941 tarih ve 2/17004 sayılı kararnameyle 40 kişi (BCA-F: 030.18.1.2/K: 97, D: 101, S: 8) 1312/madde 10'la ve 18.12.1941 tarih ve 2/17005 sayılı kararnameyle 74 kişi (BCA-F: 030.18.1.2/K: 97, D: 101, S: 9) olmak üzere toplam 1081 kişi vatandaşlıktan çıkarıldı.
- 214 *Metin örneği:* "Mülga Osmanlı hükümeti tebaasından olup istiklal harbine iştirak etmeyerek Türkiye haricinde kalan merbut listede ismi yazılı 48 kişinin 1041 sayılı kanun mucibince Türk vatandaşlığından çıkarılması" (27.11.1929 tarih ve 8604 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 6, D: 58, S: 8) ve "İstiklal harbine iştirak etmeyerek Türkiye haricinde kalan merbut listede ismi yazılı 101 kişinin 1041 sayılı kanun mucibince Türk vatandaşlığından çıkarılması" (27.11.1929 tarih ve 8600 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 6, D: 58, S: 4) ve "Milli savaşa katılmayan ve 24.7.1923-31.5.1927 arasında yurda dönmeyen 74 kişinin, 1041 sayılı kanun gereği vatandaşlıktan çıkarılmasına" (18.12.1941 tarih ve 2/17005 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 97, D: 101, S: 9) gibi.
- 215 *Metin örneği:* "İzinsiz yabancı devlet tabiiyetine geçen 15 kişinin, 1312 sayılı kanun 9. maddesi gereği vatandaşlıktan çıkarılmasına" (21.2.1933 tarih ve 13885 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 34, D: 11, S: 9) ve "Beş yıldan beri konsolosluklara kaydını yaptırmadığı için listede adı yazılı geçen 160 kişinin, 1312 sayılı kanun 10. maddesi gereği vatandaşlıktan çıkarılmasına" (28.11.1936 tarih ve 2/5655 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 70, D: 92, S: 12) ve "Resmi izin almadan yabancı devlet tabiiyetine geçen 92 kişinin, 1312 sayılı kanun 9. maddesi gereği vatandaşlıktan çıkarılmasına" (9.10.1939 tarih ve 2/12114 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 88, D: 98, S: 15) gibi.

783 *gayri'nin iskati*: İnceleme imkânı bulduğum vatandaşlıktan çıkartılan 10'dan fazla kişinin adının bulunduğu listeyi içeren kararnamelere göre, pek azında kişilerin milliyeti ya da dini yazılmış olup, hepsinde isimler dikkate alındığında Türkiye vatandaşlığından çıkarılanlar "*Türk ırkı ve kültüründen*" gayrisi Ermeni, Yahudi ve Rumlardı. 1931-1935 dönemine ait kararnamelere vatandaşlıktan çıkartılan Ermeni, Yahudi ve Rum toplamı 783'tür. Bilgisini inceleme imkânı bulduğum bu kararnamelere göre 783 'Türk ırkı ve kültüründen' gayrisi²¹⁶ Türkiye vatandaşlığından çıkartıldı.

TC girişi engelledi

Ermeniler'in ve diğer 'Türk ırkı ve kültürü'nden olmayan gayrilerin Türkiye'ye girişini engelleyen düzenlemelerle, 1041 sayılı kanunla vatandaşlıktan çıkartmak kolaylaşıyordu. Bu durum, 12 Ağustos 1933 tarihli raporda açıktan resmen ifşa edilmiştir. *Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü Tabiiyet Şubesi*, ırki birliğini güçlendirmek için faaliyetleriyle ilgili 1041 sayılı kanun hakkında şu değerlendirmeyi yaptı:

216 783 kişiyle ilgili kararnameler: 7 Haziran 1931'de 27'si Ermeni ve 1'i mühtedi toplam 39 kişi (7.6.1931 tarih ve 11227 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 11.7.1931, sayı: 1845, sf. 605-606), 19 Aralık 1931'de 11'i Yahudi ve 13'ü Ermeni toplam 30 kişi (19.12.1931 tarih ve 12036 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 16.1.1932, sayı: 2003, sf. 1157-1158), 9 Ekim 1932'de 18'i Ermeni, 5'i Yahudi ve toplam 26 kişi (9.10.1932 tarih ve 13395 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 1.1.1933, sayı: 2292, sf. 2107-2108), 21 Kasım 1932'de 22'si Ermeni, 7'si Yahudi toplam 31 kişi (21.11.1932 tarih ve 13498 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 15.12.1932, sayı: 2278, sf. 2059-2060), 25 Aralık 1932'de 32'si Ermeni ve 8'i Yahudi toplam 40 kişi (25.12.1932 tarih ve 13668 sayılı kararname, BCA-F:030.18.1.2/K: 32, D: 80, S: 3; *Idare*, Ağustos 1934, sayı: 77, sf. 1332-1335), 19 Şubat 1933'te 21'i Ermeni toplam 89 kişi (19.2.1933 tarih ve 13859 sayılı kararname, BCA-F:030.18.1.2/K: 33, D: 10, S: 3; *Idare*, Haziran 1934, sayı: 75, sf. 932-938; *Idare*, Ağustos 1934, sayı: 77, sf. 1321-1322, 1325, 1329-1331), 23 Mart 1933'te 164 kişi (23.3.1933 tarih ve 14062 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 34, D: 20, S: 5; *Idare*, Haziran 1934, sayı: 75, sf. 933; *Idare*, Ağustos 1934, sayı: 77, sf. 1325-1326), 26 Nisan 1933'te 32'si Ermeni ve 21'i Yahudi toplam 54 kişi (26.4.1933 tarih ve 14245 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 35, D: 29, S: 8; *Idare*, İkincikânun [Ocak] 1934, sayı: 70, sf. 65-77), 10 Mayıs 1933'te 58'i Ermeni, 19'u Yahudi ve 2'si Rum toplam 79 kişi (10.5.1933 tarih ve 14329 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 36, D: 33, S: 12; *Idare*, İkincikânun 1934, sayı: 70, sf. 49-64), 1 Ekim 1933'te 16'sı Ermeni ve 6'sı Yahudi toplam 22 kişi (1.10.1933 tarih ve 15020 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 39, D: 37, S: 19; *Idare*, İkincikânun 1934, sayı: 70, sf. 42-46), 4 Ekim 1933'te 39'u Ermeni, 21'i Yahudi toplam 60 kişi (4.10.1933 tarih ve 14877 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 38, D: 60, S: 16; *Idare*, İkincikânun 1934, sayı: 70, sf. 29-40), 23 Ekim 1933'te 53'ü Yahudi ve 9'u Ermeni toplam 63 kişi (23.10.1933 tarih ve 2/3381 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 58, D: 79, S: 17; *Idare*, İkincikânun 1936, sayı: 94, sf. 76-84) 1041 sayılı kanunla ve 19 Aralık 1931'de 5'i Yahudi, 4'ü Rum toplam 19 kişi (19.12.1931 tarih ve 12035 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 18.1.1932, sayı: 2005, sf. 1167-1168), 4 Eylül 1933'te 7 Ermeni ve 8 Yahudi toplam 16 kişi (4.9.1933 tarih ve 14876 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 38, D: 60, S: 15; *Idare*, İkincikânun 1934, sayı: 70, sf. 65-77) 1312 sayılı kanunla ve 21 Şubat 1933'te 11'i Ermeni toplam 15 kişi (21.2.1933 tarih ve 13885 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 58, D: 79, S: 17; *Resmi Gazete*, 11.3.1933, sayı: 2349, sf. 2301-2302; *Idare*, İkincikânun 1934, sayı: 70, sf. 48; *Idare*, Ağustos 1934, sayı: 77, sf. 1324, 1330-1331), 16 Şubat 1935'te 11'i Ermeni toplam 18 kişi (16.2.1935 tarih ve 2/1996 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 7.8.1935, sayı: 3074, sf. 5547-5548), 1312/madde 9'lave 17 Ağustos 1931'de 9'u Ermeni, 8'i Yahudi ve toplam 18 kişi (17.8.1931 tarih ve 11661 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 8.9.1931, sayı: 1893, sf. 797-798) 1041 ve 1312 sayılı kanunla iskat edildi.

"İstiklal muharebelerinden beri geçirdiğimiz inkılap yurdumuz için muzir ve memleketimizle manevi alakaları olmayan mülga Osmanlı saltanatı tabiiyetine mensup Türk ırkından gayri bazı şahısların vatandaşlık birliğimizden çıkarılması ve bu suretle bunların memlekete geri gelmelerinin önüne geçilmesi lüzumu hasıl ettiğinden muayyen şartları haiz olmayan Osmanlı tebaasının Türk vatandaşlığından ıskatı için 23 Mayıs 1927 tarihli ve 1041 numaralı kanun çıkarılmıştır."²¹⁷

Kanunla Osmanlı tebaası veya bugünkü ifadeyle vatandaşı olan Türk ırkından gayri kişilerin çıkartılmasının hedeflendiği ve Türkiye'ye girişinin engellenmesi resmen böyle kayda geçirildi. Sadece vatandaşlıkta değil, istihdamda da ötekine yönelik uygulamalar gündemdeydi. Devlette istihdam ediliyor durumunda olan Rum ve Ermenilerin Cumhuriyet'te temizlendiği ifade edildi:

Meşrutiyeti müteakip mülga Tabiiyet Müdürlüğü'ndeki Rum ve Ermeni memurlar da temizlendi, ama şubeye milli bir vaziyet verilememiş ve bu husus Cumhuriyet devrine nasip ve müyesser [kolaylıkla] olmuştur. Vatandaşlığa kabul muamelesinde en ziyade emniyet tahkikatına ve mutaalasına ehemmiyet ve kıymet verilmektedir.²¹⁸

Devlet, ıskat etmek için istediğinde mevzuatın ilgili maddesini ve gerekçesini bulabiliyordu.

1920'li ve 1930'lu yıllarda 1041 sayılı ve 1312 sayılı kanunlar ve Seyrisifer Talimatname istinaden birçok insanın geri dönüşü engellendi. Bu durumda olanların çoğunluğu Hristiyanlar ve Museviler ya da gayri Türk Müslümanlardı. Osmanlı pasaportu olmayan Türkler ve Museviler o anki pasaportuyla dönme iznine sahip olduğu halde, bu ayrıcalık Osmanlı vatandaşı Ermeniler için geçerli değildir. Osmanlı Rumların dönüşü 10.6.1930 tarihli Ankara Antlaşmasıyla düzenlendi. Seyrisifer Talimatnamesi 1915'de tehcir edilmiş Ermenilerin dönüşünü engellediği gibi, 1938'de Pasaport Kanunu ile ülkeye dönmeleri ve giriş yapmaları yasaklandı.²¹⁹

82 Ermeni'nin 2'si Osmanlı bakanıydı

Bazı kararnamelerde vatandaşlıktan çıkarılanın milliyeti yazıldı, bazısında yazılmadı; buna göre, bazen 1 Ermeni, bazen 2 Ermeni ve bazen de 5 Ermeni vatandaşlıktan ıskat edildi. Bu tür kararnamelerden 1929-1933 dönemine ait olanları incelediğimde belirlediğim kadarıyla 82 Ermeni Türkiye vatandaşlığından çıkartıldı. (*Belge 3'te Ermeniler listesine bakınız*) 86 Ermeni'nin 3 taneisinin biri gazeteci ve diğer ikisi de bakanlık yapmış Ermeni milletin önderi

217 Nüfus İşleri-1933, Hülâsa, sf. 3 ve Cevvel 15 ile Cevvel 16'da sf.2, yeri: BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4.

218 Nüfus İşleri-1933, sf. 38-40, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4.

219 Soner Çağapçı, *Kim Türk, kim vatandaşı? Erken Cumhuriyet dönemi vatandaşlık rejimi üzerine bir çalışma*, Çeviren: Pemra Hazbay, *Toplum ve Bilim*, sayı: 98, Güz 2003, sf. 176.

konumuna sahip bilinen şahsiyetti, bir tanesi de izinli olarak vatandaşlığı ıskat edildi. Kayseri'nin Keçekapı Mahallesi'nde 1294 doğumlu Ermeni cemaatinden Manok oğlu Dikran'a²²⁰ İtalyan tabiiyetine geçmek için istenen izin verilmiştir.

Türkiye vatandaşlığından çıkartılan üç ünlü kişiden ikisi eski bakandır. Bunlardan biri Osmanlı Hükümeti Nafia Nazırlarından İttihatçı²²¹ *Bedros Hallacyan* idi. Dahiliye Vekâletinin tamiminde, "1041 no'lu kanun mucibince, 23.8.1929 tarihli kararnameyle Parsah oğlu Bedros Hallacyan (mülga Osmanlı Hükümeti Nafia Nazırı sabık), tabiiyetimizden ıskat olunmuştur. Bir daha memleketimize girmesine müsaade olunmayacaktır efendim"²²² denildi. 1908-1918 döneminde üç dönem Osmanlı Meclisi'ne İstanbul mebusu seçilen Hallacyan, 12 Ocak 1910'da göreve başlayan İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde Ticaret ve Nafia Nazırıdır.²²³

Bir diğeri de 23 Ocak 1913 ve 11 Haziran 1913 tarihli Mehmet Said Halim kabinesinde *Posta, Telgraf ve Telefon Nazırı Oskan*'dır [Voskan Mardikyan²²⁴].²²⁵ 3 Eylül 1930 tarihli kararnamede, "Resmî izin almaksızın tabiiyetini değiştirdiği anlaşılan sabık Osmanlı hükümeti Posta ve Telgraf nazırlığında bulunmuş olan Erzincanlı Avadis ağa oğlu Oskan Efendinin [1312 no'lu] Vatandaşlık Kanununun 9 uncu maddesine göre Türkiye Vatandaşlığından çıkarılması; Dahiliye Vekâletinin 16.8.1930 tarih ve 2521/661 numaralı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 3.9.1930 tarihli içtimaında" kararlaştırıldığı belirtildi.²²⁶

Ayrıca *Çagadamart gazetesi Başmuharriri Agyazar Şuvarış* [Şavarş Misakyan²²⁷]de vatandaşlıktan çıkarılmıştır. 1 Mayıs 1929 tarihli kararnamede,

220 20.8.1933 tarih ve 14844 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 10.9.1933, sayı: 2499, sf. 3061.

221 Bedros Hallacyan, İttihat ve Terakki'nin mebusudur. (Nesim Ovadya İzzail, *24 Nisan 1915 İstanbul, Çankırı, Ayas, Ankara*, 2. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2014, sf. 26, 34, 272; Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya, Çeviren: Ludmilla Denisenko-Mutlucan Şahan*, Aras Yayıncılık, 1. baskı, İstanbul-2005, sf. 54.)

222 Dahiliye Vekâleti Emniyet Umumiye Müdürlüğü Şube l'in 24.12.1929 tarih ve 4039 sayılı tamimi, *İdare*, Kânunuevvel 1929, sayı: 21, sf. 1484-1485.

223 *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, cilt: 1 ve 2, TBMM Vakfı Yayınları: 14 ve 15, Ankara-1997, sf. 298 ve 30.

224 *Nesim Ovadya İzzail notu*: Ermenicede yazılış ile söyleniş arasında bazı farklar ortaya çıkıyor. Mesela, Hagop yazılır, ama halk arasında Agop söylenir. Hovhannes yazılır, ama Ohannes olarak telaffuz edilir. Voskan olarak yazılır, ama Oskan olarak da kullanılır. Ben Voskan, Hagop, Hovhannes demeyi tercih ediyorum. Ermenilerin de aynı tercihen yana olduklarını biliyorum.

225 *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, cilt: 1, TBMM Vakfı Yayınları: 14, Ankara-1997, sf. 310-311. Baktım ismini bulamadım, galibamebus değil. N.O.

226 3.9.1930 tarih ve 9869 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 18.9.1930, sayı: 1599, sf. 9373; Dahiliye Vekâleti Emniyet Umumiye Müdürlüğü Şube l'in 27.10.1930 tarih ve 5146 sayılı tamimi, *İdare*, Teşrinievvel 1930, sayı: 31, sf. 2008. *İdare*'de isim: Avadis oğlu Oskan Mardikyan.

227 *Nesim Ovadya İzzail notu*: *Çagadamart* Başmuharriri Agyazar Şuvarış'in veledi Aleksan olarak bahsedilen kişi Şavarş Misakyan'dır. Osmanlı istihbaratı ve bürokrasisi, gayri İslâm isimlerini yanlış yazmakta çok başarılıdır. Şavarş Misakyan, önce *Azadamard* (Özgürlük Kavgası) vesonra 1918-1924 arasında *Çagadamart* (Muharebe) gazetelerinde (Zakarya Mildanoğlu, Ermenice Süreli Yayınlar, 1994-2000, Aras Yayıncılık, İstanbul-2014, sf. 101, 127.) çalıştı. Her iki gazete de Taşnaksütyun yayını organıdır. Daha sonra Paris'e giden Şavarş Misakyan, gazeteciliğe (Ermenice) devam etti ve Türkiye'ye

“Ermeni Taşnak Komitesi rüesasından olup İstanbul’un istihlâsı üzerine firar ile elyevm Paris’te ikamet ve memleketimiz aleyhindeki cereyanlara da iştirak etmekte bulunduğu anlaşılan Çagadamart gazetesi Başmuharriri Üsküdar İcadiye mahallesinde yeni sokakta 10 numaralı haneye kayıtlı ve 1301-1303 doğumlu Agyazar Şuvarış efendi veledi seyyar oğlu Aleksan nam şahsın 1041 numaralı kanun mucibince Türk vatandaşlığından ıskatı, Hariciye Vekâletinin 20.4.1929 tarih ve 63296-181 numaralı teskeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 1.5.1929 tarihli içtimasında” kararlaştırıldığı²²⁸ ifade edildi.

Osmanlı nazırlarından Hallacyan ve Çagadamart gazetesi Başmuharriri Agyazar Şuvarış 1041 sayılı kanunla, diğer nazır Oskan ise 1312 sayılı kanunun 9’uncu maddesine göre Türkiye vatandaşlığından çıkartılmıştır.

Yahudiler ve Rumlar

Kararnamelerin bazısında vatandaşlıktan çıkartılanın milliyeti yazıldı, bazısında yazılmadı. Yanılma payı olsa da, isimleri dikkate alarak, gruplandırımdım. Bu tür kararnamelerden 1928-1934 dönemine ait olanları incelediğimde belirlediğim kadarıyla 53 Yahudi Türkiye vatandaşlığından çıkartıldı. (*Belge 3’te Yahudiler listesine bakınız*)

Bir kararnameden de anlıyoruz ki, Van’daki Yahudi de vatandaşlıktan çıkarıldı ve ilgili kararnamede, “Resmî izin almaksızın İran tabiiyetine geçtiği anlaşılan Van Vilâyetinin Gevar kazası Yahudi Mahallesinin 47 numaralı hanesi üzerine kayıtlı Musevî Cemaatinden 1290 doğumlu Şeh İbrahim oğlu Askerin 1312 numaralı Vatandaşlık Kanununun 9 uncu maddesi ahkâmına tevfiikan vatandaşlıktan çıkarılması; Dahiliye Vekâletinin 11/3/1931 tarih ve 4367/194 numaralı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 18/3/1931 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur”²²⁹ denildi.

Yahudi nüfusun belli merkezlerde olduğu sanılanın aksine, 1914 Osmanlı nüfus verilerine Osmanlı’nın tüm vilâyet ve sancağında Yahudi yaşamaktaydı. Osmanlı’nın bu verisine göre, 1914’te Van’da 1383, Diyarbekir’de 2085 ve Urfa’da 865 Yahudi yaşıyordu.²³⁰ Diğer milletler gibi Yahudiler de kendi memleketinde yaşayamaz duruma getirildi.

Mübadele nedeniyle Anadolu’dan tamamen izleri silinen Rumlar da vatandaşlıktan çıkartıldı. Tespit ettiğim kadarıyla 1928-1939 döneminde 34 Rum vatandaşlıktan çıkarılmıştı. (*Belge 3’te Rumlar listesine bakınız*) Türkiye vatandaşlığından çıkarılan diğer bir kişi, Beyoğlu’na kayıtlı 1304 doğumlu Dimitri oğlu Eksenefon Haçopollo idi.²³¹

hiç gelmedi. Paris’te çok uzun yıllar *Haraç* (İleri) isimli Ermenice gazeteyi yayımladı.

228 1.5.1929 tarih ve 7949 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 27.6.1929, sayı: 1227, sf. 7628.

229 18.3.1931 tarih ve 10805 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 14.5.1931, sayı: 1796, sf. 465.

230 Kemal H. Karpat, *age*, sf. 226-227.

231 27.11.1929 tarih ve 8599 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 1.1.1930, sayı: 1386, sf. 8618 ve *İdare*, Mayıs

1938 yılı sonunda hazırlanan bir kararnameyle, vatandaşlığa kabul edilmesini sağlayacak ilgili 19.11.1935 tarihli kararname yürürlükten kaldırıldığı için vatandaşlık işlemleri bitmeyen ve mübadele mıntıkası ahalisi Rumların kovulması gündeme gelmiştir.²³²

Yukarıda Ermeni, Yahudi ve Rumlar'dan vatandaşlıktan çıkartılanların rakamını belirlemeye çalıştım, aynı kararnamede²³³ ve dolayısıyla değişik milletten insanlar bir arada listelenmişti. Aynı kararnamede şu kadar Ermeni, Musevi vatandaşlıktan çıkartıldığıının kararlaştırıldığı belirtildi.

Protestan, Katolik, Süryani ve muhtedi

Bazı kararnamelerde insanların milletinin yanı sıra dini kimliği de yazıldı: 23 Ağustos 1931'de Ermeni Katoliklerinden Mersinli Maryos Tellâyan'ın²³⁴ ve 18 Şubat 1931'de Midyatlı Protestan Yakop Usugarip oğlu Toma'nın²³⁵ ve 17 Mayıs 1932'de Süryani Katoliklerinden Cercis oğlu Yusuf'un²³⁶ ve 19 Mart 1933'te Mersinli Maruni Katoliklerinden İlyas oğlu Maron Eyubun'un²³⁷ gibi. 7 Haziran 1931 tarihli kararnamede²³⁸ de, vatandaşlıktan çıkartılan bir kişinin mühtedi olduğu yazılmıştır. Mülga Osmanlı hükümeti tebaasından milli mücadeleye iştirak etmediği gerekçesiyle 39 kişinin 1041 sayılı kanunla vatandaşlıktan çıkartılan 39 kişilik listenin 36'ncısı Asador oğlu mühtedi Hüseyin'dir.

100 bin TC vatandaşının ıskatı

Osmanlı'dan devreden vatandaşlık bağı bulunanların '*tabiiyet vaziyeti hakkında*' verilen idari karara karşı Şurayı Devlete yani mahkemeye başvurmanın engellenmesi amacıyla Meclis'teki yapılan görüşmede Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın anlatımından anlıyoruz ki, vatandaşlık ilişkisini hükümetin sonuçlandırmamasıyla 100 bin kişinin hakkını aramak için Şurayı Devlet'e başvurmasının önü kesilmiş olacaktır. Diğer bir deyişle Şükrü Kaya'nın ifade ettiği biçimiyle, bu kararla 100 bin kişinin vatandaşlık bağı kesilmiştir.

1930, sayı: 26, sf. 1351. *İdare*, Haçopolo'nun Beyaz Rus olduğunu yazdı. N.O.

232 12.11.1938 tarih ve 2/9848 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 85, D: 95, S: 3.

233 *Dağılım ve kararnameler*: 8 Mayıs 1929'da 4'ü Ermeni 7 kişi (8.5.1929 tarih ve 8021 sayılı kararname, *Resmi Gazete* (RG), 18.7.1929, sayı: 1245, sf. 7956), 20 Şubat 1932'de 4'ü Musevi toplam 6 kişi (20.2.1932 tarih ve 12269 sayılı kararname, RG, 9.3.1932, sayı: 2046, sf. 1281-1282), 2 Mart 1932'de 3'ü Ermeni toplam 5 kişi (2.3.1932 tarih ve 12341 sayılı kararname, RG, 12.4.1932, sayı: 2075, sf. 1357), 24 Mart 1932'de 3'ü Ermeni, 3'ü Musevi 6 kişi (24.3.1932 tarih ve 12459 sayılı kararname, RG, 11.4.1932, sayı: 2074, sf. 1353) 1041 sayılı kanunla ve 10 Mart 1932'de 3'ü Ermeni toplam 5 kişi (10.3.1932 tarih ve 12381 sayılı kararname, RG, 19.3.1932, sayı: 2054, sf. 1299) 1312/9 maddeyle vatandaşlıktan çıkartıldı.

234 23.8.1931 tarih ve 11687 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 11.10.1931, sayı: 1921, sf. 903.

235 18.2.1931 tarih ve 10681 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 17.5.1931, sayı: 1798, sf. 469.

236 17.5.1932 tarih ve 12858 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 22.7.1932, sayı: 2131, sf. 1603.

237 19.3.1933 tarih ve 14032 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 30.3.1933, sayı: 2366, sf. 2339.

238 7.6.1931 tarih ve 11227 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 11.7.1931, sayı: 1845, sf. 605-606.

Yabancıların Türk Vatandaşlığı Mevzuahs Olmayan Tabiiyet Tetkikleri Üzerine Verilen Kararlar Aleyhine Şurayı Devlet'e Müracaat Edemeyeceklerine dair mazbatalar müzakere edildi. Müzakereye başlanmasıyla ilk söz alan Kocaeli Mebusu Salâh Yargı, Adliye ve Dahiliye encümenleri noktai nazarları arasında fark bulunduğunu ve Adliye Encümeninde akalliyet ve ekseriyet fikrinin mevcut olduğunu söyledi.

Denizli Mebusu Mazhar Müfid Kansu, harp halinin devam ettiğini ve böyle bir dönemde Şurayı Devlet'e dava açma kapısının açılması halinde binlerce hatta yüz binlerce kimsenin Türkiye'ye girmesinin icab edeceğini belirterek, böyle bir kapının açılmayacağını ifade etti. Konya Mebusu Ali Rıza Türel de, Mazhar Müfid'ün mütaleasının katiyen varid olmadığını [düşüncesinin kesinlikle kabul edilemeyeceğini] belirterek, muzır adamı dışarıya atmaya maninin olmadığını ve hükümetin istediği ecnebiyi kolundan tutup dışarıya attığını açıkladı. Ali Rıza Türel, işin esasında idari bir mesele olduğunu anlattı.

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Lozan Muahdesiyle tabiiyet değişmesi ve değiştirilmesi işini doğrudan doğruya idareye ve siyasi olarak hükümete verildiğini hatırlattıktan sonra, "Bizim ayrıca bir hususi vaziyetimiz var. Bilhassa eski kapitülasyonlardan kalma ve memlekete yabancı olarak bu memleketten giden ve şu veya bu memlekete zarar vererek, memlekete gelmesi caiz olmayanların vaziyeti de vardır. Bunlar Lozan zamanında görüşülmüş ve hükümet tarafından tatbikatı ifa edilmektedir" dedi.

Bu meselenin hükümet sorumluluğunda olduğunu belirterek, başka makama verilmesi halinde *başvurunun 100 bini geçeceğine* dikkat çeken Vekil Şükrü Kaya, hükümet kararının siyasi olduğunu ve tabiiyet meselesinde Şurayı Devlete başvurulması halinde verdiği karara uygulanması zorunluluğu olacağını ve bunun yaratacağı sıkıntıya değinerek, tabiiyet meselesinin Şurayı Devlete verilmemesini ifade etti. Şükrü Kaya'nın konuşmasının devamını özetliyorum:

Bu hadise yepyeni bir hadisedir. Eski Osmanlı İmparatorluğundan beri ve son 12 yıllık Cumhuriyet devrinde böyle devam etmiştir. Şimdi ilk defa olarak hükümetle Şurayı Devlet arasında böyle bir hadise çıkmıştır. Huzurunuzda karar almak için geldik. Kanun isterseniz, encümene havale edersiniz, orada görüşürüz. Şurayı Devletle aramızda mesele çıktığı için Meclis'e geldik.

Müzakere sonunda tezkere onaylandı ve Meclis'in 921 sayılı kararı olarak kabul edildi.²³⁹

239 Meclis zabtı sonundaki 55 no'lu yazı idare hükümetin yazısı ve encümenlerin mazbatasından özet aktarıyorum: *a- Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın teklifi Meclis'e gönderdiği 9.6.1934 tarihli yazısının sonundaki kararı*: Şurayı Devlete yabancı devlet vatandaşlarının mevzuları üzerinde hüküm vermesinin muvafık görülmediğini ve bu işlerin ısrarı halinde diplomasi yolunda hallolunması uygun görülmektedir. Meclisin bu hususata karar almasını dilerim. *b- Dahiliye Encümeni'nin 25.5.1935 tarihli mazbatasının sonundaki karar*: Şurayı Devletin, esas itibarıyla yabancıların tabiiyetlerine ait işleri tetkike salâhiyeti yoktur. Bu işler Şurayı Devlet Kanunun 19'uncu kapsamında değildir. *c- Adliye Encümeni'nin*

Meclis'in bu kararıyla Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın anlatımına göre, idari birimin tabiiyet vaziyeti nedeniyle verilen karara karşı mahkemeye başvurmanın engellenmesiyle, 100 bin kişinin hakkını aramasının önü kesilmiştir.

Resmi iddia şu: Kişi, ecnebidir, Şurayı Devlet'e başvurması engellenmelidir.

Bir kişinin idarenin kararına karşı Şurayı Devlet'e başvurması için TC vatandaşı olması gerekmez mi?

Demek ki kişi, ecnebi tabiiyetinde bir başka ülke vatandaşı değildir, resmi ifadeyle TC vatandaşı olan 'encebi'dir, yani gayri Türk ve gayri İslâm olan Ermeni, Rum ve Yahudi ile diğer milletten insanlardır! Hükümetin girişimiyle Meclis'in bu kararıyla, hükümet en azından bir kalemde 100 bin kişiyi vatandaşlıktan atmış olmaktadır.

İslâm'dan 120 kişi

Türkiye vatandaşından İslâm dininden olanlar da vatandaşlıktan çıkarıldı. 1928-1940 döneminde 92 İslâm vatandaşlıktan ıskat edildi. (*Belge 3'te İslâmlar listesine bakınız*) Bazılarında milletinden veya ırkından da bahsedildi. Boşnak ırkından²⁴⁰ 1 kişi, Türk ırkından²⁴¹ 1 kişi, Arap-Nuseyri²⁴² 1 kişi, Arap ırkından²⁴³ 8 kişi, Çingene ırkından²⁴⁴ 2 kişi, Kürt ırkından²⁴⁵ 8 kişi, 5 Çerkes²⁴⁶ ile Kürt Cemil Paşanın 4 torunu ve diğeri 3 olmak üzere toplam 28 İslâm daha vatandaşlıktan çıkarılmış olup, bu da dikkate alındığında vatandaşlıktan ıskat edilen İslâm toplamı 120'dir.

18.12.1935 tarihli mazbatasının sonundaki karar: Bir ecnebinin tabiiyeti sıfatıyla yapılan bir işlemle ilgili karara o ecnebinin Şurayı Devlet Kanununun 19'uncu maddesine göre Şuraya müracaat edilebilir, ekseriyetle kabul edildi. (TBMM'nin 23.12.1935 tarih ve 921 sayılı Yabancıların Türk Vatandaşlığı Mevzuahs Olmayan Tabiiyet Tetkikleri Üzerine Verilen Kararlar Aleyhine Şurayı Devlet Müracaat Edemeyecilerine Dair Karar, *TBMM ZC, VI/7-23.12.1935*, sf. 137-138, 148-154 ve Fihrist-sf. 3; *Resmi Gazete*, 26.12.1935, sayı: 3192, sf. 5876-5877; Tabiiyet Kılavuzu, sf. 60-64.)

240 1.12.1937 ve 2/7760 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 5.1.1938, sayı: 3800, sf. 9187.

241 23.12.1937 tarih ve 2/7887 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 6.1.1938, sayı: 3801, sf. 9195.

242 9.4.1930 tarih ve 9097 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 17.7.1930, sayı: 1548, sf. 9217.

243 9.4.1930 tarih ve 9097 sayılı kararname (*Resmi Gazete* (RG)), 17.7.1930, sayı: 1548, sf. 9217), 5.11.1933 tarih ve 15206 sayılı Kararname (RG, 28.11.1933, sayı: 2564, sf. 3261), 13.5.1935 tarih ve 2/2550 sayılı kararname (RG, 11.7.1935, sayı: 3051, sf. 5475), 25.5.1935 tarih ve 2/2645 sayılı kararname (RG, 11.7.1935, sayı: 3051, sf. 5475), 21.2.1940 tarih ve 2/12885 sayılı kararname (RG, 5.3.1940, sayı: 4450, sf. 13449), 23.7.1940 tarih ve 2/14046 sayılı kararname (RG, 12.8.1940, sayı: 4585, sf. 14493), 13.9.1940 tarih ve 2/14365 sayılı kararname (RG, 1.10.1940, sayı: 4626, sf. 14769) ve 2.11.1937 tarih ve 2/7590 sayılı kararname (RG, 13.11.1937, sayı: 3758, sf. 8961).

244 12.11.1933 tarih ve 15287 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 30.11.1933, sayı: 2566, sf. 3265; 21.2.1940 tarih ve 2/12884 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 29.2.1940, sayı: 4446, sf. 13422.

245 3.2.1935 tarih ve 2/1947 sayılı kararname (*Resmi Gazete* (RG)), 4.3.1935, sayı: 2945, sf. 4891), 4.9.1939 tarih ve 2/11842 sayılı kararname (RG, 14.9.1939, sayı: 4310, sf. 12602), 4.11.1939 tarih ve 2/12268 sayılı kararname (RG, 10.11.1939, sayı: 4358, sf. 12825) ve 6.11.1939 tarih ve 2/12266 sayılı kararname (RG, 17.11.1939, sayı: 4361, sf. 12837).

246 12.2.1933 tarih ve 13843 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 5.3.1933, sayı: 2344, sf. 2291; 3.12.1933 tarih ve 15493 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 6.3.1934, sayı: 2646, sf. 3503.

İnceleyebildiğim kadarıyla 1929-1933 döneminde 82 Ermeni ve 1928-1934 döneminde 53 Yahudi vatandaşlıktan çıkartıldı. Bu rakamlara göre, nüfusun dağılımı dikkate alındığında vatandaşlıktan çıkarılan İslâm olanların toplamının az olduğunu söylemek mümkündür.

Ermeni, Yahudi, Rum milletinden olanlar 1041 sayılı kanunla millî mücadeleye katılmadığı gerekçesiyle Türkiye vatandaşlığından çıkartılırken, İslâm olanlar da daha çok 1312 sayılı yasaya göre vatandaşlığı ıskat edilmiştir. Kararnamelerin bir kısmında ilgili kanun bilgisi yazmıyordu, yazarlardan tespit ettiğim kadarıyla 64 kişi 1312 sayılı 10 kişi de 1041 sayılı yasaya göre vatandaşlıktan çıkarılmıştı. Vatandaşlığı ıskat edilen önemli kişiler:

- Osmanlı döneminde Birinci dünya Savaşında 3. Ordu Kumandanı Sabık Ferik Vehip Paşa 26.12.1928'te 1041 sayılı kanun gereği vatandaşlıktan ıskat edildi.²⁴⁷ Demek, Türk Kurtuluş Savaşına katılmamış, dışarıda kalmış ve geri dönmemişti.
- 30.6.1932'de Viranşehir doğumlu İbrahim Paşanın oğlu Mehmet ile Halit vatandaşlıktan çıkarıldı.²⁴⁸ Kararnamede başka isim bulunmuyor, eğer isim benzerliği değilse, Viranşehirli İbrahim Paşa, Hamidiye Alayı komutanıdır. Hamidiye Alayı komutanlarından sadece üç kişiye paşalık unvanı verildi. Bunlar Miran Aşiretinden Mustafa Paşa, Milli Aşiretinden İbrahim Paşa ve Hayderan Aşiretinden Hüseyin Paşadır.²⁴⁹
- 6 Eylül 1938'de ilgili kanun gereği vatandaşlıktan çıkarılanlar, Türkistan sabık Reisicumhuru Osman Hocaoglu dâhil 8 kişidir.²⁵⁰

Ayrıca ilgili kararnamelerle Kürt Cemil Paşanın 4 torunu²⁵¹ ve Erivana

247 Dahiliye Vekâleti Emniyet Umumiye Müdürlüğü Şube I'nın 20.2.1929 tarih ve 468/22 sayılı tamimi, *İdare*, Şubat 1929, sayı: 11, sf. 218-219. *Vehip Paşa* 5 Aralık 1918'de Emniyet Umumiye dairesinde Tahkik-i Seyyat Komisyonu Riyasetine verdiği yazılı ifadesinde, resmi emirlerin valiler kanalıyla dağıtıldığını ve Ermenileri imha emrinin ise [Teşkilât-ı Mahsusa Reisi] Bahaeddin Şakir tarafından organize edildiğini, kendi sorguladığı sanık ifadelerine dayanarak aktardı. *Vehip Paşa*, "Mukarrer bir program ve mutlak bir kasd tahtinde yapılan işbu mezalim evcilen İttihat ve Terakki murahhaslarıyla heyet-i merkeziyelerinin ve sanien kanun ve vicdanı bir tarafa atarak cemiyetin arzu ve meramına alet olan rüesa-yi hükümetin (hükümet görevlilerinin) emr ve tensib (onaylama) ve takibi ile yapmıştı" ifadesini kullandı. (Kudüs Ermeni Patrikhanesi arşivi, karton: 7, dosya H, no: 171-182'den aktaran Taner Akçam, *Ermeni Meselesi Hallolunmuştur*, İletişim Yayınları, 3. baskı, İstanbul-2008, sf. 160-161.)

248 30.6.1932 tarih ve 13060 sayılı kararname, aktaran, Dahiliye Vekâleti Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü Şube I'nın 13.12.1933 tarih ve 7739/159 sayılı tamimi, *İdare*, İkincikânun 1934, sayı:70, sf. 49.

249 Janet Klein, *Hamidiye Alayları, İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, Çeviren: Renan Akman, İletişim Yayınları, İstanbul-2014, sf. 72.

250 6.9.1938 tarih ve 2/9536 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 24.9.1938, sayı: 4020, sf. 10648.

251 *Kürt Cemil Paşanın 4 torunu*: 12.11.1933'te "Suriye'ye kaçarak Fransız istihbarat dairesine ilticaeden Diyarbakirli Kürt Cemil Paşanın oğullarından Mustafa oğlu Mehmet Ferit, Kasım oğlu Ekrem, Fuat oğlu Bedri ve Kadri'nin ilgili kanun gereği vatandaşlıktan çıkartılması kararlaştırıldı. (12.11.1933 tarih ve 15277 sayılı kararname, için, BCA-F: 030.18.1.2/K: 40, D: 80, S: 15 ve *İdare*, İkincikânun 1934, sayı:70, sf. 82.)

kaçan Salih Oğlu Halid²⁵² ve önce vatandaşlığa alınan Avusturyalı Mehmed Oğlu Sadeddin Holştayn²⁵³ vatandaşlıktan çıkarıldı. Değişik kararnamelerle de 27 kişinin sınır dışı edilmesi²⁵⁴ ve iki kişinin yabancı tabiiyete geçmesine izin verilmesi²⁵⁵ ve bazı kişiler hakkında öncesinde verilen ıskat kararları kaldırılması²⁵⁶ kararlaştırıldı.

3.4.2- TÜRK'Ü VE İSLÂM'I AL

1927 nüfus sayımı sonrasında, Türkiye'nin demografik yapısını değiştirmek ve 'Türk ırkı ve kültürü'ne gayrisini tasfiye etmek amacıyla Türkiye dışından muhacir getirilmesi yani nüfus ithali millî devlet politikası olarak uygulandı. Gelenlerde öncelikli hedef 'Türk ırkı'ydı yani Türk ve devamında hedeflenense 'Türk kültürü'nden yani İslâm dininden olmasıydı. Öyle de yapıldı.

O dönemin vatandaşlığa alımda temel mevzuat 1312 sayılı *Türk Vatandaşlığı Kanunu* idi. Kanun 17 madde olup, bireye yönelik yapılan tanımlama Türk'tü ve 16'ncı maddesi gereği, kanun 1.1.1929 tarihinden itibaren yürürlükteydi.²⁵⁷

252 *Erivan'a kaçtı*: 27 Aralık 1934'te Bayazid Vilâyetinin Diyadin Kazası ahalisinden olup Giresunun Piraziz Nahiyesi Başmuallimi iken pasaportsuz olarak Batuma kaçan, oradan da Erivan'agiderek muallimlik yapmakta olduğu anlaşılan Salih Oğlu Halid vatandaşlıktan çıkarıldı. (27.12.1934 tarih ve 2/1763 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 13.2.1935, sayı: 2929, sf. 4843.)

253 *Vatandaş Avusturyalı da ıskat edildi*: 28 Mayıs 1935'te Avusturya tebaasından vatandaşlığa alınan Mehmed Oğlu Sadeddin Holştayn'ın Türklük aleyhine çalıştığı anlaşıldığından 1312 sayılı kanunun madde 11/A fıkrasına göre Türk vatandaşlığından çıkartılması onanmıştır. (28.5.1935 tarih ve 2/2684 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 11.7.1935, sayı: 3051, sf. 5476.)

254 *27 kişi sınır dışı edildi*: İskat dışında Dahiliye Vekâleti Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü'nün vilâyetlere gönderdiği 10.7.1934 tarihli tamimine göre 27 kişi muhtelif sebeplerle sınır dışı edildi. Listede ismi verilen 27 kişinin 17 tanesi Suriye, 2'şer tanesi Macar ve Yunan, diğerleri de Avusturya, Polonya, Irak, Çekoslovakya, Hicaz olarak sıralanmıştır. (Dahiliye Vekâleti Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü Ş. IV'nin 10.7.1934 tarih ve 5528/127 sayılı tamim, *İdare*, Şubat 1929, sayı: 11, sf. 218-219.)

255 *İkisinin geçişi*: 18 Mart 1931 tarihli kararnameyle, 1300 doğumlu Elmas oğlu Bayezid'in Avusturya tabiiyetine ve 20 Temmuz 1931 tarihli kararnameyle, Lâtin cemaati olarak kayıtlı 1314 tevellütlü ve İstanbul doğumlu Lui Roso'nun Belçika tabiiyetine geçmesi 1312 numaralı Vatandaşlık Kanununun 7'nci maddesi ahkâmına göre kararlaştırılmıştır. (18.3.1931 tarih ve 10806 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 14.5.1931, sayı: 1796, sf. 465; 20.7.1931 tarih ve 11497 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 22.8.1931, sayı: 1879, sf. 765.)

256 *İskat ref edildi*: Bazı kişilerin ıskat kararı yine bir başka kararnameyle kaldırıldı. 28 Aralık 1936'da Salih oğlu Hafız Ömer'in (28.12.1936 tarih ve 2/5756 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 7.1.1937, sayı: 3501, sf. 7508) ve 4 Ocak 1937'de Nesim Natan kızı Vida'nın (4.1.1937 tarih ve 2/5798 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 17.2.1937, sayı: 3536, sf. 7683) ve 25 Mayıs 1939'da sabık Eskişehir Atelyesi Şefi Mir Alin'in (25.5.1939 tarih ve 2/11083 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 6.6.1939, sayı: 4225, sf. 11919 ve BCA-F: 030.18.1.2/K: 87, D: 47, S: 11) ve 5 Ağustos 1939'da Osman oğlu Abdullah Azmi'nin (5.8.1939 tarih ve 2/11678 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 31.8.1939, sayı: 4298, sf. 12524) ve 30 Mart 1940'da vatandaşlıktan çıkarılan 54 kişiden Hirş kızı Mahmilli Fledmam'ın (9.10.1939 tarih ve 2/12113 sayılı kararname, F: 030.18.1.2/K: 88, D: 98, S: 14; 30.3.1940 tarih ve 2/13155 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 15.4.1940, sayı: 4485, sf. 13649) vatandaşlıktan çıkartılması kararı ilga edildi.

257 23 Mayıs 1928 ve 1312 no'lu tarihli Türk Vatandaşlığı Kanunu, Tabiiyet Kılavuzu, sf. 6-10; *TBMM ZC*, III/4-22.5.1928, sf. 262-263 ve 23.5.1928, sf. 295-296 ve Fihrist-sf. 7.

Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi, Cumhuriyetin ilânından sonra 5 yıl yürürlükte kaldı ve 1928'de yerini 1312 sayılı kanuna bıraktı. Bu kanun soydanlık (kan bağı) ilkesini hem baba hem de ana açısından benimsemiştir. "Bir Türk baba veya ananın, Türkiye'de veya ecnebi memlekette doğan çocukları" da Türk vatandaşdır (madde 1).²⁵⁸

Türk vatandaş olacak çocukların konumu madde 2'de sıralandı ve Türkiye'de beş sene ikamet eden ve reşit olan ecnebinin talebi halinde hükümet kararıyla Türk vatandaşı olacağı (madde 5) ve bu maddedeki ikamet şartını yerine getirmemiş ecnebilerin de hükümet kararıyla, fevkalâde vatandaşlığa kabul edileceği öngörüldü (madde 6). Böylece beş yıllık ikamet şartının aranmaması koşuluyla muhacir ve mültecilerin vatandaşlığa alınması kolaylıkla sağlanmış olmaktadır.²⁵⁹

Vatandaşlığa alımda öncelik resmen ifade edildiği biçimiyle 'kandaş' olanlardır.

Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü de, Türkiye dışında kaldığı için Türkiye'ye gelenler de 'kandaşlarımız' olarak tanımlanmıştır.²⁶⁰

1920'li ve 1930'lu yıllarda vatandaş kimliği Türk'e göre resmileştirildi. Bir kişi vatandaşlıktan atılırken de, alınırken de 'Türk ırkına ve Türk kültürü'ne göre²⁶¹ ince ayar yapıldı.

O günün ince ayarıyla, bugünün milleten Türk ve dinen Sünni Müslüman vatandaşı profili üretildi.

Kanunlarda temel olarak belirlenen kaideler, genelgelerde daha da netleştirildi. 13 Kasım 1933 tarihli kararnameyle ilgili Dahiliye Vekâleti tamiminde, "Türk ırk harsına mensup kimseler hakkında bu kararname mucibince muamele yapılması ve kandaşımız olmayan kimselerin yurttaşlığımıza alınma" talebinin İcra Vekilleri Heyetinin kararıyla olacağı belirtildi. Vekâletin bir başka tamiminde de 'kandaş' yani Türk ırkından ve Türk kültüründen yani İslâm olan muhacirlerle ilgili benzer değerlendirmede bulunuldu. Özetle vatandaşlığa almada resmen yazıldığı gibi 'kandaş' yani Türk ırkından olmak birinci ve Türk kültüründen yani İslâm olmak da ikinci koşuldu. Yine birkaç yıl sonrasında Dahiliye Vekâletinin 5.8.1937 tarihli tamiminde, benzer politika tekrar edildi.²⁶²

Hatta Türk vatandaşlığına alınmada kişi Türk ve İslâm değilse, İslâm ismi alarak İslâmî kimliği üstlenmesi temel şarttı ya da İslâm'la evlenmek de yeterli

258 Rona Aybay, *age*, sf. 74-75.

259 Tabiiyet Kılavuzu, sf. 6-7, 16-20.

260 Nüfus İşleri-1933, Hülâsa, sf. 3 ve Cervel 16'da sf. 5, yeri: BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4.

261 Kandaşlık ve Türk ırkı konusunu, '3.3.1- 'Kandaş ve İslâm' muhacirler' başlığında inceledim. N.O.

262 13.11.1933 tarih ve 15316 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 41, D: 82, S: 14; Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü Şube II'nin 4.12.1933 tarih ve 12197/3702 sayılı tamimi, *Idare*, İkincikânun 1934, sayı:70, sf. 86-87; Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü Şube II'nin 16.12.1933 tarih ve 13062/3939 sayılı tamimi, *Idare*, İkincikânun 1934, sayı:70, sf. 87-89; Nüfus Umum Müdürlüğü -1935, sf. 73; Dahiliye Vekâletinin 5.8.1937 tarih ve 9865 sayılı tamimi, *Resmî Gazete*, 15.12.1937, sayı: 3783, sf. 9069-9083.

olmaktaydı. 1920'li ve 1930'lu yıllarda Türkiye'ye gelen on binlerce İslâm vatandaşlığı alındı. Bunlarda İslâm olmak vatandaşlığa alınmada yeterli görüldü. İslâm ve Türk göçmenler ülkeye en çok Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya gibi ülkelerden geliyorlardı. Bunlar dışında Balkanlar'daki diğer ülkelerden ve Orta Doğu ile Kafkaslardan da gelenler vardı.²⁶³

Beyaz Rusların vatandaşlığa geçişte ihtidanın [İslâm dinine geçmenin] geçerli olmadığı bir vakaydı. Topluca geçişin sağlandığı ender durumdu. [11.6.1932 tarih ve] 2007 sayılı kanunla bir meslekte çalışmak için Türk vatandaşı olma şartı getirildiği için, birçok Beyaz Rus'un işsiz kalacak olması üzerine 29 Mayıs 1934 tarihli kararnameyle 986 Beyaz Rus'a vatandaşlık verildi.²⁶⁴ Benzer uygulamanın sonra da sürdürüldüğü anlaşıyor. Yazıldığı şekliyle "fena bir halleri bulunmadığı anlaşılan" 38 Rus göçmene 1312 sayılı kanunun 5'inci maddesi gereği vatandaşlık verildi.²⁶⁵

İlgili kararnameyle mühtedi olan ve isim değişikliği yapanların²⁶⁶ Türkiye vatandaşlığına alınması sağlandı. Mühtedilere 1930'lu yılların ikinci yarısında²⁶⁷ da vatandaşlık verilmiştir. Hatta bazı kararnamelerde vatandaşlığa alınanlar kişiler hakkında Yahudi ırkı, Musevi ve Boşnak ırkı²⁶⁸ gibi tanımlamalarına yer verildi.

263 Soner Çağaptay, *Kim Türk, kim vatandaşı? Erken Cumhuriyet dönemi vatandaşlık rejimi üzerine bir çalışma*, Çeviren: Pemra Hazbay, *Toplum ve Bilim*, sayı: 98, Güz 2003, sf. 177-183.

264 BCA, 030.18.1.2/65.45.8, 29 Mayıs 1936, aktaran, Soner Çağaptay, *Kim Türk, kim vatandaşı? Erken Cumhuriyet dönemi vatandaşlık rejimi üzerine bir çalışma*, Çeviren: Pemra Hazbay, *Toplum ve Bilim*, sayı: 98, Güz 2003, sf. 179-180.

265 18.5.1938 tarih ve 2/8800 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 13.6.1938, sayı: 3932, sf. 10027-10029.

266 Polonya tebaasından Adam Oğlu Şenfeld (Adnan) ile karısı Ludmilâ (Leylâ) (4.7.1935 tarih ve 2/2992 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 13.9.1935, sayı: 3105, sf. 5641) ve Macar tebaasından Antuvan Oğlu Geork (Hayreddin Haydar) ile karısı Mariya (Makbule) (15.7.1935 tarih ve 2/2961 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 13.9.1935, sayı: 3105, sf. 5641) ve Bernad Oğlu (Hasan Basri) ile Franç Prada (İskender), karısı Margarita (Meryem Engin) (11.2.1935 tarih ve 2/1979 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 28.2.1935, sayı: 2942, sf. 4881; 11.6.1936 tarih ve 2/4794 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 18.7.1936, sayı: 3359, sf. 6969) ve Jozef oğlu Hans (Hasan Atılâ) ile Yuhan oğlu Yuhan Korft (Yusuf) (29.1.1936 tarih ve 2/3958 sayılı kararname, F: 030.18.1.2/K: 61, D: 8, S: 3) ilgili kanun gereğince vatandaşlığa alınmıştır.

267 Kocaeli'de oturan mühtedi Nail Yengeç ile karısı Naciye'nin (6.9.1938 tarih ve 2/9538 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 24.9.1938, sayı: 4020, sf. 10648) ve Alioğlu Hamdi ile karısı mühtedi Münire'nin (6.9.1938 tarih ve 2/9533 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 24.9.1938, sayı: 4020, sf. 10648) ve Angeliki Dimitris oğlu Karkopolos ile Vilademir kızı Marya, kızları Zozo ve Nona'nın (29.1.1936 tarih ve 2/3958 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 61, D: 8, S: 3; 13.6.1939 tarih ve 2/11243 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 87, D: 55, S: 11) vatandaşlığa geçişi kararlaştırılmıştır.

268 Sabık Osmanlı tebaasından Musevi Avram kızı Fani Rebeka'nın (25.12.1929 tarih ve 8691 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 15.1.1930, sayı: 1398, sf. 8648) ve Musevi Alber Arditikızı İnyes'in (8.10.1930 tarih ve 10029 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 15.11.1930, sayı: 1647, sf. 35) ve Yahudi Alberoğlu Edmon Goldenberg ile karısı Abram kızı Sofya'nın (15.4.1940 tarih ve 2/13271 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 3.5.1940, sayı: 4499, sf. 13741) ve Boşnak ırkından Mehmet ile karısı Elisoveta (Saadet) in (10.12.1937 tarih ve 2/7791 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 28.12.1937, sayı: 3794, sf. 9149) ilgili kanun gereği vatandaşlığa alınması onanmıştır.

72.586 Türk ve İslâm

1930-1940 döneminde 97 kararnamede 72.586 Türk ve İslâm TC vatandaşlığına kabul edildi.²⁶⁹ Bu dönemde 72 kararnamede, vatandaşlığa alınanlar, kişi ya da şahıs olarak tanımlandı. Buna göre 1930'da 12 kişi, 1932'de 61 kişi, 1933'de 148 kişi, 1934'te 11.469 kişi, 1935'te 815 kişi, 1936'da 7157 kişi, 1937'de 4748 kişi, 1938'de 9613 kişi, 1939'da 33.777 ve 1940'da 1029 kişi olmak üzere toplam 68.829 kişi 1312 sayılı yasanın 5'inci ve 6'ncı maddesi gereği Türk vatandaşlığına kabul edildi. (*Belge 4- 68.829 muhacir TC vatandaş oldu*) Kararnamelerin pek azında listeye ait bilgi verildi.

1935 yılı sonrasında kişilerin Türk vatandaşlığına kabul edilmesinde 2510 sayılı İskân Yasasının 6'ncı maddesi de dikkate alınmıştır. Bazı kararnamelerde işaret edilen hüküm, yalnız 2510 sayılı yasanın 6'ncı maddesi ya da 1312 sayılı yasanın 6'ncı maddesiyle birlikte olmuştur.

Kararnamelerde en az 26.2.1930'da 12 kişi²⁷⁰ ve en çok 15.2.1939'da 7953 kişi²⁷¹ Türk vatandaşlığına kabul edildi. 16 kararnamede Türk vatandaşlığına kabul edilenlerle ilgili verilen rakam, 1000 kişiyi aşmaktadır. Bunlardan bazıları: 10.11.1934'te 1547 kişi ve 2.12.1934'te 1874 kişi ve 21.11.1936'da 2067 kişi ve 8.1.1937'de 1655 kişi ve 6.1.1939'da 4873 kişi ve 15.2.1939'da 7953 kişi ve 14.3.1939'da 6893 kişi ve 12.12.1939'da 2191 kişi ve 8.1.1940'da 1029 kişi gibi.²⁷²

Türk ırkı 943 kişi: 1933-1940 döneminde 10 kararnamede, vatandaşlığa alınanlar, Türk, Türk ırkı ve Türk şahıs olarak tanımlandı. Bu şekildeki tanımlamayla 943 kişi 1312 sayılı yasanın 5'inci ve 6'ncı maddesi gereği Türk vatandaşlığına kabul edildi. Buna göre, 12.4.1933'te 277 Türk, 27.6.1933'te 156 Türk, 5.8.1933'te 165 Türk, 7.8.1933'te 200 Türk, 29.1.1934'te Türk ırkından 1 kişi, 24.2.1934'te Türk ırkından 1 kişi, 4.9.1934'te 138 Türk şahıs, 6.1.1939'da Türk ırkından 1 kişi, 25.8.1939'da Türk ırkından 2 kişi ve 14.11.1940'da Türk ırkından 2 kişi 1312 sayılı yasaya göre vatandaşlığa kabul edildi.²⁷³

269 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve *Resmî Gazete* taramasından bulabildiğim karar ve kararnameyi inceledim. Vatandaş alımı ve çıkartılmasında, bilgilenmenin tam sağlanabilmesi için, İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü ve Nüfus İşleri Genel müdürlüğü gibi kurumların arşivi araştırmacılara açık olmalıdır. N.O.

270 26.2.1930 tarih ve 8924 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 22.3.1930, sayı: 1451, sf. 8779.

271 15.2.1939 tarih ve 2/10351 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 85, D: 120, S: 5

272 *Kararnameler:* 10.11.1934 tarih ve 2/1534 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 49, D: 76, S: 11), 2.12.1934 tarih ve 2/1628 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 50, D: 81, S: 4), 21.11.1936 tarih ve 2/5624 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 70, D: 91, S: 1), 8.1.1937 tarih ve 2/5821 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 71, D: 2, S: 8), 6.1.1939 tarih ve 2/10200 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 85, D: 112, S: 14), 15.2.1939 tarih ve 2/10351 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 85, D: 120, S: 5), 14.3.1939 tarih ve 2/10586 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 86, D: 22, S: 20), 12.12.1939 tarih ve 2/12460 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 89, D: 115, S: 20), 8.1.1940 tarih ve 2/12615 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 89, D: 124, S: 7) gibi.

273 *Kararnameler:* 12.4.1933 tarih ve 14135 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 35, D: 23, S: 18), 27.6.1933 tarih ve 14643 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 37, D: 49, S: 4), 5.8.1933 tarih ve K./14778 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 38, D: 55, S: 17), 7.8.1933 tarih ve K./14783 sayılı

İslâm 2814 kişi: 1929-1933 döneminde 15 kararnamede, vatandaşlığa alınanlar, Müslim, Müslim şahıs, İslâm şahıs, Müslüman, İslâm olarak tanındı. Bu şekildeki tanımlamayla 2814 kişi 1312 sayılı yasanın 5'inci ve 6'ncı maddesi gereği Türk vatandaşlığına kabul edildi. 27.11.1929'de 521 Müslime, 11.12.1929'de 549 Müslim şahısa, 18.12.1929'de 34 Müslüman'a, 1.1.1930'da 278 İslâm şahısa, 15.1.1930'da 111 İslâm şahısa, 14.5.1930'da 270 Müslüman'a, 21.6.1930'da 121 Müslim şahsın, 21.6.1930'da 188 Müslüman'a, 21.6.1930'da 121 Müslüman'a, 21.6.1930'da 136 Müslüman'a, 21.6.1930'da 392 Müslüman'a ve 9.10.1932'de 19 İslâm'a 1312 sayılı kanunun 6'ncı maddesi gereği vatandaşlık verildi.²⁷⁴ Ayrıca 18.12.1929'da 20 İslâm'a, 9.1.1933'de 14 İslâm'a ve 14.9.1933'de 40 İslâm'a 1312 sayılı kanunun 5'inci maddesi gereği Türk vatandaşlığına alındı.²⁷⁵

Buna göre 68 bin 829 kişi, Türk ırkından 943 ve İslâm 2 bin 814 kişi olmak üzere vatandaşlığa alınanlar toplamı 72 bin 586'dır. Anlaşılan o ki, vatandaşlığa alım ve ıskat, aslında vatandaş kimliğinin resmen Türkleştirilmesinin bir politik aracıydı!

3.5- VATANDAŞIN TÜRK'Ü, GAYRİ TÜRK'Ü

Resmen herkes Türk ve bunun için de Türk vatandaşı denmektedir. Resmen iddia edilmektedir ki, buradaki Türk, ırkı ve milliyet bir tanım olmayıp, kültürel-hukuki nitelendirmedir. Her şey sorunsuz gibi görünüyor. Peki, TC vatandaşı olan herkes Türk'se, Ermeni bir subay, Rum bir polis, Yahudi bir Milli Eğitim Müdürü niye yok? Ermeni'nin, Rum'un, Yahudi'nin bu makamlara gelmesine engel bir yasa var mı? Yok, peki niye? Benzer soruları sıralamak mümkündür. Değil subay veya polis ya da müdür, devletle müstahdem olmasına bile müsaade edilmez. Daha Cumhuriyet ilânı öncesinde dönemin önemli

kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 38, D: 56, S: 2), 29.1.1934 tarih ve 2 /81 sayılı Kararname (*Resmi Gazete*, 17.2.1934, sayı: 2631, sf. 3447), 24.2.1934 tarih ve 2 /180 sayılı kararname (*Resmi Gazete* (RG), 6.3.1934, sayı: 2646, sf. 3503), 4.9.1934 tarih ve 2/1208 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 47, D: 60, S: 8), 6.1.1939 tarih ve 2/10201 sayılı kararname (RG, 11.3.1939, sayı: 4154, sf. 11405), 25.8.1939 tarih ve 2/11770 sayılı kararname (RG, 11.9.1939, sayı: 4307, sf. 12585), 14.11.1940 tarih ve 2/14685 sayılı kararname (RG, 28.11.1940, sayı: 4672, sf. 100) gibi.

²⁷⁴ *Sırasıyla kararnameler:* 27.11.1929 tarih ve 8608 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 6, D: 58, S: 12), 11.12.1929 tarih ve 8642 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 6, D: 60, S: 6), 18.12.1929 tarih ve 8661 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 7, D: 62, S: 4), 1.1.1930 tarih ve 8732 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 8, D: 1, S: 5), 15.1.1930 tarih ve 8769 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 8, D: 3, S: 2), 14.5.1930 tarih ve 9327 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 10, D: 30, S: 14) 21.6.1930 tarih ve 9616 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 12, D: 45, S: 3), 21.6.1930 tarih ve 9617 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 12, D: 45, S: 4), 21.6.1930 tarih ve 9618 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 12, D: 45, S: 5), 21.6.1930 tarih ve 9619 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 12, D: 45, S: 6), 21.6.1930 tarih ve 9622 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 12, D: 45, S: 9), 9.10.1932 tarih ve 13394 sayılı kararname (*Resmi Gazete*, 2.1.1933, sayı: 2293, sf. 2109-2110) gibi.

²⁷⁵ *Sırasıyla kararnameler:* 18.12.1929 tarih ve 8677 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 7, D: 62, S: 1), 9.1.1933 tarih ve 13717 sayılı kararname (*Resmi Gazete*, 14.3.1933, Sayı: 2352, sf. 2307-2308), 14.9.1933 tarih ve K./14945 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 39, D: 64, S: 4) gibi.

Tramvay, Tünel ve Terkos Su gibi şirketlerinde çalışan Türk olmayan Ermeni, Rum, Musevi vesairenin tasfiyesine yönelik ne yapıldığı gündeme getirildi ve Nafia Vekili de yapılanla birlikte yapılacak olanın bilgisini verdi.²⁷⁶

Cumhuriyet'le resmi söyleme ağırlık verilse de, vatandaş olan herkese Türk denildiği halde, bugüne kadar Türk olmayan ayrımı hep yapıldı. 1930'lar vatandaşlık hukukunun detaylandırıldığı, nüfus kaydı için sıkı denetimin uygulandığı yıllardı. *Türk Nüfus Mühendislik Projesinin* gereğini yapmaya özel bir önem verildiği bu dönemde²⁷⁷ Türk ve gayri Türk ayrımı yapılmakla kalınmadı, ne yapılacağı Dahiliye Vekili tarafından resmen ilân edildi.

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, nüfusla ilgili mühendislik çalışmasında hayli deneyimli biriydi; çünkü Ermeni soykırımında *İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdürü Umumisi* idi. Vekil Şükrü Kaya, Türkiye dışından gelecek muhacirleri 'kandaş ve ırkdaş' olarak tanımladığı²⁷⁸ gibi, Türkiye'deki kandaş ve ırkdaş olmayanın da asimile edileceğini açıklamasının devamında, Türk olmayanları hedef gösterdi:

"Burada oturanları, bizim camiamız dahilinde bulunanları behemehal Türk camiasının medeniyetine sokmak ve onları medeniyetin feyzinde istifade ettirmek bizim borcumuzdur [...] Eğer kendisinin içinde ufak bir aykırılık hissi varsa, mekteplerde ve cemiyette onu silelim, o adam da o zaman benim kadar Türk olacak ve memlekete hizmet edecektir. Niçin bunları kendilerimizden ayıralım? Ve kara damga gibi alnında yabancı, yabancı, yabancı diye bulunduralım? Bu ayrılıkları da kaldırmak lazımdır. Bizim vazifemiz budur. Bu itibarla bu madde konulmuştur."²⁷⁹

Net olarak ifade edilen, TC'nin resmen vatandaşını Türk yani 'öz' ve gayri Türk yani 'yabancı' olarak ayırdığının halidir! Devamı üretim ve nitelendirme sürdürüldü, Ermeni ile Rumlar ve diğerlerine tez olarak 'yabancı' denildiği için, anti tezi olarak da Anadolu 'yerli'si Türkler olduğu resmi tespiti yapıldı.

Resmen vatandaş olan herkese Türk denilse de, Vekil Şükrü Kaya'nın ifade ettiği gibi 'yabancı'lar yani gayri Türkler var, bunlar için temel politikaysa asimile etmek yani Türkleştirmektir.

TC vatandaşının 'yabancı' nitelendirilen kişi, Türk ırkı ve Türk kültüründen yani İslâm olmadığı gerekçesiyle ayrımcılığa tâbi tutulmaktadır. O'nun Türk olmasını sağlamanın politikası imha ve asimilasyon, aslında asırlık bir devlet politikasıdır!

276 İstanbul Mebusu Ali Rıza'nın, şirketlerde Türk memur istihdamı hakkındaki 13 Ekim 1923 tarihli soru önergesi ve Nafia Vekili Süleyman Sırrı'nın yanıtı, *TBMM ZC*, II/5-6 Şubat 1340 (1924), sf. 612-614.

277 1927 nüfus sayımı sonrasında gayri Türkler hakkında belirlenen politika için bakınız, *Nüfus İşleri Genel Müdürlüğünün 10 yıllık Çalışma Raporu* (1933), sf. 58-61, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4.

278 *TBMM ZC*, III/19-19.5.1930, sf. 138-139.

279 *TBMM ZC*, IV/23-21.6.1934, sf. 249.

Resmi ideolojinin İttihatçılardan beri değişmeyen tezi, '*Türkiye Türklerin-dir*' ırki söylemi olup, bunu için Türk olmayan 'yabancı' yani gayri Türk'tür! Böylesi bir belirlemenin ardından gayri Türk hakkında belirlenen politika, can ve mal güvenliği için Türk olmaktadır!

3.5.1- ERMENİ 'TÜRKİYE'YE GELEMEZ'

Cumhuriyet ilanı ve Lozan Antlaşmasının imzalanmasıyla, Türk Kurtuluş Savaşı dönemindeki gayri Türklere yönelik politikanın devamı olarak Osmanlı'dan devreden vatandaşlık hakkı olanlar arasında ayıklamaya gidildi. Bunun ikili yönü vardı: Biri, Türkiye'dekiler, diğeri de hariçtekiler.

Savaş koşullarında insanların belli *mürûr tezkeresi* denilen gezme vesikasıyla bir yerden bir yere gitmesi sistemi gözden geçirilirken, Türkiye haricinden gelecekler hakkında öncelikli karar, girmelerine izin vermemek ve giren olursa, tespit edince sınır dışı etmekte.

Seyahat vesikası meselesi Büyük Millet Meclisi gündemine de geldi. 21 Aralık 1920'deki oturumda takrirî gündeme alınan Konya Mebusu Vehbi, bir tüccarın Konya'dan İnebolu'ya veya Ankara'ya gitmesinde seyahat vesikasıyla ilgili yaşanan sıkıntıya değindi. Vesika için kefalet istenmesinin büyük sorun olduğunu belirten Vehbi, 1000 liralık mal almak için gidecek kişiden 5000 liralık kefalet istenmesinin yanlışlığını hatırlattı.

Dâhiliye Vekâleti Vekili Dr. Adnan, uygulamanın gerekçesiyle ilgili olarak, dâhili ve harici seyahat vesikaları verildiğini, harbi umumideki seferberlik gibi vaziyette bulunduklarını ve seyahat edenlerle ilgili gerekli tahkikatı yapmak zorunda olduklarını ifade etti. Kefalet meselesinin nizamnamede yer aldığını belirten Dr. Adnan, hükümetin seyahat edenlerle ilgili gerekli takyidatı [sınırlandırmayı] yapmak zorunda olduğunu anlattı. Mebus Vehbi, seyahat vesikasıyla ilgili çözümün mahalli idareye güven duyulmasıyla sağlanabileceğini söylemesinden sonra BMM Reisi Ankara Mebusu Mustafa Kemal söz aldı.²⁸⁰

BMM Reisi Mustafa Kemal, kendisine bir telgraf getirildiğini hatırlattıktan sonra yakın akrabasından biriyle ilgili kendisine telgraf hakkında bilgi verildiğini söyledi. Vesika sahibinin akrabası olduğu beyanı üzerine İstanbul'da İngiliz subay Benet [Mustafa Kemal, bu Benet'i yakinen biliyor.²⁸¹] imzalı 1 Aralık 1920 tarihli bir vesika verildiğini öğrendiğini kaydeden Mustafa Kemal, "Halbuki işte ben söylüyorum, bu zat casustur. Casus olduğu bence daha evvel malûm. Bu akrabamın kocası olan zat. Binaenaleyh, bu benim akrabamdır [...] Binaenaleyh, casusluk yapacaktı [...] Hükümetin bu takyidatı sayesinde ben de

280 TBMMZC, I/6-21.12.1336 (1920), sf. 467-471.

281 Mustafa Kemal'in Samsun'a gitmesi için gerekli seyahat evrakını imzalayan kişi, İngiliz İstihbarat Subayı Yüzbaşı Bennett'tir. (Nezih Uzel, *İngiliz İstihbarat Subayı Yüzbaşı Bennett Anlatıyor, Atatürk'e Nasıl Vîze Verdim*, Selis Kitaplar, İstanbul-2008, sf. 128-131.)

muttali oldum ve kendilerini tevkif etmeleri için icabeden makam vasıtasıyla emir verdim. Binaenaleyh, takyidattan vaz geçmiyelim ve düşmanlarımız pek habistir [alçaktır]" diye konuştu.²⁸²

Mustafa Kemal'in kayıt düzeni sayesinde gerçeğin ortaya çıkarıldığını söylemesinden sonra Erzurum Mebusu Salih, vesika nedeniyle fakir halkın çektiği sıkıntıya dikkat çekti. Söz alan mebusların çoğu hükümetin vesika sistemine yönelik eleştiride bulundu.²⁸³ Tokad Mebusu Rifat da, diğer mebusların aksine değişik bir konuyu gündeme getirdi, aynen aktarıyorum:

"Vesikaların mahallinden verilmesi daha münasiptir buyurdular. Halbuki bu muvafık değil. Çünkü Tokad'da Ermenilerle Karabeti sıhriyesi [akrabası] olan gayet şiddetli bir muhalif Müslüman (Karabeti sıhriyesi mi? sesleri, handeler, gürültüler) gayri Müslimlerin İstanbul'a gitmesi memnu olduğu bir sırada o Ermenilere kefalet etti. Resmi surette birçok Ermeni ve Rumlara vesika verdi. Bu, kayden sabittir. Mahallerine böyle bir vesika verilmesi salâhiyeti verilirse bu gibi suistimalat çok olur. Çünkü bir mutasarrıf geliyor, beş on gün durduktan sonra gidiyor. Diğeri müteheyyi fırsat, bunları kandırıyor. Polis müdürleri, komiserleri alıp veriyorlar."²⁸⁴

Tokad mebusu, Ermeni Karabeti'nin akrabası İslâm'ın kefil olmasıyla seyahat vesikası alındığı için, Tokad Ermeni ve Rumların İstanbul'a gittiğini belirterek, İslâm bir kişinin Ermeni ve Rum'a vesikası sağlamasını suistimal olarak değerlendirdi. Buna hiçbir mebusun itirazı olmadı, politik hava budur. Ermeni ve Rum'un hükümetin izni dışında herhangi bir yere gitmemesi dönemin hükümet politikasıdır. Hükümetin Ermeni ve Rum'la izinli gidişleri de sürgünde mümkün olmaktadır. Dr. Adnan, seferberlikte pasaportların nasıl tetkik edildiğini hatırlattıktan sonra, Rifat Beyin söylediği gibi salâhiyeti mahallere terk edemeyeceklerine dikkat çekti. Mebusların katımlıyla müzakereye devam edildi.²⁸⁵

Sonunda mevcut takyidat yani sınırlandırma sisteminin devamının yerinde olduğu ifade edildi. Seyahatte sınırlandırma sistemi tartışmasında Tokat Mebusu Rifat'ın ifadesinden anlaşılan şu ki, Ermeni ve Rum milletinden insanların İstanbul'a gitmesi yasaktır. Aslında bu milletten insanların yerinde kalmaları da sorunlu görüldüğünden olmalı ki, Ermeni ve Rum milletinden insanlar, mevcut nüfuslarına göre sürülmüştür. Yani İstanbul'a gitmesi yasak Ermeni ve Rumlar, kendi isteğiyle bir yere gidemezken, hükümet kararıyla da sürgününe²⁸⁶ devam edildi.

282 TBMM ZC, 1/6-21.12.1336 (1920), sf. 471.

283 TBMM ZC, 1/6-21.12.1336 (1920), sf. 471-475.

284 TBMM ZC, 1/6-21.12.1336 (1920), sf. 475.

285 TBMM ZC, 1/6-21.12.1336 (1920), sf. 475-477.

286 *Herkül Millas* (Derleyen), Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Göç, *Rumlar'ın Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)*, Çeviren: Damla Demiröz, İletişim Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2001; Nevzat Onaran, Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930), *Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-II*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013, sf. 60-62.

Hatta 1930'lerde Anadolu'da tek-tük kalan Ermeniler de, Anadolu'nun Hristiyanlardan *'temizleme'* politikası gereği sürgün edilmekten kurtulamamıştır. Diyarbakir'de Ermeni kilisesi papazı Siyon'un Sivas'a ve Kayseri Gesi nahiyesi Efker köyünden de Ermeniler resmi ifadeyle nakledildi yani sürüldü.²⁸⁷

Lozan görüşmelerinin başlamasıyla, Türkiye dışındaki Türkiye vatandaşı Hristiyanlar dönmeye başlaması da Meclis'te gündeme geldi. Burdur Mebusu Soysallıoğlu İsmail Subhi'nin "[...] memaliki ecnebiyeye giden gayrimüslimlerin şu günlerde tekrar avdet etmeye başladıkları işitilmektedir" denilen 19 Şubat 1923 tarihli sual takririni, Dahiliye Vekili Ali Fethi cevapladı, özetliyorum:

Yunanistan veya başka yabancı memlekete gidenlerin İstanbul'a dönmeye hazırlanıldıkları bilgisinin alınması üzerine İstanbul vilâyeti bilgilendirildi. Soysallıoğlu İsmail Subhi'nin takriri üzerine İstanbul'a soruldu. 10 Mart 1923 tarihli şifreli telgrafla cevap verildi. İstanbul'dan firar eden gayrimüslimlerden avdet edenler ilk vasiyetle iade edildi. Zabitanın ele geçirdiği bir kısmı da, hudut haricine ihraç edildi.²⁸⁸

İstanbul'a geldiği için hudut haricine gönderilen insanlarla ilgili yapılan tanımlama şudur: *Dışarıya firar eden gayrimüslimler*. Bunlar, Osmanlı'da ve Türkiye'de yaşayan vatandaş Hristiyanlardır. Zamanla firar etmiş olmasının gereğini yapmak ayrı bir şey, onu vatandaşlıktan atıp, malına ve mülküne el koymak başka bir şeydir. Hristiyan bir kişinin firar etmiş olması sadece vatandaşlık bağının kopması değildir, ailesiyle birlikte tasfiye politikasına kurban edilmesidir ve yapılan da budur!

4 Ermeni, vekili istifa ettirdi

18 Şubat 1925'te Türkiye vatandaşı Ermenilerin dönüş konusu yine Meclis gündemindeydi. İsimleri Benton [Benon²⁸⁹] Değirmenciyan, Karnik Sübasyan, Gümüş Gerdanyan, Vahram Börekciyan²⁹⁰ olan dört Ermeni'nin İstanbul'a gelmiş olmalarında dönemin Dahiliye Vekili Ferit de, ilgili tahkikata göre durumda sorun görmez.

Konunun gazetelerde işlenmesiyle bu dört Ermeni sınır dışı edildi. Ardından 30 Ekim 1923'ten beri Dahiliye Vekili görevini sürdüren Ferit, 21 Mayıs 1924'te istifa etmek zorunda kaldı.²⁹¹ Ermenilerin sınır dışı edilmediğini belirten Kütahya Mebusu Ferit, yapılan işlemle ilgili olarak, "Esağfirullah çıkarılmış değil; hudut haricine çıkmaları kendilerinden rica edilmiş ve muvafakat etmişlerdir" dedi.²⁹²

287 26.10.1936 tarih ve 2/5509 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 69, D: 85, S: 6; 6.9.1938 tarih ve 2/9529 sayılı kararname BCA-F: 030.18.1.2/K: 84, D: 79, S: 8.

288 TBMM ZC, I/28-22.3.1339 (1923), sf. 137.

289 XV. Yüzyıldan 1915'e Günümüz Türkiye'sinde Ermenilerin Ticari-Ekonomik Faaliyeti, Hazırlayan: Khaçatur Dadayan, Çeviren: Mariam Arpi ve Nairi Arek, Gasprint Yayıncılık, Yerevan-2012, sf. 72-73.

290 TBMM GCZ, 4-18.2.1341 (1925), sf. 497-500.

291 TBMM ZC, II/3-30.10.1339, sf. 103; TPT/II-3, sf. 577.

292 TBMM GCZ, 4-18.2.1341 (1925), sf. 501.

Neredeyse bir yıl sonrasında vekilliği elden giden mebus Ferit, hakkında yapılan dedikoduya son verilmesi isteğiyle konunun müzakere edilmesini istedi. Müzakerenin hafi celsede yapılması kararlaştırıldı.²⁹³

Ferit, Ermenilerin girişi hareketinde gayri kanuni vaziyetin olmadığını ifade etti. İlyas Sami'nin (Muş) encümenin açıklama yapması isteği sonrasında encümenenden Hacim Muhiddin (Giresun) söz aldı. Mazbatada arz edildiği gibi dört evrakta maznun [suçlu] gösterilen birçok memurun olduğunu ve emri verenin Dahiliye Vekili esbakı Ferit olduğunu belirten Hacim Muhiddin, encümenin Ferit'e sual sormaya haiz olmadığını vurguladı ve Ferit'e bu emri niçin verildiğinin sorulması lazım geldiğini ifade etti. Ferit, davranışının kanunî olduğunu yineledi ve Hamdullah Suphi (İstanbul) ve Abdullah Azmi (Eskişehir), meselenin [1924] Nisan ayından beri gündemde olmasına dikkat çekti ve sonuçlandırılması üzerinde durdu.²⁹⁴

Vekil Ferit hedefti: Bir sonraki hafi celsede 18 Şubat 1925'te müzakereye devam edildi. Dahiliye Vekili esbakı ve Kütahya Mebusu Ferit'in konuşmasını özetliyorum:

Alakadar gösterildiğim konu 4 Ermenin girişine müsaade etmem meselesidir. Firarilerin avdetine mani [dönüşüne engel] hiçbir kanuni kayıt yoktur. Lozan'da imzalanan antlaşmayla firari Ermeni ve Rum'un girmesi kabul edildi. Sadece kargaşalık çıkıp cezalandırılmış olanların girişi engellenebilir. Vaktiyle meseleyi Hariciye Vekâletine sordum. Hariciye 29 Nisan 1924 tarihli cevabında, mübadeleye tâbi olmayan Rumlar, Ermeniler veyahut Yahudiler hakkında Lozan hükümlerinin geçerli olduğunu yazdı. Hariciye'nin 10 Mayıs 1924 tarihli tezkeresinde avdet edeceklerin beyanname ile müracaatlarının ardından gerekli tahkikata göre işlem yapılacağı belirtildi. Mahrem tezkereyi okudum, Hariciye bunu yazmıştır. Size Dahiliye Vekâletinin 18 Haziran 1923 tarihli tamiminden iki maddeyi okuyorum:

Birinci madde: Ecnebi memleketten gelecek ecnebi, önce vekâletten müsaade isteyecek ve konsolosa başvurarak vize işlemlerini yapacaktır. İşlemini yaptıramayan kabul edilmeyecek. Üçüncü madde: Gayri Müslim Türk tebaası için de vekâlet gerekli tetkiki yaparak kararını verecektir. Ve benim yaptığım budur.²⁹⁵

Ferit, adını sıraladığı dört Ermeni'nin her biriyle ilgili elindeki evraka göre değerlendirmede bulundu. Anlıyoruz ki, bu Ermeniler, 8-10 aydır İstanbul'da yaşıyordu. Adı geçen Ermenilerden biri olan Karnik Sübosyan, 22 Eylül 1922'de zevçesi ile Marsilya'ya gitmiş ve 1 Mayıs 1923'te İstanbul'a dönmüş. Diğerlerin de durumu buna benzer.

Ferit'ten sonra Encümenenden Hacim Muhiddin (Giresun) de, elindeki evraklara göre karşı görüşte Ferit'in yaptığının yanlışlığı üzerinde durdu ve İstanbul'un Cumhuriyet'e intikal etmesi sonrasında firar etmiş olan Ermenilerin, Rumların gelmemesi gerektiğini söyledi.²⁹⁶

293 TBMM ZC, II/14-15.2.1341 (1925), sf. 27.

294 TBMM GCZ, 4-15.2.1341, sf. 484-491.

295 TBMM GCZ, 4-18.2.1341 (1925), sf. 494-503.

296 TBMM GCZ, 4-18.2.1341 (1925), sf. 503-507.

Mersin Mebusu Niyazi, Ferit'in Lozan'la ilgili söylediğini doğrular ve Lozan muahedesi, bu gibi Ermeni ve Rum'un memlekete duhulüne mani olmadığını söyledi.

Uzun müzakere sonunda birçok taktirle birlikte İzmit Mebusu İbrahim Süreyya'nın taktiri okundu. Taktirde, *Dahiliye Vekili esbaki Ferit'in verdiği emrin kendi salahiyyetinde olduğunu* ve harekâtında gayri kanunu bir muamele-nin olmadığını ve encümen mazbatasının şubeye gönderilmesinin icap etmediği ifade edildi. Reis, İbrahim Süreyya'nın taktirini oyladı kabul edildi.²⁹⁷

Yani dört Ermeni'nin İstanbul'da kalması emrinde *Ferit'in suçsuzluğu* kabul edilmiştir, ama Ferit vekillikten olmuş ve sınır dışı edilen dört Ermeni'nin gelmesi sağlanmamıştır. Demek ki, o günkü politik zihniyet, Ermenilerin ve diğer milletten insanların Türkiye'ye girişine izin vermemektir. Öyle yapılmaya devam edilmiştir.

Lozan'a göre sorun yok: 30 Ekim 1923-21 Mayıs 1924 dönemi Dahiliye Vekili Ferit'in, firari diye tanımlanan Ermeni, Rum ve Yahudilerin Türkiye'ye gelişiyile ilgili yaptığı değerlendirmeyi²⁹⁸ özetliyorum:

Dahiliye Vekâletinin 18 Haziran 1923 tarihli tamimi: Dışarıdan gelecek gayri Müslim Türk tebaası için Dahiliye Vekâleti gerekli tetkiki yaparak kararını verecektir.

Hariciye Vekâleti, 29 Nisan 1924 tarihli yazısı: Mübadeleye tâbi olmayan Rumlar, Ermeniler veyahut Yahudiler hakkında Lozan hükümleri geçerlidir. [Yani gelebilirler.]

Hariciye'nin 10 Mayıs 1924 tarihli bir tezkeresi: Mübadeleye tâbi olmayan Rumlarla, Ermeni ve Yahudilerin gelmesinde ciddi mahzur olacakların girişini engellemek gerekir. Gelmek isteyenler ilgili beyannameyi doldurup müracaat edecekler. Beyanname tahkik edilecek ve neticesine göre müsaade etmek ya da etmemek kararı verilecektir.

Lozan'a göre durum bu olsa da, hükümetin fiili kararı, Hristiyan ve Musevi milletinden Türkiye vatandaşlarının girmelerini engellemek olduğu için, uygulama da bu yönde olmuştur. Yukarıdaki zabıt bu konudaki bilgilendiğimiz bir örnektir.

Değirmenciyan'ın mülkünün gaspı

Türkiye vatandaşı Benon Değirmenciyan'ın Türkiye'ye girmesiyle ilgili Meclis'teki müzakerede, o günkü mevcut yasalara ve Lozan'a göre hiçbir sorun olmadığı, dönemin Dahiliye Vekili olan Ferit'in suçsuzluğuyla ortaya çıktı. Çünkü Ferit, Değirmenciyan'ın Türkiye'ye girişine izin vermekle suçlanıyordu. Sonuç olarak sınır dışı edilmekle Türkiye vatandaşı Benon Değirmenciyan'ın ve diğer *Ermenilerin vatandaşlık hakkı gasp edildi*. Ever, Benon Değirmenciyan'ın Türkiye'den atılması Hristiyanların tasfiyesi politikasının bir icraatıydı.

297 TBMM GCZ, 4-18.2.1341 (1925), sf. 507-513.

298 TBMM GCZ, 4-18.2.1341 (1925), sf. 495-496.

Vatandaşlıktan atmakla birlikte 1884'ten beri var ettiği mülkü de bir biçimde tasfiye edildi.

Türkiye'den sınır dışı edilen Benon Değirmenciyan²⁹⁹ ve Türkiye'de kalan ailesinin mülkü resmen yağmalandı.

Bir dönemin önemli sanayicisi ve tüccarlarından olup, Osmanlı devletinden Maarif Nişanı alan Benon Değirmenciyan ve ailesinin diğer şirketleri, öğrenebildiğimiz kadarıyla 1915-1922 döneminde Osmanlı devletiyle hep ticari ilişkide oldu. Yukarıda aktardığım gibi Türkiye'ye gelmeyi başarabilen Benon Değirmenciyan, sonunda Türkiye'den kovuldu ve zamanla tüm malına-mülküne el kondu.

Değirmenciyanların ticari geçmişi 1884'e kadar geriye gidiyor. Gesarialı [Kayserili] Benon ve Hovsep Değirmenciyan kardeşler, 1884 yılında Konstantinopolis'e [İstanbul'a] yerleşerek, babalarının anısını yaşatmak amacıyla '*Bağdasar Değirmenciyan ve Evlatları*' adlı şirketi kurdu. Değirmenciyanların Balat iskelesi yakınında kereste, çinko ve un fabrikasıyla, ayrıca inşaat malzemelerinin satıldığı büyük bir mağazası vardı. Zamanla her nevi inşaat malzemesi, demir, Kurt markalı kiremit ticareti ve un fabrikasıyla ekonomik varlığını büyüttü.³⁰⁰

Değirmenciyanların 1913-1915 Osmanlı sanayisi kapsamında belirlenen şirketleri şunlardı: *Değirmenciyan N. Ve Mahdumları*'nın Büyükdere'de tuğla fabrikası, inşaat malzemesi ticaretiyle ilgili İstanbul'da 3 ve İzmir'de 1 fabrikası, marangozluk ve doğramacılık sektörü ile madeni eşya sanayinde şirketleri vardı.³⁰¹

Değirmenciyanlar, dönemin sanayici ve tüccarı olarak Osmanlı devletiyle de önemli düzeyde ilişkideydi. 1914 yılı başında Benon Değirmenciyan'a Darülfünun Laboratuvarları için yaptığı para yardımından dolayı üçüncü derece Maarif Nişanı verildi.³⁰² Bir yıl sonra da 1915 başında savaş nedeniyle Değirmenciyanların Balat'taki Değirmenciyan Biraderler ve Mahdumları Çimento Fabrikası'na askeri idarece el konuldu.³⁰³ Savaş döneminde bu devletin bildik icraatıydı, mülküne askeriye'nin el koyduğu koşullarda bir yandan ticari hayatını sürdüren Benon Değirmenciyan diğer yandan belli kurumlarda görev aldı; Donanma Cemiyet-i Merkez-i Umumi Heyet-i İdare azası oldu. İş gereği Almanya'ya gitmesiyle ilgili müsaadeyi da Sadrazamlıktan [Başbakanlıktan] aldı.³⁰⁴

Ermeni milletinden insanların can ve mal güvenliğinin imha edildiği bu yıllarda, Değirmenciyanların iktidarla ilişkisi bu düzeydeydi. İttihatçı hükümetle

299 Değirmenciyan ailesiyle ilgili topladığı bilgiyi değerlendirmeme imkân veren Nesim Ovadya İzrail'e teşekkür ederim. N.O.

300 *XV. Yüzyıldan 1915'e Günümüz Türkiye'sinde Ermenilerin Ticari-Ekonomik Faaliyeti*, Hazırlayan: Khaçatur Dadayan, Çeviren: Mariam Arpi ve Nairi Arek, Gasprint Yayıncılık, Yerevan-2012, sf. 72-73; <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/2/87/918.pdf>

301 *Osmanlı Sanayii, 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki*, Hazırlayan: A. Gündüz Ökçün, 2. Basılış, Ankara Üniv. SBF Yayını No: 299, Ankara-1971, sf. 80, 90, 118, 203.

302 BOA, MF. MKT, 1194/60, 27 Ocak 1914. Değirmenciyanlarla ilgili belgelerde miladi takvimi dikkate aldım. N.O.

303 Pars Tuğlacı, *Tarih Boyunca Batı Ermenileri, 1891-1922*, c. 3, İstanbul, 2004, s. 660.

304 BOA, DH. EUM. 2. Şb. 28/5. 17 Eylül 1916.

ilişkisi bu denli iyiydi. Çünkü savaş döneminde devlet, Değirmenciyanların önemli müşterisiydi. Değirmenciyanlar, devletin çeşitli birimlerine çimento ve diğer inşaat malzemesinden sattı. Ticaret yaptığı kurumlar arasında Üsküdar Paşakapısı Tevkihhanesi gibi hapisane ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti gibi devletin önemli kurumları vardı. Bunlarla ilgili bazı işlemlerin fatura kaydını dahi bulmak mümkündür. Devletin Değirmenciyanlarla ticareti 1919 yılında da sürdü. Hatta 1920'de Balat'ta Değirmenciyanların deposu devlet tarafından kiralandı. Kiralama 1921 ve 1922'de devam etti.³⁰⁵ Kira bedeli ödenmemiş olmalı ki, Dâhiliye Nezareti aleyhine 11 Eylül 1922'de açılan davanın sonucunda kira ödendi. Dahiliye, bir ay sonrasında Ekim 1922'de dahi kiracıdır.³⁰⁶

1922 yılı sonunda devletle ilişkisi bu düzeyde olan Değirmenciyanlardan Benon Değirmenciyan'ın 1924 ilk yarısında sınır dışı edilmesi döneminde mülkünü Hazine'nin vaziyet etmesi süreci başladı. Nitekim tüm Değirmenciyanların mülkünün tasfiyesinin hedef alınmasına sınır dışı edilme öncesinde başlandığı ihtimalini de güçlendirmektedir.

Benon Değirmenciyan'ın sınırdışı edilmesi ve diğer Değirmenciyanların İstanbul'da işinin başında olmasına rağmen, 1920'lerin bildik yöntemiyle devlet, 15.4.1923 tarih ve 333 sayılı kanun gereği Değirmenciyanlar '*firari ve tagayyüb*' yani '*kaçak ve kayıp*' olduğu iddiasıyla mülklerine el koydu. Değirmenciyanlar aslen Kayserili olduğu için Kayserili Ermeniler de '*firari ve tagayyüb*' olduğu genellemesiyle, böyle bir uygulamaya gidilmiş de olabilir. Benzer imha politikası devletin klasik bir icraatıydı.

Benon Değirmenciyan'ın sınır dışı edilmesi ne kadar hak ihlaliyse, mülklerine el konulması o kadar hak ihlalidir, gasptır. Mülklerin idaresi engellendiği için Değirmenciyanlar vergi borcunu ödeyemez duruma gelmiş olmalı ki, vergi borcunun tahsili için mülkler haczedildi ve ardından satışa çıkarıldı.

İstanbul 2'nci İcra Memurluğu, borçtan dolayı Balat'ta İskele Caddesindeki Değirmenciyan'ın un fabrikası bitişiğinde iplik fabrikasında makine, alet ve edevatı satışa çıkardı. İhalenin 26.3.1931'de yapılacağı ilân edildi. İkinci ihale tarihi de 2.4.1931 idi.³⁰⁷

305 BOA, MF. MKT. 1211/62, 8 Eylül 1915; BOA, DH. MB.. HPS. M... 22/9, 27 Eylül 1915; BOA, MF. MKT. 1212/53, 6 Ekim 1915; BOA, MF. MKT. 1212/84, 25 Ekim 1915; BOA, DH. MB.. HPS. M... 23/18, 23 Aralık 1915; BOA, DH. EUM. LVZ. 70/77, 10 Mayıs 1916; BOA, DH. MB.. HPS. M... 25/20, 25 Haziran 1916; BOA, DH. EUM. LVZ. 71/1, 3 Temmuz 1916; BOA, MF. MKT. 1219/21, 17 Eylül 1916; BOA, DH. MB.. HPS. 117/37, 7 Haziran 1917; BOA, DH. MB.. HPS. 119/35, 19 Aralık 1917; BOA, DH. MB.. HPS. 79/31, 12 Ocak 1919; BOA, DH. MB.. HPS. 125/39, 21 Ağustos 1919; BOA, DH. MB.. HPS. 126/22, 10 Kasım 1919; BOA, DH. MB. HPS. 83/31, 28 Kasım 1920; BOA, DH. MB.. HPS. M... 47/36, 31 Aralık 1921; BOA, DH. HMŞ. 6/-1/11/175, 15 Ocak 1922; BOA; DH. MB.. HPS. M... 48/18, 20 Şubat 1922; BOA, DH. MB.. HPS. M... 48/63, 13 Nisan 1922; BOA, DH. MB.. HPS. M... 49/21, 30 Mayıs 1922; BOA, DH. MB.. HPS. M... 49/66, 17 Temmuz 1922.

306 BOA, DH. MB.. HPS. 139/21, 11 Eylül 1922; BOA, DH. MB.. HPS. 139/25, 13 Eylül 1922; BOA, DH. MB.. HPS. M... 51/13, 3 Ekim 1922.

307 *Cumhuriyet*, 20 Mart 1931 ve 31 Mart 1931.

Satışa devam edildi. Balat'ta Balat Değirmeni diye anılan ve [Benon'un kardeşi³⁰⁸] Osep Değirmenciyan malı olan değirmen vergi borcundan içindeki makinelerle Fatih kazası kaymakamlığından satışa çıkarıldı. Bir yandan satışa çıkarılırken, diğer yandan haciz işlemine devam edildi. İstanbul Maliye Tahsil Direktörlüğü 82 bin liralık vergi borcu nedeniyle Osep Değirmenciyan'ın emlakine haciz koydu. Netice işin itiraz ve mahkemeden geçmesini müteakip kat'i şeklini alacaktır.³⁰⁹

Tek tek mülklerin ellerinden gittiği bir sırada, 1884'ten beri Benon Değirmenciyan'ın birlikte ekonomik faaliyetini sürdürdüğü kardeşi Hovsep (Osep) Değirmenciyan'ın yüreği dayanamadı 7 Ağustos 1935'te vefat etti.³¹⁰

Devlet Değirmenciyanların mülklerini satmayı sürdürdü. Sıra Bebek'teki villada ve eşyalarına gelmişti. Bebek'te, Bebek yolunda 388 numaralı Değirmenciyan villası ve Frau Valeri Pfaffert'a aid kıymetli eşya satışı 26 Mart 1939'da yapılacağı duyuruldu.³¹¹ Gazete haberinde satışın mevsimin en büyük satışı olacağı ifade edildikten sonra, bu fırsatın kaçırılmaması istendi ve mutlaka iştirak edilmesine dikkat çekildi.

Osmanlı'nın sanayici ve tüccarı Benon Değirmenciyan'ın (ve ailesinin), Ermenilerin yerinden-yurdun edildiği sırada devletle o kadar ticari ilişki içinde olması dahi vatandaşlık hakkını ve mülkünü korumasını sağlamadı; çünkü genelinde Hıristiyanların ve özelinde Ermeni milletinin *imha fermanı* yazılmıştı!

'Ermeniler gelemmez'in Türkçesi

Eski Dahiliye Vekili Ferit'in yukarıda verdiği bilgiye göre Türkiye haricindeki TC vatandaşı Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler firar etti, Türkiye'ye giremez denilemezdi. Mevcut durum bu olsa da, fiilen icra edilen Ermeniler Türkiye'ye giremez politikasına talimatnameyle resmîyet kazandırıldı.

2 Temmuz 1924 tarihli kararnameyle kabul edilen *Seyr ü Seyahat Talimatnamesi*³¹², Ermeniler giremez politikasının resmî belgesiydi. Talimatnamenin Beyaz Rusların durumuna yönelik düzenlemenin yer aldığı (madde 12-18) ve diğer birkaç madde haricinde, İslâm, Rum, Ermeni ve Musevi için hükümler vardı. Rumların konumu, *mübadeleye tâbi olmayan* ifadesiyle kolaylıkla ifade edilirken, Ermeniler özelinde bir ayrıma gidildi. İslâmlara ise belli istisnalar dışında tamamen kabullenme tavrında yaklaşıldı.

'Türk tebaası Müslümanlar', 150'likler gibi istisnalar dışında Osmanlı ve millî pasaportuyla çıkanlara tabiiyet varakası verilecekti (madde 1-2).

308 BOA, DH.EUM. 2. Şb. 26/54. 29 Ağustos 1916.

309 *Cumhuriyet*, 15 Ocak 1935 ve 28 Temmuz 1935.

310 *Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1938.

311 *Cumhuriyet*, 24 Mart 1939 ve 25 Mart 1939.

312 2.7.1340 (1924) tarih ve 663 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan *Seyr ü Seyahat Talimatnamesi*, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul-1931, sf. 1172-1177.

Rumlar, mübadeleye tâbi olmayanlar olarak dikkate alındı. Buna göre İstanbul'la, Bozcaada ile İmroz ada ahalisinden olup pasaportla gitmiş veya firar etmiş Rumlar gelebilecekti (madde 3).

Musevilerin durumu da, ecnebi memlekete pasaportsuz gidenler özelinde dikkate alındı. Türk tebaası Museviler beyanname usulüne tâbi olacaktı. Ayrıca ecnebi tabiiyetinde olan İstanbul'daki Museviler de sınır dışı edilecekti. (madde 7)

Ermeniler özelinde sınırlandırmaya gidildi. Milli hükümet ve 1 Eylül 1922-4 Kasım 1922³¹³ döneminde Osmanlı pasaportuyla giden Ermenilerle (madde 4-5), kocası Türkiye'de bulunan Ermeni kadınlar ve babası Türkiye'de bulunan 18 yaşını tamamlamış Ermeni çocuklar (madde 6) gelebilecekti. 4'üncü, 5'inci ve 6'ıncı maddelerin net ifadesi: 1915 hükümet kararıyla Suriye çölüne sürülen Ermeniler ve ailesi gelemeyecekti!

Diğer bir deyişle, Ankara hükümeti, 600 yıllık Osmanlı'nın sadece iki aylık dönemine ait pasaportla seyahati geçerli saydı. Aslında bu 5'inci madde, Osmanlı pasaportu olan Ermenileri Türkiye'ye sokmamanın hükmüydü. 1'inci maddede İslâmlar, 3'üncü maddede mübadeleye gayri tâbi Rumlar, 6'ncı maddede Ermeni kadınlar ve 18 yaşını tamamlamış Ermeni çocuklar, 7'nci maddede Musevilerden pasaportsuz gitmiş olanların bir senede yani 1 Temmuz 1925 tarihine kadarki başvurular dikkate alınacaktı (madde 8).

İstanbul dışı 'yasak': Hristiyanlar, her halde hedefti. Seyr ü Seyahat Talimatnamesinin icrasından bir yıl sonrasında devletin Kürt politikasının temel belgesi *Şark Islahat Planı*'nın alt raporlarından biri de Genelkurmay'a aitti. Genelkurmay raporunda, Diyarbakır'daki Hristiyanların yani Ermeni, Süryani, Nasturi ve Ezidilerin bu muntıkadan [Kürdistan'dan] çıkarılması ve ekonomide Türk hâkimiyetinin sağlanması ve Hristiyanların egemenliğinin tasfiye edilmesi önerildi ve böylece iktisadi hâkimiyetle, vatan birliğinin sağlanmış olacağına dikkat çekildi.³¹⁴

Bununla ilgili gerekli hassasiyet gösterilmiş olmalı ki, Dahiliye Vekâleti Emniyet Umum Müdürlüğü'nün Ermeniler ve Rumlarla ilgili vilâyetlere gönderdiği 30 Kasım 1929 tarihli genelgesinde³¹⁵ pasaportla dışarı gidenlerin dönüşünde dikkat edilecek husus iki madde halinde belirlenmiştir:

313 1 Kasım 1922'de saltanat ilga edildikten sonra, 4 Kasım 1922'de İstanbul'da Tevfik Paşa kabinesi istifa etti ve böylece İstanbul, Ankara'daki TBMM idaresine geçti. *Türkiye Cumhuriyeti 80. Yıl Kronolojisi*, Anadolu Ajansı Yayını: 3, sf. 30.

314 Mehmet Bayrak, *Kürtlere Vurulan Kelepçe, Şark Islahat Planı*, Öz-Ge Yayınları, Ankara-2009, sf. 118-119.

315 *Dahiliye Vekâleti Emniyet Umum Müdürlüğü Şube 11'nin vilâyetlere gönderdiği 30.11.1929 tarih ve 3948-155sayılı tamimi*: "İstanbul'dan muntazam pasaportla infikâk edüp [ayrılıp] İstanbuldan gayri mahaller için avdet [İstanbul dışındaki yerler için dönüş] vizesi talep eden gayrimüslim anasıra vize verilüp verilmeyeceği Marsilya Başkonsolosluğumuzun iş'arına atfen Hariciye Vekâletinden sorulmuş ve cevaben mezkûr eşhasın taleplerinin is'afında [yerine getirilmesinde] mahzur görülmediği bildirilmekle beraber Ermenilerin bu fırsattan istifade edüp İstanbuldan gayri mahallerde [İstanbuldışındaki yerlere] yerleşüp kalmamalarının ve Rumların da uzun müddet ikamet etmemelerinin temini için bu kabil kesane [kişilere] vize veren konsolosların o şahsın vaziyetinden bahisle gideceği vilâyetin nazarı dikkatini celp etmesi ilave kılınmıştır. Binaenaleyh bu husus hakkında vilâyetlerin de idari tedbirler ittihaz etmeleri lüzumu tamamen tebliğ olunur efendim." (*İdare*, Teşrinisâni 1929, sayı: 20, sf. 1348-1349.)

1. Ermeniler İstanbul'dan başka mahallere yerleşemez.
2. Rumlar İstanbul dışında mahallerde uzun müddet kalamaz.

Böylece toplanma merkezi olarak İstanbul olduğu kararlaştırılmış olmaktadır. Sonrasında da İstanbul özelinde operasyonlara devam edildi ve Rumlar, 1964'teki kararlar İstanbul'dan da kovalandı. Bugün itibarıyla binlerce yıllık yurdunda Rumların varlığından bahsedilmez bir noktaya gelindi.

Gelemezli netleştirme: Talimatname 1930 yılı sonunda yenilendi. 17 Kasım 1930 tarihli *Seyrüsefer Talimatnamesi*yle³¹⁶, 2 Temmuz 1924 tarihli Seyr ü Seyahat Talimatnamesinin hükümleri yürürlükten kaldırıldı (madde 10).

Getirilen yeni sistemde İslamların (madde 1-3) ve Musevilerin (madde 7) durumu 1924'teki talimatnameye benzer şekilde değerlendirildi. Ayrıca pasaportsuz gitmiş, ama Türk vatandaşı Museviler beyanname usulüne tâbi olacaktır.

1924'te mübadil olmayan Rumlara dönme imkânı, 1930'daki bu talimatnameyle, sadece erkek ve kız çocukları olarak sınırlandırıldı. Dışarıdan gelecekler hakkında 1924'teki Rumlar ifadesi, 1930'da 'kız ve erkek çocuklar' olarak değiştirilmesi önemli bir sınırlandırılmaya gidildi (madde 4).

Türkiye içi seyahatiyle ilgili TC vatandaşı Rumlar hakkında getirilen hüküm şöyleydi: Etablı [yerleşik] vesikası olan Rumların Anadolu'ya gitmesi serbestse de, yerleşemeyecek, emlak vesaire akar sahibi olamayacak ve bir yerde üç aydan fazla kalamayacaktı (madde 9).

Üzerinde detaylı hükümler yazılan 1924'teki gibi yine Ermenilerdi.

Ermeniler özelinde, 1915'lerin sürgün ve imha politikası görmezden gelinerek, aslında Ermenilerin nasıl dönemeyeceğinin hükmü, "Hükümeti milliyet ve Cumhuriyet pasaportu ile ecnebi memleketlere gitmiş ve Türk vatandaşlığı kaybetmemiş olan Ermeniler avdet edebilir" (madde 5) şeklinde belirlendi.

1924'teki Seyr ü Seyahat Talimatnamesi 4'üncü maddesi hükmünde olduğu gibi, Ankara pasaportuyla giden dönebilecekti, ama 1924'e göre ek bir hüküm de getirildi: Türk vatandaşlığını kaybetmemiş olması koşuluydu.

Osmanlı pasaportuyla giden Ermeniler gündeme getirilmeden, Ermeni milletine yönelik sınırlandırma 6'ncı maddede de ifade edildi. Buna göre, belirli şartlarda Ermeni kadını ile Ermeni çocukları gelebilecekti.

İki yıl sonrasında talimatname yeniden değiştirildi. 31 Ocak 1932 tarihli *Seyrisefer Talimatnamesi*yle³¹⁷ önceki talimatname hükümleri kaldırıldığı (madde 5) gibi İslamlara, Ermenilere ve Musevilere yönelik özel düzenlemeler yapılmadı.

316 17.11.1930 tarihli ve 10206 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan Seyrüsefer Talimatnamesi, *Resmî Gazete*, 23.12.1930, sayı: 1680, sf. 125-126; *İdare*, Kânunuevvel 1930, sayı: 33, sf. 2372-2375.

317 31.1.1932 tarih ve 12228 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan Seyrisefer Talimatnamesi, *Resmî Gazete*, 18.2.1932, sayı: 2029, sf. 1221.

En sorunsuz dönebilecekler, Ankara pasaportu almış ve Türk vatandaşı olanlardı. Türk vatandaşlığını kaybetmemiş ve TBMM hükümeti ve Cumhuriyet pasaportuyla ecnebi memleketlere gitmiş olanlar, avdet edebilecekti (madde 3).

Bu talimatnamenin, 1930'daki düzenlemeden temel farkı, 1'inci madde de İslâm'la ilgili tanımlamama yapılmamasıydı. Dini belirleme yapılmadan 150'liklerden olmayan gibi ifadeyle başlanılarak madde düzenlendi. Talimatnamenin 2'nci maddesinde Türk tebaası özelinde Osmanlı dönemini kapsayacak bir içerikte düzenleme yapıldı:

1. Hiç pasaport almadan ecnebi memleketine giden Türk tebaası,
2. Osmanlı pasaportu alarak ecnebi memleketine giden Türk tebaası,
3. "Öteden beri ecnebi bir memlekette olup da 5 sene müddetle Türkiye konsoloshanelerine müracaat ederek kayıtlarını tescil ettirip [kütüğe yazdırıp resmileştiren fakat], tabiiyet vesikası ya da pasaport almayan" Türk tebaası, Türkiye'ye gelmek istediğinde Türk konsoloslarına başvurması, beyannameyi doldurması ve gerekli işlemleri yapması halinde pasaport verilecektir.

Bu 2'nci maddeyle ilgili bir Amerikalı diplomatın yorumu, Ankara geri dönüşü kolaylaştırmıyor şeklindeydi.³¹⁸

Ne kolaylaştırmaması, tümünden yasaklıyordu. 1915 sürgün ve imha politikasıyla Suriye çölüne atılan Ermenilerin dönüşünü engelleyen hüküm, *5 sene müddetle Türkiye konsoloshanelerine kayıtlarını yaptırap resmileştiren* olarak 2'inci maddesinin 3'üncü fıkrasında yer aldı. Buna göre kaydını yaptırmayan hiçbir kimseye pasaport verilmeyecektir.

Buna göre 1927-1932 döneminde Türkiye konsolosluklarında kaydını 5 sene müddetle resmileştirmeyen, hiç kimse pasaport alıp dönemeyecekti.

Rumların durumu 4'üncü maddede ele alındı: TC pasaportuyla giden gayri mübadil (İstanbul, İmroz ve Bozcaada) Rumlar ile İstanbul'daki ailesi yanına gelecek Rum çocuklar ve reşit erkekler-evlenmemiş kızlar hakkında belirtilen işlemin takibiyle pasaport verilebilecekti.

Yazılanla, pratik farklıydı. İşlemler için yine de izin almak gerekiyordu.

Mübadele Antlaşmasına göre İstanbul Rumları ve İmroz ile Bozcaada Rumları istisnaydı. Böyle olmasına rağmen İmroz ve Bozcaada Rumlarının Türkiye'ye gelişi yine de izinli olmuştur. İzin sisteminin anlamı, 'izin verilmemesi de mümkündür' demektir

6 Mayıs 1933 tarihli kararnameyle, İmroz ve Bozcaada Rum halkından olup evvelce dışarıya çıkmış ve Seyrüsefer Talimatnamesi hükümleri dairesinde müracaatta bulunanlara ve listede isimleri yazılı eşhasın dönmesine izin veril-

318 SD, 867.0128/6. Elçilikten (İstanbul) Murray'e (Washington D.C.), 2 Eylül 1933, aktaran, Soner Çağpata, *Kim Türk, kim vatanда? Erken Cumhuriyet dönemi vatandaşlık rejimi üzerine bir çalışma*, Çeviren: Pemra Hazbay, *Toplum ve Bilim*, sayı: 98, Güz 2003, sf. 175.

di.³¹⁹ Bir buçuk yıl sonrasında 20 Eylül 1934 tarihli kararnameyle de, İmroz ve Bozcaada Rumlarından listede ismi yazılı 27 kişinin dönmesiyle ilgili izin onandı.³²⁰

Yahudiler de izinle döndü. 15 Aralık 1938 tarihli kararnameyle, Yahudi ırkından 4 kişinin Türkiye'ye gelmesi, ilgili tezkere üzerine kararlaştırıldı.³²¹

Devletin risk algısı kapsamında olan genel olarak Hristiyanların ve özelinde Ermeni milletinden insanların dönüşü her mevzuata göre engellenmiş, mevcut vatandaşlık hakkı gasp edilmişti. Türk-millî devleti vatandaşıyla ilgili öncelik 'temizlik' kriteri operasyonu ardından işlem yapılabilirdi.

3.5.2- SIRA NÜFUS KÜTÜKLERİNDE

Nüfus kütüğüyle ilgili çalışmalar iki talimatnameye göre yapıldı. Talimatname hükümleri incelendiğinde, anlaşılan bunların 1920'li yılların ortasında yayınlanmış olduğudur. Talimatnamelerle nüfus sicili kaybolmuş veya yanmış ya da yıpranmış olanlar yeniden yazılacaktı. Birinci Paylaşım Savaşı ve Türk Kurtuluş Savaşı döneminde yaşanan Ermeni soykırımı ve Rum tasfiyesi ve mübadelesi ardından nüfus kütükleri Takrir-i Sükûn Kanunu ile tüm muhafetin bastırıldığı bir atmosferde yenilendi. Buna göre, kazadaki Merkez Komisyonu altında, mıntıklarda çalışmayı yapmakla görevli Tahrir Heyetleri oluşturulacak ve bunlar, kaydettiği müsvedde defterini ve elindeki tüm evrakı Komisyona verecek ve müsvedde defterine göre esas defterler hazırlanacaktı.

Talimatnamelerden birincisi: *Nüfus Sicilâtı Zayi veya Muhterik [kayıp ve yanmış] Olan Kazalarda Yeni Sicil Tesisini Mübeyyin Talimatname* toplam 55 maddedir. Bu talimatname, devamındaki tamimin tarihinin 16 Ocak 1926 olması ve sicili ziyayı hasebiyle 1341 [1925] senesinde tahriri icrakılınan kazalar listesi dikkate alındığında 1925 yılına³²² ait olmalı. 55 maddelik talimatnamede³²³ kaybolan veya yanan nüfus sicilinin hazırlanması öncelikli hedefti.

319 6.5.1933 tarih ve 14758 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 38, D: 54, S: 17. Kararnamede listenin kaç kişi olduğu yazılmadığı gibi, ekinde liste yok. N.O.

320 20.9.1934 tarih ve 2/1290 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 48, D: 64, S: 10.

321 15.12.1938 tarih ve 2/10014 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 85, D: 103, S: 5. [Ekâliste yok. N.O.]

322 Nüfus Sicilâtı Zayi veya Muhterik Olan Kazalarda Yeni Sicil Tesisini Mübeyyin Talimatname, Nüfus Kılavuzu, sf. 119-122.

323 55 maddelik talimatname özetle: Kazalarda nüfus kütüklerinin yenilenmesi talimatnamesinde, o tarihe kadar nüfus sicili kaybolan ya da kazalarda yanan nüfus sicillâtının hazırlanması (madde 1) öncelikli hedefti. Bunun için kazada mülkiye memuri, müddeiumumilerle ya da mal müdürüyle, nüfus müdür veya memurlarından mürekkep bir merkez komisyonu oluşturulacak (madde 2) ve komisyonun azami 4000 nüfuslu mıntıklar için görevlendireceği tahrir heyetleri, yerli ve misafir olanları ayrı defterlere ve nüfus kaydı sonrasında bunları nüfus dairesine teslim edecekti (madde 3, 23). Bu sırada gizli nüfus kaydı da yapılacaktı (madde 4). Tahrir heyeti gideceği köyönceden ilan edilecek ve o gün, "tahrir ve tescil günü aile bilcümle tüm nüfus evlerinde kalacaktı" (madde 5). Tescilde Sicilli Nüfus Kanunu dikkate alınacak (madde 7) ve kişi hem istenen evrakı verecek hem de kayıt yapılırken bizzat heyete müracaat edecekti (madde 8, 11). Evrakın olmaması halinde ihtiyar heyeti ve iki şahit huzurunda kayıt edilecek

Nüfus sicil defteri kaybolan veya yanan kazalarda nüfusun kaydı için kazada Merkez Komisyonu oluşturulacak ve altında belirlenen Tahrir Heyetleri de bizzat sahada müsvedde defteri yazımı yapacaktı. Heyetlerin hazırladığı defter, komisyona verilecek ve gerekli tahkikat sonrasında esas deftere kaydı yapılacaktır. Heyetlerin sahadaki kaydında önemli bir uyarı vardı:

Müsvedde defterinin 14'üncü sütununa tescil olan eşhas Müslüman'sa, yalnız Müslim ve gayrimüslimse bu sütuna, Ermeni, Katolik, Ermeni Protestan, Rum Katolik, Rum Ortodoks gibi cemaat ve mezhebi gösterir kelimeler yazılacaktı (madde 31). Böylece nüfus sicilinde, kişini milleten kimliğinin kaydı da yapılacaktı.

49 vilâyette yenilendi: Talimatname devamında 'örnek' başlığıyla 7 madde sıralandı ve toplam 49 vilâyetin 127 kazasında nüfus sicili yenilendi. 16 Ocak 1926 tarihli tamimin ek listesine³²⁴ göre, nüfus sicili kaybolduğu için 1341 [1925] senesinde 41 vilâyetin 119 kazasının³²⁵ ve hükümet konağı yandığı için de 8 vilâyetin 8 kazasının³²⁶ nüfusu yeniden yazıldı.

(madde 9) ve sorun yaşanması halinde mahkemeye başvurulacak (madde 13) ve defter kaydında silinti yapılmayacaktı (madde 15). İskan olanlar da tescil edilecek (madde 16) vevilâyeti şarkiye muhacirleriyle, ikametgahı olmayanlar misafir defterine ve kışıklardaki aşiret efradı da müsvedde defterine kaydedilecekti (madde 17-19). 25 sütun olan müsvedde defterlerin yazımı belirlenen şekilde doldurulacaktı (madde 25-30). Müsvedde defterinin eşhasla ilgili sütunlar doldurulmaya devam edilecekti (madde 31-38). Tahrir heyetleri sorumlu oldukları sahada tescil işlemi yaptıktan sonra evrak ve defterini merkez komisyona verecek (madde 39) ve gerekli tetkiklerden sonra kayıtlar yerli ve misafir sicil esas defterlerine yazımı için ilgili katipler görevlendirilecek ve bu defterler yazım sonrası tasdik edilecekti (madde 40-42). Mahkemenin tasdikinden sonra defterler nüfus müdürlüklerine veya memurlarına verilecek ve müsvedde defterleri de korunacaktı (madde 43-45). Uygun davranmayanlar cezalandırılacak (madde 46-51) ve devamı maddeler de idari tasarrufla ilgilidir (madde 52-55). (Nüfus Sicilâtı Zayi veya Muhterik Olan Kazalarda Yeni Sicil Tesisini Mübeyyin Talimatname [tarih ve no'su yok], Nüfus Kılavuzu, sf. 110-119.)

324 Vilâyetlere gönderilen 16.1.1926 tarih ve no: 78/1945 no'lu tamim, Nüfus Kılavuzu, sf. 119-122.

325 *Sicilâtın zi yası hasebile 341 [1925] senesinde tahriri icraki olan kazaların esamisi:* Artvin (Merkez, Şavşat, Borçka), Ardahan (Merkez kazası, Oltu, Poshof, Çıldır, Köle), Aydın (Merkez, Söke, Nazilli), Edirne (Havsa, Kavaklı, Lalapaşa), Erzincan (Merkez, Refahiye, Plümcü), Urfa (Haran), Bayazıt (Merkez, Diyardin, Karaköse, Eleşkirt, Tokat, Kalp, Iğdır), Bitlis (Merkez, Ahlat, Hizan, Mutki), Bursa (Orhaneli, Orhangazi, Karacabey), Tekirdağ (Merkez, Saray, Çorlu, Hayrabolu, Malkara), Erzurum (Merkez, Pasinler, Hınıs, Kiği, Tercan, Bayburt, Namervan, Yusufeli), Ertuğrul (Merkez, Yenişehir), Trabzon (Vakfıkebir-Şarlı nahiyesi, Maçka), Kars (Merkez, Kağızman, Zaruşat, Sarıkamış), Denizli (Tavas, Çal, Çivril), Diyarbakır (Silvan, Beşiri), Sivas (Hanık [Hafik]), Rize (Hopa-Kemalpaşa nahiyesi), Sinop (Boyabat-Turagan mıntıkası), Siverek (Viranşehir), Saruhan (Merkez, Eşme, Alaşehir, Akhisar, Salihli), Tokat (Zile, Artova), Canik (Çarşamba), Çatalca (Silivri), Çanakkale (İmroz, Bozcaada), Hakkâri (Merkez, Güvar, Şemdinan, Beytüşşebab), Dersim (Merkez, Mazgirt, Nazmiye), Kırklareli (Merkez, Babaeski, Lüleburgaz), Karesi (Bandırma), Karahisar (Merkez), Kastamonu (Araç), Kocaeli (Yalova, Azınık), Kozan (Saimbeyli), Gelibolu (Keşan, İnoz, İpsala, Kasaba, Kula, Soma), Genç (Merkez, Çapakçur), Mersin (Merkez), Mamuretülâziz (Harput, Palo), Ergani (Osmaniye), Muş (Merkez, Sason, Bulanık, Varto, Milâzgirt), Kütahya (Merkez, Gediz, Tavşanlı, Eğrigöz), Van (Merkez, Erciş, Adilcevaz, Muradiye, Mahmudisaray, Gevaş, Şatak, Başkale, Hoşap). (Nüfus Kılavuzu, sf. 121-122.)

326 *Hükümet konaklarının yanması üzerine yapılan nüfus tahriri:* Siirt (Pervari kazası, 1926'da yapılan nüfus tahriri kanun ve talimata aykırı bulundu), İstanbul (Sarıyer kazası, 1933'de yeniden nüfusu yazıldı), Sivas (Koyulhisar kazası, 1933'de yeniden nüfusu yazıldı), Kırklareli (Merkez kazası, 1934'te yeniden nüfusu yazıldı), Bilecik (Bozüyük kazası, 1934'te yeniden nüfusu yazıldı), Aydın (Bozdoğan kazası, 1934'te yeniden nüfusu yazıldı), Tekirdağ (Malkara kazası, 1936'da hükümet konağı yandığı

Dinen de kayıt

Nüfus sicilinin yenilenmesiyle ilgili talimatnamenin ikincisi: *Nüfus Sicillâtı Mevcut Bulunan Mahallerde Nüfus Kütüklerinin Tecdidı Hakkında Talimatname*³²⁷ toplam 52 madde olup, içeriği birinci talimatnamenin öngördüğü sisteme benzemektedir. Nüfus sicil defterleri yoklama yapılarak yenilenecekti. Bu talimatname gereği kazada Merkez Komisyonu ve sahada müsvedde defterine yazımı yapacak Tahrir Heyetleri oluşturulacaktı. Müsvedde defterleri komisyona verilecek gerekli tahkikatın sonunda Sicil Esas Defterine doldurulacaktı. Gerektiğinde de sicil defterleri teftiş edilecekti.

Kayıt yenilenirken eşhasın dininin de yazılması öngörüldü ve bununla ilgili 30'uncu madde, "(On dördüncü) sütuna tescil olunan eşhas Müslüman iseler yalnız (Müslim) kelimesi yazılır. Gayrimüslimler için de bu sütuna; Ermeni, Katolik, Ermeni Protestan, Rum Katolik, Rum Ortodoks... gibi cemaat ve mezhebi gösterir kelimeler yazılır" hükmündedir. Bu hüküm, kütüğü yanan ve kaybolan kazalarla ilgili önce incelediğim talimatnamenin 31'inci maddesiyle aynıdır.

1920'lerin ortasında uzun bir savaş döneminin ardından nüfus dâhil devletin ilgili kayıtlarını yenilemesi normal bir faaliyettir. Fakat, savaşın tahribatı dışında, vatandaşa yönelik soykırım, sürgün ve imha politikasının icraatının ardından, nüfusun sicil kaydının yenilenmesini, aslında Türk Nüfus Mühendisliği kapsamında fiş dosyasına materyal hazırlamanın bir çalışması olduğunu düşünmek abartma olmayacaktır.

Kütükler yandı

Bu iki talimatnameye göre nüfus kütükleri yeniden yazıldı; bir anlamda mevcut nüfus da kaydedildi. Kim İslâm ve kim Hristiyan Ermeni, Katolik,

için tekrar nüfusu yazıldı). Hakâri (Şemdinli kazası, 23.7.930'da asiler nüfus kuyudatını imha ettiği için kanuna aykırı yazım yapılmıştır). (Nüfus Kılavuzu, sf. 122.) 1925'deki tamimde listesi bulunan, nüfus sicili yandığı kazalarda yeniden yazım, daha sonraki yıllarda yapılmış olmalı, N.O.

327 52 maddelik talimatname özetle: Nüfus sicil defterleri yapılacak yoklamaya göre yenilenecekti (madde 1). Kütüklerin yenileneceği kazada bir Merkez Komisyon teşekkül edilecek (madde 2) ve bu komisyon da kendi altında 3000-4000 nüfus mıntıkalarıyla sorumlu tahrir heyetleri oluşturacak ve bu heyetler, sahasında çalışarak yerli ve misafir nüfusu ayrı ayrı kaydettiği müsvedde defterleriyle birlikte hazırladığı tüm evrakı komisyona verecekti (madde 3-4, 22-25). Heyetin müsvedde defterine kaydı sırasında yanında mutlaka ihtiyar heyeti hazır bulunacak (madde 4) ve gidilecek köyler önceden ilan edilecek ve yazım sırasında tüm aile bireyleri müracaatedecekti (madde 5-6, 10). Sicilli Nüfus Kanununa göre yapılacak tescil sırasında değiştirme yapılmayacak (madde 7-8), iskân edilmiş olanlar ve kırsalatlardaki aşiret ferdi yerliler gibi kaydı yapılacak ve ikamet kaydı bulunmayan şahıslar da misafir defterine kaydedilecekti (madde 15,17-18). Tescil işlemi yapılan yeni nüfus cüzdanı alacak ve bu sırada defterlerle evraklardan heyetler sorumlulacaktı (madde 19-23). Müsvedde defterinde dini dahil eşhasla ilgili sütunlar doldurulacaktı (madde 24-30). Tahrir Heyetlerinin hazırladığı müsvedde defterleri ve elindeki evrakı alan Merkez Komisyonu, bunları yerli ve misafir Sicil Esas Defterine yazdıracaktı (madde 31-41). Esas defterler tasdik için mahkemeye ve tasdik sonrasında da nüfus müdürlüklerine verilecek ve tüm evraklar korunacak (madde 41-44). Talimatname hükümlerine aykırı davranan cezalandırılacak ve köylerle, vilâyetler de gerektiğinde teftiş edilecektir (madde 45-52). (Nüfus Sicillâtı Mevcut Bulunan Mahallerde Nüfus Kütüklerinin Tecdidı [yenilenmesi] Hakkında Talimatname, Nüfus Kılavuzu, sf. 123-130.)

Rum Ortodoks vesaire ortaya çıkarıldı. Ne tesadüf ki, nüfus kütüğünün yenilendiği bu dönem öncesinde 1924'te Denizli'nin Çal kazasında tapu ve vergi kayıtlarının bulunduğu binada yangın çıkmıştı.³²⁸

Yangınlar o denli yaygın olmalı ki Aydın Mebusu Mithat, 7 Temmuz 1926'da Aydın ili tapu kayıtların kopyasının alınarak yangından korunmasıyla ilgili önergesiyle konuyu Meclis'e taşıdı.³²⁹

Kütüklerin bulunduğu mekânlardaki yangının sadece Denizli'de bir kazayla sınırlı olmadığını anlıyoruz. Nüfus İşleri Genel Müdürlüğünün, genel olarak nüfus mevzuatıyla ilgili değerlendirme yaptığı raporunda, yangın çıkan yerlerde yazılım işlemi yapıldığı belirtildi:

3.8.1338 [1922] tarih ve 7851sayılı Nüfus Sicillatı Muhterik veya Zayi Olan Mahallerde Tescili Nüfusun Sureti İcrasına Mübeyyin Talimatname vilâyetlere gönderildi. 16 maddelik talimatname hükümlerine göre 117 kazada ve 3 nahiyede yeni tahrir yapıldı. Yangına uğrayan yerlerde talimatname hükümlerine göre kayıtlar yenilendi.³³⁰

Nüfus Umum Müdürlüğünün bir başka raporunda da, 1933'de Kırklareli merkez kazası, Bozüyük, Bozdoğan, Sarıyer ve Koyulhisar hükümet konaklarında çıkan yangında nüfus kütüklerinin yandığı ve buralarda ilgili nüfus yazımının tamamlandığı belirtildi.³³¹

Nüfus ve tapu kütüklerinde yangın bir sosyal vaka olarak sonrasında devam eden bir tür resmi faaliyet haline geldi. Anadolu'nun pek çok yerinde benzer yangınlar oldu. Tesadüfen veya kazaen yaşanan bir olay değildi, yangınla³³² hedeflenen, geçmiş mevcut nüfus ve tapu kayıtlarının imhasıydı.

Defterler iyi korunamadı

Nüfus kütükleri iyi korunamadı. Dahiliye Vekâleti dergisi *İdare*'nin 1933'de Cumhuriyetin 10'uncu yılıyla ilgili özel sayısında nüfus kütüklerinin yetersizliği ve gizli nüfusla ilgili değerlendirme yapıldı, özetliyorum:

Nüfus kütükleri 1320 (1904) tarihinde yapılan umumi tahririn mahsulü, 29 yıllıktır. Defterler iyi muhafaza edilememiştir. Balkan Harbi, Umumi Harp ve Milli Savaş döneminde askerlikten kurtulmak için kayıtlarda silinti, kazıntı ve çizintiler

328 BCA- Katalog, Muamelat Genel Müdürlüğü, sayı: ----, dosya no: 6357, yer no: 6.37..15.

329 BCA- Katalog, Muamelat Genel Müdürlüğü, sayı: ----, dosyano: 6701, yerno: 8.46..2.

330 Bu talimatname, ismen bir iki kelime değişikliğiyle, 55 maddelik Nüfus Sicillatı Zayi veya Muhterik Olan Kazalarda Yeni Sicil Tesisini Mübeyyin Talimatname [tarih ve no'su yok], (Nüfus Kılavuzu, sf. 110-119.) benziyor gibi, madde sayıları farklı. (Nüfus İşleri-1933, İskân İşleri, sf. 45-47, yeri: BCA-F: 030.10/K: 124,D: 885,S: 4.)

331 Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 17.

332 Memleketimin tapu ve nüfus kayıtlarının bulunduğu Malatya'nın ilçesi Hekimhan'da, 1960'ların sonunda böyle bir yangın yaşandı. Bugün pek çok insanın gerçek nüfus bilgisine ulaşmak mümkün değil. Doğum tarihi sadece 1950, 1955 gibi yıl yazanlar olduğugibi, ailemden bazı fertlerin tamamen kaydının olmadığı miras işlemlerinde ortaya çıktı. N.O.

yapılmıştır. Ayrıca harpler ve isyanlar nedeniyle halk kitleleri batıya, doğuya, kuzeye göçmüş ama milyonların nüfus vakası kütüklere yazılmamıştır. Bugün mevcut siciller, mevcut nüfusa uygun değildir. Milyonlarca doğum kayıtsızdır. Yüz binlerce ölü, sicilde sağ görülmektedir. Yüz binlerle evli sicillerde bekârdır. Yüz binlerce boşanmış kişi sicillerde evlidir. 28 Ekim 1927'de umumi nüfus sayımı yapıldı. Sayımdan gaye, mevcut insanları muayyen bir müddet içinde saymak ve istenilen sınıflara ayıracak şekilde bunlar hakkında malûmat almaktadır. Umumi sayımın son rakamı: 13.660.275. Aynı günkü nüfus kütüklerindeki rakam: 14.154.751. Kütükteki kayıt-sayım farkı 494.476'dır. Umumi tahrir [genel yazım] ihtiyacı bütün şiddetile bugün baki bulunmaktadır.³³³ 1923 yılı başında nüfus toplamıysa 13.294.880'di.³³⁴

1920'lerin ortasında yürürlüğe konulan iki talimatnameyle nüfus kütüklerini yenilemeye yönelik faaliyet yetersiz kalmış olmalı ki, 1930'lu yılların ortasında kütükler meselesi yine gündemdedir.

Dahiliye Vekâleti'nin vilâyetlere gönderdiği 28 Nisan 1935 tarihli genelgede, bazı nüfus idarelerinde kütüklerin yıprandığı ve bunların tamiri için istenilen tahsisatı vermenin imkânı olmadığı vurgulandı. Defterlerin iyi korunması ve muhafaza edilmesi istendi. Kütüklerde görülecek tahribatın müsebbibi hakkında kanuni takibatın yapılacağı ve bununla ilgili hazırlanan mazbatanın birisinin saklanması ve diğerinin vekâlete gönderilmesi hatırlatıldı.³³⁵ Dahiliye Vekâleti kütüklerle ilgili vilâyetleri ve umumi müfettişlikler nüfus defterlerin hazırlanması ve korunması konusunda uyarmaya³³⁶ devam etti.

Resmen kütüklerin iyi korunamadığı, yandığı, harp nedeniyle yıprandığı tespiti ardından bunların yenilenmesine başlandı. Bu, bir yanıyla da *Türk Nüfus Mühendisliğinin* dini ve millî kimliğin tespiti faaliyeti haline getirildi. Kimin nerede yaşadığının ve nüfusunun ne kadar olduğunun bilgisi kayıt edildi.

Bu kayıt sistemi, sadece Ermeni ve Rumlar gibi gayri Türkler hakkında değil, Kürtler vesairenin de tespiti açısından önemliydi. Çünkü 2510 sayılı İskân Kanunun 2'nci maddesiyle Türk muhacirlerin iskân edileceği ve Kürt nüfus yoğunluğunun giderileceği mıntıkalar bu kayıt sistemine göre belirlendi.

3.5.3- 'KANDAŞ' FAALİYET

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e süreklilik gösteren önemli devlet faaliyeti, nüfus ve iskân işlerinin takibidir. Bununla ilgili kesin yapılanmaya 1930'lu yılların

333 Cumhuriyet 1933-İdare, sf. 170-178.

334 Nüfus İşleri-1933, sf. 58-61, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4.

335 Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü Şube III'ün 28.4.1935 tarih ve 10607/716 sayılı tamimi, *İdare*, Mayıs 1935, sayı: 86, sf. 860-861.

336 Dahiliye Vekâleti'nin 14.3.1936 tarih ve 2541/465 sayılı tamimi, *İdare*, Nisan 1936, sayı: 97, sf. 560-563; Dahiliye Vekâleti'nin 16.8.1937 tarih ve 9834/3181 sayılı tamimi, *Resmî Gazete* (RG), 31.8.1937, sayı: 3696, sf. 8659; Dahiliye Vekâleti'nin 16.8.1937 tarih ve 9835/3182 sayılı tamimi, RG, 31.8.1937, sayı: 3696, sf. 8660; *İdare*, Eylül 1937, sayı: 114, sf. 945-946; Nüfus Kılavuzu, sf. 188-189; Dahiliye Vekâletinin 23.2.1938 tarih ve 2656/736 sayılı tamimi, RG, 8.3.1938, sayı: 3850, sf. 9470.

başında gidildi. Osmanlı'da teşkilatı Dahiliye'de oluşturulan nüfus ve iskân işleri, 1930'lardan itibaren Dahiliye kapsamındadır.

Tabiiyet, iskân ve nüfus işleri, Nüfus Umum Müdürlüğü'nün üç önemli faaliyet sahasıydı. 11 Aralık 1924 tarih ve 529 sayılı kanunla Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kaldırıldı, yerine Dahiliye Vekâletine bağlı *İskân Müdüriyeti Umumiyesi* kuruldu. Bu müdürlük de 19 Mayıs 1930 tarih ve 1624 sayılı kanunla lağvedildi ve tabiiyet ile nüfus işleri birleştirilip *Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü* kuruldu. Böylece iskân, tabiiyet ve nüfus işleri de Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü'ne bağlandı.³³⁷

1929'da Dahiliye Vekâleti nüfus sahasının tek resmi kurumu haline getirildi. Vilâyetten, iskâna, nüfusa ve emniyete müdürlükler bünyesindeydi. Emniyet Müdürlüğü'nün 6 şubesinden 1'inci Siyasi ve 6'ncısı da *Ekalliyetler* [Azınlıklar] şubesiydi.³³⁸

Bir yıl sonrasında 1930'da Dahiliye Vekâleti'nin merkez memurları olarak müsteşar altında sayılan müdürlüklerden Nüfus Umum Müdürlüğü, Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü olurken, tabiiyet işleri de Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü kapsamına alındığından *Tabiiyet Müdürlüğü* de lağvedildi. Emniyet Umum Müdürlüğünde şube sayısı İstatistik ve Neşriyat Müdürlüğü ile 6'dan 7'ye çıktı. Ekalliyetler şubesi de, sıralamayla 7'ci olurken, ismi '*Cemiyetler ve cemaatler*' olarak değiştirildi.³³⁹

Peki, 'Ekalliyetler' ya da 'Cemiyetler ve cemaatler' şubesi ne yaptı?

Tabiiyet işleri, Türk tabiiyetine girmek isteyenlerin şartlarını, tabiiyete almanın faide ve mahzurunun, ecnebilik iddia edenlerin bu iddialarını, Türk tabiiyet şartlarını kaybedenin vatandaşlıktan çıkarılmasını, ecnebi tabiiyetine girmek isteyenlerin durumunu tetkik etmek olarak belirlendi. Evvelce Hariciye Vekâleti bünyesindeyken, 1 Haziran 1929 tarihinde Dahiliye Vekâletine verildi ve bir şube olarak çalışan Tabiiyet İşleri, 1624 numaralı kanunla Nüfus Umum Müdürlüğü'ne bağlandı ve bir şubesi haline getirildi.³⁴⁰

337 Cumhuriyet 1933-İdare, sf. 142.

338 1929'da Dahiliye Vekâletinin kapsamındaki müdürlükler ve birimler şunlardı: Vilâyetler İdaresi Umum Müdürlüğü, Vilâyetler Mahalli İşler Umum Müdürlüğü, Zat İşleri Müdürlüğü, Nüfus Umum Müdürlüğü, Evrak Müdürlüğü, Tabiiyeti Müdürlüğü (iki şubesi var: Tetkik Tabiiyet Şubesi ve Tasdiki Tabiiyet Şubesi), Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü, Emniyet Umumiye Umum Müdürlüğü, Umum Jandarma Komutanlığı, İskân Umum Müdürlüğü (Muhacirin ve Aşair Şubesi, Tasarruf İşleri Şubesi, İstatistik ve Tavziat Şubesi, Memurin ve Evrak Şubesi. 1929'da Nüfus Umum Müdürlüğü (üç birimi vardı: İstatistik Şubesi, Heyeti Tefkişye, Kalemî Mehsus) ve Tabiiyeti Müdürlüğü (iki şubesi vardı: Tetkik Tabiiyet Şubesi ve Tasdiki Tabiiyet Şubesi), ayrı müdürlükler halindeydi. Nüfus ve tabiiyet işleri gibi yakından bir diğer konu da, devletin resmi tanımıyla akalliyetler yani azınlıklardı. Emniyet Umum Müdürlüğü'nün, 6 şubesinden birisi 'Altıncı Şube (Akalliyetler) idi. Diğer şubeler: Birinci Şube (Kısmi Siyasi), İkinci Şube (Ecanip ve seyrisefer), Üçüncü Şube (Memurin), Dördüncü Şube (İstilaat ve İstihbarat), Beşinci Şube (Levazım). (İdare, Haziran 1929, sayı: 15, sf. 767-785.)

339 Diğer şubeler de isim değişikliği yapıldı: Şube 1 (Kısmi Siyasi), Şube 2 (Ecnebilik ve Seyrisefer), Şube 3 (Memurlar ve Sicil), Şube 4 (İstilaat ve İstihbarat), Şube 5 (Levazım) gibi. (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, Matbuat Umum Müdürlüğü, 1929-1930, Devlet Matbaası, İstanbul-1930, sf. 70-75.)

340 Dahiliye Vekâletinin vilâyetlere gönderdiği 3.6.1929 tarih ve 367 sayılı tamimi, İdare, Haziran 1929,

Tabiiyet işleri, Hariciye'den Dahiliye'ye aktarılırken, yapılan değerlendirme hayli dikkat çekicidir. Tabiiyet Müdürlüğü'nün eski müdürlerinin Rum ve Ermeni olması ve Musevi, Rum ile Ermeni vatandaşlara sahte evraklarla pasaportlar verildiğine dikkat çekildi:

"Meşrutiyeti müteakip Ermeni ve Rum memurlar temizlenmiş ise de bu şubeye milli bir vaziyet verilmemiş ve bu husus Cümhuriyet devrine nasip ve müyesser olmuştur. Cümhuriyet devrinde yapılmış tasdiki tabiiyet muamelesi yalnız pasaporta itibar olunmıyarak iyi ve birçok cephelerden tetkike tâbi tutulmakta kanunlarımız ahkâmının tamamı tatbikine çok dikkat edilmektedir."³⁴¹

Bundan da anlaşılıyor ki, Tabiiyet Müdürlüğü'nden Rum ve Ermeni çalışanlarının tasfiyesiyle nüfusla ilgili mühendislik faaliyeti daha kapsamlı uygulanabilecektir. Zaten öyle de yapıldı! İskân işi Osmanlı'da ve Cumhuriyet'te miras devlet faaliyetlerindendi. Hem aşiretleri hem de muhacirlerin iskânı devletin önemli bir faaliyet alanı olduğu için, bu işle meşgul olacak özel teşkilat da oluşturuldu.

Meşrutiyetten sonra Dahiliye Nezaretine bağlı İskân Müdürlüğü, Balkan Harbi sonrasında dâhildeki aşiretlerin de iskânı düşünüldüğünden *İskân ve Aşayir Müdüriyeti Umumiyesi* namı altında genişletildi. Vilâyetlerde de müdürlükler ve gerekli teşkilat kuruldu. İskân işleri, Umumi Harp ve Milli Savaş döneminde de birinci sırada önemli bir işti. Dahiliye Vekâletine bağlı İskân Müdüriyeti Umumiyesi, 19 Mayıs 1930 tarih ve 1624 sayılı Dahiliye Vekâleti Merkez Teşkilatı Kanunu ile lağvedildi ve iskân, tabiiyet ve nüfus işleri birleştirilerek *Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü* kuruldu. Üç şube de birer şube halinde Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü'ne bağlandı. Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü de, mübadele işlerini tasfiye edip neticelendirmekle ve muhacirlere yapılan tahsislerle, harikzede, şark mültecileri işlerini yapmakla ve yeni iskân işlerini, İskân Kanunun tatbikatını yeni icaplara göre yürütmekle görevlendirildi.³⁴²

'Kan kardeşlerimizi getireceğiz'

Tabiiyet işlerini devren alan Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, 1930 yılı bütçesi hakkında konuşurken 'kan kardeşlerimiz' ya da 'ırkdaşlarımız' ifadelerini birlikte kullanmış olması dikkat çekicidir:

sayı: 15, sf. 849; Dahiliye Vekâletinin vilâyetlere gönderdiği 3.7.1930 tarih ve 2132/506 sayılı tamimi, *Idare*, Temmuz 1930, sayı: 28, sf. 1438.

341 Nüfus İşleri-1933, sf. 39, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4; Cumhuriyet 1933- *Idare*, sf. 168-169.

342 İskân işleri, 31 Mayıs 1926 tarihli ve 885 sayılı İskân Kanunununneşrinekadar 30 Nisan 1339 [1923] tarihli İskânı Muhacirin Nizamnamesiyle düzenlenmiştir. Milli mücadelede sonra 8 Teşrinisani 1339 [Kasım 1923] tarih ve 368 sayılı Mübadele ve İmar ve İskân Kanunu ile Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kuruldu. 11 Kanunuevvel 1340 [Aralık 1924] tarih ve 529 sayılı kanunla Mübadele İmar ve İskân vekâleti kaldırıldı ve yerine Dahiliye Vekâletine bağlı İskân Müdiriyeti Umumiyesi kuruldu. (Nüfus İşleri-1933, İskân İşleri, sf. 4 ve 6, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4.)

"Lozan muahedesi mucibince iltihak edenlerle evvelce gelmiş olan ve yarım milyonu [500 bini] geçen kan kardeşlerimiz az çok mallarını almış oldukları halde birer amili istihsal ve terakki olarak memleketin tealisi çalışmaktadırlar. İskânın ikinci vazifesi memlekette bulunan göçebelerin ve anavatan haricinde kalan ırkdaşlarımızın iskânıdır. Tabiidir ki vazife, dâhilde göçebeler bulundukça ve hariçte Türkler kaldıkça devam edecektir. Göçebelerin yerleştirilmesinin gerek asayiş ve gerek istihsal itibarile çok büyük bir vazife olduğu mülahaza etmekteyiz. Memleketimizin garp taraflarında Türk ırkına mensup ve Türkçe konuşan 200 binden fazla nüfuslu göçebeler ve Yörükler vardır."

"Vatan haricinde kalan Türk ırkının" getirilip memleketin iklimi ile münasip yerlere iskân edilmesinin İskân Dairesinin görevi olduğunu belirten Şükrü Kaya, 1930 yılı bütçesi hakkındaki konuşması³⁴³ egemen politikanın anlaşılması açısından çok önemlidir, özetliyorum:

- Lozan Antlaşmasıyla ve öncekilerle beraber 500 bini aşkın *kan kardeşimiz* geldi, bunlar iskân edildi.
- İskânın ikinci vazifesi memlekette bulunan göçebelerin ve anavatan haricindeki *ırkdaşlarımızın* iskânıdır.
- Göçebelerin iskânı, asayiş ve istihsal bakımından büyük bir vazifedir. Memleketin garbında 200 binden fazla Türk ırkından göçebe var.
- İskânı, nüfusla birleştirerek nüfus, iskân ve tabiiyet meselesini bir Müdüriyeti Umumiye altında cem ettik.
- Nüfus, iskân ve tabiiyet şubeleri nüfus siyasetile meşgul olacaktır.
- İskânda hedef, iskân edilenin *temdin ve temsilidir* [medenileştirme ve asimilasyondur].
- Irkdaşların anavatana getirilmesinin *milli ve içtimai faydası* milyonlarca lirayla ölçülemeyecek kadar büyüktür.

343 *Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın vekâletinin 1930 yılı bütçesi hakkında konuşması*: "Mübadele bitmiş olsa da iskânın bu cihetleri [öncesinde değindiği vatan haricinde kalan 'Türk ırklarının' getirilmesi] devam edecektir. İskânı nüfusla beraber birleştirerek nüfus, iskân ve tabiiyet meselesini bir Müdüriyeti Umumiye altında cem ettik. Çünkü her üçü [nüfus, iskân ve tabiiyet şubeleri] de nüfus siyasetile meşgul olacaktır. Bunun için her üç şubenin hedefini ve sahai iştigalini bir addederek vilâyetlerdeki teşkilatı da bugün meşgul olacağı işlerle mütenasip bir dereceye indirdik [...] Şüphesiz memlekette inkişafı mali oldukça ve iskân işleri vuku buldukça iskân masrafı artacak fakat bu artırılan kısım teşkilata değil, hedefi teşkil eden iskân kısmına ve iskân edilenlerin temdin ve temsiline ve onları müstahsil mevkie koyacak arazi iştirasına alâti edevat tedarikine münhasır olacaktır. Vakıa şimdiki kadar yapılan fedakârlıklar zahiren istiksar edilebilirse de ırkdaşların ana vatana getirilmesi ve ekseriyeti azimesinin müstahsil mevkieartması itibarile hasıl olan milli ve içtimai faide milyonlarla ölçülemeyecek kadar büyüktür. Efendiler köklü bir ağacın bir yerden bir yere nakli bile ağacın hayatında sarsıntılar yapar ve yaprakları senelerce sararır, birdenbire çiçek açamaz ve meyva veremez." (*TBMM ZC, III/19-19.5.1930, sf. 138-139.*)

Şükrü Kaya, kan kardeşler ve ırkdaşlar odaklı analizinde 'temdin ve temsil'in iskânla gerçekleştirileceğine dikkat çekerken, nüfusun ve tabiiyet işlerinin merkezi olan tabiiyet ile nüfus şubelerinin de, '*kan kardeşler ve ırkdaşlar*'a göre çalışmasını emretmektedir.

Şükrü Kaya'nın iskânın en özlü anlatımı olan bu tespiti, '*temdin ve temsil*', yani medenileştirme ve asimilasyon, daha sonra 14 Haziran 1934 tarih ve 2510 sayılı İskân Kanununun, meclise sunulan *teklifin* gerekçesinde de aynen yer aldı.³⁴⁴

Tabiiyet işlerinde, vatandaşlıktan çıkarılanların, vatandaşlığa alınanların ve ecnebi tabiiyetine geçenlerin sıkı takibi yapıldı.³⁴⁵

Müdürlüğün 4 şubesi

Vekil Şükrü Kaya'nın 1930 bütçe konuşmasında değindiği Nüfus İşleri Umum Müdürlüğünde 2577 sayılı kanunla köklü ve kalıcı değişikliğe gidildi. Kanunun birinci maddesiyle "Dahiliye Vekâleti Merkez teşkilât ve vazifeleri hakkındaki 1624 numaralı kanunun 8'inci maddesi" ile müdürlük ve alt teşkilatı yeniden yapılandırıldı.³⁴⁶ Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü'nün dört şubesi şöyle belirlendi:

İskân şubesi/Birinci şube görevi: 2510 sayılı İskân Kanunu hükümlerine göre muhacirlerin, mültecilerin, göçbelerin getirilmesi, yollanması, yerleştirilmesi, müstahsil hale konması, muntakalarının ve yerlerinin ayrılması, topraksız veya az topraklı yerli çiftçilere toprak dağıtılması, eski iskân işlerinin tasfiye edilip bitirilmesi işleri ve bunların muhabere ve muameleleriyle uğraşmaktır. Üç bürodan ibarettir.

Kültür şubesi/İkinci şube görevi: Memleket içinde "vatandaşların kültür cephesinden her türlü vaziyetini araştırmak" ve 2510 sayılı İskân Kanununa göre lüzumlu görülen tedbiri almak ve uygulamak, hariçteki "Türk kan veya kültürüne" bağlı olanlardan geleceklerin vaziyetini tetkik etmek, yurdun iskâna elverişli ve verimli topraklarını araştırmak ve tespit etmektir. Dört bürosu olacaktır.

Nüfus şubesi/Üçüncü şube görevi: Nüfus muamele ve muhaberelelerini, tescil ve istatistik işlerini ifa etmek üzere iki bürodan mürekkeptir.

Tabiiyet şubesi/Dördüncü şube görevi: Vatandaşlık Kanununun tatbikatına ve vatandaşlığa müteallik işlerle iştigal etmek üzere iki bürodan mürekkeptir.

Ayrıca kanun ekinde şubelerin kadrosu hakkında cetveller vardı.

Ara not: Kanunda böyle ifade edilmiş olsa da, içeriği itibariyle herhangi bir değişiklik olmadan şube sıralamasında değişiklikler oldu. Tabiiyet dördüncü değil de, üçüncü ve Kültürel de, ikinci değil de dördüncü şube gibi.

344 TBMM ZC, IV/23-7.6.1934, sf. 67-77, zabtın sonundaki 189 no'lu rapor sf. 3-4.

345 Nüfus İşleri-1933, içinde İlişik sayı 15, sf. 1. BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4; Cumhuriyet 1933-İdare, sf. 169, 209; Nüfus Umum Müdürlüğü -1935, sf. 71.

346 5.7.1934 tarih ve 2577 sayılı Dahiliye Vekâleti Merkez Teşkilât ve Vazifeleri Hakkındaki Kanunun Bazı Maddelerinin Tadiline Ait Kanun, *Resmî Gazete*, 15.7.1934, sayı: 2752, sf. 4146-4148.

Tabiiyet şubesinin merkezi görevi *Türk ırkına göre işlemler* yapmaktır. Tabiiyet Şubesinin faaliyet alanını belirleyen mevzuat '*Cumhuriyet Devrinde Tabiiyet Mevzuatımız Kanunlar*' başlığı altında sayılan kanunlardan biri 1041 sayılı kanundur. 1041 sayılı kanunun gerekçesi, "... Türk ırkından gayri bazı şahısların vatandaşlık birliğimizden çıkarılması..." olarak belirlenmiştir.³⁴⁷

Bu görevlendirmeden çıkarılabilecek net bir sonuç: Üç yıl sonrasında Dahiliye Vekâletinin teşkilat yapısıyla ilgili kanunda değişiklik yapılsa da Nüfus İşleri Umum Müdürlüğünün bu dört birim yapısında değişiklik olmadı.

Dahiliye Vekâleti, teşkilat kanununda değişiklik yapan 3184 sayılı kanuna göre yeniden yapılandırıldı. Vekâlet bünyesindeki Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü, dört alt birim [İskân, Kültür, Nüfus ve Tabiiyet] yapısını korudu.³⁴⁸

Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü'nün dört alt birimde görev yapacak memurların görevi talimatla belirlendi. Memurların yapacağı işlerin 13 bölüm halinde sıralandığı talimatnamede 12.5.1937 tarihli tamime atıf yapıldığı dikkate alınacak olursa, bu tarih sonrasında yürürlüğe konmuş olmalı.³⁴⁹

Dahiliye Vekâletine bağlı Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü şahsındaki yapılanmayla, nüfus işlerinde mühendislik faaliyetine tam anlamıyla işlerlik kazandırıldı. 2510 sayılı İskân Kanunu gereği Türkiye coğrafyası dışarıdan gelecek muhacirlerin ve Türklerin iskân edileceği 1 no'lu iskân bölgesi, asimile edileceklerin iskân edileceği 2 no'lu iskân bölgesi ve askeri vesaireaçıdan 3 no'lu yasak bölgeolarak üçe ayrıldı. Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü Türkiye'de kasaba kasaba 1 no'lu ve 2 no'lu iskân bölgesini belirleyen çalışmanın mimarıdır.³⁵⁰

Nüfustaki bu mühendislik çalışması, Cumhuriyet döneminin Türkleştirme faaliyetinin temel kaynağı olacaktır. Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü, bu şube yapısı ve görevlendirmeye Türk Mühendislik Projesi karargâhının önemli birimidir. Karargâh Dahiliye Vekili dâhil devletin merkezi bir yapısı olmalıdır.

Tek tek kayıtlı edildi

Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü, her ay ve her yıl hazırladığı çalışma raporlarını Dahiliye Vekâletine sundu. Raporlar şu başlıklarla hazırlandı:

Birinci Şube, Muamelât ve İstatistik: Gelen ve giden evrak bilgisi ve dökümü vesaire.

347 Nüfus İşleri-1933, Hülâsa, sf.3 ve Cetvel 16'da sf.2, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4.

348 Dahiliye Vekâletinin alt teşkilatı Hususi Kalem, Mahallesi İdareler Umum Müdürlüğü, Vilâyetler İdareleri Umum Müdürlüğü, Hukuk Müşavirliği, Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü, Seferberlik Müdürlüğü olarak sıralandı. 27.5.1937 tarih ve 3184 sayılı Dahiliye Vekâleti Merkez Teşkilat ve Vazifeleri Hakkındaki 1624 Sayılı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Kanuna Bazı Hükümler İlavesine Dair Olan 3046 Sayılı Kanuna Bağlı Cetvelde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, *Resmî Gazete*, 31.5.1937, sayı: 3618, sf. 8175-8176.

349 Nüfus memurlarının göreceği işler hakkında talimatname [tarih ve no'suyok], Nüfus Kılavuzu, sf. 71-97.

350 Bu çalışmanın en özet hali: TC Dahiliye Vekilliği Nüfus Umum Müdürlüğü, *Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yıl İçinde Yapılacak İşler Hülâsası*, Başvekâlet Matbaası, Ankara-1935.

İkinci Şube, Nüfus İşleri: Gelen ve giden evrak bilgisi ve evlenme evrakı. Askerlik yoklamasının takibi; gizli nüfusun yazımı, nüfus kütüklerinin tamiri ve tecili; evlenme, boşanma ve yer değiştirme işlemi, soyadı yazımı; yerli ve yabancı seyyah ile ziyaretçiler; paraların mal sandığına yatırılması; emekliye ayrılanın işlemleri.³⁵¹

Üçüncü Şube, Tabiiyet İşleri: Gelen ve giden evrak bilgisi ve kişilerin tabiiyetine yönelik inceleme ve vatandaşlığa alma ve çıkarma işlemi. 5000 kişinin vatandaşlığa alınması işleminin bitirilmesi ve 31 kişinin tabiiyeti tetkikinin devam etmesi gibi.³⁵² 1938 yılı *Çalışma Raporuna* göre, 650 kişi vatandaşlıktan çıkarıldı, 155 kişi tetkik ediliyor, 24.286 yabancı vatandaşlığa alındı.³⁵³

Dördüncü Şube, Kültürel İşler: Gelen ve giden evrak bilgisi vesaire.³⁵⁴ Dördüncü şubece Sasun ve Tunçeli'den garba sürgün edilenler raporlaştırıldı.³⁵⁵ 33 kişi garba sürüldü³⁵⁶ ve Tunçeli'den sürgün edilenlerle ilgili bilgiler verildi.³⁵⁷

Asimilasyon ve imha şubesi

Raporlarda yoğunlaştırılmış bilgiyi dikkate aldığımızda faaliyet alanı kültürel işler olan '*Dördüncü Şube*' bir tür asimilasyon ve imha bilgisinin toplandığı bir merkezdir.

Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü'nün Dahiliye Vekâletine sunduğu 1938 yılı çalışma raporunda '*Dördüncü Şube Kültürel İşleri*'nde yapılanlar 6 kategori halinde kaleme alındı:

1- İltica işleri [Muhacirler ve Pomaklar]: Göçmen vizesi vermeden önce de inceleme yapılmaktadır. Balkan memleketler ile Suriye, Irak, İran ve Adalar halkından olup muhacir olarak yurda kabulleri için münferit şekilde ve mektupla müracaat ederek göç için müsaade isteyenlerin durumu, elçilik ve konsolosluklar ile Emniyet Umum Müdürlüğü tarafından gerekli tetkikler yapılmaktadır. Uygun bulunanlar 2848 sayılı kanunun 3. maddesine tevfikân Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletine arzedilmekte ve Dahiliye Vekâletinin müsaadesinden sonra bu gibilere göçmen vizesi verilmektedir. Lozan muahe-

351 *İdare*, Nisan 1937, sayı: 109, sf. 496-497; *İdare*, Ağustos 1937, sayı: 113, sf. 890; *İdare*, İkincikânun 1939, sayı: 130, sf. 142-146.

352 *İdare*, Haziran 1938, sayı: 123, sf. 484-485.

353 *İdare*, İkincikânun 1939, sayı: 130, sf. 146.

354 *İdare*, Nisan 1937, sayı: 109, sf. 496-499 ve Ağustos 1937, sayı: 113, sf. 878-890 ve İkinciteşrin 1938, sayı: 128, sf. 767-769 ve İkincikânun 1939, sayı: 130, sf. 138-141 ve Nisan 1939, sayı: 133, sf. 451-452 ve Mayıs 1939, sayı: 134, sf. 584-585 ve Haziran 1939, sayı: 135, sf. 665-666 ve Eylül 1939, sayı: 138, sf. 961-962.

355 *İdare*, İkinciteşrin 1937, sayı: 116, sf. 1248 ve İkincikânun 1938, sayı: 118, sf. 127 ve Mart 1938, sayı: 120, sf. 321, 324 ve Temmuz 1938, sayı: 124, sf. 636 ve Temmuz 1939, sayı: 136, sf. 835 ve Birincikânun 1939, sayı: 141, sf. 1236.

356 *İdare*, Ağustos 1937, sayı: 113, sf. 879.

357 Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü'nün, 1939 Birincikânun ve 1939 yılı *Çalışma Raporu*, *İdare*, İkincikânun 1940, sayı: 142, sf. 1459, 1464; *İdare*, İkinciteşrin 1938, sayı: 128, sf. 769.

desi mucibince etabli addedilen Yunan Garbi Trakyası'ndan kaçak veya gizli pasaportla gelenlerden yurttaşlığımıza geçmek için müracaat edenler hakkında Vekiller Heyetinin kararına göre işlem yapılmaktadır. Bulgar Garbi Trakyası'ndan gelip de Türkiye'de yerleşmek ve tabiiyetimize geçmek isteyenlerden "öz soyları Türklerden hiç farksız ve İslâm dinine salık olan Pomakların" Bulgarlar tarafından Hristiyanlaştırılmaları ve temsil olunmalarına [asimilasyonuna] mani olmak üzere bu unsurun bir an evvel ana vatana getirilerek Marmara ve Ege mıntıkalarına iskânları kararlaştırılmıştır.³⁵⁸

2- *Yurtiçi göçürme [13.363 kişi sürüldü]*: Nüfus İşleri Umum Müdürü'nün Dahiliye Vekâletine sunduğu 1938'de 'Dördüncü Şube Kültürel İşler' kısmında '*Yurtiçinde göçürme işleri*' şöyle raporlaştırıldı: 1938 senesinde muhtelif vekâletlerle, Genelkurmay Başkanlığı ve Emniyet Umum Müdürlüğünce siyasi, askeri, inzibati ve içtimai sebepleriyle bazı kimselerin hudut boylarından uzaklaştırılmaları veya oturdukları mahalden yaşayış şartlarına daha uygun mahallere nakilleri istenilmiştir. "Türk kültürüne bağlı bulunmayan bu gibi eşhasın on üç bin üçyüz altmış üç nüfus" [13.363 kişi] İcra Vekilleri Heyeti kararıyla garp vilâyetlerine nakledilmişlerdir.³⁵⁹

Ara not: Siyasi, askeri, inzibati ve içtimai sebeplerle Kürtler, Trakya ve garp illerine sürülürken, 1934'te Edirne, Kırklareli ve Çanakkale'de yaşayan Yahudiler de İstanbul'a kaçıtırıldı. Demek ki, kaçan Yahudilerin yerine bir kısım Kürtler iskân edildi. Trakya'ya esas olan iskân edilenler, dışarıdan getirilen muhacirlerdi.

3- *Aşiretler [temsili]*: Milli sınırlarımız içinde oturan ve elan aşiret adet ve ananesini benimsemekte devam eden teşekküllerin "yaşayış tarzları, içtimai vaziyetleri, menşeleri, irki durumları, başka ırktan olanların *temsil [asimilasyon]* imkânları etüt edilmeğe bu yıl da devam olunmuştur." Edinilen malumata göre Türkiye'de 35 vilâyette oturak, gezginci ve yarı gezginci bir vaziyette 387 aşiret vardır. Bunların 162'si oturak, 94'ü yarım ve 131'i gezgindir. 162 oturak aşiretin 41'i Türk, 8'u Kürt, 22'si Zaza, 10'u Arap ırkına mensuptur. 96 yarım oturak aşiretin 8'i Türk, 75'i Kürt, 5'i Arap, 8'i Zazadır. Gezginci aşiretlerin 96'sı Türk, 35'i Kürt'tür. Aşiretlerin nüfusunu tespit etmek hakikaten imkânsızdır. Aşiret ananesine göre erkek çocukları nüfusa kaydettirmemek bir teamül halini almıştır. Şark ve yakın vilâyetleriyle Orta Anadolu'da yaşayan ve bugün Kürtçe ve Zazaca konuşmalarından ötürü Kürt ve Zaza ırklarından addettiğimiz aşiretlerin mühim kısmı Türk olduğu ve her nasılsa benliklerini kaybettikleri tezahür etmektedir. "Şimdiye kadar Türklük camiasından ayrı addettiğimiz bu [Kürt] aşiretler üzerinde benliklerini [Türklüklerini] tanıtacak" geniş bir programla çalışmalara devam edilmesi gerekmektedir.³⁶⁰

358 *İdare*, İkincikânun 1939, sayı: 130, sf. 146-147.

359 *İdare*, İkincikânun [Ocak] 1939, sayı: 130, sf. 147-148.

360 *İdare*, İkincikânun 1939, sayı: 130, sf. 148.

4- *Tunçeli hadiseleri [imha ve sürgün]*: Reiscumhur Atatürk'ün son defa yaptığı doğu seyahatında uğradıkları Tunçeli'nde müşahedesi neticesinde, yalçın dağlar arasındaki vadilerin halkı geçindirmeye kâfi gelmediği anlaşılmış ve sefil ve bedbaht hayat sürmekten başka nasibi olmayan Der-sim halkının bundan sonra aynı vaziyette bırakılmaması kararlaştırılmıştı. Tunçeli'nin medeni ve sosyal birer merkez olma kabiliyetini haiz olan yerleri Dördüncü Umumi Müfettişlikle bilmuhabere tespit edilmektedir. Bu muntıkada sükûn ve asayişin istikrarını temin maksadiyle [6.8.1938 tarih ve 2/9409 sayılı kararnamenin] 2. maddesine tevfi kan 3 no'lu yasak muntika ihdas edilmiştir. Bu muntika halkı öteden beri hükümet kuvvetlerine silahla karşı duran aşiret reisleri, kolbaşları, seyitler ve şerirler ile aileleri efradı ve yakınları garp vilâyetlerine nakil ve iskân edilmişlerdir.³⁶¹

5- *Sason [Sasun] yasak bölgesi [4118 kişi sürüldü]*: Kökü milli sınırlarımız dışında bulunan bazı teşekküllerin ve Hoybon cemiyetinin tahrikatına kapılan Sason dağlık muntikası aşair rüesası vergi vermemek, asker kaçaklarını saklamak gibi nahoş telakki edilecek hallere içtisar etmeleri [girişmeleri] üzerine mezkur muntıkada birçok askeri harekât yapıldı, ama müsmir [sonuç veren] bir netice elde edilememiştir. İdari ve askeri otoritelerin bu bölgenin yasak ilânını muvafık görmeleri üzerine keyfiyet İcra Vekilleri Heyetince de tezekkür edilerek [dik-kate alarak] tensip edilmiş [uygun bulunmuş] ve mezkûr muntika 2 no'lu yasak muntika olarak ilan edilmişti. 1937 yılında bu muntika halkından [Kürtlerden] 3200 kişi garp vilâyetlerine nakil ve iskân edilmiş, bu yıl da tarama harekâtına devam edilerek bu miktar 4118 nüfusa balığ olmuştur.³⁶²

6- *Eti Türkleri 'Nusayriler' işi [Nusayriler de Türk'müş]*: Çukurova'da müstahsil bir unsur olan Nusayrilerin Türk ırkına mensup oldukları tarihi bir hakikattir. Nusayriler, Suriye ve Irak Araplığının kültürel tesiri altında kalarak ana dillerini unutmuşlar ve aralarında *Arapça* konuşmağı itiyat edinmişlerdir. Dil ve mezhep ayrılığına rağmen benliklerini unutmayan Nusayriler, zaman zaman Türklük lehine tezahürlerini göstererek umumi ve milli harplerde öz kardeşleriyle omuz omuza müstevilere [istilacılara] karşı durmuşlar ve son Hatay davasında aynı bütünlüğü göstermişlerdir. Türk milletinin mutlak vahdet ve tesanüdünü [birlik ve dayanışmasını] kuvvetlendirmek için Türkçe'den başka dil konuşan bu Türkler ile yalnız Türkçe anadilini konuşan Türkler arasındaki münasebeti kuvvetli bir hale getirmeliyiz. Türkçe'den başka dil konuşan Türkleri yalnız ana-dili Türkçeyi konuşan büyük harsi ve medeni seviyesine ulaştırmak için parti ve ona bağlı Halkevleri müesseseleri müzaheretleriyle Adana, Mersin ve Tarsus'ta '*Kültür Ocakları*' namile birer teşekkül kurulmuştur. Her sene olduğu gibi bu yıl da mevzuubahis Kültür Ocaklarının zaruri karşılığı olarak Dahiliye Vekâleti bütçesinden 40 bin lira Parti [CHP] Genel Merkezi emrine verilmiştir.³⁶³

361 *Idare*, İkincikânun 1939, sayı: 130, sf. 148-149.

362 *Idare*, İkincikânun 1939, sayı: 130, sf. 149.

363 *Idare*, İkincikânun 1939, sayı: 130, sf. 149-150.

Hatay'ın Türkiye'ye iltihakıyla Arap Alevi-Kızılbaşları Türk ilân edildi. Elbette ilânla sınırlı kalınmadı ve 'Türk'ün büyük medeni' seviyesine gelmesi için anadili Arapça'yı unutmaması için öncelikli asimile edilecek kitle olarak belirlendi Arap Alevi-Kızılbaşları. Bunda önce anadili Zazaca olan Dersimli Kürt-Alevi Kızılbaşlar, aslında Türk olduğu ilân edilmişti. Ardından Dersim'de on binlercesi öldürüldü ve sürüldü. Demek ki, Hatay için hayırlı bir ilân değildi; nitekim 1938'den bugüne Hatay'da kimliğini koruyabilen bir tane Hristiyan-Ermeni köyü Vakıfı'nın kalması, Hatay özelinde ne yaşandığının net izahıdır!

3.5.4- KİM YERLİ, KİM YABANCI?

Soyadı layihasının, "Rütbe ve memuriyet, aşiret ve yabancı ırk ve millet isimleriyle umumi edelere uygun olmayan veya iğrenç ve gülünç olan soyadları kullanılamaz" denilen 3'üncü maddesi 21 Haziran 1934'te görüşüldü. Teklif aynen kabul edildi.

Bununla, soyadı olarak rütbe ve memuriyet yanı sıra, "*aşiret ve yabancı ırk ve millet*" isminin kullanılması yasaklandı. Yasaklanmayan tek ırk ve millet adı, Türk'tü. Bu da maddeyle ilgili yapılan görüşmede dile getirildi. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, bir memleketin en büyük vazifesini, "*Sınırları içinde oturanların hepsini kendi camiasına ilhak etmek, temsil [asimile] etmektir*" olarak açıkladı. Herkesin asimile edilmesini öneren Vekil Şükrü Kaya, iddia ediyor ki, Osmanlılar gittikleri yerlerde ilk devirde olduğu gibi ahalinin dilini ve dinini çevirmiş olsaydı, Türkiye'nin hududu hâlâ Tuna'dan başlıyor olacaktı. Sanki Osmanlı gittiği yerde insanların dilini ve dini çevirmemiş gibi böylesine düz analiz yapan Şükrü Kaya, ne yapılacağını konusundaysa şunları söyledi:

"Burada oturanları, bizim camiamız dahilinde bulunanları behemehal Türk camiasının medeniyetine sokmak ve onları medeniyetin feyzinde istifade ettirmek bizim borcumuzdur. Niçin hâlâ Kürt Memet, Çerkes Hasan, Laz Ali diyelim. Bir defa bu, hâkim unsurun kendi zâfını gösteren bir şeydir. Halbuki Türk unsuru en çok temsil [asimile] eden bir unsurdur. Bu ayrılıkları bırakmak doğru değildir. Eğer kendisinin içinde ufak bir aykırılık hissi varsa, mekteplerde ve cemiyette onu silelim, o adam da o zaman benim kadar Türk olacak ve memlekete hizmet edecektir. Niçin bunları kendilerimizden ayıralım? Ve kara damga gibi alında yabancı, yabancı, yabancı diye bulunduralım? Bu ayrılıkları da kaldırmak lazımdır. Bizim vazifemiz budur. Bu itibarla bu madde konulmuştur."³⁶⁴

Şükrü Kaya'nın bu bakışı, dönemin politikasının kısa ve özlü ifadesidir. Diyor ki: Ayrılıkları kaldıracağız, herkes "benim gibi Türk olacak ve memlekete hizmet edecektir."

364 TBMM ZC, IV/23-21.6.1934, sf. 249.

Türk olmazsa, '*yabancı*' kalacak ve o halde de memlekete hizmet edemez. Egemen zihniyet bu kadar nettir! Bu halde, Türk'ün dışındaki kimlik sahibi olanlar asimile edilmeli yani Türkleştirilmelidir. Bu halde, Türk olmayan her kimlik yabancıdır. *Peki, bu yabancı veya ecnebi midir?* Bir kişi hem TC vatandaşı, hem de ecnebi hem de yabancı olabilir mi? Meclis'teki müzakereden anlıyoruz ki olurmuş!

Bir kişinin 'tabiiyet vaziyeti hakkında' idarenin aldığı karara karşı Şurayı Devlete başvurmasını engelleyen TBMM kararının müzakeresinde, bahsedilen kişiler o an TC vatandaşıdır. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, 23 Aralık 1935 tarihi itibarıyla bu konumda 100 bin kişi olduğunu ifade etti. Adliye Encümeni mazbatasında bu kişilerin hukuki durumunu dikkate alarak Şurayı Devlete başvurmasıyla ilgili mevzuatın uygulanmasını istedi. Müzakere sonunda kabul edilen Meclis kararıyla, bir kişinin vatandaşlıktan çıkarılmasına karşı mahkemeye başvurmasını engelleyen³⁶⁵ hukuki olmayan bir düzenleme yapıldı.

Meclis'in bu kararında bahsedilen kişi, o tarih itibarıyla TC vatandaşı. Hükümet Meclis'ten bir karar alıyor ve bu kişiyi TC vatandaşlığından atılmasının yolunu açıyor. Meclis kararıyla, bu kişinin Şurayı Devlete başvurarak vatandaşlıktan çıkarılmasına karşı hakkını araması, TC vatandaşı olarak hakkını araması engellendi. Nüfus memurunun kararına karşı, başvurulacak mahkeme sistemi ortadan kaldırıldı ve böylece kişi tümünden mağdur ve mahkûm edildi.

Müzakerede ortaya çıkan gerçek şu: TC vatandaşı olan bu kişiler, *ecnebidir veya yabancıdır* ve bunun için hakkını arayamaz.

Şurayı Devlete başvurmak bununla ilgili vatandaşlık meselesinde engellense de, tapulama meselesinde başvurmak uygun bulundu ve sonucu değiştirilmeyecek bir işlem yapıldı. Sen TC vatandaşı olsan da, yerine göre '*yabancı*'sın ya da '*ecnebi*'sin dendi. 23 Mayıs 1928 tarih ve 1331 sayılı kanunla, bu tarihe kadar metruk emvâlden alanların adına tapulandırılması amaçlandı. Kanunun 7'nci maddesiyle, bir kişi malına el konduğu gerekçesiyle Devlet Şurasında dava açabilecekti. Kişi davayı kazandığında malını değil, 1915'deki kayıtlı değeri neyse o kadar Hazine'den para alabilecekti.³⁶⁶ 1331 sayılı kanunun bir özelliği, tapu-

365 TBMM'nin 23.12.1935 tarih ve 921 sayılı Yabancıların Türk Vatandaşlığı Mevzuahs Olmayan Tabiiyet Tetkikleri Üzerine Verilen Kararlar Alehine Şurayı Devlet Müracaat Edemeyeceklerine Dair Karar, *TBMM ZC*, devre: V, cilt: 7, 23.12.1935, sf. 137-138, 148-154 ve Fihrist-sf. 3; *Resmi Gazete*, 26.12.1935, sayı: 3192, sf. 5876-5877; Tabiiyet Kılavuzu, sf. 60-64.

366 24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu Mübadil, Gayrimübadil, Muhacir vesaireye Kanunlarına Tefvikan Teffiz veya Adıyen Tahsis Olunan Gayrimenkul Emvalin Tapuya Raptına Dair Kanun (*TBMM ZC*, 111/4-21 Mayıs ve 23 Mayıs ve 24 Mayıs 1928, sf. 221 ve 288 ve 354-355; *DÜSTUR*, 3. tertip, cilt: 9, 2. baskı, Ankara-1948, sf. 732-734; *Resmi Gazete*, 30 Mayıs 1928 tarih ve no: 902), 1331 numaralı kanunun 7'inci maddesiyle 2 Haziran 1929 tarih ve 146 no'lu tefsir (*DÜSTUR*, 3. tertip, cilt: 10, 2. baskı, Ankara-1953, sf. 921; *Resmi Gazete*, 8 Haziran 1929 vno: 1210), 1.10.1935 tarih ve 899 sayılı Temlik Kanununun 7'nci ve 18'inci Kanununun 33'üncü Maddelerine Dair Kararı (*TBMM ZC*, V/5-1.10.1935 tarihli oturum, sf. 6 ve Fihrist-sf. 2; *Resmi Gazete*, 4.10.1935, sayı: 3123, sf.5687-5688) ve Devlet Şurasının 25.11.1936 tarih ve 35-18 no'lu esas ve 36-80 no'lu karar (Adliye Ceridesi, Adliye Vekilliği Tarafından Aylık Neşrolunur, sayı: 2, 1937, sf. 9-10).

landırmaysa bir diğer özelliği de, Devlet Şurasındaki dava süreciyle bir kısım mülkleri de 1915 fiyatıyla el koymaya devam etmedir.

Buradaki kanuni tanıma göre kişi, hem TC vatandaşı hem de '*mütegayyip ve firari*'dir. 'Mütegayyip ve firar' etmiş bir kişinin Türkiye'de olmaması lazım, ama öyle değil. Kişi, 'mütegayyip ve firari' olduğu halde, Türkiye'dedir ve halen de TC vatandaşıdır.

Olacak iş değil, ama Ankara mevzuatı böyle! Devlet diyor ki: '*Mütegayyip ve firari*' olduğun için malına-mülküne el koydum, ama madem halen TC vatandaşısn ve Türkiye'de yaşıyorsun, o halde, git Devlet Şurası'nda dava aç. Bir kişi malıyla ilgili devlet aleyhine dava açması halinde, lehine karar verildiğinde malını geri alırken, bu davadaysa 1915'deki kayıtlı değerinin bedeli ödeniyor.

Özetle: TC vatandaşı, mütegayyip ve firari olarak dikkate alınıyor. TC vatandaşı, malıyla ilgili davayı kazansa da malı değil, malının 1915'deki bedeli ödeniyor. Bu, TC'nin resmen vatandaşını 'öz' ve 'yabancı' olarak ayırdığının halidir!

Zaten Dahiliye Vekili de, Rum-Ortodokslar'a 'yabancı' demiştir. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, kimin yabancı kimin asıl millet olduğunu 1931 Martında açıkladı. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, mübadele ve teffiz muamelesiyle ilgili teklifin müzakeresinde Lozan Antlaşmasına değinerek, geniş bir değerlendirme yaptı. Vekil Şükrü Kayanın konuşmasında³⁶⁷ söylediği özetle şudur:

1. Mübadil olarak gönderilen TC vatandaşı Rum-Ortodokslar yabancıdır.
2. Mübadil olarak gönderilen Rum-Ortodoksların yine TC vatandaşı olarak kalanları da 'yabancı'dır.
3. Trakya'dan kovulan Yahudiler Türkiye'deki yerli değil, yabancıdır.

Üç yıl sonra da benzer düşüncesini tekrar edecektir. 1934 yazında Balkanlar'dan gelecek muhacirleri iskân etmek amacıyla Trakya'da Yahudilerin yerinden yurdundan sürüldüğü sırada, Yalova'da Cumhurreisiyle görüşükten sonra Trakya'ya hareket eden Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, hadisenin gerçek mahiyetini yerinde göreceğini belirterek, "Türkiye'de yerli ve yabancı herkes Cumhuriyet kanunlarının himayesi altındadır. Türk kanunları bu memlekette her vatandaşın hakkını ve hürriyetini hiçbir fark gözetmeden korur. Kemalist Türkiye'nin en büyük vazifesi bu kanunları tatbik etmektir" dedi.³⁶⁸ Vekil Kaya, konuşmasında hem *Kemalist Türkiye* tanımlaması yaptığı gibi hem de Türkiye'deki herkesin '*yerli ve yabancı*' ayrımını vurgulayarak, Yahudilerin yabancı olduğunu söyledi.

³⁶⁷ *Dahiliye Vekili Şükrü Kaya*: "Lozan muahedesi müzakere edilirken Yunanistan'la bir de mübadelei ahali mukavelesi aktedilmiştir. Mübadelei ahalinin Türk noktai nazarından esası, yurdumuzu yabancı nüfuz ve nüfustan kurtarmaktır. Tarihimiz malûmdur. Memleketimizin, ana yurdumuzun her tarafı bir zamanlar hisse şayialı mülk gibi birtakım istihkak davalarına maruz oluyordu. Bir milletin en birinci borcu, bir hükümetin en yüksek vazifesi, memleketi dahilinde milliyet birliği temin etmektir. Lozan'da aktedilen mübadelei ahali mukavelesinin esası bu gayeye matuftur ve bu gaye de istihsal edilmiştir." (TBMM ZC, III/26-19.3.1931, sf. 60.)

³⁶⁸ *Cumhuriyet*, 7.7.1934, sf. 1 ve 4.

Şükrü Kaya, şefini takip ederek böyle söyledi. BMM Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal, 19 Eylül 1921'deki beyanatında '*anasırı Hristiyan ve İslâm vatandaşı*' demiş ve benzer ifadeyi 1 Mart 1922'de Meclis'i açış nutkunda³⁶⁹ da tekrar etmiştir. Resmen daha 1921'de İslâm'ın vatandaş ve Hristiyan'ın da unsur olduğu söylenmiştir. TC vatandaşının İslâm ve Türk olmayan Hristiyan ve diğerleri, 1920'lerde '*unsur*', on yıl sonra 1930'lu yıllardaysa '*yabancı*'dır. Bununla kalınmadı, '*yabancı*'nın karşılığı olarak yerine göre '*yerli*' ya da '*millî*' denildi. Böylece '*yerli ve millî*' malı muhabbeti dillendirilerek, resmi bölücülük yapıldı.

Gelocek-gelemeycek ecnebi

Dahiliye Vekâletinin 5.8.1937 tarihli tamimi, ecnebilerin kanunen tâbi oldukları muamelelere aid izahname hakkındadır.³⁷⁰

Ecnebilerin Türkiye'ye girdikleri andan itibaren çıkmalarına veya vefat etmelerine kadar tâbi oldukları seyahat, ikamet ve iş rejimini tayin eden kanunî esasların belirlendiği ve bununla ilgili genelgelerin Emniyet Müdürlüğüne gönderildiği belirtildi. Bu konuda sorunları gidermek amacıyla yapılan düzenleme *Kanunî Mevzuata Göre Ecnebilerin Türkiye'de Tâbi Oldukları Muameleler Hakkında İzahname* 122 madde olarak hazırlandı.³⁷¹

Ecnebi, Türk vatandaşı sıfatı olmayan gerçek eşhas (madde 1) olarak tanımlandı ve Türkiye'ye girmesi yasak ecnebiler listesi 10'uncu maddede belirlendi. Kimler olduğu 10 madde halinde sıralandı. Türkiye'den sınırı dışı edilenlerle Türk vatandaşlığını kaybetmiş olanlar ve Türkiye emniyetini bozmak isteyenler ya da bozanlara yardım etmek maksadıyla "geldikleri sezilenler" de, Türkiye giremeyecekler listesinde yer aldı (madde 10/F, G ve H fıkraları). Üç maddenin özel amacı, Osmanlı veya Türkiye Cumhuriyeti

369 TBMM ZC.1/12-19.9.1337 (1921), sf. 261; TBMM ZC.1/18-13.1338 (1922), sf. 3.

370 *İzahname*. 1930'daki 22 maddelik talimatnameden (2.4.1930 tarih ve 9040 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan Ecanibin Memleketimizde İkamet ve Seyahatleri Hakkındaki 2 Mart 1331 tarihli Kanunun Sureti tatbikiyesine Dair Talimatname, *İdare*, Eylül 1930, sayı: 30, sf. 1738-1744.) daha kapsamlıdır. Dahaöncede ecnebilerin ikamet ve seyahatleriyle ilgili 1928'de 6 maddelik bir düzenleme daha yapılmıştı. (Dahiliye Vekâleti Emniyeti Umum Müdürlüğü Şube II'nin vilâyetlere gönderdiği 22.11.1928 tarihli [sayı yok] tamimi, *İdare*, Teşrinisani 1928, sayı: 8, sf. 84-86.) İzahname, ecnebilerin seyahat ve ikametleri hakkındaki 2 Mart 1331 tarihli muvakkat kanuna ek olarak 20 Mayıs 1937 tarihinde Büyük Millet Meclisince, kabul buyrulan 3177 sayılı kanun münasebetile tanzim kılındı. 'Ecnebilerin Türkiye'de tâbi oldukları muamelelere aid izahname'nin tanzimine esas olan mevzuat olarak sayılan kanun ve kararnamelerden biri, "Memnu muntakalar hakkındaki 1110 [Askeri Memnu Mıntıkalar Kanunu], 1658 [Askeri Memnu Mıntıkalar Hakkındaki Kanunun 7'nci Maddesinin Son Fıkrasının Tadiline Dair Kanun, *Resmî Gazete*, 2.6.1930, sayı: 1509] ve 1764 [Askeri Memnu Mıntıkalar Hakkındaki Kanunun 1. maddesinin A fıkrasıyla, 14. maddesinin tadili hakkında kanun; *Resmî Gazete*, 17.3.1931, sayı: 1750.] sayılı kanunlarla buna müteallik nizamname ve kararnameler ve Fıratın şark muntakasına şamil 16 Eylül 1341 tarihli ve 2538 sayılı İcra Vekilleri Heyeti kararı"dır. (Dahiliye Vekâletinin 5.8.1937 tarih ve 9865 sayımı tamimi, *Resmî Gazete*, 15.12.1937, sayı: 3783, sf. 9069.)

371 Dahiliye Vekâletinin 5.8.1937 tarih ve 9865 sayımı tamimi, *Resmî Gazete*, 15.12.1937, sayı: 3783, sf. 9069-9086.

vatandaşı olmuş Ermeni ile Rum ve siyasi olarak varlığı risk görülen diğer milletten insanların girmesinin yasaklanmasıdır. Bu 10'uncu maddede sayılanların Türkiye'ye girmesi halinde cezai takibat sonrasında sınır dışı edileceğiyle ilgili düzenleme 11'inci madde yapıldı. Girmesi yasak ecnebi-lerden (madde 10/J), göç ettikten sonra Dahiliye Vekâletinden müsbet bir emir verilmemiş Türk ırkından ecnebi-lerin durumu dipnotla düzenlendi. Buna göre, Türk ırkından mülteci veya izinsiz muhacirlerin cezai takibat yapılmadan, iadesi öngörüldü.

40'ıncı maddeye göre verilen, ikamet tezkeresi almayacakların sıralandığı 55'inci maddede konsoloslar vesaire yanı sıra sayılanlardan biri de '*Türk göçmen ve mülteciler*' olup, yapılan tanımlama "Türk ırkından olup hükümetin müsa-adesile muhacir olarak gelenler veya vatandaşlığa kabulleri derdest olanlar ve aileleri efradı"dır. Burada da Türk ırkından olan ecnebi-ler de farklı bir işleme tâbi tutulmuştur.

99'uncu maddeyle, hudud ve Dahiliye Vekâletince tayin olunacak sahil vilâyetlerinde valilere, sınır dışı etme yetkisi verilirken, getirilen istisna Türk ırkından olanlar hakkındadır. Buna göre, Türk ırkından olanların sınır dışı edilmesi, Dahiliye Vekâletinin iznine bağlıdır.

Fırat'ın şarkı yasak: İzahnamenin 83'üncü maddesinin girişinde, ecnebi-lerin Türkiye'de kanun ve hükümetçe yasak edilmeyen her yerde serbestçe ikamet edebileceği ifade edilmiş olsa da devamında iki istisna sıralanmıştır:

1. Ecnebi-lerin 442 sayılı Köy Kanununun 88'inci maddesi mucibince ecnebi-lerin belediye teşkilatı olmayan köylerde,
2. Ecnebi-lerin *Fırat'ın şarkına* düşen mıntıkalarda ikamet etmesi Dahiliye Vekâletinin iznine tâbidir.³⁷²

Vaziyetleri mevzuata uygun *ecnebi-lerin Türkiye'de seyahati serbesttir* (madde 85) denilmiş olsa da, iki istisnaya dikkat çekildi. Bunlar, askeri memnu mıntıkalar ve Fırat'ın şarkı idi. Ecnebi-lerin, askeri memnu mıntıkaya girmesi İcra Vekilleri Heyeti kararına ve Fırat'ın şarkında seyahat edebilmesi Dahiliye Vekâletinin iznine tâbiydi.³⁷³ Hatta Fırat'ın şarkına ecnebiye getirilen yasaklama 1961'de dahi halen yürürlüktedir.³⁷⁴

372 Köy Kanununun 87'nci maddesi gereği ecnebinin köyde sadece ikamet etmesi değil, arazi ve emlak alması da yasaktır. (Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğünün [tarih yok, no'su yok] tamimi, *Resmî Gazete*, 18.5.1932, sayı: 2101, sf. 1413.)

373 Dahiliye Vekâletinin 5.8.1937 tarih ve 9865 sayımı tamimi, *Resmî Gazete*, 15.12.1937, sayı: 3783, sf. 9078-9079.

374 36 yıl sonra bile, Fırat'ın şarkına izinli girme hali, 4 Ocak 1962'de Senato'da gündeme geldi. Birleşik Senatorü Dr. Cevdet Geboloğlu'nun 14.12.1961 tarihli soru önergesini İçişleri Bakanı Ahmet Topaloğlu, 4 Ocak 1962'de yanıtladı. Geboloğlu, "16 Eylül 1341 [1925] tarih ve 2538 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile Fırat nehrinin doğusu, yabancılar için yasak bölge olarak kabul edilmiştir. Turizm ve bölgenin kalkınmasına mâni olan bu kararın kaldırılması hakkındaki" hükümet görüşünü sordu. Bakan Topaloğlu, turizmin gelişmesi için tahditin sınırlandırılmasında valinin yetkili kılındığını belirterek, kararnamenin değiştirilmesini hükümetin düşünmediğini ifade etti. Senator Geboloğlu, doğunun kalkınmasının

Ecnebler hakkında öylesine geniş ve detaylı düzenleme yapılır ki, kimi hükümleri 'öteki'leştirilen TC vatandaşı dinen Hristiyanlar ve milleten Ermeni ile Rumları kapsama alır içeriktedir.

Tabiiyetle 'yabancı' ve 'ecnebi' kim?

Bazı tamimde, 'öteki'leştirilen ecnebinin ve yabancının kim olduğunu açıkça ifade edilmiştir. Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü'nün 11 Ağustos 1934 tarihli tamiminin³⁷⁵ 4'üncü maddesi, vatandaşlığa alımla ve muhacir ve mülteciler evrakını düzenlemekle ilgilidir. Vatandaşlığa alımda, eksik işlemlerin tamamlanması hedeflenirken, madde kapsamında tabiiyet işlemiyle ilgili özel tanımlama yapıldı. Türk tabiiyetine geçişle ilgili düzenlemenin yer aldığı 4'üncü maddedeyapılan '*Türk*' ve '*yabancı*' ve '*ecnebi*' tanımlaması şöyledir:

"Şuna çok dikkat edilmek icap eder.

Tabiiyet beyannamesi Türk ırkından olanlara veya Türk kültürüne bağlı [İslâm] olup ta Türkçe konuşup Türkçeden başka dil bilmeyenlere bilâ tahkik derhal imzalatırılır. Ve muhacir kağıdı verilir [...]

Pomaklar, Boşnaklar, Tatarlar, Karapapaklar hakkında da aynı muamele yapılacaktır.

Yabancı Kürtlere, Araplara, Arnavutlara, Türkçeden başka dil konuşan diğer Müslümanlara ve alelilâk (genel olarak) ecnebi Hristiyanlara ve Yahudilere tabiiyet beyannamesi imza ettirilemez ve bunlara muhacir kağıdı verilmez; bunlara tamamen ecnebi muamelesi yapılacaktır.

Müslüman Gürcü, Lezgi, Çeçen, Çerkez, Abaza ve diğer Türk kültürüne bağlı sayılan Müslümanlar hakkında fert üzerine merkezden alınacak emirle tabiiyet beyannamesi imzalatırılacaktır."³⁷⁶

Burada, Türk, yabancı ve ecnebi kim? sorusuna yanıt verildi.

Türk, Türk ırkından olan veya Türk kültüründen [İslâm] olup sadece Türkçe bilenlerdir. Bunlar, tabiiyet beyannamesini hemen imzalayacak. Bunlar *Türkler*, *Pomaklar*, *Boşnaklar*, *Tatarlar*, *Karapapaklar*'dır.

Tabiiyet beyannamesi işleminde *ecnebi muamelesi yapılacak* iki kesim vardır: Birincisi, *yabancı olanlar*, yani Türk kültürüne bağlı [İslâm] olan, ama *ana-dili Türkçe olmayan Kürtler*, *Arnavutlar*, *Araplar* ve diğerlerdir.

İkincisi de, genel olarak *ecnebi Hristiyanlar ve Yahudilerdir*.

Aslında dışarıdan geldikleri ve TC vatandaşı olmadığı için ecnebi konumunda olduğu halde, '*yabancı*' ve '*ecnebi*' ayrımı yapılmaktadır. Elbette, bunun

da turizmin önemine dikkat çekerek, kararnamenin kısa sürede değiştirilmesi remennisinde bulundu. (Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, dönem: 1, cilt: 1, 4.1.1962 tarihli oturum, sf. 278-279.)

375 Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü Şube i'n İskân Kanunu hakkında 11.8.1934 tarih ve 15035/6599 sayılı tamimi, *Idare*, Eylül 1934, sayı: 78, sf. 1467-1473.

376 Adı geçen 11.8.1934 tarih ve 15035/6599 sayılı tamimi, *Idare*, Eylül 1934, sayı: 78, sf. 1469-1470

TC vatandaşı olanlara bakışın bir yansıması vardır. Diğer bir deyişle anadili Türkçe olmayan İslâm olan Kürtler ya da Araplar 'yabancı' ve Hristiyan ile Museviler milletleri 'ecnebi' dir.

Tamime göre, Boşnak, Pomak, Tatar ile Karapapaklar 'Türk' ve Kürt, Arap ile Arnavut 'yabancı' ve Hristiyanlar ile Museviler de 'ecnebi' işlemine tâbi tutulacaktır.

Nüfusun yerlisi, yabancı

Nüfusun yerlisi ve misafiri tanımı ve nüfusun kütüğe yazımıyla ilgili temel mevzuat 27 Ağustos 1914 tarihli Sicilli Nüfus Kanunu³⁷⁷, 16 Mayıs 1972 tarihine kadar yürürlükte kaldı.³⁷⁸ Kanunla her Osmanlı'ya nüfus siciline kaydetme mecburiyeti getirildi (madde 1). Nüfus siciline erkek ve kadınların ismi, Müslüman ve "gayrimüslim ahalinin din ve mezhebine hangi cemaate mensup olduğu" ve pederi ile validesinin ismi, okur-yazar olup-olmadığı gibi özellikleriyle birlikte yazılması öngörüldü (madde 3).

Hükme göre 1972'ye kadar yürürlükte kaldığı için, bu tarihe kadar kütüğe kaydı yapılanın *dini de, milleti de* yazıldı. Elbette 1972'den sonra da yazılmadığını iddia etmek gülünç olacaktır.

Ayrıca kanunla sicile kayıtlı mevcut nüfus *yerli ve misafir* olarak ikiye ayrıldı. Her mahallin asli ahalisiyle sonradan gelip orada yerleşmiş olanlar *yerli*, bir sanat veya ticaret veyahut memuriyet ya da bir iş için muvakkaten sakin bulunanlar *misafir* olarak tanımlandı. (madde 2).

Diğer bir deyişle, bir kişi nüfus sicil kaydı durumuna göre, kaydı varsa *yerli*, kaydı yoksa sadece orada yaşıyorsa *misafir* olarak nitelendirildi, ama *yabancı nüfus* tanımı yapılmadı. Bu durum, sonraki iki maddede daha da netleştirildi.

Nüfus sicilinde kayıtlı olanlar yurt edinmek suretiyle bir yerden bir yere *nakli hane* cylediklerinde, terk ettikleri ve gittikleri mahalde gerekli kayıtlar yapılacaktır (madde 37).

Misafir olarak *tebdili mekân* edenler gittikleri mahalde 6 aydan fazla ikamet etmek mecburiyetinde bulundukları takdirde misafir defterine kaydı yapılacaktır (madde 38).

Nüfus hareketinin takibi açısından genelgelerle '*nakli hane ve tebdili mekân*' konusunda uyarılar yapılmıştır.

377 14 Ağustos [1]330 [27 Ağustos 1914] tarihli Sicilli Nüfus Kanunu, *Takvimi Vekayi*, 26 Ağustos [1]330 [8 Eylül 1914], No: 1929, Nüfus Kılavuzu, sf. 3-15.

378 1587 sayılı Nüfus Kanununun 64'üncü maddesiyle, ilga edilen kanunlar: 14 Ağustos 1330 tarihli Sicilli Nüfus Kanunu, bu kanunda değişiklik yapan 30 Ekim 1330 ve 4 Mayıs 1331 ve 28 Kasım 1336 tarihli kanunlar, Yabancı Memleketlerde Oturan Türk Vatandaşlarının Nüfus Vak'aları Hakkındaki 15 Şubat 1331 tarihli Kanun ve 2 Nisan 1331 tarihli Sicilli Nüfus İdaresinin Teşkilâtı ile Memurlarını Vazifelerini Mübceyyin Nizamname, gizli nüfusun yazımı hakkındaki kanunlar ve diğer Kanunların bu kanuna aykırı hükümleri kaldırıldı. (5.5.1972 tarih ve 1587 sayılı Nüfus Kanunu, *Resmî Gazete*, 16.5.1972, sayı: 14189, sf. 1-5.)

Özetle: 27 Ağustos 1914 tarihli Sicilli Nüfus Kanununda yerli ve misafir nüfus:

- Her Osmanlı nüfus siciline kaydedilecektir (madde 1).
- *Yerli nüfus*, bir kişinin nüfus sicilinde kaydının olmasıdır (madde 2).
- *Misafir* ise, bir kişinin iş, ticaret ve memuriyet vesaire nedenle sadece orada [6 aydan az bir süre] kalmasıdır (madde 2). Bu durumda kişi nüfus siciline kayıt yaptırmıyor.
- Bir kişi, nüfus sicilindeki kaydını bir başka yere *nakledebilir* (madde 37).
- Misafir bir kişi gittiği yerde 6 aydan fazla oturacaksa *tebdili mekanla adresini* değiştirebilir (madde 38).

Bu halde *misafir*, 6 aydan az (madde 2) ve fazla (madde 38) oturma duruma göre dikkate alındı.

Bireyle ilgili tanımlama farklılaştı, Osmanlı'dan Türk'e döndü. 27 Ağustos 1914 tarihli Sicilli Nüfus Kanununda '*her Osmanlı*' (madde 1) iken, 1972'deki kanundaysa '*her Türk*' (madde 4) olarak değiştirildi. Osmanlı'dan Türk'e geçişle, düzenlemeler de ona göre yapıldı.

Dahiliye Vekâletinden vilâyetlere gönderilen 1381/435 sayılı tamim, yer değiştirme vakalarının takibi ve tescili hakkındadır. 27 Ağustos 1914 tarihli Sicilli Nüfus Kanunu'nun 37 ve 38'inci maddeleriyle ilgili değerlendirme yapılan genelgede, bir ailenin muayyen bir yerdeki efradını ihtiva eden aile kütükleri *nakli hane* (madde 37) veya *tebdili mekan* (madde 38) vuku takdirinde, kimin yeri değişmişse yeni yerleştikleri yerin ana kütüklerine kaydedilmesi gerektiği ifade edildi.³⁷⁹

Dahiliye Vekâleti 19 Temmuz 1937 tarihli tamimiyle de, üç aylık istatistik cetvelleriyle ilgili olup, nakli hane ve tebdili mekanda nüfusun nerede azaldığı ya da arttığı konusuna açıklık getirildi.³⁸⁰

1935-2000 dönemi nüfus sayımı

Nüfus sayımlarında da, o gün itibariyle insanlar arasında *yerli, yabancı ve ecnebi* ayrımı yapılmadan tümü dikkate alındı. Nüfus sayımıyla ilgili talimatnamelerde, ayırım yapılmadan herkesin sayılması özellikle ifade edildi:

1935 yılı: 1935 Umumi Nüfus Sayımı Talimatnamesinin 3'üncü maddesinde, "[...]Yani; her sayım mıntıkasında o gün mevcut bulunan yerli, yabancı ve ecnebi insanlar bilâtefrik [ayırmadan hepsi] sayıma dahil edileceklerdir [...] Hülâsa; nüfusun ikametgâhı aslisinin, sayımla hiçbir alâkası yoktur. Sayım günü sayım memurlarının ziyaret edecekleri binalarda mevcut bulunan insanların

³⁷⁹ 1381/435 nolu [ve tarih yok] tamim, Nüfus Kılavuzu, sf. 170-172; devamı genelge sayı: 1658/529 ve tarih: 13.2.1937 olduğu dikkate alınır, 1381/435'in tarihi de 1937 yılıbaşı olmalı.

³⁸⁰ Dahiliye Vekâletinden vilâyetlere gönderilen 19.7.1937 tarih ve 8641/58 sayılı tamimi, Nüfus Kılavuzu, sf. 218.

kâffesi (yerli, yabancı, ecnebi) [metinde böyle, parantezli] sayıma dâhil edilecek ve bir harte halkından olupta herhangi bir sebeple o gün oturduğu yerde bulunmayan kimseler dâhil edilmeyeceklerdir [...]” denildi. 18’inci maddede benzer ifadeyle ‘yerli, yabancı, ecnebi’ hepsinin sayılacağı ve kaydedileceği belirtildi.³⁸¹

1940 yılı: 1940 Umumi Nüfus Sayımı Talimatnamesinin 3’üncü maddesi, 1935 Umumi Nüfus Sayımı Talimatnamesinin 3’üncü maddesiyle aynıdır.³⁸² 1940 Umumi Nüfus Sayımı Sayım ve Kontrol Memurları Hakkında Talimatname’nin 10’uncu maddesinde, cvlcerde ve yurtlarda kalan ‘ister yerli, yabancı veya ister ecnebi’ ve misafir olan ‘yolcular, yabancılar ve ecnebiler’ ayırım yapılmadan kayıt defterine yazılacağı belirtildi.³⁸³

Kanunda bile aynı bölündürme yer aldı.

1940’daki nüfus sayımı öncesinde 7 Temmuz 1939 tarihli Nüfus Yazımı Deneme Kanunuyla, Dahiliye Vekâleti, memleketin muhtelif yerlerinde “nüfus yazımı denemeleri” yaptırmaya yetkili kılındı (madde 1) ve deneme yazımında nüfus “Yerli, yabancı, misafir, herkes kendini ve aile efradını velâyet vesayeti altında veya kendi hizmetinde bulunanları [...]” (madde 4-a)³⁸⁴ şeklinde ayırma tâbi tutuldu.

1945-1955 dönemi: İlgili kararnameyle yürürlüğe konulan Genel Nüfus Sayımı Vali, Kaymakam ve Bucak Müdürlerine Mahsus Yönetmelik ile Genel Nüfus Sayımı Sayım ve Denetleme Memurlarının Ödevleri Hakkında Yönetmelik’e göre 1945-1955 döneminde ‘yerli, yabancı, ecnebi’ ayırımı yapılmadan tüm nüfusun sayılması ve deftere kaydedilmesi hedeflendi.³⁸⁵

1960-1980 dönemi: İlgili kararnameyle yürürlüğe konulan Genel Nüfus Sayımı Vali ve Kaymakamlar ile Sayım Komitelerinin Çalışmalarına ait Yönetmelik ile Genel Nüfus Sayımı Sayım ve Kontrol Memurlarının Çalışmalarına ait Yönetmelik’e göre, 1960-1980 döneminde ‘yerli, yabancı’ ayırımı yapılmadan tüm nüfusun sayılması ve deftere kayıt edilmesi hedeflendi.³⁸⁶

381 8.5.1935 tarih ve 2/2511 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan, 1935 Umumi Nüfus Sayımı Talimatnamesi, *Resmî Gazete*, 23.5.1935, sayı: 3010, sf. 5194-5205; *Sicilli Kavanini*, Hazırlayan: Karakoç Sarkis, cilt: 15, Cihan Kitaphanesi, 1936, sf. 170-199.

382 30.6.1940 tarih ve 2/13799 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan, 1940 Umumi Nüfus Sayımı Talimatnamesi Vali, Kaymakam ve Nahiye Müdürlerinin Vazifeleri, *Resmî Gazete*, 10.7.1940, sayı: 4557, sf. 14254, 14256-14262; *İdare*, Temmuz 1940, sayı: 148, sf. 1958-1990.

383 30.6.1940 tarih ve 2/13799 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan, 1940 Umumi Nüfus Sayımı Sayım ve Kontrol Memurları Hakkında Talimatname, *Resmî Gazete*, 10.7.1940, sayı: 4557, sf. 14253-14256.

384 7.7.1939 tarih ve 3705 sayılı Nüfus Yazımı Deneme Kanunu, *Resmî Gazete*, 14.7.1939, Sayı: 4258, sf. 12272-12273; *İdare*, Temmuz 1939, sayı: 136, sf. 748-750.

385 22.5.1945 tarih ve 3/2540 sayılı kararname (*Resmî Gazete*, 5.7.1945, sayı: 6049, sf. 9001, 9007), 3.8.1950 tarih ve 3/11626 sayılı kararname (*Resmî Gazete*, 14.8.1950, sayı: 7582, sf. 18906, 18912) ve 21.5.1955 tarih ve 4/5166 sayılı kararname (*Resmî Gazete*, 26.7.1955, sayı: 9064, sf. 12413, 12420).

386 21.7.1960 tarih ve 5/181 sayılı kararname (*Resmî Gazete (RG)*, 2.8.1960, sayı: 10567, sf. 1865, 1868, 1871-1872), 28.5.1965 tarih ve 6/4786 sayılı kararname (*RG*, 3.8.1965, sayı: 12065, sf. 1, 2, 8), 5.8.1970 tarih ve 7/1135 sayılı kararname (*RG*, 25.8.1970, sayı: 13590, sf. 2-3), 16.7.1975 tarih ve 7/10190 sayılı kararname (*RG*, 22.8.1975, sayı: 15334, sf. 1), 19.6.1980 tarih ve 8/1142 sayılı ile 27.6.1980 tarih ve

1960 yılıyla ilgili iki yönetmelik hükümleri şöyle:

1960 Genel Nüfus Sayımı Vali ve Kaymakamlar ile Sayım Komitelerinin Çalışmalarına Ait Yönetmelik'te sayım gününde, tüm nüfus "küçük, büyük, yerli, yabancı herkes dâhil" hepsi sayılacak (madde 2) ve "küçük, büyük, yerli, yabancı herkes dâhil" deftere yazılacak (madde 35) denildi.³⁸⁷

1960 Genel Nüfus Sayımı Sayım ve Kontrol Memurlarının Çalışmalarına Ait Yönetmelik'te, sayım gününde "küçük, büyük, yerli, yabancı herkes dâhil" hepsi tespit edilecek (madde 1) ve "ister yerli, ister yabancı" olsun mevcut bütün nüfus yazılacak (Madde 6/B-e)³⁸⁸ denildi.

1960 nüfus sayımıyla ilgili iki yönetmelikte, 'yabancı' kelimesi üç yerde daha geçmektedir.³⁸⁹ Buradaki kullanım, "yerli ve yabancı" ikileminde 'yabancı'nın sadece yabancı devlet tabiiyetinde olanları kapsadığı sonucu çıkmamaktadır.

1985 sayımı: İlgili yönetmelikte, sayım günü "bütün nüfusun (yabancılar dâhil)" sayılması ve deftere kaydedilmesi belirtildi.³⁹⁰

1990 ve 2000 yılı: 1990 ve 2000 nüfus sayımıyla ilgili Devlet Bakanlığı Yönetmeliklerinde bu tür 'yerli ve yabancı' gibi gruplandırma yapılmadı.³⁹¹

Misafirler soruldu: 1960-1990 dönemi nüfus sayımı formlarında ise hanede bulunanın kaçının misafir olduğu soruldu.³⁹²

*1927-1955 dönemi nüfus sayımı formlarında*³⁹³ 'ecnebi'nin cevabını 'hangi devletin tebaasıdır?' sorusundan çıkarmak mümkün de, 'yerli' ile 'yabancı' için kime dikkat çekmek için ifade edilmiş oldu!

8/1178 sayılı kararname (RG, 18.7.1980, sayı: 17051, sf. 21, 34-35).

387 21.7.1960 tarih ve 5/181 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan 1960 Genel Nüfus Sayımı Vali ve Kaymakamlar ile Sayım Komitelerinin Çalışmalarına Ait Yönetmelik, *Resmi Gazete*, 2.8.1960, sayı: 10567, sf. 1865, 1868.

388 21.7.1960 tarih ve 5/181 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan 1960 Genel Nüfus Sayımı Sayım ve Kontrol Memurlarının Çalışmalarına ait Yönetmelik, *Resmi Gazete*, 2.8.1960, sayı: 10567, sf. 1871-1872.

389 Ayrıca yabancıların geçtiği diğer maddeler hakkında: Madde 44'de "geceyi Türk veya yabancı bir deniz taşıtında geçirmiş" olanlar (21.7.1960 tarih ve 5/181 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan 1960 Genel Nüfus Sayımı Vali ve Kaymakamlar ile Sayım Komitelerinin Çalışmalarına Ait Yönetmelik, *Resmi Gazete*, 2.8.1960, sayı: 10567, sf. 1869.) ve Soru Kağıdına Ait Açıklama'da doğum yeri sorusu "Türkiye'de doğanlar" ve "yabancı memlekette doğanlar" (soru 7/a ve b fıkrası) ve tabiiyet sorusu "Türkiye Cumhuriyeti tabiiyetinde bulunanlar TC, yabancı devlet tabiiyetinde doğanlar için devletin adı" yazılır (soru 10) (21.7.1960 tarih ve 5/181 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan 1960 Genel Nüfus Sayımı Sayım ve Kontrol Memurlarının Çalışmalarına ait Yönetmelik, *Resmi Gazete*, 2.8.1960, sayı: 10567, sf. 1873-1874.) denilmektedir.

390 Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığından ilgili yönetmelik, *Resmi Gazete*, 1.7.1985, sayı: 18798, sf. 19.

391 *Resmi Gazete*, 3.5.1990, sayı: 20507, sf. 33; *Resmi Gazete*, 2.8.1990, sayı: 20593, sf. 5-6; *Resmi Gazete*, 12.4.2000, sayı: 24018, sf. 13.

392 Nüfussayımı formları itibarıyla 1960'daki 14'üncü, 1965'deki 14/a, 1970'de 4'üncü, 1975'de 4'üncü, 1980'de 4'üncü, 1985'te 4'üncü ve 1990'da 3'üncü sorularıydı. Devlet İstatistik Enstitüsü, *1927-1990 Genel Nüfus Sayımlarında Kullanılan Soru Kağıtları*, Ankara.

393 Devlet İstatistik Enstitüsü, *1927-1990 Genel Nüfus Sayımlarında Kullanılan Soru Kağıtları*, Ankara.

Anadil ve din soruldu

Nüfus sayım forumlarında aile içinde konuşulan dil, ‘*Ana lisanı nedir?*’ ve ‘*Hangi dindendir?*’ diye soruldu. 1927, 1935, 1940, 1945, 1955, 1960 ve 1965 nüfus sayımlarında hem anadil hem de din, 1950, 1970, 1975, 1980, 1985 nüfus sayımlarında sadece anadil soruldu.³⁹⁴

Nüfus sayımıyla ilgili talimatnamelerde, sayım günü 1935-1955 döneminde ‘*yerli, yabancı, ecnebi*’ ve 1960-1980 döneminde ‘*yerli-yabancı*’ ayrımı yapılmadan ve 1985’de ‘*bütün nüfus (yabancılar dâhil)*’ olarak tüm nüfusun sayılması belirtildi.

1990 ile 2000’de herhangi bir gruptandırma yapılmadan tüm nüfusun sayılması vurgulandı.

1935-1955 döneminde ifade edilen, ‘*yerli, yabancı ve ecnebi*’ kimdi?

Ecnebi, bir başka ülke vatandaşysa, yabancı kimdi?

27 Ağustos 1914 tarihli Sicilli Nüfus Kanununda nüfus, misafir ve yerli olarak (madde 2) ikiye ayrıldı, ama ‘yabancı’ tanımı yapılmadı. Peki, yabancı nüfus tanımı nasıl üretildi? Nüfus sayımı talimatnamelerinde nasıl yer aldı?

Soyadında ‘yabancı’

Soyadı Nizamnamesi’nde (madde 33 ve 42) ile Soyadı Talimatnamesi’nde (madde 3 ve 6) Sicilli Nüfus Kanunu’ndaki ‘yerli ve misafir’e (madde 2) ek, ‘yabancı’ tanımı yapıldı.³⁹⁵ Soyadı Kanunu’nda (madde 3) ‘yabancı ırk ve miller’ ismi alınmayacak hükmü, Nizamnamede’de (madde 7) benzer şekilde ifade edildi.

Kanunda Türk olmayan şeklindeki ‘yabancı’, nizamnamede köy ve mahalledeki ‘yerli soyadı ve yabancı soyadı defterinden’ ve talimatnamede de ‘yabancı ve yerli esas defterinden’ bahisle yer aldı. Bununla da ‘yabancı’ resmileştirildi. Soyadı almada, nüfus sicilinde *nakli hane* yani nüfus kaydını yaptıran kişiye karşı, sadece *nakli mekân* yani adres kaydını yaptıran kişiye ‘yabancı’ demek ve buna göre kayıt sistemi oluşturmak anlaşılır bir şeyse de, bu, tüm nüfus işleminde ‘yabancı’ nitelendirmeyi haklı kılmaz.

1960 sonrası gruptandırmada, ‘ecnebi’ yok sayıldığına göre, yerli ve yabancı kimdi?

Yabancı kim?

Yazılı kaide oluşturmada, bir konuyla ilgili toplumsal taban veya hedef kitle netleştirildiğinde, bunun kapsamı dışında kalan ‘öteki’ ya da ‘gayri’dir. Hatta burada öylesine problematik bir durum var ki, anlatılır gibi değil. Herkesi ‘Türk

394 Devlet İstatistik Enstitüsü, 1927-1990 Genel Nüfus Sayımlarında Kullanılan Soru Kağıtları, Ankara. Nüfusun dile ve dine göre dağılımı bilgileri 1927-1965 döneminde açıklandı, 1970-1985 dönemindeyse açıklanmadı. N. O.

395 2.1.1935 tarih ve 120/1 no’lu Soyadı Talimatnamesi, *İdare*, Şubat 1935, sayı: 83, sf. 349-360; Nüfus Kılavuzu, sf. 59-70; Şurayı Devletin 10.12.1934 tarih ve 23205 sayılı tezkeresiyle kabulü sonrasında 15.12.1934 tarih ve 2/1750 sayılı kararnameyle onaylanan Soyadı Nizamnamesi, Nüfus Kılavuzu, sf. 49-59.

vatandaşı' veya 'Türk milleti' tanımıyla kapsama alırken, sonradan 'öteki' veya 'gayri' diye bölmek, ardından 'birlik ve beraberlik' demek, gerçekten problemli! Bu problem, kanlı bir tarih üzerinde var ola geldi!

Türk'ten ne anlaşılması gerektiği tanımı tekrarlanırsa da, en neti BMM Reisi Mustafa Kemal tarafından yapıldı.

Türk Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan ve Lozan'da müzakere masasında oturulduğu bir sırada BMM Reisi Mustafa Kemal, Adana'da esnaflara yaptığı konuşmada, "Ermenilerin bu feyizli [verimli] ülkede hiçbir hakkı yoktur. Memleket sizindir, Türklerindir. Bu memleket tarihte Türktü, o halde Türktür ve ebediyen Türk olarak yaşayacaktır" dedi.³⁹⁶ Peki, TC vatandaşı Türk olan ve olmayan kimdi? Bu sadece bir tanımlama değildi, yasamasıyla ve dolayısıyla hukukuyla ve icrasıyla ve dolayısıyla yargısıyla birlikte bir 'küll' dü.

Hulâsada tarihsel olarak bazı hatırlatmalar:

Memur Türktür: 1924 Anayasası'nda 'kim memur olacak?' sorusuna verilen cevap, "her Türk vatandaşı" olsa da, aslında ilgili mevzuatı ve pratikte geçerliliği olan ise milletin Türk ve dinen İslâm olundu.³⁹⁷ Hristiyan veya Musevi hangi kanuna ya da hangi mımime göre Genelkurmay Başkanı ya da polis olamaz! Neden?

Ermeni'ye, Rum'a ödememe: 459 sayılı Mahsup Kanunu teklifinin müzakeresinde, elinde tekâlif harbiye ve tekâlif millîye mazbatası olan TC vatandaşı Ermeni ile Rum'a ödeme yapılmayacağı tartışıldı ve kanun buna göre düzenlendi. Gizli celsedeki her şeyi açık müzakerenin ardından aleni celsede teklif kanunlaştı.³⁹⁸ Türk ve İslâm olanların mazbatası ödendi. Peki, TC vatandaşı Rum ve Ermeni'nin mazbatası niye ödenmedi?

İstihdamda tasfiye edilecekler: İstihdamın Türkleştirilmesi amacıyla yürürlüğe konulan Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun'unda istihdamda tasfiye edilecekler, bir başka ülke tabiiyeti anlamına gelen 'ecnebi' olarak tanımlandı. Fakat kanunla ilgili talimatnamedeysen istihdamda tasfiye edileceklerin kimliğine 'yabancı' denildi.³⁹⁹ Bu anlamda

396 Mustafa Kemal'in 16.3. 1923'te Adana'da Esnaflarıyla Konuşması, için, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt: 1-3'de 2'inci cilt, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara-1989, sf. 129-130.

397 Teklifin 4'üncü, 5'inci ve 10'uncu madde müzakeresi ve kabul edilmesi, 18.3.1926 tarih ve 788 sayılı Memurin Kanunu, *TBMM ZC*, 11/23-15 ve 17 ve 18.3.1926, sf. 178-190 ve 213-231 ve 251-262 ve Fihrist-sf. 5; 788 sayılı Memurin Kanunu, ilgili site: http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400788.pdf

398 *TBMM GCZ*, 4-3-4.1340, sf. 429-430; 3 Nisan 1340 (1924) tarih ve 459 no'lu '1324 (1908) Temmuzundan 1339 (1923) Senesi Gayesine Kadar Bircümle Matlubat ve Düyunu Hazinesinin Sureti Mahsubuna Dair Kanun, için, *TBMM ZC*, 11/8 ve 8/1-3 Nisan 1340 (1924), sf. 248-265; *DÜSTUR*, 3. Terip, cilt: 5, 2. baskı, Ankara-1948, sf. 382-384. Teklif müzakere edilirken, yapılan tanımlama Mahsup Kanunu'dur. N.O.

399 11.6.1932 tarih ve 2007 sayılı Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun (*TBMM ZC*, IV/9-4 Haziran 1932, sf. 64-68; *Römi Gazete*, 16.6.1932, sayı: 2126, sf. 1564) ve 10.5.1934 tarih ve 2/594 nolu kararnameyle yürürlüğe konulan, Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkındaki 2007 sayılı Kanunun Bazı Maddelerini Değiştiren 2249 sayılı Kanunun Tatbik Suretini Gösteren Talimatname (*Resmî Gazete*, 24.5.1934, sayı: 2709, sf. 3819).

ecnebi ve yabancı eşitlenmemiş, kanunda biraz maskeli gibi duran tanımlama, talimatnameyle netleştirilmiştir. Böylece gerçek amacın 'yabancı' olduğu ifade edilmiştir. Nitekim bu kanuna muhalefetten iki davanın kararı⁴⁰⁰ ortaya koyuyor ki cezalandırılan kişiler, bir ülke vatandaşı değil, TC vatandaşıdır. Bunlar TC vatandaşı Türk-İslâm olamayacağına göre, TC vatandaşı 'yabancı'lar yani Türk-İslâm olmayandır.

Şükrü Kaya ve Mustafa Kemal: 1931 Martında Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, mübadeleyle Anadolu'nun yabancılardan temizlendiğini ve milliyet birliğinin yaratıldığını söyledi. Vekil Şükrü Kaya, Anadolu'nun binlerce yıllık milleti Rumlara yabancı derken, Mübadele Antlaşması gereği İstanbul'da, İmroz ve Bozcaada'da var olan TC vatandaşı Rumları yabancı olarak nitelendirdi. Benzer ayrımı üç yıl sonra yine tekrar edildi. 1934 yazında Trakya'da Yahudilerin kaçırılması vakasıyla ilgili konuşan Vekil Şükrü Kaya, Türkiye'deki herkesi yerli ve yabancı olarak ayrımı tâbi tutarak, Yahudilerin yabancı olduğunu söyledi. Bu resmi ifadelendirmenin geçmişi hayli eskidir. BMM Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal de, 1920'lerin başında '*anasırı Hristiyan ve İslâm vatandaşı*' demiş ve benzer ifadeyi bir yıl sonra da yeniden söylemişti.⁴⁰¹

Beyannamede öncelik: Türkiye dışından gelenlerin vatandaşlığa alınırken, Türk ırkından ve Türk kültüründen yani İslâm olanların hemen beyanname imzalaması öngörülürken, ecnebi muamelesi yapılacak iki kesim belirlendi. Bunların birincisi yabancılar yani anadili Türkçe olmayan İslâm olan Kürtler, Arnavutlar, Araplar vesaire, ikincisi de ecnebiler Hristiyan ve Yahudilerdi.⁴⁰² Tabiiyet beyannamesi imzalayacak kişilerin hepsi, Türkiye vatandaşı olmayan ecnebilerdi. Buna rağmen, ilgili tamimle, yabancı ve ecnebi gruplandırması nasıl yapılabildi? Aslında bu tanımlama, TC vatandaşı resmen nasıl gruplandırıldıysa, gelenler de öyle gruplandırılmış demektir.

Nüfus sayımında yabancı: Yukarıda inceledim: Nüfus sayımıyla ilgili talimatnamelerde 1927-1955'de 'yerli, yabancı ve ecnebi' ya da 1960-1980'de 'yerli-yabancı' ve 1985'den sonra bütün nüfusun sayılması istendi. Oysa nüfus sayımı formlarda⁴⁰³ böylesine 'yerli, yabancı, ecnebi' gibi bir gruplandırmaya yanıt verecek soru yoktu. Peki, formda bulunmayan 'yabancı' veya 'ecnebi' kapsamına girecekler nasıl tespit edildi?

1972 yılına kadar yürürlükte kalan 27Ağustos 1914 tarihli Sicilli Nüfus Kanunuyla yerli ve misafir nüfus, sicil kaydı olanlar (madde 2), nüfus sicilini bir başka yere nakledenler (madde 37) ve misafir nüfus da, adres yani mekan

400 Temyiz Mahkemesi İkinci Ceza Dairesi, Esas No: 7583, Karar No: 8030, Tebliğname: 936-867 (*Adliye Ceridesi*, sayı: 10, 1937, sf. 322-323) ve Temyiz Mahkemesi Ceza Heyeti Umumiyesi, Esas No: 115, Karar No: 105, Tebliğname: 803 (*Adliye Ceridesi*, sayı: 4, 1937, sf. 83-84).

401 *TBMM ZC*, III/26-19.3.1931, sf. 60; *Cumhuriyet*, 7.7.1934, sf. 1 ve 4; *TBMM ZC*, I/12-19.9.1337 (1921), sf. 261; *TBMM ZC*, I/18-1.3.1338 (1922), sf. 3.

402 Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü Şube 1'in İskân Kanunu hakkında 11.8.1934 tarih ve 15035/6599 sayılı tamimi, *Idare*, Eylül 1934, sayı: 78, sf. 1469-1470.

403 Devlet İstatistik Enstitüsü, 1927-1990 Genel Nüfus Sayımlarında Kullanılan Soru Kağıtları, Ankara.

kaydını bir başka yere taşıyanlar (madde 38) olarak tanımlandı.⁴⁰⁴ Sicilli Nüfus Kanunu'nda yerli ve misafir nüfus tanımı vardı (madde 2), ama 'yabancı' tanımı yoktu ve bu durumda, sayım formunda buna imkân veren bir soru vesaire olmayınca 'yabancı' dâhil gruplandırma nasıl yapılacaktı? Sicilli Nüfus Kanunu'nda olmayan 'yabancı' tanımı nasıl üretilmişti?

Yargıtay'ın yabancıları: 1974 yılında Yargıtay Hukuk Genel Kurulu kararıyla TC vatandaşı Hristiyanı ve Musevi'yi 'yabancı' kişiler olarak tanımlandı ve bunlara ait vakıfların mal edinmesini de yasakladı.⁴⁰⁵ Bu kararda, Türkleştirmenin üç politikası sıralandı:

1. Gayri İslâmlar, Türk olmayanlardı.
2. Bunların vakıfları, Türkiye'deki yabancı tüzel kişilerdi.
3. Türkiye'deki yabancı tüzel kişiler mal edinemezdi.

Böylece TC vatandaşı arasındaki temel kriterin Türk olan-olmayan olduğu yargı kararıyla ifşa edilmiştir. TC vatandaşı Türk ya da İslâm kişiler vakfı mülk edinirken, TC Hristiyan ve Musevi kişiler sanki TC vatandaşı değilmiş gibi, 'yabancı' denilerek, mülk edinmesi yasaklandı. 1970'lerden bugüne, bu karar üzerine Ermeni, Rum, Yahudi vesaire vakıfların gayrimenkulleri gasp edilmiştir. Yıllardır bu mülklerin geri iadesi⁴⁰⁶ konusu da resmen tam bir Ankara komedisidir!

Cumhurbaşkanlığı ve Bakan: Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurumu'nun 6 Şubat 2006 tarihli *Yabancı Uyruklu Gerçek Kişiler ile Yabancı Ülkelerde Kurulu Tüzel Kişiliğe Sahip Ticaret Şirketlerinin Türkiye Cumhuriyeti Sınırı İçinde Taşınmaz Edinmeleri Uygulamalarına İlişkin İnceleme Raporu*'nda, TC vatandaşı Ermeni, Rum gibi kişilere ait vakıflar 'Cemaat Vakıfları' ola-

404 Nüfus Kılavuzu, sf. 3-15.

405 *Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun, 8 Mayıs 1974 tarihli Balıklı Rum Hastanesi'nin vasiyet yoluyla taşınmaz mal edinmeyeceğiyle ilgili kararı:* "1- Eşhası Hükmiyenin Emvali Gayrimenkuleye Tasarrufu Hakkındaki Kanuna göre Türk olmayanların meydana getirdikleri tüzel kişiliklerin taşınmaz mal edinmeleri yasaklanmıştır. 2- Tapu Kanununun 35. maddesi ile yabancı tüzel kişiler taşınmaz mal edinmekten yoksun bırakılmışlardır. 3- Lozan Antlaşmasına göre Türkiye'deki yabancı tüzel kişileri için karşılıklı muamele şartı öngörülmüş ve bu nedenle Tapu Kanununun 5. maddesinde, bazı koşullarla yabancılara ait dini, ilmi ve hayri müesseselerin usulüne göre edindikleri taşınmazların tescil olunabileceği hüküm kabul edilerek kazanılmış haklar korunmuştur. 4- Vakıf niteliği kazanan cemaatlara ait hayri, ilmi ve bedil amaç güden kuruluşların düzenlenmiş vakıfnameleri bulunmadığı için Vakıflar Kanununun 44. maddesi gereğince verdikleri beyannamelerin 'Vakıfname' olarak kabulü zorunludur. Beyannamelerinde bağış kabul edecekleri belirtilmeyen hayır kurumları, doğrudan doğruya veya vasiyet yoluyla taşınmaz mal edinmezler. Çünkü vasiyeti kabul, yararına vasiyet yapıp ana ait bir haktır. Vakıf eden, vakıfnamesinde izin vermedikçe onun iradesi dışına çıkılıp mal kabul edilemez (...) Görülüyor ki, Türk olmayanların meydana getirdikleri tüzel kişiliklerin taşınmaz mal edinmeleri yasaklanmıştır." (Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, 8.5.1974 tarih, Esas no: 1971/2-820, Karar no: 1974/505, aktaran, Yargıtay Kararlar Dergisi, yıl: 1975, ay: 8 [Ağustos], sf. 16.)

406 2012 *Beyannamesi, İstanbul Ermeni Vakıflarının El Konan Mülkleri*, Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul-2012; AGOS'un '36 Beyannamesi kurbanları' haberleri için bakınız, Nevzat Onaran, *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930)*, *Emval-i Metrûkenin Tasfiyesi-II*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013, sf.549-560.

rak incelenmiştir. 'V. Bölüm'de Yabancı Tüzel Kişilerin Türkiye'de Taşınmaz Edinmeleri' başlığında 'Yabancı Tüzel Kişiler' olarak, 1- Yabancı ticaret şirketleri, 2- Yabancı dernek ve vakıflar ile cemaat vakıfları da kapsama alınmıştır.⁴⁰⁷

TC Cumhurbaşkanlığı raporundan üç ay sonra aynı ayırıcı bakış AKP Hükümeti'nin vakıflardan sorumlu bakanı Mehmet Ali Şahin tarafından tekrar edildi. Bakan Şahin, "Bugüne kadar yabancı vakıf ve cemaatler konusunda AB ile sorun yaşadık" yorumunu yaptı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün verdiği TC vatandaşı Rum, Ermeni, Musevi, Süryani, Keldani yani cemaat vakıflarıyla ilgili olarak TC vatandaşlarına ait 161 cemaat vakıf listesini açıkladı.⁴⁰⁸

Nüfusta resmen 'yabancı' bilinenin, vakıflar da 'yabancı tüzel kişiler'di. TC vatandaşı Türk ve İslâm olmayanla ilgili hukuken ve TC'nin en tepesindeki Cumhurbaşkanı ve hükümetin bir bakanı tarafından yapılan tanımlama: Yabancı'dır. Dünya hukuk tarihine Ankara katkısı, 'TC vatandaşı yabancı' nitelemesidir.

Resmi zihniyette değişiklik yok, 2016 Türkiye'sinde de meridir. Parlamento seçiminde Cumhurbaşkanı Recep T. Erdoğan⁴⁰⁹ 550 tane 'yerli ve milli' mebusun seçilmesini isterken, Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar⁴¹⁰ da siyasi liderliğin yani Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 'yerli ve milli' kimliğine dikkat çekti.

Asırlık geçmiş ortaya koyuyor, hem birlik, hem de 'yerli ve milli' bölücülüğü aynı çuvala sığmıyor! Çünkü vatandaşın bir kısmına 'yabancı' ve 'gayrimillî'⁴¹¹ denilmektedir!

407 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu, 6.2.2006 tarih ve 2006/1 no'lu raporu.

408 *Hürriyet*, 15 Mayıs 2006, sf. 27.

409 İstanbul-Yenikapı'da 20.9.2015'te yapılan mitingde konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan, 1 Kasım 2015'te yapılacak seçimde 550 *yerli ve milli mebusun* seçilmesini istedi. Erdoğan, "Benim bugün burada milletimden, ekranları başında bizleri izleyenlerden bir ricam olacak; 1 Kasım seçimlerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne hangi partiden olursa olsun fark etmez 550 tane yerli, milli, bedeni ve kalbiyle bu ülke için çalışacak milletvekili göndermenizi istiyorum. Herhalde ne demek istediğimi anlıyorsunuz değil mi? Şu anda Türkiye'nin tek ihtiyacı budur. Millî irade dışındadır bir çözüm asla yok. Siz sandıkta iradenize sahip çıkar, Meclis'e yerli ve millî vekiller gönderirseniz gerisi çok kolay. Bu konuda milletimize inanıyorum, sizlere güveniyorum" diye konuştu. (<http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/35408/bu-milleti-bin-yillik-yuruyusunden-kimse-alikoyamaz.html>)

410 15 Temmuz 2016'da Fethullahçı Tarikatın, yıllardır bir tür koalisyon ortağı olduğu AKP hükümetine karşı askeri darbe girişimi ardından 7.8.2016'da İstanbul-Yenikapı'da yapılan mitingde konuşan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hulusi Akar, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı 'millî ve yerli' lider olarak tanımladı. Akar, "Her yönüyle millî ve yerli olan yüksek siyasi liderlikçe verilen direktifler doğrultusunda, asil milletimiz sizler ve onun bağrından çıkan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin gerçek evlatlarıyla emniyet mensupları, kahramanca ve ferasetle bu hain girişime karşı koymuşlardır. Türk Silahlı Kuvvetleri'ne ve bağrından çıktıkları milletimize ihanet eden bu alçaklaralayık oldukları cevap vermediler. Sözsüz bir şekilde alanlarda verilmiştir" diye konuştu. (<http://www.cnnturk.com/turkiye/hulusi-akar-yenikapidaki-demokrasi-ve-schitler-mitinginde-konusuyor>)

411 Millî ve gayrimillî, bir ülkeyle bir diğer ülke ilişkisinde çıkarı tanımlamak için kullanılmaktadır. En kaba tanımıyla, bir başka ülkeye karşı kendi ülkesinin çıkarını savunma haline millî, savunmaya da gayrimillî denilir. İki ülke ilişkisi temelinde yapılan bu tanımlama, Türk milliyetçiliğinde iç-dış ülke ikileminden kopartıldı. Türk milliyetçiliğine göre, dar anlamda milletten Türk ve geniş anlamda Türk-İslâm olmayan gayrimillîydi. Diğer bir deyişle Türk milliyetçiliği, millî düşmanını içeride netleştirdiği oranda ülke ve vatandaş bütünlüğünü bugünkü hale getirecek oranda parçaladı ve böldü. Çünkü millî olan ve olmayan iç-dış ülke ilişkisi dışında yanlış temellendirince bütünlük sadece sözde kaldı! N.O.

Türkiye Türkler'indir. Türkçesi şu: TC'nin bir 'öz' yani hem 'yerli' hem de 'millî' vatandaşı, bir de 'yabancı' vatandaşı var. 'Yabancı' nitelendirilen TC vatandaşı, Türk ırkı ve Türk kültüründen yani Sünni İslâm olmadığı gerekçeyle ayrımcılığa tâbi tutulmaktadır. Bu icraat, burjuva hukukun birinci kaidesi '*vatandaşlar arasında eşitlik*' prensibinin ihlali asırlık bir devlet politikasıdır!

Vatandaşın 'yerli ve millî' ve 'yabancı' diye ayrımı yapılarak, 'birlik ve beraberlik' nasıl sağlanır? Hem '*herkes Türk*' diyeceksin, hem de '*herkes Türk*'ün bir kısmı yabancı' yani '*yabancı Türk*' diyeceksin, ne yaman çelişki? Hastalıklı bir durum değil mi?

İttihatçılardan beri resmi ideolojinin asırlık değişmeyen tezi, '*Türkiye Türklerindir!*' ırkı söylemidir; bunun için 'yerli' Türk olmayan 'yabancı'dır! Vatandaş yerli-yabancı, millî-gayrimillî ayrımı aslında tam bir bölücülüktür. Bunun için '*birlik ve beraberlik*' sözde kaldı, gerçekleştirilemedi!

3.5.5- NÜFUSUN 'GİZLİSİ'

Türkiye'nin nüfusunun tespitini önemseyen 1920'ler hükümetinin bir sorunu da mektum yani gizli nüfustur. Savaş sonrasında⁴¹² nüfusun ne kadar olduğu önemli bir konudur. Bunun için doğan her kişinin kaydının yapılması, öleninin kaydının silinmesi ve evlenme-boşanma işlemlerinin de kütüğe işlenmesi önemlidir. Çünkü gizli nüfusun varlığı, Başvekil İsmet'in bununla ilgili kanun gerekçesinde belirttiği gibi, askere almak, yol vergisi ve diğer vergi tahsili açısından sorun yaratmaktadır.

Nüfus kaydı yapılmayan her vaka doğum, ölüm ve evlenme-boşanma gizli nüfus kapsamında değerlendirildi. Devlet bu durumu gidermek için 1920'li yılların ikinci yarısından itibaren denetimi sıklaştırdıysa da sonunda 1930'lu yılların yarısında çıkarılan bir kanunla bu sorunun bitirilmesi hedeflendi.

Gizli nüfusla ilgili kanunun çıktığı sırada, Dahiliye Vekili olan birinin bile kendi çocuğunu kaydettirmemiş olması her şeyin izahıdır. Çünkü nüfusu saymak ve kaydetmek faaliyeti, bir yönüyle de risk algısıyla 'öteki' nüfus kapsamındaki fişlenmesidir de. Fişlenme kapsamında olmayan Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, umumi müfettişlerle ilgili gizli toplantıda itiraf etti ki, kendisi dahi iki çocuğunun kaydını yaptırmamıştır.⁴¹³ Oysa mevcut mevzuata göre bunu duyan

412 Savaştan beri haber alınamayan insanlarla ilgili, 1930'lu yıllarda *Resmi Gazete*'de yer alan bazı ilanlar yayımlandı. Savaş yılı: 1331 (1915) öncesi ve sonrası yıllarından beri haber alınamayan kişilerle ilgili mahkeme kararlarına göre, nüfus bilgisi verilen kişiler hakkında bilgi edinilenlerin 6 ay zarfında mahkemeye başvurusu istenmektedir. (Bürhaniye Asliye Mahkemesinden ilân, *Resmi Gazete*, 25.2.1929 Sayı: 1128, sf. 6661; Çankırı Asliye Mahkemesinden ilân, *Resmi Gazete*, 1.1.1930, sayı: 1386, sf. 8620; Ergani Madeni Hâkimliğinden ilân, *Resmi Gazete*, 27.3.1930, sayı: 1456, sf. 8790; Çankırı Asliye Mahkemesinden ilân, *Resmi Gazete*, 6.2.1930, sayı: 1417, sf. 8690; Çankırı Asliye Mahkemesinden ilân, *Resmi Gazete*, 6.2.1930, sayı: 1417, sf. 8690; Çankırı Asliye Mahkemesinden ilân, *Resmi Gazete*, 7.10.1930, sayı: 1615, sf. 9410.)

413 Müfettişler-1936, sf. 372.

oradaki umumi müfettişlerin hemen kaydının yapılması için harekete geçmesi lazımdı, ama hiçbir yere bile kımıldamamış olmalı.

Bunu diyen vatandaş olsa, başına neler gelirdi?

Nüfus kayıtlarının bu tür sorunlar nedeniyle, sayılan ve kayıtlı olan nüfus rakamı arasında önemli farklar ortaya çıkıyordu. Bu konuda Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü raporunda yapılan değerlendirmeyi özetliyorum:

Türkiye'nin nüfusu 28 Ekim 1927'deki sayıma göre 13.660.275 kişidir. Nüfus kütüğündeki kayıtlı rakamsa 14.154.751'dir. Diğer vilâyetlerden İstanbul'a sığınmış çok miktarda Ermeni ve Rum mevcut olup bunlar kendilerini ayrı muameleye maruz kalmak endişesiyle daima saklanmışlardır. [1927'deki] tadatta [sayımda] da aynı surette saklanmayı ihtiyar ettikleri zan olunabilir. Yine İstanbul'da taşralardan gelmiş amelelik ve hamallık vesair esnafılık eden yerli Türkler ve kayıtsız muhacir ve mülteciler hayli miktardadır. Dikkatli tahrir yapmağa ihtiyaç vardır. Bu tahrir yapmadıkça memleketin hakiki nüfus miktarını ifade etmiş olmayacağız.⁴¹⁴

1927 Nüfus sayımı 28 Ekim'de yapıldı, ama hemen ardından Dahiliye Vekâletinin 1 Aralık 1927 tarihli tamimiyle, gizli nüfusun kaydının yapılması da gündeme getirildi. O tarihe kadar her ne suretle olursa olsun kendilerini kaydettirmeyen kimselerin, nüfus kütüklerinin tahrir cetvellerinden tespit edilerek kaydedilmesi emredildi. Vali ve kaymakamların bizzat bu işle meşgul olması istendi.⁴¹⁵

1923 sonrasında gizli nüfusun kaydı faaliyetinin sonucu olarak 1923-1932 döneminde 1.013.904 kişi yeniden yazıldı, 2.593.959 doğum, 1.496.919 ölüm, 1.093.883 evlenme ve 163.589 boşanma vakası kaydedildi. 1933 yılı itibarıyla gizli nüfusun 2,5 milyon olduğu tahmin edilmektedir.⁴¹⁶ 1930'lu yılların ilk yarısında, gizli nüfusun tespiti ve kaydı hakkında Şûrayı Devlet kararı ve iki tamimle ilgililer uyarıldı⁴¹⁷ ve görevini yapmayanların cezalandırılacağına dikkat çekildi.

1933-1934 gizli nüfus kaydı

Gizli nüfusun kaydı, aynı zamanda bir tür sayımdı. 1933-1934 yıllarında böyle bir kayıt faaliyeti yoğunlaştırıldı. Nüfus idaresinin yetersizliği

414 Nüfus İşleri-1933, sf. 49-52, içinde Cetvel 18, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4.

415 Dahiliye Vekâletinin 1.12.1927 tarih ve 817/4929 sayılı tamimi, Nüfus Kılavuzu, sf. 141-142.

416 Nüfus İşleri-1933, sf. 53-56, içinde İlişik sayı 17'de sf. 1, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4; Cumhuriyet 1933-İdare, sf. 181-184, 227.

417 *Gizli nüfusla ilgili uyarılar*: Şûrayı Devlet-Mülkiye Dairesinin 15.11.1930 tarihli kararı, gizli nüfus kaydı yapılmaması halinde kimin cezalandırılacağı hakkındadır. İki yıl sonra benzer uyarı tekrarlandı. Dahiliye Vekâletinden vilâyetlere gönderilen, 21.6.1932 tarihli genelgede, Nüfus Kanunu'nun tamamen tatbikini isteyerek, kaydını yaptırmayandan para cezası alınacağı belirtildi. Gizli nüfus kaydının yapılması talebi 1933'te de yenilendi. Dahiliye Vekâletinden vilâyetlere gönderilen, 12.10.1933 tarihli genelge de, nüfus vakalarının kaydına dikkat çekildi. (Şûrayı Devlet-Mülkiye Dairesinin 15. 11. 1930 tarih ve 2762/3060 nolukararı ve [Dahiliye Vekâletinden] vilâyetlere gönderilen, 21.6.1932 tarih ve 5659/1709 sayılı tamim ve [Dahiliye Vekâletinden] vilâyetlere gönderilen, 12.10.1933 tarih ve 8874/1442 sayılı tamim, Nüfus Kılavuzu, sf. 100-104, 148-151.)

nedeniyle gizli nüfus hakkında devletin diğer birimler de seferber edildi. Dahiliye Vekâletinin 16.5.1934 tarihli genelgesinde, gizli kalmış nüfus vakalarının kayıtlarını kolaylıkla yapılması için bütün devlet memurlarının nüfus dairelerine yardım etmesine dair Başvekâlet tezkeresinin gönderildi hatırlatıldı.⁴¹⁸

Hatta 1934'te gizli nüfusun vilâyetler bazında cetveli de hazırlandı. 'İkinci-citeşrin [Kasım] 1933-1934 Mayıs dönemi kayıt edilen gizli nüfus, ölüm ve evlenme miktarını gösterir cedvelde' en yüksek oranda gizli nüfus kayıt eden vilâyetler: Siirt, Sinop, Malatya, Çorum, Tokat, Urfa, Gümüşane, Kayseri. Her vilâyette gizli nüfusun miktarı ve oranı aynı değildi. Cetvel tetkik edilince vilâyetlerde gizli nüfusun birbirinden farklı olduğu görülmekteydi. Gizli nüfusun yazılmasıyla ilgili yeniden icap eden tedbirler dikkat ve ehemmiyetle alınarak, bir ay içinde bu gizli nüfus işine nihayet verilmesi istendi.⁴¹⁹

Dahiliye Vekilinin gönderdiği tamim sonrasında gizli nüfusla ilgili kanun teklifi hazırlandı. Başvekil İsmet imzalı 3.7.1934 tarihli *Gizli Nüfusun Yazımı Hakkında Kanun* teklifinin gerekçesinde, askere almak ve vergi toplamakta nüfusun önemi üzerinde duruldu ve mayısın ayı sonuna kadar 2.586.333 gizli doğum ile 790.634 gizli evliliğin kayıt edildiği, 1.468.366 gizli ölüm vakasının silindiği belirtildi.⁴²⁰

Nüfusun 'gizlisi' kanunu

Gizli nüfusun yazılması hakkında teklifin Dahiliye Encümeninde müzakeresinden⁴²¹ bir gün sonra Meclis'te görüşüldü. Gizli nüfusun yazımıyla ilgili layihanın maddeleri okundu ve oylandı, kabul edildi. 2576 no'lu *'Gizli Nüfusların Yazımı Hakkında Kanun'*la, nüfusta yazılmamış olanların yazılmasına ve ölen ve kaybolanların silinmesine ve evliliklerin kaydına karar verildi.

Oysa bir ay öncesinde nüfus sayımına karar verilmişti⁴²² ve bununla aynı zamanda bu tür nüfusun ismen belirlenmesi mümkün olacağı halde, yine de gizli nüfusun kaydıyla ilgili bir kanun daha yürürlüğe kondu. Dahiliye Vekâletinin gizli nüfusla ilgili genelgeleri ve kimi zaman kanun olmadan yaptırdığı kayıt faaliyeti yetersiz olacak ki, 2576 sayılı kanun bunun için çıkarıldı ve yürürlüğe kondu.

418 Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü Şube I'den vilâyetlere gönderilen 16.5.1934 tarih ve 8701-922 sayılı tamim ve Başvekâletin Dahiliye Vekâletine gönderdiği 13.5.1934 tarih ve 6-1490 sayılı tezkeresi, *İdare*, Haziran 1934, sayı: 75, sf. 951-952.

419 Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü Şube III'ün vilâyetlere gönderdiği 6.6.1934 tarih ve 10163/1052 sayılı tamimi, *İdare*, Ağustos 1934, sayı: 77, sf. 1341-1344.

420 *TBMM ZC*, IV/23-5.7.1934, sf. 450-451, zabıt sonundaki 306 numaralı rapor.

421 *Cumhuriyet*, 4.7.1934, sf. 3.

422 29 Mayıs 1934 tarih ve 2465 no'lu 'Umumi Nüfus Sayımı Hakkında Kanun, *TBMM ZC*, IV/22-29.5.1934, sf. 430-431; *Resmî Gazete*, 30 Mayıs 1934, no: 2714, sf. 3876.

Kanunla⁴²³ yazılmamış doğumu ve kimseleri yazmak, silinmemiş ölümleri silmek, kayıt edilmemiş evlenmeleri kaydetmek amaçlandı. Kanunun çıkmasının hemen ardından Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü'nün vilâyetlere gönderdiği 8.7.1934 tarihli genelgede gizli nüfusla ilgili işlemlerin yapılması istendi.⁴²⁴

Yazım 1 Eylül'de: Gizli nüfusun yazımıyla ilgili bu kanunun nasıl uygulanacağı konusuna, Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü vilâyetlere gönderdiği 17.7.1934 tarihli genelgesiyle açıklık getirildi.⁴²⁵ Buna göre gizli nüfus yazımına 1 Eylül 1934'te başlanacak ve yazım 15 Ekim'de bitirilecekti. Görevini yapmayanlar da cezalandırılacaktı. Kanun gereği gizli nüfusun kaydına 1 Eylül'de başlandı.⁴²⁶

Kayıtsız nüfusu yazın: Gizli nüfusla ilgili kanuna ve ardından gönderilen genelge yeterli görülmemiş ki, bununla ilgili bir talimatname daha hazırlandı ve yapılacaklar detaylı olarak sıralandı. Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü'nün 1.8.1934 tarihli Kayıtsız Nüfus Vakalarının Kaydı Hakkında Talimatname'de, nüfus memurlarının doğumlarda, ölümlerde, evlenmelerde, boşanmalarda ve nüfus cüzdanı hazırlamada neler yapılacağı tek tek madde halinde belirlendi.⁴²⁷ Ayrıca 1.8.1934 tarihli tamimle de, nüfus dairesindeki memurların sorumlulukları bir kez daha hatırlatıldı.⁴²⁸

423 *Gizli nüfus sayımıyla ilgili kanun 12 madde olup, özetle şöyledir:* Madde 1: Kanun muhtarlar ve belediyelere tebliğ edildikten itibaren 1,5 ay içinde her aile reisi, gizli nüfus vukuatlarını bildirmek zorundadır. Madde 2-3: Muhtarlar ve ihtiyar heyetleri gerekli kaydı yapıp kaymakam ve valiye bildirecektir ve bu işlemlere pul yapıştirilmayacaktır. Madde 4-6: Görevini yapmayanlar kanunda öngörülen cezalara çarptırılacak ve bunlar da tahsil edilecektir. Madde 7-8: Kayıt işleminde devletin diğer çalışanları görevlendirilebilecek ve gizli nüfusla ilgili haber veren ödüllendirilecektir. Madde 9: Gizli nüfus vakasını vaktinde yazdırılmasından verilen cezalar, hiçbir şekilde silinmeyecektir. Madde 10: Kanuna aykırı hükümler mevzuattan kaldırılır. Madde 11 ve 12: Neşirve sorumlu kurum hakkındadır. (5 Temmuz 1934 tarih ve 2576 no'lu 'Gizli Nüfusların Yazımı Hakkında Kanun, TBMM ZC, IV/23-5.7.1934, sf. 450-451; *Resmî Gazete*, 15.7.1934, sayı: 2752, sf. 4146; Sicilli Kavanini, Hazırlayan Karakoç Sarkis, cilt: 10, Cihan Kitaphanesi, 1934, sf. 546-548; *Idare*, Eylül 1934, sayı: 78, sf. 1477-1479; Nüfus Kılavuzu, sf. 35-37.)

424 Dahiliye vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü'nün vilâyetlere gönderdiği 8.7.1934 tarih ve 12594/1267 sayılı tamimi, *Idare*, Eylül 1934, sayı: 78, sf. 1481.

425 *Tamim özetle şöyle:* Madde 1 ve 3: Kanunun vilâyet ile kazalara gönderileceği ve muhtar ile belediyelere tebliği 1 Eylül 1934'te olacak ve yazımına başlanacaktır. Madde 2 ve 4: Kanun tebliğinden itibaren 1,5 aylık sürede doğum, ölüm, evlenme vakalarının yazımı bitirilecek, aksine görevini yapmayanlar para cezasına çarptırılacaktır. Madde 5: Kanunun 1, 4 ve 8'inci maddeleri gazetelerin 1 Eylül'deki nüshalarında yazdırılacaktır. Madde 6-7: Mektum nüfusla ilgili defterler hazırlanacak ve yazılmış olan tekraryazılmayacak. Madde 8: Muhtar ve belediyelerin mektum nüfus yazılımı 1,5 ayda yani 15 Ekim akşamına kadar bitirilecek ve 15 Kasım'a kadar da defterler kaymakam ve valiliğe teslim edilecektir. Madde 9-12: Defterlerin yazımındaki önceki talimatnameler de dikkate alınacak ve gizli nüfusun yazımında gerekli tedbirler alınıp, uygulanacaktır. (Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü Şube III'ün vilâyetlere gönderdiği 17.7.1934 tarih ve 13278/1333 sayılı tamimi, *Idare*, Eylül 1934, sayı: 78, sf. 1474-1477.)

426 *Cumhuriyet*, 26.8.1934, sf. 2; *Cumhuriyet*, 2.9.1934, sf. 2.

427 Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü'nün 1.8.1934 tarih ve 14447/1390 sayılı Kayıtsız Nüfus Vakalarının Kaydı Hakkında Talimatname, aktaran, *Idare*, Ağustos 1934, sayı: 77, sf. 1306-1319.

428 Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü Şube III'ün vilâyetlere gönderdiği 1.8.1934 tarih ve 14448/1391 sayılı tamimi, *Idare*, Eylül 1934, sayı: 78, sf. 1480-1481.

1 Eylül'de başlayan gizli nüfusun kaydıyla ilgili cetvellerin bir an önce gönderilmesi istendi.⁴²⁹

Süre 1 Haziran'a uzatıldı: Cumhuriyet gazetesinin haberine göre, Kasım ayı ortasına kadar gizli nüfus kapsamında 3,5 milyon kişi kaydedildi. Gerekli çalışma bitmemiş olacak ki, yazım süresinin Haziran ayına kadar uzatılması gündeme gelmiştir.⁴³⁰ Süre uzatımıyla ilgili bir kararname hazırlanmıştır. Cumhurbaşkanı imzası bulunmadığı bir taslak olduğu anlaşılan 14.11.1934 tarihli kararname elle "Gizli nüfusların yazımı H. Ka. müddetin uzatılması H. Ka. 14.11.1934" yazılmıştır.⁴³¹

Böylece gizli nüfusun yazımının 1935'in ilk yarısına kadar tamamlanması hedeflendi ve 23 Aralık 1934 tarihli kanunla⁴³² süre 1 Haziran 1935'e kadar uzatıldı. Gizli nüfus kayıt süresinin uzatıldığı 1 Haziran 1935'ten üç ay sonrasında 20 Ekim 1935'de nüfus sayımı yapıldı. Buna göre Türkiye nüfusu 16.188.767 ve bunun yüzde 51'i kadındı.⁴³³

'Yazın yazın' tamimleri: Gizli nüfus hükümetin daha doğrusu Dahiliye'nin önemli sorunu olmaya devam etti. Bunun için 1936 ve 1937 yılındaki üç genelgeyle, görevliler doğum, ölüm, evlenme gibi nüfus vakalarını vaktinde yazması konusunda uyarıldı.⁴³⁴ Ayrıca 1937-1940 döneminde Dahiliye Vekâleti çeşitli yayımladığı tamimlerle, gerek gizli nüfus yazımı ve gerekse para cezalar konusunda vilâyetleri uyarmaya devam etti.⁴³⁵

429 Dahiliye vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü Şube III'ün vilâyetlere gönderdiği 17.12.1934 tarih ve 26751/2319 sayılı tamimi, aktaran, *Idare*, İkincikânun 1935, sayı: 82, sf. 263-265.

430 Cumhuriyet, 19.11.1934, sf. 2; *Cumhuriyet*, 28.11.1934, sf. 1.

431 14.11.1934 tarih ve 2/1547 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 49, D: 77, S: 4

432 23.12.1934 tarih ve 2649 sayılı, Gizli Nüfusların Yazımı Hakkındaki 15/7/1934 tarih ve 2576 sayılı kanunun 1'inci ve 8'inci maddesindeki Müddetlerin Uzatılması Hakkında Kanun, *Resmi Gazete*, 29.12.1934, sayı: 2892, sf. 4598; *Sicili Kavanini*, cilt: 14, Hazırlayan: Karakoç Sarkis, Cihan Kitaphanesi, 1935, sf. 51 l; *Idare*, İkincikânun 1935, sayı: 82, sf. 80; Nüfus Kılavuzu, sf. 38.

433 Cumhuriyet, 25.10.1935, sf. 1.

434 [Dahiliye Vekâletinden] vilâyetlere gönderilen, 10.7.1936 tarih ve 7654/1737 sayılı tamim (Nüfus Kılavuzu, sf. 164-168), Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğünün vilâyetlere ve umumi müfettişlere gönderdiği 10.3.1937 tarih ve 2530/781 sayılı tamim (*Idare*, Mart 1937, sayı: 108, sf. 444-445 ve Nüfus Kılavuzu, sf. 175-176) ve Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü Şube II'nin 6.1.1937 tarih ve 161/23 sayılı tamimi (*Resmi Gazete*, 26.3.1937, sayı: 3564, sf. 7858 ve *Idare*, İkincikânun 1937, sayı: 106, sf. 213-214; Nüfus Kılavuzu, sf. 169-170).

435 Nüfus İşleri Umum Müdürlüğünün 1937 Mayıs ayı Çalışma Raporu (*Idare*, Nisan 1937, sayı: 109, sf. 497), Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğünün 21.6.1937 tarih ve 7251/2317 sayılı tamimi (*Idare*, Ağustos 1937, sayı: 113, sf. 880-881 ve Nüfus Kılavuzu, sf. 184-185), Dahiliye Vekâletinin [tarih yok] 7651/2267 sayılı tamimi (21.6.1937 tarih ve 7251/2317 sayılı tamim ekidir, *Resmi Gazete*, 5.7.1939, sayı: 3952, sf. 11120 ve *Idare*, Haziran 1939, sayı: 135, sf. 661-663), Dahiliye Vekâletinin 24.11.1937 tarih ve 13639/4547 sayılı tamimi (*Resmi Gazete*, 31.8.1937, sayı: 3788, sf. 9106), Dahiliye Vekâletinin 8.6.1938 tarih ve 7965-2230 sayılı tamimi (*Resmi Gazete*, 6.7.1938, sayı: 3952, sf. 10176) ve Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü Şube II'nin 5.7.1940 tarih ve 8709/2694 sayılı tamimi (*Resmi Gazete*, 24.7.1940, sayı: 4569, sf. 14373-14374 ve *Idare*, Temmuz 1940, sayı: 148, sf. 2012-2013).

Bingöl'de gizli nüfus yazımı

Bingöl Mebusu Necmeddin Sahir Silan, partisi CHP'ye sunduğu üç raporda, gizli nüfus yazımıyla ilgili yapılanları aktardı, özetliyorum:

Bingöl'de 2576 sayılı kanun gereği gizli nüfus yazımı yapıldı. 1940'da Bingöl nüfusu 70.027 ve bunun 34.814'ü kadın. 1935'te ise Bingöl nüfusu 72.062 idi. Bu halde 1935'e göre Bingöl nüfusu 2035 azaldı ve 1156'sı kadındır. Bingöl'ün kazalar nüfusu Kiğı'da 3098 ve Solhan'da 250 kişi azalırken, Çapakçur'da 336 ve Genç'te 695 ve Karlıova'da 282 kişi arttı. Hükümetimiz nüfus sayımında iki nokta üzerinde durmaktadır:

1. Nüfus noksanlığı, ölüm hadiselerinin yanı sıra bazı vatandaşların başka yerlere nakillerinden [yani sürgün edilmelerinden] ileri gelmiş olabilir.
2. Bingöl'de bazı ilçelerde nüfus fazlalığı da, nüfus hareketinin eskisi gibi gizlenmemesinden kaynaklanabilir.⁴³⁶

Özetle: Gizli nüfusun yazımı Türkiye'nin her tarafından devletin önemli bir merkezi faaliyetiydi. Nüfus işleri, İttihat ve Terakki'nin Ermeni soykırımındaki dolayı hep öncelikli bir devlet faaliyetiydi. Çünkü nüfus verileri ve dağılımı, Türk Nüfus Mühendisliğin temel materyaliydi. Kimin nereye sürüleceği ya da kimin nereden tasfiye edileceği hesapları yapılıyor ve buna göre nüfusun harmanlanması planlanıyor ve de icra ediliyordu.

3.5.6- 'HER TÜRK'E SOYADI

Türkleştirmenin bir diğer önemli faaliyeti, her vatandaşa "Türk soyadı" verilmesiydi. Her kanun için böylesine ayrıcalık yapılmamıştı. Soyadı Kanunu icrası için hem nizamname hem de talimatname hazırlandı. Herkesin soyadı alması, Türkleştirmenin isimlendirme faaliyetiydi. Böylece hem ailesel ve millî kimliği belirleyen isimler yasaklanmış hem de '*her Türk'ün Türkçe soyadı*' olacak resmi düsturuyla Türkçeyi sokakta hâkim kılmanın aracı haline getirilmiştir.

Soyadı kanun tasarısının görüşülmesi sırasında Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, hedefin "aşiretlerin silinmesi" ve "yabancı millet adının kaldırılması" olduğunu ifade etti. Soyadıyla ilgili kanun layihası, 16 Haziran 1934'te Meclis gündemindeydi.⁴³⁷ Layihanın maddeleri 21 Haziranda görüşüldü. Üzerinde dikkat çekici tartışma olan 3'üncü madde oldu. Sonraki maddeler okunup, oylandı, kabul edildi. Böylece 15 maddelik layiha kanunlaştı.⁴³⁸

Soyadı tasarısının en çok tartışılan 3'üncü maddesiyle ne tür isim alınacağı belirlendi. "Rütbe ve memuriyet, aşiret ve yabancı ırk ve millet isimleri[y]le

436 Necmeddin Sahir Silan'ın Bingöl vilayeti hakkında. CHP'ye sunduğu 11.11.1939 tarihli ve 21.12.1941 tarihli ve 11.11.1942 tarihli üç raporlar, Tarih Vakfı-1, sf. 8, 88-89, 134-135.

437 TBMM ZC, IV/23-16.6.1934, sf. 191-202, Soyadı hakkında 1/558 sayılı kanun layihası raporu, zabıt sonunda.

438 TBMM ZC, IV/23-21.6.1934, sf. 245-258.

umumi edeplere uygun olmayan veya iğrenç ve gülünç olan soyadları kullanılamaz" denilen 3'üncü madde 21 Haziran 1934'te görüşüldü. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya (Muğla), maddeye açıklık getirdi, özetliyorum:

Aşiret hayatı orta devire ait içtimai bir tarzı teşekküldür ve bir ayrılık ifade eder. Bugün aşiret ve kabile hatıraları yaşayan bazı yerlerden bu hatıraları silmek lâzımdır. Cetvel yanımda değildir, olsaydı okurdum. Şarkta 200'den fazla aşiret vardır. Bunları [aşiretleri] silmeyecek olursak, bir zaman sonra karşımıza Haydaranlı, Yusufanlı diye birçok kimseler çıkacaktır. Binaenaleyh bunu birden kaldırmak lazımdır. Bunu kaldırmak millî vahdetin esasları icabıdır. Hakikaten aşiret ismi taşıyan köyler vardır. Bu köy ismini taşıyan aileler de mevcuttur. Fakat Çerkes, Kızılbaş, Bektaşî gibi isim vermek doğru değildir. "Sonra yabancı millet isimlerini de kaldırmak istiyoruz." Mesela: Arap, Çerkes, Çeçen gibi binlerce isim vardır. Bunları kaldırmak lâzımdır. Maksadımız fiilen mevcut olmayan fakat hayallerde yaşayan ayrılığı kaldırmaktır. Gülünç ve iğrenç isimlere gelince, bu isimlerin Türk camiasında kullanılmasına, Türk nezaheti manidir. Hiç kimsenin Türk camiası içinde gülünç ve iğrenç olmağa hakkı yoktur. Yabancı isimlere gelince: bir memleketin en büyük vazifesi, "sınırları içinde oturanların hepsini kendi camiasına ilhak etmek, temsil (asimile) etmektir." En ufak bir aykırılık hissi varsa, mekteplerde ve cemiyette onu silelim, o adam da o zaman benim kadar Türk olacak ve memlekete hizmet edecektir. Bu ayrılıkları da kaldırmak lazımdır. Bizim vazifemiz budur. Bu itibarla bu madde konulmuştur. Eğer ufak bir ayrılık hissi varsa, mekteplerde ve cemiyette onu silelim, o da benim kadar Türk olacak ve memlekete hizmet edecek. Bizim vazifemiz budur.⁴³⁹

Müzakerenin ardından layiha kabul edildi ve uygulamasıyla ilgili nizamname ve talimatname de yürürlüğe kondu. Soyadı kanunundan sonra 2590 sayılı kanunla da, Ağa, Hacı, Hafız, Hoca, Molla, Efendi, Bey, Beyefendi, Paşa, Hanım, Hanımefendi ve Hazretleri gibi lâkap ve unvanlar yasaklandı.⁴⁴⁰

2525 sayılı Soyadı Kanunu ve 15 Aralık 1934 tarihli Soyadı Nizamnamesinin ortak⁴⁴¹ önemli birkaç maddesi:

- "Her Türk, öz adından başka soyadını da taşımağa" mecburdur (Kanun ve Nizamname, madde 1).
- Soyadı, "aşiret ve yabancı ırk ve millet isimleriyle umumi edeplere uygun olmayan veya iğrenç ve gülünç" olmayacak (Kanun, madde 3 ve Nizamname, madde 7-8).

439 TBMMZC, IV/23-21.6.1934, sf. 246-247, 249.

440 26.11.1934 tarih ve 2590 sayılı Efendi, Bey, Paşa gibi Lâkap ve Unvanların Kaldırıldığına Dair Kanun, Resmi Gazete, 29.11.1934, sayı: 2867, sf. 4501.

441 21.6.1934 tarih ve 2525 sayılı Soyadı Kanunu, Resmi Gazete, 2.7.1934, sayı: 2741, sf. 4075; Nüfus Kılavuzu, sf. 46-48; Şurayı Devletin 10.12.1934 tarih ve 23205 sayılı tezkeresiyle kabulü sonrasında 15.12.1934 tarih ve 2/1750 sayılı kararnameyle onaylanan Soyadı Nizamnamesi, Nüfus Kılavuzu, sf. 49-59; Sicilli Kavanini, Hazırlayan: Karakoç Sarkis, cilt: 14, Cihan Kütüphanesi, 1935, sf. 568-575; Idare, İkincikanun 1935, sayı: 82, sf. 166-176.

- “Yeni takılan soyadları *Türk dilinden*” alınacak (Nizamname, madde 5).
- Soyadı seçme vazifesi ve hakkı evlilik birliğinin reisi olan kocaya aittir (Kanun, madde 4 ve Nizamname, madde 17).
- 2 Temmuz 1936’c kadar soyadını nüfus kütüklerine yazdırmayanların soyadını, 29’uncu madde gereği vali veya kaymakam seçer (Nizamname, madde 3).

Soyadının Türk dilinden alınması zorunluluğu getirilirken, hangi isimlerden olmayacağı hükmü de, kanunun 3’üncü ve nizamnamenin 7 ile 8’inci maddesinde yer aldı. Soyadı, ‘yabancı ırk ve millet’ ismi olmayacaktı. Buradaki ‘*yabancı ırk ve millet*’ kimdi? Ecnebi dense, kastın Türkiye dışındaki ülkeler olduğunu anlamak mümkündü, ama denilen ‘yabancı’ idi ve bundan kast da, ırkı olarak Türk ve dinen İslâm olmayandı. Böylece, ‘öteki’ne ya da ‘gayri’ye ‘yabancı’ tanımı servis edildi.

Peki bu maddede bahsedilen, yabancı kimdi? Yabancı ırk ve millet kimdi? Her şey çok kurgulanmış bir durumdaydı. 15 Aralık 1934 tarihli Soyadı Nizamnamesi’nde ‘*yerli ve yabancı*’ ifadeleri kullanılıyor, ama ‘yabancı’nın kim olduğu sorusuna, 2 Ocak 1935 tarihli Soyadı Talimatnamesiyle cevap verildi. Mevzuat böyle bir şey, önce ifade et, ardından tanımını yap!

‘Yerli ve yabancıya’ soyadı

2 Ocak 1935’te yürürlüğe konulan Soyadı Talimatnamesinin 3’üncü maddesinde, Soyadı Kanunu’nda olmayan tanımlama yapıldı. Talimatnameden evvel nizamnamede (madde 33, 42) ‘*yabancı*’ların kaydedileceği defterden bahsedilmişti.

‘Yabancı’ tanımı yapılan talimatnamede “Soyadı ve nüfus işleri bakımından” halk üçe ayrılmıştır:

Yerli: [27 Ağustos 1914 tarihli Sicilli] Nüfus Kanununun 2 ve 37’nci maddelerine göre bir yerin asil nüfus ile sonradan gelip yerleşerek *nakli hane* yapanlardır. Yerli nüfus, ‘yerli esas kütüklerine yazılı’ bulunan insanlardır.

Yabancı: [27 Ağustos 1914 tarihli Sicilli] Nüfus Kanununun 38’inci maddesine göre bir yerde iğreti oturmağı isteyip oraya *nakli mekân* muamelesi yaptırmış olanlardır. Bunlar da ‘nüfus esas defterlerine yabancı’ olarak kaydedilen insanlardır.

Misafir: [27 Ağustos 1914 tarihli Sicilli] Nüfus Kanununun 38’inci maddesine göre (nakli mekân) muamelesi yaptırmayan insanlardır. Yani ‘yerli’ ve ‘yabancı’ olarak nüfusta kayıtlı olduğu yerin dışında bulunan insanlardır.⁴⁴²

Böylece ilk kez talimatnameyle 27 Ağustos 1914 tarihli Sicilli Nüfus Kanunu’nda olmayan bir tanımlama yapıldı.⁴⁴³

442 2.1.1935 tarih ve 120/1 no’lu Soyadı Talimatnamesi, Nüfus Kılavuzu, sf. 60; *Idare*, Şubat 1935, sayı: 83, sf. 350.

443 1914 veya sonrasında yürürlüğe konulan bir kanun veya talimatnamesinde var mı, yok mu bilmiyorum. N. O.

O, 'yabancı'dır.

Soyadı Talimatnamesi'nin diğer hükümleri özetle şöyle:

- Yerliler kendi mıntıkasında ve yabancılar da, *yabancı ve misafir* nüfus kaydının bulunduğu mıntıkada soyadı alır (madde 4).
- Yerli, yabancı ve misafir her Türk yurttaşı, 2525 sayılı Soyadı Kanunu ve nizamname hükümlerine göre 2.7.1936'ya kadar kendi soyadını yazdırmağa mecburdur (madde 5).
- *Yerliler ve yabancılar*, seçtikleri soyadlarını kayıtlı bulundukları yer belediyesine ve köy muhtarlarına bildirip bunu soyadı defterine yazdırmağa zorunludur (madde 6).
- Belediyeler ve muhtarlar, "Gülünç ve iğrenç adları, başka milliyet anlatan ve Türkçe olmıyan adları da yazamazlar..." (madde 12).
- Atatürk soyadını Cumhurreisi Gazi'den başka kimsenin alması yasaktır (madde 28).⁴⁴⁴

Nizamname ve talimatname öncesinde, Reisicumhur Mustafa Kemal, kanunla Atatürk soyadını aldı ve bir başkasının ad ve soyadı olarak alması da yasaklandı.⁴⁴⁵

Dahiliye Vekâleti 23 Şubat 1935 tarihli tamimiyle, Reisicumhurdan sonra umumi müfettişler, valiler ve merkez memurların bir kısmının soyadı aldığı listeyi açıkladı.⁴⁴⁶

Soyadı kayıt işlemi Dahiliye Vekâletinin genelgeleriyle⁴⁴⁷ yakından takip

444 120/1 no'lu Soyadı Talimatnamesi. *Idare*, Şubat 1935, sayı: 83, sf. 349-360; Nüfus Kılavuzu, sf. 59-70.

445 2587 sayılı kanunla, "KEMAL öz adlı Cumhuriyet Reisimize ATATÜRK soyadı verilmiştir" (madde 1). (24.11.1934 tarih ve 2587 sayılı Kemal Öz Adlı Cumhuriyet Verilen Soyadı Hakkında Kanun, *Resmî Gazete*, 27.11.1934, sayı: 2865, sf. 4497; *TBMM ZC*, IV/25-24.11.1934, sf. 34-35.) Başvekil İsmet Paşa'nın kanun teklifi alkışlar arasında ve ittifakla kabul olundu. Gazi Hz. dün Meclis'ten çıkan kanunla 'Atatürk' soyadını aldılar. (Cumhuriyet, 25.11.1934, sf. 1 ve 5.) 2622 sayılı kanunla, 'Atatürk' soyadının, bir kimse tarafından 'ad ve soyadı' olarak alınması yasaklanmıştır (madde 1). (17.12.1934 tarih ve 2622 sayılı, 24.11.1934 tarih ve 2587 sayılı kanunla Kemal Öz Adlı Türkiye Cumhuriyetine Verilen 'ATATÜRK' Adının veya Bunun Başına ve Sonuna Söz Konarak Yapılan Adların Hiçbir Kimse Tarafından Alınamayacağını Buyuran Kanun, *Resmî Gazete*, 24.12.1934, sayı: 2888, sf. 4565; *TBMM ZC*, IV/25-17.12.1934, sf. 202-203.)

446 Trakya Umumi Müfettişi İbrahim Tali, Öngören; Birinci Umumi Müfettişlik Başmüaviri Fuat, Baturay; Ankara Valisi Nevzat, Tandoğan; İstanbul Valisi Muhittin, Üstündağ; İzmir Valisi Kâzım, Dirik; Konya Valisi Cemal, Barkadıcı ve Emniyet İşleri Umum Müdürü Şükrü, Sökmensüer soyadını aldı. (Dahiliye Vekâleti vilâyetler İşleri Umum Müdürlüğü Şube l'in umumi müfettişlere ve vilâyetlere gönderdiği 23.2.1935 tarih ve 1455 sayılı tamimi, aktaran, *Idare*, Mart 1935, sayı: 84, sf. 547-550.)

447 Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü'nün 9.3.1937 tarih ve 2491/743 sayılı tamimi (*Resmî Gazete*, 6.4.1937, sayı: 3573, sf. 7897-7898 ve *Idare*, Mart 1937, sayı: 108, sf. 443 ve Nüfus Kılavuzu, sf. 207), Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü'nün 14.3.1936 tarih ve 2820/569 sayılı tamimi (*Idare*, Nisan 1936, sayı: 97, sf. 563), Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü'nün Mart 1937 çalışma raporu (*Idare*, Nisan 1937, sayı: 109, sf. 498), Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü'nün

edildi ve ilgililer yönlendirildi, soyadı almayanların tespit edilmesi ve cezalandırılması istendi.

‘Yabancı’ tanımı 27 Ağustos 1914 tarihli Sicilli Nüfus Kanununda yoktu, var olan, ‘yerli’ ve ‘misafir’di. Misafir, bir kişinin bir yerde 6 aydan az (madde 2) ve fazla (madde 38) oturması durumuna göre dikkate alındı. Yerli de, yerleşmiş ve buna göre kaydını yaptıranlardı (madde 2).⁴⁴⁸

2 Ocak 1935 tarihli talimatnameyle, sadece adresini taşıyan için ‘yabancı’ tanımı yapılırken, ‘misafir’ ise 6 aydan az oturan, kütüğünü ve adresini taşımayan kişi olarak tanımlandı. Buna göre, Sicilli Nüfus Kanununda Müslümanların dini ve Gayrimüslimlerin dini ve milletinin birlikte yazılması (madde 3) hükmündeki ‘gayrimüslimler’ için, resmen ‘yabancı’ denilmiştir. Yıllar sonrasının bir Yargıtay kararıyla⁴⁴⁹ ve Cumhurbaşkanlığı raporu ile bir de bakanın açıklamasıyla⁴⁵⁰ yabancıların kimliği netleştirildi. Yabancı, TC vatandaşı Hristiyan ve Musevilerdi!

Hulâsa: Soyadı Talimatnamesinin 3’üncü ve 6’ncı maddesinde, Sicilli Nüfus Kanunu’nda olan ‘yerli ve misafir’e (madde 2) ek, ‘yabancı’ tanımı yapıldı. Sicilli Nüfus Kanunu’nda olmayan ‘yabancı’nın, sadece yerli nüfus kütüğüne kayıtlı olanlar dışındaki kişiler için soyadı alanla kayıt sistemi oluşturulması anlaşılır bir şey. Bu anlaşılır hali, tüm nüfus işlemlerinde ‘yabancı’ üretimini geçerli kılmaz; çünkü ‘yabancı’ devletin asli vatandaşı dışındakiler için genel bir tanımlamadır. Anlaşılan talimatname ve nizamnamedeki ‘yabancı’ TC vatandaşı, amma gayri Türk olardı. Böylece, devletin soyadı harekâtında, dolaşımda olan ‘öteki’nin resmi adı ‘yabancı’ olarak tescillendi.

3.5.7- TC VATANDAŞ FİŞİ

Türkiye’nin havasını soluyan bilir ki, devlet, mutlaka herkesi fişlemiştir. Bu kadar olmaz demeyiniz; şizofrenik bir durumdur, ama maalesef. Bir çocuğun bir okula kayıt ettirilmesiyle ortaya çıktı ki, TC vatandaşı her ferdin ‘dine’ ve ‘dile’ ‘ırka’ göre ‘kod numarası’ vardı.

1.4.1937 tarih ve 3795/1144 sayılı tamimi (*İdare*, Nisan 1937, sayı: 109, sf. 495-496), Dahiliye Vekâletinin 10.4.1937 tarih ve 4084/1227 sayılı tamimi (*Resmî Gazete*, 19.5.1937, sayı: 3608, sf. 8098), Dahiliye Vekâletinin 8.6.1937 tarih ve 6690/2037 sayılı tamimi (*Resmî Gazete*, 29.6.1937, sayı: 3643, sf. 8409 ve Nüfus Kılavuzu, sf. 208-209), Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum 22.7.1937 tarih ve 8759/2800 sayılı tamimi (*İdare*, Eylül 1937, sayı: 114, sf. 942), Dahiliye Vekâletinin 23.2.1938 tarih ve 2657/738 sayılı tamimi (*Resmî Gazete*, 8.3.1938, sayı: 3850, sf. 9470 ve *İdare*, Mart 1938, sayı: 120, sf. 340), Dahiliye Vekâletinin 18.3.1938 tarih ve 3887/1055 sayılı tamimi (*Resmî Gazete*, 5.4.1938, sayı: 3874, sf. 9589 ve *İdare*, Mart 1938, sayı: 120, sf. 341-342) ve Adliye Vekâletinin Umumi Müfettişliklere, Valiliklere ve Tefiş Heyeti Reisliğine 15.6.1938 tarih ve 8235/2370 sayılı tamimi (*Resmî Gazete*, 25.6.1938, sayı: 3943, sf. 10099).

448 14 Ağustos 1330 tarihli Sicilli Nüfus Kanunu, Nüfus Kılavuzu, sf. 3-15.

449 Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, 8.5.1974 tarih, Esas no: 1971/2-820, Karar no: 1974/505, Yargıtay Kararlar Dergisi, yıl: 1975, ay: 8 [Ağustos], sf. 16.

450 TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu, sayı: 2006/1, tarih: 6.2.2006; *Hürriyet*, 15 Mayıs 2006, 27.

Ermeni soykırımı tartışması sırasında, resmi ideolojinin temsilcilerinden önemli bir şahsiyet çıktı ve konuştu. Dönemin *Türk Tarih Kurumu Başkanı olan Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu*, “Bir dönemler Müslüman olmuş Ermeni vatandaşlar var. Ben Ermenileri suçlamadım [...] Benim elimde Ermeni ismi, onun Türk ismi ve hangi mahallede oturduğuna dair liste var. Ama bunu hiçbir zaman açıklamayacağım, bu bir tehdit olarak da algılanmasın” dedi.⁴⁵¹

Bundan altı yıl sonra bir çocuğun okul kaydı maceraya dönüştü. Kayıt yaptırılmak istenen okul, bir Ermeni okuluymuştu. Sonunda *İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden Müdür Yardımcısı Ahmet Molak* imzalı evrakta görüldü ki, her vatandaşın milletine göre bir ‘soy kodu’ vardı. Ermenilerin ‘soy kodu 2’ idi. ‘Soy kodu 2’ olduğuna göre, bunun 1’i de, 3’ü de, 5’i de olmalıydı.⁴⁵² Böylece asırlık fişleme sırrı belgesiyle ortaya çıkmıştı. Burada kalmadı.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’ndeki, İslâmlaştırılmış Ermenilerin Ordu vilâyet liste ve Diyarbakır’da liste varlığını gösteren bir kararname, fiş gerçeğini tam olarak ortaya koymaktaydı. ‘*Ordu Vilâyeti muntakasında bulunan mühtedilere [Müslüman olanlara] mahsus listedir (mülhakata [bağlı yerler] dâhil)*’ başlığıyla verilen listede 98 kişinin ismi sıralandı. Ek olarak ‘*Ordu Vilâyeti dâhilinde (mülhakata ile) bulunan Ermenilerin kaydını gösterir listedir*’ başlığı altındaysa, 114 kişinin ismine yer verildi.⁴⁵³ İslâmlaştırılmış Ermeniler’ den Ordu vilâyetine ait olan 98 kişinin isminin sıralandığı liste şu notla hazırlanmıştır:

“Yukarıda hüviyetleri yazılı bulunan Ermeni mühtedilerinin umumi harpte tehciire tabi tutulan Ermenilerin çocukları olup terk edilen ve en fazla Gürcü muhacirleri tarafından himaye ve büyütülen Ermenilerdendir. Bunların ihtida etmelerinde ekseri samimiyet görülmediği Ermeni cemaati ile vaki temas ve münasebetlerinden anlaşılmaktadır. Memleket için bunlardan menfaat beklemek zait (gereksiz) bir keyfiyettir.”

Liste 6 bilgiyi içeriyordu: Sıra No, Fiş No, Adı soyadı, Eski adı, Baba adı, Doğumu. Listenin 1’inci sırasındaki 323 (1907) doğumlu Ahmet D.nin eski adı: Ohannes, Baba adı: Karabet ve Fiş No: 4. 50’inci sıradaki 312 (1896) doğumlu Leman O.nun eski adı: Repika, baba adı: Ohannes, Fiş No: ... [okunmuyor]. Liste böyle devam ediyor. Bazı kimselerin de soyadı yazılmadığı listede, 98 kişinin adına karşılık Fiş No’su 103 olan kişinin varlığı, aslında devlet elindeki listenin 98’den daha fazla kişiyi kapsadığını düşündürmektedir. Nitekim

451 *Hürriyet*, 22.8.2007, sf. 1 ve 6, ayrıca, *Radikal*, 20-21.8.2007; *Vatan*, 19.8.2007; *Evrensel*, 20.8.2007; *Milliyet*, 21.8.2007; *Gündem*, 23.8.2007.

452 İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü’nden Şişli İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü’ne gönderilen Müdür Yardımcısı Ahmet Molak’ın 27.6.2013 tarihli evrak, Ferda Balancar, 90 yıldır ‘soy kodu’ ile fişlemişler, *AGOS*, 1.8.2013, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/5384/90-yildir-soy-kodu-ile-fislemisler>

453 BCA-F: 490.01/K: 50, D: 199, S: 4. Liste için bakınız: Nevzat Onaran, *Cumhuriyet’in Ermeni fişlemesi ilk kez gün ışığında*, *AGOS*, 13.6.2014, sayı: 945, sf. 1, 10-11 ve Nevzat Onaran, *Cumhuriyet’in 1915 Fişi*, makalesi, Aydın Çubukçu-Nevzat Onaran-C. Hakkı Zariç-Onur Öztürk, *Utancı ve Onur, 1915-2015, Ermeni Soykırımı’nın 100. Yılı*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul-2015, sf. 144-170.

Fiş No'su 103 olan Şeker L.nin eski adı: Eva olup, 329 (1913) doğumlu, baba adı: Serkis ve listedeki sırası: 87.

Diğer 'Ordu Vilâyeti dâhilinde (mülhakatı ile) bulunan Ermenilerin kaydını gösterir listedir' başlıklı 114 kişilik listedeyse, Fiş No'su olmadan kişilerle ilgili bilgiler, adı soyadı, baba adı, karısı, oğlu, kızı ve oturduğu yer şeklinde hazırlanmıştır. Anlıyoruz ki, Hristiyan Ermeniler de kayıtlıydı. Bu, tüm Anadolu'da kalan Hristiyan Ermenilerin tek tek bilindiğinin de kaydıdır. Listedeki pek çoğunun soyadının olmaması, 21 Haziran 1934 tarih ve 2525 sayılı soyadıyla ilgili kanunun yürürlüğe konduğu sıralarda listenin hazırlandığını göstermektedir. Liste, Anadolu vilâyetlerindeki Ermenilerin nerede olduğunun devlet tarafından tek tek bilindiğinin bir delilidir.

Burada da kalmadı.

Ordu'da İslâmlaştırılmış Ermeniler'den 98 kişinin adının bulunduğu listedeki gibi Diyarbekir'de de bir listenin varlığı, Bakanlar Kurulu'nun mahrem kararında ifşa edilmiştir. *Bakanlar Kurulu'nun 22 Eylül 1936 tarihli kararname-sinde*, Diyarbekir listesine şöyle atıf yapıldı:

"Aslen Ermeni milletinden olup, Diyarbekir vilâyeti fişine dâhil olan Diyarbekir'de terzilik yapan Nazif'in tehcirden kurtulmak için ihtida ettiği ve bütün varlığıyla Ermeni amaline hizmet eden azılı bir Türk düşmanı olduğu ve böyle bir telkinle yetiştirdiği çocuklarından..."⁴⁵⁴

1915 vurgunundan bir biçimde kurtulmak için İslâm olan Ermeni Nazif'in çocukları hakkında bilgi verildikten sonra tüm ailesiyle birlikte Çorum'a sürülmesinin kararlaştırıldığı bildirilmektedir. İslâmlaştırılmış Ermenilerin fişlemesinin sadece Diyarbekir ve Ordu'da yapıldığını düşünmek, iyimserlikten de öte saflık olacaktır. Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu'nun açıklaması, İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden Müdür Yardımcısı Ahmet Molak imzalı evrak, Ordu'da İslâmlaşmış Ermeniler ve Hristiyan Ermeniler listesi, Bakanlar Kurulu Kararnamesinin ortaya koydu üç gerçek vardı:

1. Herkes kimliğine göre fişlenmişti.
2. Devlet elindeki listeyle İslâmlaştırılmış Ermenileri [ve diğer milletten insanlar] biliyordu.
3. Anadolu'da Hristiyan Ermeniler [ve diğer milletten insanlar ve Kızılbaşlar] listesi de devletin elindeydi.

Sonuç olarak, fişlenen ve kaydı tutulan sadece Ermeniler değil, her TC vatandaşı diliyle, diniyle fişlenmişti.

1934 Trakya'da Yahudilerin sürülmesi, 1938 Dersim Kırımı, 1942 Varlık Vergisi vurgunu ve 1955'deki 6-7 Eylül yağması ve 1978 Maraş imhası böylesi fişlemenin sonucu birer devletin dâhili harbiydi!

Bugün Anadolu'da Hristiyan hatta İslâm olmuş Ermeni vesaire milletinden

454 22.9.1936 tarih ve 2/5350 no'lu kararname, BCA-F: 30.18.1.2/K: 68, D: 77,S: 9.

insan kalmadıysa, böylesi bir fişlemeyle birlikte hedef bilinmesi ve yapılaşdırılan tasfiye politikasıdır.

Tunçeli fişleri

Ordu vilâyeti özelinde bilgilendiğimize benzer fişleme, kırımı yaşayan Dersim'de yapılmıştı. Devlet bir yandan hem öldürüp, hem de sürerken diğer yandan da fişlemeyi sürdürmüştü. Tunçeli Mebusu Necmeddin Sahir Silan'ın Tunçeli hakkındaki partisi CHP'nin faaliyeti hakkında raporunu özetleyerek aktarıyorum:

Cumhuriyet idaremizin diğer illerde olduğu gibi bu bölgede de hükümet nüfuzunu ve teşkilatını bu çevrede sağlamaya, candan kucaklamaya, bayındırlığa kavuşturmaya matuf [yönelik] teşebbüsleri karşısında, görülen tepkiler, ayaklanmalar ve isyan fırtınaları sonunda "Dersim tarihi gömülmüş ve Tunçeli, Cumhuriyetimizin eseri olarak, doğmuştur." Tedip ve tenkil hareketiyle Tunçeli'de bölgenin, millet ve memleket bakımından güvenliği sağlanmıştır. Tunçeli'de iki yerde yasak bölge kurulduğu gibi bunlara ilaveten boşaltılmış köyler tesis edilmiş, bazı vatandaşlar batı illerimize göçürülmüş ve Tunçeli sınırı içinde kalanlar da emniyet teşkilatının gözetiminde bulundurulmuş ve *özel fişlere tâbi* tutulmuştur. Bütün bu tedbirlerle, bu çevrede bin bir zorlukla yaşamaya çalışan vatandaş kütlesi can, mal, ırz, emniyet ve masuniyeti Cumhuriyet Hükümetince sağlanmıştır.⁴⁵⁵

Fişleme Dersim'de kazalar özelinde tek tek yapıldı. İlçe kaymakamları halkın dini ve diliyle ilgili fişlemeye yönelik detaylı çalışmalar⁴⁵⁶ yaptı. Böylesi bir kayıtlı, aşiretlerin dili, dini, nüfusu ve devletin karşısındaki siyasi tavrına kadar tek tek kayıtlar tutuldu.⁴⁵⁷

Hristiyan nüfus

Vatandaşa yönelik fişler, elbette bir devlet faaliyeti sonucu olarak hazırlanmıştı. Nüfusun dini bakımından dağılımını öğrenmek, isim isim tespit etmek amacıyla bir dizi faaliyet sürdürüldü:

- 1927 sayımı öncesinde nüfusun dininin bilinmesi Ankara gündemindeydi. Dahiliye Vekâletinden vilâyetlere gönderilen 3 Şubat 1924 tarihli

455 Necmeddin Sahir Silan, *Tunceli Parti Hareket ve Faaliyetleri* (1949), CHP'ye sunduğu 15.11.1949 tarihli rapor, Tarih Vakfı-I, sf. 357-358.

456 Hozat Kaymakamı İhsan Özalp, *Hozat Kazası Genel Durum Raporu*, 4.9.1943 ve Nazımiye Kaymakamı Muhterem Vefa Veznedaroğlu, *Nazımiye Genel Durum Raporu* (1943) ve Ovacık Kaymakamı Kamil Efes, *Ovacık Genel Durum Raporu*, 18.12.1944 ve Pertek Kaymakamı Hakkı Uygur, *Toprak Kanunu'na İlişkin Bir Değerlendirme ve Pertek Kazası Genel Durum Raporu*, 5.3.1945 ve *Hozat Genel Durum Raporu*, yet aldığı kitap, Tarih Vakfı-4, sf. 230-231, 292-294, 399, 419-420, 654-658.

457 *Aşiretler Raporu*, Kaynak Yayınları, 1. baskı, İstanbul-1998; Dersim, Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul-2000.

tamim, Hristiyan ve Musevi ile diğerleri hakkındadır. Mevcut Ermeni, Rum, Yahudi ve diğer nüfusun bilinmesi hedeflenmiştir.⁴⁵⁸

- Ayrıca 1925'te nüfus kütüklerinin yenilenmesi de iki talimatnameye⁴⁵⁹ göre yapıldı. Buna göre nüfus kütükleri yeniden yazıldı ve mevcut nüfus da kaydedildi. Kim İslâm ve kim Hristiyan Ermeni, Katolik, Rum Ortodoks vesaire ortaya çıkarıldı.
- 1925'te nüfus kütüklerin yazımına ve 28 Ekim 1927'de nüfus sayımı yapılmış olmasına rağmen, Dahiliye Vekâleti 1 Aralık 1927'de nüfus kütüğüne yazılmayan nüfusun dine göre dağılımının yazılmasını ve cenvellerin hazırlanmasını emretti.⁴⁶⁰
- Dahiliye Vekâleti 22 Temmuz 1937 tarihli tamimiyle, nüfustaki her türlü vakanın üçer aylık cenveller halinde hazırlanıp gönderilmesini istedi. 12 maddelik tamimdeki istemlerden biri de nüfusun İslâm'a, Hristiyan'a göre dağılımıyla ilgili ikinci maddeydi.⁴⁶¹
- Dahiliye Vekâletinin 4 Kasım 1937 tarihli tamimiyle, İslâmların sadece dininin ve gayri İslâmların ise hem dinin hem de mezhebinin [Ermeni, Katolik, Ermeni Protestan, Rum Katolik, Rum Ortodoks... gibi] yazılmasına dikkat çekildi.⁴⁶²

Kimin ne olduğuyla ilgili nüfus kaydı TC'nin bir nüfus mühendisliği faaliyeti olup, Osmanlı'dan mirastı!

İhtidanın kaydı

Devletin temel faaliyetlerinde biri, Sünnileştirme gereği Hristiyan ve Musevi ve Alevi-Kızılbaş nüfusu Sünni İslâm yapmaktı. Bunun en yoğununu 1915 Ermeni Soykırımında ve 1938 Dersim Kırımında yaşandı. Takrir-i Sükûn siyasi atmosferinde hükümetin gündemindeki konulardan biri de, '*Nasıl Müslüman olunacak?*' sorusuna cevap hazırlamaktır. 20 Nisan 1929 tarihli tamimle tebliğ edilen *İslâm Dini Kabul Edenler Hakkındaki Talimatname*, aynen şöyle:

"Madde 1- Müslüman olacaklar bulundukları mahallerde doğrudan doğruya müftülöklere müracaatla Müslüman olduklarına dair müftülüklerden birer vesika almaları lazımdır.

458 [Dahiliye Vekâletinden] Vilâyetlere gönderilen, 3.2.1340 (1924) tarih ve 4010/159 sayılı tamim, Nüfus Kılavuzu, sf. 211.

459 Nüfus Sicillâtı Zayi veya Muhterik [kayıp ve yanmış] Olan Kazalarda Yeni Sicil Tesisini Mübeyyin [açıklayan] Talimatname, Nüfus Kılavuzu, sf. 110-119; Nüfus Sicillâtı Mevcut Bulunan Mahallerde Nüfus Kütüklerinin Tecdidî [yenilenmesi] Hakkında Talimatname, Nüfus Kılavuzu, sf. 123-130.

460 Dahiliye Vekâletinin 1.12.1927 tarih ve 817/4929 sayılı tamimi, Nüfus Kılavuzu, sf. 141-142.

461 Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğünün gönderdiği 22.7.1937 tarih ve 8641/58 sayılı tamimi, *İdare*, Eylül 1937, sayı: 114, sf. 938-942 ve Nüfus Kılavuzu, sf. 215-219. Nüfus Kılavuzu kitabında tarih: 19.7.1937.

462 Dahiliye Vekâletinin 4.11.1937 tarih ve 12694/4254 sayılı tamimi, *Resmî Gazete*, 17.12.1937, sayı: 3785, sf. 9096.

Madde 2- Müftülerden verilecek vesika üzerine yeni isim alan Müslümanların hüviyet cüzdanlarına peder ve validelerinin isimleri olduğu gibi yazılacak ve atık [eski zamana ait] kaydına da Müslüman olduğuna dair meşruhat [açıklama] verilecektir.

Madde 3- Bu gibilerin isim ve sıfatları tarih ve mahalli vilâdetleri [doğumları] eski kaydı veçhile yazılarak mensup oldukları askerlik şubelerine de bildirilecektir.

Madde 4- Bu suretle Müslüman olan şahıs, mahalli ahar sicil nüfusunda mukayyede [kayıtlıysa] Müslümanlığı künyesine işaret olunmak üzere tashihli künyesi kayıtlı olduğu nüfus idaresine gönderilecektir.

Madde 5- İsim ve dini bâlâdaki [yukarıdaki] maddelere tevfiқан tashih edilen [uygun olarak düzenlenen] kimselerin yeni isimleri ve künyeleri Müslüman sicilâtına aynen kayıt ve bu kayda müsteniden kendilerine hüviyet cüzdanı verilecektir.⁴⁶³

İslâm olan kişinin kaydının 'Müslüman sicilâtına' yani Müslüman Nüfus Kütüğüne aynen kayıt edilecek hükmüyle (madde 5), Müslüman olmayanın da 'sicilâtının' yani kütüğünün ayrıca bulunduğunu ifade etmiş olmaktadır. İhtida edenin *Müslüman Nüfus Kütüğüne* kaydı yapılırken, kişinin özel durumunun da kaydedilmiş olması muhtemeldir. Çünkü Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki (BCA) Ordu vilâyetiyle ilgili evrak⁴⁶⁴ meseleyi daha anlaşılır kılmaktaydı.

Öylesine ince takip ve kayıt yapılır ki, ihtida eden Rum'un mübadil olarak gönderilmediği, ama ihtida resmi kaydının mübadele antlaşmasından evvel yapıldığının tespit edilemediği için kişinin nüfus kaydının bir an evvel gönderilmesi istendi ve buna göre işlem yapılacağına dikkat çekildi.⁴⁶⁵

Sıkı takibe devam edildi. Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü'nün Dahiliye Vekâletine sunduğu 1939 yılı Çalışma Raporu'nun 8'inci maddesinden anlaşıyor ki, talimatname gereği İslâm olan kimselerin tescilleri ve verilecek nüfus cüzdanı hakkında ilgili birimler uyarıldı.⁴⁶⁶

Böylesine sıkı bir denetimin sonucu olarak, Ordu vilâyetine ait İslâm olmuş Ermenilerin listesi hazırlandı ve hazırlanmakla kalınmadı fişlendi ve Diyarbekir'den bir fişli Ermeni de sürüldü.⁴⁶⁷ Diyarbekir fişinin de ortaya koyduğu gibi takipler vilâyetler düzeyinde raporlaştırılmıştır da. Bingöl Mebusu Necmeddin Sahir Silan, partisi CHP'ye sunduğu 11 Aralık 1940 tarihli raporunda, Bin-

463 20.4.1929 tarih ve 1347 sayılı tamimle tebliğ edilen İslâm Dini Kabul Edenler Hakkındaki Talimatname, *Idare*, Nisan 1929, sayı: 13, sf. 519-520 ve *Nüfus Kılavuzu*, Hizmet Mahsus, Dahiliye Vekâleti Nüfus İş. U. M. Neşriyatı, No: 1, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul-1938, sf. 147-148.

464 BCA-F: 490.01/K: 50, D: 199, S: 4.

465 Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü'nün 16.8.1932 tarih ve 21021/12722 sayılı tamimi, *Idare*, Eylül 1932, sayı: 54, sf. 1087.

466 Nüfus İşleri Umum Müdürlüğünün, Dahiliye Vekâletine sunduğu 1939 yılı Çalışma Raporu'nda 8'inci madde, *Idare*, İkincikânun 1940, sayı: 142, sf. 1461.

467 BCA-F: 490.01/K: 50, D: 199, S: 4; BCA-F: 30.18.1.2/K: 68, D: 77, S: 9.

göl halkının Cumhuriyet hükümetine sadakat gösterdiğini, ama bazı Ermeni mühtedilerle şeyhlerin, yobazların kaldığını ve bunlara karşı hükümetin uyanık olması gerektiğine dikkat çekti.⁴⁶⁸

Sırada gayri Türkçe

Ekalliyetin varlığını ve dilini öğrenmek için Emniyet Müdürlüğü harekete geçti. Dahiliye Vekâleti Emniyet Umum Müdürlüğü, vilâyetlerde gayri Türklerin ve anadili Türkçe olmayanların kaydının yapılmasını 8 Temmuz 1929 tarihli tamimiyle emretti.⁴⁶⁹

Gayri Türkçenin yani anadili Türkçe olmayanların kaydının derinleştirilmesi hedeflendi. 20 Şubat 1930 tarihli tamimle vilâyetlerden köylerde konuşulan dillerin bildirilmesi istendi. Tamim ekinde köylerde konuşulan dilin nasıl kaydedileceğini gösterir bir tabloda, vilâyet-kaza-köy adı, köy nüfusu, '*Köyde konuşulan lisanlar*' ve '*Bunların Türkçe'ye nisbeti*' unsurlarına yer verildi.⁴⁷⁰

Nüfusun demografik yapısını değiştirmek amacıyla nüfus ithal politikasıyla gelen muhacirlerin de durumu dikkate alınmıştı.

Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü 23 Mayıs 1934 tarihli tamimiyle de, 30 vilâyetten, Birinci Umumi Müfettişliği ve Trakya Umumi Müfettişliğinden muhacir ve mültecilerin defter kayıtlarıyla bunların ırkı ve anadiliyle ilgili cetvellerin gönderilmesini istedi.⁴⁷¹

Nüfusun dile göre kaydının, özellikle *merkezi asimilasyon politikası* için özellikle 2510 sayılı İskân Kanunu'na göre, Türkiye haritasının anadili Türkçe olan ve olmayana göre tasnifine imkân vermiş olmalıydı. Zaten Kürtler de bu tür kayıtlara göre garba sürülmüşlerdi.

Ve gayri Türkler

Vatandaşın her ferdinin 'dinen' kaydına ilaveten, ırka yani millete göre kaydı da eklenmiştir.

Dahiliye Vekâleti Emniyet Umum Müdürlüğü, vilâyet dâhilinde *Türk ırkından gayri olanların* ve konuştuğu lisanın kaydının yapılmasını istedi. 8

468 Necmeddin Sahir Silan, Bingöl Vilâyeti Genel Durumu (1940), CHP'ye sunduğu 11.12.1940 tarihli rapor, Tarih Vakfı-1, sf. 76.

469 Dahiliye Vekâleti Emniyet Umum Müdürlüğü'nün 8.7.1929 tarih ve 1910 sayılı tamim, *Idare*, Temmuz 1929, sayı: 16, sf. 924.

470 Dahiliye Vekâleti Vilâyet İdaresinin 20.2.1930 tarih ve 1114 sayılı tamimi, aktaran, *Idare*, Şubat 1930, sayı: 23, sf. 253.

471 *Bilgi istenen 30 vilâyet*: Seyhan, Gaziantep, Urfa, Mardin, Siirt, Van, Bayazıt, Kars, Çorum, Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun, Sinop, Kastamonu, Zonguldak, Bolu, Kocaeli, İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale, Bursa, Balıkesir, İzmir, Aydın, Muğla, Antalya ve İçel. (Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü'nün gönderdiği 23.5.1934 tarih ve 9224-4123 sayılı tamimi, *Idare*, Haziran 1934, sayı: 75, sf. 952-954.)

Temmuz 1929 tarihli tamiminde, "Vilâyet dahilinde Türk ırkından gayri ve Türk konuşmasından [Türkçeden] başka lisanla konuşan akalliyetlerden kadın ve erkek dahil olmak üzere ne kadar nüfus vardır? Bir cetvelin acilen gönderilmesi tamamen tebliğ olunur efendim" denildi.⁴⁷²

Vilâyetlerin kimliğini ortaya çıkarmaya yönelik kayıt sistemi de uygulanmıştı. Dahiliye Vekâleti Vilâyetler İdaresi Umum Müdürlüğü'nün vilâyetlere gönderdiği 7 Kasım 1931 tarihli tamimle, vilâyetler tabii, içtimai ve tarihi kimliğini netleştirmek için hazırlanan 59 soruya cevap istendi.⁴⁷³ Gelecek cevapla her yer hakkında ırken, dinen ve lisanen kimin ne olduğunun bilinmesi sağlanacaktı.

1932'de vilâyetlere gönderilen tamimle de, nüfusun *anasırıyla ve cinsiyetiyle* ilgili hazırlanacak cetvellerin gönderilmesi emredildi. Cetvellerin ikişer nüsha hazırlanacak ve bir tanesi kaymakamlık tarafından saklanacak ve "*muhtevi yatı hakkında harice kat'ıyyen malûmat verilmeyecektir.*" Bu uyarıya uymayanlar en şiddetli şekilde cezalandırılacaktı.⁴⁷⁴

Aşiretlerin de anasır cetvellerinin çıkarılması gündeme gelmiştir.⁴⁷⁵ Bu cetvellerin hatasız hazırlanması ve gerekli özenin gösterilmesi konusunda vilâyetler uyarıldı.⁴⁷⁶

Cetveller istenirken, bir yandan da vilâyetlerin kimliğini ortaya koymaya yönelik anket çalışması yapıldı. Vilâyetler İdaresi Umum Müdürlüğü'nün 22 Temmuz 1937 tarihli tamimiyle, vilâyet ve kazaların kaydının tutulduğu ve buna ek olarak 54 soruyla toplumsal yapının ve "halkın hangi unsurdan" oluştuğunun netleştirileceği belirtildi.⁴⁷⁷ Sadece birey düzeyinde değil, vilâyet ve kazaların kimliği de tespit edilmişti. Temelinde gayri Türk ve gayri İslâm nüfusunun

472 Dahiliye Vekâleti Emniyet Umum Müdürlüğü'nün vilâyetlere gönderdiği 8.7.1929 tarih ve 1910 sayılı tamim, aktaran, *İdare*, Temmuz 1929, sayı: 16, sf. 924. Hatta Dahiliye Vekâleti Vilâyet İdaresinin 20.4.1929 tarih ve 2807 sayılı tamimle gönderilen, 19 sorulu 'İsticvap Varakası' aile soyagacını fişlemeye yönelik içerikte hazırlanmıştır. (*İdare*, Nisan 1929, sayı: 13, sf. 491-495).

473 *59 sorunun dağılımı*: Tabii (18 soru), zirai (4 soru), hayvani (5 soru), idari (7 soru), sıhhi (5 soru), iktisadi (10 soru), içtimai (6 soru) ve tarihi (4 soru) kısımlar hakkındadır. İçtimai kısımla ilgili, "40- İrk, 41- Din, 42- Lisan, edebiyat, mahalli lehçeler, 43- Maarif işleri ve mektepler, 44- Halkın tabai (âdetleri, alışkanlıkları) ve temayülleri, 45- Okuyup yazabilenlerin adedi ve vilâyet nüfusuna nisbeti" ve 'Tarihi kısımla' ilgili "56- Vilâyet hakkında muhtasar tarihî malûmat, 57- Vilâyetin isminin menşei, 58- Vilâyette bulunan tarihi asara ait birkaç fotoğraf, 59- Vilâyete umumi bir bakış." soruların cevaplanması istenmişti. (Dahiliye Vekâleti Vilâyetler İdaresi Umum Müdürlüğü Şube III'ün vilâyetlere gönderdiği 7.11.1931 tarih ve 297 sayılı tamim, aktaran, *İdare*, Teşrinisani 1931, sayı: 44, sf. 1444-1448.)

474 [Dahiliye Vekâletinden] Vilâyetlere gönderilen, 20.11.1932 tarih ve 3326 sayılı tamim, Nüfus Kılavuzu, sf. 212-213.

475 Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü'nün Dahiliye Vekâletine sunduğu 1937 Haziran Ayı Çalışma Raporu, *İdare*, Ağustos 1937, sayı: 113, sf. 880.

476 [Dahiliye Vekâletinden] Vilâyetlere gönderilen, 12.5.1937 tarih ve 5315/32 sayılı tamim ve [Dahiliye Vekâletinden] vilâyetlere, gönderilen, 15.1.1938 tarih ve 915/3 sayılı tamim, Nüfus Kılavuzu, sf. 214, 219-220.

477 *54 sorunun dağılımı*: Teşvikat (4 soru), Tabii ve coğrafi (5 soru), Nüfus (5 soru), Mali (4 soru), Asayiş (3 soru), İçtimai ve maarif (9 soru), Tarım ve ekonomi (11 soru), Bayındırlık ve yol (5 soru), Sağlık (4 soru) ve Mafur ve meşhur şeyleri 4 soru. (Dahiliye Vekâleti Vilâyetler İdaresi Umum Müdürlüğü Şube II'nin vilâyetlere gönderdiği 22.7.1937 tarih ve 2539 sayılı tamim, aktaran, *İdare*, Ağustos 1937, sayı: 113, sf. 851-854.)

diliyle ve diniyle şehir, kaza ve nahiye ve köy bazında belirlenmesi vardı. Böylesi bir belirlemeni amacı ne olabilir? Nüfusun kaydına bu denli derinlikli yaklaşım sonucudur ki, Ermeni soykırımından 6-7 Eylül yağmasına Sivas yangınına imha ve tasfiye yapısal bir politika olarak uygulana geldi.

3.6- SONUÇ: VATANDAŞ, MİLLÎ TÜRK'TÜR

Bu bölümde Türk Nüfus Mühendisliğiyle Türk vatandaşlığının ince ayarının nasıl tespit edilip uygulandığını, vatandaşlardan bazılarının nasıl istisna tutulduğunu, ötekileştirildiğini ve vatandaşlık hakkından mahrum bırakıldığını analiz ettim. Türk-millî devletin resmi kimliğiyle, insanların sosyolojik olarak milletinin ve dininin ya da inancının farklılığı yok sayıldı. Farklı ve çoğulcu olmaktan kaynaklanan sorunlar, her millî devlet pratiğinde az ya da çok yaşandı. Ama Osmanlı mirası üzerinde inşa edilen Türkiye pratiğinde, millî devlet kimliği *kanla resmileştirildi*.

Osmanlı enkazı ve Cumhuriyet'e geçiş, 'öteki'nin tasfiyesinin ve vatandaş temizliğinin bir aracı haline getirildi. Vatandaşlığa almak ve vatandaşlıktan çıkartmak, *Türk Nüfus Mühendisliği* kapsamında titizlikle yapılan bir devlet faaliyetiydi. Vatandaşlıktan çıkartmak, 1920'lerin sonunda kabul edilip yürürlüğe konulan 1041 sayılı ve 1312 sayılı kanunlarla yapıldı. Vatandaşlığa alma da 1312 sayılı kanunun ilgili maddelerine göre gerçekleştirildi. '*Türk ırkı ve kültürü*' vatandaşlığa almanın ve çıkartmanın temel kuralıydı. Diğer bir deyişle '*Türk ırk ve kültüründen*' olan alınıyor ve olmayan da çıkartılıyordu.

İlgili kararnameleri incelediğimizde görüyoruz ki Ermeni, Rum ve Yahudi milletinden olanlar vatandaşlıktan atılırken, Türk ve İslâm olanlar da vatandaşlığa alındı. Öyle düzenlemeler yapıldı ki, *Meclis'in 921 sayılı kararıyla* TC uyuşundaki 100 bin kişinin vatandaşlıktan kolaylıkla çıkartılmasının yöntemi belirlendi. Hatta 30 yıl sonra 11.2.1964 tarih ve 403 sayılı kanunla da, Osmanlı'dan devreden vatandaşlık meselesi kökten halledildi ve *toplu temizlik* yapıldı.

Türk millî kimliğinin devlete, sokağa ve hayata egemen olması pratiğinde öncelikle Ermeni ve Rum milletleri demografik ve ekonomik yapıdan tasfiye edildi. Bu iki milletin Hristiyan olması, Türk milliyetçiliğinde dini Sünni İslâm damarının güçlü olmasının da nedeniydi. Milleten Türk ve dinen Sünni İslâm damarından beslenen Türk milliyetçiliği, yerine göre Türklük ve yerine göre Sünni İslâm bayraktarlığı yaptı.

Sünni İslâm'ın rolü üzerinde durmak lâzımdır. Bu topraklarda yok edilen Hristiyanlar ile yakın dönem itibariyle Maraş'ta katledilen ve Sivas'ta yakılan Türk-Kürt Alevi-Kızılbaşlara kıyasla, Sünni İslâm'ının esasta sistemden kaynaklanan sorunu olmayıp, ezanın Türkçe okunması gibi bazı uygulamalardan kaynaklanan sıkıntıları olmuştur.

Fakat siyasi Sünni İslâm'ınınsa hep sorunu var olmuştur ve vakadır. *Sünni İslâm ile siyasal Sünni İslâm'ın* farkını dikkate alarak, kimin mağdur olduğu üzerinde durmadan yapılan analiz, aslında siyasal Sünni İslâm'ın güzelleme-

siydi. Yakın dönem itibarıyla 12 Eylül, *Amerikan Yeşil Kuşak Teorisi* gereği bu güzellemenin resmî temelini attı, önce Fethullah Gülen tarikatıyla gün yüzüne çıktı ve ardından AKP iktidara geldi.

Tekraren vurgularım ki, Sünni İslâm bir ferdin sorunlarıyla siyasal Sünni İslâm'ın talebi ayrımı yok edildiğinde, Sünni olmayan herkes için '*katli vaciptir*' fetvası çıkartılan sisteme 'evet' denmiş olmaktadır!

Güzellemelerden biri de, Anadolu'da Sünni İslâm böyle değil denilerek, güya Suudilerin Sünni İslâm tarzı eleştirilmektedir. Bu söylem doğruysa, Sivas'ta gündüz insanları yakan, Maraş'ta, Çorum'da, Malatya'da katliamları yapan kimdi? Suudilerden farklı denilerek, resmi ideolojinin Sünni İslâm damarından beslenen sokaktaki devletle temaslı saldırılar meşrulaştırılmakta ve devamında 'öteki'leştirici uygulamanın bizzat hedefi haline getirilmektedir.

Sünni İslâm kimliği vatandaşlığın belirlenmesinde o kadar etkindir ki, 3 Nisan 1924 tarih ve 459 sayılı kanununla, TC vatandaşı Hristiyan Ermeni ve Rum milletinden insanların Tekâlif-i Harbiye ve Tekâlif-i Milliye mazbatalarının ödenmeyeceği kararlaştırıldı. Kanunun ilgili maddesi tüm TC vatandaşların mazbatasını ödenecekmiş gibi yazılmışsa da, müzakeresinde ifade edildiği gibi 'ödenmeyeceğin' şifresi kanun maddesine eklendi.

Bir diğer örnek de, memur olma hakkı; güya kanunla '*her TC vatandaşı*' memur olabilecekti. 18.3.1926 tarih ve 788 sayılı Memurin Kanunu'na göre her TC vatandaşı memur olabilirdi, ama ne tesadüf ki TC vatandaşı Hristiyan ve Musevi ya da Ermeni, Rum veya Yahudi milletinden bir memur veya bir devlet çalışanı yoktu. Oysa kanunda '*her TC vatandaşı memur olabilir*' denmişti, ama şifreli maddesiyle ayrımcılık yapılmış, memur olmaları engellenmişti. Alevi-Kızılbaşların ayrımcılığı bu boyutta değildi, memur olabilirdi, ama memurluğun belli bir kademesinin yukarısına çıkamazdı, kaymakam olabilir, ama vali olamaz gibi.

Türk Nüfus Mühendisliğinin 1915'ten beri pratiği ortaya koyuyor ki, Türk-millî devleti, vatandaşının milletini, dilini ve dinini '*tek'leştirmeyi* esas aldı. Buna göre TC vatandaşı, *milleti Türk, dili Türkçe, dini Sünni İslâm* olmalı, gayrisi hedefti. Bu zihniyet Kürt'ü de, Hristiyan'ı da, Musevi'yi de, Alevi-Kızılbaş'ı da dışladığı için bugünkü sorunları yaşamak zorunda kalıyoruz.

Bugün 2016'da toplumsal huzurumuzun ve güvenimizin olmamasının temelinde, bu 'tekçi' politik zihniyet vardır. Bireysel ve toplumsal varlığımız 'tek'leştirmenin hedefinde. Ne yapılacağı en resmi ağzlardan geçmişte ve bugün de hep ifade edildi.

Dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından resmen ifşa edildi, "*Öz Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır*" ya da "Herkes Türk'tür. Türkçe konuşmayan ayrı bir ırk yoktur. Türkçeden gayri lehçe konuşan bazı Türkler de vardır" gibi.

Milleti Türk ve anadili Türkçe olmayanın asimilasyonunda, temel politika Türkçe'nin tek dil haline getirilmesiydi. Türkçe konuşmak, neredeyse Türk

vatandaşına dâhil olmanın birinci koşuluysa. Dil, Türkleştirmenin en önemli aracıydı.

Devamında Türkçe olmayan diller yasaklandı ve devletin desteğiyle çarşıda, pazarda, sokakta, her yerde '*Vatandaş Türkçe Konuş*' kampanyası düzenlendi ve hatta Türkçe konuşmayan para cezasına çarptırıldı. Bir kişinin anadilini konuşması suç kapsamında değerlendirilerek cezalandırıldı, resmi dil Türkçe'nin anadil yerine geçmesi hedeflendi.

1930'larda Türk'e ve gayrisine göre Nüfus Umum Müdürlüğünde yapılanmaya gidildi, oluşturulan birimlerle kütüğe kayıt işlemi bir tür *fişlemenin* malzemesi haline getirildi. İlgili birimin önce '*Ekalliyetler*' olan adı, daha sonra '*Cemiyetler ve cemaatler*' olarak değiştirildi. Hatta 'Tabiiyet Şubesi' bir *kandaş faaliyet* şubesiydi. İskân da önemli faaliyetlerindendi. Kimin nereye iskân edildiği ve kimin nereden nereye sürüleceği kaydı 'İskân Şubesi'nin göreviydi.

Türk Nüfus Mühendisliği nüfusta 'öz' ve 'öteki' ayrımını '*millî ve millî olmayan*' ve '*yerli ve yabancı*' olarak tanımladı. Zamanla '*yerli ve millî*' söylemi daha resmileşti. Bunun için 'Türk'ün kültürel olarak herkesi kapsıyor gibi resmi tanımlama aslında çok da anlamlı değildi.

Kim 'yerli ve millî' vatandaştı?

Kim 'yabancı' vatandaştı?

'Yerli ve millî' ifadesi, aslında Türk demenin bir şifresiydi. Dünyanın ve insanlığın Türk olduğunu iddia eden *Türk Tarih Tezi*'yle Anadolu'nun geçmişi, Etiler ve Sümerlerin Türk olduğu keşfi yapıldı. Bununla yetinilmedi, coğrafyamızın kadim milletleri Ermeni ve Rumların sonradan geldiği keşfi de yapıldı. Böylesi tarihi keşifle *Türk'ün şifresi* '*yerli ve millî*' olunca, 'öteki' de 'yabancı' olarak nitelendirildi. Bu sadece 1930'ların modası değildi, 1974'te Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, 2006'de Cumhurbaşkanlığı Denetleme Kurulu ve AKP hükümetinin bakanı Mehmet Ali Şahin de vatandaşlar arasında ayrımcılık yaparak, Hristiyanları ve Musevileri 'yabancı' olarak tanımlandı. Hatta daha ileri gidildi ve Cumhurbaşkanı Recep T. Erdoğan, 1 Kasım 2015 seçimi öncesinde "550 tane yerli ve millî mebusun" seçilmesini istedi.

Bu dahi, kanunun neyin aracı olduğunun net izahıdır.

'Herkes Türk' ya da 'Türk vatandaşı' denirken, nasıl bir *ırkî ayırım* yapıldığının daha net anlatımı nasıl olabilirdi. Demek ki 'herkes Türk'ün bir kısmı '*yerli ve millî Türk*' diğeri de '*yabancı Türk*'tü. Bu denli komik bir durumdur. Vatandaşın resmen parçalandığı hukukla, '*birlik ve beraberlik*' aslında bir balondur.

İttihat ve Terakki'den beri Türk Nüfus Mühendisliğinin ırkçı '*Türkiye Türklerindir*' tezinde ifade edildiği gibi, gayri Türkler tasfiye edilecek ve Türkleştirilecek 'öteki'dir. 1914-1923 döneminde Ermeni ve Rumların tasfiyesi sonrasında, bu kapsamda, 1920'lerden beri Türk vatandaşı kalıplamasına devam ediliyor: Kürtler Türkleştirmenin ve Alevi-Kızılbaşlar da Sünnileştirmenin hedefindedir!

4. BÖLÜM

TÜRKÇÜ EKONOMİ POLİTİK

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ekonomi politik ve kadro bakımından tam bir devamlılık vardır. İttihatçılar temel attı, Kemalistler binayı yaptı ve ek müteahhitlik hizmetine bugün de devam ediliyor. *Milleten Türk ve dinen Sünni İslâm olmayanın demografik ve ekonomik yapıdan tasfiyesinin ekonomi politiği, Türkçüdür.* Diğer bir deyişle Anadolu'nun tamamen Türkleştirilmesinin ve Sünni İslâmlaştırılmasının ekonomi politiğidir.

Basit bir slogan değildir; İttihatçılardan beri değişmeyen temel düstur, halen aynen geçerlidir: *Türkiye Türklerindir!* Hatta asırlık politikayı, *Türkiye Türklerindir ekonomi politiği* olarak da tanımlaya biliriz. Bununla 1914-1923 döneminde Anadolu, Hristiyanlardan temizlendi ve fiilen Sünni İslâmlaştı. 1920'lerden itibaren gündemdeyse Anadolu'nun tamamen Türkleştirilmesinin ve Sünnileştirilmesinin ekonomi politiği vardır. Bunun merkezindeki ekonomi politikaysa mülkiyetinin Türkleştirilmesidir.

Zaten Yunan askeri işgal gücünün Ege'den tümden tasfiyesi sonrasında gerçek niyetin ne olduğu daha açık ifade edilmekten çekinilmeyecektir. BMM Reisi Mustafa Kemal, İzmir İktisat Kongresi sonrasında Adana'da 15 Mart 1923'te yaptığı konuşmada, Fransızlardan masa başında görüşmeyle aldığı Adana'nın Türk olduğunu söyledikten sonra, Türkçü tarih yazımına başladı.¹

Adana'nın demografik ve ekonomik yapısının Türkleştirilmesi bu denli ifade edilirken, bir yandan Kilikya geçmişi ve tarihi yok sayıldı. Bu nitelendirme sadece Kilikya ile sınırlı değildi. Adana bir örnekti, bunu diğer vilâyetler izledi.

1 Mustafa Kemal'in 16.3.1923'te Adana'da Esnaflarıyla Konuşması, için, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt: 1-3'de 2'inci cilt, AKDHYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara-1989, sf. 129-130.

Türkleştirme operasyonuna hız verildi. Bir yandan Anadolu'da tek-tük kalan Hristiyanların yerini-yurdunu terk etmesine yönelik yerelde operasyonlarla kaçırılması ve diğer yandan Trakya Yahudilerinin birkaç günde kovulması gibi devlet faaliyeti hep var oldu.

Türkçü ekonomi politığın kapsamı öylesine belirlenmiştir ki, hedef unsur olarak tespiti sonrasında vatandaşın imhasına ve tasfiyesine yönelik faaliyete devam edildi. Türk Kurtuluş Savaşı döneminde Yunan askerinin işgalinden kurtarılan bölgede harp ganimetinin Maliye Bakanlığının bir tür gelir kalemi olarak belirlenmesi ve bununla ilgili *İzmir Harp Ganimet Komisyonunun* kurulması² bu kapsamda bir devlet faaliyeti idi. Bu, harp dönemi denilerek geçiştirilecek bir konu değildir.

Cumhuriyet ilanı sonrasında, yürürlüğe konulan 3.4.1924 tarihli kanunla³ da, resmen ifade edildi. Meclis gizli celsede beyan edildiği gibi kanunla, gerek Birinci Paylaşım Savaşında gerekse Türk Kurtuluş Savaşı döneminde malının ve mülkünün kullanımı nedeniyle verilen mazbatalarda ayrımcılık yapıldı. Kanunla 1924'te TC vatandaşı Türkün ve İslâm elindeki mazbatasını ödenirken, TC vatandaşı Rum ve Ermeni'nin elindeki mazbatanın ödenmemesi kararlaştırıldı.

Ayrımın temelinde Türkçü ekonomi politik vardı ve bu da 1915'lerde temellendirilmişti.

1915 Ermeni soykırımında ve yine o yıllarda sürülenlerin mülküne devlet adına el kondu. Mülke el koyma kapsamı, 1923'te çıkarılan 333 sayılı kanunla, hayli genişletildi. Neredeyse sahibi başında olmayan her mülke devlet adına el kondu, diğer bir deyişle devletleştirildi. Artık devlet, kısa sürede 100 binlerce mülkün sahibi oldu. Resmen *emvâl-i metrûke* denilen bu mülklerin transferi ve tapulamasına yönelik tüm kanuni düzenlemeler 1920'lerde yapıldı. Kanunlar ihtiyaca göre, yeniden yeniden hazırlandı ya da değiştirildi ve uygulandı.

Emvâl-i metrûkenin transferi ve tapulamasının sistemi, *Kemalist ekonomi politığın en temel unsuruydu*. Kemalist ekonomi politik, mülkiyet transferi ve tapulamadan, maliyeye, istihdama, yatırıma, dış ticarete, özel sektörü teşvike bir bütündür. Bugüne kadar Kemalist ekonomi politığın her unsuru değerlendirildi, dikkate alınmayan ve bahis konusu yapılmayan ekonominin ve mülkiyetin Türkleştirilmesiydi. Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde Ermeni ve Rum mallarının transferiyle ilgili çalışmamda⁴ olduğu gibi, bu çalışmamda da ekonominin ve mülkiyetin Türkleştirilmesi konusunu derinleştirmeye devam ettim.

2 Maliye Vekili Hasan Fehmi'nin açıklaması, *TBMM ZC*, I/23-20.9.1338 (1922), sf. 114-115; İzmir Ticaret Odası, *Medis Karar Defteri I-II, 1922-1930*, Hazırlayan: Dr. Fikret Yılmaz, İzmir Ticaret Odası, Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları-5, İzmir-2008, sf. 68.

3 3.4.1924 tarih ve 429 sayılı kanun, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, 2. baskı, Ankara-1948, sf. 382-384; *TBMM GCZ*, 4-3.4.1340 (1924), sf. 428-431.

4 Nevzat Onaran, *Osmanlı'da Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1914-1919)*, *Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-I*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013; Nevzat Onaran, *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930)*, *Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-II*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013.

Kemalist ekonomi politığın bu yönü yeterince değerlendirilmeden, anti-emperyalizm söylemiyle yaklaşım ve analizin fanteziden öte bir anlamı yoktur. *İttihatçılar ya da Kemalistler*, o günün ifadesiyle, ecnebi sermayesiyle ilişkisini var etme ve güçlendirme gayretinde oldu. Bu da, İzmir İktisat Kongresinde en yüksek konumda bizzat BMM Reisi Mustafa Kemal ve diğer vekiller tarafından bizzat beyan edildi.

Metrûk emvâlin kitlesel transfer ve tapulama işleminin tamamlanması amacıyla, keyfiyete varacak düzenlemeler yapıldı. Keyfi uygulama öyle bir noktaya varandırıldı ki, mülkün kaydı geçersiz sayıldı. Hatta 10-15 yıldır kullanımında olduğunun beyanı bile, tapu kaydının tapudaki memur tarafından yapılması açısından yeterli bulundu.

Transferin hızlandırılması amacıyla, kısa sürede pek çok mülkün gerek satın alma gerekse el koyma transferi sonrasında bedel taksiti, vergi ve harç benzeri ödemeden doğan kamu alacağı da resmen affedildi. 1930'lu yılların başında yapılan bu düzenlemeye, sonrasında devam edildi.

Mülkiyet ve Ermeni soykırımı özelindeki kimi tartışmada zaman zaman ABD'ye yapılan ödemeden bahsedilerek, ne denli titiz bir uygulama yapıldığı ifade edilir. Bu, devletin ödemede o denli titiz davrandığının bir pratiği olarak aktarılır. Bu söylem, resmi aktarıma dayalı çarpıtmanın bir başka örneğidir. 9.6.1936 tarihli kanunla ABD'ye yapılan yaklaşık 24 bin dolar ödemenin Ermenilerle yakından uzaktan herhangi bir ilgisi yoktur. Aslında bu ödeme, borcun kalanıdır. Ödeme, 1914-1917 döneminde ABD'nin Osmanlı tebaasından olanlara verdiği hizmetin karşılığı olarak yapıldı.⁵

Mülkiyetin, istihdamın ve üretim dilinin Türkleştirilmesinde, öncelik verilen mülkiyetti. İnsanların elinden mülkünün bir devlet faaliyetiyle veya operasyonuyla alınması sonucunda, milyonlar mülksüzleştirildi. Buradaki devlet faaliyetinin ikili bir yönü vardı. Bir taraftan bir kısım insanlar mülksüzleştirilirken, diğer taraftan da bir kısım insanlar yeni mülk sahibi oldu.

5 9.6.1936 tarih ve 3022 sayılı Harbi Umumide Amerika'da Bulunan Osmanlı Tebaasının Menafini Himaye Hususunda Sarfedilen 23.824,86 Doların Tediye Hakkında Kanunun ilk maddesi aynen şöyle: Madde 1- "1914-1917 seneleri zarfında muharip devletler nezdinde bulunan Osmanlı tebaasının menafini himaye hususunda sarfedilip henüz tediye edilmeyen 23.824,86 doların, 2670 sayılı kanunla tasdik edilen itilafnamenin birinci maddesindeki esaslar dairesinde ve on üç [13] taksitle Amerika Birleşik Devletlerine tediye kabul edilmiştir. İlk taksit 1 Haziran 1936 tarihinde Düyunu Umumiye Bütçesinin 230'uncu faslına konulan tahsisattan tediye edilmek üzere her sene tediye edilecek miktara tekabül eden tahsisat taalluk ettiği seneler bütçesine konulur." *Başvekil İsmet'in, zabıt sonunda yer alan rapordaki kanun teklifi gerekçesini özetliyorum:* 1914-1917 senelerinde muharip devletler nezdinde bulunan Osmanlı tebaasının menfaatine hizmet için sarfedilen 23.824,86 doların tediye edilmesi ABD elçiliğinden verilen noktaya ile talep edilmiştir. Bu uğurda sarfedilen 90.484,69 dolar olup bunun 66.659,83 doları tediye edilmiş ve kalanın verilmeyeceği Hariciye Vekâletince yapılan tetkikattan anlaşılmıştır. Ödemenin yapılması için kanun teklifi hazırlanmıştır. (9.6.1936 tarih ve 3022 sayılı kanun, *Resmî Gazete*, 15 Haziran 1936, sayı: 3330, sf. 6644: *TBMM ZC*, devre: V, cilt: 12, 9.6.1936 tarihli oturum, sf. 125, 148, 158-161 ve Fihrist-sf. 2.)

Bu anlamda iktisadi tarih açısından bakıldığında esas olarak mülkiyetin ve dolayısıyla ekonominin Türkleştirilmesinin esasları 1920'lerde oluşturuldu. Elbette bununla kalınmadı yürürlüğe konulmasına yönelik her türlü işlem bir devlet faaliyeti olarak sürdürüldü. Mülkiyetin ve dolayısıyla ekonominin Türkleşmesine bağlı olarak Anadolu da *tamamen Türkleşmiş* olacaktı.

Milleten Türk ve dinen İslâm olanlar mülkleştirilirken, bu kapsam dışında kalanlar mülksüzleştirildi. Mülksüzleştirme ve mülkleştirme sistemini İttihatçılar temellendirdi, Kemalistler devam ettirdi. Bu anlamda *İttihatçı-Kemalist tasfiye sisteminde* temel hedef 'öteki'nin tasfiye edilmesi idi. Asırlık pratik tasfiyesinin tarihidir; 1942 Varlık Vergisi vurgunuyla, 6-7 Eylül 1955 yağmasıyla, 1964'te İstanbul Rumlarının harice sürülmesiyle, 1978 Maraş kıyımıyla, 1993 Sivas Yangınıyla, 2016'da Sur, Cizre, Nusaybin ve Şırnak imhasıyla uygulana geldi!

Bugün de, mülksüzleştirmeye yönelik faaliyet aynen sürdürülmektedir. Toprağından kopartılanlardan sınırlı sayıda insanın gerek köyüne gidememesi gerekse kadastro gibi devlet faaliyeti işlemine vaktinde itiraz edememesi gibi vakaların sonucunda, sahibi gaip nitelendirilerek mülk devlete intikal ediliyor. Ayrıca PKK'ye karşı devletin Kürt militer gücü korucuların Süryani veya Ezidi mülküne el koymasıyla veyahut kentlerde İstanbul-Beyoğlu'nda, Adalar'da ve İmroz'da olduğu gibi resmiyet şemsiyesinde işgalle mülksüzleştirmeye devam edilmektedir.

4.1- TAARRUZ BÜTÇESİ VE GANİMET

Ege'de Yunan işgaline karşı bir yandan politik mücadele sürdürülürken, diğer yandan silahlı taarruzun finansman arayışına öncelik verildi. BMM Reisi Mustafa Kemal Başkumandan seçildikten sonra, 7-8 Ağustos 1921 tarihli *Tekâlif-i Milliye* denilen 10 emirle kaynak yaratmayı hedeflemişse de, bununla ilgili arayışa devam edildi.

İstanbul ve Ankara olarak ikili yapının devam ettiği ve Ankara'nın güçlendiği dönemde, Ankara iktidar faaliyetinin finansmanını avans kanunlarıyla sağladı. Avans kanunlarıyla hükümete harcama yetkisi verilse de, bunun finanse edecek vergi geliri ve borçlanma olmayınca, bütçe arayışı hep gündemde oldu. Büyük taarruz öncesinde Meclis'in öncelik verdiği konu, Maliye Vekâletinin kaynak arayışıyla ilgili aleni ve hafi celsede yapılan müzakeredir. 11 Nisan-27 Temmuz 1922 tarihleri arasında yapılan pek çok oturumda askeriye'nin bütçe talebi görüşüldü.

Maliye Vekili, kasada kurusun olmadığını ve Meclis'in bu konuda gerekli önlemi almayı sağlayacak müzakerenin yapılmasını istedi. Uzun müzakerenin sonunda hükümete, 21 Ağustos'ta yine bir avans kanunuyla harcama yetkisi verildi ve ardından 26 Ağustos 1922'de harekât başladı. Avans kanunu kabul edilmiş olsa da, yine harekâtı yapacak finansman yaratılamamış olmalı ki, arayışa devam edildi.

Büyük Taarruz Harekâtı finansmanı yine harekâtın kumandanı yani Başkumandan ve aynı zamanda BMM Reisi olan Mustafa Kemal'den sağlandı. Oysa Meclis'ten bütçe isteyen konumu itibariyle Başkumandandı, ama Müdafaai Milliye Vekilinin kendisinden borç istemesine kadar elinin altındaki kaynağı kullanmadı. İstenince borç veren Mustafa Kemal'e, daha sonrasında kuruşuna kadar ödemesi yapıldı.

Mustafa Kemal borcu, Hint Müslümanlarının Ankara'ya gönderdiği ve kendi inisiyatifinde tuttuğu paradan verdi. Hint Müslümanların hangi gerekçeyle Mustafa Kemal şahsına özel para gönderdiği sorusu hiç yanıtlanmamış değildir. Mustafa Kemal özel hesabında kullanımına devam edecek ve sonradan bu parayla İş Bankası kurulacaktır.

Harekâtla Ege'nin Yunan işgalinden kurtarılması ardından bütçeyle ilgili tartışmaya kalındığı yerden devam edildi. Maliye Vekili, bütçe kalemlerinin neler olduğunu sıralarken, Yunan askeri karargâhlarının dışında genel *'harp ganimeti'*nden bahsetmesi ve *İzmir'de Harp Ganimetleri Komisyonu* kurulması, sadece dış düşmana değil, İttihatçıların temellendirdiği zihniyetle *'iç düşmana'* karşı harp edildiğinin ifadesiydi. Bu anlamda Türk Kurtuluş Savaşı, gayri Türklere karşı bir savaştı. Nitekim 30 Ocak 1923'te Türkiye-Yunanistan Mübadele Antlaşmasıyla, Anadolu'dan 112 bin Rum'un gitmiş olması, Türk Kurtuluş Savaşının aslında *Anadolu'dan Rumların temizlendiğinin* de mücadelesinde olduğunun karinesiydi.

Türk Kurtuluş Savaşının bu fonksiyonu bile, neden kurtulmanın savaşı olduğunun izahı değil midir?

4.1.1- MALİYE KASASINDA KURUŞ YOK

Yunan işgalci askeri gücüne karşı hazırlığın yapıldığı 1922 yılının ilk yarısında Meclis'in müzakere edilen en önemli gündemi, askeriyeye bütçe sağlanmasıydı. Bununla ilgili 11-13 Nisan 1922'de gizli celsede, 15-18 Nisan 1922'de ve 22 Nisan ve 2 Mayıs 1922'de aleni celsede, 17 ve 19 ve 24 Temmuz 1922 tarihlerinde gizli celsede, 27 Temmuz 1922'de aleni celsede uzun müzakereler yapıldı.⁶

Müzakere bütçede tasarruf, Roma ve Berlin'e teçhizat almak için gidenlerin gelmemesi, askeriye'nin ihtiyacı, taarruza hazırlık konularında yoğunlaştı.

Hiçbir oturumda Başkumandan Mustafa Kemal ve Erkânî Harbiyei Umumiye Vekili Fevzi söz almadı, İcra Vekilleri Heyeti [Başbakan] Rauf kısa açıklama dışında konuşmadı.

Hükümet adına konuşan Müdafaai Milliye Vekili Kâzım [Özalp⁷] oldu. Bu kadar müzakerenin sonunda herhangi bir karar kabul edilmedi. Peki, para nasıl bulundu da Büyük Taarruz harekâtı yapılabilirdi?

6 Meclis tutanağında metin içindeki Rumi takvimi Miladi olarak yazdım. N. O.

7 TPT/1-3, sf. 599-601.

Konunun anlaşılması amacıyla, mevcut mâli durum hakkında bilgi veren *Maliye Vekili Hasan'ın konuşmasında* değindiği konuları özetliyorum:

- 1921 masraf bütçesi 40 milyon lira, 1922 bütçesi 70 milyon lirayı aşacaktır.
- Tekâlif-i Milliye vergilerin senenin altı ayında sanıyorum yekûnu 8 milyona ulaşır. Devletin elinde başka varidat yoktur.
- Garp cephesi bizden aylık 1 milyon lira alıyor.
- Dert büyük, yama küçük. Varidatımızla masraflarımızı karşılama ihtimali yoktur.
- İmkânı olsa emvâl-i metrûke dâhil emlak ve arazi satmak isteriz.
- Ordunun ihtiyacı, geçen senelerdeki ihtiyacat ile kıyas kabul etmeyecek kadar büyümüş, varidatımızsa azalmıştır.

Müzakerede mebusların değerlendirmesinin ortak noktasını şöyle özetliyorum:

- Suistimal men edilmelidir.
- Bu zavallı halk, varının yoğunun bir kısmını verdi, feda etti, yağma oldu, talan oldu.
- Köylüden artık vergi alınacak hal kalmamıştır. Zevki sefa sürenlerden vergi alınmalıdır.
- Varidatımızı tezyid edelim [arttıralım]. Kanunu icra edelim, kim sarhoşsa 500 lira [zabıtta yazan lira], kim içki satarsa okkadan 500 lira ve kim alırsa okkadan 100-500 lira alalım.
- Bedeli nakdi kanunuyla zannediyorduk ki, eşraf cepheye gidecek, gitmiyor, katiyen gitmiyor; İstiklal Mahkemeleri de olduğu halde gitmiyor.
- Cihan harbinde Enver Paşa seferberliğinde olduğu gibi yine Anadolu ezilecektir.
- Maliye Vekili, "para yok" dedi ve istikrazın da mümkün olmadığını izah etti.
- Maliye Vekilinin dediği gibi bundan böyle ahaliye vergi koymak zamanı değildir.
- TBMM Hükümeti, *âlemi İslâm için harp* ediyor.
- Tekâlif-i Milliye ile köylünün malı, mülkü ve hayvanı elinden gitti.
- Tekâlif-i Milliye konduğunda bu Heyeti Vekile işbaşındaydı. Tekâlif-i Milliyeyi muvafık bulmadılarsa neden halen mevkilerinde kaldılar.
- Tekâlif-i Milliye namıyla milletin başına bir bela sardık, birçok suistimallere kapı açtık.
- Tekâlif-i Milliye namıyla ortaya bir bomba atıldılar, memleketin serveti altüst oldu.

Maliye Vekilinin ve mebusların anlatımı bu içeriktedir. Maliye, gelirin olmadığını ve gelir getirecek hiçbir faaliyet içinde olamadığını söylerken, mebuslar da sıkıntının halka yüklendiğini ve eşrafın ne yapıp yapıp askere gitmediği gibi, verginin zevki sefa sürenlerden alınmasını önerdi.

Müzakere, Ege'de Yunanistan askeri güçlerine karşı taarruz başlatılmadan evvel, durumun ne olduğunun anlaşılması açısından önemlidir. Meclisin 11 Nisan 1922'deki oturumunda mali durum müzakere edildi. Hafı celsede üç gün üst üste tartışıldı. 1922 senesinin ilk üç ayı için 20 milyon lira avans sağlandığını ve bütçenin üç aydan evvel çıkmayacağı için ikinci avans kanunun teklif etmek zorunda kalındığını belirten *Maliye Vekili ve Trabzon Mebusu Hasan*'ın konuşmasını özetliyorum:

Müdafaai Milliye Vekâleti bu ayın ibtidasından [başından] beri bizi sıkıştırılmaktadır. 5 milyon liraysa verilen bütçenin bir aylığıdır. Bunun için avans kanunu evvela müzakere edilmelidir. 1922 bütçesi 1921 masraf bütçesinin aynısıdır. 1921 bütçesi hakiki masrafı 40 milyon lira ise 1922'de behemahal 70 milyonu geçecektir. Asıl maksat ordunun nakıs [eksik] olan mühimmat ve teçhizat ihtiyacını ikmal etmektir. Müdafaai Milliye'nin elinde 1 milyon lira vardır. Harp kazanç vergilerinden bakiye kalan da 300 bin liradır. Tekâlif-i Milliye vergileri senenin altı ayı zarfında yekûnu 8 milyona balığ olur diyorum. Devletin elinde başka varidatyoktur. Varidatımız bu, ama geçen seneye nispetle iki misliordu masrafını idare etmek zorundayız. Ordu masrafını peşin parayla yapmak mecburiyetindeyiz. Garp cephesi bizden aylık 1 milyon lira alıyor. Ordu iâşe ve masarifini ve maaşını peşin ve muntazam olarak istemektedir. Başkumandan'dan gelen telgraf cebimdedir, Harp Encümeninde müzakere edilen tek konunun maliye olduğunu yazıyor. Bizim yekûn varidatımız 35 milyon lira ve bunun 5 milyonu gayri kabil tahsildir ve bu halde 30 milyon ve masrafsa varidatın iki misli. Dert büyük, yama küçük. Varidatımızla masraflarımızı karşılama ihtimali yoktur.⁸

Maliye Vekili Hasan'ın bu konuşması üzerine karşılıklı laf atmalar oldu ve konu 1915'te Ermeniler dâhil tüm sürülenlerin el konulan malı mülkü olan emvâl-i metrûkeye geldi. Vekil Hasan, bu konuda Meclis'e sunulan bir teklifin olduğunu, ama müzakere edilmediğini, hükümet olarak satmak imkânı olsa emlak ve arazi satmak istediklerini ifade etti.⁹

Maliye Vekili emvâl-i metrûkeyi satamadığı için yakınıyor, ama Mustafa Kemal Başkumandan seçildikten sonra çıkardığı 7-8 Ağustos 1921 tarihli Tekâlif-i Milliye'nin 10 emrinin 6'ncısı emvâl-i metrûkeye ordu adına el konmasıdır.¹⁰ Buna rağmen, Maliye Vekili'nin yakınması niye, pek anlaşılır gibi değil.

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni, bütçenin 60 milyon lira ve varidatın yarısı kadar ve çarenin de suistimali menetmek olduğunu belirttikten sonra, Müskirat Kanunu çıkarıldığı halde, her gün rakı içildiğini ve gerekli kontrolün yapılmadığını ve köylünün vergi verecek durumda olmadığını söyledi.¹¹

8 TBMM GCZ, 3-11.4.1338 (1922), sf. 198-202.

9 TBMM GCZ, 3-11.4.1338 (1922), sf. 203.

10 Fikret Ünal, Muzaffer Tıraş, Zafer Kükrer, *1920-1929 Bütçe Kanunları*, Başbakanlık Basımevi, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını No: 1978/190, Ankara-1979, sf. 11-13; Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Atatürk KDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara-1990, sf. 378-380.

11 TBMM GCZ, 3-11.4.1338 (1922), sf. 212-214.

Bir gün sonra, 12 Nisan 1922'de 25'inci içtima tamamen gizli celsedir ve bütçeyle ilgili müzakereye devam edildi. Maliye Vekili Hasan, 1922 yılı masraf bütçesinin 98 milyon ve varidatınsa 38 milyon lira olduğunu söyleyince, Emin (Eskişehir) para bulamayınca askerin ayniyat almak zorunda kalacağını ifade etti.

Kütahya Mebusu Besim Atalay, Birinci Dünya Savaşında Enver Paşa seferberliğinde olduğu gibi yine Anadolu'nun ezileceğini, artık köylüye 10 para yükletme imkânının kalmadığını, artık sıranın şehirlere geldiğini ifade etti. Kırşehir Mebusu Yahya Galip, Tekâlif-i Milliye'ye Meclis'in karar verdiğini ve köylünün malının mülkünün, hayvanının elinden gittiğini belirterek, hükümetin para bulamıyorum demesini acizlik olarak nitelendirdi.¹²

Bütçenin varidatıyla ilgili değerlendirmeye devam edildi; Ali Şükrü (Trabzon), Salih (Erzurum), İsmail Suphi (Burdur), Abdullah Azmi (Eskişehir) söz aldı.¹³

Bütçe hakkındaki mebus konuşmalarına cevaben *Maliye Vekili Hasan*, tartışmaların geldiği düzeyi açısından önemli bir ifade kullandı, "Görüyorum ki Meclis bu çıkar[ın]dan çıkmıştır" dedi. Vekil Hasan, konuşmasını emvâl-i metrûkeye getirdi, özetliyorum:

Hazine uhdesinde bulunun emlâk-i metrûkenin bey ve fûruh[t]u [satışı ve satımı] hakkında istifade edilecek fevaidi mali [mali faydası] vardır. Kanunu heyeti celilenize hafi celsede arz etmiştim. Bunu da süratle intaş edelim [bitirelim]. Maliyeye salahiyet [yetki] verelim. Bu günden daha ziyade memleketin paraya ihtiyacı günü olamaz. Bu esas dâhilinde müzakere edelim. Ordunun ihtiyacı, geçen senelerdeki ihtiyacı ile kıyas kabul etmeyecek kadar büyümüş, varidatımızsa azalmıştır. Bugün laakal [en azından] 5-10 milyon lira bulmak mecburiyetindeyiz. Varidatımızla ilgili teklif edilen layihaların müstacelen müzakeresini yapmanızı ve tatbikine derhal başlamalısınız. Emvâl-i metrûkenin furuhutu, ziynet eşyasının menî gibi layihalar encümenlerde. Heyeti celilenizden mezuniyet istiyoruz. Gümrüklerde kaçakçılığı da vesaitin noksanlığından dolayı muhafaza edemiyoruz.¹⁴ Vekilden sonra söz alan Erzincan Mebusu Osman Fevzi, yeni bir bedeli nakdinin kabul edilmesini ve vermeyenin cepheye gönderilmesini, gümrük kaçakçıların da istiklal mahkemesinde yargılanmasını ve sarhoşlar ile alkol satandan para alınmasını önerdi.¹⁵

'Ek vergi konamaz'

Eskiden beri bütçenin açık olduğunda hükümetin bir memur maaşını kesme ve diğeri de vergiye zam yapmak gibi iki silahının bulunduğunu belirten Hakkâri Mebusu Mazhar Müfid, konuşmasını özetle şöyle sürdürdü:

Memur 4-5 aydır maaş alamıyor. Maliye Vekili Hasan Bey'den rica ediyorum, söyledikleri kanunları kabul edilirse, aylık ne kadar varidat sağlanacak? Bedeli nakdi kanunuyla zannediyorduk ki, eşraf cepheye gidecek, gitmiyor,

12 TBMM GCZ, 3-12.4.1338 (1922), sf. 216-221.

13 TBMM GCZ, 3-12.4.1338 (1922), sf. 221-227.

14 TBMM GCZ, 3-12.4.1338 (1922), sf. 228-230.

15 TBMM GCZ, 3-12.4.1338 (1922), sf. 233.

katiyen gitmiyor. İstiklal Mahkemeleri de olduğu halde gitmiyor. 3 Teşrinievvel'den 4 Nisan'a [3 Ekim 1921-4 Nisan 1922] kadar altı ay müddetinde İstiklal Mahkemesi 23 bin karar vermiş. Tekâlif-i Milliye, artık bunu da koyamazsın. Tekâlif-i Milliye emrinde var mı, bir köyde eve girip bir kalıp sabun almak? Tekâlif-i Milliye emrinde var mıdır, Boğazlıyan'da vaki, şubeye lazım 10 zarfla 10 kağıt ve bunlar, bir dükkândan Tekâlif-i Milliye diye alınsın? Hatta Poyraz köyünde kadının ayağından donunu almışlar, Tekâlif-i Milliye diye, kadın ağlayarak anlatıyordu. Maliye Vekili, 12-15 kanunun çıkarılmasını teklif ediyor. Kabul edildiğinde bu kanunların tatbikinden korkuyorum.¹⁶

Bir gün sonra, 13 Nisan 1922'de yine hafı celsede bütçeyle ilgili müzakereye devam edildi. Müzakere gelirin yetersizliği ve harp giderini karşılamak için konulan Tekâlif-i Milliye'nin uygulamasında ciddi sorunlar yaşandığı konusunda yoğunlaştı. Bitlis Mebusu Yusuf Ziya, Tekâlif-i Milliye konduğunu halkın varını-yoğunu verdiğini, ama zenginlerin askere bile gitmediğini belirterek, hayati meseleyle karşı karşıya bulunulduğunu¹⁷, Erzurum Mebusu Salih mevcut durumun mali buhran olduğunu¹⁸, Tokat Mebusu Rifat bundan sonra ahaliye yeni vergi koymak zamanı olmadığını¹⁹, Çorum Mebusu Dursun Tekâlif-i Milliye namıyla milletin başına bir bela getirildiğini ve önüne geçilemediğini²⁰, Lâzistan Mebusu Necati milletin Misakı Milli için canını ve malını vereceğini²¹, Isparta Mebusu Cemal Müdafaa-i Milliye teşkilatının yetersizliğini²² söyledi. Mebuslar mevcut durumla ilgili bu tür değerlendirme yaparken, Sivas Mebusu Emir maliyeyle ilgili bir heyetin seçilmesini ve onun karar vermesini²³ ve Karahisarışarki Mebusu Mesut Müslime ile gayrimüslimden bedeli nakdi alınmasını²⁴ önerdi.

Hükümetin ve Başkumandanın teklifi: Müzakere edilen mali durumla ilgili Maliye Vekili Hasan Hüsnü imzalı hükümetin teklifi özetle şöyledir:

1. Encümendeki teklifler müştereken kabul edilerek 'tasdik' için Meclis'e arz edilmeli ve uygulanması için yetki verilmesi,
2. Yüzde 8 faizle Ziraat Bankası'ndan hesabı cari suretiyle 500 bin lira alınmasına yetki verilmesi,
3. Emvâl-i metrukenin sahibi namına satışı ve idaresiyle ilgili kanun teklifinin yürürlüğe konması için müsaadesi,
4. Ziynet ve diğer benzer eşyalarda meni hakkında kanunun 1922 senesi nihayetine kadar yürürlüğünün ertelenmesi,

16 TBMM GCZ, 3-12.4.1338 (1922), sf. 233-235, 237-239.

17 TBMM GCZ, 3-13.4.1338 (1922), sf. 244, 246-247.

18 TBMM GCZ, 3-13.4.1338 (1922), sf. 257.

19 TBMM GCZ, 3-13.4.1338 (1922), sf. 249.

20 TBMM GCZ, 3-13.4.1338 (1922), sf. 250.

21 TBMM GCZ, 3-13.4.1338 (1922), sf. 251-252.

22 TBMM GCZ, 3-13.4.1338 (1922), sf. 253.

23 TBMM GCZ, 3-13.4.1338 (1922), sf. 244.

24 TBMM GCZ, 3-13.4.1338 (1922), sf. 248.

5. Gümrük kaçakçılığının hiyaneti vataniye ceraiminden İstiklal Mahkemelerine verilmesi kabul edilmelidir.²⁵

Hükümet yeni kaynak arayışında olsa da Başkumandanlık durumun aciliyetini anlattı ve kaynak talebini yeniledi. Başkumandan Mustafa Kemal 12 Nisan tarihli teklifinde 10 milyon lira verilmesi talebinde bulundu.²⁶

Mebusların teklifi: Hükümet ve Başkumandanlık teklifleri ardından mebusların teklifleri okundu, özetliyorum:

- Besim Atalay (Kütahya), Abdurrahman Lami (Gaziantep), Şevket'in (Beyazıt) teklifinde "Evkafı Celaliye, evkafı Bektâşiye, evkafı Bayramiye ait erazi âşarının bu senelik Maliye Vekâleti tarafından ahzu cibayeti [tahsilinin kabul edilmesi]" şeklinde belli vakıflardan âşar alınması,
- Yozgat Mebusu Rıza, bu seneki tiftik ve yapağının mahsulünün her nevi vergiden mahsup etmek üzere ikraz edilmesini [borç olarak verilmesini],
- Erzurum Mebusu Salih, harp kazançları vergisi ile ticaret vergisi mükelleflerinden, mesken ve ticarethane icarı olanlardan belli miktarda istikraz [borçlanma] mecburiyeti getirilmesini ve gayrimüslimlerden elveyim [bugün] silah altında bulunanlardan beher sene için yüzler lira bedeli nakdi alınmasını,
- Muş Mebusu Ahmed Hamdi, maliye ve mülkiye ve idari kadrosunda yapılacak kısıtlamayla varidat sağlanmasını ve sermayesi 10 bin lirayı aşan İslâmiyeden bedeli nakdi alınmasını,
- Dersim Mebusu Abdullah Tevfik, merkez ve taşra teşkilatında, askeriye ile mülkiyede fuzuli masrafın önüne geçilmesini,
- Tokat Mebusu Rifat, fuzuli teşkilatta kısıntıya gidilmesini,
- Kütahya Mebusu Cemil, nüfusu 100 binden dūn [az] olan livalarla nüfusu 20 binden dūn olan kazaların lağvını,
- Biga Mebusu Mehmet, 1922 senesi için tütün istimal edenlerin senevi 200 kuruş keyf vergisi itasını [ödemesini],
- Eskişehir Mebusu Emin, yedi sınıf üzerinden İstiklal Vergisi alınmasını,
- Trabzon Mebusu Ali Şükrü, hazırladığı tabloya göre senelik iradına göre belli miktarda alınmasını teklif etti.²⁷

Teklifler toplu olarak okunduktan sonra müzakereye devam edildi. Müzakerenin birkaç gündür devam ettiğini belirten Maliye Vekili Hasan, iki şeyin önerildiğini birinin bedeli nakdi ve kanunun mevcut olduğunu ve diğerinin müskirat meselesi olup, kendisinin de düşünmediğini söyledi. Vekil Hasan,

25 TBMM GCZ, 3-13.4.1338 (1922), sf. 254.

26 TBMM GCZ, 3-13.4.1338 (1922), sf. 259.

27 TBMM GCZ, 3-13.4.1338 (1922), sf. 257-263.

bunun haricindeki encümenden geçen ve encümendeki teklifler Heyeti Celi-lenizde evvela müzakere edileceğini ve bir an önce heyet olarak karar vermek gerektiğini ifade etti.²⁸

Amasya Mebusu Ali Ruza'nın "Bizi tehdit mi ediyorsun Hasan Bey?" diye sor-ması üzerine, Vekil Hasan tehdit etmediğini, ama hakikati söylediğini ifade etti.²⁹

Müzakerenin sürmesi üzerine Maliye Vekili Hasan'ın, "Tekâlif-i Harbiye Kanunun tatbik etmekten bizi kim men edebilir?" diye konuşmasına cevaben Erzurum Mebusu Hüseyin Avni, "Kanun yoktur efendim" dedi. Tartışma bu ekseninde sürdü. Müzakereye devam kararı alınarak celse tamamlandı.³⁰

Mebusların teklifi öz olarak yeni vergi alınması üzerinde yoğunlaştı. Ayrıca nakdi cezanın ve sigara kağıdı, kibrit gibi tüketim vergilerinin arttırılması da teklif edildi.³¹

27 milyonluk avans: Müzakereye devam edilirken, iki tane avans kanunu çıkarıldı. İki kanunla toplam 27 milyon liralık avansa evet dendi. Anlaşılan öncelikle Başkumandanlık teklifi karşılanmıştı. Başkumandanlık 12 Nisan'da 10 milyon lira için teklif vermişti. Bir aylık gecikmeyle daha fazla bütçe sağlan-dı. 6 Mayıs 1922'de kabul edilen 230 sayılı kanunla³² verilen avans 15 milyon liraydı Bundan yaklaşık iki ay sonrasında 1922 yılının üçüncü avans kanunu kabul edildi. 3 Temmuz 1922'de kabul edilen 241 sayılı³³ kanunla 12 milyon liralık avansa evet dendi. İki tane avans kanunu çıkarıldığı halde, müzakereye yine devam edildi.

Askeri gideri azaltma teklifi: 6 Mayıs ve 3 Temmuz 1922 tarihli iki kanunla toplam 27 milyon liralık avans yani ek bütçe sağlanmış olsa da, Maliye hakkında müzakereye devam edildi. 6 Mayıs'taki 15 milyonluk avanstan üç gün sonra *Muvazenei Maliye Encümeni*'nin kabul ettiği 9 Mayıs 1922 tarihli mazbatası, 17 Temmuz 1922'de hafi celsede okundu. 1922 yılı bütçesi hakkında değerlen-dirmenin yapıldığı mazbatada askeri giderde yapılabilecek tasarruf kalemleri 9 madde olarak belirlendi:

1922 senesi geliri 42,5 milyon ve masrafı 83 milyon liradır. 83 milyonun 56 milyon lirası Müdafaai Milliye bütçesidir. Encümenin giderleri azaltma teklifinde, subayların bir kısmının emekli edilmesi, ameale taburu ile bazı menzil kollarının kaldırılması, Adana havalisi kumandanlığı teşkilatının değiştirilmesi, Ankara Kumandanlığınca asker ile hayvan mevcudunun azaltılması, yeni silah

28 TBMM GCZ, 3-13.4.1338 (1922), sf. 264, 266.

29 TBMM GCZ, 3-13.4.1338 (1922), sf. 266.

30 TBMM GCZ, 3-13.4.1338 (1922), sf. 266-270.

31 TBMM ZC, I/19-15 ve 16.4.1338 (1922), sf. 170-191 ve 195-215, 228-232; TBMM ZC, I/19-17 ve 18.4.1338, sf. 237-253, 253-269 ve 273-292, 298-299.

32 6 Mayıs 1338 tarih ve 230 sayılı 1338 senesi İlkinci Avans Kanunu, TBMM ZC, I/19-6.5.1338, sf. 527-530 ve Fihrist-sf. 3; DÜSTUR, 3. Tertip, cilt: 3, İstanbul-1929, Milliyet Matbaası, sf. 79.

33 3.7. 1338 tarih ve 241 sayılı 1338 senesi Üçüncü Avans Kanunu, TBMM ZC, I/21-3.7.1338, sf. 262-264 ve Fihrist-sf. 3.

altına alınacak kişilerin bir süre daha askere alınmaması, deniz kuvvetlerinde tasarruf edilmesi, Elcezire ve şark cephelerinde değişiklik yapılması gibi öneriler sıralandı.³⁴

Roma'ya ve Berlin'e gidenler

Encümenin ve mebusların hangi kalemlerde tasarruf yapılabileceğiyle ilgili tekliflerin müzakeresine devam edildi. 17 Temmuz 1922'de Muvazenei Maliye Encümeni yeni bir teklifte bulundu. Askeri giderleri kısmak arayışında, Almanya ve İtalya'ya askeri teçhizat satın almağa giden heyetlerinin işlevsiz kalan girişimi ve verilen para da gündeme getirildi. Encümen Almanya ve İtalya'ya gönderilen heyetler dâhil yeniden 8 maddelik yeni tasarruf teklifini sundu.³⁵

Ali Cenani (Gaziantep), varidatın 60 milyon ve masrafın 84 milyon olduğunu belirterek, 6 milyonluk ek tasarrufla bütçe açığının 18 milyon lira olduğunu söyledi. Heyeti Vekile Reisi Rauf, Erkânı Harbiyei Umumiye Vekili [Fevzi] Paşa cepheye hareket etmek üzere olduğu için Meclis'e gelemeyeceğini ifade etti.³⁶

Maliye Vekili Hasan Fehmi [Gümüşane mebusu ve 24.4.1922'de vekil oldu, Ata³⁷], 1920 yılının ikinci yarısı için bütçe oluşturulduğunu ve kesin olmamakla beraber 1921 yılına 6,5 milyon liralık ve 1921 yılından da 12 milyon liralık Hazine borcu devredildiğini belirtti. 1921 varidatının [gelirin] 47 milyon lira olmasının tahakkuk edildiğini, ama tahsilatın 43,5 milyon lirada kaldığını kaydeden Vekil Hasan Fehmi, 1922 yılı varidat bütçesi 60 milyon hesaplansa da, azami varidatın 50-52 milyon lira olacağını ifade etti. Bütçe açığının yani yeni vergiler ihdasıyla, ya da dâhili ve harici istikrazla [borçla] karşılanabileceğini vurgulayan Vekil Hasan Fehmi, sulhtan evvel harici borçlanma yapılamayacağını ve çıkarılacak Hazine tahvillerinin de satılacak borsasının olmadığını belirterek, "Kendi yağmızla kavrulmak zorundayız" dedi.³⁸

Kayseri Mebusu Osman, "Roma'ya giden para 2 milyon lira mı?" diye sorması üzerine Maliye Vekili Hasan Fehmi, cevaben verdiği bilgi özetle şöyle:

Roma'da Cami Beye giden para 300 bin lira ve Berlin'e giden paraysa 650 bin liradır. Öyle milyon lira değildir. Moskova sefaretinin muntazam postası yoktur, bugüne kadar hesabına tevfikân bir hesap alınamamıştır. Rıza Nur Beyden kendilerinden rica ettim ve tezkere verdim, hesabatı bakıp evrakı bize getirecek. Şark cephesi hesabı tevfikân Maliye memurları tarafından tatad edilmiş [toplanmış] ve kanuni ahkâm tamamıyla tatbik edilmiştir. Garp cephesinde, Elcezire cephesinde Müdafaai Milliye Vekâletindeki muhasebe dairelerinin vaziyeti ne ise Şark cephesinde de vaziyet öyledir. Harbi umumide İstanbul

34 TBMM GCZ, 3-17.7.1338 (1922), sf. 488-489.

35 TBMM GCZ, 3-17.7.1338 (1922), sf. 490-491.

36 TBMM GCZ, 3-17.7.1338 (1922), sf. 491-493.

37 TPT/1-3, sf. 451-452.

38 TBMM GCZ, 3-17.7.1338 (1922), sf. 493-496.

Harbiye Nezaretinin Almanya'ya muhtelif fabrikalarına verdiği siparişlerin yekûnu 2-2,5 milyon lira arasında tahmin ediliyor. Fakat İstanbul hükümeti takip etti, ama alamadı.³⁹

Cami Beyin sürekli gündeme getirilmesi üzerine Heyeti Vekile Reisi [Başbakan] Rauf, Cami Bey hakkında çok sözler söylendiğini, buraya gelmesi için davet edildiğini ve geldiğinde hesabını vereceğini, şimdi Roma'da bulunduğunu ve Berlin'deki Nuri Bey hakkında da kendi memuru olan Müdafaa-i Milliye Vekili'nin cevap vermesi gerektiğini söyledi.⁴⁰ Erzurum Mebusu Hüseyin Avni, meselenin aslının unutulmaması gerektiğini belirterek, bütçenin 30 milyon liralık açığıyla karşı karşıya kalındığını ifade etti. Tekâlif-i Milliye namıyla ortaya bir bomba atıldığını ve memleketin servetinin altüst olduğunu belirten Hüseyin Avni, tam miktarının açıklanmadığını ve herkesin bir şey söylediğini, ama bütçenin tam çaresinin bulunamadığı için yarısının açık olduğunu ifade etti.⁴¹

Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım [Özalp], Berlin'e giden Nuri hakkında bilgi verdi, özetliyorum:

İlk teşebbüs Nuri Beyin Almanya'ya izarnı [yollamak] olmuştur. Buraya geldiğimde Nuri Beyden aldığım malûmat, malları aldık İngilizler kontrol ettiği için gönderemiyordum idi. Yazdım, malı getirmek mümkün değilse, paraya tahvil edin. Sabri Bey Meclis'ten mezuniyetle gitti. Sabri Bey, malları gemiye yüklediklerini ama İngilizlerin haber alması üzerine yine Danimarka sahiline geri geldiğini Rusya tarikinden başka tarikin olmadığını ve bunu temine çalıştıklarını yazdı. Pekâlâ dedik, ya mal ya da para gelsin dedik. Fakat bu sırada öğrendik ki, harbi umumide İstanbul Hükümeti Harbiye Nezareti tarafından Almanya'da parası verilmiş bazı mallar vardır. Bunları İstanbul'dan haber aldık ve İstanbul'a yazdık. Dedik ki, siz bu malları istiyormuşsunuz, size hiçbir taalluku [ilgisi] yoktur, oraya komisyon göndermeyiniz. Hiçbir iş olmadı. Fransa'da da komisyonumuz vardı, siparişimiz vardı. Acaba oradaki memurlar mı sahtekârlık yapıyor, yoksa hakikaten mi müşkilât vardır? Yoksa orada ikamet mi istiyorlar? Hepsi hatıra gelir. Roma'da da birçok muamelat olmuş, ele bir şey geçmemiştir. Almanya'ya mebus arkadaşımızı Celal Nuri'yi gönderdik, ama Meclisi Âliye bildirmedi, şu bu olur diye. Celal Beyden haber aldık, Almanya'daki malzeme Rusya tarikiyle yola çıkarılmış ve oradan da Novoriski'ye gelmiştir. Bu mesele böyledir.⁴²

Maraş Mebusu Hasip, Nuri Beyin Avrupa'ya gideli iki sene olduğunu hatırlatması üzerine Vekil Kâzım, parası bankaya yatırılan malların verilmeyişini ve sıkıntıların yaşandığını tekrarı üzerine, mebus Hasip de, Nuri Bey'in iki senedir Berlin'de olduğunu tekrarladı. Nuri Beyle ilgili tartışmaya devam edildi. Sonunda Vekil Kâzım, pes etti ve "Vereceğim malumat budur" dedi.⁴³

39 TBMM GCZ, 3-17.7.1338 (1922), sf. 496-498.

40 TBMM GCZ, 3-17.7.1338 (1922), sf. 499-500.

41 TBMM GCZ, 3-17.7.1338 (1922), sf. 500-501.

42 TBMM GCZ, 3-17.7.1338 (1922), sf. 504-506.

43 TBMM GCZ, 3-17.7.1338 (1922), sf. 507. Rusların hediye ettiği silahlar, İtalya ve Fransa'dan Cemal ve

Üzerinde müzakere edilen bir konu da Mersin'e getirilen yüklü vapur meselesidir. Müdafai Milliye Vekili Kâzım, bir İtalyan'ın "otomobil getirirsek alır mısınız?" dediğini, kendilerinin de "parasını verir alırız" dediklerini söyledi. İtalyan'ın otomobilleri vapura bindirdiğini, ama Mersin'e getirirken Yunan torpidosunun çevirdiğini belirten Vekil Kâzım, bir başka vapurla Suriye'ye gittiğini ve malzemenin karadan getirildiğini anlattı.⁴⁴

17 ve 19 Temmuz 1922 tarihlerinde bütçede tasarruf tartışmasına ve Müdafai Milliye'ye bütçe arayışına⁴⁵ devam edildi. Bu tartışmalarda Başkumandan Mustafa Kemal hiç söz almadı, herhangi bir öneride bulunmadı!

'Muharebe bugün-yarın başlar'

24 Temmuz 1922'de hafi celsede yine bütçe teklifi gündemdedir. Mustafa Durak (Erzurum), Hüseyin Avni (Erzurum), Ali Şükrü (Trabzon) söz aldı ve konuşmanın ortak konusu yolsuzluğun önlenmesi ve tasarruf yapmaktır.⁴⁶

Müdafai Milliye Vekili Kâzım, bugün yarın muharebenin başlayacağı bir sırada teşkilatta değişikliğe gitmenin sorunlar yaratabileceğini hatırlattı. Gündemdeki tartışılan konular hakkında bilgi veren Vekil Kâzım, bazı şubelerin ve levazımların lağvının [kaldırılmasının] önerildiğini, ama bunların her birinin birer müessese olduğunu söyledi. Düşmana kıyasla onda birinden daha az bütçeyle mücadele edildiğini vurgulayan Vekil Kâzım, tüccarın 8-10 kuruşa aldığı buğdayın askeriye 4,5 kuruşa hesap edildiğini ve her yerden tasarruf yapıldığını anlattı. Vekil Kâzım, Fransa'ya silah vesaire almak için giden Cemal ve Refet Beylerin 5-6 aydır gayret gösterdiğini ve istenilen malzemenin getirildiğini belirterek, bugün en son kafilenin de İskenderun'a çıktığını ve onların da cepheye getirileceğini söyledi.⁴⁷

Böylesi müzakere anında Emin (Canik), Hasan (Trabzon) Amasya İstiklal Mahkemesinden Pontos meselesinden yargılanan Aleksandrus'a ait develer meselesini gündeme getirdi. Her konuşana göre deve sayısı değişti, 160, 180 ve 200 deve sayısından bahsedildi.⁴⁸

Askere para arayışında Müdafai Milliye Vekili Kâzım, Dr. Mazhar (Aydın) ve Abdullah (İzmit) emvâl-i metrûkenin değerlendirilmesi üzerinde durdu. Adana Mebusu Zamir, askeriye 22,5 kuruş olan benzini 33 kuruşa aldığını ve Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali de, 6,5 kuruşluk fasulyenin 8,5 kuruşa alınıp denize döküldüğünü anlatmasına, Müdafai Milliye Vekili Kâzım, yapanlar hakkında takibat yapılacağını söyledi. Vekil Kâzım, şöyle devam etti:

Sıtkı Beylerin satın alması, Fransızların Adana'yı tahliyesi esnasında verdiği silah ve teçhizat için bakınız: Kâzım Özalp, *Millî Mücadele, 1919-1922*, cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1998, sf. 219-221.

44 *TBMM GCZ*, 3-17.7.1338 (1922), sf. 508.

45 *TBMM GCZ*, 3-17.7.1338 (1922), sf. 508-513; *TBMM GCZ*, 3-19.7.1338, sf. 516-546.

46 *TBMM GCZ*, 3-24.7.1338 (1922), sf. 576-580.

47 *TBMM GCZ*, 3-24.7.1338 (1922), sf. 580-584.

48 *TBMM GCZ*, 3-24.7.1338 (1922), sf. 580-586.

"Ve bilhassa düşmanlarımızı kuvvetimizin mikdarı hakkında malûmatlar edecek beyanattan tevekkî edilsin [kaçınılsın]. Meselâ, bu gün iâşe yekûnu ve tayinat faslı şu kadar kuruştur, dersem, o yekûn 4,5 kuruşa taksim edilince miktar meydana çıkar ve bizim de kuvvetimizin yekûnu anlaşılır. Bunu casuslar anlarlar. Çünkü [çünkü] basit bir hesab neticesinde zahire ihraç kolaydır. Emin olunuz ki Ankara'da casuslar da vardır ve ihtimal haberdar olurlar. Arzettiğim gibi 4,5 kuruş üzerinden hesap yaparlar. Efendim, bendenizin arz ve rica ettiğim, düşmanın haberdar olabileceği meselelerden, yani teferruat üzerinde oynamamalı ve teferruat hakkında çok izahat talep edilmemeli."⁴⁹

Hakkı Hami (Sinob), orduda sui istimal [kötü durum] vardır diye düşmanın kuvvei maneviyasını [manevi kuvvetini] artıracak konuşmanın muvafık [uygun] olmadığını belirterek, yolsuzlukla ilgili tartışmanın içerden içeriye çürümenin düşmana ifşa etmek olduğunu söyledi. Sonunda Müdafaa-i Milliye Vekili bütçesi tartışması yeterli bulundu.⁵⁰

Bitmeyen müzakere ve taarruz: 1922 senesi Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesi 27 Temmuz'da aleni celsede müzakere edildi. İlk sözü Ali Şükrü (Trabzon) aldı, levazım ve nakliyatı nasıl tasarruf edileceğiyle ilgili noktalara değindi. Mazhar Müfid (Hakkâri), Maliye Vekilinin Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesi hakkında yeterince bilgili olmadığını ve cephe gerisinde fazlalık olup olmadığını net ifade edilmediğini belirtti.⁵¹ Salâhaddin (Mersin), Rifat (Tokad), Tevfik Rüşdü (Menteşe), Osman (Kayseri), Abdullah (İzmit) söz aldı.⁵² Müdafaa-i Milliye Vekil Kâzım, Muvazene-i Maliye ve Müdafaa-i Milliye encümenlerinden bir heyet oluşturulduğunu ve bunun nerelerde tasarruf yapılacağını tespit ettiğini belirtti, konuşmasını özetliyorum:

Geri teşkilatta tasarruf edilecek bir miktar tespit edilebildi. Muvazene-i Maliye Encümenine bildirildi. Ardından daha tasarruf mümkün değil mi dediler? İşte amele taburu, bilmem şu, filan nazarı itibara alınmamış dediler, onların hepsinde tasarrufun tatbik edilmiş olduğunu söyledik ve mesele bitmiştir dedik. Böylece 5 milyon lira tasarruf yapmak mümkün oldu, tekrardan tasarruf için Muvazene-i Maliye Encümenine gitmesine karar verirsiniz tekrar gönderirsiniz.⁵³

Salih (Erzurum) ve Vekil Kâzım arasında tartışmanın yanı sıra, Ali Cenani (Gaziantep), Salâhattin (Mersin), Hakkı Hâmi (Sinob), Ragıb (Kütahya), Tunali Hilmi (Bolu) tartışmaları devam etti.⁵⁴ Bir ay sonrasında yeni bir avans kanunuyla

49 TBMM GCZ, 3-24.7.1338 (1922), sf. 588-593.

50 TBMM GCZ, 3-24.7.1338 (1922), sf. 594.

51 TBMM ZC, I/22-27.7.1338 (1922), sf. 10-12.

52 TBMM ZC, I/22-27.7.1338 (1922), sf. 13-16.

53 TBMM ZC, I/22-27.7.1338 (1922), sf. 16-17.

54 TBMM ZC, I/22-27.7.1338 (1922), sf. 17-20.

hükümete 8 milyon liralık harcama yetkisi⁵⁵ verildi. Dört gün sonra 26 Ağustos 1922'de Yunan işgal güçlerine karşı Büyük Taarruz Harekâtı başladı.

4.1.2- BAŞKUMANDAN MALİYE'YE BORÇ VERDİ

Dönemin mevcut siyasi koşullarında TBMM hükümeti finansmanı avanslarla sağladı. 1920'lerde bütçe kanunu çıkarılsa da esas olarak harcama avans kanunlarıyla finanse edildi. Meclis'in birinci devresinde ilki 11 Eylül 1920'de ve sonuncusu 15 Nisan 1923'te olmak üzere 15 tane avans kanunu çıkarıldı. Bu kanunlardan biri de, 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz'dan beş gün önceki 250 sayılı Dördüncü Avans Kanunu'dur.

Hükümet 15 avans kanunuyla bütçelendirildi. 11 Eylül 1920-2 Temmuz 1921 tarihleri arasında 4 kanunla⁵⁶ 50 milyon lira, 28 Şubat-9 Aralık 1922 tarihleri döneminde 7 kanunla⁵⁷ 61 milyon lira, 14 Aralık 1922-15 Nisan 1923 tarihleri arasında 4 kanunla⁵⁸ 97,3 milyon lira verildi. Bu 15 kanunla hükümete toplam 208,3 milyon lira avans harcama yetkisi verildi.

- 55 21 Ağustos 1338 tarih ve 250 sayılı Dördüncü Avans Kanunu, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 3, İstanbul-1929, Milliyet Matbaası, sf. 112 ve *TBMM ZC*, I/22-21.8.1338 (1922), sf. 252-257 ve Fihrist-sf. 15.
- 56 20 sayılı kanunla 30 milyon lira (11 Eylül 1336 tarih ve 20 sayılı Altı Aylık Muvakkat Bütçe Kanunu, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 1, İstanbul-1929, Milliyet Matbaası, sf. 60 ve *TBMM ZC*, I/4-9.9.1336, sf. 57-69 ve Fihrist-sf. 5), 104 sayılı kanunla 2 milyon lira (28 Şubat 1337 tarih ve 104 sayılı Avans Kanunu, *TBMM ZC*, I/8-28.2.1337, sf. 542-553 ve Fihrist-sf. 4), 108 sayılı kanunla 8 milyon lira (24 Mart 1337 [1921] tarih ve 108 sayılı İkinci Avans Kanunu, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 2, İstanbul-1929, Milliyet Matbaası, sf. 20 ve *TBMM ZC*, I/9-21.3.1337 ve 24.3.1337, sf. 171-187 ve 191-204 ve Fihrist-sf. 3) ve 130 sayılı kanunla 10 milyon lira (2 Temmuz 1337 tarih ve 130 sayılı Avans Kanunu, *TBMM ZC*, I/11-2.7.1337, sf. 101-105, 121 ve Fihrist-sf. 2) verildi.
- 57 198 sayılı kanunla 7 milyon lira (28 Şubat 1338 [1922] tarih ve 198 sayılı 1338 Senesi Avans Kanunu, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 2, İstanbul-1929, Milliyet Matbaası, sf. 230-232), 230 sayılı kanunla 15 milyon lira (6 Mayıs 1338 tarih ve 230 sayılı 1338 senesi İkinci Avans Kanunu, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 3, İstanbul-1929, Milliyet Matbaası, sf. 79 ve *TBMM ZC*, I/19-6.5.1338, sf. 527-530 ve Fihrist-sf. 3), 241 sayılı kanunla 12 milyon lira (3.7.1338 tarih ve 241 sayılı 1338 senesi Üçüncü Avans Kanunu, *TBMM ZC*, I/21-3.7.1338, sf. 262-264 ve Fihrist-sf. 3), 250 sayılı kanunla 8 milyon lira (21 Ağustos 1338 tarih ve 250 sayılı Dördüncü Avans Kanunu, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 3, İstanbul-1929, Milliyet Matbaası, sf. 112 ve *TBMM ZC*, I/22-21.8.1338, sf. 252-257 ve Fihrist-sf. 15), 266 sayılı kanunla 14 milyon lira (20 Eylül 1338 tarih ve 266 sayılı Beşinci Avans Kanunu, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 3, İstanbul-1929, Milliyet Matbaası, sf. 129 ve *TBMM ZC*, I/23-20.9.1339, sf. 112-114, 128-130 ve Fihrist-sf. 5), 269 sayılı kanunla 2 milyon lira (11 Teşrinievvel 1338 tarih ve 269 sayılı Altıncı Avans Kanunu, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 3, İstanbul-1929, Milliyet Matbaası, sf. 134-135; *TBMM ZC*, I/23-10 ve 11.10.1339, sf. 326-331 ve 335 ve Fihrist-sf. 5) ve 285 sayılı kanunla 3 milyon lira (9 Kanunuevvel 1338 tarih ve 285 sayılı Üç Milyon lira Avans İhtasına Dair Kanunu, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 3, İstanbul-1929, Milliyet Matbaası, sf. 173-174) verildi.
- 58 289 sayılı kanunla 26 milyon lira (14 Kanunuevvel 1338 tarih ve 289 sayılı Yedinci Avans Kanunu, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 3, İstanbul-1929, Milliyet Matbaası, sf. 177-178 ve *TBMM ZC*, I/25-14.12.1338, sf. 376-390 ve Fihrist-sf. 5), 309 sayılı kanunla 3,7 milyon lira (22 Şubat 1339 [1923] tarih ve 309 sayılı Sekizinci Avans Kanunu, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 3, İstanbul-1929, Milliyet Matbaası, sf. 216 ve *TBMM ZC*, I/27-22.2.1339, sf. 444-448 ve Fihrist-sf. 4), 311 sayılı kanunla 30,1 milyon lira (28 Şubat 1339 tarih ve 311 sayılı Birinci Avans Kanunu, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 3, İstanbul-1929, Milliyet Matbaası, sf. 217-218) ve 331 sayılı kanunla 37,5 milyon lira (15 Nisan 1339 tarih ve 331 sayılı İkinci Avans Kanunu, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 4, İstanbul-1929, Milliyet Matbaası, sf. 76-77 ve *TBMM ZC*, I/29-14.4.1339 ve 15.4.1339, sf. 129-136 ve 156-157, 194 ve Fihrist-sf. 4) verildi.

Lenin Sovyetlerinin 1920-1922 döneminde verdiği binlerce tüfek ve milyonlarca merminin yanı sıra para yardımı toplamı 80 milyon liradır.⁵⁹ 1922/23 bütçesi 77,5 milyon lira⁶⁰ olduğu dikkate alındığında, Sovyet yardımının ne denli hayati önemini olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Bütçenin en büyük payını alan Müdafaa-i Milliye'den bir kanunla diğer dairelere aktarma sağlanmıştır. 119 sayılı kanunla, daha öncesinde 28 Şubat ve 24 Martta Müdafaa-i Milliye'ye verilen avanslardan 3 milyon lirasının diğer dairelere aktarılması kabul edildi.⁶¹

15 avans kanundan 1922 yılına ait üç tanesinin çıkarıldığı Meclis müzakeresi üzerinde duracağım ve Yunan askeri gücünün Anadolu'daki işgaline karşı bir hazırlık dönemi olarak bütçe müzakeresini aktaracağım.

Büyük Taarruz 26 Ağustos 1922'de başladı. Bundan beş gün öncesinde kabul edilen avans kanununda hükümetin istediği 20 milyon liraydı, encümen görüşmesi sonrasında kabul edilen 8 milyon lira oldu.⁶² Maliye Vekili Hasan Fehmi (Gümüştane), genel bütçeyle ilgili değerlendirmede bulundu ve TBMM İcra Vekilleri Heyeti Reisi [Başbakan] Hüseyin Rauf da, Meclis Riyasetine gönderdiği tezkerede, 20 milyon liralık avansla ilgili layihanın müzakeresinin bitirilmesini rica etti. Rauf, 20 milyon liralık avansla ilgili layihanın esbabı mucibesinde [gerekçesinde], bundan önce Şubat, Mayıs ve Temmuz aylarındaki avans kanunlarıyla 34 milyon liralık tahsisat verildiğini, ama 20 milyon liralık daha tahsisata ihtiyaç bulunduğunu belirtti. Hükümetin 20 milyon liralık teklifi, encümende 8 milyon lira olarak belirlendi. Bunun müzakeresinde Maliye Vekili Hasan Fehmi, net konuştu, "*Şimdi elimizde tahsisat kalmadı*" dedi. Muvezeneli Maliye Encümeni Mazbata Muharriri Mazhar Müfid (Hakkâri), öngörülen bütçenin yarısının avansla karşılanmasının mahzurlu olduğunu ve encümenin 8 milyon liralık avansın verilmesini kabul ettiğini, bir dahaki seferde avans verilmesine taraftar olmadığını ifade etti.⁶³ Maliye Vekili Hasan Fehmi, encümenin 8 milyonluk teklifinin yeterli olmadığını vurguladı.

Ali Cenani (Gaziantep), meselenin çaresinin 1922 yılı bütçesinin Meclis'e getirilmesi ve müzakere edilmesi olduğunu söyledi. Müzakere sonunda encümenin 8 milyonluk teklifi oylandı ve kabul edildi.⁶⁴ Avans sağlansa da, taarruz için gerekli para sağlanamamış olmalı ki, bunun hikâyesini de *Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım [Özalp]* yazdı, anılarında, özetliyorum:

59 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923*, Boyut Kitapları, İstanbul-2000, sf. 613-620.

60 Vedat Eldem, *Harp Ve Müteke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1994, sf. 191.

61 30 Nisan 1337 tarih ve 119 sayılı 28 Şubat ve 24 Mart 1337 tarihli Avans Kanunlarına Müzeyyel Kanun, *TBMM ZC*, I/10-30.4.1337, sf. 167-174, 189 ve Fihrist-sf. 3.

62 *TBMM ZC*, I/22-14.8.1338 (1922), sf. 111, 114-118, 122-123.

63 *TBMM ZC*, I/22-14.8.1338 (1922) ve 16.8.1338, sf. 150-155 ve 173-201; *TBMM ZC*, I/22-21.8.1338 (1922), sf. 252, 254.

64 *TBMM ZC*, I/22-21.8.1338 (1922), sf. 255-257, 272-273 ve Fihrist-sf. 15

Büyük Taarruzu, Vekiller Heyetinde müzakere ettik, görüşlerimizi açıkladık. Mustafa Kemal Paşa bir kere daha durumu özetledi. *İhtiyaç duyulan kaynak 600.000 liradır.* Maliye Vekili Hasan Fehmi'ye müracaat ettik. Maliye'de görünürde tahsisat vardı, ama *kasada hiç para yoktu*, çok zor durumdaydık. Maliye Vekili bir çare bulamayacağını kati olarak söyledi. Mustafa Kemal Paşa'nın kendi emrinde bulunan ve Osmanlı Bankası'nda muhafaza edilen *paradan 600.000 lira verilmesi için* paşadan müsaade istedim. Hemen bankaya emir verdi ve eksiklerimizi tamamladık. 26 Ağustos'ta Büyük Taarruz'un başlamasını kararlaştırdık.⁶⁵

Hesaptan Maliye'ye verilen paradan harcanan kısım Mustafa Kemal'e iade edilmiştir.⁶⁶ 600.000 liranın hikâyesini *Reisicumhur Umumi Kâtibi Hasan Soyak* da şöyle yazdı:

"Açtığı çetin mücadeleye yardım maksadıyla Hindistan'dan şahsına yekûnu takriben 500-600 bin lira kadar tutan bir para gönderilmişti. O, bu paranın 500.000 lirasını Büyük Taarruz'dan önce Maliye'nin karşılayamadığı bazı hususi masraflar için Batı Cephesi Komutanlığı emrine vermişti [...] Zaferden sonra 500.000 liranın 380.000 lirası İcra Vekilleri Heyeti kararıyla kendisine iade olunmuştu. Atatürk bu paranın memleket hesabına en hayırlı, en faydalı şekilde nerede ve nasıl kullanılabileceğini düşünüyordu: Bu sırada kendisine bir milli bankanın kurulması zaruretinden bahsedilmiş [...] Binaenaleyh birden kararını verdi; elindeki 250.000 lirasını temel sermaye olarak bu işe tahsis etti."⁶⁷

Hindistan Hilafet Komitesi'nin gönderdiği para yardımı, Maliye Bakanlığı'nın kayıtlarına ve Hazine'ye girmedi; Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde durmuş ve Osmanlı Bankası'na yatırıldı. Paranın tümü Osmanlı Bankası'ndaki bir hesapta topluca muhafaza edildi.⁶⁸

Celâl Bayar da, paranın Mustafa Kemal'in şahsına gönderildiğini ifade etti.⁶⁹

Maliye Bakanlığı yayınına göre, Hindistan Hilafet Komitesi'nin Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara'ya gönderdiği 125.000 İngiliz liralık yardım Mustafa Kemal Paşa adına Osmanlı Bankası'na yatırıldı. Çeşitli nedenlerle çok az kısmı harcandı ve savaştan sonra Maliye Bakanlığı'nın kullandığı kısım tekrar

65 Kâzım Özalp, *Millî Mücadele, 1919-1922*, cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1998, sf. 233.

66 Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Atatürk KDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara-1990, sf. 559.

67 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul-1973, c: II, sf. 684, aktaran, *Türkiye İş Bankası Tarihi*, Hazırlayan: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. basım, İstanbul-2001, sf. 4.

68 Alptekin Müderrisoğlu, *age*, sf. 559.

69 *Türkiyel İş Bankası Tarihi*, Hazırlayan: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. basım, İstanbul-2001, sf. 4-5.

Osmanlı Bankası'na yatırıldı ve bu para da İş Bankası'nın kuruluş sermayesini oluşturdu.⁷⁰

Üç yıl sonra Reisicumhur Mustafa Kemal'in finansman aktardığı kurum, bu sefer bir mahkemeydi. BMM Reisi ve Başkumandan olarak hükümete borç veren Mustafa Kemal, 1925'te Reisicumhurken de, Şark İstiklal Mahkemesinin kullanımı⁷¹ için 40 bin lira verdi.

Askerliğini yedek subay olarak yaptığı Birinci Paylaşım Savaşı sırasında 4. Ordu Kumandanı ve Bahriye Nazırı Cemal'in Özel Kâtibi olan Falih Rıfkı [Atay], 1923-1927 dönemi Bolu mebusudur. Falih Rıfkı, mebusluğunun ilk yılında Yakup Kadri ile beraber Meclis bahçesindeyken, "Hidemat-ı vataniyesine [vatan hizmetine] mükâfaten [karşılığı olarak] Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine 1 milyon lira ihda edilmiştir [bağışlanmıştır]" kanun teklifini imzaladığını, ama Gazi'nin "Hiç haberim yok" dediğini ve teklifi getirttirip, yırtıp attığını yazdı *Çankaya*⁷² isimli kitabında.

Büyük Taarruz'la ilgili *Nutuk*'ta detaylı bilgiye yer veren Mustafa Kemal, Ankara hükümetine verdiği borçla ilgili herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.⁷³

Taarruz bütçesi için Mustafa Kemal'den borç alımı özetle şöyle:

1. Büyük Taarruz için gerekli kaynağı karşılamak üzere Mustafa Kemal'in Maliye'ye verdiği borcu Kâzım Özalp 600.000 lira ve Rıza Soyak 500.000 olarak yazdı.
2. Rıza Soyak 380.000 lirasının ödendiğini yazarken, 120.000 liranın kaldığını mı ifade ediyor, net değil.
3. Hintli İslâmlar, hangi gerekçeyle Mustafa Kemal'in şahsına para gönderdi?
4. Maliye Bakanlığı yayınyısa paranın Ankara'ya gönderildiğini yazdı.
5. Mustafa Kemal'in Osmanlı Bankası'nda hesabında tutulan paradan, 1922'deki taarruz için devletin aldığı para Maliye Bakanlığı tarafından Mustafa Kemal'e aynen ödendi.

Daha sonra bu parayla İş Bankası'nın kurulduğunun hikâyesini anlatan çok oldu.

Hindistan Hilafet Kongresi parayı, Rıza Soyak'a ve daha başkalarına göre Mustafa Kemal'in şahsına ve Maliye Bakanlığı yayındaysa Ankara'ya gönderilmiştir.

70 Fikret Ünal, Muzaffer Tıraş, Zafer Kükrer, *1920-1929 Bütçe Kanunları*, Başbakanlık Basımevi, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını No: 1978/190, Ankara-1979, sf. 19.

71 Avni Doğan, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, Dünya Yayınları: 8, İstanbul-1964, sf. 170. Yazarın paranın geri tahsil edilip-edilmediği hakkında bilgilendirmesi bulunmamaktadır. N.O.

72 *TPT* /III-3, sf. 143-145; Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Bateş, İstanbul-1998, sf. 453-454.

73 *Nutuk-Söylev*, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara-1987, sf. 885-905.

Bu kadar senenin sonunda paranın kime ne için gönderildiğiyle ilgili Hindistan ve İngiltere kaynağından hiç bahsedilmemesi önemli bir sorundur.

Hindistan Hilafet Komitesi parayı, Anadolu'daki harekete değil de, hareketin lideri Mustafa Kemal'in şahsına neden gönderdi?

O dönemde, Mustafa Kemal'in Hindistan'daki İslâmcılardan şahsına para gönderilmesini sağlayacak kadar bir ilişki içinde olduğu neye göre iddia edilmektedir?

Tekâlif-i Milliye 7-8 milyon

Bütçe tartışmasında sık sık değinilen Tekâlif-i Milliye, İzmir Yunan işgalinden kurtarıldıktan sonra yine gündemdedir.

1921 yılı başından beri Tekâlif-i Harbiye'de veya Tekâlif-i Milliye'de suistimaller sual takririyle ya da bazı mebusların söz almasıyla gündeme geldi, tartışma konusu olmuş, araştırılması istenmişti.⁷⁴ Hatta Hüseyin Avni (Erzurum), Ziya Hurşit (Lazistan), Ali Cenani (Ayıntap), Mustafa Kemal (Ertuğrul), Mustafa (Dersim) gibi mebuslarının imzasının bulunduğu 30 imzalı teklifte Tekâlif-i Milliye'nin miktarı ve sorunların çözümü için Meclis'ten bir heyetin seçilmesi ve öncelikle müzakere edilmesi önerilmişti.⁷⁵

1923 yılı başındaysa Tekâlif-i Milliye, borcu olanlarla ilgili yine gündemdedir. Maliye Vekili Hasan Fehmi, Tekâlif-i Milliyeyle ilgili borcu olanların borçlarının mahsup edilmesine ve 100 liraya kadar olanların da tediyesine [ödenmesine] dair iki maddelik kanun teklifinin olduğunu, encümeden çıktığını ifade etti. Vekil, müzakere edilmesini teklif etti, kabul edilmedi.⁷⁶

Tekâlif-i Milliye borcu olanlarla ilgili teklif kabul edilmemesinden bir ay sonrasında Maliye Vekili Hasan Fehmi, yine konuyu bir kanun maddesiyle ilgili müzakere sırasında gündeme getirdi ve Tekâlif-i Milliye hakkında detaylı bilgi verdi. Vekil Hasan Fehmi'nin değerlendirmesini özetliyorum:

Tekâlif-i Milliye mazbata bedelleri istinad ettikleri kanunlara göre sulhun akdini takibeden senelerin bütçelerine mevzu tahsisattan tediye edilir. İşte henüz sulh akdedilmemiş ve sulh akdini takib eden senenin bütçesine bu iş için muayyen bir tahsisat da konulmadığı için bu layihai kanuniyeyi tanzim etmek lüzumunu hissettim. 1339 [1923] bütçesi de harp bütçesi olarak tanzim edildiği için Tekâlif-i Milliye ve vesaiti nakliye mazbataları için mevcut kanuna nazaran tahsisat koyma imkânı yoktur. Tahakkuk cetvelinde Tekâlif-i Milliye 6.361.634 lira tahakkuk etmiştir. Âşar yüzde

74 *TBMM ZC*, 1/8-24.2.1337 (1921), sf. 397; *TBMM ZC*, 1/10-21.4.1337, sf. 42; *TBMM GCZ*, 2-8.8.1337, sf. 189; *TBMM GCZ*, 2-11.8.1337, sf. 211; *TBMM ZC*, 1/13-24.9.1337, sf. 2-3; *TBMM ZC*, 1/14-14.11.1337, sf. 205; *TBMM ZC*, 1/16-30.1.1338 (1922), sf. 172-173; *TBMM GCZ*, 2-9 ve 11 ve 16.2.1338, sf. 718-720 ve 741 ve 803, 808-809, 814-815.

75 *TBMM GCZ*, 2-19.12.1337(1921), sf. 518-519.

76 *TBMM ZC*, 1/27-17.2.1339 (1923), sf. 360-361.

40'ları 2.456.584 lira olup, bu âşar Tekâlif-i Milliye haricindedir. Âşarın yüzde 40'ların mahsup edilmemiş pek cüzi bir miktar kalmıştır. Tekâlif-i Milliye'nin yüzde 75'i henüz tediye edilmemiştir [ödenmemiştir]. Vesaiti nakliye mazbatalarıyla birlikte Tekâlif-i Milliye 7-8 milyon lirayı buluyor. Gerek Balkan ve gerek Harbi Umumi'de ve ondan evvelki harplerde ahaliden tekâlif suretiyle vesaiti nakliye ve muhtelif namlarla alınan eşya ve hayvanattan hiçbir şeylin bedeli bugüne kadar teyid edilmemiştir [ödenmemiştir]. Bir kısmını bu sene ödüyoruz, diğer kısmı senei atıye kalıyor. İki senede bunu temizlemek en büyük muvaffakiyet olur. Zenginlerden alınan Tekâlif-i Milliye ki, bunların bir kısmı tüccar olup; tüccarlardan alınan eşyanın bedeli Tekâlif-i Milliye Kanunu gereği getirecekleri eşyayı ticariyenin Gümrük Resmine senesi içinde mahsub edilmiştir. Köylüden alınan Tekâlif-i Milliye'nin mahsub edilecek hali yoktu.⁷⁷

Harbi Umumi'de vesaiti nakliye esasında fakir sınıftan alındığını belirten Vekil Hasan Fehmi, harbi umuminin vesaiti nakliyesi ve işe bedellerinin 40-43 milyon lira tahmin edildiğini, bunun hakiki hesap olmadığı için, belki 5 milyon aşağı ve yukarı olabileceğini söyledi.⁷⁸

Zengine 'savaş kıyağı'

Bütçe müzakeresinde önemli bir konu verginin kimden alındığıyla ilgili tartışmadır. Tekâlif-i Milliye'nin kimden alındığı yukarıda anlatıldı. Zenginlerin durumu da değerlendirme konusu olmuştur. Köylüden harbin finansmanı için ek vergiler alındığını belirten Vekil Hasan Fehmi, zenginlerle ilgili itirafta bulunarak, "Yani Umumi Harbde servet edinen zenginlere Temettü Vergisi tahakkuk ettirilmemiştir. Bunlara 1337 [1921] senesinde başlandı. Bunlardan evveli emirde mutazarrır olanların hakları bittabi nazarı dikkate alınacak. Fakat Harbi Umumide belki-isimden bahsetmeyeceğim- milyonlar kazanan ve bugün Avrupa'da şurada burada o paradan istifade edenleri de ihmal etmek lazım gelmez" diye konuştu.⁷⁹

Daha öncesinde Osmanlı'da da benzer uygulama vardı.

Osmanlı'nın Maliye Nazırı Cavid de, Muvakkat Vergi Kanunu yürürlüğe konulduğunda harbin başladığını ve hükümetin teklifiyle, diğer kesimler vergiyi tam olarak ödemediği halde, üç yıldır bu kesimden [bankerlerden vesaire] vergi oranının nısıf olarak [yarısı kadar] tahsiline karar verildiğini açıkladı. Cavid, vergiyi tam olarak maaşlı kesimin verdiğini, tüccar, banker, banka işleri yapanlar, komisyoncu gibi kesimleri, kazanç sahiplerini beyan etmeye mecbur etmenin ve bunu uygulamanın çok zor olduğunu anlattı.⁸⁰

77 TBMMZC, I/28-22.3.1339 (1923), sf. 125-126.

78 TBMMZC, I/28-22.3.1339 (1923), sf. 127.

79 TBMMZC, I/22-16.8.1338 (1922), sf. 189.

80 MMZC, devre: 3, içtimai sene: 3, cilt: 3, 12 Mart 1333 (1917) tarihli oturum, sf. 204-208.

Savaş zenginlerinin savunmaya katkısının bu şekilde olduğu en yetkili kişilerce bu şekilde özetlendi.

Örtülü ödenek

Müzakerede *örtülü ödenek* bütçesi de gündeme geldi. Teklif edilen 1922 yılı Maliye Vekâleti bütçesinin 89 no'lu faslı '*Tahsisatı Mesture*' [Örtülü Ödenek], 1922 yılı için hükümetin teklifi 300 bin lira, Muvazenei Maliye Encümeni de aynı miktarı önermişti. 300 bin liranın 200 bin lirası Müdafaai Milliye tahsisatı mesturesi, 50 bin lirası Dahiliye tahsisatı mesturesi ve 50 bin lirası da Hariciye tahsisatı mesturesi olarak teklif edilmişti.⁸¹

Konya Mebusu Vehbi, örtülü ödeneğin fazla olduğunu indirilmesini teklif ederken, Kütahya Mebusu Cemil, paranın nereye harcandığını öğrenmek için gizli celsede müzakeresini önerdi. Maliye Vekili Hasan Fehmi ile Müdafaai Milliye Vekil Kâzım, 1922 senesi 200 bin liralık tahsisatı mesturenin fazla olmadığını belirtti.⁸²

Müdafaai Milliye Vekâleti bütçesi müzakere edilirken, bütçenin 329. faslı '*masarif-i mesture*' hükümetçe teklif edilen 200 bin lira olup, müzakeresinde P [Askeri Polis] Teşkilatı da gündeme geldi.⁸³

TC vatandaşı Ermeni ve Rum'a borçlu

1915'lerde alınan Tekâlif-i Harbiye ve 1921'den itibaren alınan Tekâlif-i Milliye mazbatalarının ödenmesiyle ilgili 3 Nisan 1340 (1924) tarih ve 459 sayılı kanun çıkarıldı. Gizli celsede yapılan müzakerede kanun ve ilgili talimat-name ve genelgenin, TC vatandaşı Rum ile Ermenilerin elindeki mazbataları ödememek esasına göre hazırlandığı resmen ifade edildi.

3 Nisan 1924'te Eski Maliye Vekili ve Encümen Reisi Hasan Fehmi BMM kürsüsünde, "Maddeden maksat tehcir ve tegayyüp [sürülen ve kaybolan] Rumların ve Ermenilerin Tekâlif-i Milliye ve Tekâlif-i Harbiye mazbatalarını mahsup etmemektir" dedi. TC vatandaşı Ermeni ve Rumların mazbatalarını ödememek için, açıktan Rum ve Ermeni yazmadan bir çare düşünüldüğünü belirten Hasan Fehmi, buna göre işlem yapılacağını ifade etti.⁸⁴

Burada bahsedilen Ermeni ve Rumlar, o sıra halen Türkiye'nin vatandaşı olan kişilerdir ve bunlara devletin borcunu ödemeyeceği resmen ifade edildi. Hasan Fehmi'nin söylediği gibi buna göre hazırlanan teklif, müzakerenin ardından kabul

81 TBMM ZC, 1/22-14.8.1338 (1922), sf. 132.

82 TBMM ZC, 1/22-17.8.1338 (1922), sf. 214-216.

83 TBMM ZC, 1/8-17.2.1337 (1921), sf. 289-291, 283-295. Kuvayı Milliye'nin istihbarat için 1920 yılı yazında oluşturulan Askeri Polis Teşkilatı, P Teşkilatı olarak adlandırıldı. (Tuncay Özkan, *M/İ'nin Gizli Tarihi*, 20. Basım, Alfa Yayınları, İstanbul-2006, sf. 137-151.)

84 TBMM GCZ, 4-3.4.1340 (1924), sf. 429.

edildi ve kanunlaştı. Kanunla⁸⁵ TC vatandaşı Rum ve Ermenilerin elindeki mazbatalar ödenmedi. Bu anlamda Osmanlı'nın dış borcunu kuruşuna kadar ödeyen TC elinde mazbatasını olan vatandaşı Rum ve Ermeni'ye halen borçludur.

4.1.3- BÜTÇEYE 'GANAIMİ HARBİYE' GELİRİ

Maliye Vekilinin bir soruya verdiği yanıtta öğreniyoruz ki, işgalden kurtarılan bölgelerdeki '*ganaimi harbiye*' yani 'harp ganimeti' de bütçe gelir kalemi olarak dikkate alındı.

Mersin Mebusu Salâhattin'in '7.9.1338 tarihli memaliki müstahlasadan [kurtarılan memlekettten] varidatcibayeti [vergi geliri] hakkında sualini', Maliye Vekili Hasan Fehmi 13-14.9.1338 [1922] tarihli yazısıyla cevapladı. Takrirden, İzmir işgalden kurtarılmadan iki gün önce 7 Eylül 1922'de kurtarılan bölgelerde vergi hakkında neler yapıldığı soruluyordu. Maliye Vekili cevabı 13-14 Eylül'de verdi. Sual ve cevabın müzakeresi 20 Eylül'de yapıldı. Bu halde bütçe gelir kalemi olarak *ganaimden* yani *ganimetten* bahisle cevap verilmesi hayli dikkat çekiciydi. Maliye Vekili Hasan Fehmi'nin 13-14.9.1922 tarihli cevabını özetliyorum: Kurtarılan memlekette gerekli tedbirler aşağıdaki maddelerden ibarettir:

1- *Teşkilatı mülkiye ve hidematı umumiye muktezı tahsisatın istihsalı*: 1338 [1922] senesi bütçesinde kurtarılan memalikte hidematı umumiyesi [genel hizmet] için esasen tahsisat mevzuu olmadı. Her daire yapılacak teşkilat ve ifa edilecek hidemat [hizmet] için 6 aylık bütçe tanzim edilmiş ve Meclis'e takdim kılındı [sunuldu].

2- *Düyunu umumiye*: Kurtarılan mahallere memurun tayini suretle yapıldı. Her mintika için *birer Maliye Müfettişi* tayin edildi; bunlar, Maliye ile Düyunu Umumiye, Rüsumat ve Reji idareleri gibi teşkilatların da talimat dairesinde icrasına memur edilmiştir.

3- *Ganaimi harbiye*: "Düşmandan istihlas olunan [kurtarılan] mahallerde iğtinam olunan [ganimet yoluyla alınan, yağmalanan] emvâl ve eşyanın cemi ve iddiharı [biriktirilmesi] ve orduya elverişli olmıyanların mahalli memurini Maliyesine teslimi için, Müdafaa-i Milliye Vekâleti senaveriden [onunla ilgili] müntahap heyetler tayin ve izam kılındığı gibi ledelicap [gerektiğinde] kazalarda tâli heyetlerin teşkiline de mezuniyet icrası hakkında" Maliye Müfettişlerine salâhiyet verilmiştir.

4- *Emvâl-i metrûke*: Maliye müfettişine ve mülkiye memuruna verilen talimat [maddeleştiriyorum]:

a- Memaliki müstahlasada firar ve gaybubet eden eşhasın emvâl-i metrûkelerinin zıyaa uğramaması [kayıp edilmemesi] için fevkalâde tedbir alınmalıdır.

85 3.4.1924 tarih ve 429 sayılı kanun, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, 2. baskı, Ankara-1948, sf. 382-384. Bu kanun müzakeresi için bakınız: Nevzat Onaran, *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930)*, *Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-II*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013, sf. 182-196.

b- 20 Nisan 1338 [1922] tarihli [ve 224 sayılı] kanun ahkâmının tatbiki ve depolarda mevcut mevaddı istihlakiyeden [tüketim maddelerinden] istifa edilmelidir.

c- Müsadere edilen müskirat [alkollü içecekler] depolarda muhafaza edilmelidir.

5- *Emvâl-i umumiye*: Âşarı Düyunu Umumiye muhavvel [birakılmış] veya Hazine'ye ait mahallerde lazimenin icra [gerakenin yapılması] ve varidatın muhafazası için ledelicap [icap edenin] tedabiri fevkalâdenin itti hazı [olağanüstü tedbirin alınması], keza lik Maliye Müfettişleriyle, mülkiye memuruna ve Maliye yazılmıştır. Umumiye maliye hakkında maliye memurundan alınacak malumat üzerine, varidat ve hidematı umumiyenin istifa ve temini için lâzım gelen tedbir icra olunacaktır.⁸⁶

Maliye Vekili, işgalden kurtarılan bölgeye atadığı Maliye Müfettişiyle orada devletin idari teşkilatın gelir ayağıyla ilgili önlemleri almaya öncelik verdi. Gelirin bir kalemi yağmalanan malın biriktirilmesi ve diğ eri de, *sahipsiz bırakt ırılan mülkün yani emvâl-i metrûkenin zarara uğratılmadan korunmasıdır*. Maliye Vekilinin işgalden kurtarılan bölgeler için aldığı tedbirler özetle şunlardır:

1. Mülkiye teşkilatı ve genel hizmet için 6 aylık bütçe Meclis'e sunuldu.
2. Maliye müfettişi tayin edildi, Maliye ile Düyunu Umumiye, Rüsumat ve Reji idarelerinden sorumlu.
3. Maliye müfettişi, kurtarılan bölgelerde *yağmalanan emvali* toplanmakla, orduya verilmeyenleri Maliye'nin memuruna vermekle ve gerekli komisyonlar kurmakla yetkili k ılındı.
4. Maliye müfettişi, emvâl-i metrûkenin zarara uğramamasından, depolardaki tüketim maddelerinin kullanılmasından ve alkollü içkilerin depoda korunmasından sorumlu tutuldu.
5. Düyunu Umumiye bırakılan aşar, Hazine'ye ait mahallerde gerekeni yapmak ve bütçe geliriyle ilgili fevkalade tedbir almak konusunda Maliye müfettişine yazıldı. Alınacak malumat üzerine gereken yapılacaktır.

Maliye Vekili işgalden kurtarılan bölgeyle ilgili böyle 5 maddelik bir tedbir aldığını belirttiği cevabı yazısının okunmasının ardından sual takriri sahibi olarak Mersin Mebusu Salâhaddin, devletin bu bölgelerde gelir kaybına uğramaması ve Hazine'nin menfaatini azami temini Meclis'in vazifesi olduğunu söyledi ve konuşmasını özetle şöyle sürdürdü:

Maliye Vekâleti'nin livalara birer Maliye Müfettişi ve mahallere memur gönderilmesi gibi tedbirin alındığını söyledi. [Birincisi] Maliye Vekilinin dikkatini çekmek isterim ki, emvâl-i metrûke ve bilumum gayrimenkulün muhafazası için gerekli tedbiri almalıdır. S ırf emvâl-i metrûke için memurlar gönderilmeli. Malumat verene teşvikat verilmeli ve bu gibi emval ziyadan kurtarılmalıdır. [İkin-

86 TBMM ZC.I/23-20.9.1338 (1922), sf. 114-115.

cisi] Marmara ve Ege'de zeytin mahsulü kemale erdi, bunları toplamak lazımdır. Aydın'da incir, üzüm vesaire mahsul dönemidir. Üçüncüsü, muhtelif fabrika ve değirmenler vardır, "ashabı ihtimal malları başında değildir ve birtakım muvazaa" yapılmıştır. Heyeti Vekile ya da Maliye tarafından muvazaalı nakil muameleleri yapılmaması için emir verildi mi? Devir ve ferağ yoluyla malın elden ele geçmesine mani olunmuş mudur? Dördüncüsü, ayrıca defatiri ticariye [ticari defter] üzerinde yapılacak muavazaaya [danışıklı işleme] mani olmak imkânı var mıdır? Bunlar için bir şey düşünülmüş müdür? Bunlar beytülmalin [Hazine] malıdır. Ashabı malını ispat ederek alabilirler. Bu kabil tedbirler sadece Maliye memurlarıyla alınamayacağına göre, hariçten de memur göndermek gerekebilir.⁸⁷

Harpten kalanın, yani ele geçirilenin beytülmalin [Hazine'nin] olması tek-lifine itiraz olmaz. Zaten Maliye Vekilinin aldığı 5 maddelik tedbirin 3'üncüsü harp ganimeti hakkında olup, bunlardan ordunun yararlanmadığı ganimetin korunması ve ilgili komisyonların kurulması öngörüldü. Zaten *İzmir Harp Ganimetleri Komisyonunun* kurulmuş olması her şeyin yeterince anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu mülkün devletin olmasıyla ilgili yasal düzenleme 15 Nisan 1923 tarih ve 333 sayılı kanunla yapıldı.

'Tasfiye Kanunu devrde'

Maliye Vekili Hasan Fehmi, Salâhaddin Beyefendinin sual takririne cevabında değinilmeyen bir meseleye temas ettiğini belirtti. Vekil Hasan Fehmi'nin konuşmasını özetliyorum:

Emvâl-i metrûkenin muhafazası için memur tayini ifa edildi ve câli memurlar da mahallindeki ihtiyaca göre taayyün edilecektir [belirlenecektir]. Maliye bu konuda yetkilidir. Bunlarla ilgili memurların ücreti emvâl-i metrûke hâsîlatından karşılanır. Maliye bunlarla ilgili memur meselesini düşündü ve ihtiyaca göre gerekli memur istihdamı yapılacaktır. Zeytin, üzüm ve incir cibayeti [devlet gelirinin toplanması] çok mühim. Elimizde üç usul vardır; ya ihale, ya emanet veyahut tahmin suretiyle mahalli ahaliden aynan veya nakden muhayyer olmak [gereğinde almak] üzere zimmet kaydı meselesidir. Bazı köyler, nahiyeler bütün boş kalabilir. Bunların bir kısmını mücavir İslâm köylerine bırakmak, diğer kısmını Hazine'ye irat kaydetmek veya icara vermektir. Muvazaa meselesine gelince; zannediyorum ki, buna imkân ve ihtimal kalmadı. Çünkü 1335 [1919] senesi nihayetinde İstanbul'da neşredilen [8 Ocak 1920 tarihli] kararnameyi Meclisi Âli [14 Eylül 1922'de] iptal etti. Böylece Tasfiye Kanunu'nun meriyeti [yürürlüğe konması] onaylanmış oldu. Tasfiye Kanunu⁸⁸ ise bu gibi muvazaaların menedecek ahkâmı umumiyeyi câmidir. Düşman

87 *TBMM ZC*, I/23-20.9.1338 (1922), sf. 115-116.

88 8 Ocak 1920 tarihli kararname, Meclis'in 14 Eylül 1914 tarih ve 284 sayılı kararıyla iptal edildi. (*TBMM GZC*, 3-14.9.1338, sf. 768-781; *TBMM ZC*, I/23-14.9.1338, sf. 49 ve Fihrist-sf. 5.) Kararnamenin iptaliyle İttihatçı tasfiye sistemine dönülmüş oldu. Vekilin değindiği Tasfiye Kanunu 26 Eylül 1915 tarihli olup, sürülenin malının tasfiyesinin ve mülkiyetin Türkleştirilmesinin temel kanunudur. Bu kanun 15 Nisan 1923 tarih ve 333 sayılı kanunla yeniden düzenlendi, 8 Kasım 1988'e kadar

çekildikten ve bizim elimize geçtikten sonra yapılacak muamelelerde bu gibi emvale taallübedenler [zorla el koyanlar] için birer mebde [kaynak] olur. Ondan sonra yapılan muamelâtta muvazaa lâzım gelmez. Tasfiye Kanunu bunu temin eder. Düşman çekildikten sonraki zamana ait tabii muvazaaya ihtiyaç yoktur. Fabrika ve değirmenler için İktisat Vekâleti icap eden hususâtı alacaktır. Kurtarılan mahallere gönderdiğimiz memurların yolladığı raporlarla durumun ne olduğu görülecektir. Buralarda hükümetin sadece mali değil, idari, iskân ve işe vazifeleri vardır.⁸⁹

Vekilin bahsettiği bilindiği adıyla kısaca Tasfiye Kanunu, mülkiyetin Türkleştirilmesi sisteminin temel kanunudur. Bu 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu, 15 Nisan 1923 tarih ve 333 sayılı kanunla yeniden yapılandırıldı.

İzmir işgalden kurtarıldıktan sonra resmen vurgun yaşandığı, Büyük Millet Meclisi'nde Kütahya Mebusu Ragıb'ın gündeme getirmesiyle 25 Kasım 1922'de müzakere edildi.⁹⁰ Sadece vurgun değil yangın da tartışıldı. Çünkü yangın, vurgunun bir tür maskesiydi. Maliye Vekili Hasan Fehmi, zararın 300 milyon altın lira olduğunu ve 20 bin hanenin yandığını⁹¹ söyledi. Böylesine yağmanın olduğu dönemde, mülkiyetin Türkleştirilmesinin İttihatçı temel kanunu Tasfiye Kanunu'nun yeniden yürürlükte olmasıyla, 'öteki'nin malının tasfiyesi için geniş çaplı bir harekât başlatıldı.

İzmir Harp Ganimet Komisyonu

Maliye Vekilinin kurtarılan bölgelerle ilgili bu anlatımına uygun yerelde teşkilat kurulmaya başlandı. Bunun önemli bir örneği İzmir'de kurulan 'Harp Ganimetleri Komisyonu'dur. Kurtarılan bölgedeki yağma Büyük Millet Meclisinde müzakere edildi, her şey biliniyor.

İşgalden sonra İzmir'de nasıl bir teşkilat kurulduğunun kaydı İzmir Ticaret Odası evrakı arasında yer aldı. Aslında bu teşkilatın adı bile, yağmanın niye olup olmadığını izah etmek açısından yeterlidir. İzmir'de 'Harp Ganimetleri Komisyonu' kuruldu ve faaliyet gösterdi. Komisyon, 9 Eylül 1922'de işgalden kurtarılan İzmir'de 1923 yılı başında dahi halen faaliyettedir.

İzmir Ticaret Odası Meclisi'nin 30 Ocak 1923 tarihinde yapılan 13'üncü oturumdaoybirliğiyle aldığı karar, "Ganâim-i Harbiye Komisyonu [Harp Ganimetleri Komisyonu] tarafından mevrûd [gelen] tezkere mucibince talep olunan eşhâs hakkında tahkikat icrâsına" dairdir. Bu kararın özet olarak aktarımı da,

yürürlükte kaldı. İzmir işgalden kurtarıldıktan sonra İttihatçı tasfiye sistemini icrası, Türk Kurtuluş Savaşının niteliğini anlamamız açısından önemli bir kaninedir. (Nevzat Onaran, *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930)*, *Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-II*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013, sf. 152-182.)

89 TBMM ZC. I/23-20.9.1338 (1922), sf. 116-117.

90 TBMM ZC. I/25-25.11.1338 (1922), sf. 65-81; TBMM GCZ. 3-29.11.1338, sf. 1131-1143.

91 İzmir'deki yangın ve vurgun için bakınız: Lozan-4, sf. 151-157; Lozan-7, sf. 95-96; Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, 1. baskı, Ankara-1974, sf. 285, 308-309; Nevzat Onaran, *age*, sf. 106-123.

“Savaş Ganimetleri Komisyonundan gelen tezkerede ismi geçenlerin araştırılması” kararı şeklinde yapıldı.⁹²

Ganimetin anlamı, savaşta düşmandan zorla ele geçen mallar olduğuna göre, böylece komisyonun faaliyet alanı netleşiyor. İzmir’de Yunan ordusunun geride bıraktığı pek de mal kalamayacağına göre, komisyon esas olarak, 9 Eylül 1922 sonrası Ege’yi terk eden veya etmek zorunda kalan Rumların ve diğer ‘öteki’lerin mallarıyla ilgili faaliyet göstermiş olmalıdır. Harp Ganimetleri Komisyonu, İzmir Ticaret Odası’na gönderdiği evrakta ismini yazdığı kişilerin ekonomik durumu hakkında araştırma yapılmasını istedi. Yağmanın yaşandığı böylesi bir dönemde, odanın yapacağı araştırmanın konusu da, doğrudan metrûk emvâlle ilgili olmak zorundadır.

Mübadele Antlaşmasının 1923 Ocak sonunda imzalandığı ve İzmir’in işgalden kurtarıldığı 9 Eylül 1922’den itibaren yüz binlerce Rum’un kovalandığı ve gittiği hatırlanacak olursa, bu komisyon özelinde anlaşılan o ki, Ege’de yağmanın merkezi bir faaliyet olarak sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır.

İzmir’den başka diğer şehirlerde bu tür komisyon kuruldu mu? Kurulan bu komisyonlar ne yaptı ve ne kadar mülke el koydu veya denetimine aldı? Benzer sorulara yanıt bulmak yağma hakkında yeterince bilgilendirici olacaktır.

4.2- DEVLET ‘ALDI’ VE ‘VERDİ’

Türk milliyetçiliği ekonomi politikğinde, milleten Türk ve dinen Sünni İslâm olmayanın kitlesel mülksüzleştirilmesinin bilinen beş aşamasından bahsedebiliriz. 20’nci yüzyılda, 1913 yılından itibaren devlet aygıtına sahip olmanın imkânıyla beş aşama birbirini takip ede geldi. Türk-Sünni İslâm hâkimiyetinin ekonomi politikği, 1910’lardan itibaren Osmanlı’nın ve Cumhuriyet’in politikğiydi. Bu anlamda İttihatçı-Kemalist tasfiye sisteminde devletin tüm imkânı Meclisi, hükümeti, askeri, polisi vesaire tüm kurum ve kuralları kullanıldı. Anadolu’nun kadim iki halkı Ermeni ve Rum milleti 1914-1923 sürecinde tasfiye edildi. Önce sahipsiz bıraktırılan mal-mülk, sonra yağmalandı, ardından tapulandı.

Birinci kitlesel mülksüzleştirilenler, 1913 sonu 1914 yılı ilk yarısında İttihatçı hükümetin merkezi faaliyetiyle Trakya ve Ege kıyısından Yunanistan’a kovulan ve boykot edilen Rumlardı. Rumların yerine yurduna, Makedonya sorununun Balkan savaşıyla sonlandırılması ardından Anadolu’ya gelen İslâm muhacirler iskân edildi. Ayrıca bu dönemde Rum işyerlerinden alış-veriş yapılmadı, boykot edildi. 1894-1895 Abdülhamid alaylarının Ermenileri katli sonrasında, İttihat ve Terakki hükümeti döneminde ilk kitlesel mülksüzleştirilenler, kovulan ve boykot edilen Rumlar’dı.⁹³

92 İzmir Ticaret Odası, *Medis Karar Defteri I-II, 1922-1930*, Hazırlayan: Dr. Fikret Yılmaz, İzmir Ticaret Odası, Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları-5, İzmir-2008, sf. 28, 68.

93 Y. Doğan Çetinkaya, *Osmanlı’yı Müslümanlaştırmak (1909-1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul-2015.

Aydın Mebusu Emmanuil Emmanuilidis, o dönemi anlattığı kitabında, İslâm muhaciri iskânının aslında bahane olduğunu ve Osmanlı'nın Rum tebaasının hedef alındığını belirterek, Rumlara yönelik boykot için camilerde, derneklerde ve gazetelerde ilân verildiğini, hiçbir İslâm'ın Rum'la alışveriş yapmasına müsaade edilmediğini ve Ermeniler ile Musevilerin de aynı muameleye tâbi tutulduğunu yazdı.⁹⁴ 1914 boykotu, kent ve kasabalarda vali ile devletin diğer idarecilerinin yönettiği ticari bir ambargoydu ve zamanla yaygınlaştırıldı.⁹⁵ Emmanuil Emmanuilidis, Trakya ve Ege'de Rumların kovulması ve malına el konulmasını, bölgenin Türkleştirilmesi için atılan ilk etkin adım olarak değerlendirdi.⁹⁶

Dahiliye Vekili Talât, Meclisi Mebusan'da neredeyse Rumlara yönelik boykottan hiç haberi yokmuş tavrında, kabul etmeyecektir.⁹⁷ Talât boykotu yalanlar havasında olursa da, İzmir'de görevlendirdiği Teşkilât-ı Mahsûsa'dan Eşref Kuşçubaşı, İttihat ve Terakki'nin İzmir'deki Kâtibi Mesulü Celâl [Bayar] ve İzmir Valisi Rahmi, Rumları kovmanın ve boykot etmenin sahadaki eylemcisiydi. Bunun bir İttihatçı hükümet faaliyeti olduğunu yazan ve anlatan sahadaki elemanlardan Celâl [Bayar] idi.⁹⁸

Özetle, Trakya ve Ege sahilinde Rumları Yunanistan'a kaçırtma, yani İttihatçıların ifadesiyle 'temizlik' harekâtı, İttihat ve Terakki'nin ve Teşkilât-ı Mahsûsa'nın ve İttihatçı hükümetin organik ilişkisiyle ortak bir faaliyetiydi. Rumlar el konulan mülklerine bir daha sahip olamadı. Mübadele Antlaşması, meseleyi kapatmanın aracı olarak imzalandı.

İkinci kitlesel mülksüzleştirilenler, 1915'te sürülen ve malı-mülkü sahipsiz bırakılan Ermenilerdi. 1870 sonrasında da Ermeniler, belli vilayetlerde ve özellikle kırdaki mülksüzleştirilmişlerdi. Elbette diğer milletten insanlar da dönemsel bu politikanın kurbanıydı, en kitlesel mağdur olanı Ermenilerdi. 1915'te İttihatçı hükümet, Almanya'nın ittifak gücü olarak sadece harici harbin değil, aynı zamanda *devletin dâhili harbinin* de tarafıydı. Dâhili harp, harici harp gibi değildi ve bir cephe savaşı yoktu, devletin elindeki tüm gücüyle kendi insanının ve vatandaşının can ve mal güvenliğini imha etmesiydi. Ermenilerin can güvenliği, 27 Mayıs 1915 tarihli Sürgün Kanunu'yla ve mal güvenliği de 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'yla imha edildi. Sürülen Ermeniler ve diğer milletten insanların malı ve mülküne resmi ifadeyle devlet adına el kondu, aslında gasp edildi ve ardından yağmalandı.

sf. 167- 226. Boykot hakkında Osmanlı Meclisi Mebusan'da Aydın Mebusu Emmanuil Emmanuilidis'in gayretleriyle yapılan müzakere için bakınız: *MMZC*, devre: 3, içtimai sene: 1, cilt: 1, 23 Haziran 1330 (6 Temmuz 1914), sf. 606-614.

94 Emmanuil Emmanuilidis, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yılları*, Türkçesi: Niko Çanakçıoğlu, Belge Yayınları, İstanbul-2014, sf. 79-81.

95 Alexander Papadopoulos, *Resmi Belgelerle Avrupa Savaşından Önce Türkî yeli Rumlar Üzerindeki Zulüm, Pontus Tragedisi (1914-1922), Kara Kitap*, Çeviren: Atilla Tuygan, Anais Martin, Adnan Köymen, Pencere Yayınları, İstanbul-2013, sf. 96-98.

96 Emmanuil Emmanuilidis, *age*, sf. 152.

97 *MMZC*, devre: 3, içtimai sene: 1, cilt:1, 23 Haziran 1330, sf. 612-613.

98 Celâl Bayar, *Ben De Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş*, cilt: 5, Sabah Gazetesi Kitapları, İstanbul-1997, sf. 116-124.

Üçüncü kitlesel mülksüzleştirilenler, 1920'lerde resmi olarak 'fırar ve tagayyüb' yani 'kaçtı ve kayıp' oldu denilenlerdi. 1923'de Mübadele Antlaşmasıyla Anadolu'dan 112 bin Rum gitti, ama Rum mübadil toplamıysa 1,2 milyondur.⁹⁹ Bu, antlaşma öncesinde Rumların Anadolu'dan temizlendiğini ortaya koymaktadır. Anadolu'dan kovalanan veya kaçan Rum nüfusu, Karadeniz Pontosluları dâhil tahminen 700-900 bin civarındaydı. Türk Kurtuluş Savaşı sonrasında yürürlüğe konulan 15 Nisan 1923 tarih ve 333 sayılı kanunla, fırar etmiş veya tagayyüb olmuş yani kaçmış veya kaybolmuş gerekçesiyle, sahipsiz nitelendirilen mülklere el kondu. 8 Kasım 1988'de yürürlükten kaldırılan 333 sayılı kanun¹⁰⁰ icra edildiği dönemde, mülksüzleştirmenin temel kanunuydu. Mevcut Mübadele Antlaşmasıyla da Rumların Anadolu'dan kovulması veya kaçmak zorunda kalması sorunu kapatıldı. Antlaşmayla mübadele kapsamı dışında tutulan İstanbul, İmroz ve Bozcaada Rumları da, 1960'lardan sonra tasfiye edildi. Ayrıca 1920'lerde Rumların yanı sıra Mezopotamya'nın kadim Hristiyan milleti *Nasturiler* de kitlesel olarak mülksüzleştirildi. 1924 Nasturiler, askeri harekâtle¹⁰¹ binlerce yıllık yurdundan kovuldu.

Dördüncü kitlesel mülksüzleştirme, 1934'te Trakya Yahudilerin yerinden-yurdundan kaçırılmasıyla gerçekleşti. Türkiye'ye gelecek Türk-İslâm muhacirlerine mevcut sahalara ilaveten daha fazla iskân yeri açmak için Trakya Yahudileri merkezi bir planla saldırının ardından evini-barkını bırakıp kaçmak zorunda kaldı. Bu, ne tesadüf ki 2510 sayılı İskân Kanunu Meclis'te kabul edildiği ve yürürlüğe girdiği¹⁰² dönemde oldu. Yahudilere yönelik saldırılar 1934 yılının Haziran ayı sonu Temmuz ayı başında yoğunlaştı. Çanakkale, Edirne, Gelibolu, Uzunköprü ve Lüleburgaz'dan Yahudiler can güvenliği kaygısıyla İstanbul'a sığındı.¹⁰³ 20 bin Trakyalı Yahudi'nin yarısı İstanbul'a geldi ve bir kısmı geriye döndü.¹⁰⁴ Böylesine can ve mal güvenliğinin riskinin yaşandığı günlerde Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, ötekileştirmeye, hatta hedef göstermeye devam etti ve Türkiye'de *yerli ve yabancı* herkesin kanunların himayesinde olduğunu ifade ederken¹⁰⁵ bile, Yahudilerin yabancı yani öteki olduğunu

99 Nüfus İşleri-1933, Hülâsa, sf. 1 ve Rapor içinde İlişik sayı 8: Vilâyet dahilinde mübadeleye tâbi el-yevm mevcut Rum miktarı, sf. 1-2, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4. Başvekil İsmet'in açıklaması, TBMM ZC. II(1/26-19.3.1931, sf. 60-67 vezabıtsınundaki 92 no'lu raporda sf. 4, 9.

100 *Bununla ilgili olarak bakınız:* Taner Akçam-Ümit Kurt, *Kanunların Ruhu, Emval-i Metruke Kanunlarında Soykırımın İzini Sürmek*, İletişim Yayınları, İstanbul-2012; Nevzat Onaran, *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930)*, *Emval-i Metrukenin Tasfiyesi-II*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013.

101 Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Resmi Yayınları Seri No: 8, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1972, sf. 25-36.

102 14.6.1934 tarih ve 2510 sayılı İskân Kanunu, *Resmî Gazete*, 21.6.1934, sayı: 2733, sf. 4003-4009.

103 Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, İletişim Yayınları, 2. baskı, İstanbul-1998, sf. 100-130; Rifat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, 5. baskı, İstanbul-2001, sf. 243-258; *Cumhuriyet*, 6-9 Temmuz 1934, sf. 1 ve devamı; *Cumhuriyet*, 11.7.1934, sf. 1 ve 6; *Cumhuriyet*, 12.7.1934, sf. 3; *Cumhuriyet*, 15.7.1934, sf. 1 ve 4.

104 Avner Levi, *1934 Trakya Yahudileri Olayı: Alınmayan Ders, Tarih ve Toplum*, Temmuz 1996, sayı: 151, s. 10.

105 *Cumhuriyet*, 7.7.1934, sf. 1 ve 4.

söylemekten geri kalmadı. Can ve mal güvenliği imha edilen sadece Trakya Yahudileri değil, tüm Yahudiler ve 'öteki' kapsamındaki herkes tedirginliği yaşadı. Zorla yerini ve yurdunu terk eden Trakya Yahudilerinin geride kalan malı-mülkü yağmadan talana ve biran önce elden çıkarıp satmaya kadar birçok işlemle transferi gerçekleştirildi.

Beşinci kitlesel mülksüzleştirme politikası, 1960'larda yoğunlaştı. Bunun ikili yönü vardı. Biri İstanbul'dan kovulan Rumların ve diğeri de Ermeni, Rum, Musevi ve diğer Hristiyan milletlerin vakıf mallarına el konmasıydı. Ayrıca Anadolu'da kalan tek-tük Hristiyanlar ile Süryaniler de hedefti. Elbette 1920'lerden 1960'lara mülksüzleştirmeye devam edildi, kitlesel uygulaması üzerinde durdum. Hiç kuşkusuz, örneğin 1942'de Varlık Vergisi imhası ve 6-7 Eylül 1955 yağmasında da mülkünü kaybeden Hristiyan ve Museviler oldu.

Türkiye'nin, Yunanistan ile imzaladığı 30 Ekim 1930 tarihli İkamet, Ticaret ve Seyrisefâin Antlaşması'nı Türkiye'nin 16 Mart 1964'te tek taraflı feshetmesiyle İstanbul Rumları sınır dışı edildi. Antlaşmayla, her iki ülke vatandaşına diğer ülkede yerleşme ve ev sahibi ülke vatandaşlarıyla aynı haklardan yararlanma olanağı tanınmıştı. Fesihle Türkiye'de ikamet eden Yunan pasaportu taşıyan Rumların vizesi uzatılmadı ve mecburen Türkiye'yi terk etmeleri istendi. Bunların İstanbul Rumlarıyla kurduğu aile ilişkisi ve fiilen baskı sonucunda, TC uyuşundaki Rumlar gitmek zorunda kaldı. 2 Kasım 1964 tarih ve 6/8301 sayılı gizli kararnameyle Yunanistan uyuşundaki bu kişilerin Türkiye'deki gayrimenkulleri üzerinde her türlü tasarrufları durduruldu ve bunlardan sağlanan geliri bloke edildi.¹⁰⁶ Böylece Rumlar bir kez daha kitlesel mülksüzleştirildi.

İstanbul Rumlarının bu şekilde fiilen kovulmasının ardından MGK planı olarak İmroz ve Bozcaada'nın Türkleştirilmesi programı¹⁰⁷ devreye kondu; cezaevi açıldı, önemli miktarda tarımsal arazi kamulaştırıldı ve Anadolu bazı yerlerinden getirilenler iskân edildi. Böylece İmroz ve Bozcaada Rumları da yerini-yurdunu terk etti. Rumlar 1915-1925 döneminde Anadolu'dan ve 1964 sonrasında da İstanbul'dan ve İmroz'dan temizlendi.

Mülksüzleştirmenin Anadolu ayağı da vardı. Anadolu'da tek-tük kasabalar da yaşıyor durumda olan Hristiyanların yani Ermeniler, Süryaniler, kadastro vesaire devletin icraatına ya da tasarrufuna vaktinde itiraz edemez konumu sonucunda, malıyla ve mülküyle ilgilenemez duruma getirildi. 1970'ler sonrasında Hristiyan ve Musevi milletinin vakıf mallarına el kondu.

106 Editör: Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, 1919-1980*, cilt: 1, 4. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2002, sf. 732-733; Samim Akgönül, *Türkiye Rumları Ulus-Devlet Çağında Küraselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci*, Çeviren: Ceylan Gürman, İletişim Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul-2007, 88; Hülya Demir-Rıdvan Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, Belge Yayınları, 4. baskı, İstanbul-1999, sf. 39-40.

107 İHD İstanbul Şubesi İrkçılık ve Ayrımcılığa Karşı Komisyon'un 6.9.2014'teki toplantısında Avukat Erhan Pekçe, çok gizli ibaresini taşıyan 'Polat YÜ, J. Per. Önyüzbaşı Raporu'nu açıkladı.

Mülksüzleştirmenin bu *beş* aşamasıyla, yüz binlerce mülkün transferi sağlandı. İttihatçı-Kemalist tasfiye sistemi şöyle işletildi: 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu ve 15 Nisan 1923 tarih ve 333 sayılı kanunla yeniden düzenlendi ve bununla, sahipsiz olduğu kabul edilen özel/vakıf mülklerine devlet adına el kondu/kaydedildi. Ardından yağmalandı, dağıtıldı, satıldı veya hibe edildi. Tapu kayıtlarına rağmen, bu mülkler yeni sahiplerine tapulandırıldı.

Hristiyanlar için oluşturulan ekonomi politik, *İslâm dininden Kürtlerin Türkleştirilmesinde* aynen geçerli değildi. 1920'lerin yarısından beri Kürtler, askeri politikalarla imhanın ve asimilasyonun hedefindedir. 1930'larda Ağrı'da, 1938'de Dersim'de ve 1990'lardan beri süren savaşta, binlercesi öldü ve binlercesi sürüldü veya kaçmak zorunda kaldı.

Kürtlerin mülksüzleştirilmesi ve mülklerin transferi, Ermeni ve Rumların tasfiyesinden farklılık içeriyordu. Bir Ermeni ve Rum'un, mülkiyle kopartılan ilişkisinin yeniden kurulması çok çok istisnalar dışında imkânsızken, aynı durum Kürtler için geçerli değildir. Kürtler sürüldüğünde iskân edildiği yerde kalan mülküne karşılık mülk verilmesi ya da sürgünden döndüğünde mülkü alması gibi uygulama, çok çok istisna dışında Ermeni ve Rum için geçerli değildi. Sürülen veya kaçan Kürt'ün mülkü, devletin el koymasının yanı sıra aynı aşiretten birilerine transferi ya da devletle işbirliği yapan bir başka aşiret ferdinin yani Kürt'ün el koyması, bir tür *iç transferdi*. Elbette uzun vadede Türkleşmenin, mülkü de kapsayacak şekilde yaşanması kaçınılmazdı. Kürt'ün Türkleşmesine bağlı olarak mülkiyeti de tasfiyesi edilmiş olacaktı.

Hristiyan ve İslâm milletleri Türk milliyetçiliğinin ekonomi politığın hedefinde olsa da, temel ayrıntı şuydu: Hristiyan Ermeni ve Rum milletler, kitlesel olarak mülksüzleştirilirken, İslâm Kürt milleti istisnai durumlar hariç esas olarak kitlesel mülksüzleştirilmedi.

Türkiye Cumhuriyetinin emniyetini ihlal ettiği ve vatani parçalamakla suçlanan Diyarbakırlı Cemil Paşa oğulları Ekrem, Bedri, Mehmet ve Kadri, Türkiye'de bulunan emvâliyle ilgili haciz kararı¹⁰⁸ bir tasfiye işlemidir. Zamanla

108 *Diyarbakir Cumhuriyet Müddei Umumiliğinin ilanı aynen:* "Türkiye Cumhuriyetinin emniyeti dahilyesini ihlal ve eczayı vatanın [vatanın parçası] cenebi devlet idaresine geçmesine teşebbüs ve bu maksat için teşekkül eden fesat cemiyetlerle teşriki mesai etmek suçile maznun [sanık] Diyarbakırlı Cemil Paşaoğulları Ekrem, Bedri, Mehmet ve Kadri haklarında memuriyetimizce hukukî amme davası açıldığı ve maznunlara isnat edilen bu suçlardan dolayı ikinci İstinat dairesinden giyabı tevkif kararı verildiği ve ancak maznunların ıfırarı ve hududu millî haricinde bulunduklarından tahkikatın muvakkaten tatiline karar verilmiş olduğundan merkurumunun emvalinin haczi için evrakı dava Diyarbakir Asliye Ceza Mahkemesine tevdi kılınarak maznunların isnat olunah efali mezkûreye mücaheretlerini müeyyir kuvvetli şüphe ve delil bulunduğu cihetle haklarında giyabı tevkif kararı verilmiş olduğundan Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununun 283 üncü maddesi mucibince merkurumun [adı geçen] Ekrem, Kadri, Bedri ve Mehmet Beylerin Türkiye'de bulunan emvalinin hazine ve haciz kararını Resmi Gazete ve Diyarbakirde münteşir gazete ile ilânına ve bu kararın Resmi Gazete ile nesri tarihinden itibaren maznunların ölümüne bağlı tasarruflardan maada tasarruflarda bulunmayacaklarına ve haciz kararının ilânile beraber emvalini idare edecek Diyarbakirdeki vesayet dairesine ve gayri menkul emvaline haciz işareti konulmak üzere tapu ve vergi dairelerine tebligat icrasına mezkûr mah-

herhangi bir vergi ödemenin yapılmaması vesaire gibi idari bir faaliyet gerekçeyle el koymanın hukuki alt yapısı yaratılmış olmaktadır. Sınırlı sayıda kişinin mülküne yönelik el koymada böyle bir yol izlenirken, Ermeniler ve Rumlar kitlesel olarak mülksüzleştirildiği için ayrı bir yöntem izlenmiştir. Sonuç itibariyle Cemil Paşa oğullarının mülküyle bir daha sahiplik ilişkisi kurması engellenmiş ve bir başkayerden mülk verilmediği için yapılan bir tasfiye faaliyetidir. 1925'te Şeyh Said Hareketi ardından belli yerlerde ve 1930'larda Ağrı'da böylesi bir durum yaşanmış olabilir.

Mülkiyetin Türkleştirilmesinde, mülke el koyma, dağıtma-satma ve tapulama sisteminin oluşturulması, Cumhuriyet ilânı sonrasında çıkarılan kanunlarla sağlandı. Bu anlamda vesaire sayılan 'inkılap'lardan en önemlisi, mülkiyetin ve dolayısıyla ekonominin ve istihdamın Türkleştirilmesiyle ilgili icraatıydı.

Cumhuriyet ilân tarihi 29 Ekim 1923, amma aslında öncesi vardır, 1914-1915'ler dikkate alınmalıdır. İdari açıdan, bu mülklere 'el koyan' da 'satan' ya da 'bu senin' diye 'dağtan' ve sonunda tüm işlemi onaylayan da devletti. Devlette, 1920 öncesinde Osmanlı, bu tarihten sonra demokrasiziz Cumhuriyet'ti!

4.2.1- ERMENİ VE RUM MALI

Milletten Türk ve dinen Sünni İslâm olmayanının demografik ve ekonomik yapıdan tasfiyesi ekonomi politikasıyla, Anadolu'nun kadim iki halkı Ermeni ve Rumlar toprağında yaşayamaz duruma getirildi. Bunların mülkleri de yağmalandı, dağıtıldı ve satıldı.

Ermeni ve Rumların tasarruf yetkisi elinden alınan mülklere Osmanlı ve Cumhuriyet sisteminde *emvâl-i metrûke* denildi. Oysa emvâl-i metrûke, sahibi bilinmeyen maldı, ama mülkiyetin Türkleştirilmesinin öznesi olan devletin el koyduğu mülklerin sahibi biliniyordu ve bu ilişki, tüm mevzuatta da aynen yer aldı. Özellikle 1923 sonrasında 333 sayılı kanunla¹⁰⁹ devlet, neredeyse sahibinin başında olmadığı her mülke el koydu.

Hazinenin kitlesel olarak mülklere el koyması 1915 sonrasında yoğunlaştı ve Türk Kurtuluş Savaşında ve sonrasında buna devam edildi. Dahiliye Vekâleti tamimiyle, bu şekilde Hazine'nin eline geçen mülkün bir cetvelinin hazırlanması talep edildi. 1929 yılında emvâl-i metrûkenin belirlenmesiyle ilgili birkaç ay arayla üç tane tamim yayımlandı. Listesi çıkarılması istenilen mülkler devlet elindeki Ermeni ve Rumlara aitti.

kecece 2.10.1930 tarihinde karar verilmiş olduğu ilân olunur." (Resmî Gazete, 16.10.1930, sayı: 1623, sf. 9426.)

109 15 Nisan 1923 tarih ve 333 sayılı kanun için bakınız: Taner Akçam-Ümit Kurt, *Kanunların Rubu, Emval-i Metrûke Kanunlarında Soykırımın İzini Sürmek*, İletişim Yayınları, İstanbul-2012, sf. 97-101; Nevzat Onaran, *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930)*, *Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-II*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013, sf. 164-180.

İlki, 1929 Nisan ayında idi. Dahiliye Vekâleti, Hazine elindeki emvâl-i metrûkenin listesinin yanı sıra, mübadillere verilen emvâl hakkında liste hazırlanmasını istedi.¹¹⁰

Ayrıca Dahiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti Umumiyesinin 10 Haziran 1929 tarihli tamiminde de Maliye'ye devredilen emvâlin kimlerden metrûk olduğu açıktan yazıldı ve bunun listesini hazırlanması emredildi. Bunlar 1915 sonrasında devletin ekonomi politikası olarak kitlesel mülksüzleştirmeye tabii tutulan Ermeni ve Rumlardı. Bu dönemde Ermeniler değişik haberlerle¹¹¹ de gündeme geldi.

İskân Müdüriyeti Umumiyesi tamiminde, "1341 [1925] senesi bidayetinden itibaren seneyi haliyle Temmuz nihayetine [1 Mart 1925-31 Temmuz 1929 dönemine] kadar Maliye emrine terk edilmiş ve edilecek olan Rum ve Ermenilerden metrûk emvâli menkulenin nevi ve miktarıyla satış bedellerinin bilinmesi lüzum görülmüş ve bu maksadı teminen tertip edilen cervelden kıtası leffen [birlikte] gönderilmiştir" denildi.

Dahiliye Vekâleti, 1 Mart 1925-31 Temmuz 1929 tarihleri arasında özellikle 333 sayılı ve diğer kanunlarla Maliye'ye devredilen ve devredilecek olan Ermeni ve Rum malların listesinin hazırlanıp gönderilmesini emretti. 11 maddelik tamimde, Maliye emrine terk edilen bütün Rum ile Ermeni gayrimenkulü, satılanların bedeli, satış toplamı ve niye satılmadıkları hakkında toplanan bilginin 1929 Temmuz ayı sonuna kadar gönderilmesi ve göndermeyenin cezalandırılacağı belirtildi.¹¹² Tamimden birkaç ay sonrasında da benzer talepte bulunulmuştur. Dahiliye Vekâleti 11.8.1929 tarihli tamimiyle, "Rumlardan metrûk emvali gayri menkuleden teffiz ve tahsis harici kalan [dağıtılmamış ve dağıtılması-satılması için listelenmemiş]" ve gelecekte teffiz edilmeyecek [dağıtılmayacak] ve ilânla sahibi ortaya çıkmayan emvalin deftere yazılmasını ve gönderilmesini emretti.¹¹³

Devlet, el koyduğu mülkleri nüfusun iskânında değerlendirdi. Satılan, dağıtılan veya hibe edilen ya da mübadillere bıraktığı mülküyle ilgili elindeki evraka göre dağıtılan mülklerin sahipliğinden bahsedilirken, Ermeni ve Rum milletine ait olduğu hep vurgulandı. Nitekim mübadele işlemlerini bitirmek amacıyla

110 Dahiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti Umumiyesinin [tarih yok] 77384 sayılı tamimi, *İdare*, Nisan 1929, sayı: 13, sf. 503-505.

111 Pasaportla gitmiş olup avdet edenlerin malı emvâl-i metrûke sayılmayacak. Fakat avdet etmeyenler emvali ise metruk sayılacak ve devlet el koyacaktır. (*Cumhuriyet*, 14.12.1928, sf. 3.); *Yeni Adana* gazetesinden şark vilâyetlerimizde bulunan Ermenilerin kendi arzularile hududu millî haricine kafiye halinde gitmekte oldukları haber verilmektedir. (*Cumhuriyet*, 12.11.1929, sf. 2.); Ermeni firarilerden Tahtaburunyan'dan metruk iken Selânik muhacirlerinden İbrahim Beye verilmiş, ondan da 'Şark Hali' şirketine kirayla verilmiş evin duvarından boş kasa çıktı. Emlaki Metruke İdaresi kasanın boş olmadığını zannederek polisin soruşturma yapmasını istemektedir. (*Cumhuriyet*, 18.12.1929, sf. 2.)

112 Dahiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti Umumiyesi 10.6.1929 tarih ve 78914 sayılı tamimi, *İdare*, Haziran 1929, sayı: 15, sf. 841-843.

113 Dahiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti Umumiyesi 11.8.1929 tarih ve 80457 sayılı tamimi, *İdare*, Ağustos 1929, sayı: 17, sf. 1031.

hazırlanan kanun teklifi gerekçesinde de, mübadillerin, gayrimübadillerin, istilâzedelerin ve harikzedelerin iskân edileceği mülklerin Rum ve mütegayyip eşhas yani Ermenilerden metrûk¹¹⁴ olduğu belirtildi.

Cumhuriyet gazetesinin 11.2.1931 tarihli nüshasındaki bir haberine göre de, emvâl-i metrûkeye giren mülkün kapsamı genişletildi. İstiklal harbinde memleket dâhilinde bir şchirden diğer bir şehre giden Rum ve Ermenilerin emlâkinin, metrûk emlâk olarak değerlendirileceği ifade edildi.¹¹⁵

Türk Kurtuluş Savaşı 1923 başında bittiğine göre 8-9 yıl sonra TC vatandaşı Ermeni ve Rum'a, "istiklal harbinde şu vilâyetten, diğerine gitmişsin malına el koyuyorum" demek, resmen gasptı. Zaten 333 sayılı kanununun 6'ncı maddesiyle, sahibi başında olmayan her mülke el konmuştu. Haberden anlaşılan 1931'de yeniden el koyma harekâtına başlandığıdır.

Emvâl-i metrûkeyle ilgili bu tür faaliyetin yoğunlaştırıldığı dönemde Emvâl-i Metrûke Müdüriyeti lağvedildiği için tüm dosyalar Defterdarlığa teslim edildi.¹¹⁶ Defterdarlık aldığı dosyalar üzerinde yaptığı çalışmayı tamamlamasının ardından, Emlaki Milliye İdaresine merbut emlaki milliye ve metrûkeye ait defterleri, bulundukları mıntıkaların Mal Müdürlüklerine devretti. Böylece mülkün idaresinin *Mal Müdürlükleri tarafından yapılması* sağlandı.¹¹⁷

Bu mülklerin dağıtımından satımına ve tapulanmasına yönelik kanunların çıkarıldığı bir dönemde, bir yandan da miktarının belirlenmesiyle ilgili çalışmalara devam edildi. Böylece devletin elindeki emvâl-i metrûkenin ne kadar olduğunun belirlenmesi hedeflendi. Mülklerle ilgili bilgi devletin elinde, yeter ki açıklanmak istensin.

Metrûk sahibi biliniyor

Sihhat ve İçtimâî Muavenet Vekâletinden vilâyetlere gönderilen 16.4.1937 tarihli tamimde, muhacirlerin sorunlarını çözme önerileri sıralandı. Genelge ekinde doldurulması istenilen iki belge:

1. Nüfus Sicilinin Sayısı: Adı, soyadı, doğum tarihi vesaire soruların cevaplanması istendi.
2. Muhacirlere Mahsus Fiştir.

Fişin '*tahsis edilecek mallarınıncısı*' başlığı altında '*Mevkii, Numarası, Tapu-da yazılı 331 [1915] kıymeti, Vergide yazılı 331 kıymeti, Halihazır rayiç kıymeti,*

¹¹⁴ Başvekil İsmet'in Meclise gönderdiği Mübadele ve Tefiz İşlerinin Kat'i Tasfiyesi ve İntacı Hakkında Kanun teklifinin gerekçesi, *TBMMZC*, III/26-19.3.1931, zabıt sonundaki 92 no'lu raporda sf. 4. Bu teklif, 19.3.1931 tarih ve 1771 no'lu kanun (*DÜSTUR*, 3. tertip, cilt: 12, Ankara-1931, sf. 222-227.) olarak kabul edildi.

¹¹⁵ *Cumhuriyet*, 11.2.1931, sf. 3.

¹¹⁶ *Cumhuriyet*, 2.3.1931, sf. 2.

¹¹⁷ *Cumhuriyet*, 12.1.1932, sf. 2.

Bu mallar kimlerden metrûkdür, Hazine namına müseccel [deftere kayıt edilmiş] midir? gibi soruların cevaplanması istendi.¹¹⁸

Tamimin bu 'Muhacirlere Mahsus Fiştir'de istenen bilgiler (*Belge 5- 1937'de 'Muhacirlere Mahsus Fiştir'le kayıt*) çok önemlidir. 1937 Temmuz itibariyle fişi incelendiğimizde üç sonucu çıkarmamız mümkün olabilecektir:

1. Değer olarak 1331 [1915] kıymeti dikkate alınıyor.
2. Malların kimden metrûk olduğu soruluyor.
3. Hazine namına kaydının yapılıp yapılmadığı soruluyor.

Cevap alınmak istenilen sorunun ortaya koyduğu gerçek şudur: Demek ki emvâlin kimden metrûk olduğunun bilgisini de ilgili birimlerden öğrenmek mümkündür.

Emvâlin sahibini içeren bilginin kaydının tutulduğu 1915'te ve 1923'te yeniden kurulan Tasfiye Komisyonu defterlerinin tek sayfası dahi gün yüzüne çıkarılmadı. Bu bize bir şeyi anlatıyor. Burjuva adaletinin klişe '*Adalet Mülkün Temeli*' sözünün gerçekte ne olduğunun da ifadesidir. Yoksa '*Adalet Mülkün Temeli*' değil de, '*Mülk, Adaletin Temeli*' mi? Temeli oluşturan mülk, açığa çıkarsa, 'adalet' kalır mı?

1940'da Hazine'nin 'metrûk'u

Maliye Vekâletinden Mal Müdürlüklerine gönderilen *28.9.1940 tarihli tamimle* Hazine'ye intikal eden emvâl-i metrûkelerle ilgili kapsamlı bir düzenleme yapıldı. Tamimle, 1- Hazine'nin mülkiyetindeki gayrimenkullerin, 2- Hudut itilafıyla ilgili yapılacakların ve 3- Fuzuli işgal edilenlerin tespiti konularına açıklık getirildi. Tamimle, Hazine'ye intikal eden gayrimenkullerin kaynağı ve mülkiyet kaydı bir başkası adına olsa da yine Hazine'nin olduğu belirtildi ve ayrıca Hazine'nin olan bu tür metrûk gayrimenkulün sınırlarının belirlenmesi emredildi.

Tamimde *Hazine uhdesindeki gayrimenkullerin menşei* şöyle sıralandı:

1. Müttegaayyip veya firari [Ermeniler vesaire] şahısların mülkiyetinde iken ilgili mevzuat gereği Hazine'ye intikal etmiş gayrimenkullerdir. İlgili mevzuat olarak gösterilen kanunlar: 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu, 15 Nisan 1923 tarih ve 333 sayılı kanun, [24 Mayıs 1928 tarih] ve 1331 sayılı kanun.
2. Mübadeleye tâbi Rumlardan metrûk olup [Yunanistan'la imzalanan] 10.6.1930 tarihli Ankara Mukavelenesiyle mülkiyeti devlete intikal etmiş gayrimenkullerdir. Ayrıca 1771 sayılı kanunla satış, icar, ecrimisil hasılatı Türk mübadillerinin istihkak bakiyelerine hasredilmek üzere, Maliye Vekâletince tasfiye edilmekte olan gayrimenkuller de, Hazine uhdesindeki gayrimenkullerdendir.

118 16.4.1937 tarih ve 19 sayılı Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinden tamim, *Resmi Gazete*, 22.7.1937, sayı: 3663, sf. 8504. Bu belgeyi, Hrant Dink Vakfı'nın 20-21 Kasım 1915'te Boğaziçi Üniversitesi'nde yaptığı toplantıda sunduğum tebliğimle açıkladım. N.O.

3. Gayrimübadil Türklerin istihkaklarına karşılık tefrik edilmiş [ayrılmış] iken bilâhara 3523 sayılı kanunla mülkiyeti Hazine'ye intikal eden gayrimenkullerle, işgal vesair suretle Hazine'ce temellük edilen [sahip olunan] gayrimenkullerdir.
4. Hazinenin son varis sıfatile iktisab ettiği gayrimenkullerdir.¹¹⁹

Dönemin hukuki tanımlamasına göre, l'inci maddede belirtilen 'mütegayyip ve firari' yani 'kayıp ve kaçak' olanlar, 1915'lerde sürülen Ermeniler ile 1914 kaçırtılan/kovalanan, sürülen ve mübadil Rumlardır. Tamimde mübadil Rumlar denildiği için 'mütegayyip ve firari' ise Ermenilerdir. Buna göre *metrûk gayrimenkul, Rumlara ve Ermenilere* aittir.

Tamimde, Hazine elindeki bu gayrimenkullerin kayıtları hakkında da, özel uyarıda bulunuldu. Mülkiyetin kaydıyla ilgili olarak, "Mütegayyip ve firari şahıslarla [Ermenilerle], mübadil Rumlardan metrûk gayrimenkullerin mülkiyeti, kanun ve ahitnamelerle devlete intikal etmiş bulunduğundan, tapuda bu gibi şahıslar namına müseccel [kütüğe geçirilmiş] gayrimenkullerin kayıtlarının tashihiye lüzum olmaksızın bütün hukuk ve vecaibile Hazinece tasarruf olunur" denildi. Bu hükmün ifadesi şudur:

Tapuda Ermenilere ve Rumlara vesaire adına kayıtlı olsa da bu gayrimenkullere Hazine adına vaziyet edildiği yani el konduğu için, asıl sahibi Hazine'dir. Çünkü l'inci maddede belirtildiği gibi 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu ile 15.4.1923 tarihli ve 333 sayılı ile 24 Mayıs 1928 ve 1331 Sayılı Temlik Kanunu gereği devletlin bu mülklere el koymuştur, bundan dolayı kaydı yapılmasa da Hazine'nindir.

Bu gayrimenkullerin sınırının tespit edilmesiyle ilgili olarak da yapılacaklar şöyle sıralandı, maddeleştirdim:

1. Hazine, firari, mütegayyip veya mübadil Rumların mülkiyetinde olduğu halde tapuda müseccel bulunmayan [kütüğe geçirilmemiş] gayrimenkullere fuzuli müdahale yasaklanmalı ve hududu tespit edilmelidir.
2. Bu gayrimenkulün hududu, eski sahibi, eski vergi kıymeti, bina veya arazi defteriyle, diğer eski kayıtlardan çıkarılmalıdır.
3. Hududu tespit eden evrak, ilgili mevzuat hükümlerine göre bu gayrimenkulü Hazine namına tescil edilmesi için tapuya verilmelidir.
4. Tescili istenilen gayrimenkulün mülkiyetinin Hazine'ye ait olduğu esaslı bir şekilde gösterilmeli, eğer gayrimenkul Ermenilere ya da Rumlara aitse başta Tasfiye Kanunu olmak üzere ilgili mevzuat hükümlerinden bahsedilmelidir.
5. Talep üzerine, tapu dairesince mahallinde yapılacak tetkikatta, Milli Emlak Müdürü veya memuru, Milli Emlak teşkilatı olmayan yerlerde varidat müdür veya memuru mutlaka bulunmalıdır.

119 Maliye Vekâletinden Mal Müdürlüklerine gönderilen 28.9.1940 tarih ve 3245/0-17271/95 sayılı tamim. *Idare*, İkinciyeşrin 1940, sayı: 152, sf. 2308-2310.

6. [2 Haziran 1929 tarih ve] 1515 sayılı [Tapu Kayıtlarından Hukuki Kıymetlerini Kaybetmiş Olanların Tasfiyesine Dair] kanun, esas itibariyle hukuki kıymetlerini kaybetmiş olan tapu kayıtlarının tasfiyesine ait olmakla beraber ve bu kanun gereği yürürlüğe konulan *karamameyle*, tapusuz tasarrufun tescil işlemi de aynı yöntemle tâbi olarak yapılmalıdır.¹²⁰

Tamimin devamı sayfalarında gayrimenkulün hududun tespitinde ve fuzuli işgalcilerin çıkarılmasında yapılacaklar ile defterdarların görevi, muhbirlerle verilecek ikramiyeler hakkındadır.¹²¹

Tamimle, el konulan Ermeni ve Rumlara ait mülklerin Hazine adına tescili yapılmamış halen gerçek sahibi üzerine kayıtlı olsa dahi, yine de Hazine'nin olduğu ifadesiyle, resmen sahibi adına var olan tapu kaydının da geçersiz olduğu ifade edilmiş olunmaktadır. Mübadil Rumların durumu iki ülke arasında antlaşmayla belirlendiğini dikkate aldığımızda, Hazine, Ermenilerin kayıtlı mülklerine 'benimdir' diyerek, el koymaktadır.

1925'te Özel İdaresi'ne devir

1341 [1925] Bütçe kanunun 23'üncü maddesiyle Maliye Vekili, "Tarihi kıymeti olanlar istisna olmak üzere emlakı milliyenin bedeli peşin veya atideki esaslar dairesinde belirlenen talimatnameye göre taksitli satışına" yetkili kılındı.

1925 yılı itibariyle bu bütçe maddesiyle Maliye Vekili, tasarrufundaki ve Emlakı Milliye'den arazi, arsa ve bina satışı ve bunun tahsilini yapmakla görevlendirildi. *1925 yılı bütçesinin 23'üncü maddesinin V fıkrasıyla* da emvâl-i metruk il özel idarelerine devredildi. Madde 23/V'de, "Mübadeleye gayri tabi eşhası hükmiyeden metruk bilcümle emvali gayrimenkule kâffeyi hukuk ve vecaibile bulundukları vilâyetlerin idarei hususiyelerine [İl Özel İdareleri] devredilir" denildi.¹²²

Mübadeleye tâbi olan Rumlardı, gayri tabi olan da Ermeni vesaire milletten insanlardı. Böylece 1925 yılı itibariyle, devletin bir biçimde el koyduğu Ermeni ve diğer milletten insanlara ait gayrimenkullerin bir kısmı İl Öze İdaresine devredildi.

İstanbul'da metruk emlak

İstanbul Rumları mübadeleye tâbi tutulmasa da, İstanbul'da gerek Ermenilerden gerekse Rumlardan metruk veya bir biçimde devletin el koyduğu emlakın kaydı yapılanı ve yapılmayanı tartışması 1930'ların konusuydu.

İstanbul Vali Vekili Fazlı Bey, mübadillere gayrimenkul verilmesiyle ilgili İskân Müdürü'nün bizzat ilgilendiğini ve bir yandan muhacirlere verilen emla-

120 Adı geçen tamim, *İdare*, İkinciteşrin [Kasım] 1940, sayı: 152, sf. 2310-2311.

121 Adı geçen tamim, *İdare*, İkinciteşrin 1940, sayı: 152, sf. 2311-2315

122 19.5.1929 tarih ve 1456 sayılı 1929 Mali Senesi Bütçe Kanunu, *Resmî Gazete*, 28.5.1929, sayı: 1201, sf. 7383; 18 Nisan 1341 tarih ve 627 no'lu 1341 Muvazenei Umumiye Kanunu madde 23/V fıkrası, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 6, Ankara-1934, sf. 339.

kin sahipleriyle ilgili soruşturmaya devam edildiğini belirterek, “İstanbul’da emlakı metruk sıklıkla bir taramaya tâbi tutulmuştur. Bununla beraber ufak bir şüphesi olanlar haber versinler derhal tahkikat yaptırırız” diye konuştu.¹²³

İstanbul’da metruk emlakle ilgili taramada belli bir aşamaya galinmiş olmalı ki, *Muhtelit Mübadele Komisyonu Türk Murahhaslar Heyeti Reisi Tefvik Kâmil*, “İstanbul’da 27 bin Rum emlakı vardır. Bunların üzerinde tetkikat yapıyoruz” dedi.¹²⁴

Bir yandan metruk emlakın ortaya çıkarılmasına yönelik tahkikat sürdürülürken, diğer yandan gayrimenkuller muhacirlere teffiz edildi [dağıtıldı]. Bu halde İstanbul’da 8000 parça emvâl-i metrukünin deftere tanzim edilmiş ve hane ile dükkânlar, muhacirlere iskânı adı veya teffiz suretiyle verildi. Buna rağmen muhacirin ihtiyacı tam karşılanamadığı için İstanbul İskân Müdüriyetinde halen 3000 dosya bulunmaktadır.¹²⁵

Eldeki gayrimenkullerin satışı da gündemdedir, müzayedeyle 1000’e yakın emlakın satılacağı belirlendi. Bu müzayedeyle gayrimübaddiller, kendilerine dağıtılan bonolarla katılabilecekti.¹²⁶

Emlakle ilgili bir yandan bu tür işlemler sürdürülürken, öbür yandan gayrimenkulleri tespiti yönelik çalışmaya devam edildi. İstanbul Defterdarlığı kayıtsız metruk emlakle ilgili çalışmasını tamamladı ve bu halde 4000 emlakın varlığı belirlendi ve bununla ilgili bir liste¹²⁷ de hazırlandı. Daha sonrasında ortaya çıkarılan emlak sayısı 6000 olarak açıklandı ve bunun kıymetinin 12 milyon lira¹²⁸ olduğu belirlendi.

Bir sonraki açıklamadaysa, İstanbul’da kaydı yapılmamış ve tespit edilmemiş yani bilinmeyen ‘gizli emlak’ adedi 21 bindi. Benzer taramaya Tekirdağ, Balıkesir, Bursa, Adana, Samsun gibi vilâyetlerde devam ettirilmesi kararlaştırıldı.¹²⁹

Emlak işlemi açısından İstanbul’un ayrı bir önemi var. İstanbul Rumları mübadele kapsamında değilken, birçok Rum ve Ermeni mülkü metruk kapsamında nitelendirildi ve el kondu. İstanbul’da sadece emlakın tespitiye yönelik araştırma ve inceleme yapılmadı, Anadolu’dan İstanbul’a gelen Ermeni ve Rumlar da soruşturma kapsamındaydı.

İzmir’de liste hazırlandı

Devletin metruk emlakle ilgili faaliyeti sadece İstanbul’la sınırlı değildi. İzmir de bu tür çalışmada İstanbul kadar olmasa da önemli bir kentti. 1931 yılı itibariyle bir liste dahi hazırlandı. *Cumhuriyet*’in ‘İzmir’deki Yunan emlakı’

123 *Cumhuriyet*, 5.2.1930, sf. 2.

124 *Cumhuriyet*, 25.3.1931, sf. 2.

125 *Cumhuriyet*, 21.12.1930, sf. 4.

126 *Cumhuriyet*, 15.11.1932, sf. 1 ve 2.

127 *Cumhuriyet*, 21.12.1932, sf. 2.

128 *Cumhuriyet*, 27.1.1933, sf. 1.

129 *Cumhuriyet*, 6.9.1933, sf. 1 ve 5.

başlığıyla verilen haberinde, “İzmir’de satılacak Yunan emlakinin listesi tespit olunmuştur. Bu listeyi neşrediyoruz” denildi. 18 Eylül 1931’de yayımlanmaya başlanılan emlak listesi, 19 Eylül, 23 ve 24 Eylül olmak üzere dört gün sürdü.¹³⁰ 18 Eylül’de 50 gayrimenkul, 19 Eylül’de 44 gayrimenkul, 23 Eylül’de 94 gayrimenkul ve 24 Eylül’de 46 gayrimenkul olmak üzere toplam 234 *gayrimenkulün müzayedeye satılacaktı*. Bu gayrimenkuller listesinde hane, dükkân, arsa, yalı, bahçe, zeytinlik, fabrika ve mağaza yer aldı. Listede gayrimenkullerin tek tek adresi verildi.

Eylül 1931 itibariyle açıklandığına göre Türkiye’de kalan Yunan emlakinin toplam değeri 7 milyon liralık olup, bunun 4 milyon liralık kısmı İzmir’deydi.¹³¹ Bu halde anlaşılan o ki, İzmir’deki 4 milyon liralık gayrimenkul listelenmiş ve satışa çıkarılmıştı. Kayıtlıların yanı sıra kayıtsız olanların tespitiyle ilgili çalışmaya devam edildi ve sonunda, İzmir’de 1,5 milyon lira kıymetinde gizli metrük emlak meydana çıkarıldı. Bunlar da Ziraat Bankasına devredildi.¹³² Bunun gerekçesi bu mülklerin Ziraat Bankası tarafından satılmasıdır.

Bingöl’de Ermeni arazisi

Bingöl Mebusu Necmeddin Sahir Silan’ın partisi CHP’ye sunduğu Bingöl raporunda değindiği konulardan biri de toprak meselesiydi. Yerelden tek tek bireylerin yaptığı önerilerde ilk akla gelen Ermenilerden kalan toprağın dağıtılmasıydı. Mebusun bununla ilgili yorumu dikkat çekiciydi, Ermeni toprağının halka mal edilmesiyle, ezeli ve ebedi bir davanın da kökünden bertaraf edileceğini öne sürdü. Bazı kişilerin konuşmalarına değinilen raporda ilgili kısmı özetleyerek aktarıyorum:

Bingöl halkı adına bir yurddaş, “Sahipsiz ve millî erazinin muhtaç halka tevzii gerektir” dedi. Ayrıca Pertekli Dilo Mehmet Çakır, “Toprağımız azdır. Ailemiz için en aşağı otuz dönüm yer lazımdır. Arık köyündeki emvâli metrukeden yer verilmesini istiyoruz” önerisinde bulundu. Esasen vilâyet merkezinde ve diğer kazalarda metrük ve millî arazi vardır. Kiği kazasında geniş mikyasta *metrük* arazi vardır. Bu arazi, vaktiyle *Ermenilerin yoğunlukla yaşadıkları* söylenen Hugas ve Hopuz köylerindendir. Hükümet evvelce müttehaz [kabul edilen] bir karara tevfikân, bu gibi araziye satmayarak halka icara vermektedir. Şu şekilde sakatlıklar oldu. Bir köylü bir tarlayı muayyen müddetle icar etmekte ve kendi hesabına az çok imara çalışmaktadır. İcar müddeti sonunda, arazi bir başkası tarafından kiralandığında çekişmeler yaşanmaktadır. Bu gibi toprakların halka mal edilmesi ve bu suretle ezeli ve

130 *Cumhuriyet*, 18.9.1931, sf. 4 ve 19.9.1931, sf. 4 ve 23.9.1931, sf. 6 ve 24.9.1931, sf. 6. 24 Eylül 1931’deki liste sonunda ‘mabadı var’ yani ‘sonrası, devamı var’ bilgisine rağmen sonraki günlerde listeyi yayımlamaya devam edilmemiştir, nedense! N.O.

131 *Cumhuriyet*, 11.9.1931, sf. 1 ve 17.9.1931, sf. 1.

132 *Cumhuriyet*, 23.8.1933, sf. 2.

ebedi bir davanın kökünden bertaraf edilmesi yüksek makamların tutumuna bağlı görülmüştür. Hazine tarafından millî ve metruk arazinin tevziyle müte-nazır [karşılıklı] olarak tahakkuku o muhitteki vatandaşlara geçim ve yaşama imkânını verecektir. *Tapulandırma*yla ilgili olarak Solhan'da bir yurddaş, "Arazimizi tapuya tescil ettirmek için halkın kudreti yoktur" dedi. Yalnız Bingöl'de değil, yurdun muhtelif yerlerinde tescil masrafını ödemeğe gücü olmadığı için kolaylık göstermek gerekmektedir. Böylece arazi ihtilaflarının halli ve mülkiyetin tahriri [tahriri] bakımından çok önemlidir.¹³³

Mıntıka Bingöl olunca, öncesinde İsmet İnönü'nün 1935'teki raporu vesa-ire bilindiği için, mebus Silan doğrudan metruk arazinin halka dağıtılmasını önermezse de, Bingöl özelinde ve Türkiye genelinde tapulandırmaya önem verilmesini ve bunun için tescil işleminde harç alınmamasını teklif etti.

Metruk ormanlar ve madenler

Öylesine bir talan dönemi yaşanır ki, devlet sadece ev, bağ, bahçe değil, ormanlara ve maden sahalarına da el koymuştur. Ormanlar bile metruk nite-lendirilerek, yağmalandı. Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü tamiminde¹³⁴ ormanlar dağıtılmadan ve tescilden evvel, gerekli tectikatin yapılması konusun-da ilgililer uyarıldı. Uyarı nedeni sonraki tebliğle anlaşıldı; çünkü bir anlamda orman sahasının devlete ait olabileceğine dikkat çekiliyordu. Orman Umum Müdürlüğü'nün 22.9.1939 tarihli tebliğinde, İstanbul-Şile Kazasının Meşru-tiyet Köyü civarında, krokisi ve 4'üncü maddede detayı verilen ormana "Bu orman emvâl-i metrukeden sahipsiz devlet ormanıdır" denildi.¹³⁵

Sadece ormanlar değil, maden ocakları da metruktu. İcra Vekilleri Heyeti-nin 30.9.1925 tarihli kararnamesiyle, 333 sayılı kanun gereği her ne suretle olur-sa olsun kaybolan veya ecnebi memlekete ve İstanbul'la çevresine firar edenlerin tüm emvali ve gayrimenkulü Hazine namına kayıt edileceği için bu kişilerin ekteki listede mevcut maadin imtiyazlarının feshi ve bunların Hazine namına kaydı kararlaştırıldı. Bununla isimleri yazılı 71 maden imtiyazı fesh edildi ve bu maden sahaları 15 Nisan 1923 tarihli kanun gereği artık devletindi.¹³⁶

Beyoğlu'nda gasp hikâyesi

Cumhuriyet gazetesinde, bir eşyanın hırsızlanması gibi mülk yağmasının yapıldığı haberi yer aldı:

133 Necmeddin Sahir Silan, Bingöl Vilâyeti Genel Durumu (1939), CHP'ye sunduğu 11.11.1939 tarihli rapor, Tarih Vakfı- 1, sf. 14-16, 18.

134 Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü tamimi [tarih, no'su yok], *Resmî Gazete*, 11.3.1930, sayı: 1442, sf. 8762.

135 Orman Umum Müdürlüğü 7 numaralı Orman Tahdid Komisyonu Reisi Ekrem Belener imzalı 22.9.1939 tarihli [ve no'su yok] tebliği, *Resmî Gazete*, 9.10.1939, sayı: 4331, sf. 12702.

136 30.9.1341 [1925] tarih ve 2673 sayılı tagayyüp veya müfarekat veya firar eden eşhas uhdesindeki maadin imtiyaz hisse ve hukukunun fesih ve iptali ile bunların maadini mekşufe meyanına ithali hakkın-da kararname, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 6, Başvekâlet Matbaası, Ankara-1934, sf. 800 ve eki.

Karacabey hanikzedelerinden Hasan ve Ömer, üç ay evvel Osep ve Serkis kardeş aile Beyoğlu Kul Sokağında 4 ve 6 numaralı binayı kiralamak istediklerini söyleyerek görmek üzere içeri girdikleri sırada zapt etmişlerdi. Bundan sonra keyfiyeti İskân Müdüriyeti'ne bildirerek binanın kendilerine tevzini istemişler ve tapusunu da almışlardı. Bütün bu işlemlerde mübadil Ali Efendiye de yardımda bulunmuşlardı. Ali Efendi bunun karşılığında Beyoğlu 4. Noterliğinde yapılan muvakele ile buranın yansına ortak olmuştu. Mülkiye müfettişi ihbarı tetkik etmekteydi.¹³⁷

Ömer ve Hasan, *Cumhuriyet*'e gönderdiği mektupta, "mazbatamızı tahrip etmedik, Osep firarı [kaçak], hakkımızı savunuyoruz" ifadesini kullandı.¹³⁸

Kiralamak için *gir ve gasp* et ardından bir mübadil ortak bul onunla gerekli tescil işlemlerini yaptır ve mal sahibinin itirazı halinde de, "o kişi firarı" denilerek gaspın meşruiyeti sağlanmaktaydı. Büyük olasılıkla, itirazdan da bir şey çıkmamış ve gaspa meşruiyet kazandırılmış olmalı!

Hazine, 1914'teki aşarının peşinde

Gayrimenkul, metrük kapsamında Hazine tarafından el konduktan ve bir başkasına verildikten sonra ya da verilmeden önceki yıllara ait aşar gibi vergi nedeniyle dava konusu oldu. Tabii ki bu tür davaların Söğüt özelinde olduğu gibi, bir biçimde sahibinin ortaya çıkmasını ister gibi yapıp, çıkamamasının davası da olabiliirdi. Şurayı Devletin kararı, emvâlin teffiz edilen yeni sahibinin eski vergi vesaire borçları ödemeye zorunlu tutulamayacağı yönünde oldu.

Söğüt Asliye Mahkemesinden ilân: Söğüt Hazineci Maliyesine izafetle Mal Müdürü Kutsi Bey, 1330 [1914] ve 1335 [1919] ve 1336 [1920] seneleri aşarından dolayı alacak davası açtı. Alacak davası açılanlar: Söğüt'ten *Rum milletinden* Palatanaş kefaletile oğlu Dimitri ile Pehlivan Yordan'ın, Söğüt'ten Babarye oğlu Kosti ve Dimitri ve Yoregi'nin, Söğüt'ten Hacı Kurtu oğlu Evangelos, Söğüt'ten dava vekili Kelemendos, Pelitözü'nden Mihal oğlu Dimitri ile kefil Hacı Ayvaz kızı Kıristinian'ın ve Bilecik'ten Ermeni milletinden Istipan Kadaıfcıyan'dı. Merhumun Yunanla teşriki mesai ederek firar eyledikleri ve ikametgâhları meçhuldür. İlân tarihinden itibaren 10 gün içinde Söğüt Hukuk Mahkemesine müracaatları tebliğ olunur.¹³⁹

Eski borçların halli: Muhacir ve mübadillere Rum ve Ermeni emvâl-i metrükeleri tahsis edilmişti. Bunların eski sahiplerinin Hazineye olan borçlarından dolayı Maliye bu gibi emvalin geri alınmasına teşebbüs etmiş, bu yüzden Dahiliye Vekaleti ile arasında ihtilaf çıkmıştı. Şurayı Devlet, eski borçların terkinin kaydı lazım geldiğine karar vererek, ihtilafı Dahiliye Vekaleti lehine halletmişti.¹⁴⁰

137 *Cumhuriyet*, 1.10.1932, sf. 2.

138 *Cumhuriyet*, 4.10.1932, sf. 2.

139 Söğüt Asliye Mahkemesinden ilân, *Resmî Gazete*, 24.1.1929, Sayı: 1101, Sf. 6507.

140 *Cumhuriyet*, 5.5.1932, sf. 3.

Şûrayı Devlet kararı: Bu tür aşar davası, Şûrayı Devlet'e kadar taşındı. Teffiz edilmiş mülkte aşar gibi rehin kayıtların kaldırılması kararlaştırıldı. Şûrayı Devlet'in 7.4.1932 tarihli kararını özetliyorum:

Rum ve Ermenilerden metrûk emvâlden üç, beş sene evvel muhacir ve mübadile teffiz olunan gayrimenkulden bazılarının, evvelki sahibinin aşar iltizamından veya kefaletinden dolayı, Hazine'ye borçlu bulunması hesabıyla satılmaktadır. Kanunen teffiz edildikten sonra yine hükümet hesabına şimdiki sahiplerinden alacağın talepte bulunması adil olmayacağı mülâhazasınca, bu tür emval üzerinde Hazine hukuku uygulanamaz. Mezkûr emval üzerindeki rehin ve teminat kayıtlarının kaldırılması suretiyle, teffiz işlemi katidir.¹⁴¹

Şûrayı Devlet kararında, teffiz edilmiş gayrimenkulün geçmiş Hazine alacağıyla ilgili tahsil girişiminde bulunması haklı bulunmadı. Böylece metrûk gayrimenkulü alandan Hazine'nin geçmiş alacağını talep edemeyeceği kararlaştırıldı.

Mübadil Rum ve Türk emlakı

Mübadile edilen Rum ve Türk mallarıyla ilgili kıyaslamayı Başvekil İsmet yaptı. Başvekil'in çıkardığı sonuç, mübadil nüfusu yarısından bile az olan Türklerin emlakinin, Rumların emlakinden daha 'fazla' olduğu iddiasıdır. Başvekil İsmet, 1931'de Meclis'e gönderdiği bir kanun teklifi gerekçesinde, mübadil Rum-Ortodoks'un Türkiye'de ve mübadil Türk-İslâm'ın Yunanistan'da kalan mallarıyla ilgili yaptığı değerlendirmesini¹⁴² özetliyorum:

1. Türkiye'den Yunanistan'a 1,2 milyon Rum gitti.
2. Giden Rumların Türkiye'de bıraktığı mallarıyla, gelenlerin terk ettiği malları arasında denklik mevcut değildir.
3. Rumların bıraktıkları malların bir kısmı Ziraat Bankası ve diğer bankalarla yerli Türk tüccara rehindi. Bu mülkler mahkeme marifetiyle satıldı.
4. Mübadil Rum malların mühimce bir kısmının sahipliği kendilerinde değildi, ya vakıf ya şarta bağlı gibi tasarruf usulüne bağlıydı.
5. Rum mallarından bir kısmı mabeyn senediyle tasarruf edildiğinden muvazaalı, muvaazasız müstehikler [ilhak edenler] tarafından alındı.

141 Şûrayı Devlet 7.4.1932 tarih ve 61/74 sayılı kararıyla onadığı, Tazminat Dairesi'nin [tarih yok] 7/10 sayılı kararı, *Resmî Gazete*, 5.5.1932, sayı:2090, sf. 1401-1402.

142 *Başvekil İsmet*: "Türkiye'den Yunanistan'a giden 1.200.000 karip Rumun emvali metrukesi ile Yunanistan'dan gelen Türklerin orada bıraktıkları mallar arasında mahiyet kemiyet mevki ve kıymet itibarile tam muadelet olsaydı dahi mübadillerin tasarruf haklarını ve memleketlerinde terk ettikleri kıymetleri tam muadilini temin yine mümkün olmazdı. Çünkü gelen mübadillere aile veya fert itibarile sahip oldukları emlakın aynı ve kıymet itibarile tam mukabil ve muadili verilebilmek için Rum mübadillerinin Türkiye'de bıraktıkları emlak ve arazi, cins, mahiyet ve kıymet itibarile ne kadar Türk mübadil varsa o kadar kısma ayırmak iktiza ederdi. Halbuki, tarafeyn kütlelerinin bıraktıkları emlak arasında mahiyet cins kıymet ve adet noktasından teadül [denklik] esasen mevcut değildi." (*TBMM ZC. III/26-19.3.1931*, sf. 60-67 ve zabıt sonundaki 92 no'lu raporda sf. 4, 9.)

6. Niğde, Nevşehir ve daha birçok yerde Rum evleri arazisiz şehir ve kasabalarda bulunuyordu. Mübadillerden bu şartlarda talep çıkmadı.
7. Sivas, Kayseri vilâyeti gibi yerlerdeki Rum evleri haraptı.
8. Uzak yerdeki Rum evlerine talip olmadığı gibi, gönderilen mübadiller orada durmadı.
9. Rumlardan kalan mal mahiyet ve bilahare dışar oldukları yangın, harabi ve işgal yüzünden uğradığı hasarat itibarile mübadillerin Yunanistan'daki metrukâtına tekabül edecek vaziyette değildi.

Mübadil Rum-Ortodoks nüfusu 1,2 milyon ve mübadil Türk-İslâm nüfusunun 450 bin civarında olduğu ve ekonomik durumları dikkate alındığında, Başvekil İsmet'in değerlendirmesi isabetli değildir. Rumların Osmanlı ekonomisinde önemli ağırlığı olan, şehirde ve kasabada yaşayanın tarlası yoktu, ama başka tür gayrimenkulü vardı. Ağırlıklı çiftçi olan mübadil Türk-İslâm'ın mülkü, daha 'fazlaydı' gibi değerlendirmesi abartılıdır.

4.2.2- 'METRÛK' TRANSFERİ

Mülkiyetin Türkleştirilmesinin ekonomi politikasıyla devletin kapsamına 'metrûk' olarak giren ev, apartman, bağ-bahçe, tarla, iş hanı, atölye-fabrika hepsi yürürlüğe konulan kanunlara göre devletin yerel teşkilatının yönlendirmesiyle dağıtıldı ve satıldı.¹⁴³ Bu şekilde on binlerce transfer edilen mülkler sonrasında tapulandı. Mülkiyetin ve dolayısıyla ekonominin Türkleştirilmesi itibarıyla bu, Kemalizme karakterini veren temel politikasıdır.

Yağmanın dışında gasp edilen mülkün kanunlarla transferi sağlandı. Nizamname ve genelgeler haricinde belirleyebildiğim kadarıyla 1915-1930 dönemi emvâlin ve nakdin transferi kanunları şunlardı:

1. Hükümet, kurtarılan bölgelerde sahipsiz kalan menkul mülkleri sattı, 20 Nisan 1922 tarih ve 224 sayılı kanunla.¹⁴⁴
2. 1915'ten itibaren emvâl-i metrûke bilmüzayede satıldı, 15 Nisan 1923 tarih ve 333 no'lu kanunla yeniden düzenlenen 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu 3'üncü maddesiyle.¹⁴⁵

143 Taner Akçam, *'Ermeni Meselesi Hallolunmuştur'*, 3. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2008, sf. 222-236; Nevzat Onaran, *Osmanlı'da Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1914-1919), Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-I*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul-2013, sf. 353-367; Nevzat Onaran, *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930), Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-II*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul-2013, sf. 364-393, 402-463.

144 30.4.1338 (1922) tarih ve 224 sayılı Memaliki Müstahlasadan Firar ve Gaybubet Eden Ahalinin Menkûle ve Gayrimenkullerinin İdaresi Hakkında Kanun, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 3, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 34-35; *TBMM ZC*, devre: I, cilt: 19, 20.4.1338 (1922) tarihli oturum, sf. 303-321 ve Fihrist-sf. 2.

145 13 Eylül 1331 [26 Eylül 1915] tarihli muvakkat kanun, *Takvim-i Vekayi*, 14 Eylül 1331, No: 2303'ten aktaran *DÜSTUR*, Tertib-i Sanî [2. tertip], cilt: 7, Dersaadet-1336, sf. 737-740; *Sicillî Kavanini*, cilt: 16, Hazırlayan: Karakoç Sarkis, İstanbul-1936, sf. 678-679; 15 Nisan 1339 [1923] tarihli ve 333no'lu âhar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emvâl ve Düyün ve Matlubatı Metrukesi Hakkındaki 17 Zilkade 1333

3. Emlaki tahrip edilmiş ve muhtaç olana, metruk gayrimenkul dağıtıldı ve satıldı, 13 Mart 1924 tarih ve 441 sayılı ile 15 Nisan 1925 tarih ve 622 sayılı kanunlarla.¹⁴⁶
4. Türkiye Cumhuriyeti, 1914 Birinci Dünya Savaşı ve 1920-1922 Türk Kurtuluş Savaşı döneminde malına ve mülküne el konulan vatandaşı Ermeni ve Rum'un elindeki tekâlif-i harbiye ve milliyet mazbataları ödemedi, 3 Nisan 1924 tarih ve 459 sayılı kanunla.¹⁴⁷
5. Mübadele nedeniyle gelenlere gayrimenkul dağıtıldı, 16 Nisan 1924 tarihli 488 sayılı kanunla.¹⁴⁸
6. Bir kısım metruk gayrimenkuller İl Özel İdarelerine devredildi, 18 Nisan 1925 tarih ve 627 sayılı kanunun madde 23/V fıkrasıyla.¹⁴⁹
7. Türk sermayedara, ticaret ve sanayi odalarıyla borsalara ve belediyelere metruk gayrimenkul satıldı, 22 Şubat 1926 tarih ve 748 no'lu kanunla.¹⁵⁰
8. Metruk gayrimenkul 1915 yılı kayıtlı değerinden satıldı, 13 Mart 1926 tarihli ve 781 no'lu kanunla.¹⁵¹

ve 13 Eylül 1331 tarihli Kanunu Muvakkatin Bazı Mevâd ile 20 Nisan 1338 tarihli Emvâli Metruke Kanununu Nasih Kanun, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 4, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 65-67; *TBMM ZC*, devre: I, cilt: 29, 14 Nisan ve 15 Nisan 1339, sf. 138-146 ve 159-175; 333 no'lu kanun Osmanlıca Türkçesi ile, Hazırlayan Karakoç Sarkis, *TC Sicill-i Kavanini, Kısım-ı Evvel*, cilt: 1. İstanbul-1926, sf. 174-176.

- 146 13 Mart 1340 [1924] tarihli ve 441 sayılı Hükümet Yedinde Sahipsiz Olarak Mevcut Bulunan Emlakin Emval ve Emlaki Düşman, Usat ve Hasbellüzüm Hükümet Tarafından Tahribedilmiş Olanlara Nisbet Dahilinde Tevzii Hakkında Kanun, *TBMM ZC*, devre: II, cilt: 3, 12.11.1339 tarihli oturum, sf. 345; *TBMM ZC*, devre: II, cilt: 7, 13.3.1340 tarihli oturum, sf. 411-420; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, 2. basılış, Ankara-1948, sf. 336 ve 15 Nisan 1341 [1925] tarih ve 622 sayılı 'Hükümet Yedinde Sahipsiz Olarak Mevcut Bulunan Emlakin Emval ve Emlaki Düşman, Usat ve Hasbellüzüm Hükümet Tarafından Tahrip Edilmiş Olanlara Nisbet Dahilinde Tevziine Mütedit' 13 Mart 1340 tarihli Kanunun Birinci ve İkinci Maddelerini Muaddil Kanun, *TBMM ZC*, devre: II, cilt: 18, 15 Nisan 1341 tarihli oturum, sf. 56-62; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 6, Ankara-1934, sf. 327; *Resmî Ceride*, 23 Nisan 1341, sayı: 96.
- 147 3 Nisan 1340 [1924] tarih ve 459 sayılı 1324 [1908] Temmuzundan 1339 [1923] Senesi Gayesine Kadar Bircümle Matlubat ve Düyunu Hazinesinin Sureti Mahsubuna Dair Kanun, *TBMM ZC*, devre: II, cilt: 8 ve 8/1, 3 Nisan 1340 [1924] tarihli oturum, sf. 248-265; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, 2. basılış, Ankara-1948, sf. 382-384. Daha sonrasında süre, 1923 yılı değiştirilerek, 1 Haziran 1929'a kadar uzatıldı. N. O.
- 148 16.4.1340 [1924] tarihli ve 488 sayılı Mübadeleye Tabi Ahaliye verilecek Emvali Gayrimenkule Hakkında Kanun, *TBMM ZC*, devre: II, cilt: 8, 16.4.1340 tarihli oturum, sf. 784-796 ve Fihrist-sf. 6; *İşkan Tarihçesi*, Hamit Matbaası, İstanbul-1932, sf. 36-41.
- 149 18 Nisan 1341 [1925] tarih ve 627 no'lu 1341 Muvazencî Umumiye Kanunu, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 6, Ankara-1934, sf. 339; *Resmî Ceride*, 23 Nisan 1341, sayı: 96; 19.5.1929 tarih ve 1456 sayılı 1929 Mali Senesi Bütçe Kanunu, *Resmî Gazete*, 28.5.1929, Sayı: 1201, sf. 7383.
- 150 22 Şubat 1926 tarih ve 748 sayılı Emvâli Milliyet ve Metrukeden veya Mazbut Vakıflardan Bazı Müessesat ile Belediyelere Satılabilecek Arazi ve Arsalar Hakkında Kanun, *TBMM ZC*, devre: II, cilt: 22, 15.2.1926 ve 22.2.1926 tarihli oturum, sf. 209-210 ve sf. 265-267 ve Fihrist-sf. 4; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 7, 2. tabı, Ankara-1944, sf. 420-421; *Resmî Ceride*, 7 Mart 1926, no: 315.
- 151 13 Mart 1926 tarih ve 781 sayılı Mübadeleye Gayritabi Eştastan Metruk Olup Hakkı İşkanî Haiz Olanlara ve Verilecek Emvâli Gayrimenkule Hakkında Kanun, *TBMM ZC*, devre: II, cilt: 23, 6.3.1926 ve 13.3.1926 tarihli oturum, sf. 86-88 ve 160-161 ve Fihrist-sf. 4; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 7, 2. tabı, Ankara-1944, sf. 655-657; *Resmî Ceride*, 29 Mart 1926 ve no: 334.

9. Ermeniler'den metrûk 20 bin liralık emvâl, dışarıda öldürülen ve idam edilen 12 İttihatçının her birisinin ailesine verildi, 31 Mayıs 1926 tarih ve 882 no'lu kanunla.¹⁵²
10. Türk Ocakları, Mualimler Birliği ve Himayei Etfal gibi kurumlara metrûk gayrimenkulü satıldı veya kiralandı, 16 Haziran 1927 tarih ve 1080 no'lu kanunla.¹⁵³
11. Mübadil Rumlardan kalan emvâl mübadeleye tâbi olmayana da verildi, 31 Mart 1928 tarih ve 1217 no'lu kanunla.¹⁵⁴
12. Emvâl-i metrûkenin sahibine vermek üzere emaneten Mal Sandığına yatırılan yani emvâl-i metrûke hesabı carilerdeki paralar, 1928 yılından itibaren TC bütçesine aktarıldı, 24 Mayıs 1928 tarih ve 1349 sayılı kanunla ve 1930'da Maliye'nin bir tamimiyle.¹⁵⁵
13. Emvâl-i metrûke hesabı carilerdeki parayla, 1923 yılından sonra İstanbul, İzmir ve Ankara'dan başka, mahallerde de Millî Emlâk memurları maaşı ödendi, ilgili bütçe kararıyla.¹⁵⁶

Emvâl-i metrûke denilen aslında Ermenilere ve Rumlara ait mülkün transferinin ve tapulamanın sistemi 1920'li yıllarda çıkarılan kanunlarla sağlandı. Bunlardan 13 tanesini tespit edebildim.

Kimlere transfer edildi?: Devletin bir faaliyeti olarak gasp edilen emvâl, İslâm ahalisine, muhacirlere ve mübadillere, askerî ve sivil bürokrasi ile devlet kurumlarına, Türk Ocağı ve diğer benzer kurumlara, Türk-İslâm sermayedara, 'kan bedeli' olarak Talât Paşadan Boğazlıyan Kaymakamı Kemal dâhil 12 aileye dağıtıldı ya da satıldı. Daha sonra da Mal Sandığında emvâl-i metrûke sahibi adına biriken paralar TC bütçesine aktarıldı.

152 31.5.1926 tarih ve 882 no'lu Ermeni Suikast Komiteleri Tarafından Şehit Edilen Veya Bu Uğurda Suveri Muhtelifle ile Dışarı Gadrulan Ricalin Ailelerine Verilecek Emlâk ve Arazi Hakkında Kanun, TBMM ZC, devre: II, cilt: 25, 19 Mayıs ve 29 Mayıs ve 30 Mayıs ve 31 Mayıs 1926 tarihli oturum, sf. 270 ve 601-605 ve 645-646 ve 680-682 ve 697 ve 728-729; DÜSTUR, 3. Tertip, cilt: 7, 2. tabı, Ankara-1944, sf. 1439; Resmi Ceride, 27 Haziran 1926 ve sayı: 405.

153 16.6.1927 tarih ve 1080 sayılı Menafii Umumiyyeye Hâdim Müessesattan Hususi Binası Olmayanlara Birer Bina Satılmasına Dair Kanun, TBMM ZC, devre: II cilt: 26, 9.6.1926 tarihli oturum, sf. 274; TBMM ZC, devre: II, cilt: 33, 16.6.1927 tarihli oturum, sf. 72-76 ve Fihrist-sf. 3.

154 31.3.1928 tarih ve 1217 sayılı Mübadeleye Gayritabi Ahaliye Verilöcek Emvâlî Gayrimenkule Hakkında Kanun, TBMM ZC, devre: III, cilt: 3, 15.3.1928 ve 31.3.1928 tarihli oturum, sf. 45-50 ve 82-83 ve Fihrist-sf. 3; DÜSTUR, 3. Tertip, cilt: 9, 2. basılış, Ankara-1948, sf. 125; Resmi Ceride, 4 Nisan 1928, sayı: 855.

155 24.5.1928 tarih ve 1349 sayılı Emvâl-i Metrûke Hesabı Carilerinin Bütçeye İrat Kaydına Dair Kanun, TBMM ZC, devre: III, cilt: 4, 24.5.1928 tarihli oturum, sf. 353, 386-388 ve Fihrist-sf. 9; DÜSTUR, 3. Tertip, cilt: 9, 2. basılış, ciltte kanunun sıra nosu, 228'dir; Resmi Gazete, 30.4.1928, sayı: 902; Maliye Vekâletinin [tarih ve no'suyok] tami mi, Resmi Gazete, 9.9.1930, sayı: 1591, sf. 9355; Emvâl-i metrûke hesabı cari nedir? Bakınız, Yargıtay İçtihadı Birleştirme Genel Kurulu, 9.10.1940 tarih ve E: 1938/47, K: 1940/80 kararı, Av. Enver Tekoğlu, Hukukta Hususi Kanunlar ve Hazine ile Olan Davalarda Uygulanan Hükümler, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul-1956, sf. 444; 14.10.2006 tarihli, mk:@MSITStore:C:\Program%20Files\KAZANCI\ibb\contents.chm::/ibgk-1938-47.h...

156 TBMM'nin 3.1.1940 tarih ve 1164 sayılı kararı, Mart-Mayıs 1939 aylarına aid Divanı Muhasebat raporu, Resmi Gazete, 12.1.1940, sayı: 4408, sf. 13097, 13102.

Her mülkün, transfer hikâyesi vardır; Kasapyan Çiftliği'nden Çankaya Köşkü'ne, Elen Ticaret Akademisi'ne, Sanasaryan Hanı'na, Surp Agop Mezarlığı'na ve Akhtamar'a kadar pek çok mülkün özel bir gasp edilme hikâyesi¹⁵⁷ vardır. Mülkiyet transferi kaymağını Türk-İslâm sermayedar yedi; emvâl-i metrûkeden fabrika, atölye vesaireyi ya yağmaladı ya da satın aldı. Bugünkü *Türk finans-kapital oligarşisinde*, tasfiye sisteminde transfer edilen Ermeni ve Rum sermayedar varlığının ciddi payı¹⁵⁸ vardır.

1914-1915'te Osmanlı sanayinde sermaye ve emek dağılımında yüzde 15 olan Türk-İslâm'ın payı, İttihatçı-Kemalist tasfiye politikasının sonucu itibarıyla 1930'larda tahmini olarak yüzde 70'leri aştı. Böylesi bir transfer sistemiyle, *Türk burjuvazisi* sırtını Ankara'ya dayamayı pek sevdi ve sanayileşmede tartışmadan öteye geçilemezken, küresel bir marka üretilmedi. Özetle mülksüzleştirme ve transferi, asırlık bir yapısal devlet politikasıdır.

Nakdin aktarılması

Gerek 333 sayılı ve 622 sayılı kanunlarla gerekse diğer mevzuat gereği emvâl-i metrûkenin satışından sağlanan para emaneten, emvâlin sahibi adına Mal Sandığına emaneten bırakıldı ve faiz geliri sağlanması amacıyla bu para Ziraat Bankası'na yatırıldı. Sahibi adına biriken paralar, emvâlin kullanımı gibi Maliye'nin elinde maaş ödemesi dâhil her türlü işlemlerde kullanmakla birlikte, 24 Mayıs 1928 tarih ve 1349 sayılı kanunla¹⁵⁹ 1928 yılından itibaren bütçeye aktarılmaya başlandı. İlk yıl bütçeye aktarılan 300 bin liraydı. Bu tür düzenlemeye, 1930'lu yıllarda tamimle devam edildi. Maliye Vekâletinin tebliğiyle, 15 Nisan 1925 tarih ve 622 sayılı kanunla satılan emvâl-i metrûkenin bedeli olarak, sahibi adına Mal Sandıkları hesabı carisine aktarılan ve faiz geliri için Ziraat Bankası'na yatırılan paraların Hazine'ye irat kayıt edileceği belirtildi.¹⁶⁰

157 Nevzat Onaran, *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930)*, *Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-II*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013, sf. 438-463.

158 1914-1915'ler itibarıyla, Osmanlı genelinde İslâm-Türk sermayedarının payı yüzde 15'lerdeydi. Bunun için bakınız: Hakkı Nezihi, Oda Tetkikat Şubesi Müdürü, 50 Yıllık Oda Hayatı, 1882-1932, Sanayii Nefise Marbaası, İstanbul-1932, sf. 28-35; Gabriel Bie Raundal, Department of Commerce, Government Printing Office, Washington D. C. 1926, sf. 161, aktaran, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1923-1978*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul-1980, sf. 6-7; Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin Elli Yılı*, Ankara-1973, sf. 143, aktaran, Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, 5. baskı, İstanbul-2001, sf. 197; Charles Issawi, *The Economic...*, hesaplayan, Murat Koraltürk, *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul-2011, sf. 60; *Ticaret ve Sanayi Odasında Müteşekkil İstanbul Komisyonu Tarafından Tanzim Edilen rapor 29 Kanunusani-26 Teşrinisani 1340*, Osmanlıcadan çeviren: Aynur Karayılmazlar, Sadeleştiren: Doç. Dr. Ekrem Karayılmazlar, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul-2006, sf. 17-21.

159 *Emvâlin satışı ve emanet hesabı hakkında bakınız*: Nevzat Onaran, *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930)*, *Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-II*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul-2013, sf. 168-172, 364-369, 417-425, 565-573.

160 Maliye Vekâleti'nin [tarih ve no'suyok] sayılı tamimi, *Resmî Gazete*, 9.9.1930, sayı: 1591, sf. 9355.

Daha sonrasında çeşitli gerekçelerle Maliye hesabında tutulan paralar hakkındaki müruru zaman belirlemesiyle, Hazine'ye aktarmaya devam edildi. Maliye Vekâleti'nin 26.10.1938 tarihli tamimiyle, emanet hesaplarındaki kayıtlı paraların müruru zamanlarını düzenledi ve böylece, teminat akçeleri, depozitolar vesaire tüm kayıtlı paralar için belli bir zaman diliminde talep edilmemesi halinde Hazine'ye irat olarak aktarılması emredildi. Tamimin 2'nci maddesinde, "Daireler, müesseseler ve şahıslar namına kayıtlı paralar hakkındaki müruru zaman müddeti: Bu paraların emanet hesabına intikali tarihinden itibaren işlemeğe başlar. Müddeti on yıldır" denildi.¹⁶¹

Maddeden anladığım şudur: Emvâl-i metrûke satışından dolayı sahibi adına, Mal Sandığına emaneten yatırılan paralar, bu madde kapsamında olup, 10 yılın sonunda paranın kendiliğinden [bütçeye] aktarılması sağlanmış oldu. Gerçi emvâl-i metrûkeden dolayı Mal Sandığına emaneten yatırılan paralar, 1349 sayılı kanunla bütçeye aktarılacağı kabul edilmiş olsa da, bu tamimle bütçeye aktarma belli rutine bağlanmış olmaktadır.

Transferde öncelik devletin

Devletin el koyduğu ve listelediği Rum ve Ermeni mallarından resmi dairelerin kullanmasıyla ilgili sorun bir kararnameyle çözümlendi. Dahiliye Vekâletinin vilâyetlere gönderdiği tamim ekinde yolladığı, 8541 sayılı kararnameyi özetliyorum:

Resmi dairelerin emvâl-i metrûkeden işgal ettiği binalar, mübadile verildiğinden, resmi dairelerin tahliyesi ve bazısı için Hazine aleyhine tahliye davası açılmaktaydı. Binalar tahliye ettirildiğine mevcut tahsisatın birkaç misli bütçe gerekli olacaktı. Bu halde daireler tarafından işgal edilmiş ve edilecek binaların muhacirlere tefviz olunmayarak evvel emirde dairelerin ihtiyacının temini hakkında bir karar ittihazi teklif edilmiş ve keyfiyet Vekiller Heyetinde [hükümetçe] görüşülerek, kabul olunmuştur.¹⁶²

Nitekim Samsun'da Rumlardan metrûk bina ve arsalar mektep için tercih edilirken, diğerlerinin de idarece kullanılması uygun bulundu.¹⁶³

İlgili kararnameyle resmi daireye öncelik verilmesi kararlaştırılrsa da, devletin gayrimenkul talebinde bulunanların hedefinde emvâl-i metrûke vardı. Metrûk gayrimenkuller, çeşitli gerekçelerle talep edildi.

- 12 nüfuslu gayri mübadil aile reisi Osman Nuri mektubunda hükümetin elinde bulunan Ermeni ve Rumların Anadolu'daki emlakın verilmesini istedi.¹⁶⁴

161 Maliye Vekâleti'nin 26.10.1938 tarih ve 123597-28/18877-89 sayılı tamimi, emanet hesaplarındaki kayıtlı paraların tâbi olduğu müruru zaman müddeti hakkında, *Resmî Gazete*, 22.12.1938, Sayı: 4091, sf. 11008-11009.

162 Dahiliye Vekâleti Vilâyet İdaresinin gönderdiği [tarih yok] 7588 sayılı tamimi ve 11.11.1929 tarih ve 8541 no'lu kararname, *İdare, Kânunvevvel* 1929, sayı: 21, sf. 1453-1454.

163 19.7.1932 tarih ve 13186 sayılı kararname, BCA- F: 030.18.01.02/K: 30, D: 56, S: 3.

164 *Cumhuriyet*, 16.8.1931, sf. 2.

- Sabık polis müdürü Şerif Bey, Trakya’da emlaki hasara uğradığı hakkında ibraz ettiği mazbata üzerine Unciyan Apartmanından bir daire verilmişti. Maliye Vekâletinden, Emlaki Metrûke Müdüriyetine gelen bir tezkerede bu tahsis muamelenin yanlış olduğu, daireden çıkarılması ve oturduğu müddet için icar bedelini tahsilini emretmiştir. Daire iade edildi. Şerif Beyden geçen süre için kira istenmekte ise de, Şerif Bey oturmadığını iddia etmektedir.¹⁶⁵
- ‘Danzik köylü Ahmet oğlu Mehmet Çelik’ imzasıyla Tunçeli Mebusu Necmeddin Sahir Silan’a gönderdiği 2.9.1947 tarihli mektupta, Rus harbinde yaralandığı ve sakat kaldığını, arazisinin olmadığını ve sokakta yaşandığını belirterek, “Burada emvâl-i metrûke malından arazi verilmesini ve lazım gelen yardımları yapılmasına buyruklarınızı dilerim” diye yazdı.¹⁶⁶

Bu tür bireysel taleplerin varlığı, aynı zamanda bunların yerine getirildiği ihtimalini de güçlü kılmaktadır.

Maliye davadan vazgeçti: Maliye Vekâleti, birçok gayrimenkulle ilgili işgalin kaldırılması, tapunun iptali veya kaydın düzenlenmesi ve kira alacağıyla ilgili davalarda taraftı ve ilgili kararnameyle bu davalardan çekildi.¹⁶⁷

Zaralı Vartanoş kazandı

Zara’da bir davayla ilgili karar. Önemli; çünkü Hazine aleyhine karar verildi. Uyuşmazlık Mahkemesinin 20.3.1947 tarihili ve 1947/5 sayılı esas ve 1947/3 sayılı kararını¹⁶⁸ özetliyorum:

165 *Cumhuriyet*, 10.6.1930, sf. 2 ve 25.6.1930, sf. 2.

166 Tarih Vakfı-6, sf. 83.

167 Maliye Vekâletinden 27.5.1938 tarih [ve no’su yok] üçlü kararname, *Resmi Gazete*, 4.6.1938, sayı: 3925, sf. 9995 (Üçlü kararnamelerin ikisi de aynı tarihli ve aynı yerde N.O); Maliye Vekâletinden 8.6.1937 tarihli [no’su yok] üçlü kararname, *Resmi Gazete*, 19.6.1937, sayı: 3635, sf. 8319; Maliye Vekâletinden 20.6.1937 tarih [ve no’su yok] üçlü kararname, *Resmi Gazete*, 26.6.1937, sayı: 3641, sf. 8400.

168 *Karar aynen şöyle:* “Zara’nın Çarşıbaşı mahallesinde Hayos kızı Vartanoş ile Hazine arasında müte-haddis [meydana gelen] ve adı geçenin 59 parça gayrimenkulüne Hazinece edilmiş olan müdahale-nin men’ine dair Zara Asliye Hukuk Mahkemesinin 10.10.1927 tarih ve 125/153 sayılı kararıyla bu ilâm hükmünün 146 sayılı tefsir kararı dairesinde infazı lazım geleceği yolunda Hazinece açılmış olan davanın reddi hakkında yine aynı mahkemenin 16.12.1944 tarih ve 87/17 sayılı kararı ve Danıştay mülga Birinci Devayı Dairesinden çıkan 26.1.1937 tarih ve 35-803/88 sayılı ilâm arasında tahaddüs etmiş [ortaya çıkmış] olan hüküm uyuşmazlığının giderilmesi yolunda ettikleri müracaatın süre aşımını noktasından reddine mütedair Uyuşmazlık Mahkemesinin 19.12.1946 tarih ve 46-31/21 sayılı kararının düzeltilmesi Hazine adına avukat Semiha Nazikoğlu imzasıyla kanuni süre içinde verilen 21.2.1947 tarihi dilekçe ile istenilmekle, 20.3.1947 tarihinde toplanan Uyuşmazlık Mahkemesinde bu husustaki kağıtlar okunup Danıştay Başkanın Sözcüsünün Uyuşmazlık Mahkemesi kararları kesin olup düzeltme yolu ile incelenmesine mesag [izin] bulunmadığı tarzındaki düşüncesi dinlenildikten sonra keyfiyet incelendi: Uyuşmazlık Mahkemesi Kanunun 20’nci maddesinde hüküm uyuşmazlıkları hakkında yapılacak incelemelerde Danıştay muhakeme usulü uygulayacağı gösterilerek Danıştay Kanununa atıfta bulunulmuş ve bu kanunun 7’nci faslında muhakeme usulleri kanun yollarından ayrı ve müstakil bir fasıl olarak tesis edilmiş olduğu gibi, atfen tesis edilen bu kabil hükümler ancak matuf oldukları [yöneldiği] hususları münhasır bulunmuş olduğundan, hüküm uyuşmazlıkları hakkında

- 1927'de açılan dava 20 yıl sonra kesinleşti.
- Hazine, Hayos kızı Vartanoş'un gayrimenkulüne müdahale etti.
- Zara Asliye Hukuk Mahkemesi Vartanoş lehine karar verdi.
- Hazine, Danıştay ve mahkeme kararı arasındaki hüküm uyumsuzluğunu gidermek üzere Uyuşmazlık Mahkemesine başvurdu.
- Son karar: Uyuşmazlığın giderilmesi talebiyle, Hazine aleyhinde verilen kararda düzeltme yapılamaz.

İnsan ömrü yeterse 20 yıllık süre sonunda dava bitti, malın sahibi Vartanoş kazandı. Bu bir örnek olaydı. Davanın birkaç kuşak sürmesi, aslında mülkün gasp edildiğinin ve asıl sahibine verilmemesi için de devletin kurumlarının her türlü girişimde bulunması, yargının bu türden kararlarının zamanla yok olmasına neden oldu.

Binlerce gasp hikâyesinden bir tanesi

1 Ekim 1935 tarihli Meclis zabtı sonundaki 226 no'lu rapora göre, Başvekil İsmet'in Maliye Vekâleti'nin Meclis kararı almasıyla ilgili evrakı Meclis'e göndermetarihi 12.6.1934 ve Adliye Encümeni mazbata tarihi 13.6.1935'dir. Adliye Encümeni mazbatasını neredeyse bir buçuk yıl sonra 1 Ekim 1935'te Meclis'te okundu, oylandı ve kabul edildi.

Mazbataları özetliyorum:

[Karara konu vaka] Mühtediye [İslâmlığı kabul eden] Fatma ve Nigâr adlarındaki iki kadın, mallarını geri almak için açtığı davayı kazandı. İcra Dairesi kararın gereğini yaptı.

Maliye, geri verilemeyeceğini ve sadece 1915'teki kayıtlı değerinin verilebileceği gerekçesiyle itiraz etti.

Temyizde mahkeme kararı kesinleşti [yani mühtedi Fatma ve Nigâr haklı bulundu].

[Meclis'e başvuru] Maliye Bakanlığı, mütegayyib eşhasa aid mallar için Devlet Şûrasında idarî dava açılabilceğini ve böyle malların ancak 1915 senesi kıymetlerinin Hazine'ce verileceği kanunların açık hükmü icabı olduğundan Temyiz Mahkemesinin bahsedilen karar ve içtihadının isabetli görülmediği gibi sebeplerle Meclis'in bir karar vermesi talebinde bulundu.

Adliye Encümeninin kararıyla ilgili iki maddeyi özetliyorum:

1. Emvâl-i metrûke kanunlar ile devlete intikal eden mallar hakkındaki kanunlarla [24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 sayılı] Temlik Kanunu

çikan kararların düzeltme yolu ile incelenmesine mesag [izin] bulunmadığı ve 4788 sayılı kanunun 21'inci maddesinde mevcut Uyuşmazlık Mahkemesi kararlarının kesin olduğu şeklindeki hüküm de bu hususu teyit eylediği cihetle inceleme kabiliyeti bulunmayan dileğin reddine 20.3.1947 tarihinde oyçokluğu ile karar verildi." (Uyuşmazlık Mahkemesinin, 20.3.1947 tarihli ve 1947/5 sayılı esas ve 1947/3 sayılı kararı, *Resmî Gazete*, 4.7.1947, sayı: 6649, sf. 12609-12610.)

hükümleri açıktır. Yazılan Meclis kararları ve kararnameler, fırası ve mütegayyib [yani Ermeni ve Rumlar ile sair] şahısların Hazine'ye geçen mallar hakkında herhangi bir iddianın Devlet Şûrasında idarî bir dava açılarak halledilebileceğini göstermiştir. Buna göre, bu kabil davaların ancak Devlet Şûrasında görüleceği işleri için yeniden bir karar ve tefsire lüzum yoktur.

2. Metrûk malların Hazine'ye geçmesi ve Temlik Kanunu ile bunun tefsiri hakkındaki kararla İcra ve İflâs Kanununun 33'üncü maddesinin karşılık- lı durumuna gelince yukarıda yazıldığı gibidir. Tercan Mahkemesinde iki kadının açtığı davaya bakmağa adli mahkemenin salâhiyeti yoktur.

[*Sonuç, Adliye Encümeni Kararı:*] Ödev ve yetkisi dışında ve kanununa uygun olmayarak çıkmış olan mahkeme kararı hükmünün infaz edilmesi, yalnız o işe bağlı kalabilecek bir haldir. İşin mahkemede iyi müdafaa edilmemesi veya zühule [ihmale] dayanan bir kararın ortaya çıkmasından tefsir yoluyla bir Mec- lis kararı alınmasına gerek olmadığına oybirliğiyle karar verildi.¹⁶⁹

Adliye Encümeni kararında denilen şudur: İlgili kanunlar gereği gayrimen- kuller Hazine'ye intikal eder. Fakat mütegayyip yani fırar etmiş kişinin malıyla ilgili idari dava Devlet Şûrası'nda açılabilir. Bunun için yeniden Meclis'te karar almaya gerek yoktur.

Karardaki devlet bakışı önemli olup, üzerinde duracağım.

Dava açanlar: Mütegayyip değil, İslâm olan TC vatandaşı iki kişidir.

Bu kişiler, fırar etmemiş, TC vatandaşıdır, Tercan'da yaşamaktadır.

Gasp edilen malını almak için dava açıyor, kazanıyor, ama sonunda Maliye Vekâleti devreye girmesinin ardından malını geri alamıyor.

Mazbatalarda davanın ne zaman açıldığı bilgisi yer almadı.

Dava konusunu Başvekil İsmet tarafından Meclis'e gönderme tarihi: 12 Hazi- ran 1934'tür. Adliye Encümeninin mazbatasını hazırlama tarihi: 13 Haziran 1935'tir. Meclis'te Adliye Encümeni mazbatasını kabul tarihi: 1 Ekim 1935'tir.

Bu, gasp edilen 100 binlerce mülkten bir tanesinin hikâyesidir.

Devlet Şûrası kararı

Tercan'daki gibi davalar görülmüş olmalı ki, Devlet Şûrası'nın aldığı bir karar vardır. *Devlet Şûrası'nın 25.11.1936 tarihli kararını* özetliyorum:

Devlet Şûrası kararının gerekçesi, Hazine'nin vaziyet ettiği ve sahibinin vefat ettiği gayrimenkulle ilgili mirasçılarının fırar ve tegayyüp etmediği ve gay- rimenkul malların aynen geri verilmesine dair açılan davanın mahkemelerde görülmesi nedeniyledir.

169 1.10.1935 tarih ve 899 sayılı Temlik Kanununun 7'nci ve İcra ve İflâs Kanununun 33'üncü Maddele- rine Dair Kararı, *TBMM ZC*, V/5-1.10.1935, sf. 6 ve Fihrist-sf. 2; *Resmî Gazete*, 4.10.1935, sayı: 3123, sf. 5687-5688.

Dava konusu, [24.5.1928 tarih ve] 1331 sayılı Temlik Kanunun 7'nci maddesi ve 15 Nisan 1923 tarihli ve 333 sayılı kanuna göre değerlendirildi. 1331 sayılı kanunun 7'nci maddesiyle ilgili 2.6.1929 tarih ve 146 sayılı tefsir: Şurayı Devletçe bir hüküm verilmedikçe ashabına aynen iadesi mümkün değildir.

Meclis'in 1.10.1935 tarihli [yukarıdaki] kararıyla da ortaya kondu ki, Devlet Şurasınca 1331 sayılı ve 15.4.1923 tarihli [ve 333 sayılı] kanunların tatbiki aleyhine bir karar vermeksizin, bir mahkemenin hükmolunan bir karar gereği, Hazine'den aynen istirdadına ya da 1331 [1915] senesi iptidasındaki kıymeti mukayyetleri istemeğe mecbur tutulamayacaktır.¹⁷⁰

Mahkeme kararına göre işlem yapılmayıp kararı Devlet Şurası vereceği belirtildi, tamam da verir mi?

TC vatandaşı kişiye yönelik böylesi 'öteki'leştiren bir tanımlama ve Devlet Şurası'nda açılacak bir davada insanı canından bezdiren mahkeme safahatı sonrasında malını gasptan kurtaran olabilmış midir?

Kişi şu, bu, ama bir TC vatandaşıdır. Mütegayyip ya da firari denilerek, malına el konulan kişi TC vatandaşıdır.

Devlet Şurası'nda dava açacak kişiler, tapulandırma kanunu olarak bilinen 1331 sayılı Temlik Kanunu gereği mütegayyip ve firari olarak tanımlandı. Eğer bir kişi, TC vatandaşı olup, mütegayyip ve firari değilse, 1331 sayılı kanunun 7'nci maddesi tefsirine göre Devlet Şurası'nda dava açmaya neden zorlandı?

Devlet Şurasında dava açtı ve kazanırsa, malı neden geri verilmiyor, ya verilen ne?

Verilen malın 1915'deki kayıtlı vergi değeri. Yıl 1935 ve verilen malın 1915'deki değeri! Ne adil bir sistem! Kişi, TC vatandaşı ise neden malını değil de, 1915'teki kayıtlı değerini almaya zorlanır? Veya malın 1935'teki değeri neden verilmez? Neden? Bu, kişiye 'öz' TC vatandaşı değil, 'öteki' TC vatandaşı bakışının yani 'yabancı' nitelendirilmesi değil mi? Demek ki, 1331 sayılı kanunla, hem transferi sağlanan mülkler yeni sahiplerine tapulandırıldı, hem de mülklerin 1915 değerinden gaspına devam edildi!

4.2.2.1- ZİRAAT BANKASI'NDAN SATILIK

Ziraat Bankası, Osmanlı Bankası karşısında millî kimliği nedeniyle hükümetin para transferinde neredeyse tek finansman kanalıdır. Emvâl-i metruk satış vesaire nedeniyle sağlanan paranın adresi Ziraat Bankası'dır. Ziraat Bankası, sadece paranın transferi ve naklinde değil, gayrimenkulün satışı açısından önemli bir adrestir. Metruk emlakın önemli bir bölümü bir biçimde Ziraat Bankası'na devredildi ve o bunları ilânlarla satışa çıkardı.¹⁷¹

170 Devlet Şurasının 25.11.1936 tarih ve 35-18 no'lu esas ve 36-80 no'lu karar, *Adliye Ceridesi*, Adliye Vekillliği Tarafından Aylık Neşrolunur, sayı: 2, 1937, sf. 9-10; *Resmî Gazete*, 10.2.1937, sayı: 3530, sf. 7649-7650.

171 *Cumhuriyet* gazetesinin 1930'lu yıllarda yaptığı araştırmada gördüm ki, her güne ait nüshasında bir

Dönem her vilâyette ve her kazada hatta her köyde metrûk emlakın tespiti dönemidir. İstanbul'da 10-12 milyon lira değerinde 6000 emlakın ortaya çıkarıldığı¹⁷² belirtildikten beş yıl sonra İstanbul'da Emlak Bankası'na devredilen emlak adedi 20.000 olup, bunların devir işlemleri tamamlandıkça satılması¹⁷³ planlanmaktadır. Burada devir konusu emlakın niteliği hakkında bilgi verilmemekle birlikte, bu yıllarda hükümetin satışı gündemde olan metrûk emlaktır. *'Fırarilere ait emlakın listesi'* hazırlanmış ve her polis merkezi de kendi mıntıkasında gerekli tetkikatı yapmakla görevlendirilmişti.¹⁷⁴

Anlıyoruz ki, 1933 Ekim itibarıyla bütün eksikliğine rağmen, hükümetin elinde *'fırarilerin' adı ve bunlara ait de malın ve mülkün listesi* vardır. Kanuni olarak *'fırar ve mütegayyip'* denildiği için, buna göre firari Ermeni ve Rum ya da diğerlerinin listesi hazırlanmıştır ve hükümetin elindedir.

Gayrimenkullerin satımı ve kira gelirinin toplanmasında Ziraat Bankası aktif olarak devrededir. Maliye Vekâleti, 17 Şubat 1929 tarihli tezkeresinde, İstanbul haricinde Yunan tebaasına ait hükümete geçen bütün emlakın Ziraat Bankası tarafından idare edileceğini, kira bedelini toplayacağı ve kalanın da gayrimübadiller hesabına kaydedileceği belirtildi. Müzayedeyle satımından da Ziraat Bankası sorumlu olacaktır.¹⁷⁵ Gayrimübadiller Cemiyeti'nin raporunda, 20 milyon lira kıymet takdir edilen firari Rum emlakından 10 milyon liralığının Ziraat Bankası'na devredildiği ve müzayede ile satılacak emlakın 12 milyon lirayı bulduğu, istihkak 36 milyon lira olduğuna göre bu miktarın çıkarılacak yüzde 25-30 oranında bonolara tekabül ettiği yazıldı.¹⁷⁶

Emlaki satmaktan sorumlu Ziraat Bankası yönetim itibarıyla de küçük bir Meclis ve bir kabine niteliğindedir. Bu dahi Ziraat Bankası'nın niye bu kadar aktif olduğunun da bir tür göstergesidir. Ziraat Bankası ilanında *'Vilâyetler ve murahhaslar'* başlığı altında verilen liste 112 kişi olup, bunun 107'si mebusur; yani Meclis'te 347 mebus var ve bunun 107'si Ziraat Bankası murahhasıdır.¹⁷⁷ Ziraat Bankası İdare Meclisi üyesi bazı mebuslar, aynen ilânda, "Afyon Naifa Vekili Ali [Çetinkaya]; Balıkesir TBMM Reisi Kâzım [Özalp] Paşa Hz. [Hazretleri]; Eskişehir mebus Emin [Sazak]; Gaziantep mebus Kılıç Ali; Gümüşhane mebus Hasan Fehmi [Ataç]; İzmir [Adliye] Vekil Saraçoğlu Şükrü ve mebus Mahmut Esat [Bozkurt]; Kütahya mebus CHF Katibi Umumisi Recep [Peker]; Malatya Başvekil İsmet [İnönü] Paşa Hz.; Siirt mebus Mahmut [Soydan]; Yozgat mebus Süleyman Sırtı [İçöz]" şeklinde yazılmıştır. 107 mebusun biri Başvekil İsmet, iki

iki Ziraat Bankası ilanıyla gayrimenkul satışı gerçekleştirilmiştir. Bununla ilgili incelemeyi önceki araştırmamda yapmıştım; Nevzat Onaran, *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930)*, *Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-II*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013, sf. 425-434.

172 *Cumhuriyet*, 27.1.1933, sf. 1.

173 *Cumhuriyet*, 5.12.1938, sf. 2.

174 *Cumhuriyet*, 21.10.1933, sf. 2.

175 *Cumhuriyet*, 23.3.1929, sf. 4; *Cumhuriyet*, 16.4.1930, sf. 4.

176 *Cumhuriyet*, 10.5.1934, sf. 1 ve 8.

177 *Cumhuriyet*, 13.10.1934, sf. 7; *TPT* /IV-2, sf. xvii, 12, 91, 227, 234, 250, 317, 314, 409, 416, 514, 597.

vekil Nafia Vekili Ali ve Adliye Vekili Şükrü Saraçoğlu, biri TBMM Reisi Kâzım, bir diğeri de CHF Kâtibi Umumisi Recep'tir. İş Bankası ve diğer kamu kurumları da düşünüldüğünde, demek ki mebus olmanın yanında böyle bir de murahhaslık görevi ifa edilmektedir. Bu denli iç içe bir dönemdir.

Ziraat Bankası'nın İstanbul'da gayrimenkul ve menkul emvâl satış ilânları:

- Beykoz'da 8500 liraya demirli şilep ve Beyoğlu-Galata'da listesi verilen eşya¹⁷⁸,
- Büyütkada-Yalı Mahallesi Liman Çıkmaç'ında 2370 liraya depo, mağaza, dükkân ve hane¹⁷⁹,
- Beyoğlu-Hüseyinağa Mahal-Küçükduvarcı Sokakta 2100 liraya iki gayrimenkul¹⁸⁰,
- 9 dükkân, 7 ev, 1 gazino (Heybeliada), 1 kilise, yani 3'ü Küçükpazar'da, 4'ü Burgazada'da, 1 tanesi Büyütkada, Heybeliada, Tarabya, Mercan, Fener, Edirnekapı, Tophane gibi semtlerde toplam 18 emlak¹⁸¹,
- Üsküdar-Altunizade-Osmaniye Mahallesi Cedit Fuat Bey Sokakta 4400 liraya köşk¹⁸²,
- Kadıköy, Fener, Beyoğlu, Yedikule, Tarabya vesaire yerlerde satılık haneler ve dükkânlar¹⁸³ gibi buna benzer yüzlerce ilân¹⁸⁴ gazetede yıllarca yayımlandı.

Ziraat Bankası'nın İstanbul dışındaki şubeleri de emlak satış ilânları verdi. İlânlara göre, Aydın'da incir bahçeleri¹⁸⁵, Antalya'da hane, dükkân, mağaza ve portakal bahçesi¹⁸⁶, Niksar'da Hazine'ye intikal eden un fabrikası¹⁸⁷, Zonguldak'ta metrük emvalden gayrimenkuller¹⁸⁸, Çanakkale'de arsa ve tarla¹⁸⁹, Mersin'de buz, çırçır fabrikası, dükkân ve tarla¹⁹⁰ ve İzmir'de mağaza, hane, bahçe, dükkân, Kereste Kutu Fabrikası, Buz Fabrikası, Pamuk Yağ ve Pirina Fabrikası, kahvehane, arsa, depo, bina¹⁹¹ satılacak.

178 *Cumhuriyet*, 16.8.1929, sf. 5.

179 *Cumhuriyet*, 11.1.1931, sf. 5.

180 *Cumhuriyet*, 18.1.1931, sf. 7.

181 *Cumhuriyet*, 1.2.1930, sf. 8 ve tekrarı 4.2.1930, sf. 7.

182 *Cumhuriyet*, 5.3.1930, sf. 5.

183 *Cumhuriyet*, 2.3.1933, sf. 8.

184 Bu ilânlardan bazıları; *Cumhuriyet* gazetesi (tarih, sf. olarak), 1.11.1932, sf. 6 ve 13.12.1932, sf. 7 ve 30.1.1933, sf. 7 ve 6.2.1933, sf. 7 ve 9.3.1933, sf. 6 ve 23.4.1933, sf. 7 ve 16.5.1933, sf. 8 ve 6.6.1933, sf. 7 ve 11.7.1933, sf. 6 ve 16.8.1933, sf. 6 ve 23.9.1933, sf. 7 ve 16.10.1933, sf. 7 ve 23.11.1933, sf. 7 ve 15.12.1933, sf. 7 ve 6.1.1934, sf. 7 ve 7.2.1934, sf. 7 ve 30.3.1933, sf. 7 ve 7.4.1933, sf. 6 ve 22.4.1933, sf. 7 ve 21.5.1933, sf. 7 ve 3.6.1934, sf. 7 ve 7.7.1934, sf. 7 ve 14.7.1934, sf. 6-7 ve 15.8.1934, sf. 6 ve 13.9.1934, sf. 8 ve 3.10.1934, sf. 7 ve 16.11.1934, sf. 7 ve 25.12.1934, sf. 7 ve 17.1.1935, sf. 7 ve 25.1.1935, sf. 7 ve 3.2.1935, sf. 10.

185 *Cumhuriyet*, 8.2.1932, sf. 5.

186 *Cumhuriyet*, 3.4.1932, sf. 7.

187 *Cumhuriyet*, 20.10.1932, sf. 7.

188 *Cumhuriyet*, 5.8.1933, sf. 2.

189 *Cumhuriyet*, 16.5.1934, sf. 7.

190 *Cumhuriyet*, 4.10.1934, sf. 10; *Cumhuriyet*, 15.12.1935, sf. 8.

191 Ziraat Bankası İzmir Şubesinin bazı ilânı; *Cumhuriyet* gazetesi, 15.1.1932, sf. 6 ve 21.1.1932, sf. 7 ve

Ziraat Bankası, gayrimenkul satışıyla doğrudan ilgilenen konumda olduğu için bu anlamda o yıllara ait arşivin araştırılmasında kaç tane ve ne kadar satış olduğunu ve kimlerin aldığını öğrenmek imkânı bulunacaktır. 1930'larda Ziraat Bankası şubeleri de dâhil benzer gayrimenkul satış ilanları yıllarca sürdü.

Bu tür ilânların sonucu ki 1929'da 6,4 milyon lira olan 'emvâl ve emlak hâsılatı' 1930'da 8,7 milyon lira, 1931'de 6,7 milyon lira, 1932'de 7,4 milyon lira, 1933'de 6,1 milyon lira, 1934'te 6,3 milyon lira ve 1935'te 7,4 milyon lira olarak gerçekleşti. Fakat tahsilâtsa daha düşük düzeyde kaldı.¹⁹²

Metrûk emlak satıldı, ama nedense tahsilâtı yapılamadı.

Hazine ile ortak satış

İcra memurları emvâl-i metrûkeden bazı gayrimenkullerde gerçek kişi ve Hazine birlikte ortaktır. Sonunda satıp parasını paylaşmaya karar verilmiştir. Tesadüfen böylesi satış ilânından üç tanesi Dersim'e aittir. Dersim vilâyeti 1926'da ilga edilmişken¹⁹³, Dersim İcra Memurluğu 1929 yılında faaliyetine devam etmiştir.

Dersim İcra Memurluğu üç ilânında, Mumcuyan Agoptan metrûk bir dükkân¹⁹⁴ ile Mumciyan Agop oğlu Mıkırdıç ve Kaprel'den ve Mumciyan Kaprel'den¹⁹⁵ metrûk belirtilen gayrimenkullerin satılacağını duyurdu. Havza İcra'sı ilânında, Kostantin'den alacağı olanların talebi üzerine fabrikanın ve aletle, edevatın satılacağı belirtildi.¹⁹⁶ Ayrıca Afyon Asliye Hukuk Hâkimliği de, Afyon Hazine Maliyesi tarafından emvâl-i metrûkeden bilmüzayede satılan, ama taksitler ödenmediği için açılan dava üzerine, gayrimenkulün tekrardan satılacağını ilânla duyurdu.¹⁹⁷

3.2.1932, sf.5 ve 18.2.1932, sf. 8 ve 22.2.1932, sf. 6 ve 20.3.1932, sf. 7 ve 15.4.1932, sf. 7 ve 10.6.1932, sf. 5 ve 6.2.1933, sf. 7 ve 18.5.1934, sf.7 ve 19.9.1934, sf. 7 ve 15.11.1934, sf. 6 ve 15.12.1935, sf. 9.

192 İstatistik Umum Müdürlüğü, *1939-1940 İstatistik Yıllığı*, cilt: 11, Neşriyat No: 159, Ankara, sf. 409.

193 *TBMM ZC*, II/25-30.5.1926, sf. 629-630, 674-676 ve Fihrist-sf. 6.

194 *Dersim İcra Memurluğundan ilân*: Nısıf Hozatta Demir oğlu İbrahim Ağanın ve nısıf [yarısı] diğeri eşhası mütegayyibeden Mumcuyan Agoptan metrûken Hazine'ye ait bir bap dükkân satılacaktır. Tapu kaydı mucibince Hozat çarşısında tarafları Arap Ali ve emvali metruke ve İbrahim Ağa dükkânları ve cadde ve Hamdi Efendi ve emvâl-i metruke arasile mahdud 150 lira kıymetindeki bir mezkûr dükkânın satışı, ilân olunur. (*Resmi Gazete*, 31.3.1929, sayı: 1155, sf. 6872; *Resmi Gazete*, 17.7.1929, sayı: 1244, sf. 7952.)

195 *Dersim İcra Memurluğundan iki ilân* da, Hazine'ye intikal eden Mumciyan Agop oğlu Mıkırdıç ve Kaprel'den ile eşhası mütegayyibeden Mumciyan Kaprel Ağadan metrûk gayrimenkulün satışı hakkındadır. (*Resmi Gazete*, 31.3.1929, sayı: 1155, sf. 6872; *Resmi Gazete*, 17.7.1929, sayı: 1244, sf. 7951; *Resmi Gazete*, 1.4.1929, sayı: 1156, sf. 6880; *Resmi Gazete*, 8.7.1929, Sayı: 1236, sf. 7890.)

196 *Havza İcra'sından ilân*: Havza'nın Boyalıca mahallesinden Saatzade Hasan Ağa'nın Hazine'den, Beşikçizade Hafız Yusuf ve Kırzade Şevki ve Seyitzade Asım'ın Kostantin'den olan alacağından dolayı, Havza'nın Yağbasan karyesindeki fabrikanın alet ve adevatı hariç olmak üzere satışı kararlaştırıldı. Belirlenen fiyat 25.000 lira. Talipolanların 5000 lirayla İcra Heyetine başvurusu ilân olunur. (*Resmi Gazete*, 15.4.1929, sayı: 1168, sf. 6938.)

197 Afyon Asliye Hukuk Hâkimliğinden ilân, *Resmi Gazete*, 23.9.1933, sayı: 2510, sf. 3086; *Resmi Gazete*,

Metrûk gayrimenkullerin satışıyla ilgili bu icra memurluğuna ait ilânlar, sanıyoruz pek çok karardan sadece birkaçı. Ziraat Bankası gibi icra tarafından da metrûk gayrimenkullerin satılığa çıkarılmış olması mülkiyetin transferinde çok yönlü bir faaliyetin olduğu anlaşılmaktadır. Bunun için mülkiyetin transferi açısından, ayrıca bu tür ilânlar araştırma konusu olabilir.

1935'te semtlerde komisyonlar yetkili

Emvâl-i metrûkeden Ziraat Bankası'nın veya icra memurluklarının satış ilânları verildiği yıllarda nizamnameyle Mahalli Komisyonlar, 3 bin lira ve daha az miktardaki satış ve kiraya vermekle görevlendirildi. Böyle bir düzenlemeyle emvâl-i metrûkenin bir an önce elden çıkarılması hedeflenmiş olmalı.

2/3138 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan nizamnameyle Mahalli Komisyonlar, [görevli bulunduğu] semtindeki 3 bin lira ve bu miktara kadar olan menkul ve gayrimenkul malları açık artırmayla satmaya ve kiraya vermeye yetkili kılındı (madde 1). Üç yıldan daha fazla süreyle kiraya verilecek gayrimenkullerin ihale bedeli 3 bin lira ve daha az olsa bile Maliye Vekâletinden izin alınacaktı (madde 2). Diğer iki madde yürürlük ve yetkili memur hakkındadır.¹⁹⁸

Mahalli Komisyonlar tutarı 3 bin lira ve daha az bedelle menkul ve gayrimenkulün satışında ve kiraya vermede görevlendirilirken, sadece üç yıldan fazla kiraya verme durumunda Maliye Vekâletinden izin alınması öngörüldü. Böylece metrûk menkul ve gayrimenkulü bir an önce satması ya da kiraya vermesi için yerelde Mahalli Komisyonlar oluşturuldu. Anlıyoruz ki, böylesi bir teşkilatlanmayla mülkiyet transferi işlemleri hızlandırılmış olmalıdır.

Vecihi Hürkuş'un hikâyesi

Yaşanan, Rum emvalini hükümetin istediğine verme yöntemi bakımından örnek vakadır. Arazinin kiraya verilme tarihi vesaireyle ilgili tarihlerde karışıklık varsa da, konu çok önemli. İstanbul-Kızıltoprak'taki arsayla ilgili bazen firari ya da mübadil Rum'a ait olduğu yazılmış olup, evrakların hikâyesini özetleyerek aktarıyorum:

- Vecihi Fehmi [Vecihi Hürkuş¹⁹⁹], Başvekâlete sunduğu 28.6.1932 tarihli arzuhalinde, Kalamış'ta vücuda getirdiği Tayyare Fabrikasını Kızıltoprak'ta Reşadiye Sokak'ta Milli Emlâk'tan 54 no'lu Bostan Gediginde tesis eylemiş bu yerin Teşviki Sanayi Kanunu tevfikân kendisine temlik ve teffizini talep etti. Maliye Vekili, Vecihi Fehmi'nin teşvikten yararlanma talebini İktisat Vekiline sordu. Ayrıca

25.2.1934, sayı: 2638, sf. 3482; *Resmî Gazete*, 27.3.1936, sayı: 3264, sf. 6236.

198 9.8.1935 tarih ve 2/3138 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan Menkul, Gayrimenkul Malların Satış ve Kira İhalesinde Mahallî [Mahalli] Komisyonların Salâhiyetlerini Gösterir Nizamname, *Resmî Gazete*, 31.8.1935, sayı: 3094, sf. 5613.

199 http://www.cankaya.edu.tr/duyuru/video/vecihi_hurkus.php

Maliye Vekili, İstanbul Defterdarlığından Vecihi Fehmi'nin Kızıltoprak'ta Tayyare Fabrikasıyla ilgili tetkik yapmasını istedi.²⁰⁰

- İktisat Vekili'nin Maliye'ye verdiği cevapta, Tayyareci Vecihi Bey namına 23.2.1932 tarihli ve 2106 numaralı derdesti tesis birinci sınıf muafiyetnameverildiğini belirterek, yerindetetkik etmek üzere arzuhalinin İstanbul Sanayi Müdürlüğüne gönderildiğini yazdı.²⁰¹
- Maliye Vekili, İstanbul Defterdarlığına gönderdiği yazısında, Kızıltoprak'ta oturan Hasan'ın 1.10.1932 tarihli arzuhalinde, Vecihi'nin Hazine'den isticar ettiği [kiraladığı] arazide gazino ve içki izni alarak çardaklar kurduğunu bildirdiğini belirtilerek, bunun da dikkate alınarak gerekli tahkikat neticesini yazmasını istedi.²⁰²
- Kızıltoprak'ta oturan Hasan arzuhalinde, 1930 senesinde Ekim ayı başında emvâl-i metrûkeyi senelik 60 liraya kendisinin kiraladığını ve hububat ektiğini, ama arsadan bir miktar alan Tayyareci Vecihi'nin kendisinin hastanede iken tamamına sahip çıkarak, gazino yaptığını ve içki ruhsatı aldığını belirterek, gerekli kanuni işlemin yapılmasını talep etti.²⁰³
- İstanbul Defterdarlığından Maliye'ye gönderilen 20.11.1932 tarihli cevabi yazısında, Tayyareci Vecihi'nin, tayyare fabrikası yapmak üzere istediği Kızıltoprak'taki arsa hakkında Kadıköy Mal Müdürlüğünden cevaben alınan 23.10.1932 ve 14.11.1932 tarihli iki tezkereye yer verildi. Bu iki tezkere özetle:

Mezkûr arsa bir sene müddetle ve hükümetin istediği zaman tahliye ve 4 taksittetesviyeedilmek şartıyla 4.6.1932 tarihinde adı geçene icar edildi. Birinci taksitini tediye eyledi ve geçen kış büfe inşa ettirilerek tayyare hangarı ve atölyesi inşası neticesine kadar levazımı büfe mahallinde muhafaza eylemiştir. 1932 Nisanında büfe açılarak [icar tarihi Haziran 1932] biri büfenin önünde diğeri deniz kenarına iki çardak yaparak gazonculuğa ve müskirat [içki] satmaya başlamıştır. Elveyim Pendik istasyonunda bulunan Vahan Efendinin mezkûr büfede bir iki ay çalıştıktan sonra Ekim 1932 başında ayrıldığı ve halen hangarda çalışanlar tarafından idare edilmekte olduğu bildirilmiş ve mürsel istidaname leffen ve iadeten takdim kılınmıştır.²⁰⁴

200 Maliye Vekili'nin İktisat Vekiline gönderdiği 4-5.7.1932 tarihli ve 1173 sayılı yazısı ile Maliye Vekili'nin İstanbul Defterdarlığına gönderdiği 9-10.7.1932 tarihli ve 1340 numaralı yazısı, BCA-F: 030.10/K: 60, D: 404, S: 10, sf. 23, 21.

201 İktisat Vekilinin maliye vekâletine gönderdiği 14.7.1932 tarih ve 9625/4457 sayılı cevabi yazısı, BCA-F: 030.10/K: 60, D: 404, S: 10, sf. 20.

202 Maliye Vekilinin İstanbul Defterdarlığına gönderdiği 9.10.1932 tarihli ve 5032 sayılı yazısı, BCA-F: 030.10/K: 60, D: 404, S: 10, sf. 19.

203 Kızıltoprak İhlamur Caddesi No: 70'de oturan Hasan'dan Ankara Milli Emlak Müdürlüğüne istida, BCA-F: 030.10/K: 60, D: 404, S: 10, sf. 18.

204 İstanbul Defterdarlığından Maliye Vekâletine gönderilen 20.11.1932 tarihli ve 2-3681/277 sayılı cevabiyazısı, BCA-F: 030.10/K: 60, D: 404, S: 10, sf. 17.

- Maliye Vekili, İktisat Vekiline gönderdiği yazısında bilmüzayede satılmasını önerdi ve numaleyle namına [Vecihi'ye] temlikine muvafakat olmadığını belirtti.²⁰⁵
- Defterdarlığın Milli Emlak Müdürlüğüne gönderdiği 26.1.1933 tarih ve 2-3681/35 sayılı yazısı, özetle:

Kadıköy Mal Müdürlüğünden alınan 7.1.1933 tarih ve 228 nolu tezkerede, arazinin mahallin mübadillerden metrûk Rum emvali olduğu ve 1771 no'lu kanun mucibince mübadillere istihkaklarına karşılık tutulduğu ve Vecihi namına temlikine imkân olmadığı için emvâl-i metrûkenin müzayede ile satılması talep olunmaktadır. Firari Şekerci Nikola veledi Toma ile Tanaş veledi Kostantin Paspalidin'in tasarrufunda bulunan Bostan Gediği arsaya, 23.10.1928 ve 10.7.1929 tarihlerinde vaziyet edilmiştir. Mülga Emvali Metruke Müdürlüğü satılmasını kararlaştırmıştır. Firari Rum emvalinden olması ve firari Rum emvâl-i metrûkenin, mübadil istihkak sahiplerine verilen bonolara karşılık Ziraat Bankası'nın bilmüzayede satarak bedelinin hesabı mahsusasına kaydı iktiza ederse de, Vecihi Beyin kanuni bir surette teşebbüsü vaki olduğuna göre, ifayı muktezası [gereğinin yapılması] vabestei [bağlı] rey-i ali vekalet penahilerdir [yüce vekâlete sığınırım] efendim.²⁰⁶

- İstanbul Defterdarlığına Vecihi namına temlik edilemeyeceği için bilmüzayede satılmasını öneren Maliye Vekili, burasını mübadil istihkak vesikası tedarik ederek müzayedesine iştirakle satın alması mümkün olabileceğini yazdı.²⁰⁷

Başvekil yol gösteriyor: Başvekil namına Müsteşar Kemal'in Vecihi Bey'e cevaben gönderdiği yazıda, buranın Teşviki Sanayi Kanununa tevfik kanunına temlik edilemeyeceğini, ancak mahallin mübadillerden metrûk olması ve bu kabil Rum emvalini istihkak vesikası tedarik edilerek müzayedesine iştirak suretiyle alınabileceğinin Maliye Vekâletinden bildirildiğini belirtildi.²⁰⁸

- Milli Emlak Müdürlüğüne gönderilen İstanbul Defterdarlığı yazısında, mezkûr arsa firari Rum emvâli olarak tespit edilmiş ve bunun gayri mübadillere bono karşılığı tutulmuş olduğu ve bu cihetle, bilmüzayede satılmasına müsaade buyurulması talep edildi.²⁰⁹
- Maliye Vekilinin Başvekil İsmet'e gönderdiği 17.12.1932 tarihli yazısı özetle şöyle:

205 Maliye Vekili, İktisat Vekâletine 18.12.1932 tarihli [no'su karışık] yazısı, BCA-F: 030.10/K: 60, D: 404, S: 10, sf. 12.

206 Defterdarlığın Milli Emlak Müdürlüğüne gönderdiği 26.1.1933 tarih ve 2-3681/35 sayılı yazısı, BCA-F: 030.10/K: 60, D: 404, S: 10, sf. 11.

207 Maliye Vekilinin İstanbul Defterdarlığına gönderdiği 8.2.1933 tarih ve 10144 sayılı cevabi yazısı, BCA-F: 030.10/K: 60, D: 404, S: 10, sf. 10.

208 Başvekil namına Müsteşar Kemal'in Vecihi Beyin mektubuna verdiği 19.12.1932 tarih ve 6/3060 sayılı cevabı, BCA-F: 030.10/K: 60, D: 404, S: 10, sf. 8.

209 İstanbul Defterdarlığının Milli Emlak Müdürlüğüne 12.3.1933 tarih ve 2-3681/75 sayılı yazısı, BCA-F: 030.10/K: 60, D: 404, S: 10, sf. 7.

Vecihi Bey'in mektubunu tetkik ettim. Rum emvâlinin Teşviki Sanayi Kanununa tevâkkan Vecihi Bey namına temlikine imkân görülmemektedir. İstihkak vesikası tedarik edilmek suretile müzayedesine iştirak edilerek satın alınması şeklinde bir çare bulunduğu veyahut mumaileyhe [adı geçen] başka bir yer gösterilmesi lazım geleceği İktisat Vekâletine yazıldığını arz eylerim.²¹⁰

- Maliye Vekili, İstanbul Defterdarlığına Tayyareci Vecihi'ye firarı Rum'dan metrûk arsaya münhasır olmak üzere birinci tertip bono mukabilinde bilmüzeyade satılmasını yazdı.²¹¹

Kızıltoprak'ta bir gayrimenkulün transfer formülü vekiller arası yazışmayla bulundu ve satış da böylece gerçekleştirilmiş olmalı.

4.2.2.2- 500 BİN MUHACİRE 100 MİLYONLUK SERVET

İskân politikasında 1930'lu yıllar bir dönüm noktasıdır. Hem Osmanlı dönemi hem de 1920 sonrası değerlendirildi ve 14 Haziran 1934 tarihli İskân Kanunu hazırlandı. TC'nin egemen kimlik siyasetinin tüm detaylarını oluşturan bir altyapı çalışmasıyla, ırki kimliğin vurgulandığı bu kanunun sayılabilecek temel özelliği, Türkiye coğrafyasında sadece bir bölgesinde değil, her köyünde dahi demografik ve ekonomik yapıda Türk-Sünni İslâm hâkimiyeti politikasına rehberlik etmesiydi.

2510 sayılı İskân Kanunu'nun 2'nci maddesi gereği Türkiye coğrafyası, "*Türk kültürlü nüfusunun tekâsüf-i istenilen yerler*" 1 numaralı mıntıka, "*Türk kültürüne asimile edilecek nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerler*" 2 numaralı mıntıka ve askeri, güvenlik gibi gerekçelerle iskân ve ikameti yasak yerler 3 numaralı mıntıka olarak üçe ayrıldı.²¹²

Bunun gereğini Nüfus Umum Müdürlüğü'nün 1935'teki çalışmasında yaptı, Türkiye 3'e bölündü. 1935'te 1 numaralı iskân mıntıkası olarak, Birinci Umumi Müfettişlik Bölgesindeki yani Elâziz, Urfa, Bitlis, Hakkâri, Diyarbekir, Siirt, Mardin, Van ve Ağrı vilâyetlerle birlikte Erzincan'dan, Erzurum'un Pasinler'ine, Malatya'ya ve Gazianeb'e, Kars'ın Sarıkamış'ına Sivas'ın Zara'sına, Maraş'ın Elbistan'ına ve Kayseri'nin Pınarbaşı'na kadar olan coğrafi bölge belirlendi. O dönemde Trakya Umumi Müfettişlik bölgesi Tekirdağ, Çanakkale, Edirne ve Kırklareli vilâyetleri de 2 numaralı mıntıkaydı.²¹³

Nüfus Umum Müdürlüğü'nün 1 Numaralı İskân Mıntıkası olarak belirlendiği coğrafi bölge, esas olarak tarihsel gerçekliğinde Batı Ermenistan ve Kuzey

210 Maliye Vekili Başvekil İsmet Paşa'ya gönderdiği 17.12.1932 tarihli ve 1959 sayılı yazısı, BCA-F: 030.10/K: 60, D: 404, S: 10, sf. 3.

211 Maliye Vekilinden İstanbul Defterdarlığına gönderilen 18.3.1933 tarih ve 11622 sayılı yazı, BCA-F: 030.10/K: 60, D: 404, S: 10, sf. 1.

212 14.6.1934 tarih ve 2510 sayılı İskân Kanunu, TBMM ZC, IV/23-7.6.1934, sf. 67-77; TBMM ZC, IV/23-14.6.1934, sf. 140-166; Resmi Gazete, 21.6.1934, sayı: 2733, sf. 4003-4009.

213 Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 19-20, 65.

Kürdistan'da. İsmet İnönü dâhil bütün raporlarda Kürt nüfusunun yoğunluğu sürekli vurgulanan bu bölge, Türklerin iskân edilmesi hedeflenen 1 numaralı mıntıkaydı. Asimile edileceklerin yani Kürtlerin ve gelen muhacirlerin iskân bölgesi de 2 numaralı mıntika yani Trakya idi. Bu dönemdeki planlamanın bir unsuru Türkiye'nin coğrafyasını Türk'ün ve asimile edileceklerin iskânına göre üçe ayırmaksa, bir unsuru da dağıtılacak arazi ve bunun finansmanıydı.

Dahiliye Vekâleti, dışarıdan getirilen Türk-İslâm muhacirlerin iskân edileceği 1 numaralı mıntıkada dağıtılacak 18,3 milyon dekar arazi²¹⁴ belirledi. Bu arazinin bir kısmı Hazine'nin kendi toprağı olsa da, Ermeniler'den kalan araziye²¹⁵ de dikkat çekildi.

Dört yıllık muhacir planı hazırlandı. Dahiliye Vekâleti 1930-1934 döneminde Diyarbakır'da, Elâziz'de, Mardin'de, Van'da, Bayazıt'ta, Muş'ta, Hakkâri'de, Kars ve Trakya'da iskân faaliyetini değerlendirdi ve gelecek dört yılda yapılacakları²¹⁶ da buna göre belirledi. Dışarıdan her yıl 50 bin olmak üzere 250 bin muhacirin getirilmesi, iskân edilmesi planlanmış ve bunun maliyetinin de 15,2 milyon lira olacağı tahmin edilmişti. Muhacirlerin yanı sıra Karadeniz'den nüfus transferi de²¹⁷ planlamaya dâhildi.

Planın icrasında bazı maddeler uygulanmamış ve eksik kalmış olabilir, fakat planda yani muhacirler dâhil Türklerin Kürdistan'a ve Kürtlerin de garba iskânında temel iki hedef vardı. Bir, Kürt nüfus yoğunluğunun tasfiyesi ve iki, Ermenilerin mülkünün transferiydi. Dönüp bugünden o güne bakıldığında, iskân ve asimilasyon politikasıyla öngörüldüğü gibi asıl olan bu iki hedefin gerçekleştirilmiş olduğudur.

1934 kadar olduğu gibi muhacir iskânı, hedeflendiği gibi 1 numaralı iskân mıntikasıdan ziyade, Trakya'dan Ege'ye muhacir iskânı olarak sürdürüldü. İskân edilenler dâhil muhacir ve mübadille, emlâki tahrip edilmiş ve muhtaç olana Rum ve Ermenilerden metrûk emvâl dağıtıldı ve satıldı.²¹⁸

2510 sayılı İskân Kanunu'na kadar nüfus ithalinin ve bunları iskânıyla birlikte mülk sahibi kılma konusunun değerlendirildiği *Nüfus İşleri Genel Müdürlüğünün* 13.8.1933 tarihli raporunda, Cumhuriyet ilânı sonrası 10 yılda yapı-

214 Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 36-37.

215 Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, 5. baskı, Doğan Kitap, İstanbul-2008, sf. 36-51; Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 36-37.

216 Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 50-60.

217 Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 41, 46-47.

218 441 no'lu kanun için, *TBMM ZC*, II/3-12.11.1339 (1923), sf. 345; *TBMM ZC*, II/7-13.3.1340 (1924), sf. 411-420 ve *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, 2. basılış, Ankara-1948, sf. 336 ile 622 no'lu kanun için, *TBMM ZC*, II/18-15.4.1341 (1925), sf. 56-62 ve *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 6, Ankara-1934, sf. 327 ve *Resmî Ceride*, 23 Nisan 1341, sayı: 96; 16.4.1340 [1924] tarihli ve 488 sayılı Mübadeleye Tâbi Ahaliye verilecek Emvali Gayrimenkule Hakkında Kanun, *TBMM ZC*, II/ 8-16.4.1340, sf. 784-796 ve Fihrist-sf. 6; 31.3.1928 tarih ve 1217 sayılı Mübadeleye Gayritabi Ahaliye Verilecek Emvâli Gayrimenkule Hakkında Kanun, *TBMM ZC*, III/3-15.3.1928 ve 31.3.1928 tarihli oturum, sf. 45-50 ve 82-83 ve Fihrist-sf. 3 ve *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 9, 2. basılış, Ankara-1948, sf. 125; *Resmî Ceride*, 4 Nisan 1928, sayı: 855.

lanlar kalem kalem sıralandı. Bunlar, harikzedelere yapılan yardımlar, mübadele edilen Rum nüfusu, mübadillere verilen mallar ve işlemleri, Kürt ve Türk aşiret nüfusu, iskân için yapılan harcamalar gibi konularda cetveller hazırlandı. Buna göre, bir buçuk yılda 500 bin nüfus getirilerek yerleştirildi ve bunlara transfer edilen gayrimenkullerle, 100 milyon liralık servetin ziyan olması önlendi.²¹⁹ Diğer bir deyişle 500 bin muhacire 100 milyonluk mülkün transferi sağlandı. Balkanlardan muhacir getirme politikasına sonraki yıllarda devam edildi.

Rapordaki 13-14 no'lu cetvele göre, 1923-1933 döneminde iskân için bütçeden 28,4 milyon liralık kaynak ayrıldı ve bunun 20,3 milyon lirası harcandı. Bunun 18,1 milyonu iskân masrafıydı, 1,6 milyon lirası maaş ve geriye kalan da diğer giderlerdi. Sonuç olarak, Türkleştirmek için iskân politikasına o günkü ekonomik ve bütçe koşullarında önemli bir kaynak ayrıldı ve hedeflendiği gibi Ermeni ile Rumlardan metrûk mülk transferi de gerçekleştirildi.

50 kişi tutuklandı ve serbest bırakıldı

Binlerce mülkün transferinin yapıldığı böyle bir dönemde, *Cumhuriyet* gazetesi yolsuzluk yapıldığının ve müdür dâhil 50 kişinin tutuklandığının haberini verdi. Yolsuzluk yapıldığı için Vilâyet Hukuk Müşavirliği 24 evi geri almak üzere dava açtı.

Vilâyet karşısında arzuhalcilik eden Şevket Efendi isimli bir zat, İngiliz Sefareti Sokağından 7-8 odalı bir evi 400-500 liraya temellük ettiği [sahip olduğu] anlaşılmış ve Şevket Efendi de tevkif edilmişti.²²⁰

İşkânda yolsuzluk tahkikatına bir gün sonra da sürdürüldü. Mülkiye Başmüfettişi Hacı Hüsnü Beyin tahkikatıyla evrak ve kayıtlarda tahrifat yapıldığı tespit edildi.²²¹

Vilâyet İdare Heyeti, Vali Muavini Ali Rıza Beyin Riyasetinde tahkikat evrakını tetkik ettikten sonra İşkân Müdüriyetindeki suistimale ilgili olarak 50 kişi hakkında lüzumu muhakeme kararı verdi. İşkân memurlarından Nazmi, Zonguldaklı Şemsi, Üsküdarlı Ziya, Emlaki Milliye'den sabık memurlar Atuf, Selanikli Hüsnü, Selanikli Mehmet efendiler tutuklu ve Cemil de kefaletle tahliye edildi.²²²

50 kişi kararı temyiz için Devlet Şûrası'na başvurdu ve bir ay sonrasında iskânda tutuklu sayısı 16'ya indiye de, sonradan suistimalden üç kişi daha tevkif edildi.²²³

Bir ihbar üzerine Dahiliye Vekaleti İstanbul'da bono suistimaliyle ilgili Mülkiye Müfettişi Hacı Hüsnü, birçok kişinin ifadesini alıp, İstanbul sabık İşkân

219 Nüfus İşleri-1933, İşkân İşleri, sf. 31-33 ve eki cetveller, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4.

220 *Cumhuriyet*, 2.10.1932, sf. 2.

221 *Cumhuriyet*, 3.10.1932, sf. 2; *Cumhuriyet*, 11.10.1932, sf. 2.

222 *Cumhuriyet*, 26.10.1932, sf. 1.

223 *Cumhuriyet*, 3.11.1932, sf. 6; *Cumhuriyet*, 12.12.1932, sf. 2; *Cumhuriyet*, 21.12.1932, sf. 1.

Müdürü Cemil, Kırklareli sabık İskan Memuru Sabri, tapu memurlarından Mazhar beylerin tevkiğini emretti. Sahte bonoların tutarına 58 bin liradır.

Abdullah Zühtü Efendi Serez'deki maden ocağına karşılık bono almış. Halbuki kanuni olarak maden ocağı karşılığı bono verilmiyordu. A. Zühtü bonoları alır almaz hemen satmış 7000 liralık kısmını da Selanik mübadili Hikmet Bey almıştı.²²⁴

Abdullah Zühtü Efendi kerimesi [kızı] Leman hamının mektubu:

Pederimin yüz binlerce dönümlük arazisi vardı ve arazideki kurşun ve çinko madeni mevcuttu. Elimizdeki vesikaları da vardı. Sahtekâr olduğumuzu iddia eden bunu ispat etmelidir. Serez'de 250 parça emlak bıraktık ve 1928'de de başvurduk. Zor bela Giresun'da bir köyden emvâl aldık. Bunlar tarla ve üç senedir kapalı dükkândır.²²⁵

İskân Müdiriyetinde 23 evi sahte tapularla üstüne geçirenlerle ilgili Şûrayı Devlete yapılan başvuru da, lüzumu muhakeme kararına onay verdi. Karar vilâyete bildirildi. Sanıklar yargılandı ve sonunda 50 kişi serbest bırakıldı.²²⁶

Bu durum, mülk transferi sürecinde yaşanabilecek vakalardandı. Sürecin devamı olarak, mahkeme sonunda verilen kararlar sanıkların beraat ettiği veya cezalandırıldığı konusunda bilgilendirme imkânı olmadı.

4.2.2.3- SATILIK KİLİSELER

Hıristiyan mezarlıklar, 3 Nisan 1930 tarihli kanunla belediyenin oldu. Kanunla belediyenin hükmi bir şahsiyet olduğu (madde 1) belirtilerek, "Metruk ve kimsesiz mezarlıklarla vakfa ait olan umumî mezarlıklar bilûmum hukuk ve vekaibi ile belediyelere devrolunmuştur. Bu kanunun neşrinden sonra belediyeler devren alıncaya kadar satılması memnudur" (madde 160) hükmüyle tüm mezarlıklar belediyeye devredildi.²²⁷

Bu tür mezarlıkların tescil işlemi de 22 Aralık 1934 tarihli Tapu Kanunu ile tamamlandı. Kanununun 24'üncü maddesiyle, köylerdeki metruk ve vakfa ait yani Hıristiyan mezarlıkların köyün şahsiyeti namına tescili öngörüldü.²²⁸

Önce malı ve mülkü emvâl-i metruk kapsamında nitelendirilerek, kanun ve nizamnamelerle yağmalandı ve yeni sahiplerine tapulandırıldı. 1930'lardaki bu kanunla anlaşılıyor ki, tasfiye etmede sıra mezarlıklara gelmişti.

Böylesi bir sürecin sonunda, İstanbul-Taksim'de *Surp Agop Ermeni Mezarlığı*'na İstanbul Belediyesi el koydu ve mahkeme sürecine rağmen Ermeni Patrikhanesi mezarlığını geri alamadı. 52 bin metre kareyi aşkın mezarlık

224 *Cumhuriyet*, 22.12.1932, sf. 2.

225 *Cumhuriyet*, 25.12.1932, sf. 2.

226 *Cumhuriyet*, 13.3.1933, sf. 2; *Cumhuriyet*, 20.3.1933, sf. 2.

227 3.4.1930 tarih ve 1580 sayılı Belediye Kanunu, *Resmî Gazete*, 14.4.1930, sayı: 1471, sf. 8821-8839.

228 22 Aralık 1934 tarih ve 2644 sayılı Tapu Kanunu, *Resmî Gazete*, 29.12.1934 tarih, sayı: 2892, sf. 4595-4597.

sahasında, bugün inşa edilen Divan Oteli ve diğer binalar yer alıyor.²²⁹ Sadece mezarlıklara el konmadı, Hristiyanların ibadethanesi kiliseleri dahi özel mülkiyet haline getirecek düzenlemeler yapıldı. Bunun sonucu olarak ki, artık 2015 Türkiye'si'nde satılacak gayrimenkullerin ilânında daire, tarla ve arazinin yanına bir de kilise eklendi.

1915'ten 1930'a geçen dönemde Ermeni soykırımı ve Rum mübadelesiyle kadim iki halkın Anadolu'da varlığı yok edilmesi ardından önce evi, barkı, bağı-bahçesi satıldı ve ardından mezarlığına el kondu ve onun ardından da kilisesi satılmaya başlandı.²³⁰

Kilise sahibi Fatih Altaylı: Van'ın Yukarı Bakraçlı köyünde bulunan ve 'Yedi Kilise' olarak bilinen kilisenin restorasyon işlemleri için yapılan araştırmanın sonucunda ortaya çıktı ki, kilise dahil arazinin tapusu Hüsamettin Ağa'ya aittir. Hüsamettin Ağa'nın torunu gazeteci Fatih Altaylı, kilisenin dedesinden miras kaldığını ve istenmesi halinde satabileceğini söyledi. Fatih Altaylı, "Kilisenin tapusu bendedir. Dedeme aitti orası. Dedemden babama kaldı, babam ölünce de bana kaldı. 40-50 yıl önce dedem oradaki kiliseleri tamir ettirmişti yıkılmasın diye. Bir daha kimse ellememi, öylece kaldı. Köy de bize ait. Ama ne gidiyorum ne görüyorum, haberim yok. Van'a uzun süredir gitmedim. Bu olaydan da sizin sayenizde haberim oldu. Restorasyon için yasal prosedür neyse ona uyarım. Bunun için beni ne kimse aradı, ne de bir şey sordu. Haberim yok, hiçbir şeyden. Ne gerekiyorsa izin veriniz. Satın diyorlarsa satarız. Yani ne istiyorlarsa onu yaparız. Kilise orda duruyor, ben ne yapacağım kiliseyi. Yani kiliseyi tamir edecek param da yok benim. Yapsınlar dursun orada" diye konuştu.²³¹ Fatih Altaylı, kilisenin babasına dedesinden kaldığını söylüyor da, dedesinin nasıl kilise sahibi olduğunu söylemediği gibi, "Köy de bize ait" derken, sanki ayağındaki pabucundan bahseder gibiydi.

1227 yıllık Baş Melekler Kilisesi: Mudanya'ya bağlı Kumyaka Köyü'ndeki dünyanın en eski üçüncü Ortodoks kilisesi olarak gösterilen 1227 yıllık Baş Melekler Kilisesi, yıllar önce sahibi İstanbul'da yaşayan iş adamı Mete Yalçın tarafından satışa çıkarılmıştı. Bizans İmparatoru IV. Konstantinos Porphyrogennetos döneminde 780-797 yılları arasında yapılan kilise Ekümenik Patrikhane tarafından Bursa Metropolitliğine atanan Elpidophoros Lambriiadis'e satıldı. İstanbullu bir işadamından satın alınan kilisenin anahtarı ise mahalle muhtarına emanet edildi.²³²

229 Surp Agop Ermeni Mezarlığı'nın mahkeme sürecinde neler yaşandığıyla ilgili bakınız: Nevzat Onaran, *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930)*, *Emvâl-i Metrâkenin Tasfiyesi-II*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013, sf. 453-459.

230 Satılık kiliselerle ilgili *Agos* haberine bakınız: Mülk gaspının devamı: satılık kiliseler' *Agos* sitesinde 14.7.2015 tarihli haber, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/12168/mulk-gaspinin-devami-satilik-kiliseler>

231 Sümeyra Tansel, *Taraf*, 22.9.2012, aktaran, <http://www.taraf.com.tr/haber/ne-olacak-fatih-in-kilisesinin-bu-hali.htm> ve <http://akunq.net/tr/?p=18558>

232 *Agos* sitesinde 12.9.2012 tarihli haber, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/2400/bas-melekler-kilisesi-satildi>

Şebinkarahisar'da Licese Kilisesi: Giresun'un Şebinkarahisar ilçesi Şaplıca köyünde 1874-1887 yılları arasında inşa edildiği tahmin edilen iki katlı, üç apsisli Licese Kilisesi harap haldedir. Kilise, Şaplıca köylü Demir Ailesi'nin tapulu arazisi üzerinde bulunuyor. Kiliseyi Devlet'in satın almasını isteyen arazinin hissedarlarından Şefik Demir, "Yıllardan beri burayı korumak için adeta bekçilik yapıyoruz. Bölgede gözünü bu kiliseye dikmiş çok sayıda defneci var. Devlet kiliseyi takas yoluyla almak istiyor. Biz ise maddi bedeli neyse onu istiyoruz. Gelsin bilirkışı değerini belirlesin, devlet de alsın" dedi.²³³

Trabzon'daki Kaymaklı Manastırı: Trabzon'da 1424'te yapılmış, bugün harabe durumdaki Kaymaklı Ermeni Kilisesi ile yanındaki şapel ve manastırın tapusu ise aynı arazi üzerine sonradan inşa ettiği evde yaşayan 78 yaşındaki Haşim Kantekin'e ait. Kaymaklı Kilisesi, Trabzon'un üç kilometre güneydoğusunda, Çukurçayır beldesi Mısırlı Mahallesi Manastır Caddesi'nde bulunuyor. Değirmendere vadisindeki kilisenin tapulu sahibi Haşim Kantekin, kilisenin de üzerinde bulunduğu arazinin babasından kaldığını söyledi.²³⁴

Bursa'da kilise butik otel olacak: Mülkiyeti el değiştiren bir diğer tarihi yapı ise Dündarevi, yani Yuannes Kilisesi oldu. Bursa'nın Mudanya ilçesi Tirilye beldesi Enverpaşa Mahallesi Kaptan Sokak'ta bulunan Dündarevi, İstanbullu iş adamı Ömer Elal'a satılmış. Halen içerisinde 3 ailenin oturduğu 3 katlı Yuanes Kilisesi'nin ise, butik otel olacağı açıklandı. Tirilye Belediye Başkanı Ali Turan, Dündarevi'nin tamamen turizm amaçlı kullanılacağını söyledi.²³⁵

Siirt'te Süryani kilisesi: Siirtli Mehmet Emin Evin, şehir merkezine beş kilometre mesafede özel mülkü olan arazide bulunan Süryani kilisesini satmak istiyor. Söz konusu araziye, babasının hayvancılık yapmak üzere 1980'lerde Siirtli Araplardan aldığını belirten Evin, kilisenin de böylece kendi mülkiyetlerine geçmiş olduğunu anlattı. "1915'e kadar tüm bölge Hristiyanlarındı sonra Müslümanların mülkiyetine geçti" diyen Evin, kendi ailesinin de aslen Keldani olduğunu fakat 1915'te zorla Müslüman yapıldığını ve Kürt gibi yaşamaya başladıklarını söyledi. Kilisenin restore edilmesi gerektiğini belirten Evin, satmak istediklerini ifade etti.²³⁶

Kayseri-Melikgazi'de Rum Kilisesi: Kayseri'nin Melikgazi ilçesindeki tarihi Rum kilisesi, sahibi tarafından 2 bin metrekare arsasıyla 450 bin Euro'ya satışa çıkarıldı. Kilise sahibi Ömer Sicimoğlu kiliseyi satabilmek için internete ilan verdi. ntv.com'da yer alan habere göre, Sicimoğlu, kiliseyi de 2013 yılında özel kullanım amacıyla satın aldığı ifade etti.²³⁷

233 Agos sitesinde 28.9.2012 tarihli haber, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/2623/hani-bu-kiliselerin-ilk-sahibi>

234 Agos sitesinde 28.9.2012 tarihli haber, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/2623/hani-bu-kiliselerin-ilk-sahibi>

235 Agos sitesinde 28.9.2012 tarihli haber, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/2623/hani-bu-kiliselerin-ilk-sahibi>

236 Agos sitesinde 23.7.2013 tarihli haber, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/5314/sahibinden-satilik-kilise>

237 18 Ocak 2015 tarihli haberinsitesi t24ve adresi: <http://t24.com.tr/haber/sahibinden-satilik-kilise>, 284180

Mudanya'da Rum Kilisesi: Bursa'nın Mudanya ilçesinde yer alan ve antik kent yerleşimi olan Tirilye kasabasında Kemerli Kilise internetteki bir emlak sitesinde satışa çıkarıldı. Kiliseyi internet üzerinden satılığa çıkaran emlakçı Nusret Akyüz'tür. Emlakçıya göre, Rum kilisesine 1 milyon dolar veren satın alacaktır.²³⁸

İttihatçılar ve devamı CHP, kiliselere ve mallara el koymuş ve bu bugüne kadar gelmişti; el konulan kiliseler son yıllarda satılığa çıkarıldı. Bu, sadece son yılların bir satışı değil, öncesinde de yapılmış olmalı. Dikkat çekici olan, 'din ve vicdan özgürlüğü' muhabbeti yapan ve camilerle ilgili her seferinde hassasiyet gösteren Sünni İslâmcı ve Türkçü AKP'nin aynı duyarlılığı kiliseler için göstermemesiydi.

Kiliseler İslâmcı birisinin özel mülkü olarak satılırken, camiler de satıldı. Satılan cami Hristiyan birinin özel mülkü değildi, doğrudan bir kamu mülküydü. Her fırsatta cami şu-bu diyen AKP'li bir belediye başkanı cami sattı.

Üsküdar Belediyesi, vergi borçlarına karşılık olarak, bir tanesinde caminin bulunduğu dört arsayı 27 milyon 453 bin TL bedelle Hazine'ye sattı. Bu cami, İstanbulluların protestosuna rağmen Validebağ Korusunda plan değişikliğiyle, mahkeme süreci bekletilmeden yapılmış ve 16 Temmuz 2015'te hizmete açılmıştı. Fakat senesi dolmadan Hazine'ye satıldı.²³⁹

Tam bir *alavere-dalavere* pratiği olup, araçsallaştırılansa, Sünni İslâm'ın kutsal mekânı cami idi! Aslında cami satışıyla, AKP'li Üsküdar Belediyesi'ne AKP'li hükümetinin de onayıyla Hazine'den kaynak transferi yapıldı ve böylece belediye ödemediği vergi borcundan kurtuldu. Tam tüccar işi, *al gülüm-ver gülüm* yani danışıklı-dövüş misali!

4.2.3- ANKARA'NIN, İSTANBUL'A TASFİYE ÇALIMI

Türk milliyetçiliği ekonomi politikasında 'öteki'nin ekonomik yapıdan tasfiyesi sistemi 1915'lerde temellendirildi. Amaç, mülkiyet ile sermayenin, istihdamın ve dilin Türkleştirilmesiydi. Mülkiyetin ve sermayenin Türkleştirilmesinde emvâl-i metruk mevzuatı oluşturuldu. Bunun üç temel resmi kaynağı vardı:

1. Dahiliye Nazırı Talât'ın 26 Mayıs 1915 tarihli tezkeresi ve İttihatçı hükümetin bununla ilgili verdiği 30 Mayıs 1915 tarihli kararıyla Ermenilerin sürülmesi ve geride kalan mülkünün muhacirlere dağıtılması ve satılması kabul edildi.²⁴⁰
2. 10 Haziran 1915 tarihli talimatnameyle, sürülen Ermenin geride kalan emvali idare edildi, dağıtıldı ve satıldı.²⁴¹

238 9 Temmuz 2015 tarihli haberin sitesi t24 ve adresi: <http://t24.com.tr/haber/sahibinden-satilik-kelepir-fiyatina-7-asirlik-kilise,302317>

239 *Cumhuriyet* gazetesi sitesi, 12.5.2016, sitesi: http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/532404/Uskudar_Belediyesi_cok_sevdigi_camiye_borclarina_karsilik_devretti.html

240 BOA, MV, 198/24, *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı, 1878-1920*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2007, sf. 155-157, 689-690.

241 28 Mayıs 1331 [10 Haziran 1915] tarihli Ahvâl-i Harbiyye ve Zarûret-i Siyâsiyye Dolasıyla Mahâll-i

3. 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunuyla, tüm sürülenlerin emvalinin tasfiyesi, satımı ve dağıtımı yani yağma sistemi oluşturuldu.²⁴²

Ermenilerin sürülmesi ve bunların geride kalan malının idaresi, satımı ve dağıtımı amacıyla görevli *Emvâl-i Metrûke Komisyonları*, 10 Haziran 1915 tarihli talimatname gereği kuruldu ve 1915 sonrasında 33 Emvâl-i Metrûke Komisyon²⁴³ görev yaptı. 1915 yılı sonunda Emvâl-i Metrûke Komisyonların çoğunluğu 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu ve 8 Kasım 1915 tarihli nizamname gereği, tüm sürülenin mülkünü tasfiye etmekle görevli Tasfiye Komisyonlarına dönüştürülürken, yeni *Tasfiye Komisyonları* da kuruldu.²⁴⁴ Bazı komisyonlar da Emvâl-i Metrûke Tasfiye Komisyonu olarak faaliyetini sürdürdü.

8 Ocak 1920 tarihli kararname

Tasfiye sistemi ve bunun devlet teşkilatı olan Tasfiye Komisyonları, 8 Ocak 1920 tarihli kararnameyle ilga edildi²⁴⁵ ve sürgünden dönenlere malının iadesini öngören bir düzenleme yapıldı. Resmi olarak bilinen şu ki, İttihatçı tasfiye sistemini kaldıran 8 Ocak 1920 tarihli kararname, İzmir işgalden kurtarıldıktan 5 gün sonra 14 Eylül 1922'de, Meclis'in 284 sayılı kararıyla²⁴⁶ kaldırıldı.

Meclis'in 284 sayılı kararının alınmasıyla ilgili gizli celsede yapılan müzakerede Maliye Vekili Hasan Fehmi, 8 Ocak 1920 tarihli kararnameyle ilgili yaptığı değerlendirmede, kararnamenin çeşitli devletlerin baskısıyla yürürlüğe konulduğunu belirterek, aslında BMM açıldığında 23 Nisan 1920'de kaldırılması gerektiğini söyledi. Kararnameyle sürgün edilenlere birtakım hukuk bahşedildiğini ve

Ahır Nakilleri İcrâ Edilen Ermenilere Âid Emvâl ve Emlâk ve Arâzinin Keyfiyeti-i İdâresi Hakkında Talimatname, BDH, K: 361, E. D. no: 1030, Y. D. no: 1445, F. no: 1-3, Genelkurmay ATAŞE, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918*, cilt: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2005, sf. 139-142, 433-438.

242 13 Eylül 1331 [26 Eylül 1915] tarihli 14 Mayıs 1331 [27 Mayıs 1915] Tarihli Kanunu Muvakkat Mucibince Âher Mahallere Nakledilen Eşhasın Emvâl, Düyun ve Matlubatı Metrûkesi Hakkında Kanunu Muvakkat, *Takvim-i Vekayi*, 14 Eylül 1331, No: 2303'ten aktaran, *DÜSTUR*, Tertib-i Sanî (2. Tertip), cilt: 7, 1 Teşrin-i Sanî 1330-31 Teşrin-i Evvel 1331, Dersaadet-1336, sf. 737-740.

243 Nevzat Onaran, *Osmanlı'da Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1914-1919)*, *Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-I*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013, sf. 274-285, 336-340.

244 13 Eylül 1331 [26 Eylül 1915] tarihli 14 Mayıs 1331 [27 Mayıs 1915] Tarihli Kanunu Muvakkat Mucibince Âher Mahallere Nakledilen Eşhasın Emvâl, Düyun ve Matlubatı Metrûkesi Hakkında Kanunu Muvakkat, *Takvim-i Vekayi*, 14 Eylül 1331, sayı: 2303'ten aktaran, *DÜSTUR*, Tertib-i Sanî (2. Tertip), cilt: 7, Dersaadet-1336, sf. 737-740; 26 Teşrin-i Evvel 1331 tarihli, 13 Eylül 1331 Tarihli Kanun-ı Muvakkatın Suver-i İcraiyesini Mübeyyin Nizamname, BOA, DÜİT. 93/17, 26 Teşrin-i Evvel 1331 [8 Kasım 1915] tarihli ve *Takvim-i Vekayi*, 28 Teşrin-i Evvel 1331 [10 Kasım 1915], sayı: 2343.) ve 42 Tasfiye Komisyonu (Nevzat Onaran, *Osmanlı'da Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1914-1919)*, *Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-I*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013, sf. 329-352.) görev yaptı.

245 *DÜSTUR*, Tertib-i Sanî (2. tertip), cilt: 11, İstanbul-1928, sf. 553-561.

246 Meclis'in 14 Eylül 1914 tarih ve 284 sayılı Âhar Mahallere Nakledilmiş Eşhasın Tasfiyeye Tâbi Emvali Hakkında Mevcut Kararnamenin Reddine Dair Heyeti Umumiye Kararı, *TBMM GZC*, 3-14.9.1338, sf. 768-781; *TBMM ZC*, 1/23-14.9.1338, sf. 49 ve Fihrist-sf. 5; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 3. 2. basılış, Ankara-1953, sf. 82.

bunun İslâm ahalisine zarar verdiğini vurgulayan Vekil Hasan Fehmi, “Şunu da arz edeyim ki bu kararnamenin tatbikatı, kanunda mevcut olan ahkâmın onda biridir” dedi. Vekil Hasan Fehmi, sulh görüşmesi öncesinde kararnamenin mut-laka kaldırılması gerektiğine dikkat çekti.²⁴⁷

Kararnamenin bugüne kadar yürürlükte kalmasından üzgün olduğunu belirten Maliye Vekili Hasan Fehmi, 8 Ocak 1920-14 Eylül 1922 tarihleri arasında bu kararname hükümlerinin ancak *10’da 1’inin uygulandığını* ve geriye kalan hükümlerinin uygulanmadığını itiraf etti ve Lozan’daki barış görüşmeleri olmadan hemen kaldırılması gerektiğine dikkat çekti. Öyle de yapıldı kararname ilga edilerek, emvâl-i metrukenin tasfiye sistemine dönüldü.

Tasfiye hep yürürlükteydi

Maliye Vekili Hasan Fehmi, her ne kadar kararname yürürlükteymiş gibi konuşsa da, tam bir ay evvel 14 Ağustos 1922’de kendi vekâletinin bütçesi müzakere edildiğinde, ortaya çıktı ki, 8 Ocak 1920 tarihli kararname hükümleri yürürlükte değilmiş! Maliye Vekâletinin 14 Ağustos 1922 tarihli Meclis tutanağında yer alan belge, aslında Meclis’in 284 sayılı kararının işlevsiz kılındığının delilidir. Maliye Vekâleti bütçesi 14.8.1922 müzakere edildi. Bütçeyle ilgili Muvazenei Maliye Encümeni mazbatası 1.7.1338 [1922] tarihlidir.²⁴⁸

Muvazenei Maliye Encümeni’nin tespitiyle Maliye Vekâletinin 1337 [1921] senesi 8 aylık yekûnu 7.061.462 lira ve yine 1921 senesi encümenin Avans Kanunundan yapılan harcamalar [yani 1922’nin bir kısım harcamaları Avans Kanunundan karşılandığı için, o toplamdan düşürülmesi] nedeniyle 1922 senesi için teklif ettiği 6.630.957 lira. 1922 senesi için hükümetin teklifi 5.955.856 lira ve 1922 senesi Muvazenei Maliye Encümeni teklifi 4.482.098 liradır.²⁴⁹

Maliye Vekâletinin 1922 senesi bütçesi tablosunda ‘Dördüncü kısım-Masari’fi muhtelif’ başlığı altında 93 no’lu faslı ‘*Emvâli metrukenin idaresi ve Tasfiye Komisyonu masrafı*’ olup, 1337 (1921) Muvazenei Maliye Encümenince kabul edilen 30.000 lira ve Birinci Avans Kanunu tadilatına göre 1338 (1922) senesi için tespit olunan da 30.000 liradır. Fakat 1922 senesi için hükümet ve Muvazenei Maliye Encümeni teklifte bulunmamıştır.²⁵⁰

Tasfiye Komisyonu bütçesinin birkaç fasıla üstünde 89 no’lu faslı ‘*Tahsisatı Mesture*’ [Örtülü Ödenek], 1922 yılı için hükümetin teklifi 300 bin liradır.²⁵¹

Tahsisatı mestureyle ilgili teklif 17.8.1922’de Meclis’te görüşüldü. Bu sırada hemen altında yer alan 93 no’lu fasıla Tasfiye Komisyonu tahsisatı gündeme gelmedi. Harp Kazançları Vergisi tartışmasına devam edildi.²⁵²

247 TBMM GZC, 3-14.9.1338 (1922), sf. 768-769.

248 TBMM ZC, I/22-14.8.1338 (1922), sf. 122-124.

249 TBMM ZC, I/22-14.8.1338 (1922), sf. 124-133.

250 TBMM ZC, I/22-14.8.1338, sf. 132.

251 TBMM ZC, I/22-14.8.1338 (1922), sf. 132.

252 TBMM ZC, I/22-17.8.1338 (1922), sf. 214-229.

Fastla sırası itibariyle Tahsisatı Mesture'nin hemen altında yer alan Tasfiye Komisyonu bütçesiyle ilgili müzakere yapılmadı.²⁵³ Belgeden anlıyoruz ki, kararnameye rağmen tasfiye sistemine fiilen devam edilmiştir. Maliye Vekâleti 1921'deki harcama hakkında bilgi vererek, 1922 için de teklifte bulunmuştur, bu 30 bin liradır.²⁵⁴ Bütçe evrakı ortaya koyuyor ki, Tasfiye Komisyonu fiilen görev başındadır ve asli görevi mülkiyeti Türkleştirmeye de devam etmiştir. (*Belge 6- Tasfiye Komisyonu hep görevi başındaydı*)

Tasfiye Komisyonu, 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun 6'ncı ve 8 Kasım 1915 tarihli nizamnamenin 5'inci maddesi gereği kuruldu. İlgili kanun ve nizamnameye göre komisyon görevi şöyle belirlenmişti:

1. Sürülen her bir kişi hakkında terk ettiği, malı, borcu ve alacağı hakkında tasfiye amacıyla mazbata hazırlamak (Tasfiye Kanunu, madde 1).
2. Mazbatayı savcıya vermek ve savcının işlemi bittikten sonra gerekli kararı almak (Tasfiye Kanunu, madde 5).
3. Her evrakla ilgili inceleme ve araştırma yapmak ve gerektiğinde işlemlerin iptali için mahkemeye başvurmak (Nizamname, madde 13/A).
4. Sürülen kişiye ait olup koruma altına alınan nakit para ve eşya ile bütün mala devlet adına el koymak (Nizamname, madde 13/B).
5. Sürülen kişinin banka vesair kuruluşlarda bıraktığı para ve emvâlin hesabını talep edip rehin olanlar dışındakileri geri almak ve rehin olanlar hakkında mevzuatın gereğini yapmak (Nizamname, madde 13/C).
6. Mahkeme ve ilgili devlet dairesine müracaat ederek önceden konulmuş hacizleri 13 Eylül 1331 [26 Eylül 1915] tarihli kanunun 7'nci maddesi gereği feshini talep etmek (Nizamname, madde 13/D).
7. Yazışmalar ve soruşturmalar yaparak, sürülen kişinin gerektiğinde alacağı için dava açmak ve lehine görülmekte olan davayı takip etmek (Nizamname, madde 13/E).
8. Sürülen kişinin parasını, mevduatını ve alacağını toplamak, alacağını tahsil etmek gerektiğinde dava açmak ve malları açık artırma ile satmakla ilgili kararı almak (Tasfiye Kanunu, madde 3; Nizamname, madde 10).
9. Sürülen kişiden alacağı olduğunu iddia edenlerin evraklarını incelemek (Tasfiye Kanunu, madde 4; Nizamname, madde 15).
10. Menkul malların satışını açık artırma ile yapmak ve mümkün olduğu kıymetinden satışını gerçekleştirmek (Nizamname, madde 18).
11. İşlemleriyle ilgili esas ve cari olmak üzere iki defter tutmak (Nizamname, madde 2 ve 19; Nizamname zeyli).

253 TBMM Zabıt Ceridesi'nin 25. cildinde, tutanakları 21 Aralık 1922'ye kadar baktım, Tasfiye Komisyonu bütçesi görülmüdü. N.O.

254 1922-Maliye Vekâleti Bütçesinde Tasfiye Komisyonu. Bu belgeyi, Hrant Dink Vakfı'nın 20-21 Kasım 1915'te Boğaziçi Üniversitesi'nde yaptığı toplantıda sunduğum tebliğimle açıkladım. N.O.

Anlaşılan o ki, yukarıdaki maddelerin gereğini yapmakla görevli Tasfiye Komisyonları, 1921 ve 1922 yılında da bu 11 maddelik görevini aynen sürdürmüştür, yani bizzat tasfiye etme görevine devam etmiştir. Demek ki, 8 Ocak 1920 tarihli kararnamenin ilga ettiği İttihatçı tasfiye sistemi hep yürürlükte kalmıştır.

Hatta daha öncesinde de yine gündeme gelmiştir. Tasfiye Komisyonu bütçesinin Meclis'te gündeme gelmesinden üç hafta öncesinde, doğrudan bu komisyonların varlığı ve yokluğu üzerinden değil de, Fransızların Adana'daki işgal dönemiyle ilgili hatırlandı.

22 Temmuz 1922'de gizli celsede Fransızların Adana'yı işgal döneminde mülklerin Ermenilerin ve Hristiyanlara geri verilmesi ve kaydın bu yönde yapılmasıyla ilgili müzakerede söz alan Adana Mebusu Zekâî, tehcir edilen Hristiyanların ve Ermenilerin mallarının borçları karşılığı satıldığı yönündeki anlatımı sırasında bu işi harp esnasında *Tasfiye Komisyonlarının* yaptığını söyledi.²⁵⁵

Tasfiye Komisyonunun ne yaptığı biliniyor? Bugün dahi, ya bu komisyonların hiçbir kaydı gizlendiği yerden çıkarılmadı ya da imha edildiği için tek satır kaydını okuma imkânı olmadı!

Lozan taktiği

Tasfiye Komisyonu görevi başındayken, 8 Ocak 1920 tarihli kararnamesi 14 Eylül 1922'de ilga edilmiş olsa da, aslında bu batılı devletlerle barış masasına oturmadan evvel, bir taktik hamledir. Lozan Barış görüşmelerinde sürülenlerin dönmesi ve mallarının durumu görüşmelerinde, bu taktik hamlenin devamı politikalar izlenmiştir.

Tasfiye Komisyonları görev başında olup, 1920'ler durumuna göre İttihatçı tasfiye sisteminin kanunu da 15 Nisan 1923'te yeniden düzenlendi. Bu kanunun tarihi bile Lozan'daki durumla yakından ilgilidir. 21 Kasım 1922'de başlayan ve 4 Şubat 1923'te kesilen Lozan görüşmelerinin ikinci kez belirlenen görüşme tarihi 23 Nisan 1923'tür. Bundan bir hafta ve seçim kararı alan Meclis son toplantısını yapmasından bir gün önce, 15 Nisan 1923'te 333 sayılı kanunla, 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu yeniden düzenlendi.

Lozan'daki Ermeni ve Rum mallarıyla ilgili müzakereyi ve yeniden görüşme gündemini dikkate alan Ankara, aksatılmayan mülkiyetin Türkleştirilmesi sürecinin kanuni kapsamını 333 sayılı yasayla daha da genişletti.

333 sayılı kanunla, 1915'lerde sürülenle birlikte, 1920'lerde devletin neredeyse, sahibinin başında olmadığı her mülke el koyduğu bir dönem yaşandı. Böylece 1915'te sadece sürülenin malıyla sınırlı tasfiye sisteminin kapsamı, 333 sayılı kanunla genişletildi ve 29.4.1923 tarihli talimatnameyle, tasfiyeyi gerçekleştirmek üzere 1923'de Tasfiye Komisyonları bir yıllık görevle yeniden kuruldu.²⁵⁶

255 TBMM GCZ, 3-24.7.1338, sf. 600.

256 TBMM ZC, 1/29-14 Nisan ve 15 Nisan 1339, sf. 138-146 ve 159-175; 333 sayılı kanun ve talimatname.

Bu dönemde sadece *İzmir Tasfiye Komisyonu*'nun işbaşında olduğunu öğre-nbildik.²⁵⁷

Bugüne kadar Tasfiye Komisyonların faaliyetini kaydettiği 'cari ve esas defter'den tek yaprak dahi gün yüzüne çıkmadı. Sır perdesi kaldırılmayan evrak-lardan biri de bu defterlerdir! Çünkü bu defterler, devletin mülkiyet sırrının kayıtlarıdır.

Emvâl-i Metrûke Komisyonu TCMB ilânında

Emvâl-i Metrûke Komisyonları, 10 Haziran 1915 tarihli talimatname gereği görev yaptı, sürülen Ermenilerin emvâlinin idaresi ve satışıyla görev-liydi. Bu komisyonların bazıları, Tasfiye Komisyonlarıyla birlikte var oldu ve öyle faaliyet gösterdi. Tasfiye Kanunu, 15 Nisan 1923 tarihli yasayla yeniden yapılandıktan sonra da, bir yıllık süreyle Tasfiye Komisyonları yeniden kuruldu.

Mülkiyetin transferiyle bizzat görevli Tasfiye Komisyonlarının hiçbir kay-dına rastlanmazken, 1915'lerde kurulan Emvâl-i Metrûke Komisyonlarının faaliyetini değilse de, en azından adı Merkez Bankası ilânlarında yer aldı.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) ilânı, "10 sene ve daha fazla müddetten beri sahipleri tarafından aranılmadığından dolayı 2999 sayılı kanun mucibince muhtelif banka ve müesseseler tarafından Maliye Vekâleti hesabına muhafaza edilmek üzere bankamıza devredilen paraların miktarı aşağıda göste-rilmiştir" hakkında olup, altında da ilgili liste yer almıştır.

Listelerde yer alan kurumlardan birini de, yazıldığı biçimiyle '*Emvali Metru-ke, Emvali Metruke Komisyonu, Beyoğlu Emvali Metruke Müdüriyeti, Beyoğlu Emvali Metruke Komisyonu, Üsküdar Emvali Metruke Komisyonu, Anjel Papa veya Emvali Metruke Müd., Emvali Metruke veya Yordanaki, Emvali Metruke İdaresi*' olmuştur. 'Emvali Metruke Komisyonu'yla' ilgili para miktarı 1,75 TL ile 53,25 TL arasında değişiyor ve bu para sahibiyle ilgili bir isim verilmeyip, meçhul ya da bilinmiyor yazılmıştır. Bu paraların Merkez Bankası'na verildiği tarih genel olarak 1936 yılının değişik tarihlerindedir.²⁵⁸

Ayrıca Merkez Bankası ilânlarındaki isimlere göre her milletten insanın parası kalmış, alınmayan bu paralar belli bir sürenin sonunda Hazine'ye aktarı-lacaktır. '*Mudi banka, Esham ve tahvilât sahibinin isim ve adresi, Esham ve tahvilâtın cinsi, Devir tarihi, Adedi, Beherinin itibarı kıymeti*' gibi bilgilerin

²⁵⁷ DÜSTUR, 3. tertip, cilt: 4, 2. baskı, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara-1953, sf. 65-67, 77-82.

²⁵⁸ İzmir Ticaret Odası, *Medlis Karar Defteri I-II, 1922-1930*, Hazırlayan: Dr. Fikret Yılmaz, İzmir Tica-ret Odası, Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları-5, İzmir-2008, sf. 68.

²⁵⁹ Resmi Gazete (RG), 9.2.1937, sayı: 3529, sf. 7645-7646; RG, 11.2.1937, sayı: 3531, sf. 7655; RG, 22.2.1938, sayı: 3838, sf. 9406; RG, 23.2.1938, sayı: 3839, sf. 9410-9411; RG, 23.2.1938, sayı: 3839, sf. 9410-9414; RG, 6.2.1939, sayı: 4125, sf. 11204-11238; RG, 24.1.1940, sayı: 4415, sf. 13201-13203; RG, 7.2.1940, sayı: 4427, sf. 13308-13314; RG, 8.2.1940, sayı: 4428, sf. 13324-13327.

yer aldığı ilânlarda²⁵⁹ Türk-İslâm, Ermeni, Rum ve Yahudi milletine ait isimleri görüyoruz. İki ilânda dikkat çeken isimlerle ilgili bilgiyi özetle aktarıyorum:

- Kumkapı Ermeni Patrikhanesinde kâtibi Agop II Şahbazyan adına kalan 133,3 lira 19.5.1937 tarihinde Merkez Bankasına yatırılmış olup, alınmadığı takdirde Hazine'ye aktarılacağı belirtildi.²⁶⁰
- Liste'de [memleketim] Hasançelebi'den²⁶¹ Battal Ağa²⁶² ve Malik Hoca²⁶³ ile Hekimhan'dan Abbaszade Asaf²⁶⁴ isimleri de yer aldı. Ankara Ziraat Bankası'ndan 3.8.1937 tarihinde Merkez Bankası'na yatırılan 1 adet 1918 dâhili istikraz tahvilinin 20 lira değerinde olup, alınmaması halinde Hazine'ye aktarılacağı ilân edildi. Malik Hoca ve Abbaszade Asaf için de aynı bilgi tekrar edilmektedir.²⁶⁵

Bölgesinde soykırımda görevli olanlardan Battal Ağa böyle bir tahvil alımını neden yaptı? Yoksa tahville ödüllendirildi mi? Sorular cevap bekliyor.

4.2.4- BONOSU OLAN 'METRÛK'U ALIR MI?

Türkiye-Yunanistan arasındaki antlaşmaya göre mübadil muhacirlere Ermeni ve Rum metruk emvâli dağıtıldı²⁶⁶ ve mübadiller dışında kalan muhacirlere de *gayri mübadil* dendi. Gayrimübadillere emvâl-i metrûkeden yararlandırmada, ellerinde mallarıyla ilgili evrak eksikliği vesaire gerekçelerle bono verilmek suretiyle soruna çare arandı; ama 1930'lu yıllar boyunca tartışması bitmedi, 100 liralık bono fiyatı, 10 liranın altına kadar düştü. Bir tür bono piyasası oluştu.

259 1936-1939 dönemi ilânlardan bazıları: *Resmî Gazete (RG)*, 19.2.1936, sayı: 3236, sf. 6115-6118; *RG*, 24.2.1936, sayı: 3240, sf. 6138-6144; *RG*, 25.2.1936, sayı: 3241, sf. 6148-6152; *RG*, 26.2.1936, sayı: 3242, sf. 6155-6160; *RG*, 27.2.1936, sayı: 3243, sf. 6164-6167; *RG*, 7.1.1937, sayı: 3501, sf. 7501-7508; *RG*, 20.1.1937, sayı: 3512, sf. 7559-7562; *RG*, 21.1.1937, sayı: 3513, sf. 7567-7570; *RG*, 23.1.1937, sayı: 3515, sf. 7577-7578; *RG*, 27.1.1937, sayı: 3518, sf. 7592-7594; *RG*, 30.1.1937, sayı: 3521, sf. 7608-7609; *RG*, 1.2.1937, sayı: 3522, sf. 7612-7614; *RG*, 2.2.1937, sayı: 3523, sf. 7621-7622; *RG*, 3.2.1937, sayı: 3524, sf. 7624-7625; *RG*, 12.2.1937, sayı: 3532, sf. 7658; *RG*, 20.2.1937, sayı: 3539, sf. 7718; *RG*, 21.1.1938, sayı: 3814, sf. 9282; *RG*, 27.1.1938, sayı: 3819, sf. 9305-9306; *RG*, 28.1.1938, sayı: 3820, sf. 9309-9310; *RG*, 29.1.1938, sayı: 3821, sf. 9313; *RG*, 31.1.1938, sayı: 3822, sf. 9320; *RG*, 1.2.1938, sayı: 3823, sf. 9324-9324; *RG*, 2.2.1938, sayı: 3824, sf. 9327-9328; *RG*, 7.2.1938, sayı: 3828, sf. 9349-9350; *RG*, 6.2.1939, sayı: 4125, sf. 11204-11238.

260 *Resmî Gazete*, 5.2.1938, sayı: 3827, sf. 9342.

261 Malatya-Hasançelebi benim memleketim. Soykırımda Hasançelebi'deneler olduğunun kısa değerlendirmesi için bakınız: Nevzat Onaran, *Osmanlı'da Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1914-1919)*, *Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-I*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013, sf. 209-220.

262 Battal Ağakayıtlarda var (Vartkes Yeğhiayan, *Malta Belgeleri, İngiltere Dışişleri Bakanlığı 'Türk Savaş Suçluları' Dosyası*, çeviren: Julide Değirmenciler, Belge Yayınları, I. baskı, İstanbul-2007, sf. 81-82). Biliniyor Battal Ağa, Hasançelebi ve yöresinin ağasıdır. N.O.

263 Araştırdım, Malik Hoca'nın Hasançelebi'ye yakın Köylüköyü'nden olduğunu öğrendim. N.O.

264 Araştırdım, ama bu kişi hakkında bilgi edinemedim. N.O.

265 *Resmî Gazete*, 20.1.1938, sayı: 3813, sf. 9270.

266 16.4.1340 [1924] tarihli ve 488 sayılı Mübadeleye Tâbi Ahaliye verilecek Emvali Gayrimenkule Hakkında Kanun, *TBMMZC*, 11/8-16.4.1340 (1924), sf. 784-796 ve Fihrist-sf. 6; *İskân Tarihçesi*, Hamit Matbaası, İstanbul-1932, sf. 36-41, 54.

Gayrimübadiller üç kısma ayrıldı:

1. Balkan Harbi'nden, umumi harbe kadar gelip iskân edilmeyenler. Bunlardan iskân edilmemiş olanlar civar mahallerde adi iskâna tâbidir.
2. Umumi harbin ilânından 4 Kasım 1923'e kadar gelenler, muhtaç olanları adi iskâna tâbi olacaktır.
3. 4 Kasım 1923'den sonra gelenler, yalnız iskân mıntıkası gösterilip adi iskâna tâbi tutulmayacaktır.

Gayrimübadil muhacirler "mütegayyibe [Ermeni] emvâlinde, yoksa Rum metrûkatında" iskân edildi.²⁶⁷ 1928 yılı sonunda teşkil edilen *Gayrimübadiller Tevziat Komisyonu*, gayrimübadillerin beyannamelerini ibraz etmesini ve firari Yunanlılardan [Rumlardan] devralınan emlakın varidatını alacakları tespit etmek için gaymübadillerin başvurmasını kararlaştırdı.²⁶⁸

1920'lerin sonunda ve 1930'ların başında mübadil meselesinde gazetede yapılan tanımlama, Rum-Ortodoks yerine Yunanlılar ya da Yunan emlakidir.

1929 yılı başında İstanbul'da oluşturulan üç teffiz [dağıtım] komisyonu çalışmalarına başladı ve kısa sürede temlik işlemi yapılacak 1 100 kişiye ait dosya birikti. İstihkak karşılığında bono verilecek ve bonolarla emlak alımı sağlanacaktı.²⁶⁹ Öngörülen plan böyleydi.

Öncelikle belli bir gelir aktarımı amacıyla, firari Yunan emlakinin varidatının tevzii gündemdedir. Gayrimübadiller Cemiyeti İkinci Reisi Celâl Galip, firari Yunan emlaki varidatının gayrimübadillere dağıtılması için Hariciye ve Dahiliye vekaletlerinden emir beklendiğini belirterek, "Bütün gayrimübadillerin hükümetimizden ricaları, senelerden beri çektikleri sefaletten artık kurtarılmalarıdır. Senelerden beri felâketten felâkete sürükleniyoruz. Artık canımıza taketti. İşin çıkar yolu, her hususta Yunanlılarla müsavi vaziyet tesisi olduğunda şüphemiz yoktur. Yunanlılar çok fazla kurnazdırlar" dedi. Varidatın tevziyle ilgili vekâletlerden beklenen emir bir hafta sonrasında geldi.²⁷⁰

Yunan emlaki varidatından yararlanacak gayrimübadillerin listesi hazırlandı ve bunlara dağıtıma başlandı. İlk listedeki toplam 105 kişiye 5500 lira dağıtıldı. Listelerin hazırlanmasına devam edildi. Gayrimübadiller Tevziat Komisyonu 23 Ağustos 1929'a kadar 22 bin lira dağıttı. 1930 yılı başında da hazırlanan listelere ödemeye devam edildi ve toplam ödeme 80 bin lirayı buldu.²⁷¹

Evraklar konusunda gayrimübadiller uyarıldı; çünkü iskân işlerinin [1929 yılı] Haziran sonuna kadar tasfiyesi hedefleniyordu. İstanbul İskân Müdürlüğü

267 *İskân Tarihçesi*, Hamit Matbaası, İstanbul-1932, sf. 54.

268 *Cumhuriyet*, 9.12.1928, sf. 2 ve 14.12.1928, sf. 3.

269 *Cumhuriyet*, 7.2.1929, sf. 2.

270 *Cumhuriyet*, 16.2.1929, sf. 4 ve 26.2.1929, sf. 2.

271 *Cumhuriyet*, 22.3.1929, sf. 2 ve 25.3.1929, sf. 2 ve 26.3.1929, sf. 2 ve 29.3.1929, sf. 2 ve 7.4.1929, sf. 2 ve 12.5.1929, sf. 2 ve 15.7.1929, sf. 2 ve 23.8.1929, sf. 2 ve 3.2.1930, sf. 2 ve 4.2.1930, sf. 2 ve 18.2.1930, sf. 3.

duyurusunda, iskân politikasıyla mal almış veya alacak mübadil, gayrimübadil, harikzede, mülteci ve muhacirin ellerindeki evrakı müsbite veya suretlerini 6 ay zarfında iskân dairelerine vererek tasarruf vesikaları almalarının mecburi olduğunu belirtti.²⁷² Gayrimübadillere bono verilmesi konusu 1929 yılı başında gündeme geldi²⁷³ ve neredeyse bir buçuk yıl sonrasında 1930 Haziran ayında dağıtılacağı açıklanırsa²⁷⁴ da 1931 yılı Ağustos ayında dağıtımı yeniden gündeme geldi.

İskân işlerini tasfiye: Mübadillerin ve gayrimübadillerin iskân işlerini sonuçlandırmak amacıyla kanuni hazırlık yapıldı. 19.3.1931 tarih ve 1771 no'lu kanunla²⁷⁵ neşir tarihine kadar mal tefevvüz edemeyen [alamayan] ve istihkaklarının [hak ettiğinin] karşılığını alamayan mübadile kalan istihkaklarına karşılık tasfiye vesikası verilmesi esası kabul edildi. Kanunla hem teffiz edilmiş [dağıtılmış] mülklerin tapulandırılması hem de istihkak mazbatalarına göre tasfiye vesikası verilmesi (madde 1 ve 10-12) ve böylece işlemlerin bitirilmesi hedeflenmiştir.

- Hatta hiç müracaat etmemiş ve vesika almamış olana belirlenen miktarda arazi verilmesiyle adi iskâna tâbi tutulması ve aşan miktarı borçlanması da öngörülmüştü (madde 4).
- İstihkak mazbatalarına göre Maliye Vekilinin imzaladığı tasfiye vesikası tanzim edilecek ve sahiplerine verilecekti (madde 10).
- Bu vesikaların başkasına devri, cirosu ve varislere intikali genel hükümlere göre yapılacaktı (madde 12).
- Madde 11'e göre üç tür kuponlu tasfiye vesikası düzenlendi:
 1. Hiç mal almamış veya üçte birden az mal almış olan mübadillere üç kuponlu,
 2. Üçte ikiden az mal alanlara iki kuponlu,
 3. Üçte iki ve daha fazla nisbette mal alanlara bir kuponlu tasfiye vesikası verilecekti.

Böylesi içeriği itibarıyla 1771 sayılı kanun '*İskân Tasfiye Kanunu*' olarak tanımlandı ve talimatnameyle nasıl uygulanacağıyla ilgili sorulara açıklık getirildi.²⁷⁶

Tasfiye vesikalarına karşı mübadil Rumların haricinde mallar da karşılık gösterildi. Kuponlar nakit yerine kullanılmış ve müzayedede satıldı. Maliye Vekâletince bu vesikaların bedelleri ödendiği gün mübadele işi tamamen ve fiilen tasfiye edilmiş olacaktı.²⁷⁷ Hedef, mübadillerin iskân işlerini bitirilmesiydi.

1771 sayılı Tasfiye Kanunun neşri tarihine kadar mal tefevvüz edemeyen ve istihkaklarının karşılığını alamayan mübadilere Tasfiye Heyetinden 1933

272 *Cumhuriyet*, 2.4.1929, sf. 2 ve 5.4.1929, sf. 2 ve 16.5.1929, sf. 4.

273 *Cumhuriyet*, 7.2.1929, sf. 2.

274 *Cumhuriyet*, 21.5.1930, sf. 2.

275 19.3.1931 tarih ve 1771 no'lu Mübadele ve Teffiz İşlerinin Kat'i Tasfiyesi ve İntacı Hakkında Kanun, *TBMM ZC*, devre: 3, cilt: 26, 19.3.1931 tarihli oturum, sf. 60-67 ve Fihrist-sf. 1; *Resmî Gazete*, 28.3.1931, sayı: 1759, sf. 341-343; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 12, Ankara-1931, sf. 222-227.

276 *Cumhuriyet*, 27.5.1931, sf. 3; *Cumhuriyet*, 12.4.1931, sf. 3.

277 Nüfus İşleri-1933, İskân İşleri, sf. 15-16, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4.

Ağustos ayına kadar 6.272.673,88 lira kıymetinde 7016 adet tasfiye vesikası²⁷⁸ verildi.

Nüfus Umum Müdürlüğü 1935'deki çalışmasında vesika kıymetini yaklaşık 6,5 milyon lira olarak açıkladı ve buna göre, mübadele ve teffiz işleri yüzde 99,5 nispetinde bitirilmişti.²⁷⁹

1935 yılı itibarıyla o döneme kadar sonlandırılmayan mübadillerin sorunlarının giderildiği anlaşıyor. Sorunları çözilemeyen gayrimübadiller kalmıştı.

Gayrimübadillere bono: Mübadiller dışında kalan gayrimübadillerin iskân işlemlerinin bitirilmesi aracı olarak belirlenen evrak bono idi. Mübadillere verilen '*Tasfiye Vesikası*' idi, bu da bir tür *bono* gibiydi, ama yapılan tanımlama hep vesika oldu. Mübadillerin vesika işinin 1930'lu yılların ortasına doğru çözüme kavuşturulurken, gayrimübadillerin bonoları meselesi 1938 yılına kadar devam edecektir. Gayrimübadiller ellerindeki istihkaklarına göre bono alıp, bununla da gayrimenkul alımına katılabileceklerdi. Gayrimübadillerle ilgili hazırlanan plan şöyledi:

1. Gayrimübadillere bono dağıtılacaktı.
2. Bonolar karşılığında da, gayrimenkuller satılacaktı.

Bu plan, 1930 yılı başında Maliye Vekâleti tarafından açıklandı. Anadolu'daki Yunan emlakini yakında Ziraat Bankası vasıtasıyla satılacak ve gayrimübadiller de, verilen bonoyla bu gayrimenkulleri satın alacaktı.²⁸⁰ Bono miktarı ile satılacak gayrimenkul miktarının belli bir dengede olmaması nedeniyle bono fiyatları sürekli geriledi, 1938'de bile fiyat 20 lira düzeyinde olacaktı. Bonoyla gayrimenkul satımının aracı teşkilatıysa Ziraat Bankası'ydı.

'*Gayrimübadil Takdiri Komisyonu Riyasetinin Bono Talimatı*' ilânıyla²⁸¹ konuya açıklık getirildi. Bu talimatname, daha öncesinde gayrimübadillerin istihkaklarının karşılığında bonolarla ilgili yapılan kısa açıklamanın²⁸² daha kapsamlıydı. Gayrimübadillere verilecek 12 milyon lira kıymetinde 5 bin bonoyu imzalandığı ve dağıtımına 15 Ağustos'ta başlanacağı açıklansa da ancak 25 Ağustos 1931'da dağıtıldığı duyuruldu.²⁸³

278 Nüfus İşleri-1933, İskân İşleri, sf. 15 ve İlişik sayı:7, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4.

279 Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 64.

280 *Cumhuriyet*, 16.4.1930, sf. 4.

281 4 Nisan 1928 tarihli kanuna merbut Haziran 128 tarihli talimatnameye müstenit bono talimatı, 13 asıl ve 6 alt maddeden oluşuyordu: Bonolar hamiline olup, kıymeti üzerinde yazılı olacaktır (madde 2). Bono hamilleri, "Türkiye'de Yunanlılardan kalan emvâlin ve Maliye Vekâletince 1771 numaralı kanuna müsteniden mübadil emvalinden iracolunacak malların" satışına iştirak edebilecekler, bonolarıyla alabilecekler (madde 3). Bonoların ziyaında yenisi verilmeyecektir (madde 4). İstihkak sahibi [elindeki evrakı göre mülk alacaklar] Türkler veya resmi vekilleri, gayrimübadil vesikası ve komisyonların verdiği mazbatayı ibraz ederek, bonoyu alacaklar (madde 5). Ekseriyeti Ziraat Bankasınca idare edilen emval, banka şubeleri marifetiyle ve peşin bedelle satılacak (madde 7). Müzayedeye iştirak edip mal alanlar, bonolarını banka şubesine verecekler (madde 9). Diğer maddeler gayrimenkul ihalesi miktarı ve başkaca hükümlerle ilgilidir. (*Cumhuriyet*, 14.8.1931, sf. 5.)

282 *Cumhuriyet*, 21.5.1930, sf. 2.

283 *Cumhuriyet*, 30.7.1931, sf. 3 ve 1.8.1931, sf. 2 ve 26.8.1931, sf. 2 ve 4.9.1931, sf. 2.

Cumhuriyet gazetesi haberlerinde 12 milyon liralık bono gibi ifadeler yer alsa da, asıl miktar yarısı kadardır.

Bono pazarı

Gayrimübadiller Cemiyeti Reisi Faik Nüzhet, 1931 Eylül'ünde Türkiye'de 7 milyon liralık Yunan emlakinin bulunduğunu ve bunun yüzde 20'sinin gayrimübadil istihkakı olduğunu ve bu emlakın Ziraat Bankası aracılığıyla satılacağını açıkladı.²⁸⁴

Emlâki Milliye Umum Müdürü Rüştü de, Gayrimübadiller Cemiyetine giderek bonolar hakkında değerlendirmede bulunarak, "Yalnız İzmir mıntıkasında müzayede çıkarılacak Yunan emvalinin kıymeti 4 milyon lira tahmin edilmiştir. Bunların listesi takdiri kıymet komisyonuna gönderildi. Ben de İzmir'den Yunan emvalinin mufassal listesini komisyona gönderdim. İzmir'den de gayri yerlerde de 2,5 milyon lira kıymetinde Yunan emvali vardır. Bunların da İzmir'den sonra müzayedesine başlanacaktır" dedi. Rüştü, dağıtılan bonoların kıymetinin 7 milyon lira ve müzayedeye çıkarılacak Yunan emvalinin 6,5 milyon lira kıymetinde olduğunu ifade etti.²⁸⁵

Emlâki Milliye Umum Müdürü Rüştü, satılacak emlakle, bono miktarı arasında belli bir dengeden bahsetse de, bu hiçbir zaman sağlanamayacağı için bono fiyatındaki gerileme durdurulamayacaktır. Hamiline olan bonolar üzerindeki yazılı değerinin çok altında fiyatla alınıp-satılmaya başlandı. Öylesine bir pazar kuruldu ki, fiyatların gerilemesinden bono sahipleri zarar eder duruma geldi; çünkü elindeki bonoyla alacağı metrekare veya dönüm emlak miktarı azalıyordu.

Bonoları yüzde 25'ten kıran²⁸⁶ adamların türediği, bono sahiplerinin satmadığı²⁸⁷ için fiyatı 20 liraya kadar düşen bono fiyatı, "Yunan emlaki satışı başladığı" sırada 25 liraya²⁸⁸ kadar yükseldi. Bonoların yarattığı piyasa üzerine 'Gayrimübadil Bonoları' alıp-satan komisyoncular türedi. Bono fiyatlarının sürekli gerilemesi nedeniyle, Gayrimübadiller Cemiyeti heyeti Ankara'yı ziyaret etti ve zararın önlenmesi girişiminde bulundu.²⁸⁹

Bono fiyatlarının sürekli gerilemesi sonucu 1932 yılının Mayıs ayında gayrimenkulle ilgili bir tahkikat yapıldı. Buna göre İzmir'de 1,5 milyon, Samsun'da 2 milyon, Trabzon'da 1 milyon, Edremit, Çanakkale ve Bursa havalisinde birkaç milyon liralık mübadil Rum emlaki²⁹⁰ olduğu tespit edildi.

284 *Cumhuriyet*, 11.9.1931, sf. 1.

285 *Cumhuriyet*, 17.9.1931, sf. 1.

286 *Cumhuriyet*, 30.9.1931, sf. 2.

287 *Cumhuriyet*, 17.10.1931, sf. 2.

288 *Cumhuriyet*, 15.11.1931, sf. 2.

289 *Cumhuriyet*, 16.12.1931, sf. 6 ve 15.2.1932, sf. 5; *Cumhuriyet*, 3.4.1932, sf. 2; *Cumhuriyet*, 25 ve 29.4.1932, sf. 1, 2 ve 2.

290 *Cumhuriyet*, 6.5.1932, sf. 2.

Emlake yönelik araştırmaya rağmen bono fiyatındaki düşüş önlenemedi. Adana'daki bir haciz işleminde 100 liralık bono fiyat 975 kuruşa²⁹¹ kadar düştü.

Fiyatlardaki gerileme bir dilekçeyle ilgililere iletildi. Gayrimübadiller İdare Heyeti, Reisicumhura, Başvekalet, Meclis riyaşetine ve Maliye Vekaletine verdiği dilekçesinde, emvâl-i metrûka fiyatının çok yüksek tespit edilmesi ve bono fiyatlarının düşmesi nedeniyle yaratılan mağduriyetin giderilmesini²⁹² istedi. Bono piyasasındaki hareketliliği dikkate alan Dahiliye Vekili Şükrü Kaya bono sahiplerini uyardı. Vekil Şükrü Kaya, 1932 yılı vekâletinin bütçesi konuşmasında satılacak 6 milyon liralık emvâl-i metrûkenin bulunduğunu belirterek, gayrimübadillerin bonolarını satmamalarını tavsiye etti.²⁹³

Maliye Vekâleti, sadece ilk etapta Rum'a ait emlakten 1,9 milyonluk kısmının gayrimübadillere bono karşılığında müzayede edileceğini belirtti.²⁹⁴

1932 yılı sonunda Maliye Vekâleti, gayrimübadillerin istihkakının yüzde 25'i oranında bono dağıtıldığını söylese²⁹⁵ de 1933 yılı başında da bono tartışması yine gündemdedi. Fiyatların daha da düşmesine neden olacak yeni bonolar meselesi gündeme gelmiş olmalı ki, Maliye Müsteşarı Ali Rıza, bono çıkarılmayacağı açıklamasını yaptı.²⁹⁶

1933 yılı sonu itibariyle gayrimübadiller istihkakının ancak yüzde 22'si oranında bir tevziat [dağıtım] yapılmış olması²⁹⁷ ve dörtte üçünün sorununun çözülmediği anlamına geldiği ortamda, İstanbul'daki firarilere ait 10 milyonluk emlakın de satılması gündeme getirildi²⁹⁸ bununla ilgili çalışmaya başlandı.

1934 Mayıs ayında açıklanan Gayrimübadiller Cemiyeti'nin raporunda, firari Rum emlak miktarı 20 milyon ve bunun 10 milyonluk kısmının Ziraat Bankası'na devredildiği ve müzayedeyle satılacak miktarın 12 milyon lirayı bulduğu²⁹⁹ yazılırsa da, bonolar karşılığında satılan emlak miktarı çok düşük düzeyde kaldı. Maliye'nin çıkardığı 9 milyon liralık bononun, ancak 3,5 milyon emlak alışverişinde³⁰⁰ değerlendirildi.

Bono fiyatının düşüş gerekçesini Gayrimübadiller Takdiri Kıymet Komisyonu Reisi Faik Nüzhet³⁰¹ satılacak emlak miktarı çok az ve insanların eline verilen bono miktarı çok fazla olduğu için fiyatın gerilediğini söyledi. Tartışmanın etkisiyle bir hafta içinde bono fiyatları yükseldi. Önce 13 liradan 19 liraya ve

291 *Cumhuriyet*, 14.6.1932, sf. 4.

292 *Cumhuriyet*, 6.7.1932, sf. 2.

293 *Cumhuriyet*, 28.6.1932, sf. 5; Şükrü Kaya *Sözleri-Yazıları 1927-1937*, Toplayan: Ekrem Ergüven (Dahiliye Hukuk Müşaviri), Birinci Kitap, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul-1937, sf. 113.

294 *Cumhuriyet*, 29.7.1932, sf. 6; *Cumhuriyet*, 5.9.1932, sf. 2.

295 *Cumhuriyet*, 30.12.1932, sf. 2.

296 *Cumhuriyet*, 3.1.1933, sf. 1 ve 4.1.1933, sf. 3.

297 *Cumhuriyet*, 10.12.1933, sf. 2.

298 *Cumhuriyet*, 18.3.1934, sf. 2.

299 *Cumhuriyet*, 10.5.1934, sf. 1 ve 8.

300 *Cumhuriyet*, 4.10.1935, sf. 2.

301 *Cumhuriyet*, 7.6.1934, sf. 1, 4.

ardından 22 liraya kadar yükseldi.³⁰² Fiyatlardaki hareketlilik durmadı ve 1935 Mayıs ayında bono fiyatları 17-17,5 lira düzeyinde gerçekleşti ve iki ay sonrasında da aynı düzeyde³⁰³ kalacaktır. Sonraki aylarda da bono fiyatında düşüş sürdü, 1936'nın Şubat ayında fiyat 15 liraya indiği sırada Komisyon Başkanı Faik Nüzhet, satılacak 7000 mülkün varlığını³⁰⁴ açıkladı.

Satılacak mülkün varlığı ve bono sahiplerinden yeterli talebin olmamasından fiyatlardaki düşüş durdurulamadı. İki yıl sonrasında da 100 liralık bono fiyatı 20 lira düzeyindeydi. 1938 yılı başında 19,1 lira olan bono fiyatı, bir gün sonrasında 22 liraya³⁰⁵ yükseldi, gayrimübadillerin sorunu çözümü amacıyla 3374 sayılı kanunla vergileri terkin edilirse³⁰⁶ de kanun gereği 1938 yılı ortasında 15 Temmuz'dan itibaren değiştirilmesi gündemdedir, ama müracaat eden olmaz.³⁰⁷

Nüfus ithal politikasının temel politika olarak değerlendirildiği yıllarda Türkiye'de mevcut olan gayrimübadillerin bu yaşadığını dikkate alınca sormak gerekiyor:

Acaba gayrimübadiler, devletin Türk ırkı ve Türk kültürü testinden geçer not alamadı mı?

4.3- 'METRUK' TAPULAMA

Tapu kayıtlarının geçersiz kılınması ve 1920'lerden itibaren Anadolu'da serpiştirilmiş vaziyette köylerde kalan Hristiyanların kazalara, oradan vilâyetlere, vilâyetlerden İstanbul'a ve İstanbul'dan dünyanın dört bir tarafına savrulmasıyla, mülk yağmasına devam edildi. Yağma, bugün de kadastro çalışmasıyla, vergilendirmeye ve miras işlemiyle devam etmektedir.

Kamp Armen³⁰⁸ örneğinde olduğu gibi, vakıf malları da gasp edilmişti.

302 *Cumhuriyet*, 10.6.1934, sf. 2 ve 17.6.1934, sf. 1 ve 4.

303 *Cumhuriyet*, 13.11.1934, sf. 2; *Cumhuriyet*, 15.5.1935, sf. 2; *Cumhuriyet*, 11.7.1935, sf. 2 ve 13.8.1935, sf. 2.

304 *Cumhuriyet*, 4.2.1936, sf. 2.

305 *Cumhuriyet*, 6.1.1938, sf. 2 ve 7.1.1938, sf. 2.

306 3374 sayılı kanun 5 maddedir. Gayrimübadillerin istihkakına karşılık tutulan gayrimenkullerin, satışlarak tescil ve müşterilerine teslim olundukları tarihe kadar tahakkuk etmiş ve tahsil edilmemiş olan, vergileri ve belediyece aid resimleri terkin edildi (madde 1). Bu gayrimenkullerden henüz satılmamış olanlardan dahi, satılıp müşterilerine teslimi tarihine kadar tahakkuk edecek olan bu vergi ve resimler aranmayacak (madde 2). Bu 1 ve 2. maddelerde bahsedilen gayrimenkullerden tahsil edilen vergi ve resimler geri verilmez (madde 3). (25.4.1938 tarih ve 3374 sayılı Gayrimübadillere Tahsis Edilen Malların Vergileri Hakkında Kanun, *Resmî Gazete*, 2.5.1938, sayı: 3896, sf. 9775.)

307 *Cumhuriyet*, 20.7.1938, sf. 2.

308 *Kamp Armen*, Anadolu'dan İstanbul'a getirilen yoksul ve yetim Ermeni çocukların, yaz aylarında eğitimlerine devam etmek için Tuzla'da kurulmuş bir yetimhanedir. Hrant Dink, yetimhanede eğitim görenlerdi. *Kamp Armen, Gedikpaşa Ermeni Protestan Kilisesi ve Mektebi Vakfı* tarafından 15.11.1962'de satın alınan arazide kurulmuş tapulu bir eğitim kurumudur. 1974'de Yargıtay Hukuk Genel Kurulu kararıyla Hristiyan ve Musevi vakıflarının mal edinmeyeceği gerekçesiyle, *Kamp Armen*'e el kondu ve mahkeme aracılığıyla 10.3.1983 tarihli kararla tapu iptal edildi. Vakfın 1996'ya kadarsı en hukuk mücadelesi sonuçsuz kaldı. 1962'de parası verilerek alınan mülk, tapusu iptal edilerek ve parası ödenmeden resmen gaspedildi. *Kamp Armen*'deki binaların yıkımına karşı 6 Mayıs 2015'te başlayandireniş 175 gün

Metruk emvâlin transfer işlemi sonrasında tapulama³⁰⁹ vardı. Yağmayla mülk edinenler de, zilyetlikle Medeni Kanuna (madde 638 ve 639) göre tapulama işini halletti. Yağmalanan ve dağıtılan mülklerin tapulandırılması aslında, mülkün kaydının yani tapunun da Türkleştirilmesi faaliyetiydi. Böylece transfer işlemine nokta konuyordu. Milyonlarca insanın on binlerce mülkünün transferi ve tapulama, ekonominin Türkleştirilmesinin bir gereği olarak Kemalizm'in temel politikasıydı.

Hatta tapu kayıtlarında bile 1515 sayılı kanunla temizlik yapıldı, yani var olan kayıtlar da geçersiz sayıldı. Bu kanunla yapılan tapulandırmayı aşağıda inceleyeceğim.

1930'lu yılların başına gelindiğinde, devletin mülke el koyma, bunu transfer etme ve ardından tapulama sistemi kurulmuştu; sonrasında devam edilmişti. Tapulandırmaya hız verildiği bu dönem, bir yandan teşkilatın organize edildiği yıllardı. Teşkilat 2015 sayılı kanunla³¹⁰ yapılandırıldı ve yeni tapu sicili tutmaya yönelik uygulamaya başlandı. İçinde nefsi İstanbul (İstanbul'un içi), Ankara ve Bursa ve İzmir ve Konya merkez kazaları olmak üzere tam 24 yer³¹¹, yeni tapu sicilinin tutulacağı birimler olarak belirlendi.

Ziraat Bankası'nda yanan kayıtlar: Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğünün 17.5.1932 tarihli tamiminde, kayıtları yamış veya zıya uğramış olan mahallerde Ziraat Bankasına vefaen mefrûğ [bırakılmış] ve merhun [rehin] bulunan gayrimenkulün kaydının, Ziraat Bankası'ndaki rehin defteri esas alınarak bir yeni kayıt düzeni hazırlanacağı belirtildi. Buna göre merkeze gelen evrakla mukayese ederek ona göre kayıt işlemi yapılacaktı.³¹²

Bu, döneminde sık sık yangınla evrakların zarar gördüğünün bir bilgisiydi. Tamimde hangi tür evrakların yandığı hakkında açıklık bulunmamaktaydı. Ziraat Bankası sistemdeki rolü itibarıyla önemli bir konumdaydı. Çünkü metrük

sürdü. Sonunda mülk, vakfa yani Ermeni halkına iade edildi. Bu, gaspedilen gerçek kişi mülklerinin iade edilmesi veya tazmini açısından ne yapılacağını gösteren bir deneyimdir. N.O.

309 18 Aralık 1916 tarihli Balkan Harbi ile Harb-i Uminin Saha-i Cereyandaki Emvâl-i Gayr-i Menkuleye Ait Senedat-ı Hakaniyyeden Zayi Olanlarının Yerine Meccanen Yenilerinin İtasına Dair Kanun, için, *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, devre: III, içtimai sene: 3, cilt: 1, 28 Teşrinisani 1332 ve 5 Kanunuevvel 1332 tarihli oturumlar, sf. 112, 163-164; Emmanuil Emmanuilidis, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yılları*, Türkçesi: Niko Çanakçıoğlu, Belge Yayınları, İstanbul-2014, sf. 393-395; Nevzat Onaran, *Osmanlı'da Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1914-1919)*, *Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-I*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013, sf. 381-386; 24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu Mübadil, Gayrimübadil, Muhacir Vesaireye Kanunlarının Tevfikan Veya Adıyen Tahsis Olunan Gayrimenkul Emvâlin Tapuya Raptına Dair Kanun, için, *TBMM ZC*, III/4-21 Mayıs ve 23 Mayıs ve 24 Mayıs 1928 tarihli oturum, sf. 221, 288, 354-355 ve *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 9, 2. baskı, Ankara-1948, sf. 732-734; *Resmî Gazete*, 30.5.1928, no: 902.

310 25.6.1932 tarih ve 2015 sayılı Tapu Sicil Müdürlüğü ve Tapu Sicil Muhafızlığı Teşkilâtına Dair Kanun, *Resmî Gazete*, 2.7.1932, sayı: 2139, sf. 1653-1654.

311 17.5.1932 tarih ve 12832 no'lu yeni tapu sicilini tutulacağı mahaller kararname, *Resmî Gazete*, 4.6.1932, sayı: 2115, sf. 1529.

312 Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğünün 17.5.1932 tarih ve 636 sayılı tamimi, *Resmî Gazete*, 5.6.1932, sayı: 2116, sf. 1532.

gayrimenkulleri satma ve bununla ilgili parasal ilişkinin kaydını tutmakla görevli bulunduğunu dikkate aldığımızda, yangın bu açıdan dikkat çekici olmaktadır.

Tapu harçlarına af ve istisna: Tapulandırmanın bu denli yoğunlaştırıldığı bu dönemde, tapulandırmayı hızlandırmak amacıyla tapu harçlarıyla ilgili istisnai düzenlemeler yapıldı. 7.4.1932 tarih ve 1944 sayılı kanunla ödenmeyen tapu harçları affedilirken, yeni gayrimenkul alımında da istisna kaydı getirildi.³¹³ Konu iki hafta sonrasında *Cumhuriyet* gazetesinde haberleştirildi. Mübadil, gayrimübadil ve muhacire verilen gayrimenkul emvalin tapuya taksitle raptolunan tapu harçlarından alınmamış olanlara af getirildi.³¹⁴ Bir yıl sonra tapulandırmayı hızlandırmaya yönelik olarak, 2241 sayılı kanunla kapsam daha da netleştirildi. Böylece harç yerine bir kez binde 1 tahrir resmi alınması ve diğer damga resminin alınmamasına hükmedildi.³¹⁵

'Gayri İslâm' mülkü: Kadastro çalışması, bir yönüyle Hazine'nin yeni gayrimenkullerinin tespiti faaliyeti idi. Çünkü gayrimenkul sahibi İslâm değilse işlem ona göre yapılmaktaydı.

Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü'nün, kadastro sorumlularının, gayrimenkullerin tahriri sırasında gerekli soruşturmayı ve belirlenen hissedarlığa göre kaydı yapmasıyla ilgili pek çok uyarıyı içeren sekiz maddelik tamimin ikinci maddesi gayri İslâmlar yani Hristiyanlar ve Museviler hakkındaydı. İkinci maddeyi, maddeleştirerek özetliyorum:

1. Gayri İslâm'ın sahibi olduğu gayrimenkullerin Tasfiye Kanunu kapsamında [bu gayrimenkulün Hazine'nin] olup olmadığı belirlenecek.
2. Bundan sonra, Kadastro Heyetlerince muameleye devam edilecek.
3. Gayrimenkulün kayden sahibi mevcut, ama yaşayıp-yaşadığı ve ikametgâhı bilinmeyenler kayıp addedilecek.
4. Kayıp olan kişilerin sahip olduğu gayrimenkuller Hazine namına tespiti ve tanzimi olunacak defterler mal memurlarına verilecek.

313 1944 sayılı kanunun 1'inci maddesiyle, 1331 numaralı kanunun sekizinci maddesi mucibince taksitle raptolunan tapu harçlarından henüz alınmamış bulunan taksitler" affolundu. Ayrıca, 2'nci maddeyle de, "Mevcut kanun ve itilâfnamelere göre gayri mübadil addi lazım gelen Türklerin, Türkiye'de olacakları gayri menkul mallardan istihkak mazbatalarındaki miktarı tapu harcından" müstesna edildi. (7.4.1932 tarih ve 1944 sayılı, 1331 numaralı Kanuna Tevfikane Verilen Tapu Senetleri Harçlarının Bakiye Taksitlerinin Alımına ve Gayrimübadillere Verilecek Gayrimenkul Emvalin Tapu harcından İstisnasına Dair Kanun, *Resmî Gazete*, 13.4.1932, sayı: 2076, sf. 1360.)

314 *Cumhuriyet*, 29.4.1932, sf. 4.

315 2241 sayılı kanunun 1'inci maddesinde, "Verilecek tapu senetleri için harç namile hiçbir şey alınmayıp yalnız gayrimenkul malların taayyün edecek kıymetlerinden bir defaya mahsus olmak üzere binde bir tahrir resmi alınır. Bu resim vergi ile birlikte ve müsavi taksitlerle alınacaktır" denildi. Devamı hükmünde de, "Tahrir esas olan beyanname ve diğer bütün vesikalarla veraset senetleri ve heyetin vereceği kararlara ait ilâmlardan bir gûna harç ve kaydiye ve damga resmi alınmaz" şeklinde kesin ifade kullanıldı. (29.5.1933 tarih ve 2241 sayılı, Tapu Tahririne Dair olan 10 Nisan 1340 [1924] tarih ve 474 sayılı Kanunun 8'inci Maddesinin Tadiline ve Mezkûr Kanuna Bazı Fıkralar İlavetine Dair Kanun, *Resmî Gazete*, 6.6.1933, sayı: 2420, sf. 2633.)

Maddeyle, Hristiyan ve Musevi'nin malının başında olması yetmez, eğer mülkün Tasfiye Kanunu kapsamında değerlendirilmesi halinde gayrimenkul doğrudan Hazine'nin olacaktır. Eğer sahibi gaipse, gayrimenkulün mevcut kullanılan üzerine kayıt edilmesi (madde 3) öngörüldü, ama bu maddeyle ilgili değişiklikte, hemen kullanan adına kayıt etmeyip, iyice araştırılması ve bu süreçte gayrimenkulü Hazine'nin idare etmesi hükmü getirildi.³¹⁶

Böylece yine Hazine'ye bir gayrimenkul imkânı daha yaratıldı. Bu tür mülklere yönelik sıkı denetimin yapıldığı anlaşılmaktadır. Böyle bir denetimin sonucu olarak ortayı çıkmış olmalı ki, Ermeni emlakının icra takibiyle satıldığı iddiası haberleştirildi. Bu meyanda Perşembe günü [yani dün] 6. İcra Dairesince bir firari emlakının satılmış olduğu ilgililere bildirildiği ve gereken tahkikatın yapılacağı vurgulandı.³¹⁷

Kars'ta Ermeniler ve Malaganlar: 1932 yılında Kars ve Moskova Muahedelerinden sonra Ermenilerin ve Malaganların mülklerini devir işlemleriyle ilgili düzenleme yapıldı.

- 12.6.1932 tarihli kararnameyle, Kars ve Moskova muahedelerinden sonra ve bu muahedelere müzeyyel [ek] 9 Haziran 1926 tarihli protokolün yürürlük tarihinden itibaren *bir sene zarfında memleketi terk eden Ermenilerin, Türkiye tebaasına noter kanalıyla yaptığı devir işlemlerine izin verildi.*³¹⁸
- 1921 sayılı kanunla, Moskova ve Kars [Moskova-16.3.1921 tarihli Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması ve Kars-13.10.1921 tarihli Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Arasında Dostluk Antlaşması³¹⁹] muahedelerine tevfikân, Türk tebaasından eşhasın Rusya'ya giden Malaganların mallarını noter senediyle satın alanlar namına tescil edilmesi ve tapu verilmesi kabul edildi.³²⁰

1932'deki kararname ve kanunla, 1926'da izinle giden Ermenilerin ve 1921'da imzalanan iki antlaşmaya göre giden Malaganların noter kanalıyla satış işleminin tamamlanması uygun bulundu. Mülk devrinde böylesi izin verme hali, çok istisnai bir devlet uygulaması olup, zaten beş-altı yıl sonra gelen onay da, gerekli araştırma yapıldığını göstermektedir.

Tapulamada uyarılar: Muhacirlere bazı tahsislerde yaşanan yolsuzluk nedeniyle durdurulan tapu işlemlerine 16.4.1937 tarihli genelgeyle yeniden başlandı.³²¹ Maliyenin 26.6.1937 tarihli genelgesiyle, ilgili birimler, 2510 sayılı

316 Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğünün 5.5.1932 tarih ve 634 sayılı, Kadastro ve Tapu tahrir muamelâtında aşağıdaki yazılı esasların tatbiki caktırır etmiştir tamimi, *Resmi Gazete*, 16.5.1932, sayı: 2099, sf. 1420; 5.5.1932 tarihli ve 634 numaralı umumî tahrirata zeyil, Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğünden tamimi, *Resmi Gazete*, 25.5.1932, sayı: 2107, sf. 1476. Zeyil tamime göre, birinci tamimin tarih ve sayısını yazdım. N.O.

317 *Cumhuriyet*, 29.3.1935, sf. 2.

318 12.6.1932 tarih ve 13002 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 8.8.1932, sayı: 2169, sf. 1773.

319 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, cilt: 1, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2000, sf. 32-47.

320 7.1.1932 tarih ve 1921 sayılı Malaganlardan, Noterlikten Musaddak Senetle Satılmalın Gayrimenkullerinin Tapuya Tescili Hakkında Kanun, *Resmi Gazete*, 12.1.1932, sayı: 2000, sf. 1149.

321 16.4.1937 tarih ve 19 sayılı Sıhhatve İçtimai Muavenet Vekâletinden tamim, *Resmi Gazete*, 22.7.1937, sayı: 3663, sf. 8504.

İskân Kanunuyla muhacir ve mültecilere sağlanan muafiyetten, 2510 sayılı kanunun yürürlüğünden yani 21 Haziran 1934 tarihinden evvel gelenlerin yararlanacağına dikkat edilmesi konusunda uyarıldı.³²²

Tapuyu Türkleştirme: Hükümet 1926 yılı Mayıs ayında tapulandırma ile ilgili hazırladığı kanun teklifi³²³ Meclis gündemine alındı. 1 Haziran 1926 tarihli zaptın sonunda tasarıyla ilgili encümenlerin ve Başvekil'in mazbataları vardır. Başvekil İsmet, teklifi Meclis'e gönderdiği yazısında³²⁴ gayrimenkulleri kayda geçirmenin gerekçesini anlatırken, şunları ifade etti, maddeleştirdim:

1. Senetsiz tasarruf yüzünden pek çok sorunlar yaşanıyor.
2. Senetsiz tasarruf olunan yerlerde tapu senedi verilmesiyle ilgili mevzuat yetersizdir.
3. 17 Temmuz 1323 [30 Temmuz 1907] tarihli Nizamnamenin 19'uncu maddesine göre, bir araziye 10 sene ve daha fazla süreyle kullanan adına tapu senedi verilir, hatta önceki sahibi adına tapu senedi bulursa dahi.
4. Türkiye'de kullanılan gayrimenkulün yüzde 70 ve 80'ni senetsiz yani kaydı yoktur.
5. 10 sene ve daha ziyade tasarrufettiğinin sabit olması halinde o kişiye tasarruf senedi verileceği, 1'inci maddede düzenlendi.
6. 10 senedir kavgasız ve çekişmesiz tasarruf edilen yerin zilyedi namına tapu senedi verileceği 2'nci maddede yer aldı.

Tasarı geri çekildi ve iki yıl sonraki 24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 sayılı kanunla³²⁵ tapulama işlemine hız verildi. 1331 sayılı kanunla yapılan tapulandırma

322 Maliye Vekâleti'nden vilâyetlere gönderilen 26.6.1937 tarih ve No: 22101/16-17862/34 sayılı tamim, *Resmî Gazete*, 13.12.1937, sayı: 3781, sf. 9061-9062.

323 Tapu Daireleri Haricinde Elden Ele Geçen Emvâli Gayrimenkulenin Tapu Senedine Raptı Hakkında Kanun Layihası (1/963) gündeme alındı (*TBMMZC*, II/25-17 Mayıs ve 24 Mayıs 1926, sf. 191, 455.).

324 *Başvekil İsmet imzalı ve 15 Mayıs 1926 tarihli tasarrufun gerekçesinde, aynen şu değerlendirmeyi yaptı:* "Senetsiz tasarruf yüzünden ahalî arasında pek çok ihtilafat ve münazaat [ağır atışması ve çekişme] hadis olmakta olduğu halde bazı ahvalde bilâsenet [senetsiz] tasarruf olunan yerlerin tapu senedine raptına kavânin ve nizamatı mevzuatın müsait olmamasından naşi [sebebiyle] ihtilafat ve münazaatı vakıa izale edilememektedir. Gerçi esbabı selâse tasarrufiyeden birine müsteniden on sene ve daha ziyade bilânizam [düzensiz] tasarruf olduğu sabit olduğu arazi için velev sahibi evveli namına senede merbut olsa [senedi bulursa] bile tapu idarelerinin tensikat ve teşkilatına dair 17 Temmuz 1323 tarihli Nizamnamenin 19'uncu bendi mucibince mutasarrıfları [tasarruf eden] namına tapu senedi ita kılınmakta [verilmekte] [...] Türkiye'de senetsiz tasarrufatın yüzde yetmiş, seksen [yüzde 70, 80] raddesine balîğ olmakta bulunduğu anlaşılmaktadır [...] on sene ve daha ziyade tasarruf olduğu indettahakkuk sabit olduğu halde zilyetleri namına tapu senedine raptı muvafıkı hal ve maslahat görülmekle birinci madde ona göre tertip edilmiştir. Senetsiz tasarrufun men'i [...] on sene ve daha ziyade temellük ve tasarruf olduğu veyahut müddeti temellük ve tasarruf on seneye balîğ olmamakla beraber tasarrufun nizadan ari bulunduğu [kavgasız, çekişmesiz] tahakkuk eyleyen yerlerin dahi zilyetleri namına senede raptını teminen ikinci madde tanzim edilmiştir." (*TBMMZC*, II/26-1.6.1926, sf. 13, zaptın sonunda 208 no'lu rapor, sf. 50-52.)

325 24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu Mübadil, Gayrimübadil, Muhacir ve şaireye Kanunlarına Tevfikan

işlemi mülkiyetin Türkleştirilmesini tamamlayan bir faaliyetiydi ve böylece tapu kaydı da Türkleştirildi.³²⁶

Meclis'te, birkaç yıl öncesinde dönemin anlaşılması açısından mülkün el değiş-tirmesiyle ilgili dikkat çekici bir değerlendirme yapıldı. 14 Şubat 1925'te Tapu Müdüriyeti Bütçesi müzakeresi yapılırken, Karesi [Balıkesir] Mebusu Vehbi'nin tapu kayıtlarıyla ilgili söylediği çok dikkat çekiciydi, "Bugün hiç kimsenin hakkı tasarrufu müemmen [güvenilir] değildir. Çünkü yarın başka birisinin herhangi bir ilmuhaberle onun üzerine senet almasına imkân vardır" dedi.³²⁷

Malın-mülkün kolayca el değiştirdiğini bilen mebus Vehbi, mevcut durumu "*hiç kimsenin mal güvenliği yoktur*" şeklinde tanımladı. Bu halde, hangi vatandaş malı güvende olabilir veya tapusunu alabilir? 1915'ten beri devletin merkezi faaliyetiyle varlığı tasfiye edilenlerden Ermeni, Rum ve diğer milletten TC vatandaşı hangisinin malı-mülkü güvende olabilir?

4.3.1- EVVELKİ TAPU KAYDI GEÇERSİZ

Anlaşılan sıra, tapu kayıtlarında temizliğe gelmişti. Mülkiyet yağmasının kitleselleştiği bir dönemde, 2 Haziran 1929 tarihli ve 1515 sayılı kanunla kaydı olan mülkün dahi bir başkası adına tapuya kayıt edilmesine imkân yaratıldı. İşlem tamamen *tapu memurunun insiyatifine bırakıldı*, daha sonrasında bir değişiklik yapıldı, yargıç kararıyla gerçekleştirilmesine devam edildi. 1515 sayılı kanunla tapu kayıtlarından hukuki kıymetini kaybedenlerin tasfiyesi hedeflendi. Bunun hükümleri sıralandı. Denildi ki, mülkün eski kayıtları önemsizdir. Kanununun birinci maddesini özetliyorum:

- Gayrimenkul kayıtlı olup da, gayri resmi yolla birisinin mülkiyetine geçmiş olabilir.
- Medeni Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden yani 4 Ekim 1926'dan önce, damı olan yerler, bağ ve bahçe veyahut arsayı 15 yıldır ve diğer araziye 10 yıldır kullanan adına tapu dairesince tescil ile [kayıt etmekle] tapu senedi verilir.
- Zilyede tapu kaydı tarihinden itibaren üç yılda kayda itiraz edenler dava açabilir.

Kanunun 2'nci maddesine göre, bir gayrimenkule iki veya daha fazla kayıt yapılması halinde, tapu kaydına geçici şerh konulacak ve kendilerine iki ayda mahkemeye müracaat etmeleri bildirilecek. Bu sürede başvuru olmadığı takdirde tapu memuru hangisinin malik olacağına karar verecek ve kararın kesinleşmesi için mahkemeye başvurulacak. Tapu kaydından dolayı görülen bu davalarda masraflı haksızçıdan taraftan alınacaktır.

Teffiz veya Âdiyen Tahsis Olunan Gayrimenkul Emvâlin Tapuya Raptına Dair Kanun, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 9, 2. baskı, Ankara-1948, sf. 732-734; *Resmî Gazete*, 30 Mayıs 1928 tarih ve no: 902.

326 Nevzat Onaran *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930)*, *Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-II*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013, sf. 464-501.

327 *TBMM ZC*, devre: 11, cilt: 13/1, 14.2.1341[1925] tarihli orurum, sf. 403.

3'üncü maddede kanunun tatbiki için bir nizamname³²⁸ hazırlanması öngörüldü. 1515 sayılı yasayla ilgili tapu senedi verilmesi işlemi *tapu memurunca* yapıyordu. Bu sakıncalı durum ancak 1955'teki kanunla giderildi. Buna göre kayıt ve tapu senedi verme işleminin yargıç kararıyla yapılmasına hükmedildi.³²⁹ Demek ki, 1955'e kadar tapulama, tapu idaresindeki memurla halledildi.

Kanuna göre, kayıtlı olan gayrimenkuller, gayri resmi surette başkalarının eline geçmiş bulunan bağ, bahçe vesairenin sürekli kullananları için tapu senetleri verilmesi kararlaştırıldı. Tapu Umumi Müdürü Atıf, 1515 sayılı kanunla "hüsnü niyetle ve malik sıfatıyla 10 ve 15 sene gayrimenkule zilyet bulunanların hakları kabul edilerek namlarına tescil" işlemine devam edildiğini açıkladı.³³⁰

Kanunla yapılan ifadelendirme, tamimle daha da kesinleştirildi. Bu, resmen mülkün sahibinin can güvenliğinin olmadığı ve mal güvenliğinin de yok edildiğinin net ifadelendirilmesiydi.

1930 yılı başında *Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü tamimi* ile devletin gasp ettiği ve ardından yağmalanan mülklerin kayıt durumuyla ilgili kesin bir karar ifşa edildi: Ermeni ve Rum milletinden ve diğer milletlerden metrûk emvâlin '*evvelki kayıtları*' çok da önemli değildir; çünkü bunların *masarruf hakkı Hazine'dedir*.

Tamimde mübadile ve yerli halka verilen veya satılan yahut dağıtılan arazi-nin kayıtlarıyla ilgili yapılacaklar hakkında kararları sıralamadan önce, Ermeni ve Rumlardan kalan emvâl-i metrûke ve bunların kaydıyla ilgili tamim girişinde yapılan değerlendirmeyi³³¹ özetliyorum, maddeleştirdim:

- Mallar, ahaliyi tamamen mübadeleye tâbi tutulan [Rumlar] veya kaçan ve kaybolan [Ermeniler ve diğerleri] eşhasın metrûktur.

328 2.6.1929 tarih ve 1515 sayılı Tapu Kayıtlarından Hukukî Kıymetlerini Kaybetmiş Olanların Tasfiyesine Dair Kanun, *Resmî Gazete*, 9.6.1929, sayı: 1211, sf. 7495; *DÜSTUR*, 3. tertip, cilt: 10, 2. baskı, Ankara-1953, sf. 896; 14.5.1930 tarih ve 9331 sayılı kararnameyle yürürlüğü konulan, Tapu Kayıtlarında Hukukî Kıymetlerini Gaip Etmiş Olanların Dair Kanunun Tapu İdarelerince Tatbiki Sureti Hakkında Nizamname, *DÜSTUR*, 3. tertip, cilt: 10, 2. baskı, Ankara-1953, sf. 897-901; *Resmî Gazete*, 2.7.1930, sayı: 1535, sf. 9181-9182. İki yıl sonra nizamnamenin bazı maddeleri tadil edildi, *Resmî Gazete*, 11.7.1932, sayı: 2147, sf. 1709-1710.

329 25.1.1950 tarih ve 5519 sayılı 1515 Sayılı Kanuna Ek Kanun, *Resmî Gazete*, 31.1.1950, no: 7420'dan aktaran, M. Tului Sönmez, *Osmanlı'dan Günümüze Toprak Mülkiyeti*, 2. baskı, Yayımevi, Ankara-1998, sf.244-246.

330 *Cumhuriyet*, 15.7.1929, sf. 4; *Cumhuriyet*, 7.7.1930, sf. 1.

331 *Tamimdeki girişte*, "Ahalisi kâmilan mübadeleye tâbi [Rumlar] veya firar ve tegayyüp eden [Ermeni ve diğer] eşhasın metrûk olarak Hazineye kalan ve bilâhare muhacirin veya harikzedede ve mültecilere tevzi (dağıtılan) veya bilmüzeyade veya bedel takdiriyle yerli vesair eşhasa satılan [malların] mahallerin [bulunduğu yerin] kayıtları mevcut olduğu halde tevzi ve satışlarda sahibi evvellerinin eşkâli tasarrufiyesi nazara alınmadığı gibi olbaptaki kayıtlarına göre esasen mahallerinin tayini de mümkün olamamasına mebnî bu kabil yerler hakkında olunacak muamele bazı vilâyetler Tapu müdürlüklerinden sorulmuş ve berveçhi âti muamele ifası takarrür etmiştir" denildi. (Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğünün tamimi [tarih, no yok], *Resmî Gazete*, 13.3.1930, sayı: 1444, sf. 8765-8766; *Idare, Kânunusani* 1930, sayı: 22, sf. 90-93.)

- Bu metrûk mallar Hazine'ye kaldı.
- Hazine'ye kalan bu mallar[ın bir kısmı], muhacirin veya harikzede ve mültecilere dağıtıldı. Bu mallar[ın bir kısmı], yerli vesair eşhasa açık artırımla ya da takdir edilen bedelle satıldı.
- Hazine'ye kalan dağıtılan veya satılan bu malların kayıtları mevcuttur.
- Dağıtma ve satışlarda evvelki sahiplerinin tasarruf hakkı dikkate alınmadı.

Bu metrûk malların bulunduğu mahallerle ilgili alınan kararların 1'inci maddesindeki hükmü dört madde halinde özetleyerek aktarıyorum:

1/A- Bu emlak veya araziden herhangi bir parçasına mübadele veya tasfiye ile alakası olmayan, diğer bir eşhasın dağıtılan arazide rehin ve haciz işlemi yapmaya hakkının olup olmadığı sorulmaktadır.

1/B- Bu meyanda Ziraat Bankası matlûbatı [alacağı] hükümetçe deruhte edildiği [üstlenildiği] cihetle zaten mevzuu bahis değildir.

1/C- Aradan hayli seneler geçti, bu itibarla bu hakların şimdiye kadar tasfiye edilmiş olması gerekirdi. Eğer tasfiye edilmediyse İskân ve Milli Emlâk idarelerindeki defterlerin muhteviyatına göre köy ve mevkileri itibariyle bir ay müddetli ilânlar yapılarak, "buralarda resmi rehin ve haciz gibi alâkası" olanlar davet edilmelidir.

1/D- Müracaat edenlerin vesikaları ya da vereceği malûmat tetkik edilecektir. Kaydın ilişkili olduğu malları alanlar, işbu parçalar üzerindeki haklarının korunmasını istediklerinde ona göre muamele sonuçlandırılmalıdır. Başka parçalar hakkında dağıtma ve evrak defterindeki sıraya göre işlemin yapılması lazımdır.

Devamı 2'nci ve diğer maddeleri özetleyerek aktarmaya devam ediyorum:

2- Bu dağıtma defterleri ihtiyar heyetlerince tasdik edilmemişse, mahkeme kararlarına müracaat edilerek birer ilmühaber alınması veya defterin ekine tasdik edilmesi uygundur.

3- Vaktiyle ahalisi Rum veya firarilerle yani Ermeniler ve diğerleriyle karışık olan köylerde emvâl-i metrûkenin evvelki sahiplerinin tasarruf [hakkı olmadığı için], dağıtılan ve satılan parçalar hakkında bu yolda işlem yapılmalıdır.

4- Hariçte kalan parçalar tahkikata tâbi tutulmalıdır.

Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü tamiminin 5'inci maddesindeki³³²

332 *Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü tamiminin 5'inci maddesi aynen şöyle: "5- Kaydi evvellerine geline: Sahibi evvellerinin bu kayıtlara müstenit hukuku tasarrufları esasen ve kanunen Hazine emrine intikal etmiş olduğu cihetle bunlar üzerinde sahibi evvellerine ait olmak üzere kanuni hiçbir hak ve işbu kayıtların de bir kıymeti kalmamıştır. Zaten ve adiyen iskân ve yahut bilmüzeyade satışlarda tevzi ve taksimin sahibi evvellerine izafe edilmesine [eklenmesine] ihtiyaç görülemeyeceğinden bu kayıtların, alelmüfredat mevzularını tayine de lüzum yoktur. Binaenaleyh yeni tevziat ve satışlara müteallik mumamelât ikmal ve intaç edildikten sonra heyeti umumiyesi hükümsüz addedilerek münakaleye tâbi tutulması ve badema sabık kayıtlara istinat eden herhangi bir muameleye meydan verilmemesi maksadı temine kâfidir. Mevzuu bahis olan tevziatın kaydi evvellerile tatbikine imkân görülemeyen ahvalde balâ-*

hükmü, şöyle özetledim: Evvelki sahiplerin tasarruf hakkı “*esasen ve kanunen Hazine emrine intikal etmiş*” olduğu için, evvelki sahiplerle ilgili kaydın hiçbir kıymeti kalmamıştır. Adiyen iskân veya açık artırmayla satışlarda ya da dağıtım da, evvelki sahiplerinin kaydına lüzum yoktur.

5’inci maddede evvelki kayıtlar ilgili olarak, deniyor ki, tasarruf hakkı Hazine’de olduğu için, artık evvelki sahiplerinden bahsetmenin bir anlamı kalmamıştır. Bu, gaspın resmileştirilmesinin bir kez daha tekrarıdır. Ayrıca 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu 3’üncü madde gereği, evvelki sahibi adına Mal Sandığına yatırılacak para hükmü, geçersiz kılınmakta, artık yatırılmayacağı ifade edilmektedir. Böylece daha başka kanunlarda da evvelki sahiplere yapılan atıf geçersiz kılınmak istenmekte, mülkle-aidiyet ilişkisi koparılmaktadır.

Tamimle, kanunla yapılan düzenlemeler ilga edilerek, tapudaki kayıt işlevsiz kınıyor, özetle deniliyor ki;

1. Yeni dağıtım ve satış işlemi tamamlandıktan sonra, eski kayıtlara göre işlem yapılmamalıdır.
2. Evvelki kaydına göre imkân görülmeyen durumda, yukarıdaki izah olunan işlemin yapılması gereklidir.
3. Mevcut kayıtlara göre işlemin yapılması uygun olan işlerde gerek bu kayıtlara gerekse malları alanlar adına yapılacak yeni kayıtlar üzerine aktarılması uygundur.

Kısaca, resmen “*Evvelki var olan kayıtlar önemsizdir, yeni kayıtlara bakalım*” denilmektedir.

1884’e kadarki kayıtlar

Tapu kaydının hukuki kıymetini kaybetmesi hayli sorunlu bir tanımlama olduğu için, bununla ilgili tamimlerden birinde net ifade edildi. Neredeyse 1884 senesine kadarki kayıtlar, *hem var hem de yok* gibi dikkate alınmaktaydı. Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğünün tamimi, 1300 [1884] senesine kadar yapılan yoklama kayıtlarının hukukî kıymetleri hakkındaydı.³³³ Tamimde ifade edileni şöyle maddeleştirdim:

da izah olunan şekillerde muamele ifkısı [ifası] zarurî görülmüştür. Mevcut kayitlerle tatbiki kabil olan işlerde gerek münferiden bu kayitlere ve gerek mütefevvizler, namına tesis edilecek yeni kayitler üzerine münakale icrası evleviyetle muvafıktır. Balâdaki izahata göre muamele ifası ve leffen gönderilen adedin [yazılmamış] adedin mülhakat Tapu memurlarına da gönderilmesi tamimen tebliğ olunur.”

333 *Tamimde*, “1300 [1884] senesine kadar muhtelif tarihlerde yapılan yoklamalarda tanzim olunan defterlerin bir kısmı yalnız yoklama memurları ile heyeti ihtiyariyeden birkaç zat tarafından tasdik edilmiş ve birer suretleri Defterhaneye gönderilmiş ve mahallerinde de senetleri imlâ edilmemiş [yazılmamış] bulunan mevzuubahis gayri musaddak [onaysız] yoklama defterlerinin 1515 numaralı kanuna ait nizamnamenin birinci maddesinin yedinci fıkrası mucibince ispat vesikası mahiyetinde bulunmuş olduğundan bu gibi kayitlere istinaden muamele istenildiğinde evvelemirde tahkikat icra olunarak hasıl olacak neticeye göre ve komisyonca itti haz olunacak karar veğhile mukrazi muamelenin ifası ve keyfiyetin mülhakat tapu memurlarına da bildirilmesi tamimen tebliğ olunur” denildi. (Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğünün 14.5.1930 tarih ve 198 numaralı umumî tahrirata zeyil olarak gönderilen tamim [tarih, no’su yok, NO], *Resmî Gazete*, 21.12.1931, sayı: 1981, sf. 1077.)

1. 1884 senesine kadar muhtelif tarihlerde yapılan yoklamalarda tanzim edilen defterleri, yoklama memuru ile ihtiyar heyetinden birkaç kişi tasdik etmiştir.
2. Yoklama defterlerinin birer suretleri Defterhaneye gönderilmiştir.
3. Mahallerinde senetler yazılmamış ve defterler onaylanmamıştır.
4. Bu onaysız yoklama defterleri, 1515 sayılı kanuna ait nizamnamenin 1'inci maddesinin 7'nci fıkrası gereğince ispat vesikası mahiyetindedir. Nitekim nizamnamenin ilgili hükmü şöyle: *1515 sayılı Tapu Kayıtlarından Hukukî Kıymetlerini Gaip Etmiş Olanların Tasfiyesine Dair Kanunun Tapu İdarelerince Tatbiki Sureti Hakkında Nizamname'nin* 1'inci maddesinde, bağ ve bahçeyi 15 ve diğer gayrimenkulleri 10 yıldır malik sıfatıyla kullananla ilgili yapılacak işlemler sıralandı. Nizamnamenin 1'inci maddesinin 7'nci fıkrasında, "Musaddak ve gayrı musaddak [onaylı ve onaysız] tapu yoklama esas defterlerinden çıkarılmış kayıt suretleri" denildi.³³⁴
5. Bu mahiyette kayıt olduğu için, bu gibi kayıtlara istinaden muamele istenildiğinde evveleminde tahkikat yapılması gereklidir.
6. Tahkikat sonucuna göre muamele yapılmalıdır.

Tapuda tescil işlemi önemli bir devlet faaliyeti olduğu bu dönemde, tapu idarelerindeki durum Adliye Vekâletinin tamimiyle mahkemelere bildirildi. Tapu idarelerinden mahkemelerin gönderdiği yazıda talep edilen hususun netleştirilmesi istendi, aksine yaratılan sıkıntıya dikkat çekildi.³³⁵

Bir mülkün var olan kaydının bu tarzda değerlendirilmesi, İctihat ve Terakki'den beri ne yapıldığının yeterli izahı değil mi?

'Kanunen kıymetsiz' kayıtlar

1515 sayılı kanun ahkâmı icra edilirken İslâm'a ve Hristiyan, daha doğru Ermeni milletinden bir insana uygulaması temelden farklı.

Aşağıda 1515 sayılı kanunla tescil işlemi yapılırken, İslâm olanlar arasındaki alım-satımda ve miras kalan mülkün satımı ve sonrasında tescil işlemi yapılırken, mülk metrûk hale getirilmiyor, normal bir işlem yapılıyor; mülkün sahipliği geçerliliğini koruyor. Ermeni milletinden birinin malına-mülküne uygulaması pratiği şöyle gerçekleşiyor:

1. Mülk yoklama defterinde kayıtlı.
2. Mülkün sahibi Ermeni sürülüyor vesaire, bir biçimde sahipsiz kalıyor ya da devlet, vatandaş olan kişiyi böyle tanımlıyor ve böylece mülk, dönemin resmi 'öteki'leştirme diliyle 'metrûk'laştırılıyor.

334 14.5.1930 tarih ve 9331 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan, 1515 sayılı Tapu Kayıtlarından Hukukî Kıymetlerini Gaip Etmiş Olanların Tasfiyesine Dair Kanunun Tapu İdarelerince Tatbiki Sureti Hakkında Nizamname, *Resmî Gazete*, 2.7.1930, sayı: 1535, sf. 9181-9182.

335 Adliye Vekâletinin 29.8.1939 tarih ve 137/31 sayılı tamimi, *Resmî Gazete*, 26.9.1939, sayı: 4320, sf. 12642.

3. Metrûk kalan mülk dağıtıyor, satılıyor.

4. Bu mülkü alanla ilgili 1515 sayılı kanun gereği tescil işlemi yapılıyor.

Darende ve Lice tapu memurluklarının ilânlarında 1515 sayılı kanuna göre önceki kayıtların geçersiz olduğu belirtildi ve ilâna bahis gayrimenkulün belirtilen şahıs adına kayıt işleminin yapılacağı belirtildi. Darende Tapu Memurluğundan Heyek'te³³⁶ ve Lice Tapu Memurluğundan Çarşı³³⁷, Hristiyan Mahallesi³³⁸ ile Fum'da³³⁹ belirtilen gayrimenkullerin 1515 sayılı kanun gereği kaydının yapılacağı, itirazı olanların da başvurması istendi. Bu ilânlar işin tapu dairesinde memur insiyatifinde bitirildiğinin de ilânıdır. Bu işlemlerin 1950'deki kanuni değişiklikle yargıç kararıyla yapılmaya başlandı.

Resmi Gazete'de benzer ilânlar Lice'yle ilgiliydi. Lice Tapu Memurluğundan Lice Fum köyünde Karabet veledi Kirkor'dan³⁴⁰, Lice Fum karyesinde Mükro veledi Sahag'dan³⁴¹, Lice Mele köyünde Hano veledi Giragus'dan³⁴², Lice Fum köyünde Boğö veledi Milo'dan³⁴³ ve Lice'de Fum köyünde Milo veledi Sabak'tan³⁴⁴ metrûk gayrimenkulün kaydının hukuki kıymetini kaybettiğinden

336 *Darende Tapu Memurluğundan ilân*: Darende-Heyik Eteği mahallesinde hudutları belli Dayı Veli oğlu Osman ve Hasan'ın namlarında mukayyet iken, arsa ve bahçenin tamamı 1306'da [1890] 600 kuruş bedelle aynı mahalleden Zelzade Hacı Ahmet Ağaya satıldı. İhtiyar Heyeti ilmi haberi var. 1515 sayılı kanunun 1'inci maddesine göre ziyeydi namına tescil edilmesi talep edilmektedir. İtirazı olanların, ilân tarihinden itibaren 15 günde daireye başvurması ilânı. (*Resmi Gazete*, 21.1.1931, sayı: 1705, sf. 191.)

337 *Lice Tapu Memurluğundan*: Lice'de Çarşı'da Buğday pazarında bir bap depo, kayde müsteniden olmadığı halde Lice Belediyesinin tasarruf ve temellükünde iken, müzayede suretile Körtük mahallesinden Salih oğlu Mustafa ve Çarşı mahallesinden Rüştü Efendi oğlu Apbulbaki ve kızı Zinet Hanım namlarına ihale edilmiş ve bedeli 190 lira da belediyeye ödenmiştir. Deponun tapuda kaydı olmadığından 1515 numaralı kanun mucibince muamele yapılacağından mahallinde tahkikat 11 Mart 1933'te, saat 15'te yapılacaktır. İtirazı olanların ayın gün ve saatte hazır bulunmaları lüzumu ilân olunur. (*Resmi Gazete*, 5.3.1933, sayı: 2344, sf. 2292.)

338 *Lice Tapu Memurluğundan*: Lice'nin Hristiyan mahallesinde bütün evsafı yukarıya alınan işbu bir bap hane arsası Ağustos 1291 yoklama kaydının 966 numarasında Donabet Ohanis namına mukayyet iken bundan metrûken Hazine'ye intikal eylemiştir. Bilmüzayede 7 lira 50 kuruş bedelle Hacı Cuma oğlu Mustafa namına ihale edilmiş ve bedeli alınmıştır. Namına feragat muamelesinin icrası Maliyenin 29.3.1933 tarihli müzekkeresiyle bildirilmiş ise de bu kaydın bir sureti vaktile kuyudu umumiyeye gönderilmediğinden hukuki kıymetini kaybetmiş kayıtlar mahiyetinde bulunduğundan 1515 numaralı kanun mucibince muamele yapılacaktır. 7 Mayıs 1933, saat 15'te keşif yapılacak hanenin tesciline itirazı olanların bulunması ilân olunur. (*Resmi Gazete*, 19.4.1933, sayı: 2380, sf. 2386.)

339 *Lice Tapu Memurluğundan*: Fum'da bir kıta bağkayda müstenit olduğu halde yalnız Maliyenin tesbit defteri mucibince Aro Mişiki namına mukayyet iken bundan metrûken Hazineye intikal eylemiştir. Bilmüzayede 40 lira bedelle talibi olan Şaar Mahallesinden Abdullah oğlu Rıza namına ihale edilmiş ve bedeli alınmıştır. 1515 numaralı kanun mucibince muamele yapılacağından bu bağın tesciline itirazı veya istihkak iddiası olan kimselerin 15.3.1933'te, saat 15'te mahallinde tahkikat yapacak memura müracaatları ilân olunur. (*Resmi Gazete*, 14.3.1933, sayı: 2352, sf. 2308.)

340 *Lice Tapu Memurluğundan*, *Resmi Gazete*, 12.3.1933, sayı: 2350, sf. 2304.

341 *Lice Tapu Memurluğundan*, *Resmi Gazete*, 14.3.1933, sayı: 2352, sf. 2308.

342 *Lice Tapu Memurluğundan*, *Resmi Gazete*, 18.3.1933, sayı: 2355, sf. 2316.

343 *Lice Tapu Memurluğundan*, *Resmi Gazete*, 20.3.1933, sayı: 2357, sf. 2320.

344 *Lice Tapu Memurluğundan*, *Resmi Gazete*, 21.3.1933, sayı: 2358, sf. 2324.

1515 sayılı kanun mucibince muamele yapılacağı ilân edildi. Ayrıca yine Lice'de Lice Fum karyesinde Sarkis oğlu Gabiki ve Sarkis'den³⁴⁵ metrûk gayrimenkul ile Lice Kâli mahallesinde³⁴⁶ ve Lice Kuzla köyünde³⁴⁷ gayrimenkullerin de 1515 sayılı kanun gereği işlem yapılacağı belirtildi. İtirazı olanların ilânlarda belirtilen sürede başvurmaları istendi.

İlânlardaki önemli konu, Darende ve Lice ile ilgili ilânları yapan kurum tapu memurluğudur. Anlamı, mülkün bütün kayıt işlemi hemen orada bir memur sorumluluğunda yapılmaktadır. Her şey bu kadar açık bir vaziyettir.

'Kayıtlı olsa da benim'

Yıllarca süren savaş koşullarının ardından kayıtların yandığı veya hayli yıprandığı hallerde bu türden düzenleme yapılması zorunlu olabilir. Elbette bu zorunluluk gereği 2 Haziran 1929 tarihli ve 1515 sayılı kanun gibi bir düzenleme yapılması da gerekebilir. Bunun, 1913-1914'de Rumların, 1915'de Ermenilerin ve 1920-1922'de yine Rumların kitlesel mülksüzleştirmenin ardından yapıyor olması, her şeyi yeterince anlaşılır kılmaktadır.

İlânlardan anlıyoruz ki, 1515 sayılı kanun gereği işlem yapılması talebiyle tapuya başvuruldu. Başvuru konusu mülklerin metrûk olup, olmadığı konusu ancak ilgili dosyaların incelenmesiyle mümkün olabilecektir. Nitekim işlemin Darende Tapu Memurluğu, Lice Tapu Memurluğu vesaire tapu dairesinde bir memur kararıyla yapılacak olması, üzerinde hayli düşünmeyi zorunlu kılmaktadır. Mülkün kayıt işlemini memur yapmaktadır. Memur yapması kolaylık açısından iyi denebilir, ama içinde bulunulan durum iyimser düşünmeyi mümkün kılmamaktadır. Bu durum mevzuat gereği 1955'e kadar sürdü.

Belki başvuru konusu mülklerin bir kısmı metrûk olmayan mülklerdir. Fakat kitlesel mülksüzleştirmenin döneminin ardından böylesi bir uygulama dikkat çekici olmaktadır. Kitlesel mülksüzleştirme ve tapulama üzerinde önemle durmak gerekiyor. Çünkü devamında mevcut kayıtlar bile yok sayıldı. Kayıtlı birkaç gayrimenkulün işlemi yapılsa sorun olarak görülmeyebilir, ama gayrimenkullerin tasarruf edene kayıt edilmesi için eski kaydın geçersiz kılınması amacıyla bir kanun çıkarılmış olması ve bunun icrasında bir tapu memurunun yetkili kılınması, bir yönüyle öncesinde mülkiyetin transferinde neler yaşanmış olabileceğini daha anlaşılır kılmaktadır.

Büyük olasılıkla, ilânlarda belirtildiği üzere itirazı olanların müracaat etmesiyle ilgili sürede hiçbir itirazın olmamasıyla mülkler talep eden adına kayıt edildi. Böylece mülkü tasarruf edenler, fiilen de "*kayden de benim*" der durumu geldi, getirildi.

345 Lice Tapu Memurluğundan ilân, *Resmi Gazete*, 31.12.1932, sayı: 2291, sf. 2106.

346 Lice Tapu Memurluğu ilânı, *Resmi Gazete*, 13.2.1933, sayı: 2327, sf. 2236.

347 Lice Tapu Memurluğu ilânı, *Resmi Gazete*, 13.2.1933, sayı: 2327, sf. 2236.

4.3.2- 'BENİMDİR, ADIMA KAYDEDİN'

Gayrimenkulleri tasarruf edenler adına kayıt edilmesi talebiyle yani tapulanmasıyla ilgili davalar açıldı. Bir tür "*adıma kaydedin*" denilen davayla mülkün transfer süreci tamamlanmış oluyordu. Bu tür davalar önemliydi, çünkü kitlesel mülksüzleştirmenin ardından gündeme gelmişti.

Tescil davasıyla ilgili detaylı düzenleme bir tamimle vilâyetlere bildirildi. 1932 yılında *Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü tamimi*, Hazine'nin bilmü-zayede sattığı veya bedelli ve bedelsiz dağıttığı gayrimenkullerin tescili [tapu siciline yazılması] hakkındadır. Tamim metnini bölümlendirdim ve başlıklar koyarak, maddeleştirdim:

[1- *Hazine'nin sattığı:*] Miktarları tasrih ve bedelleri takdir edilmek suretile Hazinece bilmüzayede taliplerine [satılan],

[2- *Kanuni olarak dağıtılan ve satılan:*] Kanun mucibince malûlini askeriye [sakat, hasta asker] ile Borçlanma Kanununun ikinci maddesiyle tevzi arazi talimatnamesine tevfikan yerli ahaliye teffiz edilen [dağıtılan, satılan],

[3- *Muhacir ve mübadillere dağıtılan ve satılan:*] İska[n] kavanın [İskân Kanunu] ve mevzuatına tevfikan muhacir ve mübadillere bedelli ve bedelsiz ihale tevzi ve teffiz edilen [dağıtılan ve satılan],

[4- *İstihkak mukabilinde mübadile verilen:*] İstihkak mukabilinde mübadilere teffiz edilen [hak sahibine verilen],

[5- *İşgal edilip ekilip, biçilen:*] Mahallerde sahibi evvelinin ihya suretile [bayındır ederek, bakarak] tasarrufuna geçirmiş veya diğer tasarruf sebeplerine müsteniden namlarına kayıtlı veya kayıtsız olupta [ekilip, biçilen] esnayı tahsiste [ayrıldığı andaki] mesahaları [yüzölçümü] yapılarak miktarları tesbit ve ona göre teffiz edilmiş bulunan gayrı menkulât tescil edilir [tapuya kaydedilir].

Fazlası Hazine'nindir: Fakat esnayı [o andaki] tescilinde mikdarın muteber bulunduğu ve badettevzi [dağıttıktan sonra] ve tescil herhangi bir zaman mesahası [yüz ölçümü] icra edilir muayyen [belli] miktardan fazla zuhur edecek olursa bu *fazlanın Hazineye ait olduğu* kaydı tapu siciline kaydedilir. Bu kayıt alâkadarlara verilecek tapu senetlerine de yazılır. Tescil icrası için Hazine'den yazılacak tezkerelerde bu husus açıkça belirtilecektir.³⁴⁸

Tamim öncesinde tapulama için kanuni düzenleme yapıldı. Emvâl-i metrûke olarak nitelendirilen gayrimenkullerin bir biçimde transferi sonrasında gündemde o mülkün yeni sahibine kayıt edilmesi vardı. Bu amaçla, 24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 sayılı kanun³⁴⁹ hazırlandı, böylece dağıtılan ve satılan malların tapulandırılması işlemi hızlandırıldı. Daha sonrasında düzenlemeler yapılmaya devam edildi. Yukarıda detayını aktardığım *tamim* de bunlardan biridir. Kanun kadar detaylı ve kesin hükümdedir.

348 Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü'nün [tarihi ve nosu yok] tamimi, *Resmi Gazete*, 7.6.1932, sayı: 2118, sf. 1542.

349 *DÜSTUR*, 3. tertip, cilt: 9, 2. baskı, Ankara-1948, sf. 732-734.

Tamimde, o tarihe kadar gayrimenkuller dağıtılan ve satılan ya da işgal edilen olarak sınıflandırılıyor:

1. Hazine'nin sattığı,
2. Kanuni olarak dağıtılan ve satılan,
3. Muhacir ve mübadillere dağıtılan ve satılan,
4. İstihkak mukabilinde mübadile verilen,
5. İşgal edilip ekilip, biçilen gayrimenkuller, o andaki sahibi adına kütüğe kaydedilecektir. O anda, gayrimenkullerin biri üzerine kaydının olup olmadığının hiçbir biçimde dikkate alınmıyor olması, işlemin gaspa meşrutiyet kazandırma faaliyeti olduğunun izahıdır.

Bu tür tamimlerle gayrimenkullerin tapu kaydının, "benim" diyen üzerine yapılması amaçlandı. Böylece mülkün gerçek sahibiyle ilişkisinin koparılmasıyla, sahipsiz bırakılan gayrimenkullerin bir biçimde transferi sonrasında kaydının da yenilenmesiyle, transfer sürecinin tamamlanmış olması hedeflendi. *Resmi Gazete*'yi incelemem sırasında okuduğum mahkeme ilânlarından tescil davasıyla ilgili olanları aşağıda özetledim. *Resmi Gazete* elbette kendisine gelen her mahkeme ilânını yayımlamadığı için, sınırlı da olsa yayımlanmış olduğu ilânlar bilgi vermesi bakımından önemliydi. Bu tür davalara daha çok 1929 yılında ve sonrası birkaç yılda rastladım, ondan sonra o yoğunlukta göremedim, hatta hiç yayımlanmamıştı. Dikkati çekenlerin özet bilgisi aşağıda. İncelediğim kadıyla mülkün tescili yani tapuya kaydedilmesi *davalarının ortak özelliklerini* maddeler halinde şöyle sıralayabilirim:

1. Tescil edilen gayrimenkullerle ilgili genel ifade, '*sahibi evveli tespiti edilemedi*' idi.
2. Tescil edilen gayrimenkuller tarla, hane, bağ, bahçe, dükkân, arazi, arsa vesaireydi.
3. Dava açan ve gayrimenkulün tescilini isteyen kişi, belli bir süreden beri mülkü tasarruf ettiğini iddia ediyordu.
4. Bazı davalarda, gayrimenkulü pederinin aldığını ve kendisinin de kullandığını belirtiyordu.
5. Bazı gayrimenkullerin sahibi hakkında evveli Rum ve Ermeni denildi.
6. Gayrimenkullerin hududu çizilirken, genellikle mülklerden birkaçının sahibinin ismi Rum veya Ermeni ismi olup ya da doğrudan emvâl-i metrûke deniliyordu.
7. Bazı davalarda taraf olan Hazine, ilgili mevzuat gereği '*vaziyet ettiğini*' belirterek adına tescillenmesini talep ediyordu.
8. Tescillenmesi talebinde bir kanun maddesine vesaire atf yoktu.

Medeni Kanununun 639'uncu maddesine göre tescil işlemi yapıldı, onu da ayrıca inceleyeceğim. Haymana ve Siverek'ten iki dava bilgisi: Haymana'nın Sogulca köyünde 1316 (1900) senesinden beri nizasız ve fasılasız [düzenli ve aralıksız] olarak tasarrufta bulunan 12 dönüm tarla davasıyla ilgili temyiz kararını özetliyorum:

Tapuda mukayyet olmayan tarlanın Kanunu Medeninin meriyete girdiği tarihe kadar, o tarihte hükmü cari olan Arazi Kanunun 78'inci maddesi hükmüne tevfikân 10 sene müddetle bila niza zapt ve tasarruf edenler namına tescili caizdir. İttifakla 3.12.1936'da karar verildi.³⁵⁰

Egemen dil 'öteki' üzerine bina edildiği için Siverek'teki bir tescil davasında, Ermeni milletinden İlyası Börek karısı İhso namı diğeri Güli'nın mülküne emvâl-i metrûke³⁵¹ denilmiştir. Yani bir Ermeni'nin TC vatandaşı olması dahi, mülkünün emvâl-i metrûke olmaktan kurtaramamaktadır.

Abdullah'ın tescil davası

Trabzon'a ait 16'ncı yüzyıl Tahrir Defterlerinde yapılan analizde çıkarılan önemli bir sonuç, *Abdullah* isminin *İslâmlaştırılmış Hristiyanlara* verilmesi ya da kullanılmasıdır.³⁵²

Aşağıda tescil davasındaki mülk sahibi görülenlerin isimlerinin '*Abdullah oğlu Abdullah ya da sadece Abdullah*' olması, kesin İslâmlaşmış olduğunu söylemek mümkün değilse de, düşünmeye değer bulmaktayım. Çarşamba Hukuk Hâkimliği ilânında Çarşamba kazasının Eğercülü karyesinden Apdullah oğlu Apdullah'ın³⁵³ ve Darende Asliye Hukuk Mahkemesinin iki ilânında Darende'nin Sirakoz Mahallesinden müteveffa Abdullah³⁵⁴ ile Darende'nin İbrahim Paşa Mahallesinden Abdullah oğlu Hasan'ın³⁵⁵ belirtilen gayrimenkulünün tesciline karar verildiği ve itirazı olanların açıklanan tarihe kadar başvurmaması istendi. Ayrıca Beypazarı Sulh Hâkimliği ilânında Abbas zade Abdullah³⁵⁶ gay-

350 Temyiz Mahkemesi Birinci Hukuk Dairesi, Esas No: 946, Karar No: 2992, aktaran. *Adliye Ceridesi*, Adliye Vekillliği Tarafından Aylık Neşrolunur, sayı: 5, 1937, sf. 141-142.

351 Siverek Sulh Hukuk Mahkemesinden ilân, *Resmî Gazete*, 26.3.1932, sayı: 2060, sf. 1316.

352 Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslâmlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583*, çeviren: Demet ve Heath Lowry, 3. basım, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul-2005, sf. 146-150.

353 *Çarşamba Hukuk Hâkimliğinden ilân*: Çarşamba kazasının Eğercülü karyesinden Apdullah oğlu Apdullah'ın mezkûr karyede [sınırı belirtilen] 5 dönüm tarlayı 12 sene öncesinde satın aldığını ve o tarihten beri mutasarrıfında olduğunu belirtti. Mezkûr tarlanın metrûk ve cami ve kabristan yeri olmayup mürur zamanla iktisap hak eylemiş bulunduğundan, 16 Haziran 1929'a kadar itiraz edenin olmaması halinde tescil kararı verileceği ilân olunur. (*Resmî Gazete*, 12.6.1929, sayı: 1214, sf. 7530.)

354 *Darende Asliye Hukuk Mahkemesinden ilân*: Darende'nin Sirakoz Mahallesinden Bekir Oğlu Ahmed, Burhan Heseşin ve Kızları Lûtfiye ve Fatıma, Sıdika, Aliye, Hatice ve Hayriye, murisleri ve müteveffa Abdullah'tan hudud mevki ve kıymeti yazılı 84 parça tarla ile 9 parça haneyi, 50 seneden beri bilâ niza tasarrufunda olduğundan tescilini talep ettiler. Darende Asliye Hukuk Mahkemesinde müdahil Abdullah Oğlu Hasan ve Kılıç Oğlu Hüseyin yüzlerine karşı yapılan duruşmada ilânen tebligat icrasına karar verildi. İtiraz edenler varsa 21.10.1937 gününe kadar Darende Asliye Hukuk Mahkemesine müracaat etmeleri ilân olunur. (*Resmî Gazete*, 12.10.1937, sayı: 3732, sf. 8837-8838.)

355 *Darende Asliye Hukuk Mahkemesinden*: Hudud mevki ve kıymeti yazılı 17 parça tarlaya Darendenin İbrahim Paşa Mahallesinden Abdullah oğlu Hasan 20 senedenberi bilânıza tahti tasarrufunda olduğundan mezkûr gayrimenkulün namına tescili davasından dolayı Darende Asliye Hukuk Mahkemesinde yapılan duruşmada ilânen tebligat yapılmasına karar verildiğinden işbu arazi ve mülklerde bir hak ve alâkası olanlar ve mülkiyet iddia edenler var ise 25/11/1937 gününe kadar Darende Asliye Hukuk Mahkemesine müracaat etmeleri ilân olunur. (*Resmî Gazete*, 19.11.1937, Sayı: 3763, sf.8982.)

356 *Beypazarı Sulh Hâkimliğinden ilân*: Tasfiye halinde bulunan ölü Abbaszade Abdullah terekmesine aid

rimenkullerinin açık artırmayla satılacağı belirtildi.

Her mülkün ilânıyla ilgili dosyadan bilgilenme imkânımız yoktur. Bundan dolayı, sadece ilândaki bütün Abdullahlar için İslâmlaşmış kişidir iddiasında bulunamayız, ama bir kısmı için İslâmlaşmamış da diyemeyiz.

Kitlesel mülksüzleştirme ardından Hristiyan milletinden bazı insanlar hem canını hem malını kurtarmak için din değiştirmek zorunda kaldı ve bu kimlik değişikliğinin ardından mülkünün kaydı talebinde bulundu. Özetlediğim bu ilânlar, İslâmlaşan Hristiyanların Abdullah ismi adına değişik bölgelerde mülkün tescili davası açtığını göstermektedir. Diğer bir deyişle Ohannes veya Sarkis iken Abdullah olanlar, kendi malına, bir kez de mahkeme kararıyla “benim” demek gayretindedir.

Örnek tescil davaları

Tescil davalarından dört tanesini örnek olarak dikkate aldım. Bu davalardan biri Cumhuriyet ilânı öncesi ve sonrası, 24.4.1922-30.12.1923 dönemi Maliye Vekili Hasan Fehmi olması ilginçti. İlân metinlerini özetleyerek aktarıyorum:

Maliye Vekili Hasan Fehmi'nin³⁵⁷ davası: Avukat Sait dava vekili Ömer tarafından, Bayburt'un Balahor karyesinde, ceman beş kıta ve 51 dönüm tarla ile bir bap mercek 30 seneden beri mükellefleri Gümüşhane mebusu Kadir Beyzade Hasan Bey tasarruflarında bulunduğundan Kanunu Medenin 639'uncu maddesine tevfi kan namına taraflarından tescili talep edilmiştir. İtiraz edenlerin tarihi ilândan itibaren bir ay zarfında Bayburt Hukuk Hâkimliğine müracaat eylemeleri aksi takdirde müracaatlar nazari itibare alınmayacağı ilân olunur.³⁵⁸

Garzan³⁵⁹ Hâkimliğinden: Hatme, Merci, Milha, Bisaton, Moşanan karyeleri ve külek dağıyla mahdud mıntıkada 676 dönümlü ve 100 lira kıymetli 10 tarla arazinin tapuca şeyh Ömer namına mukayyed ise de senetsiz olarak 30 seneden beri bilâ niza yedi tasarrufunda bulunduğundan namına tescili Hatme karyesinden Reşu oğlu tarafından iddia edilmiştir. İtiraz edeceklerin tarihi ilândan bir aya kadar Garzan Asliye Hukuk Mahkemesine müracaat eylemeleri ilân olunur.³⁶⁰

Kemaliye Hâkimliğinden ilân: Kemaliye'nin Süflâ mahallesinden Keşiş oğlu Ohannes ve Mazman oğlu ve Menav hanım oğlu Kiyork'tan metrûk ve Hazineye müntakil olup tesbit komisyonunca tevhidden [birleştirilen] bir hudut

yazılı gayrimenkullerin açık arttırma suretiyle paraya çevrilmesine karar verilmiş olup, 1.2.1939'deki ihaleye yeterli katılım olmadığından ikincisi 16.2.1939'da yapılacağı ilân olunur. (*Resmi Gazete*, 4.1.1939, sayı: 4102, sf. 11066.) Listede tapu tarihi ve numarası dâhil, 11 mevkiye gayrimenkul bilgisi veriliyor ve 1939'da günlük yüzde 5 faiz hayli yüksek. N.O.

357 Hasan Fehmi, 1879'da Gümüşhane'de doğdu ve eşraftan Kadirbeyzade Mehmet Salim efendinin oğlu. Hasan Fehmi, 24 Nisan 1922'de Maliye Vekili oldu ve 30.12.1923'e kadar vekilliğini sürdürdü. (TP-7/1-3, sf. 451-452; *Dünden Bugüne Başbakanlık, 1920-2004*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2004, sf. 216-219.)

358 Bayburt Hukuk Hâkimliğinden, *Resmi Gazete*, 27.2.1929, sayı: 1130, sf. 6674.

359 Garzan, 1938 yılına kadar kaza idi. 1938'de Siirt'e bağlı nahiye oldu. Yeni adı Yanarsu, Kurtalan'a bağlı bir köy. (Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2006, sf. 191.)

360 Garzan Hâkimliğinden ilan, *Resmi Gazete*, 12.5.1929, sayı: 1190, sf. 7196.

dahiline alınan metrük arsayı, Türkmen mahallesinden berber Güzel oğlu Ömer, tarafından tescili talep edilmektedir. Mezkûr arsaya mülkiyet iddiasında bulunanların tarihi ilândan itibaren bir ay zarfında Kemaliye Sulh Hukuk Mahkemesine müracaat eylemeleri ilân olunur.³⁶¹

Maliye Vekâleti'nden 23.8.1938 tarihli üçlü kararname: Emvâl-i metrûke-den bir kıta bağ yerine değirmen inşa eden Nâzım Kafaoglu aleyhine açılan müdahalenin men'i ve mumailayhin [adı geçenin] Hazine aleyhine açtığı 301 liranın tazmini veya değirmenin namına tescili davaları görüldü. Nâzımın suiniyeti [kötü niyeti] sabit olduğundan tescil hakkındaki talebinin reddine ve müdahalesinin men'ine ve fakat değirmenin kal'i fahiş zararı müeddi olacağından [bu durumu çok fazla zarar meydana getireceğinden] ehli vukufca 1000 lira kıymet takdir edildi. Nâzımın istediği 301 liranın Hazine'den alınarak Nâzıma verilmesine ve değirmenin Hazine'nin mülkiyetine geçirilmesine dair Yozgat Asliye Hukuk Mahkemesinden sadır olan kararın temyizinden sarfınazar olunması tensib edilmiştir [uygun bulunmuştur].³⁶²

Lice'den Dört Yol'a, Kaş'a

İlân içeri hakkında bir inceleme yapmadım; bunun için dosya bilgisi gereklidir. Bu türden tescil davalarının görünürlüğünü sağlamak amacıyla topladım. İlândaki mülkün bulunduğu mevkinin ismini vererek kısalttım ve ayrıca birden fazla davayla ilgili ilânları da birleştirdim:

Ankara'nın Orta Ayrancı mevkiinde ve Yukarı Uveç Yatağı mevkiinde³⁶³, *Lice'nin* Hani nahiyesi Çomayık karyesinde Ahmen bin Hüseyin ve Çomayık karyesinde Cama bin Demir ve Süflâ karyesinde³⁶⁴, *Suruç'un* Harapkar ve Zeki karyelerinde³⁶⁵, *Dört yol'un* Özerli'de Dudu Ali oğlu Mustafa Hasan ve Kurtul karyesinde Ebuzer oğlu Ahmet ve Erzinde hoca Ömer oğlu Hüseyin ve Ocaklı karyesinde Bekir oğlu Mustafa ve Ocaklı mahallesinde 1 dönüm tarla ve Kuzuculu'da Çelebi Ali namına ile Ocaklı'da Hazine namına ile Çaylı mevkiinde Mehmet oğlu Ali namına³⁶⁶, *Boğazlıyan'ın* Bektaşlı karyesinde (iki ilân) ve Karakoç karyesinde ve Laşhurus karyesinde³⁶⁷, *Gevaş'ın* Virkonis karyesinde Hacı Raşit oğlu Yusuf ile biraderleri ve Virkonis karyesinde Eyyup Oğlu İskender ile

361 Kemaliye Hakimliğinden ilân, *Resmî Gazete*, 31.3.1929, sayı: 1155, sf. 6873.

362 Maliye Vekâleti'nden 23.8.1938 tarihli [no'su yok] üçlü kararname, *RG*, 2.9.1938, sayı: 4001, sf. 10551.

363 Ankara Mahkemesi Asliye Birinci Hukuk dairesi Riyasetinden iki ilân, *RG*, 22.4.1929, sayı: 1174, sf. 7039.

364 Lice Hakimliğinden üç ilân, *Resmî Gazete (RG)*, 27.1.1929, sayı: 1103, sf. 6522 ve *RG*, 29.1.1929, sayı: 1105, sf. 6545 ve *RG*, 29.1.1929, sayı: 1105, sf. 6545. İlânlar da kariye idi, kariye olarak değiştirdim. N.O.

365 Suruç Hakimliğinden iki ilân, *RG*, 5.2.1929, sayı: 1111, sf. 6572 ve *RG*, 12.5.1929, sayı: 1190, sf. 7196.

366 Dört yol Hakimliğinden iki ilân, *RG*, 22.1.1929, sayı: 1099, sf. 6490; Dört yol Hakimliğinden iki ilân, *RG*, 5.2.1929, sayı: 1111, sf. 6573; Dört yol Mahkemesinden, *RG*, 25.2.1929 Sayı: 1128, sf. 6656; Dört yol Asliye Mahkemesinden üç ilân, *RG*, 6.4.1929 Sayı: 1160, sf. 6898.

367 Boğazlıyan Hakimliğinden iki ilân, *RG*, 25.2.1929, sayı: 1128, sf. 6662 ve *RG*, 18.7.1929, sayı: 1245, sf. 7961; Boğazlıyan Asliye Mahkemesinden iki ilân, *RG*, 1.4.1929, sayı: 1156, sf. 6881 ve *RG*, 1.2.1929, sayı: 1108, sf. 6558.

biraderleri için³⁶⁸, *İnegöl'ün* Cuma mahallesinde ve Akhisar karyesinde İsmail oğlu Süleyman ile kızları ve Çeltikçi karyesinde ve Akhisar karyesinde Abdi oğlu Mehmet ve İsaviran karyesinde ve Akhisar karyesinde Hasan oğulları ve Harndiye mahallesinde Ali oğulları için³⁶⁹, *Burbahıye'nin* Taylılı karyesinde ve Karga köyünde ve Ayvatığın Fethiye mahallesinde³⁷⁰, *Akhisar'ın* Eroğlu karyesinde ve Hashoca mahallesinde ve Kethüda mahallesinde³⁷¹, *Çankırı'nın* Çay mevkinde ve Anuza köyünde (iki ilân) ve Beştut köyünde ve Kisecik karyesinde ve Cedit Dede karyesinde³⁷², *Kaş'ın* Çukurbağ karyesinde ve Andifli'de ve Körses karyesinde ve Ahatlı karyesinde³⁷³, *Kırayı Seb'in* [Rize-İkizdere³⁷⁴] nahiyesi İşkence Dere karyesinde ve Bayırköy karyesinde Ekşi oğlu Mehmet ve Bayırköy karyesinde Ekşi oğlu Hasan³⁷⁵, *Dinar'ın* Bey karyesinde ve Tatarlı karyesinde ve Camii Kebir mahallesinde ve Dikici karyesinde ve Badenli karyesinde ve Üçler mahallesinde ve merkezde Köseci oğlu Ahmet ve rüfekaşı ve Dornalı karyesinde ve Başmakçı karyesinde³⁷⁶, *Şarki Karahisar'ın* [Şebin Karahisar'ın] Bülbül mahallesinde ve Müddei Salur karyesinde³⁷⁷, *Keçiborlu'nun* Aydoğmuş karyesinde ve Eyer karyesinde ve Aşağı mahallesinde³⁷⁸, *Garbi Karaağaç'ın* [Acıpayam³⁷⁹] Kayser karyesi Nebiler mahallesinde ve Kayser karyesi Demirciler mahallesinde ve Acıbadem kasabasının Dumlica mevkiinde ve Doğancı yurdu namı diğer Kerpiçlik mevkiinde³⁸⁰, *Bor'un* Kemerhisar karyesinde ve Cücü sınırın göl bağında³⁸¹ belirtilen mülklere tescil davası açıldı.

368 Gevaş Sulh Mahkemesinden iki ilân, *RG*, 12.6.1929, sayı: 1214, sf. 7528 ve *RG*, 12.6.1929, sayı: 1214, sf. 7530.

369 İnegöl Hukuk Hakimliği'nden ilânlar, *RG*, 3.2.1929, sayı: 1109, sf. 6562; *RG*, 3.2.1929, sayı: 1109, sf. 6562; *RG*, 5.2.1929, sayı: 1111, sf. 6571; *RG*, 5.2.1929, sayı: 1111, sf. 6571; *RG*, 5.2.1929, sayı: 1111, sf. 6571; *RG*, 5.2.1929, sayı: 1111, sf. 6571; *RG*, 18.2.1929, sayı: 1122, sf. 6625.

370 Burbahıye Hukuk Mahkemesinden aynı yerde üç ilân, *Resmî Gazete*, 25.2.1929 Sayı: 1128, sf. 6661.

371 Akhisar Hukuk Hakimliğinden iki ilân, *RG*, 5.9.1929, sayı: 1286, sf. 8206 ve *RG*, 12.12.1929, sayı: 1369, sf. 8574; Akhisar Asliye Mahkemesinden ilân, *RG*, 4.11.1929, sayı: 1336, sf. 8462.

372 Çankırı Mahkemesi Asliyesinden altı ilân, *RG*, 27.1.1929, sayı: 1103, sf. 6524 ve *RG*, 27.1.1929, sayı: 1103, sf. 6524 ve *RG*, 27.1.1929, sayı: 1103, sf. 6524 ve *RG*, 1.2.1929, sayı: 1108 [busayıda üç ilân], sf. 6558.

373 Kaş Hakimliğinden dört ilân, *RG*, 3.2.1929, sayı: 1109, sf. 6562 ve *RG*, 25.2.1929 Sayı: 1128, sf. 6657 ve *RG*, 1.4.1929, sayı: 1156, sf. 6879 ve *RG*, 13.4.1929 Sayı: 1166, sf. 6925.

374 Tahir Sezen, *age*, sf. 337.

375 Kurayı Seb'a Hakimliğinden üç ilân, *RG*, 24.2.1929, sayı: 1127, sf. 6650 ve *RG*, 24.2.1929, sayı: 1127, sf. 6650 ve *RG*, 24.2.1929, sayı: 1127, sf. 6650.

376 Dinar Hukuk Hakimliğinden dokuz ilân, *RG*, 25.2.1929, sayı: 1128, sf. 6659 ve *RG*, 25.2.1929, sayı: 1128, sf. 6659 ve *RG*, 25.2.1929, sayı: 1128, sf. 6659 ve *RG*, 25.2.1929, sayı: 1128, sf. 6659 ve *RG*, 25.2.1929, sayı: 1128, sf. 6660 ve *RG*, 25.2.1929, sayı: 1128, sf. 6660 ve *RG*, 25.2.1929, sayı: 1128, sf. 6660-6661.

377 Şarki Karahisar Asliye Mahkemesinden iki ilân, *RG*, 22.4.1929, sayı: 1174, sf. 7041 ve *RG*, 27.4.1929, sayı: 1177, sf. 7066.

378 Keçiborlu Sulh Hakimliğinden üç ilân, *RG*, 25.2.1929 Sayı: 1128, sf. 6663 ve *RG*, 25.2.1929 Sayı: 1128, sf. 6663 ve *RG*, 25.2.1929 Sayı: 1128, sf. 6663-6664.

379 Tahir Sezen, *age*, sf. 190.

380 Garbi Karaağaç Hukuk Mahkemesinden dört ilân, *RG*, 25.2.1929, sayı: 1128, sf. 6653 ve *RG*, 25.2.1929, sayı: 1128, sf. 6653 ve *RG*, 25.2.1929, sayı: 1128, sf. 6653-6654 ve *RG*, 25.2.1929, sayı: 1128, sf. 6654.

381 Bor Hukuk Hakimliğinden iki ilân, *RG*, 18.12.1928, sayı: 1069, sf. 6297 ve *RG*, 23.1.1929, sayı: 1101, sf. 6508.

10'larca dava

Diyarbakır'ın Hanzade mahallesinde³⁸², Ergani'de³⁸³, Garzan Zivik karyesinde³⁸⁴, Maraş'ın Belediye çarşısında³⁸⁵, Turol'un Beş Kilise karyesinde³⁸⁶, Artvin'in Aydanocun Aydın karyesinde³⁸⁷, Birecik'in Hobap karyesinde³⁸⁸, Gölpazarı'nın Şahinler karyesinde³⁸⁹, Polatlı'nın Basri karyesinde³⁹⁰, Kuşadası'nın Cami kebir mahallesinde³⁹¹, Siverek'in Güllabibey mahallesinde³⁹², Bayburt'un Balahor karyesinde³⁹³, Mut'un Meydan mahallesinde ve Doğancı mahallesinde³⁹⁴, [Zonguldak] Eflâni'nin Çelebiler köyünde³⁹⁵, Gazi Paşa Pazarcı karyesinde ve Bey Obası mevkiinde³⁹⁶, Gazi Paşanın Buksak mevkiinde³⁹⁷, Çal'ın Avdan Yolu mevkiinde³⁹⁸, Pütürge'nin Harabe karyesinin dağ mevkiinde³⁹⁹, Gölpazarı'nın orta mahallesinde⁴⁰⁰, Dikili'nin Bademli karyesinde⁴⁰¹, Pasinler'in Sürbahan karyesinde⁴⁰², Eğrigöz'ün [Kütahya-Emet⁴⁰³] İlyanus karyesinde⁴⁰⁴, Kargı'nın Tekkeneş'in karyesinde⁴⁰⁵ bir gayrimenkulün ve Nezip'te kayıtsız bir tarlanın⁴⁰⁶, Behisni'de Hamra mahallesinde hanenin⁴⁰⁷, Gevaş kazasının Puğunis karyesinde⁴⁰⁸, Mut'un Navdalı karyesinin ayrıncı mevkiinde⁴⁰⁹, Bartın Sancaktar mahallesinde⁴¹⁰, Kığı'nın değişik mevkilerinde⁴¹¹, Kadirli'nin Alibeyli

382 Diyarbakır Mahkemei Asliyesinden ilân, *Resmi Gazete*, 19.1.1929, sayı: 1096, sf. 6465.

383 Ergani Asliye Mahkemesinden ilân, *Resmi Gazete*, 6.5.1931, sayı: 1789, sf. 452.

384 Garzan Asliye Hukuk Mahkemesinden, *Resmi Gazete*, 26.3.1929, sayı: 1151, sf. 6840.

385 Maraş Tapu Müdürlüğünden ilân, *Resmi Gazete*, 10.12.1932, sayı: 2273, sf. 2050.

386 Turol Hâkimliğinden ilân *Resmi Gazete*, 19.1.1929, sayı: 1096, sf. 6466.

387 Artvin Asliye Mahkemesinden ilân, *Resmi Gazete*, 27.2.1929, sayı: 1130, sf. 6684-6685.

388 Birecik Mahkemesinden, *Resmi Gazete*, 29.1.1929, sayı: 1105, sf. 6544.

389 Gölpazarı Sulh Mahkemesinden, *Resmi Gazete*, 24.1.1929, sayı: 1101, sf. 6509-6510.

390 Polatlı Hukuk Mahkemesinden ilân, *Resmi Gazete*, 11.2.1929, sayı: 1116, sf. 6594.

391 Kuşadası Hukuk Hakimliğinden, *Resmi Gazete*, 25.2.1929 Sayı: 1128, sf. 6665.

392 Siverek Asliye Hukuk Mahkemesinden, *Resmi Gazete*, 25.2.1929, sayı: 1128, sf. 6655.

393 Bayburt Hukuk Hakimliğinden ilân, *Resmi Gazete*, 27.2.1929, sayı: 1130, sf. 6674.

394 Mut Asliye Mahkemesinden iki ilân, *Resmi Gazete*, 31.3.1929 Sayı: 1155, sf. 6873 ve *Resmi Gazete*, 29.1.1930, sayı: 1410, sf. 8682.

395 Eflani Sulh Mahkemesinden ilân, *Resmi Gazete*, 1.4.1929, sayı: 1156, sf. 6878.

396 Gazi Paşa Sulh Hâkimliğinden iki ilân, *Resmi Gazete*, 13.4.1929 Sayı: 1166, sf. 6926.

397 Gazi Paşa Sulh Hâkimliğinden ilân, *Resmi Gazete*, 1.4.1929, sayı: 1156, sf. 6881.

398 Çal Sulh Hukuk Mahkemesinden ilân, *Resmi Gazete*, 14.4.1929 Sayı: 1167, sf. 6934.

399 Pütürge Asliye Mahkemesinden ilân, *Resmi Gazete*, 9.5.1929, sayı: 1188, sf. 7182.

400 Gölpazarı Hâkimliğinden ilân, *Resmi Gazete*, 16.6.1929, sayı: 1217, sf. 7554.

401 Dikili Sulh Mahkemesinden ilân, *Resmi Gazete*, 13.7.1929, sayı: 1240, sf. 7920.

402 Pasinler Asliye Mahkemesinden ilân, *Resmi Gazete*, 20.7.1929, sayı: 1246, sf. 7967.

403 Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2006, sf. 166.

404 Eğrigöz Hakimliğinden ilân, *Resmi Gazete*, 23.1.1929, sayı: 1101, sf. 6507.

405 Kargı Sulh Mahkemesinden, *Resmi Gazete*, 5.2.1929, sayı: 1111, sf. 6572.

406 Nezip Hakimliğinden ilân, *Resmi Gazete*, 22.1.1929, sayı: 1099, sf. 6490.

407 Behisni Asliye Hukuk Mahkemesinden ilân, *Resmi Gazete*, 27.1.1929, sayı: 1103, sf. 6522.

408 Gevaş Sulh Mahkemesinden ilân, *Resmi Gazete*, 12.6.1929, sayı: 1214, sf. 7530.

409 Mut Asliye Mahkemesinden ilân, *Resmi Gazete*, 14.7.1929, sayı: 1241, sf. 7930.

410 Bartın İcrasından ilân, *Resmi Gazete*, 30.7.1929, sayı: 1254, sf. 8037.

411 Kığı Asliye Mahkemesinden 14 ilân, *Resmi Gazete*, 20.8.1929, sayı: 1272, sf. 8113-8114.

mahallesinde⁴¹², Bodrum Gümüşlük'te⁴¹³, Zile'nin Camiikebir Mahallesinde⁴¹⁴, Çarşamba'nın Sarıcalı mahallesinde⁴¹⁵, Çarşamba Ermeni mahallesinde⁴¹⁶, Boğazlıyan'da⁴¹⁷, Torul'un [1924'te Gümüşane kazası⁴¹⁸] Silve karyesinde⁴¹⁹ bir ya da birkaç gayrimenkulün tescili talep edildi.

Bir kısım tescil davasında da kişi adını vererek ilânı kısalttım: Nazimiye'nin Aşağı Harik karyesinde Seyit Ali oğlu Cafer ve Aşağı Harik karyesinde Seyit Hüseyin oğlu Süleyman⁴²⁰, Denizli'de Honazde mukim Çil Osman oğlu Osman mahdumu⁴²¹, Doğanbey'den Bodur zade Şükrü Efendi zevcesi Ayşe⁴²² ile Söğüt'ten Dağıstanlı Mehmet Çavuş kerimesi Selime Hanım⁴²³ ile Adagide'den [İzmir-Ödemiş'e bağlı⁴²⁴] Mendegüm karyesinde Hamam mahallesinde Ayşe ile oğlu Ramazan ve Süllen oğlu Ahmet ağa ve Balbanlı karyesinde Hüseyin Beyoğlu Hacı Ahmet Ağa⁴²⁵, Mut Belediyesi⁴²⁶ açtığı davada tescil talebinde bulundu.

Türkleştirilmede tescil

İlgili mevzuat ve Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü'nün 7 Haziran 1932'de yürürlüğe giren tamimi gereği, aktardığım gibi Türkiye genelinde pek çok yerde açılan tescil davalarıyla mülkün kaydının yapılması talep edildi. Tescil davasında genel olarak herhangi bir kanuna atıf yapılmadan kaydın yapılması istendi. Savaş dönemi ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sonrasında mülkün kayıt sistemi kütüğü oluşturmak için böylesine davaların açılması normal bir faaliyettir. Evet, davaların açılması normal olabilir, ama milyonlarca insanın mülksüzleştirildiği bir dönemin ardından böylesine davalar dikkat çekici olmaktadır.

Dava konusu mülklerin gerçek niteliğinin anlaşılması dosyaların incelenmesiyle mümkündür. Çünkü ilân metinlerinde tam bir açıklık yok. Fakat dava açan kişilerle ilgili tanımlamalar, mülkler hakkında belirsizliği ortadan kaldıran niteliktedir. Bu kişiler, muhacir ve mübadillerdi veya çeşitli kanunlar gereği paralı-parasız mülk satın alanlardı ya da işgal edenlerdi veya hut tasarruf edenlerdi.

412 Kadirli Mahkemesinden ilân, *Resmi Gazete*, 6.11.1929, sayı: 1338, sf. 8469.

413 Bodrum Hâkimliğinden ilân, *Resmi Gazete*, 31.8.1929, sayı: 1281, sf. 8149.

414 Zile Asliye Hukuk Hâkimliğinden ilân, *Resmi Gazete*, 12.12.1931, sayı: 1973, sf. 1058.

415 Çarşamba Hukuk Hâkimliğinden iki ilân, *Resmi Gazete*, 10.2.1929, sayı: 1115, sf. 6590.

416 Çarşamba Hukuk Hâkimliğinden ilân, *Resmi Gazete*, 27.4.1929, sayı: 1177, sf. 7065.

417 Boğazlıyan Hâkimliğinden ilân, *Resmi Gazete*, 29.12.1928, sayı: 1078, sf. 6338.

418 Tahir Sezen, *age*, sf. 506.

419 Torul Sulh Hâkimliğinden ilân, *Resmi Gazete*, 21.1.1929, sayı: 1098, sf. 6485.

420 Nazimiye Sulh Hâkimliğinden iki ilân, *Resmi Gazete*, 20.1.1929, sayı: 1097, sf. 6477.

421 Denizli Hukuk Hâkimliğinden, *Resmi Gazete*, 25.2.1929 Sayı: 1128, sf. 6664.

422 Doğanbey Mahkemesinden ilân, *Resmi Gazete*, 25.2.1929 Sayı: 1128, sf. 6655.

423 Söğüt Asliye Mahkemesinden, *Resmi Gazete*, 25.2.1929 Sayı: 1128, sf. 6664-65.

424 Tahir Sezen, *age*, sf. 5.

425 Adagide Sulh Hâkimliğinden üç ilân, *Resmi Gazete*, 12.9.1929, sayı: 1292, sf. 8260-8261.

426 Mut Asliye Mahkemesinden ilân, *Resmi Gazete*, 1.9.1930, sayı: 1584, sf. 9338.

Tescil talebiyle dava açanlardan 'mülkü tasarruf edenler' mülkün kendilerinin olduğunu ve miras kaldığını belirtiyor, ama diğerlerinin mülkü, satın alması veya işgal etmesi ya da dağıtmakla edinmesi bir durum söz konusuydu. Satılan, dağıtılan veya işgal edilen mülk, esasında metrûktu. Hatta bazı davalarda mülkün önceki sahibinin bilinmediği de belirtildi. Zaten bazı dava konusu mülklerinin bir kısmını belirtildiği gibi *Hazine'nin vaziyet etmiş olması* ya da tamimde belirtildiği üzere tescil fazlasının Hazine'nin olacağı hükmü, mülklerin metrûk olduğunun bir başka ifadesiydi. Emvâl-i metrûke ya da kısaca metrûk denilen mülkler, 1915 soykırımından itibaren mülksüzleştirilen Ermenilerin, Rumların vesaire milletten insanlarındı.

Sonuç olarak, tescil işlemi yapılmasıyla mülkler yeni sahipleri adına tapuda kayıt edilmiş ve böyle mülkiyetin Türkleştirilmesi süreci tamamlanmış oluyordu. Elbette tescil davaların bu denli yaygın olarak açılmış olması çok dikkat çekiciydi.

4.3.3- '20-30 YILDIR BENİMDİR'

Dağıtımı ve satımı sonrasında mülkü tasarruf edenin bir süredir kullandığı gerekçesiyle dava açtı. Böylece, mülkün tapu kaydının yeniden düzenlenmesi talep edildi. Burada Medeni Kanununun 639'uncu maddesine göre işlem yapılması istenilenleri dikkate aldım. Medeni Kanun'la bir gayrimenkulü zilyesinde bulundurana yani kullanıyor olana tapulandırılması sağlandı. Mülkün kayıtlı olup-olmaması da dikkate alındı:

638'inci maddeye göre, tapu sicilinde kayıtlı bulunan gayrimenkulü aralıksız ve kavgasız olarak 10 sene süreyle iyi niyetle mülkiyetinde bulunduran kimsenin, mülkiyet üzerindeki hakkına, haklı bir sebep olmadıkça itiraz edilemeyecektir.

639'uncu maddenin 1'inci fıkrasına göre, tapuda kaydı bulunmayan gayrimenkulü 20 yıldır kavgasız ve aralıksız mülkiyeti olarak kullanan kişi, adına tapu kaydı yapılmasını talep edebilecektir. Ayrıca Medeni Kanunu'nun 639/2 fıkrasına göre, tapu sicilinde kaydı anlaşılamayan veya sahibi 20 sene önce vefat ettiği için gaipliğine karar verilmiş kişi adına kayıtlı gayrimenkulü, 20 yıldır kullanan adına tapuya kayıt edilmesi öngörülmüştür.⁴²⁷

427 4.4.1926 tarih ve 743 sayılı, *Türk Kanunu Medenisi'nin* 638'inci ve 639'uncu maddeleri şöyledir: *Madde 638- "Muhik [haklı] bir sebep yok iken tapu sicilinde uhdesinde malik sıfatıyla mukayyet [kayıtlı] bulunan bir gayrimenkulü fasılasız ve nizasız [aralıksız ve kavgasız] on sene müddetle ve hüsniyede yedinde bulunduran kimsenin o gayrimenkulün üzerinde hakkına itiraz olunamaz."* *Madde 639- "Tapu sicilinde mukayyet olmayan bir gayrimenkulü nizasız ve fasılasız yirmi sene müddetle ve malik sıfatı ile yedinde [mülkü olarak] bulundurmış olan kimse, o gayrimenkulün kendi mülkü olmak üzere tescili [kaydının yapılması] talebinde bulunabilir. Tapu sicilinde maliki kim olduğu anlaşılmayan veya yirmi sene evvel vefat etmiş yahut gaipliğine hüküm [kaybolduğuna karar] verilmiş bir kimsenin uhdesinde mukayyet [sorumluluğunda kayıtlı] olan bir gayrimenkulü aynı şerait altında yedinde bulunduran kimse dahi o gayrimenkulün, mülkü olmak üzere tescilini [kaydının yapılmasını] talep edebilir. Hususi kanun hükümleri mahfuzdur."* 639'uncu maddenin son cümlesi, 9.3.1955 tarih ve 6333 sayılı kanunla "Tescil ancak hâkimin emriyle olur" şeklinde değiştirildi. Ayrıca 639'uncu maddeye iki fıkra da eklendi. (Prof. Dr. Kemal Oğuzman-Doç Dr. Şener Akyol. *Medeni*

Medeni Kanunu'nun 639'uncu maddesinde 9.3.1955'te bir değişiklik yapıldı. Buna göre 6333 sayılı kanunla "*Tescil ancak hâkimin emriyle olur*" şeklinde değiştirilmiş ve hâkim kararı zorunluluğu getirildi.⁴²⁸ Böylece, 639'uncu madde gereği işlemler Tapu Dairesinde bir memur tarafından yapılırken, 1955 yılı sonrasında yargıç kararıyla yapılması hükmü getirildi.

Yargıç zorunluluğu 1955'lerde getirilse de, mahkeme kayıtlarıyla tapulandırma işlemine hız verildiği anlaşıyor. Buna rağmen, aşağıda örneğini vereceğim gibi kimi zilyetlik durumu dava konusu olmuştur. Bir önceki '*Benimdir, adıma kaydedin*' başlığı altında incelediğim tapulandırma işlemi, bu 639'uncu maddeye göre yapılmış olabilir, ama bu halde de 639'uncu maddeye göre hem tapu memuru hem de yargıç işlem yapmış olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca Medeni Kanunun icrasıyla doğabilecek tereddüt, Meclis'in 11.5.1929 tarih ve 501 sayılı kararıyla ortadan kaldırılmıştır.⁴²⁹ Kişinin bir mülke 20-30 yıldır kendi tasarrufunda olduğunu iddiasını gündeme getirmek suretiyle adına tapulandırma hükmü getirildi.

Mukayese ederek, öncesi ya da sonrası böyledir diyemeyeceğim, ama mülkiyetin transferinde yargı devreye sokuldu. Behisni İcrasından bir satılık ilânında, satılacak emvâl-i menkûlenin [gayrimenkûlenin] listesi mevkileriyle birlikte, 149 dönüm, 36 dönüm, 132 dönüm, 148 dönüm olarak sıralandı. İlânda, "Birişme karyesinden Hacı Şükür oğlu mütevaffa Sadık ağanın balâda muharrer dört kıt'a

Kanun-Borçlar Kanunu, Tatbikat Kanunu, Fakülteler Matbaası, İstanbul-1978, sf. 212-214.)

428 Prof. Dr. Kemal Oğuzman-Doç Dr. Şener Akyol, *age*, sf. 213.

429 Meclis'in 11.5.1929 tarih ve 501 no'lu, 810 sayılı [Hakkı Karar ve Senetsiz Tasarrufat ve Tashihi Kayıt Muamelelerinin Sureti İcrasına Dair] kanunun, Kanunu Medeni ile ilga edilmiş olup olmadığının tefsirine lüzum olmadığı hakkındaki kararını özetliyorum: 1- Kanunu Medeninin yürürlüğe girmesiyle 810 numaralı kanunun hükmü ilga edilmiştir (madde 1). 2- 810 sayılı kanun, senetsiz tasarruflar ile tashihi kayıt muamelelerinin sureti icrasına dairdir. Halbuki, 810 numaralı kanun ilga edilmekle beraber mezkûr muamelelerin şekli cereyanına asla hâlel gelmez, çünkü: A- Mübadil, mütegayyip ve menkul eşhastan metruk yerlerin muhacir ve mübadillere teffizinde veya Hazinece satıldığında tapu idarelerinin senet vermelerine Kanunu Medeninin mani ve engel olması mutasavver değildir. B- Tapuda kayıt olmayıp evvelce tasarruf edildiği de anlaşılmayan yerler Kanunu Medeniye göre sahihsiz sayılıp devlete ait olduğundan bu yerler hakkında da teffiz ve satış halinde senet vermek için mahkeme hükmüne lüzum yoktur. C- Arazi kanununun cari olduğu zamanlarda sebbeden tasarruflarına istinaden hakkı karar sebebile tapu isteyenlerin Kanunu Medeninin tatbikine dair olan kanunun maddeci mahsusası hükmüne göre mütesep olan bu hakları kabul edilmiş olduğundan bu takdirde dahi mahkeme hükmüne ihtiyaç yoktur. D- Senetsiz olarak eşhasın tasarrufu altında bulunan yerlere gelince, bu gibi yerlerin tapuda kayıtları yoksa bunlar hakkında bir mahkeme kararına gerek olmadan kayıt edilebilir. Ancak bu gibi mahallerin tapudaziyetlerinden başkaları uhdesinde bir kayıtları bulunur ve o kayıt üzerine muamele yapmak için intikal gibi bir kanuni sebep de bulunmaz ise keyfiyeti mahkemeye sevk etmek zaruridir. Zaten 810 numaralı kanunun hükmü de bunlara şamil değildir. Şu kadar ki bu gibi senetsiz tasarruf edilen yerler hakkındaki müşkülâtın sade ve basit bir surette halledilebilmesi için Maliye Vekâletince müstacelen bir kanun lâyihası ihzar ve teklif olunması lâzımdır. E- Hudut itibarıyla miktarın tashihiye gelince alâkadarların doğrudan doğruya haklarına taalluk eden bu cihetin mahkeme marifetile yapılması selâmetve kar'iyyeti muamele namına elzemdir. (TBMM'nin 11.5.1929 tarih ve 501 sayılı kararı, 810 Numaralı Kanunun, Kanunu Medeni ile ilga edilmiş olup olmadığının tefsirine lüzum olmadığı hakkında, *Resmî Gazete*, 14.5.1929, sayı: 1192, sf. 7207-7208.)

emvali gayri menkulei merhunesi zimmeti mezkûreden dolayı evrakı nakdiye ile mevkii müzayedeye vaz olunmuş 30 günde ihalei muvakkatesi ve 15 günde ihalei kat'iyeleri ayrı ayrı talipleri üzerinde ihalei kat'iyeleri icra kılınacağından talip olanların Behisni İcra Dairesine müracaatları ilân olunur" denildi.⁴³⁰

Bir köyde 465 dönüm tarlanın icrayla satılığa çıkarılması hayli dikkat çekici, değil mi? İcranın böylesi satış yaptığı dönemde, bir yandan da gayrimenkullerin tescillenmesi davaları görülmektedir. Medeni Kanununun 639'uncu maddesine göre gerçek kişiler dışında Hazine de gayrimenkulü adına tescil edilmesi için davada taraf oldu. Hazine, Dörttyol'da bir tarlanın adına tescil edilmesi talebiyle dava⁴³¹ açtı.

Akhtamar adası ve kilisesi, bu 639'uncu maddeden Agit Ağa'dan kurtarıldı, ama Hazine'nin elinden kurtarılamadı. Yıllarca Van'ın *Akhtamar Kilisesini* samanına depo ve davarına mekân olarak kullanan İşkirtli Agit Ağa, Medeni Kanununun 639'uncu maddesine göre üzerine tescil etme girişiminde bulundu. Dava sürecini dönemin bizzat tanığı olan Mehmet Feyyat, anı kitabında yazdı:

"1950'lerde Akdamar [Akhtamar] adasında koyun otlatan Van'ın Gevaş ilçesi İşkirt Köyü sakini Agit Ağa, koyunlarını sandallarla adaya taşıyordu. Mevcut kiliseye de otlarını yığıyordu. Bunu 1950'lerde Musa Anter'in çıkardığı '*Didenin Sesi*' adlı haftalık gazetede yazdım. Uzun yıllar Agit Ağa adada koyunlarını otlatmaya devam etti. Medeni Kanununun 639. maddesi gereğince zilyetlik davası açarak adayı kendi adına tapuya geçirmeye karar verdi ve mahkemelere başvurdu.

Ben o zaman hukuk fakültesi öğrencisiydim, bu sorunun üzerine gittik. Tapu Kadastro Genel Müdürü Mümtaz Tarhan'ın ilgisi ve ağabeyim tapu memuru İhsan Feyyat aracılığıyla Hazineye intikal ettirildi. Adanın Hazine'ye devri sağlandı, ama o zaman Ermenilerden kalan taşınmaz mallar yörenin hatırı sayılır aileleri adına kaydettirildi. Bugün mirasçılar da o arazileri halen kullanıyor."⁴³²

639'uncu maddenin böylesine önemi vardı!

Bitlis'ten Çorum'a her tarafta bu maddeyle tescil davaları açıldı ve büyük olasılıkla da Agit Ağa gibi birkaçının dışında hepsi de davasını kazandı ve tapulama talebi gerçekleşti. Bitlis'in Zeydan mahallesinde mukim Seyit Emin oğlu Arif ile hemşireleri ve Zeydan mahallesinde Ahmet oğlu Bayram ile Abdullah⁴³³ ve Şaphane'nin [Kütahya, Gedize'e bağlı nahiye⁴³⁴] Çırıklar mahallesinden Rıza zevcesi

430 Behisni İcrasından ilân, *Resmî Gazete*, 25.2.1929, sayı: 1128, sf. 6666.

431 Dörttyol Hakimliğinden, *Resmî Gazete*, 5.2.1929, sayı: 1111, sf. 6573-6574.

432 Mehmet Feyyat, *Savları, Gözlemleri ve Mücadeleleriyle 88 Yılın Öyküsü Halkın Savcısı*, Yayına Hazırlayan: Vecdî Çıracıoğlu, Scala Yayıncılık, 2012, sf. 21-23.

433 Bitlis Sulh Hâkimliğinden iki ilân, *Resmî Gazete*, 19.1.1929, sayı: 1096, sf. 6467 ve *Resmî Gazete*, 23.1.1929, sayı: 1100, sf. 6500.

434 Tahir Sezen, *age*, sf. 476.

Fatıma hanımın ile Çırıklar mahallesinden Zaif oğlu Hasan⁴³⁵ ve Hopa'nın Orta Hopa mahallesinden Poshor oğlu Hakkı⁴³⁶ da, dava açan bazı kişilerdi.

639'dan davalar

Medeni Kanunun'un 639'uncu maddesine göre açılan davalarda, gayrimenkulün kişi ve Hazine adına tescili talep edildi. Bitlis Sulh Hâkimliği⁴³⁷ ile Şaphane Nahiyesi Sulh Hâkimliği⁴³⁸ ve Gümüşhacıköy Asliye Mahkemesi'nin iki⁴³⁹ ilânında, tescil işleminin 639'uncu madde gereği yapılacağı ve itirazı olanların belirtilen gün içerisinde başvurması, aksine karar verileceği duyuruldu. İki ilândaniki metin örneği:

Gevaş Sulh Hâkimliğinden ilân: Vastan kasabasında orta mahallesinde Mehmet oğlu Yusuf, 2 dönümlük tarlayı pederi Mehmedin vefatı ile 1329 [1913] senesinden beri nizasız ve fasılasız bir surette bulundurarak tasarruf ettiğinden Kanunu Medenin 639'uncu maddesi mucibince uhdesine tescilini talep etmiştir. Mezkûr tarlanın tapu dairesinde hiç kimse üzerinde kayıt olmadığı anlaşıldığından, bu hususta iddia edenler var ise 22 Şubat 1929'da mahkemeye müracaatları ilân olunur.⁴⁴⁰

Dört Yol Hâkimliğinden ilân: Dört Yol Hazne Maliye dava vekili tarafından hukuk mahkemesine müracaatla Dört Yol Mahallesinde 56 dönümlük bir kıta tarlanın Kanunu Medenin 639'uncu maddesine tevfiқан tapuca Hazine uhdesine tapuya tescilini talep etmektedir. İtirazı olanların bir ay zarfında mahkemeye müracaat etmeleri ilân olunur.⁴⁴¹

Türkiye'nin her bir tarafında tescil davaları açıldı: Bitlis'in Çukur nahyesinde ve Surim karyesinde ve Harsan mahallesinde⁴⁴², Gümüşhacıköy'ün Hacı Setçi mahallesinde ve İmırlar karyesinde ve Cımara mahallesinde (iki ilân) ve Saray mahallesinde ve Hacı Yahya mahallesinde Artukabat mahallesinde ve Attapa mahallesinde⁴⁴³, Garbi Karaağaç [Acıpayam⁴⁴⁴] kazasının Evkara karyesinde ve Derekoy karyesinde ve Kızılhisar karyesi Pınarcık mahallesinde ve Kızılhisar

435 Şaphane Hâkimliğinden, *Resmi Gazete*, 11.3.1929, sayı: 1140, sf. 6780; Şaphane Sulh Mahkemesinden, *Resmi Gazete*, 25.3.1929, sayı: 1150, sf. 6833.

436 Hopa Asliye Hukuk Mahkemesinden, *Resmi Gazete*, 24.3.1929, sayı: 1149, sf. 6829.

437 Bitlis Sulh Hâkimliğinden, *Resmi Gazete*, 11.7.1929, sayı: 1239, sf. 7905.

438 Şaphane Nahiyesi Sulh Hâkimliğinden, *Resmi Gazete*, 9.1.1929, sayı: 1088, sf. 6381-82.

439 Gümüşhacıköy Asliye Mahkemesinden iki ilân, *Resmi Gazete*, 27.1.1929, sayı: 1103, sf. 6523 ve *Resmi Gazete*, 9.2.1929, sayı: 1114, sf. 6586.

440 Gevaş Sulh Hâkimliğinden ilân, *Resmi Gazete*, 18.2.1929, sayı: 1122, sf. 6625.

441 Dört Yol Hâkimliğinden ilân, *Resmi Gazete*, 5.2.1929, sayı: 1111, sf. 6573.

442 Bitlis Sulh Hukuk Mahkemesinden ilânlar, *Resmi Gazete*, 31.12.1928, sayı: 1080, sf. 6346; *Resmi Gazete*, 19.1.1929, sayı: 1096, sf. 6465; *Resmi Gazete*, 25.2.1929, sayı: 1128, sf. 6657.

443 Gümüşhacıköy Hâkimliğinden ilân, *Resmi Gazete (RG)*, 10.12.1928, sayı: 1062, sf. 6199-6200 ve *RG*, 11.12.1928, sayı: 1063, sf. 6202; Gümüşhacıköy Asliye Mahkemesinden ilânlar, *RG*, 19.1.1929, sayı: 1096, sf. 6446 ve *RG*, 27.1.1929, sayı: 1103, sf. 6523 ve *RG*, 9.2.1929, sayı: 1114, sf. 6586 ve *RG*, 28.3.1929, sayı: 1153, sf. 6857 ve *RG*, 21.1.1929, sayı: 1098, sf. 6485.

444 Tahir Sezen, *age*, sf. 190.

karyesinde Orta mahallesinde⁴⁴⁵, Karacasu kazasının [1924'te Aydın'ın kazası⁴⁴⁶] Yenice karyesinde ve Subaşı yaylasında İslî dere mevkiinde ve Damdere karyesinde ve Buyasın karyesinde ve Kahve deresi mevkiinde ve Yaylalı mahallesinde (iki ilân) ve Cevizdibi mevkiinde⁴⁴⁷, Bayburt'un Niv karyesinde Vaki Ağnik mevkiinde ve Balahor karyesinde ve Lorti Ulya karyesinde ve Niv karyesinde ve Tavunkvank karyesinde ve Pazahbun karyesinde ve Taht karyesinde ve Aruzka karyesinde ve Kazızade mahallesinde ve Çorak karyesinde ve Veli Şaban mahallesinde ve Şingâh mahallesinde ve Varzahan karyesinde ve Sufker karyesinde (iki dava)⁴⁴⁸, Elbistan'ın Hacı Hamza mahallesinde ve Ergani karyesinde⁴⁴⁹, Behisni'nin Urban Bademce karyesinde ve Hamra mahallesinde Süphane mevkiinde ve kaza merkezinde⁴⁵⁰, Haymana'nın Mandıra karyesinde Dikilitaş mevkiinde ve Fatar mahallesinde⁴⁵¹, Şarkî Karaağaç'ın Çelteç karyesinde (iki dava) ve Camiikebir mahallesinde (üç dava)⁴⁵², Birecik'in Hubap karyesinde ve Telmose'de ve Siverek karyesinde Acuroku mevkiinde ve Çarşıbaşı mevkiinde⁴⁵³, Çorum'un Dut karyesinde ve Alpağut karyesinde⁴⁵⁴ bir ya da birkaç gayrimenkul için Medeni Kanunun 639'uncu maddesine göre tapuya tescil edilmesi talep edildi.

Gevaş'ın Vastan kasabasında Orta mahallesinde⁴⁵⁵, Garzan'ın Berağ karyesinde⁴⁵⁶, Çapakçur'un Hebitur mevkiinde⁴⁵⁷, Bor'un Kapı Yolu mevkiinde⁴⁵⁸, Vezir-

445 Garbi Karaağaç Hukuk Hâkimliğinden dört ilân, *RG*, 31.12.1928, sayı: 1080, sf. 6346 ve *RG*, 1.1.1929, sayı: 1081, sf. 6355 ve *RG*, 7.2.1929, sayı: 1113, sf. 6582 ve *RG*, 12.2.1929, sayı: 1117, sf. 6598.

446 Tahir Sezen, *age*, sf. 282.

447 Karacasu Hâkimliğinden 7 ilân, *RG*, 23.1.1929, sayı: 1100, sf. 6501 ve *RG*, 27.1.1929, sayı: 1103, sf. 6522 ve *RG*, 28.1.1929, sayı: 1104, sf. 6540-6541 ve *RG*, 21.2.1929, sayı: 1125, sf. 6640 ve *RG*, 21.2.1929, sayı: 1125, sf. 6640-6641 ve *RG*, 25.2.1929, sayı: 1128, sf. 6658 ve *RG*, 25.3.1929, sayı: 1150, sf. 6834 ve *RG*, 25.2.1929 Sayı: 1128, sf. 6659.

448 Bayburt Hukuk Hâkimliğinden 12 ilân, *RG*, 22.12.1928, sayı: 1072, sf. 6313 ve *RG*, 22.12.1928, sayı: 1072, sf. 6313 ve *RG*, 22.1.1929, sayı: 1099, sf. 6491 ve *RG*, 25.2.1929, sayı: 1128, sf. 6665 ve *RG*, 25.2.1929, sayı: 1128, sf. 6665-6666 ve *RG*, 25.2.1929, sayı: 1128, sf. 6666 ve *RG*, 27.2.1929, sayı: 1130, sf. 6673 ve *RG*, 27.2.1929, sayı: 1130, sf. 6673 ve *RG*, 27.2.1929, sayı: 1130, sf. 6674 ve *RG*, 27.2.1929, sayı: 1130, sf. 6675 ve *RG*, 26.5.1929, sayı: 1199, sf. 7353 ve *RG*, 26.5.1929, sayı: 1199, sf. 7352; Bayburt Asliye Mahkemesinden 3 ilân, *RG*, 19.6.1929, sayı: 1220, sf. 7578 ve *RG*, 12.5.1929, sayı: 1190, sf. 7196 ve *RG*, 12.5.1929, sayı: 1190, sf. 7195.

449 Elbistan Mahkemesinden, *Resmî Gazete*, 18.3.1929, sayı: 1144, sf. 6805; Elbistan Asliye Mahkemesinden ilân, *Resmî Gazete*, 23.6.1929, sayı: 1223, sf. 7600.

450 Behisni Asliye Hukuk Mahkemesinden, *Resmî Gazete*, 27.1.1929, sayı: 1103, sf. 6525; Behisni Asliye Mahkemesinden iki ilân, *Resmî Gazete*, 25.2.1929 Sayı: 1128, sf. 6662.

451 Haymana Asliye Mahkemesinden, *Resmî Gazete*, 18.2.1929, sayı: 1122, sf. 6626; Haymana Hukuk Mahkemesinden, *Resmî Gazete*, 19.2.1929, sayı: 1123, sf. 6628.

452 Şarkî Karaağaç Hâkimliğinden iki ilân, *Resmî Gazete*, 25.2.1929, sayı: 1128, sf. 6654-6655; Şarkî Karaağaç Hukuk Hâkimliğinden üç ilân, *Resmî Gazete*, 27.2.1929, sayı: 1130, sf. 6675-6676.

453 Birecik Asliye Mahkemesi Riyasetinden ilânlar, *RG*, 22.1.1929, sayı: 1099, sf. 6491; *RG*, 29.1.1929, sayı: 1105, sf. 6544-6545; *RG*, 9.5.1929, sayı: 1188, sf. 7182; *RG*, 26.3.1929, sayı: 1151, sf. 6841.

454 Çorum Asliye Mahkemesinden, *RG*, 12.3.1929, sayı: 1141, sf. 6789; *RG*, 25.3.1929, sayı: 1150, sf. 6832.

455 Gevaş Sulh Hâkimliğinden, *Resmî Gazete*, 18.2.1929, sayı: 1122, sf. 6625.

456 Garzan Hâkimliğinden, *Resmî Gazete*, 25.2.1929, sayı: 1128, sf. 6653.

457 Çapakçur Hâkimliğinden, *Resmî Gazete*, 25.2.1929, sayı: 1128, sf. 6661.

458 Bor Asliye Mahkemesi Riyasetinden ilân, *Resmî Gazete*, 29.12.1928, sayı: 1078, sf. 6337.

köprü'nün Nalbant Mahallesinde⁴⁵⁹, Söğüt merkezde⁴⁶⁰, Pulatlı nahiyesinde⁴⁶¹, Aybastı'nın Çakırlı karyesinde⁴⁶², Zile kazasının Kurlar köyünde⁴⁶³ bir veya birkaç gayrimenkulün tescili için Medeni Kanunun 639'uncu maddesine göre dava açıldı.

Metruk mu? Değil mi?

Mülkün 20-30 yıldır veya bazen daha az bir süreyle kendisine ait olduğunu iddia edenler, Medeni Kanununun 639'uncu maddesine göre işlem yapılması talebiyle başvurdu. Kararla mülkün kayıt işlemi yapıldı veya yapılmadı.

Dava konusu mülklerin hepsinin metruk olup-olmadığı ilgili dosyaların incelenmesinden anlaşılabilir. Fakat 1914-1922 döneminde kitlesel mülksüzleştirmenin ardından, 10 yıldır veya 20 yıldır benim denilerek dava konusu edilmesi, aslında tereddüdü yok eden ya da hayli azaltan bir vakadır.

Mülkiyeti Türkleştirmenin ekonomi politiği gereği, devletin dâhili harbinin sonucunda mülkler, gasp edildi, işgal edildi ve yağmalandı. Ardından “zaten şu kadar yıl benim” denilerek, buna göre dava açıldı ve kaydının yapılması istendi. Elbette böylesine kitlesel olarak mülkiyetin transferinin yapıldığı bir dönemde, dava konusu mülklerin önemli bir çoğunluğu metruk olduğunu düşünebiliriz. Mülkün kaydının yapılmasıyla transfer işlemi tamamlanmış tapu kaydı da Türkleştirilmiş oluyordu!

4.3.4- BİNALARIN KAYDI

Tapu Müdüriyeti Bütçesi 14.2.1925'te müzakere edildi. Tartışılan konu, tapu idarelerinin durumu ve kayıt düzeniydi. Emvâl-i metrukeden bahseden hiçbir mebus olmadı. Vehbi (Karesi), memleketin en müzmin dertlerinden birisi tapu derdi olduğunu ve idarenin eski tarzda devam ettiğini belirterek, gerek arazi gerekse emlak tahririnin yaptırılması gerektiğine dikkat çekti. Hiçbir kimsenin tasarruf hakkının korunmadığını belirten Vehbi, “Çünkü yarın başka birisinin herhangi bir ilmuhaberle onun üzerine senet almasına imkân vardır” dedi.

Rasih (Antalya), geçmişte 1287'de [1871], 1293'te [1877], 1304'te [1888] ve 1307'de [1891] yoklama namıyla vaktiyle birkaç kayıt yapıldığını belirterek, bunların da, tozlu aşar mültezim defterleri gibi yapraklarının yırtılmış ve karalanmış kağıt halinde durduğu için kayıt bulmanın imkân ve ihtimalinin olmadığını söyledi. Arazi Kanununa göre arazinin hudutla belirlendiğini ve bunun, bilmem ne dere, bilmem ne tepe ya da ağaç denilerek belirlenen hudutların seneler sonrasında tespitinin çok zor olduğunu hatırlatan Rasih, böylece

459 Vezirköprü Mahkemei Asliye Hukuk Dairesinden, *Resmi Gazete*, 15.1.1929, sayı: 1093, sf. 6437.

460 Söğüt Asliye Mahkemesinden, *Resmi Gazete*, 28.1.1929, sayı: 1104, sf.6537-38.

461 Pulatlı Sulh Hâkimliğinden, *Resmi Gazete*, 18.2.1929, sayı: 1122, sf.6625.

462 Aybastı Sulh Hâkimliğinden, *Resmi Gazete*, 24.2.1929, sayı: 1127, sf. 6649-50.

463 Zile Hukuk Hâkimliğinden, *Resmi Gazete*, 25.2.1929, sayı: 1128, sf. 6664.

eldeki senede göre 3 bin dönüm 30 bin ve 5 bin dönümün de 100 bin dönüm işgal ettiğini ifade etti.⁴⁶⁴

Emin (Eskişehir), tapu ve vergi muameleatin aynı defterde olmasıyla sorunun çözümlenebileceğini belirtirken, Halit (Kastamonu) memleketin kadastro-sunun yapılmasını istedi. Halis Turgut (Sivas), tapu dairelerin durumunu bir anısıyla anlattı: Bizde eski avukatlardan Şarkışlalı İbrahim isminde bir dava vekili vardı, 70-75 yaşlarındaydı. Tapu konusu mevzuubahis olduğu zaman, tapu dairelerindeki bütün kuyudatı, defterleri ve memurları da onun başına toplayıp yakmaktır derdi.⁴⁶⁵

Kadastronun önemine değinen Muhtar (Trabzon), bunun 20-30 seneden evvel yapılamayacağını belirterek, hudut konusunun sorun olduğunu vurguladı. Adapazarı'nda gölün kurumasıyla arazi hududunun habire değiştiğini ve arazi-nin büyüdüğünü örnekle anlatan Muhtar, tahrir meselesinin önemine değindi. Ve Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik (Kângırı), vergi tahrir işinin arkasından tapu işine başlanacağını ve tahrirle ilgili çalışmanın vilâyetler bazında devam ettiğini söyledi.⁴⁶⁶

Üç gün önceki müzakerede tahrir yani mülklerin yazılması meselesine değinen Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik (Kângırı), Maliye Vekâleti bütçesi hakkında konuşurken, 1341 [1925] senesinde 20 vilâyette 60 komisyonla tahrir yapacaklarını belirterek, tahrir yapılacak vilâyetleri şöyle sıraladı: Eskişehir, Bozok, Karesi, Bilecik, Erzurum, Karahisarısahip, Kırklareli, Kocaeli, Çanakkale, Gelibolu, Edirne, Samsun, Amasya, Antalya, İzmir, Kozan, Kütahya, Tokat, Mersin ve Adana. Vekil Mustafa Abdülhalik, tahsisatın yeterli olması halinde, 10 veya 20 vilâyette daha tahrir yapmayı düşündüklerini de belirtti.⁴⁶⁷

Köyler, mahalleler, yaylalar

1930'lu yıllarda bina tahriri yani yazımına yönelik devlet faaliyeti yoğunlaştırıldı. Tahrirle [yazımla] mülkün sahibinin belirlenmesinin ve kayda alınmasının yanı sıra tapulanmasına da kolaylık sağlandı. Ayrıca vergi gelirini artırmak amacıyla bir hazırlık yapıldı. Nitekim Maliye Vekâleti, vilâyetlerde ve kazalarda köy köy hatta mezaralarda bile bina tahririnin yapıldığını ve buna göre vergi alınacağını ilânla duyurdu. Bu konuyla ilgili Maliyenin bütün ilânları *Resmî Gazete*'de yayımlanmış olmasa da, dönemsel politikayı anlamamız mümkün olmaktadır. Aslında ilânlar, binalar özelinde hem tapulama hem de vergilendirme faaliyetinin birlikte yapılacağını duyurusuydu.

Bu yıllarda tapulandırma önemli bir devlet faaliyeti idi; çünkü esas olarak Ermeniler ve Rumlardan metruk gayrimenkullerden binalar, ya dağıtılmış ya da

464 TBMM ZC, devre: II, cilt: 13/1, 14.2.1341 tarihli oturum, sf. 403-404.

465 TBMM ZC, devre: II, cilt: 13/1, 14.2.1341 tarihli oturum, sf. 404-405.

466 TBMM ZC, devre: II, cilt: 13/1, 14.2.1341 tarihli oturum, sf. 406-409.

467 TBMM ZC, devre: II, cilt: 13/1, 11.2.1341 tarihli oturum, sf. 322-323.

satılmıştı. Mülkün birine transferi sonrasındaki aşama da tapulandırmadır, yani mülkiyet transferinin neticelendirilmesi açısından önemli bir süreçtir, yapılmak istenilen de budur. Maliye Vekâletinin bu tür ilânlarının geçmişi, 1930'lu yılların ilk yarısına kadar gidiyor, sonrasında devam etti. İlânların pek çoğunda listeler köy olarak açıklandı. Bazı listelerde yerleşim yerinin köy olduğu belirtilmedi, burası bir nahiye veya bir köy ya da bir mahalle veya bir yayla olabilir; çünkü bazı listelerde köy dışında kaza merkezi, nahiye, mahalle ve yaylada denilmiştir.

Bina tahrir listesindeki yerleşim yerleriyle ilgili olarak Fethiye'de⁴⁶⁸ ve Ordu'da⁴⁶⁹ köy ile yayla denilirken, Tirebolu'da⁴⁷⁰ buna oba eklenmiş olup, Arapgir'de⁴⁷¹ ve Bakırköy'de⁴⁷² ve Ayvalık'ta⁴⁷³ ve Lüleburgaz'da⁴⁷⁴ köy ile mahalle denilmiştir. Dinar'ın⁴⁷⁵ bina tahrir listesinde, yerleşim yerinin ne olduğu belirtilmemiştir. Yerleşim yerinin ne olduğuyla ilgili açıklama genel olarak listede yer almaktadır, istisnai olarak ilân metni içine yazıldığı da olmuştur. İlânlarda genel olarak cüzütam [bütün] denilmiştir.

Resmi Gazete'de ilânlar; *Samsun'un Kavak nahiyesinde*, "Maliye Vekâletinden ilân: Samsun merkez kazasına merbut Kavak nahiyesi dâhilinde bulunan aşağıda isimleri yazılı 80 köyün bina tahriri nizamı dairesinde tekemmül ederek hitam bulmuş olduğundan 1933 senesinden itibaren yeni tahrir göre vergi alınacaktır"⁴⁷⁶ ve *Balıkesir'de*, "Maliye Vekâletinden: Balıkesir Merkez Kazasına ve bu kaza nahiyesine bağlı ve isimleri aşağıda yazılı 334 cüzütamda yapılan umumî bina tahriri bitmiştir. Bu cüzütamların bir kısmında bina vergileri 1938, bir kısmında 1939 malî senelerinden itibaren yeni iratlar üzerinden alınacaktır"⁴⁷⁷ gibi yer aldı.

Maliye Vekâletinin 8 sekiz ilânında Bursa'nın merkez, Mudanya, Orhaneli, Karacabey, Orhangazi, Gemlik, Yenişehir, Kemalpaşa ve İznik kazalarında toplam 713 köy ve yerleşim yerinde⁴⁷⁸ bina tahririnin yapıldığını ve buna göre vergilendirmenin yapılacağı açıklandı.⁴⁷⁹

Trabzon'dan Tarsus'a Bandırma'ya her tarafına bina yazımının son bulunduğu açıklandı: Trabzon'nun merkez, Akçeabat [böyle], Of, Maçka ve Sürmene kazala-

468 *Resmi Gazete*, 18.3.1933, sayı: 2355, sf. 2316.

469 *Resmi Gazete*, 9.12.1934, sayı: 2875, sf. 4518.

470 *Resmi Gazete*, 8.11.1932, sayı: 2246, sf. 1982.

471 *Resmi Gazete*, 18.7.1932, sayı: 2152, sf. 1726.

472 *Resmi Gazete*, 25.5.1937, sayı: 3613, sf. 8128.

473 *Resmi Gazete*, 17.5.1937, sayı: 3606, sf. 8091.

474 *Resmi Gazete*, 8.5.1936, sayı: 3298, sf. 6422.

475 *Resmi Gazete*, 7.5.1938, sayı: 3901, sf. 9806.

476 *Resmi Gazete*, 5.10.1932, sayı: 2218, sf. 1918.

477 *Resmi Gazete*, 29.11.1939, sayı: 4371, sf. 12887.

478 Listelerde yazılı köylerin toplamı, diğer vilâyetler için de topladım. Bazı yerleşim yeri için köy denilmeden de listeleme yapılmıştır. N.O.

479 *Resmi Gazete (RG)*, 28.5.1934, sayı: 2712, sf. 3850; *RG*, 8.8.1934, sayı: 2772, sf. 4210; *RG*, 9.9.1934, sayı: 2798, sf. 4318; *RG*, 9.3.1935, sayı: 2949, sf. 4913-4914; *RG*, 9.5.1935, sayı: 2998, sf. 5169-5170; *RG*, 30.5.1934, sayı: 2714, sf. 3881-3882; *RG*, 8.7.1935, sayı: 3048, sf. 5470; *RG*, 17.7.1935, sayı: 3056, sf. 5504.

nının 429 köy ve yerleşim yerinde⁴⁸⁰, Ordu'nun merkez ve Ünye kazasının 381 köy ve yerleşim yerinde⁴⁸¹, Afyon'un merkez, Dinar, Bolvadin, Sandıklı ve Emirdağ kazalarının 450 köy ve yerleşim yerinde⁴⁸², İçel'in merkez, Mut, Silifke, Anamur ve Tarsus kazalarının 457 köy ve yerleşim yerinde⁴⁸³, Balıkesir'in merkez, Erdek, Susurluk, Gönen, Ayvalık, Bandırma, Edremit, Burhaniye ve Dursunbey kazalarının 683 köy ve yerleşim yerinde⁴⁸⁴, Çanakkale'de merkez, Bayramiç, Ayvacık ve Biga kazalarının 315 köy ve yerleşim yerinde⁴⁸⁵, Çoruh'ta merkez ve Şavşat kazalarının 141 köy ve yerleşim yerinde⁴⁸⁶, Eskişehir'de merkez, Seyitgazi, Mihalicçık ve Sivrihisar kazalarının 151 köy ve yerleşim yerinde⁴⁸⁷, Gümüşane merkez, Torol [Torul] ve Şiran kazalarının 150 köy ve yerleşim yerinde⁴⁸⁸, İstanbul Beyoğlu, Şile, Bakırköy, Kadıköy ve Kartal kazalarının 119 köy ve yerleşim yerinde⁴⁸⁹, Muğla merkez, Fethiye ve Marmaris kazalarıyla Köyceğiz kasabasının 205 köy ve yerleşim yerinde⁴⁹⁰, Kelkit kazasının 105 köy ve yerleşim yerinde⁴⁹¹, Giresun merkez

480 *Resmi Gazete (RG)*, 9.5.1933, sayı: 2396, sf. 2449; *RG*, 22.5.1933, sayı: 2407, sf. 2492; *RG*, 14.6.1933, sayı: 2427, sf. 2701; *RG*, 5.8.1933, sayı: 2469, sf. 2910; *RG*, 29.1.1934, sayı: 2615, sf. 3414; *RG*, 19.4.1934, sayı: 2680, sf. 3676; *RG*, 29.4.1934, sayı: 2687, sf. 2720; *RG*, 28.5.1934, sayı: 2712, sf. 3849; *RG*, 20.7.1935, sayı: 3059, sf. 5512.

481 *Resmi Gazete (RG)*, 13.6.1933, sayı: 2426, sf. 2691-2692; *RG*, 4.7.1933, sayı: 2444, sf. 2836; *RG*, 24.7.1933, sayı: 2459, sf. 2886; *RG*, 3.8.1933, sayı: 2468, sf. 2906; *RG*, 22.3.1934, sayı: 2660, sf. 3584; *RG*, 13.5.1934, sayı: 2699, sf. 3778; *RG*, 9.12.1934, sayı: 2875, sf. 4518.

482 *Resmi Gazete (RG)*, 7.5.1938, sayı: 3901, sf. 9806; *RG*, 28.5.1938, sayı: 3919, sf. 9934; *RG*, 1.4.1938, sayı: 3871, sf. 9576; *RG*, 31.3.1938, sayı: 3870, sf. 9564; *RG*, 16.1.1939, sayı: 4112, sf. 11121; *RG*, 5.5.1939, sayı: 4200, sf. 11680; *RG*, 12.5.1939, sayı: 4206, sf. 11736; *RG*, 2.6.1939, sayı: 4222, sf. 11905; *RG*, 2.6.1939, sayı: 4222, sf. 11905; *RG*, 21.8.1939, sayı: 4290, sf. 12482.

483 *Resmi Gazete (RG)*, 12.11.1938, sayı: 4061, sf. 10861-10862; *RG*, 27.1.1939, sayı: 4122, sf. 11173; *RG*, 30.3.1939, sayı: 4170, sf. 11500; *RG*, 1.6.1939, sayı: 4221, sf. 11885; *RG*, 28.5.1940, sayı: 4520, sf. 13877.

484 *Resmi Gazete (RG)*, 4.8.1936, sayı: 3373, sf. 7024; *RG*, 7.5.1937, sayı: 3598, sf. 8042; *RG*, 11.5.1937, sayı: 3601, sf. 8062; *RG*, 17.5.1937, sayı: 3606, sf. 8091; *RG*, 10.6.1937, sayı: 3627, sf. 8262; *RG*, 24.6.1937, sayı: 3639, sf. 8382; *RG*, 25.4.1938, sayı: 3890, sf. 9751; *RG*, 27.5.1938, sayı: 3918, sf. 9917; *RG*, 3.9.1938, sayı: 4002, sf. 10558-10559; *RG*, 11.6.1938, sayı: 3931, sf. 10025; *RG*, 10.1.1939, sayı: 4107, sf. 11094; *RG*, 29.11.1939, sayı: 4371, sf. 12887; *RG*, 24.6.1939, sayı: 4241, sf. 12063; *RG*, 8.9.1938, sayı: 4006, sf. 10585.

485 *Resmi Gazete (RG)*, 18.5.1936, sayı: 3306, sf. 6455; *RG*, 22.5.1936, sayı: 3310, sf. 6480; *RG*, 9.6.1936, sayı: 3325, sf. 6603; *RG*, 17.6.1936, sayı: 3332, sf. 6674; *RG*, 20.6.1936, sayı: 3335, sf. 6685; *RG*, 17.7.1936, sayı: 3358, sf. 6968; *RG*, 3.9.1936, sayı: 3399, sf. 7124; *RG*, 28.9.1936, sayı: 3420, sf. 7180; *RG*, 24.11.1936, sayı: 3467, sf. 7344; *RG*, 24.9.1937, sayı: 3717, sf. 8749.

486 *Resmi Gazete (RG)*, 10.9.1933, sayı: 2499, sf. 3062; *RG*, 22.1.1934, sayı: 2609, sf. 3401-3402; *RG*, 3.9.1940, sayı: 4602, sf. 14607.

487 *Resmi Gazete (RG)*, 9.4.1940, sayı: 4480, sf. 13619; *RG*, 18.7.1940, sayı: 4564, sf. 14321; *RG*, 26.7.1940, sayı: 4571, sf. 14388; *RG*, 11.10.1940, sayı: 4635, sf. 14835; *RG*, 4.12.1940, sayı: 4677, sf. 127.

488 *Resmi Gazete (RG)*, 15.11.1932, sayı: 2252, sf. 1994; *RG*, 7.5.1934, sayı: 2694, sf. 3748; *RG*, 6.7.1940, sayı: 4554, sf. 14232; *RG*, 8.11.1940, sayı: 4655, sf. 22; *RG*, 13.11.1940, sayı: 4659, sf. 43.

489 *Resmi Gazete (RG)*, 28.5.1935, sayı: 3014, sf. 5228; *RG*, 17.7.1935, sayı: 3056, sf. 5504; *RG*, 30.5.1936, sayı: 3317, sf. 6546; *RG*, 25.5.1937, sayı: 3613, sf. 8128; *RG*, 27.5.1937, sayı: 3615, sf. 8133-8134; *RG*, 31.5.1938, sayı: 3921, sf. 9942.

490 *Resmi Gazete (RG)*, 18.3.1933, sayı: 2355, sf. 2316; *RG*, 22.7.1933, sayı: 2458, sf. 2884; *RG*, 22.3.1934, sayı: 2660, sf. 3584; *RG*, 10.7.1939, sayı: 4254, sf. 12201.

491 *Resmi Gazete*, 13.6.1934, sayı: 2726, sf. 3980; *RG*, 9.5.1935, sayı: 2998, sf. 5169.

ve Tirebolu kazasının 248 köy ve yerleşim yerinde⁴⁹², Hopa kazasının 76 köy ve yerleşim yerinde⁴⁹³, Pazar [Atina] kazasının 94 köy ve yerleşim yerinde⁴⁹⁴, Acıpayam kazasının merkeziyle birlikte 63 köy ve yerleşim yerinde⁴⁹⁵, Edirne merkez kazası 65 köy ve yerleşim yerinde⁴⁹⁶, Lüleburgaz kazası ve 42 köy ve yerleşim yerinde⁴⁹⁷, İnegöl kazası ve 93 köy ve yerleşim yerinde⁴⁹⁸, Arapgir kazası ve 40 köy ve yerleşim yerinde⁴⁹⁹, Şarkıkaraağaç kazası ve 14 köy ve yerleşim yerinde⁵⁰⁰, Balya kazası ve 48 köy ve yerleşim yerinde⁵⁰¹, Saray kazası ve 32 köy ve yerleşim yerinde⁵⁰², Ermenak kasabası ve 48 köy ve yerleşim yerinde⁵⁰³, Bilecik ve Osmaneli kasabasının 89 köy ve yerleşim yerinde⁵⁰⁴, Fatsa kazası ve 99 köy ve yerleşim yerinde⁵⁰⁵, Çorlu kazası ve 33 köy ve yerleşim yerinde⁵⁰⁶, Derik⁵⁰⁷ ve Tuzluca⁵⁰⁸ ve Sason ile Savur⁵⁰⁹ kazalarında bina tahriri hitam [son] bulmuş olup, buna göre vergi alınması kararlaştırılmıştır.

Sonuç olarak, mülkiyetin Türkleştirilmesinde transfer işlemi ve ardından mülkün yeni kaydının yapılması tamamlandı. Bununla ilgili binaların kaydıyla böylesi bir sürecin sonuçlanması hedeflendi. Bir diğer yönü de kayıtlı birlikte o gayrimenkulden vergi alımının sağlanmasıydı. Tapulama ve vergileme her ikisi de, devletin bir arada sürdürdüğü önemli bir faaliyetiydi.

4.3.5- 'ADANA TÜRKLERİN'DİR' VE TAPU TASHİHİ

Fransa'nın Adana'daki işgal döneminde yapılan işlemlerin hukuki durumu 22 Temmuz 1922'de Meclis'te gizli celsede tartışıldı. Maliye Vekili Hasan Fehmi (Gümüştane), Fransa'nın Adana'yı işgalinde tapu dairelerine bir emir verdiği belirterek, devam etti, özetliyorum:

Denilmiş ki: Harbi Umumide Ziraat Bankası'na merhun [rehin edilmiş] olup da icra dairesi ile bülümzayede satılan ve *esasen gayrimüslimlere ait olan* ne kadar

492 Resmi Gazete, 8.11.1932, sayı: 2246, sf. 1982; RG, 28.2.1934, sayı: 2641, sf. 3491.

493 Resmi Gazete, 11.2.1934, sayı: 2626, sf. 3438; RG, 28.5.1934, sayı: 2712, sf. 3850.

494 Resmi Gazete, 4.3.1933, sayı: 2342, sf. 2290; RG, 22.5.1933, sayı: 2407, sf. 2492.

495 Resmi Gazete, 21.8.1939, sayı: 4290, sf. 12482; RG, 19.1.1940, sayı: 4414, sf. 13171; RG, 7.3.1940, sayı: 4452, sf. 13462.

496 Resmi Gazete, 1.6.1936, sayı: 3318, sf. 6562.; Hayrabolu kazası ve 15 köy ve yerleşim yerinde (RG, 6.5.1936, sayı: 3296, sf. 6413; RG, 20.6.1936, sayı: 3335, sf. 6685.

497 Resmi Gazete, 8.5.1936, sayı: 3298, sf. 6422; RG, 1.6.1936, sayı: 3318, sf. 6562.

498 Resmi Gazete, 18.7.1935, sayı: 3057, sf. 5506; RG, 4.1.1936, sayı: 3197, sf. 5902.

499 Resmi Gazete, 18.7.1932, sayı: 2152, sf. 1726.

500 Resmi Gazete, 5.8.1939, sayı: 4277, sf. 12408.

501 Resmi Gazete, 3.9.1938, sayı: 4002, sf. 10559.

502 Resmi Gazete, 29.5.1936, sayı: 3316, sf. 6513.

503 Resmi Gazete, 29.9.1939, sayı: 4323, sf. 12655.

504 Resmi Gazete, 4.7.1940, sayı: 4552, sf. 14207; RG, 3.9.1940, sayı: 4602, sf. 14607.

505 Resmi Gazete, 6.5.1933, sayı: 2393, sf. 2432.

506 Resmi Gazete, 9.5.1936, sayı: 3299, sf. 6434.

507 Resmi Gazete, 8.11.1932, sayı: 2246, sf. 1982.

508 Resmi Gazete, 3.9.1940, sayı: 4602, sf. 14607.

509 Resmi Gazete, 25.4.1932, sayı: 2081, sf. 1374.

emvâl-i gayrimenkule varsa bunların kayıtlarını sahibi evvelleri namına tashih edecekseviz [düzelteceksiniz]. İdare de bu emire uymuş. Hepsine değilse de bir kısmına senedi hakanıyı doldurarak vermiş, bir kısmının da yalnız kayıtlarını tashih etmiş. Eğer işgal kuvveti kumandanının bu gayri kanuni verdiği emri, BMM'nin bir kanun kabul etmesi suretiyle tadil etmesi, o gayri meşru emre kıymeti kanuniye atfetmiş oluruz. Bu, doğru değildir. Bu şerait altında Fransızların verdikleri emirle verilen senedi hakanilerin hükmü yoktur, hükümsüzdür. En doğru yolu verilen senedi hakaninin feshü iptali için mahkemeden hüküm almak lazımdır. Halbuki bu adamlar hicret edip, memleketten çıkmışlardır. Meclisi Âli idari bir kararla Maliye Vekâletine emir vermeli ve Fransızların işgal zamanından evvelki vaziyeti iade etsin. Bu suretle evvelki mahzur bu itibarla bertaraf edilmiş olur. Meclisi Âlinin kararıyla tashih edilmiş olur. İşgalde verilen senedi hakaniler, bizim orada bulunan senedi hakanilerdir. Tadil edilen kuyud bizim kuyudatımızdır.

Vekil Hasan Fehmi'den sonra söz alan Ali Cenani (Gaziantep), kanun yapılmasına ihtiyaç olmadığını ve Hakkı Hami (Sinop) da, Adana'da yapılan bu tapuların hükümsüz olduğunu söyledi.⁵¹⁰ Hasan (Trabzon), Fransızlar zamanında Adana'da alım-satım yapılan muamelenin muteber olduğunu ve hukuk devletinin bunu gerektirdiğini ifade etti. İşgal döneminde bir buçuk yıl boyunca memlekette Kavanini Osmaniye ile idare edildiği için, bu muamelenin kabul edilmesi gerektiğini belirten Trabzon Mebusu Hasan'ın konuşmasını özetle şöyle sürdürdü:

Kendi kanunlarımıza tevfikkan yapılmıştır. Bunlar iptal edilsin demek, hukuki tasarrufiye şahsiyeyi iptal etmek demektir. Gayrimüslimlere ait olduğu halde beyi ile ferağ ile başkalarına ihale olunan emvali gayrimenkulenin sahibi evvellerine iadesi ve bugün maalesef mevkii meriyette bulunan İstanbul'un yapmış olduğu bir [8 Ocak 1920 tarihli] kararname iktizasındandır [gereğindendir]. O kararnamenin mevkii meriyetten kaldırılması için bendeniz tarafından yapılan ve Meclisi Âliye sevk edilen layihai kanuniye, hasbelicab [durum dolayısıyla] tehir edilmiştir ve o kanun bugün meriyülahkamdır [yürürlüktedir]. Bugün bir şahıs mahkemeye gidip o kanun mucibince müracaat ve hakkını talep edecek olursa mahkeme iadeye mecburdur.⁵¹¹

Refik Şevket (Saruhan), kararnamenin ilga olduğunu söylemesi üzerine Maliye Vekili ilga⁵¹² edilmediğini söyledi. Hasan (Trabzon), mahkemeler vasıtasıyla iptal edilebileceğini ifadesi sonrasında Hüseyin Avni (Erzurum) söz aldı. Hasan Beyin söylediklerini bir türlü uygun bulmadığını belirten ve Fransa'nın işgaliyle hâkimiyetin son bulduğu için o sıra yapılan işlemin geçersizliği üzerinde duran Hüseyin Avni, hükümetin işgal dönemi işlemleri tümünden yok sayması

510 *TBMM GCZ*, 3-24.7.1338, sf. 596-597.

511 *TBMM GCZ*, 3-24.7.1338, sf. 597-598.

512 8 Ocak 1920 tarihli kararname, Meclis'in 14 Eylül 1922 tarih ve 284 sayılı kararıyla ilga edilecektir. (*DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 3, 2. Basılış, Ankara-1953, sf. 82; *TBMM GCZ*, 3-14 Eylül 1338, sf. 768-781.)

gerektiğine dikkat çekti. Maliye Vekili Hasan Fehmi, Ankara'nın hâkimiyeti cari değilse de, yine Kavanini Osmaniye'ye birtakım muameleat yapıldığını belirterek, halkın mahkemeye gitmesi yerine Meclis'in Maliye Vekâletini görevlendirmesiyle gereğinin yapılacağını ifade etti.⁵¹³

Adana Mebusu İsmail Safa, Ziraat Bankası'nın sattığı Hristiyanlara ait emlakle ilgili Fransızlar döneminde '*teslim ve tashih*' yoluyla muamele yapıldığını ve bunun İstanbul'a yansıdığını anlattı, konuşmasını özetliyorum:

İstanbul, icra vasıtasıyla satılan muamelenin doğru olduğunu, tashihi lazım gelmeyeceğini Adana Defteri Hakani Dairesine bildiriyor. Bu muameleden sonra Fransızlar tashihata devam etmiyor. Hatta Bremon evvelce vermiş olduğu emri istirdat ediyor. Gerek Adana'da gerek Ziraat Bankası'nın alacağından dolayı sattırdığı ve gerek eşhasın mahkemeye müracaat ederek aldığı ilâm üzerine icra vasıtasıyla sattırdığı arazinin, emlâkin hepsinin kaydı tahsis edilmiş değildir, bir kısmı edilmiştir. Şimdi yapılacak tahsisat o bir kısım üzerinde yapılan tahrifatı tashih etmektir. Bazı yerlerde sahibi harice çıkmış olanın emlâki ve emvâli, aşar veya Ziraat Bankası borcundan dolayı satılıyor. Binaenaleyh mahkemeye sevk etmektense Meclis, ya Heyeti Vekileye ya da Maliye Vekâletine emir vermelidir. Onlar da tashih ettirmelidir. Bir Defteri Hakani memurunun herhangi bir adamın kaydı üzerinde tashihat yaparsa, bunun için de Meclis'ten bir kanun mu çıkarmak lazımdır? Bunun tashihatı için Meclisi Âli bir emir vermelidir. Meseleyi bitirmelidir.⁵¹⁴

Bir diğer *Adana Mebusu Zekâi*, "Efendim Fransızların işgali zamanında Adana'da senetleri, kaydı yine Ermeniler namına olan arazi ve emlâk meselesi, bendenizin içtihadimce, Maliye Vekili sabıkı [Trabzon Mebusu] Hasan Beyefendinin buyurdıkları gibi olması gerektir" dedi. Fransızlar döneminde yapılan tashih İstanbul'da meri olan ve bizim de feshedilmemiş bulunan kanun ahkâmına muvafık bir muamele olduğunu belirten Zekâi, şöyle devam etti:

"Bendeniz zannediyorum ki bu kanun Tasfiye Komisyonları tarafından vaktiyle harp esnasında tehcir edilmiş olan Hristiyanların satılmış emval ve emlakinin iadesi hakkındadır. Adana'da vaki olan hadiseler ise bu vakıalarla münasebettar olan mesailden değildir. Yani Tasfiye Komisyonları tarafından tehcir edilmiş Ermenilerin emvali satılmış, şunun bunun eline geçmiş değil; onların borçlarına mukabil ya eşhasın doğrudan doğruya bilmüraca mahkemelerden hüküm alarak daire icra vasıtasıyla sattırdıkları emlaktır."

Bu muamelenin bahsolunan [8 Ocak 1920 tarihli] kararname veya kanunun dairei şümulünde olmadığını ve Fransız komutanın emrini de Nisan 1919'da istirdat ettiğini vurgulayan mebus Zekâi, yapılan işlemlerin öyle kaldığını ve

513 TBMM GCZ, 3-24.7.1338, sf. 598-599.

514 TBMM GCZ, 3-24.7.1338, sf. 599-600.

Meclis'in vereceği karara göre işlem yapılması gerektiğini ifade etti. Mebus Zekâî, "Yalnız bir mesele var. Heyeti Âliyenizin nazarı dikkatine arz etmek isterim. İşittiğime göre hükümet, burada Fransız murahhasıyla müzakere ederken bizim murahhaslarımız protokollerin birisinde hükümet tarafından bir sene zarfında, yani Adana'nın bize terkinden itibaren bir sene sonra tebai Hıristiyanıye hakkında vaziyeti hukukiyelerini hiçbir zaman tebdil edilmeyeceği [değiştirmeyeceği] yolunda bir taahhüt altına girmiştir. Öyle bir taahhüt varsa Hariciye Vekili veyahut hükümetin bunu izah ederek bizi tenvir etmesi Meclisi de müşkül bir mevkie sokmaması lazım gelir" diye konuştu.

Hüseyin Avni (Erzurum), "Öyle bir şey yapamazlar" demesi üzerine Zekai (Adana), "Böyle bir şey vardır. İzah etmek hükümete aittir [...] Malûmu âliniz bir Emvâl-i Metrûke Kanunu kabul ettiniz. Bu Adana vilâyetinde tatbik edilmiyor. Neden edilmiyor? Bu mühim meseledir" dedi.⁵¹⁵

Reis, Hüseyin Avni'nin tavrını oyladı ve kabul edildi. Kırşehir Mebusu Müfit, Hüseyin Avni'nin tavrını, "Evvelce mal sahiplerinin bankadan istikraz etmiş oldukları paraya mukabil terhin etmiş oldukları malı, parayı tediye edemediklerinden dolayı ahkâmı kanunîyemize tevfikân hükümetin usulü dairesinde satması ve bunu iştirâ eden adamların yedine senedi hakani vermesi ve bu senedi hakani ile tasarrufu usulen sabit olan eşhasın malının elinden hilafı kanun olarak alınması keenlemyekündür, demektir" şeklinde özetledi. Müfit'in şayet malın usulsüz satıldığını iddia eden varsa o şahsın mahkemeye müracaat etmesi icap ettiğini söyledi. Hüseyin Avni, "Tamamiyle böyledir" derve Reis de tavrın bu izahıyla kabul edildiğini belirtti.⁵¹⁶ 24 Temmuz 1922'de aleni celsede, böyle bir oylama yapılmaz ve daha sonraki günlerde Temmuz ayı sonuna kadar tavrı gündeme gelmez.

Buradaki müzakerede *Adana Mebusu Zekâî*'nin anlatımı çok önemli, satır başlarıyla özetliyorum, maddeleştirdim:

1. Senet kaydında düzeltme yapılan vatandaş Ermeni'nin mülküdür.
2. Tasfiye Komisyonları, sürülen Ermenilerin mülkünü sattı.
3. Zekâî, bu satışa bir gerekçe yaratıyor, borcundan dolayı gibi.
4. Hükümetin Fransızlarla yapılan müzakerede, Fransızların Adana'yı terkinden itibaren bir yıl müddetle tebai Hıristiyanıye hakkında vaziyeti hukukiyelerini hiçbir zaman değiştirilmeyeceği taahhüttü vermiştir deniyor.

Fransız hükümetiyle görüşmeyle ilgili Hariciye Vekili bilgi vermedi. Meclis'teki bu müzakere neredeyse bir yıl sonra Lozan'da da gündeme geldi. Adana yani Kilikya özelinde malların durumu, Lozan'da 11 Temmuz 1923'deki oturumda Fransız delegesi General Pelle tarafından gündeme getirildi. General Weygand'ın Kilikya'nın Türk makamlarına bırakılmasından sonra Osmanlı uyruklularla ilgili

⁵¹⁵ TBMMGCZ, 3-24.7.1338, sf. 600-601.

⁵¹⁶ TBMM GCZ, 3-24.7.1338, sf. 602-603.

bir dosya gönderdiğini ve dosyada bu kimselerden çoğunun mallarından yoksun bırakılmış olduğunu yazdığını belirten General Pelle, şöyle devam etti:

“Türk makamları, bir alacağın iki tanık göstermekle ispatlanabileceğini kabul eden kanunun hükümlerinden yararlanmaktadırlar. Tanıklar aranıp bulunmakta ve ortadan kaybolmuş kimselere ait mallara el konulması ve bu malların satılması yolunda kararlar elde etmek için, bu kimseler mahkemelere çağrılmaktadırlar. Mahkemeye çağrılar, yalnız yerel basında yayınlanmakta ve ilgililer, rastlantı olarak haber alırlarsa, mahkeme önüne çıkmalarına izin verilmemektedir. Kendi başlarına, bunların çağrıyla gelmediklerine karar verilmekte ve bulunmadıkları ortamlarda, kendilerine karşı bir hüküm verilmektedir. Başka durumlarda, vaktiyle ödememiş oldukları vergilerin -örneğin savaş kazançları vergisinin- ödenmesi istenmekte ve mahkemede bulunmayanlar, yokluklarında hüküm giymektedirler. General Weygand, mallarından böylece haksız olarak yoksun bırakılmış olanlara mallarının geri verilmesinin ve gelecek bakımından onlar için güvenceler elde edilmesinin gerekli olduğu sonucuna varmaktadır.”

Ankara heyeti reisi İsmet'in cevabı iki cümle olup, Kilikya'da kanunların işletildiğini ve bu olayın konferansı da ilgilendirmedığını söyledi. General Pelle, hükümetin bu durumu çözüme kavuşturması yönündeki ifadesini tekrarladı.⁵¹⁷

İsmet, elbette böyle cevap verirdi; çünkü üç-beş ay öncesinde Adana'nın yeni kimliği Mustafa Kemal tarafından açıklanmıştı. Adana işgalden kurtarıldıktan sonra ne yaşandığının ifadesi olarak BMM Reisi Mustafa Kemal, İzmir İktisat Kongresi sonrasında gittiği Adana'da yaptığı konuşmada, “Memleket sizindir, Türklerindir. Bu memleket tarihte Türktü, o halde Türktür ve ebediyen Türk olarak yaşayacaktır [...] Ermeniler vesairenin burada hiçbir hakkı yoktur. Bu bereketli yerler koyu ve öz Türk memleketidir” dedi.⁵¹⁸ Artık, resmen ‘Adana Türklerindir’ ilânydı!

4.4- DEVLETLEŞTİRME, TOPRAK VE İSTİHDAM

Cumhuriyet dönemi ekonomi politiğin resmi temel politikası olarak nitelendirilen devletleştirme, önce CHP programının sonra 1924 Anayasası'nın önemli bir ilkesiydi.

İktisat tarihi açısından devletleştirmeden, 1929 krizi ve 1930'lu yıllarda özellikle bazı yabancı sermayeli firmaların kamu adına satın alınmasıyla bahsedildi. 1930 öncesi, Lozan Antlaşması ekonomik hükümleri gereği dış ticarete etkin olamamaktan devlet müdahalesinin sınırlı olduğu bir dönem olarak nitelendirildi. Egemen iktisat zihniyetiyle, İttihatçı-Kemalist tasfiye sisteminin

⁵¹⁷ Lozan-7, sf. 199-200.

⁵¹⁸ Mustafa Kemal'in 16.3.1923'te Adana'da Esnafılarıyla Konuşması, için, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt: 1-3'de 2'inci cilt, AKDYYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara-1989, sf. 129-130.

metrük mülkü devlete ve Türk-İslâm ahaliye transferi hiç dikkate alınmadı.

Devletleştirme ekonominin Türkleştirilmesinin temel bir unsuruydu; çünkü 1930'larda kimi yabancı sermayeli firmalar satın alındığı için değil, 1915'lerden itibaren *devletin dâhili harbiyle* tahminen 3 milyon Ermeni ve Rum ile diğer milletten insanların yüz binlerce mülküne devlet adına el konduğu içindi.

Yoksulundan sermayedarına Ermeni ve Rum'un mülkünün gaspını milli mücadele veya anti-emperyalizm olarak değerlendirmek, aslında milleten Türk ve dinen Sünni İslâm olmayana devletin yaptığı imhayı ve tasfiyeyi onaylamaktı. Yakın dönem iktisat tarihinde bu tür yaklaşım egemen bir zihniyettir.

İmha ve tasfiyeyi görmeyip, anti-emperyalizm söylemine yoğunlaşmak Türk burjuvazisinin kuyruğuna takılmaktan, imhayı ve tasfiyeyi onaylamaktan öte bir anlamı yoktu. Türk burjuvazisi, feodalizmi tasfiyeyle sermaye birimi sağlamadığı için toprak meselesinden kapitalistleşmeye ve sanayileşmeye tüm sorunlar yaşanmaya devam edilmektedir. Diğer bir deyişle bugün toprak meselesi, kapitalistleşme ve sanayileşme açısından gündeme gelecek sorunun temelinde Türk burjuvazisinin, Ermeni ve Rum milletinin tasfiyesi ve Rum ile Ermeni sermayedarının birikimini gasp etmesi vardır. Türk sermayedarının hep devletle temaslı bir halde bulunması temelinde, böylesi gaspa dayanan birikim modeli vardır.

İki emperyalist kamptan Almanya güdümünde saf tutan Osmanlı'nın Çanakkale ya da Sarıkamış veya bir başka yerdeki savaşını emperyalizme direniş olarak göstermekle başlayan yanılsama, Türk Kurtuluş Savaşıyla sürdürüldü. Çanakkale veya Sarıkamış cephesi, iki emperyalist kampın birbiriyle vuruşması ve mazlum halkların imhasından öte bir şey değildi.

Bu, öyle bir noktaya vardırdı ki, egemen sermayedarı bütün görmeyip millete göre ayrıma tâbi tutarak Rum-Ermeni'nin 'millî' olmadığı gibi analizle, 'millî' kabul edilen Türk-Sünni İslâm sermayedarın peşinden gitmekti. Buysa, Türk milliyetçiliğini ırkçı eylemiğini desteklemeden öte bir anlamı yoktu.

Osmanlı Saray oligarşisinin var ettiği sermayedarın, ağırlıklı olarak Rum ve Ermeni olması, milleten bunların işbirlikçi olduğuyla izah edilemez. Çünkü birikimi ve etkinliği o kadar olmasa dahi, Türk-Sünni İslâm sermayedar da, en az Ermeni ve Rum sermayedar kadar işbirlikçidir ve 'millî' değildir. Bunun için sistemsel değişikliği hedeflemeden sadece Ermeni ve Rum sermayedarı tasfiye, Türk burjuvazisinin ırkçılığının kuyruğuna takılmaktır.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın Türk burjuvazinin egemenliğinin savaşı olduğu gerçeği görülmedi. Hatta İstanbul sermayedarı bütünlüğünde, 'öteki' sermayedara karşı Türk sermayedarı egemenliği desteklendi. Türk Kurtuluş Savaşı ekonomi politikası Korkut Boratav tarafından şöyle analiz edildi:

"Millî mücadele, emperyalist saldırıya karşı yürütülen silahlı bir karşı koymaydı. Millî mücadelede gayri Müslim azınlıklar emperyalist güçlerle aynı safta yer almışlardır. Rum, Levanten ve Ermeni sermaye çevrelerinin

uluslararası kapitalizmle öteden beri mevcut sıkı ilişkileri iyice ortaya çıkmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş ve iflasında uluslararası mali sermayenin ve onların ülkedeki ortaklarının oynadığı rol ise, Mustafa Kemal ve arkadaşlarınca iyice biliniyordu. Bu bilinç, Millî Mücadelenin sonunda, lider kadrosunun iktisadi bağımsızlık, dış ekonomik ilişkiler ve yabancı sermaye konusunda tavrını belirleyen ana etken olarak görülebilir. Ancak Millî Mücadele, Anadolu eşrafının esas olarak desteği ve yer yer katılması ile de yürütülmüştür. Eşrafın istilacılarla işbirliği örnekleri az değildir. Buna rağmen, özellikle mal ve mülke karşı Ermeni tehdidinin çok ciddi olduğu Doğu ve Güney Anadolu'da ve Yunan istilasını takiben istilacıların yanı sıra yerli Rumların ağır taşkınlıklarına maruz kalan Batı Anadolu'da ticaret ve büyük toprak unsurlarının önemli kesimleri Millî Mücadeleyi desteklemiş; Erzurum, Sivas kongrelerinde ve BMM'de kuvvetle temsil edilmişlerdi [...] Millî Mücadele'nin asker kökenli liderlerinin yabancı [Boratav analizine göre: Ermeni ve Rum] ve yerli [Boratav analizine göre: Türk-Sünni İslâm] sermayeye karşı tavırlarını belirleyen ve sınırlayan ana unsurlar böylece Millî Kurtuluş Savaşı'nın niteliğinden; bu niteliğin idrak ve tahlilinde etkili olan sınıf ittifaklarından ve bu ittifaklara zafer sonundaki yeni katılmalardan doğuyordu."⁵¹⁹

Korkut Boratav analizini şarkta ve garpta eşrafa kadar derinleştirdi. Ticaret ve büyük toprak unsurlarının önemli kesiminin millî mücadeleyi desteklemesinin gerekçesi olarak yapılan tespit, şarkta Ermenilerin mala ve mülke tehdidi ile garpta Yunan işgali ve Rumların taşkınlığıydı. Ermenilerin tehdidi ve Rumların taşkınlığının tek satır belgesi gösterilmedi. Ermeni ve Rum özelinde yapılan bu tespitle kalınmadı ve sermayedarın yabancı olarak Ermeni ile Rumlar sermayedarlar sayıldı. Türk Kurtuluş Savaşına niteliğini veren esas unsur budur, Ermeni ve Rum'a karşı konumlanmadır. Eğer Yunan ordusunun işgal bölgesindeki Rumlar, Yunan ordusu safında yer alsaydı Başkumandan Mustafa Kemal komutasındaki ordu iki hafta gibi kısa sürede bırak Ege'yi işgalden kurtarmayı, Ankara'yı bile koruyamazdı!

İttihatçı hükümetin Birinci Paylaşım Savaşında Ermenilere ve Rumlara yaptığını dikkate almadan 1919-1920'ler sonrasına, yani Ankara'nın Türk Kurtuluş Savaşına bakıp, "*gayri Müslim azınlıklar emperyalizmle saftıttı*" demek en yalın ifadesiyle gerçeği tersyüz etmektir. Böyle ifadelendirilse de, devamında yerinde bir tespit yapıldı. En geniş anlamıyla burjuvazisinden eşrafına Türk egemenleri Millî Mücadeleyle, Ermeni ve Rum ile diğer gayrilere karşı varlığını güçlendirdi ve pekiştirdi. Çünkü aynı zamanda 'öteki'nin de malını-mülkünü gasp ediyordu. İşte bu izah edilen çelişki, Türk Kurtuluş Savaşına temel karakter-

⁵¹⁹ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 2. baskı, İmge Kitabevi, Ankara-2006, sf. 31-32. Boratav, eşrafın işbirlikçiliğinde Doğan Avcıoğlu'nu ve ticaret ile büyük toprak sahiplerinin Meclis'e kadar olan temsiliyetinde Gündüz Ökçü'nü referans olarak gösterdi. N.O.

rini veren önemli bir unsurdur. Bunun için, Türk Kurtuluş Savaşı, Anadolu'nun kadim iki halkı Ermeni ve Rumları tasfiyeyle egemen Türk'ün komunu daha da pekiştirmenin mücadelesiydi.

Ermeni ve Rumların mülkiyetinin tasfiyesiyle yani mülkiyetin Türkleştirilmesiyle sınırlı kalmadı ve istihdamda tasfiyesi amaçlandı. Böylece istihdamın Türkleştirilmesi amacıyla, gayri Türkler devletten tasfiyesiyle yetinilmeyip çıkarılan kanunla sektörel istihdamda tasfiyesi hedeflendi.

Ermeni ve Rumların mülkiyetine devletin el koyması sonrasında bunun transferinde devletin rolü belirleyiciydi. Devlet çıkardığı kanunlarla öncesi transferini ve sonra tapulanmasını sağladı. Ermeni ve Rumların gasp edilen tarımsal arazisi, tarlası, bahçesi ve toprağının transferi ve tapulaması da, devletin merkezi iktidarın güçlendirmesinin aracı haline getirildi. Devlet, mülkiyetin transferiyle hem mülkiyetin Türkleştirmesini hem de merkezin iktidarı güçlendirmesini sağladı. Bu yönde tespit ve değerlendirmeleri Dersim'e ve Kürdistan'a yönelik raporlarda görmek mümkündür.

4.4.1- 'METRÜK' İLK DEVLETLEŞTİRMEDİR

Devletleştirme, kapitalizmin devlet sermayesiyle icra edilmesi, diğer bir deyişle devlet kapitalizmiydi. Elbette, devlet veya güncel adıyla kamu sermayesinin, ittifak gücü de özel sermayeydi. Aslında özel sermaye var olduğu için devlet sermayesi vardı.

1930'larda dünya ekonomik krizde iken Osmanlı'dan beri faaliyet gösteren doğrudan yabancı sermaye yatırımı şirketlerin bir kısmı, devlet tarafından satın alındı, belki de bir kısmı yatırıma son verdi. Böylece bu yıllarda, *Sovyetlerin ekonomi politığının temeli olan planlamanın* etkisiyle, sanayileşme amacıyla planlı devlet yatırımlarına önem verilen bir dönem yaşandı. Aslında devletin 1930 öncesindeki konumunun devletçi olmadığını söylemek de mümkün değildir.

Tek parti iktidarında politik hayatın '*tek*'leştiği ve '*devlet*'leştiği ortamda, hâkim iktisat tarihi anlayışında bu dönemle ilgili iktisadi politikanın devletçi olmadığı söylemi sadece bir iddiadır.

Bu, bir.

İki, 1930'larda bazı yabancı sermayeli şirketin satın alınması ilk devletleştirme değildir.

1930'larda devletin aldığı şirketlerle iktisadi hayattaki konumunda bir derece artış olduğu inkâr edilmez.

Kaba bir tahminle *3 milyonluk nüfusun 100 binlerce mülküne* devletin hâkim olması konumuyla asla mukayese edilemez.

Dikkat ediniz, 3 milyon nüfusun 100 binlerce mülkü...

1930'lara gelindiğinde Anadolu'nun iki kadim halkı *Ermeni ve Rum milleti*

tamamen toprağından kopartıldı; bunun sonucunda *Anadolu'nun Hristiyan kimliğı* imha ve tasfiye edildi.

Ermeni Patrikhanesi ve Ekümenik Patrikhane'nin değıl, Osmanlı'nın resmi 1914 nüfus verileri dikkate alındığında bu iki milletin nüfusu 3 milyonu aşıyor ve buna 1915 sonrasında yerinden-yurdundan edilen diğerk milletten insanların da eklendiğinde toplam tahminen 3,5 milyona ulaştı.⁵²⁰

Ermeni ve Rum milletinden sermayedarların 1914-1915'lerdeki Osmanlı sanayisinde sermaye payının yüzde 70'lerde ve istihdam payının yüzde 65 olduğı gerçeğı⁵²¹ de dikkate alındığında, basit ifadeyle en azından 100 bin gayrimenkul gasp edildi. Devletin el koyduğı gayrimenkuller, evdi, fabrikaydı, bağıdı, bahçeydi, tarlaydı, arsaydı, handı, apartmandı vesaire.

1915-1930 döneminde en azından 100 bin gayrimenkule el konması köklü bir devletleştirmeydi. Bunun sahası sadece bir ekonomik sektör veya bir bölge veya bir vilâyet, bir köy, kasaba değıl tüm Anadolu'ydu.

Gasp edilen mülkler, yağmalandı, dağıtıldı, satıldı ve ardından tapulandı.

Mülklerin önemli bir kısmı Türk-İslâm sermayedara, gerçek kişilere transfer edildi. Bir kısmı da İl Özel İdaresinden, Evkaf Umum Müdürlüğüne belediyele-re kadar pek çok devlet kurumuna aktarıldı. Bununla hem mülkiyetin Türkleştirilmesi hem de iktidarın merkezi yapısının güçlendirilmesi sağlandı.

Böylesi bir faaliyet Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti egemenliğinde yaşandı. Bu anlamda, mülkiyetin ve dolayısıyla ekonominin Türkleştirilmesi, Türk milliyetçiliğine ve Kemalizm'e karakterini veren politığıydı.

Buraya kadar mülk-devlet ilişkisi üzerinde durdum.

Devlet bu mülklere nasıl egemen oldu? Şifresi emvâl-i metrûkedir!

Emvâl ve metrûk, Arapça birer kelimedir. Kelime anlamı emvâl, 'mallar' ve metrûk de, 'terk edilmiş, bırakılmış' olup, emvâl-i metrûke de, 'sahibi bilinmeyen mallar' demektir. Emvâl-i metrûke, bir anlamda Türk milliyetçiliğı ekonomi politığının şifresiydi. Çünkü geniş anlamda ekonominin ve dar anlamda mülkiyetin Türkleştirilmesinin anahtarıdır, emvâl-i metrûke.

Ermeni soykırımının bizzat icra edildiğı yıllarda, Ermeniler sadece yurdundan kopartılmadı malı-mülkü ve tarihi yağmalandı. Bu yıllarda ekonominin ve mülkiyetin Türkleştirilmesinin üç resmi temel kaynağı vardı. Bunlar; İttihatçı hükümetin 30 Mayıs 1915 tarihli kararı, 10 Haziran 1915 tarihli Ermeni mallarının yağmalanmasının talimatnamesi ve üçüncüsü de, 26 Eylül 1915 tarihli

⁵²⁰ Kemal H. Karpat, *age*, sf. 226-227.

⁵²¹ Gabriel Bie Raundal, Department of Commerce, Government Printing Office, Washington D. C. 1926, sf. 161, aktaran, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1923-1978*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul-1980, sf. 6-7; Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin Elli Yılı*, Ankara-1973, sf. 143, aktaran, Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, 5. baskı, İstanbul-2001, sf. 197.

Tasfiye Kanunudur.⁵²² Bu kanun, 15 Nisan 1923 tarih ve 333 sayılı kanunla yeniden yapılandırıldı ve 8 Kasım 1988'e kadar yürürlükte kaldı.

Tasfiye Kanunu gereği Ermeni milletinden ve diğer milletten sürülen insanın geride kalan malına ve mülküne emvâl-i metruk denilerek, devlet adına el kondu. Aslında sürülenlerin malına ve mülküne emvâl-i metruk denmesi yanlış; çünkü, emvâl-i metruk 'sahibi bilinmeyen maldı' oysa, İttihatçı-Kemalist tasfiye sisteminde emvâlle sahibi arasındaki ilişki hep var kabul edilmiş buna göre düzenlemeler yapılmıştı.

En temel olanı da, sürülenin geride kalan ve devletin el koyduğu mülkün tasfiyesinden kalan paranın, sahibine verilmek üzere emaneten *Mal Sandığına yatırılması hükmü* (Tasfiye Kanunu, madde 2-3), sahibi-mülk ilişkisini bizzat korunduğunun karinesiydi.

Sonraki süreçte 1930'lu yıllara kadar, yürürlüğe konulan mevzuatta bu ilişki hep korunmuştur.

1915'lerdeki bu resmi kaynağa, 1920'lerde yenileri eklendi. Bunlardan temel olanı 15 Nisan 1923 tarih ve 333 sayılı kanunla 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunun yeniden yapılandırılmasıydı. 333 sayılı kanunla (madde 6), bizzat Türkiye'de yaşayanın malına ganimet gözüyle bakıldığı için, sahibi başında olmayan her mülke hükümet el koydu. Böylece 1915'lerde esas olarak sürülenin maliyla sınırlı tutulan emvâl-i metruk kapsamı, 333 sayılı yasayla genişletildi ve her sahibi başında olmayan mülke el koyma imkânı yaratıldı. Bu mülklere Hazine⁵²³ adına el kondu ve kaydedildi. İttihatçı tasfiye sistemi kapsamı, Kemalist tasfiye sistemiyle daha da genişletildi.

Bu kanuni düzenlemeyle, devlet 100 binlerce mülkün sahibi oldu, önemli bir kısmını özel sektöre aktardı, bir kısmı da devletin kurumlarında kaldı.

1930'lu yıllarda yabancı sermayeli şirket alınırken para ödendi, ama Ermeni'nin, Rum'un vesair milletten insanların emvâl-i metruklaştırılırken devletin mülküne geçirilirken, para verilmedi hatta mülkün sahibi adına emaneten Mal Sandığında toplanan para da bütçeye aktarıldı.⁵²⁴

522 Bu üçresmi kaynakla ilgili bakınız: Nevzat Onaran, *Osmanlı'da Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1914-1919)*, *Emvâl-i Metruklerin Tasfiyesi*-İvrensels Basım-Yayın, İstanbul-2013, sf. 148-150, 279-291, 329-336, 434-436, 450-473.

523 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu 2'nci maddesi ve 15 Nisan 1923 tarih ve 333 sayılı kanunun 1'inci maddesiyle, bu 2'nci maddede değiştirildi, esas aynı kaldı. (13 Eylül 1331 [26 Eylül 1915] tarihli muvakkat kanun, *Takvim-i Vekayi*, 14 Eylül 1331, No: 2303'ten aktaran *DÜSTUR*, Tertib-i Sanî [2. tertip], cilt: 7, Dersaadet-1336, sf. 737-740; *Sicilli Kavanini*, cilt: 16, Hazırlayan: Karakoç Sarkis, İstanbul-1936, sf. 678-679; 15 Nisan 1339 [1923] tarihli ve 333 no'lu âhar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emvâl ve Düyun ve Matlubatı Metrukesi Hakkındaki 17 Zilkade 1333 ve 13 Eylül 1331 tarihli Kanunu Muvakkatin Bazı Mevadi ile 20 Nisan 1338 tarihli Emvâl-i Metruke Kanununu Nasih Kanun, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 4, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 65-67.

524 24 Mayıs 1928 ve 1349 no'lu Emvâl-i Metruk Hesabı Carilerinin Bütçeye İrat Kaydına Dair Kanun, *TBMM ZC*, III/4-24.5.1928, s.353, 386 ve Fihrist-sf. 9; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 9, 2. basılış, ciltte kanun sıranos'u 228'dir; *Resmî Gazete*, 30 Mayıs 1928, no: 902.

Malın zorla ve parasız alınması fiili, gasptır!

BMM Reisi Mustafa Kemal, Meclis'in üçüncü senesinin açılışı münasebetiyle 1 Mart 1922'de yaptığı konuşmada, geniş değerlendirmede bulundu. Bu konulardan biri de devletleştirmeydi. Mustafa Kemal'in ifadesi şöyledir:

"Siyaseti iktisadiyemizin mühim gayelerinden biri de menafi umumiyeyi doğrudan doğruya alâkadar edecek müessesat ve teşebbüsâtı iktisadiyeyi kudreti maliye ve fenniyemizin müsaadesi nispetinde devletleştirmedir. Ezcümle; topraklarımızın altında metruk duran maden hazinelerini az zamanda işleterek milletinizin menfaatine küşade bulundurabilmek de ancak bu usul sayesinde kabilirdir."

1922'de devletleştirmeyi iktisadi gaye olarak açıklayan Mustafa Kemal, "*Türkiye halkı, ırk ve dinen ve harsen müttehit* [birleşik]" tanımıyla⁵²⁵, halkın ırkı, dini ve kültürel birliğine dikkat çekmişti. 1 Mart 1922'de böylesi bir tanımlama, sonrasında ne yaşanacağını bir işaretiydi.

Cumhuriyet ilanı sonrasında ve 1930'lu yıllarda demiryolu ile belediye hizmeti veren yabancı sermayeli şirketler devletleştirildi. 1930 yılı öncesinde, 1924'te Haydarpaşa-Ankara, Eskişehir-Konya, Arifiye-Adapazarı demiryolu ile Haydarpaşa limanı ve rıhtımı ve 1928'de Mersin-Tarsus-Adana demiryolu şirketi satın alındı.⁵²⁶

1930'lu yıllardaki devletleştirmeden bazıları:

- 11.6.1936 tarihli kanunla, Doyçe Bank elinde bulunan Ergani Bakırı Türk Anonim Şirketi hisse senedlerinin satın alınması kararlaştırıldı. İtibari kıymeti 1,5 milyon lira olan hisse senetleri 850 bin liraya alındı (madde 1) ve bu hisseler de Etibank'a devredildi (madde 2). 2/4730 sayılı kararnameyle, Ergani Bakır'ın hisselerinin Etibank'a devri onandı.⁵²⁷
- 28.4.1937 tarihli kararnameyle, satın alınmış olan Ereğli Şirketi Kömür Ocaklarına ait imal ruhsat tezkerelerinin, Eti Banka verilmesiyle ilgili tezkere onandı.⁵²⁸
- 11.4.1938 tarihli kanunla, Üsküdar ve Kadıköy Türk Anonim Su Şirketi imtiyazı ile tesisatının satın alınması onaylandı.⁵²⁹
- 26.4.1940 tarihli kanunla İnhisarlar Umum Müdürlüğünce, Türk Bira Fabrikaları (Bomonti-Nektar) ve tesisi, İstanbul ve İzmir'deki

525 TBMMZC, 1/18-1.3.1338 (1922), sf. 3 ve 6.

526 22.4.1924 tarih ve 506 sayılı kanun ve 31.1.1928 tarih ve 1375 sayılı kanunu için bakınız, Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 2. baskı, İmge Kitabevi, Ankara-2006, sf. 115-116.

527 11.6.1936 tarih ve 3034 sayılı Doyçe Bank elinde bulunan Ergani Bakırı Türk Anonim Şirketi hisse senedlerinin satın alınmasına dair kanun, *Resmi Gazete*, 20.6.1936, sayı: 3335, sf.6679; 2.6.1936 tarih ve 2/4730 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 22.7.1936, sayı: 3362, sf. 6989.

528 28.4.1937 tarih ve 2/6466 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 6.5.1937, sayı: 3597, sf. 8010.

529 11.4.1938 tarih ve 3359 sayılı Üsküdar ve Kadıköy Türk Anonim Su Şirketi imtiyazı ile tesisatının satın alınmasına dair mukavelenin tasdiki hakkında kanun, *Resmi Gazete*, 19.4.1938, sayı: 3886, sf. 9707-9708.

iki fabrikası Türk Anonim Şirketinden 400 bin liraya satın alınması onaylandı.⁵³⁰

Bu dönemde yapılan diğer devletleştirmeler:⁵³¹

- 1931'de Mudanya-Bursa Demiryolu TAŞ
- 1933'de İstanbul Türk Anonim Su Şirketi
- 1934'te İzmir-Afyon ve Manisa-Barındırma hattı ile İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo TAŞ
- 1935'de Aydın Demiryolu Şirketi
- 1936'da İstanbul Telefon TAŞ
- 1937'de İzmir Telefon TAŞ
- 1938'de İstanbul Türk Anonim Elektrik Şirketi
- 1939'da İstanbul Tramvay Şirketi ile İstanbul Türk Anonim Tünel Şirketi ile Ankara Elektrik, Ankara Havagazı ve Adana Elektrik TAŞ ile Bursa ve Müttehit TAŞ ile Mersin Elektrik TAŞ

Kanun ve ilgili kararnamede demiryolu veya belediye hizmeti yapan şirketlerin satın alınması devletleştirmeydi. Öte yandan 1915'ten itibaren el konulan emvâl-i metruk olarak nitelendirilen 100 binlerce mülke el konması da devletleştirmedir. Yabancı sermaye şirketleri için bunların sahibine ödeme yapılırken, emvâl-i metruk sahiplerineyse ödeme yapılmadı. Temel fark budur ve bu da, Türk milliyetçiliği ekonomi politığının temel karakterini ortaya koymaktadır.

4.4.2- KÜRDÜ TOPRAKLANDIRMA(MA) VE AŞİRET FİŞİ

Toprak meselesi, bu coğrafyanın asırlardır var olan meseledir. Cumhuriyet rejiminde, topraklandırma söylemi hep gündemde oldu, ama tüm girişimler sonuçsuzdu. Oysa önemliydi, devlet hiçbir zaman bu sorunu çözme kararlılığıyla hareket etmedi, zaten o egemen ittifak sistemiyle edemezdi.

Toprak meselesinin ikili yönü vardır; biri, büyük miktarda araziye sahip olmanın egemenliği sonlandırmak ve diğeri de, topraksız ve yoksul köylüye toprağın bedelsiz dağıtılmasıdır. Bu meseleye Türkiye tarihinde böyle yaklaşmadı.

Toprak meselesiyle ilgili kanuni düzenlemeler yapıldı, ama çözümlenmedi; daha doğrusu çözümlmek için kanun çıkarılmadı. Siyasi idare, mevcut ittifak yapısı nedeniyle çözümünü istemedi, topraksıza değil, egemene iç transfer ve yurtdışındangelen muhacirlerin topraklandırılması esas alındı ve bu çözümümüz gibi sunuldu.

530 26.4.1940 tarih ve 3811 sayılı Türk Bira Fabrikaları (Bomonti-Nektar) Türk Anonim Şirketinden Satın Alınacak Fabrikalar Bedelinin ve 1939 Senesine Aid Masraf ve Ücretlerin Ödenmesi Usulüne Dair Kanun, *Resmî Gazete*, 2.5.1940, sayı: 4498, sf. 13737.

531 Dr. Mehmet Selik araştırmasından aktaran, Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, 5. baskı, İmge Kitabevi, İstanbul-2001, sf. 143-144.

Türkiye egemenlerinin ittifak yapısı, topraksız ve az topraklı köylüye toprak dağıtımına yani toprak meselesini çözmeye engeldi. Bir kesim toprak meselesi derken, sadece şarkı öne sürüp garbı görmeme ideolojisindendir ki, Eskişehir'in meşhur ağası ve mebusu Emin Sazak'ın toprağını görmezden geldi. Emin Sazak toprağı o kadar büyüktü ki, toprağında Sazak adında istasyon bile vardı.

Toprak meselesi genellikle iskânla birlikte ele alındı. Cumhuriyet hükümeti iskânı birinci sıraya koyduğu zaman programladığı şu işleri vardı:

1. Evi, barkı yanana ve yıkılan a yardım etmek.
2. Mübadeleye tâbi Yunanistan'daki Müslümanları getirmek ve yerleştirmek.
3. Mübadeleye tâbi Rumları göndermek.
4. Balkanlardan gelen muhacirlerden muhtaç olanları iskân etmek.
5. Rus ordularından kaçanlardan eski yerlerine gidemeyeni barındırmak.⁵³²

Bazı aileler, yanan evlerine karşılık emvâl-i metrûkeden ve milli mallardan birer haneye sığınmaya mecbur kalmışlardı. Bu ailelere iskân mevzuatında *harikzede* denildi. Kanunlarla, harikzedelere başlıca mütegayyip eşhastan metrûk yerlere yerleştirilmesi esası kabul edildi. Yıllardır süren bu iş, 28.3.1931 tarih ve 1771 sayılı Tasfiye Kanununun 5. maddesiyle sonlandırıldı. Devlet 38.030 nüfuslu 6538 harikzade aileye meccanen [parasız] 6574 ev verdi.⁵³³

İskânla topraklandırmada salt Hazine'ye veya Milli Emlak'a ait araziler kullanılmadı, metrûk olanlar da bu kapsamda değerlendirildi. *Ermeni ve Rumların metrûk* toprakları da muhacir ve mülteci ile topraksız ve az topraklıya tevzii veya temlik edilmiştir.⁵³⁴

5 milyon topraksız

1505 sayılı kanunun 4'üncü maddesindeki kapsam beş yıl sonra tefsir konusuydu. Hükümet, 14 Haziran 1934 tarih ve 200 no'lu tefsirle, 1505 no'lu kanunun Birinci Müfettişlik Bölgesi dışında da uygulanması üzerindeki tereddüdü giderdi. Buna göre kanun, toprak tevzii işlemini sağlamak amacıyla, Birinci Müfettişlik Bölgesi dâhil, buranın dışında ve tüm Türkiye'de uygulanabilecekti. Manisa Mebusu Refik Şevket ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya da, garba nakledilenlerin geri döndüğünü ifade etti.⁵³⁵

532 Nüfus İşleri-1933. İskân İşleri, sf. 8, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4.

533 Nüfus İşleri-1933. Hulâsa, sf. 1 ve İskân İşleri, sf. 9-10, ilişik 3: Harikzedelere dağıtılan gayrimenkuller, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4.

534 Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü Şube i'n İskân Kanunu hakkında 11.8.1934 tarih ve 15035/6599 sayılı tamimi, *İdare*, Eylül 1934, sayı: 78, sf. 1470-1471.

535 TBMM ZC, IV/23-14 Haziran 1934, sf. 137-140 ve Fihrist-sf. 21 ve zabıt sonunda 221 no'lu rapor.

Gerçi bu tarih öncesinde 1930'ların başında iki kararnameyle Muğla ve İzmir de topraksız köylüye toprak vermekle ilgili 1505 sayılı kanunun uygulama kapsamına alınmıştı.⁵³⁶

Tefsirle ilgili tartışmaya devam edildi, yeni İşkân Kanunu görüşmeleri öncesinde. Başvekâlet tezkeresi ve encümen mazbataları Meclis'te 14 Haziran 1934'te müzakere edildi ve Başvekil İsmet'in 5.12.1933 tarihli teklif yazısındaki değerlendirmesini özetliyorum:

1505 no'lu kanunun 4'üncü maddesi gereği, Birinci Müfettişlik Bölgesinde ve Heyeti Vekilece tasdik edilen yerlerde kanunun uygulanacağı belirtilmişti. Kanun 1929 yılından beri uygulanmış ve Konya ile Muğla'da büyük çiftlikler istimlak edilerek zürraaya tevzi edilmişti [dağıtılmıştı]. Şarkta ve garpta geniş araziler dururken 100 binlerce halk topraksızdı. Bu kanunun [1505 no'lu] amacı, bu toprakları topraksız halka ve muhacire dağıtmaktı. İdari yönden uygulamada bazı sorunlar yaşanmıştı.

Tefsirle ilgili Meclis'te yapılan müzakerede Manisa Mebusu Refik Şevket'in kanunun sadece şarkla sınırlı uygulanması lazım geldiği yönündeki ifadesine Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, karşı çıktı ve topraklandırma sadece şarkın değil garbın da sorunu olduğunu söyledi. Memlekette *5 milyon insanın topraksız olduğuna dikkat çeken Şükrü Kaya, "Memleketin içinde başkalarının toprağında çalışan binlerce halk vardır. Bunları topraklandırmak, Türkü bu toprağın efendisi yapmak, bizim en birinci borcumuzdur"* diye konuştu.⁵³⁷

1950 yılı öncesindeki bir çalışmaya göre, toprak reformu 2 milyonu topraksız veya az topraklı olmak üzere toplam 10 milyonluk bir nüfusu doğrudan doğruya etkileyen projeydi.⁵³⁸

Böylece Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, 14 Haziran 1934 tarihi itibariyle 16,2 milyonluk Türkiye'nin 5 milyonunun başkalarının toprağında çalıştığını ve bu insanların topraklandırılması gerektiğini ifade etti. Fakat topraksız nüfus belirlenmekle kalındı, ama bunlar topraklandırılmadı.

1505 sayılı kanunla bedelli sistem

2510 sayılı İşkân Kanunu'nda tasfiye sistemi 26-30'uncu maddelerinde oluşturuldu. 26'ncı maddede 3 numaralı mıntıka ya yani yasak bölgeyi belirterek, bu bölgeden sürgün edilenin gayrimenkullerinin devlete geçeceğine hükmedildi. Tasfiyeyle hedeflenen sadece mülkleri değil, asırlardır varoluşuyla beslediği tarihiydi, kültürüydü ve bunlar kimliğinin temel unsurlarıydı. Sürgün edilene arazi ve gayrimenkul verilmesi hükümleri de 17-21'inci maddelerinde

536 25.12.1929 tarih ve 8701 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 7, D: 63, S: 4; 16.4.1930 tarih ve 9132 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 10, D: 21, S: 1.

537 TBMM ZC, IV/23-14 Haziran 1934, sf. 139.

538 Yazılış tarihi ve yazanı belli olmayan, *Tapu, Kadastro ve Toprak İşleri Genel Müdürlüğü Projesinin Esasları* (?), yer aldığı kitap, Tarih Vakfı- 5, sf. 220-223.

yer aldı. Kanun hükümleri itibariyle, sürülenlere, iskân edildikleri yerde parasız gayrimenkul verilmesiyle bir takastan bahsedilirse de, yaşanan sadece mülkün takasından ibaret değildir.

2510 sayılı İskân Kanunu öncesinde, 1920'li yıllarda Şeyh Said Hareketini bastırmanın ardından ve Kürdistan'da operasyonların sürdürülmesiyle gündeme getirilen bir konu, hedef bilinen Kürtlerin ailesiyle birlikte garba sürülmesiydi. Bununla ilgili kanun teklifi 22 Aralık 1926 tarihinde Meclis'e sunuldu ve 18.6.1927'de kabul edildi.⁵³⁹ 1097 sayılı kanunun 1'inci maddesiyle, Şark İdarei Örfiye mıntıkasıyla Beyazıt vilâyetinden 1400 aile ve 80 asi ailesiyle birlikte ağır ceza mahkûmlarının garp vilâyetine sürgünü kararlaştırıldı. Sürülenlerin mülklerine ne yapılacağı da 8'inci ve 9'uncu maddede yer aldı. Buna göre sürülenin Hazine'ye intikal eden bütün gayrimenkulleri (madde 9), iki senede tasfiye edilecek ve bedeli de mal sahibine verilecekti (madde 8).

1927 yazında Cumhuriyet hükümeti, Kürtlerden 1480 ailenin ve ağır ceza mahkûmlarının garba sürgün edilmesini kanunen kararlaştırmıştı. Bunların mülkiyetinin iki yılda tasfiye edilmesi ve karşılığında, iskân edildiği yerde emvâli gayrimenkul verilmesi öngörülmüştü.

25 Şubat 1925'te ilân edilen sıkıyönetimin 23 Kasım 1927'de kaldırılmasından sonra⁵⁴⁰ hükümetin 30 Kasım 1927 tarihli teklifi Meclis'te 6.12.1927'de görüşüldü. Başvekil İsmet imzalı zabtın sonundaki layihanın esbabı mucibesinde [gerekçesinde], garba sürülenler arasında "bilfiil alâkaları olmadıkları halde orada ittihaz olunacak tenkil ve teskin [cezalandırma ve bastırma] tedbirleri arasında bazı ailelerin" olduğu itiraf edildi. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın, alınan tedbirlerin etkili olduğu ve örfi idarenin kaldırıldığı yönünde konuşmasından sonra teklif 1178 sayılı kanun olarak kabul edildi.⁵⁴¹

1178 sayılı kanuna göre, sürülenlerin dönüşüne kısmi izin verildi. Buna göre, 1097 no'lu kanun mucibince garp vilâyetlerine sürülen eşhasın 'Şeyh Said Vakası' ve müteakip şakavet hadiseleri ile bilfiil alâkadar olmayanlardan, nakledildikleri yerde kötü hali görülmeyenler hakkında belirtilen kanun hükmünün kaldırılmasına hükümet yetkili kılındı (madde 1). Kanun neşrinden itibaren üç ayda teslim olmayan firari kişi ailesinin sürgün kalmasına hükmedildi (madde 2). Bu süre daha sonra 1247 sayılı kanunla üç ay daha⁵⁴² uzatıldı.

539 TBMM ZC, II/28-25.12.1926, sf.124 ve 18 haziran 1927'de görüşüldü ve 15 madde halinde kabul edildi. 18.6.1927 tarih ve 1097 sayılı Bazı Eşhasın Menatıkından Garp Vilâyetlerine Nakillerine Dair Kanun, TBMM ZC, II/33-18.6.1927, sf. 153-159, 213-215, ve Fihrist-sf. 4.

540 TBMM'nin 25.2.1341 (1925) tarih ve 114 sayılı Şark Vilâyetlerinin Bir Kısımında İdarei Örfiye İlânı Hakkında Kararı, TBMM ZC, II/14-24.2.1341, sf. 288 ve 25.2.1341, sf. 306-309 ve Fihrist-sf. 4; Mete Tunçay, *age*, sf. 146-148.

541 6.12.1927 tarih ve 1178 sayılı, 1097 sayılı Kanun Hükmünün Refiine İcra Vekilleri Heyetinin Mezun Olduğuna Dair Kanun, TBMM ZC, III/1-6.12.1927, sf. 83-86 ve Fihrist-sf. 4.

542 12.5.1928 tarihli ve 1247 sayılı, 1178 Sayılı Kanunun İkinci Maddesiyle Verilen Üç Aylık Müddetin Temdidine Dair Kanun, TBMM ZC, III/4- 5 Mayıs ve 12 Mayıs 1928, sf. 41-42 ve 104 ve Fihrist-sf. 4.

Bu arada 7 Mayıs 1928 tarih ve 1239 sayılı bir başka kanunla⁵⁴³ da, geçmiş dönemde yaptıklarıyla ilgili olarak devlet memurunu ve işbirlikçisini 'suçsuz' saydı ve 'Şeyh Said Vakası' suçlarının da cezasını erteledi. Kanunla, 'Şeyh Said Vakası'nda şekavet hadiselerinden dolayı sıkıyönetimin kaldırıldığı 23 Kasım 1927'ye kadar devletin askeri ve memuru emrinde yapılan tüm hareketler 'cürüm [suç] ve kabahat' kabul edilmedi (madde 1). Ayrıca bu tarihe kadar isyan bölgesindeki cürüm [suç] ve kabahatle sanık ve mahkûm olanların da takibat ve hükmün infazı ertelendi (madde 2). Firardakilerin gelip teslim olması için kanun neşrinden itibaren, üç aylık bir süre verildi (madde 3). Firardakilerin affı meselesi iki hafta sonra çıkarılan 1316 sayılı kanunla⁵⁴⁴ halledildi.

Garba sürülenin geri dönüşüne imkân veren Mayıs 1928 tarihli kanunlardan bir yıl sonrasında, el konulan arazisinin dağıtımında yaşanan sorunların aşılması gündemdediydi.

Başvekil İsmet, 30 Mayıs 1929 tarihli teklifin gerekçesinde 1097 sayılı kanunun 9'uncu maddesinde Hazine'ye intikal eden arazinin tevzi edildiğini [dağıtıldığını] ve bugüne kadar işlendiğini belirterek, bugün bu toprakları geri almanın iktisadi açıdan uygun olmayacağı için böyle bir düzenlemeye gerek duyulduğuna dikkat çekti. Teklif görüşülüp 1505 sayılı kanun⁵⁴⁵ olarak kabul edildi.

1505 sayılı kanununun ilk iki maddesinde 1097 sayılı kanuna atıf yapılmıyordu. Buna göre, 1097 sayılı kanunun 9'uncu maddesi gereği Hazine'ye intikal etmesi lâzım gelen araziden köylüye, aşiret efradına ve muhacire tevzi edilmiş olanlar, onlarda kalacaktı (madde 1). Ve 1097 sayılı kanunun 1'inci maddesinde belirtilen mıntika [Şark İdarei Örfiye mıntikasıyla Beyazıt vilâyeti] dâhilinde bulunan araziden hükümet uygun göreceği miktarda köylüye ve aşiret efradına, muhacire vermeye yetkili olup, arazi sahibi de 500-2000 dönüme kadar miktarını kendisine alıkoyabilecekti (madde 2).

Arazinin değeri 3'üncü maddede belirlendi: Tevzi edilmiş ve edilecek olan arazinin değeri mahalli rayice göre kaza ile vilâyet idaresi heyeti tarafından tayin ve tespit olunacak ve bu, 1331 (1915) yılındaki vergi değerinin 8 mislinden az, 10 mislinden fazla olamayacaktı ve vergi kıymeti olmayan yerlerde tapu kıymeti esas alınacaktı. Belirlenen bu bedel hükümetçe sahibine ödenecek veya Ziraat Bankası'na teslim edilerek, tapuca hükümet namına kaydedilecekti.

543 7 Mayıs 1928 tarih ve 1239 sayılı Şark Mıntikasında Muayyen Vilayat ve Kazalarda Ceraim Takibatı ile Cezaların Tecili Hakkında Kanun, *TBMMZC*, III/4- 5 Mayıs ve 7 Mayıs 1928, sf. 33 ve 60-62 ve Fihrist-sf. 3; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 9, sf. 503-504.

544 23.5.1928 tarih ve 1316 sayılı Şark Mıntikasında Muayyen Vilayat ve Kazalarda Ceraim Takibatı ile Cezaların Tecili Hakkındaki 1239 sayılı Kanuna Müzeyyel Kanun, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 9, sf. 686.

545 2.6.1929 tarih ve 1505 sayılı Şark Manatıkı Dahilinde Muhtaç Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair Kanun, *Resmî Gazete*, 11.6.1929, sayı: 1213, sf. 7517-7518; *TBMMZC*, III/12-2 Haziran 1929, sf. 257-258 ve Fihrist-sf. 3 ve zabıt sonunda 234 no'lu rapor.

4'üncü maddeye göre bu kanun, 1'inci müfettişlik mıntukası dâhilinde ve Heyeti Vekilece lüzumu tasdik edilen yerlerde tatbik edilecekti.

1929 yılı itibariyle 1505 sayılı kanun hükümlerini toprak sorununu bir düzeyde çözmeye yönelik adım olarak değerlendirmek küllüyen yanlıştır:

Kanun sahası: 1'inci müfettişlik mıntukası dâhilinde uygulanacaktır ve hükümet isterse başka yerde de icra edebilecektir (1505 sayılı kanun, madde 4). Sonradan bu saha genişletilecektir.

Arazi: Şark İdarei Örfiye mıntukasıyla Beyazıt vilâyetinden garba sürülenlerden Hazine'ye intikal eden arazilerdir (1505 sayılı kanunu madde 1 ve 1097 sayılı kanunu madde 9).

Kime dağıtılacak: Köylü, aşiret efradı, göçebe ve muhacirlere tevzii edilecektir [dağıtılacaktır] (1505 sayılı kanun, madde 1 ve 2).

Hepsine el konmuyor: Toprağın verimliliğine göre 500-2000 dönüme kadar miktarı arazi sahibine alkonabilecektir (1505 sayılı kanun, madde 2).

Değeri: Mahalli rayice göre kaza ile vilâyet idaresi heyeti tarafından tayin ve tespit olunacak ve bu, 1915 vergi değerinin 8 mislinden az, 10 mislinden fazla olamayacaktır. Vergi kıymeti yoksa tapu kıymeti esas alınacak. Bu bedeli hükümet, arazi sahibine ödeyecek ya da Ziraat Bankası'na teslim edilerek, tapuca hükümet namına kaydedilecektir. (1505 sayılı kanun, madde 3)

Kanunla toprak dağıtımı sadece şarkın sorunu değil tüm Türkiye'nin temel bir sorunu olduğu, beş yıl sonrakigörüşmede de gündeme gelecektir.

1933 yılı itibariyle 1505 sayılı kanunla 502.787 liraya 346.076 dönüm istimlâk edilmiş toprak, 5844 nüfuslu 1287 aileye dağıtılmıştır.⁵⁴⁶

Sonrasında kararnamelerle 1505 sayılı yasayla ilgili belli düzenlemeler daha yapıldı.

14 Haziran 1937 tarihli ve 1930-1936 dönemine ait yedi kararnamenin konusu, muhacir ve sürgün edilen halkın topraklandırılmasıydı. 1505 sayılı kanun hükümlerine göre Kütahya, Muğla, Aydın, Bursa, Afyonkarahisar, Bilecik, Kocaeli, Amasya, Çorum, Sivas, Tokad, Seyhan, İçel, Malatya, Elâziz, Gaziantep ile İzmir, Ankara, Antalya, Denizli, Konya, Samsun, Edirne, Çanakkale, Kırklareli, Tekirdağ, Eskişehir ve Kars'ta da topraksız ve az topraklı ahalinin, muhacir ve mültecilerin topraklandırılması uygun bulundu.⁵⁴⁷

1937'deki bu kararnameyle 1505 sayılı yasanın uygulama sahası hayli genişletildi. 1929'da dar olan saha 1937'de şarktan, garba ve Trakya'ya geniş alanı kapsadı.

⁵⁴⁶ Nüfus İşleri-1933, İskân İşleri, sf. 30, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4.

⁵⁴⁷ 14.6.1937 tarih ve 2/6894 sayılı kararname ve bu kararnameyle ilgili diğer kararnameler: 16.4.1930 tarih ve 9132 sayılı kararname, 2.7.1930 tarih ve 9636 sayılı kararname, 20.7.1931 tarih ve 11486 sayılı kararname, 17.4.1935 tarih ve 2/2349 sayılı kararname, 25.4.1935 tarih ve 2/2405 sayılı kararname, 9.7.1935 tarih ve 2/2982 sayılı kararname, 12.3.1936 tarihli ve 2/4192 sayılı kararname, Resmi Gazete, 15.7.1937, sayı: 3657, sf. 8479-8480.

Sahanın genişlemesi, topraksız ve az topraklı yoksul köylünün talebinin karşılanması açısından önemliydi. Fakat 1505 yasa önerdiği sistem itibariyle, toprak meselesini çözmekten uzaktı. 1505 sayılı kanunla önerilen, devletin, şarkta sürülenlerden el koyduğu veya satın aldığı veyahut elindeki toprağın, bedel karşılığında belli kesime verilmesiydi. Bu, toprak meselesini çözmekten öte palyatif bir öneri olarak kalmaya mahkûmdu, öyle de olmuştur. Sonuç olarak, ağanın feodal egemenliği tasfiye edilmezken, topraksız ve yoksul köylünün ağanın egemenlik sahasından çıkması da sağlanmıyordu. Çünkü 1930'larda TC'nin egemen ittifak sisteminin temel bir unsuru, feodal güçler yani Kürt ve diğer milletten ağalardı. Bunun için 1505 sayılı kanunu, Kürt ağaların ve diğer milletten ağaların egemenlik sahasını daraltan bir içerikte değildi. Bu haliyle de zaten temelden yetersizdi.

1930'da da bedelli satış

1505 sayılı kanununun kabulünden bir yıl sonrasında 1930'da arazi dağıtımıyla ilgili bir talimatname yürürlüğe kondu. Buna göre, toprağın parasız dağıtımı değil, satışı öngörüldü. Maliye Vekili, 1925 yılı bütçesinin 23'üncü maddesinde tarihi kıymeti olanlar dışında Emlaki Milliye'nin bedeli peşin veya gelecekte belirlenen esaslar dairesinde düzenlenecek talimatnameye göre, arazi, arsa, bina, bağ bahçe vesaireyi satmakla görevli kılındı.⁵⁴⁸ Bununla ilgili talimatname, 9649 sayılı kararnameyle 5 Temmuz 1930'da yürürlüğe kondu. Toprak dağıtımını amaçlayan *Tevzii Arazi Talimatnamesinin* maddelerini özetliyorum:

Satılacak arazi: Herhangi suretle devlete intikal etmiş arazi ve çiftlikler, toprağa muhtaç çiftçiye aşağıdaki esaslar dâhilinde dağıtılacaktır (madde 1). Burada *dağıtılacak* denilse de, aslında öngörülen sistem toprak satmaktır. Madde hükmüyle büyük toprak sahibi olanın toprağına el konulmasından bahsedilmez. Bataklıkların kurutulmasıyla temin olunan arazi talimatname hükmünden hariç (madde 11) olup, tevzi harici kalan arazi müzayedeye satılacaktır (madde 12).

Kimlere verilecek: Toprak, hiç arazisi olmayan, 50 dönümden az arazisi olan ve 50 dönümden fazla arazisi bulunan çiftçiye verilecektir (madde 3). Arazi tevziinde [dağıtımında] öncelik 'çiftçiler' olup, bakiyesi diğer istihkak sahipleri olacaktır (madde 13). Şehir ve kasabalarda sanat ve ticaretle iştigal eden ve bu suretle iâşesini temin edenlere arazi verilmeyecektir (madde 2). Herkesin yeri belirlendikten sonra, arazisini değiştirmek isteyenler ihtiyar heyetine ve tevzii memuruna başvuracak ve yerler değiştirilecek ve cenvellere işaret edilecek. Böylece cenveller kesinleşecektir. (madde 7)

548 19.5.1929 tarih ve 1456 sayılı 1929 Mali Senesi Bütçe Kanunu, *Resmî Gazete*, 28.5.1929, sayı: 1201, sf. 7383; 18 Nisan 1341 tarih ve 627 no'lu 1341 Muvazenei Umumiye Kanunu madde 23/V fıkrası, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 6, Ankara-1934, sf. 339.

Tapu: Bedelleri, her çiftçi aile reisi namına borçlandırılmakla beraber her parça yine çiftçi namına kayıt ve tescil edilip, senetleri verilecek. Cetveller Maliye ve Tapu Kadastro'ya gönderilecektir. (madde 8)

Bedelleri ödeme: Bedelleri tercihan 4 veya 6 senevi taksit ile alınmak üzere tevzi olunan arazi, Hazine'ye aitse Hazine namına ve vakfa aitse vakıf namına birinci derecede ipotek, rehine raptedilecek. Borçlarını birden ödemek isteyen namına kesin devir işlemi yapılacak. Taksitler her sene eylül ayında ödenecektir. (madde 9)

Talimatnamenin kimi maddelerinden toprağın tevziinden yani dağıtımından bahsedilse de, 9'uncu maddede ifade edildiği gibi sistem bedelle satmak ve borçlandırmak esasına göre oluşturulmuştur. Tevzi olunan araziden köylünün icra gibi tahakkuk etmiş borçları varsa, üç defada ve arazi bedeli taksitlerle beraber alınacaktır (madde 10).

Kurayla belirlenecek: Köylüye tevzi etmek üzere ayrılmış parçalar kurayla dağıtılacak ve 10'ar ile 20'şer dönüm alacaklar ayrı kuraya tâbi tutulacaktır (madde 6).

Özel izinli dağıtım: Muhtaç çiftçiye arazi dağıtımı, doğrudan doğruya Hazine veya Hazine'den alınacak izinle mahallerce yapılacak. Oluşturulacak idare heyeti ve köy heyeti ve bunların harita ve cetvel hazırlığı yaparak Hazine'ye gönderecek buna göre dağıtım gerçekleştirilecektir. (madde 5)

Mal müdürü, tevziat neticelerini defterdarlık vasıtasıyla Hazine'ye bildirecektir (madde 14). Talimatnamenin 4'üncü maddesinde köyün genel ve menfaatine uygun mektep, hastane gibi ortak kullanım için en fazla 5 dönüm arazi ayrılması da öngörüldü.⁵⁴⁹

Talimatnameyle, 1930'lar koşullarında toprak meselesini çözümünden uzak, toprağın satımını içeren bir sistem getirildi.

Vatandaşa değil, muhacire öncelik

1933 yılı itibariyle, bu talimatname ve mevzuatta öngörülen diğer topraklandırma faaliyeti sonrasında *Nüfus İşleri Umum Müdürlüğünün* 12.8.1933 tarihli raporuna göre, 22.233 aileye 96.115 nüfusa 731.450 dönüm toprak dağıtıldı. Rapordan diğer değerlendirme konularını özet aktarıyorum:

Ermeni ve Rum toprağı dâhil: Bu 731.450 dönümlük dağıtım, mütagayyip eşhastan [Ermenilerden] kalan araziden olup, kısmen bu arazi ile mübadele edilen Rum metrukâtından ve milli topraklardan yapıldı.

En çok Eskişehir'de: İller itibariyle dağılım dikkate alındığında, en çok 119.988

549 5.7.1930 tarih ve 9646 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan 253no'lu 1341 [1925] Mevazenci Umumiye Kanununun 23'üncü Maddesi Mucibince Yapılan Tevzii Arazi Talimatnamesi, *Idare*, Ağustos 1930, sayı: 29, sf. 1529-1532; *Sicilli Kavanini*, cilt: 13, Hazırlayan: Karakoç Sarkis, Cihan Kitaphanesi, 1936, sf. 182-185.

dönümle Eskişehir'de 3451 aileye 14 bin nüfus topraklandırıldı. Bunu 10.509 nüfus ve 93.840 dönümle İzmir, 4544 nüfusla ve 56.350 dönümle Manisa ve 3380 nüfusla 42.490 dönümle Muş izledi. Toprak dağıtım miktarı Diyarbakir'de 29.221 dönüm, Bayazıt'ta 18.384 dönüm, Elâziz'de 39.274 dönüm, Erzurum'da 6193 dönüm, Urfa'da 16.500 ve Van'da 1500 dönüm oldu.

Kamulaştırılacak: İstimlâk edilecek yani kamulaştırılacak toprak miktarı 5,8 milyon dönüm olup, bunun tapu kıymeti de 6,3 milyon liradır. Kamulaştırılacak toprağın 94'ü vakıf çiftlikleri, 118'i milli çiftlik ve 863 tancisi de gerçek kişi çiftliğidir. Bataklık ve fundalıklar dikkate alındığında toprak miktarı 10 milyon dönümü bulmaktadır.

219 bin nüfus hedefi: Bütçe müsaadesi nisbetinde arazi istimlâk edilerek 830 köyde 218.986 nüfusa bedellerini 20 yılda almak üzere tevzi edilecektir.

10,4 milyon dönüm tarla: 1933 yılı itibariyle yapılan tespite göre, 628 bin muhacir, mülteci ve mübadile 107.564 adet ev, 15.201 adet dükkân ve 10,4 milyon dönüm tarla, 168.629 dönüm bahçe ve 1,2 milyon dönüm bağ verildi.⁵⁵⁰

1933 yılı itibariyle öngörülen sistemle dışarıdan gelen 628 bin muhacir ve mübadile 10,4 milyon dönüm tarla, 168,6 bin dönüm bahçe ve 1,2 milyon dönüm bağ dağıtılmışken, içeride 96 bin TC vatandaşına ise 731,4 bin dönüm toprak dağıtılmıştır.

Topraklandırmada öncelik, TC vatandaşı değil, TC vatandaşı olacak olan muhacir, mülteci ve mübadildi.

Bu, neyin amaçlandığının ekonomi politikası değil mi?

1933 yılı itibariyle dünya pratiğinden bildiğimiz gibi toprak ağadan alınıp, topraksız ve az topraklıya verilmemiş, bedel karşılığında satılmış ve toprak ağasının toprağına da dokunulmamış olup, ancak istimlâk edilmesi planlanan 863 büyük toprak sahibi ağadan bahsedilmiştir. İstimlâk karşılığında ağalara verilmesi öngörülen para da 3,4 milyon liradır.

İskân faaliyeti hükümetin yakından takip ettiği ve çok kıymet verdiği bir politikasıydı. Birinci Umumi Müfettişlik mıntıkasında Diyarbakir, Elâziz, Mardin, Van, Urfa, Bayazıt ve Muş'da iskân faaliyeti, 1931-1934 yapılanlar dikkate alınarak, sonraki dört yılda ne yapılacağı da bir plan dâhilinde belirlendi. Türkiye'de toprağı az veya bataklık, ormanlık, dağlık ve taşlık yerlerde bulunan ve geçim vasıtalarından mahrum halkın 2510 sayılı kanunun hükümlerine göre yaşayış ve iktisadi şartlarına uygun yerlere nakilleri de yapıldı. İstimlâk edilecek bu çiftliklerden Trakya ve Birinci Umumi Müfettişlik mıntıkasında olanlar

550 Nüfus İşleri-1933, İskân İşleri, sf. 28-30, İlişik 11: 1341 Muvazenei Umumiye Kanununun 23'üncü Maddesine Tevfikan Muhtaç Zürra Dağıtılan Arazı, İlişik 12: İstimlâk Edilecek Çiftlikler, İlişik 6: Mübadillere verilen mallar, İlişik 9: Muhacir ve mültecilere verilen emval, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4. *İstimlâk edilecek çiftlikler planı:* Toprak miktarı ve bunun tapu kıymeti miktarı vakıflarda 676,6 bin dönüm ve 367 bin lira, milli çiftliklerde 1,6 milyon dönüm ve 2,5 milyon lira, kişilerdeyse 3,5 milyon dönüm ve 3,4 milyon liradır.

ihtiyaca göre muhacir yerleştirmeye tahsis olunabileceği gibi topraksız halka da ihtiyaçlarına göre verilebilecekti.⁵⁵¹

Nüfus Umum Müdürlüğünün raporuna göre, 1930'lu yılların ilk yarısı itibariyle, içeridekilerden çok, dışarıdan gelenleri topraklandırmayı esas alan bir faaliyet dönemi yaşandı. Verilen toprak, zorla Ermeni ve Rum'dan alınanlarla, Hazine'ye aitti.

1937'de de öncelik muhacire

1930'lu yılların sonunda da muhacire önceliğe devam edildi. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti İskân Umum Müdürlüğü'nün 7.6.1937 tarihli tamiminde, şarktan nakledilenlere arazilerinin verilmediği, Hazine'ye ait boş toprakların miktarının dahi tespit edilemediği ve asırlardır oturan yerli halka toprak dağıtımına başlandığı alınan raporlardan anlaşıldığı tespiti yapıldı. Muhacir ve şarktan naklolunan [sürülen] şahıslarla yerli halktan topraksız veya az topraklı bulunanların hepsine aynı zamanda toprak dağıtımının iskân işini zorlaştırmaması için, aşağıdaki maddeler kapsamında muamele yapılması aynen şu şekilde önerildi:

1. Vilâyetiniz dahilinde mevcut ve 2510 sayılı kanunun 31'inci maddesinde yazılı millî topraklar yalnız muhacirlerle naklolunanlara tahsis ve temlik olunacak ve fazlası yeniden gönderilecek göçmenlere verilmek üzere tespit edilerek aynen kalacaktır.
2. Köylerde toplu bir halde bulunmıyarak küçük parçalar halinde bulunan ve miktarı itibariyle bir muhacir ailesinin adı iskânına⁵⁵² kifayet etmiyecek miktarda olan müteferrik arazinin münhasıran ziraatla istigal eden yerli köylülerden topraksız olanlarına tevziinde mahzur yoktur.⁵⁵³

1937 yılı itibariyle toprak dağıtımıyla ilgili vilâyetlerdeki Hazine toprağının tam bilinmediği tespitinden sonra, toprak dağıtmada göçmene öncelik vurgulanmakta ve topraksız veya az topraklı yerli halk çok da tercih edilir bir konumda değildir.

1934'te Kars'tan Erzurum'a

Kars vilâyetiyle Bayazıt, Erzurum ve Çoruh vilâyetlerinin bazı parçalarında muhacir ve sığınanların yerleştirilmesi ve yerli çiftçilerin topraklandırılması,

551 Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 47-61, 75-76.

552 Adi iskân tanımı, 19.3.1931 tarih ve 1771 sayılı Mübadele ve Tefiz İşlerinin kat'i Tasfiyesi ve İntacı Hakkında Kanunun 4'üncü maddesinde yer aldı ve ne olduğu tekteki cetvelde gösterildi. Bununla ortalama 5 nüfusa göre hane, dükkân ve azami/asgari tutarı belirlenen miktar da arazi miktarının gösterildiği cetvel hazırlandı. (DÜSTUR, 3. Tertip, cilt: 12, Ankara-1931, sf. 223, 226.) Bu cetveldeki dağıtım adı iskân olarak tanımlandı.

553 Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti İskân Umum Müdürlüğünün 7.6.1937 tarih ve 36 sayılı tamimi, için, Resmi Gazete, 26.7.1937, sayı: 3666, sf. 8517.

2502 sayılı kanunla yapıldı. Bölgeye özel düzenleme yapıldı. Adi iskanın parasız verilmesi ve adi iskan derecesini aşan kısım için borçlanma öngörüldü.

Kars'ın Iğdır, Bayazıt'ın Tuzluca (Kulp), Erzurum'un Olti, Çoruh'un Artvin, Şavşat ve Borçka kazalarında ve Kemalpaşa nahiyesinde, iskân edilen muhacirler ve mülteciler adi iskân haddi kapsamında topraklandırıldı. Bunlara, gerek Ruslardan kalan ve devlete intikal eden topraklarla, yapılardan, gerekse devlete ait topraklardan ve evler, ahırlar, samanlıklar, dükkânlar gibi yapılardan parasız temlik olunup tapu kaydı yapıldı. Muhacirlerden ve mültecilerden henüz yerleştirilmemiş olanlar da İskân Kanunu hükümlerine göre bu yerlerde parasız iskân edilebilecekti. (madde 1) Yukarıda yazılı yerler halkından topraksız veya az topraklı yerli çiftçilere adi iskân haddinde topraklar, parasız kendilerine verilecek ve tapulandırılacaktı (madde 2). Bu yerler halkından olup da 25.3.1931'de işgalleri altında bulunan meskenlerin iskânı *adi derecesi kendilerine parasız temlik olunacak ve kalanı borçlandırılacaktı* (madde 3).⁵⁵⁴

2502 sayılı kanunla, belirtilen mınıtkada insanların sorunu çözümlenmesi ve topraklandırılması hedeflenmişti. Kanun içeriği itibariyle, diğer komşu vilâyet ve kazalara kıyasla sorunların çözümünde belli bir imkân sağlandığı anlaşılmaktadır.

1934'te işgalciye tapu

Toprağı işgal edene tescil [adına kayıt] edilmesi Tapu Kanunu ile sağlandı. 'Türk vatandaşlarının' yararlanacağı devletin mülkiyetinde olan ve olmayan arazi hakkında düzenleme Tapu Kanunu'nun⁵⁵⁵ 6'ncı maddesinde yapıldı. Benzer hüküm, Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu'nun⁵⁵⁶ 22'inci maddesinin G fıkrasında yer aldı. Buna göre devletin mülkiyetinde olmayıp tasarrufunda olan '*sahipsiz ham toprağı*' işgal edenler adına, İdare Heyetlerinin tayin ve tasdik ettiği iskân oranı kadar olan miktar, parasız verilecek ve namına tescil edilecekti. Ayrıca, devletin 'hususî mülkiyetinde' olan araziye ağaç dikerek bağ, bahçe yapan kişiye [kanun maddesinde arazi sınırlaması yok] Mahalli İdare Heyetince

⁵⁵⁴ *Diğer maddeleri:* Bu yerlerdeki toprak ve yapının temlikinde tapu işlemi harçsız yapılacak ve ölenlerin varislerinden dahi bir defaya mahsus olmak üzere intikal ve veraset vergisi alınmayacaktı (madde 4). Bu kanunun neşrine kadar adi iskân haddinde yerleştirilenlerden toprak ve yapılar dolayısıyla borçlandırılmış olanlardan, tahsil edilen paralar geri verilmeyecek ve kalan borçlar da tahsil edilecekti. Adi iskân haddinden artık olan toprak ve yapılar için borçlar tahsil olunacaktı. (madde 5) Köy Kanunu'nun 3'üncü maddesine göre yaylak ve kışlaklar köylerin, kasabaların ve şehirlerin ihtiyacı oranında parasız dağıtılacaktı (madde 6). (9.6.1934 tarih ve 2502 sayılı Kars Vilâyetile Bayazıt, Erzurum ve Çoruh vilâyetlerinin bazı parçalarında muhacir ve sığınatların yerleştirilmesi ve yerli çiftçilerin topraklandırılması hakkında kanun, *Resmî Gazete*, 14.6.1934, sayı: 2727, sf. 3981-3982.)

⁵⁵⁵ 22 Aralık 1934 tarih ve 2644 no'lu Tapu Kanunu, *Resmî Gazete*, 29.12.1934 tarih, sayı: 2892, sf. 4595-4597.

⁵⁵⁶ 15 Aralık 1934 tarih ve 2613 no'lu Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu, *Resmî Gazete*, 23.12.1934 tarih, sayı: 2887, sf. 4557-4560.

onaylanmasıyla verilmesi, o yerin vergi kıymetinin yüzde 8'i alınmak suretiyle bu kişi namına tescil edilmesi de öngörülmüştü.

Belirleye bildiğim kadarıyla Tapu Kanunu ile Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu'yla 1934 yılı sonunda oluşturulan sistem şuydu:

- Devlet *tasarrufundaki veya mülkiyetindeki arazi*, işgal eden namına tapuda kayıt edilecekti (Tapu Kanunu, madde 6/1 ve 6/2).
- Öngörülen hükümlere göre kayıtlı veya kayıtsız gayrimenkulün tapuda kaydı, belirtilen koşullara göre kullanan adına yazılacaktı (Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu, madde 22/E).
- Mirasçısı olmadığı için devlete kalan arazi ve binaların da belli koşulla kullanıcıya satışı yapılacaktı (Tapu Kanunu, madde 7).
- Sahibi bulunamayan gayrimenkuller de devlet adına kaydedilecek ve 10 yılda sahibinin çıkması halinde devir edilecek, eğer satılmışsa parası verilecekti (Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu, madde 22/H).
- Medeni Kanun'unun 4 Ekim 1926'da yürürlüğe girmesinden önce, tapuda kaydı bulunan damla örtülü yapılar, bağ, bahçe ve arsalar 15, diğer arazi 10 yıldan daha az [madde bir belirleme yok] kullanan adına tapuya kaydedilecekti (Tapu Kanunu, madde 22/2).
- Metrük yani vakfa ait Hristiyan mezarlıklar köyün şahsiyeti namına tescil edilecekti (Tapu Kanunu, madde 24).

Her bir hükümle ilgili soruya yanıt aramak gerekmektedir. Aslında tapu ve kadastro kanunlarıyla getirilen bu hükümler, 1915 sonrasında emvâl-i metrûke özelinde yaşanan dağıtmanın ve satmanın ardından tapulandırma sonrasında, 1930'larda mümkündür ki emvâl-i metrûkeden kalanlar da dâhil bina, bağ, bahçe, arsa, arazi özelinde yeniden işgal edenden kullanan kişiler adına tapuya kaydetme dönemi başlatıldığını göstermekteydi.⁵⁵⁷

1938'de yine bedelli

1930'daki toprak talimatnamesinden sekiz yıl sonra yeni bir talimatname yürürlüktedir. 2/8455 sayılı kararnameyle *Tevzii Arazi Talimatnamesi*, 7.4.1938'de yürürlüğe kondu. Talimatnameyle yine *toprağın bedelli olarak satılması* esas alan bir sistem oluşturuldu.

Talimatnamede, köyün ortak menfaati için arazi ayrılması (madde 5) ve kurutulacak bataklıktan oluşan arazinin mevzuata tâbi olması (madde 17) gibi istisna dışındaki hükümlerini özetliyorum:

Dağıtılacak toprak: 1930'daki talimatnameyle benzerdir, devlete intikal eden metrük arazi ve çiftliklerin toprağa muhtaç olana dağıtılması öngörüldü (madde 1).

Diğer bir deyişle, yine ağanın toprağının alınmasından bahsedilmez.

⁵⁵⁷ Nevzat Onaran, *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930), Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-II*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013, sf. 493-501.

Kimlere verilecek: Toprak verilecek çiftçiler, önceliğine göre şöyle sıralandı: Hiç arazisi olmayanlar, 45 dekardan az arazisi olanlar ve 45 dekardan fazla arazisi bulunanlar olarak belirlendi (madde 3).

- Hiç toprağı olmayanlar, 184 dekardan az toprağı olana toprak dağıtılacaktı (madde 2).
- İki nüfuslu aileye verilecek toprak miktarı ve ikiden fazla her nüfus için kişi başına verilecek arazinin durumuna göre gruplandırıldı. Her hane için verilecek toprak miktarının 184 dekarı geçmemesine hükmedildi. (madde 4)
- Cetvelin 10 gün asılı kalmasının ardından aynı miktarda arazi alacak olanlar arasında kura çekileceğı ve 30'ar dekar arazi verilecekti (madde 9).
- Herkesin yeri belirlendikten sonra, arazisini değiştirmek isteyen bir hafta içinde Tevzi Heyetine başvuracak ve yerler değiştirilip, cetvele işaretlenecekti (madde 10).

Satış için ayırma: Bağ, bahçe, fındıklık gibi yerler müzayedeye satılacağı için dağıtılmayacak ve yalnız Trabzon, Giresun ve Ordu'da Rumlardan metrük fındıklıklar ve zeytinliklerin dağıtılması mümkündür. Miktar, iki nüfuslu aileye göre en az 6 dekar ve en çok 15 dekar olup, ikiden fazla her bir nüfus için 2'şer dekar ilave edilecekti. (madde 6)

Tapu: Maliye, tevzie ait evrakı tetkik edecek. Noksanlığı yoksa vilâyette rapor hazırlanacak ve ardından evrak tapuya gönderilecek ve en kısa zamanda Hazine adına ipotekli olmak kaydıyla tescil işlemleri yapılacak ve senetleri verilecekti (madde 11).

Bedeli ödeme: Tapu kayıt ve senetlere Hazine alacağı sarahaten ve son taksitin ödenmesine kadar Hazine namına birinci derecede ipotekli kalacağını yazılması kâfi olacaktı (madde 12).

- Toprak alan, tevzie müteallik bütün masrafları ödeyecekti (madde 13).
- Bedelleri 10 senede 10 müsavi [eşit] taksitte alınmak üzere tevzi olunan arazi Hazine namına ipotēğe bağlanacak. Borcunu birden vermek isteyen ilgili kanun gereğı iskonto yapılacaktı. (madde 15)
- Araziye ait var olan borç, taksitlerle birlikte alınacak. Mübadil Rumlardan metruk toprakların, fındıklık ve zeytinliklerin taksitleri tahsil edildikçe Ziraat Bankası'ndaki *Rum hesabı carisine* yatırılacaktı. (madde 16)

Sistem: Muhtaç çiftçilere arazi tevzii için mahallin en büyük mülkiye memuruna müracaat edilecek. Kanuna göre belirlen heyetler araziye tasnif eder ve hazırlanan cetvel asılacak, 10 gün kalacak ve yanlış varsa düzeltilecekti. (madde 7) [ve devamı 8'inci madde yok. N.O.]

- Tevzi edilecek arazi 1000 dekardan azsa harita hazırlanmayacak ve bu miktardan fazlaysa harita tanzim edilecekti (madde 14).⁵⁵⁸

558 7.4.1938 tarih ve 2/8455 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan Tevzii Arazi Talimatnamesi, *Resmî Gazete*, 27.4.1938, sayı: 3892, sf. 9757-9758.

1930'daki talimatın icrasıyla ilgili ne yapıldığına atıf yapılmazsa da, 1938'de yine öngörülen sistem toprağın bedelle satılmasıdır. Talimatnameyle öngörülen sistemde hedef, yine topraksız ve az topraklının bedelsiz topraklandırılması ve toprak ağasının toprağının alınıp, ağalığın tasfiye edilmesi değildir.

1939'da 'Kürtlere asla' talimatı

1938'deki toprak tevzii talimatnamesinden bir yıl sonrasında, 24.11.1939 tarihli kararnameyle, yürürlüğe konulan talimatnameyle detaylı bir sistem getirildi.⁵⁵⁹ Talimatnamenin şifresi, 1938 Dersim kırımı sonrasında artık resmen 'Kürt yok' dedikten sonra, ya '*dağ Türkü*' ya da '*soy ve dili Türk*' olmayan gibi tanımlamalar yapılmasıydı. Devamında yoksul-topraksız Kürt'e ve nüfus yoğunluğundan dolayı Urfa-Mardin taraflarında da Araplara ve Süryanilere⁵⁶⁰ nasıl toprak verilmeyeceği hükümleri belirlendi. Talimatnameyi özetliyorum:

'*Soyu ve dili Türk*' olana toprak: Talimatnamenin 1'inci maddesinde, [2510 sayılı İskân Kanunuyla belirlenen] 1 numaralı [Türklerin yoğunlaştırılacağı] iskân mıntıkasında oturan aşiret fertleri ile yerli halk veya herhangi bir suretle yerleşmek için evvelce gelmiş bulunan topraksız ve az topraklı çiftçilere Hazine'ye ait toprakların verileceği ve ayrıca Hazine toprağının parasız verileceği gibi esaslar tespit edildi.⁵⁶¹ İskân Kanunun 2'inci ve 12'inci maddesinde yapılan

559 24.11.1939 tarih ve 2/12374 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan 3667 Sayılı Kanunun 1 inci Maddesinin B Fıkrasının Sureti Tatbikına Aid Talimatname, *Resmi Gazete*, 1.12.1939, sayı: 4373, sf. 12893.

560 1927 nüfus sayımına göre anadile göre vilâyet nüfusları: Mardin'in nüfusu 183.471 olup, bunun 11.864'ü Türkçe, 51.734'ü Arapça ve 109.841'i Kürtçe ve geri kalan da diğer dillerdir. Urfa'nın nüfusu 203.595 olup, bunun 82.182'si Türkçe, 25.593'ü Arapça ve 82.788'i Kürtçe ve kalan da diğer dillerdir. (*Umumi Nüfus Tahriri* (1927), Fasikül 1-2, İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara-1929, sf. xxx, xxxi, lxxi, lxxiii.)

561 2510 sayılı kanununun 2'nci maddesindeki 1 Numaralı İskân Mıntıkası: Birinci Umumi Müfettişlik mıntıkasındaki [1935 yılı itibarıyla Elâziz, Urfa, Bitlis, Hakkâri, Diyarbekir, Siirt, Mardin, Van ve Ağrı] vilâyetlerle Erzincan, Malatya ve Gaziantep vilâyeti, Kars'ın Iğdır, Tuzluca, Kağızman ve Sarıkamış kazasını, Erzurum'un Hınıs, Pasinler, Çat ve Tercan kazasını, Sivas'ın Zara, Hafik, Kangal, Gürün ve Divriği kazasını, Maraş'ın Elbistan ve Göksün kazasını ve Kayseri'nin Pınarbaşı kazasını kapsamaktadır. (Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 19.) 2510 sayılı İskân Kanunu 3667 sayılı kanunla değiştirildi: Kanunun 2'nci maddesine göre belirlenen 1 numaralı mıntıkaya yani Türklerin yoğunlaştırılacağı bölgelere iskân edilecekler 12'inci maddede düzenlenmiştir. 12'inci maddenin A ve B fıkrasıyla ilgili değişiklik yapıldı. Madde 12/A: İslâm olmayanın 1 numaralı mıntikalara yerleşmesi ve eski yerlerine gitmesi yasaktır (2510 sayılı kanun, madde 12/A) hükmü, İslâm ve anadili Türkçe olmayan aşiret fertlerinin 1 numaralı mıntikalara yerleşmesi yasaktır (3667 sayılı kanunla değişiklik, madde 12/A) şeklinde değiştirildi. Değişiklikle, din unsuruna dil eklendi. Böylece Türklerin yoğunlaştırılacağı bölgeye dili Türkçe olmayan yani Kürtlerle Mardin-Urfa hattında Araplar iskân edilmeyecektir. Madde 12/B: 1 numaralı mıntikalarda anadili Türkçeyi unutan Türklerin köylerinin ve aşiretlerinin fertleri, ahalisi İslâm olan köy, nahiye, kaza ve vilâyet merkezi civarına yerleştirilirler (2510 sayılı kanun, madde 12/B) hükmü böyle değiştirildi: 1 numaralı mıntıkada bulunan aşiret fertleri ile 1 numaralı mıntikanın yerli halkından [Kürtler ve Mardin-Urfa hattında Araplar] veya bir biçimde gelmiş olan topraksız ya da az topraklı çiftçilere, hükümet kararıyla parasız veya yarı bedelle Hazine toprağı verilir (3667 sayılı kanunla değişiklik, madde 12/B). (14.6.1934 tarih ve 2510 sayılı İskân Kanunu, *Resmi Gazete* (RG), 21.6.1934, sayı: 2733, sf. 4003-4009; 3667 sayılı kanun, RG, 11.7.1939, sayı: 4255, sf. 12208; 5.7.1939 tarih ve 3667 sayılı İskân Kanununun 12'inci maddesini Kısım Değiştiren ve 17

değişiklikten anlıyoruz ki, toprak dağıtımından yararlanacak kişinin temel özelliği *dilin Türkçe* olmasıydı. Bunun netliği 2'nci maddede sağlandı: 1 numaralı iskân mıntıkasında bulunan '*soy ve dili Türk*' [aynen böyle yazıyor] olan topraksız veya az topraklı çiftçiye Hazine'ye ait toprak verilecekti.⁵⁶²

Talimatnamenin 1'inci ve 2'nci maddesinde ifade edilen şuydu: Hazine'ye ait toprak dağıtılırken, hedef kitlenin kimliği net olarak belirlendi. Buna göre Türklerin yoğunlaştırılacağı 1 numaralı mıntıkada '*soy ve dili Türk ve İslâm*' olmayan çiftçiye toprak verilmeyecekti. Buna göre 1 numaralı mıntıkada topraksız Kürt'e ve nüfus yoğunluğuna göre Arap'a ya da Süryani'ye toprak verilmeyecekti, dili ve soyu Türk'se alabilecekti.

Kürtler yerleşemez: Talimatnamenin 3'üncü maddesinde, öteden beri 1 numaralı [Türklerin yoğunlaştırılacağı] iskân mıntıkasında oturan "*dili Türkçe olmayan*" aşiret fertlerine [Kürtlere] toprak vermenin koşulları şöyle sıralandı:

Madde 3/4: Bu [dili Türkçe olmayan] zümreye mensup olanların [Kürtlerin ve Urfa-Mardin hattında Arapların ve bazı yerlerde Süryaniler] yeniden yerleşmesi yasak olarak belirlenen sahalar 15 madde olarak sıralandı, özet aktarıyorum:

1. Hükümetin tahdit ettiği ve edeceği [yasakladığı ve yasaklayacağı] yerler,
2. 1'inci, 3'üncü ve 4'üncü Umumi Müfettişlik mıntıkasında dışarıdan gelecek Türk muhacirlerin iskân edileceği sahalar,
3. Ergani-Diyarbakır-Bitlis-Van-Gevaş katederek geçen ve geçecek demiryolunun iki tarafındaki 20 km sahalar,
4. Fırat köprüsü-Yolçatı-Elazığ-Diyarbakır demiryolu hattının iki tarafındaki 20 km sahalar,
5. Divriği-Aşkale demiryolu güzergâhı Çobandede-Sarıkemiş hattı Sarıkamış-Benliahmed demiryolu hattı tarafeyninden 20 kilometreli sahalar,
6. Malatya-Fevzipaşa ve Divriği demiryolu tarafeyninden 20 kilometreli sahalar,
7. Urfa-Mardin cenubu demiryolunun Türkiye topraklarının boyunca 25 kilometreli sahalar,
8. 1 numaralı mıntika dâhilindeki Suriye, Irak ve İran ve Rus hududu boyunca 25 kilometreli sahalar,
9. Diyarbakır-Mardin-Yüksekova, Bitlis-Muş vesaire bölgeler,
10. Pasinler, Karaköse, Kars vesaire hattı,
11. Elazığ, Arapkir, Erzincan, Solhan, Keban vesaire şosaların tarafeyninin 15 km sahalar,

ve 23'üncü Maddelerine Birer Fıkra Ekleyen Kanun, RG, 11.7.1939, sayı: 4255, sf. 12208 ve DÜSTUR, 3. Tertip, cilt: 20, Devlet Matbaası, Ankara-1939, sf. 1556-1557 ve Idare, Temmuz 1939, sayı: 136, sf. 707-708.)

⁵⁶² 24.11.1939 tarih ve 2/12374 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan 3667 Sayılı Kanunun 1 inci Maddesinin B Fıkrasının Sureti Tatbikına Aid Talimatname, *Resmî Gazete*, 1.12.1939, sayı: 4373, sf. 12893.

12. Divriği-Zara, Malatya-Hekimhan-Kangal-Ulaş şosa hattında tara-feynin 15 km. sahalar,
13. Devrik [Divriği] Demir, Ergani Bakır, Malatya-Merkez, Vangölü dairenmadar 20 km sahalar,
14. Erciş-Tatvan, Vangölü sahili 25 km şimal ve şimali garbisindeki sahalar,
15. Muş hududunda Murad nehri tarafeyni 25 km sahalar yasak bölge-ler olarak belirlendi.⁵⁶³

Talimatnamenin 3'üncü maddesi A fıkrasının Türkçesi: Dili Türkçe olma-yanın yani Kürtlerin, Kürdistan'a ve Arapların veya Süryanilerin Urfa-Mardin hattına gidip yerleşmesi yasaktır. Böylece öncelikle anadili Türkçe olmayan Kürtlerin ve Arapların, Süryanilerin gidip yerleşemeyeceği sahalar belirlendi.

Kürtler yüzde 20'yi geçemez: Madde 3/B: Talimatnamenin 3'üncü maddesi-nin B fıkrasının 1'inci maddesini özetleyerek aktarıyorum:

Yerleştirilmeleri uygun bulunmayan, ama yukarıda yazılı (madde 3/A'da 15 maddelik) sahalarda yerleşmiş bulunan ve "*dili Türkçe olmayan*" aşiret fertleri ile yerli halkın veya evvelce gelenlerin (Kürtler ve Urfa-Mardin hattında Ara-pların, Süryanilerin) bulundukları yerde toprağa bağlanması uygun görülmüştür. 3'üncü maddenin B fıkrasının 2'inci paragrafı aynen şöyle:

"Umumî Müfettişlikler ve vilâyetlerce tesbit edilen ve Sıhhat Vekâ-letince kabul edilen göçmen iskân sahalalarında 3'üncü maddede yazılı [dili Türkçe olmayan] halkın [Kürtlerin ve Urfa-Mardin hattında Arapların ve Süryanilerin] ünite [Türk] merkezlerinde toplanması maksadile ve yüzde yirmiyi [20] tecavüz etmemek şartile bu ünite [Türk] merkezlerine toplayarak ünite merkezlerinde topraklandırıl-maları muvafıktır."⁵⁶⁴

3'üncü maddenin B fıkrasını özetliyorum:

1. Kürtlerin (ve Urfa-Mardin hattında Arapların ve Süryanilerin) 15 madde halinde belirlenen sahalarda evvelce gelenlerin bulundukları yerde toprağa bağlanması (madde 3/B-1),
2. 'Ünite merkezi' denilen Türk Merkezlerinde⁵⁶⁵ Kürtlerin, toplam nüfustaki oranı yüzde 20'yi geçmeyecek şekilde (madde 3/B-2) top-raklandırılması uygun bulunmuştur.

⁵⁶³ Adı geçen talimatname için, *Resmî Gazete*, 1.12.1939, sayı: 4373, sf. 12893-12894.

⁵⁶⁴ Adı geçen talimatname için, *Resmî Gazete*, 1.12.1939, sayı: 4373, sf. 12894.

⁵⁶⁵ Bu talimatnamede, *ünite merkezi olarak yazılan merkezin adı*, Türk Merkezi'dir. Başvekil İsmet İnönü, vilâyet bazında Elazığ'dan Bitlis'e, Erzurum'a ve Van'a merkez olabileceği yönündeki önerisiyle, Nüfus Umum Müdürlüğü saha çalışmasıyla Türk koloniler tesis edileceği yerleri belirlediği ve Elâziz ile Pa-lu'nun kültür merkezi olduğu, umumi müfettişlerin 1936'daki toplantısında bunların Türklük ve kültür merkezi olduğunu ve çevresinin çekim merkezi olduğuna dikkat çekildi. (Saygı Öztürk, *age*, sf. 19, 32-34, 49-51; Nüfus Umum Müdürlüğü-1935, sf. 40-42; Umumi Müfettişler-1936, sf. 72, 109-111.)

Madde 3/B-2'ye göre, eğer Mardin-Urfa hattında Midyat veya bir başka yer 'Ünite veya Türk merkezi' olarak seçildiyse burada da nüfus dağılımına göre Arap ya da Süryani nüfusu toplamın yüzde 20'sini geçmeyecektir.

Ermeni soykırımında, Ermenilerin gönderildiği Zor gibi iskân bölgelerde, İslâm nüfusu içinde yüzde 10 oranına göre dağıtılması emredildi.⁵⁶⁶ Bu oran Anadolu'da kalan Ermeniler için yüzde 5'ti. Yozgat'ta kalan Ermeni kadın, yaşlı ve çocuklar İslâm köylerine yüzde 5 oranına⁵⁶⁷ göre dağıtıldı. *Talât Paşa'nın defteri*⁵⁶⁸ de böylesi bir mühendislik çalışmasının bir kaydıydı.

Bir millettten ya da dinden bir insanın nerede ne kadar olacağıyla ilgili hesaplama, *Türk Nüfus Mühendisliğinin* Ermeniler için şu, Kürtler için bu oran gibi ince çalışma yaptığını göstermektedir. Devlet 1915 ve sonrasında böylesi bir faaliyet içinde oldu. Talimatname ortaya koyuyor ki Kürtlerde oranı yüzde 20 olarak belirledi. 1915 ve sonrasında mühendislik faaliyetinin politik ve bürokratik kadrosu, 20 yıl sonrasında Kürtler için uygun bulunduğu oran yüzde 20'ydı.

Talimatnamenin 3'üncü maddesinin B fıkrasının Türkçesi: Madde 3/A'daki 15 maddelik sahalarda yerleştirilmesi yasak 'dili Türkçe olmayan' olanlardan yani Kürtlerden (ve Mardin-Urfa hattında Araplar veya Süryanilerden) yerleşmiş bulunan aşiret fertleriyle ile yerli halkın veya evvelce gelenlerin bulundukları yerde kalması ve toprağa bağlanması uygundur (madde 3/B-1). Fakat 'talimatname' dilinde ünite merkezi denilen *Türk Merkezi*'nde Kürtlerin toplam nüfusa oranı yüzde 20'yi geçemez (madde 3/B-2). Bu oran, Mardin-Urfa hattında da Araplar için veya Süryaniler için de geçerlidir. Bununla, Kürtlerin iç göçüne yönelik bir politika belirlenmiştir, belirlenen yerlerde Kürt nüfusunun ve ikinci derecede Arap veya Süryani nüfusunun, yoğunluğu yüzde 20'yi geçmemesi hedeflenmiştir.

Bu talimatname fıkrasından anlıyoruz ki, Türk Merkezi olarak belirlenen vilâyet, kaza, nahiye ve köyde Kürt veya Arap veyahut Süryani nüfusu için yüzde 20'yi geçmeyecek bir yerleşme ve yaşama politikası icra edildi. Bu ve benzeri *Türk Nüfus Mühendisliği* faaliyetiyle yapılan çalışmanın sonucu olarak, 1930'lardan bugüne bu tür merkezlerin kurulması, Kürtçe'nin (ve Arapça'nın da) yasaklanması ve askeri politikalarla birlikte Kürtler (ve Araplar) aleyhine nüfusun demografik yapısının değiştirildiği sonucunu çıkartmak, abartma olmayacaktır. Anlıyoruz elektrik santrali ve diğer kamu yatırımlarında bu yüzde 20'lik oran ve diğer politik belirlemelere göre istihdam politikası izlenmiştir. Bu yatırımların işlevi bittikten sonra SEK, Et ve Balık Kurumu, Sümerbank vesaire

566 BOA, DH.ŞFR, 54/308 ve 54/315, 22 Haziran 1331-5 Temmuz 1915, *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı*, 1878-1920, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2007, sf. 189-190; Genelkurmay, No: 1/1, Kls: 44, dosya: 207, F: 2-3, *Kâmurân-ı Gûrûn, Ermeni Dosyası*, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. baskı, Ankara-1985, sf. 213; BOA-Katalog, DH.ŞFR, 54/122, 10 Haziran 1331-23 Haziran 1915 tarihli şifre.

567 *Vakıte Yeni Gazete* gazeteleri, 11 Şubat 1335 (1919), aktaran, *Yozgat Ermeni Tehciri Davası*, Hazırlayan: Nejdet Bilgi, Kitabevi, İstanbul-Nisan 2006, sf. 122, 126.

568 Murat Bardakçı, *Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi*, Everest Yayınları, İstanbul-2008.

bir bir elden çıkarıldı. Hedeflenen belli bir noktaya gelinmişti ki, bugüne kadar işlevini yerine getiren bu kurumlar özel sermayedara devredildi.

Borçlanmaya tâbi sahalalar: Talimatnamenin 4'üncü maddesine göre, 1 numaralı iskân mıntıkasında bulunan yukarıdaki maddelerde yazılı eşhasın [Kürtlerin ve Urfa-Mardin hattında Arapların veya Süryanilerin] topraklandırılmasına tahsis olunacak Hazine arazisinden aşağıda yazılı yerlerde bulunanlar, bu eşhasa borçlanma suretiyle ve aşağıda sayılan yerlerin haricindeki bölgelerde parasız verilecektir. *Borçlanmaya tâbi* tutulacak sahaların maddelerini özetleyerek aktarıyorum:

1. Diyarbakır - Sinan istasyonu arasındaki demiryolunun tarafeynindeki 20 kilometre dâhilindeki arazi,
2. Mardin vilâyetinin Savur - Midyat - Cizre yolunun 10 kilometrelik tarafeynindeki arazi,
3. Bitlis vilâyetinin Tatvan kazası merkezinden itibaren dairenmadar [çepeçevre] 10 kilometrelik sahası,
4. Diyarbakır merkez kasabasının [kazasının] 20 kilometrelik dairenmadar sahası,
5. Fırat Köprüsünden Maden'e ve Divrik'ten Tercan'a kadar olan demiryolu istasyonlarının 10 kilometre muhitlerindeki topraklar,
6. Kayseri vilâyetinin Pınarbaşı kazası dâhilindeki bilûmum topraklar,
7. Gaziantep vilâyetinin merkez ve Kilis kazaları dahilindeki bilûmum arazi,
8. Maraş vilâyetinin Elbistan kazası dâhilindeki bilûmum arazi,
9. Malatya vilâyetinin merkez kazasile Akçadağ ve Pötürge kazaları dâhilindeki bilûmum arazi,
10. Iğdır ovası,
11. Erzincan ovasının iskân sahalarıdır.⁵⁶⁹

4'üncü maddeyle, belirlenen bu hatta Kürtler ile Urfa-Mardin hattında nüfus yoğunluğu itibariyle Araplar, borçlanarak toprak alabilecekti. Ancak hattın dışındaki toprak parasız dağıtılacaktır. Kürtlerin ve Arapların önüne iki seçenek kondu. Birisi, toprağın bedelle satılması diğeri de toprağın parasız dağıtılmasıdır. Kürtlerin ve Arapların demografik yapısını değiştirmek ve Türk Merkezi olarak bilinen yerlerde nüfus payını yüzde 20'ye indirmek amacıyla böylesi ikili bir tercih sistemi belirlendi. Ankara'nın hedefi Kürtler ve Arapların belirlenen saha dışına çıkarak, parasız toprak almasıdır, yoksa borçlanmak zorunda kalacaktır. Toprağın parasız dağıtımından öncelik devletle ilişki düzeyine göre bir politika izlenmiş olmalıdır.

Ermeni ve Rum'dan kalanlar: Talimatnamenin 5'inci maddesinde, tevzie [dağıtım] esas olan topraklar belirlendi. 1936 -1937 seneleri tahriri arazi

569 Adı geçen talimatname için, *Resmî Gazete*, 1.12.1939, sayı: 4373, sf. 12894.

komisyonlarının tespit ettikleri millî topraklarla bilâhara herhangi bir suretle *Hazine'ye aidiyeti anlaşılan* veya intikal eden topraklar tevziye esastı.⁵⁷⁰ Hazine'ye intikal eden toprakta, soykırımda Ermeni ile önce sürülen veya kovulan ardından mübadele edilen Rum milletinden kalan toprak önemli bir yekûn tutuyor. Öncelikli dağıtım Ermeni ve Rum'dan kalanlardı.

Kaymakam reisliğinde komisyonlar: Talimatnamenin 6'ncı maddesi, topraklandırmayı yapacak komisyonun belirlenmesi hakkındaydı. Toprak dağıtımı, kaymakamın reisliği altında tapu, maliye, varsa ziraat ve iskân memurları ile vilâyetçe intihap edilecek bir nahiye müdüründen müteşekkil daimî komisyon marifeti ile yapılacaktı. Bu komisyonlar, toprağa muhtaç olan halka verilecek toprak miktarını önceden tespit edecekti. Ayrıca 3667 sayılı kanunun 2 nci maddesiyle İskân Kanunun 17'inci maddesine ilave edilen VI'ncı fıkrası [Toprak verilmesine imkân bulunmayan yerlerde, toprağın verimli olduğu alanlarda İdare Heyeti kararıyla yazılı miktarın yarısı kadar verilmesi⁵⁷¹] ahkâmına göre gerekirse miktar hakkında karar alabilecekti. Komisyon bu tespit cetvellerini idare heyetine sevk edecek karara bağlatacaktı.

Verilmesi bu suretle belirlenen topraklar; alâkadar nahiye müdürü mal ve tapu memuru ile köy ihtiyar heyetleri marifeti ile mahallinde halka tevzi edilecekti. Bu hususta Umumî Müfettişlikler, işin tatbik şekline aid tafsîlatlı direktifleri ve alâkadar memurların sureti tavzifi [görevlendirilmesi] hakkında muktazi emirleri verecekti.⁵⁷²

Buna göre, 1 numaralı sahada topraklandırmayı her kazada kaymakam reisliğinde belirtilen kritere göre kurulan komisyonlar yapacak. Komisyon dağıtılacak toprağı tespit edecek ve cetveller hazırlayacak ve ihtiyar heyetleri da toprağı dağıtacaktır. Talimatnamenin devamı maddelerinde (madde 7-9), memurların ücreti, toprağı olana toprak verilmeyeceğı ve az toprağı olana toprak verileceğı hükümlerine yer verildi.⁵⁷³

Zilân ve Ağrı yasak bölge halkı: Hâkim politik zihniyetin yansıtıldığı böyle-sine önemli talimatnamenin diğer maddeleri özetle:

- Bürükililer ve Revanlılar, Zeylân [Zilan⁵⁷⁴] ve Ağrı yasak bölgelerinden gelen kişi 2'nci [yukarıda 3'üncü] maddedeki sahalar haricindeki yerlerde topraklandırılacaktı. Evvelce bu sahalar içinde yerleşmiş olanlardan topraksız bulunanlar da bulundukları yerlerde toprak verilecekti. (madde 10) Bürükililer ve Revanlılar, Zilan ve Ağrı yasak bölgesinden sürülen Kürtler, talimatnamenin 3'üncü maddesinde (madde 3/A) Kürtlerin iskânı için yasak bölge olarak belirlenen mıntıka dışında yerlerde iskân edilecek ve buna göre toprak dağıtılacaktı.

570 Adı geçen talimatname için *Resmî Gazete*, 1.12.1939, sayı: 4373, sf. 12894.

571 *DÜSTUR*, 3. tertip, cilt: 20, Devlet Matbaası, Ankara-1939, sf. 1556-1557.

572 Adı geçen talimatname için, *Resmî Gazete*, 1.12.1939, sayı: 4373, sf. 12894.

573 Adı geçen talimatname için *Resmî Gazete*, 1.12.1939, sayı: 4373, sf. 12894.

574 Tahir Sezen, *age*, sf. 554.

- Ayrıca bilûmum mıntika dâhilinde bulunan göçebe halinde dolaşan [Kürt] aşiret fertlerine, umumî müfettişlikler ve vilâyetler arasında kararlaştırılacak ve senenin kısmı azamini geçirdikleri anlaşılan kazalar dâhilinde Hazine'ye aid araziden toprak verilecekti (madde 11).
- İskân Kanunu hükmüne göre topraklandırılacak eşhasa verilecek topraklar, zeretmekte [ekmekte oldukları] topraklardan verilmesi muvafık görüldü (madde 12).⁵⁷⁵

Talimatnamede 1939 yılı itibariyle yasak bölge olarak sadece Ağrı ve Zilan ismi verilmişse de, bunların dışında Sasun ve Dersim dâhil pek çok bölge bu kapsamdaydı. Buna göre, yasak bölge halkının yani Kürtlerin menzil hattına yerleşemeyeceği hükmü dikkate alındığında, konut hakkı dikkate alınarak bir Kürtün bir yere yerleşmesi dahi, ilgili birimler tarafından yakinen takip edildiği anlaşılmaktaydı.

Özetle 1939 talimatnamesi

Yukarıda incelediğim 1939'daki talimatnamenin temel iki özelliği vardır. Bunlardan biri, belirlenen 15 maddelik sahada Kürtlerin (ve Arapların, Süryanilerin) toprak talebiyle yeniden iskânı yasaklanırken (madde 3/A), ayrıca Kürtlerin borçlanarak toprak alacağı sahalar (madde 4) da belirlendi. Talimatnameyi özetliyorum:

1. Türklerin yoğunlaştırılacağı ve iskân edileceği 1 numaralı iskân mıntıkasında, '*soy ve dili Türk*' olmayan çiftçiye toprak verilmeyecekti (madde 1 ve 2). '*Soy ve dili Türk*' olmayan, Kürtler ve Urfa-Mardin hattında nüfus yoğunluğu bulunan Araplar ya da Süryani toprak alamayacak hedef millet olarak belirlendi.
2. 1 numaralı iskân mıntıkasında, Kürtlerin ve Urfa-Mardin hattında Arapların ve Süryanilerin iskânı yasak sahalar Diyarbekir'den Pasinler'e ve Divriği'nden Sarıkamış'a ve Tatvan'a 15 madde halinde sıralandı (madde 3/A). Buna göre, bazı istisnalar dışında Kürdistan, esasta Kürtlere yasak bölgeydi.
3. 1 numaralı iskân mıntıkasında madde 3/A'daki 15 maddelik sahalarda yerleşik Kürtlerin ve Urfa-Mardin hattında Arapların veya Süryanilerin orada toprağa bağlanması ve ayrıca 'ünite merkezlerinde' [Türk Merkezlerinde] Kürtlerin ve Urfa-Mardin hattında Arapların veya Süryanilerin nüfus oranı yüzde 20'yi geçmeyecek şartıyla topraklandırılması uygun bulunmuştur. (madde 3/B-1 ve 2). Türk Nüfus Mühendisliği, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir devlet politikasıydı. Oran tespiti, vatandaşın can ve mal güvenliğini imha politikasının ne boyutta uygulandığının da bir tür ifadesiydi.

575 Adı geçen talimatname için *Resmî Gazete*, 1.12.1939, sayı: 4373, sf. 12894.

4. 1 numaralı iskân mıntıkasında, Kürtlerin ve Urfa-Mardin hattında Arapların borçlanarak topraklandırılacağı sahalar Erzincan'dan Iğdır'a, Kilis'e ve Tatvan'a 11 madde halinde belirlendi. Bu sahalar dışında toprak parasız verilecekti. (madde 4)
5. 1936-1937'de Arazi Tahrir Komisyonları'nın tespit ettiği milli topraklarla, Hazine'ye intikal eden Ermeni ve Rumlardan kalan topraklar dağıtımında esastı (madde 5).
6. Dağıtımı, kaymakam reisliğinde, kazada ileri gelen memurlardan oluşan komisyon yapacak. Komisyon toprağa muhtaç halkı ve verilecek toprak miktarıyla ilgili cetveller hazırlayacak ve buna göre dağıtım yapılacaktı (madde 6).
7. Zilan ve Ağrı yasak bölge insanlarına, belirlenen menzil hattı dışında (madde 10) ve Kürt aşiret fertlerine Hazine toprağı verilmesi (madde 11) uygun bulundu.

Hulâsa 1: Türk Nüfus Mühendisliği faaliyeti sonunda, Türklerin yoğunlaştırılacağı ve iskân edileceği 1 numaralı iskân mıntıkasında '*soy ve dili Türk*' olmayan Kürtler ve Urfa-Mardin hattında nüfus yoğunluğu bulunan Araplar veya Süryaniler, toprak alamayacak hedef millet olarak belirlendi. Türk muhacirlere ve işbirlikçi yerel ahaliye, Hazine'nin arazisiyle birlikte Ermeni ve Rumlardan kalan topraklar, dağıtılacak toprak kapsamındaydı.

Hulâsa 2: Devletin Aşiretler Raporu⁵⁷⁶, hangi Kürt aşirete ve milyonlarca topraksız ve az topraklı Kürt'ü emek-rantla tutsak eden ağaya toprak verileceğinin de raporuydu. Topraksız ve az topraklı Kürtlerin ya da diğer milletten insanların topraklandırılması, doğrudan devletin egemen ittifak gücü toprak ağasının konumunu zayıflatmaktaydı. Böyle bir durum söz konusu olamayacağına göre, talimatname kapsamında gündeme getirilen topraklandırma, sistemin ittifak gücünü zayıflatmanın değil güçlendirmenin politikasıydı.

Hulâsa 3: Talimatname hükümleri tam uygulanamamış olsa da, Şark Islahat Planı ve diğer raporlar temelinde Türk Nüfus Mühendisliği faaliyetiyle devletin Kürt özelindeki politikasının hayli detaylandırıldığını anlıyoruz. GAP bunun ilk kapsamlı bir projesi olmalıydı. Bir yere baraj kurulmasından, bir fabrika yatırımı yapılmasına tüm kamu yatırımları, Kürt nüfusunun demografik yapısı dikkate alınarak yapıldı ve ardından kır nüfusu şehre yığıldıktan sonra aynı zihniyetle özelleştirildi, satıldı. İşsizlik ve sefalet daha da arttı.

1940'lar da aynı

1939'daki talimatnamenin bu özelliği dikkate alınarak, o aynen yürürlükte olduğu için olsa gerek 1940'da 1938'deki talimatnameden kaynaklanan sorunların giderilmesi amaçlandı. 2/14177 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan 17.8.1940 tarihli talimatname, 82 maddeydi. Talimatnameyi özetliyorum:

576 *Aşiretler Raporu*, Kaynak Yayınları. 1. baskı, İstanbul-1998.

- Dağıtılacak topraklar, devletin hususi mülkiyetinde olan veya Rum mübadillerden kalan tarıma elverişli topraklarla, fındık, fıstık, narenciye, bağcılık, zeytincilik olan emsali topraklar olarak belirlendi (madde 1-2).
- Devletin hususi mülkiyetinde olmayıp tasarrufunda bulunan topraklar (madde 3), *Türklerin yoğunlaştırılacağı 1 numaralı iskân mıntıkasındaki Hazine'ye ait ve diğer mıntıklarda muhacirle ile nakledilene tahsis edilen topraklar* (madde 4), mübadil Türklerin istihkaklarına karşılık tutulan topraklar (madde 5), şehir ve kasaba hududu içindeki topraklar (madde 6), tevzii [dağıtım] haricinde tutuldu.
- Esas mesleği çiftçilik olan ve kanunla belirlenen cetveldeki miktardan az toprağı olanlar (madde 7) ile ziraat tahsili veren mektep ve kurslardan mezunlar (madde 8) toprak dağıtımından istifade edecekti.
- Köy öğretmenleri hariç, geçimini esas itibariyle memuriyet, ticaret veya sanatla temin edenler kısmen ziraatle iştigal etseler dahi tevziiden istifade edemeyecekti (madde 9).
- Toprak tevzii ve hissesi belirlenen cetvele göre olacaktı (madde 10-12).
- Tevziide sıra madde 13'te belirlendi. Buna göre 5 dereceli bir sıralama yapıldı.
- Bir reis ve iki azadan oluşacak Tevzii Komisyonları, refaketinde fen memuru veya köy halkından biriyle birlikte tevzii muamelesini yapacaktı. (madde 20-26). Devamı maddeler de, cetvellerin hazırlanması ve toprak tevzii ve tapuya tesciliyle ilgiliydi.
- Bu talimatname yürürlüğe girdiğinde, tevzii muamelesi ilerlemiş köylerde eski talimatnamegeçerli olacaktı (muvakkat madde 1).⁵⁷⁷

Bu talimatnameyle saha elbette Türkiye, ama yerli ahalisi Kürt ve Arap veya Süryani olanın mıntıkada toprak tevziini düzenlemek maksadıyla yürürlüğe konulan 24.11.1939 tarihli talimatnamenin dışındaki mıntika esas alınmıştı. Sınırı belirlenen bu sahada toprak dağıtımına ve satımına hız verilmek istenmişti.

Bundan da hedeflenen sağlanamamış olmalı ki, yine bir kadük kalmış deneme *11 Haziran 1945 tarihli Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu* yürürlüğe konuldu. Bu yasanın ifade edilen üç amacı şunlardı:

1. Arazisi olmayan veya arazisi yetmeyen ya da tarımla uğraşmak isteyene yeter derecede toprak sağlamaktı.
2. Türkiye toprağının sürekli işlenmesini sağlamak ve üretimi artırmaktı.
3. Arazisi bulunan çiftçiye de gerekli alet-edavatı vermektı.

⁵⁷⁷ 17.8.1940 tarih ve 2/14177 sayılı kararnameyle yürürlüğü konulan, 7.4.1938 tarih ve 2/8455 sayılı kararnameyle meriyete konulan Tevzii Arazi Talimatnamesinin tatbikatında karşılaşılan müşkülatı gidermek maksadıyla Toprak Tevzii Talimatnamesi, *Resmî Gazete*, 6.9.1940, sayı: 4605, sf. 14621-14627. Ekte, sayfa 14628-14636'da cetveller vardır.

Çiftçilere devletin hüküm ve tasarrufu altında toprağın dağıtımının yanı sıra, 14'üncü maddede de kamulaştırılacak topraklar belirlendi. Yasa, kabulüyle kaldı ve uygulanmadı.⁵⁷⁸

Hatta bu kanun teklifinin Meclis'te görüşülmesi, devletin halkı topraklandırmakla, maraba ve yarıcılıktan kurtarmakla ve verimliliği artırmakla, yurttaşların toprağa bağlanacağı, göçebelige son verileceği ve böylece şekavetten kurtarılacağı değerlendirildi. Bunun emniyet ve asayişin sağlanması bakımından önemli olduğuna dikkat çekildi.⁵⁷⁹ Hazırlanış gerekçesine uygun olarak kanun topraklandırmayı yapamadı değil, yapmadı!

Topraklandırılan muhacir ve ağalardı

Toprak meselesi Osmanlı'dan miras temel sorundu. Toprak meselesi özünde, toprak sahibi ağa yani feodal egemenle, bunun toprağında çalışmak zorunda kalan topraksız ve az topraklı yoksul köylü arasındaki çelişkiden kaynaklandı. Bu çelişkinin çözümü de, yoksul köylüyü topraklandırmak ve ağanın feodal egemenliğini tasfiye etmektir. Tarihsel olarak burjuvazinin böylesine bir fonksiyonu vardı.

Türk burjuvazisi, burjuvazinin tarihsel konumundan hep uzak durdu. Türk burjuvazisinin sermaye birikim dinamiği de, burjuvazinin tarihsel konumuna pek benzemiyordu. Türk burjuvazisi sermaye birikimini, öncelikle feodal sistemin tasfiyesinden ziyade, neredeyse Osmanlı sermayedarlığına karakterini veren Hristiyan yani Ermeni ve Rum sermayedarını tasfiyesiyle sağladı. Böyle bir durumda Türk burjuvazisi, öyle bir egemen ittifak sistemi oluşturdu ki, ağanın feodal egemenliğini temel aldı. İdris Bitlisi'nin temellendirdiği ilişkide Kürdistan egemenleri, Osmanlı ve devamında Cumhuriyet'te merkezin işbirlikçi ve ajanlaştırılmış ittifak gücüydü. Bu, ilişki hep var oldu. İlişkinin temel fonksiyonu, Türk devlet merkezinin Kürdistan'daki egemenliğini sağlamaktır.

Bugün Kürdistan'ın diğer parçalarından Kuzey'i farklı kılan bu egemenliğin icraatıydı. Merkezi iktidarın Kürtleri Türkleştirme ve Kürt kimliğini tasfiye politikası, merkezin Kürdistan'daki işbirlikçi ve ajanlaştırılmış ittifak gücü sayesinde bugüne kadar uygulanı geldi. 1930'larda merkezin Kürdistan'daki esas ittifak gücü feodal güçler ve ağalardı. Bu halde, merkezi iktidarın daha doğrusu devletin toprak reformu yapmayacağı, yapamayacağını anlamak için mahir olmaya gerek yoktu. Bu anlamda Kürt'ün kimliğiyle yaşama mücadelesiyle, toprak meselesinin iç içe geçmişliği vardı.

Asırlık pratik ortaya koyuyor ki, Kürt sorunu ve toprak meselesi aslında iç içe geçmiş olup, Kürt sorunu karşısında hali bilinen TC'nin toprak meselesinde farklı davranacağı beklenemezdi, öyle de oldu! Bugün kırım boşaltılmasıyla, hatırlanmaz olsa da toprak meselesi, varlığı hep hatırlanan tarım sorunuyla da iç içedir!

578 M. Tului Sönmez, *Osmanlı'dan Günümüze Toprak Mülkiyeti*, 2. baskı, Yayımevi, Ankara-1998, sf. 12-16.

579 Hakkı Uygur, *Toprak Kanunu'na İlişkin Bir Değerlendirme ve Pertek Kazası Genel Durum Raporu* (1944), yer aldığı kitap, *Tarih Vakfı*- 4, sf. 413.

Resmi ideolojinin kapsamında Kürt'ü hiç anmadan '*şark sorunu*' diyenler, ağanın egemenliğini tasfiye etmeyen hatta biraz olsun sınırlandırmayan hiçbir girişimin özünde ağanın egemenliğini pekiştirmeden öte bir anlamının olmayacağını anlamak istemiyorlar. Toprak meselesi önemli bir sorundu, Vekil Şükrü Kaya tarafından rakamla açıklandı. 1930'lu yılların ortasında Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, 16,2 milyonun 5 milyonunun topraksız olduğunu söyledi. Topraksız nüfus rakamı biliniyordu, ama topraklandırma adına yapılanlar da havanda su dövmekti.

1929'daki 1505 sayılı yasa, 1930'daki ve 1938'deki ve 1939'daki ve 1940'daki talimatnameler ile 11 Haziran 1945 tarihli Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve pratiği, 5 milyon topraklandırmak amacıyla olmadı; olsaydı, bugünden bakınca bir şeyler görmemiz gerekirdi, ama öyle değil!

Toprak dağıtımı özelinde devletin tavrı, asıl olarak toprak meselesi olarak bilinen sorunu çözmek amacıyla olmadığı gibi, toprak dağıtımı girişimleri de sistemde egemen ittifakı pekiştirmenin bir politığıydı! Nüfus arttıkça topraksız 5 milyon katlanarak arttı, bugüne kadar geldi. Peki devletin hazırladığı kanun ve talimatnamelerden kimler yararlandı?

Bir, *muhacirler* yararlandı.

İki, *Elâzığ-Van hattında Türk Merkezi oluşumu özelinde, devletin işbirlikçisi toprak ağası* yararlandı. Türk Merkezi, Kürt kimliğini imhanın teşkilatıydı.

Üç, *garpta ve İç Anadolu'da metrûk ve bazı Hazine arazisinin transferi yerel İslâm ahalisine* dağıtıldı ve satıldı.

Asırlık pratik ortaya koyuyor ki, 1915 Ermeni soykırımıyla temellendirilen Türk milliyetçi ekonomi politığında egemenlerin sınıfsal ittifakı ve iktidar zihniyeti, "*toprağı ağadan alıp, topraksız/yoksul köylüye vermek*" düsturunu imha edecek hedef bildi. Kürdistan'da muhacir iskânı devletin hedeflenen düzeyde olmadı, ama özellikle kamu yatırımları ve operasyonlarla nüfusun demografik yapısında tasfiyenin geldiği düzeyi Türkçe hâkimiyetinden görmek mümkündür.

Devlet kime toprak vermeyeceğini bilir!

İdris Bitlisi'den beri Kürdistan'da ağalar hâkimdir ve topraklandırma da dâhil dağıtılan her şeyi ilk kapan da onlardı. Bundan kasıt, her ağa değildi, bunun bir seçimi de vardı; bunlar İdris Bitlisi'nin ağalarıydı. Devlet, vilâyetler bazında aşiretlerin her biri için raporlar hazırladı. 1970'lerde kaleme alındığı anlaşılan '*Aşiretler Raporu*' aşiretin nüfusu, oturduğu mıntıka, dili, mezhebi, yerleşik olup-olmadığı ve politik düşüncesi hakkında bilgiyi⁵⁸⁰ içeriyordu. Bir tür Türk Nüfus Mühendisliği için yapılan saha çalışmasıydı.

580 *Aşiretler Raporu*, Kaynak Yayınları, 1. baskı, İstanbul-1998.

Resmen aşiret fişiydi. Rapora göre aşiretler, 'güvenilir' ve 'güvenilmez' veya 'isyana katıldı' ve 'isyana katılmadı' ya da 'Kürtçülük faaliyetini destekler' veya 'hü' 'yurdumuza bağlılığı güvenilmez'e göre sınıflandırıldı. Hatta '*Birinci Cihan Harbinde ordumuza muhalefet etti*' notuna kadar yazıldı. Dersim aşiretleri, 1936-1939'daki konumuna göre '*Dersim isyanına katılmıştır*' ya da '*Dersim isyanına katılmamıştır*' şeklinde gruplandırıldı. Ayrıca aşiretler hakkında '*Şeyh Said isyanına katılmıştır*' ve hatta 'Ağrı, Şeyh Said ve Dersim İsyanlarına katılmıştır' düşüncesi yazıldı. Koçgiri isyanına katılanlar da unutulmamış, onların da kaydı var. 1920'lerdeki 1929-Şemdinli İsyanı, 1927-Beytüşşebap ile 1930-Oramar ile Ağrı isyanları da dikkate alınmıştır.

Rapora göre, 'güvenilmez' sınıfına sokulan aşiretlerin nüfusu 502.921, 'yurda bağlı görünenler' nüfusu 14.533, 'Kürtçülüğe destek olanlar' nüfusu 182.014, 'yurdumuza bağlı olanlar' nüfusu 671.184 kişiydi.⁵⁸¹

'Aşiretler Raporu' dışında Jandarma Genel Komutanlığı da *Dersim* raporunda⁵⁸², Ankara merkezine göre aşiretleri analize tâbi tutmuştu.

'Aşiretler Raporu' devletin aşiretlerin hangisine '*havu*'la hangisine '*sopa*'yla yaklaşacağını bilgisini de depoladığı bir dokümandı.

Jandarma Genel Komutanlığı'nın *Dersim* raporuyla birlikte *Aşiretler Raporu*, Kürdistan'daki topraklandırmada, devletin ne yapacağını yani hangi aşireti ve aşirette kimi topraklandıracağını da el kitabı ve fiş kataloguydu. Hiç şüphemiz yok ki, devletin garpta, İç Anadolu'da ya da bir başka bölgedeki topraklandırmada benzer bir faaliyet yapmıştır.

Devlet, kime '*havu* vereceğini' ve kime de '*sopa atacağını*' bildiği için, bugüne kadarki toprak reformu adında yapılanların ya da gündeme getirilen paketlerin, toprak meselesini çözmek, topraksız ve az topraklı köylüyü topraklandırmak, köylünün ağadan bağıni-ilişkisini kopartmak ve topraksız köylüyü özgürleştirmek gibi hiçbir gayesi olmamıştır!

Toprak reformu niye yapılmadı sorusuna, şu olmasıydı, bu olmasaydı gibi söylemin hiçbir anlamı yoktur, ancak devletin imha politikasına gerekçe üretmenin dışında!

4.4.3- DERSİM'DE CUMHURİYET TASFİYESİ

Dersim'de örnek alındığı biçimiyle İngiliz koloni idaresi oluşturuldu ve bunun icraatı Tunçeli Mebusu Necmeddin Sahir Silan tarafından değerlendirildi. 1943'de Tunçeli mebusu olan Silan, ne olduğunu bilen konumdadır ve partisi CHP'ye sunduğu '*Tunceli Vilâyeti Genel Durumu Üzerinde İncelemeler (1943)*' başlıklı ve 11.12.1943 tarihli raporunda, Dersim'de sürgün

581 *Aşiretler Raporu*, Kaynak Yayınları, 1. baskı, İstanbul-1998, sf. 8.

582 *Dersim*, Jandarma Umum Kumandanlığı, III. Ş., I. Ks. sayı: 55058, yer aldığı kitap, Tarih Vakfı-2: *Dersim*, Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul-2000.

ve geride kalan mülkün tasfiyesiyle ilgili değerlendirmede bulundu. Raporu özetliyorum:

*Amaç Türk kültürünü yaymaktır*⁵⁸³: Yurdumuzda eski devir ve idarelerde yer almış, kurulmuş geri taazzuvlarla [unsurlarla] zararları, telakkileri [anlayışları] dağıtmak ve kaldırmak, göçebe yaşayışlara son vermek, Türk kültürünü benimsetmek ve yaymak gibi inkılâpçı esaslarla bezenmiş olan İskân Kanunu, yurt içindeki nakillerle [sürgünlerle] kültür ve idare tedbirleri sağladı. Bu kanunun 10'uncu maddesiyle, aşiretlerin hükmi şahsiyeti aşiret reisi, bey, ağa, şeyhliği ve bunlara ait teşekkül ve taazzuvları kaldırılış ve aşiret anlamı içinde ulus, boy, oba gibi göçebe yaşayışlarla topluluklara son verildi.

100 aşiret ortadan kaldırıldı: Tunçeli çevresinde türlü adlarla yaşayan 100 kadar aşiret ortadan kaldırıldı, hükümete karşı gelen aşiret fertlerinden bir kısmı, Tunçeli sınırı dışına çıkarıldı ve bir kısmı da tedib ve tenkil edildi [cezalandırıldı ve uzaklaştırıldı/sürüldü].

Tunçeliller sürüldü: [2. Mayıs 1937 tarihli] 2/6662 sayılı kararnameyle Tunçeli halkından 2000 kişi garp vilâyetlerine nakli devlet menfaatleri bakımından zaruri ve faydalı görüldü. Ayrıca [8 Ağustos 1938 tarihli] 2/9409 sayılı kararnameyle de, Kalan çevresinde bazı yerlerin yasaklanması ve Tunçeli halkından 5000 kişinin dahagarp vilâyetlerine sürülmesi ve bir kısmının maden ocaklarında çalıştırılması kararlaştırıldı.

Sürülenin mülküne tasfiye: Hükümetçe veya istekleriyle göç ettirilenlerin menkul ve gayrimenkul mallarının tasfiyesine ait hükümler, 2510 sayılı İskân Kanununun 26, 27 ve 28'inci maddelerinde tespit edildi. Bu hükümlere göre 3 numaralı [yasak] mıntukalardan göç ettirilenlerin menkul mallarını birlikte götürebilmeleri kabul edilmiş olmakla beraber bıraktıkları gayrimenkullere ait mülkiyetin tam olarak devlete geçeceği tasrih olundu [açıklandı]. Tasarruf vesikasına bağlı olanların sahiplerine 1914 veya daha önceki yıla ait vergi yoksa tapu değerlerinin 4 katı üzerinden, tapu ve vergi değerleri olmayanların benzerlerinin vergi veya tapu değerlerine bakarak idare heyetince takdir edilecek değer üzerinden birer istihkak mazbatası verilmesi 26'ncı maddede tevsik edildi [belgelendi].

27'nci maddesinde hükümetçe naklettirilenlerin veya istekleriyle göç edenlerin bir yıl içinde eski yerlerindeki menkul ve gayrimenkul mallarını tasfiye etmeleri mecburiyeti konulmuş ve bu müddet içinde tasfiye etmeyenlerin menkul ve gayrimenkul mallarının devletçe tasfiyesi uygun görüldü. Hükümetçe verilecek istihkak mazbatalarının, sahiplerine gittikleri yerlerde iskân için verilen menkul ve gayrimenkul mallara mahsup edilecek ve geri kalan da yerleştikleri vilâyet içinde Hazine'nin mülk ve toprak artırımlarında para olarak kabul olunacaktı. Fakat bir aileye istihkak mazbatasının karşılığı olarak iskân haddinin iki katından fazla toprak verilemeyeceği de 28'inci maddede tespit olunmuştu.

583 Ara başlıkları ben koydum. N.O.

Tasfiye işlemi yapılamadı: Tunçeli çevresinden başka Umumi Müfettişlik bölgesindeki diğer vilâyetleri de ilgilendiren tasfiye işleri bir yandan 2510 sayılı İskân Kanunu diğer yandan 16.6.1927 günü yürürlüğe konulan ve bazı eşhasın şarktan garba nakillerini sağlayan 1097 sayılı kanun hükümlerine göre halledilemedi. Bunun nedeni olarak, tasarruf ve temellük [mülk edinme] işlerinin ülkemizde ve daha ziyade doğu bölgemizde bozuk ve karışık olmasıydı. Tunçeli çevresinden garp vilâyetlerine sürülenlerin geride bıraktıkları gayrı menkullerin, aradan uzun zamanlar geçmesine ve her türlü takiplerde bulunulmasına rağmen tamamıyla tasfiye edilmemesindeki sebeplerin bir kısmı şöyledir:

1. Tasarrufu gösteren tapu senedi, tasarruf vesikası yoktu.
2. Tapu senedi veya tasarruf vesikası daha önceleri veya nakil sırasında kaybedilmişti.
3. Zilyed oldukları gayrimenkuller hâlâ dedeleri üzerindeydi. Veraset suretiyle intikal muameleleri tescil edilmemişti.
4. Herhangi bir gayrimenkul üzerinde birçok şayi [pay] hisseler bulunmaktaydı ve bunlardan bir kısmı kayıptı, bir kısmı ölmüştür, bir kısmı da garba nakledilmişti.
5. Tapuda yazılı olan topraklar yerlerinde tevsik olunamamaktaydı.
6. Hazine, bazı hallerde, fazla para ödemek zorunda kalmıştı.
7. Hükümetçe tasfiye edilmek istenilen bazı topraklara alıcı çıkmamıştı.

Bu sebeplerle tasfiye işlemi gerçekleştirilemedi.

Hazine el koymadı: Garba nakledilenlere ait gayrimenkullerin hükümetçe tasfiyelerinde istekli olmadığı takdirde, mevzubahis [olan 2510 sayılı İskân Kanunu'nun] 26'ncı madde gereğince devlete geçmesi düşünülmüş olmakla beraber bu gibilerin uzun zaman tasarrufları altında bulunduğu halde tapuya tescil edilmemiş olan gayrimenkullerine Hazine'ce el konulması doğru görülmedi. El konulması halinde açılacak davaların dinlenilmemesini ve davacılar bu sebeple topraksız kaldıkları takdirde diğer topraksızlar veya az topraklılar gibi, onlara verilen miktarda ayrıca toprak verilmesini sağlayacak hükümler konulması da derpiş edilmişti [düşünülmüştü].

Senetsiz tasarruf: Senetsiz tasarruf edilmekte olan gayrimenkuller hakkında 3667 sayılı kanunun 3'üncü maddesi gereğince temlik tarihinden itibaren bir yıl geçtikten sonra müstahikler [hak kazanmışlar] tarafından Hazine aleyhine el konulduğu tarihteki rayiç üzerinden para davası açılması hakkında konulmuş olan müeyyide haricinde yeni bir hüküm tedvinine [derlemeye] ihtiyaç yoktu. Bunun için Medeni Kanunumuzun bu yolda koyduğu umumi hükümlere aykırı olarak yeni bir hüküm salınmasına da imkân görülmedi.

Paralar emanette: Tunçeli çevresinde garba nakledilenlerden, boşaltılmış olan yerlerdeki toprakları hariç olmak üzere, tapu senedine, tasarruf vesikasına bağlı bulunan gayrimenkullerini mevcut şartlar ve imkânlar içinde tasfiye için çalışma-

laradevam edilmiş, tasfiye edilenlere ait paralar sahipleri adına emanete alınmış ve müracaatlarında tediye edilmişti [ödenmişti]. Bu gibilerin tasarrufunda bulunmuş olan ve Hazine'ye intikal ettirilmesi Tunçeli valiliğince emredilmiş olan tapusuz topraklara ait işler, ilgili makamlarca bir karara varılamamış olduğu için kazalarda yüzüstü bırakıldı. Bütün bunlar, bu çerçevede tasfiye işleminin yıllardan beri halledilemediğini göstermekte ve yürürlükte bulunan mevzu bahis kanunların tespit ettiği esaslar dâhilinde yıllarca halledilemeyeceğini ve tam bir netice alınamayacağını açıkça belirtmektedir. Aslında Tunçeli'de tez elden bitirilmesi gerekiyordu. Bu itibarla garba nakledilenlere ait gayrimenkullerin işlemleri bir an önce düzenlenmelidir.

780 aileden 46'sına toprak: Çemişgezek'te garba nakledilenlerin tapusuz topraklarından istifade edilememektedir. Boşaltılmış bölgede Hazine'ye ait 600 hektar toprağın 2510 sayılı İskân Kanunu ve 3667 sayılı kanun mucibince tespit edilen esaslara ve toprak tevzi cetveline göre topraksız çiftçiye toprak dağıtılması için gereken işlere başlanıldı. Bu kazada topraksız olarak müracaat edenler 4000 nüfuslu 780 aile olduğu halde, 1940-1941 yıllarında 46 aileye 257 hektar toprak dağıtılabildiği öğrenildi. Gerekli bütçe sağlanamadığı ve bu işlerle ilgili Milli Emlak memuru bulunmadığı için dağıtım işinin çok ağır yürüdüğü belirtildi.

Vatandaş toprak istiyor: Hozat'ta bir vatandaş, "Tasfiye işleri yürümüyor ve görülemiyor. Tasfiye edilen malları da köylü alamıyor, gücü yetmiyor. Topraksız köylüler de kölelikten kurtulamıyor" dedi. Kalan kazasından vatandaşlar da, hükümetten toprak istiyor. Mazgirt, Kocaoğlu köyünden Ahmet Sünger de, "Biz yarıcılıkla çalışıyoruz, fakat idare edemiyoruz. Toprağımız yoktur, bize bugün, yarın verileceği söyleniyor, verilmiyor" diye konuştu. Bununla ilgili idare amiri de, arazi işlerin karışık olduğunu söyledi. Ovacık, Zeranik köyünden Hızır Erer, "Köyümüz ortakçıdır. Toprak ağaların elindedir [...] Hükümetimize yalvarırız: Bizleri ortakçılıktan kurtara" dedi. Nazımiye, Pertek ve Pülümür kazalarının tasfiye ve toprak işleri de ileri bir durumda değildir. Zaten Nazımiye ve Pülümür'de toprak durumu oldukça kısırdır.

Kesin devlete geçmeli: Tasfiye işlemini düzenlemek ve garba nakledilenlerin müstakil veya hisseli bütün gayrimenkullerinin, senetli ve senetsiz tasarruf edilmiş olduğuna bakılmayarak kayıtsız ve şartsız devlete intikal ettirilmeli. Yeni kanunun neğrinden evvel sürülenlerin müstakil ve hisseli gayrimenkullerine de teşmil olunması ve bu gayrimenkuller devlete intikal ettirilmelidir. Bu intikalin karşılığı olarak bu gibilerin gönderildikleri yerlerde parasız toprak, yapı ve vasıta tahsis suretile müstahsil hale getirilmesi ve bununla ilgili diğer hükümlerin bu esaslarla mütenazır [karşılıklı] olarak gerçekleştirilmesi en doğru bir tedbir olarak telakki edilmektedir. Böylece devlet elinde toplanacak bu gibi toprakların, teşkil edilecek komisyonlarca nüfus vaziyetine ve toprağın verimine göre parasız olarak köylüye dağıtılmalıdır. Bununla köylünün toprağa bağlanması sağlanacaktır. Yıllarca süren tasfiye ve toprak işleri de sona erdirilecektir.⁵⁸⁴

584 Necmeddin Sahir Silan, Tunceli Vilâyeti Genel Durumu Üzerinde İncelemeler (1943), CHP'ye sun-

Varlık Vergisi kurbanı Dersimli

Mebus Silan'ın değinmediği ama haberdar olduğu bir konu da Dersim'de Varlık Vergisi tahsili meselesiydi. Oysa mebus Silan'a bununla ilgili mektup gelmişti, ama o dikkate bile almamıştı. Pülümür Dere köyünden Memet oğlu Kâzım Yıldız'ın, Necmeddin Sahir Silan'a gönderdiği 16.8.1943 tarihli başvurusunda, Pülümür Kaymakamının haksız uygulamalarını gündeme getirdi. Tapulu arazilerini ekmelerine izin verilmediğini ve otlarının yakıtıldığını ve köylerinden 300 nüfusun nakledildiği belirtilen başvuruda, gündeme gelen bir konu da Varlık Vergisi idi:

"Evvela 430/5 sayılı Varlık Vergisi Kanunu'nun baştan nihayetine kadar mükellef zümrelerden hiçbirisine dâhil bulunmadığımız halde birlik ve 80 yaşındaki babama 500 lira Varlık Vergisi yazarak ebedi mahvedici kanuna aykırı hareketine maruz bırakmıştır. Lütfen kanun babamın Varlık Vergisi'ne tâbi olup olmadığı malumunuz buyrulmak üzere babamın gelir kaynaklarının tahkikine ve hakikatin tarafınızdan meydana çıkarılmasını arz eylerim."⁵⁸⁵

1943'te öldürülmemiş ya da sürülmemiş Dersimli de, Varlık Vergisi kurbanıydı.

1915'ten 1938'e tasfiye

Dersimlilerin binlercesinin öldürülmesini hiç görmeyen mebus Necmeddin Sahir Silan'ın 1943 yılına ait Tunçeli raporu, aslında, Dersimliyi imhanın kaydıydı. *Silan raporunu* tasfiye işlemi üzerinde yoğunlaştırdı, özetliyorum:

1. İskân Kanunu, Türk kültürünü benimsetmenin kanunudur.
2. Vali-Komutan Korgeneral Alpdoğan, Tunçeli'de Türk kültürünü egemen kılmanın gereğini yaptı.
3. 100 aşiret ortadan kaldırıldı.
4. Kararnamelerle yasak bölge halkı Dersimliler sürüldü.
5. İskân Kanunu (madde 26-27) gereği sürülenlerin malı-mülkü tasfiyeye tâbiydi. Tasarruf senedi olana 1914 veya daha önceki değerinin 4 katı üzerinden ve senedi olmayana da benzer yöntemle istihkak mazbatasını verilmesi gerekiyordu. Bu, belgelendirme yapıldı.
6. Çoğunlukla gayrimenkullerin tasarruf senedi yoktu ve bunun için tasfiye işlemi gerçekleştirilemedi ve bundan dolayı Hazine de tamamen el koyamadı.
7. Tasfiye edilenlere ait para, emanete alındı ve müracaat edene ödendi.
8. Topraksız 780 aileden 46'sına toprak verilebildi.

duğu 11.12.1943 tarihli rapor, Tarih Vakfı-1, sf. 239-246.

585 Tarih Vakfı-6, sf. 17.

9. Hozat'ta, Ovacık'ta Kalan'da, Mazgirt'te vatandaş toprak istiyor.

10. Öncelikle sürülenlerin mallarıyla ilgili işlemler bitirilmelidir.

Mebus Silan, İskân Kanunu gereği öngörülen mülkün tasfiyesinin gerçekleştirilemediğini belirterek, bunun nedenleri üzerinde durdu ve bazı teknik konulara değindi. Burada anlatılan 2510 sayılı kanuna göre belirlenen tasfiye sistemi, 1915'te Ermenilere yapılan tasfiye sisteminden esasta değil, *usulen* farklıydı. Usul farklılığının *vadeden* kaynaklandığını düşünmekteyim. Elbette toplumsal hayattaki vade, diğer konularda örneğin bir şirketin kısa ve uzun vadesinden çok farklıdır. Devletin dâhili harbiyle Ermenilerin demografik ve ekonomik yapıdan tasfiyesi *kısa vadede* gerçekleştirildi; milleten Ermeni'ye yaşama hakkı tanınmadı, kitlesel mülksüzleştirildi ve mülkiyeti gasp edildi. Böylece Ermeni'nin hayatı damarı kurutuldu. Dersimlinin tasfiyesi *uzun vadede* gerçekleştirilecek politikaydı. On binlercesinin ölmesi ve sürülmesinin devamında Dersimlinin Türkleşmesine bağlı olarak demografik ve ekonomik yapıdan tasfiyesi gerçekleşecekti. Ermeni'nin Türkleşmesine fırsat bile verilmedi! Dersimli'nin Türkleşmesi hedeflenmektedir.

1915'te Ermenilerin yaşadığı can ve mal güvenliğinin imha edildiği devletin dâhili harbiydi! Ermeniler millet olarak mülksüzleştirildi. 1938'de Dersim'de Alevi-Kızılbaş Kürtlerin yaşadığı da can ve mal güvenliğinin imha edildiği devletin dâhili harbiydi! Dersim'de Kürtler istisnalar dışında esasta mülksüzleştirilmedi. Ermenilerin ve Alevi-Kızılbaş Kürtlerin her birinin kendi yurdunda can ve mal güvenliği yok edildi. 1915 ve 1938 her ikisi de devletin dâhili harbiydi, ama üç noktadaki farka değineceğim:

1. Ermeniler sürüldükten sonra senedi var-yok denilmeden tüm mülkü kitlesel yağmalandı. Dersim özelinde istisnalar dışında böyle bir yağma yaşanmadı; çünkü Dersim'in homojen kimliği vardı ve her köy, her aşiret, her insan birbirinin malını-mülkünü biliyordu. Silan raporunda da belirtildiği teknik bazı sorunlardan, hatta mülkün devlete intikali gerçekleştirilememişti.
2. Sürülen Dersimlinin yaşadığı tüm sorunlara rağmen, devlete kalan mülküne karşılık sürüldükleri yerde toprak ve geçinme aracı verildi. Ermeniler özelinde böyle bir durum yaşanmadı.
3. Ermenilerin dönmesine pek izin verilmezken, Dersimlilere belli bir süre sonunda dönme hakkı tanındı.

İttihatçıların 1915'ler ve Kemalistlerin 1920'ler sonrasında yaptığının esasta farkı yoktu! Ermeniler ve Dersimli Kürtler iki millet, 'tek millet' yaratmanın kurbanıydı.

Türk Nüfus Mühendisliğiyle belirlenen politikada Ermeni, malıyla ve canıyla tasfiyenin, Dersimli Alevi-Kızılbaş Kürtler de Türkleştirme ve Sünnileştirme hedefindeydi. 1938 *kırımıyla Dersimli Türkleştirildiği oranda kimliğiyle ve malıyla tasfiye edilmiş olacaktı!* 1938'den bugüne Dersim'de ve Dersim dışına göçle gidenler

dikkate alındığında, belli ölçüde tasfiyenin gerçekleştiği bir toplumsal gerçeklikti. Dersimli dilini unuttuğu oranda kimliği de tasfiye ediliyordu. Kürt'ün Türkleşmesinin sonucunda mülkiyeti Türkleşmiş olacaktı, Ermeni ve Rum için böylesi bir yöntem uygulanmadı, kısa sürede mülksüzleştirildi ve hayat damarı kurutuldu!

4.4.4- TÜRK'E 'İŞ VE AŞ'

Geniş anlamda ekonominin Türkleştirilmesi, mülkiyetin, istihdamın ve piyasa ile üretim ve kayıt dilinin Türkleştirilmesiydi. Mülkiyetin Türkleştirilmesi sonrasında sıra istihdama gelmişti. 1920'lerde gündemde gayri Türklerin istihdamdan tasfiyesi vardı. '*Irkı ve kan birliği*' bakışı esas alındığı için vatandaşların Türkler ve gayri Türkler olarak ayrıma tâbi tutulması, istihdamın TC vatandaşı Türkler lehine ve gayri Türkler aleyhine yapılandırılması öncelikliydi.

Nafia Vekilinin soru önergesine verdiği yanıt, Cumhuriyet ilânı sonrasında kamu istihdamında neyin amaçlandığının bir cevabı niteliğindeydi. İstanbul Mebusu Ali Rıza'nın, şirketlerde Türk memur istihdamı hakkındaki 13 Ekim 1923 tarihli soru önergesini Nafia Vekili, yaklaşık dört ay sonra yanıtladı. Nafia Vekili Süleyman Sırrı (İstanbul), itilâfname [anlaşma] ile kayıt konduğunu ve şirketlerdeki müstahdemin Türk olacağı zorunluluğu getirildiğini belirterek, Tramvay Şirketinde, Tünel Şirketinde, Şark Demiryolu Şirketinde, Elektrik Şirketinde, Su Şirketinde, Terkos Su Şirketinde çalışanlarının ne kadarının Türk, Ermeni, Rum, Musevi, Katolik, ecnebi olduğu hakkında bilgi verdi. Soru önergesini veren Ali Rıza da, 1923'ün Mayıs ve Haziran aylarında imtiyazlı şirketlerin Ankara'ya çağrıldığını ve yeni itilâfname yapıldığını ve 7-8 ay geçmesine rağmen memurun ekserisinin gayri Türk olduğunu belirterek, "Ve hattâ amele bile Türkleşmemiştir. Halen gayri Türk olan anasır o şirketlerden ekmek yiyor. Öbür tarafta İstanbul'da birçok halk sefalet içinde inliyor" dedi.⁵⁸⁶

Mebus Ali Rıza, yaklaşık bir yıl sonra konuyu yeniden gündeme getirerek, sadece memur kadrosunun değil, amele kadrosunun da Türkleştirilmesine ve gayri Türklerin tasfiye edilmesi gereğine dikkat çeken yeni bir önerge verdi.⁵⁸⁷ Şirketlerden gayri Türklerin tasfiyesi konusunun takibi sürdürüldü ve Tramvay Şirketindeki 15 ecnebi memurun 1938 yılı Temmuz ayının sonuna kadar çıkarılacağına tebligatı yapıldı.⁵⁸⁸ Bu 1930'ların yapısal politikasıydı.⁵⁸⁹

CHP'nin 1940'daki kongresinde ifade edilen dilek, hem CHP'nin rolünün hem de istihdamdaki mevcut durumun anlaşılması açısından önemliydi. Türklerin istihdamıyla ilgili olup, Dahiliye Vekâletinin takip edeceği maddeler arasına konan dilek, İstanbul-Beyoğlu'nda "Musevi müesseselerine Türk memuru

586 TBMM ZC, II/5-6 Şubat 1340 (1924), sf. 612-614.

587 TBMM ZC, II/12-17.1.1341 (1925), sf. 129.

588 *Son Telgraf*, 18.7.1938, sf. 2.

589 Nevzat Onaran, *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930)*, *Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-II*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013, sf. 353-361.

alınmasının temini" idi.⁵⁹⁰ İstihdamın Türkleştirilmesiyle ilgili Osmanlı Bankası gibi büyük kurumların ötesinde küçük esnaflardaki duruma kadar yakın bir takibin yapıldığı anlaşılmaktadır.

'Milletin Türk'se memursun

Kamuda gayri Türkler'in tasfiyesine ve Türklerin istihdamına yönelik resmi faaliyet, bizzat kanunla kalıcı hale getirildi. Bunun için 788 no'lu *Memurin Kanunu'nun*⁵⁹¹, 4'üncü maddesinde, "*Memur olabilmenin 1'inci şartı Türk olmak*" ve 5'inci maddesinde, "*Müstahdem olmanın 1'inci şartı Türk olmak*" olarak belirlendi. Antalya Mebusu Ahmet Saki ve rüfekaşının Umum Memur Kanunu teklifi ve ilgili mazbatalar 15.3.1926'da görüşüldü. Teklif maddeleri okundu. Memur olmanın birinci koşulu, "Türk olmak..." idi (madde 4/A), okundu ve birkaç mebusun söz almasından ardından oylandı, kabul edildi.⁵⁹² Ardından diğer maddeye geçildi; bu da müstahdem olmakla ilgili şartları düzenliyordu ve bunun da birinci koşulu "Türk olmak..." idi (madde 5/A).

Antalya mebusu Rasih'in teklifi okundu. 5'inci madde yazıyor, ama doğrusu 4 olmalı, memur olabilmek koşulları madde 4'de yer aldı. Teklif, mübadeleyle gelip Türkiye tabiiyetine girenlerin "Türkiye nüfusu sicillerine kayıtlarından beş sene mürur etmedikçe memur olamazlar" deniyordu. [Encümeni Mahsus Namına] Tekirdağ Mebusu Faik, teklifte temas edilen konunun encümende uzun bir münakaşa edildiğini belirterek, bir grup arkadaşın Türkiye'ye gelip Türk tabiiyetini alanların memur olmasını kabul etmediğini ve diğeri kısmı da tabiiyet hakkını kazanan arasında ayırım yapılmaması gerektiğini söylediğini aktardı. Bunun üzerine Rasih, "Bugün tabiiyete girenin yarın memuriyete intisap etmesi çok mahzurludur" diyerek, dini alâkımızdan istifade ederek her gelenin unsurun tabiiyete alındığını ve tabiiyete girdiği gün memuriyete girmesi konusunu gündeme getirdikten sonra Harbi Umumiye dönemine geçti. Harbi Umumide Harbiye Nezaretinde en yüksek kalemin başında "ecnebi bir zat vardı harp bitinceye kadar" orada kaldığını ve sonrada ortadan kaybolduğunu, bu kişinin tabiiyette olup olmadığını bilmediğini vurgulayan Rasih, beş senelik müddetin kabul edilmesi isteğiyle konuşmasını bitirdi. Reis, Rasih'in teklifini oyladı ve nazara alınmasının kabul edilmesi üzerine madde encümene havale edildi. Rasih'in teklifi kabul görmeyince, encümen kendi teklifinde ısrar etti ve oylamayla kabul edildi.⁵⁹³

Kanun teklifinin 10'uncu maddesi, memur sicili hakkındaydı. Sicilin esaslarıyla ilgili ilk fıkrasında, "(A) İsmi, mahlası, lâkâbı, mezhebi..." deniyordu. Tuna-

590 *CHP 1940 Kongre Dilekleri*, CHP Genel Sekreterliği Neşriyatından, Dahiliye Vekâleti ile ilgili dileklerin 28'incisi, sf. 37, 53.

591 *TBMM ZC*, 11/23-18.3.1926, sf. 251-262.

592 *TBMM ZC*, 11/23-15.3.1926, sf. 178-180.

593 *TBMM ZC*, 11/23-15.3.1926, sf. 180-182; *TBMM ZC*, 11/23-18.3.1926, sf. 251.

lı Hilmi (Zonguldak), “Burada mezhebi kelimesi var, dini mi, mezhebi mi? Yani Şafii mi, Hanbeli mi, Maliki mi? Bunu [mu] kast olunuyor?” diye sordu. Encümeni Mahsus Namına Faik (Tekirdağ), “Efendim memur olabilmek için Türk olmayı şart koyduk. Memur olacak insan Türk olacak bir de tercüme haline milliyeti diye bir şey [kayıt] geçmez. Zaten Türklerin gayrisi da memur olamaz” deyince, Meclis’ten “mezhebe de cevap ver sesleri” yükseldi. Tunalı Hilmi, Şafii, Maliki ve Hanbeli diye mezhepleri sayınca Faik, hepsinin dâhil olduğunu söyledi. Bunun üzerine Talat (Çankırı), Musevilerin ve Türk Ordoksların da memur olabileceğini hatırlattı. Oylama sonucunda madde kabul edilirse de itirazın sürmesi üzerine Reis, “*Memurlar Türk olacaklardır*” dedi.

Ali Şuuri (Karesi), Teşkilat-ı Esasiye’de geçen Türk’ün Ermeni ve Rum’la karışık olmayı içerdiğini belirterek, devletin mahremiyetinin tevdi edilecek kişinin mutlaka Türk olması gerektiğini ve bunun için maddeye milliyet kelimesinin konmasının zorunluluğunu teklif etti. Müzakerenin sonunda madde/A’ya ‘*milliyet*’ kelimesi eklendi ve kabul edildi.⁵⁹⁴ Buna göre madde 10/A- “*ismi, mahlası, lâkabı, mezhebi, milliyeti*” olarak düzenlendi. Teklif, 18 Mart 1926’da kabul edildi.⁵⁹⁵ Müzakereye rağmen memur (madde 4/A) ve müstahdem (madde 5/4) olabilmeyen birinci koşulu, “*Türk olmak*” şeklinde aynen kalırken, milliyet tartışmasının etkisiyle memurla ilgili tutulacak sicil esaslarının ilk fıkrası madde 10/A da, “*ismi, mahlası, lâkabı, mezhebi, milliyeti,*” şeklinde düzenlendi.⁵⁹⁶ Türk’ün tanımı (madde 4/A ve madde 5/A) olduğu için, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ‘ecnebi’ varlığı müzakeresiyle sicil esasında (madde 10/A), ‘milliyet’ eklemesiyle memur olacakların kimliği vatandaş Türk değil, *ırken Türk* olarak netleştirildi.

Osmanlı Bankası özelinde istihdamın Türkleştirilmesi

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e kalan yabancı sermayeli Osmanlı Bankası özelinde istihdamın Türkleştirilmesi, hükümet ve banka yönetimi arasında neler yaşandığı genelinde istihdamın Türkleştirilmesinin bir örneğini oluşturmaktaydı. Osmanlı Bankası’nun konumu gereği bu yöndeki ilişkisi 1915’lere kadar geriye gitti.

Ermenilerin sürgünü sırasında telgrafların gelmesi üzerine Osmanlı Bankası müdürlerinden ve İdari Heyet azası Georges Cartali, Maliye ve Dahiliye Nazırı Talât’a bir mektup yazarak, “Çeşitli şubelerde müdür ve personel olarak görev yapan Ermenilerin ayrılmasıyla” bankanın hizmetlerinin aksayacağı endişesini dile getirdi ve memurların çoğu Ermenilerden oluşan şubelerin kapanma zorunda kalacağını belirtti. Nazırın emirleri iptal etmeyi reddetmesi üzerine, Cartali, en azından bir kısmının yerini başkaları alana kadar, bir süre yerlerinde

594 TBMMZC, II/23-15.3.1926, sf. 186-187.

595 18.3.1926 tarih ve 788 sayılı Memurin Kanunu, TBMMZC, II/23-15 ve 17 ve 18.3.1926, sf. 178-190 ve 213-231 ve 251-262 ve Fihrist-sf. 5.

596 788 sayılı Memurin Kanunu, ilgili site: http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400788.pdf

kalmasına izin verilmesini istedi. Bu öneri reddedildi. Nazır Talât, tehcirden etkilenenlere 15 gün ek süre vermeyi kabul etti. Konya, Bilecik, Eskişehir ve Akşehir'den memurların tehcir edildiği haberleri gelmeye devam etti. Banka İdare Heyeti toplantı tutanaklarına göre, üç aydan az bir sürede toplam 27 Ermeni banka memurunun tehcir emriyle karşı karşıya kaldığı anlaşıyor. Cartali ısrarıyla sürenin iki ay olmasını talep ettiyse de Nazır Talât, süreyi bir ay olarak belirledi. Banka Eylül ortasında sürgün yapılan vilâyetlerde çalışan Ermeni memurlardan 14'ünü transfer ve yerlerine başkalarını geçirme işine başladı. Kasım ayında Cartali, daha önce tehcir edilmiş 3 Ermeni'nin de transferini [geri getirilmesini] sağladı.⁵⁹⁷

Sürgün döneminde Ermenileri özel izinle çalıştırmaya yönelik gayret, 1920'lerin ilk yarısında kalanlar varsa onların işten çıkarılması faaliyetine dönüştü. Bununla ilgili 10 Mart 1924 tarihinde hükümetle, Osmanlı Bankası arasında anlaşmaya varıldı. Anlaşmada, "Osmanlı Bankası Türk Müslüman memurlarının adedini işbu mukavelemin teatisi tarihinden itibaren üç sene zarfında tedricen Türkiye lehine buluna merkez ve şubelerindeki memurini lâakal yüzde otuzuna [30'una] bu memurine verilecek maşat, müdürü umumi ve muavininin maaşları dahil ve beşinci sene hitamında [sonunda] lâakal nısfına [hiç olmazsa yarısına] iblağ edecektir [ulaştıracaktır]..." denildi.⁵⁹⁸

Ekim 1924 sonunda Maliye Vekilinden gelen mektupta, bankanın hemen bütün muhasebesinin Türkçe tutulması ve "bu önerinin genel müdürlüğünüz tarafından memnuniyetle kabul edileceğinden kuşku duyulmadığı" dileği ifade edildi. Banka, bir yılda hem muhasebe hem de iç yazışmalarda Türkçe kullanmayı kabul etti.⁵⁹⁹

Birkaç hafta sonra vekili bilgilendirmek amacıyla bankadan gönderilen mektupta, istihdamın Türkleştirmesi konusunda yapılanlar aktarıldı. Osmanlı Bankası Genel Müdürü L. Steeg ve Genel Müdür Yardımcısı A. H. Reid imzasıyla Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey'e [Renda] gönderilen 19 Kasım 1924 tarihli ve 572 no'lu niyet mektubunda, Mart'taki anlaşma hedefinin ötesine geçildiği sevinçle bildirildi ve bankanın *Türk-Müslüman memurlarının* oranının daha da arttırılacağı⁶⁰⁰ ifade edildi. Diğer bir deyişle 19.11.1924 tarihli

597 OBA, CD-PV, 002 ve 019, İdare Meclisi Toplantıları Tutanakları, 1915 Ağustos-Eylül aylarına ait, aktaran, Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, Çeviri: Ayşe Berkay, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul-1999, sf. 425-427.

598 Edhem Eldem, *age*, sf. 432.

599 Edhem Eldem, *age*, sf. 434.

600 *Osmanlı Bankası'nda Genel Müdür L. Steeg, Genel Müdür Yardımcısı A. H. Reid'in 19.11. 1924 tarihli mektubu*: "Vekil Hazretleri, Ekselanslarının bankamızca mümkün olduğunca yüksek rakamda Türk-Müslüman memur istihdam konusunda verdiği önemi pekiyi bildiğimizden, bildirmekten onur duyarız ki bankamız, 10 Mart 1924 tarihinde imzalanan ve Büyük Millet Meclisi'ne onay için sunulmak üzere olan mukaveleminin şartlarının da ötesine geçerek, Türk-Müslüman memurlarının oranını yüzde 36'ya çıkarmayı başarmıştır. Her ne kadar Türk memurlarımızın henüz ortalama üç yıl gibi kısa bir hizmet süreleri bulunuyorsa da, Türk personelinin maaşlarının genel müdür ve genel müdür yardımcısı hariç bütün maaşlar oranı yüzde 19'a yükselmiştir. Bu neticelere yapmış olduğu-

mektupla personel toplamında Türklerin artacağı ve 'öteki' bilinenlerin azaltılacağı sözü verildi.

İstihdamda dağlumun öngörülen doğrultuda geliştiği anlaşılıyor. Eylül 1927'de yüzde 29,75 olan Türk-Müslüman personelin payı, bir yıl sonrasında yüzde 41,6, Eylül 1930'da yüzde 58,2 ve 1933'te yüzde 60'a yükseldi. Türk-Müslüman personelin maaş toplamında oranı da sırasıyla yüzde 23,46, yüzde 28,14, yüzde 40,1 ve yüzde 40 olarak gerçekleşti. 1952'deyse oranlar yüzde 80'e çıkmıştı.⁶⁰¹

Osmanlı Bankası özelinde 10 Mart 1924 tarihli anlaşmayla banka istihdamında İslâm olmayanların tasfiyesi amaçlanmış ve 1952'ye gelindiğinde anlaşma hükümlerine uygun olarak Ermeniler, Ortodokslar, Katolikler ve Museviler hızla tasfiye edilmiş, Türk-İslâm payı hızlı bir artışla yüzde 30'ların altından yüzde 80'lere yükselmişti.

Amerikan Ekspres Kompani'de tasfiye

Anlaşılan tasfiye Osmanlı Bankası ile sınırlı değildi. 30 Teşrinisani 1330 [13 Aralık 1914] tarihli kanun ahkâmına tevfikân Türkiye'de ifayı muameleye mezu kılınan şirketlerden Amerikan Ekspres Kompani İnkorporeyet şirketinde çalışan Rişartson'a verilen vekâletname feshedildi.⁶⁰² 1929 yılı başında yayımlanan ilândan anlıyoruz ki, 1915 sürgün listesinde olup, vekâletnameyle bu durumdan kurtulmuş Rişartson'un vekâletnamesi iptal edilmiş ve çalışması engellenmişti. Rişartson'un milliyeti hakkında bilgi verilmiyordu.

Birinci koşul 'Türk olmak'

Kamuya memur alımında belirlenen '*Türk olmak*' koşulu kapsamı, genişletildi. Her ne kadar vatandaş tanımını gereği *Türk* kullanıldığı iddia edilse de, istihdamda veya sınava girmede '*Türk olmak*' şartından maksat, *gayri Türk'ü dışlamak*tı. Bizzat devlette istihdam edilmemekte Ermeni Hagop Sivaslıyan ve Yahudi Eli Şaul'un şahitliği⁶⁰³ vardır.

nuz araştırmalara dayanarak, Türk-Müslüman memurlarımızın oranının beşinci yıl sonunda Mart mukavelenamesinin 11'inci maddesinde öngörülen yüzde 50 yerine yüzde 60'a, maaşlarının ise aynı maddede öngörülen yüzde 30 yerine yüzde 40'a yükselebileceğini şimdiden temin edecek bir durumdayız. Bankamız komitelerinin onayıyla size sunmaktan şeref duyduğumuz bu bilginin personelimizde Türk-Müslüman unsuruna giderek artan bir yer vermek yönündeki çabalarımızın samimiyetine inandıracağını ümid ederiz. En derin saygımızın ifadesini kabul etmenizi rica ederiz."

Osmanlı Bankasının tasfiyesi sonrasında Karaköy'de müze haline getirilen merkez şubesinde '1921-1930 Uyum Çabaları' kısmında sergilenen evraklardan, Türkçe kayıt tutma, personelde Türk-Müslüman'a öncelik verme ve bunların oranı hakkında bilgilenmek mümkündür. '*Türklük ve Türkçe meselesi*' başlığı altında sergilenen evraklardan biri de 19 Kasım 1924 tarihli mektuptur. Metinlerin kısa aktarımını yapıldığı tanıtımda tarih, yanlışla 17 Kasım 1924 olarak yazılmıştır. Belgenin sureti dışında aslı davardır, tarih 19 November 1924'tür. N.O.

601 Edhem Eldem, *age*, sf. 434-436.

602 Ticaret Müdürlüğü Umumiyesi ilânı, *Resmî Gazete*, 19.1.1929, sayı: 1096, sf. 6461.

603 Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Ermeni Hagop Sivaslıyan ve Yahudi Eli Şaul, Türk ırkından olmadığı

Borsacı olmak: 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsalar Kanununun 6'ncı maddesinde acenta olacakların vasfı sıralanırken, 1'inci maddesi 'Türk olmak'tı.⁶⁰⁴

Eşcar Cemiyeti: Türkiye Himayei Eşcar [Ağaçları Koruma] Cemiyeti'nin 27.11.1929 içtimaında tadil edilen nizamnamesinin 3'üncü maddesinde, "Her Türk, Himayei Eşcar Cemiyetine aza yazılabilir" denilmekteydi.⁶⁰⁵

Gümrük Müfettişi: Gümrükler Umum Müdürlüğünün 25 Eylül 1929 tarihinde Gümrük Müfettiş Muavinliği müsabakasına ait duhul şeraitiyle imtihan programı hakkında Gümrük Müfettiş Muavinliği için İstanbul'da ve Ankara'da yapılacak müsabakaya katılmanın şartının 1'inci maddesi 'Türk olmak'tı.⁶⁰⁶

Gazete sahibi olmak: 1881 sayılı Matbuat Kanununun 12'nci maddesi gazete veya mecmua sahipleriyle ilgili olup, bunun 1'inci koşulu, "A- Türk Olmak..." ve devamı şartlarından biri de "I - Vatan, millî mücadele, cümhuriyet ve inkılap aleyhinde bulunupta herhangi bir mahkeme ve divan tarafından mahkûm olmamak" olarak sıralandı.⁶⁰⁷

İskâna Türk ayarı: Nüfusun iskânı da 'Türk olmak'a göre yapılmıştı. Nüfusun 'dil, kültür ve kan birliğini' temin etmek için 'Türk ırkından olan ve olmayan' ya da 'anadili Türkçe olan ve olmayan' ayırımına göre demografik dağılımı sağlayacak 2510 no'lu İskân Kanunun (3'üncü, 7'nci, 11'inci ve 12'nci maddeleri) yürürlüğe kondu.⁶⁰⁸

Emniyette memur: 2/8133 sayılı kararnameyle yürürlüğe konulan Emniyet Muamelât Memurları Nizamnamesinin 6. maddesinde, "Muamelât memuru olabilmek için aranılacak vasıf ve şartlar" sıralındı ve bunun birincisi olarak "Türk olmak" yazıldı.⁶⁰⁹

Avukat olmak: 3499 sayılı Avukatlık Kanunu'nun 1'inci maddesinde avukatlık mesleğine kabul olmanın birinci şartı 'Türk olmak'tı.⁶¹⁰

Gözlükçü olmak: 3958 sayılı Gözlükçülük Hakkında Kanununun 1'inci maddesinde gözlükçü olmanın öncelikli şartı için de, 'Türk olmak' olarak belirlenmişti.⁶¹¹

inçin neler yaşadığını tanıklığını inçin bakınız: Şengül Kılıç, *Biz ve Onlar, Türkiye'de Etnik Ayrışma, Metis Yayınları*, 1. Basım, İstanbul-1992, sf. 65; Rifat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, 5. baskı, İstanbul-2001, sf. 525.
604 16.5.1929 tarih ve 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsalar Kanunu, *İdare*, Mayıs 1929, sayı: 14, sf. 557.

605 Türkiye Himayei Eşcar [Ağaçları Koruma] Cemiyeti'nin 25.3.1929 içtimaında tanzim ve 27.11.1929 içtimaında tadil edilen nizamname, *Resmî Gazete*, 29.1.1930, sayı: 1410, sf. 8673.

606 *Resmî Gazete*, 3.9.1929, sayı: 1284, sf. 8177.

607 25.7.1931 tarih ve 1881 no'lu Matbuat Kanunu, *Resmî Gazete*, 8.8.1931, sayı: 1867, sf. 731-736.

608 14 Haziran 1934 tarih ve 2510 no'lu İskân Kanunu, *TBMM ZC*, IV/23-14.6.1934, sf. 140-166 ve *Resmî Gazete*, 21 Haziran 1934, no: 2733, sf. 4003-4009 ve Tabiiyet Kılavuzu, sf. 48-51.

609 16.2.1938 tarih ve 2/8133 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 4.3.1938, sayı: 3847, sf. 9451.

610 27.6.1938 tarih ve 3499 sayılı Avukatlık Kanunu, *Resmî Gazete*, 14.7.1938, sayı: 3959, sf. 10261.

611 30.12.1940 tarih ve 3958 no'lu Gözlükçülük Hakkında Kanun, <http://www.hukuki.net/kanun/3958.13.text.asp>

Sınava girecekler: Maarif Vekâletinin müfettişlik, Hava Makinistlik, ve Ziraat Bankası Şeflik sınavına girmekte aranan şartların ilki ‘Türk olmak’⁶¹²

Bu listede yer alan bazı ‘Türk olmak’ ifadesi, ‘Türkiye vatandaşı’ olarak kullanılmış olabilir. Örneğin gözlükçü, avukat veya borsacı gibi kimi mesleklerde ‘Türk olmak’ bazı istisnalarla birlikte TC vatandaşı olmak anlamına gelebilir. Bunun, politik iklimle hemen vatandaşlıktan milleten Türk olmaya dönebileceği potansiyeli taşıdığını da hatırdı tutmak gerekir. Yaşanan pratikler de vardır; 1924 Avukatlık Kanunu icrasında Hristiyan ve Musevi avukatların tasfiye edilmesi⁶¹³ gibi.

Bu istisnai bir halin ötesinde çok da anlamlı değildir. ‘Türk olmak’ Türkiye vatandaşı anlamında değil, bizzat ırkı olarak istihdamın her alanında bir kural haline getirildi.

Sektörel tasfiye

Osmanlı’nın son çeyreğinden beri sürdürülen Türk olmayanların sektörlerde tasfiyesi politikası, Cumhuriyetle *Türk vatandaşı olmayanlar* şeklinde maskeleymiş olsa da fiili uygulama Osmanlı Bankası özelinde yapılan anlaşmada olduğu gibi, amaç gayri Türklerin tasfiyesiydi. *Cumhuriyet* gazetesi haberine göre sektörlerde öncelikle tasfiye edilecekler toplamı yaklaşık 3000 kişiydi. İstanbul’da 2503 ve İzmir’de 400 ecnebi işçi vardı.⁶¹⁴

Kanunla Türkiye Cumhuriyeti tabiiyetinden olmayanlara yönelik bir belirleme yapılmış olsa da, asıl hedef etnik Türk kimliğinin hâkim kılınmasıydı. Bu hedef talimatnameyle daha net ifade edilecektir. Kanunda *ecnebi* tanımı, talimatnamede *yabancı* olarak değiştirildi. Dönemin politik kültüründe yabancı, *Türk-İslâm olmayandı*.

2007 sayılı Türkiye’de Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetler hakkında kanun teklifinin Meclis’te müzakeresinde, söz alan Dahiliye Vekili Şükrü Kaya (Muğla), “Umumi harpte kapitülasyonların bir tarafı olarak ilgası üzerine bazı sanatlar Türklere hasredildi. Biz bu hakların en büyüğünü Lozan’da kazandık. Lozan’da bazı sanatları ve meslekleri vatandaşlara hasrettik. Son kalan birkaç kısım vardı, onları da bu kanunla ikmal ve itmam etmiş [bitir-

612 *Cumhuriyet* gazetesi haberleri, için, Nevzat Onaran, *Cumhuriyet’te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930)*, *Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-II*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013, sf. 355-356.

613 Murat Koraltürk, *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi*, İletişim yayınları, İstanbul-2011, sf. 226-227.

614 *İstanbul’da yasak edilecek sanat ve mesleklerle meşgul ecnebilerin dağılımı şöyledir:* Manifaturacı 88, erkek lokantacı 181, kadın lokantacı 9, erkekişçi 756, kadın işçi 43, mızıkacılar 101 (Beyaz Rus 24, İtalyan 13, Yunanlı 16, Çek 9, Macar 7, Romen 7, Bulgar 6, İspanyol 4, Avusturyalı 4, Sırp 4, Sovyet tebaası 3, İngiliz 2, Fransız 2), marangozlar 312 (Alman 82, İngiliz 6, Yunan 156, İranlı 6, Sırp 6, Macar 8, Rus 7, İtalyan 16, Bulgar 24, Romanyalı 1), Otomobilciler 99 (Beyaz Rus 54, İtalyan 20, Fransız 17, Alman 4, Sırp 4), Bakkallar 914 (Alman 2, Amerikalı 1, Arnavut 96, Bulgar 11, Fenlandiyalı 1, Fransız 1, İranlı 330, İtalyan 2, İngiliz 2, Romanyalı 3, Rus 13, Sırp 9, Yunanlı 443) (*Cumhuriyet*, 28.3.1932, sf. 1 ve 2.)

miş] oluyoruz. Bu kanunun istinat ettiği prensipler şudur: Amme emniyetine taallük eden işler, amme hizmetine taallük eden işler, bir de iktisadi ve içtimai bazı ahval ve şeriat" değerlendirmesini yaptı.⁶¹⁵

1'inci madde okundu ve layihayı Meclis'e sevkeden İktisat Encümeni Reisi Rahmi (İzmir), söz aldı ve vatandaş derken Türkleri kastettiğini tereddütsüz ifade etti. Mebus Rahmi, "Yani memleketimizde bulunup ta hariç mütehassıslara ihtiyaç göstermeksizin kendi vatandaşımızın yapabileceği sanatları tesbit ederek bu sanatları Türklere hasretmeği düşündük" dedi. Diğer maddeler okunup, oylandı ve kabul edildi.⁶¹⁶

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ve İktisat Encümeni Reisi ve İzmir Mebusu Rahmi, teklifte belirtilen *sanatların Türklere ayrıldığı*nu ifade etmişti. Amaç, hem Türklerin istihdamı hem de öncelikle Yunanistan tabiiyetindeki Rumlar ve daha sonra ecnebilerdi. Oysa daha iki yıl öncesinde Yunanistan tabiiyetinde olanlara çalışma imkânı tanınmıştı. 30 Ekim 1930'da imzalanan *İkâmet, Ticaret ve Seyrisefâin Anlaşmasıyla*, Yunanistan ve Türkiye birbirinin uyruğundaki insanlara, diğer tarafın ülkesinde mülk edinme ve ticari faaliyette bulunma hakkı⁶¹⁷ tanındı.

Anlaşmayla Yunanistan tabiiyetinde olup yaşamını sürdüren 26 bini aşkın Rum'a⁶¹⁸ tanınan çalışma hakkı 11 Haziran 1932 tarih ve 2007 no'lu kanunla kaldırılmıştı. Kanunun getirdiği tasfiyeyle Amerikan diplomatik kaynaklara göre, 15 bin Rum Türkiye'yi terk etmek zorunda⁶¹⁹ kalmıştı. Ve 1964'te, 1930'daki anlaşmanın tümünden iptaliyle⁶²⁰ Yunanistan vatandaşı Rumlar İstanbul'dan Yunanistan'a kovuldu. Aileden birinin kovulmasıyla, tüm aile gitmek zorunda kaldı. Böylece, İstanbul Rumlardan temizlendi.

2007 sayılı kanununun 1'inci maddesinde, "Türkiye Cumhuriyeti dahilinde aşağıda gösterilen sanat ve hizmetler münhasıran Türk vatandaşları tarafından yapılır" denilen ve Türk vatandaşı olmayanlara yasak olan işler tek tek sıralandı. Ayrıca ecnebilerin İcra Vekilleri Heyetinin kararıyla yapacağı işler de madde 2'de belirlendi ve ecnebilerin çalışması İcra Vekilleri Heyeti kararıyla da yasaklanabilecekti (madde 3). Türk vatandaşların yapacağı işlerde çalışan ecnebilerin kanunun

615 TBMMZC, IV/9-4 Haziran 1932, sf. 64-65.

616 TBMMZC, IV/9-4 Haziran 1932, sf. 66-68; TBMMZC, IV/9-11 Haziran 1932, sf. 125-126.

617 Samim Akgönül, *Türkiye Rumları Ulus-Devlet Çağında Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci*, Çeviren: Ceylan Gürman, İletişim Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul-2007, sf. 85-93; *Türk Dış Politikası, 1919-1980*, Editör: Baskın Oran, cilt: 1, 4. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2002, sf. 346-349.

618 1927 Ekim ayında yapılan nüfus sayımına göre 'Nüfusun tabiiyet itibarıyla inkısamı'nda, 13 milyon 648 bin 270 toplam nüfusun 13 milyon 542 bin 795'i Türkiye tabiiyetindeydi. Geri kalanın 26 bin 431'i Yunanistan, 11 bin 573'ü İtalya, 8 bin 480'i İran, 7 bin 448'i Bulgaristan, 6 bin 206'sı Rusya tabiiyetindendi. (*Umumi Nüfus Tahriri (1927)*, Fasikül: I, İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara-1929, sf. xxxii, lxxxvii.)

619 SD 867.4016. Greeks/4. Skinner'dan (İstanbul) Dışişleri Bakanlığı'na (Washington, D.C.), 30 Haziran 1934, aktaran, Soner Çağaptay, *Kim Türk, kim vatandaşı? Erken Cumhuriyet dönemi vatandaşlık rejimi üzerine bir çalışma*, Çeviren: Pemra Hazbay, Toplum ve Bilim, sayı: 98, Güz 2003, sf. 170.

620 Samim Akgönül, *age*, sf. 251-289.

neşrinden itibaren bir yıl içinde işini terk etmeye mecbur tutuldu (madde 5) ve vilâyet ile kaza merkezi dışında dükkân açması da yasaklandı (madde 8).⁶²¹

Teklifin müzakeresinde Türklerin yapacağı işlerle ilgili vurgu *ırken Türk'ken*, kanun maddesinde 'öteki' için kullanılan dil, '*ecnebi*' idi. 3'üncü maddede bu kişilerin vatandaşlık bağına dikkat çekildi, bu kişiler '*ecnebi tebaasından*' olan kişilerdi. Benzer vurgu 7'nci madde de yapıldı.

Bir yıl sonrasında 2249 sayılı kanunla, önceki kanunun 5'inci maddesinde, kanunun yürürlüğe girmesinden itibaren çalışan ecnebilerin işini terk etmesiyle ilgili bir yıllık süreye iki yıllık bir ilâve yapıldı.⁶²² Türkiye'de ecnebilerin yapamayacağı işler hakkında kanununun geçmiş 1929 yılı Mayıs ayına kadar geriye gidiyor. 16.5.1929 tarih ve 8038 sayılı kararname, "Türkiye'de tebaai ecnebiye tarafından icrası memnu sanatlar H. kanun" hakkındadır⁶²³, aynen böyle; kararname bu kadardı.

Cumhuriyet gazetesi de, teklifin kanunlaşmasını yakından haberleştirmeye devam etti. Meclis'e teklif edilen bir tasarıya göre Türkiye'de ecnebilerin yapamayacağı sanatlar belirlendi işler sıralandı. Bu işleri yapan ecnebilerin işini terk etmek zorunda olduğu belirtildi.⁶²⁴ Teklif 1929'daki bu haberden üç yıl sonrasında müzakere edilecektir.⁶²⁵

Talimatnameyle kanunen kesin yürürlük ve sektörlerde tasfiye tarihi belirlendi. 2007 sayılı kanunun bazı maddelerini değiştiren 2249 sayılı kanunun tatbik suretini gösteren 10 Mayıs 1934 tarihli talimatnamede, "*yabancıların hizmetine 21 Mayıs 1934 itibaren*" son verileceği (madde 1) bildirildi. Sektörlere göre 21.5.1934 ile 21.5.1935 tarihleri arasında ikişer aylık süre belirlendi.⁶²⁶

621 *Kanununun l'inci maddenin A ve B fıkrası şöyle:* "A) Ayak [seyyar] satıcılığı; çalgıcılık; fotoğrafçılık; berberlik; müretteplik; simsarlık; elbise, kasket ve kondura imâlciliği; borsalarda mübâyacılık; devlet inhisarına tâbi maddelerin satıcılığı; seyyahlara tercümanlık ve rehberlik; inşaat, demir ve ahşap sanayi işçilikleri; umumî nakliye vesaiti ile su ve tenvir ve teshin ve muhabere işlerinde daimî ve muvakkat işçilik; karada tahmil ve tahliye işleri; şoförlük ve muavinliği; alelûmum amelelik; her türlü müesseselerde ticarethane, apartman; han, otel ve şirketlerde bekçilik, kapıcılık, odabaşılık; otel, han, hamam, kahvehane, gazino, dansiğ ve barlarda kadın ve erkek hizmetçilik (garson ve servant); bar oyuncu ve şarkıcılığı. B) Bayatlık ve kimyagerlik." Madde 2'de sayılan işler: "A) Tayyare makinistliği ve pilotluğu, B) Devlete veya vilâyetlere merbut müessesat veya belediyeler ile bunlara merbut tesisat hizmetleri." (11.6.1932 tarih ve 2007 sayılı Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun, *Resmî Gazete*, 16.6.1932, sayı: 2126, sf. 1564.)

622 31.5.1933 tarih ve 2249 sayılı Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen San'at ve Hizmetler Hakkındaki 2007 Sayılı Kanunun Bazı Hükümlerini Değiştiren Kanun, *Resmî Gazete*, 6.6.1933, sayı: 2420, sf. 2634 ve *Idare*, Haziran 1933, sayı: 63, sf. 728.

623 BCA-F: 030.18.01.02/K: 3, D: 30, S: 6.

624 *Cumhuriyet*, 28.5.1929, sf. 3.

625 *Cumhuriyet*, 22.3.1932, sf. 3.

626 *Talimatnamede belirlenen süreler şöyledir:* 21.5.1934 den 21.7.1934 tarihine kadar şoförlük ve muavinliği, seyyahlara tercümanlık ve rehberlik, berberlik, elbise, kasket, kundura imalciliği, borsalarda mübâyacılık ve çalgıcılık (madde 2), 21.7.1934 den 21.9.1934 tarihine kadar alelûmum amelelik (madde 3), 21.9.1934 tarihinden 21.11.1934 tarihine kadar, her türlü müesseselerde, ticarethane, apartman, han, otel ve şirketlerde bekçilik, kapıcılık, odabaşılık ile otel, han, hamam, kahvehane, gazino, dansiğ

'Öteki' 1932'de kanun dilinde '*ecnebi*' idi, ama 1934'te talimatnamede ise '*yabancı*' oldu. İkisi arasında önemli bir fark vardır. Aslında talimatname diliyle, teklif Meclis'te müzakere edilirken söylendiği gibi, '*yabancı*' tercihi, asıl niyetin de ifadesi olmuştur. Böylece işini kaybedecek olanların gerçek kimliği ifade edilmiştir. *TC vatandaşı 'yabancı'* olanlar yani Türk-İslâm olmayandı. Zaten talimatnamede düzenlemenin genelgelerle yapılacağına (madde 8) dikkat çekilmesi de boşuna değildir.

'Vay nasıl çalışırsın?'

TC vatandaşı olmayanın çalışması tespit edildiğinde doğrudan yurtdışiedilmesi gerekirken, mahkemede yargılanmaları ve cezalandırılmaları, bunların kimliği hakkında TC vatandaşı gayri Türkler olduğu hakkında kuşku bırakmamaktadır.

Bu konuda iki dava:

Anastas Karamolis davası: 2007 sayılı kanunun Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetleri yapmaktan suçlu Anastas Karamolis ve Ligol Legri ile arkadaşlarını yargılayan İzmir Sulh Ceza Hakimliğinden tanzim olunan 23.9.1935 tarihli kararda, Türk Ceza Kanunun 526'ncı maddesine tevfikan 1'er gün hapis ve 1'er lira para cezasıyla mahkum edildi. Bu kararın temyizi: 2007 sayılı kanunun 6'ncı maddesinde, Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetleri yapan ecnebilere Sulh Mahkemelerince 10 liradan 500 liraya kadar ağır para cezasıyla mahkûm edilecekleri yazılı olduğu halde, hafif hapis cezası verilmemesine ekseriyetle 12.6.1936'da karar verildi.⁶²⁷

Temyizde, kanun gereği verilen ceza az bulunuyor ve buna göre yeniden yargılama yapılması isteniyor. Diğer davada ise, yukarıda bozulan hafif ceza onaylandı.

1 gün hapis, 1 lira ceza: 2007 sayılı kanun hükümlerine muhalefetten suçluya Türk Ceza Kanunun 526'ncı maddesi mucibince 1 gün hapis ve 1 lira para cezası ile ilgili İzmir Sulh Ceza Mahkemesinden 94-934 tarihli hükmün temyizi: 2007 sayılı kanun 6'ncı maddesinin tatbiki ve ancak 1 lira hafif para cezasının infazı lazım geleceği 6.7.1936 tarihinde oybirliğiyle karar verildi.⁶²⁸

ve barlarda kadın ve erkek hizmetçilik ve ayak satıcılığı (madde 4), 21.11.1934 den 21.1.1935 tarihine kadar fotoğrafçılık, müretteplik, karada tahmil ve tahliye işleri (madde 5), 21.1.1935 den 21.3.1935 tarihine kadar devlet inhisarına tâbi maddelerin satıcılığı, bar oyunculuğu ve şarkıcılığı, umumi nakliye vesaiti ile su, tenvir ve teshin ve muhabere işlerinde daimi ve muvakkat işçilik, baytarlık ve kimyagerlik (madde 6), 21.3.1935 den 21.5.1935 tarihine kadar simsarlık, inşaat, demir ve ahşap sanayii işçiliği ile hakkında 2007 sayılı kanunun ikinci maddesi mucibince tayyare makinistliği, pilotluğu ve devlet veya vilâyetlere merbut müessesat veya belediyelerle bunlara bağlı tesisat hizmetleri (madde 7) yapan yabancılar işlerini terk etmek zorundadır. (10.5.1934 tarih ve 2/594 nolu kararnameyle yürürlüğe konulan, Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen San'at ve Hizmetler Hakkındaki 2007 sayılı Kanunun Bazı Maddelerini Değiştiren 2249 sayılı Kanunun Tatbik Suretini Gösteren Talimatname, *Resmî Gazete*, 24.5.1934, sayı: 2709, sf. 3819 ve *Idare*, Haziran 1934, sayı: 75, sf. 877-879.)

627 Temyiz Mahkemesi İkinci Ceza Dairesi, EsasNo: 7583, Karar No: 8030, Tebliğname: 936-867, *Adliye Ceridesi*, Adliye Vekilliği Tarafından Aylık Neşrolunur, sayı: 10, 1937, sf. 322-323.

628 Temyiz Mahkemesi Ceza Heyeti Umumiyesi, EsasNo: 115, Karar No: 105, Tebliğname: 803, *Adliye*

2007 sayılı yasaya muhalefetten görülen bu iki dava dahi, kanunda istihdam edilmesi öngörülenler milleten Türk olanlardır, çünkü cezalandırılanların kimliği hakkında ecnebi tabiiyetinde olduğuyula ilgili ifadeye yer verilmemiştir.

Özetle: 1920'li yıllardan beri gayri Türk'ün istihdamdan tasfiyesiyle ilgili politika, 1932'de kanunlaştırıldı. Bununla TC vatandaşı olan, ama resmen 'yabancı' denilen gayri Türklerin tasfiyesi hedeflendi. İstihdamda TC vatandaşı gayri Türk'e yaşama hakkı tanımaması yönüyle bu kanun da, esasında ırkçı pratiğin bir başka kanunuydu.

4.4.5- HAZİNE ALACAĞINI NİYE SİLDİ?

1920'ler yoğun mülkiyet transferinin ardından tapulandırmaya hız verildi. Böylesi işlemin devamı olarak 1930'lu yıllarda Hazine'nin hem mülkiyet satışından hem de tapu harcından dolayı doğan alacağını tahsil edememesi sorunu, ancak alacağın yeniden yapılandırılması ve ayla aşıldı.

Borcu yapılandırma: Bu kapsamda Hazine'nin ilk icraatı, taksitli alımla borçlu olanlardı. 1773 sayılı kanunla⁶²⁹ bedeli taksitle ödenmek üzere Hazine'den tarımsal arazi, imalathane, fabrika, mesken veya irat getirmeyen arsa satın alanların borcu senelik yüzde 5 faizle 12 sene tecil edildi [ertelendi]. Bir yıl sonrasında 1932'de 1773 sayılı kanuna müzeyyel [ek] 2033 sayılı kanunla da, belli bir miktarda arsa ile bina taksitlerine Borçlanma Kanunu ile tahsil edilmesi öngörüldü.⁶³⁰

Süre uzatıldı: Bir yıl sonrasında bu hüküm, 2222 sayılı kanunla⁶³¹ değiştirildi. Bununla taksitlerin ödenmesiyle ilgili azami 12 yıllık süre, 20 taksit [yani 20 yıl] olarak değiştirilirken, senelik yüzde 5'lik faiz de yüzde 9 olarak belirlendi. Ayrıca kanunda belirtilen türden bazı borç taksitleri yeniden yapılandırıldı.

Alacak silindi: Borçların ertelenmesi ve vade uzatımı yeterli olmadı ki sonunda, 1866 sayılı kanunla⁶³² Hazine alacağı silindi. Borcu affedilen kapsam mübadillerle sınırlı tutulmadı. Kanunla, 1771 sayılı kanunun kapsamında gayrimenkul alan mübadillerle harp ve işgalle dâhile nakledilenlerin yalnız meskene mahsus olmak üzere adi iskân derecesine kadar borçları affedildi.

Tapu harçları: Ayrıca tapu harçlarından doğan alacak da silindi. Emvâl-i metrukenin transferi sonrasında tapulamayı sağlayan 24 Mayıs 1928 tarih ve

Ceridesi, Adliye Vekilliği Tarafından Aylık Neşrolunur, sayı: 4, 1937, sf. 83-84.

629 21.3.1931 tarih ve 1773 sayılı Hazine Taksitle Gayrimenkul Mal Satın Almış Olanların Taksit Bedellerinin Tecili Hakkında Kanun, *Resmî Gazete*, 26.3.1931, sayı: 1758, sf. 339; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 12, Ankara-1931, sf. 228-229.

630 21.6.1932 tarih ve 2033 sayılı 21.3.1931 tarih ve 1773 sayılı Kanuna Müzeyyel Kanun, *Resmî Gazete*, 4.7.1932, sayı: 2141, sf. 1663.

631 25.5.1933 tarih ve 2222 sayılı 1773 numaralı kanunu tadil eden kanun, *Resmî Gazete*, 3.6.1933, sayı: 2417, sf. 2593.

632 1.7.1931 tarih ve 1866 sayılı Mübadele ve Tefviz İşlerinin Kat'i Tasfiyesi ve İntacı Hakkındaki 19.3.1931 tarih ve 1771 sayılı Kanuna Müzeyyel Kanun, *Resmî Gazete*, 30.7.1931, sayı: 1860, sf. 690; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 12, Ankara-1931, sf. 985.

1331 sayılı kanunun icrasından doğan tapu harçları, dört yıl sonrasında yürürlüğe konulan 1944 sayılı kanunla affedildi.⁶³³ Bu türden alacağın birikmesini önlemek amacıyla, 2241 sayılı kanunla da, gayrimenkulden bir defaya mahsus olmak üzere binde bir oranında tahrir resmi alınması öngörüldü.⁶³⁴

Kapsam genişletildi: Hazine alacağıyla ilgili af kapsamı genişletildi. 2266 sayılı kanunla⁶³⁵ Hazine'nin Osmanlı'dan 1929 mali yılı sonuna kadar tahsiline imkân almayan pek çok alacağı ve 23 Nisan 1920'e kadar tahakkuk eder verginin bakaya ile para cezası affedildi.

Teklif iade: Hükümetin yeni af teklifi, Bütçe encümeni mazbatası gereği Meclisin 28.12.1933 tarihli kararıyla hükümete iade edildi. Hazine alacağı arasında harp ganimetinden yapılan hediyelerin vesairenin de affedilmesi teklif edilmişti⁶³⁶ fakat hükümete geri verildi.

20 yıllık süre: Ayrıca 2554 sayılı kanunla⁶³⁷ gerek Vakıflar Umum Müdürlüğünce satılmış olsun gerekse Hazinece satılarak aidiyeti itibarile Vakıflar Umum Müdürlüğüne devredilmiş işlemlerde de, en fazla 10 sene olan süre 20 seneye çıkarıldı ve faiz de yeniden belirlendi.

Rum metrûku alanlar: 1936'da 3031 sayılı kanunla⁶³⁸ da Hazine alacaklarında yeni düzenlemeye gidildi, 28.3.1931 tarihinden evvel Rumlardan metrûk gayrimenkul alanların 1934'ten sonraki borcu 20 taksit tecil edilmesi, taksitin bir sene evvel ödenmesinde yüzde 6 iskonto yapılması öngörüldü.

633 7.4.1932 tarih ve 1944 sayılı, 1331 numaralı Kanuna Tevfikân Verilen Tapu Senetleri Harçlarının Bakiye Taksitlerinin Alımına ve Gayrimübadillere Verilecek Gayrimenkul Emvalin Tapu harcından İstisnasına Dair Kanun, *Resmî Gazete*, 13.4.1932, sayı: 2076, sf. 1360.

634 29.5.1933 tarih ve 2241 sayılı, Tapu Tahririne Dair olan 10 Nisan 1340 [1924] tarih ve 474 sayılı Kanunun 8'inci Maddesinin Tadiline ve Mezkrû Kanuna Bazı Fıkralar İlâvesine Dair Kanun, *Resmî Gazete*, 6.6.1933, sayı: 2420, sf. 2633.

635 *Affedilen alacak kalemleri şöyle sıralandı; özetliyorum:* Madde 1- Kanunla, milli ve Osmanlı hükümet döneminde 1929 mali yılı sonuna kadar devletin çalışanından takip, tahsil ve mahsubuna imkân olmayan alacağı ve yine maddeler halinde sıralanan pek çok konudaki diğer alacağı Maliye Vekilliğince silinecektir. Madde 2- Sakıt hükümet döneminde 459 sayılı Mahsubu Umumi Kanunu ve kâhretlerine göre [Tekalifi Harbiye mazbataları gibi] mahsubu yapılmamış ama hizmetler için muhtelif hesaba aktarılmış paraların cıvrakı varmış gibi, Maliye bütçesinde mahsup olunacaktır. Madde 3- Ayrıca 23 Nisan 1920 tarihine kadartahakkuk eden verginin tahsil edilmeyen bakayaila para cezaları affedilecektir. (3.6.1933 tarih ve 2266 sayılı 1929 Senesi Sonuna Kadar Hazine Alacağı Olarak Muhtelif Hesaplara Kaydolunan Paralardan Bazılarının Tasfiye ve Terkinine Dair Kanun, *Resmî Gazete*, 7.6.1933, sayı: 2421, sf. 2642.)

636 TBMM'nin 28.12.1933 tarih ve 795 sayılı Hazine'ye ait bazı alacaklara dair kararı, *TBMM ZC. devre*: 4, cilt: 19, 28.12.1933 tarihli oturum, sf. 177 ve *Fihrist*-sf. 3; *Resmî Gazete*, 6.1.1934, sayı: 2597, sf. 3366. Başvekil İsmet imzalı 26.10.1933'de Meclis'e sunulan Hazineye ait bazı alacakların affı hakkında kanun layihası hayli kapsamlıydı, Birinci Paylaşım Savaşına ve Türk Kurtuluş Savaşına kadar giden bir düzenleme öngörülmüyordu. (*TBMM ZC*, IV/19-28.12.1933 tarihli tutanak sonundaki 48 no'lu rapor.)

637 4.7.1934 tarih ve 2554 sayılı Evkaf Umum Müdürlüğünün 1927 senesi bütçesinin beşinci maddesi hükmünün değiştirilmesine dair kanun, *Resmî Gazete*, 12.7.1934, sayı: 2750, sf. 4123.

638 11.6.1936 tarih ve 3031 sayılı Hazine'den Taksitle Gayrimenkul Mal Satılmış Olanların Taksit Bedellerinin Tecili hakkındaki 1773 numaralı kanunu tadil eden 2222 numaralı kanuna ek kanunla, *Resmî Gazete*, 18.6.1936, sayı: 3333, sf. 6675.

4,9 milyon silindi: Meclis'in üç kararıyla yaklaşık 4,9 milyon liralık Hazine alacağı terkin edildi [silindi]. Silinen borcun 3.779.893 lira 49 kuruş muhtelif tarihlerde tahakkuk etmiş Nafia Nezareti ve Harbiye Nezareti'ne aittir.⁶³⁹

Terkin alanı genişletildi

Mübadillerin sorununu çözümlemek amacıyla 28.3.1931'de yürürlüğe konulan 1771 sayılı kanunun sekiz yıllık icraatı sonrasında *3551 sayılı kanunla*⁶⁴⁰ Hazine'nin alacağını terkin edeceği işlemde yararlanacak kapsam alanı genişletildi. Bu kanun neşrine kadar olan muamelelere geçerli olmak üzere, "mübadil, muhacir, mülteci, göçebe ve hükümetçe nakledilenlerin [sürülenlerin] ve harikzedelerin" başlangıçtan beri işgal eyledikleri Hazine'ye ait gayrimenkullerin icar ve ecrimisilleri [kira ve işgal ücreti], teffiz ve tahsis muameleleri [dağıtma ve birilerine ayırma işlemleri] kesinleşinceye kadar alınmayacak. Hatta tahakkuk ettirilen icar ve ecrimisiller katılmış olsa dahi terkin edilecek, fakat tahsil edilmiş olan icar ve ecrimisiller geri verilmeyecek. Tahsis veya teffiz edilen gayrimenkulden önce müstahikler tarafından ya doğrudan doğruya ya da işgal edilmiş iken istirdad edilen gayrimenkuller ile haklarına mukabil kendilerine bono verilenler tarafından işgal edilen gayrimenkuller hakkında dahi bu hükümler geçerli olacaktır. (madde 1)

Hazine'nin bu terkin işleminden sonra, *3699 sayılı kanunla*⁶⁴¹ da, ecrimisillere af getirildi. Hazine'ye ait arazi, bağ ve bahçenin ve müsakkafatın 1934 yılı sonuna kadar fuzuli işgalden dolayı ecrimisilleri [işgal ücreti] aranmayacağı gibi, kesinleşmiş olanlar dahi terkin edilecektir [silinecektir]. Tahsil edilmiş olan geri verilmeyecek ve Hazine'nin, gayrimenkulünün tamiri vesaire gibi sebeple Hazine'den alacak iddia edene karşı ecrimisilin mahsubunu istemek hakkı mahfuz olacaktır. (madde 1)

Sonuç olarak: 1930'lu yıllarda devletin mülk satışından, vergiden veya başka bir tür işlemde doğan alacağıyla ilgili çeşitli kanunlarla düzenlemeye gidildi. 1931'de ilk kanun çıkarıldıktan sonra hedeflenen gerçekleşmemiş olacak ki, peş peşe benzer yeni kanunlar çıkarıldı. Bununla hem alacağın vadesi uzatıldı ve faizi düşürüldü hem de bir kısım Hazine alacağı silindi. Böylece mülk işleminden dolayı Hazine'ye borçlu olana hem kolaylık hem de maddi imkân sağlandı.

639 TBMM'nin 21.5.1934 tarih ve 810 sayılı Mücbir ve zaruri sebepler dolayısıyla takip ve tahsiline mahal ve imkân görülemeyen borçların terkinine dair kararı, *Resmi Gazete*, 27.5.1934, sayı: 2711, sf. 3830-3838; TBMM'nin 31.1.1936 tarih ve 928 sayılı Mücbir ve zaruri sebepler dolayısıyla takip ve tahsiline imkân görülemeyen zimmetlerin terkinine dair kararı, *Resmi Gazete*, 11.2.1936, sayı: 3195, sf. 6072-6077; TBMM'nin 4.4.1938 tarih ve 1040 sayılı Mücbir ve zaruri sebepler dolayısıyla takip ve tahsiline imkân görülemeyen borçların terkinine dair kararı, *Resmi Gazete*, 15.4.1938, sayı: 3883, sf. 9641-9675.

640 2.1.1939 tarih ve 3551 sayılı Mübadele ve Teffiz İşlerinin Kat'ı Tasfiyesi ve İmtacı Hakkındaki 1771 sayılı Kanuna Ek Kanun, *Resmi Gazete*, 7.1.1939, sayı: 4105, sf. 11079-11080.

641 6.7.1939 tarih ve 3699 sayılı Hazineye Aid Ecrimisillerin Aranmaması Hakkında Kanun, *Resmi Gazete*, 13.7.1939, Sayı: 4257, sf. 12267.

4.4.6- ECNEBİ SERMAYESİ İLÂN LARI

Bugün dışarıdan yatırım için gelen yabancı sermayenin 1920'lerdeki adı, ecnebi sermayesiydi. 1920'ler dilinde ecnebi, bir başka ülke tabiiyeti demektir. İzmir İktisat Kongresinde ve Meclis zabıt dilinde, ecnebi sermayesi⁶⁴² denildi. İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat 1923'te toplanmadan önce, kongre haberi Meclis gündemine geldi. Kongre hazırlığıyla ilgili haberlerin dolaştığı, ama Meclis'in haberdar olmadığı gündeme getirildi.

Trabzon Mebusu Ali Şükrü'nün 3.2.1923 tarihli takririnde, gazetelerde İzmir'de İktisat Kongresi toplanacağına yönelik haberler çıktığını ve bunun İktisat Vekâleti mi yoksa Heyeti Vekile kararı mı olduğunu sordu. Cevaben söz alan *İktisat Vekili Mahmut Esat*'ın konuşmasını özetliyorum:

İktisat Vekâleti bundan bir buçuk ay evvel bilcümle vilâyet ve elviyeye resmi bir tamimi vardır. Bu tamim bütün gazetelerde çıktı. İntihab edilen [seçilen] azanın miktarı bini aşmıştır. Düşman neşriyatında İktisat Kongresinden maksat ecnebi sermayesine karşı birtakım husumetleri ilânı ve ecnebileri karşı buğz [nefret etmek] ve adavet izharı [düşmanlık göstermek] için kongrenin toplandığını söylüyorlar; yalandır. Türkiye milletinin ecnebi sermayesine karşı hiçbir buğz ve adaveti yoktur. *Chester Projesi* Türkiye'nin ecnebi sermayesine, ne kadar müsaade gösterdiğine şahittir. Ecnebilerin sermayesine memleketimiz açıktır.⁶⁴³

Lozan görüşmelerinin kesildiği bir sırada İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat 1923'te toplandı ve çalışmalar 4 Mart 1923'e kadar sürdü. Ecnebi sermayesi kongrede gündeme gelen konulardandı. Bu konuda yapılan konuşma ve kabul edilen maddeleri aktarıyorum:

BMM Reisi Mustafa Kemal kongrenin açış konuşmasında, "Efendiler; iktisadiyat sahasında düşünür ve konuşurken zannolunmasın ki ecnebi sermayesine hasımız; hayır bizim memleketimiz vâsidir [geniştir]. Çok sây [emek] ve sermayeye ihtiyacımız vardır. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lâzım gelen teminatı vermeğe her zaman hazırız" dedi.⁶⁴⁴

İktisat Vekili Mahmut Esat da, açış konuşmasında, ecnebi sermayeyle ilişkinin bir örneği olarak Chester Projesini gündeme getirdi ve "Ahiren İktisat Vekâleti ile Chester grubuna mensup Mister Kennedy arasında bu hususun temini için mühim bir mukavelename tanzim edilmiştir" diye konuştu.⁶⁴⁵

642 A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir*, A. Ü. SBF Yayınları No: 262, Ankara-1971; *TBMM ZC*, devre: I, cilt: 28, 8.4.1339 oturum, sf. 434-515.

643 *TBMM ZC*, I/27-5.2.1339 (1923), sf. 170-173. Chester Projesiyle ilgili olarak yapılan kapsamlı çalışmaya bakınız: Bilmez Bülent Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2000.

644 A. Gündüz Ökçün, *age*, sf. 252-253.

645 A. Gündüz Ökçün, *age*, sf. 265.

Mahmut Esat'ın Anadolu Ajansı'na verdiği demeçte, "Chester projesiyle memlekete 400 milyon liralık bir ecnebi sermayesi girecektir. Milletimizin hukukuna ve memleketimizin kavaninine riayetkâr herhangi bir ecnebi sermayesine kat'iyen düşman olmadığımıza bundan daha kuvvetli bürhan olabilir mi?" dedi.⁶⁴⁶

Misak-ı İktisadi: Ecnebi sermayesine bakış, İzmir İktisat Kongresinde kabul edilen Misak-ı İktisadi Esaslarının 9'uncu maddesinde, "Türk, dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve müessesatına düşman olmayan milletlere daima dosttur; ecnebi sermayesine aleyhtar değildir [...]" şeklinde ifade edilmiştir.⁶⁴⁷

10 madde sunuldu: İzmir İktisat Kongresinin hükümete sunduğu ecnebi sermayesi hakkındaki esaslar, 10 maddedir. Birinci maddesi, ecnebi sermayesinin memleket için muzır olmayacak şekilde girmesinin temin edilmesi olup, 2'nci maddesi de tamamen yerli sermayeye terk edilecek işlerin tayin edilmesi hakkındadır.⁶⁴⁸

İktisat Vekili Mahmut Esat'ın kongrede ifade ettiği Chester Projesi, bir ay sonrasında Meclis gündemindedir. Projeye ilgili kanun teklifi kabul edildi.

Ankara'nın Chester'i

İzmir İktisat Kongresi'nde ecnebi sermaye taraftarlığının önemli bir pratiği Chester Projesi özelinde yaşandı. Bu, Türk Kurtuluş Savaşının anti-empyrialist karakterinin anlaşılması açısından önemli bir konuydu.

Türk Kurtuluş Savaşı sonrasında Ankara iktidarının yabancı sermayeye bakışının bir tür göstergesi, Chester Projesiyle ilgili teklifin müzakeresidir. Kanunlaştı ve bununla demiryolu hattının geçtiği her yerde ve hattın iki tarafındaki 20'şer kilometrelik madenlerin işletilmesi imtiyazı verildi. Chester Projesiyle ilgili İcra Vekilleri Heyeti Reisi [Başbakan] Hüseyin Rauf'un 30.1.1339 (1923) tarihli tezkeresiyle, Şarki Anadolu Demiryollarına Dair Mukavelenamei İptidaiye, Mukavelenamei Esasiye, Mukavelenamei Müzeyyele ve Şartname Lâyihaları Meclis'e gönderildi. Müzakeresi 8 Nisan 1923'te yapıldı. Projeye ilgili anlatılanları özetliyorum:

- Projenin geçmişi 1325'e yani 1909'a gidiyor.
- Demiryolu hattı, Sivas-Harpur, Ergani, Diyarbekir, Bitlis ve Van Gölünün şimal veya cenup sahilinden Van'a ve keza Harpur civarından Ceyhan'dan Yumurtalık'a ve Musul, Kerkük'ten Sülemaniye'ye uzanır.
- Demiryolu hattının iki tarafındaki 20 kilometrelik sahadaki madenin işletme hakkı veriliyor.
- İmtiyaz süresi 99 yıl.

Devletleştirme meselesinin gündeme gelmesi üzerine İktisat Vekili Mahmut Esat, devletleştirmenin, memleketin bugünkü teşkilatıyla devletin işletip, satma-

646 A. Gündüz Ökçün, *age*, sf. 11.

647 A. Gündüz Ökçün, *age*, sf. 389.

648 A. Gündüz Ökçün, *age*, sf. 435-436.

sının mümkün olmadığını belirterek, imtiyaz süresinin madenlerin işletme müddetiyle uygun olduğunu söyledi. İktisat Vekili, tasavvur buyurunuz, 4000 kilometrelik bir hat inşası için 500 milyon lira kadar bir para sarf edileceğini hatırlattı.

Şarki Anadolu Demiryollarına Dair Kanun iki madde olup, 1'inci maddesinde, TBMM Nafia Vekâletiyle Amerikan Hükümeti Ottoman Amerikan Developman Kumpani vekilleri arasında demiryolu, liman inşaa ve işletilmesi ve demiryolu güzergâhının iki tarafında 20'şer kilometrelik sahadaki maadin işletilmesine dair mukavelenamei kabul edilmiştir. 2'nci madde de yürürlük ve icra memuru hakkındadır olup, ikinci oylama 9 Nisan 1923'te yapıldı ve Şarki Anadolu Demiryollarına Dair Kanun kabul edildi.⁶⁴⁹ 1923 yazı itibarıyla projeye işlerlik kazandırılmadı⁶⁵⁰ öyle kaldı.

Chester Projesiyle ilgili kanun, dönemin egemen iktisadi zihniyet açısından önemli bir konudur. Chester Projesi işlerlik kazanamasa da, daha sonrasında ecnebi sermayesiyle ilişkiye önem verildi ve 1929'da Ereğli'de İtalyan ve Fransız'a hisse devri kararnameyle uygun bulundu.

Ankara iktidarı 1920'li yıllarda yabancı sermaye yatırımlarına taraftardı. Türk Kurtuluş Savaşı sonrasında yabancı sermayenin gelmediği kanısı yanlıştı. A. Gündüz Ökçün araştırmasıyla ortaya koydu ki, yabancı sermaye, açtığı şubelerveya yerli sermaye ortaklığıyla kurduğu yeni bir şirket aracılığıyla⁶⁵¹ faaliyet göstermiştir.

1920'lerin iktisadi anlayışında yabancı sermayeye hep davet vardı. 1928'de Fransız şirketine maden imtiyazı verildi⁶⁵², 1929'da Ford Motor Kanunuyla imzalanan sözleşme onaylandı⁶⁵³, 1929'da Ereğli-Kozlu'da İtalya'na⁶⁵⁴ ve Fransız'a⁶⁵⁵ hisse devri uygun bulundu, 1933'te Fransız'ın Van'daki petrol madeni imtiyazının fesh edilmemesi kararlaştırıldı⁶⁵⁶ ve 1940'da Türkiye-Almanya ticaret mevzuatı kanunlarla⁶⁵⁷ yürürlüğe kondu.

Ticaret Müdüriyeti'nin ilânları

Ticaret Müdüriyeti Umumiyesi'nin ecnebi sermayesi hakkında ilânları, 1930'lar sonrası için devletin anlayışını değerlendirme imkânı verebilecek içe-

649 *TBMMZC*, 1/28-8.4.1339, sf. 437, 454, 488, 501, 511, 514-515; 9 Nisan 1923 tarih ve 327 sayılı Şarki Anadolu Demiryollarına Dair Kanun, *TBMMZC*, 1/29-9.4.1339 (1923), sf. 19, 24 ve Fihrist-sf. 4.

650 Bilmez Bülent Can, *age*, sf. 312-336.

651 A. Gündüz Ökçün, *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, A.Ü.ŞBF Yayınları No:324, Ankara-1971, sf. 155-163.

652 26.12.1928 tarih ve 7484 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 21.1.1929, sayı: 1098, sf. 6480. Fransız şirketinin ismi: Parisce Sosyete Jeneral de Min ve Metalorji

653 2.2.1929 tarih ve 1391 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Ford Motor Kompani Eksports Enkorporeyet Şirketi Arasında Aktedilen Mukavelenaminin Tasdikine Dair Kanun, *Resmi Gazete*, 14.2.1929, sayı: 1119, sf. 6603.

654 19.6.1929 tarih ve 8153 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 29.7.1929, sayı: 1253, sf. 8021.

655 9.10.1929 tarih ve 8437 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 25.11.1929, sayı: 1354, sf. 8531.

656 9.1.1933 tarih ve 13733 sayılı kararname, *Resmi Gazete*, 8.3.1933, Sayı: 2347, sf. 2297-2298.

657 *Resmi Gazete*, 28.12.1940, sayı: 4698, sf. 242.

riktedir. İlânlar dışında ecnebi sermayesiyle ilgili bazı kanun ve kararnameler de vardır. Ereğli’de İtalya ve Fransa’ya hisse devrini onaylayan kararnameler, Ankara’nın ecnebi sermayeye ne kadar karşı olduğunu da turnusol kağıdıdır.

İlânlar 1929’dan 1935’e kadar devam etti. *Resmi Gazete*’yi taramam sırasında dikkatimi çeken Ticaret Müdüriyeti Umumiyesi ilânları, o dönemin ifadesiyle ecnebi sermayeye resmi bakışın ne olduğunu anlamaya imkân verebilecek içeriktedir.

Ticaret Müdüriyeti Umumiyesine ait ilânlar, davalarına bakacak vekil ve Türkiye mümessilini tayin hakkındadır, yatırımla ilgili değildir. Yatırımlar vesaire için *Ticaret Sicil Gazetesini* ve şirketlerin genel kurul tutanaklarını incelemek gerekmektedir.

İlânların birkaç tanesi de faaliyetine son veren şirketlerle ilgilidir. İlânlar arasında bugün ismini mutlaka bildiğimiz, Ford, Nestle, Singer, Siemens, Tobako gibi şirketler de vardı. Şirketler Amerika’dan Almanya’ya, İtalya’ya, Fransa’ya ve Bulgaristan’a kadar pek çok ülkeye aittir.

Üç örnek: Amerikan Ekspres Kompani İnkorporeytet ilânında⁶⁵⁸ 1914 yılından beri faaliyet gösterini belirterek, şirketi vekillerinden Rişartson’un ahar mahalle nakli yani sürgünü nedeniyle yetkisiz kılındığını belirtti. Singer Dikiş Makinası ilânında⁶⁵⁹ şirketi temsil edecek yeni avukatlarını açıkladı. Nestle ilânıysa⁶⁶⁰ mevcut vekile bir yenisinin eklendiği hakkındadır.

Diğer ilânlar: İtalyan Banka Komerçiyale İtalyana⁶⁶¹, Alman Siemens’in üç şirketi⁶⁶², Amerikan Ekspres Tobako Kompani Oryent Limitet⁶⁶³, İngiliz Gila-morgan Gol Kompani Limitet⁶⁶⁴, Amerikan Breslin Girift Karbet Kompani⁶⁶⁵, Kompani Nasyonal Belj dö Transpor Maritim⁶⁶⁶, Alman Tirgertner Gezenşaft

658 *Amerikan Ekspres Kompani İnkorporeytet:* Ticaret Müdüriyeti Umumiyesi ilânı, 30 Teşrinisani 1330 [13 Aralık 1914] tarihli kanun ahkâmına tevfikân Türkiye’de ifayı muameleye mezon kılınan şirketlerden Amerikan tabiiyetine haiz Amerikan Ekspres Kompani İnkorporeytet şirketi vekillerinden Rişartson’un “ahar mahale nakli dolayısıyla kendisine verilmiş olan vekâletnamenin fesh ve bilmümlle salâhiyetlerin geri alındığı” hakkındadır. Sonraki ilân da, yetkili imza sahibi olarak tayin edilen kişilerle ilgilidir. (*Resmi Gazete*, 19.1.1929, sayı: 1096, sf. 6461; *Resmi Gazete*, 31.3.1930, sayı: 1459, sf. 8796.)

659 *Singer Dikiş Makinası:* İki ilânda, Amerika tabiiyetli Singer Dikiş Makinası Kumpanyasının şirket namına yapacağı işlerden doğacak davalarda bütün mahkemelerde müddei müddealehy ve üçüncü şahıslarıyla İstanbul’da mukim İlyasoğlu Ziya İlyas Beyve Manisa vekilliğine de mukim Kadri Efendioğlu Ethem Efendi belirtilir. (*Resmi Gazete*, 12.5.1929, sayı: 1190, sf. 7193; *Resmi Gazete*, 20.10.1931, sayı: 1929, sf. 922.)

660 *Nestle:* Ticaret İşleri Umum Müdürlüğünün iki ilânı İsviçre tabiiyetini haiz Nestle ent Anglo Süis Kondenset Kampini-Nestle And Anglo-Sviss Condensed Milk Company şirketi Türkiye umumî vekili bulunan Müsyö Hanri Berar’a ilâveten şirket namına yapacağı işlerden doğacak davalarda bulunmak üzere Arnolt İngolt Efendiyi vekil tayin eylediği keyfiyeti muvafık görülmüştür. (Nestle’nin iki ilânı, *Resmi Gazete*, 4.9.1930, sayı: 1587, sf. 9348; *Resmi Gazete*, 6.9.1930, sayı: 1588, sf. 9350.)

661 *Resmi Gazete*, 5.2.1929, sayı: 1111, sf. 6570.

662 Aynen yazıldığı biçimiyle, Siemens Şukertverke Aksien Gezelşaftve Siemens Unt Halskeakien Gezelşaft ve Siemens Unt Halsko Aksien Gezelşaft ilânı aynı yerde, *Resmi Gazete*, 24.9.1930, sayı: 1604, sf. 9384.

663 *Resmi Gazete*, 27.6.1933, sayı: 2461, sf. 2890.

664 *Resmi Gazete*, 16.1.1929, sayı: 1094, sf. 6444.

665 *Resmi Gazete*, 16.1.1929, sayı: 1094, sf. 6444.

666 *Resmi Gazete*, 19.1.1929, sayı: 1096, sf. 6461.

Mit Beşirenktr Haftong⁶⁶⁷, Bank Belj Pur Letranje⁶⁶⁸, Brodarsko Diyoniko Drüstov Oseanya⁶⁶⁹, Bank Franko-Aziyatik⁶⁷⁰, Sosyete Kommersiyal Bulgar dö Navigasyon⁶⁷¹, Istandart Oyl Kampani of Nuvyork Şirketi⁶⁷², Hidivial Meyi İstim Şip Ent Gravendok Kampini Limited⁶⁷³, Serviçi Döleta Roman-Serviciul Maritin Roman⁶⁷⁴, San Marko-San Marco⁶⁷⁵, Pogliya-Puglia⁶⁷⁶, Sagas Anonim Şirketi⁶⁷⁷, La Manhaym⁶⁷⁸, Hidivyal Meyi İstimşip ant Greyvin Kumpani Limitet⁶⁷⁹, Vacumoil Company⁶⁸⁰, Algemayne Bav Gezelşaft 'Lenz' unt ko Kolonyal Gezelşaft⁶⁸¹, Di Nort Britiş Rubber Kompani Limitet⁶⁸², Foskolo Mango ent Kompani Limitet ile Brodarsko Diyoniko Društov Oseanya⁶⁸³ şirketleridir.

Ticaret Müdüriyeti Umumiyesinin ilânları, dünyanın ve Türkiye'nin o günkü iktisadi kapasitesine göre ecnebi sermayesiyle ilişkinin sürdürüldüğünün önemli karinesidir.

4.5- SONUÇ: KEMALİZM'İN 'METRÛK' İNKİLÂBİ

Türkçü ekonomi politığın 1914'lere inen geçmişini ve özellikle 1920 sonrası pratiğini inceledim. Türkleştirmenin ekonomik altyapısıyla, milleten Türk ve dinen Sünni İslâm olmayanın demografik yapıdan tasfiyesi hedeflendi. İktisat tarihinde 1920'ler tartışıldığında üzerinde durulan temel iki nokta vardı. Birisi, çöken Osmanlı'dan devralınan ekonominin sektörel yapısıyla mevcut kaynağının son derece yetersiz olduğu ve diğeri de, Lozan Antlaşmasından doğan dış ticaretle ilgili zorunlu kısıtlamalardı.

İkisi de doğru olup, değinilmeyen, hatta görmezden gelinen önemli bir konu daha vardır. Aslında bu mülkün yağması ve transferi yani mülkiyetin Türkleştirilmesidir; dikkate alınmamıştır. Vakayı bilmediklerinden değil, analizlerinde müesses *nizamın sınırları içinde* kaldıkları içindir. Zaten analizleri özünde Türk milliyetçisi olduğu için bu türden konuları görseler de olumlar bir tavırla değerlendireceklerinden hiç kuşquamız yoktur.

667 *Resmi Gazete*, 30.1.1929, sayı: 1106, sf. 6549.

668 *Resmi Gazete*, 21.4.1929, sayı: 1173, sf. 7032.

669 *Resmi Gazete*, 12.5.1929, sayı: 1190, sf. 7193.

670 *Resmi Gazete*, 16.6.1929, sayı: 1217, sf. 7554; *Resmi Gazete*, 27.1.1930, sayı: 1408, sf. 8670.

671 *Resmi Gazete*, 25.1.1930, sayı: 1406, sf. 8665.

672 *Resmi Gazete*, 18.3.1930, sayı: 1448, sf. 8774.

673 *Resmi Gazete*, 24.8.1930, sayı: 1578, sf. 9314.

674 *Resmi Gazete*, 24.8.1930, sayı: 1578, sf. 9314.

675 *Resmi Gazete*, 7.10.1930, sayı: 1615, sf. 9410.

676 *Resmi Gazete*, 7.10.1930, sayı: 1615, sf. 9410.

677 *Resmi Gazete*, 20.11.1930, sayı: 1652, sf. 52.

678 *Resmi Gazete*, 29.11.1930, sayı: 1659, sf. 67.

679 *Resmi Gazete*, 29.11.1930, sayı: 1659, sf. 67.

680 *Resmi Gazete*, 29.11.1930, sayı: 1659, sf. 67.

681 *Resmi Gazete*, 20.10.1931, sayı: 1929, sf. 922.

682 *Resmi Gazete*, 4.7.1932, sayı: 2141, sf. 1670.

683 *Resmi Gazete*, 27.6.1933, sayı: 2461, sf. 2890.

Değinilmeyen konu, 1915 Ermeni soykırımı, 1914-1923 döneminde Rumların kovalanması, daha sonra da benzer kitlesel mülksüzleştirmenin yaşanması ve bunların geride kalan mülklerinin yağmalanması ve tapulanmasıydı. Mülkün gaspı ve transferi işleminin *şifresi emvâl-i metrûke* yani sahibi 'sürülen' veya 'kayıp ya da kaçak' denilerek devletin el koyduğu mal ve mülktü. Emvâl-i metrûkenin bilinmesiyle ekonomideki Türkleşmenin boyutu daha iyi anlaşılacaktır. 1915'ten beri devam eden karatmanın sonucu olarak, ne 1915 Ermeni soykırımı, ne 1914-1923 yılları arasından Rumların kovalanması ve diğer konular hak ettiği kadar araştırılmadı, tartışılmadı ve yeterli bilgilenme sağlanmadığı için geçmişle yüzleşme gerçekleşemedi.

1920'ler sonrasında da kitlesel mülksüzleştirmeye devam edildi, 1934'te Trakya Yahudileri ve 1964'te İstanbul Rumları özelinde olduğu gibi. İttihatçıların 1914-1915'lerde uyguladığı ekonomi politiğe, 1920'lerde aynen devam edildi. Mülkün transferi ile tapulanmasını içeren sistem esas olarak 1920'lerdeki Kemalist iktidar döneminde oluşturuldu.

1920'lerin icraatıyla tevhide tedrisat, şapka giyme, tekkelerin kapatılması, paşa ve bey gibi lâkapların yasaklanması, alfabe ve kılık kıyafet değişikliği *Kemalizm'in inkılâpları* olarak sayıldı. Günümüzde AKP iktidarında kimi uygulamalarıyla da sıklıkla inkılâplarla ilgili tartışmaya devam ediliyor.

Emvâl-i metrûke özelindeki transfer ve tapulama sistemi, *Kemalizm'in ekonomi politiği* açısından temel pek gündeme getirilmedi. Oysa bir şapka giymekle ilgili neler olmuştı, hatta İstiklal Mahkemesinde yargılama dahi yapılmıştı.

İttihatçılar sürdüğü Ermeni ve diğer milletten insanların geride kalan o günün adlandırmasıyla emvâl-i metrûke denilen mülklere devletin el koyması sonrasında dağıtılması ve satılmasını sağlayacak sistem 26 Eylül 1915 tarihli *Tasfiye Kanunu* ve ilgili nizamnamesiyle oluşturuldu. 1923'e kadar sadece sürülenlerin mülküne emvâl-i metrûke denirken, 15 Nisan 1923 tarih ve 333 sayılı kanunla,⁶⁸⁴ geniş yorum getirilerek neredeyse sahibinin başında olmayan her mülk bu kapsama alındı. El konulacak mülkle ilgili istisna, İslâm'a ait olmasıydı.

Devletin el koyacağı mülkün kapsamının bu denli genişletilmesi sonrasında, bunların transferi gündemdeydi. Kanuni olarak mülke devlet adına el konmuşsa da, bir kısmı yağmalandı ve bunun dışındaki mülkler parasız dağıtıldı, satıldı ve devletin birçok kurumu el koydu. Emvâl-i metrûke piyasasında gerçekleşen bu transfer işlemiyle ve emvâl-i metrûkeye ait nakdin devlet bütçesine aktarılmasıyla ilgili 1922-1928 döneminde 13 kanuni düzenleme yapıldı. Diğer bir deyişle Ermeni ve Rumların ve diğer milletten insanların mülkünün ve nakdin transferi esas olarak bu 13 kanunla sağlandı.

684 26 Eylül 1915 tarihli kanunla getirilen tasfiye sistemi, 8 Ocak 1920 tarihli kararnameyle ilga edildi ve mülklerin sahiplerine geri verilmesini içeren düzenleme yapıldı. Bu kararname, 14 Eylül 1922 tarihine kadaryürürlükte kaldı. Aslında Maliye Vekâletinin bütçesinden anlaşıldığı gibi 1921-1922 yılında Tasfiye Komisyonlarına bütçe ayırmakla, 8 Ocak 1920 tarihli kararnamenin gereği yapılmamıştı. N.O.

Kanunlardan bir tanesi 26 Eylül 1915 tarihli kanun İttihar ve Terakki dönemine ait olup, bu 26 Eylül 1915 tarihli kanun, 333 sayılı kanunlayeniden yapılandırıldı ve 8 Kasım 1988'e kadar yürürlükte kaldı. İşte mülkiyetin Türkleştirilmesi sistemi böyle oluşturuldu. *Bu, 1915'te temellendirilen ve 1920'lerde kurumsallaştırılan İttihatçı-Kemalist tasfiye sistemi*ydı. Esas alınan Türk ve Sünni İslâm olup, gayrisinin tasfiyesi hedeflendi. 1914-1923 döneminde Anadolu Hristiyanlardan temizlendi. 1920'lerin ilk yarısından itibaren Anadolu'nun tamamen Türkleştirilmesinin ekonomi politığının gündemindeyse Kürtlerin asimilasyonu ve mülkiyetin Türkleştirilmesine devam etmek vardı. Bugünden net olarak görüldüğü ki, Türk-Kürt Alevi-Kızılbaşlar da asimilasyon kapsamındaydı.

Mülklerin yeni sahiplerine tapulanması da 24.5.1928 tarih ve 1331 sayılı kanunla yapıldı. Hatta mülkün evvelki kaydı, 2 Haziran 1929 tarihli ve 1515 sayılı kanunla bile geçersiz sayıldı. Böylece mülkün yeni sahibine tapulanmadaki mevcut evvelki kayıt engeli de kaldırıldı. Medeni Kanun'un 639'uncu maddesiyle de, "20-30 yıldır benimdir" denilerek tapuya kayıt edildi.

Sonuç olarak, emvâl-i metrûkenin transferi ve tapulanması sistemi, Kemalist dönemde 1920'lerdeki kanunlarla oluşturuldu. Bu sistemle, sadece 1920'lerin ilk yarısına kadar olan dönemde kaba bir hesapla *3 milyonun gasp edilen 100 binlerce mülkünün el değiştirilmesi* sağlandı. Kapsamı itibarıyla Türk milliyetçiliği ekonomi politığı esasta ırkçıdır. Çünkü sahibinin onayı olmadan milyonların mülkü gasp edildi ve Türkleştirildi. Bu anlamda Türk milliyetçiliğine karakterini veren ekonomi politığın en önemli unsuru 1914'lerdeki sürecin devamı olarak 1920'lerde gerçekleştirildi. Elbette burada kalınmadı istihdamın Türkleştirilmesi de gündeme alındı ve gereği yapıldı.

1930'lu yıllarda devletleştirmeden, 1929 krizi ardından özellikle bazı yabancı sermayeli firmaların kamu adına satın alınması sonrasında bahsedildi. Aslında burada gerçek tam ifade edilmiyordu. 3 milyonun 100 binlerce mülkünün transferi öncesinde devletin eline geçmesi de, aslında bir tür *devletleştirmeydi*. Devlet gerçek kişi ve vakıflara ait bu mülklere hiçbir bedel ödemedi, iktidar gücünü kullandı, güya mülkün tasfiyesiyle kalan Mal Sandığına emaneten yatırılan para mülk sahibine verilecekti, ama verildiğinin kaydı bir ikinin ötesine geçmiyor. Böylece 1930'lu yıllarda bazı yabancı sermayeli şirketleri para ödeyerek satın alan devlet, 1915'lerden itibaren imha ve tasfiye politikalarının sonucu olarak Ermeni ve Rum ile diğer milletten insanların mülküne bedelsiz el koydu.

Fakir-zengin ayrımı yapılmadan milletin Ermeni ve Rum'un mülkünün gasp dönemini anti-emperyalizm ya da 7 düvele direnmek olarak değerlendirmek, aslında *milletin Türk ve dinen Sünni İslâm olmayana* devletin yaptığı imhayı ve tasfiyeyi onaylamak olacaktır. Transfer edilen sadece bağ, bahçe, apartman, tarla değil, fabrika ve bu tür üretim tesisleri de el değiştirdi. Gerekli üretim bilgisi olmamasıyla bu tür üretim birimlerinin çoğu atıl kaldı ve öyle metrûk yıkıldı gitti. Böyle bir israf-talan dönemi de yaşandı. Öylesine yağma

dönemidir ki, kiliselere dahi el konuldu. Yakın dönemde bu kiliseler herhangi bir gayrimenkul gibi satılığa çıkartıldı.

Transfer edilen mülkler, mülksüzleştirilenlerden geri kalanlardı. Merkezi iktidarın faaliyetiyle mülksüzleştirme 1920'lerde bitmedi, kapsamı itibariyle lokal düzeyde belli bölge ve kasabalarla sınırlı olsa da değişik gerekçelerle devam etti. Mülksüzleştirme, kadastro ve vergi borcu gibi daha değişik gerekçelerle bugün de aynen sürmektedir.

Emvâl-i metrûke özelinde Hristiyanlar için oluşturulan ekonomi politik, *İslâm dininden Kürtlerin Türkleştirilmesinde* aynen geçerli değildi. 1920'lerin yarısından beri asimilasyonun hedefindeki Kürtlerin binlercesi öldü, binlercesi sürüldü ya da kaçmak zorunda kaldı. Bir Ermeni ve Rum'un, mülküyle kopartılan ilişkisinin yeniden kurulması çok çok istisnalar dışında imkânsızken, aynı durum Kürtler için geçerli değildi. Kürtler, Ermeni ve Rumlar boyutunda ve tarzında kitlesel mülksüzleştirilmedi!

Kürtlerin geride kalan mülkünün tasfiyesi ve iç transferi hakkında:

1. Devlet, Kürt'ü sürdüğü yerde vereceği gayrimenkul karşılığında, mülküne el koydu. Aldığı bu mülkü devlet, oraya iskân ettiğine ya da istediğine verdi/sattı veyahut kendi tasarrufunda değerlendirdi. Buradaki işlem mülkün Türkleştirilmesine yönelik bir faaliyettir. 1930'lar öncesi ve sonrasında İran'a, Suriye'ye giden Kürtlerin geride kalan mülkleri bu kapsamda değerlendirilmelidir.
2. Sürülen Kürt'ün mülkü, aynı aşiretten birilerine ya da devletle işbirliği yapan bir başka aşiret ferdine verilmesi veyahut bir başkası tarafından işgal edilmesi gibi bir tür *iç transferle*, bir başka Kürt'ün oldu. Böylece iç transferle mülkün Kürt'te kalması sağlandı. Sonuç olarak mülkün sahipliğinde bir milliyet değişimi olmadı.

Büyük olasılıkla Kürt'ün sürgün edildiği yerde yaşadığı sıkıntılar, mülkün tam verilmesi/verilmemesi gibi sorunlar hep var oldu. Burada Kürt'ün geride kalan mülkü özelinde yapılanları özetledim. CHP'nin bölge müfettişi ve Tunçeli Mebusu Necmeddin Sahir Silan raporlarında⁶⁸⁵, sürgün edilen Dersimlilerin yaşadığı sıkıntılar ve mülkün tasfiyesi meselesi değerlendirdiği konulardandı.

Elbette uzun vadede Kürtleri asimile etmenin bir devamı olarak Türkleştirmenin mülke yansımaları da kaçınılmazdı. Zaten bu halde, Türkleştirme kalıplaştırılmış olmaktadır.

Bir diğer konu *toprak meselesi*, Cumhuriyet'in Osmanlı'dan devraldığı bir sorundu. Bunun için toprak reformunun sistemin yapısını olumlu yönde değiştireceği sürekli ifade edilmişse de, esaslı bir düzenleme yapılmamıştır.

685 Necmeddin Sahir Silan, Tunceli Vilâyeti Genel Durumu Üzerinde İncelemeler (1943), CHP'ye sunduğu 11.12.1943 tarihli rapor, Tarih Vakfı-1, sf. 239-246.

1920'lerin sonunda kabul edilen 1505 sayılı yasayla topraklandırmaya yönelik girişime, 1930, 1938, 1939 ve 1940 yıllarında yürürlüğe konulan talimatnamelerle devam edildi. Önerilen sistem, esas olarak toprak meselesinin çözümünü sağlayacak bir içerikten yoksundu. Toprak ağalarının ve dini etkinliği büyük olan şeyhlerin egemenliğinde hayatın sürdürüldüğü sahada hedef topraksız/yoksul ve az topraklı köylünün topraklandırılması değildi. Topraklandırmada öncelik dışarıdan gelen/getirilen muhacirler olması da niyetin ne olduğunun resmi açıklamasıydı. Ayrıca devlet, elinin altında *tüm aşiret ve fertleriyle ilgili fışi* olduğu için, kime toprak vereceği veya satacağı bilgisine de sahipti. 11 Haziran 1945 tarihli Çiftçiyi Topraklandırma Kanunuyla da toprak reformu yapılmadı/yapılamadı.

1930'larda merkezi Ankara'nın esas ittifak gücü feodal güçler ve ağalar olup, Kürtleri Türkleştirme ve Kürt kimliğini tasfiye politikası, İdris Bitlisi'den miras işbirlikçi ve ajanlaştırılmış ittifak gücü sayesinde bugüne kadar uygulanı geldi, halen de devam etmektedir! Kürtlerin asimilasyonun ekonomi politiği, Ermeni ve Rum mallarının emvâl-i metrûke tanımlamasıyla gaspının, transferinin ve tapulamasının sistemi temelinde inşa edildi! Bugün de aynen sürdürülüyor.

SONUÇ

FAŞİZMLE MAYALANMIŞ TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

Cumhuriyet asırlık pratiğinde demokrasiyi es geçti. Seçimler ve buna bağlı hükümet değişikliğinin, usulen demokrasiyi görünür kılmanın ötesinde bir işlevi olmadığının şahidiyiz. Sistemin demokrasiyi içermeyen ana iskeleti hep korundu, tahkim edildi. Politik ve bürokratik kadronun '*birlik ve beraberlik*' söylemiyle aslında ırkçı icraat sıradanlaştırıldı.

Türk milliyetçiliğinin asırlık pratiğinin Hıristiyan (ve 1920'lar sonrasında Musevi) milletler açısından iki temel sonucu vardı. Biri, Hıristiyan (ve Musevi) milletler Anadolu'da yok edildi ve diğeri de, bu milletlerin ekonomik varlığı yağmalandı. Anadolu'nun Hıristiyan milletlerinden temizlenmesinin ardından Türk milliyetçiliğin hedefinde artık gayri Türk ve İslâm milletleri vardı. Bu politika, konjonktürel, gelip-geçici olmayıp, sistemin karakterini belirleyen statüde yapısallaştırıldı.

Böylesi yapısal politikanın bir gereği olarak 1960'larda *Amerikan Yeşil Kuşak Teorisi* beslemesi faşistlerin sokağa salınmasının devamı olarak, 12 Eylül darbesiyle Kürtleri Türkleştirme ve Alevi-Kızılbaşları Sünnileştirme icraatına hız verildi. Bugün AKP iktidarının varlığı bir tesadüf değildir, *emperyalist zincirin sağlam halkası 12 Eylül'ün* mahsulüdür. Bir diğer mahsul de, özel teşvike mazhar olan Fethullahçılardır. Ne tesadüf ki, her ikisi de düne kadar iktidar ortağıydı.

Türk milliyetçiliğinin 1914 sonrasını incelediğim bu dört bölümlük araştırmamda, *Türk Nüfus Mühendisliğinin ekonomi politiğini*, milleten Türk ve

dinen Sünni İslâm olmayanın demografik ve ekonomik yapıdan tasfiyesinin politikasını analiz ettim.

İrkçi temizlik

Osmanlı'nın 1914'te resmi nüfus verisine göre bugünkü TC sınırı içinde Hristiyan nüfus (ve çok az Musevi nüfusla birlikte) payı yaklaşık yüzde 20 olan payı, 1914-1923 tasfiyesi sonrasında 1927'de yüzde 2,8'e geriledi.¹ Bu oran, 2016'larda ise en iyimser tahminle binde 1. Bunun anlamı şudur, 1914'te bugünkü TC sınırları içinde yaşayan her 1000 kişinin 200'ü Hristiyan ve Musevi milletindendi ve bu, 1927'de 28 kişiye ve 2016'da ise 1 kişiye geriledi. Basit bir matematik izahı değildir; yoğunlaştırılmış imha ve tasfiye süreci yaşandığının matematiksel ifadesidir. 1927'deki durum dahi korunamamıştır, aslında korunmamıştır. Eğer 1927'deki nüfus payı korunabilseydi, 78 milyonun yaklaşık 2,2 milyonu Hristiyan ve Musevi olacaktı. Bu miktar, 1914'teki yüzde 20'lik orana göreyse 15,5 milyondur. Oysa bugün 78 milyonun en iyimser tahminle sadece 100 bini Hristiyan ve Musevi'dir; hemen hemen hepsi de İstanbul'dadır!

Osmanlı'nın 1914 resmi nüfus verisini dikkate aldığımızda 1,3 milyon Ermeni, 1,8 milyon Rum ve 187 bin Musevi vardı. Hristiyan diğer milletler 55 bin Süryani, 13 bin Keldaniler ve Nasturiler de hariç. Demek ki 8-10 yılda yaklaşık 3 milyon nüfus tasfiye edildi.

1915 Ermeni soykırımı, 1914-1923'te harp yıllarında Yunanistan'a kaçırılan Rumlar ve 1921 Pontos kırımıyla, 1922 yılı sonunda bu iki kadim halk, Anadolu'dan temizlendi. 30 Ocak 1923'te imzalanan Mübadele Anlaşmasıyla, Anadolu'dan mübadil olarak sadece 112 bin Rum'un gittiğini ve toplam mübadilin 1,2 milyon olduğunu² dikkate aldığımızda ortaya çıkan şudur ki Türk Kurtuluş Savaşı, Yunan ordusuna karşı savaşın yanı sıra Anadolu Rumlarının Yunanistan'a kovalandığı ya da tasfiye edildiği bir dönemdi. Mübadele kapsamı dışında kalan İstanbul ve İmroz Rumlarına yönelik tasfiye politikası 1960'larda icra edildi. 1964'ten itibaren antlaşmanın iptaliyle İstanbul ve Milli Güvenlik Kurulu kararıyla başlayan süreçte İmroz, Rumlardan temizlendi.

Yahudiler, Ermeni ve Rumlar gibi bir imha harekâtı yaşamamışsa da, 1920'lerin sonundan ve 1934'ten itibaren benzer kaderi paylaştı. Bunun en büyük devlet operasyonu 1934'te Trakya'da yaşandı. Yahudiler 1934 yazında Edirne, Çanakkale ve Kırklareli'nden canını kurtarmak için İstanbul'a kaçmak zorunda kaldı. Benzer bir operasyonla Ege'de değişik vilâyet ve kazalarda yaşayan Yahudiler de İzmir'e gitmeye zorlandı.

1 Kemal H. Karpat, *age*, sf. 208-227; *Umumi Nüfus Tahriri (1927)*, sf. xvii, lx.

2 Nüfus İşleri-1933, Hülâsa, sf. 1 ve rapor içinde İlişik sayı 8: Vilâyet dahilinde mübadeleye tâbi elyevm mevcut Rum miktarı, sf. 1-2 ve 8, BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4; *TBMM ZC*, III/26-19.3.1931, sf. 60-67 ve zabıt sonundaki 92 no'lu raporda sf. 4, 9.

1918 yılı sonunda Osmanlı Meclisi Mebusan'da Anadolu halklarının özellikle Ermeni ile Rum milletinin yaşadığıyla ilgili yapılan müzakereyi ve bu döneme ait araştırmaları dikkate aldığımızda ortaya çıkan gerçek şudur: 1914-1923 döneminde Ermeni ve Rumlar, *devletin dâhili harbiyle tasfiye edildi*. Bu, bildik iki tarafı olan iç savaş değil, devletin vatandaşının can ve mal güvenliğini imha etmesiydi. 2016'da Sur'da, Cizre'de, Nusaybin'de ve Şırnak'taki de bu türden bir dâhili harptir.

Canının güvenliğini sağlayamayan Hristiyan ve Musevi, malının güvenliğini sağlayabilir mi?

1914-1915 itibarıyla Osmanlı sanayi sermayesinin ve istihdamının milletlere göre dağılımı itibarıyla baktığımızda Türk-İslâm'ın payı her ikisinde sadece yüzde 15'ti. Rum Ortodoksların payı sermayede yüzde 50 ve istihdamda yüzde 60, aynı oranlar Ermenilerde sırasıyla yüzde 20 ve yüzde 15'ti.³ Osmanlı sanayisindeki bu durumu, aşağı-yukarı biraz sapmayla ekonominin geneli için de düşündüğümüzde, yaklaşık yüzde 80 nüfus payına sahip Türk-İslâm'ın nüfusa kıyasla küçük bir ekonomik paya sahipti. Bu, Rum ve Ermeni'nin çok uyanık ve emperyalizmin işbirlikçisi ya da Türk-İslâm'ın saf veya bilmem ne olduğundan değil, Saray oligarşisinin oluşturduğu sistemin bir sonucuydu.

1914-1923 döneminde Hristiyanların Anadolu'dan temizlenmesinin devamı olarak, ekonomiden de tasfiye edildi. Demografik yapıdan tasfiyeyi kalıcılaştırmak için *mülkiyetin Türkleştirilmesi* politikası sürekli ve istikrarlı bir devlet faaliyetiydi. Bu anlamda *Türk burjuvazisinin sermaye birikiminin kaynağı*, esasta Rum ile Ermeni sermayedarının tasfiyesinden sağlandı. Bunun için Türk sermayedarı Ankara gölgesinde yatırım yapmayı pek sevdiği için *global bir marka* üretmedi.

Demografik ve ekonomik yapıdan Ermeni ile Rumların tasfiyesi sürekli ve istikrarlı bir devlet faaliyeti olduğu için, 1927'deki yüzde 2,8'lik nüfus payı bile korunmadı.

Ermeni ve Rumlar özelinde gayri Türk ve gayri İslâm olanlara karşı uygulanan ırkçı politikalarından çıkartılacak temel sonuç şudur: *Hristiyan (ve Musevi) milletleri canıyla ve malıyla tasfiye edilmiştir*. Bu, nüfusun Türk merkezli mühendislik faaliyetinin yani *Türk Nüfus Mühendisliğinin* birinci ve temel maddesiydi. Bunun için 6-7 Eylül yağmasını veya 1964 İstanbul Rumlarının kovulmasını Kıbrıs'la gerekçelendirmek anlamsızdır.

1914'lerden beri nüfusta tasfiye, merkezi sistemli bir faaliyetti. 1914-1923 döneminde Hristiyanlar yani Ermeniler ve Rumlar binlerce yıldır yaşadığı yur-

3 Gabriel Bie Raundal, Department of Commerce, Government Printing Office, Washington D. C. 1926, sf. 161, aktaran, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1923-1978*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul-1980, sf. 6-7; Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişimin Elli Yılı*, Ankara-1973, sf. 143, aktaran, Rifat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, 5. baskı, İstanbul-2001, sf. 197.

dundan temizlendi; *Anadolu fiilen Sünni İslâmlaştı ve Türkleşti*. Temel hedef Anadolu'nun tamamen Türkleştirilmesi ve Sünnileştirilmesidir. Bugün de bu politika meridir!

İttihat ve Terakki'den AKP'ye

1915'lerde Ermeni soykırımıyla temellendirilen ve 1920'lerle netleştirilen Türk milliyetçiliği ekonomi politiği, milleten Türk ve dinen Sünni İslâm olmayanın demografik ve ekonomik yapıdan tasfiyesiydi. Bu, kapsamı gereği iç içe geçmiş bir konumda uygulanı geldi. Dönemsel olarak 1915'lerin uygulayanı İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1920'ler sonrasının tek partisi CHP, 1950'lerde Demokrat Parti, 1960'da 27 Mayıs Cuntası, 1965'lerde Adalet Partisi, 1970'lerde Demirel Başbakanlığındaki Milliyetçi Cephe, 1978'de CHP, 1980'de 12 Eylül Cuntası, devamında Anavatan Partisi, koalisyon hükümetlerin ardından 2002'de ve devamında görevi AKP hükümeti devraldı...

2016'da AKP hükümetinin, devletin tüm imkânıyla siyasal Sünni İslâm'a maddi ve manevi destek vermesi gibi, 1970'lerdeki Milliyetçi Cephe hükümeti de, sokağa salınan faşist hareketin fiili destekçisiydi. Milliyetçi Cephenin Başbakanı Süleyman Demirel, "*Bana sağcılar [faşistler] cına yet işliyor dedirtemezsiniz*" demişti.

1915'ten 2016'ya tüm hükümetlerin programının temeli '*tek millet ve tek dil*' düsturunu esas alan Türk milliyetçiliğinin ekonomi politiğiydi. Hükümette İttihat ve Terakki ya da 1930'larda CHP veya 2000'li yıllarda AKP'nin olması, programdaki esas değişitirmedi. Hristiyan nüfusun hızla tasfiye edildiği, Kürtlerin ve Alevi-Kızılbaşların asimile edildiği koşullarda Türk- Sünni İslâmcıların hoşgörü laf salatasıyla, tam da meşreplerine uygun olarak '*yüzde 99'u Müslüman*' höykürmesi, aslında Hristiyan imhasına ve asimilasyona yapılan ırkçı methiyedir. Bunun üzerinde özellikle durmak lazımdır. Nitekim Türkiye'de İslâmcı kimliğiyle faaliyet gösteren parti veya sivil kuruluşlar, Filipinler'deki, Afganistan'daki, Bosna'daki İslâmcılar için seferber olduğu, hatta bazı İslâmcılar gidip gönüllü savaştığı halde, Kürtleri ise görmezden geldiler. Bu, Türk milliyetçiliğinin dini damarının ne denli güçlü olduğunun kaçınılmaz bir sonucudur.

Başbakanlar ve hükümet programları değişti, ama Türk milliyetçiliğinin programı ve dolayısıyla *Türk Nüfus Mühendisliğinin* temel rotası hep aynıydı, değişmedi. Programın asırlık pratiğini özetliyorum:

1915 Ermeni Soykırımı, 1921 Koçgiri imhası ve Pontos kırımı, 1914-1923 Rumların kovalanması ve mübadelesi, 1925-1930 Kürtlere askeri harekât, 1934 Trakya Yahudilerinin kovalanması, 1938 Dersim Kırımı, 1942 Varlık Vergisi vurgunu, 6-7 Eylül yağması, 1959-1968 döneminde 12 bin köy adının değiştirilmesi⁴, 1964 Rumların İstanbul'dan kovulması ve İmroz'dan kaçırılması, 1970'lerde Hristiyan ve Musevi vakıf mallarına el konması, 1978 Maraş katlia-

4 İçişleri Bakanlığı, *Köylerimiz*, Ankara-1968, Önsöz.

mı, 12 Eylül imhası ve tasfiyesi, 1993 Sivas yangını, 1990'larda köy boşaltması, milyonlarca Kürtün sürülmesi ve faili meçhuller, 2007'de Hrant Dink'in öldürülmesi, 2011'de Roboski'nin bombalanması, 2015-2016'da Sur'un, Cizre'in, Nusaybin'in ve Şırnak'ın imhası...

Bu asırlık pratiğin sonucunu dört madde halinde özetlemek mümkündür;

1. Anadolu Hristiyan (ve Musevi) milletlerden temizlendi, sırada İstanbul'un temizlenmesi vardır. Anadolu'nun belli kazalarında varlığını sürdüren Süryaniler ve Ezidiler, toprağında barınamaz oldu.
2. Gayri Türklerin yani Kürtlerin ve diğer milletten olanların asimile edilmesine, Türkleştirilmesine devam edildi.
3. Dinen Hristiyanlar esas olarak tasfiye edildiği için hedef kitle Alevi-Kızılbaşlar olup, bunların Sünnileştirilmesi politikalarına hız verildi.
4. Tarihi ve coğrafi varlık da hedeflendi ve Anadolu'nun Türk olduğu keşfedildi.

1915-2016 dönemi siyasi değerlendirmesinde, hâkim söyleme kaynaklık eden dünyadaki siyasal fırtınanın etkisiyle *liberal cenahın* asker-sivil ikilemine sıkıştırılmış analizi, özellikle 12 Eylül sonrasında siyasal Sünni İslâm'a desteğe dönüştü ve bunun anafonda son 10-15 yılın siyasal alt-üst oluşu yaşandı. Asıl olan icracının programı olduğu gerçeğini dikkate alınmadı. 12 Eylül cuntası ile AKP programının esasta aynı olduğu gerçeği görülmedi. İcracının görünümüne takılmak bir tuzaktı ve bu yaşandı!

Esas olan, liberal cenahın dillendirdiği icracının görünümü tuzağına düşmeden Türk milliyetçiliğinin ekonomi politliğini tasfiye edecek programın mücadelesidir!

Kürtler ve Türk-Kürt Alevi-Kızılbaşlar

1914'lerden itibaren 1920'lerin ilk yarısına kadar geçen dönemde Hristiyan iki millet Ermeni ve Rumların Anadolu'dan temizlenmesi sonucunda, Anadolu *futlen İslâmlaşmış ve Türkleşmişti*. Anadolu'daki İslâm, Sünni'ydi. Anadolu'nun tamamen Sünnileştirilmesi ve Türkleştirilmesi politikasına devam edildi. Alevi-Kızılbaşlar kentte değil, kırdan yaşadığından görünen durumda değildi. Ancak 1970'lerde görünmeye başladığında Türk-Kürt Alevi-Kızılbaşlar, Malatya, Sivas, Maraş gibi katliamların kurbanı oldu.

Anadolu'nun tamamen Sünnileştirilmesi ve Türkleştirilmesi hedefinde zaman zaman iç içe geçmiş olsa da öncelik Türkleştirilmesindeydi. Bu kapsamda Kürtler, 1920'lerden bitmeyen operasyon ve harekâtların hedefindeydi.

Dersim, gayri Türk ve gayri Sünni İslâm açısından, Kürt ve Alevi-Kızılbaş kimliğiyle pilot bölgeydi. Hemen öncesinde hedefse Sasun'du. Ankara'nın bahanesi Dersimlinin *medenî* olmadığı iddiasındaydı. Mesele medeniyetse, söylenecek çok söz var, ama bu bahaneydi.

Alevi-Kızılbaşlar Sünnileştirme hedefindeyken, siyasal Sünni İslâm'ın özellikle Halifelîğin kaldırılmasıyla Cumhuriyet'e karşı duruşu din ve vicdan özgürlüğü ambalajında temellendirildi ve bugüne kadar gelindi. Yakın dönem siyasal konularla ilgili tartışmada *siyasal Sünni İslâm*'la, *Sünni İslâm*'ın olabilecek talebi birbirine bilinçli olarak karıştırıldı. 12 Eylül'le siyasal Sünni İslâm bayrağı yükseltildi. Sünni İslâm'ın ezanın Türkçe okunması gibi uygulamalardan kaynaklanan sorunları olabilir, *ama tümünden sistem dışı sayılan Hristiyanlardan, Musevilerden ve Alevi-Kızılbaşlardan daha mağdur gibi sunulması*, 1914-1923 döneminde Anadolu'nun Hristiyanlardan temizlenmesini onaylamaktan başka bir şey değildir. 12 Eylül sonrası tartışmasından biliyoruz ki, yapılan budur.

Kürtlerin 1920'lerde Koçgiri katliamı ve *Şark Islahat Planı*yla başlayan imha ve asimilasyon sürecine, bugün de devam ediliyor. Kürt'ün kimliğiyle var olacağı bir sistem ve vatandaşlık hukuku oluşturulmadı. *Resmi Türk vatandaşı* tanımının, Kürtleri ve Alevi-Kızılbaşları kapsam dışında tutuyor olmasının sorunlarını yakıcı olarak yaşıyoruz. Asimilasyona karşı verilen mücadelenin sonucu olarak, 2009'dan beri devletin ilgili birimlerinin PKK ile doğrudan ve dolaylı sürdürülen müzakeresinin sonunda Dolmabahçe masası kuruldu. Fakat müzakerenin bir tarafı olan devlet, masayı devirdi. Bundan anlaşıldı ki, devlet bir oyalama tavrındaymış; nitekim Oslo'da PKK ile müzakere sürecini başlatan eski MİT Müsteşarı Emre Taner, "Yol haritamız yoktu" derken⁵, oyalamayı da itiraf ediyordu. Tarihte de yaşanmıştı, soykırımdan önce 1908-1914 döneminde İttihatçıların Osmanlı hükümeti de Ermenileri oyalamıştı!

12 Eylül anayasasıyla eğitim sistemine sokulan *zorunlu din dersi*, Alevi-Kızılbaş köylerine cami yapılması gibi uygulamalarla, Sünnileştirilmesi hedeflenen Alevi-Kızılbaşların, yıllardır gündeme getirdiği ve mücadelesini verdiği cemevlerinin yasal statüye kavuşturulması gibi taleplerinin hiçbirine çözüm getirilmedi. *Halki (Heybeliada) Rubban Okulu*'nun açılması, gasp edilen vakıf mallarının geri verilmesi gibi Hristiyan ve Musevilerin talepleri de aynı şekilde çözümlenmedi. Çünkü Sünni İslâm devletin resmi diniydi ve bunun merkezi misyoner kuruluşu da Diyanet İşleri Başkanlığıydı. Sünni İslâm formasıyla Türkiye, hiçbir zaman tam laik olmadı. Elbette laiklik olmalı ve Sünni İslâm forması çıkartılmalı, bir başka dini forma da giydirilmemelidir!

Konstantinopolis'de Rumlar, Batı Trakya'da Türkler

30 Ocak 1923'te Mübadele Antlaşmasıyla Türkiye'de Konstantinopolis/İstanbul, İmroz/Gökçeada ve Tenedos/Bozcaada'nın Rum-Ortodoks ile Yunanistan'da Batı Trakya'nın Türk-İslâm ahalisi mübadeleden istisna tutuldu.

5 TBMM 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimini Araştırma Komisyonu Raporu, sf. 125-126, 140, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=1775

1927 nüfus sayımına göre anadilim Rumca diyen 119.822 bin⁶ iken Türkiye'nin nüfusu 1927-2016 döneminde 13,6 milyondan 78 milyona çıktığı halde, Rum nüfusu ise tahminen 3-4 bindir.

Aynı dönem itibariyle Yunanistan'daki Türk-İslam nüfusu 129 bin olup, Türkiye'ye göçler nedeniyle 1986'da ise 100 bin olduğu tahmin ediliyor⁷ ve 2016'lar itibariyle yine 100 bin⁸ civarında olduğundan bahsediliyor.

Azınlığın sorunlarını yarıstırarak şu-bu söylemi ahlaki olmayacaktır, sorunları vardır; yaşayanı bilir. Sadece toplumsal varlığının ifadesi olarak basit nüfus karşılaştırması yaptığımızda Türkiye'de Rum nüfusu 119 binden 3-4 bine inerken, Yunanistan'da 129 binden 100 binlere gerilemesi, her iki azınlık milletinin ciddi sorun yaşadığını gösteriyor. Türkiye'de durumsa sorun yaşamayanın ötesinde Rumlar yaşatılmaz konuma gelmiş olmasıdır. Konstantinopolis ve İmroz Rumlarına, 6-7 Eylül'den sonra en büyük darbe 1964 sonrasında vuruldu.

Yine basitçe Hristiyanların yaşamı açısından Ortadoğu özelinde karşılaştırma yapabiliriz. Hristiyanların Türkiye, Suriye, Irak ve İran'ın herhangi birinde iyi durumda yaşadığını iddia etmek mümkün değil. Fakat bugün savaşı yaşayan Irak'ta ve Suriye'de, IŞİD gibi faşist dinci örgütlerin saldırısıyla Hristiyanların yaygın olarak pek çok yerde yaşadığından haberdar olduk. Musul'da Asuriler ve Keldaniler, Şengal'da Ezidiler ve Halep'te Ermeniler, Süryaniler vesaire...

Bu halde Hristiyanların yaşamı açısından Türkiye'nin, Suriye ve Irak'la, mübadele haricinde kalan nüfusa göre Yunanistan'la mukayese ettiğimizde iyi durumda olduğunu ifade etmek mümkün değildir, hatta çok kötü durumdadır! Kimi akhevvel tiplerin bölgesine örnek gösterdiği Türkiye'nin hali budur!

İmhanın politigi

Türk Nüfus Mühendisliğiyle, Hristiyanları (ve Musevileri) tasfiye etmek, İslâm milletlerini ile tarihi/coğrafi varlığı Türkleştirmek ve Alevi-Kızılbaşları Sünnileştirmekle kodlanan Türkiye Cumhuriyeti tüm icraatıyla, *tek tip insan Türk, tek dil Türkçe ve Türk'ün vatanı* üçlemesiyle, gayri Türk ve gayri İslâm'ın tasfiyesini hedefledi. Bunun resmi formülü vatandaşlıkta kodlandı.

Bu politikanın egemenliğinde seçimlerin varlığı, dönemsel söz sahibi politikacıları değiştirmenin ötesinde bir işlevi olmadı. Bunun en çarpıcı örneği

6 *Umumi Nüfus Tahriri (1927)*, sf. xvii, lxxiv. Rum-Ortodoks dininden olan Araplar varlığı hariç olarak, mukayese yapmak için sadece Rumcakonuşanları dikkate aldım. N.O.

7 Baskın Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları: 2, Ankara-1986, sf. VII ve 8. Baskın Oran'ın tahminine göre göç eden Batı Trakyalılar nüfusu 250 bin civarındadır.

8 2016 itibariyle Batı Trakya Türk-İslâm ahalisinin Yunanistan meclisinde 3'ü Gümölcine (Rodop) ve 1'i İskeçe (Ksanti) olmak üzere 4 mebusu var. Tercihle değişikliğin sonucu olarak genellikle iki mebus seçilir. N.O.

yukarıda değindiğim gibi CHP'nin tek partili döneminde yaşandı. CHP esnaf ve işçi dernekleriyle kurduğu organik ilişkiyle sivil hayatla sınırlı kalmadı ve devlet organlarıyla iç içe bir yapılanmaya gitti. CHP'nin bu tarzını, sonraki partiler benimsedi ve gücü yettiği kadar uyguladı. Bu sadece CHP'nin tek parti dönemiyle ve iki dereceli seçimiyle sınırlı bir icraat değildi. Çok partili dönemde, partiler liderin şahsında kişiselleştiği için müesses nizamın kurucu kodlarını kolayca programlaştırdı ve hükümet olduğunda uyguladı.

Türkiye pratiğinde *keyfîlik*, bir tür uygulama yöntemi olarak, meri mevzuat kadar önemlidir. Yürürlükteki Anayasa'nın ihlali bile meşru bir yöntem olarak kabul görmüş ve uygulanmıştır. Bunun için hukuk devletinin ötesinde, *kanun devleti* niteliğinin dahi zaman zaman tartışılır hale gelmesi bundandır.

Ha tartışılır da, sonuç değişir mi?

Yakın dönem AKP devlet pratiğinde bunun pek çok örneği vardır ve değişen bir şey yoktur!

“Yapanın yanına kâr kalıyor” ve “devletin malı deniz ...” gibi veciz sözlerin temelinde devletin böylesi pratiği vardır. Bugünkü gibi her iktidar döneminde ciddi yolsuzluk tartışmaları/belgeleri ortalığa serildi, ama hiçbirinden hesap sorulmadı. Yolsuzluk vesaire için 1980'ler için Özal'dan ya da 1990'lar için Çiller'den hesap soruldu mu? Peki, neden sorulmadı?

AKP liderliği, devlet geleneğini, biliyor ve rahattır!

Muradım, yolsuzluk, vatandaşlar arasında eşitliğin olmadığına göstergesi keyfi yönetim tartışılmasın ve hesabı sorulmasın değildir. Türk Nüfus Mühendisliği kodlarının gereğini yaptığına yolsuzluğun, keyfi yönetimin ve kanuna dahi uymamanın hatta Anayasayı ihlal etmenin sistem için kabul edilebilir olduğudur.

Türk milliyetçiliği ekonomi politikasıyla milyonlarca insanın yerinden yurdundan edilmesinin, malına ve mülküne el konulmasının, vatandaşın can ve mal güvenliğinin imhasının programıyla demokrasinin asgari prensibinin bir arada olması mümkün değildi. Seçimin varlığı ve buna bağlı hükümet değişikliği gayri Türk'ün ve gayri Sünni İslâm'ın tasfiyesi programını değiştirmede için, 1915 koduyla bugüne kadar gelindi.

Türk devletinin siyasi ve iktisat tarihini analiz edenlerin partiler, seçim varlığı, hükümet değişikliği, yönetimde askerin rolü, kaynak transferi, devletleştirme ve ihale sistemiyle ilgili konulara değinirken, Türk milliyetçiliği ekonomi politikasının icraatını es geçmeleri önemli bir eksikliktir. Bundan dolayı özellikle siyasi analizlerde *vesayete* veya *derin devlete* yapılan yüklem önemlidir, ama esas tartışmayı engellemektedir.

Ermeni soykırımını, Rumların tasfiyesini, Pontos ile Dersim kırımını, Süryaniler ve Ezidilerin imhasını, Kürtlerin Türkleştirilmesini ve Alevi-Kızılbaşların Sünnileştirilmesini yeni tartışıyorsak ve bireyler olarak bilgilendiğimiz oranda yüzleşıyorsak, demek ki ciddi toplumsal ve psikolojik sorununuz vardır. Çünkü

sisteme yönelik analizde, Türk egemenliği merkezli bakış aşılamadığı içindir.

Devlet, '*tek millet Türk, tek dil Türkçe ve Türk'ün vatani*' üçlemesiyle kut-sandığı için, bu toprakta çok saygıyla anılan kitlenin bir ferdi olarak öne geçtiğini ve belli olduğu an hiçbir değeri yoktur. Egemen zihniyetin bakışı bu, kitle halindeyken '*aziz milletimsin*' fakat bir fert olarak farklılığını ortaya koyduğu zaman ezilecek varlıksın. Bunun için partilerin mitinglerinde veya toplantılarında bireysel çıkış yapan partili kişi veya seçmen, kürsüdeki zevat tarafından hedef gösterilmekte, azarlanmaktadır.

Yasama, yürütme ve yargı üçlüsü, anayasal yapı, devlet-fert konumlaması, hukuk/kanun devleti, ifade özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, örgütlenme ve protesto hakkı gibi alanlarla ilgili analiz yapmak ve buna göre TC'deki sistem şudur gibi sonuç çıkartmak mümkündür. Zaten bu türden analiz yapılmalı ve sonuçlar çıkartılmalıdır. Bugüne kadar bu sonuçlar, *müesses nizamının* sınırları içinde kaldığı için ırkçı politikalar anlaşılamamıştır.

Bugün Suriye'de *faşist İŞİD*'in işgaliyle Kilis'e komşu olmasından rahatsız olmayanın, yerelde varlığını güven ilişkisiyle güçlendiren Rojava'yı hedef almasının derinliğinde aynı ırkçılık vardır. Bu temelde, sınırın bu tarafında Türk milliyetçilerin, siyasal Sünni İslâmcıların ve sosyal şovenistlerin sevinç gösterileriyle Sur'da, Cizre'de, Şırnak'ta vesair yerde imhaya devam edilmektedir.

Ermenilere, Rumlara, Kürtlere vesair milletlere yönelik asırlık ırkçı milliyetçi pratikten çıkardığım temel sonuç şudur: Türk milliyetçiliği faşizmle mayalanmıştır! Faşizm, 1914-1923 döneminde Hristiyanların temizlenmesiyle filen Sünni İslâmlaşan ve Türkleşen Anadolu'nun *tamamen Türkleştirilmesi*-nin politikasıdır.

Birey vatandaşın hiçbir değerinin olmadığı faşizan bir zihniyet devlete hâkimdir. Bireyi böyle konumlandırmanın, kitleye bakışını netleştirmek hiç de zor değil. 1915 sonrası çeyrek asırda faşizmin içselleştirilmesi sonucudur ki, Ermeni ile Rum milleti binlerce yıllık yurdunda yaşayamaz hale getirildi ve Kürt milletine yönelik imha operasyonu ile Alevi-Kızılbaşların Sünnileştirilmesi devletin temel politikası olarak yapısallaştırıldı. Hatta öylesine yapısallaştırıldı ki, 1961 Anayasası'nın özgürlüğünden dem vurulduğu koşullarda 1964'te Konstantinopolis/İstanbul Rumları kovuldu ve İmroz'u/Gökçeada'yı Rum-suzlaştıran plan devreye kondu. Böylesine ikili icraat aynı anda yapıldı. Benzer durum bugün için de geçerlidir. Siyasal Sünni İslâm taleplerinin bir bir gerçekleştirildiği ve Halifelige bir tık kaldığı koşullarda, müzakere masası devrildi ve Kürdistan'da Sur, Cizre, Nusaybin, Şırnak ve Yüksekova'nın 3 aylık bebetken 70 yaşına insanları, evi-barkı ve malı-mülkü tankla-topla imha edildi!

BELGELER

Belge 1

CHF'nin Anadolu Hıristiyanlardan temizlendi, sırada İstanbul var raporu

CUMHURİYET MALK FİRKASI

Millet İleri Şeyhi

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Losan mubahadesiyle siyasi istikrarını temin eden devletimiz , bir nevi nüfus tasfiyesi demek olan mübadele ahkâmını bu mubadeleye icmal ettirmek suretiyle harici ve dahili siyasetinde misli sebketmemiş büyük bir muvaffakiyet elde etmiştir .

Anadoluda bulunan Rumların mübadele suretiyle Türkiye hududu haricine çıkarılması ve diğer gayri müslim unsurların ise Anadoluda esasen nasara şayan bir kesiyet ifade etmeyecek surette dağıtık bulunmaları , mübadele hududu dahilinde bulunan Türkiye arasisinde hâlen ve âtiyen bir akalliyet işi bırakmamış demektir .

Mübadele hududu haricinde kalan İstanbulda ise istisnai bir mahiyette olarak hem rumlar , hem de topluca bir halde bulunan diğer unsurlara ait bir akalliyet mes'alesi mevcuttur . Bu mes'eleyi mahiyetindeki ehemmiyeti , hâlin dikkate şayan teşahhürleri ve istikbulin şimdiden layikile görülmeyen endişeleriyle takip etmek siyasi olduğu kadar , tarihi ve icimai mes'uliyetler alan firkemiz için esaslı vazifelerdendir .

Asırların mütevali ve müteakip yürüdüğü müddetince cemaaten daima kuvvetlenen bu unsurlar harbi umumi nehayetinde ecnebi işgali altında idallerinin tahakkukuna takarrup etmişler , milli saferin , ihtarkâr halikati karşısında bunun hâlen ufuk eylediğini anlamışlardır . Türk saferi karşısında çok sebum bir hal alan İstanbul akalliyetleri safer günlerinin her gün biras daha usaklanması üzerine bu sebum vasıyetten kınılan ve nehayet çekilen ve zahiren eskisi kadar değil de belki eskisinden daha büyük bir tesanütle masideki mefkûrelerini daha dikkatle ve ihtiyatla takibe bağlanmaktan farig olmuşlardır .

400 01 1 1608 110 111

CUMHURİYET HALK OKULARI

Lisansat

Millet İktisatı Dersleri

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

2

Azırlara cemaat terbiyesi altında yaşayan bu unsurlar memleketin bütün kudret ve kabiliyetlerini , kuvvetli ve zayıf noktalarını pek iyi idrak etmekte ve ona göre Kanuna , hükümete sadıken münkat , fakat mefkûrelerine daima sadık olarak takarrup ile hareket etmektedirler .

Muhtelif cemaatlerin kendi teşekküllerinden , dini merkezlerinin şümullü alâkalarından , hakikatte hiç bir ferağat yoktur . Umumi hareketlerinde yalnız mani karşısında teenni ve tecilden başka bir mana aranmamak iktiza eder .

XXXXXXX

İstanbulda bulunan muhtelif akalliyetlerin ilmi , hayri , sıhhi , dini müesseseleri ve bunların idaresi için kurulmuş cemaat teşekküllerinin hukuki mahiyetleri kanuni mevzuata müstenit olmaktan ziyade devlet sistemi ile telifi kabil olmayan taammüllere , ietimalden eskit olması lazımgelen fermanların tevliit edüp kuvvetli bir hamle ile sökülüp atılmayan tesislere müstenittir . Cümhuriyetin cesri ve şümullü kanunları bu teşekküllerin esasını mevzuu olması lazımgelen ilmi , hayri , dini ve sıhhi müesseseleri umumi çerçeve içinde melekete hatta alâkadarlarına faidebahçolacak surette hal ve tanzim etmeye elbette selâhiyettardır .

XXXXXXXXXX

Hükümet cephesinden bu işler ile zaman zaman ıstısal edilmiştir . Evvelce me'uslardan Mustafa Fevzi Beyin riyasetinde müteşekkil bir kumsiyon akalliyet işleriyle alâkadar olmasından bu esnalarda , Losan mahabdesinin akalliyetlere ait ahkâmından ferağat ettiklerine dair meseviler tarafından hükümete müracaat olunmuştur . Bilâhare Dahiliye vekilinin İstanbulda bulunduğu sırada da vaki olan emri üzerine İstanbul vilâyetinde ayrıca bir kumsiyon teşekkül etti . Bu kumsiyon ile fırka da alâkadar olmuştur .

e

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

CUMHURİYET HALK FURKAN

İstanbul

Vilâyet İdare Hey'eti

3

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Kumsiyonun tetkikatı , cemmatlerin bilhassa hukuki mahiyetlerine , muhtelif teşekküller arasında ne gibi rabitalar bulunduğuna , müesseselerin ve patrikhanelerin malf vaziyetlerine , bu müesseselerin hudut harici münasebatı olup olmadığına , dini , ilmi , hayri , sikkî müesseselerin yekdiğerleriyle bugünkü rabitalarının bekası , yoksâ her müessesenin ayrıca ve münferiden devamı idaresini laziğeldiğine , patrikhanelerin ve Babahânenin şumullu alâkası yerine bunların daha dar bir vazifeye taksir olunmasına ve nehayet (Cemmat) tabirinin mevzuatı kanuniyeler ile telifi derecesi gürlümeyerek , kanunun kabul eylediği (Cemiyet) tabirinin kabule şayan bulunduğuna dair bir rapor ve bu noktâi nazarların tahakkukunu temin için cemiyetler kanununa bazı maddelerin ilâvesini havi bir layiha tanzim edilmiş ve bu rapor ile kanun layihası vilâyet vasıtasıyla dahiliye vekâletine takdim edilmişti . Şurası da şayanı nazardır ki kumsiyon tetkikatı , gerek Lozan müahedecinin , gerekse kanunu medeni ile diğer mevzuatı kanuniyeminin akalliyetler işini cesri bir surette halledecek her hangi bir islah hareketine teşarv teşkil etmediği neticesine varmıştır .

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Akalliyetlerin , bağlıca mektep , aytañhane , kilise , Hastahane gibi müesseseleri patrikhanelerce veya aralarında tanzim olunan nizamname , talimatnamelerle idare edilmekte ve bu müesseselerin ayrı ayrı mevcut ve ade-den mütefavit mütevellî heyetleri kendilerine mahsus usulleri dahilinde intihap olmaktadır .

Akalliyetlere ait bazı teşekküllerin vazifeleri , her hangi bir hastahane yahut mezarlık gibi mahfûz bir işin ifasına inhişar etmekte , intihap tersi de yalnız mahfûz bir kısım muntahipleri alâkadar eylemektedir . Fakat

3

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Vilâyet İktisat Müfettişi

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

yine bu teşekküller içinde meselâ , Balıklı hastahaneleri gibi bütün İstan-
bul rumluğunun alâkadar eden ve bütün İstanbul rumları tarafından intihap
olunan heyeti mütevelliyeler ve şümullü idareler vardır . Bunun gibi
Beyoğlundaki muhtelif kilise , mektep , mesarlık vesairenin idaresini te-
min eden muhtelif mütevellî heyetleri ve bunun fevkinde Beyoğlu heyeti mer-
kesiyesi mevcuttur .

Fırka vilâyet heyeti idaresi , mahiyetlerine göre mevzii veya şümullü
bu mevduiyetler karşısında yakından alâkadar olmak lüzumuna hissetmektedir.

Akalliyetler ile fırka teşkilâtının bugünkü mütakabil vasiyetlerine gelin-
ce , Akalliyetlerin fırkaya karşı olan hal ve tavırları fırka lehine sahi-
ron mütemayıl bulunmaktadır . Bu temayül zaruret mahasinidir . Bu zaruret
kuvveti kaybederse mütakabil münazebatın derhal fırka aleyhine tahavvül
edeceği şüphesizdir . Serbes fırkaların sukuru sırasındaki ufak bir cırcıma
buna delil addolunabilir .

Fırkaca akalliyetler içi şimdiye kadar muttarit ve sistematik bir tarz-
da ceryan edememiştir . Patrikhaneler ve Bahanehane ile hiç bir temas vaki
değildir . Ancak muhtelif mektep , kilise , Hastahane , eytahane mütevellî
heyetleri için fırkaca bu mütevellî heyetlerinin basıları tarafından vaki
talep ve arzu üzerine muhtelif suretlerle tahkikat yapılarak namiset irae
olunmakta idi . Akalliyetlere ait teşekküllerden bir kısmının heyeti mü-
tevelliyeleri , mist müddetleri tecavüs ettirdikleri halde yeniden intihap-
ları icra edilmediği vasiyette bulunmakta , bu gibi , müddetlerini tecavüs
ettiren heyetlerin teodidi intihaplarına delâlet olunması hakkında emaliz-
leri tarafından fırkaya , basen şifracatlarında vaki olmaktadır . Ancak pat-
rikhaneler ve bahanehane bunlarla mevzuat olan rabatlarına daim safis bir
surette takip ile alâkadar olmaktadır .

XXXXXXXXXX

DUMHURIVET HALL STREAM

1

WILLIAM L. HARRIS

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Derececi ehemmiyeti , mahiyetleri bulâsatan arzolanın ekalliyetler içiaia büyük bir itminan ile tanzim ve takip olunabilmesi ancak bu alâkanın firmanın yüksek mekânlarında nasıl bir telâkkiye mazhar olacağına yahut bu meseil etrafında mafevk mekânların ne gibi bir noktai nazar beslendigiine vukuf hasıl etmeye mütevakkif bulunduğuna arzeyeris .

Belge 2

1964'te İmroz'da uygulanan MGK planıydı*

Polat YÜ
J. Per. Önyüzbaşı

* İHD İstanbul Şubesi Irkçılık ve Ayrımcılığa Karşı Komisyon'un 6.9.2014'teki toplantısında Avukat Erhan Pekçe, çok gizli ibaresini taşıyan 'Polat YÜ, J. Per. Önyüzbaşı Raporu'nu açıkladı. 67 sayfalık rapordan bazı sayfaları seçtim. N.O.

I NCİ BÖLÜM

Yeri itibarıyla haiz olduğu stratejik önemi yanında idare hukuku bakımından kendine özgü bir yanı daha olan İmroz ilçesinin sınırlarını kapsayan Ada 284.990 metre kare genişliğinde, 45 mil çevre uzunluğunda ve Çanak-kalenin 31,5 mil, Bozcaadenin 22 mil, Mehmetçik fenerinin 19 mil uzağında, Yunanistanın Semadirek Adasına 14 mil, Limni Adasına 12 Mil mesafededir.

Kısa Tarihçesi :

Eski adı çok yağmurlu anlamına gelen OMROS'tur. Tarihte sırasıyla etruskler, Romalılar, Venedikliler ve Bizanslılar hakimiyetinde kalan Ada, 1956 yılında Fatih Mehmet tarafından Osmanlı Ülkesine katılmıştır.

Kanunî Süleyman zamanında Sultan Süleyman vakfı olarak ilân edilen Adanın sakinleri böylelikle Osmanlı idaresi süresince vergi mecburiyetinde muaf tutulmuşlardır.

Ada, Baltacı Mehmet Paşanın Sürgün yeri olarak tarihi değer taşır.

1912 - 1923 Yıllarında Yunan işgaline uğramışsada 24 TEMMUZ 1923 Lozan antlaşmasıyla T.C. sınırlarına alınarak idarî kuruluşta ilçe olarak teşkilâtlandırılmıştır.

Eski eser olarak ilçe merkezinde 1813 yılından kalma ve fakat minaresi solda olan bir camii ile yine aynı tarihlerde Hardaroğlu Ali ve kızı Hafifenin yaptırdıkları tarihi değerde iki çeşme ve çamaşırhaneleri ve Adanın Kuzey Doğusunda Kaleköy civarında eski Atina ve Venediklilerden kalma kale ve şehir harabesi mevcuttur.

Adanın Statüsü :

Adanın hukuki ve idarî Statüsü 24 TEMMUZ 1923 yılında Lozan antlaşmasının imzalanmasından sonra ^{22.6.1924} 24 TEMMUZ 1923 günü Adanın Türklere teslimi ile başlar.

Ada bu tarihte Çanakkaleden bir deniz Yüzbaşı emrinde gönderilen iki Gâmbot ile bir J.Üsteğmen komutasında gönderilen Jandarma Birliği tarafından teslim alınmış ve buradaki Yunan yöneticileri 24 saat zarfında Adayı terk ederek Limni'ye gitmişlerdir.

Lozan Antlaşmasının 14 ncü maddesinin tatbik suretini gösteren 1151 sayılı Kanun, 25 HAZİRAN 1927 tarihinde kabûl edilmiş ve böylelikle İmroz ve Bozcaadalar için Türkiyede başka bir örneği bulunmayan, değişik bir durum doğmuştur.

Bilindiği gibi, bizde ilcelerin ne tüzel kişiliği ne de özel bir bütçeleri veya meclisleri vardır. Oysa 1151 sayılı kanuna göre Bozcaada ve İmroz Adalarının, kamu yararlı mahalli işlerini görmek ve yürütmekle yükümlü birer meclisleri, Belirli gelirlerini toplamaya ve giderlerini harcamaya imkân veren birer bütçeleri vardır.

Kaymakamlar meclislerin kanuni Başkanlarıdır. Adaları², mahalli meclislerinde incelenip müzakere edilen bütçe ve kesin hesaplar, Çanakkale İl İdare kurulunun mütealeası alındıktan sonra İçişleri Bakanlığının onayı ile kesinleşir.

Kuruluşu ve fonksiyonu özet olarak anlatılan ve bu tipik mahalli idarelerin, her iki Adada mevcut olan Belediye kuruluşlarıyla karıştırılmasaması gerekir.

1923 Yılından sonra Yunanistan, şartların aleyhinde olmasından doğan politikası icabı, Türkiye'nin sadık dostu olarak görünmeyi başarmışeada Megalo - İdea'nın bir parçası olan İmroz ve Bozcaadalarla ilişkilerini hiç bir zaman kesmemiş ve halkın Yunan kültür ve büyük Yunanistan idealinden yoksun kalmaması için Kiliseler aracılığı ile büyük çabalar sarfetmiştir.

Ortodoks aleminin meşkin Metropolitleri İmroz Adasında görevlendirilmiş ve bunlara temin edilen büyük mali kaynaklar ve samimi desteklerle halkın bir gün tekrar Yunanistan Ülkesine dahil olma ümitleri yitirilmiştir.

Bu gün İstanbul Ortodoks Patrikliğine Aday olan Meliton Hacidis 15 sene İmroz adasında kalarak münfegih D.P. zamanındaki iktidara türlü yollardan yaklaşık¹⁶ 1954 yılında 5713 sayılı kanunut çıkarttırmayı başarmış ve böylelikle özel Rum okullarını en modern şekillerde açmakla beraber, Yunanistanda özel olarak yetiştirilen öğretmenleride mütevelli heyetleri marifetiyle tayin ettirmiştir.

Bu okullar kreşler, spor tesisleri, misamere salonları ve değerli ders araçlarıyla görünüşte¹⁷ mükemmel birer öğrenim yuvası, ama esastan birer fesat ocağı haline getirilmiştir.

Bu tarihlerde Türk hükümetlerinin belli bir politikası bulunmadığı gibi devamlı tavizler veren bir mansarası vardır.

Ancak, 1960 inkılabını müteakip 1961 yılında Adaya bir aeyghat yapan zamanın Genel Kurmay Başkanı Cevdet SUNAY'ın Adadaki gerçek durumu görmesi ile Hükümetlerin Adalar üzerine eğilimleri görülmektedir. Nitekim, konu üzerinde Bakanlıklarca hazırlayıcı çalışmalar yapıldıktan sonra 17 MART 1964 yılı Milli Güvenlik Kurulundan 35 sayılı karar çıkartılarak Adalarda alınması lüzumlu görülen tedbirler açık ve seçik olarak belirtilmiş, hedefler verilmiştir.

Buna göre;

1. Adaların Kadastrousunun yapılması,
2. Kültürlü ve Yüksek tahsilli bir müftü tayini
3. Modern bir cami inşaatı.
4. Açık tarım ceza evi tesisi
5. Devlet Üretim çiftliği kurulması,
6. Yatılı İlk Öğretmen okulu yapımı,
7. Bir Jandarma Er Eğitim Taburunun intikali planlanmıştır.

-3-

Bunlar için ~~derhal~~ derhâl kamulaştırma faaliyetlerine geçilmiş ve nitekim bu güne kadar büyük istimlâklar yapılmıştır. Bu konuya biraz sonra dönülecektir.

Bu sıralarda Yunan politikasının Adadan geri çekilmeye bağladığını, Meliton Hacıdis'in İmroz Metropolitliğinden alınarak Kadıköy Metropolitliğine tayin edildiğini ve yerine reaksiz bir sima olan (NİKOLAOS)'ın verildiğini görüyoruz.

Ancak, zevahir böylece kurtarıldıktan sonra davanın Uluslar arası alana getirilmesi için mes'elelere halen Kuzey Amerika ve Kanada metropolitli bulunan Yakovas KUKUZİS sahip çıkarılmış ve yeni strateji uygulanmaya bağlanmıştır.

Yakovas Kukuzis doğma büyüme İmroz'un Zeytinli köyündendir ve bütün akrabaları (en yakını olan kız kardeşi dahil) bu köyde oturmaktadırlar.

Yakovas Kukuzis'te, Patrikliğine Meliton hacidisten gayri olan ikinci adaydır. Nitekim cemaat yöneticilerinin şimdiki çabaları Rum ahalisinin ne pahasına olursa olsun Adayı terk etmemeleri merkezinde toplanmıştır. Bunu temin için arazileri istimlâk edilen ve ekonomik durumları sarsılan müstahsil Rum ailelere her ay muntazam maaş verilircesine kilisenin tayin ettiği meblâğ verilmektedir.

Dağıtılan bu paraların Kiliseye hangi yolla geldiği tesbit edilememekte isede Amerika ve Yunanistandan İstanbul aracılığı ile gönderildiği sanılmaktadır.

İMROZ POLİTİKAMIZIN ANA FİKRİ :

35 Sayılı Millî Güvenlik kararının incelenmesinden de anlaşılacağı ve chiyle Adanın Türkleştirilmesi ve göçmelerinin tutunabilmesi için lüzumlu bütün ekonomik sosyal ve manevi şartların hazırlanması ve Rum emellerinin tamamen yok edilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasıdır.

GERÇEKLEŞTİRİLENLER :

1. Adaların Kadastro su yapılmıştır.
2. Modera bir Müftülük binası yapılmış ve yüksek tahsilli bir müftü tayin edilerek Müslüman ahaliye kudretli bir dinî lider getirilmiştir.
3. Yeni ve modern bir camii yapılmış, eski eserler onarılmıştır.
4. Tarım esasına müdenit 1000 kişilik bir açık cesa evi kurulmuş, 20,000 hektar arazi istimlâk edilmiştir. Binaları bitirilmek üzeredir.
5. Lozan Antlaşmasının boğazlar kısmındaki tahditlere aykırı olmayacak şekilde bir Jandarma Er Eğitim Taburunun Çanakkaleden İmroz'a intikali yapılmış ve bunun için 1.700 dekar arazi istimlâk edilmiştir.
6. Adanın ikinci derecede yasak bölge durumu devam ettirilmiş ve böylelikle turistik çekiciliği azaltılmıştır.

7. Devlet Üretim çiftliği tesis edilmiş, bunun için Tarım Bakanlığına 7000 dekarlık tarla, bağ, bahçe ve zeytinlik, ayrıca 5000 dekarlık da mer'a istinlak edilmiştir.

8. Metropolitane Devlet protokolü bakımından hiç bir istisnai muamele gösterilmemesi temin edilmiştir.

9. Kaçakçılığın önlenmesi için Bir Jandarma Botu sürekli olarak Adada yataklandırılmış ve kıyı gözetleme Jandarma Karakolları yeniden inşa edilerek takviye edilmiştir.

10. Bir Karayolları şantiyesi kurularak Adanın dört yansı bir birleşine stabilize yollarla bağlanmıştır.

11. 1964 Yılında çıkartılan 502 sayılı kanunla, Özel Rum okulları kapatılarak, bütün tesisleri istinlak edilmiş ve aynı binalar üzerinde Millî Eğitim Bakanlığına bağlı Türk okulları açılmıştır.

12. Millî Eğitim Bakanlığınca 1000 kişilik modern bir ilk öğretmen okulu açılmış ve mezunlarını vermiştir.

13. Rum derneklerinin gelir ve giderleri yetkili vakıflar müfettişliğince sık sık denetime tabi tutulmuştur.

14. Adada balıkçılığın geliştirilmesi için İstanbul Üniversitesi'ne bağlı bir balıkçılık araştırma ve değerlendirme istasyonu tesis edilmiştir.

15. Kuzu limanı mevkiine bir liman yapılmaktadır.

16. Göçmen yerleştirilmesi planlanmıştır.

17. Türk memurlar ve Ordu mensupları için konutlar ve lojmanlar inşa edilmiştir.

18. Sümerbank satış mağazası ile Tarım ocağı evi satış şubeleri açılmıştır.

GERÇEKLEŞECEKLER :

1. Henüz göçmen yerleştirilmesi başarılamamıştır. Ancak, bu konu İmar İskân Bakanlığınca etüd safhasındadır. Yakın zamanda başarılabacağı ümit edilmektedir.

2. Özel Rum okullarının kapatılması üzerine, Rumların ekseriyeti çocuklarını aynı yerlerde açılan yeni Türk okullarına göndermeyerek İstanbul'daki özel Rum okullarına göndermeyi tercih etmişlerdir. Hâlen, iki öğrencili okullar vardır. Ancak Rumların bu yeni statüye uyarak çocuklarını 1923 -1954 arasında olduğu gibi buralarda, yani yine Türk okullarında okutacakları ümit edilmektedir.

3. Yatırımların henüz sonu alınmamıştır. İmroz ve Bozcaadaların yatırım konularının Devlet planlama teşkilâtınca takip edilmesinin Millî Güvenlik Kurulu kararlarıyla ön görüldüğü anlaşılmaktadır.

İMROZ VE BOZCAADA İLE İLGİLİ M.G.K.KARARI

(1)

27 Mart 1964 gün 35 sayılı.
MGK.Kararına ek.

İmroz ve Bozcaada'da alınması lazımlı
görülen tedbirler

DEVLET BAKANLIĞI

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü :

1. Adaların Kadastrounun yapılması :

a) Amme tesisleri inşa etmek maksadıyla Adaların en verimli ve en önemli kısımlarında derhal kamulaştırma faaliyetine geçilmesi.

b) Kamulaştırmanın arkasından İmroz ve Bozcaada'da Kadastro çalışmalarınıda başlanması.

Dinayet İşleri Bakanlığı :

1. İmrozda metropoliten şahei ehliyet ve nüfusu göz önünde tutularak buraya aynı derecede kudretli ve ahi bir Müftü gönderilmesi.

Vakıflar Genel Müdürlüğü :

1. İmroz'da Vakıflar Genel Müdürlüğünün yardım ve delaletiyle mimari değeri olan Türk kültürünü tebarüz ettiren bir cami inşa edilmesi.

2. Adalara Türk damgasını vuracak olan Tarihi eserlerin onarılması ve restore edilmesi.

Adalet Bakanlığı :

İmroz Adasının mahkumların dışarıda iş görmeleri esasına dayanan İmralli tipi büyük bir infaz müessesesi kurulması. (Bu infaz müessesesi için komisyonca en uygun yer olarak, Merkez Mahallesi ile Zeytinli, Bademli ve Kale Köyleri arasındaki saba teabit edilmiştir.)

İç İşleri Bakanlığı :

1. Kaçakçılığın önlenmesi için gerekli kıyı gözetleme ve Denizden kontrol tedbirlerinin alınması. Bu maksatla balen, Çanakkale bölgesine tahsis edilmiş olan fakat yetek yeri olmadığı için adalarda üstlenemeyen (J.) tipi 2 sahil muhafaza motorundan hiç değilse bir tanesinin İmroz Adasında yataklanmasını sağlamak.

2. Adaların Turistik çekiciliğini azaltmak; ve bunun içinde bu bölgenin ikinci yasak bölge Statüsünü muhafaza ederek yasak bölge nizamını titizlikle uygulamak.

3. Adalar Rumlarına dışardan yapılan yardımı, durdurmak bu maksatla cemiyetler kanunu mutlak şekilde uygulamak.

4. Amme tesisleri inşa etmek maksadıyla Adaların en verimli ve en önemli kısımlarında derhal kamulaştırma faaliyetine geçilmesi.

5. İmroz Adasında Lozan Boğazlar sözleşmesindeki taahditlere aykırı olmamak üzere özel kuruluşu bir jandarma er okulunun açılması; (Komisyonca Okul yeri olarak Derekköyü uygun görülmüştür.)

6. Adalarda kilisenin Nüfus ve kudretini kırmak için patrikhane hakkında alınacak tedbirlerin buralarada tegmili.

7. Kilisenin özellikle Okul ve darnék işlerine karıştırılmaması ve karıştığı takdirde metropolithaneye ihtarda bulunulması.

8. Karoz ve Bozcaada'da metropolit ve Meliton'un memleket aleyhine faaliyetlerde bulunduğu, adaları Yunanistan'a iltihak etmek için çalıştığı-
nın ispat edilmesi halinde memleketimizin Milletler arası sahadaki memfaat-
leri naseldir edilmeden gerekli tedbirlerin alınması,

9. Metropolit Devlet protokolu bakımından hiç bir istisnai muamele gös-
terilmemesi.

10. Adalarda İrrendonteste cereyanların ve dil propagandasının önlenmesi
Bunu temin için, esoumle aşağıdaki kanun ve maddeler hükümlülerini titizlikle
uygulanması.

- a. Türk ceza kanununun 125, 127, 140, 141/4 ve 142/3-4 maddeleri.
- b. Vicdan ve toplanma hürriyeti hakkındaki 6187 sayılı kanunun.
- c. Cemiyetler kanununun 3,9 ve 33 ncü maddeleri
- d. Türk vatandaşlığı kanunu.

11. Rum ocuklarının da bütünüyle adalar halkının Türk Milli Bayramları
katılmalarının sağlanması.

12. Adalar Rumların Milli bayramlarına katılmalarının mani olunması.

13. Adalarda Yunanlılık propagandacı yapanların tesbiti ve wealandırıl-
ması

14. Türk Öğretmen ve memurlarının geniş sosyal faaliyetlerde bulunmalar.

15. Adaların özelliği göz önünde tutularak bu aralardeki zabita teşkilat-
ının (Jandarma ve Polis) personeli ve teğhizat bakımından kifayetli bir hale
getirilmesi, kumandaların daimi olarak tam bulundurulması, bu maksatla gerekirse
yeni zabita kumandalarının ihtası, daire ve lejmanların yapılması.

Maliye Bakanlığı :

1. Adalar rumlarına dışarıdan yapılan yardımı durdurmak bu maksatla;
a. Cemiyet ve Vakıfların hesaplarını sık sık teftişe tabi tutmak.
b. Cemiyetler Kanunundaki cemiyetlerin gelirlerinin menşelerini
tesbit ve diğer bakımlardan mevcut boğlukları doldurmak.

2. Kanuni yollardangisiyetli şekilde rumların ellerinden topraklarının
alınması ve bunun için de bir Fon tesisi,

3. İskan edilenler tarafından her hangi bir sebeple terk edilecek
toprakların rumların eline geçmesini önlemek için bunların ruhanlı alıcı-
sının Hazine olması, yeni hazine lehine bin nevi şüfe hakkı tesis edilmesi.

Milli Eğitim Bakanlığı :

1. Kikisenin özellikle okul ve dernek işlerine karıştırılmaması ve
karıştığı taktirde metropolit haneye ihtarsa bulunulması,
2. Adalarda özel okullar mevzuatının sıkı bir şekilde uygulanması
ve Milli Eğitim Bakanlığınca bağlanmış olan teğebbüselerin tamamlanması.
3. Rum ocuklarının ve bütünüyle adalar halkının Türk Milli bayram-
larına katılmalarının sağlanması.

4. Halk evinin Adalarda şubelerinin açılması ve geniş kültür faaliyetlerinde bulunulması.

5. Türk öğretmen ve memurlarının geniş sosyal faaliyetlerde bulunulmaları

TİCARET BAKANLIĞI :

1. Adalarda yerleştirilecek göçmenlerin tutunabilmeleri için lüzumlu bütün iktisadi içtimai ve manevi şartların hazırlanması ve Devletin koruyucu evinin bunlar üzerinden ekait edilmemesi suretiyle Adaların göçmenler için cazip hale getirilmesi. Bu maksatla, et ve balık kurumunun İmroz'da bir balıkçılık araştırma ve değerlendirme müessesesi kurulması ve bu gibi kurumlardan Türklerin faydalanmaları hususunun nasensiyetle göz önünde bulundurulması.

BAYINDIRLIK BAKANLIĞI :

1. İmroz ve Bozcaada'da kaçıkçılığın önlenmesi maksadıyla Çanakkale Bığgesine tahsis edilmiş olan (J.) tipi iki esbıl muhafaza motorundan birini İmroz Adasında yataklanması için bir mendirek yapılması.

İMAR VE İSKAN BAKANLIĞI :

(Ticaret Bakanlığı ile işbirliği yaparak)

Adaları terkeder rumların yerine Türk Göçmenleri iskan edilmesi için aşadaki tedbirlerin alınması.

1. İskanların Devletin alacağı iktisadi tedbirlere paralelmolarak yürütülmesi, Devletin desteğiyle olması ve gelecek göçmenlere Hazineye ait toprakların verilmesi.

2. Rum halkın Türk göçmenlerine karşı beslemekte oldukları antipati ve Adaların şartları göz önünde tutulurak terolhen bu şartlara mukavemet edebilecek ve yerlerinde kalkındırılmalarına imkan görülmeyen Doğu Karadenizlilerin iskan edilmeleri.

3. Göçmenlerin Adalarda tutunabilmeleri için lüzumlu bütün iktisadi, içtimai ve manevi şartların hazırlanması ve Devletin koruyucu evinin bunlar üzerinden ekait edilmemesi suretiyle Adaların göçmenler için cazip hale getirilmesi

İLOİLİ BAKANLIKLAR (Müsterek tedbirler) :

1. Adalara gönderecek memur ve öğretmenlerin büyük bir titizlikle seçilmesi rumca bilenlerin terolhen gönderilmesi ve bunlara Adalar hakkında özel bilgiler verilmesi.

2. Türk öğretmen ve memurların çalışmaları için gerekli tedbirlerin alınması, kolaylıkların sağlanması; özellikle:

- a. Bunların için istihlak kooperatifleri kurulması.
- b. Konuk, lojman inşa edilmesi.
- c. Ek ödenek gönderilmesi.

KARARNAME

3708

1- Çanakkale İl'inin İmroz ve Bozovaada İlçelerinde bulunan iligık listesindeki yabancı kökten gelme tabii yer adlarının hizalarında gösterilen Türkçe adlarla değiştirilmesi, 5442 Sayılı Kanunun 2. nci maddesi gereğince kararlaştırılmıştır.

2- Bu kararı İçişleri Bakanı yürütür. 17 / EYLÜL / 1965

CUMHURBAŞKANI

C. GÜRSSEL

BAŞBAKAN

Suat Hayri URGUPLU

İÇİŞLERİ BAKANI

İzzet GÜNER

Çanakkale İl'inin,yabancı olan ve iltisaba yer veren Köy Mahalleleri adlarının,Türkçeleştirilen yeni adlarını ve Türkçe olduğu için alakolan eski mahalle adlarını ihtiva eden ve (2) sayfa dan ibaret olan işbu liste İller İdaresi Genel Müdürlüğünde kurulmuş bulunan İhtisaa Komisyonunca düzenlenmiş ve Bakanlık Makamının onayına sunulmuştur. 15 / 9 / 1965

İHTİSAA KOMİSYONU

Mehmet ALDAN	Mehmet ŞAHİN	Prof.Reşat İZBIRAK
İller İdaresi Gn.Müdür Yard.	En.Gn.Müdür Yard.	Dil ve T.C.Fakültesinden
Prof.Hasan EREN	K.Edip KÖRKÇÜOĞLU	Nazım SUBATIK
Dil ve T.C.Fakültesinden	Gazi Eğ.Ens.Ed.Öğ.	Emekli Harita Subayı
Zekai SEZER	Muammer URAL	İbrahim KUDAY
Harita Gn.Müd.lüğünden	Harita Gn.Md.lüğünden	İller İdaresi Genel Md.

İhtisaa Komisyonunun 15 / 9 / 1965 tarihli ve 22105 sayılı teklif yazısı üzerine 15 / 9 / 1965 tarihinde Bakanlık onanmıştır.

İli : ÇANAKKALE
 İlçesi : İMROZ
 Bucakı : MESEKKEZ

Bağlı olduğu Köy :	Eski Adı :	Yeni Adı :
1- Bademli	Alonya	KONACIK
"	Ayavasil	BACLICA
"	Ayayan	GÜNEŞLİ
"	Vurgari	MUTLUCA
"	Karakeçanado	GÜMÜŞLÜ
"	Vuskos	ÇOBANTEPE
"	Ayayorgi	SARIKONAK
2- Dereköy	Afak	GÜNGÖREN
"	Karayatodori	KAYAÇIK
"	Ayatodori	KARAÇAYIR
"	Katopigadi	AÇAÇLI
"	Kalen	KAYACIK
"	Kastraki	KALECİK
"	Kefalado	ÇAMDİBİ
"	Ipsarya	BALIKÇI
"	Livunya	UURLU
"	Lutro	SUBAŞI
"	Malak	MALAK
"	Pikirado	AKTAŞ
"	Savur	BATIRLIK
"	Çimurado	TOPLUCA
"	Pirgos	YUVALI
3- Kaleköy	Livadya	KUMLUCA
"	Funiamil	YELDEĞİRMENİ
4- Tepeköy	Apaliri	KAYABAĞ
"	Çukalado	DİLEK
"	Hayado	UZUNLU
"	Elizmata	ESENLER
"	Linovrohya	BEŞEVLER
"	Mavriyados	KUŞLUCA

Bağlı olduğu Köy	Eski Adı	Yeni Adı
4- Tepeköy	Nisadi	ORTACA
"	Patinado	ÇİÇEKLI
"	Pigatya	ÜZLUCE
"	Bihya	BULUTLU
"	Rokedo	İKİZTEPE
"	Valanar	ÇAMOLUK
"	Kailoperado	KARŞIYAKA
"	İsporodamları	KUŞBAŞI
5- Zeytinlik	Apalirota	YILDIZ
"	Çugura	ERENYURT
"	Kişinari	SÖÖTÖZÜ
"	Lazarada	AKÇALI
"	Volya	YAZILI
"	Vunari	QUNDOÖDU
"	Balitadan	KAVAKLI
"	Pterado	ÇEVRELİ
"	Ülvenados	UMUTLU
"	Ayatodori	ZETİNDÜZÜ
"	Puruka-Lovunaro	KAVAL
"	Lavret	YARIMCA
"	Çajarado	OLUCAK
İlçe Merkezi	Kokina	ERDEMLİ
"	Ayseleni	BODAKLI
"	Punyadie	ORUÇLU
"	İkşinopotamo	KARACA
"	Kubur	YENİCE
"	Cevaki	KAZANCIK
"	Mihari	GÖLGELİK
"	Mihorya	BEŞİKTaş
"	Vurliyoa	SAMANYOLU
"	Maçuk	TOKMAKLI

Belge 3

TC vatandaşlığından çıkarılan Ermeniler, Yahudiler, Rumlar ve İslamlar

I- Vatandaşlıktan çıkarılan 82 Ermeni listesi

1929 yılı: 27.3.1929 tarihli kararname" (*İdare*, Eylül 1929, sayı: 18, sf. 2022-2023), 1.5.1929 tarih ve 7949 sayılı kararname (*RG*, 27.6.1929, sayı: 1227, sf. 7628), 1.5.1929 tarih ve 7958 sayılı kararname (*RG*, 3.7.1929, sayı: 1232, sf. 7867), 8.5.1929 tarihli ve 4039 sayılı kararname (*İdare*, Kânunuevvel 1929, sayı: 21, sf. 1484-1485), 12.6.1929 tarih ve 8106 sayılı kararname (*RG*, 21.7.1929, sayı: 1247, sf. 7971), 12.6.1929 tarih ve 8107 sayılı kararname (*RG*, 21.7.1929, sayı: 1247, sf. 7972 ve *İdare*, Ağustos 1929, sayı: 17, sf. 1028), 3.7.1929 tarih ve 8208 sayılı kararname (*RG*, 25.8.1929, sayı: 1276, sf. 8127), 5.8.1929 tarihli kararname (*İdare*, Ağustos 1929, sayı: 17, sf. 1025-1026), 23.8.1929 tarihli kararname (*İdare*, Kânunuevvel 1929, sayı: 21, sf. 1484-1485), 9.10.1929 tarih ve 8439 sayılı kararname (*RG*, 3.12.1929, sayı: 1361, sf. 8558 ve *İdare*, Teşrinisani 1929, sayı: 20, sf. 1357-1358), 23.10.1929 tarih ve 8475 sayılı kararname (*RG*, 30.11.1929, sayı: 1358, sf. 8547), 6.11.1929 tarih ve 8524 sayılı kararname (*RG*, 31.12.1929, sayı: 1385, sf. 8613 ve *İdare*, Mart 1930, sayı: 24, sf. 418), 9.11.1929 tarihli kararname (*İdare*, Mart 1930, sayı: 24, sf. 417-420) 27.11.1929 tarihli kararname (*İdare*, Temmuz 1930, sayı: 28, sf. 1429), 8.12.1929 tarihli ve 1476 sayılı kararname (*İdare*, Mart 1930, sayı: 24, sf. 415).

1930 yılı: 18.12.1929 tarih ve 8670 sayılı kararname (*RG*, 8.1.1930, sayı: 1392, sf. 8634), 18.12.1929 tarih ve 8678 sayılı kararname (*RG*, 15.1.1930, sayı: 1398, sf. 8648 ve *İdare*, Kânunusani 1930, sayı: 22, sf. 95 ve *İdare*, Şubat 1930, sayı: 23, sf. 269), 8.1.1930 tarih ve 8756 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 8, D: 2, S: 9 ve *RG*, 3.2.1930, sayı: 1414, sf. 8667 ve *İdare*, Şubat 1930, sayı: 23, sf. 266), 5.2.1930 tarih ve 8836 sayılı kararname (*RG*, 9.3.1930, sayı: 1440, sf. 8757 ve *İdare*, Mart 1930, sayı: 24, sf. 413), 5.2.1930 tarih ve 8840 sayılı kararname (*RG*, 27.2.1930, sayı: 1435, sf. 8742 ve *İdare*, Mart 1930, sayı: 24, sf. 414), 12.2.1930 tarihli kararname (*İdare*, Şubat 1930, sayı: 23, sf. 268), 23.3.1930 tarih ve 8984 sayılı kararname (*RG*, 7.4.1930, sayı: 1465, sf. 8807), 14.5.1930 tarih ve 9325 sayılı kararname (*RG*, 3.8.1930, sayı: 1561, sf. 9279), 21.5.1930 tarih ve 9387 sayılı kararname (*RG*, 5.8.1930, sayı: 1563, sf.

* Elbette buradaki kararnameler nüfusta tasfiye faaliyetinin çok sınırlı bir kısmıyla ilgili olduğunu biliyorum. Vatandaşlıktan çıkarılanlarla ilgili bulduğum kararnameleri inceledim. Dönemin Dahiliye Vekâleti, bugünün İçişleri Bakanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü ile Nüfus İşleri Genel Müdürlüğü arşivi kapalı. Bu halde bulduğum kararnameleri değerlendirdim. Tüm eksikliğine rağmen bilgilendirci olduğunu düşünmekteyim. N.O.

** *Dahiliye Vekâletinin Aylık Mecmuası* *İdare*, kararnamelerin bazılarında no'sunu yazmamış ve bazılarında da Emniyet Umum Müdürlüğü'ne ait olduğu sandığım no'su vardı. N.O.

9283), 22.5.1930 tarihli kararname (*İdare*, Teşrinisâni 1930, sayı: 32, sf. 2224), 22.5.1930 tarih ve 9448 sayılı kararname (*RG*, 9.8.1930, sayı: 1565, sf. 9287), 5.7.1930 tarih ve 9661 sayılı kararname (*RG*, 13.8.1930, sayı: 1569, sf. 9295), 29.7.1930 tarih ve 9803 sayılı kararname (*RG*, 6.9.1930, sayı: 1588, sf. 9349), 3.9.1930 tarih ve 9869 sayılı kararname (*RG*, 18.9.1930, sayı: 1599, sf. 9373 ve *İdare*, Teşrinievvel 1930, sayı: 31, sf. 2008), 8.10.1930 tarihli kararname (*İdare*, Kânunuevvel 1930, sayı: 33, sf. 2402-2403), 8.10.1930 tarih ve 10017 sayılı kararname (*RG*, 12.11.1930, sayı: 1645, sf. 31), 31.12.1930 tarih ve 10398 sayılı kararname (*RG*, 27.1.1931, sayı: 1710, sf.203), 21.12.1930 tarih ve 10448 sayılı kararname (*RG*, 8.2.1931, sayı: 1720, sf. 237).

1931 yılı: 18.3.1931 tarih ve 10808 sayılı kararname (*RG*, 12.5.1931, sayı: 1794, sf. 461), 18.3.1931 tarih ve 10803 sayılı kararname (*RG*, 16.5.1931, sayı: 1797, sf. 467), 1.4.1931 tarih ve 10894 sayılı kararname (*RG*, 6.5.1931, sayı: 1789, sf. 451), 8.4.1931 tarih ve 10936 sayılı kararname (*RG*, 9.5.1931, sayı: 1791, sf. 455), 16.5.1931 tarih ve 11013 sayılı kararname (*RG*, 6.6.1931, sayı: 1815, sf. 519 ve *İdare*, Teşrinisâni 1931, sayı: 44, sf. 1425), 16.5.1931 tarih ve 11016 sayılı kararname (*RG*, 6.6.1931, sayı: 1815, sf. 519), 7.6.1931 tarih ve 11243 sayılı kararname (*RG*, 17.6.1931, sayı: 1825, sf. 549), 10.6.1931 tarih ve 11277 sayılı kararname (*RG*, 1.7.1931, sayı: 1837, sf. 577), 20.7.1931 tarih ve 11498 sayılı kararname (*RG*, 23.8.1931, sayı: 1880, sf. 767), 6.9.1931 tarih ve 11714 sayılı kararname (*RG*, 25.10.1931, sayı: 1933, sf. 929), 4.10.1931 tarih ve 11807 sayılı kararname (*RG*, 28.10.1931, sayı: 1936, sf. 935).

1932-1933 yılı: 10.3.1932 tarih ve 12382 sayılı kararname (*RG*, 19.3.1932, sayı: 2054, sf. 1299), 17.5.1932 tarih ve 12859 sayılı kararname (*RG*, 1.8.1932, sayı: 2163, sf. 1757), 26.10.1932 tarih ve 13411 sayılı kararname (*RG*, 12.12.1932, sayı: 2275, sf. 2053), 26.11.1933 tarih ve 15359 sayılı kararname (*RG*, 13.12.1933, sayı: 2577, sf. 3289).

II- Vatandaşlıktan çıkartılan 53 Yahudi listesi

1928-1929 yılı: 24.10.1928 tarihli kararname (*İdare*, Teşrinisani 1928, sayı: 8, sf. 82-83), 12.6.1929 tarihli kararname (*İdare*, Ağustos 1929, sayı: 17, sf. 1025), 12.6.1929 tarihli kararname (*İdare*, Ağustos 1929, sayı: 17, sf. 1026), 12.6.1929 tarih ve 8117 sayılı kararname (*RG*, 28.7.1929, sayı: 1252, sf. 8020), 25.8.1929 tarihli kararname (*İdare*, Teşrinievvel 1929, sayı: 19, sf. 1254), 25.8.1929 tarih ve 8272 sayılı kararname (*RG*, 25.9.1929, sayı: 1303, sf. 8319), 25.9.1929 tarih ve 8295 sayılı kararname (*RG*, 13.10.1929, sayı: 1318, sf. 8383), 29.9.1929 tarihli kararname (*İdare*, Eylül 1929, sayı: 18, sf. 2023), 11.11.1929 tarih ve 8440 sayılı kararname (*RG*, 31.12.1929, sayı: 1385, sf. 8613), 11.11.1929 tarih ve 8542 sayılı kararname (*RG*, 31.12.1929, sayı: 1385, sf. 8614).

1930 yılı: 8.1.1930 tarih ve 8762 sayılı kararname (*RG*, 3.2.1930, sayı: 1414, sf. 8667), 8.1.1930 tarihli kararname (*İdare*, Mart 1930, sayı: 24, sf.

414), 5.2.1930 tarih ve 8847 sayılı kararname (RG, 1.3.1930, sayı: 1436, sf. 8745 ve *İdare*, Nisan 1930, sayı: 25, sf. 678-679), 14.5.1930 tarih ve 9351 sayılı kararname (RG, 5.8.1930, sayı: 1563, sf. 9283), 4.6.1930 tarih ve 9528 sayılı kararname (RG, 13.8.1930, sayı: 1569, sf. 9295), 5.7.1930 tarih ve 9669 sayılı kararname (RG, 17.8.1930 Sayı: 1572, sf. 9302), 3.9.1930 tarih ve 9921 sayılı kararname (RG, 30.9.1930, sayı: 1609, sf. 9397 ve *İdare*, Kânunuevvel 1930, sayı: 33, sf. 2398), 8.10.1930 tarih ve 9998 sayılı kararname (RG, 10.11.1930, sayı: 1643, sf. 21), 8.10.1930 tarih ve 9999 sayılı kararname (RG, 10.11.1930, sayı: 1643, sf. 21), 8.10.1930 tarih ve 10053 sayılı kararname (RG, 9.11.1930, sayı: 1642, sf. 19), 8.10.1930 tarih ve 10022 sayılı kararname (RG, 15.11.1930, sayı: 1647, sf. 35).

1931 yılı: 7.1.1931 tarih ve 10464 sayılı kararname (RG, 1.2.1931, Sayı: 1714, sf. 223), 18.2.1931 tarih ve 10679 sayılı kararname (RG, 18.5.1931, sayı: 1799, sf. 484), 18.3.1931 tarih ve 10825 sayılı kararname (RG, 11.5.1931, sayı: 1793, sf. 459), 18.3.1931 tarih ve 10805 sayılı kararname (RG, 14.5.1931, sayı: 1796, sf. 465), 18.3.1931 tarih ve 10807 sayılı kararname (RG, 14.5.1931, sayı: 1796, sf. 465), 18.3.1931 tarih ve 10809 sayılı kararname (RG, 14.5.1931, sayı: 1796, sf. 466), 10.6.1931 tarih ve 11272 sayılı kararname (RG, 8.7.1931, sayı: 1843, sf. 593), 7.6.1931 tarihli kararname (*İdare*, Teşrinisani 1931, sayı: 44, sf. 1425), 1.7.1931 tarih ve 11385 sayılı kararname (RG, 19.7.1931, sayı: 1852, sf. 627), 6.9.1931 tarih ve 11695 sayılı kararname (RG, 11.10.1931, sayı: 1921, sf. 903), 4.10.1931 tarih ve 11807 sayılı kararname (RG, 28.10.1931, sayı: 1936, sf. 935), 11.11.1931 tarih ve 11928 sayılı kararname (RG, 24.11.1931, sayı: 1958, sf. 1007).

1932-1934 yılı: 17.5.1932 tarih ve 12860 sayılı kararname (RG, 1.8.1932, sayı: 2163, sf. 1757), 19.3.1933 tarih ve 14028 sayılı kararname (RG, 2.4.1933, sayı: 2368, sf. 2345), 12.4.1933 tarih ve 14127 sayılı kararname (RG, 10.7.1933, sayı: 2448, sf. 2845), 20.8.1933 tarih ve 14850 sayılı kararname (RG, 10.9.1933, sayı: 2499, sf. 3061), 10.12.1923 [1933] tarihli ve 13555 sayılı kararname (*İdare*, İkincikânun 1934, sayı:70, sf. 48), 19.2.1934 tarihli ve 13859 sayılı kararname (*İdare*, Haziran 1934, sayı: 75, sf. 934).

III- Vatandaşlıktan çıkartılan 34 Rum listesi

1928-1930 yılı: 30.9.1928 tarihli kararname (*İdare*, Teşrinisani 1929, sayı: 20, sf. 1357), 25.7.1929 tarih ve 8470 sayılı kararname (RG, 28.11.1929, sayı: 1357, sf. 8544 ve *İdare*, Teşrinisani 1930, sayı: 32, sf. 2220), 23.10.1929 tarihli kararname (*İdare*, Teşrinisani 1929, sayı: 20, sf. 1358), 9.11.1929 tarihli kararname (*İdare*, Mart 1930, sayı: 24, sf. 418), 27.11.1929 tarih ve 8599 sayılı kararname (RG, 1.1.1930, sayı: 1386, sf. 8618 ve *İdare*, Mayıs 1930, sayı: 26, sf. 1351), 8.1.1930 tarih ve 8757 sayılı kararname (RG, 3.2.1930, sayı: 1414, sf. 8667 ve *İdare*, Mayıs 1930, sayı: 26, sf. 1042), 5.2.1930 tarih ve 8448 [8848]

sayılı kararname (RG, 27.2.1930, sayı: 1435, sf. 8740 ve *Idare*, Mart 1930, sayı: 24, sf. 415), 23.3.1930 tarihli kararname (*Idare*, Nisan 1930, sayı: 25, sf. 679), 21.5.1930 tarihli kararname (*Idare*, Kânunuevvel 1930, sayı: 33, sf. 2395), 5.7.1930 tarih ve 9686 sayılı kararname (RG, 20.8.1930, sayı: 1575, sf. 9307), 3.9.1930 tarih ve 9845 sayılı kararname (RG, 17.9.1930, sayı: 1598, sf. 9369), 6.9.1931 tarihli kararname (*Idare*, Teşrinisâni 1931, sayı: 44, sf. 1424), 8.10.1930 tarih ve 10021 sayılı kararname (RG, 16.11.1930, sayı: 1648, sf. 37), 22.10.1930 tarih ve 10122 sayılı kararname (RG, 16.11.1930, sayı: 1648, sf. 379), 23.10.1930 tarihli kararname (*Idare*, Şubat 1930, sayı: 23, sf. 267-268), 31.12.1930 tarih ve 10423 sayılı kararname (RG, 27.1.1931, sayı: 1710, sf. 203.)

1931-1939 yılı: 18.2.1931 tarih ve 10664 sayılı kararname (RG, 22.4.1931, sayı: 1781, sf. 435), 18.3.1931 tarih ve 10810 sayılı kararname (RG, 13.5.1931, sayı: 1795, sf. 463), 18.2.1931 tarih ve 10671 sayılı kararname (RG, 18.5.1931, sayı: 1799, sf. 471), 20.7.1931 tarih ve 11501 sayılı kararname (RG, 24.8.1931, sayı: 1881, sf. 769), 6.9.1931 tarih ve 11714 sayılı kararname (RG, 25.10.1931, sayı: 1933, sf. 929), 6.9.1931 tarih ve 11695 sayılı kararname (RG, 11.10.1931, sayı: 1921, sf. 903), 31.1.1932 tarih ve 12239 sayılı kararname (RG, 2.4.1932, sayı: 2066, sf. 1331), 19.2.1933 tarihli kararname (*Idare*, Mayıs 1934, sayı: 74, sf. 625), 29.1.1934 tarih ve 2/87 sayılı kararname (RG, 12.2.1934, sayı: 2627, sf. 3439 ve *Idare*, Haziran 1934, sayı: 75, sf. 933-934), 21.2.1939 tarih ve 2/10489 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 86, D: 18, S: 3).

IV - Vatandaşlıktan çıkartılan 92 İslâm listesi

1928-1929 yılı: 23.9.1928 tarihli kararname (*Idare*, Teşrinisani 1928, sayı: 8, sf. 81), 21.10.1928 tarihli kararname (*Idare*, Teşrinisani 1928, sayı: 8, sf. 81-82), 26.12.1928 tarihli kararname (*Idare*, Şubat 1929, sayı: 11, sf. 218-219), 8.5.1929 tarihli kararname (*Idare*, Ağustos 1929, sayı: 17, sf. 1029), 18.8.1928 [1929] tarihli kararname (*Idare*, Eylül 1929, sayı: 18, sf. 2022), 11.11.1929 tarihli kararname (*Idare*, Kânunusani 1930, sayı: 22, sf. 95), 8.5.1929 tarihli 22.9.1929 tarihli iki kararname (*Idare*, Kânunuevvel 1929, sayı: 21, sf. 1483).

1930 yılı: 9.4.1930 tarihli kararname (*Idare*, Mayıs 1930, sayı: 26, sf. 1043), 24.7.1930 tarih ve 9805 sayılı kararname (RG, 4.9.1930, sayı: 1587, sf. 9348), 3.9.1930 tarih ve 9848 sayılı kararname (RG, 17.9.1930, sayı: 1598, sf. 9369), 3.9.1930 tarih ve 9844 sayılı kararname (RG, 14.9.1930, sayı: 1595, sf. 9363), 8.10.1930 tarih ve 10000 sayılı kararname (RG, 10.11.1930, sayı: 1643, sf. 21), 24.7.1930 tarihli kararname (*Idare*, Teşrinisâni 1930, sayı: 32, sf. 2221), 8.10.1930 tarih ve 10023 sayılı kararname (RG, 15.11.1930, sayı: 1647, sf. 35), 20.11.1929 tarihli kararname (*Idare*, Kânunuevvel 1930, sayı: 33, sf. 2399), 31.12.1930 tarih ve 10400 sayılı kararname (RG, 26.1.1931, sayı: 1709, sf. 200).

1931 yılı: 18.2.1931 tarih ve 10662 sayılı kararname (RG, 22.4.1931, sayı: 1781, sf. 435), 18.3.1931 tarih ve 10811 sayılı kararname (RG, 13.5.1931, sayı:

1795, sf. 463), 25.2.1931 tarih ve 10711 sayılı kararname (RG, 16.5.1931, sayı: 1797, sf. 467), 18.3.1931 tarih ve 10804 sayılı kararname (RG, 16.5.1931, sayı: 1797, sf. 467), 18.2.1931 tarih ve 10680 sayılı kararname (RG, 17.5.1931, sayı: 1798, sf. 469), 16.5.1931 tarih ve 11017 sayılı kararname (RG, 3.6.1931, sayı: 1813, sf. 5159, 20.7.1931 tarih ve 11502 sayılı kararname (RG, 25.8.1931, sayı: 1882, sf. 772).

1932 yılı: 3.1.1932 tarih ve 12118 sayılı kararname (RG, 3.2.1932, sayı: 2019, sf. 1199), 24.3.1932 tarih ve 12457 sayılı kararname (RG, 4.4.1932, sayı: 2068, sf. 1335), 30.6.1932 tarih ve 13060 sayılı kararname (*İdare*, İkincikânun 1934, sayı:70, sf. 49), 13.7.1932 tarihli ve 13099 ile 13123 sayılı iki kararname (RG, 10.8.1932, sayı: 2171, sf. 1777), 13.7.1932 tarihli ve 13126 ile 13125 sayılı iki kararname (RG, 13.8.1932, sayı: 2173, sf. 1781), 18.9.1932 tarih ve 13312 sayılı kararname (RG, 30.11.1932, sayı: 2265, sf. 2033), 26.10.1932 tarih ve 13410 sayılı kararname (RG, 30.11.1932, sayı: 2265, sf. 2033), 16.10.1932 tarih ve 13421 sayılı kararname (RG, 6.12.1932, sayı: 2270, sf. 2043), 21.11.1932 tarih ve 13516 sayılı kararname (RG, 6.12.1932, sayı: 2270, sf. 2044), 21.11.1932 tarih ve 13515 sayılı kararname (RG, 12.12.1932, sayı: 2275, sf. 2053).

1933 yılı: 12.2.1933 tarih ve 13840 sayılı kararname (RG, 6.3.1933, sayı: 2345, sf. 2294), 12.2.1933 tarih ve 13834 sayılı kararname (RG, 4.3.1933, sayı: 2343, sf. 2287), 26.11.1933 tarih ve 15357 sayılı kararname (RG, 12.12.1933, sayı: 2576, sf. 3287), 12.2.1922 [1932] tarihli ve 13840 sayılı kararname (*İdare*, İkincikânun 1934, sayı:70, sf. 47), 19.3.1933 tarihli ve 14042 sayılı kararnameyle 3 kişi iskat edildi (*İdare*, İkincikânin 1934, sayı:70, sf. 41), 4.3.1933 tarihli ve 13969 sayılı kararname (*İdare*, İkincikânun 1934, sayı:70, sf. 49), 30.6.1932 tarihli ve 13060 sayılı kararname (*İdare*, İkincikânun 1934, sayı:70, sf. 48), 19.3.1933 tarih ve 14027 sayılı kararname (RG, 2.4.1933, sayı: 2368, sf. 2345), 26.3.1933 tarih ve 14027 sayılı kararname (RG, 22.4.1933, sayı: 2382, sf. 2389), 26.4.1933 tarih ve 14246 sayılı kararname (RG, 14.10.1933, sayı: 2528, sf. 3141) 4.12.1933 tarih ve 15378 sayılı kararname (RG, 12.12.1933, sayı: 2576, sf. 3287 ve *İdare*, Ağustos 1934, sayı: 77, sf. 1332.) 26.4.1933 tarihli ve 14246 sayılı kararname (*İdare*, İkincikânun 1934, sayı:70, sf. 47), 26.3.1933 tarihli ve 14056 sayılı kararname (*İdare*, Haziran 1934, sayı:75, sf. 936).

1934 ve 1935 yılı: 2.12.1934 tarih ve 2/1627 sayılı kararname (RG, 18.12.1934, sayı: 2883, sf. 45459, 6.12.1934 tarih ve 2/1680 sayılı kararname (RG, 2.2.1935, sayı: 2919, sf. 4812), 29.12.1934 tarih ve 2/1780 sayılı kararname (RG, 13.2.1935, sayı: 2929, sf. 4843), 27.12.1934 tarih ve 2/1763 sayılı kararname (RG, 13.2.1935, sayı: 2929, sf. 4843), 1.1.1935 tarih ve 2/1816 sayılı kararname (RG, 13.2.1935, sayı: 2929, sf. 4843), 3.2.1935 tarih ve 2/1948 sayılı kararname (RG, 28.2.1935, sayı: 2942, sf. 4881), 19.3.1935 tarih ve 2/ 2176 sayılı kararname (RG, 28.3.1935, sayı: 2963, sf. 4961), 25.5.1935 tarih ve 2/ 2649 sayılı kararname (RG, 18.7.1935, sayı: 3057, sf. 5505), 8.8.1935 tarih ve

2/3130 sayılı kararname (RG, 10.9.1935, sayı: 3102, sf. 5635), 19.8.1935 tarih ve 2/3123 sayılı kararname (RG, 10.9.1935, sayı: 3102, sf. 5635).

1936-1940 yılı: 17.3.1936 tarih ve 2/4238 sayılı kararname (RG, 17.4.1936, sayı: 3282, sf. 6329), 20.6.1936 tarih ve 2/4885 sayılı kararname (RG, 18.7.1936, sayı: 3359, sf. 6969), 23.6.1937 tarih ve 2/6985 sayılı kararname (RG, 8.7.1937, sayı: 3651, sf. 8441), 16.8.1937 tarih ve 2/7265 sayılı kararname (RG, 16.9.1937, sayı: 3710, sf. 8718), 16.8.1937 tarih ve 2/7258 sayılı kararname (RG, 16.9.1937, sayı: 3710, sf. 8717-8718), 21.8.1937 tarih ve 2/7238 sayılı kararname (RG, 16.9.1937, sayı: 3710, sf. 8717), 15.9.1937 tarih ve 2/7383 sayılı kararname (RG, 24.9.1937, sayı: 3717, sf. 8747), 15.9.1937 tarih ve 2/7387 sayılı kararname (RG, 24.9.1937, sayı: 3717, sf. 8747), 16.2.1938 tarih ve 2/8168 sayılı kararname (RG, 12.3.1938, sayı: 3854, sf. 9489), 6.9.1938 tarih ve 2/9536 sayılı kararname (RG, 24.9.1938, sayı: 4020, sf. 10648), 20.9.1938 tarih ve 2/9644 sayılı kararname (RG, 11.10.1938, sayı: 4034, sf. 10729), 6.5.1939 tarih ve 2/10910 sayılı kararname (RG, 25.5.1939, sayı: 4215, sf. 11808), 17.5.1939 tarih ve 2/10978 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 87, D: 42, S: 6 ve *İdare*, Haziran 1939, sayı: 135, sf. 644), 22.5.1939 tarih ve 2/11043 sayılı kararname (BCA-F: 030.18.1.2/K: 87, D: 45, S: 11 ve *İdare*, Haziran 1939, sayı: 135, sf. 644), 18.12.1940 tarih ve 2/14897 sayılı kararname (RG, 26.12.1940, sayı: 4696, sf. 229).

Belge 4

68.829 muhacir TC vatandaşı oldu

26.2.1930 tarihli kararnameyle 12 kişi (26.2.1930 tarih ve 8924 sayılı kararname, RG, 22.3.1930, sayı: 1451, sf. 8779.), 14.9.1932 tarihli kararnameyle 45 kişi (14.9.1932 tarih ve 13302 sayılı kararname, RG, 15.10.1932, sayı: 2226, sf. 1933-1935.), 26.10.1932 tarihli kararnameyle 16 kişi (26.10.1932 tarih ve 13426 sayılı kararname, RG, 18.12.1932, sayı: 2280, sf. 2071-2072.), 21.6.1933 tarihli kararnameyle 31 kişi (21.6.1933 tarih ve 14612 sayılı kararname, RG, 2.7.1933, sayı: 2442, sf. 2823.), 16.10.1933 tarihli kararnameyle 117 kişi (16.10.1933 tarih ve K./15094 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 40, D: 71, S: 13), 4.9.1934 tarihli kararnameyle 138 kişi (4.9.1934 tarih ve 2/1208 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 47, D: 60, S: 8), 4.9.1934 tarihli kararnameyle 40 kişi (4.9.1934 tarih ve 2/1209 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 47, D: 60, S: 9), 4.9.1934 tarihli kararnameyle 98 kişi (4.9.1934 tarih ve 2/1210 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 47, D: 60, S: 10), 4.9.1934 tarihli kararnameyle 330 kişi (4.9.1934 tarih ve 2/1213 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 47, D: 60, S: 20), 8.9.1934 tarihli kararnameyle 90 kişi (8.9.1934 tarih ve 2/1226 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 48, D: 61, S: 6), 19.9.1934 tarihli kararnameyle 108 şahıs (19.9.1934 tarih ve 2/1285 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 48, D: 64, S: 5), 19.9.1934 tarihli kararnameyle 1465 kişi (19.9.1934 tarih ve 2/1286 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 48, D: 64, S: 6), 19.9.1934 tarihli kararnameyle 338 şahıs (19.9.1934 tarih ve 2/1287 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 48, D: 64, S: 7), 26.9.1934 tarihli kararnameyle 513 şahıs (26.9.1934 tarih ve 2/1325 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 48, D: 66, S: 3), 1.10.1934 tarihli kararnameyle 339 şahıs (1.10.1934 tarih ve 2/1348 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 48, D: 67, S: 6), 1.10.1934 tarihli kararnameyle 357 şahıs (1.10.1934 tarih ve 2/1347 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 48, D: 67, S: 5), 1.10.1934 tarihli kararnameyle 480 şahıs (1/10/1934 tarih ve 2/1349 sayılı kararname, RG, 19.9.1935, sayı: 3110, sf. 5657.), 18.10.1934 tarihli kararnameyle 540 şahıs (18.10.1934 tarih ve 2/1421 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 48, D: 79, S: 19), 18.10.1934 tarihli kararnameyle 483 şahıs (18.10.1934 tarih ve 2/1424 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 49, D: 71, S: 2), 27.10.1934 tarihli kararnameyle 731 şahıs (27.10.1934 tarih ve 2/1472 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 49, D: 73, S: 10), 31.10.1934 tarihli kararnameyle 859 şahıs (31.10.1934 tarih ve 2/1489 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 49, D: 74, S: 6), 2.11.1934 tarihli kararnameyle 536 kişi (2.11.1934 tarih ve 2/1591 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 49, D: 79, S: 8), 10.11.1934 tarihli kararnameyle 1547 kişi (10.11.1934 tarih ve 2/1534 sayılı kararname, BCA-F:

030.18.1.2/K: 49, D: 76, S: 11), 2.12.1934 tarihli kararnameyle 1874 kişi (2.12.1934 tarih ve 2/1628 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 50, D: 81, S: 4), 10.12.1934 tarihli kararnameyle 603 şahıs (10.12.1934 tarih ve 2/1704 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 50, D: 84, S: 20), 25.5.1935 tarihli kararnameye göre 28 kişi (25.5.1935 tarih ve 2/2640 sayılı kararname, RG, 8.8.1935, sayı: 3075, sf. 5551-5552.), 27.5.1935 tarihli kararnameyle 42 kişi (27.5.1935 sayılı ve 2/ 2637 sayılı kararname, RG, 9.8.1935, sayı: 3076, sf. 5553-5554.), 17.10.1935 tarihli kararnameyle 745 kişi (17.10.1935 tarih ve 2/ 3372 sayılı kararname, RG, 28.10.1935, sayı: 3143, sf. 5745.), 28.9.1936 tarihli kararnameyle 280 şahıs (28.9.1936 tarih ve 2/5483 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 69, D: 83, S: 20), 5.10.1936 tarihli kararnameyle 113 şahıs (5.10.1936 tarih ve 2/5396 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 68, D: 79, S: 14), 20.10.1936 tarihli kararnameyle 492 şahıs (20.10.1936 tarih ve 2/5466 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 69, D: 83, S: 3), 22.10.1936 tarihli kararnameyle 464 şahıs (22.10.1936 tarih ve 2/5493 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 69, D: 84, S: 10), 2.11.1936 tarihli kararnameyle 307 şahıs (2.11.1936 tarih ve 2/5520 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 69, D: 85, S: 17), 17.11.1936 tarihli kararnameyle 447 şahıs (17.11.1936 tarih ve 2/5587 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 69, D: 89, S: 4), 17.11.1936 tarihli kararnameyle 513 şahıs (17.11.1936 tarih ve 2/5588 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 69, D: 89, S: 5), 21.11.1936 tarihli kararnameyle 2067 şahıs (21.11.1936 tarih ve 2/5624 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 70, D: 91, S: 1), 9.12.1936 tarihli kararnameyle 1974 şahıs (9.12.1936 tarih ve 2/5689 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 70, D: 94, S: 6), 29.12.1936 tarihli kararnameyle 500 kişi (29.12.1936 tarih ve 2/5762 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 70, D: 97, S: 19), 8.1.1937 tarihli kararnameyle 1655 şahıs (8.1.1937 tarih ve 2/5821 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 71, D: 2, S: 8), 26.1.1937 tarihli kararnameyle 670 kişi (26.1.1937 tarih ve 2/5893 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 71, D: 5, S: 20), 16.2.1937 tarihli kararnameyle 460 şahıs (16.2.1937 tarih ve 2/6041 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 72, D: 13, S: 7), 10.3.1937 tarihli kararnameyle 373 şahıs (10.3.1937 tarih ve 2/6121 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 72, D: 17, S: 7), 2.4.1937 tarihli kararnameyle 1332 kişi (2.4.1937 tarih ve 2/6309 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 73, D: 26, S: 14), 18.7.1937 tarihli kararnameyle 258 kişi (18.7.1937 tarih ve 2/9289 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 84, D: 67, S: 8), 20.7.1938 tarihli kararnameyle 293 şahıs (20.7.1938 tarih ve 2/9295 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 84, D: 67, S: 14), 10.8.1938 tarihli kararnameyle 438 şahıs (10.8.1938 tarih ve 2/9429 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 84, D: 74, S: 8), 18.8.1938 tarihli kararnameyle 3842 kişi (18.8.1938 tarih ve 2/9461 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 84, D: 75, S: 20), 12.9.1938 tarihli kararnameyle 248 şahıs (12.9.1938 tarih ve 2/9574 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 84, D: 81,

S: 13), 24.9.1938 tarihli kararnameyle 642 şahıs (24.9.1938 tarih ve 2/9650 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 84, D: 85, S: 9), 20.10.1938 tarihli kararnameyle 358 kişi (20.10.1938 tarih ve 2/9771 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 85, D: 91, S: 6), 12.11.1938 tarihli kararnameyle 1497 kişi (12.11.1938 tarih ve 2/9845 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 85, D: 94, S: 20), 28.11.1938 tarihli kararnameyle 1794 kişi (28.11.1938 tarih ve 2/9933 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 85, D: 99, S: 4), 3.12.1938 tarihli kararnameyle 501 kişi (3.12.1938 tarih ve 2/9993 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 85, D: 102, S: 4), 6.1.1939 tarihli kararnameyle 4873 kişi (6.1.1939 tarih ve 2/10200 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 85, D: 112, S: 14), 13.1.1939 tarihli kararnameyle 691 kişi (13.1.1939 tarih ve 2/10230 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 85, D: 114, S: 4), 15.2.1939 tarihli kararnameyle 7953 kişi (15.2.1939 tarih ve 2/10351 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 85, D: 120, S: 5), 14.3.1939 tarihli kararnameyle 1219 kişi (14.3.1939 tarih ve 2/10593 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 86, D: 23, S: 7), 14.3.1939 tarihli kararnameyle 6893 kişi (14.3.1939 tarih ve 2/10586 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 86, D: 22, S: 20), 25.3.1939 tarihli kararnameyle 1463 kişi (25.3.1939 tarih ve 2/10644 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 86, D: 25, S: 18), 30.3.1939 tarihli kararnameyle 118 kişi (30.3.1939 tarih ve 2/10682 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 86, D: 27, S: 16), 27.4.1939 tarihli kararnameyle 724 kişi (27.4.1939 tarih ve 2/10863 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 86, D: 36, S: 11), 27.4.1939 tarihli kararnameyle 954 kişi (27.4.1939 tarih ve 2/10856 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 86, D: 36, S: 4), 17.5.1939 tarihli kararnameyle 248 kişi (17.5.1939 tarih ve 2/10972 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 86, D: 41, S: 20), 25.5.1939 tarihli kararnameyle 610 kişi (25.5.1939 tarih ve 2/11075 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 87, D: 47, S: 3), 19.7.1939 tarihli kararnameyle 467 kişi (19.7.1939 tarih ve 2/11527 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 87, D: 69, S: 13), 31.7.1939 tarihli kararnameyle 467 kişi (31.7.1939 tarih ve 2/11626 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 88, D: 74, S: 11), 3.10.1939 tarihli kararnameyle 1341 kişi (3.10.1939 tarih ve 2/12082 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 88, D: 97, S: 4), 27.10.1939 tarihli kararnameyle 1603 kişi (27.10.1939 tarih ve 2/12222 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 89, D: 104, S: 3), 19.11.1939 tarihli kararnameyle 1063 kişi (19.11.1939 tarih ve 2/12403 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 89, D: 113, S: 3), 12.12.1939 tarihli kararnameyle 2191 kişi (12.12.1939 tarih ve 2/12460 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 89, D: 115, S: 20), 14.12.1939 tarihli kararnameyle 899 kişi (14.12.1939 tarih ve 2/12506 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 89, D: 124, S: 7), 8.1.1940 tarihli kararnameyle 1029 kişi (8.1.1940 tarih ve 2/12615 sayılı kararname, BCA-F: 030.18.1.2/K: 89, D: 124, S: 7) 1312 sayılı sayanın 5'inci ile 6'ncı maddesi ve 2510 sayılı İskan Kanunun 6'ncı maddesi gereği Türk vatandaşlığına kabul edildi.

Belge 6

Tasfiye Komisyonu hep görevi başındaydı*

TBMM ZC. dâire: I. cilt: 22. 14.8.1338 tarihli oturumu. sf. 132

1922-MALİYE VEKÂLETİ BÜTÇESİNDE TASFİYE KOMİSYONU

		İ : 84	14.8.1338	O : 2		
				1337 senesi	1338 senesi için	
				encümenin	Muavenet	
				tenkisiyle	Maliye	
				Birinci	Encümenin	
				Avans Ka-	ce teklif	
				nunun tedi-	olunan	
				latına göre	olunan	
				1338 senesi	Encümenin	
				1337 Muva-	ce teklif	
				zenet Mali-	olunan	
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		
				ye Encüme-		
				ninse kabul		
				edilen		
				1337 Muva-		
				zenet Mali-		

KAYNAKÇA

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel
Müdürlüğü Osmanlı Arşivi

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel
Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi

DÜSTUR

Resmi Gazete (1.12.1928-31.12.1940
dönemi, sayı: 1054-4700)

İdare, Dahiliye Vekâletinin Aylık Mec-
muası (Kasım 1928-Aralık 1950 dönemi)
[kısaca, *İdare*]

Adliye Ceridesi (Sayı: 6 [Haziran], 1935-
Sayı: 12 [Aralık], 1942 dönemi)

Cumhuriyet gazetesi (Kasım 1928-Aralık
1940 dönemi)

Agos gazetesi (Temmuz 1996-Haziran
2011 dönemi)

Altan, Elazığ Halkevi Dergisi (aylık,
1937-1938 yılı)

I- Kısaltma Kullandığım Kaynaklar

TBMM ZC, devre/cilt-tarih

*Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceri-
desi* (23 Nisan 1336 [1920]-16 Nisan
1339[1923] dönemi 1'inci devreye ait 29

cilt, sonraki döneme ait zabıtlar)

TBMM GCZ, cilt-tarih

TBMM Gizli Celse Zabıtları, (24 Nisan
1336-25 Teşrinievvel 1934 dönemine ait
4 cilt), Türkiye İş Bankası Kültür Yayın-
ları, Ankara-1985.

TPT/dönem-cilt.

Türk Parlamento Tarihi (1'inci ve 2'inci
dönem takımı ve diğerleri)

- *Türk Parlamento Tarihi, 1. ve II.
Meşrutiyet*, cilt: 2, TBMM Vakfı
Yayınları No: 15, Ankara-1998.

- *Türk Parlamento Tarihi, Milli
Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-
1923)*, üç cilt

- *Türk Parlamento Tarihi, Milli
Mücadele ve TBMM II. Dönem (1923-
1927)*, üç cilt

- *Türk Parlamento Tarihi, Milli
Mücadele ve TBMM III. Dönem
(1927-1931)*, üç cilt

Cumhuriyet 1933-İdare

*Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü
Münasebetiyle Fevkalâde Nüsha, İdare*,

Dahiliye Vekâletinin Aylık Mecmuası, 29
Birinci Teşrin 1933, sayı: 67.

Cumhuriyet 1938-İdare

*Cumhuriyetin On Beşinci Yıl Dönümü
Münasebetiyle Fevkalâde Nüsha, İdare,
Dahiliye Vekâletinin Aylık Mecmuası*, 29
Birinci Teşrin 1938, sayı: 127.

Nüfus İşleri-1933

*Nüfus İşleri Genel Müdürlüğünün 10 yıllık
Çalışma Raporu (1933)*, 12.8.1933 tarihli,
BCA-F: 030.10/K: 124, D: 885, S: 4

Nüfus Umum Müdürlüğü-1935

TC Dahiliye Vekillliği Nüfus Umum
Müdürlüğü, *Geçen Dört Yılda Yapılan
ve Gelecek Dört Yıl İçinde Yapılacak İşler
Hülâsası*, Başvekâlet Matbaası, Anka-
ra-1935.

Nüfus Kılavuzu

Nüfus Kılavuzu, Hizmete Mahsus, Dahi-
liye Vekâleti Nüfus İş. U. M. Neşriyatı,
No: 1, Cumhuriyet Matbaası, İstan-
bul-1938.

Tabiiyet Kılavuzu

Tabiiyet Kılavuzu, Hizmete Mahsustur,
Dahiliye Vekâleti Nüfus İş. U. Müdürlü-
ğü Neşriyatı, sayı: 2, Cumhuriyet Matba-
ası, İstanbul-1939.

Müfettişler-1936

*Umumi Müfettişler Toplantı Tutanak-
ları-1936*, Yayına Hazırlayan: M. Bülent
Varlık, Dipnot Yayınları, Ankara-2010.

Pontus Meselesi

Pontus Meselesi, Türkiye Büyük Millet
Meclisi Hükümeti Matbuat Müdiriyet-i
Umumisi, Matbuat ve İstihbarat Matba-
ası, Ankara-1338 (1922), Yayına hazı-
rlayan: Dr.Yılmaz Kurt, TBMM Kültür,
Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 68,
TBMM Basımevi, Ankara-1995.

*Dersim, Tarih Vakfı-2 ve Kaynak
Yayınları*

Dersim hakkında Büyük Erkânı Harbi-
ye Risayetine verilen raporların hülâsası,
Dersim, Jandarma Umum Kumandanlığı,
III. Ş., I. Ks. sayı: 55058, yer aldığı kitap,
Tarih Vakfı-Necmeddin Sahir Silan
Arşivi-2, *Doğu Anadolu'da Toplumsal
Mühendislik, Dersim-Sason (1934-1946)*,
Yayına Hazırlayan: Tarih Vakfı Yurt
Yayınları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları,
İstanbul-2010; *Dersim*, Jandarma Genel
Komutanlığı'nın Raporu, 3. basım, Kay-
nak Yayınları, İstanbul-2000.

*Mustafa Abdülhalik, Tarih Vakfı-3 ve
Mehmet Bayrak*

Mustafa Abdülhalik, *Tedkik Seyâhati, 14
Eylül 1341*, çevrimyazı: Ziver Öktem,
yer aldığı kitap, *Tarih Vakfı-Necmeddin
Sahir Silan Arşivi-3, Kürt Sorunu ve Dev-
let, Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-
1947)*, Derleyen: Tuğba Yıldırım, Tarih
Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2011;
Çankırı Mebusu Mustafa Abdülhalik'in
raporu, aktaran, Mehmet Bayrak, *Kürt-
lere Vurulan Kelepçe, Şark Islahat Planı*,
Öz-Ge Yayınları, Ankara-2009.

*Abidin Özmen, Müfettişler-1936 ve
Saygı Öztürk*

Birinci Umumi Müfettiş Abidin
Özmen'in 7.12.1936'da okuduğu rapor,
*Umumi Müfettişler Toplantı Tuta-
nakları-1936*, Yayına Hazırlayan: M.
Bülent Varlık, Dipnot Yayınları, Anka-
ra-2010; Birinci Umumi Müfettiş Abidin
Özmen'in Raporu-tarihsiz, Saygı Öztürk,
İsmet Paşa'nın Kürt Raporu, 5. baskı,
Doğan Kitap, İstanbul-2008.

Lozan-cilt

*Lozan Barış Konferansı, tutanaklar-bel-
geler*, Çeviren: Şeha. L. Meray, cilt: 1-8,
Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı, İstan-
bul-2001.

Tarih Vakfı-cilt

- Tarih Vakfı-Necmeddin Sahir Silan

Arşivi-1, 'Doğu Sorunu' Necmeddin Sahir Silan Raporları, (1939-1953), Derleyenler: Tuğba Akçekmekçi-Muazzez Pervan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2010.

- Tarih Vakfı-Necmeddin Sahir Silan Arşivi-2, *Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik, Dersim-Sason (1934-1946)*, Yayına Hazırlayan: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2010.

- Tarih Vakfı-Necmeddin Sahir Silan Arşivi-3, *Kürt Sorunu ve Devlet, Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947)*, Derleyen: Tuğba Yıldırım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2011.

- Tarih Vakfı-Necmeddin Sahir Silan Arşivi-4, *Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950)*, Derleyen: Tuba Akçekmekçi, Muazzez Pervan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2011.

- Tarih Vakfı-Necmeddin Sahir Silan Arşivi-5, *Doğu Anadolu ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1939-1951)*, Derleyen: Tuba Akçekmekçi, Muazzez Pervan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2011.

- Tarih Vakfı-Necmeddin Sahir Silan Arşivi-6, *Dersimlilerden Mektuplar (1941-1953)*, Derleyen: Tuba Akçekmekçi, Muazzez Pervan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2012.

Tunaya-cilt

- Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi, 1908-1918*, cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul-1998.

- Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, Mütareke Dönemi*, cilt: 2, 2. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2003.

- Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, cilt: 3, İletişim Yayınları, İstanbul-2000.

Taha Parla-cilt

- Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları*, cilt 1, Atatürk'ün Nutku, İletişim Yayınları, 2.baskı, İstanbul-1994.

- Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları*, cilt 2, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, İletişim Yayınları, 2. baskı, İstanbul-1997.

- Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları*, cilt 3, *Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul-1995.

Mete Tunçay-Tek Parti

Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 3. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-1999.

II- Seçilmiş kitap/makale

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, cilt: 1, Nehir Yayınları, İstanbul-1992.

Akçam, Taner-Kurt, Ümit, *Kanunların Ruhunu, Emval-i Metruke Kanunlarında Soykırımın İzini Sürmek*, İletişim Yayınları, İstanbul-2012.

Akçuraoglu Yusuf, *Türk Yılı 1928*, Hazırlayanlar: Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2009.

Akgönül, Samim, *Türkiye Rumları Ulus-Devlet Çağında Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci*, Çeviren: Ceylan Gürman, İletişim Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul-2007.

Akın, Kadir, *Ermenci Devrimci Paramaz*, Dipnot Yayınları, 2. baskı, Ankara-2015.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-II, Son Meşrutiyet, 1919-1920*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul-2010.

Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, Ankara-2001.

Aktar, Ayhan, *Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları*, İletişim Yayınları, 5. baskı, İstanbul-2001.

Akyürekli, Mahmut, *Dersim Kürt Tedi-bi, 1937-1938*, Kitap Yayınevi, İstanbul-2011.

Akyürekli, Türkçesi: Mahmut, *Şark İstiklal Mahkemesi Kararları-1*, Nûbihar, İstanbul-2014.

Akyürekli, Türkçesi: Mahmut, *Şark İstiklal Mahkemesi Kararları-2*, Nûbihar, İstanbul-2014.

Alp, Tekin, *Kemalizm*, Cumhuriyet Gazete ve Matbaası, İstanbul-1936.

Alpkaya, Faruk, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, İletişim Yayınları, İstanbul-1998.

Arat, Dr. Tuğrul, *Türk Vatandaşlığından İskat Edilen Kişilerin Mülkiyet ve Miras Hakları*, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/312/2991.pdf>

Arı, Kemal, *Büyük Mücadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. baskı, İstanbul-2003.

Aşiretler Raporu, Kaynak Yayınları, 1. baskı, İstanbul-1998.

Atatürk, - *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt: 1-3, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara-1989.

Atatürk, - *Mustafa Kemal, Eskişehir-İzmit Konuşmaları 1923*, 3. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul-1999.

Aybars, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, AD Yayıncılık, İstanbul-1997.

Aybay, Rona, *Vatandaşlık Hukuku*, 3. baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul-2008.

Aygün, Hüseyin, *Dersim 1938 ve Zorun-*

lu İskân, 2. baskı, Dipnot Yayınları, Ankara-2009.

Aykut, Şeref (Edirne Saylavı), *Kamâliyyâm (C.H. Partisi Programının İzahı)*, Muallim Ahmet Halit Kitap Evi, İstanbul-1936.

Babacan, Prof. Dr. Hasan-Avşar, Servet (Hazırlayanlar), *Cavid Bey Meşrutiyet Ruznâmesi*, cilt: 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2015.

Balcıoğlu, Prof.Dr. Mustafa, *İki İsyan Bir Paşa*, 2. Baskı, Babil Yayıncılık, Ankara-2003.

Bali, Rifat N., *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yabudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, 5. baskı, İstanbul-2001.

Başkaya, Fikret, *Paradigmanın İflassı*, 8. baskı, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara-2002.

Bayar, Celâl, *Ben De Yazdım, Milli Mücadeleyle Gidiş*, cilt: 5, Sabah Gazetesi Kitapları, İstanbul-1997.

Bayar, Celal, *Şark Raporu*, sadeleştirme: Nejat Bayramoğlu, Kaynak Yayınları, İstanbul-2006.

Bayrak, Mehmet, *Kürtlere Vurulan Keleşçe, Şark Islahat Planı*, Öz-Ge Yayınları, Ankara-2009.

Beşikci, İsmail, *Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Programı (1931) ve Kürt Sorunu*, Belge Yayınları, İstanbul-1991.

Beşikci, İsmail, *Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Tüzüğü (1927) ve Kürt Sorunu*, İsmail Beşikci Vakfı Yayınları, İstanbul-2013.

Beşikci, İsmail, *Kürtlerin Mecburi İskanı*, İsmail Beşikci Vakfı Yayınları, İstanbul-2013.

Beşikci, İsmail, *Orgeneral Muğlalı Olayı, Otuzüç Kurşun*, Belge Yayınları, İstanbul-1991.

Beşikci, İsmail, *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*, Belge Yayınları, İstanbul-1990.

Beşikci, İsmail, *Türk Tarih Tezi, 'Güneş-Dil Teorisi ve Kürt Sorunu*, İsmail Beşikci Vakfı Yayınları, İstanbul-2013.

Bilgi, Neçdet (hazırlayan), *Yozgat Ermeni Tehciri Davası*, Kitabevi, İstanbul-Nisan 2006.

Boratav, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik*, 2. baskı, İmge Kitabevi, Ankara-2006.

Cemal, Behçet, *Şeyh Said İsyanı*, Sel Yayınları, İstanbul-1955.

CHF Mardin Halkevi Broşürü, Ulus Sesi Basımevi, 23.2.1935.

CHP 1940 Kongre Dilekleri, CHP Genel Sekreterliği Neşriyatından.

CHP Büyük Kurultayının, 10.5.1946 Olağanüstü Toplantısına Sunulan CHP Müstakil Grubu Raporu ve Ekleri, TBMM Basımevi, Ankara-1946.

CHP Halkevi ve Halkodaları Türkçe Okuma ve Yazma Kursları İçin Kılavuz, CHP Yayımı Kılavuz Broşürleri-2, Ankara-1946.

CHP Programı, Partinin 4. Büyük Kurultayı Onaylamıştır-Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara-1935.

CHP Programı, Partinin 5. Büyük Kurultayı Onaylamıştır- 1.6.1939, Ulus Basımevi, Ankara-1939.

CHP Tüzüğü, Partinin 4. Büyük Kurultayı Onaylamıştır-Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara-1935.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1923-1978, Akbank Kültür Yayını, İstanbul-1980.

Çağaptay, Soner, *Kim Türk, kim vatandaş? Erken Cumhuriyet dönemi vatandaşlık rejimi üzerine bir çalışma*, Çeviren: Pemra Hazbay, Toplum ve Bilim, sayı: 98, Güz 2003.

Çağlayangil, İhsan Sabri, *Anılarıım*, Hazırlayan: Tanju Cılızoğlu, 2. baskı, Yılmaz Yayınları, İstanbul-1990.

Çapa, Prof. Dr. Mesut, *Karadeniz'de Pontusculuğun Sonu: Rumların Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Sadakatleri, Hristiyan Türkler ve Türk Ortodoksluğu*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu, 20-22 Mayıs 1999, Bildiriler, Samsun-2000.

Çay, Prof. Dr. Abdülhaluk M., *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Turan Kültür Vakfı, 4. baskı, Ankara-1996.

Çetinkaya, Y. Doğan, *Osmanlı'yı Müslümanlaştırmak (1909-1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul-2015.

Dadrian, Vahakn N.-Akçam, Taner, *Tehcir ve Taktik' Diwan-ı Harb-i Örfi, İttihad ve Terakki'nin Yargılanması, 1919-1922*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Aralık-2008.

Demir, Hülya- Akar, Rıdvan, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, Belge Yayınları, 4. Baskı, İstanbul-1999.

Demirel, Ahmet, *Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup*, 3. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2003.

Demirel, Ahmet, *Tek Partinin İktidarı, Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, 2.baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2014.

Dersim, Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, 3. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul-2000.

Dërsimi, Dr. Nuri, *Kürdistan Tarihinde Dërsim*, 2. baskı, Doz Yayınları, İstanbul-2004.

Doğan, Yalçın, *Savrulanlar, Dersim, 1937-1938 Hatta 1939*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul-2012.

Dündar, Fuat, *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği*, İletişim Yayınları, İstanbul-2008.

Eldem, Edhem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, Çeviri: Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul-1999

Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. baskı Ankara-1994.

Emmanuilidis, Emmanuil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yılları*, Türkçesi: Niko Çanakçıoğlu, Belge Yayınları, İstanbul-2014.

Ersanlı, Büşra, *İktidar ve Tarih, Türkiye'de 'Resmî Tarih' Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İletişim Yayınları, İstanbul-2003.

Ertuna, Hamdi, *Türk İstiklâl Harbi, VI ncı cilt, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, Genelkurmay Harp tarihi Başkanlığı, Resmi Yayınları Seri No: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1974.

Esin, Taylan-Etöz, Zeliha, *1916 Ankara Yangını, Felaketin Mantığı*, İletişim Yayınları, İstanbul-2015.

Galanti, Avram, *Vatandaş Türkçe Konuş*, çevrimyazı: Ömer Türkoğlu, Kebikeç Yayınları, Ankara-2000.

Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk (1919-1920)*, cilt: 1, Devlet Matbaası, İstanbul-1934.

Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk (1920-1927)*, cilt: 2, Devlet Matbaası, İstanbul-1934.

Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Tıpkıbasım-Çevrimyazı: Şefik Memiş, İsmail Şen, V. baskı, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul-2010, sf. 179.

Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk, Vesikalar*, cilt: 3, Devlet Matbaası, İstanbul-1934.

Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev (1919-1920)*, cilt: 1, 2. baskı, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınla-

nı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, İstanbul-1986.

Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev (1920-1927)*, cilt: 2, 2. baskı, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, İstanbul-1987.

Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev, Vesikalar/Belgeler*, cilt: 3, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, İstanbul-1989.

Göldaş, İsmail, *Takrir-i Sükân Görüşmeleri*, Belge Yayınları, İstanbul-1997.

Görgülü, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi*, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1993.

Gündoğdu, Cihangir - Genç, Vural, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti, 1880-1913*, Kitap Yayınevi, İstanbul-2013.

Güneydoğu, *Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi*, Birinci Genel Müfettişlik tarafından neşrolunmuştur, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul-1939.

Gürün, Kâmuran, *Ermeni Dosyası*, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. baskı, Ankara-1985.

Hallı, Reşat, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Resmi Yayınları Seri No: 8, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1972.

İnönü, İsmet, *Defterler (1919-1973)*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Demirel, cilt: 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2001.

İzrail, Nesim Ovadya, *1915 Bir Ölüm Yolculuğu Krikor Zobrab*, 2. baskı, Pencere Yayınları, İstanbul-2013.

İzrail, Nesim Ovadya, *24 Nisan 1915 İstanbul, Çankırı, Ayaş, Ankara*, 2. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2014.

Kahraman, Ahmet, *Kürt İsyanları (Tedit*

ve Tenkil), Evrensel Basım Yayın, 2. Basım, İstanbul-2004.

Kansu, Aykut, *1908 Devrimi*, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2015.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Çeviri: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2003.

Kaypakkaya, İbrahim, *Seçme Yazılar*, Umut Yayıncılık, İstanbul-2004.

Kevorkian, Raymond, *Ermenci Soykırımı*, çeviren: Ayşen Taşkent Ekmekci, İletişim Yayınları, İstanbul-2015.

Kili, Prof. Dr. Suna-Gözübüyük, Prof. Dr. A. Şeref, *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara-1985.

Klein, Janet, *Hamidiye Alayları, İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, Çeviren: Renan Akman, 2. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2014.

Koçak, Cemil, *Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, İstanbul-2003.

Koraltürk, Murat, *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul-2011.

Lowry, Heath W., *Trabzon Şehrinin İslâmlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583*, çeviren: Demet ve Heath Lowry, 3. basım, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul-2005.

Millas, Herkül (Derleyen), Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, *Göç, Rumlar'ın Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)*, Çeviren: Damla Demiröz, İletişim Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2001.

Mumyazmaz, Dr. Hatice Güzel, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Vatandaşlık, (Masuniyet, Sadakat, Eşitlik, Türklük ve Türk Vatandaşlığı)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul-2013.

Müderresioğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Atatürk KDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara-1990.

Nezihi, Hakkı, Oda Tetkikat Şubesi Müdürü, *50 Yıllık Oda Hayatı, 1882-1932*, Sanayii Nefise Matbaası, İstanbul-1932.

Nögalis, Rafael de, *Hilâl Altında Dört Sene*, Çeviren: Kaymakam Hakkı, İstanbul Asker Matbaa, 1931.

Okutan, M. Çağrı, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul-2004.

Onaran, Nevzat, *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930)*, *Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-II*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013.

Onaran, Nevzat, *Osmanlı'da Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1914-1919)*, *Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-I*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul-2013.

Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı, 1878-1920, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2007.

Ökçün, A. Gündüz, *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, A.Ü.SBF Yayınları No:324, Ankara-1971.

Ökçün, A. Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir*, A. Ü. SBF Yayınları No: 262, Ankara-1971.

Örgeçveren, Ahmet Süreyya, *Şeyh Said İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi*, hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul-2002.

Özalp, Kâzım, *Milli Mücadele, 1919-1922*, cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1998.

Özök, Burhan, *Osmanlı Devrinde Derisim İsyanları*, İstanbul Askeri Matbaa, İstanbul-1937.

Öztürk, Saygı, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, 5. baskı, Doğan Kitap, İstanbul-2008.

Papadopoulos, Alexander, *Resmi Belgelerle Avrupa Savaşından Önce Türkiye'de Rumlar Üzerindeki Zulüm, Pontus Tragedisi (1914-1922)*, Kara Kitap, Çeviren: Attila Tuygan, Anais Martin, Adnan Köymen, Pencere Yayınları, İstanbul-2013.

Parla, Taha, Ziya Gökalp, *Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, Yayına hazırlayan: Füsun Üstel-Sabir Yücesoy, İletişim Yayınları, 4. baskı, İstanbul-2001.

Polat, Av. Ezgi Güzel, *Osmanlıdan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı*, Ankara Baro Dergisi, 201 1/3.

Reyna, Yuda (Avukat)- Zonana, Ester Morena (Avukat), *Son Yasal Düzenlemelere Göre Cemaat Vakıfları*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ, 1. baskı, İstanbul-2003.

Sevgen, Nazmi, *Zazalar ve Kızılbaşlar*, Kalan Yayınları, Ankara-1999.

Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2006

Sonyel, Salâhi R., *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2014.

Sosyal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, 1. cilt (1920-1945), 3. baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara-2000.

Sönmez, M. Tului, *Osmanlıdan Günümüze Toprak Mülkiyeti*, 2. baskı, Yayımcıvi, Ankara-1998.

Tanör, Bülent, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2002.

Toprak, Zafer, *Darwin'den Dersim'e, Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul-2012.

Topuz, Hıfzı, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, 2. Basım, İstanbul-2003.

Türk Tarih Kurumu, *Birinci Türk Tarih Kongresi*, Ankara: 2-11 Temmuz 1932, Ankara-2010.

Türk Tarih Kurumu, *İkinci Türk Tarih Kongresi*, İstanbul: 20-25 Eylül 1937, Ankara-2010.

Türkiye Cumhuriyeti 80. Yıl Kronolojisi, Anadolu Ajansı, Ankara-2003.

Uluğ, Naşit, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul-1939.

Umumi Nüfus Tahriri (1927), Faskül 1-2, İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara-1929 (bir arada)

Uzel, Nezih, *İngiliz İstihbarat Subayı Yüzbaşı Bennett Anlatıyor, Atatürk'e Nasıl Vize Verdim*, Selis Kitaplar, İstanbul-2008.

Üstel, Füsun, *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde, II Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, 5. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2011.

Yalçın, Hüseyin Cahit, *Talat Paşa*, Yedigün Neşriyatı, 1943.

Yeghiayan, Vartkes, *Malta Belgeleri, İngiltere Dışişleri Bakanlığı 'Türk Savaş Suçluları' Dosyası*, çeviren: Julide Değirmenciler, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2007.

Zürcher, Erik Jan, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, Çeviren: Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, İstanbul-2003

DİZİN

A

- Abdülhamid 29, 39, 42, 220, 284, 365, 375, 543
- Abdullah Alpdoğan 223, 318, 325, 328, 332, 333, 339, 342, 343, 345, 372
- Abidin Özmen 223, 310, 318, 319, 320, 321, 324, 325, 326, 328, 333, 336, 352, 353, 354, 360, 362, 372, 728
- Adana 29, 60, 98, 126, 128, 155, 183, 246, 370, 380, 396, 399, 402, 481, 493, 517, 527, 530, 549, 554, 584, 591, 618, 621, 622, 623, 624, 625, 631, 632
- Afet İnan 397, 420
- Agos 13, 578, 579, 727
- Ağrı 26, 27, 151, 196, 200, 224, 288, 291, 292, 308, 311, 314, 315, 316, 322, 323, 324, 325, 331, 335, 361, 372, 547, 548, 574, 645, 650, 651, 652, 656
- Ahmet Süreyya 141, 147, 158, 177, 178, 179, 180, 185, 186, 188, 189, 190
- Alevi-Kızılbaş 22, 89, 90, 162, 219, 245, 296, 305, 336, 337, 340, 348, 359, 373, 376, 390, 392, 425, 432, 510, 515, 661, 689, 690
- Ali Fethi 36, 56, 85, 141, 142, 143, 144, 157, 172, 235, 460
- Almanya 23, 24, 30, 31, 34, 36, 42, 47, 50, 51, 53, 54, 90, 159, 160, 191, 196, 214, 338, 463, 528, 529, 544, 626, 677, 678
- Almanya Federal Meclisi 53, 54
- Amasya 76, 126, 127, 128, 168, 170, 171,

178, 194, 222, 225, 228, 231, 369, 527, 530, 618, 637

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 34, 228, 231

Arap 108, 160, 161, 192, 195, 233, 235, 259, 304, 305, 314, 315, 329, 330, 333, 372, 375, 398, 407, 450, 480, 482, 488, 503, 570, 646, 648, 653

Aşiret 184, 228, 229, 233, 234, 243, 257, 274, 276, 295, 304, 333, 336, 344, 369, 480, 503

Atatürk 17, 29, 30, 33, 34, 35, 55, 56, 70, 71, 87, 88, 101, 125, 137, 156, 182, 191, 199, 201, 202, 203, 205, 206, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 222, 229, 231, 280, 282, 294, 311, 330, 338, 339, 344, 349, 363, 372, 373, 380, 395, 399, 400, 402, 403, 412, 422, 458, 481, 493, 505, 517, 523, 534, 625, 648, 729

Avram Galanti 404, 405, 409, 410

Aydın 14, 39, 41, 47, 54, 59, 60, 71, 76, 96, 125, 126, 129, 177, 207, 284, 351, 397, 433, 470, 472, 507, 512, 530, 541, 544, 569, 610, 616, 632, 637

B

- Balkanlar 285, 360, 454, 484
- Batı Ermenistan 26, 200, 288, 310, 361, 368, 371, 574
- Bedros Hallacyan 446
- Benon Degirmenciyan 14, 462, 463, 464, 465

- Bingöl 48, 151, 200, 213, 259, 281, 284, 292, 325, 347, 364, 368, 372, 403, 502, 511, 512, 555, 556
- Birinci Paylaşım Savaşı 34, 35, 313, 384, 469, 535
- Bitlis 26, 40, 49, 50, 102, 103, 105, 106, 111, 112, 113, 119, 120, 121, 141, 151, 169, 174, 178, 185, 188, 190, 200, 217, 227, 234, 236, 239, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 259, 260, 266, 270, 271, 272, 273, 276, 288, 290, 292, 312, 314, 315, 316, 320, 324, 338, 354, 359, 361, 362, 365, 372, 384, 395, 470, 486, 525, 574, 614, 615, 645, 646, 647, 649, 676
- Bozcaada 32, 92, 122, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 466, 468, 469, 470, 494, 545, 546, 690
- Bulgaristan 24, 31, 191, 192, 307, 327, 362, 366, 429, 454, 669, 678
- Bursa 56, 69, 71, 73, 76, 78, 80, 81, 83, 96, 121, 126, 129, 155, 173, 187, 201, 227, 279, 304, 408, 409, 417, 470, 512, 554, 578, 579, 580, 590, 593, 619, 632, 637
- Büşra Ersanlı 418, 420, 421
- Büyük Millet Meclisi 13, 17, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 55, 57, 64, 67, 75, 86, 87, 94, 99, 100, 101, 102, 106, 113, 127, 138, 169, 171, 176, 179, 197, 213, 214, 216, 219, 225, 226, 228, 229, 230, 231, 233, 234, 236, 237, 240, 241, 243, 244, 312, 382, 393, 395, 411, 427, 458, 496, 542, 665, 727, 728
- Türkiye Büyük Millet Meclisi 13, 17, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 55, 57, 64, 67, 75, 86, 87, 94, 99, 100, 101, 102, 106, 113, 127, 138, 169, 171, 176, 179, 197, 213, 214, 216, 219, 225, 226, 228, 229, 230, 231, 233, 234, 236, 237, 240, 241, 243, 244, 312, 382, 393, 395, 411, 427, 458, 496, 542, 665, 727, 728

C

- Çağdamar 446, 447
- Çanakkale 23, 50, 51, 76, 96, 126, 130, 131, 136, 209, 214, 290, 305, 325, 327, 328, 372, 470, 480, 512, 545, 569, 574, 590, 618, 620, 626, 637, 686

- Canik 126, 170, 171, 386, 470, 530
- Çankaya Köşkü 562
- Çankaya Muhafız Alayı 345
- Celâl Ağa 102, 103, 104, 106, 111, 112, 113, 119, 120, 121, 174, 178, 185, 188, 217, 227, 239, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 312, 525
- Celâl [Bayar] 71, 72, 124, 125, 149, 544
- Celâl Bayar 102, 103, 104, 106, 111, 112, 113, 119, 120, 121, 174, 178, 185, 188, 217, 227, 239, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 312, 525
- Cemiyeti Akvam 118, 121
- Chester Projesi 675, 676, 677
- CHF 94, 95, 123, 131, 198, 199, 200, 201, 204, 207, 209, 217, 218, 395, 407, 408, 409, 410, 411, 414, 415, 416, 568, 569
- CHP 27, 94, 96, 132, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 213, 214, 217, 256, 281, 323, 347, 348, 350, 355, 358, 364, 390, 399, 402, 403, 408, 412, 420, 482, 502, 509, 512, 555, 556, 580, 625, 656, 659, 662, 663, 682, 688, 691, 729
- Çingene 286, 306, 375, 392, 450
- Cizre 19, 23, 26, 27, 292, 311, 368, 373, 376, 392, 395, 424, 520, 649, 687, 689, 693
- Cumhuriyet Halk Fırkası 94, 123, 152, 183, 198, 200, 203, 204, 208, 217, 401

D

- dâhili harp 42, 123, 322, 344, 372, 310, 544
- Dahiliye Nazırı Talât 50, 51, 124, 125, 259, 580, 664
- Dersim 13, 14, 21, 22, 26, 27, 33, 61, 104, 114, 120, 121, 137, 140, 141, 147, 155, 163, 164, 165, 166, 167, 177, 178, 179, 187, 188, 190, 196, 210, 212, 213, 217, 220, 221, 224, 225, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 249, 250, 251, 257, 259, 263, 266, 270, 275, 276, 277, 284, 290, 291, 292, 297, 301, 303, 304, 305, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 317, 319, 320, 322, 324, 326, 330, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348,

- 349, 350, 354, 361, 364, 369, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 391, 392, 395, 397, 413, 422, 470, 481, 482, 508, 509, 510, 526, 536, 547, 570, 628, 645, 651, 656, 657, 660, 661, 662, 688, 689, 692, 728
- Devletçetirme 626, 628, 676
- Dimetoka 24, 31
- Diyab Ağa 102, 103, 104, 106, 111, 112, 113, 119, 120, 121, 174, 178, 185, 188, 217, 227, 239, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 312, 525
- Diyanet İşleri Başkanlığı 89, 90, 161, 162
- Diyarbakır 14, 40, 151, 290, 291, 315, 319, 351, 365, 466, 470, 646, 649
- Diyarbelir 14, 49, 61, 76, 105, 118, 126, 139, 141, 151, 157, 165, 166, 167, 169, 174, 175, 176, 181, 183, 184, 187, 188, 200, 227, 228, 235, 251, 257, 258, 259, 265, 266, 270, 271, 272, 276, 277, 288, 311, 314, 316, 319, 320, 322, 324, 332, 335, 338, 344, 359, 361, 362, 366, 372, 373, 385, 386, 447, 460, 507, 508, 511, 547, 574, 575, 610, 640, 645, 651, 676
- Dörtöl 608, 614, 615
- E**
- Ege 23, 25, 31, 33, 40, 45, 55, 67, 72, 76, 80, 81, 123, 124, 127, 197, 214, 216, 220, 290, 291, 295, 371, 374, 392, 395, 396, 480, 517, 520, 521, 523, 541, 543, 544, 575, 627, 686
- Elâziz 120, 126, 141, 151, 156, 174, 176, 179, 200, 235, 241, 242, 243, 257, 259, 266, 270, 271, 272, 288, 310, 324, 325, 335, 338, 339, 359, 361, 362, 364, 366, 367, 368, 372, 574, 575, 637, 640, 645, 647
- Elcezire 174, 175, 176, 222, 228, 229, 230, 231, 235, 247, 317, 370, 528
- Elen Ticaret Akademi 562
- Emmanuil Emmanuilidis 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 54, 125, 397, 544, 593
- Emvâl-i mecrûke 539, 561, 563, 565, 567, 604, 612, 629, 680, 682
- Emvâl-i Mecrûke Komisyonu 81, 585
- Ermenistan 26, 54, 113, 118, 200, 234, 288, 310, 361, 366, 368, 371, 394, 574, 595
- Erzincan 151, 200, 213, 223, 224, 236, 241, 243, 246, 249, 250, 259, 266, 268, 288, 290, 307, 314, 316, 317, 318, 319, 325, 335, 343, 344, 359, 361, 362, 367, 368, 372, 373, 386, 394, 416, 470, 524, 574, 645, 646, 649, 652
- Erzurum 26, 34, 35, 40, 41, 47, 48, 50, 51, 56, 65, 68, 69, 72, 73, 74, 100, 104, 105, 111, 113, 118, 119, 141, 142, 151, 154, 156, 169, 171, 175, 178, 182, 183, 184, 185, 225, 231, 236, 237, 247, 249, 250, 251, 253, 254, 259, 271, 272, 288, 312, 314, 316, 318, 319, 325, 359, 361, 362, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 372, 373, 378, 379, 387, 459, 470, 523, 524, 525, 526, 527, 529, 530, 531, 536, 574, 618, 622, 624, 627, 640, 641, 642, 645, 647
- Eskişehir 61, 76, 93, 96, 169, 173, 182, 201, 232, 279, 317, 355, 378, 379, 452, 461, 524, 526, 568, 618, 620, 631, 633, 637, 639, 640, 665
- Eşref Kuşçubaşı 102, 103, 104, 106, 111, 112, 113, 119, 120, 121, 174, 178, 185, 188, 217, 227, 239, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 312, 525
- F**
- Faik Öztürk 326, 346
- Falih Rıfkı Ayy 33, 191, 211, 355, 535
- Fatih Almalı 578
- Feridun Fikri 147, 148, 155, 163, 164, 165, 166, 177, 179
- Fevzi Çakmak 211, 224, 330, 336, 349, 351, 357
- Fransa 23, 32, 35, 42, 98, 99, 100, 103, 104, 183, 211, 215, 216, 237, 312, 370, 529, 530, 621, 622, 678
- G**
- Garabet Paşayan 41
- Gayrimübadil 483, 552, 587, 589, 590, 593, 596
- Gayrimüslim 110, 265, 385
- Genelkurmay 17, 30, 70, 81, 89, 141, 189, 196,

220,224,229,255,257,258,263,264,
265,266,267,268,271,282,294,317,
330,336,337,338,340,343,345,349,
350,351,355,356,357,363,385,386,
395,407,408,466,480,493,496,545,
581,648

Gökçeada 32, 122, 130, 134, 690, 693

Gümüşhacıköy 615

Güneş-Dil Teorisi 140, 396, 413, 418, 419,
422, 423

Güney Kürdistan 109, 295

H

Hacı Ahmet Hamdi 25, 58, 227, 228, 340

Hakkâri 113, 121, 141, 200, 227, 236, 254,
258, 259, 266, 276, 288, 295, 312,
324, 361, 372, 524, 531, 533, 574,
645

Haleb 40, 156, 190, 255, 259, 359

Hamidiye Alayları 219, 221, 451

Hampartsum Boyacıyan (Murad) 41, 351

Harpüt 26, 470, 676

Hasançelebi 227, 586

Hasan Fehmi 72, 76, 242, 382, 383, 384,
518, 528, 533, 534, 536, 537, 538,
539, 541, 542, 568, 581, 582, 607,
621, 622, 623

Hasan Hayri 120, 178, 188, 232, 235, 236,
237, 238, 239, 244, 245

Hatay 211, 396, 481, 482

Hekimhan 270, 290, 472, 586, 647

Hınıs 48, 141, 188, 257, 259, 266, 271, 272,
288, 359, 361, 470, 645

Hristiyan 20, 22, 24, 25, 26, 33, 44, 46,
53, 54, 55, 89, 90, 91, 95, 107, 123,
128, 130, 132, 133, 161, 162, 171,
173, 216, 217, 218, 219, 220, 221,
224, 225, 258, 265, 267, 279, 280,
283, 286, 288, 289, 296, 299, 301,
314, 364, 365, 366, 370, 376, 378,
379, 380, 381, 382, 383, 385, 386,
387, 390, 392, 399, 424, 426, 427,
428, 432, 433, 435, 460, 462, 471,
482, 485, 488, 493, 494, 495, 506,
508, 509, 510, 514, 515, 545, 546,
547, 577, 580, 592, 595, 601, 602,
607, 629, 643, 654, 668, 685, 686,
687, 688, 689, 690

Hovhannes Seregiyan 41

Hrant Dink 495, 551, 583, 592, 689

Hronika 388

Hulusi Akar 496

Hüseyin Abdullah Alpdoğan 325, 342, 343

Hüseyin Avni 37, 38, 56, 65, 69, 71, 73, 74,
100, 113, 118, 171, 251, 312, 523,
527, 529, 530, 536, 622, 624

Hüseyin Aygün 303, 304, 347

Hüseyin Rauf 36, 56, 73, 102, 107, 110,
111, 112, 114, 121, 142, 157, 171,
174, 182, 183, 216, 231, 380, 381,
533, 676

I

İbrahim Kaypakkaya 97

İdris Bitlisi 26, 219, 221, 275, 369, 654,
655, 683

İğdır 196, 288, 311, 314, 316, 361, 470,
642, 645, 649, 652

İhsan Sabri Çağlayangil 344, 345

İhtida 511

İmroz 19, 25, 32, 92, 122, 127, 130, 131,
132, 134, 135, 136, 392, 466, 468,
469, 470, 494, 520, 545, 546, 686,
688, 690, 691, 693

İngiltere 23, 32, 33, 42, 93, 94, 98, 99, 100,
103, 107, 110, 116, 117, 121, 170,
186, 187, 189, 215, 216, 237, 370,
536, 586

İş Bankası 28, 29, 35, 38, 56, 66, 88, 90,
146, 161, 191, 197, 222, 230, 425,
521, 534, 535, 569, 727

İsdepan Çıracıyan 41

İşkân 20, 21, 24, 76, 96, 122, 128, 129, 196,
257, 271, 273, 279, 280, 281, 282,
283, 284, 285, 286, 287, 288, 289,
291, 292, 293, 294, 296, 297, 298,
299, 300, 301, 302, 303, 304, 305,
306, 307, 326, 331, 347, 351, 371,
372, 428, 443, 455, 457, 472, 473,
474, 475, 476, 477, 478, 487, 494,
512, 516, 545, 549, 553, 554, 557,
560, 574, 575, 576, 577, 586, 587,
588, 589, 596, 599, 604, 633, 634,
635, 637, 640, 641, 642, 645, 646,
650, 651, 657, 658, 659, 660, 661,
667

İşkân Müdürlüğü 196, 475, 587

İsmail Beşikci 97, 198, 200, 201, 202, 204,
208, 209, 269, 281, 282, 288, 290,
291, 292, 295, 342, 348, 354, 355.

- 356, 357, 358, 396, 401, 417, 418, 419, 420, 422, 423
- İsmet [İnönü] 76, 144, 182, 190, 397, 400, 568
- İsmet İnönü 31, 75, 99, 132, 134, 138, 190, 201, 204, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 223, 284, 311, 312, 317, 319, 325, 330, 336, 342, 345, 346, 357, 359, 362, 367, 372, 418, 556, 575, 647
- İtalya 23, 32, 35, 78, 100, 103, 159, 160, 211, 215, 216, 237, 370, 528, 529, 669, 677, 678
- İttihat ve Terakki 13, 19, 20, 21, 23, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 39, 40, 41, 42, 46, 50, 54, 94, 123, 124, 125, 127, 151, 191, 196, 197, 202, 205, 214, 215, 217, 220, 301, 313, 371, 419, 446, 451, 502, 516, 543, 544, 601, 681, 688, 690, 729
- İzmir 23, 32, 33, 35, 39, 43, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 90, 96, 97, 105, 124, 125, 126, 128, 129, 139, 143, 149, 155, 159, 165, 177, 181, 182, 183, 187, 194, 195, 196, 200, 203, 210, 214, 216, 217, 248, 295, 313, 346, 380, 382, 383, 399, 410, 414, 415, 416, 417, 463, 505, 512, 517, 518, 519, 521, 536, 539, 541, 542, 543, 544, 554, 555, 561, 568, 569, 581, 585, 590, 593, 611, 618, 625, 632, 634, 637, 640, 668, 669, 671, 675, 676, 687
- İzmir Harp Ganimet Komisyonu 76, 79, 83, 542
- İzmir Tasfiye Komisyonu 83, 585
- K**
- Kamâl Atatürk 199, 209, 211, 412
- Kamâlizm 199, 206, 398, 412
- Kamp Armen 592
- Kangal 234, 288, 290, 361, 645, 647
- Karaağaç 117, 119, 609, 615, 616
- Karadeniz 24, 31, 44, 45, 50, 56, 127, 128, 165, 171, 211, 216, 264, 271, 272, 291, 305, 307, 311, 318, 341, 343, 361, 380, 387, 395, 545, 575
- Karakoç Sarkis 21, 30, 224, 283, 300, 351, 490, 500, 501, 503, 559, 560, 630, 639
- Kars 113, 114, 151, 200, 251, 288, 290, 291, 300, 314, 316, 325, 361, 362, 372, 470, 512, 574, 575, 595, 637, 641, 642, 645, 646
- Kayseri 40, 126, 161, 169, 178, 201, 288, 361, 395, 446, 460, 499, 528, 531, 559, 574, 579, 645, 649
- Kâzım Karabekir 34, 36, 49, 56, 100, 113, 147, 148, 149, 150, 156, 157, 158, 159, 163, 164, 166, 181, 182, 217, 247
- Kâzım Orbay 262, 339, 343, 357
- Kâzım [Özalp] 73, 529, 533, 568
- Kemalist 28, 94, 161, 199, 208, 399, 400, 417, 420, 421, 423, 484, 518, 519, 520, 543, 547, 562, 625, 630, 680, 681, 729
- Kemalizm 159, 199, 208, 280, 282, 394, 395, 402, 412, 418, 420, 593, 629, 680
- Koçgiri 13, 57, 127, 183, 217, 218, 225, 233, 235, 236, 238, 239, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 252, 255, 343, 370, 380, 656, 688, 690
- Koloni 337
- Komünizmle Mücadele Cemiyeti 207
- Konstantinopolis 32, 130, 463, 690, 691, 693
- Konya 51, 59, 74, 113, 121, 126, 147, 154, 163, 165, 166, 169, 173, 187, 209, 247, 248, 249, 254, 279, 319, 321, 362, 387, 416, 417, 449, 458, 505, 538, 593, 631, 634, 637, 665
- Korkut Boratav 626, 627, 631
- Kozan 98, 177, 351, 470, 618
- Krikor Zohrab 41, 51
- Kürdistan 25, 26, 33, 57, 58, 97, 102, 103, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 139, 142, 176, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 200, 216, 219, 220, 221, 222, 223, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 244, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 279, 281, 282, 288, 290, 292, 295, 307, 310, 311, 312, 313, 314, 316, 317, 319, 321, 325, 330, 331, 334, 335, 337, 340, 342,

358, 359, 360, 361, 362, 366, 367,
368, 369, 370, 371, 372, 373, 374,
391, 392, 401, 417, 419, 466, 575,
628, 635, 647, 651, 654, 655, 656,
693
Kürtçe 11, 25, 58, 226, 227, 228, 253, 254,
256, 259, 260, 269, 270, 271, 275,
276, 277, 279, 320, 321, 334, 336,
340, 352, 372, 374, 376, 403, 404,
407, 411, 413, 417, 423, 480, 645,
648
Kürdistan Teali Cemiyeti 185
Kuzey Kürdistan 200, 288, 310, 361, 368,
574

L

Lazistan 120, 126, 181, 536
Lenin 55, 57, 66, 215, 533
Lenin Sovyetleri 55, 66, 215
Lice 141, 292, 366, 602, 603, 608
LordCurzon 102, 103, 104, 106, 111, 112,
113, 119, 120, 121, 174, 178, 185,
188, 217, 227, 239, 250, 251, 252,
253, 254, 255, 312, 525
Lozan 24, 25, 28, 31, 32, 33, 34, 35, 50, 76,
78, 79, 84, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96,
97, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105,
107, 108, 109, 110, 111, 112, 113,
114, 115, 116, 117, 118, 119, 120,
121, 122, 126, 130, 131, 134, 141,
153, 157, 182, 187, 216, 217, 219,
223, 226, 227, 232, 250, 251, 280,
286, 288, 312, 327, 369, 370, 380,
381, 393, 399, 433, 449, 458, 460,
461, 462, 476, 480, 484, 493, 495,
542, 582, 584, 624, 625, 668, 675,
679, 728
Lozan Antlaşması 84, 97, 122, 130, 280,
286, 433, 625

M

Mahmut Esar Bozkurt 355, 400
Mahmut Muhtar Paşa 93
Makedonya 19, 30, 43, 105, 123, 331, 375,
543
Malaria 128, 141, 142, 174, 176, 200, 213,
227, 237, 259, 260, 262, 266, 269,
270, 271, 275, 288, 290, 340, 359,
361, 362, 368, 376, 386, 387, 472,

499, 515, 568, 574, 586, 637, 645,
646, 647, 649, 689
Maliye Nazırı Cavid 46-750, 47-750,
537-750
Maras 40, 169, 183, 259, 288, 307, 310, 312,
359, 361, 362, 365, 367, 368, 376,
386, 392, 508, 514, 515, 520, 529,
574, 610, 645, 649, 689
Mardin 105, 106, 114, 120, 141, 151, 174,
176, 180, 200, 251, 257, 259, 266,
270, 271, 276, 288, 290, 312, 314,
316, 319, 320, 321, 324, 359, 361,
372, 395, 396, 409, 411, 417, 512,
574, 575, 640, 645, 646, 647, 648,
649, 651, 652
Mehmet Feyyat 571
Midyat 234, 257, 270, 271, 288, 314, 359,
648, 649
Milli Güvenlik Kurumu 90, 134
Misakı Milli 102, 103, 105, 112, 116, 117,
233, 381
Mübadil 126, 128, 129, 299, 483, 484, 553,
558, 559, 561, 593, 594, 596, 613,
644
Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 34, 197, 228,
231
Muhacir 129, 272, 277, 285, 289, 295, 307,
322, 364, 368, 483, 557, 593, 596,
604, 605, 640, 641
Muhtariyet 57, 58, 59, 61
Mülksüzleştirme 19, 21, 23, 25, 27, 520, 682
Muş 25, 40, 49, 50, 58, 65, 73, 105, 113,
114, 115, 120, 141, 148, 174, 200,
227, 251, 259, 266, 270, 271, 272,
288, 290, 292, 307, 311, 312, 314,
315, 316, 318, 319, 320, 338, 340,
359, 361, 362, 461, 470, 526, 575,
640, 646, 647
Musevi 22, 25, 55, 89, 90, 92, 130, 132, 161,
162, 216, 217, 286, 376, 392, 399,
414, 415, 416, 432, 433, 435, 448,
454, 457, 462, 465, 475, 493, 495,
496, 510, 515, 546, 592, 595, 662,
668, 685, 686, 687, 689
Mustafa Abdülhalik [Renda] 190, 191, 359
Mustafa Kemal 31, 33, 34, 35, 36, 37, 56, 57,
59, 60, 61, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 73,
75, 76, 84, 85, 86, 87, 88, 98, 100, 102,
112, 113, 116, 117, 118, 119, 120, 121,
137, 139, 142, 150, 156, 159, 176, 181,

182, 183, 185, 197, 198, 199, 200, 201,
203, 204, 209, 214, 215, 216, 217, 222,
225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232,
233, 236, 237, 245, 248, 249, 251, 252,
253, 254, 312, 317, 358, 369, 370, 378,
379, 380, 381, 398, 399, 400, 401, 403,
407, 411, 412, 418, 419, 426, 427, 436,
458, 459, 485, 493, 494, 505, 517, 519,
520, 521, 523, 526, 530, 534, 535, 536,
625, 627, 631, 675

Mustafa Muğlalı 343, 355, 356, 357

Mustafa Suphi 56

Musul 24, 46, 101, 102, 103, 108, 109, 110,
111, 112, 113, 114, 115, 116, 117,
118, 119, 120, 121, 174, 187, 189,
215, 216, 217, 219, 223, 226, 227,
250, 258, 312, 369, 676, 691

N

Nazaret Dağavaryan 41

Necmeddin Sahir Silan 140, 213, 223, 259,
263, 281, 309, 336, 347, 348, 350,
364, 403, 502, 509, 511, 512, 555,
556, 564, 656, 659, 660, 682, 728

Nesim Ovadya İzrail 14, 41, 351, 446, 463

Nüfus Umum Müdürlüğü 28, 128, 281,
287, 288, 290, 291, 303, 305, 306,
307, 337, 338, 358, 360, 361, 362,
364, 366, 371, 373, 430, 437, 453,
472, 474, 477, 478, 574, 575, 589,
641, 645, 647, 727

Nusaybin 23, 26, 27, 292, 311, 368, 373,
376, 520, 687, 689, 693

O

Onnik Tertsakyan 40, 41

Osmanlı Bankası 51, 414, 534, 535, 567,
663, 664, 665, 666, 668

Osmanlı Ermenistanı 52, 288, 291, 364

Osmanlı Meclisi Mebusan 17, 39, 54, 93,
125, 225, 397, 687

P

Paramaz 305

Pomak 304, 404, 429, 488

Pontos 13, 32, 33, 44, 57, 127, 137, 171,
172, 173, 392, 530, 686, 688, 692

R

Rafael de Nögalis 14, 47, 48, 49, 50, 54

Rauf [Orbay] 111, 142, 147, 156, 182, 183,
217

Recep T. Erdoğan 90, 322, 376, 496, 516

Rıza Nur 36, 37, 38, 56, 67, 74, 75, 100,
107, 391, 528

Roboski 355, 358, 689

Rojava 368, 693

Rusya 40, 42, 50, 55, 215, 220, 307, 362,
429, 529, 595, 669

S

Samsun 33, 76, 127, 128, 129, 170, 171,
172, 173, 178, 371, 458, 512, 554,
563, 590, 618, 619, 637

Sanasaryan Hanı 562

Saray oligarşisi 29, 219, 220, 369

Sarıkamış 51, 214, 288, 290, 361, 470, 574,
626, 645, 646, 651

Şark İslahat Planı 25, 137, 139, 140, 190,
217, 223, 255, 256, 258, 262, 263,
266, 273, 276, 279, 284, 301, 310,
359, 371, 385, 466, 652, 728

Sasun 13, 14, 224, 292, 297, 308, 322, 326,
330, 332, 333, 334, 346, 350, 351,
352, 353, 354, 369, 373, 374, 479,
481, 651, 689

Şavarş Misakyan 446

Şeyh Said 14, 137, 138, 140, 141, 143, 146,
147, 152, 157, 158, 183, 184, 185,
187, 188, 190, 217, 219, 223, 255,
256, 258, 259, 260, 274, 335, 370,
371, 548, 635, 636, 656

Seyid Rıza 14, 220, 335, 336, 338, 343, 344,
345, 346, 373

Sivas 19, 26, 34, 120, 128, 144, 148, 161,
165, 169, 171, 174, 237, 238, 249,
276, 288, 361, 362, 363, 365, 368,
376, 386, 387, 426, 470, 514, 515,
520, 525, 559, 574, 618, 627, 637,
645, 676, 689

Şımak 19, 23, 26, 27, 234, 292, 368, 520,
687, 689, 693

Sosyal Demokrat Hınçak Partisi 305

Sovyet Rusya 362, 595

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği 55, 377

Şükrü Kaya 129, 161, 192, 193, 208, 209,
285, 304, 326, 327, 328, 336, 339,

341, 344, 349, 350, 351, 358, 372, 389, 401, 402, 403, 408, 409, 418, 448, 449, 450, 457, 475, 476, 477, 482, 483, 484, 485, 494, 497, 502, 503, 515, 545, 571, 591, 633, 634, 635, 655, 668, 669

Şükrü Saracoğlu 355

Şükrü Sökmensüer 328, 331, 332, 333, 344, 357

Sünni İslâm 19, 20, 21, 22, 23, 28, 88, 89, 90, 133, 161, 162, 217, 219, 255, 283, 287, 289, 293, 301, 322, 362, 368, 369, 373, 375, 376, 380, 381, 390, 392, 424, 425, 428, 497, 510, 514, 515, 517, 543, 548, 574, 580, 626, 627, 679, 681, 686, 688, 689, 690, 692, 693

Sur 19, 23, 26, 27, 28, 292, 311, 368, 373, 376, 392, 424, 520, 687, 689, 693

SurpAgopMezarlığı 562

Süryani 91, 258, 265, 294, 305, 320, 375, 381, 385, 386, 448, 466, 496, 520, 579, 646, 648, 651, 653, 686

T

Tabiiyet Müdürlüğü 445, 474, 475

Taha Parla 63, 66, 70, 71, 84, 87, 88, 198, 199, 200, 201, 203, 204, 205, 209, 210, 399, 400, 401, 729

Tahsin Uzer 209, 223, 323, 325, 328, 330, 331, 332, 372

Takrir-i Sükûn 28, 137, 138, 139, 140, 146, 147, 150, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 160, 167, 176, 178, 200, 202, 217, 322, 341, 400, 407, 409, 436, 469, 510

Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü 556, 598, 599, 604, 611

Tasfiye Komisyonu 83, 551, 581, 582, 583, 584, 585

Tekâlif-i Harbiye 515, 527, 536, 538

Tekâlif-i Milliye 247, 383, 515, 520, 522, 523, 524, 525, 529, 536, 537, 538

Tekin Alp 208, 280, 395

Tekirdağ 126, 128, 129, 256, 284, 290, 306, 325, 327, 328, 405, 470, 512, 554, 574, 637, 663, 664

Tenedos 32, 122, 127, 130, 134, 136, 690

Terakkiperver Curnhuriyet Fırkası 139, 145, 156, 157, 158, 181, 182, 198, 217

Tescil 471, 604, 605, 607, 611, 612, 613

Teşkilât-ı Esasiye 36, 38, 56, 57, 58, 65, 66, 85, 86, 88, 147, 166, 232, 240, 242, 245, 246, 341

Teşkilât-ı Mahsûsa 35, 124, 125, 544

Ticaret Müdüriyeti Umumiyesi 677, 678

Tokad 127, 459, 531, 637

Toprak reformu 368, 656

Trabzon 20, 108, 111, 118, 120, 126, 127, 143, 155, 164, 171, 177, 178, 272, 279, 280, 284, 325, 341, 372, 381, 470, 512, 523, 524, 526, 530, 531, 579, 590, 606, 618, 619, 622, 623, 644, 675

Trakya 19, 23, 24, 25, 27, 31, 34, 39, 40, 43, 55, 96, 101, 105, 110, 112, 115, 119, 120, 122, 123, 124, 151, 197, 216, 220, 258, 290, 291, 295, 303, 305, 306, 307, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 331, 338, 371, 372, 374, 392, 480, 484, 494, 505, 508, 512, 518, 543, 544, 545, 546, 564, 574, 575, 637, 640, 680, 686, 688, 690, 691

Tunçeli 14, 151, 165, 200, 212, 213, 223, 266, 281, 301, 308, 309, 317, 318, 325, 335, 339, 341, 342, 343, 344, 347, 348, 349, 350, 358, 372, 377, 403, 479, 481, 509, 564, 656, 657, 658, 659, 660, 682

Türk Dil Tetkik Cemiyeti 411

Türkiye Komünist Fırkası 56, 66, 215

Türk Kurtuluş Savaşı 23, 24, 28, 31, 32, 34, 35, 96, 123, 128, 156, 167, 170, 215, 216, 220, 225, 226, 302, 346, 369, 370, 377, 384, 393, 438, 439, 458, 469, 493, 518, 521, 545, 550, 560, 626, 628, 676, 677, 686

Türk Merkezi 307, 310, 311, 315, 316, 321, 338, 359, 360, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 373, 647, 648, 649, 655

Türk Nüfus Mühendisliği 22, 23, 27, 28, 136, 218, 255, 264, 281, 282, 284, 337, 338, 358, 359, 360, 364, 367, 371, 375, 376, 392, 393, 396, 404, 407, 424, 435, 471, 514, 516, 648, 651, 652, 655, 692, 698, 700

Türk-Sünni İslâm sentezi 22, 161, 162, 375, 376

Türk Tarih Kurumu 29, 30, 35, 50, 56, 99,

102, 125, 137, 193, 194, 219, 229,
231, 280, 282, 294, 343, 363, 392,
397, 398, 421, 422, 423, 507, 530,
534, 535, 648

Türk Tarih Tezi 140, 396, 418, 419, 420,
421, 422, 423, 424, 516

U

Umumi Müfettişler 223, 319, 328, 329,
335, 336, 340, 350, 647, 727, 728

Urfa 105, 114, 141, 151, 174, 175, 194,
200, 251, 257, 259, 266, 270, 271,
276, 288, 290, 312, 315, 316, 320,
324, 359, 361, 372, 396, 447, 470,
499, 512, 574, 640, 645, 646, 647,
648, 649, 651, 652

V

Van 26, 30, 40, 41, 47, 48, 49, 50, 105, 106,
120, 141, 151, 169, 200, 233, 234,
251, 257, 259, 266, 268, 270, 271,
272, 276, 288, 290, 291, 305, 307,
310, 311, 314, 316, 318, 319, 320,
322, 324, 330, 331, 332, 338, 355,
356, 357, 359, 361, 362, 365, 366,
367, 368, 372, 373, 396, 447, 470,
512, 574, 575, 578, 614, 640, 645,
646, 647, 655, 676, 677

Varlık Vergisi 25, 125, 280, 508, 520, 546,
660, 688

Vartkes 40, 41, 49, 51

Vecihi Hürkuş 571

Venezelos 126

Vilâyet Şûrası 61, 62, 63
Voskan Mardikyan 446

Y

Yerli ve millî 516

Yunanistan 23, 24, 25, 31, 32, 33, 35, 39,
40, 55, 67, 72, 76, 84, 96, 97, 101,
102, 110, 122, 123, 124, 125, 126,
127, 128, 130, 132, 133, 196, 216,
220, 313, 327, 331, 371, 429, 460,
484, 521, 523, 543, 544, 546, 551,
558, 559, 586, 633, 669, 686, 690,
691

Yusuf Halaçoğlu 507, 508

Yusuf Ziya 102, 103, 104, 106, 111, 112,
113, 119, 120, 121, 174, 178, 185,
188, 217, 227, 239, 250, 251, 252,
253, 254, 255, 312, 525

Z

Zazaca 11, 245, 334, 336, 340, 347, 376,
395, 480, 482

Ziraat Bankası 243, 327, 525, 555, 558,
562, 567, 568, 569, 570, 571, 573,
586, 589, 590, 591, 593, 599, 621,
623, 636, 637, 644, 668

Ziya Gökalp 199, 409, 419

3. Ordu Müfettişi 257, 266, 343, 356, 357
1908 Devrimi 19, 21, 29, 62, 220, 222, 301,
316, 351, 365, 369

[Resmî] Türkiye Komünist Fırkası 56, 215

Türk milliyetçiliği ekonomi politığının 1914-1930 dönemini iki ciltte analiz eden Nevzat Onaran, yeni çalışmasında, Türkiye'ye karakterini veren devletin merkezi faaliyeti Türk Nüfus Mühendisliği'ni inceledi. 1910'lardan itibaren 'Türkiye Türklerindir' şiarıyla milletin Türk ve dinen Sünni İslâm olmayanların demografik ve ekonomik yapıdan tasfiyesinin amaçlandığına dikkat çeken Onaran, Ermenilerin, Rumların, Süryanilerin, Yahudilerin, Kürtlerin ve Alevi-Kızılbaşların imhası, katliamı ve asimilasyonu pratiğinden Türk Nüfus Mühendisliği kapsamını şöyle netleştirdi:

- 1- Hristiyan (ve Musevi) milletleri canıyla ve malıyla tasfiye etmek.
- 2- İslâm milletleri ile Alevi-Kızılbaşları imha ve asimilasyonla, Türkleştirmek ve Sünnileştirmek.
- 3- Tarihi ve coğrafi varlığı Türkleştirmek.

Çalışmada Türk Nüfus Mühendisliği'nin asırlık pratiği analiz edilirken 1940'lara kadarki icraat dikkate alındı. 1914'lerden itibaren Hristiyan milletler ile 1920'lerden beri İslâm milletlerinden Kürtler özelindeki Türkçü politikalar incelendi. Ayrıca, 2015'te devletin Kürtlere müzakere masasını devirmesi sonrasında sıklıkla vurgulanan yerli ve millî vatandaş standardının, 1910'lardan itibaren nasıl detaylandırıldığı analiz edildi.

Türk Nüfus Mühendisliği'nin ideolojik-siyasi altyapısının temellendirildiği 1914-1923 dönemi, Ermeni soykırımına varan şiddetli icraat yıllarıydı. 1920'lerin ikinci yarısına gelindiğinde, artık binlerce yıllık Hristiyan yurdu Anadolu, genelinde Hristiyanlardan özelinde Ermeni ve Rum milletinden temizlendi. Böylece fiilen Anadolu Sünni İslâmlaştı ve Türkleşti. Bununla kalınmadı hedefte İstanbul'un/Konstantinopolis'in temizlenmesi vardı.

Bunun ekonomi politığı da, devletin dâhili harbiyle gasp edilen mülklerin transferi ve tapulandırılmasıyla mülkiyetin Türkleştirilmesi ve istihdamın Türkleştirilmesi ve Kürtlerin nüfus yoğunluğu nedeniyle toprak reformunun yapılmaması özelinde araştırıldı. İncelemenin bütünlüğünde tartışılan ve yanıtlanan bazı sorular:

TBMM kürsüsünde "Kürdistan mebusuyuz" diyen kimlerdi?

TBMM Reisi Mustafa Kemal, Kürdistan talimatında ne emretti?

Kürt nüfus yoğunluğu yüzde 20'yi geçmeyecek oranı nasıl belirlendi?

30 Ocak 1923'te Mübadele Antlaşması'nın imzalanması sonrasında Yunanistan'a ne kadar Rum göndürüldü?

1914-1923 döneminde milyonların mülkü nasıl devletleştirildi?

Türk milliyetçiliğinde, faşizm mayası var mı, yok mu?

İttihat ve Terakki'den AKP'ye, Türk Nüfus Mühendisliği icrasında değişiklik oldu mu?

